

**II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E
TÜRKİYE'DE FRENGİ İLE MÜCADELE
(1908-1933)**

Hasan DEMİRCİ

Doktora Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı

Prof. Dr. Selami KILIÇ

2024

Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

Hasan DEMİRCİ

ORCID ID: 0000-0002-7801-2963

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E
TÜRKİYE'DE FRENGİ İLE MÜCADELE
(1908-1933)

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Selami KILIÇ

ERZURUM – 2024

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE FRENGİ İLE MÜCADELE (1908-1933)"** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre teze yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

14.02.2024

Hasan DEMİRCİ

Aslı ıslak imzalıdır

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Turkish Research

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Selami KILIÇ danışmanlığında **Hasan DEMİRCİ** tarafından hazırlanan “**II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Frengi ile Mücadele (1908-1933)**” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Doktora tezi olarak kabul edilmiştir. 14.02.2024

Kabul / Ret – İmza

Jüri Başkanı	Prof. Dr. Selami KILIÇ <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Yavuz ASLAN <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Asaf ÖZKAN <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Mehmet TEMEL <i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Ufuk ERDEM <i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır

Bu tezin *Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü
Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	II
ÖZET	IX
ABSTRACT	XI
ÖNSÖZ.....	XIII
KISALTMALAR	XVII
TABLolar DİZİNİ	XX
ŞEKİLLER DİZİNİ	XXI

GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI	1
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	5
III. FRENGİ ADI VE TIBBÎ AÇIKLAMASI	7
IV. FRENGİNİN MENŞEİ, SALGIN OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI VE XX. YÜZYILA KADAR AVRUPA’DA FRENGİ İLE İLGİLİ GELİŞMELER	15
V. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ’NE KADAR OSMANLI DEVLETİ’NDE FRENGİ VE ALINAN ÖNLEMLER	22

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE FRENGİ İLE MÜCADELE (1908-1918)

1.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE SAĞLIK POLİTİKALARINA GENEL BAKIŞ	56
1.1.1.Sağlık Alanındaki Uygulamalara Genel Bir Bakış	56
1.1.2. Siyasi Fırkaların Programlarında Sağlık Politikaları ve Frengi	62
1.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI COĞRAFYASINDA GÖRÜLEN FRENGİ VAKALARI VE SEBEPLERİ	64
1.2.1. İstanbul’da Görülen Frengi Vakaları ve Bazı İstatistikler.....	64
1.2.2. Anadolu, Balkan ve Arap Coğrafyasında Frengi Vakalarının Görüldüğü Yerler.	70

1.3. FRENGİNİN YENİ İLACI SALVARSAN'IN KEŞFİ VE TÜRKİYE'DEKİ İLK TECRÜBELER	75
1.3.1. Frengiyi İyileştirecek Mühim Bir Keşif: <i>Ehrlich ve Salvarsan</i>	75
1.3.2. Salvarsan Türkiye Gündeminde: Türk Doktorları Arasında Tartışmalar ve İlk Salvarsan Tecrübeleri	78
1.4. MECLİS-İ MEBUSAN'DA FRENGİ TARTIŞMALARI	89
1.5. FRENGİ VAKALARINA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER.....	102
1.5.1. Hastaneler, Muayenehaneler, Doktorlar, İlaç Yardımı ve Karşılaşılan Diğer Problemler	102
1.5.2. Mürur Tezkeresi Öncesi Tıbbî Muayene.....	110
1.5.3. Frengi Hakkında Sıhhi Propaganda Beyannamesi	111
1.5.4. Frengi ve İzdivaç: Evlilikten Önce Sıhhi Muayene ve Evlilikten Sonra Boşanma Sebebi olarak Frengi.....	114
1.5.5. Müsamereler ve Eğitici Konferanslar	115
1.6. FRENGİYLE MÜCADELEDE HUKUKİ DÜZENLEMELER (NİZAMNAMELER, TALİMATNAMELER)	117
1.6.1. Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname.....	117
1.6.2. Frengi Hastalığının Men-i Sirayeti Zımında Seyyar Heyet-i Sıhhiye Teşkili Hakkında Madde-i Nizamiye	121
1.6.3. Frenginin Kaynağı Fuhuşla Mücadele ve İlk Yasal Düzenleme Girişimi: İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi	122
1.6.4. Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezaiine Dair Talimatname	133
1.6.5. Seyyar Etıbbâ Kolları Vezaii Hakkında Talimatname.....	138
1.6.6. Sıhhiye Heyet-i Teftişiyesi Hakkında Nizamname ile Heyet-i Teftişiyeye Vezaiine Dair Talimatname.....	143
1.6.7. Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi	145
1.6.8. Fuhuşla Mücadelede Bazı Problemler, Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayeti Hakkında Nizamname ile Müteallik Talimatname ve Uygulanması	150
1.6.9. Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname-i Sıhhî	167

1.6.10. Frengi Tedavi Esasları	171
1.7. FRENGİ DOKTORLARI VE ÖZEL MUAYENEHANELER	173
1.7.1. Özel Klinik Açan Frengi Doktorları	173
1.7.2. Özel Frengi Muayenehaneleri	184
1.8. FRENGİYE DAİR GENÇLERE VE AİLELERE NASİHATLER	185
1.9. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK ORDUSUNDA FRENGİ VAKALARI VE UYGULAMALARI.....	200
1.9.1. Frengi Vakaları.....	200
1.9.2. Frengiyi Önlemek İçin Askerlere Yönelik Tedavi Usulleri ve Uygulamalar	205

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE'DEN CUMHURİYET'E FRENGİ İLE MÜCADELE (1918-1923)

2.1. İSTANBUL'DA FRENGİ MÜCADELESİ.....	216
2.1.1. Frenginin Yayıldığı Ortam: Mütareke İstanbul'unun Genel Görünümü ve Yaşanan Ahlakî Buhran	216
2.1.2. Mütareke İstanbul'unda Frengililerin Sayısı ve Frengi İstatistikleri	219
2.1.2.1. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi ve Doktorlar Arasında Frengili Sayılarına İlişkin Bir Tartışma.....	219
2.1.2.2. Frengililere Dair Resmî İstatistikler	227
2.1.3. Frengiyle Mücadelede Alınan Önlemler	229
2.1.3.1. Emraz-ı Zühreviye (Frengi) Mücadele Komisyonları ve Faaliyetleri	229
2.1.3.1.1. Emraz-ı Zühreviye Mücadele Komisyonu ve Toplantıları	229
2.1.3.1.1.1. Komisyonun İlk Toplantısı ve Faaliyetleri	229
2.1.3.1.1.2. Komisyonun İkinci Toplantısı ve Kararları (28 Ağustos 1919).....	232
2.1.3.1.1.3. Komisyonun Üçüncü Toplantısı (4 Eylül 1919)	233
2.1.3.1.1.4. Komisyonunun Dördüncü Toplantısı (11 Eylül 1919).....	234
2.1.3.1.1.5. Komisyonun Beşinci Toplantısı (18 Eylül 1919).....	234
2.1.3.1.1.6. Komisyonun Altıncı Toplantısı (25 Eylül 1919)	234
2.1.3.1.2. Muhtelit Emraz-ı Zühreviye Mücadele Komisyonu ve Faaliyetleri	235
2.1.3.1.2.1. Komisyonun Toplantıları	235
2.1.3.1.2.2. Frengiyle Mücadele Masrafları İçin Frengi Vergisi.....	240
2.1.3.2. Fuhuş-Gizli Fuhuşla Mücadele ve Umumhanelerin Denetimi	244

2.1.3.2.1. Fuhuş ve Gizli Fuhuşla Mücadele.....	244
2.1.3.2.2. Umumhanelerin Kontrolü ve Denetimi	252
2.1.3.3. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi, Muayenehaneler ve Dispanserler.....	258
2.1.3.3.1. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi (Bulgar Papaz Mektebi'nden Halıcıoğlu'na)	258
2.1.3.3.1.1. Hastanenin Tarihsel Serüveni	258
2.1.3.3.1.2. Hastaneye Dair Bazı Gözlemler.....	261
2.1.3.3.1.3. Küçük Yaştaki Frengili Hastalar ve Hastalara Dair Bazı İstatistikler	269
2.1.3.3.2. Muayenehaneler	270
2.1.3.3.3. Dispanserler	272
2.1.3.4. Halka Nasihatler	280
2.1.3.5. Evlilik Meselesi: Frengi ve İzdivaç	285
2.1.3.5.1. Doktorların Frengiden Korunmak İçin Evliliğe Bakışları	285
2.1.3.5.2. Evlilikten Önce Sıhhi Muayene Uygulaması.....	286
2.1.3.6. Yabancıların İstanbul'da Frengiye Karşı Aldıkları Önlemler	288
2.1.3.6.1. Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Müttelik Komisyonu (<i>la Commission interalliée de prophylaxie des maladies veneriennes</i>).....	288
2.1.3.6.2. Dr. Madsen ve Sir George Buchanan Tarafından İstanbul'da Zührevi Hastalıkların Durumuna ve Alınacak Önlemlere İlişkin Milletler Cemiyeti'ne Sunulan 29 Mayıs 1922 Tarihli Rapor.....	290
2.1.4. Frengi Mücadelesinde Neosalvarsan Tedâriki ve İhtikârı (Vurgunculuğu) Meselesi	291
2.1.5. Frengi ve Fuhuş ile Mücadele İçin Kurulan Sivil Toplum ve Meslek Cemiyetleri	294
2.1.5.1. Frengiyle Mücadele Maksadıyla Kurulan İlk Sivil Toplum Örgütü: Şefkat Kulübü	295
2.1.5.2. Frengiyle Mücadelede Mesleki Bir Kuruluş: İstanbul Emrâz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti	297
2.1.5.2.1. Cemiyetin Kuruluşu	297
2.1.5.2.2. Cemiyetin Faaliyetleri ve Toplantıları.....	299
2.1.5.2.3. Cemiyetin Yayın Organı.....	303

2.1.5.3. İçki-Kumar-Emraz-ı Zühreviye-Fuhuş ve Ahlaksızlığa Karşı Mücadele Cemiyeti	307
2.1.5.4. Kamuoyunda “ <i>Men-i Fuhuş Cemiyeti</i> ” Adıyla Bilinen Bir Cemiyet: İstanbul Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti	307
2.1.5.4.1. Cemiyetin Kuruluşu, İlk Celse ve Beyannamesi.....	307
2.1.5.4.2. Cemiyetin Faaliyetleri.....	310
2.1.6. Frengiye Dair Tıbbî Gelişmeler.....	314
2.2. ANADOLU’DA FRENGİ VE FRENGİ MÜCADELESİ.....	318
2.2.1. Anadolu Vilayetlerinde Görülen Frengi Vakaları	318
2.2.2. TBMM Hükümeti’nin Frengi ile Mücadelesi	331
2.2.2.1. Frengiyle Mücadele Meselesinin TBMM’de Gündeme Gelmesi.....	331
2.2.2.2. Doktorlarla Hocalar Karşı Karşıya: Beşinci Madde Tartışmaları	337
2.2.2.3. Diğer Maddelerin Görüşülmesi ve <i>Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun</i> ’un Kabulü.....	342
2.2.2.4. Kanunun Kabulünden Sonra Frengiyle Mücadeleye Dair Gelişmeler	346
2.3. MÜTAREKE’DEN CUMHURİYET’E TÜRK ORDUSUNDA FRENGİ.....	347
2.3.1. Ordu İçerisinde Frengi ve Frengiye Karşı Yürürlüğe Konulan Bazı Uygulamalar	347
2.3.2. Türk Ordusunda Frengili Sayılarına Dair Bir Veri: Samsun ve Çevresi Sahra Hastanesi Frengi İstatistik Defteri Örneği (1920-1923).....	356

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ FRENGİ MÜCADELESİ (1923-1930)

3.1. CUMHURİYET DÖNEMİ SAĞLIK POLİTİKALARI İÇERİSİNDE FRENGİ İLE MÜCADELENİN YERİ	358
3.2. İSTATİSTİKLERDE FRENGİ	364
3.2.1. İstanbul’a Dair Bazı Rakamlar	364
3.2.2. Anadolu’ya Dair Bazı Frengi İstatistikleri	367
3.2.3. Türkiye Geneli Frengili İstatistikleri.....	369
3.3. FRENGİYLE MÜCADELEDE ALINAN ÖNLEMLER	370
3.3.1. (Gizli) Fuhşun Kontrol Altına Alınması ve Umumhanelerin Denetimi.....	370
3.3.1.1. Fuhşun Sebeplerine Dair Gerçek Hayat Hikâyeleri.....	370

3.3.1.1.1. Bir Fahişenin Mektubu	370
3.3.1.1.2. Yangın Yerlerinde Fuhşa Sürüklenen Fatma'nın ve Necmiye'nin Hikâyeleri	373
3.3.1.1.3. Önce Umumhaneye ve Sonra da Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne Düşen Evli Bir Kadının “ <i>Bedbaht</i> ” Hikâyesi: Sabri Efendi'nin Zevcesi İkbâl Hanım	375
3.3.1.2. (Gizli) Fuhuşla Mücadele	378
3.3.1.3. Umumhanelerin Denetimi ve Bir Yere Toplanması Meselesi	394
3.3.1.4. Kadınlar Birliği'nin Fuhuşla Mücadelesi	403
3.3.2. Frengi Mücadelesinin Teşkilatlanması: Frengi ile Mücadele Komisyonu, Frengi Tedavi Talimatnamesi ve Frengi Mücadele Teşkilatı	405
3.3.2.1. Komisyonun Faaliyetleri ve Frengi Tedavi Talimatnamesi	405
3.3.2.2. Frengi Mücadele Teşkilatı	408
3.3.3. İstanbul Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı ve Hastanesi.....	412
3.3.3.1. İstanbul Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı	412
3.3.3.2. Frengiyle Mücadelenin Tıbbi Merkezi: Halıcıoğlu'ndan Ahırkapı'ya Emraz-ı Zühreviye Hastanesi	416
3.3.4. Frengi Karşı Yasal ve Sıhhi Önlemler ve Propaganda.....	426
3.3.4.1. Evlilik Öncesi Sıhhi Muayene	426
3.3.4.2. Frengi Mücadelesinde Yaşanan Tıbbi Gelişmeler.....	428
3.3.4.2.1. Neosalvarsan ile Bizmut (Bizmojenol) Tedariki ve Vilayetlere Gönderilen Neosalvarsan Miktarı.....	428
3.3.4.2.2. Frengi Tedavisinde “ <i>190 İlacı</i> ”	430
3.3.4.2.3. Doktor Hasan Reşat ile Doktor Mehmet Ali Beylerin Yeni Frengi Tedavisi	431
3.3.4.2.4. Frengi Meselesine Dair Gerçekleştirilen Bilimsel Toplantılar	432
3.3.4.2.5. “ <i>Teksayt</i> ” Prezervatifleri.....	433
3.3.4.3. Görsel Propaganda (Afiş, Piyas, Film ve Sıhhi Müze).....	434
3.3.4.3.1. Afiş, Piyas ve Film.....	434
3.3.4.3.2. Sıhhi Müze	435
3.3.4.4. Nasihatler ve Konferanslar	437
3.3.4.4.1. Nasihatler ve Propaganda	437
3.3.4.4.2. Konferanslar.....	442

3.3.4.5. Fuhuşla Mücadele Talimatnamesi’nden (1930) Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi’ne (1933) Frengiye ve Fuhş Karşı Yapılan Yasal Düzenlemeler	444
3.4. FRENGİNİN TOPLUMDA AÇTIĞI BOZUKLUKLAR/RAHNELE VE PROBLEMLER	453
3.4.1. Frengi Aşıl原因 Kadınlar	453
3.4.1.1. Bir Zamanların “ <i>Beyoğlu Yıldızı</i> ”: Rozali	453
3.4.1.2. “Hastalık Aşıl原因 Dişı Bir Yılan/Morfinoman”: Necdet.....	453
3.4.2. Frengiden Cinneler, İntiharlar ve Ölümler: Bazı Örnek Vakalar	458
3.4.3. Frengi Nedeniyle Görülen Bir Dava.....	462
3.4.4. Mekteplerde Frengili Öğretmenler	463
3.5. FRENGİYLE MÜCADELE AMACIYLA KURULAN SİVİL VE MESLEKİ TOPLUM KURULUŞLARI.....	467
3.5.1. Şefkat Kulübü	467
3.5.2. İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti	469
3.5.2.1. Kuruluşu ve Nizamnamesi.....	469
3.5.2.2. Cemiyetin Faaliyetleri	471
3.5.3. Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti ve Faaliyetleri	473
3.5.3.1. Kuruluşu ve Nizamnamesi.....	473
3.5.3.2. Bilimsel Toplantıları.....	476
3.5.3.3. Bilimsel Faaliyetleri	477
SONUÇ.....	481
KAYNAKÇA	487
EKLER.....	521
ÖZ GEÇMİŞ.....	539

ÖZET

DOKTORA TEZİ

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE FRENGİ İLE
MÜCADELE (1908-1933)

Hasan DEMİRCİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Selami KILIÇ

2024, Sayfa: 539+XXI

Jüri: Prof. Dr. Selami KILIÇ

Prof. Dr. Yavuz ASLAN

Prof. Dr. Asaf ÖZKAN

Prof. Dr. Mehmet TEMEL

Doç. Dr. Ufuk ERDEM

Zührevi hastalıklardan biri olan frengi, geçmişten günümüze bireylerin, toplumların ve devletlerin hafızalarında derin izler bıraktı. XV. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da bir salgın halini alıp farklı coğrafyalara yayılan frengi, uzun yıllar toplumlar ve devletler tarafından her daim kontrol altına alınması gereken bir tehdit olarak görüldü. Dönemin eserlerinde hastalığın tedavi yöntemleri üzerinde durulmasından frenginin XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde de görüldüğü anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti topraklarında frengi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaşlar ve göçler aracılığıyla yayılarak bir salgın halini aldı. Hastalıkla mücadele etmek adına devlet, birtakım yasal düzenlemelere gitti ve fuhşun tıbbî olarak kontrol altına alınması gibi çarelere başvurdu. Frengiyle mücadelede Batı'daki uygulamalar ve gelişmeler de yakından takip edildi. Fuhşu ve frengiyi önlemek için çıkarılan yasal düzenlemelerde Avrupa (özellikle Fransa ve Prusya) örnek alındı. Frengiyi modern yöntemlerle tedavi edebilmek ve bu alandaki uzman doktor ihtiyacını karşılamak için Avrupa'ya birçok doktor gönderildi. Aynı amaç için gerektiğinde Avrupa'dan doktorlar da getirildi.

Hastalıkla asıl ve sistematik mücadele II. Meşrutiyet Dönemi'nde yapıldı. Kanunun, kişi hak ve hürriyetlerinin ön plana çıktığı bu dönemde, siyasi fırkalar ile hükümetler, yasal anlamda herkesi kapsayıcı birçok düzenlemeye gitti. Siyasi fırkaların programlarında seçim vaadi olarak da kendisiyle mücadele edileceği ifade edilen frengi, II. Meşrutiyet döneminde de hemen hemen bütün vilayetlerde yayılmaya devam etti. Bu dönemde de nüfusu azaltan ve toplum için bir tehdit olarak addedilen frengi, fuhşun bir neticesi olarak görüldü. Özellikle Kapitülasyonların tek taraflı 1914 yılında feshedilmesiyle birlikte bütün vilayetleri kapsayan bir zührevi hastalıklarla mücadele düzenlemesi yapıldı ve İstanbul'da ilk defa Emraz-ı Zühreviye Hastanesi açıldı. Tanzimat Dönemi'nde frengi alanında ihtisaslaşmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerine giden doktorların ülkeye döndükten sonra hastanede ve muayenehanelerde görev almaları,

salvarsan ile neosalvarsanın keşfi, bu iki ilacın memlekette giderek yaygınlaşması ve halka yönelik çeşitli sıhhi propagandalar bu dönemin frengiyle mücadele adına öne çıkan özellikleri oldu. I. Dünya Savaşı'yla birlikte ülke genelindeki seferberlik dolayısıyla askerler, frenginin taşıyıcısı konumuna geldi. Bu nedenle devlet, ordu içerisinde frengi vakalarını önlemek ve kontrol edebilmek için çeşitli tamim ve nizamnameler yürürlüğe koydu.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve askerlerin memleketlerine dönmesiyle frengi vakaları sıklıkla görülmeye devam etti. Savaşın neticesi olan ekonomik göstergelerde ve buna bağlı olarak ahlaki değerlerdeki düşüş, fuhşun ve dolayısıyla frenginin şiddetlenmesine sebebiyet verdi. Bu dönemdeki frengi mücadelesi, 1923 yılına kadar İstanbul ve Ankara olmak üzere iki başlı yürütüldü. İstanbul Hükümeti ile şehirde bulunan İtilaf Devletlerinin işgal yönetimi, frengiyi önlemek için umumhaneleri kontrol etmeye ve gizli fuhşu engellemeye çalıştı. Halkın bilinçlenmesi için sıhhi propaganda faaliyetleri yürütüldü. Doktorlardan oluşan frengiyle mücadele komisyonları kuruldu. Frengiyle ve fuhuşla mücadele için çeşitli cemiyetler ortaya çıktı. Ankara Hükümeti ise frengiyi önlemek için bir kanun çıkardı. Bazı vilayetlerin sıhhi durumları tespit edilerek mücadele yöntemleri arandı. Milli Mücadele döneminde Türk ordusu içerisinde de frengi vakaları görüldüğü için tamim ve emirlerle frengi kontrol altına alınmaya çalışıldı.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildiğinde yeni devlet, önceki dönemlerden birçok şeyi devraldı. Frengi hastalığı da yeni devlete Osmanlı'nın bir mirası olarak kaldı. Frengi hastalığıyla geçmiş dönemlerde uygulanan etkin mücadele yöntemleri ve bu sebeple oluşan bilgi birikimi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bu hastalıkla mücadelede yol gösterici oldu. Nüfus kaygıları ve artan çocuk ölümleri devletin hastalıklarla mücadele etmesindeki temel itici unsurlardı. Resmi olarak 1925 yılında başlatılan frengi mücadelesi, teşkilatlanma açısından 1930'lu yıllara değin belirli bölgelere münhasır kaldı. Fuhuş özellikle gizli fuhuşla mücadele ön planda tutularak hastalığın önü alınmaya çalışıldı. Gizli randevu evleri kapatıldı ve umumhanelerin belirli yerlerde toplanmasına özen gösterildi. Halkın hastalığa dair bilinçlenmesi adına yazınsal propaganda yanında görsel propagandaya da başlandı. 1930 yılından sonra Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve 1933 yılında Fuhuş ve Zührevi Hastalıklarla Mücadele Kanunu'nun yürürlüğe konmasından sonra Frengi Mücadele Teşkilatı yeniden düzenlendi. Gerçekleştirilen mücadelenin modern usullerle yürütülmesine gayret edildi.

Anahtar Kelimeler:

Zührevi hastalıklar, frengi, Avrupa, Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet Dönemi, Mütareke Dönemi, Cumhuriyet Dönemi.

ABSTRACT**PH. D. DISSERTATION****THE FIGHT AGAINST SYPHILIS IN TURKEY FROM THE SECOND
CONSTITUTIONAL PERIOD TO THE REPUBLIC (1908-1933)****Hasan DEMİRCİ****Advisor: Prof. Dr. Selami KILIÇ****2024, Pages: 539+XXI****Jury: Prof. Dr. Selami KILIÇ****Prof. Dr. Yavuz ASLAN****Prof. Dr. Asaf ÖZKAN****Prof. Dr. Mehmet TEMEL****Assoc. Prof. Dr. Ufuk ERDEM**

Syphilis, one of the venereal diseases, has left deep traces in the memories of individuals, societies and states from past to present. Since the end of the fifteenth century, syphilis, which became an epidemic in Europe and spread to different geographies, has been seen as a threat that should always be controlled by societies and states for many years. Since the treatment methods of the disease are emphasized in the works of the period, it is understood that syphilis has been seen in the Ottoman Empire since the second half of the fifteenth century. From the second half of the nineteenth century, syphilis became an epidemic by spreading through wars and migrations in the Ottoman Empire. In order to combat the disease, the state made some legal regulations and resorted to solutions such as medically taking prostitution under control. Practices and developments in the West were closely followed in the fight against syphilis. Europe (especially France and Prussia) was taken as an example in the legal regulations enacted to prevent prostitution and syphilis. Many doctors were sent to Europe in order to be able to treat syphilis with modern methods and to meet the need for specialised doctors in this field. Doctors were also brought from Europe when necessary for the same purpose.

The real and systematic fight against the disease was carried out during the Second Constitutional Period. In this period when the individual rights and freedoms came to the fore, political parties and governments made many regulations that were legally inclusive of everyone. Syphilis, which was stated to be fought against as an election promise in the programs of political parties, continued to spread in almost all provinces during the Second Constitutional Period. During this period, syphilis, which reduced the population and was considered a threat to society, was seen as a result of prostitution. Especially with the unilateral termination of the Capitulations in 1914, a regulation covering all provinces was made to combat venereal diseases, and Emraz-ı Zühreviye Hospital was opened for

the first time in Istanbul. During the Tanzimat Period, doctors who went to various European countries to specialize in the field of syphilis worked in hospitals and clinics after returning to the homeland, the discovery of salvarsan and neosalvarsan, the increasing prevalence of these two drugs in the country, and various sanitary propaganda aimed at the public were the prominent features of this period in the fight against syphilis. With the mobilization throughout the country during World War I, soldiers became carriers of syphilis. For this reason, the state enacted various circulars and regulations to prevent and control syphilis cases within the army.

With the end of World War I and the return of soldiers to their hometowns, cases of syphilis continued to be frequent. The decline in economic indicators and moral values as a result of the war caused prostitution and thus syphilis to intensify. The fight against syphilis in this period was carried out on two fronts, Istanbul and Ankara, until 1923. The Istanbul Government and the occupation administration of the Allied Powers in the city tried to control brothels and prevent clandestine prostitution in order to prevent syphilis. Sanitary propaganda activities were carried out to raise public awareness. Anti-syphilis commissions consisting of doctors were established. Various associations emerged to combat syphilis and prostitution. The Ankara Government, on the other hand, enacted a law to prevent syphilis. The sanitary conditions of some provinces were detected and methods of struggle were sought. Since syphilis cases were seen in the Turkish army during the National Struggle period, syphilis was tried to be brought under control with circulars and orders.

When the Republic was declared on October 29, 1923, the new state inherited many issues from the previous periods. Syphilis was also left to the new state as a legacy of the Ottoman Empire. The effective methods of combating syphilis applied in the past and the accumulated knowledge thus provided guidance for the Republic of Turkey in the fight against this disease. Population concerns and increasing child mortality were the main motives for the state's fight against disease. The fight against syphilis, which was officially started in 1925, remained limited to certain regions in terms of organization until the 1930s. The disease was tried to be prevented by keeping the fight against prostitution, especially the clandestine prostitution. Secret meeting houses were closed and efforts were made to gather the brothels in specific locations. In addition to literary propaganda, visual propaganda was utilized to raise public awareness about the disease. After the Public Hygiene Law was enacted in 1930 and the Law on Combating Prostitution and Venereal Diseases in 1933, the Syphilis Fighting Organization was reorganized. In the conducted fight, efforts were made to use modern methods.

Keywords: Venereal diseases, syphilis, Europe, Ottoman Empire, Second Constitutional Period, Armistice Period, Republic Period.

ÖNSÖZ

Her çalışmanın olduğu gibi bu çalışmanın da bir hikâyesi var. Bu çalışmanın ortaya çıkış hikâyesi, yıllar öncesine gitmektedir. Bundan birkaç yıl öncesinde Türkiye’de içki mücadelesinin tarihine dair araştırmalar yaparken *Hilâl-i Ahdar Cemiyeti*’nin aynı adla çıkan *Hilâl-i Ahdar* mecmuasının “*Frengi Komisyonu*” başlıklı bir haberi oldukça dikkatimi çekmişti. Haberde, bir çocuğu emziren sütünün kanında frengi mikroplarına rastlandığı ve aynı şekilde hastabakıcı kadınlarda da frengi tespit edildiği ifade ediliyordu. Haberin devamındaysa “*Şu halde birçok masumları tehdit eden bu habis hastalığa karşı açılan mücadeleyi dikkat ve ehemmiyetle takip etmek her Türk için milli borçtur.*” denmekteydi.* Acaba frengi nasıl bir hastalıktı ki, 1925 yılının doktorları bu hastalıkla mücadeleyi kendilerine milli bir vazife edinmişlerdi? Düşün dünyamda frengiye dair böylelikle başlayan bu küçücük ilgi, gün geçtikçe aklımdaki soruların çeşitliliğinin ve frengiye dair Cumhuriyet öncesi ve sonrasına dair ulaştığım kaynakların artmasına bağlı olarak bir çığ misali büyüdü. Sonrasında bir ayağı II. Meşrutiyet’e, diğer ayağı da Cumhuriyet’e uzanan bir çalışma yapmanın, bilim ve toplum adına faydalı ve uygun olacağını düşündüm. Danışman hocamın bu konuyu çalışmamda verdiği desteği de burada ayrıca ifade etmeliyim. Buraya kadar anlattıklarım niçin böyle bir konunun doktora tezi çalışması olarak seçildiğinin cevabı niteliğindedir. Ülkemizde frengiyle mücadelenin tarihi üzerine geniş kapsamlı ve yeteri kadar çalışmanın bulunmayışı, özellikle konuyu bütünsel ve çok yönlü boyutlarıyla II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e (1908’den 1933’e) değin ele alan doktora seviyesinde akademik bir çalışmanın yapılmamış olması da bizi bu konuya yönlendiren bir diğer önemli faktördür.

Yukarıdaki gerekçelerle ele alınan bu çalışmanın araştırma, toplama, sınıflandırma ve yazma safhalarında pek çok zorlukla karşılaşıldığını belirtmeliyim. Özellikle arşiv belgelerinin farklı kurumlarda bulunması dolayısıyla her birine ayrıca ulaşmaya çalışması ve bu kurumların bazılarının (özellikle de eski adıyla ATASE ve Kızılay Arşivinin) kendilerinden kaynaklanan birtakım prosedür ve işleyişlerinden dolayı belgelerin istenilen düzeyde elde edilememesini bu bağlamda söylemek gerekmektedir. Karşılaşılan zorluklardan bir diğeri de çalışmamızın temeli de sayılabilecek dönemin basınının II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e değin bir süreklilik arz etmemesi ve süreli

* “Frengi Komisyonu”, *Hilâl-i Ahdar*, Cild: 1, Numero: 8, 18 Mayıs 1341/18 Mayıs 1925.

yayınların birçoğunun nüshalarının eksik olması dolayısıyla farklı yerlerden temin edilmesiydi. Bu bağlamda süreli yayınların eksik sayılarının Hakkı Tarık Us Koleksiyonu başta olmak üzere İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivi, Milli Kütüphane, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Nadir Eserler Koleksiyonu gibi yerlerden tamamlanmaya çalışılması da bir hayli zaman alıcı ve yorucu oldu. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan fakat Sıhhiye Dairesi/Nezaretî/Müdüriyetinin belgelerinin henüz tasnif edilememiş olmasından kaynaklı olarak buradaki eksiklikler, büyük ölçüde Dâhiliye Nezaretî belgeleri arasından giderilmeye çalışıldı. Çalışmada bir bütünlük olması ve özellikle de gerek okuyucuya kolaylık sağlaması gerekse tarihlerin daha iyi anlaşılabilmesi açısından basın kullanılırken rûmî karşılığı verilmiş olan tarihlerin, ilgili süreli yayında yer almış olsun ya da olmasın, miladî karşılıkları da verildi. Tarih çevirileri yapılırken Gâzî Ahmed Muhtar Paşa'nın *Takvîmü's-sinîn* adlı eseriyle Türk Tarih Kurumu'nun *Tarih Çevirme Kılavuzu*'na; eski tıbbî terimlerin günümüzdeki anlamları verilirken de Şerefeddin Mağmumi'nin *Kâmûs-ı Tıbbî*, Şemseddin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî* ve Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu ve Suat Vural tarafından ortaklaşa hazırlanan *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü* adlı çalışmalarına müracaat edildi. Ayrıca bazı süreli yayın ve alıntılarda aynen yer alan yazım yanlışları da (Cümhuriyet, mısî vb.), (Cumhuriyet, masî vb.) şeklinde düzeltildi. Çalışmada kronolojiye mümkün olduğu kadar riayet edilmeye çalışıldı. Bununla birlikte bazı durumlarda konudan kaynaklı olarak kronolojinin dışına çıkılmak durumunda kalındı.

Eski adıyla *ATASE Arşivinden* temin edilen belgeler, yeni adı *MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi* olarak yeni dipnot usulüyle verildi. Yeni dipnot usulünün kullanılması konusunda Doç. Dr. Ulvi Ufuk Tosun'un tarafıma yaptığı uyarılar, kendisinin sayesinde ilgili arşivin çıkardığı *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi* Editörü Mesut Güvenbaş'a ulaşılarak teyit edildi.

Çalışmada kullanılan yerli ve yabancı eserler, birçok kütüphaneden temin edildi. Bu bağlamda Eski Harfli Türkçe eserler ile bazı yerli eserler için İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivine, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Dijital Arşivi Aziz Ogan Koleksiyonuna, Milli Kütüphaneye, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Nadir Eserler Koleksiyonuna ve İstanbul

Üniversitesi Kütüphanesi ile Nadir Eserler Kütüphanesine başvuruldu. Yabancı eserlerin büyük bir kısmı için Bilkent Üniversitesi Kütüphanesinden faydalanıldı.

Bu şekilde hazırlanan çalışma toplamda giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın amacı, kapsamı ve kaynaklarına yer verilirken konuya hazırlık bağlamında frenginin tanımı, tıbbi açıklaması ve II. Meşrutiyet'e kadar olan Avrupa ve Osmanlı Devleti'ndeki seyriyle mücadele yöntemleri üzerinde duruldu. Çalışmanın birinci bölümünde; II. Meşrutiyet Dönemi'nde frenginin Türkiye'deki seyri ve mücadele yöntemlerinden bahsedildi. Frenginin Osmanlı coğrafyasında yayıldığı bölgeler, bazı bölgelere ilişkin vaka sayıları ile Osmanlı Hükümeti'nin frengiye karşı aldığı kanuni, sıhhi/tıbbi ve toplumsal önlemler bu bölümde incelendi. I. Dünya Savaşı sırasında Türk ordusu içerisindeki frengi vakaları ve bu vakalara karşı alınan yasal önlemler de bu bölüm içerisine dâhil edildi. İkinci bölümde; Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreçte İstanbul ve Anadolu bağlamında frenginin seyri ve frengi mücadelesi irdelendi. İstanbul ve Anadolu olmak üzere iki kısımda ele alınan bu bölümde önce Mütareke İstanbul'undaki sosyo-ekonomik değişim ve ahlaki buhran sebepleriyle ortaya koyuldu. Ahlaki çöküntüyle beraber fuhşun ve frenginin nasıl ve ne düzeyde yaygınlaştığı anlatıldı. İstanbul Hükümeti'nin ve İtilaf Devletleri işgal yönetiminin fuhşa ve frengiye karşı aldıkları sosyal, sıhhi ve yasal önlemlere yer verildi. Bu dönemi özellikli kılan gelişmelerden biri olan frengiyle mücadelenin sivil toplum örgütlenme biçimine de yer ayrıldı. Frengi ve fuhşla mücadele amacıyla kurulan cemiyetler ve faaliyetleri bu kısımda incelendi. Ayrıca Anadolu'da başlayan ve özellikle TBMM'nin kurulmasından sonra bir devletleşme sürecine giren Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Müdafaa-ı Hukuk Hareketi'nin frengiye yaklaşımı ve frengiyle mücadele yöntemleri ele alındı. Bu bağlamda Anadolu vilayetlerindeki frenginin seyrine ve alınan önlemlere değinildi. Yine Mütareke'den Cumhuriyet'e kadar olan dönemde Türk ordusundaki frengi vakaları ve alınan önlemler dönemin askerî arşiv belgeleri doğrultusunda gün ışığına çıkarıldı. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde de; Cumhuriyet'in ilanı ile başlayıp 1933 tarihli Fuhşla ve Fuhş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi'ne kadarki frengi mücadelesi, genel bir perspektiften incelendi. Bu perspektif içerisinde, frengi mücadelesinin arka planındaki sağlık politikalarıyla frengi mücadelesine ilişkin alınan yasal önlemler ortaya konuldu. Bundan başka Cumhuriyet idaresinin fuhşa bakışı

ve frengi bağlamında fuhuşla mücadele yöntemleri (umumhanelerin bir yerde toplanması, fuhşun yasaklanması gibi) irdelendi. Frengiyle mücadelede halka yönelik görsel, yazınsal ve eğitsel önlemlere odaklanıldı. Mütareke döneminde filizlenen ve frengiyle mücadele amacıyla kurulan sivil toplum örgütlenmelerinin Cumhuriyet dönemindeki ayağına mercek tutuldu. Yine bu bölümde, fuhuşla ve frengiyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili sıradan insanların hayat hikâyelerine yer verilmeye çalışıldı.

Uzun yıllar süren zorlu bir sürecin ürünü olan bu çalışmanın meydana geliş aşamasında birçok kişinin yardımını ve desteğini gördüğümü söylemeliyim. Öğrencisi olmaktan büyük bir gurur duyduğum, akademik olarak yetişmemde üzerimde büyük emekleri olan, bana yol gösteren, öğreten, kılavuzluk eden hocam ve danışmanım sayın Prof. Dr. Selami KILIÇ'a teşekkürü bir borç bilirim. Yine öğrencisi olduğum ve yıllardır kendilerinden gerek insani gerekse akademik olarak birçok şey öğrendiğim, aynı zamanda jüri üyesi olarak çalışmama önemli dokunuşlar yapan hocalarımdan başta sayın Prof. Dr. Yavuz ASLAN'a ve Prof. Dr. Asaf ÖZKAN'a teşekkürlerimi sunarım. Jüri üyesi olarak gerek tezi baştan sona okuyarak gerekse savunma esnasında teze yönelik yaptıkları eleştiri ve yorumlarla çalışmanın daha iyi bir seviyeye gelmesine katkılar sunan Prof. Dr. Mehmet TEMEL ve Doç. Dr. Ufuk ERDEM'e de ayrıca müteşekkirim. Çalışmamın araştırma ve toplama safhalarında yakın ilgi ve desteklerini gördüğüm isimlerini buraya yazmakla sığdıramayacağım tüm arşiv ve kütüphane çalışanlarına minnettarım. Frengi ve zührevi hastalıklar ile ilgili elindeki bilgi ve belgeleri benimle paylaşan ve dermatoloji alanında önde gelen hocalarımızdan biri olan sayın Doç. Dr. Adem KÖŞLÜ ile eski adıyla ATASE Arşivi belgelerinin yeni dipnot sistemiyle kullanılması konusunda uyarılarını dikkate aldığım ve yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Ulvi Ufuk TOSUN'a da teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın her aşamasında beni motive eden, kıymetli bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım arkadaş ve meslektaşlarım Dr. Güven ÇAĞAN'a, Arş. Gör. Nurullah PARLAÇOĞLU'na, Arş. Gör. Yakup ŞAHİNER'e, Dr. Pir Murat SİVRİ'ye teşekkür ederim. Hayatımın her safhasında kahrımı çeken, yanlarında olmam gerekirken çalışmalarımın otürü çoğu zaman ihmal etmek durumunda kaldığım sevgili eşim Hulkiye'ye ve biricik oğlum Buğrahan'a kucak dolusu sevgilerimi iletiyorum.

KISALTMALAR

A.} DVN	: Bab-1 Asafî Divan-1 Hümayun Kalemi
A.} MKT	: Sadaret Mektubî Kalemi
A.} MKT. NZD	: Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı
A.} MKT. MHM	: Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı
A-} DVN. MKL	: Bâb-1 Asafî Divan-1 Hümayun Mukavele Kısmı
AE. SMHD.II	: Ali Emiri Sultan Mahmut II
ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BDH	: Birinci Dünya Harbi Kataloğu
BEO	: Bâbîâli Evrak Odası Evrakı
bkz.	: Bakınız
BMM ZC	: Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C. AS	: Cevdet Askeriye
CA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DH. EUM. 2. Şb.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube
DH. EUM. 5. Şb.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Beşinci Şube
DH. EUM. 6. Şb.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube
DH. EUM. AYŞ	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi
DH. EUM. EMN	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi
DH. EUM. KDL	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kısım-ı Adli Kalemi
DH. EUM. KLU	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi
DH. EUM. LVZ	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemi
DH. EUM. MEM	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi
DH. EUM. MH	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi
DH. EUM. MTK	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti

DH. EUM. SCL	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Sicil Kalemi
DH. EUM. THR	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi
DH. EUM. VRK	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemi
DH. HMS	: Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği
DH. İ. UM	: Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH. İD	: Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı
DH. KMS	: Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH. MB. HPS	: Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH. MKT	: Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi
DH. MUİ	: Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH. ŞFR	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH. UMVM	: Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Feb.	: February
Haz.	: Hazırlayan
HR. HMS. İŞO	: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR. İD	: Hariciye Nezareti İdare Evrakı
İ. DH	: İrade Dâhiliye
İ. DUİT	: İrade Dosya Usulü
İ. HUS	: İrade Husus
İ. MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MVL	: İrade Meclis-i Vâlâ
İ. ŞD	: İrade Şura-yı Devlet
İ. ŞE	: İrade Şehremaneti
İSH	: İstiklâl Harbi Kataloğu
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
Jul.	: July
Jun.	: June
KA	: Kızılây Arşivi
Ltd.	: Limited
MF. MKT	: Maarif Nezareti Mektubî Kalemi
MM ZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MS.	: Milattan Sonra

MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
Müt.	: Mütercim
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL	: Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
SH. d	: Sıhhiye Nezareti Defterleri
ŞD	: Şura-yı Devlet Evrakı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDA	: Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi
Ter.	: Tercüme
TFR. I. MN	: Teftişat-ı Rumeli Evrakı Manastır
TS. MA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TŞR. HL	: Taşra Evrakı Halep Vilayeti
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UNLA	: United Nations Library and Archives (Geneva)
Vb.	: Ve benzeri
Vol.	: Volume
Vs.	: Vesaire
Y. A. RES	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y. MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.N.	: Yazarın Notu
Yay. Haz	: Yayına Hazırlayan
Yy.	: Yüzyıl
ZB	: Zabtiye Nezareti Evrakı

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.2.2. İstanbul Belediye Daireleri Dâhilinde 1908 Yılında Frengiden Vefat Edenler	66
Tablo 1.2.3. İstanbul'da Mülki Mahallerdeki Resmi ve Gayri Resmi Hastanelerde 1908 Yılında Frengiden Vefat Edenler	66
Tablo 1.2.4. İstanbul'da Belediye Hastanelerinde 1908 Yılında Frengiden Vefat Edenler	67
Tablo 1.2.5. İstanbul Belediyeleri Dâhilinde 1909 Yılında Frengiden Vefat Edenler ...	67
Tablo 1.2.6. İstanbul'da Mülki Mahallerdeki Resmi ve Gayri Resmi Hastanelerde 1909 Yılında Frengiden Vefat Edenler	68
Tablo 1.2.7. İstanbul'da 1910-1911 Yıllarında Frengiden Vefat Edenler.....	68
Tablo 1.2.8. II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul'da Şehremanetine Bağlı Belediyelerin Sıhhi Heyetlerinin Teftişleri Neticesinde Tespit Edilen Frengi Vakaları	69
Tablo 2.1.1. Mütareke İstanbul'unda Şehremaneti Sıhhi Heyeti Teftişi Neticesinde Görülen Frengi Vakaları	227
Tablo 2.3.1. Şırında Günleri Cetveli	353

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1.1. Frengili Kız Çocukları	269
Şekil 3.3.1. Genç Kızları Fuhşa Teşvik Eden Acuzeler Toplanıyor? [Karikatür]	381
Şekil 3.3.2. Randevu Evi [Karikatür]	387

GİRİŞ

“Bu memleketi üç hastalık bitirecek diye Sultan Hamit zamanında hocalarımızın her gün söylediklerini bu gün gibi hatırlarım: Sıtma, frengi, verem...” (Sıhhat Almanakı, İstanbul 1933, 39.)

I. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Günümüzde frengi, neredeyse adı dahi bilinmeyecek, salgın halini almayan ve insanlar için artık ölümcül olmayan bir hastalık haline geldi. Dünyada ve buna bağlı olarak Türkiye’de gelişen ilaç teknolojisinin (özellikle *penisilinin*)¹ kullanılmasıyla ve modern tedavi yöntemleriyle frengi artık iyileştirilebilmektedir. Hastalık artık insan varlığını tehdit edici şekilde ölümcül olmasa da, Dünya Sağlık Örgütü’nün 26 Şubat 2019 tarihinde kamuoyuyla paylaştığı veriler, son zamanlarda frenginin hamile kadınlarda düşüklere ve ölü doğumlara neden olduğunu ve frengi virüsünün tespit edilmesi konusunda dikkatli olunması gerektiği gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermektedir.²

Durum böyle olmakla birlikte Türkiye’de evlenecek çiftlerden nikâh akitleri yapılmadan önce evlilik öncesi tarama testi istendiği bilinmektedir. 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 123 ve 124. maddeleriyle 4722 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun’un 136. maddesi, Türk Ceza Kanunu, İl Hıfzıssıhha Kurul Kararları, 3960 sayılı Kalıtsal Kan Hastalıkları ile Mücadele Kanunu, 24 Ekim 2002 tarihli ve 24916 sayılı *Resmi Gazete*’de yayınlanan Kalıtsal Kan Hastalıklarından Hemoglobinopati Kontrol Programı ile Tanı ve Tedavi Merkezleri Yönetmeliği gibi yasal düzenlemelere göre yapılan bu tarama testlerinde dikkat edilirse eşlerin evliliğine engel olabilecek ve hala bir tehdit olarak görüldüğü anlaşılan bir virüsün adı da bulunmaktadır. Tarama testi sonuç kâğıdında bu virüs, “*trepenoma pallidum*”

¹ İnsan için zararlı bakterileri öldürebilecek bir antibiyotik olan penisilin ilk defa 1929 yılında İngiltere’de Sir Alexander Fleming tarafından keşfedildi. Penisilin 1929’da keşfedilmesine rağmen II. Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar büyük miktarlarda üretilemedi. Penisilin sayesinde frengi vakalarında da bir düşüş meydana geldi. Charles Kenny, *Salgın Döngüsü, İnsanlığın Bulaşıcı Hastalıklarla Bitmeyen Savaşı*, (Çev. Şule Ölez), İletişim Yayınları, İstanbul 2022, 168-169.

² “WHO Publishes New Estimates on Congenital Syphilis”, <https://www.who.int/news/item/26-02-2019-who-publishes-new-estimates-on-congenital-syphilis>, Erişim Tarihi: 23.01.2023.

şeklinde yazmaktadır.³ Her ne kadar çoğunluk tarafından ne olduğu bilinmese ya da dikkat edilmese de, sağlık raporlarında geçen bu isim, bir toplumsal hafızayı da simgelemektedir. Frengi, evlenecek çiftler için artık tedavi edilebilir bir hastalık olsa da, ülkemizde sağlık raporlarında bu testin istenmesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sağlıklı nesiller yetiştirme politikalarına yönelik olduğu gibi geçmişten kaynaklı psikolojik kaygılardan da beslenir.

Temelde bu sorunsal üzerinden inşa edilen bu çalışma, günümüzdeki bu tarihsel hafızanın, bir hastalık özelinde geçmişteki izlerine bir mercek tutma amacını taşımaktadır. Bu çalışma, Türkiye'nin tıp tarihini ortaya koyma iddiasını taşımamaktadır. Bir tıp tarihçisi olan meşhur John C. Burnham'ın “*Şaşırmamalı ki, sifiliz cinsel yolla bulaşma bir yana tarihi ilgiyi çekmeye devam etmektedir*”⁴ sözünden hareketle çalışma, II. Meşrutiyet'ten (1908'den) Cumhuriyet Türkiye'sine (1933'e) değin sadece bir hastalığın devlet ve toplum nezdindeki panoramasını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşma gayreti de bazı sorular üzerinden şekillenmiştir. Çalışmanın tamamı, bu sorulara verilen yanıtlar bütününden oluşmaktadır. Çalışmanın problematiğini oluşturan bu soruları şöyle sıralamak mümkündür: Frengi nedir ve nasıl bir hastalıktır? Frengi ne zaman insanlığın hayatını tehdit edebilecek kadar bir salgın halini aldı? Frengi, hangi tarihten itibaren ve hangi sebeplerden ötürü Osmanlı Devleti topraklarına yayıldı? Osmanlı Devleti idarecileri, frenginin kaynağını ne olarak gördü? Ne türlü mücadele önlemleri aldılar? Alınan önlemler frenginin yayılmasının önüne geçmede etkili oldu mu? Frengiyle mücadelede II. Meşrutiyet döneminin önemi nedir? Bu dönemde frengi mücadelesine idareciler, hangi açıdan baktılar? Ortaya çıkan siyasi fırkalar, frengiyle mücadeleye yönelik söylemler geliştirdiler mi? Frengiyle mücadele adına Avrupa'da yaşanan tıbbî ve fennî gelişmeler bu dönemde yakından takip edildi mi? Frengiyle mücadelede hangi yasal düzenlemeler yapıldı ve yapılan yasal düzenlemeler uygulanabildi mi? Frenginin yayılması meselesi II. Meşrutiyet dönemi boyunca meclis gündemine taşındı mı? Bu dönemde frengi vakalarının vilayetlerdeki seyri nasıldı ve frengi vakalarını gösterir istatistikler mevcut muydu? Frengiyle mücadelede yasal

³ Türkan Toka Özer, Erkan Yula, Özcan Deveci, Keramettin Yanık, Süleyman Durmaz, Alicem Tekin, “Evlilik Öncesi Yapılan Tarama Testi Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, *Klinik ve Deneysel Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 2011, 292-293.

⁴ John C. Burnham, *Tıp Tarihi Nedir?*, (Türkçesi: A. Özgür Yıldırım), İslık Yayınları, İstanbul 2017, 90.

düzenlemelerden başka hangi önlemlere başvuruldu? I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Osmanlı Devleti topraklarında frenginin yayılmasına neden oldu mu? Savaş esnasında ordu içerisinde frenginin seyri nasıldı ve frenginin askerler arasında yayılmaması için ne tür önlemler alındı?

Savaşın sona ermesi ve mütarekenin imzasıyla birlikte İstanbul'da ve taşrada frengi hangi ortamda yayılma imkânı buldu? Frenginin artması fuhuşla neden ve nasıl ilişkilendirildi? İlişkilendirildiyse fuhuş önlemeye ve kontrol altına almaya yönelik hangi faaliyetler yürütüldü? Frengiyle mücadelede hükümetler, başka hangi çarelere başvurdu? Frengiyle ve fuhuşla mücadele için hangi sivil toplum örgütleri ortaya çıktı ve bunların faaliyetleri nelerdi? Frengiyle mücadelede Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi, hangi yasal ve toplumsal düzenlemelere yer verdi? Frengiyle mücadele bu dönemde TBMM'nin sağlık politikaları çerçevesinde mi şekillendi? Milli Mücadele döneminde de ordu içerisinde frengi vakaları var mıydı? Varsa bunun önüne geçmek için hangi uygulamalar yürürlüğe kondu?

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yeni devletin sağlık politikalarında frengiyle mücadelenin yeri neydi? Devletin frengiye ve frengiyle mücadeleye bakış açısı nasıldı? Geçmiş dönemlerde olduğu gibi frenginin temel kaynağı fuhuş olarak mı görüldü? Fuhuş olarak görüldüyse fuhuş ve umumhanelerle ilgili hangi çare ve düzenlemelere başvuruldu? Frengiyle mücadelede nasıl bir yol izlendi ve hangi yasal düzenlemeler yapıldı? Halka yönelik hangi sıhhi propagandalar gerçekleştirildi? Frengi vakalarına dair istatistiki bilgiler mevcut muydu?

Bu dönemsal ve özel sayılabilecek sorular dışında üç dönemi kapsayıcı ve genel perspektifte bazı sorulara da cevap verilmeye çalışıldı. Acaba frengi mücadelesinde mevcut iktidarlar, kendinden önceki yapılanları örnek aldı mı? Başka bir deyişle önceki dönemde yapılan mücadele yöntemleri ve mücadele için gerekli yasal düzenlemeler bir sonraki döneme veya dönemlere aksetti mi? Ayrıca frengi mücadelesinde sorumlu tutulan ve hedef kitle gerçekten kadınlar mıydı? Mevcut hükümetler, frengi mücadelesini sadece kadınlar (özellikle de fahişeler) üzerinden mi okudu? Yoksa kadın veya erkek fark etmeksizin bütün vatandaşlar hedef kitle olarak mı görüldü? Üç dönemde de gerçekleştirilen mücadele yöntemleri frengi hastalığını önlemede olumlu sonuçlar verdi mi?

Yukarıdaki sorular ışığında hazırlanan çalışmanın dönemsel başlangıcı olarak II. Meşrutiyet'in ilan tarihi olan 23 Temmuz 1908 yılı esas alındı. Frengi ve frengiyle mücadeleyle bu tarihten başlatmanın temel nedeni, meşrutî idarenin ve bu idarenin getirdiği anayasal, kişi hak ve hürriyetlerini ön plana çıkaran özelliklerinin devletin ve toplumun bütün kesimlerine yaptığı doğrudan etkidir. Meşrutî idarenin belirgin özellikleri sadece siyasi ve askeri olarak değil sıhhi ve sosyal politikaların şekillenmesinde de başat rol oynamıştır. Nitekim frengiyle mücadelede yasal düzenlemelerin ön planda olması ve alınan önlemlerin meclise taşınarak hukuki bir nitelik kazanması bile bunun en somut örneğidir. Öte yandan II. Meşrutiyet'in kendinden sonraki döneme ve gelişmelere zemin hazırlaması da bu dönemin başlangıç sınırı olarak tespit edilmesinde belirleyici faktör olmuştur. Çalışmanın, 1933 yılı içerisinde yürürlüğe giren ve aynı yılın sonlarına doğru uygulanmaya başlayan *Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi* ile tamamlanmasında karar kılındı. Bu kanunun zührevi hastalıklara özellikle frengiye ayrı olarak yer vermiş olması, bazı önlemleri içermesi ve kendinden sonraki uygulamalara esas oluşturması dolayısıyla çalışmanın bu kanunun uygulanmaya başlamasıyla bitirilmesinin daha uygun olacağı düşünüldü.

Bu çalışmada yer yer Anadolu'dan yer yer İstanbul'dan söz edildi. Siyasi simalar, kanunlar ve uygulamalara yer verildiği gibi sıradan insanların hikâyelerine de imkânlar ve kaynaklar ölçüsünde yer verilmeye çalışıldı. Mekân sınırlaması açısından kaynakların gösterdiği yoldan gidildi. Bazen Anadolu'ya daha fazla yer verilirken bazen de ağırlıklı olarak İstanbul anlatıldı. Çalışma başlığından da anlaşılacağı üzere mekânsal olarak “Türkiye” tabirinin kullanılması tercih edildi. *Türkiye* tabiri, II. Meşrutiyet döneminde de kullanıldığı⁵ için çalışmanın diğer bölümleriyle olan mekânsal ve isim bütünlüğünün sağlanması için “Türkiye” tabirinin kullanılması uygun görüldü. *Türkiye* adı, bu çalışmada da olduğu gibi II. Meşrutiyet döneminde Arabistan, Balkanlar ve Kuzey Afrika coğrafyasını da kapsamaktayken Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemi için günümüzdeki coğrafi sınırları ifade etmektedir. Çalışma coğrafi sınırlandırma olarak genel manada “Türkiye” ismini taşısa da konular ele alınırken hususi olarak vilayetler

⁵ Devlet adı için *Türkiye* kelimesi II. Meşrutiyet döneminde de kullanılmaktaydı, bkz. “Türkiye'nin Bir Haftalık Harici ve Dâhili Siyaseti”, *Türkiye*, 1324/1908, 14; Hatta aynı adla Şirvanizade Mahmud Tahir tarafından Perşembe ve Pazartesi günleri yayınlanmak üzere bir gazete dahi çıkarılmıştı. Bkz. *Türkiye*, 7 Haziran 1326/20 Haziran 1910.

bazında değil de eldeki malzemenin bizlere sunduğu mekânlar, vilayetler bazında ve konulara göre ele alındı.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmanın ana gövdesini ağırlıklı olarak dönemin arşiv belgeleriyle basını, oluşturmaktadır. Bu sebeple çalışma hazırlanırken Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), Kızılay Arşivi (KA), MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (eski adıyla ATASE Arşivi), Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), TBMM Arşivi gibi arşivlerden istifade edilmiştir. Ayrıca İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi Mütferrik Evrak kısmının ve Cenevre’de bulunan Birleşmiş Milletler Kütüphanesi ve Arşivi’nin (*United Nations Library and Archives*) çevrimiçi/online kataloglarından fazlasıyla yararlanılmıştır. Çalışmada faydalanılan Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Dijital Arşivi Aziz Ogan Koleksiyonu’na da ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Şimdiye kadar hakkında son derece sınırlı bilgilere sahip olunan ve henüz nizanamesine dahi ulaşamayan *İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti*’nin bu koleksiyonda bulunan nizamnamesi ve bazı resmi belgeleri bu çalışmada kullanıldı ve böylelikle cemiyetin kuruluşu ve faaliyetlerine ilk defa bu çalışmada yer verildi. Arşivler içerisinde MSB Arşiv ve Askerî Tarih Arşivi (eski adıyla ATASE Arşivi) ile Kızılay Arşivi (KA)’nin önemini ayrıca belirtmek gerekmektedir. Bu iki arşivden özellikle de eski tabirle ATASE Arşivi’ndeki belgeler olmasaydı frenginin I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi’ndeki orduda ve askerler arasındaki seyri ile bu doğrultuda alınan önlemler konusu yazılamayacaktı. Ayrıca frengiye karşı Türk ordusu içerisinde gerçekleştirilen uygulamalar konusu yazılırken de özellikle Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesinden gönderilen tamimlerin fazlaca yer aldığı *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*’ndan sıklıkla istifade edildi. Yine Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi katalogları incelenirken tasnif edilmiş belgeler içerisinde sayıca oldukça az olan Sıhhiye Nezareti Defterleri (SH.d) evrakı arasında tesadüfen rastlanan ve Samsun Sahra Hastanesi’ne ait olduğu tespit edilen “*Frengi İstatistik Defteri*” ne de hasta kayıtlarını göstermesi açısından ilk defa bu çalışmada yer verildi.

Bu çalışmanın ön plana çıkabilecek temel özelliklerinden biri de, çoğunlukla basın odaklı olmasıdır. Şimdiye kadar frenginin çeşitli dönem ve konularına ilişkin çalışmalarda (özellikle de 1908-1928 yılları arasındaki döneme ait) basına oldukça az yer verildiği ya da hiç yer verilmediği görülmektedir. Böylesi bir çalışma yapıp da frengi gibi “*içtimai/sosyal bir hastalık*” hakkında dönemin basınına bakmamak ya da az bakmak olamazdı. Bu anlamda II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e kadar yaklaşık olarak 60’tan fazla süreli yayın (gazete, mecmua) büyük bir titizlikle tarandı ve konuyla doğrudan veya dolaylı ilgili olanlar kullanıldı. Basının kullanılmasıyla frengiyle ilgili yeni bilgi ve belgeler ortaya konulduğunu, konulara farklı yönlerden bakılması açısından da çalışmaya ayrı ve zenginleştirici bir hava katıldığını söylemek mümkündür.

Arşiv ve basın dışında devletin resmi yayınlarına yer verildiği gibi dönemin doktorlarının sade veya akademik üslupla kaleme aldıkları ilmî ve halkı aydınlatıcı risalelerinden de ziyadesiyle faydalanıldı. Ayrıca frengi ve zührevi hastalıklarla ilgili daha önce yapılmış akademik eserler temin edilmiş, bu bağlamda konuyla ilgili bütün tez ve makaleler titizlikle incelenerek bu çalışmada kullanılmıştır. Kullanılan bu çalışmalardan bazılarını ayrıca belirtmek yerinde olacaktır.

Türkiye’de frengiyle mücadelenin tarihi ve kaynakları üzerine yapılan bilimsel ve akademik nitelikteki çalışmaların 1970’lere kadar gittiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda yapılmış akademik ilk çalışmalardan biri, Cihad Şevki Ceyhun’un 1972 yılında Ege Üniversitesi’nde hazırladığı “*Frengi Tarihçe, Türkiye’de Frengi Mücadelesi ve Öğretimi*” başlıklı tezidir.⁶ Bundan başka kendisi uzman bir dermatolog doktor olan Adem Köşlü’nün 1976 yılında yayımladığı “*Türk Deri Hastalıkları ve Frengi Bibliyografyası*” adlı eseri de bu alanda araştırma yapan ve yapacak olanlar için kılavuz mahiyetinde bir çalışmadır.⁷ Türkiye’de frengiyle mücadelenin tarihinin tarihçiler tarafından çalışılması ise 1980’li yılların sonlarına tesadüf etmiştir. Bu anlamda akademik bağlamda bir tarihçinin kaleminden çıkan Zafer Toprak’ın “*İstanbul’da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar (1914-1933)*” adlı makalesi frengiyle mücadele tarihi açısından ilk ve kılavuz niteliğinde bir makale olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Zafer Toprak’tan sonra

⁶ Tek nüshası Cerrahpaşa Üniversitesi Kütüphanesi’nde kayıtlı olan bu esere ulaşmak için başvuru yapılmış ancak kütüphane tarafından verilen cevapta tasnif yapılmadığı belirtildiğinden ilgili esere ulaşılamamıştır. Y.N.

⁷ Bkz. Adem Köşlü, *Türk Deri Hastalıkları ve Frengi Bibliyografyası*, Hilâl Matbaacılık Kollektif Şirketi, İstanbul 1976.

Mehmet Temel'in "*Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi ile Mücadele*" adlı çalışması da yol gösterici bir niteliğe sahiptir. Nuran Yıldırım'ın "*Tanzimat'tan Günümüze Koruyucu Sağlık Uygulamaları*" adlı eseri de frengiye değinmesi açısından hastalık tarihi konusunda araştırma yapanlar için son derece katkı sağlayan bir çalışmadır. Abdullah Martal, Fatma Bulut, Şennur Şenel, Rüya Kılıç, Necati Çavdar, Erol Karcı, Ebru Boyar ve Mehmet İnanç Özekmekçi gibi akademisyenlerin çalışma içerisinde kullanılan frengiye dair eserlerini de burada anmakta fayda vardır. Bundan başka frengiyi Osmanlı toplumunda aile ve cinsellik bağlamında irdeleyen Seçil Yılmaz'ın "*Love in the Time of Syphilis: Medicine and Sex in the Ottoman Empire 1860-1922*" doktora çalışması frengi hastalığı tarihine dikkate değer katkılar sunmuştur. Cem Doğan'ın "*Dersaadet'te Fuhuş: Mekânlar, Aktörler ve Söylemler (1876-1923)*" başlığıyla hazırladığı doktora çalışması ve sonrasında "*Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı, II. Abdülhamid Dönemi ve Sonrası İstanbul'da Fuhuş, Frengi ve İktidar (1878-1922)*" adıyla bastırdığı kitabının bir bölümünde frengiye fuhuş bağlamında yer vermesi de son derece dikkat çekicidir ve alana önemli katkılar sağlamıştır. Bundan başka Murat Arpacı da gerek doktora çalışması gerekse makalesinde frengiyi öjenik (*ırkın ıslahı*) bağlamında ele alan önemli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmada da arşiv, basın, resmi yayınlar, telif eserler dikkatle incelenerek Türkiye'de frenginin seyri ve frengiyle mücadelenin tarihi konusunda özgün ve yeni bilgiler ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

III. FRENGİ ADI VE TIBBÎ AÇIKLAMASI

Geçmişten günümüze insanlık tarihini her açıdan etkileyen olaylardan biri de bulaşıcı ve salgın hastalıklardır. Bulaşıcı ve salgın hastalıklar, yüzyıllar boyunca belirli dönemlerde ortaya çıkarak toplumları ve devletleri gerek sıhhi ve demografik gerekse sosyal, siyasi ve iktisadi açıdan olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Tarihin çeşitli dönemlerinde farklı kıtalara ve ülkelere yayılıp salgın halini alan hastalıklar (veba, kolera, çiçek, tifo vb.), büyük ölçüde nüfus kaybına neden olmuş, devletlerin ekonomilerini ciddi anlamda zayıflatmış ve sosyal açıdan türlü bozuklukları ortaya çıkarmıştır.⁸ Bu

⁸ Bu konuda Jared Diamond, Avrupa'nın Avrupalı olmayan halklar üzerinde silah, teknoloji ve siyasal örgütlenme bakımından büyük bir üstünlüğe sahip olduğunu vurgulayarak bu üstünlüğün sebebinin Avrupa'dan diğer kıtalara yayılan mikroplar olduğunu önemle belirtmektedir. Bkz. Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, (Çev. : Ülker İnce), Pegasus Yayınları, İstanbul 2018, 251.

hastalıklardan biri de XV. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa’da bir dönem salgın olarak görülen frengidir.⁹

Frenginin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı ve Avrupa’da bir salgın halini almaya başladığı konusuna geçmeden önce hastalığın ne olduğu, tanımı, nasıl bulaştığı hakkında genel bilgiler vermek, hastalığın tarihini anlatırken konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Frengi, cinsel/zührevî yolla bulaşan hastalıklar gurubundan olup *Treponema Pallidum*¹⁰ adlı bir parazittin yol açtığı bulaşıcı ve kronik bir hastalık olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Hastalığa Avrupa’da genellikle *Syphilis* denmektedir. *Syphilis* kelimesi ilk olarak İtalyan tıp âlimi Hieronymus Fracastor’un 1530 yılında Verona’da kaleme almış olduğu *Syphilis sive Morbus Gallicus* adlı eserinde geçmektedir.¹² Eserde anlatılan efsaneye göre, *Syphilus* adlı bir çoban Kral Alcithous’un koyunlarını otlatır ve

⁹ Avrupa’da XV. asrın sonlarından başlayıp daha sonra dünyanın çeşitli yerlerine yayılan frengi salgınının tarihsel ve tıbbi boyutlarıyla ele alan özellikle XIX. yüzyıldan itibaren İngilizce, Fransızca, Almanca ve İspanyolca birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden bazıları şu şekildedir: Andrew Mathias, *The Mercurial Disease, An Inquiry into the History and Nature of the Disease*, Philadelphia 1811; Edmond Bassereau, *Origine de la Syphilis*, Paris 1873; William Turnbull, *An inquiry into the origin and antiquity of the lues venerea; with observations on its introduction and progress in the islands of the South Seas*, London 1805; José Ignacio Capetillo y Martinez, *Estudio histórico acerca del tratamiento de la lues-venéreas en México y cuestiones relativas a su curabilidad*, México 1871; WM. Allen Pusey, *The History and Epidemiology of Syphilis*, Baltimore 1933; E. Lancereaux, *Traité Historique et Pratique de la Syphilis*, Paris 1873; Carolus Pauli, *De Historia Syphilidis*, Bonn 1856; Raphael Finckestein, *Zur Geschichte der Syphilis*, Breslau 1870; P. Diday, *Histoire Naturelle de La Syphilis*, Paris 1863; Iwan Bloch, *The History of Syphilis*, Berlin 1908; Docteur Caufeynon, *La Syphilis: Historique, Le virus syphilitique, Sa transmission, Héritéité, Traitement, Salubrité publique, Le chancre mou*, Paris 1902; F. Buret, *Syphilis in Ancient and Prehistoric Times*, Volume I, (Translated from the French with notes by A. H. Ohmann-Dumesnil), Philadelphia and London 1891; F. Buret, *Syphilis in the Middle Ages and in Modern Times*, Volume II-III, (Translated from the French with notes by A. H. Ohmann-Dumesnil), Philadelphia 1895; J. L. Milton, *A History of Syphilis: Reprinted and Enlarged from the Original Paper in the “Edinburgh Medical Journal”*, London 1880; J. Y. Simpson, *Antiquarian Notices of Syphilis in Scotland in the 15th and 16th Centuries*, Edinburgh 1862; V. Cornil, *Syphilis*, (Translated with notes and additions by J. Henry C. Simes and J. William White), Philadelphia 1882; Loyd Thompson, *Syphilis*, Philadelphia and New York 1916; Frederick Hollick, *A Popular Treatise on Venereal Diseases in All Their Forms, Embracing Their History and Probable Origin, Their Consequences, both to Individuals and to Society, and the Best Modes of Treating Them*, New York 1852.

¹⁰ Bu parazit, sarmal şekilde olduğu için tıp camiasında “*spirochete/spiroket*” olarak da bilinmektedir. Bkz. Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, (Çev: Selahattin Erkanlı), İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 124; Ekrem Kadri Unat, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1949, 308-309.

¹¹ Jörg Hacker, *İnsanlar, Salgınlar ve Mikroplar, Enfeksiyonlar ve Patojenleri*, (Çev.: Beste Hertsch-Max Florian Hertsch), Runik Kitap, İstanbul 2020, 88; WHO *Guidelines for the Treatment of Treponema Pallidum (Syphilis)*, World Health Organization, Geneva 2016, 2.

¹² Fracastor, *La Syphilis Le Mal Français (Extrait du Livre De contagionibus, 1546)*, (Traduction et Commentaires: Alfred Fournier), Paris 1869, 130-131. Latince kaleme alınmış eserin orijinal künyesi şöyledir: Hieronymi Fracastorii, *Syphilis sive Morbus Gallicus*, Veronæ MDXXX (1530). Bu eser, Feridun Nafiz Uzluk tarafından Türkçeye de çevrilmiştir. Bkz. Jérôme Fracastor, *La Syphilis (1530)*, (Çev. : Feridun Nafiz Uzluk), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969.

daha sonra kralı tanrı addederek tapmaya başlar. Bir süre sonra çoban, Tanrı Sirius’a lanet edince Sirius da ona kurtulamayacağı bir hastalık verir.¹³ Ondan sonra bu hastalık *syphilis* adını alır. *Syphilis* kelimesi, iki kelimenin birleşmesinden olup Eski Yunancada “aşk refiki” anlamına gelmektedir.¹⁴ Türkler ise bu hastalığa, hastalığın Avrupa’dan geldiğini ima etmek için *frengi* adını vermişlerdir.¹⁵ TDK sözlüğünde frengi, “Genellikle cinsel birleşmelerle bulaşan, tedavi edilmediğinde inme, körlük, delilik vb. sonuçlara kadar varan, dôle de geçerek vücutça ve akılca sakat bir soyun yetişmesine yol açan bir hastalık, yenirce, sifilis.” olarak tanımlanmaktadır.¹⁶ Osmanlı literatürü ve belgelerinde ise bu hastalık, “firenk uyuz¹⁷, illet-i efrenciye, illet-i müdhişe¹⁸, dâ’ü’l-efrenc, dâ-üz-zühri, frengi, emrâz-ı efrenciye¹⁹” gibi farklı isimlerle de adlandırılmıştır. Bursalı Doktor Osman Şevki (Uludağ) Bey, eserinde Türklerin bu hastalığa dehşet vericiliğinden ötürü “cüzam-ı cimâiyye, cüzam-ı nefşâniyye, veba’ül-efrencî, marazü’s-şeytan, marazü’l-hâlik, marazü’l-hec’câle, illetü’z-zânî” adlarını da verdiğini belirtmektedir.²⁰ II. Meşrutiyet döneminde hastalık bir ara o dönemin tıp âleminin de kabul ettiği üzere “*Treponemose*” olarak isimlendirilmişti.²¹ XVI. yüzyıl kayıtlarında (Erasmus’un söyleşilerinde) *bubas* olarak geçen frengi, İngiliz kaynaklarında *the Great Pox* olarak kullanılmıştır.²² XVIII. yüzyılda *lues venerea* tabiri de frengiye atfedilen isimlerden

¹³ Fracastor, *La Syphilis Le Mal Français*, 130-131.

¹⁴ F. Buret, *Syphilis in Ancient and Prehistoric Times*, Volume I, (Translated from the French with notes by A. H. Ohmann-Dumesnil), Philadelphia and London 1891, 28; P. M. Ş., *Sinn-i Rüşde Vasil Olmuş Olanlar İçin Hayat-ı Tenasüliyye Hakkında Musahabat-ı Mahremâne*, (Çev: A. M.), Araks Matbaası, Dersaadet 1913, 440.

¹⁵ *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, IV, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990, 848; Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, 302.

¹⁶ *Türkçe Sözlük I*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1998, 802.

¹⁷ İbrahim bin Abdullah, *Alâ’im-i Cerrâhîn, Cerrâh-nâme*, (Yay. Haz: Mehmet Gürlek), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2016, 220.

¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Y. MTV/236-31; BOA, DH. İD/46-71-2.

¹⁹ Şerefeddin Mağmumi, *Kâmûs-ı Tıbbî*, İkinci Cild, Osmanlı Matbaası, Kahire 1329, 1002-1003; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317, 993; *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, (Haz.: Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural), TTK Basımevi, Ankara 2004, 373.

²⁰ Doktor Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1341/1925, 46-47.

²¹ “Tenakus-ı Nüfus Meselesi: Frengi Hastalığı”, *Tanin*, 29 Haziran 1332/12 Temmuz 1916.

²² Deborah N. Losse, *Syphilis: Medicine, Metaphor, and Religious Conflict in Early Modern France*, The Ohio State University Press 2015, 32; Jon Arrizabalaga, John Henderson, Roger French, *The Great Pox, The French Disease in Renaissance Europe*, Yale University Press, New Haven and London 1997.

olmuştur.²³ Frengi Avrupa’da nadir de olsa *mercurial disease* olarak da anılmıştır.²⁴ İtalyan ve Fransızlar, bu hastalığı çiçeğe benzeterek *vérole ve petit vérole* adını vermişlerdi. Bu gibi isimlerinden başka frenginin milletlerin birbirlerine olan düşmanlıklarını göstermek için bir araç olarak da kullanıldığı bilinmektedir.²⁵ Bu nedenle Almanlar ve İngilizler, *Fransız Mikrobu*, Portekizliler *Kastilya Hastalığı* demişlerdi. Bu hastalık sebebiyle Polonyalılar Almanları, Almanlar da Polonyalıları suçlu görmüşlerdi. Araplar da İspanya’dan kovulmuş Yahudileri frengiden sorumlu tutmuşlardı. Hintliler frengiye *Batı Avrupalı hastalığı (Phirangi Roga, Firangi Disease)*²⁶, İranlılar *Türklerin hastalığı* ismini vermişlerdi. Çinliler, Portekizlilerin Canton şehrine hastalığı bulaştırdığına inanmışlar ve bu sebeple hastalığı *Canton’un Yarası* olarak adlandırmışlardı. Japonlar ise bazen Çinlileri bazen de Portekizlileri suçlamışlardı.²⁷ Sontag’a göre, frengiye verilen bu adlandırmalar, “*ürkütücü bir hastalığı yabancı kökenli bir bela olarak gösterme gerekliliğinin tipik bir örneği*” idi.²⁸

Frengi adının nereden geldiği ve çeşitleri konusunda sonra hastalığın nasıl bulaştığı ve seyrettiği hakkında bilgiler vermek yerinde olacaktır. Frengi, sahip olduğu parazit sayesinde derideki ya da sümüksel zarlardaki yaralardan ve küçük sıyrıklardan insan vücuduna doğrudan ulaşabilmektedir. Ayrıca hastalık çoğunlukla cinsel temas vasıtasıyla bulaşabildiğinden temas esnasında şankırların (*chancre/yara*) üzerindeki spiroketler, serbest hareket etme imkânı bularak açılan küçük sıyrıklardan insan vücuduna girebilmektedir.²⁹ Her yaşta ve her cinsten görülen bir hastalık olan frengi, cinsel temas dışında da bulaşabilmektedir. Anadolu’da *masumlar frengisi* denilen hastalığın bu

²³ Bkz. Jesse Foot, *A Complete Treatise on the Origin, Theory, and Cure of the Lues Venerea and Obstructions in the Urethra Illustrated by a Great Variety of Cases: Being a Course of Twenty-Three Lectures, Read in Dean-Street, Soho, in the years 1790 and 1791*, London 1792; J. S. Surgeon, *A Mechanical Dissertation upon the Lues Venerea, proving not only the possibility, but certainty of curing that disease, without the hazard of salivation*, London 1731; Benjamin Bell, *A Treatise on Gonorrhoea Virulenta, and Lues Venerea*, Volume I, Edinburgh 1797.

²⁴ Bkz. Andrew Mathias, *The Mercurial Disease, An Inquiry into the History and Nature of the Disease*, Philadelphia 1811.

²⁵ Buret, *Syphilis in Ancient and Prehistoric Times*, Volume I, 29. Susan Sontag’ın düşüncesine göre, hastalıklar, her daim toplumların çürüdüğünü ve adil olmayan bir yapıya dönüştüklerini tanımlamak için birer metafor olarak dile getirilmişti. Susan Sontag, *Metafor Olarak Hastalık, AIDS ve Metaforları*, (Çev.: Osman Akınhay), Can Yayınları, İstanbul 2021, 84.

²⁶ Bkz. D. V. Subba Reddy, “*Phirangi Roga*” or *Syphilis in India in 16th and 17th Centuries Sketches of Early Indo-European Syphilographers with Extracts from Their Writings*, Vizag 1943.

²⁷ Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, 125-126.

²⁸ Sontag, *Metafor Olarak Hastalık*, 143.

²⁹ Unat, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, 310.

çeşidi, aynı kaptan yemek yeme ve aynı bardaktan su içmek yoluyla da bir başkasına geçebilmektedir.³⁰ Yine frengi kan nakliyle ya da tıraş sırasında da bulaşmaktadır.³¹ Hatta hamile bir kadından fetüsüne de geçebilmektedir. Frengi tedavi edilmediği sürece yıllarca sürebilmektedir. Hastalık birkaç aşamadan oluşmaktadır. Erken frengi; birinci, ikinci ve erken gizli frengi gibi aşamalardan oluşurken geç frengi ise geç gizli frengi ve üçüncü devir frengi (nörosifiliz, kardiyosifiliz ve gumma) gibi aşamalara sahiptir.³² Frenginin belirtileri oldukça değişken olduğu için hastalık tıp dünyasında, Irvin W. Sherman tarafından belirtildiği üzere “*Büyük Taklitçi*” olarak da bilinmektedir.³³

Erken frenginin birinci evresi, frengi şankrının ortaya çıkmasıyla görülür. Bu şankrın büyük bir kısmı –ki Ekrem Kadri Unat’a göre, %94’ü- üreme organlarında ortaya çıkar. Daha sonra ise dudaklarda, çenede, dilde, küçükdilde, bademciklerde, burunda, gözde, kulakta, yanakta ve memede de görülebilmektedir. Üreme organlarında çıkan frengi şankrı, genellikle bir tanedir ancak birden fazla şankr da görülebilmektedir. Başlangıçta şankr, yuvarlak ya da oval bir şekilde olup yumuşaktır. 6-7 gün sonra sertleşmeye başlar, rengi et renginde olup ağrısızdır. Şankr sertleştikten 3-4 veya 6 haftada kendiliğinden kapanmaktadır. Bu devrede üreme organlarındaki lenf bezleri de şankrın görülmesinden 6-10 gün sonra şişmektedir. Şişen lenf bezleri de tıpkı şankrlar gibi sert ve ağrısızdırlar. Şişen lenf bezleri, nohut ya da badem büyüklüğündedir. Bir müddet sonra kendiliğinden küçülerek kaybolmaktadırlar.³⁴

Birinci devir frengi şankrı kaybolduktan sonra hastalık eğer tedavi edilmezse ikinci devir frengi ortaya çıkar. İkinci devre, birinci devre şankrın ortaya çıkmasından 1-6 ay içerisinde genellikle 6-8 hafta zarfında görülmektedir.³⁵ Bu devre, hastalığın ikinci ayından üçüncü ya da dördüncü senesine kadar sürmektedir. Bu devrenin en önemli özelliği, hastalığın etrafa bulaşması açısından en tehlikeli dönem olarak görülmesidir.³⁶ İkinci devrede vücutta çıkan kabarma ve kızarmalar, çoğunlukla vücudun sırt tarafında

³⁰ A. Lütü Tat, *Deri ve Zührevî Hastalıklar*, Kardeş Matbaası, Ankara 1964, 221.

³¹ Unat, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, 310.

³² WHO Guidelines for the Treatment of Treponema Pallidum (Syphilis), 2.

³³ Irwin W. Sherman, *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, (Çev. :Emel Tümbay-Mine Anğ Küçükler), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, 123.

³⁴ Unat, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, 311-314.

³⁵ R. R. Willcox, *Zührevî (Temas Yoluyla Bulaşan) Hastalıkların Yönetimi*, (Çev. : Kemal İntepe), Ulusoy Basım ve Cilt Evi, Ankara 1980, 46-47.

³⁶ Unat, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, 314.

ve kırmızı gül rengine lekeler şeklinde görülür. Bu lekeler, bazen yarım daire bazen de tam daire şeklinde olup hacimsel olarak bir toplu iğne başı ile mercimek büyüklüğü arasında olmaktadır. Frengi şankırları, vücudun genellikle terleyen kısımlarında (meme, kasık yerleri, kalça, koltuk altı, cinsel bölgeler, ayak parmakları vs. yerlerde) bulunur ve bu şankırlar açılması durumunda irin denilen sıvı açığa çıkmaktadır. Bu devrede, hastada şiddetli baş ağrıları, yorgunluk ve uykusuzluk gibi şikâyetler ortaya çıkmaktadır. Bundan başka, dalak ve lenf bezlerinde şişmeler görülür. Hatta yüz üzerinde de frengi şankırları bulunduğu ve nefes borusunda meydana gelen problemlerden ötürü ses kısıklığı da ortaya çıkmaktadır.³⁷

Bu şekilde belirtiler gösteren ikinci devre frengi eğer tedavi edilmezse hasta, gizli frengi (latent syphilis) aşamasına girmektedir. Bu devrede hastada hiçbir belirti görülmemektedir ve hatta hasta iyileştiğini sanmaktadır. Eğer bu devrede de hasta tedavi edilmezse frengi, geç gizli dönem (the late latent syphilis) evresine girer ve bir müddet sonra frenginin en ağır belirtilerinin görüldüğü üçüncü devre başlamış olur.³⁸ Bu devrede, deriyle birlikte daha birçok organda derin çöküntüler başlar. Frengi, bu devirde dolaşım, sinir ve sindirim sistemleri de dâhil olmak üzere kemiklerde, gözde, kulakta, böbrek ve akciğerlerde birçok tahribata neden olmaktadır. Bu şekilde frengi, çoğu insanı genç yaşlarda öldürmekte ve neden olduğu felçler, kalp ve akıl hastalıklarıyla oldukça zor bir duruma sokmaktadır.³⁹

Üçüncü devre frengi, kendisini üç şekilde belli etmektedir. Bunlar; nörosifiliz, kardiyovasküler sifiliz ve gummatous sifilizdir. Nörosifiliz, genellikle 5-12 yıl aralıklarında ortaya çıkmaktadır ve direkt olarak beyindeki sinirlere zarar vererek beyin felci gibi durumlara sebep olmaktadır. Bundan başka baş ağrılarına yola açan menenjit ve bazen göz sinir iltihabından ileri gelen göz diski ödeminin neden olduğu görüş kaybı ve kulak çınlaması görülebilmektedir. Yine bu evrede beyin frengiden etkilenmişse bilincin genel felci (Paresis), omurilik etkilenmişse omuriliğin zayıflaması ve hatta beyin frengisi (meningovascular syphilis) gibi istenmeyen durumlar ortaya çıkabilmektedir. Beyin frengisi durumunda hastada, sara nöbetleri, göz kaymaları, yarım inme, beden aşağısının

³⁷ P. M. Ş., *Sinn-i Rüşde Vasil Olmuş Olanlar İçin Hayat-ı Tenasüliyye*, 448-450.

³⁸ Sandra L. Nettina, "Syphilis: A New Look at an Old Killer", *The American Journal of Nursing*, Vol. 90, No. 4, April 1990, 70; *WHO Guidelines for the Treatment of Treponema Pallidum (Syphilis)*, 2.

³⁹ Unat, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, 317-318.

felç olması gibi akut belirtiler görülmektedir. Bunun neticesinde de hastada, psikiyatrik hastalıklar (delilik vb.), demans (bunama), hareket etmede zorluklar ve his kaybı gibi sorunlara yol açmaktadır. Kardiyovasküler sifiliz, frenginin ilk devresinden 15-30 yıl sonra ortaya çıkmaktadır. Bu devrede, aort damarlarında kireçlenme görülür ve bu da kalp yetmezliğine sebep olur.⁴⁰ Gummatous sifiliz ise ilk devre frengiden 3 ile 12 yıl aralıklardan sonra görülebilmektedir. Bu devre, *gom* adı verilen yaraların deri ve kemiklerde belirgin şekilde görüldüğü, leke ve tüberküllerin vücudun çeşitli yerlerinde ortaya çıktığı bir devredir.⁴¹

Lekeler, ikinci devir frengide görülen rozeollerine benzeyen pembemsi ya da daha koyu renge sahip kaşınmayan türdedir. Biçimleri dairesel olup 1-2 cm.'lik bir çapa sahiptirler. Nadir olarak kol ve bacaklarda rastlanan bu lekeler, yoğunlukla göğüs ve karında görülmektedir. *Gomlar* ise bu devrenin her zamanında ortaya çıkabilmektedir. Genelde on yıl içerisinde görülen gomlar, vücudun her yerinde görülmesine rağmen özellikle vakaların yarısından fazlası bacaklarda tespit edilmiştir. Gom yaraları, ilk başta nodül şeklinde kendisi göstermekte daha sonra yumuşayıp açılarak bir yara halini almaktadır. Gomlar, 2-2,5 cm. boyunda ve 3-10 mm. derinliğinde olup içleri girintili çıkıntılı bir şekildedir. Üçüncü devre frengisinin belirtilerinden olan tüberküller ise vücudun her yerinde çıkabilmektedir ancak yoğunlukla yüz, burun ve alın bölgelerinde görülmektedir. Büyüklükleri mercimek veya nohut büyüklüğünde olup renkleri koyu kırmızıdır. Dipleri sert olduğu gibi ağrısızdırlar ve lenf bezlerini şişirmezler. Bununla birlikte gizlice ilerlerler ve iyileştikten sonra bile iz bırakırlar. Bu tüberküllerin ülserli olanları ise kıkırdak ve kemiklerde tahribat yaparak hastayı burunsuz bile bırakabilmektedir.⁴²

Buraya kadar anlatılanların dışında frenginin bu üç evresinden başka doğumsal frengiden de söz etmek gerekmektedir. Tıp literatüründe frenginin bu türüne *konjenital*

⁴⁰ I. Harris, "Syphilis of the Heart", *The British Medical Journal*, Vol. 1, No. 3515, (May 19, 1928), 842; Lee D. Cady, "Syphilis", *The American Journal of Nursing*, Vol. 38, No. 2, February 1938), 118-119; Willcox, *Zührevî (Temas Yoluyla Bulaşan) Hastalıkların Yönetimi*, 51-53.

⁴¹ Patrick French, "Syphilis", *The British Medical Journal*, Vol. 334, No. 7585, January 20, 2007, 144-145.

⁴² Tat, *Deri ve Zührevî Hastalıklar*, 252-258; Unat, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, 318-320.

*sifiliz (congenital syphilis) / doğumsal frengi*⁴³ denmektedir.⁴⁴ Doğumsal frengi, frengili bir annenin hastalığını karnındaki bebeğe de bulaştırması anlamına gelmektedir.⁴⁵ Frengili bir kadın, hamile kalırsa hastalığa yakalanma zamanı, doğumsal frenginin sonuçlarını da etkilemektedir. Frenginin ikinci devresinde hamile kalan bir kadının çocuğu düşmekte ya da ölü bir vaziyette doğmaktadır.⁴⁶ Çocuk düşük ihtimal doğsa bile kısa bir süre sonra ölmektedir. Kadın hamileliğinin ilk aylarında frengiye yakalanırsa bebek, dördüncü, beşinci ya da daha geç aylarda düşmektedir. Doğuma son birkaç ay kala frengiye yakalanan bir annenin bebeği de mutlaka frengili olmaktadır. Doğuma yakın bir tarihte frengiye yakalanan bir kadının bebeği, rahimdeyken frengiye yakalanmayabilir fakat doğum esnasında annenin üreme organlarında bulunan frengi mikropları bebeğe bulaşabilmektedir. Doğumsal frengi, erken doğumsal frengi/süt çocuğu frengisi ve geç doğumsal frengi olmak üzere iki devreye ayrılmaktadır.⁴⁷ Erken doğumsal frengide, frengi belirtileri doğuştan mevcut olmakta ya da sonradan ortaya çıkmaktadır. Frengili doğan bebekler, derisi buruşuk ve pörsük bir biçimdedir ve ihtiyar yüzlü görünmektedirler. Bundan başka deride dökmele ve gom adı verilen yaralar bir arada görülebilmektedir. Bu dönemde bebeklerde, frengi nezlesi ve karaciğerde dalak büyümesi gibi vakalar da ortaya çıkmaktadır.⁴⁸ Geç doğumsal frengi belirtileri ise 4 yaşından sonra görülmektedir. Bu dönem daha çok üçüncü devre frengisinin özellikleriyle aynı seyretilmektedir. Kemikte ve deride gomlar, deride ve sümüksel zarlarda frengi belirtileri vardır. Kemiklerde şekil bozukluklarıyla birlikte eklemlerde, sinir sisteminde kulakta, gözde, dişlerde, solunum ve sindirim sisteminde ve daha birçok organda tahribat meydana

⁴³ Lütfü Tat, doğumsal frenginin XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa’da bilindiğini fakat hastalığın nasıl bulaştığı hakkındaki açıklamanın ancak XX. yüzyılda yapılabildiğini belirtmektedir. (Tat, *Deri ve Zührevî Hastalıklar*, 262.). Ancak yakın dönemde yapılan arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkarılan iskeletlerden doğumsal frenginin M. S. 13. yüzyılda Anadolu’da İznik’te ve M.S. 14. yüzyılda Avusturalya’da görüldüğü ortaya koyulmuştur. Bkz. Johanna Sophia Gaul, Karl Grossschmidt, Christian Gusenbauer, “A Probable Case of Congenital syphilis from Pre-Columbian Austria”, *Anthropologischer Anzeiger*, 72/4 (2015), 451-472; Yılmaz Selim Erdal, “A Pre-Columbian Case of Congenital Syphilis From Anatolia (Nicaea, 13th century AD)”, *International Journal of Osteoarchaeology*, Vol. 16, Issue 1, 2006, 16-33.

⁴⁴ “Congenital Syphilis-United States, 2000”, *Morbidity and Mortality Weekly Report*, July 13, 2001, Vol. 50, No. 27 (July 13, 2001), 573; *WHO Guidelines for the Treatment of Treponema Pallidum (Syphilis)*, 2.

⁴⁵ Hulûsi Behçet, eserinde doğumsal frenginin frengili bir babadan da evladına bulaşabileceğini ifade etmiştir. (Hulûsi Behçet, *Klinikde ve Pratikde Frengi Teşhisi ve Benzeri Deri Hastalıkları*, Kenan Basımevi, İstanbul 1940, 299-300.).

⁴⁶ Cady, “Syphilis”, 117.

⁴⁷ Unat, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, 320-322.

⁴⁸ Tat, *Deri ve Zührevî Hastalıklar*, 263-265.

gelmektedir. Geç doğumsal frengi döneminde olan çocuklar genellikle büyüme ve gelişme sorunlarıyla karşılaşmakta hatta akli sorunlarla da yüzleşmektedirler.⁴⁹

Sonuç itibariyle frengi, ilk olarak *syphilis* olarak adlandırılmaya başlamış ve çeşitli adlarla anılagelmıştır. Frengiyi üzerine almak istemeyen toplumların hastalığı birbirine atfettikleri görülmektedir. İnsan bedeni üzerinde maddi ve manevi oldukça yıkıcı bir etki yapan frengi, XV. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa’da bir salgın olarak görülmeye başlamış ve toplumları, bu hastalığa karşı mücadeleye sevk etmişti.

IV. FRENGİNİN MENŞEİ, SALGIN OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI VE XX. YÜZYILA KADAR AVRUPA’DA FRENGİ İLE İLGİLİ GELİŞMELER

Frenginin insanlık tarihinde ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı tam anlamıyla bilinmemekle beraber konu üzerine daha önce yapılmış araştırmalarda hastalığın menşei hakkındaki söylemlerin üç ana düşünce etrafında şekillendiği görülmektedir.⁵⁰ Bu düşüncelerden ilki, hastalığı ilk olarak Kristof Kolomb ve mürettebatının Amerika kıtasındaki Haitilerden Avrupa’ya (Yeni Dünya’dan Eski Dünya’ya) getirdiğidir.⁵¹ İkincisi, frenginin zaten eskiden beri Avrupa’da var olduğunu savunan görüştür. Üçüncüsü ise çok eski zamanlardan itibaren frenginin Afrika ve Asya topraklarında var olduğunu ve sonradan Avrupa’ya yayıldığını iddia eden düşüncedir.⁵² Ancak gerçek şu ki, frengi, XV. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa’da bir salgın haline gelmiş ve uzun bir müddet bütün bir kıtayı kasıp kavurmuştur.⁵³ Hiç şüphesiz günümüze kadar hastalığın

⁴⁹ Unat, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, 323.

⁵⁰ Frenginin menşeiine dair tartışmaların Türkiye’de 1935 yılından itibaren gündeme geldiği anlaşılmaktadır. “Frenginin Menşei”, (Çev.: Dr. Remzi Gönenç), *Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi*, Cilt: 2, Sayı: 9-10, (Mayıs-Temmuz) 1935, 747-750. Frenginin menşei ve ilk olarak nerede ortaya çıktığıyla ilgili genel bir tartışma için bkz. Tolga Ersoy, “Keşif ve Salgın: Sifilis’in Köken ve İsim Tartışması”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 22, Ekim 1995, 26-29; Anne-Marie Moulin, Robert Delort, “Frengi: Bir Amerikan Hastalığı mı?”, *Batı’da Aşk ve Cinsellik*, (Der: Georges Duby), (Çev: Ayşen Gür), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, 287-301.

⁵¹ Bu iddianın şekillenmesinde Avrupa’daki üç kronikten yararlanılmıştır. Bu kronikler Ruy Diaz de Isla, Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdes ve Bartolomé de las Casas gibi kişilere aittir. Losse, *Syphilis: Medicine, Metaphor, and Religious Conflict*, 85.

⁵² John E. Lobdell, Douglas Owsley, “The Origin of Syphilis”, *The Journal of Sex Research*, Vol. 10, No. 1 (Feb., 1974), 76; Bruce M. Rothschild, “History of Syphilis”, *Clinical Infectious Diseases*, Vol. 40, No. 10 (May 15, 2005), 1454; Cumhuriyet Ertekin, *Tıbbın Öyküsü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, 198.

⁵³ Claude Quézel, *History of Syphilis*, (Translated by Judith Bradock and Brian Pike), The John Hopkins University Press, Baltimore 1992, 11-16.

kökenine dair yapılan tartışmaların kaynağını da, XV. yüzyılın sonlarından itibaren görülen frengi salgının oluşturduğu söylenebilir.

Yaygın görüşe göre, frengi Kristof Kolomb ve denizcilerinin İspanya'nın Sevilla limanına ulaşmalarından bir müddet sonra önce 1493'te Barcelona'ya, sonra da 1494'te Napoli'ye sirayet etmiştir. Fransız Kralı VIII. Charles, İtalyanlardan Napoli'yi aldıktan sonra ordusunda bulunan askerler, tecavüz ve talan hareketine girişince hastalık onlara da bulaşmış ve bir müddet sonra tüm Avrupa'ya yayılmıştı.⁵⁴ Hastalık beş yıl içerisinde salgın halini alarak 1497 yılında Rusya ve Macaristan'da, 1498 yılında da Afrika ve Ortadoğu'da görülmeye başlanmıştır. Frengi, Portekizli Vasco de Gama'nın keşif seyahatleriyle birlikte de aynı yıl Hindistan'a ulaşmıştır. Nihayetinde hastalık 1505'te Çin'de, 1515'te Avustralya'da ve 1569 yılında da Japonya'da görülmüştü. Kısacası hastalık, Antarktika dışında bütün kıtalara yayılmıştır.⁵⁵

Frenginin Avrupa'da çok kısa bir sürede yayılmasının başlıca sebebi fuhşun bu kıtada gündelik hayatın sıradan bir parçası sayılmasıydı. Cinsel birleşme, Ortaçağ Avrupa'sı için oldukça serbestti. Bu dönemde Avrupa'da umumhanelerin sayısı oldukça fazlaydı ve bu mekânlar, genellikle misafirlerin götürüldüğü, erkeklerin sıkça ziyaret ettiği mekânlardı. Bu devrin hamamları da bir nevi birer fuhuş yuvası halindeydiler. Banyoların birden fazla insana ortak mekân olarak hizmet etmesi, frenginin hızlı bir şekilde bulaşmasına neden oluyordu.⁵⁶ Frengi salgını baş gösterince insanlar umumhanelere de hamamlara da gitmekten çekinmişlerdi ve XVI. yüzyılın sonuna kadar hamamlar tamamen ortadan kalkmıştı.⁵⁷

Alman Dermatolog Iwan Bloch'a göre Orta çağ Avrupa'sı tıp dünyası için frengi salgını, son derece “*çılgır açıcı*” bir olaydı ve Avrupa'nın önde gelen tıp âlimleri, bu yeni hastalıkla nasıl mücadele edilmesi gerektiği yolunda çalışmalara başlamışlardı. Avrupalı hekimler, frengi ile ilgili araştırmaları neticesinde bir dizi eser kaleme almışlar ve bu eserlerde frenginin ilk belirtilerinin yüksek ateş, boğaz ağrısı ve vücutta çiçeğe benzer döküntüler olduğunu yazmışlardı. Hekimler, frengi tedavisi için açlık tedavileriyle

⁵⁴ Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı...*, 123-125.

⁵⁵ Sherman, *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, 116.

⁵⁶ Fracastor, *La Syphilis* (1530), 86-87.

⁵⁷ Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı...*, 130-131.

birlikte cıva⁵⁸, gayak ağacı (peygamber ağacı da denilir)⁵⁹ ve kükürt banyosu tedavisiyle hastalığın iyileşebileceğini düşünmüşlerdi.⁶⁰ Bununla birlikte hastalık, Avrupa’da o kadar kokutucu bir hal almıştı ki, bazı hekimler frengili hastaları tedavi etmekten dahi çekinmişlerdi. Bu sebeple frengilileri tedavi etme işi, *şarlatan* olarak addedilen sahte doktorlara ve cerrahlara kalmış, onlar da frengilileri tedavi ederken cıvayı aşırı kullanarak hastaların zehirlenerek ölümüne sebep olmuşlardı.⁶¹ Frengi, Avrupa’da öylesine ciddi boyutlara ulaşmıştı ki, Ruy Diaz de Isla 1539 yılında kaleme aldığı kitabında bir milyondan fazla insanın bu hastalık sebebiyle öldüğünü dile getirmişti.⁶²

Avrupa’da frenginin dehşet verici durumundan dolayı bazı sert önlemlere de başvuruldu. 6 Mart 1496 tarihinde Paris Paramentosu tarafından alınan bir karara göre, frengililere para verilip şehri yirmi dört saat içerisinde terk etmeleri sağlanacaktı. Şehir dışına çıkmayanlar idam edilecek, şehir dışına çıkıp tedavi olup iyileşen frengililer şehre geri dönebilecekti.⁶³ 1497 yılında İskoçya’da frengililer ya kendilerini izole edeceklerdi ya da dağlanacaklardı. 1495 yılında ise Kutsal Roma Germen İmparatoru Maximilian, bir kanun çıkararak frenginin Tanrı tarafından kötü insanları cezalandırmak için gönderildiğini belirtmişti. Hatta bu kanun gereğince frengiye sahip çocuklara sopa dahi atılmıştı.⁶⁴

⁵⁸ Frengiyi tedavi etmek için çoğunlukla cıva kullanılıyordu. Bu işleme göre cıva, demir bir havan içinde domuz yağı, taze tereyağı, sirke, sakız, neftyağı ve sülfür gibi çeşitli maddelerle karıştırıldıktan sonra merhem haline getirilip yaraya sürülüyordu. Ardından hasta, sıcak bir odaya, küvete ya da fırına sokulmaktaydı. Hastanın terlemesi sağlanarak frengiden kurtulması ümit ediliyordu. Ancak cıva, kandaki kırmızı hücreleri öldürdüğü için hastaları zehirlenme riski de bulunmaktaydı. Bkz. Fracastor, *La Syphilis* (1530), 90; Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı...*, 125-126. Cıva, Araplar tarafından 8. yüzyıldan itibaren deri hastalıklarında kullanılıyordu. Avrupa’da ise 1498 yılından itibaren frengi tedavisinde cıva kullanılmaya başlanmıştı. Kilisli Rıfat, “İçtimai Hastalıklardan: Frengi”, *Mülkiye*, Yıl: 3, Sayı: 32, İkinci Teşrin 1933, 18. Avrupa’da cıva ve diğer kimyasal maddelerin frengi tedavisinde kullanılabileceğini belirten doktorlar arasında en dikkat çekeni İsviçreli Doktor Paracelsus idi. Dror Ze’evi, *Producing Desire, Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 2006, 19.

⁵⁹ Avrupa’da frengiye karşı uygulanan bir diğer tedavi yöntemi ise *gaiak* adı verilen ve Amerikan menşeli bir ağacın kullanılmasıyla yapılmıştı. Bu tedavi yöntemiyle, hasta günlerce kapalı bir odada kalıyor, yatak içinde terletilmeye çalışılıyor ve sabah, öğle ve akşam olmak üzere *gaiak enfüzyonu* ile iyileştirilmek isteniyordu. Ancak bu formül de hastaları tedavi etmede yetersiz kalmıştı. Bkz. Fracastor, *La Syphilis* (1530), 90-92.

⁶⁰ Iwan Bloch, *The History of Syphilis*, Berlin 1908, 26-27.

⁶¹ Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı...*, 131-136.

⁶² Karen Dolby, *Bir Nefeste Cinsellik Tarihi*, (Çev: Pınar Üstel), Maya Kitap, İstanbul 2014, 97.

⁶³ Quézel, *History of Syphilis*, 24.

⁶⁴ Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı...*, 127-128.

Frenginin cinsel münasebetle bulaştığı gerçeği, tıp âlimlerini frengiden korunmak için başka tedavi ve icatlara yönlendirmişti. İtalyan hekim Gabriello Fallopio, ölümünden iki sene sonra 1564'te yayınlanan eserinde frengiden korunmak için geliştirdiği “kaput” ya da diğer adıyla “kondom”dan⁶⁵ ilk defa bahsetmişti. Bu yüzyılda rağbet görmese de kondom, XVIII. yüzyıl boyunca Avrupa’da yaygın olarak kullanıldı.⁶⁶ Ancak bu defa da, ahlaksızlığın önünü açtığı gerekçesiyle 1826 yılında Papa XII. Leo tarafından kullanılması yasaklandı. Kondomun koruyuculuğu kadar peruk takmak da frengi yaralarını gizlemesi nedeniyle özellikle XVI. yüzyıldan itibaren oldukça revaçtaydı.⁶⁷

Frenginin bu denli yaygın olması ve hayatın bir parçası haline gelmesi, bu hastalık hakkında dönemin doktorlarını hastalığın sebepleri, belirtileri ve tedavi yöntemleri konusunda çalışmayı teşvik etmişti. Bu anlamda XVII. yüzyıldan itibaren frengi üzerine dikkate değer ve önemli buluşlar gerçekleştirildi. XVII. yüzyıl Fransız doktorlarından Martinière, cıva tedavisine karşı çıkmış ve onun yerine gayak tedavisinin daha faydalı olduğunu belirtmiş ve frenginin, birinci, ikinci ve üçüncü olmak üzere üç evrede görüldüğünü ortaya atmıştı. Ancak bunun yanında bu yüzyılda, astrolojik hikâyelerle de frengi açıklanmaya ve tedavi edilmeye çalışılıyordu. İnanişâ göre, Venüs gününde frengi olanlar diğerlerinden daha ağır geçiriyorlardı ve frengi hastaları Satürn gününde tedavi edilmemeliydi. Bu nedenle yazar Buret, bu yüzyıl için bilimin hala Orta çağ karanlığında olduğunu ifade etmişti.⁶⁸

XVIII. yüzyılda frengi konusunda iki önemli gelişme yaşandı. Doktor Hunter tarafından tanımlanan şankr, bu yüzyıldan itibaren frenginin tartışılmaz belirtisi olarak kabul edilmeye başlandı. İkinci önemli gelişme ise Benjamin Bell’in belsoğukluğuyla frenginin gerçekte birbirinden farklı iki hastalık olduğunu fark ederek kanıtlamasıydı.⁶⁹ XIX. yy. da ise frengi virüsünün tanınması ve bu yüzyıla kadarki frengi konusundaki bilgi birikiminin gerçek anlamda ortaya konulması açısından önemli bir dönem oldu. 1810

⁶⁵ Kondom iki çeşitti. Biri kauçuktan diğeri ise keçi veya koyunun gür bağırsak derisinden yapılmaktaydı. İkincisi ince ve nazik olduğundan dolayı şehvet hissinde bir azalmaya sebebiyet vermiyordu. Bununla birlikte kauçuktan yapılanı, frengiden korunma anlamında daha güvenli ve tercih edileniydi. Bkz. P. M. Ş., *Sinn-i Rüşde Vasil Olmuş Olanlar İçin Hayat-ı Tenasüliyye...*, 399.

⁶⁶ H. Youssef, “The History of Condom”, *Journal of the Royal Society of Medicine*, Volume 86 April 1993, 226-227.

⁶⁷ Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı...*, 138-141.

⁶⁸ F. Buret, *Syphilis in the Middle Ages and in Modern Times*, Volume II-III, (Translated from the French with notes by A. H. Ohmann-Dumesnil), Philadelphia 1895, 237-239.

⁶⁹ Buret, *Syphilis in the Middle Ages and in Modern Times*, Volume II-III, 264.

yılında Doktor Hernandez, erkek ve kadınlarda *gizli frengi (larvated syphilis)* belirtilerini tespit etti. Doktor Bassereau ise daha önce Hunter tarafından frenginin temel belirtisi olarak kabul edilen şankrın, *sert (hard)* ve *yumuşak (soft)* olmak üzere iki çeşit olduğunu ortaya koydu.⁷⁰ Ricord ise frengi tedavisinde ilk defa *speculum* aracını kullandı ve onun asıl başarısı frenginin sadece belsoğukluğundan değil bütün diğer hastalıklardan ayrı bir hastalık olduğunu kanıtlamasıydı.⁷¹ Bu yüzyılda frengi hastalığıyla mücadelede Fransız Dermatolog Alfred Fournier, frenginin nedenleri, belirtileri, evreleri ve tedavi yöntemleri hakkındaki çalışmalarıyla bir *sifilografi* biliminin doğmasına öncülük etti.⁷² XIX. yüzyılda aynı zamanda frengi alanındaki bilgi birikimlerinin ilk defa toplu halde sunulduğu bir yüzyıldı. Alman J. K. Proksch⁷³ ve A. Blaschko⁷⁴ ile Amerikalı George Thomas Jackson⁷⁵ kaleme aldıkları frengi bibliyografyalarıyla bu anlamda sifilografinin gelişmesine önemli katkılar sunmuşlardı. Bu yüzyılın frengiyle mücadele adına yaşanan en mühim gelişmesi de şüphesiz 4-8 Eylül 1899 tarihinde Brüksel’de toplanan Uluslararası Frengi ve Zührevi Hastalıklar Konferansı (*The International Conference on Syphilis and Venereal Diseases at Brussels*)’ydı. Neredeyse bütün Avrupalı, hatta Amerika ve İran gibi devletlerin katıldığı bu konferansta, frenginin mevcut devletlerdeki durumu, alınacak önlemler ve fahişeliğin tıbbi olarak kontrol altına alınması gibi konular görüşülmüştü.⁷⁶ Konferansta dikkat çekici olarak A. Fournier tarafından sunulan *Danger Social de la Syphilis* adlı bildiride frengi, *toplumsal bir hastalık* olarak tanımlanmış, frenginin aileyi nasıl mahvedebildiğini göstermiş ve kalıtsal frenginin ırkı bozabileceğine işaret etmişti.⁷⁷

XIX. yüzyılın frengiyle mücadeledeki belki de en önemli gelişmesi fuhşun toplumsal bir sorun olarak giderek artmasıydı. Frenginin asıl yayılma sebebi fuhuş olarak görüldüğünden daha XV. yüzyıldan itibaren fahişelere karşı toplumdan dışlayıcı bir şekilde bazı yaptırımlar uygulanmıştı. Fransa’da XVII. yüzyılda fahişeler frengiden

⁷⁰ Buret, *Syphilis in the Middle Ages and in Modern Times*, Volume II-III, 266-270.

⁷¹ Quétel, *History of Syphilis*, 111.

⁷² Quétel, *History of Syphilis*, 136.

⁷³ J. K. Proksch, *Die Litteratur über die Venerischen Krankheiten von den ersten Schriften über Syphilis aus dem Ende des fünfzehnten Jahrhunderts bis Mitte 1889*, Verlag von Peter Hanstein, Bonn 1890.

⁷⁴ A. Blaschko, *Syphilis und Prostitution vom Standpunkte der Öffentlichen Gesundheitspflege*, Verlag von S. Karger, Berlin 1893.

⁷⁵ George Thomas Jackson, *A Dermatological Bibliography*, New York 1891.

⁷⁶ *Preventive Hygiene, The Brussels Conference September 1899*, September 1900, 1.

⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Alfred Fournier, *Danger Social de la Syphilis*, Congrès de Bruxelles 1899, Paris 1900, 1-64.

sorumlu tutularak kamçılanarak sürgüne gönderilmişlerdi. XVIII. yüzyılda ise polisler fahişeleri zorla hastanelere nakletmiş, hastanelerde doktorlar ve hemşireler tarafından fahişelere dayak dahi atılmıştı.⁷⁸ XIX. yüzyılda ise Avrupa'nın birçok ülkesi umumhaneleri/genelevleri ve fahişeleri tıbbi denetimden geçirmişti. Almanya, Fransa gibi ülkelerde frengi istatistik cetvelleri hazırlanmış, frenginin gizli ve genelevlerde yapılan fuhuştan ciddi boyutlarda bulaştığı tespit edilerek genelevler dahi kapatılmıştı. Ancak bu gibi denetimlerin kişisel hürriyeti engellediği ve genelevleri kapatmanın frengiyi engellemeyeceği⁷⁹ düşünülerek, başta Norveç olmak üzere birkaç ülke 1880'lerden sonra fahişelere uygulanan bu denetimleri kaldırmak mecburiyetinde kalmıştı.⁸⁰ Ancak 1899 yılından itibaren yukarıda da bahsedilen konferanstan sonra fahişelerin tıbbi denetime tabi tutulması kararlaştırılmış ve böylece ahlaksızlığın kamusal alanlardan uzak tutulması düşünülmüştü.⁸¹ Buna ilave olarak Oldenburg Dukalığı gibi bazı yönetimler ise frengiyi bilerek veya bilmeyerek bir diğerine bulaştıranları cezalandıran kanunlar dahi yapmıştı.⁸² Ancak tüm bu kanuni önlemlere rağmen fuhşun ve frenginin I. Dünya Savaşı öncesi dönemde Avrupa'da arttığı anlaşılmaktadır. Alman yazar Stefan Zweig'ın fuhşu kontrol alma çabalarına rağmen Avrupa'da fuhşun önlenememesi ve frenginin artmasına yönelik tespitleri bu anlamda dikkat çekicidir. Ona göre, I. Dünya Savaşı öncesinde fuhşun Avrupa'da son derece yaygın olmasının nedeni, kanun ve polis gücünün fahişeliğin önünü alamamasıydı. Fuhuş o derece yaygındı ki, “fahişelerden kaçmak onları elde etmekten daha zordu.”. Bir fahişeyle birlikte olmak bir paket sigara veya bir gazete satın almak kadar kolaydı. Avrupa'da devlet otoriteleri, fuhşu gizli ve resmi olarak iki kısımda ele almaktaydı. Devletler asıl olarak gizli olanı yani yasal olmayan bir şekilde yapılan fuhşu tehlikeli görüyor ve büyük mücadele veriyorlardı. Resmi fahişelik de ise fuhuş yapmak isteyen bir kadın, polisten bir vesika alıyor ve

⁷⁸ Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı...*, 138.

⁷⁹ Dagmar Herzog bu konuda 1890 tarihinde Belçikalı Doktor Thiry'nin şu sözlerine yer vermektedir: “...fahişelik ‘Doğrudan insan doğasından, onun fizyolojik ihtiyaçlarından ve tutkusundan ortaya çıkan kötünün iyisi bir şeydi.’ Hekim şöyle devam ediyordu: ‘Eğer fahişelik tedbirsizlik yapılarak kaldırılırsa zührevi hastalıklarda özellikle frengide hızlı bir artış görülecektir. Dahası bunun hemen akabinde kişilerde tuhaf, sağlıklı ve suç teşkil eden tutkular gözlemlenecektir; zavallı kızların cinsel olarak sömürülmesinde, gayri meşru doğumlarda, aldatmalarda, tecavüzlerde korkutucu bir artış ortaya çıkacaktır.’”. Dagmar Herzog, *Avrupa’da Cinsellik*, (Çev.: Zeynep Yılmaz), Doğan Kitap, İstanbul 2014, 22-23.

⁸⁰ P. M. Ş., *Sinn-i Rüşde Vasıl Olmuş Olanlar İçin Hayat-ı Tenasüliyye*, 403-412.

⁸¹ Herzog, *Avrupa’da Cinsellik*, 21-22.

⁸² P. M. Ş., *Sinn-i Rüşde Vasıl Olmuş Olanlar İçin Hayat-ı Tenasüliyye*, 403.

haftada iki defa muayene olmak şartıyla mesleğini yerine getiriyordu.⁸³ I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa’ında fuhuş yapmaya meyilli gençlerin en büyük korkusuysa frengiye yakalanmaktı. Frengi o kadar yayılmıştı ki Zweing’in deyiimiyle “*Viyana sokaklarında dolaşırken her altıncı ya da yedinci evin kapısında “cilt ve zührevi hastalıklar uzmanı” tabelasının asılı olduğu*” rahatlıkla görülebilmekteydi. Frengiye yakalanan gençler, hastalık teşhisi konulduğunda ve tedavi sürecinde kendilerini kirlenmiş hissediyorlardı. Tedavi sırasında vücutlarının çıplak bir şekilde doktorlarca görülüp cıvayla ovulması kendilerinde bir utanma hissi meydana getiriyordu. Öyle ki, bazıları bu psikolojik travmayı kaldıramayıp hayatlarına son verebiliyorlardı.⁸⁴

XX. yüzyılın başları ise frengiyle mücadele konusunda son derece önemli buluşların ve gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. 1903 yılında Doktor Metchnikoff ve Roux, frengiyi maymuna aşılamaı başarmışlar ve böylece frenginin evrelerini ve seyrini analiz edebilme imkânı bulmuşlardı.⁸⁵ 3 Mart 1905 yılında ise Fritz Schaudinn ve Hofmann frengi mikrobunu mikroskopla tanımlayarak frengi virüsüne “*Spirochaete Pallida*” adını vermişlerdi.⁸⁶ Bu dönemin asıl önemli gelişmesi ise 1907’de üzerinde çalışılmaya başlanıp 16 Nisan 1910’da tıp dünyasına açıklanan Alman Doktor Paul Ehrlich ve yardımcısı Hata tarafından geliştirilen ve arsenikle cıvanın birleşiminden elde edilen “*Salvarsan*” ya da bir diğer adıyla “606” adlı ilacın keşfedilmesi idi. Böylece ilk defa frengi tedavisinde cıvadan farklı bir ilaç ve tedavi yöntemi geliştirilmişti. Daha sonra 1914 yılında *Salvarsan* geliştirilerek “914” ya da diğer bir adıyla “*Neosalvarsan*” elde edilerek frengi tedavisinde oldukça olumlu adımlar atılmıştı.⁸⁷

⁸³ Stefan Zweig, *Dünün Dünyası*, (Çev.: Kasım Eğit-Yadigar Eğit), Can Yayınları, İstanbul 2019, 110-111.

⁸⁴ Zweig, *Dünün Dünyası*, 115-116.

⁸⁵ “Keşfiyat-ı Mühimme-i Cedide/Frengi Mikrobu”, *Servet-i Fünûn*, On Beşinci Sene, Yirmi Dokuzuncu Cild, Aded: 735, 12 Mayıs 1321/25 Mayıs 1905, 107-108; Memduh Necdet, “Tecârüb ve İhtiraat-ı Fenniye”, *Servet-i Fünûn*, On Beşinci Sene, Yirmi Dokuzuncu Cild, Aded:739, 9 Haziran 1321/22 Haziran 1905, 171-172; Osman Nuri, “Musahabe-i Tıbbiye/Frenginin Aşı ve Serum ile Tedavisi”, *Servet-i Fünûn*, On Beşinci Sene, Yirmi Dokuzuncu Cild, Aded:742, 30 Haziran 1321/13 Temmuz 1905, 220-224.

⁸⁶ Osman Nuri, “Frengi Mikrobu-İspiroçet Pallida”, *Servet-i Fünûn*, On Beşinci Sene, Yirmi Dokuzuncu Cild, Aded: 738, 2 Haziran 1321/15 Haziran 1905, 148-154; Doktor Süreyya Ali, “Frengi Bahsinde Terakkiyat-ı Cedide”, *Osmanlı Seririyat Mecmuası*, Sene: 1, Numero: 2, Matbaa-ı Ebuzziya, Konstantiniyye Nisan 1326, 82-90; Bloch, *The History of Syphilis*, 36; Sherman, *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, 132.

⁸⁷ Martha Marquardt, *Paul Ehrlich*, William Heinemann Medical Books Ltd., London 1949, 163-222; Kilisli Rıfat, “İçtimaî Hastalıklardan: Frengi”, 18.

V. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NE KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE FRENGİ VE ALINAN ÖNLEMLER

Osmanlı Devleti'nde ilk frengi vakalarının ne zaman görüldüğü kesin olarak bilinmemekle beraber XIX. yy. da yoğunlukla görüldüğü konusunda genel bir görüş vardır.⁸⁸ Frenginin Osmanlı Devleti'ne nasıl girdiği konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İspanya'dan sürgün edilen Yahudiler tarafından memlekete getirildiğidir. İkincisi ise savaşlar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne geçmiş olduğudur.⁸⁹ Ayrıca XVI. yy. dan itibaren Osmanlı tıp eserlerinde frengi hastalığına yer verilmektedir ki, bu da Osmanlı'da frengi hastalığının ilk dönemlerden itibaren bilindiğini ve görüldüğünü göstermektedir. Bu bağlamda belirtilecek ve 1505 tarihinde Cerrah İbrahim b. Abdullah tarafından yazılan *Alâ'im-i Cerrâhîn* adlı eser, frengi hastalığından bahseden ilk eser olma özelliğine sahiptir.⁹⁰ Yine aynı yüzyılda Osmanlı hekimlerinden Hekim Nidai, *Mualece-i Zahmet-i Frenk* adlı eserinde frengi hastalığına değinmiş ve gerek bitkisel⁹¹ gerekse cıva karışımı tedavi yöntemlerinden bahsetmiştir.⁹² Frengiyi anlatan bir diğer eser, XVII. yüzyılda Hayatizade Feyzi Mustafa Efendi tarafından yazılmıştır. Mustafa Efendi'nin 5 bölümden oluşan ve Osmanlı padişahı IV. Murad'a takdim ettiği eserinin üçüncü kısmı *Risale-i Mariz-i Efrenc* adını taşımaktadır. Eserde bu hastalığa neden frengi denildiği, hastalığın nerden geldiği ve belirtilerinin ne olduğu hakkında bilgiler verilmiştir.⁹³ XVIII. yüzyıl Osmanlı hekimlerinden Dağıstanlı

⁸⁸ Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 1329.

⁸⁹ Fatma Bulut, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: Frengi", *Tarih Okulu*, Sayı: 3, İlkbahar 2009, 111.

⁹⁰ Bu eserin yirmi ikinci bölümü frenginin kısa bir tarihi ve tedavi yöntemlerinden bahsetmektedir. Tedavide uygulanan ilaç çeşitleri ve tarifleri hakkında bilgiler vermektedir. İbrahim bin Abdullah, *Alâ'im-i Cerrâhîn, Cerrâh-nâme*, (Yay. Haz: Mehmet Gürlek), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2016, 220-225; A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, 61; Fuat Kâmil Beksan, "Avrupada Frengi Tarihini Alâkadar Eden Türkçe Bir Vesika", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, Cilt 3, No. 10, 1938, 1-6; Nuran Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar, Sağlık Tarihi Yazıları-1*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, 53.

⁹¹ Frengi tedavisinde bitkisel yöntemlerin kullanılması XIX. yüzyılda dahi devam etmiştir. Bkz. BOA, A.} DVN/152-75.

⁹² Esin Kâhya, Ayşegül D. Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, 163. Adnan Adıvar, Nidai'nin eseri konusunda "Eserin mensur ve manzum kısımlarında Osmanlı Türkiye'sinde, belki ikinci defa olarak, frengiden ve tedavisinden bahsedilmektedir." demektedir. Bkz. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 116. Adıvar, aynı eserin aynı sayfasında Nidai'nin eserini II. Selim'e sunduğunu söylemektedir.

⁹³ Kâhya, Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp...*, 186-187; Fracastor, *La Syphilis* (1530), 15-17.

Mehmet Efendi'de hastalıklara karşı geleneksel tedavi yöntemlerine dair kaleme aldığı eserinde frengi hastalığını “*fırenk zahmeti*” olarak adlandırmış ve hastalığa karşı uygulanacak tedavilerden bahsederek cıva ve aksülümen gibi maddelerin birleşiminden elde edilen çeşitli merhemlerin nasıl uygulanacağını etraflıca anlatmıştır.⁹⁴

Yukarıdaki eserlerden başka XIX. yüzyıla kadar frenginin Osmanlı Devleti'ndeki seyri hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte Fransız oryantalist Bertrand Bareilles'in de deyimiyle frengi, XIX. yüzyılda Küçük Asya'yı yani Anadolu'yu kasıp kavurmaktaydı.⁹⁵ Frengi hastalığının XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında salgın halini alması, çoğunlukla savaşlar ve göçler vasıtasıyla gerçekleşti.⁹⁶ 1810, 1828 Osmanlı-Rus, 1853-1856 Kırım, 1877-78 Osmanlı-Rus ve 1897 Osmanlı-Yunan⁹⁷ savaşları neticesinde Osmanlı ordusunda hizmet etmiş olan askerlerin

⁹⁴ Uğuroğlu Barlas, *18. Yüzyıl Hekimlerinden Dağıstanlı Mehmet Efendi'nin Geleneksel Tıp Yazması*, Senfoni Matbaası, İstanbul 2006, 48-51.

⁹⁵ Bertrand Bareilles, *Constantinople, Ses Cités Franques et Levantines*, Editions Bossard, Paris 1918, 283.

⁹⁶ Nuran Yıldırım, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 1329. Kırım Savaşı'ndan sonra 3 milyondan fazla Çerkez, 1862-1910 yılları arasında Osmanlı topraklarının çeşitli bölgelerine göçmüştü. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev.: Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, 86-87. Yine Karpat'ın verdiği bilgilere göre, XIX. yy.dan itibaren İstanbul'daki nüfus patlamasının temel sebebi birçok Müslümanın Balkanlar ve Kafkaslardan 1862-1908 yılları arasında buraya göç etmesiydi. Buna ilaveten 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra da Kuzeydoğu Balkanlar, Makedonya ve Dobruca gibi yerlerdeki Müslümanlar yine İstanbul'a göç etmişti. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, 216. Gerçekten de frenginin yayılmasında bu göçlerin oldukça etkili olduğu görülmektedir. Nitekim bu konuda 30 Eylül 1865 tarihinde Tıbbiye Nezaretine yazılan bir belgede Amasya'ya yerleştirilen muhacirler arasında frenginin görüldüğü bildiriliyor ve muhacirlerin bu hastalığı yerli ahaliye bulaştırmalarından ötürü gerekli önlemlerin alınması isteniyordu. BOA, MVL/713-75-4. Seçil Yılmaz da çalışmasında 1881 yılında Adana'da görev yapan Doktor Zogopoulos'un raporuna yer vererek doktorun raporunda Adana'da frenginin görülmesinde Çerkez muhacirlerin başat bir rol oynadığını vurguladığını ifade etmektedir. Seçil Yılmaz, *Love in the Time of Syphilis: Medicine and Sex in the Ottoman Empire 1860-1922*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The City University of New York, New York 2016, 49. İleriki konularda adından bahsedilecek olan ve Anadolu'da frengi teftişi yapmakla görevlendirilen Düring Paşa, 1820 yıllarında Yunanistan'ın bağımsızlığı esnasında Rus askerlerinin uzun bir süre İstanbul civarında kaldığını ve birçok Türk askerinin de esir olarak Rusya'ya gittiğini belirterek frenginin bu şekilde Anadolu'ya girmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ifade etmekteydi. Düring Paşa'ya göre, frengi, o dönem itibarıyla Türkiye'ye yakın zamanlarda girmiş bir hastalıktı. Hıfzıssıhha Şubesi Müdürü Zeki, “Türkiye'de Vezaif-i Medeniye-i Etüba (Profesör Doktor Düring Paşa Tarafından Hamburg Cemiyet-i Tıbbiyesinde Verilen Konferanstan Mütercemdir.)”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 11 ve 12, Yıl: 4 ve 5, Matbaa-ı Bahriye, 1333-1917, 1259-1260. Düring Paşa'nın verdiği bu bilgilerin resmi belgelerle de uyuşması son derece anlamlıdır. Bunlardan başka Rusya'ya firincılık yapmaya gidip de sonradan dönenler ile Adana gibi yerlere giden mevsimsel işçiler, frenginin yayılmasında etkili olmuşlardır. M. İnanç Özekmekçi, “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 2012, 88.

⁹⁷ 1897 Osmanlı-Yunan Savaşına dair bazı incelemelerde bulunan *İkdam*'ın Muratlı muhabiri, 28 Şubat 1897 tarihli gözlemlerini anlattığı raporunda, bazı askerlerin tıbbi muayeneye tabi tutulmamasından ötürü birkaç frengiliye rastladığını, frengili askerler arasında yüzlerinde çeşitli yaralara sahip olanlar ile burnunun yarısı olmayanlara şahit olduğunu dile getirmekteydi. Önlem alınmazsa frenginin bütün askerlere yayılabileceği konusundaki endişelerini de belirtiyordu. Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, 110-9-1-4/71-4-5.

memleketlerine dönmesiyle frengi vakalarında artış yaşandı.⁹⁸ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'ne ait resmî kayıtlara geçen ilk frengi vakalarının yukarıda değinilen savaşıardan önce Osmanlı hassa ordusunun içerisinde 3. Alay'da ortaya çıktığı görülmektedir.⁹⁹ 8 Ağustos 1835 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, hassa ordusu içerisinde bulunan 3. Alay'daki frengili neferlerin kendilerini tedavi etmeleri maksadıyla her birine bin beş yüz kuruş verilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁰⁰ 8 Ağustos 1838 tarihli bir başka belgede ise bu kez frengi vakası Bolu Sancağı Redif Alayı'nda görüldü. Buna göre, Redif Alayı'nın birinci taburunun dördüncü bölümünde nefer olan Mehmet oğlu Mustafa'nın sağlık muayenesi sırasında frengili olduğu anlaşılarak derhal ordudan ihraç edilmesi gerektiği belirtilmişti.¹⁰¹ 25 Ekim 1846 tarihli belge ise Rumeli ordusunun süvari birinci alayının altıncı bölümünde nefer olan Silistreli Hüseyin oğlu Haşim'in bir süredir frengi yüzünden Mekteb-i Tıbbiye'de tedavi gördüğü ancak tedaviye olumlu yanıt vermemesi ve kendisini iyi hissetmemesi dolayısıyla verdiği dilekçede bir müddet ordudan ayrılıp memleketine gitmek istediği ifade edilmişti. Bunun üzerine kendisine *tebdil-i hava* için 3 ay müddetle memleketine gitmesi ve tedavi için izin verilmişti.¹⁰²

Ordu içerisinde askerler arasında başlayan frengi vakalarının zamanla kaza ve vilâyetlerde de görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır. 6 Temmuz 1847 tarihinde İçel Sancağı'na bağlı Ermenek ve Selendi ile civar kazalarda frenginin özellikle askerler

⁹⁸ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul 2010, 107; Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", 1329.

⁹⁹ Düring Paşa, Hamburg'da verdiği konferansında, Türkiye'de frenginin askerler arasında yayıldığına dair bilgi veren üç Alman doktorun eserine değiniyordu. Kendisi ilk olarak Honigberger adlı bir doktorun 1820 yılında İstanbul'a dair yayınladığı bir kitabında Türkiye'de frenginin Avrupalılar arasında mevcut olduğunu yazdığını ifade etmişti. İkinci olarak 1830'lara doğru Hamburglu olduğunu tahmin ettiği Oppenheimer adındaki başka bir doktorun da Doğu'da zührevi hastalıklara dair kitabında Türkiye'de frenginin askerler arasında yayıldığını ve askerlerin terhis olup döndüklerinde hastalıklarını Anadolu'ya yaydıklarından bahsettiğini dile getiriyordu. Üçüncü ve son olarak bahsettiği doktor ise Türkiye'de Mekteb-i Tıbbiye'de muallimlik yapmış olan Profesör Rigler idi. Rigler'in 1852'de neşrettiği "*Türkiye ve Ahalisi*" adlı eserinin frengiden bahsettiğini yazmıştı. Hıfzıssıhha Şubesi Müdürü Zeki, "Türkiye'de Vezaif-i Medeniye-i Etıbba (Profesör Doktor Düring Paşa Tarafından Hamburg Cemiyet-i Tıbbiyesinde Verilen Konferanstan Mütercemdir.)", 1259. Yapılan araştırmalar neticesinde gerçekten de Honigberger'in (John Martin Honnigberger, *Thirty-Five Years in The East*, London 1852.) ve Rigler'in (Lorenz Rigler, *Die Türkei und deren Bewohner in ihren naturhistorischen, physiologischen und pathologischen Verhältnissen vom Standpunkte Konstantinopel's*, Wien 1852.) eserlerine ulaşılmıştır. Honigberger, o zamanlar Türkiye toprağı olan ve şimdiki adı Trablusşam'daki frengi salgınına değinmişti. Honnigberger, *Thirty-Five Years in The East*, 18; Rigler ise frenginin Türkiye'de yeni bir hastalık olduğunu, frenginin özellikle askerler arasında yaygın olduğunu bizzat gözlemleyerek aktarmıştı. Rigler, *Die Türkei und deren Bewohner*, 120-124.

¹⁰⁰ BOA, AE. SMHD. II/ 49-3227.

¹⁰¹ BOA, C. AS/975-42467.

¹⁰² BOA, A.} MKT/53-22.

arasında yaygın olarak görüldüğü belirtilerek doktor ve ilaç yetersizliğinden hastalığın önünün alınamadığı ve bu sebeple bölgeye doktor ve ilaç gönderilmesinin gerekli olduğu vurgulanıyordu.¹⁰³ 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra frengi vakalarının ordu içerisinde artması Osmanlı bürokrasisini de tedirgin etti. Bu konuda 1 Şubat 1859 tarihinde Tıbbiye Nezaretine gönderilen yazıda, frenginin askerler arasında oldukça yaygınlaştığı ve bu sebeple gereken önlemlerin alınarak hastaların hava değişimi ya da ilaçla tedavi edilmesi (çiçek aşısı da önerilerek) gerektiği emredilmişti.¹⁰⁴

Başta İstanbul olmak üzere çeşitli vilâyetlerden (özellikle Bolu ve çevresinden) gelen frengi vakalarına dair haberler, Osmanlı bürokrasisinden bazı kimselerin dikkatini çekti. Vilâyetlerde görülen frengi vakalarıyla ilgili devlet yetkililerinin dikkatini çeken bu kişilerden biri Marko Paşa'ydı. Marko Paşa, 18 Ağustos 1861 tarihinde Sadarete gönderdiği bir yazıda, Bolu ve çevresinde frengi vakalarının arttığı, bu vakaların sıklıkla askerler arasında görüldüğü ve bölgeye tabip ve eczacı gönderilmesinin gerekli olduğu konusunda çeşitli uyarılarda bulunmuştu.¹⁰⁵

Bolu ve civarındaki frengi vakalarının artmasına dikkat çeken sadece Marko Paşa değildi. Bolu Kaymakamı Mehmet Tevfik Bey, 29 Kasım 1864 tarihinde Sadarete yazdığı yazıda, Bolu ve çevre mahallerde frengi vakalarının nüfusun yarısından fazlasında görüldüğüne, tabip ve ilaç yetersizliğine ve hastalığın askerler arasında oldukça yaygın olduğuna dikkat çekmiş ve bunun için Çaycuma'da bir hastane açılması, gerekli ilaç ve tabiplerin gönderilmesini talep etmişti.¹⁰⁶ Kendisinin bu talebi üzerine konu Meclis-i Vala'da görüşülmüş ve 5 Ocak 1865 tarihli belgeye göre, gerekli doktor ve eczacının gönderilmesi ve askerlerin sağlığı konusundaki denetimlerin gerçekleştirilmesine karar verilmişti.¹⁰⁷ Ancak, bu istekler yeterince yerine getirilmemiş olacak ki Marko Paşa, 5 Mart 1865 tarihinde Sadarete gönderdiği yazıda aynı isteklerden bir kez daha bahsetme gereği duymuştu.¹⁰⁸

Marko Paşa'nın Sadarete gönderdiği bu yazı, 20 Mart 1865 tarihinde Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye Nezaretine sevk edilerek, yazının buradaki komisyonda görüşülmesi

¹⁰³ BOA, A.} MKT/89-24.

¹⁰⁴ BOA, A.} MKT. NZD/276-21.

¹⁰⁵ BOA, İ. MVL/535-24015.

¹⁰⁶ BOA, İ. MVL/525-23577.

¹⁰⁷ BOA, İ. MVL/525-23577.

¹⁰⁸ BOA, İ. MVL/535-24015.

istenmişti.¹⁰⁹ Marko Paşa ve Bolu Kaymakamı Mehmet Tevfik'in bu girişimleri sonuç vermiş olacak ki aylar sonra 26 Temmuz 1865 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden çeşitli vilâyetlere tamim gönderilerek vilâyetlerdeki frengi vakalarının durumu sorulmuştu.¹¹⁰ Dâhiliye Nezareti tarafından frengi vakalarının ne durumda olduğuna dair tamim gönderilen vilâyet ve sancaklar arasında Cezayir-i Bahr-i Sefid¹¹¹, Kıbrıs¹¹², Kayseri¹¹³, Amasya¹¹⁴, Kudüs¹¹⁵, Trabzon, Sivas, Hakkâri, Filibe, Ayntab (Gaziantep), Kesriye¹¹⁶, Hicaz¹¹⁷, Üsküp, Hüdavendigar (Bursa), İslimye (Sliven), Rumeli¹¹⁸, Bolu¹¹⁹,

¹⁰⁹ BOA, A.}MKT. MHM/327-96.

¹¹⁰ BOA, MVL/797-25.

¹¹¹ Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nden gönderilen yazıya 23 Ağustos 1865 tarihli cevabi yazıda, frenginin olup olmadığı konusunda gerekli soruşturmanın yapıldığı, soruşturma neticesinde birkaç neferde frengi bulunduğu fakat bölgede tabip ve eczacı gerektirecek şekilde frenginin olmadığı ifade edilmiştir. BOA, MVL/797-25.

¹¹² Kıbrıs'tan yazılan 7 Eylül 1865 tarihli cevabi yazıda, "...*cenâb-ı hakka şükürler olsun...*" denilerek frengi illetinin fazlaca olmadığı bildirilmiştir. BOA, MVL/797-31.

¹¹³ BOA'da kayıtlı arşiv belgesinin görüntüsü bulunmamaktadır. Belgenin kısa özetinde Kayseri'de frenginin az miktarda olduğu ve hastalığın genellikle başka mahallerden yayıldığı ifade edilmektedir. Görüntüsü bulunmayıp özeti bulunan belgenin arşiv kayıt numarası ise şöyledir: BOA, MVL/714-42.

¹¹⁴ Amasya Meclisi tarafından Sadarete gönderilen 27 Ağustos 1865 tarihli cevabi yazıda, Amasya ve çevresinde Tabip Edhem Efendi tarafından yapılan araştırma neticesinde frengini yoğun olduğu ve özellikle bölgeye gelen muhacirlerin frengiyi ahaliye bulaştırdıkları bildiriliyordu. BOA, MVL/713-75-2.

¹¹⁵ Kudüs'ten yazılan 14 Eylül 1865 tarihli cevabi yazıda, Kudüs ve çevresinde frenginin ne durumda olduğunun soruşturulduğu ancak hastalığın neredeyse yok denecek kadar az olduğu yine de bir miktar frengi vakalarına rastlanıldığı bildirilmiştir. Yazının devamında ise hastane, ilaç ve doktor yetersizliğinden bahsedilerek frengiden çok koleranın daha yaygın görüldüğü ve gerekli önlemlerin alınması için hastane inşası ve doktor gönderilmesi talep edilmiştir. BOA, MVL/778-105-3.

¹¹⁶ 23 Ekim 1865 tarihli cevabi bir yazıda, Trabzon, Sivas, Hakkâri, Filibe, Ayntab ve Kesriye vali, mutasarrıf ve kaim-i makamlıklarından frengi illetinin olup olmadığı konusunda altı adet cevabi yazı gönderildiği bildirilmektedir. Bununla birlikte ilgili belge ekinde bu cevabi yazılara yer verilmediğinden frenginin ilgili yerlerde ve tarihte ne miktarda olduğu bilinmemektedir. BOA, MVL/714-71.

¹¹⁷ 4 Aralık 1865 tarihli Hicaz Vilâyetinden gönderilen cevabi yazıda, frenginin vilâyette ne durumda olduğu hakkında gereken soruşturmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak ilgili belgenin ekinde yazıya yer verilmediğinden frenginin vilâyette ne boyutta olduğu bilinmemektedir. BOA, MVL/779-25.

¹¹⁸ 13 Kasım 1865 tarihli bir telgrafta, Hüdavendigar ve Üsküp meclisleriyle Rumeli valiliği ve İslimye mutasarrıflıklarının frengi illeti hakkında gönderdikleri cevabi yazılardan bahsedilmekteydi. Ancak ilgili belge ekinde yazılar olmadığından tamime nasıl cevap verdikleri bilinmemektedir. BOA, MVL/715-7.

¹¹⁹ Bolu Meclisi tarafından gönderilen 17 Aralık 1865 tarihli cevabi yazıda, frenginin ilgili sancakta ne durumda olduğu bildirilmiştir. Fakat belge ekinde frengiye dair bir yazı bulunmadığından hastalığın ne durumda olduğu konusu bilinmemektedir. BOA, MVL/716-27.

Bingazi¹²⁰, Sinop¹²¹, Siroz (Serez)¹²², Amid (Diyarbakır)¹²³, Selanik¹²⁴, Birecik, Urfa¹²⁵, Suriye¹²⁶, İzmir, Karesi (Balıkesir)¹²⁷, Siverek¹²⁸, Maraş¹²⁹, Burdur, Bucak, Denizli, Drama, Canik¹³⁰, Bozok (Yozgat), Teke (Antalya) Niğde, İçel, Gümüşhane meclisleriyle Lazistan (Rize) ve İşkodra mutasarrıflıkları ve Maadin-i Hümayun kaymakamlığı¹³¹, Tırhala, İzmit, Aziziye, Ünye, Kars, Çıldır, Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) ve Alaiye

¹²⁰ Bingazi Meclisi'nden 21 Ocak 1866 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye Nezaretine gönderilen cevabi yazıda, frengi illetinin ne durumda olduğuna dair yazının gönderildiği ifade edilmektedir. Ancak arşiv kayıtlarında belge eki olmadığından frengi vakalarının ne durumda olduğu bilinmemektedir. BOA, MVL/1064-4.

¹²¹ Sinop Meclisi'nden 3 Ocak 1866 tarihinde Sadarete yazılan cevabi yazıda, frenginin ne durumda olduğu hususundaki tamime binaen yapılan soruşturma neticesinde, vilâyet dâhilinde frenginin bir hayli müddetten beri görüldüğü ifade edilmiştir. Yazının devamında çevre kaza ve köylerde özellikle askerler arasında frenginin yaygın olduğu ve askerler vasıtasıyla frenginin ahaliye de bulaştığı önemle belirtilmiştir. BOA, MVL/717-82.

¹²² Siroz Meclisi'nden Mekteb-i Tıbbiye Nezaretine gönderilen 1 Mart 1866 tarihli cevabi yazıda, Siroz'un bazı mahallerinde frengi hastalığının görüldüğü ve gün geçtikçe hastalığın yaygınlaştığı bildiriliyordu. BOA, MVL/1019-87.

¹²³ Amid Meclisi'nin 19 Mart 1866 tarihli cevabi yazısında, frengi illeti yüzünden bölgeye doktor gönderilmesinin gerekli olduğu bildirilmiştir. BOA, MVL/719-55. Bu belgenin arşiv kayıtlarındaki kısa özetinde *Amid* yazılacağına *Harput* yazılmıştır.

¹²⁴ Selânik Meclisi'nin frengi illetinin vilâyette ne durumda olduğuna dair tamimime yazdığı 24 Mart 1866 tarihli cevabi yazıda, vilâyette frenginin ne boyutlarda olduğu bildirilmiştir. Ancak belge içeriğinde bu konuda bilgi verilmemiştir. BOA, MVL/1020-12.

¹²⁵ Urfa Meclisi'nden yazılan 10 Eylül 1865 tarihli cevabi yazıda, frengi illetinin bölgede yaygın olmadığı, Birecik ve çevresinde ise bazı frengi vakalarına rastlanılsa da bunun önemli sayılabilecek sayıda olmadığı bildirilmiştir. BOA, MVL/714-14-2.

¹²⁶ Suriye Vilâyetinden yazılan 19 Haziran 1866 tarihli cevabi yazıda, frengi illetinin ne durumda olduğu bildirilmiş ancak belge eki arşiv kayıtlarında olmadığından frenginin durumuna dair bir bilgiye rastlanamamıştır. BOA, MVL/1062-2.

¹²⁷ İzmir Vilâyeti ve Karesi Meclisi'nden 18 Ekim 1865 tarihinde gönderilen cevabi yazıda, bölgede frengi vakalarının durumu bildirilmiştir. Bununla birlikte arşiv kayıtlarında gönderilen yazılar bulunmadığından ilgili tarihte frengi vakalarının ne durumda olduğu anlaşılamamaktadır. BOA, MVL/714-40.

¹²⁸ Siverek mutasarrıflığından gönderilen 23 Ağustos 1865 tarihli cevabi yazıda, gerekli soruşturmanın yapıldığı ve yedi sekiz nefer dışında frengiliye rastlanmadığı ifade edilmiştir. BOA, MVL/713-88-2.

¹²⁹ Maraş sancağından gönderilen 21 Ağustos 1865 tarihli cevabi yazıda Maraş Memleket Tabibi Ali Efendi tarafından Maraş ve civar mahallerde frengi illetinin olup olmadığı hususunda gerekli soruşturmanın yapıldığı ve soruşturma neticesinde frenginin fazla olmadığı bildirilmiştir. BOA, MVL/713-28-1.

¹³⁰ 22 Ekim 1865 tarihli ve Tıbbiye Nezaretine gönderilen bir yazıda Burdur kaim-i makamıyla Drama, Denizli, Canik ve Bucak meclisleri tarafından frengi vakalarıyla ilgili yazıların gönderildiği bildirilmiştir. Ancak belge ekinde bu yazılar olmadığından frenginin ne durumda olduğu bilinmemektedir. BOA, MVL/713-94.

¹³¹ 12 Eylül 1865 tarihli cevabi yazıda, Bozok (Yozgat), Teke (Antalya) Niğde, İçel, Gümüşhane meclisleriyle Lazistan (Rize) ve İşkodra mutasarrıflıkları ve Maadin-i Hümayun kaymakamlıklarının mahallerindeki frengi vakalarını bildirdikleri ifade edilmiştir. Belge eki arşiv kayıtlarında olmadığından frengi vakalarının durumu da bilinmemektedir. BOA, MVL/713-3.

(Alanya)¹³², Tuna¹³³, Bosna¹³⁴ gibi yerler bulunuyordu. Frengi, 1865 yılı itibariyle ülke genelinde bir epidemi yani salgın halini almıştı.¹³⁵

Osmanlı Hükümeti, frengi ile ilgili bir nevi bir durum tespiti yaptıktan sonra doktor ve ilaç yetersizliğini göz önünde bulundurarak frengi vakalarının arttığı bölgelere doktor ve ilaç malzemesi göndermeyi kararlaştırdı. 8 Haziran 1868 tarihli belgeye göre, Konya ve çevresinde ortaya çıkan frengi hastalığına karşı doktor olarak Proyonokoski görevlendirildi.¹³⁶ Yine bu bağlamda, 3 Aralık 1868 tarihli başka bir belgeden anlaşıldığı üzere Bursa ve havalisindeki frengi vakalarına karşı Doktor Yorgi Efendi tayin edilmiş ancak Bursa halkının doktorun frengi hastalıklarını tedavide yetersiz olduğu konusundaki şikâyetleri üzerine bu doktorun yerine başka bir doktor atanması istenmişti.¹³⁷ Buna rağmen 12 Temmuz 1870 tarihli bir belgeye göre, sonradan Bursa ve çevresine (Atranos ve Kütahya dâhil), artan frengi salgını yüzünden dört adet doktor gönderilmiş ancak bu doktorların masrafları hazineden karşılanmadığı için frengi hastalığıyla mücadele mümkün olamamıştı.¹³⁸

Frengi vakaları, alınan bu kısıtlı önlemlere karşın zamanla Osmanlı sınırları içerisinde neredeyse bütün vilâyetlerde görülmeye başladı. Başta İstanbul olmak üzere Kastamonu ve Bolu çevresinde frengi vakalarının daha da yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.¹³⁹ Konuyla ilgili olarak Dâhiliye Nezaretince tüm vilâyetlerdeki frengi vakaları öğrenilmesine rağmen frengi konusunda hemen düzenlemeye gidilmemiş, vilâyetlere gönderilecek doktor, ilaç yardımı ve hastaneler inşası ile hastalığın önünün alınabileceği düşünülmüştü.¹⁴⁰ Fakat zamanla frenginin yayılma sebebinin fuhuş olduğu anlaşıncaya devlet yetkilileri bu defa fuhuşun belirli bir denetim ve sağlıklı bir çerçevede

¹³² 24 Eylül 1865 tarihli bir belgede, bu vilâyetlerden gönderilen frengi vakalarının Tıbbiye Nezaretine havale edildiği bildirilmiştir. Bununla birlikte belge ekinde arşiv kayıtlarında verilmediğinden ilgili vilâyetler dâhilinde frengi vakalarının ne durumda olduğu hususu bilinmemektedir. BOA, MVL/713-19.

¹³³ 13 Şubat 1866 tarihli bir belgede, Tuna Vilâyeti tarafından frengi illetinin vilâyet dâhilindeki durumunu bildirir cevabi telgrafın Tıbbiye Nezaretine havale edildiği ifade edilmiştir. BOA, MVL/1072-76.

¹³⁴ 25 Mart 1867 tarihli bir belgede, frengi vakalarının ne durumda olduğu konusunda Bosna Vilâyeti tarafından gönderilen cevabın Tıbbiye Nezaretine havale edildiği belirtilmiştir. BOA, MVL/1066-40.

¹³⁵ Yılmaz, *Love in the Time of Syphilis*, 45.

¹³⁶ BOA, A.}MKT. MHM./410-3-1.

¹³⁷ BOA, ŞD/1534-4.

¹³⁸ BOA, İ. DH/620-43102.

¹³⁹ Şennur Şenel, “19. Yüzyılda Kastamonu Vilâyeti’nde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/1, Mart 2015, 260-261; Rüya Kılıç, “Türkiye’de Frenginin Tarihi”, *Kebikeç*, Sayı: 38, 2014, 292.

¹⁴⁰ BOA, DH. MKT/1375-101; BOA, ŞD/1644-5; BOA, DH. MKT/1422-70.

yapılmasına ayrı bir önem vermeye başlamıştı.¹⁴¹ XIX. yy. ın ortalarından itibaren İstanbul'da Aksaray, Beyoğlu, Galata ve Üsküdar gibi semtlerde çeşitli milletlerden fahişelere sıklıkla rastlanması¹⁴², bunların frengiyi yayabilecekleri konusunda endişelere sebep oluyordu.

Frengi mücadelesinde devlet yetkililerinin tıpkı Avrupa'daki gibi frenginin yayılmasının asıl sebebi olarak fuhuş görmesi ve bu bağlamda fahişeleri denetim ve kontrol altına almak istemesi dolayısıyla 1856-1858 yılları arasında Beyoğlu ve Galata'da umumhanelerin açılmasına ilk defa resmi olarak müsaade edilmişti.¹⁴³ Devlet umumhanelere izin vermekle birlikte bu tür mekânları kendi haline bırakmadı. Sağlıklı bir ortamda fuhuş yapılıp yapılmadığını denetleyerek bu sayede frenginin kontrol altına alınabilmesi ve takibinin yapılabilmesi için bir takım yasal önlemlere başvurmak durumunda kaldı. Frengiyle mücadele konusunda Osmanlı Devleti'nin yasal anlamda ilk ciddi düzenlemesi, İstanbul'da umumhanelerde çalışan hayat kadınlarının frengili olup olmadıklarının denetlenmesi hususunda oldu. 1878/1879 yılından itibaren Altıncı

¹⁴¹ Kılıç, "Türkiye'de Frenginin Tarihi", 302.

¹⁴² Giovanni Scognamillo, *Beyoğlu'nda Fuhuş*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994, 24-27. Beyoğlu ve Galata muhitinde çalışan fahişelerin çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Aslı Zengin, *İktidarın Mahremiyeti, İstanbul'da Hayat Kadınları, Seks İşçiliği ve Şiddet*, Metis Yayınları, İstanbul 2011, 22. II. Abdülhamid Dönemi'nde fuhuş konusunda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Cem Doğan, *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı, II. Abdülhamid Dönemi ve Sonrası İstanbul'da Fuhuş, Frengi ve İktidar (1878-1922)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019. 1854 tarihinden sonra Macaristan, Romanya ve Rusya'dan gelen Yahudi aileler, Yüksekaldırım ve çevresinde umumhane/genelev işletmeye başlamışlardı. Rıfat N. Bali, *The Jews and Prostitution in Constantinople 1854-1922*, The ISIS Press, İstanbul, 19-20.

¹⁴³ Zafer Toprak, "Fuhuş", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayınıdır, İstanbul 1994, 342; Zafer Toprak, "Genelevler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayınıdır, İstanbul 1994, 392; Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", 1329; Ebru Boyar, Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, (Çev.: Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, 356. XIX. yy.'da İstanbul'da fuhuşun en yaygın olduğu yer Beyoğlu idi. Özbek'in ifade ettiği üzere Osmanlı aydınları, bürokratları, fuhuş hakkında bu yüzyıldan sonra açıkça yazmaya ve konuşmaya başlamışlardı. Osmanlı aydınları ve hekimleri açısından fuhuş her ne kadar toplum adına zührevi hastalıklar bakımından bir tehlike teşkil etse de denetimli bir şekilde, belirli kurallar çerçevesinde yapıldığında sağlıklı bir toplum için vazgeçilmez hatta faydalı bir iş olarak görülmüştü. Müge Özbek, *Single, Poor Women in Istanbul, 1850-1915: Prostitution, Sexuality, and Female Labor*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2017, 43. Cem Doğan, fuhuşla mücadelenin Altıncı Daire'den başlatılmasını Beyoğlu ve Galata'nın karmaşık bir yaşantı tarzına sahip olmasına bağlamaktadır. Doğan, *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı*, 146. Giovanni Scognamillo da XIX. yy.da Beyoğlu'nun ve Galata'nın çeşitli turistlere ev sahipliği yaptığını, eğlence kültürünün oldukça yaygın olduğunu ve tam bir Avrupa şehri olduğunu ifade ediyordu. Scognamillo, *Beyoğlu'nda Fuhuş*, 23-37. Karpat da, Beyoğlu ve Galata semtlerinin özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra modernleşmenin ve Avrupa ile ilişkilerin ana merkezi durumundaydı. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, 192-213.

Belediye Dairesi¹⁴⁴ Reisi Blaque Bey, Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye üyelerinden Dr. Handanyan Agop Bey ve Dr. Mişel'in¹⁴⁵ çabalarıyla frenginin önlenmesi için Beyoğlu ve Galata'daki umumhanelerde çalışan fahişelerin tıbbi bir heyet tarafından sağlık kontrollerinin yapılması ve frengili olanların tedavisi için bir hastane yapılması düşünüldü.¹⁴⁶ Bu anlamda Yüksekaldırım Zürafa Sokak'ta fahişelerin sıhhi olarak kontrolleri için ilk defa Nisa Hastanesi kuruldu.¹⁴⁷ Bir süre sonra bir talimatname hazırlanarak Şura-yı Devlet'in 480 numaralı tezkeresiyle 24 Kânun-ı sâni 1295/5 Şubat 1880 tarihinde yürürlüğe girdi ve bu talimatname beş yıl müddetle uygulandı.¹⁴⁸ Bu talimatname, "*Altıncı Daire-i Belediye Dâhilinde Bulunan Bazı Hususi Hanelerin Hidemat-ı Sıhhiyesine Dair Talimatname*" adıyla 19 Ekim 1883 tarihinde yeniden düzenlendi ve 26 Şubat 1884 tarihinde de uygulamaya kondu.¹⁴⁹ Toplamda beş fasıl ve yirmi sekiz maddeden oluşan bu talimatnameye göre, Altıncı Belediye Dairesi dâhilinde bulunan bazı hanelerdeki kadınlar, bulundukları umumhanelerde özel bir doktor tarafından haftada bir defa muayene edilecek eğer kontrol edilen kadınlarda hastalık varsa hastaneye sevk edilip oralarda tedavileri gerçekleştirilecekti. Tedavi ve hastaneye nakil masrafları hasta kadınların çalıştıkları umumhanelerden alınacak, tabip maaşları ve tedavi masrafları Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'ce belirlenecek, nihai olarak Şehremaneti ve Altıncı Belediye Dairesi tarafından oluşturulacak ortak bir komisyon tarafından karara

¹⁴⁴ 27 Ocak 1858 tarihli *Altıncı Daire-i Belediye Nizamı* ile kurulan bu belediye, Galata'yı ve Beyoğlu'nu kapsamaktaydı. Belediyenin ismi verilirken Paris örnek alınmıştı. Çünkü Altıncı Bölge, Paris'in en modern ve elit sınıfın yaşadığı bir semt konumundaydı. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, 144.

¹⁴⁵ Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye üyesi olan Dr. Mişel Yatropulo, Ekim 1879 yılında Sadarete gönderdiği bir arzuhalde, umumhanelerde çalışan kadınların haftada bir-iki defa bir tabip tarafından muayene edilmelerini ve şayet frengiliyse hastanede tedavilerine devam edilmelerini istemiştir. Bkz. BOA, ŞD/692-1-5. Dr. Mişel'in bu isteği, Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından değerlendirilmiş ve 17 Kasım 1879 tarihli belgeye göre, "*zinakarları*" bir deftere kaydettirmeden evvel (fahişelerin çoğu yabancı olduğundan) yabancı devletlerin sefirleriyle resmi yazışmaların yapılması, Beyoğlu'ndaki fahişehanelerde sağlık kontrolünü yapacak bir tabibin görevlendirilmesinin türlü uygunsuzluklara neden olacağı ifade edilmiştir. Bkz. BOA, ŞD/692-1-4.

¹⁴⁶ İnci Hot, *Sıhhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001, 76.

¹⁴⁷ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri*, 153.

¹⁴⁸ "Emrâz-ı Zühreviye Heyet-i Teftişiyesi", *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü Cilt, Kavanin, Nizam ve Talimat-ı Sıhhiye-i Belediye, (Cami ve Mürettibi: Osman Nuri), Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1331, 284.

¹⁴⁹ Talimatnamenin tamamı için bkz. "Altıncı Daire-i Belediye Dâhilinde Bulunan Bazı Hususi Hanelerin Hidemat-ı Sıhhiyesine Dair Talimatname", *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü Cilt, Kavanin, Nizam ve Talimat-ı Sıhhiye-i Belediye, (Cami ve Mürettibi: Osman Nuri), Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1331, 291-295.

bağlanacaktı.¹⁵⁰ Kısacası Belli'nin de ifade ettiği üzere devletin bu düzenlemeyi yapmaktaki temel amacı, umumhaneleri kapatmak ve fuhşu tamamen bitirmek değil fuhşun sağlıklı ve kontrollü bir şekilde yapılmasını sağlamaktı.¹⁵¹

26 Şubat 1884 tarihli talimatname frenginin yayılmasını bir müddet kontrol altına almışsa da talimatnamenin uygulanması ve içeriği dikkate alındığında bazı problemlerin olduğu görülür. Bir defa, talimatname sadece İstanbul'da Altıncı Daire bölgesini kapsamaktaydı. Yani Anadolu'da uygulanmayan talimatname İstanbul'da sadece belirli bir bölgede uygulanabilmişti.¹⁵² Ayrıca Galata ve Beyoğlu umumhanelerinde çalışan yabancı uyruklu kadınlar, kapitülasyonlardan istifade edip kendi şahsi hürriyetlerinin kısıtlandığını ileri sürerek başka belediye bölgelerine gitmek suretiyle muayeneden kaçınmışlardı.¹⁵³ Bu sebeple fuhşun umumhaneler dışında yayılmasına engel olunamamış, bu konuda çeşitli kanunlarla gayrimeşru olarak yapılan fuhşun önü alınmak istenmişti. Bu bağlamda 24 Mayıs 1885 tarihli kanunun 5. maddesiyle “*vücutlarını nameşru sanata arz eden kadınların tecziyeleri zabıtaya*” bırakılmıştı. Bu maddeye göre, herhangi bir hastalığa yakalandıkları halde *nameşru sanatlarına* devam eden fahişeler, hapis cezasına çarptırılacaktı.¹⁵⁴

Belgelerden anlaşıldığına göre, 1879-1907 yılları arsında Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları, Anadolu'nun Karadeniz sahili kesimleri, Anadolu'nun batı, güney,

¹⁵⁰ “Emrâz-ı Zühreviye Heyet-i Teftişiyesi”, 284-285.

¹⁵¹ Burcu Belli, *Osmanlı'da Fuhuş, II. Abdülhamid Dönemi'nde Kayıtlı Fuhuş, Devlet ve Modernlik (1876-1909)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2021, 181-182.

¹⁵² Bu nizamname dışında aynı dönemde İzmir'de de fuhşun kontrol altına alınması için yasal bir düzenleme yürürlüğe konmuştu. Belli, *Osmanlı'da Fuhuş*, 183. 1880'de İzmir'deki umumhaneler ve fahişeler, şehir merkezinden uzaklaştırılarak Sakızlılar adlı bir mahalleye toplanmış ve tıbbi denetimleri burada yapılmaya başlanarak frenginin önü alınmaya çalışılmıştı. Polis Müdüriyeti tarafından yapılan bir araştırmaya göre, bölgede 71 umumhane, 250 de sermaye kadın bulunuyordu. Abdullah Martal, “İllet-i Efrenciye (İzmir'de Frengiyle Mücadele)”, *Tepekule Tarih*, Sayı: 1, (İlkbahar 2000), 89; Tuba Demirci, Body, *Disease and Late Ottoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat (1839-1908)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, 170; Engin Kırılı, “Tanzimat Sonrası Fuhuş Hadisesine Yaklaşımda Yaşanan Değişim”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II/12, 2010, 46.

¹⁵³ “Emrâz-ı Zühreviye Heyet-i Teftişiyesi”, s. 284. Zaman içerisinde talimatnamenin uygulanması ve umumhanelerin sıhhi durumları konusunda bazı şüphelerin olduğu dönemin belgelerine yansımıştır. Özbek'in arşiv belgelerine dayanarak verdiği bilgiye göre, 1895 yılında Rusya Sefareti'ne ait bir gemi mürettebatı arasında frengi hastalığı görülmesi üzerine Rusya Büyükelçisi Karakoniski, bu durumun araştırılması ve Galata'daki umumhaneleri sağlık kontrollerinin denetlenmesi için özel bir komisyonun kurulmasını istemişti. Yapılan araştırma sonucunda frenginin Galata'daki umumhanelerden kaynaklanmadığı, gizli fuhuş yapan kadınlardan bulaşmış olabileceği ileri sürülmüştü. Özbek, *Single, Poor Women in Istanbul, 1850-1915*, 58-59.

¹⁵⁴ BOA, DH. EUM. VRK/24-21-1.

orta ve doğu kısımları, Afrika topraklarının kuzeyi, Arabistan gibi yerler frenginin yoğun olarak görüldüğü alanlardı. Hemen hemen bütün bu bölgelere ait yazışmalarda frengi vakalarından bahsedilmekte ve hükümetten doktor, eczacı, ilaç yardımı istenmekte, hatta frengi için hususi hastaneler yapılması gerektiği vurgulanmaktaydı.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin yüzleştiği frengi salgını, devletin ekonomik¹⁵⁶ ve siyasi¹⁵⁷ olarak zorlu yıllarına rastladı. Tüm bunlara bir de frengiyi modern yöntemlerle tedavi edebilecek uzman doktor yetersizliği eklenince İstanbul ve taşrada frengiyi önlemek bir hayli zorlaşmıştı. Bununla birlikte Osmanlı yetkilileri, bütün bu sıkıntılar arasında frengiyi önlemek için elindeki bütün imkânları kullanmaya hazırды. Bu hususta frengiden anlayan doktor yetersizliğini çözmek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi kararlaştırıldı ve 29 Ekim 1888'de bu konu hakkında Tıbbiye Nezaretine resmi bir yazı gönderildi.¹⁵⁸ Bu bağlamda frengiyi ilmi ve fenni usullerle tedavi etmek üzere öğrenim

¹⁵⁵ Bu konuda örnek sayılabilecek bazı belgeler için bkz. BOA, DH. MKT/2158-108; BOA, DH. MKT/1424-102; BOA, DH. MKT/1689-118; BOA, DH. MKT/2343-146; BOA, ŞD/2439-15; BOA, İ. ŞD/53-2972; BOA, İ. MMS/84-3653; BOA, BEO/825-61845.

¹⁵⁶ Osmanlı ekonomisi, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren gerilemeye ve Avrupa sermayesinin denetimi altına girmeye başlamıştır. Devletin ekonomik durumu, özellikle 1838 tarihli Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile sömürge devletlerin eline geçmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ilk defa, hem içerden Galatalı bankerlere hem de dışardan 1840'lardan itibaren yine Galatalı bankerler aracılığıyla Fransa'ya borçlanmıştır. Bu şekilde başlayan borçlanma süreci, 1854 yılında Kırım Harbi sırasında da devam ederek İngiltere ve Fransa'dan borçlar alınmıştır. Ancak Osmanlı Devleti öyle bir noktaya gelmiştir ki, bu borçların faizini dahi ödemeyerek 1875'te Tenzil-i Faiz ilan ederek borçlarını ödeyemeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile Düyun-ı Umumiye İdaresi kurularak devletin önemli vergi gelirleri Avrupalı devletlerin kontrolüne geçmiştir. Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, 96-125.

¹⁵⁷ XIX. yüzyıl, Yusuf Akçura'nın deyişiyle "*Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*" idi. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti, Ruslarla 1828-1829, 1853-1856 ve 1877-1878 tarihleri arasında üç kez savaşmış ve hepsini kaybetmişti. Bu savaşların son ikisinde Karadeniz ile beraber Kars, Ardahan ve Batum gibi topraklarını da yitirmişti. Bundan başka 1860 yılından itibaren Lübnan krizi çıkmış, 1866'da Girit'teki Rumlar ayaklanarak ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmuşlardı. 1875'te Hersek'te isyan hareketi çıkmış ve yine aynı tarihlerde Sırlar ve Bulgarlar tam bağımsızlık adına isyan etmişlerdir. Sırlar, Bulgarlar ve Romenler, 1878'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bundan başka Anadolu'nun doğusunda komitacı Ermenilerin isyan hareketleri de devleti zor duruma düşürmüştür. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, 70-122. Kısacası frengi salgınının olduğu yıllarda Osmanlı Devleti, siyasi anlamda eski gücünü yitirmeye başlamış, büyük toprak kayıplarına uğramıştı.

¹⁵⁸ BOA, DH. MKT/1559-71.

görmek için 27 Haziran 1889 tarihinde Yüzbaşı Celaleddin Muhtar¹⁵⁹ ve Yüzbaşı Cenab Şahabeddin¹⁶⁰ efendilerin Paris’e gönderilmelerine karar verilmişti.¹⁶¹

Osmanlı bürokrasisi, frengi vakalarını azaltmak ve hastalığın yayılmasını önlemek için Avrupa’dan doktor getirtme çaresine de başvurmuştu. Bu anlamda 22 Ekim 1888’de Doktor Mavroyeni’nin önerisi üzerine Viyana Darülfünun’undan hoca getirtilmek istenmiş ancak doktorun fazla maaş istemesi üzerine bu tekliften daha sonra vazgeçilmişti.¹⁶² Ardından Osmanlı ordusunu ıslah için Türkiye’de bulunan Goltz Paşa tarafından askerler arasında frenginin yaygın olduğuna dair bir rapor sunulması üzerine Almanyalı Ernest Von Düring adlı doktorun, frenginin yoğun olarak görüldüğü Kastamonu’ya görevlendirilmek suretiyle hastalıkla esaslı bir mücadele verilebileceği düşünülmüştü.¹⁶³ Bu bağlamda dönemin Mekteb-i Tıbbiye muallimlerinden ve frengi alanında uzman olan Von Düring, 15 Mayıs 1896 tarihli bir kararla “*etıbbı-yı icab edecek mahallere tayin eylemek ve hastalığın külliye indifai zımnında icab eden tedabiri ittihaz etmek üzere*” aylık otuz lira maaşla geçici olarak Kastamonu’ya görevlendirilmişti.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Celaleddin Muhtar (Özden) Bey, 1866 yılında İstanbul’da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Başkâtibi Muhtar Efendi’nin oğlu olarak dünyaya geldi. 1887 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’den Yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra Daülkelp Tedavihanesi’nde müdürü muaviniği yaptı. Cilt hastalıkları üzerine ihtisas yapmak için devlet tarafından Paris’e gönderildi. Paris’te iki yıl müddetle Pasteur Enstitüsü’nde çalıştı. Paris’ten döndükten sonra 1892’de Mekteb-i Tıbbiye’de cilt hastalıkları muallimliği görevine atandı. II. Abdülhamid zamanında mabeyn hekimliğine getirilerek saraya alındı. II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte saraydan ayrıldı. Tasfiye-i Rütbe Kanunu ile miralay rütbesinden kaimimakam rütbesine indirildi. Mekteb-i Tıbbiye’nin Tıp Fakültesi’ne dönüştürülmesinden sonra Seririyat-ı Cildiye ve Efrenciye muallimliğine getirildi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti reisliğinde ve İtibar-ı Milli Bankası’nda murahhas azalığı gibi görevlerde bulundu. AKA, Mütferrik Evrak/55435.

¹⁶⁰ Cenab Şahabeddin Bey, 2 Nisan 1871 tarihinde Manastır’da doğdu. Babası 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda hayatını kaybeden Binbaşı Osman Şahabeddin Bey’dir. Babasının ölümünden sonra çocuk yaşta İstanbul’a gelerek Gülhane Askeri Rüştiyesi’ne başladı ve buradan 1880’de mezun oldu. 1889 yılında ise Askeri Tıbbiye’yi yüzbaşı rütbesiyle tamamladı. 1890 yılında ise Doktor Celaleddin Muhtar Bey ile birlikte cilt ve frengi hastalıklarıyla ilgili araştırmalar yapmak üzere Paris’e gitti. Paris’te dört yıl kaldıktan sonra geri dönerek Haydarpaşa Hastanesi’nde çalıştı. Buradaki görevinin ardından Karantina Dairesine geçerek Rodos’ta ve Mersin’de karantina hekimi olarak görev aldı. 1896 yılında Cidde’de Sıhhiye Müfettişliği yaptıktan sonra 1898 yılında tekrar İstanbul’a döndü. Bir süre Suriye Vilâyeti Sıhhiye Reisliği de yapan Cenab Şahabeddin Bey, II. Meşrutiyet’ten sonra İstanbul’a dönerek görev aldı. I. Dünya Savaşı’nın başlamasından bir süre sonra kendi rızasıyla emekli oldu. Mütarekeden sonra 30 Mayıs 1919 tarihinde Darülfünun Osmanlı Edebiyat Tarihi müderrisliği yaptı. Derste Yunanlıları övdüğü ve Milli Mücadele hareketini küçümseyici sözler söylediği iddia edilerek aleyhinde çeşitli gösteriler yapıldı. 1922’de Ali Kemal ve Rıza Tevfik gibi kişilerle birlikte görevinden istifa etti. Kendisi doktor olmasına rağmen edebiyat ve sanat alanında çalışmalar meydana getirdi. 13 Şubat 1934 tarihinde hayatını kaybetti. Celal Tarakçı, “Cenab Şahabeddin (1871-1934)”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, 346-349.

¹⁶¹ BOA, DH. MKT/1633-105.

¹⁶² BOA, İ. DH/1104-86435.

¹⁶³ Hot, *Sıhhiye Mecmuası’na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, 79.

¹⁶⁴ BOA, İ. HUS/47-6. Doktor V. Düring Paşa, “Anadolu’da Andemik Frengi Hakkında Tedkikât”, (Ter: Mustafa Hakkı), *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 6, Sayı: 1, Kânun-ı sâni 1340, 46.

Doktor Düring, 1896 yazında İstanbul'daki hassa ordusuna asker alımlarının en çok yapıldığı Kastamonu, Sinop, İzmit, Hüdavendigar, sonra da Samsun ve Ankara vilâyetlerine giderek altı ay kalmış ve incelemelerde bulunmuştu.¹⁶⁵ Bu incelemeleri esnasında Düzce'de şahit olduğu bir olaya son derece dikkat çekiciydi.¹⁶⁶ Düring Paşa, sonrasında 1899 yılında ikinci defa altı aylığına, bunu müteakiben 1900-1902 yılları arasında Kastamonu ve çevresine üç sene süren bir seyahat daha yapmıştı. Kaldığı dört yıl süresince kendi deyimiyle 250 bin kişi muayene etmiş ve bunlardan 80 bin kişinin frengili olduğunu belirlemişti. Frengililer arasında *masumlar frengisi* olarak nitelendirilen cinsel münasebet dışında bulaşan frenginin daha fazla olduğunu belirtmişti.¹⁶⁷ Frenginin yaptığı tahribat neticesinde Anadolu nüfusunun büyük ölçüde azaldığını yazıyordu:

“1905 (1321) tarihine kadar bu tenakus-ı nüfusun başlıca sebebi laşek frengidir. Hemen yalnız Anadolu halkına münhasır olan askerlik, Arabistan'da ardi arası gelmeyen isyan yatıştırmaları, erkek nüfusu mühim bir surette azaltmakla beraber, yine tenakus-ı nüfusun başlıca sebebi frengidir. Türkiye'de hemen bir tane çocuk bulunmayan köyler gördüm.

¹⁶⁵ Düring Paşa, yıllar sonra Hamburg'da verdiği bir konferansta ilk müfettişlik macerası hakkında detaylı ve farklı bilgiler vermişti. Buna göre, kendisi 1896 yılında Haydarpaşa'da bin yataklı askeri hastanede iki yüz yatağı frengililer için ayrılmış olan kısmına bakmakla görevlendirilir. Askeri hastanenin frengi kısmında yüz elli kadar hastaya *lupus (kelebek hastalığı)* teşhisi konduğunu görür. İlgili hastalara baktığında ise birkaç cüzzamlı dışında tamamının frengili olduğuna hükmeder. Kendisi Türk orduları teşkilatından sorumlu olan Von der Goltz Paşa ile bir görüşmesinde, Goltz Paşa'nın kendisine verdiği bilgilere göre, memleket birtakım kısımlara ayrılmıştı ve her yıl her bir kısımdan ortalama 12 bin kişi orduya katılmasına rağmen bunların yaklaşık 4 bini hastalıklı ve muayene edilmemiştir. Bu durum, orduda asker kaybına neden olur. Bu sebepten ötürü Harbiye Nezareti, bir emirnameyle Düring Paşa'yı orduya en çok katılım sağlanan yerlerde özellikle frenginin ne düzeyde olduğunu saptamak ve bazı önlemler almak üzere bir araştırma yapmak için görevlendirir. Düring Paşa, Kastamonu, Ankara, Hüdavendigar vilâyetleriyle İzmit, Samsun mutasarrıflıklarında dört yıl müddetle toplamda 150 bin kişiyi muayene etmişti. Kendisinin verdiği rakamlara göre muayene ettiği kişilerin yüzde altmış frengilidir. Hıfzıssıhha Şubesi Müdürü Zeki, “Türkiye’de Zezaif-i Medeniye-i Etıbbı (Profesör Doktor Düring Paşa Tarafından Hamburg Cemiyet-i Tıbbiyesinde Verilen Konferanstan Mütercemdir.)”, 1257.

¹⁶⁶ Düring Paşa, bu seyahatinde Düzce’de bir köyde bizzat giderek gözlemlediği bir olayı anlatır. Burada gözlem yaparken Düzce Meclis İdare azasından olup aslen Çerkez olan bir köylü tarafından kendisine kazanın vergi defteri verilir. Defterde, gözlem yaptığı köyün otuz yıl öncesinde 100 haneye sahip olduğunu tespit eder. Her hanede beş nüfus hesabından yola çıkarak köyün otuz yıl önce 500 kişilik bir nüfusa sahip olduğunu anlar. Kendisinin ifadesine göre, bir gün sonra köyü gezdiklerini ve üç hanede yedi nüfus tespit ettiklerini belirtir. Köydeki bir ihtiyarın nüfus kaybının frengi hastalığından olduğunu söylediğini ifade eder. Hıfzıssıhha Şubesi Müdürü Zeki, “Türkiye’de Zezaif-i Medeniye-i Etıbbı (Profesör Doktor Düring Paşa Tarafından Hamburg Cemiyet-i Tıbbiyesinde Verilen Konferanstan Mütercemdir.)”, 1258.

¹⁶⁷ Doktor V. Düring Paşa, “Anadolu’da Andemik Frengi Hakkında Tedkikât”, 46-47.

*Listelerimde 12, 18 kere gebelik, haml vaki olduğu halde bir tane bile yaşayan çocukları olmayan aileler var.”*¹⁶⁸

Düring Paşa'nın çabaları ve çalışmaları¹⁶⁹ neticesinde ilk defa Kastamonu ve Bolu vilâyetlerinde frengi teşkilatı kurularak köylerde seyyar tabipler oluşturulmuş ve bölge ahalisi “*en sade usullerle*” tedavi edilmeye başlanmıştı. Köylerde kadınların, erkek doktorlar tarafından tedavi edilmesi İslami kültür ve inançlardan ötürü sakıncalı görülmesine rağmen Düring Paşa kadınların muayene edilmesini de halka benimsetmiş ve bu sayede uzun bir müddet kadınlar da muayene edilebilmişti.¹⁷⁰ Yine Düring Paşa sayesinde gerek frenginin yoğun olarak görüldüğü gerekse İstanbul'daki hassa ordusunun asker ihtiyacının karşılandığı Kastamonu ve Bolu ile buralara bağlı yerlerde uygulanmak üzere ilk defa “*Frengi İletinin Men-i Sirayetiyle Tedavisine Mahsus Talimat*”, 25 Temmuz 1315/6 Ağustos 1899 tarihinde kabul edilmiş ve 21 Ağustos 1315/2 Eylül 1899 tarihinde yürürlüğe girmişti.¹⁷¹ 28 maddeden oluşan talimatnameye göre; Kastamonu ve çevresindeki frengi hastaneleri ıslah edilecek, Ereğli ve Bartın ile gerekli diğer mahallerde frengi hastaneleri açılacaktı. Hastane olmayan bölgelere askeri doktorlar görevlendirilecekti. Hastanelerde yatan frengi hastalarına ait iki defter tutulacak, birisine alfabetik sıraya göre hastaların künyesi diğerine de köylerindeki frenginin durumunu bildirir kayıt tutulacaktı. Frenginin ikinci devresinde olduğu tespit edilen hastalar, hastanelere zorla yatırılacak doktorun müsaadesi olmadan hastaneden taburcu edilemeyeceklerdi. İlaç almak istemeyen olursa hapsedilip tedavisi gerçekleştirilecekti.

¹⁶⁸ Doktor V. Düring Paşa, “Anadolu’da Andemik Frengi Hakkında Tedkikât”, 56.

¹⁶⁹ Düring Paşa'nın frengi konusundaki bu çalışmaları önemli görülmüş olacakki yıllar sonra Alman basınında yer bulmuştu. Nitekim *Deutsche Levante-Zeitung* 1 Şubat 1916 tarihli nüshasında “Ärztliche Kulturaufgaben in der Türkei/Türkiye’de Tıp Kültürü Görevleri” başlıklı yazısında Profesör V. Düring’in Türkiye’de tıp alanında yararlı bir girişim başlattığı belirtiliyordu. Türkiye’de sivil doktorların sayısının her geçen gün arttığından ve bu doktorların büyük çoğunluğunun Almanya’da eğitim görmüş olduğundan bahsediliyordu. Özellikle Düring Paşa'nın sağlık açısından ihmal edilmiş olan alanlarla sıtma, frengi, cüzzam gibi hastalıklarla ilgili genel bir teftiş başlattığı ifade ediliyordu. “Gesundheitswesen”, *Die Welt des Islams*, Band IV, Dietrich Reimer, Berlin 1917, 71.

¹⁷⁰ Ahmet Şerif, “Anadolu’da Tanin: Bolu-21-Bolu: Frengi”, *Tanin*, 7 Kânun-ı sâni 1329/20 Ocak 1914; Bu bilgi şu eserde de mevcuttur: Ahmet Şerif, *Anadolu’da Tanin*, 1. Cilt, (Haz.: Mehmed Çetin Börekçi), TTK Basımevi, Ankara 1999, 420.

¹⁷¹ BOA, A-} DVN. MKL/40-32. Bu talimatnamenin tarihi, bazı eserlerde 1891, 1893 gibi yıllar verilerek yanlış bir şekilde belirlenmiştir. Araştırmacıları bu yanlış düşüren sebep ise kullandıkları “BOA, A-} DVN. MKL/86-8-1” kayıtlı belgenin üzerindeki 1309 sayıdır. Arşiv sitesinin de bu sayıyı “Hicri 1309” tarihi olarak vermesi araştırmacıları hataya düşürmüştür. Bundan başka Ebru Boyar, çalışmasında bu talimatnameye birkaç cümleyle değinerek talimatnamenin kabul tarihini Mayıs 1898 olarak vermiştir. Bkz. Ebru Boyar, “An Inconsequential Boil” or a “Terrible Disease”? Social Perceptions of and State Responses to Syphilis in the Late Ottoman Empire”, *Turkish Historical Review*, 2 (2011), 107. Hâlbuki yukarıda tespit edilen belgede talimatın tarihi günü gününe verilmiştir.

Hastanelerden taburcu edilen frengililer, senede dört defa muayene edilecekler ve üç yıl müddetle tedavileri kontrollü bir şekilde yapılacaktır. Yılın bazı zamanlarında köy, kasaba, vilâyetleri teftiş etmek üzere hastane ve belediye tabiplerinden seçilen seyyar müfettişler, frengili olanların hastanelere sevk edilmesine yardımcı olacaklardı. Köylerde bulunan imam ve muhtarlar, frengilileri seyyar tabiplere¹⁷² bildireceklerdi. Evlenmek isteyenlere ise tabip tarafından sıhhat şهادetnamesi verilecekti. Frengili olup evlenmek isteyen bir hastanın beş yıl boyunca evlenmesine müsaade edilmeyecekti. Kastamonu ve Bolu çevresinden İstanbul'a ve Osmanlı Devleti'nin diğer vilâyetlerine gidecek bekâr kişilere, sağlık muayenesi yapılmadan mürur tezkeresi (*geçiş belgesi*) verilmeyecek İstanbul ve diğer vilâyetlerden Kastamonu ve Bolu vilâyetlerine gidenler de iskelelerde tabip tarafından muayene edilecek şayet frengili olduğu tespit edilirse mürur tezkerelerine frengili oldukları kaydedilecekti. Köylerde frengili hastaları ihbar etmeyen ve ruhsatsız nikâh akdine müsaade eden imam ve muhtarlardan on beş liralık nakdi ceza alınacak ve bu nakdi cezalar, frengi hastanelerine verilecekti. Frengi hastaneleri, hastayı taburcu ettikten sonra hastaların künyelerini bildirir defterleri, ilgili vilâyetin sıhhiye

¹⁷² Seyyar tabipler, hakikaten nizamname gereğince vilâyetlere gitmiş ve frengi vakalarını tespit ederek tedavi etmeye çalışmışlardı. Hatta seyyar tabipler, frengiyle mücadele tecrübelerini içeren raporlar hazırlamış ve devlet yetkililerini bilgilendirmişlerdi. 25 Mayıs 1902 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Hüdavendigar Vilâyeti Seyyar Frengi Tabibi Ömer Nuri Efendi, Osmanlı Devleti'nde frengi hastalığının yaygın olduğu yerlerde alınacak önlemlere ilişkin bir rapor sunmuştu. Bundan başka yine Hüdavendigar Vilâyeti Seyyar Frengi Tabibi Ömer Nuri Efendi tarafından Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezaretine gönderilen 4 Mart 1903 tarihli bir layihada İnegöl kazası ve çevresinde görülen frengi hastalığının yayılmasını önlemek ve hastalığın tedavisi için gerekli aletlerin köylerde hastalara ücretsiz verilmekte olduğu belirtilmişti. Fakat bazı hastaların bir süredir hastanede yatarak tedaviye muhtaç bulundukları da ifade edilmişti. Bu gibi durum ve ihtiyaçlardan dolayı merkez kazada hala yirmi beş yataklık bir frengi hastanesinin kurulmasının gerekli olduğu ve masraflara karşılık bulunamadığından frenginin tamamen önlenmesi için Domaniç'ten İnegöl'e nakledilmekte olan krom madeni arabalarından kırkar ve hayvanlardan yirmişer para vergi alınarak masrafların karşılanması gerektiği bildirilmişti. BOA, DH. MKT/503-18-6. Ayrıca 28 Mayıs 1902 tarihinde Hüdavendigar Seyyar Frengi Tabibi Ömer Nuri Efendi, Dâhiliye Nezaretine bir telgraf çekerek bölgedeki frengi vakaları hakkında detaylı bilgiler vermişti. Yazıda, kendisinin padişah iradesiyle Hüdavendigar Vilâyetine bağlı İnegöl kazasına bağlı Domaniç nahiyesinde ortaya çıkan frengi hastalığının önüne geçmek için bölgeye seyyar tabip olarak tayin edildiğini bildirmekteydi. Ömer Nuri Efendi, bölgedeki köyleri dolaşarak frengi hastalarını tespit etmiş ve hastaların isimlerini bir deftere kaydetmişti. Daha sonra bu kayıtları mahalli hükümete göndermişti. Gönderdiği kayıtlara göre, hastalara verilen ilaçlar İnegöl eczanesinden tedarik edilmiş ve hastalar bu ilaçlarla tedavi edilmişti. Kendisi ayrıca köy imamı ile sözden anlayan bazı kimselere frengi hakkında bilgiler vermişti. Verdiği bu bilgileri makale haline getirerek vilâyet gazetesinde yayınlamıştı. Anlaşıldığına göre, on beş günde bir köyleri tek tek dolaşarak frengili olanları muayene etmiş ve bu hastalara ilaç dağıtmıştı. Ömer Nuri Efendi, bölgede frengili hastaların sayısını 1393 olarak vermektedir. Bunların 598'inin tedaviler neticesinde iyileştiğini belirtmişti. BOA, DH. MKT/527-83. Frengi mücadelesinde seyyar tabiplerin görev ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Güneş, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik", *History Studies*, Sayı: 5, Cilt: 13, (Ekim 2021), 1675-1692.

müfettişliğine vermek mecburiyetinde olacaktı. Vilâyet dâhilinde bulunan berber, kahveci ve hamamcı gibi esnaf, dükkân ve kendi hijyenlerine dikkat edecek ilgili esnaf ayda bir kere doktorlar tarafından muayene edilecekti. Frengi ile ilgili (hasta adı, adedi, hangi mahalde nasıl bulaştığını gösteren) istatistikler, her ay Tıbbiye Nezaretine gönderilecekti. Vilâyetteki fahişeler belediyeler tarafından kontrol altında bulundurulacak ve bunların on beş günde bir tabip tarafından muayeneleri sağlanacaktı. Frengili olduğu tespit edilen fahişeler, hastanelere yönlendirilecekti. Tedavi olmak istemeyen ve hastaneden izinsiz ayrılan ve bunlara yataklık edenlerden on beşer lira nakdi ceza alınacaktı. Frengiyle mücadele konusunda sıhhati muhafaza etmede ihmalkâr davranan sıhhiye memurlarının ilk hatalarında yarım, ikinci hatalarında bir aylık maaşları kesilecek, üçüncü kere de aynı hata tekrarlanırsa memuriyetten azledileceklerdi. Vilâyetlerde frengi ile mücadele konusunda görev yapacak tabiplerin Mekteb-i Tıbbiye’de görevli frengi ve cilt hastalıkları muallimlerinin onayını almaları gerekecekti. Bu talimatname Dâhiliye ve Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezaretleri tarafından yürütülecekti.¹⁷³ Devlet, böylece yasal olarak ilk defa İstanbul dışına çıkıyor, Anadolu’da belirli bir bölgede uygulanmak üzere bir talimatname yürürlüğe koyuyordu.

Osmanlı yetkililerinin frengiyi önleme çabaları bunlarla da sınırlı kalmamış, frenginin Anadolu tabiriyle “*masum*” şekliyle de bulaşmasını önlemek amacıyla önlemler almışlardı. Bu bağlamda önce 27 Kasım 1899’da Dâhiliye Nezaretine ve Mahalli Meclis’e sonra da Temmuz 1900’da Sadarete gönderilen bir belgede, aşçı esnafından frengi ve verem hastalığına yakalananların bulunduğu ve bunların frengi ve verem gibi hastalıkların yayılmasında aracı oldukları belirtilmişti. Bu nedenle Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane birinci sınıf eczacısı ve darülaceze eski eczacısı İbrahim Romano imzasıyla verilen bir dilekçede ilgili kişilerin belediye dairelerinde sıhhi heyet tarafından muayene edilip daha sonra hastalık bulunmadığı anlaşılanlara birer sıhhat şهادetnamesi verilmesi ve karşılığında birer mecidiye vergi alınması talep edilmişti. Bu talebe Şehremaneti tarafından verilen cevapta, İstanbul ve Beyoğlu’nda aşçı, pastacı, şekerçi, limonatacı esnafının frengi ve verem gibi hastalıklara yakalanıp bulaştırabilme ihtimalleri göz önünde bulundurularak bu gibi esnaftan altı ayda bir sıhhiye müfettişleri veya belediye sıhhi heyetleri tarafından muayene edilerek ellerine sıhhi şهادetname verilmesi

¹⁷³ BOA, A-} DVN. MKL/40-32.

uygun görülmüştü. Cevabi yazının devamındaysa şehadetname almayan kalfa ve çırakları yanlarına alan ustalardan uygun miktarda nakdi ceza alınmasının gerekli olduğu ve ilgili kişilerin bu hastalıklara yakalandığı tespit edilirse işinden atılacağı önemle ifade edilmişti.¹⁷⁴

13 Ocak 1906 tarihli başka bir belgeye göre de ekmekçi, sucu, aşçı, manav, bakkal, sütüne¹⁷⁵, hamamcı, çamaşırcı ve kolacı olarak çalışan kişiler arasında verem, frengi ve diğer hastalıkların bir hayli fazla olduğu belirtilerek bu işleri yapanların temizliklerine önem vermelerine rağmen bu gibi hastalıkları etrafa bulaştırdıkları anlaşılmaktaydı. Bundan dolayı bütün esnaf gurupları için birer heyet-i sıhhiye oluşturulduğu ve bu esnaf guruplarına yapılacak muayene neticesinde bir ücret karşılığında iyi olanlara sıhhiye şehadetnamesi verilmesi gerektiği ifade edilmişti.¹⁷⁶ 25 Haziran 1902 tarihli bir belgede Şura-yı Devlet, aşçı esnafından şekerci, pastacı ve limonatacı gibi mesleklerden birine sahip olup verem ve frengiye yakalanmayanlara sıhhat şehadetnamesi verilmesine dair ayrıntılı bir karar hazırlanması konusunda görüş bildirmişti.¹⁷⁷ Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye üyelerinden Fuat Süreyya Bey tarafından verilen layiha, 22 Ağustos 1899 tarihinde yürürlüğe girmesi için Şehremanetine gönderilmişti.¹⁷⁸

Tanzimat döneminden itibaren sistematik ve gerçek manada batılılaşmaya başlayan Osmanlı Devleti, sadece eğitim ve hukuk alanında değil sağlık alanında da Batı'yı yakından takip etmiş ve frengi hastalığıyla mücadele konusunda da Avrupa'da yaşanan gelişmeleri örnek alarak imparatorluk sınırları içerisinde mümkün olduğunca uygulamaya çalışmıştı. 4-8 Eylül 1899 tarihinde Brüksel'de toplanan Uluslararası Zührevi Hastalıklar

¹⁷⁴ BOA, DH. MKT/2370-66-1; BOA, ŞD/808-14-3; Yunus Korkmaz, *Osmanlı'da Frengi ile Mücadele (1880-1918)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli 2019, 54.

¹⁷⁵ Frenginin yayılmasında dönem itibarıyla en büyük etkenlerden biri sütinelerdi. Sütineler, bebekleri emzirirken süt vasıtasıyla kendilerinde olan frengiyi bebeklere bulaştırabilmekteydiler. Bazen de frengiyi annesi ya da babasından irsi olarak alan frengili bebekler, hastalıklarını kendilerini emziren sütinelere aşılayabilmekteydiler. Bu durum sebebiyle 1890'lı yıllarda sütineler ile emzirilen bebeklerin aileleri arasında çeşitli davalar görülmüştü. Bundan dolayı bu türden dava ve olayların yaşanmaması için Avrupa'da sütinelerin işe alınırken sağlık durumlarını gösterir bir rapor sunmaları kanunen zorunlu tutulmuştu. "Frengi İletinin Suret-i Sirayeti", *Kastamonu*, 18 Haziran 1306/29 Haziran 1890.

¹⁷⁶ BOA, DH. MKT/745-64.

¹⁷⁷ BOA, ŞD/808-14-10.

¹⁷⁸ BOA, ŞD/808-14-4. Fuat Süreyya Bey'in "Muayene-i Sıhhiyeye Tabi Olan Esnaf ile Bunlara Verilecek Şehadetnameler ve Müteferriatı Hakkında Nizamname Layihasıdır" başlığını taşıyan nizamname layihası, toplamda 7 maddeden oluşmaktadır. Nizamname metninin tamamı için bkz. BOA, ŞD/808-14-2.

ve Frengi Konferansı'na¹⁷⁹ Osmanlı Devleti'nin davet edilmesi ve Osmanlı Devleti'nin bu daveti kabul ederek Doktor Celaleddin Muhtar ve Ahmet Fehim beyleri delege olarak göndermeye karar vermesi bunun somut bir göstergesiydi.¹⁸⁰

Frengiyle mücadele eden ve birtakım önlemlerle hastalığın yayılmasına engel olmaya çalışan tek kesim Osmanlı bürokratları değildi. Dönemin frengi alanında uzmanlaşan doktorları da halkın frengi hastalığını yeterince bilmediğini hatta önemsiz bir hastalık olarak nitelendirdiğini tecrübe ederek görmüşler ve bundan ötürü halkın frengi konusunda bilgilendirilmesini sağlamak için çeşitli risaleler, kitaplar ve tercüme eserler kaleme almışlardı.¹⁸¹ Hastalığın, toplum tarafından yeterince anlaşılamaması nedeniyle bireyler arasında psikolojik çöküntülere yol açarak intihara¹⁸² dahi sebebiyet verdiği göz

¹⁷⁹ "The International Conference on Syphilis and Venereal Diseases at Brussels in September", *The British Medical Journal*, 22 July 1899. Bu konferans, Belçika'nın başkenti Brüksel'de 4-8 Eylül 1899'da Palais des Adadémies denilen yerde toplandı. Konferansın başkanlığını Belçikalı Uzman Doktor Dubois Havenith yaptı. Konferansa 33 milletten toplamda 360 üye katıldı. Bunların 107'si, 29 farklı ülkeye ait hükümetlerin gönderdiği delegelerdi. Katılan ülkelerin çoğu Avrupa'dandı ancak bununla birlikte konferansa katılan ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri, İran ve Japonya gibi devletler de vardı. Katılanların 295'i ise doktordu. Geri kalanları, bürokrat, polis, sosyoloji profesörü gibi çeşitli mesleklerden oluşuyordu. Konferans beş gün sürdü ve altı mesele üzerinde yoğunlaştı. Konuşulan meselelerin ilk dördü devletlerin frengi ve zührevi hastalıklarla mücadelede mevcut kontrol şekilleri ve asayiş ve sıhhat açısından ne türlü önlemler alınabileceği ile ilgiliydi. Konuşulan diğer iki mesele ise fuhsun yasal olarak önlenmesi ve frenginin nüfusun geneline yayılmasının önünü almak için yapılacak önlemler hakkındaydı. Bkz. *Preventive Hygiene, The Brussels Conference September 1899*, September 1900, 1-4.

¹⁸⁰ BOA, HR. İD/2066-36-1. Bu iki doktor, 7 Mayıs 1899 tarihli Bab-ı Ali Meclis-i Mahsus kararıyla bu konferansa delege seçilmişlerdir. BOA, Y. A. RES/99-52.

¹⁸¹ Doktorların frengiyle mücadele konusunda halkı bilgilendirmek amacıyla eserler kaleme alması, resmi olarak aslında 4-8 Eylül 1899 tarihinde Brüksel'de toplanan Uluslararası Zührevi Hastalıklar ve Frengi Konferansı'nda kararlaştırılmıştı. Bu konuda Besim Ömer Paşa, şöyle bir açıklama yapmıştır: "*Birkaç sene evvel Brüksel'de sıhhat-ı umumiye-i hıfz ve sıyanet maksadıyla inikad eden ve azası memalik-i mütemeddine-i umumiye murahhasin-i resmiye ve etibba-yı meşhuresinden ibaret olan konferansta, her tarafta mürebbi ve muallimler vasıtasıyla mesail-i mühimme-i cinsiye hususunda hıfzıssıhhat nokta-ı nazarından bir terbiye-i makule ve müterakkiye verilmesi ve emraz-ı zühreviyyenin adem-i intişar ve tevessüü için en müesseri vasıta olmak üzere bu hastalıkların ehemmiyetine, muhatarasına dair malumatın pek vasi bir surette tamim edilmesi karargir olmuş, hatta Berlin Darülfünunun-ı Tıbbiyesi muallimlerinden Mösyö Lazar da, hükümet-i muhtelifeden, fuhsun ika ettiği tehlike ve muhataraya ve emraz-ı zühreviyyenin avakıbına dair umumun ve bahusus şübbanın enzar-ı dikkatlerini celb için her fırsattan istifade edilmesi taleb-i ricasında bulunmasını teklif etmiştir. Görülüyor ki bu hususta her yerde kabul olunan çare-i selamet, tedbir-i pür-hikmet herkesin, cümle-i halkın, tenvir-i efkârına iktisab-ı malumatına hizmettir.*" Rıza Nur, *Emraz-ı Zühreviyeden Tahaffuz Belsoğukluğuna ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi*, Matbaa-ı Ahmed İhsan, İstanbul 1323, 15-16.

¹⁸² Bu türden olaylara verilebilecek en iyi örnek Bab-ı Seraskeri İkinci Levazım Şubesi Başkâtibi Hüsnü Efendi'nin intihar olayıdır. 27 Şubat 1894 tarihli bir belgeden kendisinin frengi hastalığının bir tedavisi olmadığına inandığından ve bu durumu utanç verici bulduğundan bir vasiyetname bırakarak evinde bulundurduğu rovelver silahla intihar ettiği ve derhal soruşturma başlatıldığı anlaşılmaktadır. Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, 111-112; BOA, Y.PRK. ZB/12-101-lef 1. Kendisini intihar psikolojisine getiren durumu vasiyetnamesinde şu dikkat çekici sözlerle ifade ediyordu: "*Hayli zamandır müptela olduğum hastalığın çaresi bulunamadığından meyyusen bu fiile cüret olundu. Mamañih frengi illetine müptela olduğum evvelce tebeyyün eden dairenin riyaset odacısı Ahmet namındaki odacıdan sirayet etmiş bir derd-i müşkül olması melhuz-ı kavidir. Çünkü odanın su bardağı ve destisi merkumun hıfzında idi. Hayf sad hayf*

önüne alındığında doktorların frengiye karşı halkın bilinçlenmesi için çaba göstermeleri son derece anlamlıydı. Avrupa’da özellikle Fransa ve Almanya’da frengi üzerine eğitim görerek ülkeye döndüklerinde modern tedavi yöntemlerini, hastalara uygulamaya başlayan doktorlar, bu nedenlerden ötürü frengi hastalarını tedavi etmekle kalmamış, onların bu hastalığı bilmesini de frengiyle mücadelede bir o kadar önemli görmüşlerdi. Doktorların bu türden sayılabilecek eserlerinin ilki 1846 yılına aitti. *Frengi Risalesi* adıyla yayınlanan 45 sayfalık eserin girişinde amacı ve içeriği ile ilgili şu bilgi verilmekte ve

“Maraz-ı efrenci ismiyle maruf ve meşhur olan illetin ve gerek cereb-i illetin keyfiyet-i sirayeti beyanıyla zikrolunan illetlerin vücud-ı insana vaki olan tesirat-ı müteaddidesi ve halk meyanında kesret-i zuhuru cihetiyle derkar olan zarar ve ziyarı ve marazin-i mezburenin def ve izalesi usul ve tedabiri beyanında risale-i muhtasaradır ki ber vech-i ati zikr ve beyan olunur” denmekteydi.¹⁸³

XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı’da frengi ilmine dair kaleme alınan eserlerden biri de Hafız Mehmet’e aittir. Hafız Mehmet, yabancı bir yazardan tercüme ettiği eserine “*Mecmua-ı Daüz-zühreviye*” adını vermişti. Hicri 1271/Miladi 1854-1855 tarihinde yayınlanan eseri, toplamda 5 kısım ve 71 sayfadan oluşmaktadır.¹⁸⁴ Eserin ilk kısımları frengiden ve belsoğukluğundan bahsetmektedir. Frenginin çirkin ve kötü bir davranıştan (fiil-i şeni) kaynaklı bir hastalık olduğundan bahsedilerek kabarcık ve akıntı şeklinde ortaya çıktığı belirtilmektedir. Hastalık, “*emraz-ı cildiye-i frengiye*” ve “*frengi marazı*”

ki otuz beş seneden ziyade müddet saltanat-ı seniyyeye hizmet edip ahar ömrümde böyle tab’-ı fasid sahibi bir odacının mazuru oldum. Mezar kenarında bırakmış olduğum üç nefer çocuklarımın ve ailemin katil-i manevisi olan merkumun adalet-i hükümete bırakarak bikes kalan evlad ve ailem kullarını evvelen inayetül-ilahiye saniyen bütün cihana şamil olan merhamet-i hazret-i şehriyariye tevdi eylerim. Cenab-ı Hakk cümleyi benim gibi ibtiladan masun buyursun. Bu fakiri dahi afv ve mağfiret buyurması duasını ihvan-ı dinden rica ederim. Elveda.”. Vasiyetnamesinde frengili olmasında kendisinin bir suçu olmadığını ve hastalığı arkadaşının bulaştırdığını belirten Hüsnü Efendi, vasiyetnamesinin alt tarafına bir not düşerek kendisini intihar psikolojisine sokanın tedavi gördüğü doktorun olduğunu şu sözlerle ifade etmişti: “*Kâğıdın kıraat olunması, çocuklara güzel bakılması bil-muayene bir güne alaim-i iştibah varsa erbabına serian tedavi ettirilmesi, cenazemizin ya Eyüp’e yahut Üsküdar’a Hacı Hafız Efendi merhumun yanına defnedilmesi. Bendeniz böyle bir illet sirayet edecek mahallere ömrümde gitmemiş olduğum gibi yirmi senedir yalnız Bab-ı Seraskeriye müddet-i devamında kapıdan eve evden kapıya gidip hatta misafirliğe bile gittiğim nadirdir. Binaenaleyh bu odacıdan sirayetinde şüphe yoktur. Tedavi eden etibba bir müddet dış hastalığı diyerek ona göre tedavi ile beni bu hale koydular.*”. BOA, Y.PRK. ZB/12-101-lef 2.

¹⁸³ *Frengi Risalesi*, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane, 1262, 2.

¹⁸⁴ Hafız Mehmet, *Mecmua-ı Daüz-zühreviye*, 1271/1854-1855 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Katalog No: T9305).

olarak adlandırılmıştır. Frenginin, insan vücudunun balık gibi pul pul olup dökülmesi şeklinde geliştiğini de ifade etmektedir.¹⁸⁵

Mekteb-i Tıbbiye doktorlarından Ahmed Said Bey de 1870’te yayımladığı *Tarihçe-i İlet-i Efrenc* adlı eserinde belirttiği üzere 1852’den 1857’ye kadar Trabzon, Bayburt, Erzurum, Kars, Samsun, Amasya, Tokat, Harput, Diyarbakır, Musul, Bursa, Kütahya, Afyonkarahisar, İzmir ve Aydın gibi yerleri gezmiş ve buralarda frengi hastalığıyla ilgili araştırmalarda bulunarak frengili olanların tedavisine çalışmıştı.¹⁸⁶ Frenginin menşei hakkında bilgiler veren Ahmed Said Bey, frenginin nasıl bulaştığına değinmiş, frenginin sadece cinsel münasebetle değil ağızdan ağıza diğer şekillerle de bulaşabildiğini ifade etmişti. Frenginin evrelerine yer vermiş ve tedavi yöntemleri ve uygulamalarından bahsetmişti. Frenginin tedavisi için içilecek şurup ve frengi yarasına sürülecek merhem tarifleri ve uygulamaları hakkında da bilgiler vermişti. Şuruplarda, pelesenk yağı, ispirto, nane suyu, çiçek suyu, alkol azotu, buğday gibi maddeler kullanırken merhem olarak sürülecek ilaçların ise iyot potasyum, aksülümen (cıva-klor birleşimi) gibi maddelerin karıştırılarak üretildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ Ahmed Said Bey, 1892 yılında kaleme aldığı bir başka eseri olan *Hıfzıssıhhat-ı İzdivaç ve Tenasül*’ünde de, evleneceklerin sıhhat meselesine dikkat etmeleri gerektiğini ve frengili olacak erkek ya da kadının doğacak çocuklarının sağlıklarından mahrum kalmalarına neden olabileceğini belirtmekteydi.¹⁸⁸ Çoğunlukla bekâr erkeklerin, fuhşu sanat edinmiş kadınlarla yani fahişelerle birlikte olduklarını ve bu sebeple frengiye yakalanıp hayatlarını ve zevklerini zehir ettiklerine dikkat çekmişti. Bu gibi bekâr erkeklerin sonraki süreçte hastalıklarını tedavi ettirebilmek için çok paralar sarf ettiklerini de dile getirmişti. Kısacası bekârların evlenmelerinin daha uygun olduğunu tavsiye etmişti.¹⁸⁹ Fuhşun frenginin başlıca sebebi olduğunu söyleyen Ahmet Said Bey şu cümleleri kurmuştu: “*Tarik-i fuhşda gezenleri frengi elbette yakalar. Frengi şecer-i hayata arız muzır bir tırtıldır; onu takarrübden, sirayetten men edecek, ezecek ancak iffet ve ismettir.*”¹⁹⁰

¹⁸⁵ Hafız Mehmet, *Mecmua-ı Daiız-zühreviye*, 3-65.

¹⁸⁶ Ahmed Said, *Tarihçe-i İlet-i Efrenc*, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1287, 3.

¹⁸⁷ Ahmed Said, *Tarihçe-i İlet-i Efrenc*, 33-51.

¹⁸⁸ Ahmed Said, *Hıfzıssıhhat-ı İzdivaç ve Tenasül*, Kasbar Matbaası, Dersaadet 1308, 19.

¹⁸⁹ Ahmed Said, *Hıfzıssıhhat-ı İzdivaç ve Tenasül*, 45-47.

¹⁹⁰ Ahmed Said, *Hıfzıssıhhat-ı İzdivaç ve Tenasül*, 54.

Frengi konusunda halkı bilgilendirici risale yazan bir başka doktor da Ali Haydar Efendi idi. Toplamda 32 sayfadan oluşan *Kütübhone-i Sıhhat, Cüz-ü Evvel, Frengi Marazından ve Bu İllete Karşı İttihaz ve İcrası Lazım Gelen Tedabirden Bahisdir* adlı ve 1899 tarihli risalesinde, frenginin tanımını yaparak hastalığın ortaya çıkış sebepleri üzerinde durmuştu. Hastalığı, içkinin zararları ile karşılaştırarak toplumda açtığı bozuklukları dile getirmişti. Frenginin başlıca sebebi olarak umumhaneleri görmekteydi:

“Bizim buralarını beyan etmekten maksadımız şurasını anlatmaktan ibarettir ki nesilden nesile tevariis ve intikal ile icra-yı hükm ve tesir eden frengi illet-i sâriye ve mühlikesinin mahv ve izalesi için ne nizamen küşadına ruhsat verilen fuhuşhanler ve ne de seyyar tabipler kâfi değildir. Çünkü fuhuşhane demek zaten bir menba-ı illet anlaşılır mı? Filvaki namına kadar insanı müstekire kılan fuhuşhanelerde ikamet eden nisvan-ı mahsus tabipler marifetiyle muayene ve icabı icra olunur ise de oralara müracaat etmekte olan şayan-ı muayene olunur mu? Hatta oralara giden gerek şehirli ve gerek taşralı gençlerin zaten illet-i mezkureye müptela olmadıklarını kim ispat edebilir? Bu husus hakkında tatvil-i makal etmekten maksat şudur ki yalnız muntazam fuhuşhaneler küşad ve seyyar etibba tayiniyle illet-i mebhuse mahv ve izale olunmaz. Hatta eğer ki tedabir-i mezkure kâfi olsaydı Fransa milleti şu ahval-i esef-i iştimal e giriftar olmaz idi.”¹⁹¹

Daha sonra frengi için düşündüğü önerileri dört madde ile açıklamıştı. İlk maddede, frengililer için seyyar tabiplerin yetersiz olduğunu ve bu hastalar için özel frengi hastaneleri açılması gerektiğini ifade etmişti. İkinci olarak bundan böyle umumhane açılmasına izin verilmemesini söylemişti. Üçüncü maddede, mevcut umumhanelerin dikkatli bir şekilde kontrol edilmesinin önemini belirtmişti. Dördüncü madde de ise umumhanelere müracaat eden kişilerin de muayene tabi tutulması gerektiğini vurgulamıştı.¹⁹²

¹⁹¹ Ali Haydar, *Kütübhone-i Sıhhat, Cüz-ü Evvel, Frengi Marazından ve Bu İllete Karşı İttihaz ve İcrası Lazım Gelen Tedabirden Bahisdir*, Dersaadet 1305, 26.

¹⁹² Ali Haydar, *Kütübhone-i Sıhhat, Cüz-ü Evvel, Frengi Marazı...*, 28-29.

Doktor Besim Ömer'in¹⁹³ 1893'te yayınladığı *Sıhhatnümâ-yı Tenâsül* adlı eseri de erkek ve kadın sağlığı hakkında olup toplamda kitap on bölümden oluşmaktaydı. “*İzdivaç ve veraset*” başlıklı altıncı bölümde “*frengililerin teehhülü*” adı altında frengililerin nasıl evlenebileceğini sorgulamış ve frengililerin iyileşmeden evlenmemeleri gerektiğini şu sözlerle açıklamıştı:

“*Laakal iki seneden beri icra eylediği mükemmel bir tedavi semeresi olarak vücudunda kâffe-i zuhurat-ı maraziye sönmedikçe frengiye müptela olan zat her halde bekâr kalmadır. Henüz tedavi olunmakta olan yahut fena tedavi edilmiş bulunan frengili asla evlenmemelidir: Zira frengi sâri ve katil-i cenindir.*”. Yine devamla “*...Hülâsa frengili zevcin frengili evlad yetiştirmesi nispeten nadirdir. Çünkü böyle birinden olan çocuk doğmadan düşer yahut yine bu müthiş hastalık teferruatından olan sıska ve saracalı olarak doğar. Lakin asıl korkulacak cihet hastalığın zevceye sirayetidir. Bu halde hiç olmazsa marazın şiddet-i sirayeti kaybolması için lazım olan bir zamanı beklemelidir: Vasati olarak iki sene. Biri cıva diğeri iyot ile tedavi. Ondan başka daima teehhüle karar vermezden evvel bihakkın namdar bir tabib-i hazıkın fikir ve reyi tahriren ahz olunmalıdır.*”¹⁹⁴

İnebolu Frengi Hastanesi doktoralarından Milaslı Hakkı Bey¹⁹⁵ de toplamda 421 sayfadan ibaret olan *Frengi İletinin Tedavi-i Umumiyesi ve Bazı Emraz-ı Zühreviye-i*

¹⁹³ Besim Ömer (Akalin), 1862 yılında doğdu. Babası Nardalı Ömer Şevki Paşa'dır. Askeri Tıbbiye'de öğrenim görerek 1885 yılında mezun oldu. Aynı yıl ihtisas yapmak için Fransa'ya gönderildi. 1889'da ülkeye geri dönerek Mekteb-i Tıbbiye'de muallim oldu. Mekteb-i Tıbbiye fakülteye dönüştürülünce müderris olarak görev yapmaya devam etti. Rütbesi Ferikliğe yükselmişken II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Tasfiye-i Rütbe Kanunu gereğince Miralaylığa indirildi. Tıp Fakültesi Reisliği ve Cumhuriyet döneminde Darülfünun Rektörlüğü görevlerinde bulundu. Bir müddet Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevini de yerine getirdi. Uzun süreler Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal cemiyetlerinde görev yaparak bu cemiyetlerde reislik yapmıştır. Emekliye ayrıldıktan sonra beşinci dönemde Bilecik Milletvekili olarak meclise girmiştir. Görevi dolayısıyla Ankara'da bulunduğu 19 Mart 1940 tarihinde aniden vefat etmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi (AKA), Müteferrik Evrak, No: 54054; TBMM Arşivi, Devre: 5, Sicil No: 52, Dosya No: 8; Fethi Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, Çituri Biraderler Basımevi, Ankara 1948, 258-259. Besim Ömer'in askeri, siyasi ve sıhhi hayatına dair geniş bilgi için ayrıca bkz. Sabahattin Ödemiş, *Besim Ömer Paşa (1862-1940)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Tıbbiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.

¹⁹⁴ Besim Ömer, *Sıhhatnümâ-yı Tenâsül*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1309, 91-92.

¹⁹⁵ Milas'ta 1869 yılında dünyaya gelen İsmail Hakkı Bey, tüccardan Hacı Mehmet'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Milas'ta tamamlamıştır. Ardından İstanbul'da Mülkiye Tıbbiyesi İdadisi'nde Arapça ve Kur'an dersleri alarak 1890 yılında Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra Milas, Muğla Belediye ve İnebolu Frengi hastanelerinde doktorluk ve Fransızca muallimlikleri yapmıştır. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a dönerek Sıhhiye Müfettiş-i Umumiğine atanmıştır. Daha sonra sırasıyla Malarya Mütchassısı, Ayvalık İskân Müdürlüğü, Garbi Anadolu Sıhhiye Müfettişliği, Çanakkale Sıhhiye

Saire adlı eserinde frengi hakkında önemli noktalara temas etmişti. Çalışmasını kendi tecrübelerinden faydalanarak ve frengi ile ilgili Fransız doktorların çalışmalarını temel alarak hazırlamıştı. Mekteb-i Tıbbiyedeki öğrencilere rehberlik etmesi için kaleme aldığı bu çalışmasında, frenginin tedavi şekillerinden bahsederek cıvanın frenginin her bir evresinde ne şekilde kullanıldığı, cıva tertibatının hazırlanış şekilleri ve vücuda uygulanışı hakkında detaylı bilgiler vermişti. Ayrıca halk arasında bazı kişilerin frengilerini tedavi ettirmek için bilinçsiz bir şekilde alternatif arayışlara girmesini de eleştirmişti. Ona göre memleketin her tarafına frengi doktorları gönderilmesine rağmen toplum içinde hastalık hakkında yeterince bilgisi olmayanlar, kendisini doktor diye tanıtan kişilere (yani *mütehassıs-ı kazıblere*) tedavi ettirmekteydiler ve bu sebeple de bu gibi kişiler frengiden kurtulamadıkları gibi daha büyük hastalıklara yakalanmaktaydılar. Sahte doktorlara tedavi olmanın frengi mücadelesinin önündeki en büyük engellerden biri olduğunu belirten Milaslı Hakkı Bey, yanlış tedavinin frengili hastaları ölüme sürüklediğine tanık olmuş ve bu hususta kendisinin başından geçen bir olayı şöyle dile getirmişti:

“Benim Anadolu’da gördüğüm bu gibi vakayı arasında dişleri berbat olmuş fena halde hasta düşmüş olanları çok ise de yalnız vefat intaç eden iki vakayı arz edeyim: Üç yüz sekiz senesi İzmir vilâyetine tabi Menteşe sancağının merkezi olan Muğla jandarma yüzbaşlarından Hacı Yüzbaşı denmekle maruf gayet kaviül-bünye tahminen kırk beş, elli yaşlarında bir adamın vehleten ölüm derecesinde hastalandığını haber vermeleri üzerine hasbül-vazife emr tedavisine şitaban oldum. Biçare adamcağız tesemmüm neticesi olarak birçok alam ve ıstırap içinde bulunduğu ve mütenevvi füluc-ı semiyeye dahi hâsıl olarak tesemmüm-i zeybakinin alaim-i şedidesi tamamen zahir olmuş ve dişlerinin dibinde cıvanın şiddet-i terakiminde azim bir seyyahlık husule geldiği görülmekte idi. Keyfiyet leddel-tahkik epeyce bir zamandan beri duçar olduğu frengi illeti ara sıra ötesinde berisinde baş gösterip bermutad tedavi olunarak iyileşir imiş ise de bir müddet sonra yine nüks etmekte olduğundan hiçbir daha avdet etmemek üzere tedavi olunmak

Müdürlüğü ve Bitlis Sıhhiye Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. 59 yaşında emekli olduktan sonra Demiryolları işçi hekimliklerinde ve Kayaş Askeri Fabrikası Hekimliğinde görev almıştır. Mesleki ve ilmi konularda çeşitli eserleri bulunmaktadır. Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 154-155.

için berberin birisine müracaat ederek tütsü edilmek için zincifre ve sülümenden mamul karşlar ve birtakım haplar almış idiki anlaşılmıştır. İşte bu tütsülere devam etmekte iken bir gün vehleten tesemmüm-i şedide duçar olur her ne kadar tedavisine çalışılmış ise de bir türlü muvaffak olunamayarak vefat etmiştir...”

Vakanın devamında berberin mahkemece gerekli cezayı aldığını da belirtmişti.¹⁹⁶ Milaslı İsmail Hakkı Bey, sahte frengi doktorlarına İstanbul’da da sıkça rastlanıldığını belirterek başından geçen bir olayı da şöyle aktarmıştı:

“...Yakın bir zaman evvel Şehzadebaşı’nda Hamidiye eczahanesinde otururken taşra talebesinden olduğu şahıs ve kıyafetinden anlaşılan birisi gelerek sıbg-ı iyod istedi. Eczacı da böyle bir madde-i müessirenin reçete olmadıkça verilemeyeceğini beyan etmesi üzerine ne yapacağını sorduk. Burun deliklerine yakın bazı çibanların mevcut olduğundan onlar üzerine süreceğini söyledi. Hastanın yüzüne dikkatle bakarak daül-efrence giriftar olduğunu hissetmekliğim üzerine tahkike kalkıştım. Hakikaten öyle çıktı. Kimin vasıtasıyla ve ne cihetle tedavi olunmakta olduğunu sordum. İsmi söylemeyerek bir mahalde tütsü yaptırdığını beyan etti. Pek zayıflamış olduğu cihetle bu tütsüden kendisine neler arız olduğu hakkında tafsilat istedim. Tarik-i teneffüsiyesinde müziç tahaddüşat hâsıl olarak birçok rahatsızlıklar geçirdiğini ve hele perhiz meselesinin insanı pek aç bırakıcı olduğundan fakir adamcağız pek çok ve samimi surette şikâyet etti. Kendisine iktiza eden tebligat-ı fenniye mümkün mertebe ifa edilerek hakkıyla irae-i tarik etmiş isem de daha bunların emsalleri bulunmak ihtimali derkar idiğünden mucib-i teyakkuz ve intibah olmak üzere bu vakayı da zıkr ve tahrir e lüzum gördüm.”¹⁹⁷

Milaslı Hakkı Bey’in bir diğer risalesi de *Frengi İlleti Hakkında Herkese Elzem Olan Malumat* başlığını taşımaktaydı. 40 sayfalık bu risale, beş bölüm olarak düzenlenmişti. Risaleyi köylerde imam ve muhtara dağıtılmak üzere herkesin anlayacağı

¹⁹⁶ Milaslı İsmail Hakkı, *Frengi İlletinin Tedavi-i Umumiyesi ve Bazı Emraz-ı Zühreviye-i Saire*, Asır Matbaası, İstanbul 1315, 362-363.

¹⁹⁷ Milaslı İsmail Hakkı, *Frengi İlletinin Tedavi-i Umumiyesi...*, 365-366.

bir dille kaleme alan Milaşlı Hakkı Bey'e göre, Anadolu'daki bütün frengilileri hastanelerde tedavi etmek gereksiz ve imkânsızdı. Sadece durumu ağır ve daha vahim olan frengililer hastanelerde tedavi edilebilirdi. Ona göre,

“...Bir milyon ahalisi olan bir vilâyetin yüzde onu frengili olsa yüz bin frengili var demek olacaktır ki bunların kâffesinin değil on bininin bile hastanelerde bir zamanda hapsi caiz olamaz. Çünkü ol vakit ticaret, sanayi ve servet-i memleket pek çok zarar görür” idi.¹⁹⁸

Risalenin giriş kısmında frenginin Avrupa'da nasıl başlayıp yayıldığından, frengililerin karantinasından ve bütün frengililerin hastanelerde tedavi edilemeyeceğinden ve risalenin yazılma amacından bahsetmişti.¹⁹⁹ Devamında birinci kısımda, frenginin tarifi ve evrelerinden söz ederek köylülerin frengi hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğu konusuna açıklık getirmişti. İkinci kısımda frenginin bulaşma nedenlerini ve frengiye yakalanmamak için ne gibi önlemler alınması gerektiği üzerinde durmuştu. Üçüncü kısımdaysa frengililerin evlenmesi meselesini ve frengili doğan çocukların durumu hakkında bilgi vermişti. Dördüncü kısımda frengi iyileşebilir mi sorusuna cevap arayan Milaşlı Hakkı Bey, frengi tedavisinde kullanılan cıvanın zararlı olup olmadığını tartışmış ve hap, tütsü, iyot potasyum gibi diğer tedavi ilaçlarından da bahsetmişti. Beşinci bölümde de frengililerin nasıl yiyip içmeleri gerektiğini açıklamıştı.²⁰⁰

Frengi konusunda kitap tercüme eden doktorlardan biri de Paris'te frengi üzerine eğitim gören Doktor Necmeddin Arif Bey²⁰¹ idi. Kendisi, Saint Antoine hastanesi frengi doktorlarından Ernest Gaucher tarafından yazılan ve ilk baskısı 1899'da yapılan *Traitement de la syphilis* adlı eseri Fransızcadan Osmanlı Türkçesine çevirmişti. Tercüme

¹⁹⁸ Milaşlı İsmail Hakkı, *Frengi İlleti Hakkında...*, 4.

¹⁹⁹ Milaşlı İsmail Hakkı, *Frengi İlleti Hakkında Herkese Elzem Olan Malumat*, Asır Matbaası, İstanbul 1317, 2-7.

²⁰⁰ Milaşlı İsmail Hakkı, *Frengi İlleti Hakkında...*, 9-40.

²⁰¹ Necmeddin Arif Bey, 1871 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Mısır Fevkalade Komiserliği Başkâtibi Mehmet Arif Bey'dir. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladıktan sonra 1894 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. Mezun olduktan sonra doktorluk stajını Haydarpaşa Hastanesi'nde, uzman olmak için de Hariciye Seririyatı'nda Yüzbaşı rütbesiyle görev aldı. Ardından alanında daha da uzmanlaşmak için Avrupa'ya giderek frengi ve üroloji konularında çalışmalar gerçekleştirdi. Avrupa'dan döndükten sonra bir süre Beyoğlu Emraz-ı Efrenciye, ardından Gureba Hastanesi'nde üroloji doktorluğu yaptı. Gureba Hastanesi'den ayrıldıktan sonra Cerrahpaşa Hastanesi Beviye doktorluğuna atandı ve uzun seneler burada çalıştı. 1926 yılında ise hayata gözlerini yumdu. Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 296-297.

ettiği kitabın ilk sayfasında, amacını, frenginin ne olduğu, tarihi, hastalığın çeşitli evreleri hakkında halka bilgiler vermiş ve tedavi yöntemlerini hastalarında tecrübe ettiği şekilde aynen ortaya koymak olarak ifade etmişti.²⁰² Kitapta bu konuda bilgiler vermiş, frenginin zührevi, masum ve irsî olarak bulaşan çeşitlerinin cıva ve çeşitli merhemlerle yapılan tedavileri üzerinde durmuştu.²⁰³

Mabeyn-i Hümayun doktorlarından, Mekatib-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat-ı Cildiye ve Efrenkiye Muallimi ve Fransa Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Muhabere Azası Doktor Celaledin Muhtar Bey de kaleme aldığı *Frengi Makalatı* adlı risalenin amacını kapak sayfasına eklediği şu sözle paylaşmıştı:

“Her ne suretle olursa olsun frengi denilen da-i müdhişe tutulmak bir bela ve onun muharrib-i bünyan-ı vücud olan tesiratının müdavat-ı medide ile önü alınabileceğinin bilinmesi bila-ender beladır ki işte her türlü vekayi-i müessife bu noktaya taalluk eden cehlden tevellüd etmektedir.”²⁰⁴

Buradan da anlaşılacağı üzere, frengiyle mücadele her şeyden evvel onu iyi bilmekle mümkündü. Frenginin ne olduğunu ve nasıl bulaştığını ve hangi yollarla tedavi edildiğini bilmedikçe bu hastalığın daha çok yayılacağını ifade ediyordu. 79 sayfalık risalesinde frenginin bulaşma sebepleri, tedavi yöntemleri ve evlilik şahadetnamesinin frengili olanlara verilmemesinin aile açısından önemine değinen Celaledin Muhtar Bey, risalesinde özellikle “şarlattanlar” olarak addettiği sahte ve yalancı frengi doktorlarına sitem ederek frengi tedavi ediyorum diyerek ahaliyi kandırdıklarını önemle vurgulamıştı.²⁰⁵ “Beş altı defada daülefrenki tedavi ederim diyen şarlattanlara” inanılmaması gerektiğini ve bu gibilere bazı öğütlerde bulunarak sitemlerini dile

²⁰² *Frengi İletinin Tedavisi*, (Müellifi: Doktor Gaucher), (Mütercim: Operatör Necmeddin Arif), Tahir Bey Matbaası, Konstantiniyye 1317, 5. Necmeddin Arif Bey, bu eseri *Malumat*’ın 24 Ağustos 1889 tarihli sayısında da tanıtmıştı. Bkz. Necmeddin Arif, “Frengi İletinin Tedavisi”, *Malumat*, 12 Ağustos 1315/24 Ağustos 1899, 112-114.

²⁰³ *Frengi İletinin Tedavisi*, 2-131.

²⁰⁴ Celaledin Muhtar, *Frengi Makalatı*, Karabet Matbaası, İstanbul 1317, Kapak Sayfası.

²⁰⁵ Celaledin Muhtar Bey’in bu görüşlerini resmi belgeler de doğrulamaktaydı. 2 Haziran 1907 tarihinde Beyoğlu’ndaki Altıncı Belediye Dairesi doktorlarından birinin talebi üzerine, Beyoğlu’nda Ağa Cami civarında Arabacı Sokağı’nda 3 numaralı kahvehanenin üst tarafında iki odada ailesiyle birlikte yaşayan kırk elli yaşlarında Arapkirli olan Bogos adında bir kişinin kendisini doktor olarak tanıttığı ve zührevi hastalıklar ile dış hastalıklarını tedavi ettiği tespit edilmiştir. Bunun üzerine Şehremaneti tarafından Bogos’a bir daha yapmamak üzere mesleğinden men cezası verilmiştir. BOA, DH. MKT/1173-61; Bundan başka frengili olduğunu bile bile ahaliye frengi hastalığını bulaştırırlar dahi bulunmaktaydı. Bu konuda 11 Kasım 1902 tarihli bir belgede, İstanbul’da Koca Mustafa Paşa Hatibi Şükrü Efendi’nin sarılık tedavi ediyorum diyerek halka frengiyi aşıladığı ifade ediliyordu. BOA, DH. MKT/2019-49.

getirmişti.²⁰⁶ Bu konuda bir de örnek veren Celalettin Muhtar Bey, başından geçen bir olayı şöyle anlatmıştı:

“Anadolu tüccarından biri mukarenet-i gayr-i meşrua neticesi olmak üzere frengiye tutulur. Teminat-ı katiyyenin envainı havi ilan sahiplerinden birine müracaat eder. Bu adam beş on şırınga icra ederek zavallının bir hayli parasını aldıktan sonra katiyyen şifapezir oldun, artık tedaviye ihtiyacın kalmadı, kavliyle kendisini temin eder. Bu biçare adam katiyyen ifakatyab olduğuna kalben emniyet-i kamile hasıl ettiği cihetle namuslu diğer bir doktora müracaatla senelerce devam eden bu müthiş illetin tedavisi lüzumunu hissetmemiş ve memleketine avdetinde hastalığı haremne ve evde validesinin kaşık ve bardağını kullanan ve henüz nevrete-i ber-nihal olan kerimesine intikal ettirmiştir.... Bîçare aile, vicdansız bir şarlataanın kurban-ı denaet ve cehaleti olmuş idi.”²⁰⁷

Celalettin Muhtar Bey’in bir başka önemli eseri *Frengi ve İzdivaç* ise Paris’teki dostu ve hocası, dönemin meşhur dermatologlarından Fransız Alfred Fournier’in *Syphilis et Mariage* adlı eserinin tercümesiydi. Tercüme eserin önsöz kısmında, frenginin içtimai bir hastalık olduğunu ve memlekete veremin dahi veremediği zararları verdiğini belirtmişti. Frenginin doğrudan aileyi hedef alması ve ailelerin ailelerinin olduğunun da hesaba katılmasıyla frenginin geniş bir çevreye yayılarak ne kadar mühim zararlar verebileceğini önemle ifade etmişti. Frenginin yayılmasında evliliğin önemine dikkat çeken Celalettin Muhtar, bu konuda kendisinin ayrı bir eser yazmak istediğini ancak hocası Alfred Fournier’in eserinin en mükemmeli olması dolayısıyla bu eseri çevirmeye karar verdiğini açıklamıştı²⁰⁸. Celalettin Muhtar, eserin sadece tercümesini yapmamış, açıklayıcı ve bilgilendirici dipnotlarla eseri genişletmiş ayrıca bizzat elinde bulunan birçok fotoğrafı da ekleyerek görsel anlamda frenginin ne kadar berbat bir hastalık olduğunu da göstermek istemişti. Tercüme eser, iki kısımdan oluşmaktadır ve ilk kısım

²⁰⁶ Celalettin Muhtar, *Frengi Makalatı*, 1-8.

²⁰⁷ Celalettin Muhtar, *Frengi Makalatı*, 13-14.

²⁰⁸ Alfred Fournier, *Frengi ve İzdivaç*, (Müt: Celalettin Muhtar), Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul 1317, 5-11.

evlilikten önce ikinci kısım da evlilikten sonra frenginin yayılmaması için hangi önlemlerin alınması gerektiği konusunda tavsiye edici bilgiler içermektedir.²⁰⁹

Frengiyle mücadele konusunda halkı özellikle de gençleri bilgilendirme amaçlı risale kaleme alan doktorlardan biri de Rıza Nur Bey²¹⁰ idi. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane yardımcı muallimlerinden ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane üyesi olan Doktor Rıza Nur, 1907 yılında *Emraz-ı Zühreviyeden Tahaffuz Belsoğukluğuna ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi* adlı ve toplamda 78 sayfadan oluşan bir risale yayınladı. Girişinde büyük punto harflerle “*Şübbana ve Ebeyne*” diyerek risaleyi gençlere ve anne-babalara ithaf etmişti. Risalenin mukaddime kısmı Doktor Besim Ömer Paşa tarafından kaleme alınmıştı. Doktor Besim Ömer, risalenin önemini vurgulamış ve frenginin insan hayatını ne derece tahrip ettiğini ifade ettikten sonra halkı bilgilendirici eserler kaleme almanın

²⁰⁹ Şerefeddin Mağmumi *Paris'ten Yazdıklarım* adlı eserinde, *Frengi ve İzdivaç* kitabından bahseder. Eserin yazarı Alfred Fournier'e övgü dolu sözler dile getirir. Onun Paris'te Saint Louis Hastanesi'nde çalıştığını ve frengi hastalığı konusunda oldukça bilgili ve tecrübeli olduğunu vurgular. Binlerce hastayı tedavi ettiğini ve bu sebeple frengi konusundaki bilgi birikiminin oldukça ileri bir düzeyde olduğunu belirterek sadece Fransa'da değil bütün dünya tarafından frengi sahasında makbul ve meşhur olduğunu söyler. Dr. Celaleddin Muhtar Bey'in de bu eseri Türkçeye tercüme ettiğini dile getirir. Kitabı, *kitab-ı hikmet* olarak niteler. Eserin neşredilmesinden bir müddet sonra Almanya'da, İngiltere'de ve İtalya'da kendi dillerine tercüme edildiğini ve herkesin okuması gerektiği ve özellikle her cinsten her ferde, validelere, aile pederlerine, umuma, heyet-i içtimaiyelere zaruret derecesinde lazım olduğunu ifade eder. Böyle önemli bir kitabın bir Osmanlı doktoru tarafından çevrilip Osmanlı tıbbına kazandırılmasını önemli görerek Celaleddin Muhtar Bey'i tebrik eder. Mağmumi, eseri tercüme eden Celaleddin Muhtar Bey'in Paris'te eğitim alırken gözlemlediği ve öğrendiği bazı şeyleri de çeviriye kattığını söyler. Eserin konusunun adından da anlaşıldığını belirttikten sonra şunları ifade eder: “*Ben baştanbaşa mütalaa ettim ve ederken en mühim parçaları, maddeleri kurşun kalemimle işaret etmeye başladım. Emelim o parçaları burada aynen karine arz ve nakletmektir. Fakat mümkün mü? Satırları, ibareleri değil tekmil sahifeleri boydan boya çizmek icap ediyor. Her madde birbirinden ehemmiyetli, her bahis dikkate şayan. Seçmek, ayırmak kabil olamıyor. Adeta gönül istiyor ki, eser ibtidasından intihasına kadar aynen (İkdam)'a, tekmil Dersaadet ve vilayat evrak havadisine teferrika edilsin, edilsin de bunu okumayan, duymayan kimse kalmasin.*”. Şerefeddin Mağmumi, *Paris'ten Yazdıklarım*, Birinci Cild, Matbaa-yı Kibare, Kahire 1911-1329, 131-133.

²¹⁰ Rıza Nur, 1878 yılında Sinop'ta İmamoglu Mahmut Zeki'nin oğlu olarak dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Sinop'ta tamamladıktan sonra İstanbul'da Askeri Tıbbiye'yi Tabip Yüzbaşı rütbesiyle bitirdi. Ardından Gülhane Hastanesi'nde Alman profesörlerle bir sene staj eğitimini aldıktan sonra aynı hastanede asistan olarak göreve başladı ve sonrasında tedarisat memurluğu yaptı. “Nur” mahlasını burada görev yaparken aldı. Daha sonra Haydarpaşa'da Tıp Fakültesi'nde ortopedi cerrahlığı muallimliğine tayin edilerek rütbesi binbaşılığa yükseltildi. Bir kere İskodra'da bir kere de harp sınırı olan Serfiçe'de bakteriyoloji ve kimyagerliğe memur edildi. Beyrut Amerikan Tıbbiye Mektebi ile Şam Tıbbiye Mektebi sınavlarına seçici sıfatıyla gönderildi. Meşrutiyet'in ilanıyla açılan ilk Meclis-i Mebusan'da Sinop Mebusu, daha sonra Tıp Fakültesi'nde morg müdürü, mütarekeden sonra İstanbul'da açılan Meclis-i Mebusan'da Sinop Mebusu, Ankara'da açılan TBMM'de Sinop Mebusu ve aynı zamanda Maarif Vekili ve Hariciye Vekâleti Vekili, Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması ile Moskova'da Türk-Rus Dostluk Antlaşması imzalandığı sırada TBMM murahhası olarak görev yaptı. Daha sonra Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili oldu. Saltanat'ın kaldırılmasına dair olan kanun metnini yazdı. 1922'de Lozan Konferansı'na giden TBMM Heyeti içerisinde bulundu. TBMM'nin ikinci döneminde yine Sinop Mebusu olarak seçildi. 1942 yılında İstanbul'da hayatını kaybetti. TBMM Arşivi, Numero: 382; Ali Birinci, “Rıza Nur (1879-1942)”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, 65-66.

frengiyle mücadelede önemli bir aşama olduğunu belirtmişti.²¹¹ Risalenin ilk kısmını “*Hayata Taalluk Eden Mesail-i Mühimmede Hayâ Olamaz*” başlığıyla ele alan Doktor Rıza Nur, bu bölümde frengiyle mücadele konusunda evlilikten önce alınacak sıhhat şehadetnamelerinin önemine vurgu yapmıştı. Evlenecek eşlerin mutlak surette frengili olup olmadıklarını tespit etmesinin gerekliliği üzerinde durmaktaydı. Çocuklarını evlendirecek ebeveynlere ise servet yerine sıhhat aramalarını düğün takıları yerine belsoğukluğu, frengi, verem gibi hastalıkların olup olmadığını gösteren sıhhat raporları talep etmelerini tavsiye etmişti.²¹² Risalenin ikinci kısmında ise Emraz-ı Zühreviye başlığı altında frengi, belsoğukluğu ve yumuşak şankr gibi hastalıkların özelliklerinden bahsetmiş ve frengiyi “*emraz-ı zühreviyenin en vahimi frengi illetidir*” şeklinde tanımlamıştı. Bu bölümde frenginin nasıl bulaştığını, hangi evrelerde ortaya çıktığını açıklamıştı. Ardından frenginin evrelerine, kişilerin doğrudan doğruya hastalığı birbirine bulaştırabilmesine ve ebeveynlerden bebeğe geçebilen türüne değinmişti. Son kısımda ise frenginin tedavi şekillerine değinerek hangi ilaçlarla yapıldığını göstermişti. Frenginin iki kıymetli devası olarak cıva ve iyodürü belirtmiş ve bir tedavi sürelerini gösterir cetvel hazırlamıştı.²¹³ Eserinin son sayfalarında sahte frengi doktorlarına ayrıca yer veren Rıza Nur Bey halka şu önemli tavsiyede bulunmuştu: “*Verdiği ilaçla frengiye yakalanmamak temin eden, frengiye yakalandırmamak için abone kaydedecek bir cüret-i cahilane bulunan şarlatalanlara sakın, sakın inanıp da tedbirsizcesine hareket edilmesin.*”²¹⁴

Frengi konusunda halka nasihat vermek üzere risale kaleme alan bir diğer ve önemli sayılabilecek kişi de Doktor Nuri b. Ömer Efendi idi. Kendisi *Frengi Risalesi* adlı eserini Hüdavendigar Vilâyeti Seyyar Frengi Tabibi görevindeyken kaleme almıştı. Risalenin iç kapak sayfasında bizzat kendisi tarafından “*ıstılahat-ı fenniyeden ari frengi hakkında herkesin anlayabileceği derecede malumat-ı müfideyi camidir.*” denerek eserin akademik değil, gündelik ve sade bir dille yazıldığı açıkça ifade edilmişti.²¹⁵ Mekteb-i Tıbbiyeden mezun olduktan sonra on beş yıl boyunca Kastamonu, Ankara ve Hüdavendigar vilâyetlerinde frengiyle ilgili araştırma ve inceleme yapan Nuri Efendi, alınacak

²¹¹ Rıza Nur, *Emraz-ı Zühreviyeden Tahaffuz Belsoğukluğuna ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi*, Matbaa-ı Ahmed İhsan, İstanbul 1323, 5-17.

²¹² Rıza Nur, *Emraz-ı Zühreviyeden Tahaffuz*..., 30.

²¹³ Rıza Nur, *Emraz-ı Zühreviyeden Tahaffuz*..., 51-71.

²¹⁴ Rıza Nur, *Emraz-ı Zühreviyeden Tahaffuz*..., 74-75.

²¹⁵ Nuri bin Ömer, *Frengi Risalesi*, İkinci Kısım, Matbaa-ı Kütübhane-i Cihan, Dersaadet 1324, iç kapak sayfası.

önlemlerin en birincisinin frengi konusunda tıbbi terminolojiden arındırılmış, halkın anlayacağı bir dilde risaleler yazmanın ve mektep ve medreselerde bu risaleleri okutmanın²¹⁶ önemli olduğunu belirtmişti. Doktora göre, frengi halk nazarında âdi (*sıradan*) bir nezle, birkaç hap veya tütsü ile iyileşen önemsiz bir hastalıktı. Bu nedenle de toplumu hastalık hakkında iyice bilgilendirmek ve herkese hastalığın tehlikelerinden bahsetmek gerekti.²¹⁷ Nuri Ömer Efendi, tecrübelerinden yola çıkarak taşra ahalisinin frengi hakkındaki görüşünü de şu cümlelerle daha detaylı olarak ifade etmekteydi:

*“Frengi hastalığı taşra ahalisinin fikrine göre gayet âdi bir hastalık, birkaç hap ve tütsü ile zail oluverir ehemmiyetsiz bir çibandır. Bunun içindir ki frengiden katiyyen sakınmazlar, frengili bir adamdan asla çekinmezler. Burnu düşmeye başlamış bir kimseye kızlarını vermekten korkmazlar. Halkın şu itikadı frenginin daire-i sirayetinin büyümesine, binlerce ahalinin bu müthiş hastalığa giriftar olmasına sebebiyet vermiş ve elyevmde vermekte bulunmuştur.”*²¹⁸

Sonraki kısımlarda frenginin tanımını yaparak frenginin kökeni, nasıl bulaştığı ve evreleri hakkında açıklayıcı bilgiler veren Doktor Nuri Ömer, frenginin önlenmesi hususunda yapılması gerekenleri ifade ederken bekârların evlenirken muhakkak frengili olmamalarının, bu kişilerin dört yıl müddetle tedavi edilerek iyileştikten sonra evlenmelerine müsaade edilmesinin altını önemle çiziyordu. Bundan başka bebekleri yedi ve sekizinci aylarda düşen kadınların, frengi olup olmadıklarının tespit edilmesi ve bu aylardan önce tedavi ettirildiğinde kadınların düşük yapmayacağını da belirtiyordu. İleriki konularda ise aynı kaptan, kaşıktan su içip yemek yemenin ve aynı eşyaları kullanmanın frenginin bulaşmasına neden olabileceğinden bahsediyordu. “*Ocak hekimleri*” olarak bahsettiği sözde doktorların frengiyi iyi etmedikleri gibi birtakım hap ve tütsülerle aksülümen (cıva-klor karışımı madde) vererek çoğu frengiliyi zehirlemek

²¹⁶ 15 Nisan 1906 tarihli bir belgeden anlaşılacağı üzere Nuri Ömer Efendi, bu risalenin mektep ve medreselerdeki resmi müfredata konulmasını ve özellikle memur olacaklara okutulması gerektiği yönünde Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezaretine bir dilekçe vermişti. Bu dilekçe Maarif Nezaretine sevk edilmiş ancak 6 Haziran 1906 tarihinde verilen cevapta risalenin zaten kitapçılarda satıldığından ve risalenin okutulmasının maddi külfete de yol açacağından bu talebin reddedildiği bildirilmişti. BOA, MF. MKT/933-46-1.

²¹⁷ Nuri bin Ömer, *Frengi Risalesi*, İkinci Kısım, Matbaa-ı Kütübhan-e-i Cihan, Dersaadet 1324, 4-5.

²¹⁸ Nuri bin Ömer, *Frengi Risalesi*, 10-11.

suretiyle öldürdüğünü ve böylesi doktorlara gidilmemesi gerektiğini de önemle dile getiriyordu.²¹⁹

Bundan başka Gümüşsuyu hastanesi frengi ve cilt hastalıkları uzmanı Miralay Muzaffer Efendi, *Eski Zamanlarda Frengi İleti* adıyla bir risale kaleme almıştı. Yazdığı risalenin Maarif Nezaretince 4 Haziran 1908 tarihinde basımına onay verilmişti.²²⁰ Toplamda 239 sayfadan ibaret olan bu risalede Doktor Muzaffer Efendi, ilkçağlarda olabilecek hastalıklardan frenginin XV. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa’da salgın halini alışına kadar olan süreci akademik ve bilimsel metotlarla incelemişti. Osmanlı ahalisine bu hastalığın bir tarihi çerçevesini çizmişti. Bu risalenin Osmanlı Devleti’nde frengi tarihiyle ilgili kaleme alınmış ilk eser olması kuvvetle muhtemeldir.²²¹

Bu risalelerden başka, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’den Diploma Kâtib-i Muavini Yüzbaşı İhsan Sami Efendi’nin tercüme ettiği ve frenginin tedavi edilebilir bir hastalık olduğunu anlattığı *Frengi İyi Olur Mu* adlı eserin basımına Maarif Nezaretince 18 Aralık 1907 tarihinde onay verilmişti.²²²

Halka nasihat bağlamında dönem itibariyle gazetelerde yer alan ilmi yazıların da son derece önemli bir yeri vardı. Toplum her konuda bilgilendirmek ve aydınlatmak gibi bir vazife üstlenen basın, dönem itibariyle frengiyle mücadelede de doktorların halka ulaşabildiği yegâne araç olmuştu. Bu doktorlardan biri olan Şerafeddin Mağmumi, *Resimli Gazete*’de frengi ve frengiden korunma çareleriyle ilgili üç adet yazı yayınlamıştı. Yazıların ilkinde frenginin ne olduğu, nasıl bulaştığı ve devreleri hakkında sade bir dille ilmi bilgiler veriyordu.²²³ İkincisinde ise frenginin yayılmasının önlenmesi için büyük fedakârlıklar yapmak gerektiğini belirtiyordu. Frengi mikrobunun bir insana bulaşmasından sonra anlaşılamadığı için başkalarına geçmesinin oldukça mümkün olduğunu ifade etmiş ve frenginin özellikle irsen olduğunu, fuhuş ve berberlerde tıraş

²¹⁹ Nuri bin Ömer, *Frengi Risalesi*, 46-49, 54-55.

²²⁰ BOA, MF. MKT/1059-54-2.

²²¹ Doktor Muzaffer’in, eserin girişindeki şu sözleri, eserin Osmanlı Devleti’nde frengi tarihi hakkında yapılmış ilk çalışma olması ihtimalini artırmaktadır: “...frengi illetinin hususat-ı fenniye-i maraziyesine dair şayan-ı istifade müellefat meydana getirilmiş ise de elyevm ahval-i tarihiyesine dair bir eserin bulunmaması bu mebhasa dair hameran olmaklığa beni sevk etmiştir.”. Doktor Muzaffer, *Eski Zamanlarda Frengi İleti*, 5.

²²² BOA, MF. MKT/1029-76-2; Eser basılmasına rağmen nüshasına ulaşılamamıştır.

²²³ Şerafeddin Mağmumi, “Frengi İleti”, *Resimli Gazete*, Aded 57, Sene 2 (İkinci Cild), 9 Nisan 1308/20 Nisan 1892, 71-75.

olmak vasıtasıyla da bulaşabildiğini dile getiriyordu.²²⁴ Üçüncü yazısında da frenginin erkeklerde özellikle tıraş yoluyla bulaştığı üzerinde durmuş ve kişinin kendisini tıraş etmesini bir alışkanlık haline getirmesini tavsiye etmiş ve berberlere tıraş olmanın sakıncalarını açıklamıştı.²²⁵ Hüseyin Avni Bey de *Maarif*’de çıkan yazısında frenginin tedavisinde kullanılan “*bil-masl*” yani “*sérotherapie*” (serum tedavisi) yöntemine yer vermişti. Yazıda İtalyan frengi doktoru Bonadus’un bu yöntemi kullanarak birçok frengili iyileştirdiğini aktarmıştı. Yazara göre, “*bil-masl*” adı verilen sıvı, irsen frengili çocukların vücudundaki kandan elde ediliyordu. Çocuktan alınan bu kan oldukça sıcak bir etüvde 24 saat bırakıldıktan sonra 35 santimetreküp bir sıvı olarak hazırlanıyordu. Bu şekilde frengili çocuktan alınan ve pişirilmiş kan, 100 metreküplük ek bir sıvı ile karıştırılıp 100 santigrat derecede kaynatıldıktan sonra “*bil-masl*” elde edilmiş oluyordu. Bu şekilde elde edilen serum, hastanın kasık aralarına şırınga edilmek suretiyle kullanılıyordu. Yazar, bu şekilde tedavinin frengiyi iyileştirmede başarılı sonuçlar verdiğini de vurgulamıştı.²²⁶ Doktor Niko ise *Malumat*’ın 1 Eylül 1901 tarihli sayısında kaleme aldığı “*Frengi*” adlı yazısında frenginin nereden ortaya çıktığı, nasıl bulaştığı hakkında bilgiler verdikten sonra hastalığın tedavi edilebilir olduğundan ve bunun içinse alanında uzman bir hekime başvurulmasının son derece önemli olduğundan bahsetmişti.²²⁷

Halkın hastalıklara karşı bir cehalet ve taassup içerisinde olduğunu söyleyen doktorlar da vardı. Bu doktorlardan biri olan İhsan Bey, Hazreti Peygamberin bir hadisine dayanarak hastalık ve salgınlara karşı önlem alınması gerektiğinin İslam’da da emredildiğini ifade ediyordu. Kastamonu Vilâyetini örnek vererek bu bölgede halkın cahil ve taassup içerisinde olmasından dolayı frenginin oldukça yaygın olduğunu belirtiyordu. Frengiyle mücadelede Anadolu insanının ne kadar bilgisiz olduğunu ve halkın frengiye bakışını, doktor bizzat başından geçen şu olayla aktarmaktaydı:

“Ereğli kazasında o zaman nevakısı çok fakat bütün yatakları merza tarafından işgal edilmiş olan hastahaneyi gezmiştim. Bu hastahane kadın ve erkek iki kısımdan ibarettir. Hastahane-i mezkûru mütalaa için mükemmel ve

²²⁴ Şerafeddin Mağmumi, “Frenginin Adem-i Sirayeti İçin Kavaid-i Umumiye”, *Resimli Gazete*, Aded 63, Sene 2 (İkinci Cild), 21 Mayıs 1308/2 Haziran 1892, 166-170.

²²⁵ Ş. M. , “Frengiye Karşı Tedabir-i Tahaffuziyeden Tıraş”, *Resimli Gazete*, Aded 95, Sene 2 (İkinci Cild), 7 Kânun-ı sâni 1308/19 Ocak 1893, 632-634.

²²⁶ Hüseyin Avni, “Maraz-ı Zührevi (Frengi)de Tedavi-i Bil-Masl (Sérotherapie) Tecrübesi”, *Maarif*, Üçüncü Sene, Beşinci Cild, Numero 112, 2 Eylül 1309/14 Eylül 1893, 125.

²²⁷ Doktor Niko, “Frengi”, *Malumat*, 19 Ağustos 1317/1 Eylül 1901, 1167-1171.

umumi levhaları arz eden bu hastaların bazısına vaki olan suallerim. Mesela: Senin nen var. Niçin geldin... Şöyle mukabele görüyordu: -Bir şeyim yok. Beni ocaktan yakaladılar. Buraya getirdiler. Ben çıkacağım, çalışacağım. Köyde aç kalırlar... Bu ve emsali cevaplar karşısında müellim şehkalar ile titrememek kabil değildir. Biçare, frenginin bütün alametini vazıhan gösteriyor da hala bir şeyi olmadığından bahsediyor.”²²⁸

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin türlü sorunlarla yüzleştiği, toprak kayıplarının yaşandığı, ekonominin her geçen gün kötüye gittiği bir dönemde frenginin memleketin neredeyse tüm bölgelerinde yaygın olarak ortaya çıkması, devleti de bu hastalıkla mücadele etme konusunda hazırlıksız yakalamıştı. Türlü ekonomik ve siyasi problemlere rağmen Osmanlı yetkilileri, frengiyle mücadele etmek üzere umumhaneleri denetlemeye karar vermiş, bu sebeple ihtiyaç olan bölgelere doktor ve ilaç göndermişti. Özellikle Kastamonu ve çevresinde frengi hastaneleri inşa edilme yoluna gidilmişti. Devlet, bu gibi önlemlerle de yetinmeyip doktor yetersizliğinin had safhada olduğunu görmüş, Avrupa'dan doktor getirtme yoluna gitmiş ve Avrupa'ya frengi alanında uzmanlaşması için öğrenciler göndermişti. Daha sonra Avrupa'dan dönen doktorlar, halkın frengi hastalığı hakkında oldukça eksik ve yetersiz olduğunu görerek halka nasihat kitapları yazmışlar ve bu şekilde frengiyle daha etkin bir mücadele yürütüleceğini öngörmüşlerdi. Ayrıca Avrupa'ya tıp öğrencilerinin gönderilmesi, döndükten sonra bu doktorların ünlü Fransız dermatologların kitaplarını tercüme etmesi ve bu kitapların tıp öğrencilerine okutulması da Tanzimat Dönemi'nde başlayan her alanda gerçekleştirilen reformların tıp alanındaki bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple frengiyle yürütülen mücadelede Avrupa örnek alınmış ve benzer uygulamalara gidilmiştir. Yürütülen mücadelede ekonomik yetersizlikler, doktor ve ilaç tedarikindeki aksaklıklar ve halkın frengiyi önemsememesi gibi zorluklar frengi mücadelesinde devletin belini bükmeye yetmiştir. II. Meşrutiyet'le birlikte daha istikrarlı bir mücadele verilmiş özellikle salvarsanın keşfi frengi iyileştirmede toplumun her kesiminde bir heyecan uyandırmış olsa da, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi frengiyi, evlerden cepheye ve sonra yine

²²⁸ Doktor İhsan, “Emraz ve İnsanlar/Cehalet ve Taassup”, *Tearüf-i Müslimin*, Cild:2, Aded: 30, 6 Kânun-ı sâni 1326/19 Ocak 1911, 81-82.

evlere taşımış ve vakalar daha da artış göstermiştir. Frenginin hızla yayılmasına karşı İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde daha ciddi ve somut adımlar atılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE FRENGİ İLE MÜCADELE (1908-1918)

1.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE SAĞLIK POLİTİKALARINA GENEL BAKIŞ

1.1.1. Sağlık Alanındaki Uygulamalara Genel Bir Bakış

Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla beraber yasal gücün ön plana çıkması, kişi hak ve hürriyetlerinin kanuni düzenlemelerle güvence altına alınmasını beraberinde getirdi. II. Meşrutiyet, her alanda olduğu gibi sağlık alanındaki politikalarda da kurumsallaşmayı ve bu kurumsallaşmanın da yasa ve kanunlar çerçevesinde ele alındığı bir dönem oldu.²²⁹ Devletin temel görevlerinden biri olan vatandaşın her alanda olduğu gibi sağlık alanında da yasal önlemlerle korunması II. Meşrutiyet'in diğer dönemlerle kıyaslandığında öne çıkan özelliklerinden biriydi. Bu dönemdeki sağlık politikalarını Meşrutiyet'in getirdiği adalet, özgürlük ve kardeşlik gibi ilkelerin yanında dönemin koşulları gereği savaşların ve göçlerin getirdiği sıhhi, sosyal ve iktisadi problemleri göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşlarındaki insan kaybı, Balkanlar ve diğer coğrafyalardan alınan göçlerle telafi edilmek istense de “*tenakus-ı nüfus*” (*nüfusun azalması*) meselesi bu dönemde her daim endişe verici bir konu olarak gündemde kalmaya devam etti.²³⁰

²²⁹ II. Meşrutiyet Dönemi sağlık politikalarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Karcı, *Osmanlı Hükûmetlerinin Sağlık Politikaları (1908-1914)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2017.

²³⁰ Özellikle II. Meşrutiyet dönemi basınında nüfusun azalmasıyla ilgili yazılara sıkça rastlanılmaktadır. Bu hususta Abdülfeyyaz Tefik Bey, *Tanin*'in 18 Mayıs 1911 tarihli sayısında “*Tedenni-i Nüfus Meselesi-Esbab-ı İçtimaiye ve Ahlakiye*” başlık bir yazı kaleme alır. Yazının baş kısımlarında nüfusun azalması meselesinin oldukça önemli olduğunu vurgular ve meselenin çözüme kavuşturulması için aydınları gazetelerde bu konuya dikkat çekmek amacıyla bir yazı kaleme almaya davet eder. Nüfusun azalmasını bir afet olarak nitelendiren Abdülfeyyaz Tefik Bey, bunun sıhhi, ahlaki ve içtimai kusurlardan doğduğunu da sözlerine eklemektedir. Yazısının devamında Avrupa'nın nüfus azalmasına karşı önlemler aldığını, fakat Osmanlı Devleti'nin nüfusun azalması karşısındaki kalıcı önlemleri henüz almadığını belirtmektedir. Hatta bu konuda istatistik dahi tutulmadığından yakınmaktadır. Nüfusun azalmasının sebepleri arasında kadınların iki çocuk doğurmakla yetinmeleri, kadınların hamileliklerine engel olabilecek araçları kullanmalarını ve ıskat-ı cenin (*düşük yapma*) gibi ahlaki cinayetler işlemeleri gibi durumları görmektedir. Ayrıca sâri (*bulaşıcı*) hastalıkların nüfusun azalmasının bir diğer sebebi olduğunu vurgular. “*Tedenni-i*

Meşrutiyet yeniden ilan edildikten kısa bir süre sonra doktor ihtiyacını karşılamak ve modern usullerde talebe yetiştirmek için 5 Kasım 1908 tarihinde Maarif Nezaretinde yapılan toplantı neticesinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Mekteb-i Mülkiye'nin birleştirilmesi kararıyla Darülfünun-ı Osmani Tıp Şubesi kuruldu. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hemen kaldırılmayacaktı ve yıl içerisinde Avrupa'da Almanya ve Fransa'ya beşer öğrenci gönderilecekti.²³¹ Tıp Şubesi, 1909 yılından itibaren eğitime başlamıştı.²³² Darülfünun Tıp Fakültesi ve şubeleri, I. Dünya Savaşı sırasında 4 Mart 1916 tarihli nizamname ile yeniden düzenlenerek yürürlüğe girdi. 83 maddelik nizamnamede hangi derslerin okutulacağı, imtihanların nasıl yapılacağı hakkında detaylı bilgiler mevcuttu.²³³

Sağlık politikaları bağlamında gerçekleştirilen ilk adımlardan biri de 1909 yılında Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'nin yeniden işler hale getirilmesi idi. 1840 yılında *Meclis-i Umur-ı Tıbbiye* olarak kurulan daha sonra 1869'ta lağvedilip adı *Nezaret-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye* olarak yeniden teşkilatlanan idari yapı içerisindeki *Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye* 1885 yılında yeniden düzenlenmişti. Dâhiliye Nezareti bünyesinde *Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye* olarak hizmet veren bu kurum ülkenin bütün sağlık işleriyle ve salgınlarla mücadeleden sorumluydu. Bu meclis bir ara kapalı kalsa da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden teşkilatlandırıldı.²³⁴ Bu bağlamda yeniden *Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye* adını alarak 30 Mayıs 1325/12 Haziran 1909 tarihli “*Tezkere-i Samiye Sureti*”

Nüfus Meselesi-Esbab-ı İçtimaiye ve Ahlakiye”, *Tanin*, 5 Mayıs 1327/18 Mayıs 1911; Yine nüfus meselesi konusunda M. Fazıl Bey, Akdağmadeni'nden *Cenin*'in 20 Mayıs 1911 tarihli sayısında 8 Mayıs 1911 tarihli “*Azalıyoruz !*” başlıklı bir makalesini yayınlatır. M. Fazıl Bey, *Cenin*'in 26 Nisan 1911 tarihli sayısında yayınladığı nüfusun azalmasına dair yazısını okuduğunu ve bu yazıda nüfusun azar azar azaldığından bahsedildiğini söyler. Ancak M. Fazıl Bey, nüfusun yavaşça azalmasının sadece İstanbul için geçerli olduğunu Anadolu'da ise nüfus azalmasının çok daha hızlı bir şekilde gerçekleştiğini sözlerine eklemektedir. Bu konuda “*Biz tehlikenin önünde o kadar süratle yuvarlanıyoruz ki bu sürati ne kilometre ile ne gün ne de saatle, hâsılı hiçbir şeyle ölçmek kabil değildir*” demektedir. “*Azalıyoruz !*”, *Cenin*, 7 Mayıs 1327/20 Mayıs 1911. Nüfusun azalması karşısında XIX. yy.'dan itibaren Osmanlı devlet yetkilileri kadına ve doğum politikalarına ayrı bir önem vermişti. Kadınların sağlıklı bir şekilde doğum yapmaları sağlanarak ve düşükler önlenerek nüfusun artırılacağı düşünülmüştü, geniş bilgi için bkz. Gülhan Erkaya Balsoy, *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı, Geç Osmanlı Doğum Politikaları*, Can Yayınları, İstanbul 2015.

²³¹ “Darülfünun Tıp Şubesi”, *Tanin*, 24 Teşrin-i evvel 1324/6 Kasım 1908.

²³² Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, 276.

²³³ *Darülfünun Tıp Fakültesi ve Şuabatı Nizamnamesi*, İkinci Tab, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1336, 3-23.

²³⁴ Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, 32-34.

ile faaliyetlerine başladı.²³⁵ Yeniden faaliyete giren bu idarenin başına da 22 Temmuz 1909 tarihinde Besim Ömer Paşa getirildi.²³⁶

Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiyenin kurulduğu tarih, salgınların ve hastalıkların gerek merkezde gerekse taşrada yoğun olduğu bir dönemdi. Bu sebeple yeni kurulan bu teşkilatın en önemli vazifesi ve öncelikli amacı, memleketi verem, tifüs (*lekeli humma*), difteri (*kuşpalazı*), zatürre, kabakulak, dizanteri, kızıl, kızamık, çiçek, cüzzam vesaire tüm “*ilel-i sâriye*” adını taşıyan afetlerden korumak için gerekli sıhhi önlemleri almaktır.²³⁷ Bu minvalde 1910 yılında “*Emraz-ı Sâriyenin İntikal ve İntişarına Mani Talimatname-i Sıhhiye-i Mücmele*” başlıklı bir talimatname neşrederek bulaşıcı tüm hastalıklara karşı ne şekilde önlemler alınacağı ifade ediliyordu.²³⁸ Bundan başka ülkede adeta bir salgın halini almış hastalıklar için de ayrıca talimatnameler neşredildi. Bu hususta 1910 yılında “*Koleraya Karşı Talimat-ı Sıhhiye*” düzenlenerek kolerayla mücadele için bütün memlekette bir seferberlik başlatıldı. Hükümetin ve vatandaşların alacağı sıhhi önlemlere ayrıntılı olarak yer verildi.²³⁹ Bundan başka tifo (karahumma), tifüs (lekeli humma) ve veba gibi hastalıklara karşı da ayrı talimatnameler hazırlanarak hastalığa yakalanmamak ve olası bir hastalık durumunda hangi sıhhi önlemlerin alınacağına dair kurallar belirlendi.²⁴⁰ Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiyenin frengiye karşı mücadele önlemleri için de oldukça önemli düzenlemeleri vardı. Ancak bu konu ileride detaylıca anlatılacağı için burada ayrıca değinilmeyecektir.

İstanbul’da salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı gerekli önlemleri almak üzere ve Şehremanetine bağlı olarak kurulan diğer bir kuruluş da *Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti* idi. Bu müdüriyet, Şehremanetinin 13 Şubat 1909 tarihli tezkeresi ve Şura-yı Devlet Maliye Dairesinin 16 Mart 1909 tarihli ve 28 numaralı kararı ve 2 Ağustos 1909

²³⁵ BOA, DH. HMS/29-67.

²³⁶ BOA, DH. MKT/2883-77-1.

²³⁷ *Sıhhiye Müfettişlerine ve Etüba-yı Belediyeye Ait Vezâif*, Arşak Garoyan Matbaası, Bab-ı Ali Caddesi, 1326, 3.

²³⁸ *Emraz-ı Sâriyenin İntikal ve İntişarına Mani Talimat-ı Sıhhiye-i Mücmele*, Tanin Matbaası, 1326, 1-15. Bu talimatnamenin Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye’nin 11 Ağustos 1910 tarihli yazısıyla tüm vilayetlere de gönderilmesi kararlaştırılmıştı. BOA, DH. MUİ/12-60-2.

²³⁹ *Koleraya Karşı Talimat-ı Sıhhiye*, Tanin Matbaası, 1326, 1-12. Bu talimatnamenin Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye’nin 11 Ağustos 1910 tarihli yazısıyla tüm vilayetlere de gönderilmesi kararlaştırılmıştı. BOA, DH. MUİ/12-60-2.

²⁴⁰ *Humma-yı Şibh-i Tifo ve Tifüs*, Arşak Garoyan Matbaası, Bab-ı Ali Caddesi, 1326, 3-18; *Veba*, Tanin Matbaası, 1326, 1-28.

tarıhli resmi yazısı ile kurulmuştı.²⁴¹ Mazbatada da ifade edildiği üzere müdüriyetin kuruluş amacı, İstanbul’da bulaşıcı ve zührevi hastalıklara ve bu hastalıkların tahribatını önlemek için Şehremaneti bünyesinde bulunan bütün hastanelerin kendisine bağlanması suretiyle mücadele etmektir. Müdüriyet’in reisliğine Doktor Muhyiddin Bey tayin edilmişti.²⁴² Müdüriyetin vazife ve görevleri 21 maddeden oluşan ve “*Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresinin Nizamname*”si başlığını taşımaktaydı.²⁴³ Bu nizamname, padişahın 11 Haziran 1910 tarihli irade-i seniyesiyle yürürlüğe girmişti.²⁴⁴ Bu müdüriyete bağlı hastaneler ve kuruluşlar arasında Haseki Nisa, Etfal, Cerrahpaşa, Beyoğlu Zükur, Beyoğlu Nisa hastaneleriyle Toptaşı Bimarhanesi ve Darülaceze gibi kuruluşlar vardı.²⁴⁵ Müdüriyet nizamnameyle birlikte resmi olarak faaliyete başlamasına rağmen birçok resmi dairenin bu müdüriyetin kuruluşundan haberi olmadığı anlaşılmaktaydı. Bundan dolayı Şehremaneti, Dâhiliye Nezaretine 14 Ekim 1909 tarihinde bir yazı göndererek müdüriyetin kurulduğuna dair bir yazıyı bütün resmi dairelere göndermesini istemişti.²⁴⁶ Müdüriyete bir bütçe ayrıldığı²⁴⁷ gibi ayrıca Amerikalı Rockefeller’ın Osmanlı hayır kurumlarına yaptığı bağıştan da pay verilmişti.²⁴⁸ Bununla birlikte bir süre sonra Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyetinin Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye ile hastanelerin idaresi ve doktorların meslekten ihraç ve atama işlerinde anlaşmazlıklar ortaya çıktı.²⁴⁹ Bu tür anlaşmazlıklardan dolayı yeni düzenlemelere ihtiyaç duyuldu.

II. Meşrutiyet döneminin sağlık alanındaki en önemli düzenlemelerinden biri de 1 Mart 1913 tarihinde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin kurulmasıydı.²⁵⁰ Bu müdüriyetin kurulmasıyla ilgili 7 maddelik nizamnameye göre, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye lağvediliyordu. Müdüriyet; bir müdür-i umumi, bir müdür-

²⁴¹ BOA, DH. MUİ/271-49-1; BOA, DH. MUİ/271-49-2; BOA, DH. MUİ/271-49-3.

²⁴² “Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi”, *Tanin*, 1 Ağustos 1325/14 Ağustos 1909; BOA, DH. MUİ/111-55-2.

²⁴³ BOA, İ. ŞE/25-19-2.

²⁴⁴ BOA, İ. ŞE/25-19-4.

²⁴⁵ *Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti*, Matbaa-ı Arşak Garoyan, İstanbul 1327, 20-88.

²⁴⁶ BOA, DH. MUİ/27-1-49-5.

²⁴⁷ Dâhiliye Nazırı Talat imzalı ve 3 Kasım 1910 tarihli yazıya göre, Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyetine sarf edilmek üzere Şehremaneti bütçesine 50 bin lira tahsis edilmişti. BOA, ŞD/848-18-2.

²⁴⁸ BOA, DH. MUİ/89-28-1.

²⁴⁹ Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye Reisi Besim Ömer Paşa’nın anlaşmazlık üzerine Dâhiliye Nezaretine yazdığı ve azil ve atanma hususunda Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye’ye meydan verilmemesi isteğine dair yazı için bkz. BOA, DH. MUİ/8-5-8-89.

²⁵⁰ BOA, DH. İD/164-1-1-58.

i sani, bir Meclis-i Ali-i Sıhhi ile Tababet-i Adliye, Hıfzıssıhha-ı Umumiye, İstatistik ve Mahall-i İstihbar şubelerinden ve bir Heyet-i Teftişîye ile İntihab-ı Memurin Komisyonundan oluşmaktaydı. Ülkedeki bazı sıhhi kurumlar (Bakteriyolojihane, Daülkelp Tedavihanesi, Telkihane, Kimyahane ve Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi) ile sıhhiye personeli, doktor ve eczacı atamalarıyla ilgili işler müdüriyete bağlanıyordu. Müdüriyet bünyesinde her türlü kararın alınması için bir Meclis-i Ali-i Sıhhi kurularak başkanlığına Dâhiliye Nazırı namına Sıhhiye Umum Müdürü getiriliyordu.²⁵¹ 3 Mart 1913 tarihli irade-i seniye ile de Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi reisliğine Besim Ömer Paşa, reis-i saniliğine ise Esat Bey tayin edilmişti.²⁵² Sıhhiye Müdüriyetinden başka bir de Şehremanetine bağlı sıhhi teşkilat ve kurumlar vardı. Bunlar 1913 yılındaki çeşitli düzenlemelerle yasal bir zemine oturtulmuştu.²⁵³ Ayrıca vilayetlerdeki sıhhi memurların ve doktorların tayin ve atamalarıyla ilgili kurallar da yasal olarak belirlenmişti.²⁵⁴

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi kurulduktan sonra memleketteki salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin merkezi durumuna geldi. Henüz I. Dünya Savaşı patlak vermeden artan bulaşıcı (*sâri*) hastalıklarla mücadele etmek için çeşitli yasal düzenlemeler yaptı. Bunlardan en kapsamlısı, 13 Nisan 1914 tarihli “*Emraz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnamesi*” idi.²⁵⁵ Toplamda 65 maddeden ibaret olan nizamnamenin ilk maddesinde mücadele edilecek ve önlem alınacak hastalıklar arasında tifüs, tifo, çiçek, kolera, trahom, difteri, dizanteri, ruam, kuduz zikrediliyordu. Nizamnamenin geneline bakıldığında hastalıklarla mücadelede hükümete, doktorlara ve vatandaşlara düşen vazifeler sıralanıyor, hastalıkların yayılmaması için gerekli sıhhi önlemler, hastalığı bildirme mecburiyeti gibi konulara değiniliyordu.²⁵⁶ Bu genel nitelikli nizamnameye ek olarak ülkede diğerlerine nazaran daha fazla görülen hastalıklara dair de ayrıca talimatnameler yapıldı. Bunlardan biri 1914 tarihli “*Koleraya Karşı İttihaz Olunacak Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilâiye Hakkında Talimname*” idi. Toplamda 84 sayfadan ibaret olan talimata göre, hastalık hakkında bilgiler verilerek hastalığa karşı alınacak her türlü

²⁵¹ BOA, DH. İD/33-50-1; BOA, DH. İD/164-1-1-58.

²⁵² BOA, İ. DH/1498-13.

²⁵³ Bkz. *Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti Vezaifine Dair Talimattır*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet 1329.

²⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. *Vilayat-ı İdare-i Sıhhiye ve Vilayat Memurin-i Sıhhiyesinin Suret-i Tayin ve Azilleri Nizamnameleri*, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329; *Vilayat-ı Sıhhiye Müdür ve Elviye-i Müstakile Merkez Tabipleri Vezaifi Hakkında Talimatname*, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329.

²⁵⁵ *Emraz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnamesi*, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1330, 24.

²⁵⁶ *Emraz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnamesi*, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1330, 3-24.

önlem ayrıntısıyla ifade ediliyordu.²⁵⁷ Bundan başka yine aynı tarihte yaygın olan lekeli humma (tifüs) ile mücadele için 44 sayfalık “*Lekeli Hummaya Karşı İttihaz Olunacak Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaiye Üzerine Talimatname*” yayınlanarak tifüs hastalığının ne olduğu, nasıl bulaştığı ve hangi sıhhi önlemlerin alınması gerektiği ayrıntılı olarak anlatılıyordu.²⁵⁸ Buna ilaveten memleket dâhilinde hemen her yerde görülen ve bulaşıcı bir hastalık olan tifo ile mücadeleye dair 1915 yılında “*Şibh-i Tifoya Karşı İttihaz Olunacak Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaiyeye Dair Talimatname*” neşredildi. 120 sayfalık talimatta gerekli sıhhi önlemlere değinilirken ekler kısmında tifoyu tedavi etmede kullanılan formalin cihazlarıyla ilgili resimlere ve bilgilere yer verilmişti.²⁵⁹ 1913’te de veremle mücadele bağlamında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesince düzenlenen ve tercüme ettirilen, Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti’nin desteğiyle de yayınlanan ve toplamda 77 sayfadan ibaret “*Vereme Karşı Müdafaa*” adlı risale, Osmanlı vatandaşlarının verem hastalığını tanıması, nasıl bulaştığını anlaması ve ne tür önlemler alması gerektiği hususunda görsellerle zenginleştirilerek sunulmuştu.²⁶⁰

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin bir diğer girişimi de salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede halkı görsel ve yazınsal olarak bilinçlendirmek adına *Sıhhi Müze* açmasıydı.²⁶¹ *Tesvir-i Efkâr*’ın 22 Temmuz 1918 tarihli sayısında, Sıhhi Müze’nin Divan

²⁵⁷ *Koleraya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaiye Hakkında Talimname*, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1330, 7-84.

²⁵⁸ *Lekeli Hummaya Karşı İttihaz Olunacak Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaiye Üzerine Talimatname*, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1330, 3-44.

²⁵⁹ *Şibh-i Tifoya Karşı İttihaz Olunacak Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaiyeye Dair Talimatname*, İstanbul, Hilal Matbaası 1331, 3-120.

²⁶⁰ *Vereme Karşı Müdafaa*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1329, 3-77.

²⁶¹ *Tesvir-i Efkâr*’ın 17 Temmuz 1918 tarihli sayısında kendi yazarlarından birinin aktardığı bilgilere göre, müze tamamen tanzim edilemeyen ve iki büyük salondan ibaretti. Salonlar oldukça temizdi ve tablo, levha mulaj ve modellerle donatılmıştı. Müze içerisinde tüm hastalıklara dair ayrı ayrı ve herkesin anlayabileceği bir surette ve sırada, ayrıca düzene de dikkat edilerek hastalıkların belirtileri, ortaya çıkış şekilleri, tahribatı, tedavi suretleri ve hastalıktan nasıl korunacağı ve gerekli ilaçlar gösterilmişti. Duvarlarda tablolar, levhalar hemen bütün resimler Doktor Hikmet Hamdi Bey tarafından çizilmişti. Böylece toplumu derinden etkileyen hastalıkların sebepleri, ortaya çıkardığı tahribat ve tedavi yöntemlerinin halk tarafından kolay anlaşılması sağlanmıştı. Müze salonlarında önce sıtma (*malarya*)ya ait levhalar bulunuyordu. Ortada hastalığa ait konmuş bir broşürün tarifinde sıtmanın kana etkisi ile verdiği neticeler açıklamalı olarak gösterilmiştir. Dalağı şişmiş sıtmalı bir çocuk resmine ait Hikmet Hamdi Bey’in iki levhası pek basit görülen ve önemsiz zannedilen bir hastalığın acı neticelerini anlatıyordu. Başka bir haritada ise Türkiye’de sıtmanın nerelerde görüldüğü açıklanmıştı. Sıtmadan sonra belsoğukluğu ve yumuşak karha hastalıklarının safhaları gösterilmişti. Belsoğukluğuna ait mulajlar, tarifname ve bu hastalığın meydana çıkardığı iltihaplar, bütün açıklığıyla anlatılmıştı. Ardından çiçek hastalığına ait kısım, hastalığın bulaşma şekillerine, aşısına, aşının bitmesinden üç hafta sonra hastanın durumuna ait levhalar ve resimler bulunmaktaydı. Bu kısımda sıra ile kızıl hastalığına, kızamığa ve lekeli hummaya ait aikkat çekici ayrıntılar vardı. Kızıl hastalığında görülen belirtiler, yaptığı tahribat, lekeli hummaya ait tablolar, kangrenler ve bir camekân içinde bitlerin modelleri görülmüyordu. Hemen sonra frenginin üç devrinin açıklaması yapılıyor ve gösteriliyordu. Birinci devrede

Yolu'nda Müdafaa-ı Milliye Dairesinde açıldığı bildiriliyordu. Müze, cumartesi ve çarşamba günleri dışında her gün saat ondan dörde kadar açık olacaktı.²⁶² Sıhhi Müze Müdüriyetinden yapılan açıklamaya göre, pazar ve salı günleri kadınlar, Pazartesi, perşembe ve cuma günleri de erkekler, müzeyi ziyaret edebileceklerdi.²⁶³

II. Meşrutiyet dönemindeki sağlık politikalarının temelinde nüfusun azalmasını önlenmek ve bu hususta bulaşıcı ve yaygın hastalıklarla her türlü sıhhi ve ilmi mücadeleye girişmek yatıyordu. Bu dönem itibariyle diğer hastalıklarla olduğu üzere frengi ile mücadelenin altında yatan temel felsefe, bu iki düşünceden ileri geldi ve şekillendi. Bu bölümde de yukarıda bahsedildiği üzere şekillenen sağlık politikaları çerçevesinde frengi mücadelesi irdelenecektir.

1.1.2. Siyasi Fırkaların Programlarında Sağlık Politikaları ve Frengi

Meşrutiyet, 23 Temmuz 1908 tarihinde yeniden ilan edildiğinde Osmanlı Devleti sadece siyasi ve askeri çalkantılarla karşılaşmadı. Her ne kadar on yıl süren bu dönem, esasen Tunaya'nın da belirttiği gibi “*siyaset laboratuvarı*”²⁶⁴ veya “*siyasi bir laboratuvar*”²⁶⁵ olsa da Osmanlı yönetimi, birçok sosyal ve ekonomik sorunla yüzleşti. Devlet, bir yandan siyasi ve askeri meselelerle uğraşırken XIX. yüzyıldan itibaren imparatorluk toprakları içerisinde giderek yayılan hastalıklarla da ilgilenmek zorunda kaldı.

Meşrutiyet'in getirdiği hukuki ve liberal ortam ile 9 Ağustos 1909'da yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu'yla²⁶⁶ resmileşen İttihat ve Terakki Cemiyeti (bundan sonra

frenginin üreme organı üzerindeki ilk afetlere, dudakta, dilde gözde ve parmaklardaki ilk yaralara ait mulajlar vardı. İkinci devrede bu müthiş hastalığın tahripkâr etkileri, vücudun özellikle elbisenin kapattığı yerlerinde tahribatı, üçüncü devre ait kısımda ise hastalığın bütün dehşetine şahit olunuyordu. Bu devre hastalığın gözlerde yaptığı müthiş tahribat, nesle, tenasül organlarına ve dimağa yaptığı etkiler özellikle frengi yüzünden tecennün etmiş (*delirmiş*) ve Topkapı'da tedavi altında olan birkaç zavallıya ait fotoğraflar, irsi frenginin örnekleri bütün vahametiyle göze çarpmaktaydı. Sonunda frenginin tedavi şekline ait nasihatleri içeren levha ile bu konuda kullanılan ilaçların örnekleri vardı. Daha sonra verem, kolera, kuşpalazı, kuduz, cüzam hastalıklarına ait tafsilat ve levhalar bulunuyordu. Sonrasındaysa müzede nüfus meselesine ve ayyaşlığa geçiliyordu. Daülküle (*alkollü içkilere*) ait bir levhada alkol cinnetine dair bir vaziyeti ve bu haldeki şahsın gözlerinin simasının ifade ettiği manalar tasvir ediliyordu. “Sıhhiye Müzesini Ziyaret”, *Tesvir-i Efkâr*, 17 Temmuz 1334/17 Temmuz 1918.

²⁶² “Sıhhi Müzenin Küşadı”, *Tesvir-i Efkâr*, 22 Temmuz 1334/22 Temmuz 1918.

²⁶³ “Sıhhiye Müzesinin Ziyareti”, *Tesvir-i Efkâr*, 26 Temmuz 1334/26 Temmuz 1918.

²⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, 83.

²⁶⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Medeniyetin Bekleme Odasında*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1989, 176-177.

²⁶⁶ *Cemiyetler Kanunu*, 27 Temmuz 1325/9 Ağustos 1909, 1-8.

İTC) ve onun dışında filizlenen siyasi fırkaların bazıları, bu *siyaset laboratuvarının* az da olsa dışına çıkarak siyasi programlarına ülkenin sıhhatine dair önemli sayılabilecek maddeleri de koymuşlardı. Neticede devletin yüzleştiği sağlık problemleri ve her geçen gün yaygınlaşan hastalıklar, devleti yönetmeye talip olan bu siyasi fırkalarca görmezden gelinemezdi. Bu bağlamda hastaneler açılması ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele konuları, bazı fırkaların resmî programlarında açıkça yer aldı. Ahrar Fırkası, 1908 yılına ait fırka programının 22. maddesinde frengi ve diğer hastalıklarla mücadeleye şöyle değiniyordu:

“...ve umur-ı sıhhiyenin bir dikkat-i mahsusa ve mütemadiye tahtında tedviri ile memalik-i Osmaniye'nin her tarafında ahval-i hazır-ı fenniye tevfikan hastahaneler ve veladethaneler ve müessesat-ı Hayriye-i saire tesis ve memleketin frengi, verem gibi ilal-i vahime ve sariyeden beviyle tahlis ve himayesi çarelerinin istikmalı.”²⁶⁷

Dönemin hâkim ve etkili fırkası İTC de özellikle 1911 ve 1913 tarihli programlarında sıhhat meselesine özel bir yer ayırmıştı. 1911 tarihli programında hastalıklarla mücadeleden “*umumi*” olarak bahsedilirken 1913 tarihli siyasi programında “*sıtma, frengi, verem*” şeklinde bizzat hastalıkların adını vermek suretiyle “*hususî*” olarak vurgulamıştı. 1911 programının 34. maddesinde şöyle ifade edilmişti:

“Memalik-i Osmaniye'nin bilumum muamelat-ı sıhhiyesi uhde-i salahiyyet ve mesuliyetinde olmak üzere Dâhiliye Nezaretine merbut bir Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi teşkil ile sıhhat-i umumiye'nin muhafazası ve ilal ve emraz-ı müstevliyenin men-i sirayetini mütekeffil nizamname tedvin ve kati tedbirler tatbiki ehemmiyetle talep olunacaktır.”²⁶⁸ 1913 programının 38. maddesinde ise şu şekilde belirtilmişti: “Sıhhat-i umumiye'yi en çok tehdit eden sıtma, frengi, verem ve emraz-ı saire-i müstevliye'ye karşı şiddetli mücadelede bulunmak ve muvaffak olmak için her türlü fedakârlık ihtiyar olunacaktır.”²⁶⁹

²⁶⁷ *Osmanlı Ahrar Fırkası Programı*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1324, 7-8.

²⁶⁸ *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin 1327 Senesi Siyasî Programı*, Tanin Matbaası, İstanbul 1327, 16.

²⁶⁹ *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizamnamesidir, 1329 Senesi Umumi Kongresinde Tanzim ve Kabul Olunmuştur*, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329-1331, 10.

1.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI COĞRAFYASINDA GÖRÜLEN FRENGİ VAKALARI VE SEBEPLERİ

1.2.1. İstanbul’da Görülen Frengi Vakaları ve Bazı İstatistikler

II. Meşrutiyet öncesi dönemde her ne kadar özellikle Altıncı Daire-i Belediyede umumhanelerde tıbbi kontrol yapıp frenginin önü alınmaya çalışılsa da frengi vakaları sonraki yıllarda da görülmeye devam etti. Özellikle İstanbul’da görülen frengi vakalarının hastalığın Anadolu’da yoğun olarak görüldüğü Kastamonu ve çevresinden gelen kişiler aracılığıyla yayıldığı anlaşılmaktaydı.²⁷⁰ Ayrıca İstanbul’da frenginin yayılmasında her zaman olduğu gibi en önemli etkenlerden biri de fuhuştu. Belgelerden anlaşıldığına göre, İstanbul’daki askerlerin Galata ve Beyoğlu’ndaki umumhanelere gittikleri hatta Karacaahmet kabristanını da fuhuş işi için kullandıkları, bu gibi yerlerden de frengi kaptıkları anlaşılmış ve buradaki umumhanelerin ve kabristan civarındaki gayrimeşru ilişkilerin önlenmesi için umumhanelerin fenni olarak haftada iki defa denetlenmesi kararlaştırılmıştı.²⁷¹ Fuhuş yoluyla frengiye yakalananlar arasında polisler de bulunuyordu. Polis Mektebi’nde dört öğrenci fuhuş icra eden kadınlarla birlikte olarak frengiye yakalanmış ve 24 Nisan 1911 tarihinde “*cemiyet-i beşeriye için birer tehlike*” arz etmelerinden ötürü mekteple ilişkileri kesilmişti.²⁷²

Frengi nedeniyle intihar vakalarına da rastlanılmaktaydı. Doktor Hulusi Behçet’in²⁷³ belirttiği üzere frengiye yakalananlar ya kendilerini toplumdan soyutlayarak

²⁷⁰ Üsküdar’da Dokuzuncu Daire-i Belediye tarafından 27 Eylül 1908 tarihli bir yazıda, özellikle Kastamonu ve çevresinden gelen işçilerin kahvehanelerde ve çalıştıkları yerlerde ahlaksızlık, sarhoşluk gibi fiillerde bulundukları tespit edilmişti. Hatta bunların bir kısmının frengili oldukları belirlenmişti. Aşçı Hüseyin adındaki birinin Kastamonu’dan işçi olarak geldiği ve Çorumlu Mustafa gibi kişilerin konaklarına çalıştıkları hatta frengili olup frengi yaydıkları anlaşılmıştı. Bu sebeple Şehremaneti, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda bu gibi frengili kişilerin belediye tabibi tarafından şimdilik ücretsiz olarak tedavi edilmelerini istemişti. BOA, DH. MKT/2625-41-2; 16 Aralık 1909 tarihli bir belgeye göre de Cideli Ahmet b. Mehmet frengiye yakalandığından ötürü tedavi için İstanbul’a gelerek Gureba-ı Müslimin Hastanesi’nde tedavi görmekteyken ekmek çalıp dışarı sattığı tespit edilince hastaneden ihraç edilmişti. Daha sonra dışarıda dolaşarak tehlike arz ettiği anlaşılmışna rağmen çeşitli hastanelerce kabul edilmemişti. Yazıda bu gibi kişilerin İstanbul’a kabul edilmemeleri gerektiği bildirilmişti. BOA, DH. UMVM/95-27-2.

²⁷¹ BOA, BEO/4084-306251-1-1.

²⁷² BOA, DH. EUM. THR/34-46-2; BOA, DH. EUM. SCL/10-62-1. İlişkileri kesilen polis memuru adayları arasında Erzurum ekibinden Ahmet Müştak Efendi, Beyoğlu ekibinden Mehmet Ali (daha sonra tekrar kayıt olmuştur), Bursa ekibinden Süleyman Sırrı, Üsküdar ekibinden Ahmet Efendi bulunuyordu. BOA, DH. EUM. SCL/10-62-2.

²⁷³ 1889 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Hulusi Behçet, 1910 yılında tıp öğrenimini tamamlayarak 1914 yılına kadar Gülhane Askeri Hastanesi’nde cildiye asistanlığı görevinde bulundu. Budapeşte ve Berlin’de çalışarak 1919’da Türkiye’ye dönüş yaptı. 1923 yılında Emraz-ı Zühreviye Hastanesi Başhekimliği

bir yaşam sürüyor ya da frengiden kurtulmak için intihar etmek suretiyle hayatlarına son veriyorlardı.²⁷⁴ Bu bağlamda Papaz Köprüsü'nde doğramacı dükkânı bodrumunda fena bir koku çıkmakta olduğu ve Halepli Basil isminde birisinin vefat ettikten sonra cesedinin çürüyerek etrafa pis kokular yaydığı görülmüştü. Halepli Basil'in frengili olduğu ve cinsel organının ve diğer yerlerinin dökmüş olduğu anlaşılmıştı.²⁷⁵ Yine Beyoğlu'nda Kumbaracı Yokuşu'nda 51 numaralı hanenin birinci katında sakin olan komisyoncu Viktor Tavlaki üzerinde taşıdığı revolverle ağzına ateş ederek intihar etmişti. Viktor'un sonradan frengiden dolayı intihar ettiği anlaşılmıştı.²⁷⁶ 25 Aralık 1913 tarihli belgede, resmi ve gayri resmi veriler göz önünde bulundurularak, İstanbul'da frenginin gitgide arttığı ifade ediliyordu.²⁷⁷

II. Meşrutiyet dönemi İstanbul'u için frengi vakalarının ne derecede olduğunun önemli bir göstergesi de resmi verilerdi. Şehremaneti tarafından tutulan resmi istatistikler, II. Meşrutiyet dönemi için İstanbul'daki frengiyle ilgili rakamları kısmen yansıtmaları açısından önem taşımaktaydı. Bu istatistiklerde vefat sayıları verildiği gibi belediye dairelerine ait sadece frengiye yakalananların sayısı da rakamlarla ifade ediliyordu. Bu bağlamda 1908 senesi mart ayından şubat ayı sonuna kadar İstanbul'da belediye daireleri dâhilinde frengiden hayatını kaybedenlerin sayısı şu şekildedir:

görevini 6 ay kadar yürüttü. 1933'te İstanbul Üniversitesi Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği'nde profesör olarak göreve başladı ve bu görevini 14 yıl süreyle devam ettirdi. Frengi ve Wright çıbanı hakkındaki çalışmalarından başka 1922'lerde araştırmaya başlayıp 1947'de Cenevre'deki Uluslararası Tıp Kongresi'nde resmen tanıttığı "*Behçet Hastalığı*"nı tıp literatürüne kaydettirdi. 1939'da Ord. Prof. Olan Hulusi Behçet, 8 Mart 1948 yılında hayatını kaybetti. Taha Toros Arşivi, No: TT-524769; Osman Yemni, "Tanınmış Türk Dermatologları Ord. Prof. Dr. Hulusi Behçet", *Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi*, Cilt: 1, Sayı:2, (Ocak-Nisan 1964), Dizerkonca Basımevi, İstanbul 1964, 58-59.

²⁷⁴ Doktor Hulusi Behçet, "Memleketimizde Frengi", *Hürriyet-i Fikriye*, Numero:5, 3 Mart 1330/16 Mart 1914, 7-8.

²⁷⁵ "Frengiden Vefat", *Tanin*, 23 Mayıs 1330/5 Haziran 1914.

²⁷⁶ "İntihar", *Tasfir-i Efkâr*, 19 Temmuz 1331/1 Ağustos 1915.

²⁷⁷ BOA, DH. EUM. EMN/47-19-4.

Tablo 1.2.1. İstanbul Belediye Daireleri Dâhilinde 1908 Yılında Frengiden Vefat Edenler²⁷⁸

İstanbul Belediye Daireleri Dâhilinde 1908 Yılında Frengiden Vefat Edenler						Toplam
Yaş Grubu	0-1	2-5	21-40	41-60	61-100	
Müslüman			2			2
Rum	1	3	2	1		7
Genel Toplam						9

1908 yılında resmi ve gayri resmi hastanelerde frengiden vefat edenlerin sayısıysa aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 1.2.2. İstanbul’da Mülki Mahallerdeki Resmi ve Gayri Resmi Hastanelerde 1908 Yılında Frengiden Vefat Edenler²⁷⁹

İstanbul’da Mülki Mahallerdeki Resmi ve Gayri Resmi Hastanelerde 1908 Yılında Frengiden Vefat Edenler						Toplam
Yaş Grubu	0-1	2-5	21-40	41-60	61-100	
Müslüman			1			1
Rum			1	1	2	4
Ermeni			3	3	2	8
Yahudi					1	1
Ecnebi				1		1
Genel Toplam						15

İstanbul’da belediye hastanelerinde 1908 yılı içerisinde frengiden vefat edenleri de aşağıdaki tabloda göstermek mümkündür:

²⁷⁸ “Bilumum Devair-i Belediye Dâhilinde 1324 senesi Zarfında Vuku bulan Vefiyat İstatistikidir”, *Dersaadetin 1324 ve 1325 Senelerine Mahsus Sıhî İstatistiki ve Şehremaneti ve Devair-i Belediye Teşkilât ve Nizamât-ı Sıhhiyesi*, Bab-ı Ali Caddesinde Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1326.

²⁷⁹ “Cihet-i Mülkiyeye Aid Resmi ve Gayr-i Resmi Hastahanelerin 1324 senesi Vefiyat İstatistikidir”, *Dersaadetin 1324 ve 1325 Senelerine Mahsus Sıhî İstatistiki ve Şehremaneti ve Devair-i Belediye Teşkilât ve Nizamât-ı Sıhhiyesi*, Bab-ı Ali Caddesinde Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1326.

Tablo 1.2.3. İstanbul’da Belediye Hastanelerinde 1908 Yılında Frengiden Vefat Edenler²⁸⁰

İstanbul’da Belediye Hastanelerinde 1908 Yılında Frengiden Vefat Edenler						Toplam
Yaş Grubu	0-1	2-5	21-40	41-60	61-100	
Müslüman			3			3
Rum	1	3	3	2	2	11
Ermeni			3	3	2	8
Yahudi					1	1
Ecnebi				1		1
Genel Toplam						24

1909 yılında belediyeler dâhilinde frengiden hayatını kaybeden 17 kişinin millet ve yaşlara göre istatistikleri şöyledir:

Tablo 1.2.4. İstanbul Belediyeleri Dâhilinde 1909 Yılında Frengiden Vefat Edenler²⁸¹

İstanbul Belediyeleri Dâhilinde 1909 Yılında Frengiden Vefat Edenler						Toplam
Yaş Grubu	0-1	2-5	21-40	41-60	61-100	
Müslüman			2			2
Rum	4	1	3	3		11
Ermeni				1		1
Yahudi			1	2		3
Genel Toplam						17

Aynı yıl içerisinde resmi ve gayri resmi mülki hastanelerde frengiden toplamda 12 kişi vefat etmişti:

²⁸⁰ “1324 senesi Umum Devair-i Belediye ile Hastahanelerdeki Vefiyat İstatistikidir”, *Dersaadetin 1324 ve 1325 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiki ve Şehremaneti ve Devair-i Belediye Teşkilât ve Nizamât-ı Sıhhiyesi*, Bab-ı Ali Caddesinde Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1326.

²⁸¹ “Devair-i Belediyenin 1325 senesi Vefiyat İstatistikidir”, *Dersaadetin 1324 ve 1325 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiki ve Şehremaneti ve Devair-i Belediye Teşkilât ve Nizamât-ı Sıhhiyesi*, Bab-ı Ali Caddesinde Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1326.

Tablo 1.2.5. İstanbul’da Mülki Mahallerdeki Resmi ve Gayri Resmi Hastanelerde 1909 Yılında Frengiden Vefat Edenler²⁸²

İstanbul’da Mülki Mahallerdeki Resmi ve Gayri Resmi Hastanelerde 1909 Yılında Frengiden Vefat Edenler							Toplam
Yaş Grubu	0-1	2-5	6-20	21-40	41-60	61-100	
Müslüman	1		2				3
Rum				2			2
Ermeni				3	4		7
Genel Toplam							12

1910 ve 1911 yılı içerisinde İstanbul’da frengiden toplamda 83 kişinin hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır:

Tablo 1.2.6. İstanbul’da 1910-1911 Yıllarında Frengiden Vefat Edenler²⁸³

İstanbul’da 1910-1911 Yıllarında Frengiden Vefat Edenler							Toplam
Yaş Grubu	0-1	2-5	6-20	21-40	41-60	61-100	
1910	1	1		8	14	1	25
1911	4	1	5	17	25	6	58
Genel Toplam							83

İstanbul’a dair tutulan resmi istatistiklerde, 1913 yılına kadar sadece frengiden hayatını kaybedenlerin sayısının verilmekte olduğu, aynı yıldan itibaren frengili olanların miktarının verilmeye başlandığı görülmektedir. 1913’ten itibaren Şehremanetine bağlı belediyelerdeki sıhhi heyetler, İstanbul’un Bayezid, Üsküdar, Beyoğlu, Fatih, İstinye, Anadoluhisarı, Kadıköy, Yeniköy, Adalar, Makriköy (Bakırköy) gibi semtlerine çeşitli teftişler gerçekleştirmişler ve teftişler neticesinde frengiye yakalananların sayılarını, yaş gruplarına göre kaydetmişlerdi. Bu bağlamda 1913, 1915, 1916 ve 1917 yıllarına ait frengili sayıları kısmen de olsa ortaya konulabilmiştir:

²⁸² “Bilumum Resmi ve Gayr-i Resmi Mülki Hastahanelerin 1325 senesi Vefiyat İstatistikidir”, *Dersaadetin 1324 ve 1325 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiki ve Şehremaneti ve Devair-i Belediye Teşkilât ve Nizamât-ı Sıhhiyesi*, Bab-ı Ali Caddesinde Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1326.

²⁸³ “1326 senesi Vefiyat-ı Umumiyesinin Esnan-ı Muhtelifeye İsabet Eden Makadiri”, *Dersaadetin 1326 ve 1327 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiki*, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328; “1327 senesi Vefiyat-ı Umumiyesinin Esnan-ı Muhtelifeye İsabet Eden Makadiri”, *Dersaadetin 1326 ve 1327 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiki*, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328.

Tablo 1.2.7. II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul’da Şehremanetine Bağlı Belediyelerin Sıhhi Heyetlerinin Teftişleri Neticesinde Tespit Edilen Frengi Vakaları²⁸⁴

II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul’da Şehremanetine Bağlı Belediyelerin Sıhhi Heyetlerinin Teftişleri Neticesinde Tespit Edilen Frengi Vakaları		Semtlere Göre										Toplam
		Bayezid	Fatih	Kadıköy	BeYOğlu	Üsküdar	İstinye	Anadolı Hisarı	Makriköy (Bakırköy)	Yeniköy	Adalar	
Yıl	Yaş Grubu											
1913	0-5	1	-	-	2	-	1	-	-	-	-	4
	6-20	34	3	-	20	-	3	-	-	-	2	62
	21-40	35	2	-	19	2	9	2	-	-	1	70
	41-80	9	1	-	5	-	2	-	1	-	-	18
1915	0-5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
	6-20	-	-	-	15	8	-	-	-	-	1	24
	21-40	-	-	-	11	11	-	-	-	-	1	23
	41-80	-	-	-	10	-	-	-	-	-	2	12
1916	0-5	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
	6-20	-	-	-	22	8	-	-	-	1	1	32
	21-40	-	-	-	57	5	-	-	-	-	-	62
	41-80	-	-	-	18	3	-	-	-	3	-	24
1917	0-5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	6-20	15	13	-	17	34	-	1	-	-	2	82
	21-40	30	15	-	49	49	-	1	-	1	2	147
	41-80	-	5	-	-	7	-	2	-	-	2	16
Toplam		124	40	-	245	127	15	4	1	6	15	579
Genel Toplam												579

Bu resmi istatistiklerden başka bir de doktorların nadirde olsa kendi imkânlarıyla hazırladıkları veriler bulunmaktaydı. Nitekim Doktor Hulusi Behçet, *Hürriyet-i Fikriye*’de yayınlanan “Memleketimizde Frengi” başlıklı yazısında 1908-1912 yılları arasında Gülhane Hastanesi’ndeki polikliniğine gelen hastalar üzerinden frengi

²⁸⁴ “1329 senesi Mart İbtidasından Şubat Nihayetine Değın Şehremaneti Şube-i Belediyeleri Tarafından İcra Edilen Muamelat-ı Sıhhiyeyi İrae Eder”, *Dersaadetin 1329 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistikidir*, Matbaa-ı Arşak Garoyan, Dersaadet 1330, 20-23; “1331 senesi Martı İbtidasından Şubatı Nihayetine Değın Şehremaneti Şuabat-ı Belediye Heyet-i Etıbbası Tarafından İcra Edilen Muamelat-ı Sıhhiyeye Muteallik İstatistikidir”, *İstanbul’un 1331; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistikidir*, Nazir Matbaası, İstanbul 1339, 22-24; “1332 senesi Martı İbtidasından Şubatı Nihayetine Değın Şehremaneti Şuabat-ı Belediye Heyet-i Etıbbası Tarafından İcra Edilen Muamelat-ı Sıhhiyeye Muteallik İstatistikidir”, *İstanbul’un 1331; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistikidir*, Nazir Matbaası, İstanbul 1339, 34-37; “1333 senesi Martı İbtidasından Kânun-ı evveli Nihayetine Değın Şehremaneti Şuabat-ı Belediye Heyet-i Etıbbası Tarafından İcra Edilen Muamelat-ı Sıhhiyeye Muteallik İstatistikidir”, *İstanbul’un 1331; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistikidir*, Nazir Matbaası, İstanbul 1339, 52-55.

vakalarına dair hazırladığı bir istatistiği sunmuştu. Buna göre; Ocak 1908-Ocak 1909 arasında 961 cilt hastasından 132'si frengiliydi. Frengililerin 102'si İslam, 30'u Rum idi. 1909'dan 1910 yılına kadar 1101 hasta arasından 143'ü frengiliydi. Bunların 109'u İslam'dı. 1910'dan 1911 yılına kadar 1146 hastadan 166'sına frengi teşhisi konmuştu ve bunların 120'si Müslümandı. 1911'den 1912 yılına kadar da polikliniğe başvuran 907 hasta arasından 160'ı frengili olup bunların 133'ü İslam dininden idi.²⁸⁵

1.2.2. Anadolu, Balkan ve Arap Coğrafyasında Frengi Vakalarının Görüldüğü Yerler

Meşrutiyetin yeniden ilanıyla başlayıp I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan mütarekeye kadar geçen sürede frengi sadece İstanbul'da görülmedi. Meşrutiyet döneminden önceki dönemlerde olduğu üzere başta Anadolu'da olmak üzere ülkenin Balkanlar ve Arap coğrafyasında da görülmeye devam etti. İstanbul dışındaki coğrafyalarda istatistiki verilerin oldukça sınırlı olmasından²⁸⁶ dolayı vakaların rakamsal olarak ne düzeyde olduğunu saptamak zor olsa da vilayetlerden merkeze ulaşan tabiplerin ilaç gönderilmesi ve hastane kurulmasına dair taleplerinden neredeyse bütün memlekette frenginin belirli seviyelerde yaygınlık gösterdiği anlaşılmaktaydı. Ayrıca Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı için diğer bölümlerde anlatıldığı üzere daha önceden kurulan hususi bir teşkilat olduğu için burada II. Meşrutiyet dönemi içerisinde rakamsal olarak frenginin ne düzeyde olduğu ortaya koyulabilmektedir.²⁸⁷

²⁸⁵ Doktor Hulusi Behçet, "Memleketimizde Frengi", *Hürriyet-i Fikriye*, Numero:5, 3 Mart 1330/16 Mart 1914, 8.

²⁸⁶ II. Meşrutiyet Dönemi öncesinde frengi vakalarıyla ilgili istatistik cetvellerinin vilayetlerce hazırlanıp merkeze gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda 15 Haziran 1887 tarihli belgeden Erzurum Vilayeti tarafından vilayet dâhilindeki frengili sayılarını içeren cetvelin gönderildiği anlaşıyordu. BOA, DH. MKT/1426-8; Yine 29 Şubat 1888 tarihli bir başka belgeye göre de, Halep Vilayeti tarafından frengili sayılarına dair istatistik cetvelinin düzenlendiği görülmektedir. BOA, DH. MKT/1490-75. Ancak bu istatistiklerin ekleri mevcut olmadığından ilgili vilayetlerde ne kadar frengili olduğu tespit edilememektedir. Bununla birlikte Doktor Yunus Vasfi tarafından 15 Temmuz-12 Eylül 1904 tarihleri arasında İspir, Tortum ve Kiskim cihetlerine ait bir frengi istatistiki tutulmuştu. Bu istatistiğe göre, bahsedilen yerlerde 13 frengi hastası tespit edilmişti. Esat Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, 118. II. Meşrutiyet döneminde de vilayet ve liva tabiplerinin frengi istatistik cetvelleri hazırlayıp merkeze gönderdikleri bilinmekteydi. MM ZC, İkinci Sene, Kırk Beşinci İçtima, 9 Şubat 1325, 425. Ancak bu istatistik defter/cetvellerine tasnif edilmiş arşiv kayıtlarına son derece sınırlı şekilde yansıdığı da bir gerçektir.

²⁸⁷ "1332 Senesi Zarfında Teşkilat Hastahanelerine Dâhil Olan Frengili Hastaların Umumi Cetvelidir", *Sihiye Mecmuası*, Sayı: 11 ve 12, Yıl: 4 ve 5, Matbaa-ı Bahriye, 1333-1917; "1332 Senesi Zarfında Protokol Defteri Mucibince Teşkilat Hastahanelerine Yatan Frengi Musaplarının Tezahürat-ı

Frengi vakaları, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Balkan coğrafyasında özellikle Edirne Vilayetine bağlı Gümülcine²⁸⁸, Manastır Vilayetine bağlı Serfiçe ve Elbasan²⁸⁹, Selanik Vilayetinde ve Nevrekop kasabası²⁹⁰, İşkodra Vilayeti ve Draç Sancağı²⁹¹ ile Yanya²⁹² gibi yerlerde yaygın olarak görülmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasında ise özellikle Basra²⁹³ ve Bağdat²⁹⁴ vilayetleriyle Bingazi Sancağı²⁹⁵ frenginin gitgide artarak görüldüğü yerlerdi. 1918

Maraziyelerini Cihaz Üzerine Tefrik Eder Cetveldir”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 11 ve 12, Yıl: 4 ve 5, Matbaa-ı Bahriye, 1333-1917; “1333 Senesi Zarfında Hastahanelerimizde Ayakta Tedavi Edilen Frengi Musabının Adedini Gösterir Cetveldir”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 11 ve 12, Yıl: 4 ve 5, Matbaa-ı Bahriye, 1333-1917; “1332 Senesi Zarfında Teşkilata Dâhil Hastahane ve Seyyar Etubbanın Umum Mesaisini İrac Eder Cetvellerin Hülasasıdır”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 11 ve 12, Yıl: 4 ve 5, Matbaa-ı Bahriye, 1333-1917.

²⁸⁸ Dâhiliye Nezaretinden Edirne vilayetine gönderilen 7 Nisan 1909 tarihli yazıda Gümülcine’de bir frengi hastanesi açılacağı ve hastanenin açılmasından sonraki masrafların karşılanmasının mümkün olmadığı ve mahalli belediyece masrafların ödenmesi gerektiği ifade edilmişti. BOA, DH. MKT/2792-70.

²⁸⁹ Manastır Valiliği’nden hükümete gönderilen 26 Kasım 1908 tarihli yazıda, Serfiçe ve Elbasan sancaklarında frenginin günden güne artmasından dolayı hükümetçe seyyar tabip gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Manastır Vilayetinin gönderilen iki seyyar tabibin aylık 4 bin lira tutan maaşlarıyla harcırahlarının ve tedavide kullanılacak ilaç ve aletlerin masraflarının hazineinden karşılanmasını istemiş ancak verilen cevapta bütçeye aktarılmasının uygun olmadığı ve kendi belediyeleri bütçesinden karşılanması gerektiği belirtilmişti. BOA, TFR. I. MN/183-18230-1.

²⁹⁰ Selanik’ten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 6 Eylül 1909 tarihli yazıda, Gedikli (özellikle Petrova köyü)’de ahali namına Gorki Tanca tarafından verilen rapora binaen birkaç seneden beri ilgili kazalarda kisbi ve irsi frenginin yaygınlaştığı anlaşılmakta ancak doktor olmadığı için frenginin şiddetinin günden güne arttığı belirtiliyor ve ilgili kazalara birer seyyar frengi tabibi gönderilmesi isteniyordu. BOA, DH. MUİ/11-3-22-4. Netice tabip gönderilmesi isteğine cevaben Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi Besim Ömer tarafından 6 Ekim 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda Petrova köyüne bir tabibin gönderilmesinin kararlaştırıldığı ifade ediliyordu. BOA, DH. MUİ/11-3-22-5. 29 Mart 1910 tarihli bir yazıdan Nevrekop’un Çeç nahiyesinde birkaç köyde frenginin şiddetle görüldüğü anlaşılmaktaydı. BOA, DH. MUİ/81-25-2.

²⁹¹ 28 Mart 1912 tarihli bir yazıda, İşkodra Vilayeti ve özellikle Draç Sancağında frenginin gittikçe yaygınlaştığından bahsedilerek bir seyyar tabip gönderilmesi isteniyordu. BOA, DH. MUİ/154-58.

²⁹² Sadrazam tarafından kaleme alınan 20 Nisan 1909 tarihli bir yazıda Yanya Vilayetinde frengi ve verem illetlerinin yaygın olduğunun bildirildiği ve bazı önlemlerin alınmasının gerekliliğinden bahsedilmekteydi. BOA, DH. MKT/2807-65-1. Bunun üzerine frengi, verem ve diğer bulaşıcı hastalıkların vilayete girişini önlemek için Yanya sahillerinde Palermo limanına şimdilik bir fener merkezi kurulmasının gerekliliği ifade edilmişti. BOA, BEO/3537-265223-1.

²⁹³ Basra Valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 11 Aralık 1909 tarihli telgrafta, Basra ahalisi ve aşiretlerinde frengi hastalığının tüm şiddetiyle görüldüğü ifade edilerek hastalığın bir *sûrat-i müdhişe* ile ilerlediğini ancak hiçbir şey yapılamadığını vurgulayarak hastalığın vilayet genelinde yüzde 30 olduğunu belirtmişti. Valinin ifadelerine göre, Basra hapishanesinde sıhhi bir muayene yapılmış ve hastaların sağlam olanlardan değil salim olanların hastalardan ayrıldığı ifade edilmiş ve Basra’da bir an önce önlemlerin alınması için hükümet tarafından seyyar bir heyetin gönderilmesi ile halka meccanen ilaç dağıtılması gerektiğine önemle dikkat çekilmişti. BOA, DH. MUİ/55-2-7-2.

²⁹⁴ Adliye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 24 Nisan 1910 tarihli yazıda, Bağdat Vilayeti Merkez Hapishanesi’nde mahkûmlar arasında frenginin şiddetle yayılması üzerine çeşitli önlemlerin alınması gerektiği bildiriliyordu. BOA, DH. MUİ/89-24-2.

²⁹⁵ Sıhhiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Ekim 1909 tarihli yazıda Bingazi Sülüm ve çevresinde frenginin şiddetli bir şekilde yayıldığı ifade edilerek bölgenin her türlü sıhhi imkândan mahrum bir halde bulunduğu ifade ediliyordu. Bingazi’ye frenginin Sudan’dan bulaştığı ve göçebe bir halde yaşanan ahalinin yüzde 40’nın frengiye yakalandığı belirtilerek gerekli sıhhi ve fenni yardımın bir an önce yapılması isteniyordu. BOA, DH. MUİ/27-1-13-2.

yılının mayıs ayında ise frengi Şam, Halep ve Diyarbakır gibi yerlerde oldukça yaygınlaşmıştı.²⁹⁶

Anadolu’da ise frenginin yaygın olarak görüldüğü yerlerin başında Kastamonu Vilayeti ile Bolu Sancağı ve çevresi gelmekteydi.²⁹⁷ Yine Anadolu’nun orta kesiminde Ankara²⁹⁸, Sivas²⁹⁹ ve Konya vilayeti³⁰⁰ ve bu vilayete bağlı Nevşehir kazası³⁰¹, Karadeniz’in doğusunda Trabzon ve çevresi³⁰², batısında Bartın³⁰³, İzmit³⁰⁴ gibi yerler frengi vakalarının yoğunlukla görüldüğü mahallerdi. Anadolu’nun doğusunda

²⁹⁶ “Frengi Hastalığına Karşı”, *Tesvir-i Efkâr*, 25 Mayıs 1334/25 Mayıs 1918.

²⁹⁷ Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi Besim Ömer tarafından 30 Ağustos 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir telgrafta Kastamonu Vilayeti dâhilinde frenginin hızlı bir şekilde yayıldığından bahsetmekteydi. BOA, DH. MUİ/9-2-7-2; Doktor Hulusi Behçet Bey, Cumhuriyet döneminde kaleme aldığı bir yazısında, frenginin en fazla Kastamonu ve çevresinde görüldüğüne dair bilginin yanlış olduğunu ve bu yanlışlığın Düring Paşa’nın sadece bu bölgeyi gezerek bir kanaat vermesinden kaynaklandığını ifade ediyordu. Hulusi Behçet Bey’e göre, frengi Kastamonu’ya nispeten Trabzon, Adana ve Bursa gibi şehirlerde daha fazla görülmekteydi, Doktor Hulusi Behçet, “Emraz-ı İçtimaiye Mücadelesi ve Tıp Fakültesi”, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1341/2 Mart 1925.

²⁹⁸ Mekatib-i Tıbbiye-i Şahane ve Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nazırı Tabip Ferik namına Mazhar, imzasıyla Dâhiliye Nezaretine 14 Kasım 1908 tarihinde gönderilen bir yazıda, frenginin Ankara dâhilinde “*nazar-ı dikkati calib bir surette icra-yı hüküm*” sürdüğü ifade ediliyordu. BOA, DH. MKT/2662-19. Ankara Vilayetine bağlı Çorum Sancağının Osmancık kazasında frenginin hüküm sürdüğü ve doktor ve ilaç masraflarının mahalli belediyelerince karşılanması bildirilmişti. BOA, DH. MKT/2842-57. Özellikle Ankara Vilayeti Sıhhiye Müfettişi tarafından gönderilen ve 23 Ocak 1909 tarihli belgeye göre, Ankara’da frengi illeti oldukça yaygındı ve bir an önce hastane açılarak frenginin diğer vilayetlere bulaşmasının önlenmesi gerektiği üzerinde duruluyordu. BOA, DH. MKT/2724-76-1; BOA, DH. MKT/2724-76-1.

²⁹⁹ Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye Reisi Besim Ömer Paşa’nın Dâhiliyeye gönderdiği 19 Haziran 1910 tarihli resmi yazıdan Sivas Vilayetin’de frenginin icra-yı hüküm sürdüğü ve gerekli önlemlerin alınacağı bildiriliyordu. BOA, DH. MUİ/3-5-8-5.

³⁰⁰ 17 Nisan 1912 tarihli Sadaretin yazısına göre, Konya Vilayetinde frengi ve verem gibi hastalıkların yaygınlaştığı bildirilerek vilayet dâhilinde hastane açılması isteniyordu. BOA, BEO/4028-302089.

³⁰¹ Konya Vilayetin’in 13 Mart 1910 tarihli yazısına göre, Nevşehir’de kuşpalazı olmayıp frengi, dizanteri ve kızamık gibi hastalıkların olduğu ifade ediliyordu. BOA, DH. MUİ/70-2-6-2.

³⁰² Trabzon’da Sıhhiye Müfettişliği tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından Trabzon’da frenginin ne durumda olduğunu ve hangi önlemlerin alınması gerektiği konusunda 19 Aralık 1908 tarihli bir rapor hazırlanmıştı. Rapora göre, Trabzon ve havalisinde (Samsun, Ordu, Giresun, Ünye, Yomra, Sürmene ve Gümüşhane) hastaların yüzde 4-5’inin frengili olduğu ifade edilmişti. BOA, DH. MKT/2759-1-1. Trabzon Sıhhiye Müfettişliğinden alınan 1 Haziran 1910 tarihli raporda, Ordu, Giresun ve Tirebolu redif taburlarından bazı askerlerin frengili oldukları belirlenmiş, bazı askerler ise frengili olduğunu iddia ederek askerlikten tecillerini istemişler ancak ilgili askerlerin frengili olmadıkları ve frengiyi askerlikten kurtulmak için bir bahane olarak kullandıkları ortaya çıkmıştı. BOA, DH. MUİ/109-31-2.

³⁰³ 28 Kasım 1913 tarihinde Bolu’da bir hastaneyi ziyaret ettiklerini söyleyen ve Bolu’nun Bartın ve Mudurnu kazalarına dair de bilgiler veren Ahmet Şerif Bey, Bartın’da frenginin yüzde 60 nispetinde olduğunu belirtmektedir. Bartın’da frenginin bu denli fazla olmasının sebebinin birkaç nedene bağlamaktaydı. Gözlemlerine göre, kasabanın çarşısında eski ve kullanılmış elbise, çanak çömlek her türlü hırdavat satan bir takım dükkânlar vardı. Bunların temizlenmeden satılmaması, elden ele dolaştırılması gerekliydi. Öte yandan evlenmeleri sırasında sadece erkekler tıbbi olarak muayene edilmekteydi. Kadınların muayene edilmemesi büyük bir eksiklikti. Ahmet Şerif, “Anadolu’da Tanin: Bolu-21-Bolu: Frengi”, *Tanin*, 7 Kânun-ı sâni 1329/20 Ocak 1914.

³⁰⁴ İzmit Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 20 Aralık 1910 tarihli arizaya göre, İzmit ve çevresinde özellikle İznik nahiyesinde frenginin yayıldığı belirtilerek bir hastane açılması istenmekteydi. BOA, DH. İD/50-1-38-3.

Erzincan³⁰⁵, Erzurum ve çevresi³⁰⁶ ile Harput³⁰⁷, Anadolu'nun güneyinde Adana³⁰⁸ ve İçel (Mersin) çevresi³⁰⁹, Batıda ise Karesi (Balıkesir)³¹⁰, Hüdavendigar (Bursa) ve çevresi³¹¹, Kütahya livası³¹², Aydın Vilayetine bağlı İzmir³¹³, Kale-i Sultaniye (Çanakkale)³¹⁴ frengi hastalığının görüldüğü yerler arasındaydı.

³⁰⁵ Erzincan'da frengi, özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir salgın olarak görülmüştü. Görülen bu salgın üzerine Hilal-i Ahmer İmdad Heyeti, Erzincan'a gitmiş, köylerde ve kasabalarda çok sayıda frengiliyi tedavi etmişti. Erzincan'da en fazla frengi vakalarının görüldüğü yer Kuruçay'dı. Kuruçay halkı, arazi darlığı sebebiyle genelde gurbette çalışmak zorunda kaldığından çalışmaya gidenler memleketine geri döndüklerinde cehalet sebebiyle almış oldukları hastalığı ailesine bulaştırmaktaydılar. Mehmet Derviş Kuntman, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, (Der: Metin Özata), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, 205-206.

³⁰⁶ Erzurum Vilayeti dâhilinde frengi hastalığına Tortum, İspir ve Kiskim kazalarında daha fazla rastlanılmaktaydı. Doktor Şerif Bey'e göre, buralar frengi vakalarının fazlalığından dolayı Kastamonu'nun İnebolu'su sayılabilirdi. Frenginin bu üç kazada fazla olmasının sebebi ise Rusya ile hemhudut olunması dolayısıyla bölge halkının fırıncılık ve diğer işler dolayısıyla Rusya'ya gidip gelmesiydi. Doktor Şerif Bey, *Erzurum Vilâyeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, (Haz: Murat Küçükuşurlu), Serander Yayınevi, Trabzon 2011, 172; Besim Ömer tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Eylül 1909 tarihli yazıda Kiskim, Tortum ve İspir seyyar frengi tabiplerine frenginin önünü almak için ilaç tedarik etmeleri için gerekli sarfiyatın *kema'fissabık* (eskiden olduğu gibi) vilayetçe verilmesi isteniyordu. BOA, DH. MUİ/19-1-59-2.

³⁰⁷ 4 Nisan 1914 tarihinde Mamuretülaziz Mülkiye Müfettişi Espero Zaharyadis ve Harput Belediye Tabibi Artin Vezneyan Efendi nezdinde yapılan tahkikat neticesinde Dâhiliye Nezaretine vilayetin sıhhi durumunu bildirir ayrıntılı bir rapor hazırlandı. Raporun yedinci maddesinde bizzat frengiden bahsediliyordu. Vilayette frenginin "*hükümferma*" olduğu belirtiliyor ve hastalığın günden güne de yayıldığı ifade ediliyordu. BOA, DH. İD/47-2-28-2.

³⁰⁸ BOA, DH. İD/18-1-7-3.

³⁰⁹ 14 Mayıs 1910 tarihli ve Dâhiliye Nezaretinden gönderilen yazıya göre, İçel Sancağı ile Anamur kazasına bağlı bazı köylerde frenginin hüküm sürdüğü anlaşılmaktaydı. BOA, DH. İD/18-1-7-1.

³¹⁰ 23 Aralık 1908 tarihinde Balıkesir Redif Alayı'nda görevli Binbaşı Ali Hıfzı, Bandırma'daki Alay Kumandanlığına gönderdiği bir yazıda, Balıkesir taburunun son toplantısında askerler arasında frengi görüldüğünün yapılan muayeneler neticesinde anlaşıldığı ifade ediliyordu. Yazının devamında da ahali arasında da frenginin hüküm sürdüğü ancak askerler arasında görülmesinin oldukça düşündürücü olduğunu söylüyordu. Frenginin tedavisi için de bir tabibin bulunduğu ancak tabibin maaşının verilmemesi ve belediyece işe yarar ilaçlar verilmediğinden frenginin günden güne yayıldığını önemle belirtiyordu. Bandırma Redif Alayı da bu yazıyı Mekteb-i Tıbbiye Nezaretine göndererek gereğinin yapılmasını istemişti. BOA, DH. MKT/2741-19-1.

³¹¹ Hüdavendigar Valisi, 30 Aralık 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir yazısında, frenginin vilayet dâhilinde bilhassa İnegöl, Lefke, Domaniç ve Atranos gibi mahallerde oldukça yaygın olduğunu ve nüfusu da azalttığını belirtmişti. BOA, DH. MUİ/52-2-7-2.

³¹² Sıhhiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 9 Temmuz 1916 tarihli resmi yazıda, Kütahya livası dâhilinde 1915 yılı içerisinde frenginin oldukça yaygınlaştığı ifade edilerek merkez kazada otuz yataklı bir frengi hastanesi kurulduğu, bu hastane içinse 50 bin kuruş tahsisat ayrıldığı ifade ediliyordu. BOA, DH. UMVM/148-7-6.

³¹³ Aydın Vilayeti Esbak Sıhhiye Müfettişi Hüsnü Bey tarafından gönderilen 15 Ekim 1910 tarihli resmi bir yazıda İzmir fuhuşhanelerindeki sermayelerin evlad-ı vatana bile bile hastalıklarını bulaştırdıklarını ifade edilmekteydi. BOA, DH. İD/48-1-11-8.

³¹⁴ 1 Şubat 1913 tarihinde Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye Cemiyeti'nden Dâhiliye Nezaretine yazılan bir yazıda frengi nizamnamesinin Kale-i Sultaniye (Çanakkale) mutasarrıflığına gönderilmesi talep edilmisti. Yazıda Çanakkale Sancağı frengi tababetinden alınan bir yazı üzerinde durulmaktadır. Bu yazıda Eylül ayında bir heyetin Çanakkale'de Biga kazasının Çan nahiyesine giderek kadın ve erkek ahaliyi muayene ettiği ve çoğunda frengi vakaları tespit ettiği bildirilmekteydi. Anlaşıldığına göre, heyet, Biga'ya geri dönerek çevre köylerde de halkı muayene etmiş ve Biga'da Çan nahiyesine oranla daha fazla frengi vakasının görüldüğünü tespit etmişti. Ayrıca bölgede diğer bölgelere göre, daha fazla frengi görülmesinin

Yukarıda ifade edilen yerler arasında sadece Kastamonu ve Bolu çevresine ait frengi vakalarını rakamsal olarak ortaya koyabilecek bazı istatistikler mevcuttur. Kastamonu Frengi Teşkilatı'nın düzenleyip yayınladığı bir istatistiğe göre, 1916 yılı içerisinde teşkilata bağlı hastanelerde tedavi altına alınan frengili hastaların toplamı 12.613 idi. Hastalığın livalara göre dağılımına bakıldığında ise Kastamonu merkezde 1061, İnebolu'da 1152, Sinop'ta 968, Safranbolu'da 1149, Çankırı'da 416, Cide'de 1222, Boyabat'ta 954, Ayancık'ta 1078, Bolu'da 2021, Bartın'da 1975, Ereğli'de ise 617 kişi frengi dolayısıyla hastaneye yatmıştı.³¹⁵ Aynı yıl içerisinde teşkilat hastanelerinde yatan frengi hastalarının sayısı, hastalıklarının hangi organlarında ortaya çıktığını gösterir protokol defterindeki istatistiğe göre de şu şekildeydi: Toplamda 6915 hastanın frengili olmaları dolayısıyla organlarında belirti ortaya çıkmıştı. Bu rakamlar frengi nedeniyle mide, nefes borusu, asabiyet, cilt, tenasül (*üreme*) organı, göz gibi organlardaki belirtilerine göre sınıflandırılmıştı. Hiçbir belirti vermeyip de frengili olan hastalar da gösterilmişti.³¹⁶ 1916 yılı içerisinde de teşkilat hastanelerinde ayakta tedavi edilen frengililerin miktarını gösteren bir istatistik verilmişti. Buna göre Kastamonu vilayetindeki toplam ayakta tedavi edilen frengili sayısı 4606 idi. Kastamonu merkezde 72, İnebolu'da 410, Sinop'ta 274, Safranbolu'da 203, Çankırı'da 161, Cide'de 320, Boyabat'ta 368, Ayancık'ta 563, Bolu'da 446, Bartın'da 444, Ereğli'de 1345 frengili ayakta tedavi edilmişti.³¹⁷

fahişelerden ve temizliğe dikkat edilmemesinden kaynaklandığını ortaya koymuştu. Yine heyet, akşam yemeklerinde kırık çatlak kaşık ve kahve fincanlarının akşam yemeklerinde kullanılmasının ve frengi hastalarının kendilerine verilen ilacı kullanmamalarının da hastalığın yaygınlaşmasına neden olduğunu belirtmişti. BOA, DH. İD/165-11-2.

³¹⁵ “1332 Senesi Zarfında Teşkilat Hastahanelerine Dâhil Olan Frengili Hastaların Umumi Cetvelidir”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 11 ve 12, Yıl: 4 ve 5, Matbaa-ı Bahriye, 1333-1917.

³¹⁶ “1332 Senesi Zarfında Protokol Defteri Mucibince Teşkilat Hastahanelerine Yatan Frengi Musaplarının Tezahürat-ı Maraziyelerini Cihaz Üzerine Tefrik Eder Cetveldir”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 11 ve 12, Yıl: 4 ve 5, Matbaa-ı Bahriye, 1333-1917.

³¹⁷ “1332 Senesi Zarfında Hastahanelerimizde Ayakta Tedavi Edilen Frengi Musabının Adedini Gösterir Cetveldir”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 11 ve 12, Yıl: 4 ve 5, Matbaa-ı Bahriye, 1333-1917.

1.3. FRENGİNİN YENİ İLACI SALVARSAN'IN KEŞFİ VE TÜRKİYE'DEKİ İLK TECRÜBELER

1.3.1. Frengiyi İyileştirecek Mühim Bir Keşif: *Ehrlich ve Salvarsan*

Frengiyle mücadelede dönem itibarıyla belki de en önemli gelişme Alman bilim adamı Paul Ehrlich tarafından salvarsanın icat edilmesi idi. Frenginin tedavisinde geleneksel tedavi yöntemlerine alternatif bir ilaç olma özelliğini taşıyan salvarsan, uzun bir süre adından söz ettirdi. İlacın keşfi, II. Meşrutiyet döneminin frengiyle mücadelesinde devletin, doktorların ve halkın en büyük umudu oldu. İlacın Türkiye'deki etkilerine geçmeden önce mucidi ve nasıl keşfedildiğine kısaca bir göz atmak gerekmektedir.

Salvarsanın mucidi Paul Ehrlich, aslen Yahudi bir ailenin çocuğu olarak 14 Mart 1854 tarihinde Yukarı Silezya'da Strehlen kasabasında dünyaya geldi.³¹⁸ 1878 yılında henüz 24 yaşındayken Leipzig Üniversitesi'nden tıp diploması alan Ehrlich, Berlin'de Charité Hastanesi'nde başhekim olarak çalıştı.³¹⁹ Bu görevi esnasında Alman Bakteriyolog Robert Koch tarafından keşfedilen ve vereme yol açan tüberküloz basilinin tanımını yapmak için kimyasal bir boyama tekniği geliştirdi.³²⁰ Bundan başka Ehrlich, insan vücudundaki kan hücrelerinin türünü çeşitlendirerek hematoloji biliminin temellerini de atmış oldu.³²¹ 1884 tarihinden itibaren Steglitz Enstitüsü'nde bağışıklık mekanizmaları, toksinler ve antitoksinler üzerine çalışmalar yaptı.³²² 1904 yılından sonra ise Frankfurt'taki Serum Enstitüsü'nde kendisini tamamen kanser ve kemoterapi çalışmalarına verdi.³²³ 1905 yılında Hofmann ve Schaudin tarafından frengi mikrobunu spiroket mikrobunun bulunması onu bu mikrobun nasıl yok edilebileceği konusunda çalışmaya itti. Neticede ilk olarak 1906 yılında “asetil-para-amino-fenil-arsinik” asitleriyle sodyum tuzunun birleşiminden “arsasetin”i elde etti. Daha sonra bunu geliştirerek “418” olarak da adlandırılan “arsenofenilglikin”i üretti ve bu birleşimi pek

³¹⁸ Marquardt, *Paul Ehrlich*, 1-2.

³¹⁹ Marquardt, *Paul Ehrlich*, 15, 19.

³²⁰ Marquardt, *Paul Ehrlich*, 25.

³²¹ Iago Galdston, “Ehrlich, Biologist of Deep and Inspired Vision”, *The Scientific Monthly*, 79, No. 6, (1954), 398.

³²² Marquardt, *Paul Ehrlich*, 41-48.

³²³ Marquardt, *Paul Ehrlich*, 49-76.

çok hayvan üzerinde denedi. Frengi spiroketlerine karşı olumlu sonuçlar aldı.³²⁴ Bu başarılı çalışmalarının ardından Pasteur Enstitüsü'nde görev yapan Profesör Metchnikoff ile birlikte 1908 yılında Nobel ödülüne layık görüldü.³²⁵ 1909 yılında ise aslen Japon olan doktor arkadaşı Tokyolu Profesör Kitasato'nun öğrencisi Dr. Hata ile tanıştı. Hata, Serum Enstitüsü'nde Ehrlich'in yardımcısı olarak çalıştı.³²⁶ Hata'nın ve Ehrlich'in deneyleri neticesinde arsenik ile cıvanın birleşiminden elde edilen 606'nın (yani *dioxy-diamino-arsenobenzol-diun*) frengi mikroplarını öldürdüğü anlaşıldı.³²⁷ Marquardt'a göre, 606 adı Ehrlich'in 606. denemesinden gelmiyordu. 606 denemesinin sebebi, üretilen maddenin sıra sayısı olmasıydı.³²⁸ Binlerce sarı toz şişesi olarak hazırlanan 606, piyasaya sürülmeden önce denenmek üzere Avrupa genelinde dermatoloji kliniklerine geniş çapta dağıtıldı. Araştırmacıların raporları, şırınga teknikleri (kas içi, deri altı, damar içi), reaksiyonlar, atılım ve son olarak tedavinin etkinliği, başarısızlıklar ve nüksler ve Wassermann testi

³²⁴ Marquardt, *Paul Ehrlich*, 144-145.

³²⁵ Marquardt, *Paul Ehrlich*, 160.

³²⁶ Marquardt, *Paul Ehrlich*, 146.

³²⁷ "606", frengi mikrobi aşılannmış tavşanlar üzerinde denenmişti. 606 şırıngasından 24 saat sonra frengi mikrobi olan treponemaların yok olduğu ve lokal durumun ise 2-3 hafta içerisinde kaybolduğu gözlemlenmişti. Paul Ehrlich, J. E. R. McDonagh, "606" in *Theory and Practice*, Oxford Medical Publications, London 1911, 14.

³²⁸ Marquardt, *Paul Ehrlich*, 164; Paul Ehrlich, S. Hata, *Die experimentelle Chemotherapie der Spirillozen (Syphilis, Rückfallfieber, Hühnerspirillose, Frambösie)*, Verlag von Julius Springer, Berlin 1910, 1. Paul Ehrlich Salvarsan'ı keşettikten sonra bu konuyla ilgili çeşitli dergilerde ve külliyat şeklinde bir dizi makale yayınladı: Paul Ehrlich, "Schlussbemerken", *Abhandlungen über Salvarsan* 3, 545-584; Paul Ehrlich, "Über Chemotherapie : Die Behandlung der Syphilis mit Salvarsan und verwandten Stoffen", *Münchener Medizinische Wochenschrift*, 1913, 345-356; Paul Ehrlich, "Über den jetzigen Stand der Salvarsantherapie mit besonderer Berücksichtigung der Nebenwirkungen und deren Vermeidung", *Zeitschrift fuer Chemotherapie und verwandte Gebiete 1 Originale* 1, 1-20; Paul Ehrlich, "Ueber Salvarsan", *Abhandlungen über Salvarsan* 2, 547-563; Paul Ehrlich, "Schlussbemerken", *Abhandlungen über Salvarsan* 2, 568-609; Paul Ehrlich, "Die Salvarsantherapie Rückblicke und Ausblicke", *Abhandlungen über Salvarsan* 1, 375-402; Paul Ehrlich, "Ueber Salvarsan", *Münchener Medizinische Wochenschrift* 58, 2481-2486; Paul Ehrlich, "Pro und Contra Salvarsan", *Wiener Medizinische Wochenschrift* 61, 13-19; Paul Ehrlich, "Schlussbemerken", *Abhandlungen über Salvarsan* 3, 545-584; Paul Ehrlich, "Nervenstörungen und Salvarsanbehandlung", *Berliner Klinische Wochenschrift*, 1910, 2346-2347.

(*teamülü* veya *reaksiyonu*)³²⁹ üzerindeki etkileri ile ilgiliydi.³³⁰ Ehrlich'e göre, 606, erkek ve kadınlar için ilk ve ikinci dozlarda, damardan verilecek şekilde 0.5-0.55 gram, kas içinden ise 0.60 gram miktarında olmalıydı. Eğer sonuç alınamazsa üçüncü doz altı hafta sonra yapılmalıydı.³³¹ Daha sonra Ehrlich, 606 keşfini, resmi olarak ilk defa 19 Nisan 1910 tarihinde Wiesbaden'deki 27. Tıp Kongresi'nde sundu. Ekim 1910 tarihinde Königsberge'de 82. Alman Fizikçi ve Kâşiflerin Doğal Bilim Toplantısı'nda da frenginin 606 ile altı ayda tedavi edildiğini deney ve tecrübelerine dayanarak rapor etti.³³² Bilim camiasında bu keşif tanıtıldıktan sonra Patent Ofisi'ne gidilerek bu ilaca “*Salvarsan*” ismi verildi.³³³ İlaça zamanla 606 ve *Salvarsan* isminden başka “*Ehrlich-Hata*”, “*Arsenobenzol*” gibi isimler de atfedildi.³³⁴ Ehrlich'in temel amacı, frengiyi tek bir şırıngayla yok etmektir. Ancak zamanla tek bir şırıngayla frenginin yok edilemeyeceği anlaşıldı. Yine de salvarsan, frengi mikroplarının yayılımını önlediğinden etkili bir frengi ilacı oldu.³³⁵ O tarihten itibaren *Salvarsan*, yan etkileri olsa da frengi tedavisinde kullanılmaya başlandı. İlacın üretilme tekeli ise Hoechst Fabrikası'na verildi.³³⁶ Bir

³²⁹ Frenginin tedavisinde uygulanan ve 1906 yılında Doktor Wassermann, Niesser ve Bruck tarafından geliştirilen “*Wassermann Testi*” frenginin ve diğer hastalıkların teşhisinde keşfedildiği dönemden itibaren doktorlarca yaygın olarak kullanıldı. Wassermann Testi, genelde iki şekilde uygulanıyordu. Bunlardan birincisine göre, frengi şüphelisi hastadan kan alınarak mikroskopta trepenoma pallidumun olup olmadığına bakılıyordu. İkincisinde ise antijen yöntemi vardı. Antijen yönteminde içerisinde frengi virüsü barındıran antijenler, hastadan alınan örneklerle reaksiyona sokulup (+) ya da (-) sonuç elde ediliyordu. Bkz. “The Wassermann Reaction”, *The British Medical Journal*, Vol. 1, No. 3677 (Jun. 27, 1931), 1124; Virginia Boyer Miller, “Tests for Syphilis: An Explanation of the Wasserman Test”, *The American Journal of Nursing*, Jun., 1930, Vol. 30, No. 6 (Jun., 1930), 707-712. Bu test ve uygulanması hakkında Türk doktorları da çeşitli ilmi risaleler yayınlamışlardı: Doktor Server Kamil, *Muafiyet ve Usul-ı Muafiyet, Wassermann Usulü*, Birinci Tabı, Matbaa-ı Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye, 1326; Doktor İhsan Sami, *Frenginin Yeni Usul ile Teşhisi, Bordet-Wassermann Teamül-i Maslisi*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1338; Çelebizade Sait Tevfik, *Berlin'de Dahlem'de Muallim Wassermann'ın Tedavi-i Tecrübevi Enstitüsü'ndeki Müsveddelerden 1918-1919*, (Müt.: Doktor Zeki Nasır), Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1335; Bakteriolog Doktor Osman Şerafeddin, *Yeni Frengi Tedavisi Nedir?*, Matbaa-ı Orhaniye, 1919, 21-22; Doktor Nureddin Ramih, Hulusi Behçet, *Wassermann Hakkında Nikat-ı Nazar ve Frengi Tedavisindeki Düşünceler*, Karabet Matbaası, İstanbul 1339.

³³⁰ Rudolph H. Kampmeier, “Introduction of Salvarsan.”, *Sexually Transmitted Diseases*, Vol. 4, No. 2, (1977), 66.

³³¹ Ehrlich, McDonagh, “606” in *Theory and Practice*, 140.

³³² Marquardt, *Paul Ehrlich*, 224.

³³³ Marquardt, *Paul Ehrlich*, 178. *Salvarsan*, kelime anlam olarak “Kurtarıcı Arsenik” manasına gelmekteydi. Bkz. Doktor Necmeddin Arif, “İlimlerle Fenler/Profesör Ehrlich ve 606”, *Şehbal*, İkinci Sene, Aded: 40, 15 Mayıs 1327/28 Mayıs 1911, 307.

³³⁴ W. Harrison Martindale, W. Wynn Westcott, “*Salvarsan*” or “606” (*Dioxy-Diamino-Arsenobenzol*): *Its Chemistry, Pharmacy and Therapeutics*, London, 1911, 1.

³³⁵ Cemal Pektaş, *Modern Frengi Tedavisi*, Kenan Matbaası, İstanbul 1946, 4.

³³⁶ Tevfik Salim, “606 İlacı”, *Osmanlı Seririyat Mecmuası*, Sene: 1, Numero: 10, Matbaa-ı Ebuzziya, Konstantiniyye Kânun-ı evvel 1326, 476.

müddet sonra 606'yı keşfeden Ehrlich, bu defa frengi tedavisinde “914” yani “Neosalvarsan”ı geliştirdi.³³⁷

1.3.2. Salvarsan Türkiye Gündeminde: Türk Doktorları Arasında Tartışmalar ve İlk Salvarsan Tecrübeleri

Ehrlich'in *salvarsan*ı keşfedip frengi tedavisinde kullanmaya başlamasından birkaç ay sonra Türk basını bu konuya dikkat çekmişti. Basın aracılığıyla bazı frengi doktorları da çeşitli yazılar kaleme alarak keşif hakkındaki görüş ve düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmayı frengiyle mücadelede kendilerine bir vazife edinmişlerdi. *Tanin*, 8 Temmuz 1910 tarihli sayısında “*Frengi'nin Bir Ayda Şifayab Olması*” başlıklı bir yazı yayınladı. Yazıda Fransa Tıp Akademisi üyelerinden Doktor Hallopeau'nun³³⁸ frengiye dair önemli bir açıklamasına yer veriyordu. Yazının devamında, Hallopeau'nun bundan bir ay önce akademide frengiye dair kesin ve cidden ümit verici bir tebliğde bulunduğu ifade ediliyordu. Hallopeau'nun verdiği tebliğde, kendisinin 150 kadar hasta üzerinde gerçekleştirdiği tedavi yöntemiyle bir iki hafta zarfında, nihayet bir aylık tedaviyle tamamen iyileştirebileceğini belirtiyordu. Frenginin tedavisi meselesinin büyük bir öneme sahip olduğunu dile getiren *Tanin*, doktorun, konuşmasının devamında önemli bir hususa da dikkat çektiğini bildirmişti. Yeni ilaçla uygulanan bu tedavinin henüz frengiye yeni yakalanmış olanları bir ayda kesin bir şekilde tedavi edeceğini önemle ifade ediyordu. *Tanin* yine yazının devamında frengisi eskimiş olan zavallıların eski usul ile tedavisine devam etmesinin mümkün olduğu ancak frengiye henüz yeni yakalanmışlara eski usulün uygulanmasının kabul edilemez olduğunu ve yeni frengililere eski usulü uygulayanların mesleki bir cinayet işlediklerini belirtiyordu. Yine frengi meselesinde Osmanlı Hükümeti'ne bir tavsiyede de bulunmaktaydı. Buna göre, sıhhi heyetler, eski usul yerine Ehrlich'in bulduğu bu yeni usulü uygulamalıydı. *Tanin* yazının devamında

³³⁷ Marquardt, *Paul Ehrlich*, 219.

³³⁸ Fransa'nın en meşhur dermatologlarından biri olan Dr. François Henri Hallopeau, 17 Ocak 1842'de Paris'de doğdu. 1893 yılında Fransa Tıp Akademisi üyeliğine seçildi. Aynı yıl akademinin başkan yardımcılığı görevine getirildi. Frengi, cüzzam ve diğer cilt hastalıkları üzerine yıllarca çalıştı. 1889 yılında Paris'te düzenlenen Uluslararası Dermatoloji ve Frengi Kongresi'ne katıldı. *Traite Pratique de Pathologie Générale* (1884), *Leçons sur les Maladies Cutanées et Syphilitiques* (1891), *Traité Pratique de Dermatologie* (1900) ve *Traité de la Syphilis* (1910) isimli çalışmaları bulunmaktadır. Henri Hallopeau, 1907 yılında Saint Louis Hastanesi'nden emekli olduktan sonra Mart 1919'da hayata gözlerini yummuştur. J. D. R., “Henri Hallopeau (1842-1919), *The British Medical Journal*, Vol. 1, No. 4229, (24 January 1942), 122.

frengi meselesiyle herkesin özellikle halkın ilgili olduğunu ve salvarsanın frengi tedavisinde vereceği olumlu sonuçların önemine değinerek gelişmeleri yakından takip edip ilaca dair gerekli bilgilendirmeleri yapacağını ifade ediyordu.³³⁹

Tanin’in 11 Temmuz 1910 tarihli nüshasında “*Profesör Ehrlich-Fennin Frengi ile Mücadelesi*” başlıklı yazısında frenginin yeni tedavi yönteminden bahsedilmekte ve frengiyi kesin bir şekilde bitirebileceği düşünülen bu tedavi yönteminin özellikle Osmanlı Devleti’nde frenginin yoğun olarak yaşandığı vilayetler açısından oldukça önemli bir gelişme olduğu belirtilmekteydi. Gazetede Profesör Ehrlich tarafından keşfedilen ve şu esnada Avrupa basınına da akseden diğer bir tedavi şeklinin mevcut olduğundan bahsediliyordu. *Tanin*, devamla eğer bu yeni tedavi yönteminin frengiyi iyileştirdiği görülürse bütün insanlık için en mesut bir hadise olacağını da dile getiriyordu. Yazının devamında gazete, Osmanlı doktorlarının frengi hakkındaki görüşlerini satırlarına şöyle taşıyordu:

“Emrâz-ı efrenciye öteden beri âlem-i tıbbda ehemmiyet-i fevkaladeyi haiz bir zemin-i tedkikat olmuştur. Bugün de nev-i beşer için en müthiş bir afettir. Bilcümle emraz meyanında en ziyade tenevvüat ve tebeddülata maruz olan frengi hakkındaki tedkikat-ı seririye artık bir dereceye kadar vasıl-ı hadd-ı hitam olmuş zannolunurken son seneler zarfında vuku bulan büyük büyük keşfiyat-ı hakikiye takib-i tedkikat ve tettebbuatı mürevvic vesail-i mühimme-i azime ihzar etmiştir. Bunlardan birincisi “Meçnikof” ve “Roux” tarafından hastalığın maymunlara intikal ve sirayeti istidadının keşfidir ki hastalık hakkında tedkikat-ı tecrübiye icrası için bir mukaddime olmuştur. Ve bu ilk hatve atıldıktan sonra “Bertarelli” ve müteakiben bir suret-i mükemmelede “Uhlenhaut” darül-istihzarat-ı hayvanatını ada tavşanlarını bin-nisbe sade bir tarzda aşılamaya muvaffak oldular. Hâlbuki evvelce binlerce defa tecrübe edildiği halde bu neticeye destres olunamamış idi. İkinci keşf-i azim spirochaete pallida tesmiye olunan frengi tufeyyilatını Schaudin tarafından bulunmasıdır. Üçüncüsü Vassermann’ın teşhis-i maraz-ı bilmasl usulü ve nihayet dördüncüsü Frankfurthlu âlim Paul Ehrlich tarafından bulunduğu ihbar olunan keşf-i mühimmedir ki emraz-ı

³³⁹ “Frengi’nin Bir Ayda Şifayab Olması”, *Tanin*, 25 Haziran 1326/8 Temmuz 1910.

efrenciye'nin emr-i tedavisi için bir tarik-i cedid küşad ettiği cihetle keşfiyat-ı sairenin cümlesini itmam ve tetvic etmektedir."³⁴⁰

606 birleşiminin cıva ve iyodür potasyumdan daha etkili olduğu görüşünde olan *Tanin*, bu deva-yı cedidenin arsenik birleşimi olduğunu belirttikten sonra arsenikin frengi tedavisinde iyi bir etki yaptığı ve cıva tedavisinin etki etmediği durumlarda arseniğin kullanıldığına dikkat çekmekteydi. Buna rağmen eskiden beri arseniğin cıva ile hiçbir zaman rekabet edemediğini de söylüyordu. Gazete aslında frengi tedavisinde kullanılacak olan salvarsanın keşfinin en önemli sebeplerinden biri olarak, zaten tıp âleminde kullanılmakta olan arseniği daha az zehirli ve aynı zamanda tıbben daha etkili bir şekle dönüştürme çabası olarak görüyordu. *Tanin*'e göre, tahminen on sene önce atoksil denilen bir arsenik birleşimi meydana gelmişti ve bunun frengiye olan etkisi de araştırılmıştı. Genel olarak frengi için başarılı bulundu. Ehrlich'in arsenik üzerinde çalışmaya başlaması da bundan sonra başladı. Bundan dolayı kendisi, atoksil denilen maddenin kimyasal içeriğini açıkladı. Bu maddenin frengiye iyi geldiğini saptamasından dolayı bu maddeyi arsenik ile birleştirmek gerekliliğini düşündü. Ehrlich sonuç itibarıyla bu iki maddeyi birleştirdi ve adına da "*dioksit amido arsenik*" dendi. Bu birleşime Hata terkibi denildiği gibi Ehrlich tarafından 606 numarası verildiğinden 606 da denilmekteydi. Ehrlich bu birleşimini önce hayvanlar üzerinde denedi. Deney neticesinde 24 saat içerisinde hayvanlarda bulunun spiroketlerin tamamen yok olduğu görüldü ve hayvanlar iyileşti. Ehrlich bundan sonra ilacını insanlar üzerinde denemeye karar verdi ve deneme sonucunda insanlarda da frengi mikrobunun yok olduğunu gördü. Daha sonra 5 Temmuz 1910 tarihinde ilacın, frengi üzerindeki olumlu etkisinin Berlin Cemiyet-i Tıbbiyesinde ispat ve ilan edildiği ifade edilmekteydi. *Tanin*, frenginin bu yeni devasına ölçülü ve sabırlı yaklaşmak gerektiği görüşündeydi. Ancak yine de gazeteye göre, böylesi bir ilacın yüzlerce yerde denenip olumlu neticeler vermesi bile yeterliydi.³⁴¹ *Servet-i Fünûn* da 14 Temmuz 1910 tarihli sayısında Ehrlich'in yeni keşfettiği salvarsan ilacıyla insanlığın en büyük düşmanı olan frengiye karşı gelmekle medeniyet için oldukça büyük bir iş başardığını sütunlarında yazmaktaydı.³⁴²

³⁴⁰ "Profesör Ehrlich-Fennin Frengi ile Mücadelesi", *Tanin*, 28 Haziran 1326/11 Temmuz 1910.

³⁴¹ "Profesör Ehrlich-Fennin Frengi ile Mücadelesi", *Tanin*, 28 Haziran 1326/11 Temmuz 1910.

³⁴² "Frengiye Deva/Yevmi Gazetelerden", *Servet-i Fünûn*, 20'nci Sene, 39'uncu Cild, Aded: 997, 1 Temmuz 1326/14 Temmuz 1910, 142.

Tanin 15 Temmuz 1910 tarihli nüshasında da, Profesör Doktor Michaelis'in Berlin Cemiyet-i Tıbbiyesi'ndeki “*Profesör Ehrlich'in Frengi Deva-yı Cedidi*” ile icra ettiği tecrübeler ve ulaştığı başarılarla dair bir açıklamasına yer vermektedir. Habere göre, doktor, henüz altı aylık ve frengiden irsî olarak acı çeken bir çocuğu bakmış ve çocuğa Ehrlich'in keşfettiği frengi ilacını 0.6 gram ölçekte şırınga etmişti. İlacın verilmesinden üç gün sonra hastalığın belirtileri kaybolmaya başlamıştı. Sekizinci günde ise belirtiler tamamen yok olmuştu. Buna rağmen ilgili doktora göre, frengi hastalığını şırınga ile tedavisi önemli olsa da, bu ilacın frengiyi tamamen yok ettiğinin söylenmesi çok zordu. Doktor Michaelis, frenginin belirtilerinin yeniden birçok seneler sonra yeniden görülebildiğinin altını çizmişti. *Tanin* aynı haberde, Berlin'de Wirohastahanesinde de “*Ehrlich Devası*”nın uygulandığı ve olumlu neticeler alındığını yazıyordu.³⁴³

Tanin 2 Ağustos 1910 tarihli sayısında bu defa “*Frenginin Tedavi-i Cedidi Münasebetiyle*” başlığıyla İnebolu Seyyar Frengi Tabibi Doktor B. Kozmideki bir yazı yayınlanmıştı.³⁴⁴ Doktor Kozmide, kaleme aldığı yazının başında, bir süredir basın dünyasında doktorlar arasında frenginin keşfedilen yeni ve kesin tedavi şekli hakkında birçok tartışmalar yapıldığını ifade ediyordu. Artık bu yeni tedavi sayesinde, bireyler, nesiller ve toplum için müthiş bir felaket ve tahrip edici bir musibet olan frenginin insan hayatından silinmek üzere olduğunun son zamanlarda sıkça dile getirildiğini belirtiyordu. Hatta gazete sütunlarında, vilayetlere gönderilen sıhhi heyetlerin de bu yeni frengi tedavi usulünün tedaviye başlanılmasının tavsiye edildiğini söylüyordu. Kozmide yazıyı kaleme alma nedenini

“*Memalik-i Osmaniye'nin birçok aksamında bilhassa Kastamonu vilayeti dâhilinde frengi pek çok biçareganı pençe-i esareti altında zebun ve perişan ettiğinden birçok aileler, ocaklar söndürdüğünden frengi tedavisi hususundaki keşfiyatın merakla takip olunması tabii bulunmakla cihetten karin-i Osmaniye'ye arz-ı malumat eylemeği münasip bulduk.*” şeklinde açıklıyordu.³⁴⁵

³⁴³ “Profesör Ehrlich'in Deva-yı Cedidi”, *Tanin*, 2 Temmuz 1326/15 Temmuz 1910.

³⁴⁴ “Frenginin Tedavi-i Cedidi Münasebetiyle”, *Tanin*, 20 Temmuz 1326/2 Ağustos 1910.

³⁴⁵ “Frenginin Tedavi-i Cedidi Münasebetiyle”, *Tanin*, 20 Temmuz 1326/2 Ağustos 1910.

Doktor Kozmide frenginin toplum üzerindeki tahrip ediciliği ve yıkıcılığı hakkında bilgiler verdikten sonra frenginin tedavi edilme usullerinden de bahsetmişti. Frenginin bilinen en yaygın tedavi usulünün cıva ve iyodür ile yapılan tedavi olduğunu belirterek Didage Maurice'in cıva ve iyodürü sadece frengi çıbanı ortaya çıktığında kullandığını, Alfred Fournier ve bazılarının ise frengi çıbanı çıksın çıkmasın cıva ve iyodürü kullandığını söylemekteydi. Ona göre, hastalığının ilk senelerinde bulunan hamile bir kadın ile bu şartlar içerisinde doğan çocukların mutlak tedavi olunması noktasında bütün doktorlar hemfikirdi. Kozmide, yazısının devamında ise cıva ve iyodürle tedavinin frenginin kesin bir tedavi yöntemi olmadığını belirterek frengilileri bir daha yakalanmamak üzere iyileşmesinin kesin olmadığını ifade ediyordu. Daha sonra arsenik birleşiminden *atoxyl* aracılığıyla yapılan frengi tedavisinden söz etmekteydi. Frengi uzmanlarından Lassar ve Salmon isimli doktorların genelde uyku hastalığının tedavisinde kullanılan *atoxyl* frengi tedavisinde de denediklerini ve kısmen başarı elde ettiklerini fakat sonradan gözlerde hastalığa sebebiyet verdiğinden bundan da vazgeçildiğini önemle belirtiyordu. *Atoxyl*den sonra *hectine* denilen bir ilacın keşfedildiğini söylemekte ancak frengi için daimî surette kullanılabilecek bir ilacın olmadığını ifade etmekteydi. Ancak Fransız dermatolog Henri Hallopeau'nun bu maddeyi yani *hectine*yi cıva ve iyodürle destekleyerek şırınga etmesiyle yeni bir tedavi yöntemi geliştirdiğini belirtiyordu. Ancak Dr. Kozmide, frenginin ortadan kaybolrsa bile yıllar sonra yeniden nüksedebilen bir hastalık olduğundan frengi yarasını iyileştirmenin bütün bir hastalığı iyileştirmeyeceğini düşüncesindedir. Son olarak da Almanya'da Ehrlich'in frengiye karşı iki çeşit arsenik birleşimini denediğini ifade ediyordu. Bunlardan ilkinin *arsenophenyglycine*, diğerinin ise *dioxy-diamido-arseno-benzole* olduğunu söylemekteydi. Bu ikincisini Doktor Alt'ın bir şırıngaya 0.30 santigram koyarak frengililere uyguladığı ve olumlu neticeler aldığını belirtir. Kozmide, Doktor Alt'ın 27 frengiliyi bu şekilde tedavi ettiğini daha sonra uyguladığı Wassermann testinin pozitiften negatife döndüğünü ifade ettiğini söyler. 22 Haziran 1910 tarihli toplantıda Weschsellmann'ın bu ilaçtan 0.50-0.70 santigram miktarının yalnız bir defada şırınga edilmesiyle cıva ve iyodürle önceden tedavi edilememiş birçok frengilinin tamamıyla şifa bulduğunu söylediğini de belirtiyordu. Son olarak Kozmide, yazının sonuçlarını maddeler halinde şöyle sıralıyordu:

“1- Arsenikin frengi mikrobuna karşı bir tesir-i mahsus haiz olduğu ve bu cihetten edilen tatbikat-ı atı için son derece ümitbahş bir safha-ı cedid küşad eylemiştir.

2-Şimdiye kadar edilen tecarüb mürur eden zaman arsenikin frengiyi suret-i katiyyede tedavi ettiğini temin edecek derecede kâfi değildir.

3-Cıva ve iyodürle tedavi olunamayan bazı tezahürat-ı efrenciyyede müstahzarat-ı arsenikiyye ezcümle hectine muvaffakatiyle tatbik olunabilir.

4-Ehrlich ve Hallopeau usullerinin seririyattaki tatbikatını bunların netayic-i baidesini takiple beraber frenginin cıva ve iyodürle olan tedavi-i kadimini elden bırakmamak bir vecibe-i ihtiyat olduğu inkâr edilemez.”³⁴⁶

Salvarsanın frengiyi iyileştirmesi hakkında olumlu yaklaşan diğer bir kişi de Doktor Osman Macid idi. Osman Macid, salvarsanın keşfedilmesinden birkaç ay sonra 1910 yılında kaleme aldığı *Ehrlich-Hata Yahud 606* adlı risalesinde bu ilacın kesin ve kati bir surette frengiye şifa olduğunu ifade etmişti.³⁴⁷ Osman Macid, Almanca ve konuyla ilgili yazılmış yabancı kaynaklardan istifade ederek yazdığı eserde, ilacın keşfini, nasıl hazırlandığını ve frenginin hangi evresinde ne kadar başarılı olduğunu anlatmıştır. 606’yı kullanırken frenginin kan yoluyla teşhisinde önemli bir test olan Wassermann testinin öneminden bahsederek 606’yı şırınga ettikten sonra Wassermann testinin menfi (-), neticesi vermesinin ilacın etkisinin kanıtı olduğunu da ifade etmiştir.³⁴⁸

Frenginin önlenmesi için alınacak önlemler ve salvarsanın olası etkileri üzerine görüşlerini beyan eden doktorlar arasında Dr. Kilisli Rıfat Bey de bulunuyordu. *Tanin*’in 22 Mart 1911 tarihli nüshasında bütün bu fikirlerini “*Frengiden Tahaffuz Meselesi ve Yeni Frengi İlacı*” başlığıyla yayınladığı makalesinde söz etmekteydi.³⁴⁹ Dr. Kilisli Rıfat, frengi mücadelesinde İtalya’da uygulanan bazı önlemler üzerinde durduktan sonra salvarsanın keşfi üzerine değerlendirmeler yapmıştı. Ehrlich ve yardımcısı Hata tarafından arsenikin birleşiminden elde edilen salvarsan ya da 606 adlı ilacın binlerce defa denendikten sonra frengiyi hızlı ve gözle görülür bir biçimde iyileştirdiğini

³⁴⁶ “Frenginin Tedavi-i Cedidi Münasebetiyle”, *Tanin*, 20 Temmuz 1326/2 Ağustos 1910.

³⁴⁷ Osman Macid, *Ehrlich-Hata Yahud 606*, Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, Dersaadet 1326, 3.

³⁴⁸ Osman Macid, *Ehrlich-Hata Yahud 606*, 4-27.

³⁴⁹ “Frengiden Tahaffuz Meselesi ve Yeni Frengi İlacı”, *Tanin*, 9 Mart 1327/22 Mart 1911.

vurgulamaktaydı. Ancak bu ilacın frengi hastalığını sürekli olarak mı yoksa geçici bir süre için mi iyileştireceğinin bir mesele olduğuna da dikkat çekiyordu. Fakat yine de frenginin tedavisinde kullanılan en iyi ve etkili ilacın da salvarsan olduğunu yineliyordu. Doktor Kilisli Rıfat, daha sonra Avrupalı doktorların görüşlerine yer vererek Avrupalı doktorların salvarsanın, frengiyi bir şırınga ile iyileştirdiği ve az zaman zarfında oldukça etkili sonuçlar verdiğini söylediklerini beyan ediyordu. Kendisi, bu görüşe katılmakla birlikte cıvanın da tedavi de vazgeçilmez olduğunu belirtiyordu. Ancak yine de Kilisli Rıfat'a göre, salvarsan memleketimizin de yararlanması gerektiği bir ilaçtı. Bununla birlikte salvarsanın bazı kusurlarının ve zararlarının da bulunduğunu açıkça belirtmekteydi. Avrupalı doktorların bazılarının 606'nın pek semdar (*zehirli*) olduğunu bazılarının ise frengiyi kalıcı olarak tedavi ettiğini ileri sürdüklerini açıklamaktaydı. Viyanalı Doktor Pick gibi bazı doktorların da salvarsan ile cıva arasında pek de bir fark olmadığını söylediklerini de ifade ediyordu. Şimdiye kadar 606'nın 12 bin kişide denendiğini ve özellikle gözlerde bozulmaya neden olduğunu belirtiyordu. Gözlerden başka, şırınga edilen yer etrafında şiddetli ağrılara sebep olduğunu ayrıca ateş ve hummanın bile ortaya çıktığını da önemle ifade ediyordu. 12 kişinin salvarsandan dolayı hayatını kaybettiğini de vurgulamaktaydı. Kilisli Rıfat 606'nın zararları noktasında Ehrlich'in bu gibi durumların hastaların bazılarında kalp ve damar sorunları olmasından ve özellikle ilacın doğru şırınga edilememesinden kaynaklandığı söylediğini de eklemekteydi. Son olarak şu ifadelerle yazısına son veriyordu:

“Artık bir frengiliyi, hastalığını bin türlü vasıtalarla hemcinsine bulaştırarak sıhhat ve selamet-i umumiyeye gayrikabil-i tamir rahneler açan müthiş bir menba-ı intani bir tek şırınga ile zararsız ve ziyansız bir hale getirebilmek ve memalik-i mütemeddeninin kâffesinde her gün daire-i şümülû tevsi eyleyen fehaşetin tanzim ve tahaffuzunu büsbütün yeni bir mecra-yı salim ve mantıkiye sevk ederek maksad-ı meşru-ı tevakkinin hürriyet-i şahsiyeyi tahdid ve tazib etmeksizin ve kimsenin menfaat ve ticaretine dokunmaksızın tahakkukunu temine muvaffak olmak ne hayal ne de temenni-i muhal addedilemez. Ehrlich ilacı, yavaş yavaş İtalya'da, Rusya'da frengi illetinin az çok icra-yı tahribat eylediği memleketlerin birçoğunda tahaffuz hukukunun esasını teşkil edeceği zan ve tahmin ediliyor, umulur ki, vakt-i merhunu gelince bizde de bu devanın tesir-i şifabahşasından, frengi

*tahribatından müessir olan aksam-ı memleketimizde istifade edilmek fırsatı fevt edilmez.”*³⁵⁰

Bakteriyolog ve Kimyager Osman Nuri de *Tanin*’de yayımladığı “*Terakkiyât-ı Fenniye ve Medeniye*” başlıklı yazısında Ehrlich’in keşfettiği 606 ilacıyla insanlığı, derinden sarsan ve yıkan frenginin açtığı yaraları kapattığını belirtiyordu.³⁵¹ Tevfik Salim Bey³⁵² de, ilacın frenginin ilk üç devresinin tedavisinde son derece olumlu sonuçlar verdiğini yayımladığı makalesinde ifade etmişti.³⁵³

Doktor Kilisli Rıfat’tan sonra salvarsanın olumsuz etkileri üzerinde duran diğer bir doktor da Yüzbaşı Aziz Samih idi. Aziz Samih, Paris’te görev yaparken *Senin*’in 22 Mayıs 1911 tarihli sayısında “*Frengi ve 606*” başlıklı bilimsel bir yazı kaleme almıştı. Aziz Samih Bey, yazının başında Ehrlich tarafından keşfedilen 606’nın, birçok doktor tarafından bir şırınga ile frengiyi kesin olarak tedavi ettiğinin iddia edildiğini söylemekteydi. Fakat Aziz Samih Bey, bu görüşe katılmadığını ve 606’nın etkisinin ne olduğunun ancak uzun denemeler sonucunda anlaşılabileceğini dile getirmişti. 606 ilacının sadece kısa bir müddet için frengi yaralarını kapatabildiğini önemle ifade eden Aziz Samih Bey, bu hastalığın ilaca rağmen yeniden nüksedip etmeyeceğine bakılması gerektiğini de sözlerine ekliyordu. Son zamanlarda Fransa hastanelerinde gerçekleştirdiği gözlemlerine göre, 606’nın frengiye karşı kesin bir deva olmadığını ve bu ilaç ile tedavi edilen hastalarda değil senelerden sonra hatta bir iki ay zarfında frenginin yeniden ortaya çıktığını söylüyordu. Aziz Samih Bey, gözlemlerini istatistiki olarak aktardıktan sonra 606’nın nasıl bir ilaç olduğu konusunu ele alıyordu. 606’nın parlak sarı renkte bir toz olduğunu, yüzde otuz dört arsenik içerdiğini, doğrudan şırınga edilmediğini ve kullanılmadan önce esaslaştırıldıktan sonra uygulanması gerektiğini de ifade ediyordu. 606’nın olumsuz etkilerini ifade eden Aziz Samih Bey, ilacın hastaları zehirlediğinden ve ishale neden olduğundan da bahsetmekteydi.³⁵⁴

³⁵⁰ “Frengiden Tahaffuz Meselesi ve Yeni Frengi İlacı”, *Tanin*, 9 Mart 1327/22 Mart 1911.

³⁵¹ “Terakkiyât-ı Fenniye ve Medeniye”, *Tanin*, 20 Nisan 1327/3 Mayıs 1911.

³⁵² Türk tıp tarihinde önemli bir yere sahip olup tifo, dizanteri ve verem üzerine çalışmalarıyla tanınan Tevfik Salim (Sağlam)’in özel ve mesleki hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Başustaoğlu, *Bir Nefes Sıhhat, Tevfik Sağlam’ın Yaşamı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

³⁵³ Tevfik Salim, “606 İlacı”, *Osmanlı Seririyat Mecmuası*, Sene: 1, Numero: 10, Matbaa-ı Ebuzziya, Konstantiniyye Kânun-ı evvel 1326, 476-477.

³⁵⁴ “Frengi ve 606”, *Senin*, 9 Mayıs 1327/22 Mayıs 1911.

Bu yazıdan yaklaşık iki hafta sonra ise Beyoğlu Nisa Hastanesi Tabib-i Evveli Doktor Necmeddin Arif Bey, *Şehbal*'in 28 Mayıs 1911 tarihli sayısında yayınladığı “İlimlerle Fenler/Profesör Ehrlich ve 606” başlıklı yazısında bizzat Frankfurt’ta aynı zamanda da hocası olan Ehrlich’in yanında kalarak 606 ilacını deneyerek tecrübe ettiğini ifade ediyordu. 606 hakkında bilgiler veren ve bu ilacı ilk defa İstanbul’da uygulama şerefine ulaştığını belirten Necmeddin Arif Bey, 606’nın şiringasından birkaç hafta içerisinde frengi belirtilerinin gözle görülür bir şekilde kaybolduğunu ifade ediyordu.³⁵⁵

Salvarsanın Osmanlı Devleti’nin tüm vilayetlerinde uygulanması için ilk adımı ise Etfal Hastanesi eski Doktoru Beylerbeyli İbrahim Bey attı. İbrahim Bey, 28 Ocak 1911 tarihinde Meclis-i Mebusan Riyasetine, “*Memalik-i Osmaniyyede Hükümferma Olan Frengi İlet-i Müdhişesinin Çare-i İndifaina Dair Meclis-i Mebusan-ı Osmani Riyaset-i Celilesine Takdim Olunup Makam-ı Sadarete Havale Buyurulan Layihadır*” başlıklı bir öneri sundu. İbrahim Bey, 606’nın keşfinden kısa bir müddet sonra Frankfurt’a giderek Ehrlich ile birlikte 606 ilacını çeşitli hastalara uyguladığını ve frengiyi iyileştirmede olumlu sonuçlar aldığını, Avrupa’da bu ilacı başka doktorlarında uygulayarak başarılı sonuçlar aldığını ve bu ilacın bütün Osmanlı vilayetlerindeki frengi hastaları üzerinde uygulanmasını tavsiye ediyordu. İbrahim Bey, önerilerini sadece bununla da sınırlamayıp frengi illeti taşıyan sermayelerin ülkeye sokulmaması, İstanbul’da 150 kişilik son sistem bir frengi hastanesinin kurulması, Rumeli topraklarında frenginin olduğu yerlere seyyar heyetler gönderilmesi ve doktorların hasta tedavisinde 606’yı kullanması, frengi hastalığının önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması ve frengiyle mücadele için kanunlar, düzenlemeler çıkarılması, doktorlar arasından bir frengi komisyonu kurulması gibi tavsiyeler önermekteydi.³⁵⁶ İbrahim Bey’in bu önerileri, Meclis-i Mebusan tarafından 20 Mart 1911 tarihinde Meclis-i Tıbbiye ve Sıhhiye-i Umumiye Nezaretine gönderilmiş ve burada müzakere edildikten sonra ilgili Meclis Reisi Besim Ömer tarafından 29 Nisan 1911 tarihinde geniş bir rapor hazırlanmış, raporda frengiyle mücadelede neler yapıldığı anlatılarak 606 ilacının kullanımında ihtiyatlı

³⁵⁵ Doktor Necmeddin Arif, “İlimlerle Fenler/Profesör Ehrlich ve 606”, *Şehbal*, İkinci Sene, Aded: 40, 15 Mayıs 1327/28 Mayıs 1911, 307.

³⁵⁶ Beylerbeyli İbrahim, “Memalik-i Osmaniyyede Hükümferma Olan Frengi İlet-i Müdhişesinin Çare-i İndifaina Dair Meclis-i Mebusan-ı Osmani Riyaset-i Celilesine Takdim Olunup Makam-ı Sadarete Havale Buyurulan Layihadır”, *Strat-ı Müstakim*, Altıncı Cild, Aded: 145, 2 Haziran 1327/15 Haziran 1911, 234-236; Yılmaz, *Love in the Time of Syphilis*, 122.

davranmak zorunda olduklarını ve tecrübe edilmeden şimdilik geniş bir mikyasta kullanılmasına müsaade edilmeyeceğini belirtmişti.³⁵⁷

Devlet yetkililerinin salvarsanın kullanımına dair ölçülü davranılması tavsiyelerine rağmen ilacın İstanbul'da uygulandığına yukarıda değinilmişti. İlaç sadece İstanbul'da değil Osmanlı'nın Arap coğrafyasında bilhassa Bağdat Vilayetinde de uygulanmıştı. Bağdat Vilayet Sıhhiye Müfettişi Nizameddin, Gureba Hastahanesi Tabibi ve Gureba Hastahanesi Emraz-ı Efrenkiye Mühassısı Muzaffer, 11 Aralık 1911-7 Ocak 1912 tarihleri arasında Tefvik bin Eylem, Necibe bint Ahmed ve Abbas bin Hamadi isimli 3 frengi hastası üzerinde salvarsanı şırınga etmek suretiyle denemiş ve olumlu sonuçlar almıştı.³⁵⁸ Doktor Muzaffer ve Nizameddin Beyler bunlarla da yetinmeyip yaklaşık 80 hasta üzerinde daha salvarsan uygulamışlardı. Bu hastaların bazılarında bir defada 0.60 gramlık salvarsan şırıngası iyi gelmişken bazılarında ise iki, üç hatta dört defa uygulanmış ve olumlu neticeler alınmıştı.³⁵⁹ 15 Aralık 1913 tarihine kadar aralıklarla Bağdat'ta frengi hastaları üzerinde salvarsanı tecrübe eden Doktor Muzaffer ile Nizameddin, ilaç hakkında olumlu görüşlerde bulunmuş ve ilacın büyük ölçüde tüm memlekette uygulanmasını istemişlerdi. Salvarsanı frenginin önlenmesinde yegâne kurtuluş olarak gören bu doktorlar, ilacın her yere gönderilerek hastalara ücretsiz olarak yapılmasını arzu etmişlerdi.³⁶⁰ Elde ettikleri bu sonuçları resmi bir yazıyla Dâhiliye Nezaretine de göndermişlerdi. 5 Şubat 1912 tarihli bu yazıda, Irak hattında frenginin yayılması dolayısıyla ırkın kurtulması için salvarsanın frengi hastalığının çeşitli safhalarında pek önemli bir etkisinin görüldüğü ve hastalara şifa olduğu çeşitli yazılardan anlaşıldığı bildiriliyordu. Yazının devamında büyük miktarlarda salvarsan ithal edilmesi için talepte bulunulduğu ve salvarsanın kullanımıyla freniye karşı iyi sonuçlar alındığı vurgulanıyordu.³⁶¹

Salvarsanı bizzat hastaları üzerinde deneyip ilaç hakkında olumlu düşüncelere sahip tüm bu doktorların taleplerine rağmen salvarsan tüm memlekette hemen uygulamaya konmadı. Devlet yetkilileri, salvarsanın Avrupa'da henüz deneme aşamasında

³⁵⁷ BOA, BEO/3891-29178.

³⁵⁸ BOA, DH. İD/55-44-2-3.

³⁵⁹ Doktor Nizameddin-Doktor Muzaffer, *Bağdad'da Frengi İletinin "Salvarsan" ile Tedavisi*, Şabender Matbaası, Bağdad 1329, 17-23.

³⁶⁰ Doktor Nizameddin-Doktor Muzaffer, *Bağdad'da Frengi İletinin...*, 28-29.

³⁶¹ BOA, DH. İD/55-44-4.

olduğundan dolayı tüm memlekette hastalara uygulanmasını sakıncalı gördü.³⁶² Tam başarı sağlanmadan salvarsanın tüm memlekete yaygınlaştırılması bazı olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Bununla birlikte Kastamonu Vilayeti'nde ve Cide gibi bazı yerlerde salvarsanın denenmesi istendi.³⁶³ Bu konuda Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi Besim Ömer Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 17 Şubat 1912 tarihli yazıda, salvarsanın Kastamonu Vilayeti'nde ihtiyatla uygulanması için gerekli tavsiyelerin Kastamonu Vilayeti Frengi Hastaneleri Müfettiş-i Umumiliğine bildirildiği ifade ediliyordu. Bu konuda Besim Ömer, alınacak sonuçların durumuna göre gereğinin yapılacağı ve aşının şimdilik geniş ölçüde uygulanamayacağı görüşündeydi. Besim Ömer ayrıca Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye azalığında bulunup sonradan Bağdat Sıhhiye Müfettişi olarak tayin edilen Nizameddin Bey'in aşı konusunda kendisiyle aynı görüşte olmasına rağmen Bağdat'ta bu ilacın kullanılmasını istemesine de anlam veremediğini açıkça beyan ediyordu. Salvarsan aşısının frengiyi iyileştirme hususunda bir gelişme kaydedilmedikçe ve bu ilacın kullanılmasına engel sebepler kesin bir şekilde belirlenip Avrupa doktorları tarafından onaylanmadıkça tedbirin elden bırakılmaması konusunda Bağdat Sıhhiye Müfettişine bildirilmesi gerektiğini belirtiyordu.³⁶⁴

Bir müddet sonra salvarsanın frengi tedavisinde kullanımına izin verilmiş ve frengi hastaları üzerinde cıva ve iyodür potasyum ile birlikte kullanılmaya başlanmıştı. Aşı uygulamaları sadece İstanbul, Bağdat ve Kastamonu değil İzmir Vilayeti'nde de bazı doktorlar tarafından uygulanmaya devam etmişti.³⁶⁵ Ancak salvarsanın ülke içerisinde kullanımı layıkıyla yaygınlaşmamış, bu yaygınlaşmama yetkililerin endişelendiği üzere fenni değil maddi sebeplerden ötürü gerçekleşmişti. Bununla birlikte ilacın fayda sağlayıp sağlamadığı konusunda doktorlar arasında sonrasında da bazı tartışmalar devam

³⁶² Dâhiliye Nezaretinden Bağdat Vilayeti'ne gönderilen 29 Eylül 1910 tarihli bir yazıda Almanyalı muallim tarafından keşfedildiği bildirilen frengi ilacı bugün denemede olup henüz satışa çıkarılmadığı için şimdilik tedarik edilip gönderilemeyeceği Meclis-i Tıbbiye'den bildirildiği beyan edilmiştir. BOA, DH. İD/55-13.

³⁶³ Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen 17 Temmuz 1911 tarihli bir yazıda, frengi hastalığına karşı keşfedilen 606 unvanıyla ünlenmiş Ehrlich devasının uygulanmasından elde edilecek neticenin hastalarda başarıya ulaştığı takdirde diğer mahallere de gönderilerek şimdilik Cide kazasında bir an evvel uygulamaya konulması istenmiştir. BOA, DH. İD/55-29.

³⁶⁴ BOA, DH. İD/55-44-5.

³⁶⁵ Başak Ocak, "Frenginin Tedavisinde Salvarsan ile Neosalvarsan'ın Keşfi ve Bazı Osmanlı Hekimlerinin Bu İlaçlar Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: XL, Haziran 2019, 303-304.

etmişti.³⁶⁶ Tartışmalar iyice alevlenince ve özellikle salvarsana karşı çıkan doktorlar tarafından salvarsanın aslında frengiyi tedavi edemediği şeklinde gazetelerde ilanlar verilmeye başlayınca 1913 yılı içerisinde Meclis-i Ali-i Sıhhi, bir karar alarak halkın bu türden doktorlara itibar etmemesi gerektiği konusunda dikkatleri çekmişti. Alınan karara göre, salvarsanın frengi üzerindeki olumlu etkilerine dair bir beyanname neşredilmesi ve Tababet-i Adliye Şubesinde bir “*İcra-yı Tababet Kanunu*” layihası hazırlanması için çalışmalara başlanmıştır.³⁶⁷

1.4. MECLİS-İ MEBUSAN’DA FRENGİ TARTIŞMALARI

Frenginin ülke dâhilinde gitgide yaygınlaşması, bu sorunun Meclis-i Mebusan³⁶⁸ gündemine taşınmasına sebep oldu. 1909-1918 yılları arasındaki dönemde meclis içerisindeki birçok mebus, diğer salgın hastalıklar konusunda olduğu gibi frengi konusunda da çeşitli söylemlerde bulunarak frengiyle mücadelede neler yapılması gerektiği üzerinde durmuşlardı. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Meclis-i Mebusan’ın farklı dönemlerinde ve oturumlarında frengi meselesi, çeşitli açılardan mebuslarca gündeme getirilmiş ve tartışılmıştı. Frengi meselesini gündeme taşıyan mebusların ilki, Bursa Mebusu Tahir Bey olmuştu. Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey’in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 13 Mart 1909 tarihli yazıdan da anlaşıldığı üzere Tahir Bey, frenginin bir süreden beri memlekette yaptığı tahribat üzerinde durarak özellikle Aydın Vilayeti’nin Eşme kazasına dahi yayılmasından dolayı Meclis-i Mebusan’a bu konuda şimdiye kadar ne gibi önlemler alındığını sormuştu. Tahir Bey, bundan başka Kastamonu’da frengiye karşı hangi önlemlerin alındığını, Kastamonu’dan başka kaç tane

³⁶⁶ Salvarsanın aslında frengiyi iyileştirmede bir etkisinin olmadığı görüşü için bkz. Doktor Bensiyon Kemal Levi, “606 Hakkında”, *Felsefe Mecmuası*, Cild: 1, Sayı: 7, 1329/1913, 53-56; İlacın frengiyi yenmede en önemli çare olarak ifade edilen görüş için bkz. Doktor Saib, Doktor Hayri Kemal, “Yine 606 Hakkında”, *Felsefe Mecmuası*, Cild: 1, Sayı: 8, 1329/1913, 61-63.

³⁶⁷ “Meclis-i Ali-i Sıhhiyece İttihaz Olunan Mukarrerat”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1329.

³⁶⁸ Meclis-i Mebusan, 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesi üzerine gerçekleşen seçimler neticesinde 17 Aralık 1908 tarihinde yeniden faaliyete geçti. 1912 yılına kadar ilk dönem şeklinde faaliyetini sürdüren bu meclis, 1912’deki seçimlerle ikinci dönem olarak faaliyetlerini sürdürdü. Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa, seçimlerin uygunsuz bir şekilde yapıldığını ileri sürmesiyle meclisin ikinci dönemi de uzun sürmedi ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa 4 Ağustos 1912 tarihinde meclisi feshetti. Balkan savaşları sebebiyle seçim yapılamadı ve 23 Ocak 1913 tarihinde Bab-ı Ali Baskını ile ikdidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, 1914 yılında yeniden seçimlere gitti. 14 Mayıs 1914 yılında meclis yeniden açıldı ve bir savaş meclisi olarak 21 Aralık 1918 yılına kadar çalıştı. Bkz. Ali Akyıldız, “Meclis-i Meb’ûsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, Ankara 2003, 245-247.

frengi ile mücadele merkezinin bulunduğunu, İstanbul'daki umumhanelerin miktarını ve frengiyle ilgili mevcut istatistiklerin neler olduğunu sormuştu.³⁶⁹

Frenginin mecliste gündem olmasının bir sebebi de, aslında frengi doktorlarının frengiyle mücadele için Meclis-i Mebusan'a gönderdikleri telgraflardı. Bu konuda Dâhiliye Nezaretinden Şehremanetine gönderilen 29 Haziran 1909 tarihli resmi yazıda, Tabip Nuri adlı bir frengi doktorunun imzasıyla Meclis-i Mebusan'a gönderilen bir telgraftan bahsediliyordu. Yazıya göre, Tabip Nuri, telgrafında İstanbul'da frengi hastanesi bulunmadığından yakınıyor, frenginin kaynağı olan yerlerin muayeneye tabi tutulmamasından ötürü frenginin yayıldığını dile getirerek bu konuda hangi önlemlerin alındığını soruyordu.³⁷⁰

1910 yılından itibaren mebusların bizzat meclis oturumlarında frengi meselesi hakkında önergeler verdikleri ve bu meseleyi sözlü olarak dile getirdikleri anlaşılmaktadır. Meclis-i Mebusan'ın 16 Ocak 1910 tarihli otuz birinci oturumunda, Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi, Ankara Vilayeti'nde yapılmakta olan frengi hastanesinin maddi yetersizliklerden ötürü yarım kaldığını ve gerekli masraflar tahsis edilirse hastanenin bitirileceğini belirtiyordu. Hastane bitirilemediği için de frenginin günden güne yayıldığını, frenginin vatana asker gönderen aileleri perişan ettiğini, hane ve köyleri viran eylediğini, özellikle kimsesiz dul kadın ve yetimleri kurban ettiğini içtenlikle beyan ettikten sonra hastanenin tamamlanmasının yetkililerin vicdan ve merhametinde olduğunu da sözlerine ekliyordu. Önerge, daha sonra oylamaya sunulurken Sıhhiye Encümeni'ne havale edilmişti.³⁷¹

³⁶⁹ BOA, DH. MKT/2768-10-1.

³⁷⁰ BOA, DH. MKT/2860-19.

³⁷¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (bundan sonra MM ZC), İkinci Sene, Otuz Birinci İçtima, 16 Kânun-ı sâni 1325/29 Ocak 1910, 105; Aynı sayfadaki önerge aynen şöyle idi:

“Riyaseti Celileye

Millet-i Osmaniye 'yi Mevla muhafaza buyursun, vilâyetimiz bulunan Ankara vilâyetinin dâhil ve haricinde bütün dehşetiyle hükmünü icra eyleyen illet-i firengiyenin tahribatını idare-i sabıka nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alarak, üçbin lira miktarı bir meblağ sarfiyla frengi hastahanesi inşa etmekte iken meşrutiyet-i mübeccelemiz ilân olunup, tahsisatı dahi bulunamadığından binayı mezkûr bir buçuk senedir kar ve yağmur altında natemam olarak harap olup gidiyor. Vâesefâ, halbuki illeti mezkûre şanlı ordumuza delikanlı ihzar edecek aileleri perişan, hane belki de kariyeleri viran, hasseten kimsesiz olan eramil ve eytamı kurban eylemekte devam ettiğinden rûfeka-yı muhteremenin meftur bulundukları vicdanı hamiyet ve muttasıf oldukları merhameti şefkatlerinden ümit eylerim ki takrir-i dâiyanemin kabulüyle ait olduğu encümene havalesi istirham olunur.

16 Kânunusani 1325

Ankara Mebusu
Hacı Mustafa”

Meclis-i Mebusan'ın 2 Şubat 1910 tarihli otuz dördüncü oturumunda ise Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey, Şehremanetinin borçlanmasıyla ve köprü yapımı meselesiyle ilgili görüşmelerde bazı mebusların meclise karşı verdikleri bir mülakata değinmişti. Mülakatta Kirkor Zöhrap Efendi ile bazı mebusların “*İstanbul payitahttır, umum Memalik-i Osmaniye'nin kalbidir. Burada emrazın istilasına sebebiyet verecek nezafetsizlik, taharetsizlik vukuunu hangi mebus arzu eder?*” şeklindeki söylemlerinin sanki bunun aksi varmış gibi bir anlam taşıdığını belirtmiş ve söz konusu kamu sağlığıysa söylenecek çok sözünün olduğunu ifade ettikten sonra bunu dillendiren mebusları eleştirerek

“Ezcümle o zevat, bu bir milyonu oraya tahsis edeceklerine yahut üç yüz bin lirasını buraya sarf edeceklerine, öteden ensal-i beşeriye üzerinde dehşetli tazyik icra etmekte olan ve Kastamonu ve Anadolu'nun diğer taraflarında dehşetle icra-yı hükmeden frengi hastalığı için fedakârlıklarda bulunsunlar.” şeklinde bir çıkışta bulunmuştu.

Bu sözüyle İsmail Hakkı Bey, frengiyle mücadele etmenin bir şehrin sıhhatinden daha önemli olduğunu ve paranın, daha önemli olarak gördüğü frengi mücadelesine harcanması gerektiğini vurgulamıştı.³⁷²

Frengiyle mücadele konusunda devlet yetkililerinin ne gibi önlemler aldığı ve frenginin nüfusa oranı, mebusların aklına takılan sorulardan biriydi. Bu anlamda Sivas Mebusu Hüsnü Bey'in meclisin 22 Şubat 1910 tarihli kırk beşinci oturumunda verdiği önerge, bu açıdan önemliydi. Frenginin memlekette gittikçe yaygınlaştığını diğer mebus arkadaşlarının dile getirdiğini ve bu sebeple frenginin ne durumda olduğunu ve hangi önlemler alındığıyla ilgili bazı sorular sormuştu: 1- Vilayet ve liva belediye tabipleri tarafından gönderilen frengi istatistiklerinde bu hastalığın oranı ne kadardır ve hangi azadan dahil olmaktadır? 2- Şimdiye kadar alınan önlemler nelerdir? 3-Bundan böyle hangi fenni önlemler alınacaktır?, şeklindeydi. Hüsnü Bey'in bu önergesi, yapılan oylama neticesinde Sıhhiye Encümeni'ne gönderilmişti.³⁷³

Halk sağlığının korunması ve frengiyle mücadele hususunda bazı tavsiyeleri içeren önergeler de verilmişti. Meclisin 2 Mart 1910 tarihli kırk dokuzuncu oturumunda

³⁷² MM ZC, İkinci Sene, Otuz Dördüncü İcuma, 20 Kânun-ı sâni 1325/2 Şubat 1910, 176.

³⁷³ MM ZC, İkinci Sene, Kırk Beşinci İcuma, 9 Şubat 1325/22 Şubat 1910, 425.

Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Bey, on maddeyi içeren memleketin gene sıhhatini ve özellikle frengiyle mücadeleyle de kapsayan önergesi tartışılmıştı. Önergeye göre özetle³⁷⁴; ülke genelinde hekim ve eczacı miktarı yetersizdi³⁷⁵ ve buna karşı önlem alınmalıydı. Her vilayet ve kazada bir eczane ve hastane açılarak hastalar ücretsiz tedavi edilmeliydi. Her kaza ve nahiye birer seyyar tabip gönderilmeli ve “*aklı ermeyen bütün köy ahalisinin*” sağlıkları sürekli olarak kontrol altında bulundurulmalıydı. Frengi ve cüzam hastalığı bulunan yerlerde gerektiği kadar sabit ve seyyar hastaneler yapılmalı ve bu gibi yerlere tabip ve tabip muavinleri görevlendirilmeliydi. Frengiyle şüpheli olan yerlerin bütün ahalisi muayene edilmeli ve memleket dâhilinden iskelelere inen ve iskelelerden memleket dâhiline giren herkes tıbbi muayeneye tabi tutulmalıydı. Mevcut frengi hastaneleriyle diğer hastanelerin eksiklikleri giderilmeliydi.³⁷⁶ İsmail Mahir Bey tarafından verilen bu önerge, konuya “*dikkat çekmek*” için 6 Mart 1910 tarihinde Dâhiliye Nezaretine havale edilmişti.³⁷⁷

Frengi meselesini sıkça dile getirenlerin başında Bursa Mebusu Tahir Bey geliyordu. Yukarıdaki kısımda Tahir Bey’in frengi meselesine yönelik ne tür önlemler alındığına dair sorular sorduğu ifade edilmişti. Tahir Bey, bu defa meclisin 10 Mart 1910 tarihli elli ikinci toplantısında söz alarak

“Frengi için söz söyleyeceğim. Buna dair olan nizamnamenin tanziminde isticlal olunsun. Bunlar meyanına ithal edilsin. Mademki müzmin hastalıktan bahs olunuyor, asıl Anadolu’nun müzmin hastalığı frengi hastalığıdır. Milyonlarla nüfus, bu yüzden telef olmuştur. Binaenaleyh bunlar meyanına yazılarak tebliğ edilsin.” demiş ve frenginin Anadolu’daki en mühim ve yaygın hastalık olduğunu belirtmişti.³⁷⁸

³⁷⁴ Takririn tamamı için bkz. BOA, DH. MUI/53-56-27, 28.

³⁷⁵ Tabip ve eczacı yetersizliğini İsmail Mahir Bey, şu sitem dolu cümlelerle dile getirmişti: “Kazalarda ne hekim, ne eczacı var. Size bir tanesini misal olarak arz edeyim. İnebolu’ya gidiyorum bu sene. On iki yaşında bir çocuk asılmış. Orada ya kendi kendini asmış yahut başkası asmış. Hekim olmadığından on gün onu kimse indiremedi. Orada ağaç dalında sallandı. İnebolu gibi bir yerden on gün sonra güç hal ile bir hekim gelebilmiş. Bu bir, bir daha, sonra bir kadın kendisini asmış. Yine hekim bulunmadığı için her tarafı çürümüş.”. MM ZC, İkinci Sene, Kırk Dokuzuncu İctima, 17 Şubat 1325/2 Mart 1910, 516.

³⁷⁶ MM ZC, İkinci Sene, Kırk Dokuzuncu İctima, 17 Şubat 1325/2 Mart 1910, 515-516.

³⁷⁷ MM ZC, İkinci Sene, Kırk Dokuzuncu İctima, 17 Şubat 1325/2 Mart 1910, 516; BOA, DH. MUI/53-56-30.

³⁷⁸ MM ZC, İkinci Sene, Elli İkinci İctima, 25 Şubat 1325/10 Mart 1910, 604.

Tahir Bey, meclisin 14 Ocak 1911 tarihli yirmi sekizinci içtimasında da “*tenakus-ı nüfus*” (nüfusun azalması) meselesi tartışılırken frengi ve diğer hastalıkların nüfusun azalmasında birer etken olduğunu ifade etmişti.³⁷⁹

Mecliste bütçe görüşülürken frengi ile mücadele kapsamında frengi hastanelerine sarf edilecek para miktarı da gündeme gelmişti. Bu bağlamda meclisin 19 Mayıs 1910 tarihli doksan üçüncü toplantısında, Maliye Nezaretince hazırlanan ve Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından Meclis-i Mebusan Riyasetine sunulan tezkirede³⁸⁰, Kastamonu Vilâyeti dâhilindeki frengi hastaneleri için 1909 senesi bütçesinde yazılı miktarı aşan harcamaların hapishaneler tahsisatından aktarılarak karşılanması isteniyordu. Tezkire oylamayla Muvazene Encümeni’ne gönderilmişti.³⁸¹

Frengiyle mücadelede doktorların Anadolu vilayetlerine gitmemeleri ve bu sebeple de yapılan mücadelenin yetersiz kaldığı görüşü de mecliste tartışılan hususlardan biriydi. Bu konuda meclisin 23 Kasım 1910 tarihli altıncı içtimasında söz alan Dâhiliye Nazırı ve aynı zamanda Edirne Mebusu Mehmet Talat Bey, belediye doktorlarının tayini meselesini dile getirerek taşralarda belediye doktorlarının masraflarının belediye bütçesinden karşılanamadığı için tabip maaşlarının ödenmesi hususunda 16 bin lira tahsis ettiğini ve bu konuya önem verdiğini belirtmişti. Devamında “*Çünkü biliyordum ki, memleketin birçok yerinde frengi gibi sair hastalıklar da icra-yı hükmediyor.*” diyerek frenginin ve diğer hastalıkların memleket içerisinde gittikçe yaygınlaştığına dikkat çeken Talat Bey, defalarca Meclis-i Tıbbiye’ye gittiğini ancak 600 kuruş maaş verildiğinden hiçbir tabibin rağbet etmediğini dile getiriyor ve tabiplerin Ankara’ya, Malazgirt’e gitmemelerinden şikâyet ediyordu. Bu sebeple bir süre sonra tabip maaşını 600 kuruştan 1000 kuruşa çıkardıklarını ancak tabiplerin yine taşraya gitmediklerinden yakınıyordu. Taşraya gitmek istemeyen tabiplerin, görevlerinden azledilmesine karar verdiklerini ve başka bir çare de düşünemediklerini belirtmekteydi.³⁸²

³⁷⁹ MM ZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İçtimaiye, Yirmi Sekizinci İçtima, 1 Kânun-ı sâni 1326/14 Ocak 1911, 777.

³⁸⁰ Bu tezkire 12 Mayıs 1910 tarihinde hazırlanmış ve Meclis-i Mebusan’a onay için gönderilmişti. BOA, MV/140-13.

³⁸¹ MM ZC, İkinci Sene, Doksan Üçüncü İçtima, 6 Mayıs 1326/19 Mayıs 1910, 1765.

³⁸² MM ZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İçtimaiye, Altıncı İçtima, 10 Teşrin-i sâni 1326/23 Kasım 1910, 97.

Mecliste frengi ile mücadele konusunda dile getirilen meselelerden biri de, askerlerin frengiyi bahane ederek askerlikten kurtulma çabalarıydı. Bu konuda Taşlıca Mebusu Ali Vasfi Bey, meclisin 4 Şubat 1911 tarihli birleşiminde söz alarak askeri vazifesinden kurtulmak için bir askerin idrar yerinin üzerini kav ile ateşe vererek yakıldığını ve bölge üzerinde oluşan yarayı da doktora frengi yarası olarak göstererek askerlikten kurtulmayı planladığını ifade etmişti.³⁸³

Frengi meselesini meclisin 18 Mayıs 1911 tarihli yüz birinci birleşiminde bu defa, Sivas Mebusu Nazaret Dağavaryan Efendi dile getirdi.³⁸⁴ Frenginin en fazla Kastamonu

³⁸³ MM ZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İctimaiye, Otuz Beşinci İctima, 22 Kânun-ı sâni 1326/4 Şubat 1911, 976.

³⁸⁴ Dağavaryan Efendi, frengi meselesini mecliste dile getirmeden önce basında tartışmıştı. Bu bağlamda kendisi *Tanin*'in 29 Nisan 1911 tarihli sayısında “*Türkiye'nin Üç Büyük Hastalığı-2 Frengi*” başlıklı bir yazı kaleme alarak frengi ile mücadelede yaşanan eksikliği, aksaklıkları dile getirmiş ve alınması gereken önlemleri açıklamıştır. Frengi için “*Cihanın eski bir hastalığı ise de Asya-yı Osmani için yeni bir şeydir*” diyen Dağavaryan Efendi, frenginin olduğu şehirlere gurbete gidenlerin frengiyi adeta hediye olarak memleketlerindeki sevgililerine, nişanlılarına, eşlerine, evlatlarına ve ailelerine bulaştırdıklarını önemle belirtmiştir. Frenginin en çok Kastamonu ve Bolu’da görüldüğünü ifade ederek Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Ankara, Bursa, Adana, Halep ve Beyrut vilayetlerinin frenginin bulaştığı yerler olduğunu dile getirmiştir. Bu şehirleri ziyaret edenlerin, bu yerlerde ikâmet eden doktor ve sıhhiye müfettişlerinin söylediklerine göre frengi oldukça fazla telefata neden olduğunu belirtiyordu. Bu illet yüzünden kadınların bebeklerini düşürdükleri, bebeklerin hastalıklı olarak dünyaya geldiklerini de ifade ediyordu. Frengili doğup büyüyen bazı çocukların ise ileride çeşitli hastalıklara yakalandıklarını ve bunun neticesi olarak vefat ettiklerini önemle belirtiyordu. Dağavaryan Efendi, frenginin yarım asır daha devamı durumunda livaların ve vilayetlerin mahvolacağı endişelerini de açığa vuruyordu. Sıhhiye meclisinin frengi ile ilgili istatistikler hazırladığını söyleyen Dağavaryan Efendi, istatistiklerden ziyade frenginin olduğu yerlerde yaşayanların söylediklerine istinaden Osmanlı Devleti’nde frengililerin miktarının yüz binlere yaklaştığının altını çiziyordu. Frenginin nasıl bir hastalık olduğunu, evrelerini ve tedavi şekillerini kısaca anlatan Doktor Dağavaryan, Ehrlich’in 606 ilacını yakından takip ettiğini de söylüyordu. Daha sonra frengi ile mücadelede yaşanan aksaklıklara değinerek şikâyetlerini sıralamıştı. Avrupa’da frengililerin hastaneye danışmak ya da misafir olarak kabul edilmek suretiyle tedavi edildiğini ve frengi için özel hastaneler kurulduğunu belirterek buna karşın Osmanlı Devleti’nde frengili olanların hastanelere kabul edilmediğinden yakınmaktaydı. Ayrıca Osmanlı hastanelerine frengi şikâyetiyle başvuranlara hastane çalışanlarının çapkın kimseler dediklerini ve zenginlerin paraları sayesinde tedavi olabildiklerini fakirlerinse böyle bir imkâna sahip olamadıklarını hatta frengi olmaları bir günahmış gibi yüzlerine vurularak geri gönderildiklerinden bahsetmekteydi. Bu türden olaylara kendisi şu yorumu yapıyordu: “*Bir düşkün, bir biçare ve bir bedbahtın el uzatıp imdad ve merhamet dilendiği esnada ona kusurlar, günahlar atfetmek suretiyle nasihat vermek vicdansızlıktır.*”. Yaşadığı tecrübelerden de örnekler vermiş ve on beş sene evvel Yedikule’deki Ermeni Hastanesi’ne tabip olarak göreve başladığında hastanede zührevi hastalıklara yakalananların kabul edilmediğini görmüş ve bu durumun düzeltilmesi için hastane yönetimine ikazda bulunmuştu. Bunun üzerine idare, zührevi hastalıklara da bakmaya başlamıştı. Bu süreçte Doktor Celaleddin Muhtar’ın kendisine yardımcı bulduğunu söylemiş ve o da kendisine teşekkür etmişti. Daha sonra Osmanlı Devleti’nin başta Yedikule’deki Rum Hastanesi’nin yeni binasında zührevi hastalıklar kısmı açtığını daha sonra da Kastamonu’da 7 adet frengi hastanesi açtığını belirtmişti. Kastamonu, İnebolu, Zonguldak, Cide, Boyabat, Çankırı, Sinop hastaneleri dışında Bolu, Ereğli, Bartın ve Düzce’de de hastaneler kurulduğunu söylemişti. Dağavaryan Efendi, bu tür hastanelerin her yerde çoğaltılması gerektiğini savunuyordu. Bundan başka, Osmanlı Devleti’nin her tarafında bulunan hastanelerde frengilileri ücretsiz tedavi etmek, hastaların hekimleri aracılığıyla biraraya gelmesini sağlamak ve ücretsiz ilaç vermek üzere hastalar için özel koğuşlar tahsis edilmesi gerektiğinin de altını çiziyordu. Seyyar tabiplerin de oldukça önemli ve gerekli olduğunu söyleyen Dağavaryan Efendi, bu gibi tabiplerin köy köy dolaşarak frengilileri tedavi etmeleri, hastalara

Vilayeti’nde olduğunu ve bu hastalıkla mücadele için Kastamonu’da 16 adet müessesenin bulunduğunu ifade eden Dağavaryan Efendi, hastalığa diğer vilayetlerde de rastladığını şu sözleriyle dile getiriyordu:

“Eğer filvaki onlar Osmanlı ise onlara acıyacak isek, onları başka tarzda tedavi etmeliyiz. Yoksa bu yalnız orada değildir efendim. Bütün vilayetlerde de vardır. Geçen sene bendeniz gezdiğim yerlerde taaccüp ettim. Sokaklarda gezen çocuklar üzerinde frengi nişaneleri vardır, biçareler bilmeyerek frengiyi birbirlerine veriyorlar. Fena bir adet var, çocukları öperek onlara bir hastalık veriyoruz, onlar da birbirlerine veriyorlar. Böyle giderse bu hastalık filvaki Türkiye’yi mahvedecek bu hastalık bizim en büyük hastalıklarımızdan addolunabilir.”³⁸⁵

Bu oturumdan sadece iki gün sonra yani 20 Mayıs 1911 tarihinde meclisin yüz ikinci birleşiminde frengi meselesini bu defa, Sıhhiye Dairesi Reis-i Sânisî Doktor Esat Bey, İstanbul Mebusu Kirkor Zöhrap Efendi ve Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi gündeme getirdi. Esat Bey, toplum sağlığına dair yaptığı konuşmasında, ülkeye zarar veren hastalıklara değinmişti. Esat Bey’e göre, ülkeyi tahrip eden birinci hastalık sıtma, ikincisi frengi, üçüncüsü verem, dördüncüsü çiçek ve beşincisi de kuşpalazı ve tifo idi ve bu gibi hastalıkların önemi, kolera ve vebadan daha büyüktü. Hastalıkların ara sıra ülkede görüldüğünü ve istatistik olmadığından bu gibi hastalıklardan ölüm miktarını bilemediklerini dile getiren Esat Bey, Kastamonu’da yaygın olarak görülen frengi hastalığıyla mücadeleye değinerek maddi yetersizliklerin frengi mücadelesini aksattığını şu sözlerle itiraf ediyordu:

“Şimdi en mühim bir mesele daha var. O da Kastamonu’daki frengi meselesi. Bu mesele hakkında yirmi seneden beri hükümetin nazar-ı dikkati celbedilerek memleketimizin en güzel bir kısmını bu çirkin hastalıktan bu beliyeden masun bırakmak için bir teşkilat yapıldı. Hatta Doktor Düring

ücretsiz ilaç dağıtmaları ve halka frengi konusunu anlatarak halkın uzak durmasını sağlayacak nasihatler vermeleri gerektiğini de eklemekteydi. Son olarak da sıtma hastalarına kinin dağıtılmasının gerekli olduğu gibi frengi hastalarına da cıva ve iyodür dağıtılmasının elzem olduğunu dile getirerek sıhhiye heyetinin dikkatini çektiğini belirterek sözlerine son vermiştir. “Türkiye’nin Üç Büyük Hastalığı-2 Frengi”, *Tanin*, 16 Nisan 1327/29 Nisan 1911.

³⁸⁵ MM ZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İctimaiye, Yüz Birinci İctima, 5 Mayıs 1327/18 Mayıs 1911, 3078.

isminde Almanya'dan bir ecnebi doktor getirildi. Bu babda lazım gelen tedabir hakkında Mösyö Düring tarafından bir program yapıldı. Bu program yirmi sene tatbik edildi. Fakat maatteessüf matlubu hâsıl etmedi efendim. Yani yirmi seneden beri frengi bu vilayette azaldı, fakat kalkmadı. Hâlbuki ciddi bir tedbire karşı böyle bir hastalığın yirmi sene değil beş sene dahi mukavemet etmemesi lazım gelir. Bunun esbabı şudur ki, ittihaz edilmiş olan tedabir-i tedafüye noksan idi. Bunu Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye nazar-ı dikkate alarak bu noksanı ikmal etmek üzere yeniden bir teşkilat ile bir nizamname yaptı. Bu nizamname irade-i seniyeye de iktiran etti. Ancak bu nizamnamenin tatbiki için senevi yirmi milyon kuruş lazım. O, iki buçuk milyon kuruşun bir buçuk milyonu bütçede mevcut olmasından ve dokuz yüz bini noksan olmasından dolayı maatteessüf bu nizamnamede bir buçuk seneden beri tatbik olunamıyor.”³⁸⁶

Esat Bey, böyle demekle birlikte frenginin sadece Kastamonu’da değil diğer vilayetlerde de görüldüğünü belirterek Kastamonu’da uygulanan frengi uygulamalarının diğer vilayetlerde de uygulanmasını talep etmişti. Ayrıca nizamname ve 11 vilayette uygulanmasını istediği seyyar sıhhiye heyetlerinin kurulması hakkında da açıklamalar yapmıştı. Kastamonu’da bazı frengi hastanelerinin yıkık dökük olduğundan bahsederek bunların tamirinin gerekli olduğunu, frengili hastalara ücretsiz muayenenin yapılmasının ve frengililer için iki pavyon inşasının da oldukça önem arz ettiğini belirtmişti. Ehrlich’in keşfettiği 606 ilacı hakkında da yorumlar yapan Esat Bey, ilaç hakkında mebusların kendisine oldukça fazla sorular sorduğunu ve bu sebeple ilaç hakkında birkaç cümle söyleme gereği duyduğunu belirtmişti. Esat Bey’e göre, 606 ilacı frengiye deva olarak üretilmesine rağmen kesin surette tecrübe edilmedikçe ve aradan beş yıl geçmedikçe ilacın kullanılmasını sakıncalı görmekteydi. Frengi, verem ve kanser gibi hastalıklar için önceden nice ilaçların yapıldığını ancak sonradan bir fayda vermediğinin görüldüğünü de sözlerine ekliyordu. İlacın uygulanması noktasında Avrupa’yı yakından takip ettiklerini ve başarılı tecrübeler alındığı takdirde ülkede de uygulanabileceğini söyleyerek sözlerine son vermişti.³⁸⁷

³⁸⁶ MMZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İçtimaiye, Yüz İkinci İçtima, 7 Mayıs 1327/20 Mayıs 1911, 3084.

³⁸⁷ MMZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İçtimaiye, Yüz İkinci İçtima, 7 Mayıs 1327/20 Mayıs 1911, 3084-3085.

Kirkor Zöhrap Efendi de, frengi meselesini gündeme getirerek Bahriye Hastanesi'ni ziyaret ettiğini ve hiç de anlatıldığı gibi şifa bulan hastalar olmadığını, sararmış solmuş çehreler gördüğünü ifade ederek frenginin dehşet vericiliğini ortaya koyuyordu:

“Oradaki evlad-ı vatanın bir kere halini görün, acıyacaksınız, ağlayacaksınız. Sonra efendim tetkikat icra etmek istedim, malulin bu hastaneye giriyorlar, burada frengi illetinden de bahsettiler. Efendiler, ondan daha müthiş, milleti batıran, mahveden, düşman-ı biaman bir hastalık var. Düşününüz efendiler, mesela komşularımızdan birisiyle muharebe etmek lazım gelse, acaba bir fedakârlık var mıdır ki yapmayalım. Herkes koşmayacak mı? Hâlbuki milleti başucunda öyle bir düşman bekliyor ki; biri verem illeti, diğer-i illet-i efrenciye namıyla milleti tahrip ediyor. Siz burada gelmişsiniz, israftır diye bağıırıyorsunuz. Nasıl hamiyet bu? Bendeniz diyorum ki, biz aç ve fukara değiliz. Onu katiyen kabul etmeyiz. Fukara değiliz, affedersiniz, biz işimizi, gücümüzü bilmez bir milletiz, lakin fukara millet değiliz. Her türlü servete nail bir milletiz. Fakat işimizi bilmeyiz, işte Meşrutiyeti de onun için yaptık.”³⁸⁸

Aynı birleşimde Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Bey de Kastamonu ve çevresinde frenginin müsamaha gösterilecek bir hastalık olmadığını söyleyerek frengi dolayısıyla ordu içerisindeki asker miktarında azalma olduğu hususuna dikkat çekmişti. Askere gidecek bir kişinin muayene neticesinde frengili olduğunun anlaşılması durumunda askerlik görevinin ertelendiğini belirtiyordu. Frengili olmaları sebebiyle askere gitmeyip memleketlerinde kalan askerlerin yüzde on-yirmi nispetinde olduğunu, eğer böyle giderse bu oranın ileride yüzde elliye bulacağını ifade ediyordu. Devletin frengi dolayısıyla askeri kuvvetinin yarı yarıya azalacağı endişesini de dile getiriyordu.³⁸⁹

Frengi meselesine dair tartışmalar bunlarla da sınırlı kalmadı. Meclisin yüz ikinci birleşiminde frengi hastaneleri masrafı için bütçeden 1.536.996 kuruş ayrılmıştı.³⁹⁰ Maliye Encümenince frengi hastaneleri için 4800 lira kabul edilmişti.³⁹¹ Daha sonra

³⁸⁸ MMZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İctimaiye, Yüz İkinci İctima, 7 Mayıs 1327/20 Mayıs 1911, 3088.

³⁸⁹ MMZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İctimaiye, Yüz İkinci İctima, 7 Mayıs 1327/20 Mayıs 1911, 3101.

³⁹⁰ MMZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İctimaiye, Yüz İkinci İctima, 7 Mayıs 1327/20 Mayıs 1911, 3102.

³⁹¹ MMZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İctimaiye, Yüz İkinci İctima, 7 Mayıs 1327/20 Mayıs 1911, 3102.

Trabzon Mebusu tarafından verilen ve Trabzon’da bir frengi hastanesinin yapılması için gerekli 3000 liranın bütçeye ilave edilmesi hakkındaki teklif reddedilmişti. Bunun üzerine İzzet Bey’in “*Reis Bey, pek mühimdir. Orada hastalık son derecede tevessü etmiştir.*” sitemine oturum başkanı “*Efendim ne yapayım. Üç bin lira ilavesini meclis kabul etmiyor.*” şeklinde cevap vermişti. İzzet Bey’in konunun hükümete havale edilmesi istemi de meclisçe kabul görmemişti.³⁹² Dâhiliye Muhasebecisi söz alarak Ankara’da frengi hastanesi için geçen yıl bütçeden ödenek ayrıldığını bu yıl ise kış olduğundan bitirilemediğinden maliye kanunu gereğince geri kalan ödeneğin iptal olunduğunu ifade ediyordu. Yarım kalan hastanenin inşaatının tamamlanabilmesi için de bir önceki yılki 750.000 kuruşluk ödeneğin verilmesini talep ediyordu. Mecliste yapılan oylamayla muhasebecinin bu teklifi kabul edilmişti.³⁹³

Konya Mebusu Mehmet Emin Bey de Meclis-i Mebusan Riyaseti’ne bir teklif sunarak ülke vilayetlerinde görülmekte olan çiçek, verem, frengi ve sıtma gibi birtakım hastalıkların önüne geçebilmek ve böylelikle nüfusun azalmasını önlemek maksadıyla her livaya 30 yataklık birer hastanenin yaptırılması ve aşı memurlarının ve tabiplerin tayin edilmesi isteniyordu. Teklif, meclise sunulmuş ancak reddedilmişti. Çorum Mebusu Ali Osman Efendi teklifin kabul edilmemesine itiraz ederek teklifin oldukça önemli olduğunu, reddedilecek bir şey olmadığını ve Dâhiliye Nezaretine havale olunmasını istemişse de kabul edilmemişti.³⁹⁴

Frengi meselesi, “*tenakus-ı nüfus*” bağlamında bu defa meclisin 19 Temmuz 1914 tarihli otuz sekizinci birleşiminde Çankırı Mebusu Fazıl Berki Bey tarafından gündeme getirildi. “*Efendiler, çok seneler geçmeden bu maluliyet izale edilmezse emin olmalıdır ki düşmanlarımız bir tek fişek yakmadan bu güzel memleketlerimizi zapt edeceklerdir*” diyen Fazıl Berki Bey, yabancı bir doktorun gözlemlerine atfen ülke nüfusunun gittikçe azaldığını ve memleket ahalisinin sıtmadan, frengiden, veremden, kızıl, kızamık ve çiçek gibi hastalıklardan mahvolup gittiğini hatırlatıyordu.³⁹⁵

³⁹² MMZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İctimaiye, Yüz İkinci İctima, 7 Mayıs 1327/20 Mayıs 1911, 3102.

³⁹³ MMZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İctimaiye, Yüz İkinci İctima, 7 Mayıs 1327/20 Mayıs 1911, 3103.

³⁹⁴ MMZC, Birinci Devre, Üçüncü Sene-i İctimaiye, Yüz İkinci İctima, 7 Mayıs 1327/20 Mayıs 1911, 3103.

³⁹⁵ MMZC, Üçüncü Devre-i İntihabiye, Birinci Sene, Otuz Sekizinci İctima, 6 Temmuz 1330/19 Temmuz 1914, 846.

II. Meşrutiyet döneminde frengi hakkında en hararetli tartışmalardan birine de meclisin 25 Şubat 1918 tarihli dördüncü birleşiminin elli altıncı toplantısında sahne olundu. Frengi meselesinin meclisin bu oturumunda hararetli geçmesinin en önemli nedeni bu hastalığın I. Dünya Savaşı yıllarında giderek artmasıydı. Savaşla birlikte nüfus kaybının bir hayli fazla olması da frenginin Osmanlı vatandaşları üzerindeki tahrip ediciliği sorununun bir kez daha gündeme getirilmesine neden oldu. Oturumda söz alan ve bu sorunu dile getiren ilk kişi, Ertuğrul Mebusu Şemseddin Bey oldu. Şemseddin Bey, ifadelerinde Sıhhiye Müdüriyetinin temel görevininin memleket dâhilindeki hastalıkları önlemek olduğundan ve asıl amacın hastanın tedavisinden çok hastalığın nedenlerinin ortaya konulması gerektiğinden bahsediyordu. Sıhhiye Müdüriyetinin bu konuda bilgi vermesini talep eden Şemseddin Bey, frenginin gittikçe arttığını belirterek ülke gençliğinin frengi düşmanı tarafından kemirildiğini sözlerine eklemişti. Sözlerine devam eden Şemseddin Bey, frenginin köylere kadar yayıldığını, birçok aile ocağının bu hastalıktan ötürü söndüğünü, önü alınmazsa durumun daha da kötüleşeceğini ifade ederek Sıhhiye Müdüriyetinden bu konuda açıklama yapmasını istiyordu.³⁹⁶

Şemseddin Bey'in bu ifadeleri üzerine söz alan Diyarbekir Mebusu Feyzi Bey de, frenginin sadece İstanbul'da değil taşrada ve vilayet merkezlerinde hiç umulmadık derecede yayıldığından söz ediyordu. Diyarbekir'de daha önce bu hastalığın hiç olmadığını ancak son zamanlarda frenginin burada da görüldüğünü söylüyordu. Diyarbekir'de hastaneleri gezdiğini ve gerek asker gerek sivil, hastaların yarısından fazlasının frengi nedeniyle tedavi gördüğünü de önemle belirtiyordu. Gezisi sırasında hastanelerde doktor ve ilaç yetersizliğini gördüğünü de dile getiren Feyzi Bey, Sıhhiye Müdüriyetinin frengi konusunda neler yaptığını ve hangi önlemleri aldığını sormaktaydı. Frenginin önünün alınmasının “*nesl-i ati*” (*gelecek nesiller*) için önemli olduğunu da kaydetmişti.³⁹⁷

Şemseddin ve Feyzi beylerin frenginin giderek ülke genelinde yaygınlaşması karşısında alınan önlemlerin yetersizliği konusundaki endişe ve söylemleri üzerine Sıhhiye Müdürü Doktor Adnan Bey söz alarak cevap verme gereği duymuştu. Frengi meselesinin oldukça mühim bir mesele olduğunu söyleyen Adnan Bey, bununla birlikte

³⁹⁶ MMZC, Üçüncü Devre-i İntihabiye, Dördüncü İctima, 56'ncı İnikad, 25 Şubat 1334/25 Şubat 1918, 929; “Meclis-i Mebusan”, *Tesvir-i Efkar*, 26 Şubat 1334/26 Şubat 1918.

³⁹⁷ MMZC, Üçüncü Devre-i İntihabiye, Dördüncü İctima, 56'ncı İnikad, 25 Şubat 1334/25 Şubat 1918, 929.

bizzat gerçekleştirdiği seyahatlerinden yola çıkarak memlekette frengiden daha önemli bir hastalık bulunduğunu, bunun da sıtma olduğunu dile getiriyordu. Sonrasında ise frengi hakkındaki görüşlerini şu ifadelerle açıklıyordu:

“Sıhhiye Müdüriyeti, bugün tuttuğu tarik-ı idarede, emin olmalısınız ki, frengiyi ikinci dereceye bırakıyor. Çünkü frengi birçok aileleri mahveder şüphesiz; fakat frengi memlekette sıtma kadar ahaliyi kuvvetten düşürmüyor, bütün memlekette ahaliyi sıtma kadar mahvetmiyor. Binaenaleyh, bunları söylemekle beraber, biz frengiyi ikinci derecede tutarak onunla uğraşmayacak değiliz, frengi mücadelesiyle de uğraşıyoruz ve taraf taraf teşkilâtımız var. Mesela Kastamonu ve Bolu’da mühim ve eski bir teşkilat var. Bugün Feyzi Beyefendinin dedikleri gibi, o teşkilâta Diyarbakir de muhtaçtır. Şemseddin beyefendinin de buyurdıkları gibi, Şam da, hatta Halep de muhtaçtır ve her yer de muhtaçtır.”³⁹⁸

Adnan Bey’in bu sözleri üzerine araya giren Şemseddin Bey, “İstanbul’da muhtaçtır” demiş, buna karşılık olarak Adnan Bey de bunu kabul ettiğini belirterek sözlerini sürdürmüştü. Frengi teşkilatı için paranın önemli olmadığını asıl mühim olanın frengiyi tedavi edecek hekim ve memur yetersizliği olduğunu belirtiyordu. Frenginin sıhhiye tabipleriyle tedavi edilemeyeceğini muhakkak frengi uzmanı kişilerce tedavilerin yapılması gerektiğini ancak doktor sayısının yetersiz olduğunu dolayısıyla frengi doktoru miktarının artması için ellerinden gelen mücadeleyi verdiklerini dile getiriyordu. Ayrıca frenginin öyle gazetelerde yazdığı gibi 10-15 günde tedavi edilmediğini, sıtma gibi kinin dağıtmakla frenginin tedavi edilemeyeceğini, hastalığın iyileşmesinin aylar, hatta yılları bulabildiğini de önemle arz ediyordu. Frengiyle mücadelede esas olarak fuhşu da kontrol altına almaya çalıştıklarını söyleyen Adnan Bey, Prof. Wassermann’ın sözüne atfen fuhşla mücadelenin frengiye karşı alınan önlemin bir yüzü olduğunu ifade ederek bu konuda şunları belirtiyordu:

“Biz fuhş hususunda yalnız kadınları muayene ediyoruz. Pekâlâ, biliyoruz ki, yalnız vasıta-i sirayet değildir, erkekler de vasıta-i sirayettir. Hâlbuki hiçbir imkân-ı maddi ve manevi tasavvur ediyor musunuz ki,

³⁹⁸ MMZC, Üçüncü Devre-i İntihabiye, Dördüncü İctima, 56’ncı İnikad, 25 Şubat 1334/25 Şubat 1918, 929-930.

erkekleri de frengiye karşı muayeneye tabi tutalım? Onun için görüyorsunuz ki, bu husustaki tedabirimiz nakıstır. Fakat herhalde faydalı bir tedbirdir diye tutup kadınları muayene ediyoruz, yâni fuhşu kontrol altında bulunduruyoruz. Küçük şehirlerde bu mücadele hususunda daha iyi bir usul bulduk. Ötede beride küçük dispanserler, muayenehaneler açtık. Oraya gelenleri yakalıyoruz, tedavi ediyoruz, defterlerimizde isimlerini kayıt ve o defterlerle bu hastaları takip ediyoruz. Demin de arz ettiğim gibi, bu yapabildiğimiz tedabiri, verdiğiniz tahsisat ile yapıyoruz. Frengi tedavisi için hastalardan on para bile almıyoruz. Hatta firengi tedavisinde istimal olunan Salvarsan 606 ilâcına bile pahalı olduğuna rağmen para almıyoruz. Bu da verdiğiniz paralar sayesinde oluyor. Frengi mücadelesi yapmak, hakikaten arz ettiğim gibi büyük teşkilâta mütevakıftır ve bu teşkilât, memurların bu fıkdanı hâlinde şimdilik mümkün değildir zannederim.”³⁹⁹

Aynı oturumda frengi meselesi hakkında söz alanlardan biri de Basra Mebusu Ahmet Hilmi Bey idi. Ahmet Hilmi Bey, hayatın insanlar için öneminden bahsederek Sıhhiye Müdüriyetinin temel vazifesinin, ülke dâhilindeki ahalinin hayatının korunmasına çalışmak olduğunu söylüyordu. Şemseddin Bey’in frengi hususundaki fikirlerine katıldığını beyan ederek diğer hastalıklarla olduğu gibi frengiyle mücadele etmenin Sıhhiye Müdüriyetinin asıl vazifesi olduğunu hatırlatıyordu. Sözlerinin devamında ise frenginin adından da anlaşılacağı üzere Batı kökenli olduğunu, memleketin daima Batı’nın ilim ve sanatını almak için uğraştığını ancak bunda başarılı olmadığını aksine Batı’nın hastalıklarını özellikle de frengiyi aldığını üzüntüyle belirtiyordu. Frenginin sınırlı bölgelerde görüldüğünü ancak I. Dünya Savaşı’ndan sonra bütün memlekette “icra-yı tahribat” eylediğini ifade ettikten sonra savaştan sonra memlekette maddi tahribatın başladığını bunun yanında da manevi tahribat olarak “emraz-ı cismaniye” ve “emraz ahlakiye ve ruhaniye” gibi hastalıkların baş gösterdiğini dile getiriyordu. Sıhhiye Müdürü Adnan Bey’in ifadelerine katılmayan Ahmet Hilmi Bey, frenginin sıtmadan sonra ikinci plana atılacak bir hastalık olmadığından birçok vilayette görüldüğünden ve insan bedenini oldukça tahrip ettiğinden yakınıyordu. Frenginin fuhşun artmasıyla daha fazla yayıldığını ve umumhanelerin sıhhi şartlara uygun olmadığını ve

³⁹⁹ MMZC, Üçüncü Devre-i İntihabiye, Dördüncü İctima, 56’ncı İnikad, 25 Şubat 1334/25 Şubat 1918, 930.

bu konuda Polis Müdüriyetinin lakayt davrandığını belirtiyor, Sıhhiye Müdüriyetini frengiyle mücadelede gerekli önlemleri alması ve bu hastalığı önlemesi konusunda uyarıyordu.⁴⁰⁰

Görüldüğü üzere frengi meselesi II. Meşrutiyet döneminde meclisin birçok oturumunda tartışma konusu olmuş, çeşitli sebeplerle mebuslar bu meseleyi dile getirerek tartışma konusu yapmışlardı. Mebusların açıklamalarına bakılırsa özellikle Osmanlı nüfusunun azalması ve frenginin giderek yaygınlık göstermesi, mebusları da bu konuda kürsüden söz söylemeye iten temel faktörler olarak yer almıştır. Frengiyle mücadele konusunda önemli sayılabilecek öneriler ve tekliflerde bulunulmuşsa da Adnan Bey'in de durumu özetleyen ifadelerinden frengiyle mücadelenin gerek maddi gerek tıbbi (doktor-ilaç yetersizliği) gerekse zamansal açıdan diğer hastalıklara oranla daha zorlu bir tedavi süreci gerektirdiğinden mücadelede aksaklıklar yaşandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte frengi meselesinin “*tıbbî mekânlardan*” “*kamusal/siyasî mekânlara*” girmiş olması, frenginin çözümü konusunda dönem itibarıyla atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

1.5. FRENGİ VAKALARINA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

1.5.1. Hastaneler, Muayenehaneler, Doktorlar, İlaç Yardımı ve Karşılaşılan Diğer Problemler

Osmanlı devlet yetkilileri, kaza ve vilayetlerden gelen istekler ve frenginin gittikçe yaygınlaşması dolayısıyla hastalığın yayıldığı yerlere hastane açmayı ve doktor göndermeyi ilk ve temel çare olarak düşünmüşlerdi. Çalışmanın ilk kısımlarında da bahsedildiği üzere başta doktor ve ilaç gönderilerek frengiyle mücadele edilebileceği öngörülmüşse de sonrasında hasta sayısında önemli ölçüde bir artış olunca yine vilayetlerden gelen talepler üzerine hastaneler açılması kararlaştırılmıştı. Bu doğrultuda frengiyle mücadelede ilk hastaneler, 1887 yılından itibaren önce Kastamonu, Bolu ve İnebolu'da⁴⁰¹, 1888'de Safranbolu'da⁴⁰² olmak üzere sonraki yıllar içerisinde 1901 yılına

⁴⁰⁰ MMZC, Üçüncü Devre-i İntihabiye, Dördüncü İctima, 56'ncı İnikad, 25 Şubat 1334/25 Şubat 1918, 930-931.

⁴⁰¹ BOA, DH. MKT/1433-25-1-1.

⁴⁰² Esin Kâhya, “Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastahanesi”, *IX. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrılışım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, 1294.

kadar Çankırı, Ereğli (Karadeniz), Sinop⁴⁰³, Düzce, Bartın gibi yerlerde frengi hastaneleri kurulmuş ve bu hastaneler Kastamonu Vilayeti Hastaneler Müfettişliğine bağlanmıştı.⁴⁰⁴

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kastamonu Vilayeti dâhilindeki hastanelerin sayısı on bire ulaşmıştı. Hastaneler yanında seyyar tabiplik uygulaması da bu dönemde devam ettirilmişti.⁴⁰⁵ Kastamonu dışında 29 Ağustos 1886 tarihinde Erzurum Vilayeti dâhilinde üç yerde birer frengi hastanesi açılmasına izin verilmişti.⁴⁰⁶

II. Meşrutiyet ile birlikte Kastamonu Vilayeti ve çevresi dışında yapımına izin verilen üç frengi hastanesi bulunmaktaydı. Biri Ankara Vilayeti'ndeydi. Ancak maddi yetersizlikler Ankara Frengi Hastanesi inşasının yarıda kalmasına neden olmuştu.⁴⁰⁷ Ötekisi ise Draç'ta yapımına önceden başlanan ve nihayetinde Haziran 1910 yılında hizmete açılan frengi hastanesiydi.⁴⁰⁸ Bundan başka Silifke'de yapımına önceden başlanan ve maddi aksaklıklardan ötürü yapımında problemler yaşanan bir hastane inşa süreci vardı.⁴⁰⁹

⁴⁰³ İlayda Erdem, *Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele ve Sinop Sancağı Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2020, 73-76.

⁴⁰⁴ BOA, DH. MKT/2530-56-1.

⁴⁰⁵ BOA, ŞD/43-15-17.

⁴⁰⁶ BOA, MV/11-97-2. Aktaş, çalışmasında Erzurum merkezde ve Bayburt'ta açılan frengi hastanelerinin 1895 yılında kapanmış olabileceğini iddia etmektedir. Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar*, 114-115.

⁴⁰⁷ Mekâtib-i Tıbbiye-i Şahane ve Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nazırı Tabip Ferik namına Mazhar, imzasıyla Dâhiliye Nezaretine 14 Kasım 1908 tarihinde gönderilen bir yazıda, frenginin Ankara dâhilinde “*nazar-ı dikkati calib bir surette icra-yı hüküm*” sürdüğü ifade edilerek Kastamonu'da olduğu gibi Ankara'da da üç frengi hastanesinin hastaların acilen tedavileri için derhal inşası talep ediliyordu. Ayrıca yapılacak bu hastanede tedaviler için kullanılacak aletlerin Avrupa'dan getirilmesi için gerekli olan 130 lira civarındaki paranın da hemen hazine tarafından gönderilmesi isteniyordu. BOA, DH. MKT/2662-19. Dâhiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen 2 Ocak 1909 tarihli bir yazıda da Ankara'da bir frengi hastanesini inşasına başlandığı ve bu inşaatın tamamlanabilmesi için gerekli masrafların gönderilmesinin bildirildiği anlaşılmaktadır. Ancak aylar geçmesine rağmen inşaat maddi yetersizliklerden ötürü tamamlanamamıştı. Bunun üzerine Ankara Vilayeti Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 9 Ağustos 1909 tarihli yazıda Ankara vilayetinde frenginin günden güne arttığı ve frengi hastanesinin masraflarının senelik maliye bütçesine aktarılamadığından tamamlanamadığı ve bir an evvel gerekli tahsisatın yapılması bildiriliyordu. BOA, DH. MKT/2896-32-1.

⁴⁰⁸ Draç'ta yapılmakta olan frengi hastanesinin Haziran 1910 yılı itibarıyla tamamlanmış olduğu ve hastanenin idaresi için masraflar yeterli olmadığından gümrük resimlerinden alınan gelirlerin hastane harcamalarında kullanılması kabul edilmiştir. BOA, DH. MUİ/12-1-2-5.

⁴⁰⁹ Silifke'de yapılan frengi hastanesi halkın yardımlarıyla bir yere kadar sürdürülebilmişti. Bu nedenle 13 Haziran 1908 tarihli belgede, Anamur ve civarı iskelelerinden İskenderiye, Yafa ve Kıbrıs'a sevk edilecek odun ve kömürden alınan verginin bir kısmının frengi hastanesinin yapımı ve tedavi olacak hastalara verilmesi teklif edilmişse de Şura-yı Devlet kararıyla uygun görülmemişti. BOA, DH. MKT/1234-54. Ancak hükümet, kerestelerin vergi gelirlerini vermeyi uygun görmese de hastane inşasında kullanılan odunların Orman vergisinden muaf tutulmasına karar vermişti. BOA, DH. MKT/1234-13.

İstanbul'da ise 1880 yılında açılan ve Altıncı Daire-i Belediye'ye ait Nisa Hastanesi, 1909 yılında Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyetine bağlandı. Bu nedenle “*Beyoğlu Nisa Hastanesi*” adını alarak frengili kadınlara ev sahipliği yaptı.⁴¹⁰ 1913 yılına gelindiğinde hastanede sadece Beyoğlu umumhanelerindeki kadınların muayene ve tedavisine ayrılmış 60 adet yatak vardı.⁴¹¹ Hastanenin uygunsuz yerde bulunması gerekçe gösterilerek Şehremaneti tarafından 1914 yılında Yüksek Kaldırım'daki yerinden nakli istenmiş ve 2 Ocak 1915 tarihinde Aynalıçeşme'deki Jeremy Fransız Hastanesi'ne nakledilmesi uygun görülmüştü.⁴¹² Bununla birlikte hastane yine fuhuşla iç içe ve umumhanelerin yoğunlukla olduğu bir yerdeydi.⁴¹³ Daha sonra Dâhiliye Nezaretinden Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen 17 Ekim 1916 tarihli bir yazıdan bu hastanenin kapasite yetersizliği dolayısıyla Beyoğlu'nda Parmakkapı'daki hastaneye taşınması gündeme gelmişti.⁴¹⁴ Bu hastaneden başka frengililerin muayene ve tedavi edildiği Haseki Nisa, Cerrahpaşa Zükur, Beyoğlu Zükur ve Etfal hastaneleri bulunmaktaydı. Bu hastaneler içerisinde ayrılan özel koğuşlarda frengili hastalar tedavi edilmekteydi. 1913 yılı itibariyle Haseki Nisa Hastanesi'nde toplam 250 yataktan 30'ü frengililere ayrılmıştı. Etfal Hastanesi'nde 200 yataktan 20'si, Cerrahpaşa Zükur Hastanesi'nde 150 yataktan 20'si frengililere aitti.⁴¹⁵ Bunun dışında II. Meşrutiyet döneminde I. Dünya Savaşı'na kadar İstanbul'da frengililere mahsus bir hastane bulunmamaktaydı. İstanbul'da özel bir frengi hastanesi yapılmasının gerekli olduğu aslında çeşitli şekillerde dile getirilmişti.⁴¹⁶ Fakat frengi hastanesi isminin halkta bir korku meydana getirmesi ihtimali, Avrupa'da dahi frengi hastanelerinin kaldırıldığı ve bu nedenle memleket hastanesi isminin kullanılmasının daha uygun olacağı

⁴¹⁰ Nuran Yıldırım, “Beyoğlu Nisa Hastanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul 1994, 222.

⁴¹¹ *Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti Nisa, Etfal ve Zükur Hastahaneleri Talimatnamesidir*, Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet 1329, 6.

⁴¹² BOA, DH. İD/47-2-42-5.

⁴¹³ Zafer Toprak, “İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 39, Mart 1987, 39.

⁴¹⁴ KA, Belge No: 21/47.

⁴¹⁵ *Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti Nisa, Etfal ve Zükur Hastahaneleri Talimatnamesidir*, 3-6.

⁴¹⁶ İstanbul'da bir frengi hastanesi bulunmaması konusu ilk defa Tabip Nuri Ömer tarafından 1909 yılında dile getirilmişti. Tabip Nuri Ömer Efendi, hastanenin bulunmamasından dolayı frenginin arttığından bahsediyordu. BOA, DH. MKT/2860-19. Bundan başka İstanbul Vilayet Meclisi tarafından gönderilen 9 Ocak 1910 tarihli yazıda, frengi hastanesinin açılması konusunda gereğinin yapılması istenmiş, hatta hastane olmaması, mevcut hastanelere frengililerin kabul edilmemesi ve bu sebeple frengililerin dışarda başıboş gezmelerinden dolayı frenginin şehirde oldukça arttığı ifade edilmişti.

düşünülerek İstanbul'da özel bir frengi hastanesinin kurulmasına izin verilmemişti.⁴¹⁷ Yine de 1917 yılında İstanbul'da Beyoğlu İtalyan Mektebi binasında 250-300 yataklı ve fahişelerin ücretsiz tedavisine mahsus bir Emraz-ı Zühreviye Hastanesi açılmasına izin verilmiş ve hastane Cumhuriyet döneminde de frengi ve diğer zührevi hastalıkların muayene ve tedavi edildiği yegâne yer olmuştu.⁴¹⁸

İstanbul'da ilk muayenehane 1910 yılında Bülbül Deresi adıyla açılmış adı sonradan Ziba muayenehanesi olarak değiştirilmişti. Üç yıl sonra 1913'te de Mimar Sokağında Beyoğlu Muayenehanesi açılmıştı. Teftiş heyeti ve memurlarının bir kısmı bir dairede daimi surette sıhhat işlerine bakmışlardı. 1915 yılında ise umumhanelerdeki kadınları muayene etmek üzere Galata'da ve Kadıköy'de birer muayenehane daha açılmıştı.⁴¹⁹

Devletin bu dönemde frengi mücadelesinde özellikle hastane yapımı, hastane yapımı sonrasında hastane masrafları ile hastane ve seyyar doktorların maaşlarının ödenmesi için gerekli bütçeyi sağlamakta oldukça zorlandığı ve hatta karşılayamadığı görülmektedir. Bu bağlamda Basra Vilayeti, 11 Aralık 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında vilayette bir frengi hastanesi açılma isteklerinin gerçekleşmediğini dile getiriyordu.⁴²⁰ Kastamonu Vilayeti'nin frengi hastalarının tedavi edilmesi için tahsisat gönderilmesi hususundaki 30 Haziran 1908 tarihli yazısına 23 Temmuz 1908'de cevap veren Dâhiliye Nezareti, hasta tedavi masraflarının mahalli belediyelerce karşılanmasını istemişti.⁴²¹ Yine Kastamonu Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda vilayet dâhilindeki frengi hastaneleri maaş ve masrafları ile seyyar tabiplerin halka ücretsiz verecekleri ilaçların dağıtılabilmesi için ayrılan toplam 816.982 kuruşun, bütün hastaneler için tahsisine gerekli olan 1.053.856 kuruşa çıkarılması talep edilmişti. Bunun için gereken 236.873 kuruşun 1909 senesi bütçesine aktarılması kararlaştırılmıştı. Ayrıca Bartın Hastanesi'ne yapılacak iki koğuşun masraflarının vekâletçe karşılanması talebi, ilgili masrafların yalnızca vilayet bütçesinden

⁴¹⁷ Bu yazı Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi Besim Ömer Paşa tarafından 22 Ocak 1910 tarihinde Dâhiliye Nezaretine cevaben gönderilmişti. BOA, DH. MUİ/59-2-35-3.

⁴¹⁸ "Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinin Tarihçesi ve İhsaiyat", *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, Mart 1338, Hilal Matbaası Eski Zabtiye Karşısında, 1338-1922, 90-91.

⁴¹⁹ "Memleketimizde Fuhuş ve Emraz-ı Zühreviye", *Akşam*, 11 Mart 1338/11 Mart 1922.

⁴²⁰ BOA, DH. MUİ/46-1-15-1.

⁴²¹ BOA, DH. MKT/1272-87.

karşılanabileceği gerçeğiyle uygun görülmeyle reddedilmişti.⁴²² 3 Mart 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen bir telgrafta Kastamonu'da bulunan frengi hastanelerinin memurlarının bir sene önceki maaşlarının belediye gelirlerinden verilmesi isteniyordu.⁴²³ 8 Mayıs 1909 tarihli bir yazıdaysa Kastamonu'da frenginin günden güne arttığı ve daha fazla artmaması için Kastamonu Vilayetinde olduğu gibi vilayet merkezi ile Samsun'da birer frengi hastanesinin açılması, buralara doktor gönderilmesi ve belediye bütçesinin yetersizliğinden ötürü masrafların hazineden karşılanması gerektiği bildiriliyordu.⁴²⁴ Kastamonu Vilayetinden Maliye Nezaretine gönderilen 18 Eylül 1909 tarihli yazıda Bolu sancağına bağlı Çaycuma ve Hamidiye'deki frengi hastanelerinin masrafları ve malzemeleri için 49.756 kuruş, eşya ve mefruşat için de 5000 kuruşun verilmesi talep edilmişti.⁴²⁵ Maliye Nezaretinin 9 Ekim 1909 tarihinde verdiği cevapta ise talep edilen masrafların bu seneki bütçeden karşılanmasının mümkün olmamasından dolayı Bolu sancağından karşılanmasına karar verilmişti.⁴²⁶ Dâhiliye Nezaretinden Edirne Vilayetine gönderilen 7 Nisan 1909 tarihli yazıda ise Gümülcine'de bir frengi hastanesi açılacağı ve hastanenin açılmasından sonraki masrafların karşılanmasının mümkün olmadığı ve mahalli belediyece masrafların ödenmesi gerektiği ifade edilmişti.⁴²⁷

Maddi imkânsızlıklar dolayısıyla kapatılmak zorunda kalan hastaneler de olmuştu. *Tanin*'in 24 Kasım 1911 tarihli sayısında Ereğli'deki frengi meselesine değiniliyor ve Ereğli ahalisi namına Karadeniz Ereğli'si Belediye Reisi Mehmet Bey'in bir mektubuna yer veriliyordu. Mehmet Bey mektubunda, frenginin Ereğli'de bir afet şeklinde görüldüğünü belirterek kasabada yetmiş beş hasta kapasiteli bir frengi hastanesi olduğunu ifade ettikten sonra hastanenin kasaba halkının yardımlarıyla yapıldığını ve devlete verildiğini sonrasında da hastanenin para sıkıntısı nedeniyle kapatıldığını dile getiriyordu.⁴²⁸

⁴²² BOA, DH. MKT/2682-50.

⁴²³ BOA, DH. MKT/2759-27.

⁴²⁴ BOA, DH. MKT/2808-65.

⁴²⁵ BOA, DH. MUI/24-1-13-2.

⁴²⁶ BOA, DH. MUI/24-1-13-4.

⁴²⁷ BOA, DH. MKT/2792-70.

⁴²⁸ Karadeniz Ereğlisi Belediye Reisi Mehmet Bey, hastanenin yeniden açılması isteğini şu sözlerle ifade etmişti: "Hükümet köylere bir seyyar doktor gönderecek. Kışın zaten hiçbir yolu olmayan köylerin ve kasabaların teftiş ve hastaganın tedavi-i daimisi kabil midir? Bugün mebna-yı emel-i sıhhiyemiz yıkıldı. Tenakusa uğrayan nüfusumuz da artık mahkûm-ı helak ve memat demektir. Hastahanede tedavide bulunan

Her yerde hastane açmanın bütçe yetersizliklerinden ötürü mümkün olamayacağını anlayan Osmanlı devlet yetkilileri, II. Meşrutiyet döneminde de frengiyle mücadelede çareyi mevcut hastanelerde ve seyyar olarak çalışan doktorlarda gördü. Bu sebeple çeşitli vilayetlere seyyar doktor gönderildiği⁴²⁹ gibi mevcut hastanelere doktor tayin etmekte de gecikilmedi.⁴³⁰ Bununla birlikte devlet, frengi mücadelesinde doktorlar nezdinde bazı problemlerle de yüzleşmek zorunda kaldı. Bu problemlerden biri bazı yerlere doktor tayin edilememesiydi.⁴³¹ Öte yandan atanan doktorların bazılarının, görevlerini kötüye kullanmaları⁴³², lakaydi davranışlar sergilemeleri ve frengi hastalığıyla ilgili teknik bilgilerinin zayıf olması⁴³³ gibi sorunlar da mevcuttu. Doktorlar nezdinde belki de en

aceze-i musibetdide ağlaya ağlaya dışarıya atladı. Hükümet-i meşruta-ı adilemizden şu hazin hal karşısında şefkat-i merhamet ile mezkûr frengi hastahanesinin yeniden ihyasını şiddetle istirham eyleriz.”. “Frengiye Karşı”, *Tanin*, 11 Teşrin-i sâni 1327/24 Kasım 1911.

⁴²⁹ BOA, DH. MUİ/10-1-7; BOA, DH. MUİ/59-2-32-2; BOA, DH. MUİ/70-1-28-2.

⁴³⁰ BOA, DH. MUİ/9-2-7-2.

⁴³¹ Bu konu hakkında örnek bir vaka Bolu’da yaşanmıştı. 16 Ekim 1911 tarihinde Bolu Mutasarrıfı Süleyman Kani Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine çekilen bir telgrafta, liva dâhilinde Düzcce ve Devrek frengi hastaneleri doktorlukları ve Devrek frengi hastanesi eczacılığı müdürü ve Gerede belediye doktoru münhal (*kadrosu boş*) olduğundan işbu sıhhiye memurlarının süratle tayini ve gönderilmeleri isteniyordu. BOA, DH. İD/48-2-10-2. Dâhiliye Nezareti bu durumu Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyasetine sormuş ve adı geçen Meclis de verdiği cevapta, Gerede ve Mudurnu kazalarına şimdilik doktor tayin edilmesinin mümkün olamayacağı bildirilmişti. BOA, DH. İD/48-2-10-3. Bundan başka Dâhiliye Nezaretinden Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezaretine gönderilen 12 Haziran 1909 tarihli yazıda, İzmit sancağı ve çevresinde seyyar frengi tabibinin Beylerbeyi Hastanesi’ne naklinden dolayı ilgili sancağın doktorsuz kaldığı ve bu nedenle derhal bir doktor gönderilmesi istenmekteydi. BOA, DH. MKT/2845-83.

⁴³² Kastamonu Vali Vekili Fırka-yı Hümayun Kumandanı Mirliva Şevket tarafından Dâhiliye Nezaretine çekilen 25 Ağustos 1908 tarihli bir telgrafta, Hamidiye Kazası Seyyar Frengi Tabibi Ahmet İhsan Efendi’nin ahaliden para almadıkça muayene etmediği ve rapor vermediği şeklindeki yolsuzluklarına dair şikâyetler bildirilmekteydi. Doktorun bu nedenle Mudurnu kazasına görevlendirilmesi uygun görülerek kendisine tebliğ edildiği halde kayıtsız ve ilgisiz tavrına devam etmekte olduğundan memuriyetten alınması ve yine Cide kazası frengi tabibi Yüzbaşı Süleyman Efendi’nin de görevden alınarak yerine başka doktorlar atanması istenilmekteydi. BOA, DH. MKT/1290-2-1.

⁴³³ Biga’da Frengi Tabibi Hakkı Bey, beş altı yıldan beri bu görevi yapmaktaydı. Ancak frengi uzmanı olmadığı için halktan da şikâyetler gelmekte ve tedavi edilemeyen hastalar yüzünden kasabada frengi artmaktaydı. İzin için İstanbul’a giderek burada 20 gün kaldıktan sonra bir ay daha iznini uzatması ve izin bitişi Biga’ya dönmeyip görevine başlamaması da bardağı taşıran son damla oldu. Biga Mutasarrıfı tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Kasım 1908 tarihli yazıda Hakkı Bey’in görevden alınması talep ediliyordu. BOA, DH. MKT/2667-89; BOA, DH. MKT/2694-58. Bu talepler neticesinde 23 Ocak 1909 tarihinde Biga Frengi Tabibi Hakkı Bey, Kırşehir’deki Doktor Cemil Bey ile becayiş edilmişti. BOA, DH. MKT/2729-21-1. Doktorların görev ihmalıyla ilgili bir diğer olay da Aydın Vilayetinde yaşanmıştı. Aydın Vilayeti’nden Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti’ne gönderilen 3 Ekim 1910 tarihli bir yazıda, İzmir Frengi Hastanesi doktorlarından Mithat, Dikran ve İsak efendilerin görevlerinden azledilmeyip görevlerini suiistimal ettikleri anlaşıldıktan sonra meslekten ihraç edildikleri, talepleri üzerine Mülkiye Müdde-i Umumiğine ve Mülkiye Müstantikliğine verilerek soruşturmalarına devam edildiği ve Sıhhiye Müfettişi Hüsnü Bey’in bu konuda bir etkisinin olmadığı belirtilerek adı geçen doktorların hastalarla yapılan görüşmeler doğrultusunda görevden alındıkları bildirilmişti. BOA, DH. İD/48-1-11-7.

önemli husus, maaşlarının ödenememesi gibi büyük bir problemle karşılaşmaları⁴³⁴ ve aldıkları maaşın yetersiz oluşu konusundaki şikâyetleriydi. Bartın Hastanesi Frengi Tabibi ve Müdürü Ahmet Ali Bey'in maaşının yetmediğine dair 10 Ağustos 1909 tarihli Meclis-i Mebusan'a gönderdiği sitem dolu dilekçesi, bu meseleyi açıkça ifade etmesi açısından dikkat çekiciydi.⁴³⁵ Karesi Sancağı Seyyar Frengi Tabibi Karanfilidis Efendi de doktorluk maaşını alabilmek için tıpkı Ahmet Ali Efendi gibi bir uğraş içerisine girmişti.⁴³⁶

Frengi mücadelesinde hastaların tedavi edilmesi sürecinde en mühim vasıtalardan biri de ilaçtı. Devlet, cıva (*safsafiyet-i zeybak*) ve iyodür potasyum gibi ilaçların frengili hastaların tedavisinde kullanılabilmesi için vilayetlere bu konuda bütçe sağlamıştı. Yetkililer, hasta tedavisinde kullanılmak üzere ilaç masrafını eczacılara, hastanelere ya da bizzat doktoralara ayırmak suretiyle yürütüyordu. Bu hususta Dâhiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen 30 Haziran 1909 tarihli yazıda, Adana'da Eczacı Mustafa Efendi tarafından yazılan bir dilekçeden bahsediliyordu. Eczacı dilekçesinde, frengi tabiplerine bizzat dağıttığı ilaç ve alet masrafları bedelinin hükümet tarafından bir an önce gönderilmesini istemişti. Bu isteğe karşılık olarak 150 bin kuruşun Maliye Nezareti, 30 bin kuruşun da Defterdarlık tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştı.⁴³⁷ 1 Ağustos 1909

⁴³⁴ Manastır Vilayeti'ne gönderilen 12 Nisan 1909 tarihli belgede, Manastır'ın her kazasında istihdamına ihtiyaç duyulan seyyar tabipler ile Görice, Serfiçe ve Elbasan sancaklarında istihdam edilecek frengi tabiplerinin maaş ve masraflarının karşılık bulunmadığından bütçeye dâhil olunamayacağı ifade ediliyordu. BOA, DH. MKT/2795-35-2.

⁴³⁵ Dilekçe aynen şu şekilde idi:

28 Temmuz sene 325/10 Ağustos 1909.

“Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Altmış yataklık Bartın Frengi Hastahanesi tabip ve müdürüyüm. Hastahenenin iğneden ipliğine kadar levazımının tedariki hastagânın müdavâtı sırf bendenize muhavvel iken maaşım altı yüzdür. Hâlbuki ellerini sıcak sudan soğuğa sokmayan İstanbul devair-i belediye etıbbası bin beş yüz kuruş kadar maaş aldıkları halde burada bir maraz-ı müdhîse karşı uşak maaşıyla tabip hem müdür istihdamı muvafık-ı muadelet olamayacağından meclis-i millimize arz ile sefaletle nihayet verilmesi istirham olunur.

Bartın Frengi Hastahanesi

Tabip ve Müdürü

Ahmet Ali”, BOA, DH. MUİ/9-1-36-3. Doktor Ahmet Ali, bu dilekçeden birkaç gün sonra 19 Ağustos 1909 tarihinde gönderdiği resmi yazıda Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiyyeden maaşının artırılmasını talep ediyordu. BOA, DH. MKT/2906-43. Ancak Meclis-i Tıbbiyeden verilen cevabi yazıda ilgili tabibin henüz yeni tayin edildiği ve maaşın artırılması konusunda kendileri tarafından bir şey yapılamayacağı belirtilmişti. BOA, DH. MUİ/9-1-36-1.

⁴³⁶ Karesi Seyyar Frengi Tabibi Karanfilidis Efendi maaşını alamayınca bir dilekçe vererek Adliye tabipliğine naklini ister. Orada maaşını alacağını düşünür. Besim Ömer Paşa da 25 Kasım 1909 tarihli bir yazısında söz konusu durumdan esef duyduğunu, frengi gibi insan neslini tahrip eden bir hastalığı tedavi için köyden köye dolaşarak önleme çalışan bir doktorun böyle bir durumla karşılaşmasını üzüntüyle karşılar ve maaşının düzenli ödenmesini vilayetten ister. BOA, MUİ/38-1-23-2.

⁴³⁷ BOA, DH. MKT/2861-78.

tarıhli Maliye Nezaretinden gönderilen yazıda Adana Vilayeti'ndeki frengi hastalarının tedavisinde kullanılacak ilaçların temini için bütçeye dâhil edilen 10.200 kuruştan aylık olarak 850'şer kuruşun geçici bütçeye aktarıldığı ve defterdarlığın izniyle kullanılmasına müsaade edildiği bildiriliyordu.⁴³⁸ Ancak gerek hastalara ilaç dağıtımında gerekse ilaç için ayrılan bütçelerde sorunlarla karşılaşılıştı. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi Besim Ömer Paşa'nın 4 Ekim 1909 tarihli resmi bir yazısına göre, Karesi sancağında reçete yazılan frengililer, belediye eczanelerinden ilaç bulunmadığı söylenerek elleri boş gönderilmişlerdi. Şüphesiz bu durum, bölgede frengi hastalarının tedavisiz kalmalarına ve frenginin yaygınlaşmasına neden olmuştu.⁴³⁹ Yine Manastır Vilayetinin 31 Ağustos 1908 tarihli ilaç masraflarının hazineden sağlanması talebi, Şura-yı Devlet tarafından gönderilen 16 Eylül 1908 tarihli cevabi yazıda masrafların mahalli belediyelerce karşılanması gerektiği belirtilerek reddedilmişti.⁴⁴⁰ İlaç teminindeki bu maddi sorunlarla yüzleşen Manastır, Erzurum, Basra gibi vilayetlerin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazılardan ilgili yerlerde ilaç bulunamadığı anlaşıyordu. Vilayetler nezdinde ilaç için bütçe verilmediği dile getiriliyor ve halka bu ilaçların ücretsiz verilebilmesi için gereken tahsisatın hazineden sağlanması gibi isteklerde bulunuluyordu.⁴⁴¹

Osmanlı Hükümeti'nden halka ücretsiz frengi ilacı karşılamakta dahi zorluk çektiği bir dönemde salvarsan gibi bir ilacı tüm halka dağıtabilecek masrafı karşılaması elbette beklenemezdi. Salvarsan, her ne kadar memleket dâhilinde tecrübe edilip kullanımına izin verilse de memleketin her yerinde bulunmamaktaydı. Dönem itibarıyla belirli bir ücret karşılığında hastalara uygulanan salvarsan ilacından her hasta faydalanamamaktaydı. Bu durum ise parası olmayan ancak acil tedaviye ihtiyacı olan hastalar için bir engeldi. Hatta hastaneler dahi yeterince ödenekleri olmaması dolayısıyla bu ilacı herkese yetecek miktarlarda alamamaktaydı. Böylesi bir durumda bazı zengin hayırseverlerin salvarsan ilacı alınması için hastane bütçelerine bağış yaptıkları anlaşıyordu. Bunlardan biri olan tüccardan Elkâtibzadeler, 500 franklık kadar ilaç satın alıp Gureba-yı Müslimin Hastanesi'ne bağışlamış ve böylece birçok fakir hasta, hastalığını tedavi ettirebilmişti.⁴⁴² Daha sonra Evkaf-ı Hümayun Nezaretinden yayınlanan bir genelgede frenginin yeni

⁴³⁸ BOA, DH. MKT/2889-8.

⁴³⁹ BOA, MUİ/22-1-28-2.

⁴⁴⁰ BOA, DH. MKT/1287-88; BOA, BEO/3400-254972-2.

⁴⁴¹ BOA, DH. MUİ/46-1-15-1; BOA, DH. MKT/1287-88; BOA, DH. MUİ/19-1-59-2.

⁴⁴² "Frengiye Karşı", *Tanin*, 7 Ağustos 1329/20 Ağustos 1913.

ilacının öğleden iki saat öncesinden şırınga edileceğinden bağıştan yararlanmak isteyen ihtiyaç sahibi insanların cuma günleri ilgili hastaneye gelmeleri gerektiği duyurulmuştu.⁴⁴³

1.5.2. Mürur Tezkeresi Öncesi Tıbbî Muayene

Osmanlı Hükümeti, frenginin salgın şeklini almasının önüne geçebilmek için memleket dâhilinde bir şehirden başka bir şehre gidenler hakkında frengili olmamak kaydıyla mürur tezkeresinde (*geçiş belgesinde*) tıbbi muayene kontrolü şartı getirmişti. Bu uygulama daha önce de belirtildiği üzere 2 Eylül 1899 tarihli “*Frengi İletinin Men-i Sirayetiyle Tedavisine Mahsus Talimat*”ın on beşinci maddesine göre gerçekleştirilmekteydi. Bu maddeye göre; Kastamonu Vilayeti ve çevresindeki yerlerden İstanbul’a ya da başka şehirlere gidecek olan bekârlara mürur tezkeresi verilebilmesi için yapılacak muayene neticesinde frengili olmadığına anlaşılmaması gerekiyordu. İstanbul ve diğer vilayetlerden Kastamonu ve çevresine gidecek olanların da iskelelerde bir doktor tarafından muayene edilmesi şayet frengili ise geldiği vilayete geri gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁴⁴

Frengi mücadelesinde frengili olanlara mürur tezkeresi verilmemesi uygulaması, II. Meşrutiyet’in ilk aylarında da uygulanmaya devam etti. Bu uygulama sebebiyle 10 Ocak 1909 tarihli belgede, Beratoğlu zevcesi Fatma’ya, Hamidiye’den İstanbul’a giderken frengi muayenesi yaptırmamasından dolayı mürur tezkeresi verilirken zorluk çıkartıldığı ancak sonradan Fatma’nın şikâyeti üzerine frengili olmadığı anlaşılmış tezkerenin verildiği ifade edilmişti.⁴⁴⁵ Burada dikkat çeken bir husus uygulamanın nikâhlı ve evli bir kişiye uygulanmış olmasıydı. Fatma’nın şikâyeti üzerine tezkerenin verilmesi, ancak yine de Fatma’nın frengi muayenesine tabi tutulması, uygulamada bazı problemlerin olduğunu göstermekteydi.

Uygulama devam ederken 10 Ocak 1909 tarihli “*Mürur tezkeresi ve pasaport itasında aşı ve frengi muayenelerine ihtiyaç olmadığı*” hakkındaki resmi bir yazı bazı gerçekleri ortaya koyuyordu. Yazıda, Kanun-i Esasi’nin yeniden yürürlüğe girmesiyle

⁴⁴³ “Fakir Frengililere İlaç”, *Peyam*, 3 Teşrin-i sâni 1329/16 Kasım 1913; “Fakir Frengililere İlaç”, *Afiyet*, 9 Teşrin-i sâni 1329/22 Kasım 1913.

⁴⁴⁴ BOA, A-} DVN. MKL/40-32.

⁴⁴⁵ BOA, DH. MKT/2645-88.

Osmanlı memleketi dâhilinde bir yerden başka bir yere gidip dönenler ile yabancı memleketlere gidip dönenler hakkında artık mürur ve pasaport nizamnameleri hükümlerinin uygulanması gerektiği ifade ediliyordu. Kastamonu Vilayetinden alınan yazı ve Mekâtib-i Tıbbiye Nezaretinin görüşüyle, frengi muayenesini zorunlu kılan 1899 yılına ait talimatname zaten yürürlükte olduğundan ve mürur tezkeresi ile pasaport nizamnamelerinde frengi muayenesinin zorunluluğuna dair istisnai bir hüküm bulunmadığından dolayı pasaport ve mürur tezkeresi verilirken frengi muayenesi şartının kaldırılması kararlaştırıldı.⁴⁴⁶ Böylece mürur tezkeresi verilirken gerçekleştirilen muayene neticesinde frengili olmamak şartı bu şekilde rafa kaldırılmış oluyordu.

1.5.3. Frengi Hakkında Sıhhi Propaganda Beyannamesi

Devletin frengiyle mücadele konusunda başvurduğu önlemlerden biri de frengi konusunda halkı bilinçlendirmek ve aydınlatmak amacıyla sıhhi propaganda beyannamesi yayınlamak oldu. Çünkü özellikle taşra ahalisi frengiyi âdi bir hastalık, önemsiz bir çıban olarak görüyordu ve yüz, burun gibi uzuvlarında yaralar ortaya çıkmadıkça doktorlara başvurmaktan kaçınıyordu.⁴⁴⁷ Bu bağlamda Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, *Sıhhiye Mecmuası*'nın 1913 tarihli 2. sayısında “*Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi*” başlıklı bir sıhhi propaganda metni yayınladı. Beyannamede; frenginin tüm *memalik-i Osmaniye*'de gittikçe yayıldığı ve hükümetin de frenginin üstesinden gelmek için çalışmalar yaptığı ifade edilmişti. Frengiyle mücadelede hükümet tarafından yapılan çalışmaların semeresini verebilmesi için asıl vazifenin bireylere düştüğü ve halkın frengi konusunda bilinçlenmesini sağlamak için Sıhhiye Müdüriyeti tarafından frenginin nasıl bir hastalık olduğu, tehlikeleri ve üstesinden gelebilmek için neler yapılacağına dair bu beyannamenin yayınlandığı belirtiliyordu.⁴⁴⁸

Beyannameye göre, frengi genellikle cinsel münasebetle ve frengi yaralarına doğrudan temas ile bulaşmaktaydı. Ağızda yarası bulunan bir frengili kimsenin yeme içmede kullandığı kapları temizlemeden kullananlar da frengiye yakalanmaktaydı. Yine

⁴⁴⁶ BOA, DH. HMŞ/11-18-1.

⁴⁴⁷ BOA, DH. MKT/2611-110-1.

⁴⁴⁸ “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü Cilt, Kavanin, Nizamat ve Talimat-ı Sıhhiye-i Belediye, (Cami ve Mürettibi: Osman Nuri), Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1331, 296; “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1329.

ağzında yara olan bir frengili tarafından öpülmek ve sütinelerin sağlıklı çocukları ya da frengili çocukları emzirmesi suretiyle de frengi bulaşabilmekteydi. Beyannamenin halk açısından en dikkat çekici kısmı ise frenginin aileye olan olumsuz etkilerinden bahsediyor olmasıydı. Buna göre; frengililerin çocuklarının çoğunlukla doğmadan vefat ettikleri, dünyaya gelen frengili bebeklerinse vücudundaki birçok organı eksik hastalıklı, zayıf, kansız ve mecnun (deli) olarak doğduklarına değinilerek frengiyi alan bir kişinin sadece kendisinin değil üstelik hareminin de hayatını zehirleyerek tüm neslini mahvetmiş olacağı konusunda da uyarıda bulunuluyordu.⁴⁴⁹

Beyannamede bahsedilen bir diğer husus ise frengi tedavisinde kullanılan ilaçlardı. Buna göre; frenginin cıva ve 606 ya da 914 diye de anılan salvarsan olmak üzere iki ilacı vardı. Cıva frenginin öteden beri iyi bir ilacıydı. İşini iyi yapan, insaniyetperver bir doktor cıva kullanarak frengili hastasını üç beş seneye iyileştirebilirdi. Cıva, sürmek veya şırınga etmek suretiyle frengiye iyi gelmekteydi. Hap ve şurup şeklinde alındığında vücut üzerindeki yaralar kaybolmakta ancak kan temizlenmediği için hastalık tekrar ortaya çıkmaktaydı. Frengi cıvayla üç beş sene zarfında tedavi olursa bile hastalık kesin bir şekilde ortadan kalkmamaktaydı. Bununla birlikte frengi belirtileri vücuttan tamamen ortadan kalkmakta ve hasta, çevresi, eşi ve çocukları için tehlike oluşturmamaktaydı. Ayrıca cıva tedavisi ile iyileşen frengililer için yıllar sonra tekrar belirtiler ortaya çıkabileceğinden hastaların eskiden frengili olduklarını unutmamaları isteniyor ve küçük bir rahatsızlıkta hemen bir doktora başvurmaları gerektiği önemle belirtiliyordu.⁴⁵⁰

Frengili hastalara yönelik beyannamede ifade edilen en dikkat çekici husus “şarlattan” olarak addedilen sahte frengi doktorlarına itibar edilmemesi noktasındaydı:

“Hap ve şuruplarla frengiyi tedavi ve herhangi vasıta-ı devaiye ile olursa olsun üç beş ayda hastalığı katiyen iyi ettiğini ilan eden şarlattanlara asla aldanmamalıdır. Bu gibiler hastalarına iki üç ay cıva kullandırdıktan ve gayr-i kâfi miktarda ve gayr-i fenni bir surette salvarsan şırınga ettikten

⁴⁴⁹ “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü Cilt, Kavanin, Nizamât ve Talimat-ı Sıhhiye-i Belediye, (Cami ve Mürettibi: Osman Nuri), Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1331, 296; “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1329.

⁴⁵⁰ “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü Cilt, Kavanin, Nizamât ve Talimat-ı Sıhhiye-i Belediye, (Cami ve Mürettibi: Osman Nuri), Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1331, 296-297; “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1329.

sonra frengi yaraları kapanınca hastaya: “Artık iyi oldunuz” derler. Bu bıçareler de o sözlere inanarak memleketlerine, aileleri nezdine giderler. Hastalık birkaç ay sonra tekrar meydana çıkarak hem hasta yine tehlikeye düşer hem de ailesini, çocuklarını zehirlemiş olur. İnsaniyete hizmetle mükellef olanlar içerisinde maatteessüf bu gibi beşeriyet düşmanları bulunuyor. Birkaç ayda frengiyi katiyen iyi edeceklerini gazetelerle ilan edenlere inanmak caiz değildir.”⁴⁵¹

Bu uyarıdan sonra frengi ilaçlarından salvarsanın ne şekilde kullanılması gerektiği hakkında bilgiler verilmişti. Buna göre; salvarsan, mikropları kanda öldüren ve vücuda da zarar verebilen bir ilaçtı. Salvarsanın frengiye karşı etkili olabilmesi için yüksek miktarda verilmesi ve mikroplara bir an önce temas etmesi gerekliydi. Deri altına ve etlere şırınga edilmekten çok doğrudan kana verilmesi, frengi mikroplarına karşı daha etkin olabilirdi. Deri altına ve etlere şırınga edildiğinde vücuttaki frengi yaraları iyileşse bile frengi mikropları yok olmamaktaydı. Salvarsan kana bir defa değil uygun zamanlarda aralıklarla iki, üç, beş defa verilmeliydi. Salvarsan kullanımından önce ve sonrasında yüksek miktarda cıva da kullanmak, frengiyi büyük ölçüde iyileştirmekteydi. Bu şekilde yapılacak salvarsan tedavisiyle iki yıl sürecek cıva tedavisi kadar iyi sonuçlar alınabilirdi. Ancak yine de Doktor Niesser’in sözüne atıf yapılarak “*ihtimal iyi olmuştur*” denildiği, buna rağmen bu şekil bir tedavi neticesinde dahi frengi mikroplarının tamamen yok olduğunu söylemenin imkânsız olduğu, frengi bulaşmış bir kişinin düzenli olarak doktora görünmesinin ve üç-beş ayda bir kanını Wassermann usulüyle inceletmesinin gerekli olduğu ifade edilmişti.⁴⁵²

Beyannamenin sonunda ise salvarsanı uygulayacak doktorun, bunu önceden tecrübe etmiş ve alanına vakıf bir kişi olmasına dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çekilmişti. 914 (neosalvarsan)’ün de tıpkı 606 (salvarsan)’daki gibi cıva ile uygulanması durumunda frengi mikropları üzerinde etkili olacağı da belirtilmekteydi. Halkın bu

⁴⁵¹ “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü Cilt, Kavanin, Nizamat ve Talimat-ı Sıhhiye-i Belediye, (Cami ve Mürettibi: Osman Nuri), Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1331, 297; “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1329.

⁴⁵² “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü Cilt, Kavanin, Nizamat ve Talimat-ı Sıhhiye-i Belediye, (Cami ve Mürettibi: Osman Nuri), Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1331, 297-298; “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1329.

beyannameyi dikkate alması ve frengiyi üç-beş ayda hangi ilaçla olursa olsun tedavi ediyorum diyen şarlatanlara da itibar etmemesi tavsiye ediliyordu.⁴⁵³

1.5.4. Frengi ve İzdivaç: Evlilikten Önce Sıhhi Muayene ve Evlilikten Sonra Boşanma Sebebi olarak Frengi

Evlenen eşlerin frengili olup olmadığı, en azından birinin frengili olması halinde evliliğe izin verilmemesi hakkındaki uygulama, 2 Eylül 1899 tarihli “*Frengi İlletinin Men-i Sirayetiyle Tedavisine Mahsus Talimat*”ın on iki, on üç ve on dördüncü maddelerine göre yürürlüğe girmişti. Buna göre; evlenecek kişiler nikâh yapılmadan önce bir doktora muayene olacak ve frengili olmadıklarına dair bir şهادetnameyi imamlara sunacaklardı. Evlenecek kişilerin frengili olduğu anlaşılırsa frengili kişinin hastalığını bulaştırma tehdidi ortadan kalkana kadar ve frengi üzerinden beş yıl geçmedikçe doktor tarafından evlenmelerine izin verilmeyecekti.⁴⁵⁴

Bu uygulama II. Meşrutiyet döneminde de devam etti. Ancak bazı sorunlar da yaşandı. Bir defasında evlilikten önce sıhhi muayene vesikası uygulamasını kötüye kullananlar oldu. Belgelerden anlaşıldığına göre, bazı imamlar, para karşılığında sıhhi muayene vesikası olmadan izinname vererek nikâh kıydı.⁴⁵⁵ Bundan başka evlenecekler arasında kadınların frengili olup olmadıklarına dair muayene edilmeleri konusunda bazı zorluklar ortaya çıktı. Dâhiliye Nezareti tarafından Müslüman kadınların tedavisinin “*ehemmiyet-i layıkıyla nazar-ı itibara alınarak*” yapılması istendi.⁴⁵⁶ Bundan dolayı evlenecek kişilerin frengi muayenesi için köylerden kasabalara doktorun yayına gidip gelmelerinin zorluğundan ve bu konuda bir kolaylık gösterilmesi istenmesine⁴⁵⁷ rağmen frenginin birkaç sene içinde zaten biteceği varsayılarak talimatnameyi değişmenin anlamsız olduğu belirtildi.⁴⁵⁸ Bununla birlikte 26 Şubat 1917 tarihli genelge ile Meclis-i Ali-i Sıhhi kararıyla yürürlüğe konan frengi talimatnamesinde memleketin her tarafının

⁴⁵³ “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü Cilt, Kavanin, Nizam ve Talimat-ı Sıhhiye-i Belediye, (Cami ve Mürettibi: Osman Nuri), Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1331, 298; “Frengiye Karşı Beyanname-i Sıhhi”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1329.

⁴⁵⁴ BOA, A-} DVN. MKL/40-32.

⁴⁵⁵ BOA, A-} MKT. MHM/531-13-4.

⁴⁵⁶ BOA, DH. İD/ 55-24-1.

⁴⁵⁷ BOA, DH. İD/63-13-2.

⁴⁵⁸ BOA, DH. İD/63-13-1.

frengi tehdidi altında bulunduğu kabul edilmiş olduğundan mülki doktorların bulunduğu mahallerde zührevi hastalıkların yayılmasının önüne geçebilmek için teehhül edeceklerin (evleneceklerin) kablel-nikâh (*nikâh öncesi*) muayenelerinin yapılması kararlaştırıldı.⁴⁵⁹ İTC Hükümeti'nin 25 Ekim 1917 tarihinde çıkardığı *Hukuk-ı Aile Kararnamesi* ile de evlenmeden önce frengi muayenesi yapılması hukukileştirildi. Kararnameye göre, evlendikten sonra eşlerden birinin zührevi hastalıklara ya da frengiye yakalanması durumunda salim olan eşe boşanma hakkı verildi.⁴⁶⁰

1.5.5. Müsamereler ve Eğitici Konferanslar

Frengiyle mücadele uzmanı doktorların kendi aralarındaki ilmi toplantıları ve bu toplantılarda tedavi yöntemleri üzerindeki tecrübelerini ortaya koymaları son derece önemliydi. Bu doktorların, çeşitli yerlerde verdikleri konferanslar da halkı frengiyle mücadelede bilinçlendirmesi açısından faydalı sayılabilecek gelişmelerdi. I. Dünya Savaşı yıllarında başlayan bu süreç savaşın sonlarına doğru artarak devam etti.

Savaş henüz devam ederken *Tanin*'in 12 Temmuz 1916 tarihli sayısında, Doktor Hüseyinzade Ali Bey tarafından Türk Ocağı'nda frengiye dair bir konferans verildiği duyuruluyordu. Konferansta frenginin tahrip ediciliğinden, hastalığın kısa bir tarihinden ve nasıl bulaşabileceğinden söz edilmişti.⁴⁶¹

Bu husustaki gelişmelerden biri de Şişli Emraz-ı Akliye Hastanesi'nde 20 Ekim 1916 tarihli emraz-ı akliye (*akıl hastalıkları*) hakkında gerçekleştirilen tıbbi tartışmalardı. Toplantıya Şişli Hastanesi Baştabibi Mazhar Osman Bey başkanlık etmiş ve Sıhhiye Müdürü Ziya Bey de katılmıştı. Toplantıda frengi hastalığının beyin üzerindeki etkileri ve beyne yaptığı tahribat üzerinde durulmuştu. Bu konuda bir hayli fazla vakalar

⁴⁵⁹ “Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Tevessü ve İntışarı İçin Teehhül Edeceklerin Kablel-nikâh Muayenelerinin İcrası Hakkında 13 Şubat 332 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 3, Matbaa-ı Bahriye, Dersaadet 1333-1917.

⁴⁶⁰ Toplamda 157 maddeden ibaret olan kararnamenin 122. maddesi, evlendikten sonra eşlerden birinin cüzzam ve zührevi hastalıklara yakalanması durumunda diğer eşe boşanma hakkı tanıyordu. Hastalığın iyileşeceği ümit edilirse hâkim boşanma davasını bir yıl erteleyebilecekti. Hastalığa yakalanan erkekse ve hastalıklı erkek boşanmayı razı olmazsa kadını talebi halinde hâkim eşleri boşayabilecekti. *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1333, 16; Bu kararnamede 132. maddenin 6. fırası da Hristiyan eşler arasında da eşlerden birinde frengi ve sara gibi hastalıklara sahip olması durumunda diğer eşe boşanma hakkı tanıyordu. *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, 18; “Kablel-nikâh Muayene Hakkında Meclis-i Ali-i Sıhhi Kararı”, *Yeni Şark*, 11 Şubat 1338/11 Şubat 1922.

⁴⁶¹ “Tenakus-ı Nüfus Meselesi: Frengi Hastalığı”, *Tanin*, 29 Haziran 1332/12 Temmuz 1916.

görüldüğü ifade edilmişti.⁴⁶² Yine bu türden toplantılardan bir diğeri de, 1 Şubat 1918'de Emraz- Akliyye ve Asabiyye müsamerelerinin dördüncüsü olarak Şişli'de birçok doktorun katılımıyla gerçekleşti. Alkolizmin insan üzerine olan etkilerinden söz edildikten sonra memlekette büyük ölçüde tahribat meydana getiren frengiden bahsedildi. Muallim Mazhar Osman Bey, frenginin nasıl korkunç bir hastalık olduğunu anlatmış ve tedavisinin de mümkün olmadığı görüşünü ileri sürmüştü. Bu görüşe karşı Doktor Boyes de, frenginin tamamen tedavi edilemese de pek çok tedavi yönteminin olduğunu ve hastalar üzerinde uygulanan tedavi yöntemleriyle olumlu sonuçlar alındığını beyan etmişti.⁴⁶³

12 Nisan 1918'de Doktor İhsan Bey, Türk Ocağı'nda frengi hakkında önemli bir konferans vermiş ve frenginin doğum esnasında cenin vasıtasıyla nasıl bulaştığı konusuna değinmişti. Daha sonra frenginin tedavi şeklinden bahsederek kan tahlilinin frenginin tespitinde ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştı. Ayrıca kişinin kendini frengiden koruyabilmesi için sağlığına dikkat etmesi gerektiğini özellikle belirtmiş, tütün ve alkol gibi sağlığa zararlı maddelerden uzak durulması ve zihnî ve bedenî yorgunluktan kaçınılması gerektiğini ifade etmişti. Konferansta evleneceklerin alacakları ilmühaberlerin ilmen doğru olmayacağını, bundan dolayı evleneceklerin kanlarının tahlil edildiğine dair Bakteriyolojihanenin resmi ve onaylı bir vesikasının geçerli sayılmasının uygun olacağını beyan etmişti. Konuşmasının devamında da frengi, humma-yı racia ve uyku hastalıklarının mikroplarının vücutta kanla nasıl mücadele verdiklerini ve ne suretle hareket ettiklerini açıklamıştı.⁴⁶⁴

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, 13 Haziran 1918 tarihinde Gülhane Tababaet-i Askeriyye Tatbikat Mektebi Konferans Salonu'nda Ziya Nuri Paşa'nın başkanlığında toplanmıştı. Bu toplantıda Şükrü Mehmet (Sekban) Bey⁴⁶⁵, Emraz-ı Cildiye ve

⁴⁶² “Şişli Emrâz-ı Akliye Hastanesi'nde Müzakere-i Tıbbiye”, *Tesvir-i Efkâr*, 8 Teşrin-i evvel 1332/21 Ekim 1916.

⁴⁶³ “Emrâz-ı Akliyye ve Asabiyye Müsamereleri”, *Tesvir-i Efkâr*, 2 Şubat 1334/2 Şubat 1918.

⁴⁶⁴ “Frengi Hakkında Konferans”, *Tesvir-i Efkâr*, 13 Nisan 1334/13 Nisan 1918.

⁴⁶⁵ Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) Mehmet Efendi'nin oğlu olarak 1881'de Ergani'de doğdu. Kuleli Askeri İdadisi'ni bitirdi. Mekteb-i Tıbbiye'ye girerek burayı 1902 yılında Yüzbaşı rütbesiyle tamamladı. Yapılan sınav neticesinde Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Muallim Muavinliği görevine atandı. Edirne Askeri Hastanesi'nde uzman olarak iki yıl müddetle çalıştıktan sonra görevine başladı. Fakülte teşkilatı içerisinde muallim muavinliği kadrosu kaldırılınca bir ara açıkta kaldı. 1910'da askerlikten istifa etti. Gureba Hastanesi'nde cilt ve zührevi hastalıklar uzmanlığına tayin olundu. Burada sekiz yıl görev yaptıktan sonra istifa ederek Bağdat'a gitti. Bağdat'tan döndükten sonra serbest olarak doktorluk vazifesini yerine getirdi. AKA, Mütferrik Evrak, No: 55359; Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 196-197.

Zühreviyede temaruz (*kendini hasta zannetme*) meselesi hakkında bir tebliğ sunmuştu. Osman Şerafettin (Çelik) Bey⁴⁶⁶ de bu mesele hakkında açıklamalarda bulunmuştu.⁴⁶⁷

1.6. FRENGİYLE MÜCADELEDE HUKUKİ DÜZENLEMELER (NİZAMNAMELER, TALİMATNAMELER)

1.6.1. Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname

II. Meşrutiyet döneminin en önemli özelliği kanuni düzenlemelerle kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasıydı. Siyasi, askeri ve iktisadi alanlarda kanun ve nizamname yapan idareciler, sağlık politikalarını da kanuni düzenlemelerle idare etmeye özen göstermişlerdi. Bu bağlamda devlet, frengiyle mücadele sürecini diğer alanlarda olduğu gibi nizamname ve talimatnamelerle yasal bir zemine oturtmak suretiyle yürüttü. Frenginin yaygın olarak görüldüğü Kastamonu ve çevresi, frengiyle mücadelede çıkarılan kanuni düzenlemelerin ilk hazırlandığı bölge oldu. Kastamonu Vilayetinde frengiyle mücadele için bir nizamname yapma fikri, Meclis-i -ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye tarafından 1909 yılında gündeme getirildi. Nitekim 27 Aralık 1909 tarihinde Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye Reisi Besim Ömer Paşa, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında “*Memleket Hastahaneleri*” ve “*Seyyar Etıbbanın Vezaiifi*” adlarında iki nizamname hazırladıklarını ve bunların bir an önce yürürlüğe konmasını istemişti.⁴⁶⁸ Dâhiliye Nezareti de bu iki nizamnameyi 10 Ocak 1910 tarihinde Sadaretin onayına sunmuştu.⁴⁶⁹ Belgeler yetersiz olduğundan bu iki nizamnamenin Sadarete sunulmasından sonra onaylanıp onaylanmadığı konusu ise belirsizdir. Ancak şurası kesindir ki, Meclis-i

⁴⁶⁶ Bulgaristan Hasköy’de doğdu. Babasının adı Baytar Mehmet Ali Bey’di. İlköğrenimini Bulgaristan’da, orta ve lise öğrenimini de Galatasaray Lisesi’nde tamamlamasının ardından 1909’da Tıp Fakültesi’nden mezun oldu. Mezuniyetinden sonra Paris’teki Pasteur Enstitüsü’nde bir yıl ihtisas yaptıktan sonra 1910’da Berlin’deki Koch Enstitüsü’nde çalıştı. Almanya’da dört yıllık bir eğitimin ardından bakteriyoloji uzmanı olarak Türkiye’ye döndü. Memlekete döndükten sonra ilk görevi olan Sıhhiye Müdürlüğü Bakteriyoloji Şubesi Müdür Muaviniğine tayin edildi. 1915’te de Eczacı ve Dişçi Mektebi Bakteriyoloji Hıfzıssıhha Muallimliği, bir yıl sonra da Sıhhiye Umum Müdürlüğü Hıfzıssıhha Müdür Muaviniği görevlerinde bulundu. Bir ara Gureba Hastanesi İntaniye ve Bakteriyoloji uzmanlığı görevinde çalışırken 1941’de Ankara’daki Sıtma Mücadele Heyeti Müdürlüğü görevini yerine getirdi. 1945 tarihinde de hayatını kaybetmiştir. Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 270.

⁴⁶⁷ “Cemiyet-i Tıbbiyyenin İçtimarı”, *Tesvir-i Efkar*, 18 Haziran 1334/18 Haziran 1918.

⁴⁶⁸ BOA, ŞD/26-68-3.

⁴⁶⁹ BOA, ŞD/26-68-2.

Tıbbiye-i Mülkiye, ilk olarak iki ayrı nizamname olarak bir düzenlemeye gitmişti. Hatta “*Memleket Hastahaneleri Nizamnamesi*” toplamda 22 maddeden⁴⁷⁰, “*Seyyar Etıbbanın Vezai fine Dair Nizamname*” ise beş sayfalık bir açıklama kısmı ve “*Seyyar Heyet-i Tıbbiye*” başlıklı kısmıyla toplamda 47 maddeden ibaretti.⁴⁷¹

Yürürlüğe giren nizamname, tarih ve içerik olarak değiştirilmiş ve genişletilmiştir. Çünkü bu iki nizamname, yaklaşık dört ay sonra fazla hükmü içeren tek bir nizamname şeklinde yeniden ilgili makamlara sunulmuştu. Bu bağlamda bu iki nizamname tek bir nizamname halinde 31 Mayıs 1910 tarihinde Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesince layiha olarak onaylanmış⁴⁷² ve 13 Haziran 1910 tarihinde 101 numaralı “*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname*” adıyla yürürlüğe girmişti.⁴⁷³ Toplamda 45 madde ve 2 fasıldan oluşan nizamname özetle şöyleydi:

Kastamonu Vilayeti dâhilinde idaresi Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiyyeye ait her biri elli yataklık ve yarısı frengililere ait olmak üzere altı hastane açılacaktı. Vilayete üç bin beş yüz kuruş maaşla bir seyyar sıhhiye müfettişiyle, her biri iki bin beş yüz kuruş maaşlı yirmi dört adet seyyar tabip atanacaktı. Sıhhiye müfettişi yılın altı ayını liva, kaza ve köylerde seyyar bir şekilde geçirerek gittiği yerlerde seyyar tabipleri teftiş ettiği gibi ahaliye de frengi hakkında konferanslar, nasihatler verecekti. Müfettiş faaliyetlerini üç ayda bir istatistiki olarak Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve valiliğe gönderecekti. Seyyar tabipler üçer kol şeklinde; üç kol Kastamonu, üç kol Bolu, bir kol Sinop ve bir kol da Çankırı sancaklarına görevlendirileceklerdi. Seyyar tabiplere, mahalli hükümet, belediye daireleri ve jandarma gerekli yardımı sağlayacaklardı. Seyyar tabip kolları, dört ay merkezde, sekiz ay da seyyar olarak kendi bölgeleri dâhilinde gezecek, her bir kola da bir seyyar hastane takımı verilecekti. Seyyar hastane takımı; bir çadır, üç seyyar ecza çantası, üç seyyar karyola ve seferi ihtiyaçlar ile

⁴⁷⁰ BOA, ŞD/26-68-5.

⁴⁷¹ BOA, ŞD/26-68-6.

⁴⁷² BOA, İ. DH/1481-63.

⁴⁷³ “Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahanelerine ve Seyyar Heyet-i Tıbbiyyeye Dair Nizamnamedir”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1329; *Düstur*, Tertib-i Sâni, Cild: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1330, 332-338; Bu nizamnamenin adı *Takvim-i Vekayi*’nin 28 Haziran 1910 tarihli sayısında “Kastamonu Vilayetinde Teşkil Edilecek Memleket Hastahanelerine ve Seyyar Heyet-i Tıbbiyyeye Dair Tanzim ve Şura-yı Devletçe Tadil Olunan ve Mevki-i Tatbike Vazı Hususuna Meclis-i Mahsus-ı Vükela Kararıyla Bil-istizan İdare-i Seniye-i Cenab-ı Padişahi Şeref-müteallik Buyrulan Nizamname Suretidir” şeklinde verilmiştir. *Takvim-i Vekayi*, 15 Haziran 1326/28 Haziran 1910.

bir de hizmetçiden ibaret olacaktı. Çadır, bir muayene odası ve bir ameliyathaneye olarak kullanılacaktı. (Madde 1-10)

Seyyar kollarda bulunan tabiplerin her biri bir diğerine komşu olan üç kaza merkezinde karar alacaklar ve aynı zamanda Sıhhiye Müfettişinin emriyle köy ve nahiyelerde de çalışabileceklerdi. Her tabibin elinde biri nüfus dairesinden alınacak yoklama diğeri de hasta kayıtlarına özel hastalık defteri olarak iki defter taşıyacaktı. Her tabip görevli olduğu yerde ahalinin isim, şöhret, yaş, ikamet yeri gibi bilgileri yoklama defterine kaydedecekti. Frengi hastalarına ait frenginin devir ve seyrini, hastalığın irsen mi yoksa bir başkasından mı bulaştığı, tedavi edilip edilmediği, tedavi ediliyorsa hangi tabip tarafından ve ne zamandan beri tedavi edildiği gibi bilgileri defterine kaydetmek zorundaydı. Bir örneği Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiyece düzenlenecek bu defterler, basılı ve sayfalarına rakamlar yazılı bir şekilde mahalli hükümet tarafından onaylı surette kendilerine verilecekti. Seyyar tabipler, köylerde bütün ahaliyi tek tek davet veya yanlarında bir imam ve muhtar olmak suretiyle haneleri ziyaret ederek muayene edecek ve hastalıklarını tıbbi açıklamasıyla birlikte deftere kaydedip işaretleyeceklerdi. Muayene edilen her bir köylüye muayene ve frengili olup olmadığını gösterir matbu (*basılı*) bir belge verilecekti. İmam ve muhtarlar, elinde bu belgelerden olmayan köylüleri muayene ettireceklerdi. Aksi halde elinde matbu belgelerden bulunmayanlar evlenemeyeceklerdi. Muayene esnasında hiçbir vaka görülmemiş bir yerde tek bir frengi vakasına rastlanırsa ilgili hastanın tedavisi için tek başına kalacağı bir yer ayrılarak başka kimselere bulaştırması önlenecekti. Seyyar tabipler, yanlarında taşıdığı eczadan, frengililere ücretsiz olarak dağıtacak. Frengi dışında diğer hastaların da istekleri halinde para talep edilmeden verilecekti. İlaç uygulanması durumunda, seyyar doktorlar ve hükümet memurları, ilacı neden ve hangi şekilde uygulayacaklarını hastanın kendisine uygun bir şekilde anlatacaklardı. (Madde 11-20)

Mutatabbip adı verilen sahte doktorlar hakkında kanuni takibat yapılmasına özen gösterilerek, seyyar doktorlar tarafından beşinci maddede de değinildiği üzere frengi hakkında köylülerin anlayacağı bir dille konferanslar, vaazlar ve nasihatler verilecek, risaleler düzenlenip ahaliye ücretsiz dağıtılacaktı. Hastaların muayenelerinde seyyar doktorlar, memleket ahlak ve adabına uygun olarak nazik ve yumuşak davranacaktı. Fuhuş yapan kadınlar, kanunlara göre sıhhi heyet tarafından muayene edilecekti.

Hanelerinde tedaviyi kabul etmeyen, ayakta tedavisi mümkün olmayan ve ileri derecede hastalığı olanlar en yakın mülkiye ve askeriye hastanelerine sevk edilecekti. Mektep öğrencileri, muallimleri ve müstahdemleri, heyetçe muayene edilerek frengili olduğu anlaşılanlar, iyileşene kadar görevlerinden geçici olarak menedileceklerdi. Seyyar tabipler, görevleri esnasında gittikleri köylerdeki imam ve muhtarlardan o köyde bulundukları süre ve geldikleri tarihi bildirir bir ilmühaber alacaklardı. Görev bölgesi dâhilindeki tüm köyler dolaşılacak ve köylüler tamamen muayene edildikten sonra her seyyar tabip, kendi merkezine giderek merkezindeki hastaları da tedavi ederek ücretsiz ilaç dağıtacaklardı. Her tabip, merkeze döndüğünde ayrı ayrı matbu örnekleri gösteren istatistikleri düzenleyerek Seyyar Sıhhiye Müfettişine vereceklerdi. Seyyar tabipler, merkezde bulundukları süre içerisinde pazar kurulan mahal ve günlerde görevli oldukları bölgede tüm hastaları muayene ve tedavi ederek özellikle zührevi hastalıklara yakalananaları ayırarak takip edeceklerdi. (Madde 21-30.)

Belediye ve mahalle tabipleri, frengi vakasıyla karşılaşır ya da tedavi uygularlarsa durumu, seyyar tabiplere bildirecek seyyar tabiplerde hazırladıkları istatistiklere bunları da işleyeceklerdi. Köylerdeki ahali gibi merkezdeki frengi hastaları da ücretsiz tedavi edilerek fırıncı, bakkal, kasap, berber, aşçı, kahveci, sebzeçi, hancı ve hamam çalışanları, hizmetçiler, sütineler ile bu gibi kişiler de muayene edilecek aralarında frengili olanlar varsa işten el çektirilecekti. Berberlerde usturalar, eczanelerden alınacak ispiro ile temizlenecek ve havlu gibi eşyalar sık sık kaynar su ve sabun ile iyice yıkanacak, her daim temiz tutulacaktı. Kahvelerde fincan ve bardaklar, kahve çömlekleri temiz ve akarsu ile yıkattırılarak nargile ağızları müşterilere verilmeden önce ispiro ile temizlenecekti. Hamamcılar da hamam takımlarını kaynar su ve sabunla yıkattırarak ve müşteri tarafından kullanılan takımlar bir başka müşteriye temizlenmeden verilmeyecekti. Hamam görevlileri yirmi yaşından aşağı olmayacaklardı. Bu temizlik işlerinin yürütülmesinden seyyar tabipler sorumlu olacak kendilerine bu konuda belediyelerce yardım edilecekti. Evlenmek isteyenler ellerinde daimî olarak sıhhat vesikalarını göstereceklerdi. Sıhhat vesikası olmayanlar, kendilerini muayene ettirip bu vesikayı alabileceklerdi. Seyyar tabipler, vesikaları ücretsiz olarak verecekler ve kadınları muayene ederken sadece ağızlarını, boyunlarını, ellerini ve dirseklerini kontrol edeceklerdi. Frengili olup sıhhat vesikası olmayanların nikâhları kıyılmayacaktı. Frengili olanlar yılda üç ay tedavi edilmek üzere dört yıl geçmedikçe ve tamamen iyileşmedikçe

evlenmelerine izin verilmeyecekti. Askerler memleketlerine döndükten sonra da hususi (*özel*) ve umumi (*genel*) muayeneye tabi olacaklar, frengili olan askerler ise sağlamlardan ayrılarak hastanelerde tedavi edikten sonra askere alınacaklardı. (Madde 31-40.)

Halk arasında gülleme, mayasıl ve ağız nezlesi adlarıyla bilinen hastalıklar, seyyar tabipler tarafından dikkate alınıp muayene edilecekti. Seyyar tabipler, her sene bitiminde görev yerlerindeki tıbbi müşahede ve faaliyetlerini içeren ayrıntılı bir rapor hazırlayacaklar ve bu raporları Sıhhiye Müfettişliği aracılığıyla Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'ye göndereceklerdi. Seyyar hastanelerin ilaç ihtiyaçları, İstanbul'da Meclis-i Umur-ı Mülkiyece oluşturulacak sıhhi bir komisyon tarafından alınıp ilgili mahallere gönderilecekti. Seyyar tabiplerden nizamnameye aykırı hareket edenler önce uyarılacak, ikinci defa da ise bir maaş ceza, bir kez aykırı hareketlerde bulunurlarsa görevlerinden azledileceklerdi. Seyyar tabiplerin görev süreleri üç yıl olacaktı. Seyyar tabipler, frengilileri yanlarında bulunduracakları tüpler aracılığıyla taşıyacaklardı. Bu nizamnameyi Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye uygulayacaktı. (Madde 41-45.)

Bundan başka nizamnamede de belirtildiği üzere kurulacak memleket hastaneleri 1910 yılı bütçesine hastanelerde görev yapacakların maaşları ile hastane gelirlerinin toplamı olarak 2.226.800 kuruş ödenek belirlenmiş ve ayrılmıştı.⁴⁷⁴

1.6.2. Frengi Hastalığının Men-i Sirayeti Zımında Seyyar Heyet-i Sıhhiye Teşkili Hakkında Madde-i Nizamiye

Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamnamenin iki ayrı nizamname şeklindeki ilk halinin hazırlanıp Sadarete sunulduğu esnada, bazı vilayetlerden gönderilen yazılarda Kastamonu'da uygulanacak olan bu nizamnamenin diğer vilayetlerde de uygulanması, eğer uygulanmayacaksa seyyar tabipler gönderilmesi talep ediliyordu.⁴⁷⁵ Bu sebeple Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye Reisi Besim Ömer Paşa, frenginin yaygın olarak görüldüğü Hüdavendigâr, Manastır, Ankara, Konya, Adana, Edirne, Sivas, Yanya ve Hatt-ı Irakiye

⁴⁷⁴ BOA, ŞD/26-68-4.

⁴⁷⁵ Basra Vilayeti, 11 Aralık 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir yazısında vilayete derhal seyyar tabiplerin gönderilmesini talep ediyordu. BOA, DH. MUİ/46-1-15-1.

olarak adlandırılan Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerinde de birer seyyar heyet teşkil edilip gönderilmesi için “*Frengi Hastalığının Men-i Sirayeti Zımnında Seyyar Heyet-i Sıhhiye Teşkili Hakkında Madde-i Nizamiye*” adını taşıyan bir düzenlemeyi 1 Haziran 1910 tarihinde onaylanıp yürürlüğe konması için Dâhiliye Nezaretine gönderdi.⁴⁷⁶ Dâhiliye Nezareti, bu “*madde-i münferide*”yi 5 Haziran 1910 tarihinde Sadarete sundu⁴⁷⁷ ve netice itibariyle düzenleme 25 Haziran 1910 yılında onaylanarak 112 numaralı *madde-i nizamiye* olarak yürürlüğe girdi.⁴⁷⁸

Bu düzenlemenin, resmi olarak yürürlüğe girse de fiili olarak yürürlüğe giremediği anlaşılmaktadır. Bu konuda Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye Reisi Besim Ömer Paşa, 24 Ocak 1911’de Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir yazıda, *madde-i münferide* için 1911 bütçesine gerekli tahsisatın aktarılmasının kararlaştırıldığı ancak sonradan Maliye Nezareti tarafından ilgili bütçeden çıkartıldığını ve bu nedenle ilgili vilayetlerde seyyar heyetler oluşturulamadığından yakınmaktaydı. Yazının devamında Besim Ömer Paşa, gerekli bütçenin aylık 96 bin kuruştan hesaplanarak yıllık toplamda 1.152.000 kuruş olduğunu ve bunun 1911 yılı bütçesine aktarılması gerektiğini bildiriyordu.⁴⁷⁹

1.6.3. Frenginin Kaynağı Fuhuşla Mücadele ve İlk Yasal Düzenleme Girişimi: İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi

Meşrutiyet’in yeniden ilanından mütarekeye kadar geçen sürede frenginin önemli ölçüde yayılmasının nedeni fuhuş olarak görüldü. Bu dönemde savaşlarla birlikte göçlerin getirdiği ekonomik zorluklar, insanları açlık ve sefaletle itmiş, Meşrutiyet’in getirdiği kişi hak ve hürriyetleri de fuhuş vakalarında bir artış yaşanmasına neden olmuştu.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ BOA, ŞD/28-50-3; Oya Dağlar, *War, Epidemics and Medicine in the Ottoman Empire from the Balkan Wars through the Great War (1912-1918)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2004, 33-34.

⁴⁷⁷ BOA, ŞD/28-50-1.

⁴⁷⁸ *Düstur*, Tertib-i Sâni, Cild: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1330, 384; Bu düzenlemenin adı *Takvim-i Vekayi*’nin 2 Temmuz 1910 tarihli nüshasında “*Frengi İlletinin Vilayat-ı Osmaniyyede İcra Etmekte Olduğu Tahribat ve Hasarat-ı Mühimmeye Karşı Gelinebilmek ve Musabinin Tedavisiyle Sirayet-i Maraza Meydan Verilmemek Üzere Maaşat ve Zezaif Cihetine Kastamonu Vilayetinde Cari Nizamnameye Tevfikân Şimdilik Muharrerül-esami Vilayetlerde Dahi Birer Seyyar Heyet-i Sıhhiye Teşkili Hakkında Tanzim ve Şura-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela Kararlarıyla Meriyet-i Ahkâmına Bil-istizan İdare-i Seniye-i Cenab-ı Padişahi Şeref-müteaalik Buyrulan Madde-i Münferide-i Nizamiye Suretidir*” şeklinde geçmektedir. *Takvim-i Vekayi*, 19 Haziran 1326/2 Temmuz 1910.

⁴⁷⁹ BOA, DH. İD/53-34-5.

⁴⁸⁰ Kemal Yakut, Aydın Yetkin, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş Meselesi”, *Kebikeç*, 31, 2011, 278-279. Fuhuş bu dönemde o derece yaygınlaşmıştı ki, dönemin edebi eserlerini de

Fuhşun ülkede yaygınlaşmasıyla birlikte Osmanlı yetkilileri, fuhuş konusunda gerek ahlaki normların korunması gerekse frengi ve diğer zührevi hastalıkların yayılmasının önünün alınması konusunda oldukça hassas davranmışlardı. 10 Ekim 1908 tarihli belgeye göre, fuhuş yapan ve evsiz kadınların polis merkezlerinden zaptiye dairesine gönderilmeleri, kamu düzeni açısından sakıncalı görüldü. Bu nedenle bu gibi kadınların polis merkezlerine götürüldükten sonra darülaceze ve hastanelere sevk edilmelerinin hastalıkların önüne geçebileceği düşünüldü.⁴⁸¹

Yine Üsküdar'da Selimiye Dergâhı Şeyhi Kemal ve kardeşi Hüsameddin hakkında 24 Ağustos 1908 tarihinde Üsküdar Mutasarrıflığı tarafından yapılan soruşturma neticesinde uygunsuz kişileri dergâha toplayarak içki içmek ve fuhuş yapmak gibi davranışlarda bulundukları belirlenmiş ve ilgi kişilerin dergâhtan çıkarılmaları istenmişti.⁴⁸² 25 Aralık 1910 tarihli bir diğer belgede de, Galata'da Doğruyol'da meyhaneyi zamanında kapatmayıp gece geç vakte kadar içeride içki içip fuhuş yapan Ahmet, Laz Hamdi, Enver, Ömer, Arapkirli Mustafa ve arkadaşları hakkında gerekli işlemlerin yapıldığı ve meyhanenin kapatılmasına karar verildiği ifade ediliyordu.⁴⁸³

Çocuk yaştaki genç kızların başkaları tarafından kandırılarak fuhşa sürüklendiği de görülmekteydi. Bu konuda Beyoğlu'nda terzi Despina'nın Marika isimli biriyle, kız çocukları gafil avlayarak baba evlerini terk ettirmek suretiyle para ile bazılarını elde ettikten sonra umumhanelere sattıkları zabıta tarafından haber alınarak bunların tutuklandığı bildirilmişti. Zabıtaca gerçekleştirilen soruşturma neticesinde gerçekten de ilgili kişilerin birçok genç kızı hatta 11 yaşında çocukları iğfal ile fuhşa sevk ettikleri anlaşılmış ve ilgili kişilere gerekli olan cezalar verilmişti.⁴⁸⁴

Hastane yetersizliği ve alınan önlemlere rağmen fuhşun devam etmesi frenginin yayılmasında önemli etkenlerdi. İstanbul Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 6 Eylül 1909 tarihli bir yazıda, Eskihisar civarında fuhuş yapan dört Kıpti kadının muayene

etkisi altında bırakmış, romanların ve hikâyelerin ana temasını oluşturmuştu. Bu sebeple ortaya "müstehcen edebiyat" ortaya çıkmıştı. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Zafer Toprak, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Müstehcen Avam Edebiyatı", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 38, Şubat 1987, 25-28; Mehmet Rauf'un müstehcen hikâyesi olup ordudan atılmasına, sekiz ay hapis cezasına çarptırılmasına sebep olan *Bir Zanbağın Hikâyesi* adlı eseri için ayrıca bkz. Yavuz Selim Karakışla, *Eski Zamanlar, Eski İnsanlar, Osmanlı Toplumsal Tarihi Üzerine Yazılar (1876-1926)*, Doğan Kitap, İstanbul 2015, 139-163.

⁴⁸¹ BOA, ZB/326-158.

⁴⁸² BOA, ZB/350-146.

⁴⁸³ BOA, DH. EUM. KDL/2-52.

⁴⁸⁴ "Genç Kızlar", *Tanin*, 25 Kânun-ı evvel 1325/7 Ocak 1910.

neticesinde frengili olduklarının anlaşıldığı ve İstanbul'da frengi muayenehanesi bulunmadığından Haseki Nisa Hastanesi'ndeki frengi koğuşlarından birine yerleştirilmek istendikleri ancak yeterli yatak bulunamadığından dolayı ilgili kadınların memleketlerine geri gönderilmeleri istenmişti.⁴⁸⁵

İstanbul Polis Müdür-i Umumisi tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 29 Mart 1913 tarihli bir yazıda ise mahalle aralarında yaygınlaşan fuhşun halk üzerinde olumsuz bir etki yarattığından bu hususta yapılan bir soruşturmada bahsediliyordu. Polis Umum Müdürünün ilk belirlemelerine göre, fuhuş pek hızlı bir şekilde yayılmış ve ilerlemiş, halkın namus ve ahlakını da olumsuz yönde etkilemişti. Bundan ötürü Polis Umum Müdürü, aldığı bazı önlemleri de sıralamıştı. Buna göre, fuhuş yapan kadınlar mahalle aralarından uzaklaştırılmış ancak müdürün de ifade ettiği üzere alınan bu önlem oldukça ilkel kalmıştı. Polis Umum Müdürüne göre, fuhuş yaygın olarak yangın yerlerindeki bodrumlarda yapılıyordu ve buralardan çıkarılan genç kadınların hiç kimsesi ve herhangi bir ikametgâhları olmadığından serbest bırakıldıklarında yine aynı şekilde perişan ve sefil bir halde yeniden fuhuş yapmak zorunda kalıyorlardı. Bu durum memleketin ahlakı açısından önemli olmanın yanı sıra muayene edilen kadınlar arasında frengili olanların da bulunması dolayısıyla memleketin sıhhati için de bir tehdit arz ediyordu. Bu sebeple, bu gibi kadınlar bir işle meşgul edilerek Darülaceze'ye yerleştirilmiş ve yaptıkları iş karşılığında da hükümet tarafından ikişer lira ödenek ayrılmıştı. Ancak bu gibi kadınların Darülaceze'ye yerleştirilmesi hususunda gerekli ödeneğin ayrılmamasından ötürü zor bir duruma düştüklerini belirtiyor ve böylesi bir durumun memleketin ahlak ve sıhhatini bozacağını ifade ederek gerekli kolaylığın sağlanmasını istiyordu.⁴⁸⁶ Dâhiliye Nezareti de konuyu Şehremanetine havale etmiş, Şehremaneti de Dâhiliye Nezaretine 8 Nisan 1913 tarihli cevabi yazısında, fuhuşla uğraşan ve gidecek bir yeri olmayan kadınlar için Darülaceze'de bir pavyon inşa edilmesini ve bu pavyonun inşası için gerekli olan 5000 lira ödenek ayrıldığını bildiriyordu.⁴⁸⁷

Fuhuş ve frengi, özellikle Müslüman kadınlar arasında da artmaktaydı. Bu konuda Doktor Hulusi Behçet, kaleme aldığı bir yazısında kendisini en çok düşündüren ve titreten konunun frenginin Müslümanlar arasında, özellikle gizli ve karanlık münasebette bulunan

⁴⁸⁵ BOA, DH. İD/47-1-2-2.

⁴⁸⁶ BOA, DH. İD/76-22-23.

⁴⁸⁷ BOA, DH. İD/76-22-24.

Müslüman kadınlar arasında gitgide artması olduğunu belirtiyordu.⁴⁸⁸ Bundan dolayı fuhşa düşen Müslüman kadınların içinde bulundukları kötü durumdan kurtarılması için başka önlemlere de başvurulmuştu. Nitekim bu hususta Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen 16 Ağustos 1910 tarihli bir yazıda gerek mahalle aralarında gerekse sokaklarda fuhuş yapan kadınları, düştükleri durumdan kurtarmak için askeri elbise dikimhanesinde çalıştırılmaları ve bu sayede “*namuskarane bir hayat ve meslek takip edecekleri gibi suret-i asayiş noktasından dahi fevaid-i azmiyeyi mucip olacağı*” ifade edilmişti.⁴⁸⁹ Bu talep, kabul edilerek Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Harbiye Nezaretine iletilmişti. Harbiye Nezareti de 1 Eylül 1910 tarihli cevabında bu tür kadınların askeri dikimhanelerde her zaman çalışabilecekleri bildirilmişti.⁴⁹⁰

Devletin fuhuşu önlemek için aldığı bu önlemlere rağmen vakaların sürdüğü anlaşılmaktadır. Fuhuş sadece İstanbul’da değil İstanbul dışındaki yerlerde de yaygın olarak görülmekteydi. Bu bağlamda İskilip’te kumar, işret ve fuhşun artması dolayısıyla Çorum mutasarrıflığının 13 Ağustos 1910 tarihli şikâyeti⁴⁹¹ ve İskilip’te müderris Ahmet isminde birisinin fuhşun yasaklanması konusundaki dilekçesi⁴⁹² üzerine 20 jandarmanın İskilip’e gönderilmesi ve asayişin sağlanması yönünde karar alınmıştı.⁴⁹³ Yine Halep mebuslarının Halep Vilayetine 11 Eylül 1911 tarihinde Halep’te artmakta olan fuhşun önünün alınması ve Müslüman genç kızların umumhanelerden kurtarılması ile ilgili yazısı, bölgede fuhşun serbestçe yapıldığını açıkça ortaya koymaktaydı.⁴⁹⁴ Erzurum’da frenginin artmasında fuhşun yeri önemliydi. Erzurum’daki fahişeler genellikle Mahallebaşı’ndaki hususi hanelerde fuhuş yapmaktaydılar. Sonraları buradaki hususi haneler kaldırılarak Erzurum Kalesi’nin altında bir gözden oluşan bir dama toplattırılmışlardı. Tek gözlü damda gerçekleştirilen fuhuş, sadece bir perde çekilerek yapılıyordu. Doktor Şerif Bey’e göre, bu durum “*namus-ı beşeriyeti tahkir ve terzilden*” başka bir şey değildi.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸ Doktor Hulusi Behçet, “Memleketimizde Frengi”, *Hürriyet-i Fikriye*, Numero:5, 3 Mart 1330/16 Mart 1914, 9.

⁴⁸⁹ BOA, DH. EUM. THR/48-36-4.

⁴⁹⁰ Yavuz Selim Karakışla, *Eski Hayatlar, Eski Hatıralar, Osmanlı İmparatorluğu’nda Belgelerle Gündelik Hayat (1760-1923)*, Doğan Kitap, İstanbul 2015, 301.

⁴⁹¹ BOA, DH. MUI/115-52-3.

⁴⁹² BOA, DH. MUI/115-52-4.

⁴⁹³ BOA, DH. MUI/115-52-5.

⁴⁹⁴ BOA, TŞR. HL/1-26.

⁴⁹⁵ Doktor Şerif Bey, *Erzurum Vilâyeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, 173.

Fuhşun yaygınlaştığı, hatta mahalle ve sokak aralarında yapıldığı⁴⁹⁶ böylesi bir dönemde hem fuhşun hem de bu nedenle bulaşan frenginin önünü almak için kapsamlı bir düzenleme yapma ihtiyacı duyuldu. Yapılacak kanuni düzenleme, sadece İstanbul’u değil bütün Osmanlı vilayetlerini kapsayıcı nitelikte olmalıydı. Fuhuş ve frengiyle mücadelede ilk kapsamlı düzenleme girişimi, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye tarafından hazırlanan “*İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi*” oldu. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiyenin bu konudaki ilk girişimiye 1909 yılında gerçekleşmişti. İlk metnine erişilemeyen nizamnamenin, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından 28 Aralık 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretine onaylanması için gönderildiği bilinmektedir.⁴⁹⁷ Fakat Şura-yı Devlet’in 26 Nisan 1910 tarihli kararıyla, zabıtaya ilişkin maddelerinin Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ile görüşülmeden yer almasının sakıncalı olacağı belirtilerek nizamnamenin iadesi ve yeniden görüşülmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁹⁸ İade kararından sonra Dâhiliye Nezaretinin Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine yazdığı 8 Ağustos 1910 tarihli resmi yazısında “*İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi*” nizamnamesi kabul ve tatbik olununcaya kadar fuhuş yapan kadınların belediye dairelerince acilen muayene ettirilmelerinin tavsiye edilmesi⁴⁹⁹, nizamnamenin yürürlüğe konmak istendiğinin bir işaretiydi.

Bununla birlikte nizamnamenin bir an önce yürürlüğe konulması gerektiği konusu gündeme getirilmiş ancak bundan bir netice alınamamış olacak ki Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye Reisi Besim Ömer Paşa, 7 Temmuz 1911 tarihli telgrafında, Dâhiliye Nezaretine nizamnamenin bir daha gözden geçirilmesi için kendi başkanlığında Emniyet-i Umumiyeden tanınmış ve kanunu bilen bir asayiş memurunun, Babıali Hukuk müşavirlerinden bir kişinin ve Tıp Fakültesi Emraz-ı Efrenciye Muallimi Celaleddin Muhtar Bey ile Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye azasından bir kişinin yer aldığı bir komisyonun oluşturulmasını dile getirmişti.⁵⁰⁰

Besim Ömer’in bu telgrafı doğrultusunda Dâhiliye Nezareti, 29 Haziran 1911 tarihinde Hariciye Nezaretine konuyla ilgili bir telgraf çekerek zührevi hastalıkların yayılmasının önüne geçilmek için gerek halkın irfan ve ahlak seviyesini gerekse ceza kanununda zührevi hastalıklarla ilgili fenni hükümleri de göz önünde bulundurarak

⁴⁹⁶ BOA, DH. EUM. THR/58-48-2.

⁴⁹⁷ BOA, BEO/ 3891-291781-2

⁴⁹⁸ BOA, DH. MUİ/53-56-36.

⁴⁹⁹ BOA, DH. EUM. THR/47-4-1.

⁵⁰⁰ BOA, DH. İD/50-1-55-5.

İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi'nin yeniden gözden geçirilip değerlendirilmesi için bir komisyonun kurulmasını talep etmiş ve komisyona atanacak kişilere karar verilmesi gerektiğini belirtmişti.⁵⁰¹

4 Temmuz 1911 tarihli bir başka belgedense komisyonun kurulduğu ve *İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi*'ni kaleme almak üzere oluşturulan komisyonda İstişare Odası muavinlerinden Nusret Bey'in de toplantı günlerinde hazır bulunacağı anlaşılmaktadır.⁵⁰²

11 Mart 1912 tarihinde Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi Besim Ömer tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, komisyon tarafından hazırlanan ve Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'nin de görüşü alınarak onaylanan "*İnzibat-ı Hususi-i Sıhhi*" nizamnamesinin projesinin ekte sunulduğu ve bir an önce yürürlüğü konulması gerektiği ifade edilmişti.⁵⁰³

Toplamda 3 fasıldan, *Hususi Hastahaneler* ile *Suret-i Tecziye* bölümlerinden, 71 madde ve 1 de ek maddeden ibaret olan "*İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi*"⁵⁰⁴ özetle şu maddeleri içermekteydi:

Nizamnamenin "*Emniyet-i Umumiye İdaresinin İnzibat-ı Sıhhi-i Hususiye Ait Vezâifi*" başlığını taşıyan "*Fasl-ı Evvel*"inde;

Emniyet-i Umumiye İdaresinde görevli ve Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından seçilmiş bir tabip ile herkesin güvenini kazanmış birer memur ve hukukçudan oluşan bir heyet kurulacaktı. Heyet şimdilik haftada iki ve daha sonra da gerektiğinde üç, dört defa toplanarak sıhhi inzibat (*sağlık güvenliği*) ile ilgili meseleleri görüşecek, bu konuda görevli inzibat memurlarını denetleyecekti. Müfettiş-i Umumi veya teftiş memur tabiplerden görevlendirilecek biri, heyetin her toplantısında bulunacak ve oy sahibi olacaktı. Bu heyete, Müfettiş-i Umumiye ya da hukuktan anlayan biri başkanlık edecekti. Heyet, *İnzibat-ı Sıhhiye Hususi Nizamnamesi*'nde yazılı bazı maddelerin değiştirilmesine gerek görürse Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye bilgi verecek Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye de buna göre görüşüp nizamnamenin yeniden düzenlenmesi için gerekli kanunun çıkarılması

⁵⁰¹ BOA, DH. İD/50-1-55-6; BOA, MF. MKT/1172-72.

⁵⁰² BOA, DH. İD/50-1-55.

⁵⁰³ BOA, ŞD/34-6-3.

⁵⁰⁴ BOA, DH. EUM. VRK/24-7.

için girişimde bulunacaktı. Hangi tebaadan olursa olsun fuhuş yapan kadınlar, toplum sıhhatinin korunması ve devam ettirilmesi için bu nizamname hükümlerine uyacaklardı. Nizamnameye göre, fuhuş yapan kadınlar, tıbbi muayeneye tabi tutulacak ve Emniyet-i Umumiyece isimleri yazılı olup olmadıklarına göre “*mukayyed*” (*kayıtlı*) veya “*gayr-i mukayyed*” (*kayıt dışı*) olarak ikiye ayrılacaklardı. *Mukayyed* olanlar da iki kısım olup ya (A) “*münferiden*” (*tek başına*) hanelerinde, otellerde ve gazino vesaire mahallerde veya (B) “*müctemian*” (*toplu*) umumhanelerde bulunarak fuhuş icra edenleri tanımlıyordu. *Gayr-i mukayyed* olanlar da ötede beride hususi hanelerde gizlenerek, gazinolarda, otellerde zabitanın denetiminden kaçınarak “*hafıyyen*” (*gizli olarak*) fuhuş yapanlardı. Emniyet-i Umumiye bütün umumhaneleri kayıt altına alarak bu gibi yerleri bölgelere ayıracaktı. Umumhanelerdeki kadınların sayısı, bunların kimlikleri kayıt altına alınarak fotoğrafları da bulundurulacaktı. Umumhanede çalışan fahişeler, umumhane değiştirecekleri zaman bunu Emniyet-i Umumiyeden izin alacaklardı. Fahişeler, yer değiştirdikten sonra da kayıt altına alınarak takibine devam edilecekti. Fuhuş bırakan kadınların da izlenmesine çalışılacaktı. Herhangi bir hanede kayıtlı olmayıp *salma gezen kızların* isimleri ve kimliklerinin kaydı tutulacak ve ellerine bir adet fotoğraflı kart verilecekti. (Madde 1-10)

Gizli fuhuş yapanların durumları teftiş edilecek ve ikamet ettikleri haneleri de denetlenecekti. Emniyet-i Umumiye, fahişelerin isimleriyle ikamet yerlerini gösterir bir defteri, teftiş edecek memura verecekti. Fahişeler haftada iki kez sıhhi heyet tarafından önceden belirlenecek yerlerde hazır bulundurulacak ve muayeneleri düzenli olarak yapılacaktı. Muayene için ayrılan yerlerde zamanında hazır bulunmayan fahişeler cezalandırılacaktı. Teftiş ve muayene günlerinde muayene edilecek kadınların isimlerini gösterir liste, zabıta heyeti tarafından tabiplere verilecekti. Muayene günlerinde, muayene yerlerinde tabip tarafından belirlenecek bir yerde polis bulundurulacaktı. Muayene ve kontrol sırasında sıhhi heyete gerektiği kadar polis verilecekti. Hastalık tespit edilen fahişeler, tabipler tarafından belirlenen listeye göre zabıta aracılığıyla derhal hastanelere sevk edileceklerdi. Müşahedeye alınmaları fenni olarak lazım gelenlere de aynı işlem yapılacaktı. Hastalıklarının bir başkasına bulaşmasını önlemek ve iyileşmelerini sağlamak için fahişelerin, yerleri önceden belirlenmiş hususi hastanelere sevkleri gerekiyordu. (Madde 11-20.)

Cinsel münasebet (*mukarenet-i mülevvese*) ile bulaşan “*emraz-ı zühreviye*”; *hurkatül-bevl* (belsoğukluğu), *karha-ı leyyine* (yumuşak çıban) bilhassa *daül-efrenc* (frengi hastalığı) gibi hastalıklardan oluşmaktaydı. Belsoğukluğuna yakalananlar ile yumuşak çıbana tutulanlar hastalıklarının bulaşma riski ortadan kalkana kadar hastanede tedavi altında bulundurulacaklardı. Frengili fahişler, hastaneden taburcu olsalar bile dört yıl boyunca tabipler tarafından dikkatle takip edilerek tedavileri yapılacaktı. (Madde 21-24.)

Nizamnamenin “*İnzibat-ı Sıhhi-i Hususiye Memur Etibbanın Vezaiifi*” başlıklı “*Fasl-ı Sani*” ise tabiplerin görevlerini düzenliyordu. Buna göre; tabiplerin esas görevleri, fahişeleri teftiş ile muayene etmek ve hasta olanları hususi hastanelere sevk ederek tedavilerinin yapılmasını sağlamaktı. Teftişe memur tabipler sekiz kişiden oluşacaktı. Bunlardan birisi 2500 kuruş ücret alacak Müfettiş-i Umumi idi. Diğer tabiplere de 1500 kuruş maaş verilecekti. Müfettiş-i Umumi’nin seçeceği bir tabip de kendisine yardım edecekti. Müfettiş-i Umumi, teftişe görevlendirilen memurlara ve hastaneye bakacaktı. Umumhaneleri de denetleyecek Müfettiş-i Umumi muayenelerin düzenli olarak yapılıp yapılmadığını da kontrol ederek faaliyetlerini Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiyeye bildirecekti. Müfettiş-i Umumi yine İnzibat-ı Sıhhi Komisyonu’nda da hazır bulunacaktı. Müfettiş-i Umumi, zührevi hastalıkların önlenmesine ve bulaşmasının engellenmesine dikkat edecek, kendisini bu konuda sorumlu tutacaktı. Teftişe memur edilen tabiplerin görevleri ise haftada iki gün Müfettiş-i Umumi’nin kararıyla fahişeleri muayene etmek, hastaları belirleyerek hastanelere sevklerini sağlamaktı. Ayrıca tabipler, faaliyetlerini Müfettiş-i Umumi’ye rapor olarak sunacaklardı. Şimdilik biri Altıncı Daire Nisa Hastanesi’nde, diğerleri Beyoğlu’nda Kılıburnu, Elmadağ’ı ve Macar taraflarında, İstanbul tarafında da Haseki Nisa Hastanesi’nde olmak üzere beş muayene yeri kurulacak ve fahişelerin muayeneleri buralarda gerçekleştirilecekti. Muayene yerlerinde; bir muayene masası, kilitli bir dolap, aletlerin konması için bir masa, acil sıcak su hazırlamak için cihaz, el yıkamak için lavabo, iki asma şırınga, iki küvet, altı tane çeşitli şekillerde spekulum, dil bastırmaya mahsus alet, makas, alkoli lizol, vazelin, sivilce fırça, havlu, pamuk, lastik parmaklık vesaire gibi alet ve ilaçlar bulundurulacaktı. Teftişe memur tabipler, nöbetleşe olarak hastanede öğleden akşama kadar çalışacak ve gelen hastaları muayene ve tedavi ederek Müfettiş-i Umumi’nin vereceği görevleri yerine getireceklerdi. Zührevi hastalıkları önlemek amacıyla hastalığı olup başvuruda bulunan hastalar için

Bayezid civarıyla Üsküdar'da gündüze, Beyoğlu'nda geceye mahsus olmak üzere üç muayene yeri tahsis edilecek ve buralarda şimdilik haftada birer defa iki saat kadar hastaların muayene ve tedavilerine özen gösterilecekti. Bu muayene yerlerinde, kadınlar ve erkekler muayene ve tedavi olunacağından yukarıda ifade edilen alet ve ilaçlardan başka çeşitli sondalarla gerekli ecza (*ilaç vs.*) bulundurulacaktı. (Madde 25-34.)

Teftişe memur tabipler tarafından muhtaç olan hastalara verilecek reçete ilaçları, belediye eczaneleri tarafından ücretsiz olarak verilecekti. Umumhanelerde, ayrıca tahsis edilen yerlerde ve hastanelerde, hastalara karşı nazik ve yumuşak bir şekilde davranılacaktı. Tabipler, umumhanelerde gene sağlık kurallarını tamamen uygulayacak ve fahişelerin sıhhi durumlarına dikkat edeceklerdi. Tabipler, muayene dışında hiçbir şekilde umumhanelerle ilişki kurmayacaklardı. Hasta muayene edilirken tabipten ve kadın hizmetçiden başka kimse bulunmayacaktı. “*Müferiden*” bulunan ve *salma gezen kızlar*, umumhane fahişelerinden ayrı olarak muayene ve tedavi edileceklerdi. Salma gezen kızlar, kayıtlı ve sağlıklı olduklarını gösterir, ellerinde onaylı ve fotoğraflı bir kart bulunduracaklardı. Elinde kartı olmayan salma kızlar, derhal muayene edilecek muayene neticesinde hasta olmayanlara bu karttan verilecek, hasta olanlarsa derhal hastanelere sevk edileceklerdi. Umumhanelerde çalışan her kadına, basılı ve sayfaları numaralandırılmış bir defter verilecek, bu defterlerde kadınların ismi, yaşı, ikamet yeri yazılı olacak ve defterlerde bir de fotoğrafları bulunacaktı. Bu defterlerin her sayfası Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki bölümden oluşacak, tabipler, bu defterlerin iki kısmına da fahişenin sağlık durumunu belirtecek, defteri, Türkçe ve Fransızca olarak tarih ve imzalarıyla birlikte dolduracaklardı. Zührevi hastalıklardan birine yakalanmadığı anlaşılanlar hastanelere sevk edilmeyecekler, sadece hastalık şüphesi olanlar mutlaka hastanelere gönderileceklerdi. (Madde 35-44.)

“*Hususi Hastahaneler*” bölümündeyse hastanelerin iç durumu ve masraflarıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştı. Buna göre; Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi sonradan 100 yatak olmak üzere şimdilik 60 yatak kapasiteyle hizmet verecekti. Nisa Hastanesi'nin güvenlik ve asayiş olarak idaresi, Emniyet-i Umumiye'ye, mali idaresi ise Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye'ye ait olacaktı. Hastane sıhhi ve fenni olarak tamamen Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'ye bağlı olacaktı. Hastanenin sıhhi heyeti de bu meclis tarafından seçilecekti. Hastane, 2000 kuruş maaşlı bir müdür tabip ve teftişe memur tabipler arasından iki tabip ile 1000 kuruş maaşlı bir eczacıdan oluşacaktı.

Hastanenin diğ er görevlileri, Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye tarafından seçilecekti. Hastanede görevli iki tabip, her altı ayda bir değ iş tirilerek yerlerine teftiş e memur tabipler arasından iki tabip görevlendirilecekti. Tabipler her gün öğ leden üç saat önce hastanede bulunacaklardı. Zührevi hastalıklar alanında uzman yetişt irmek ve hastanede gece-gündüz tabip bulundurmak amacıyla henüz yeni tabipler arasından 500 kuruş maaş la ve bir yıl süreli üç müdavim tabip tayin edilecekti. Müdavim tabipler (*sürekli aynı yerde görev yapacak doktorlar*), her sabah muvazzaf tabiplerle (*belirli süreliğine görevli doktorlarla*) birlikte vizitede bulunacaklar ve muvazzaf tabipler tarafından verilecek görevleri yerine getirecekler ve yirmi dört saat boyunca nöbetleş e bekleyeceklerdi. Tabip müdürü, hastanenin bütün idaresinden sorumlu olacağı gibi protokol defteri tutacak ve Emniyet-i Umumiye ve Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye ile de iletişim halinde bulunacaktı. (Madde 45-54.)

Umumhanecilere ait bölümde ise; umumhaneci, umumhane açmadan önce Emniyet-i Umumiye'ye bağı lı İnzibat-ı Sıhhi Komisyonu'na beyanda bulunacak, isim ve şöhretiyle ikamet yerlerini kaydettirecekti. Kaydı yaptığını gösterir elinde bir kâğı t bulunacaktı. Umumhaneci, umumhanede çalış tıracağı kadınların miktarını ve isimlerini kaydettirerek fotoğraflarını çıkarttıktan sonra çalışmalarına izin verecekti. Çalışacak kadınlar, 18 yaşından küçük olmayacak ve şayet olursa bu kızlar, fuhuştan menedileceklerdi. Bir hanede kayıtlı bir kız, başka bir haneye geçmek isterse nakil işlemi, günü gününe umumhaneci tarafından yapılacaktı. Umumhane sahibi, hanesinde çalışan kızların tıbbi muayenelerinin yapılmasında kolaylık göstereceklerdi. Hanesinde kayıtsız kız bulunduran, muayene edilmemiş kız saklayan ve muayeneye göndermeyen umumhane sahipleri cezalandırılacaktı. Bu gibilere şiddetli ceza ve hanesinin geçici olarak kapatılması gibi cezalar verilecekti. Umumhane sahipleri, tabipler, sıhhiye müfettişleri ve zabıtaya uymak zorundaydılar. Aksi hareket edenler, şiddetle cezalandırılacaklardı. (Madde 55-63.)

“*Suret-i Tecziye*” bölümünde de umumhanelere verilecek cezai hükümler yer almaktaydı. Buna göre; cezalar İnzibat-ı Sıhhi Komisyonu tarafından tayin edilecekse de müfettişler, muayene esnasında olağ andışı bir durumla karşılaştıklarında polise ve komisyona haber vereceklerdi. Cezalar şu şekilde belirlenmişti: Hanesinde kayıtsız bir kız bulunduran umumhaneye bir gün kapatma, iki kız bulunduran umumhaneye üç gün, üç kız bulunduran umumhaneye altı gün, dört kız bulunduran umumhaneye on gün, beş

kız bulunduran umumhaneye on beş gün, altı kız bulunduran umumhaneye yirmi gün kapatma cezası verilecekti. Kayıtsız olduğu halde hasta kızlara rastlanırsa kapatma cezası haftaları bulacaktı. Muayene gün ve saatlerine uymayan fahişelerden birinci defasında bir mecdiyeden üç mecdiyeye, ikinci defasında üç mecdiyeden altı mecdiyeye kadar ceza alınacak ve ilgili fahişeler hasta kabul edilerek hastaneye sevk edileceklerdi. Kayıtlı olup da muayeneye gitmeyen kızların bulunduğu umumhaneler, kızları muayene ettirene kadar kapatılacaktı. Umumhanelerde alkol tarzında içecek kesinlikle bulundurulmayacaktı. (Madde 65-68.)

Nizamnamenin “*Tedabir-i Tahaffuziye ve İhtarat*” bölümündeysen umumhanelerin dikkat edecekleri sıhhi şartlar ve uyarılar yer almaktaydı. Buna göre; her umumhanenin kapısından içeriye girildiğinde göze çarpacak bir mahalde Türkçe, Fransızca, Rumca, Ermenice, Yahudice olmak üzere büyük yazılarla yazılmış bir ihtarname asılı olacaktı. İhtarname; 1-Müşterilerin münasebette bulunacakları kızların ellerindeki defterlerin talep edilerek incelenmesi, 2- Temiz ve hastalıksız olduklarının anlaşılması, 3-Sermaye kadınların, münasebetten önce ve sonra odalarında lavabo üzerinde bulunduracakları temiz sular ile yıkanmaları ve *pomata* adı verilen merhemi kullanmaları yazılı olacaktı. Aynı şekilde şu uyarılarda aynen yazılı olarak asılacaktı: “*Frengi illeti çıbanın geçmesi ile tedavi edilmiş addolunamaz. Bu illetin tedavisi ve bulaşması senelerce sürer.*”. “*Dikkat dikkat!*” ibaresi de büyük harflerle umumhane girişinde yazılı olacaktı. Zührevi hastalıklar, umumhaneye gelen erkekler tarafından da bulaştırılabileceğinden tabipler aracılığıyla bu konuda eğitilecek umumhaneciler, müşterileri muayene edecek ve hastalıklı olduklarından şüphe edilenler umumhaneye kabul edilmeyeceklerdi. Umumhane kadınlarının odalarında birer lavabo ve dolapta temiz havlular bulanacaktı. Lavabo üzerinde çeşitli kullanılmamış kaput adı verilen prezervatifler, bir kilo halis alkol, 0,50’lik *permanganat de potasiu* paketleri, kalomel merhemi, sabunlar, şırınga aleti de olacaktı. Bunların nasıl kullanıldıklarına dair matbu bir tarife de bulunacaktı. Bu tarifenin bir yerinde, münasebette bulunmadan önce kadına, permanganat mahlûlü ile şırınga yaptırılması ve müşterinin de tenasül (*üreme*) organına da kalomel merhemi sürülmesi yazılı olacaktı. Münasebetten sonra erkeklerin alkol ile kadınlarınsa permanganat mahlûlü (*çözeltisi*) ile tekrar yıkanmaları tavsiye edilecekti. (Madde 68-71.)

“*Mevadd-ı lahika*” kısmında ise umumhaneler, altı sınıfa taksim edilerek birinci sınıftan beş lira, ikinci sınıftan dört lira, üçüncü sınıftan üç lira, dördüncü sınıftan iki lira,

beşinci sınıftan bir lira ve altıncı sınıf umumhanelerden de yarım lira harç alınacaktı. Bu ücretler umumhane sahiplerinden alınacaktı. Harç ücretleri İnzibat-ı Sıhhi Komisyonu tarafından belirlenip tahsil edilecekti. Alınan ücretler, sıhhiye memurlarının maaşlarının ödenmesinde, muayenehanelerin masraflarında kullanılacak geri kalanı da Nisa Hastanesi'ne harcanacaktı. Hastanenin bütçe açığı ise Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye tarafından kapatılacaktı. Bu nizamname bütün Osmanlı vilayetlerinde uygulanacaktı. İnzibat-ı sıhhi hususunda oluşturulacak heyet, vilayet merkezlerinde sıhhiye müfettişinin başkanlığında polis memuru ve umumhanelere memur tabipten, livalarda ise belediye reisinin başkanlığında belediye tabibi ile polis komiserinden ibaret olacaktı. (Mevadd-ı Lahikai.)

Dâhiliye Nezareti, Besim Ömer başkanlığında toplanan komisyon tarafından hazırlanan nizamname projesini 14 Mart 1912 tarihinde Sadarete sundu. İlgili proje, 16 Mart'ta Şuray-ı Devlet'e, 18 Mart'ta da Tanzimat Dairesine havale edildi.⁵⁰⁵ Yürürlüğe girip girmediği konusunda arşiv belgelerinde bir belirsizlik bulunsa da⁵⁰⁶, kanun ve nizamnamelerin yayınlandığı *düstur*da ilgili nizamname yayınlanmadığından nizamnamenin herhangi bir sebepten dolayı yürürlüğe girmediği söylenebilir.⁵⁰⁷

1.6.4. Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezaifine Dair Talimatname

13 Haziran 1910 tarihli ve 101 numaralı “*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname*”, daha sonra

⁵⁰⁵ BOA, ŞD/34-6-5.

⁵⁰⁶ Arşiv belgelerinde konuyla ilgili yazılan son belge 23 Nisan 1913 tarihlidir. Bu belgede, Dâhiliye Nezareti, Sadarete, frengi illetinin yayılmasının önlenmesi ve imhası için kurulan komisyonun hazırladığı nizamnamenin an itibariyle Şura-yı Devletle olduğunu bildirerek Sıhhiye Müdüriyetince hazırlanan nizamnamenin bir an önce yürürlüğe girmesini istemekte ve bu nedenle gerekli onayın verilip yürürlüğe girmesi konusunda acele edilmesi gerektiğini bildirmekteydi. BOA, ŞD/34-6-3. Bu belge dışında nizamnameyle ilgili ileri bir tarihe ait başka bir belge bulunmamaktadır.

⁵⁰⁷ Nizamnamenin niçin yürürlüğe girmemiş olabileceği hususunda da iki çıkarım yapmak mümkündür. Nizamnamenin içeriğine bakıldığında başta frengi olmak üzere diğer zührevi hastalıkların yayılmasını önlemek için bütün Osmanlı vilayetlerindeki fahişeler ve umumhaneler denetlenecekti. Bu ise o dönem uygulanan kapitülasyonlara aykırı bir durumdu. Çünkü devlet, Osmanlı tebaası olmayan ve umumhanelerde çalışan ya da fuhuş yapan kadınları, kapitülasyonlar gereği hukuki olarak denetleme hakkına sahip değildi. Oysa nizamnamede tebaa ayrımı yapılmamıştı. Bu durum, devlet yetkililerini zora sokmuş olabilir. İkincisi ise 1913 yılında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin kurularak nizamnameyi hazırlayan Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kaldırılarak yetkilerini bu müdüriyete devretmesi süreci, nizamnamenin yürürlüğe girmesine bir sekte vurmuş olabilir. Y.N.

çıkarılan iki talimatname ile yürürlüğe konuldu. Bunlardan ilki, 1912 yılında risale şeklinde basılan “*Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezâifine Dair Talimatname*” idi. “*Memleket Hastahaneleri ve Vezâif-i Tıbbiye*” ile “*Umur-ı Dâhiliye*” adlı iki bölümden oluşan ve toplamda 33 maddeden ibaret bu talimatname özetle şu şekildeydi:⁵⁰⁸

Talimatnamenin hastanenin tıbbi görevlerini düzenleyen kısmına göre, Kastamonu Vilayetinde altı adet olmak üzere kurulacak memleket hastanelerinin her biri elli yataktan ibaret olacak bu yatakların yarısı frengililere ayrılacaktı. İhtiyaca göre, hastane sayısı artarsa frengililere ayrılan yatak sayısı da artırılacaktı. Hastanede görevli sıhhi heyet, 1500 kuruş maaşlı ve frengi alanında uzman bir hastane tabibinden ve 1500 kuruş maaşlı bir operatörden, 600 kuruş maaşlı bir eczacıdan, 150 kuruş maaşlı bir eczacı çırağından ve uygun bir ücrete çalışacak olan belediyenin kadın ebesinden oluşacaktı. Bundan başka belediye tabibi ile mahalli tabiplerden iki kişi belirli zamanlarla hastanede fahri olarak görev yapacaklardı. Hastane sıhhiye heyetinin görevleri, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye’nin hastane tabipleri hakkındaki talimatnamesine göre yürütülecekti. Hastanenin adi koğuşlarıyla frengi koğuşları, eşya ve hademe gibi hususlarda birbirinden tamamen ayrı tutulacaktı. Hastanede frengi hastaları da diğer hastalar gibi nazik bir dille tedavi edilecek, frengi hastalarına aşağılanıp küçük düşürülmeyecek şekilde özenle muamele edilecekti. Hastane tabipleri, hastalarına her an müdahale edebilmeleri için hastaneye yakın yerlerde ikamet edeceklerdi. (Madde-1-6.)

Talimatnamenin “*Umur-ı Dâhiliye*” adlı diğer bölümüne göreyse, hastanenin genel ve iç işleri, bir müdür ile onun maiyetindeki hademe ve memurlar aracılığıyla idare edilecekti. Memleket hastaneleri, bir idare heyetinin denetiminde bulunacaktı. Memleket Hastanelerinde, merkez vilayette vali, sancaklarda mutasarrıf ve kazalarda kaymakamların başkanlık ettiği bir teftiş heyeti ve tıbbi konuları denetlemek için de merkezde sıhhiye müfettişinin ve sancak ile kazalarda belediye tabiplerinin başkanlık ettiği bir de sıhhi heyet bulunacaktı. Merkezde teftiş heyeti valinin başkanlığında olmak üzere askeri olarak merkez kumandanı, redif miralay ve askeri tabip, mülki olarak defterdar, mektupçu alaybeyi, meclis-i idare başkâtibi ve belediye reisi, adli olarak istinaf

⁵⁰⁸ *Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezâifine Dair Talimatnamedir*, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1328, 3-16; “*Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezâifine Dair Talimatnamedir*”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1329.

ceza reisi ve istinaf müdde-i umumisi ve eşraftan dört kişi olmak üzere toplamda on beş kişiden oluşacaktı. Sancak ve kazalarda ise mutasarrıf ve kaymakamların başkanlığında aynı kişilerden bir teftiş heyeti bulunacaktı. Sıhhi heyet, merkezde sıhhiye müfettişinin riyaseti altında hastane tabibi, mahalli tabiplerden iki kişi, operatör ve eczacıdan, sancak ve kazalarda ise belediye tabiplerinin riyaseti altında hastane tabibi, mahalli tabiplerden iki kişi, operatör ve eczacıdan ibaret olacaktı. Hastanenin gelirleriyle masraflarını idare etmek üzere ahaliden birkaç kişi ile merkezde sıhhiye müfettişinden ve mahalli tabiplerden, liva ve kazalarda ise ahali arasından mahalli hükümetçe belirlenecek birkaç kişi ve belediye tabipleriyle mahalli tabiplerden iki kişiden oluşan bir idare heyeti meydana getirilecekti. İdare heyetinde merkezde sıhhiye müfettişi ve liva ve kazalarda belediye tabipleri, reis-i evvel, ahaliden oluşan beş kişiden biri de teftiş heyetinin onayıyla reis-i sani seçilecekti. Reis-i evvelin yokluğunda tabipler arasından uygun görülen bir kişi ile reis-i sani vekâlet edecek, reis-i sanini yokluğundaysa üyelerden en kıdemlisi vekâlet edecekti. (Madde 7-12.)

Memleket hastaneleri, memleket çıkarlarını gözetmek ve toplum sağlığını korumak amacıyla kurulduklarından idari heyette ahaliden bulunacak beş kişi, hastanelerin fahri mütevellileri gibi addedileceğinden hastanelerin devamına özen gösterecek ve herhangi bir suiistimale yol açmayacaklardı. Hastanenin bütün idaresinden sorumlu olmak üzere aylık 800 maaşla bir müdür, 300 kuruş maaşla bir hastane kâtibi, 300 kuruş maaşla bir vekilharç ve bütçe memuru, 700 kuruş maaşla bir sandık emini, 200 kuruş maaşla bir baş hademe, 150 kuruş maaşla beşi erkek üçü kadın sekiz hademe, 250 kuruş maaşla bir aşçı ve 150 kuruş maaşla iki de aşçı yamağı tayin edilecekti. Hademeye yılda ikişer kat elbise ile hastane içerisinde kullanması için yılda dört gömlek verilecekti. Merkezde valinin, liva ve kazalarda ise mutasarrıf ve kaymakamların başkanlığında olacak ve her yıl Mart ayında ve yıl içerisinde de çeşitli defalar toplanacak olan teftiş heyetinin vazifeleri şunlardı: Geçen senenin ve gelecek senenin bütçesini incelemek ve onaylamak, hastanenin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak, hastaların tedavi ve istirahatleriyle ilgili nedenleri hazırlamak, hastaların durumları ve gelecekleriyle ilgili verilen layiha, ihtarname ve mütalaanmeleri incelemek, hastanede çalışan memurlar hakkında gelen şikâyetleri değerlendirerek gerekli kararları almak, bir sene içinde frengiye yakalanıp da hastanede tedavi görmekte olan hastaların tedavi dereceklerinin ve miktarlarının kayıtlarını tutmak, hastanelerin istatistiklerini inceleyerek hastalığın iyileşmesi için

gerekli önlemleri almak. Teftiş heyeti, istediği zaman hastanenin tüm işlerini denetleyecek ve teftiş heyetinden bir kişi dahi hastaneyi denetleyip gerekli hususları heyet reisine bildirebilecekti. (Madde 13-16.)

İdare heyeti haftada bir defa, gerektiği durumlarda ise daha fazla toplanarak hastane sandığını denetleyecek ve hastanenin ihtiyaçları için bir hafta zarfında ne gibi masraflarda bulunulduğuna dair müdürün onayıyla vekilharçtan alınacak masraf defterini kontrol edecekti. Gelir gider hesabı uygunsa defter sandık eminine verecekti. Bundan başka hastanenin temiz olup olmadığını denetleyecek, hastanede tedavi gören frengililerin ne kadarının hastaneye girip çıktığı kontrol edecek, tabiplerin görevlerini yerine getirip getirmediği ile hastalara kötü davranıp davranmadıklarını araştırarak, memur ve hademelerin hastalara olan davranışları soruşturularak gerekli önlemleri alacaktı. İdare heyeti ve idare heyetinden bir zat, sandığı istediği zaman teftiş edebilecekti. İdare heyeti ayrıca her madde için vereceği kararları açıklamasıyla birlikte kâtime yazdıracak imza ve mühürlenerek numara sırasına göre kâtibin odasında saklanacaktı. Teftiş heyetine verilecek önergeler, idare heyetince bir kutuda saklanacak, önergelere “*memleket hastahanesi idaresi*” ibaresi yazılı mühür vurulacak ve mührün sağ tarafında reis-i evvelin, şayet o yoksa reis-i saninin imzası olacaktı. İdare kâtibi, sandık eminine kontrol olarak bir tarafı gelirler diğer tarafı da masraflar olmak üzere iki sütun halinde bulunan bir kayıt icmalini, hastane müdüriyetine verecek ve hastaneyle ilgili tüm resmî belgeleri düzenleyerek bunları saplayacaktı. Sandık emini de gelir ve giderlerin kaydına mahsus bir sandık defteri tutarak bir sayfasına makbuzları diğer sayfaya da idare heyetinin aldığı kararları kaydedecek ve her ayın sonunda toplam miktarı idare heyetine onaylatacaktı. Gelirler için her koçanı yüz varakadan oluşan ve sıra numaralı bir şekilde idare heyetinin mührünün yer aldığı koçanlı ilmühaberlerde, alınan eşyanın cinsi ve miktarını gösterecekti. Bu koçanlar, sandık emini tarafından parayı teslim eden kişiye verilecekti. İdare sandığının gelirlerinde bu koçanlar esas alınacağından bir cilt olduktan sonra idare heyetinin mührü olduğu halde saklanması için kâtime teslim edilecekti. Masrafların ispat kayıtları olan senetler ve her ay sonunda idare heyetinin onaylayacağı sandık defteri, sandık emininde kalacak ve ilmühaber koçanlarının kaybolmasından kâtime birlikte idare heyeti sorumlu olacaktı. Makbuz ilmühaberlerinin kaybolmasından ise sandık emini sorumlu tutulacaktı. Her türlü senet, makbuz ile sandık defterleri üzerindeki rakam ve

işaretlemeler sehven de (*yanlışlıkla da*) olsa yanlış yazılmayacak, doğru yazılacak, silik de olmayacaktı. (Madde 17-22.)

Hastane müdürü, hastanenin tüm işlerinden sorumlu olacak ve esas görevi, günlük satın alınacak eşya ve erzakın niteliğinin iyi, fiyatının uygun olmasına özen gösterecekti. Yine hastaların huzur ve rahatına özen gösterecek ve satın alacağı eşya ve erzakın makbuzları ile her gün vekilharca verilecek pusulaları maiyetindeki kâtime düzenletecek ve hademelerin yolsuz hareketlerini düzeltmeye çalışacaktı. Hastaneye yatacak hastaların üzerlerindeki her türlü eşya ve paranın kaydını yapacak ve hastaların taburcu olmaları halinde eşya ve paraları, makbuzlar eşliğinde kendilerine teslim edecekti. Hasta vefat etmişse eşya ve paralarını, varislerine dağıtılmak üzere beytülmale gönderecek, hasta Müslümansa şeri mahkemeye, Hristiyan ise metropolithaneye, Musevi ise hahamhaneye bilgi verecekti. Hastanede demirbaş olan tüm eşya, memurlar ve hademelere, tıbbi araç gereçler ise operatöre, eczalar ise eczacıya verileceğinden bunların tümünden müdür aracılığıyla alınacak mühürlü cetveller, idare heyeti tarafından onaylanarak korunmak suretiyle idare kâtibine verilecekti. Kaybolacak tüm eşyalardan müdür, tıbbi araç gereçlerden ise hastane tabibi sorumlu tutulacaktı. Hastane kâtibi, hastaneye ait her türlü evrakın kayıt ve saklanmasıyla başka tabipler tarafından gösterilen tayinleri kayıt ve her gün hastane için satın alınmasına ihtiyaç olan erzak ve eşya gösterir pusulaları vekilharca vermekle görevliydi. Ayrıca aybaşlarında gerekli defter ve cetvelleri düzenleyecek ve tabiplere onaylattıktan sonra idare heyetine verecekti. Vekilharç hastane için gerekli her türlü eşyanın alınmasına memur olup bir haftalık masrafı ve eşyanın cins ve müfredatını beyan eden hastane kâtibiyle birlikte düzenleyeceği cetvelli makbuz senedini müdüre onaylattıktan sonra idare heyetine verecekti. Her gün kendisine verilecek onaylı pusulada yazılı eşya ve erzakı hastanenin çıkarlarını gözeterek şekilde alacak ve hafta sonunda o haftanın masrafıyla akçe farkını göstererek yine kâtime birlikte düzenleyeceği cetveli müdüre onaylattıktan sonra idare heyetine sunacaktı. Her türlü suiistimalden ve kendisine verilecek tüm eşya ve erzaktan sorumlu olacaktı. Müdürle beraber, her türlü israftan kaçınmaya da özen gösterecekti. (Madde 23-26.)

Başhademe, hademelerin görevlerini yerine getirmelerinden sorumlu olacak ve hastanenin her türlü temizliğine özellikle de yatak ve çamaşırların temiz olmasına özen gösterecekti. Hastanede verilen yemeklerin tabiplerin istediği saatte verilmesine de dikkat edecekti. Hastane sıhhi heyeti, her gün vizite verecek, gerektiği durumlarda hastane tabibi

ve operatör geceleri hastaneye gitmek zorunda olacaktı. Eczacı, ihtiyaç halinde geceleri hastaneye gideceği gibi eczacı muavini de gece-gündüz hastanede kalacak ve reçeteye göre, ilaçları vaktinde verecekti. Tabipler, hastalara yönelik sıhhi muamelelerinde usul ve nizama uyacaklardı. Hastane sıhhi heyeti, vizitelerini tamamladıktan sonra özel bir deftere imza atacaklardı. Aşçı ise yemekleri vakti zamanında çıkaracak, mutfak takımlarının temiz olmasına dikkat edecek, aşçı yamağı da aşçıya yardım da bulunmakla birlikte hastane hamamında külhancılık görevini de yerine getirecekti. Hastane hademesiyse müdür ve başhademe tarafından verilecek hizmetleri yerine getirecek ve hademenin kadınlara ait kısmı da hastanenin bütün eşyasını yıkamak, yırtılmış olan elbiseleri dikip yamalamak işlerini de yapacaktı. Hastanede gayrimüslim hastalar varsa gerektiğinde dinine göre o dinin ruhani reisleri de hastaneye çağırılabilirdi. İdare ve teftiş heyetleri, hastaneyi vakıf suretinde idare edeceklerinden hastane için her türlü bağış ve yardımda bulunulmasını daima teşvik edeceklerdi. İdare heyeti ile muvazzaf ve fahri tabipler, operatör, eczacı, müdür, kâtip, vekilharç ve hastanenin diğer memur ve hademeleri, bireysel ya da toplu olarak cezayı gerektiren hal ve davranışlarda bulunurlarsa yargılanmaları için mahkemelere başvurulacaktı. Bundan dolayı hastaya verilecek hasarın tazmini ve her türlü satın almayla ilgili davaya hastane hukukunu savunmak için şahsi avukat, hastane adına davaya atanacaktı. (Madde 27-33.)

1.6.5. Seyyar Etibba Kolları Vezaifi Hakkında Talimatname

13 Haziran 1910 tarihli ve 101 numaralı “*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname*”nin yürütülmesi hususunda çıkarılan diğer bir düzenleme de “*Seyyar Etibba Kolları Vezaifi Hakkında Talimatname*” idi. 1913 yılında ayrı bir risale şeklinde yayınlanan, toplamda 38 madde ve 16 sayfadan oluşan bu talimatnamenin hükümleri şöyleydi:⁵⁰⁹

Talimatnamenin “*Mevadd-ı Umumiye*” başlıklı kısmına göre, seyyar etibba kolları; köy ve köylülerin sıhhi durumlarını araştırmak ve ıslah etmek, hasta olanları tedavi etmek, hastalara kinin dağıtmak üzere oluşturulmuştu. Her kol iki tabipten oluşacaktı. Hususi teşkilata sahip bir müfettiş-i umumi işe idare edilmekte olan Kastamonu ve Bolu

⁵⁰⁹ *Seyyar Etibba Kolları Vezaifi Hakkında Talimatname*, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329, 2-12; “Seyyar Etibba Kolları Vezaifi”, *Tanin*, 2 Ağustos 1329/15 Ağustos 1913.

Heyet-i Sıhhiye-i Seyyaresi istisna edildiği halde diğer vilayetlere ait seyyar etibba kolları, ait oldukları vilayet sıhhiye müdüriyetine bağlı olacaklardı. Oluşturulan bu seyyar kollar, 5 Cemaziyelahir 1328/13 Haziran 1910 tarihli nizamname ve bu nizamnameye bağlı olmak üzere kaleme alınan bu talimatnameye göre, hareket edeceklerdi. Kastamonu ve Bolu Teşkilat-ı Sıhhiye-i Seyyaresi de bu talimatnameye uyacaktır. Seyyarlığa uygun görülen her tabip sıcak beldelerde üç, diğer beldelerde beş yıl süreyle görev yapabileceğine dair bir taahhüt senedi vermeye mecbur kalacaktır. Görevini yerine getirmeyen ve istifa eden tabipler beş yıl süreyle açığa alınacaklardı. (Madde 1-3.)

Seyyar kolların her biri, bulunduğu vilayetin iklim şartlarına göre yılın sekiz ayını köylerde çalışarak geçirecekti. Çalışma başlama ve bitiş tarihleri, mahalli sıhhiye müdürü tarafından belirlenecekti. Her kolun bir yıl süresince görev yapacağı mıntika, köy, nahiye ve kazalar 1/200.000 ölçekli haritalarına göre sıhhiye müdüriyeti tarafından tayin edilecek ve ilgili seyyar kola bildirilecekti. Kazalarda *merzagi* (bataklık) olan nahiyelerde, tercihe bağlı olarak diğer nahiyelerden önce tıbbi muayeneye başlanacaktı. Seyyar kollar, sıhhiye müdüriyeti tarafından uygun görülen şekilde hareket edeceklerdi. Daha önceden belirlenmiş bir görevin değişikliği gündeme gelirse değişikliğe neden olan şartları içeren bir rapor verilecek ve rapor incelendikten sonra vilayet sıhhiye müdüriyetinin vereceği karar geçerli olacaktır. Her tabibin elinde kazanın genel nüfusunu kaydetmek için bir “*yoklama*”, muayene ve tedavi olunacak hastalığı kaydetmek için bir “*hastalık*”, verilecek ilaç ve aletleri kaydetmek için bir “*ecza sarfiyat*” ve raporları kaydetmek için de bir “*kopya*”, gönderilen yazıların kaydı için bir “*kayıt*” defteri bulunacaktı. Ayrıca bir şapirograf, matbu ihさいyat cetveli, “*sıhhat*” ve “*aşı şehadetnameleri*” koçanları olacaktır. Seyyar kol adına haberleşmeyi en kıdemli tabip sağlayacaktı. Seyyar kollarda görev yapan tabipler, görevleri esnasında görevlerini ne olursa olsun bırakamayacaklardı. Nöbetleşe ayda bir kere ikişer gün merkez kazaya gitmelerine izin verilebilecekti. İzinsiz görevini bırakan ya da başka bir mahalle giden tabip hakkında ilk defasında yarım maaş kesintisi yapılacaktır ve tekrarında ise seyyar tabiplikten ihraç edilerek müstafi (*istifa etmiş*) sayılacaklardı. Üç ay süreyle görevine devam edemeyecek seyyar tabipler, başka bir memuriyete geçirilmek suretiyle koldan ihraç edileceklerdi. (Madde 4-7.)

Her seyyar kola bir çadır, tıbbi ve cerrahi aletler, yıllık üç bin kuruşluk çeşitli alet ve yeteri miktarda kinin, her tabibe seyyar karyola, bir ecza çantası verilecekti. Kola ait

eşyadan iki tabip ortaklaşa, her tabibe ait olandan mütesellim tabip (*teslim alan doktor*) sorumlu olacak ve kaybolması durumunda sorumlu kişilerden tazmin edilecekti. Seyyar tabip kolları, görevlerini iyi bir şekilde yapmaları konusunda mahalli hükümet ve mülkiye müfettişlerinin, görevlerini yerine getirmek konusunda da müdüriyet-i umumiye heyet-i teftişyesinin ve vilayet sıhhiye müdürlerinin denetimi altında olacaklardı. Seyyar tabipler, binmek üzere binek veya yük hayvanı bulunduracaklardı. Görevleri bittikten sonra ilgili seyyar tabipler, vilayet merkezine gelerek sıhhiye müdürünün başkanlığında toplanacak ve toplantıda sekiz ay süresince yaptıkları faaliyetler hakkında bilgi verecekler, hiç tabip bulunmayan yerler olduğu tespit edilirse kendileri sıhhiye müdürü tarafından bu gibi yerlere görevlendirileceklerdi. Seyyar tabipler, nöbetleşe Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından İstanbul'da açılan kurslarda bulunmak üzere izinli sayılabileceklerdi. (Madde 8-11.)

Çalışma devresi başladıktan itibaren kolların da derhal göreve başlamaları esastı. Kazalara görevlendirilen bir kol, merkezde sıhhi şartlar ve mahalli idare konusunda mülki memurlarla fikir alışverişinde bulunduktan sonra ellerindeki haritaları uygulayarak her bir kenarı ikişer saatten ibaret bir kare dâhilindeki köylerde görevlerini yerine getireceklerdi. Kazanın hangi nahiyesinde işe başlanacaksa ilgili kaymakamlık tarafından o nahiye müdüriyeti bir iki gün önceden resmen haberdar edilecekti. Müdüriyet de mevcut köylerin ihtiyar heyetlerine seyyar tabiplerin yakında geleceklerini, halkı ücretsiz ve zorunlu olarak muayene ve hasta olanları da yine ücretsiz tedavi edeceklerini bildirecekti. Köy ihtiyar heyetleri, muhtarlar, ruhani kişiler aracılığıyla ya da başka bir şekilde nahiye dâhilinde seyyar tabip bulunduğunu ahaliye duyurabileceklerdi. Bir düzen dâhilinde belirlenen yerler merkezinde çadır kuran kolda tabiplerden biri nöbetleşe karargâhta kalarak gelen köylüleri kabul ile muayene ve tedavi edecek, diğeri ise köylere giderek görevini yerine getirecekti. Seyyar tabipler görevleri sırasında fakir ve zengin ayrımı yapmaksızın herkesi ücretsiz olarak muayene ve tedavi edeceklerdi. Her ne olursa olsun hastanın davetlerine uyulacaktı. (Madde 12-15.)

Bir köyde muayene ve tedavi tamamlandıktan sonra kol tarafından ilgili köyde ne kadar süre kalındığından ve bu süre zarfında yapılan iş hakkında köy ihtiyar heyetinden bir mazbata almaları gerekecekti. Seyyar tabip teşkilatının kurulmasındaki amaç köylülerin sıhhi durumlarını araştırmak olduğundan bu ulvi amaca ancak halkın arzu ve istekleriyle ulaşılabilirdi. Yüzyıllardan beri sıhhi ve medeni telkinlerden mahrum olarak

yaşan köylüler nezdinde cahilane adet yüzünden karşılaşılacak itiraz gibi durumlarda nazik davranışlarla bir şefkat hissiyle karşılık verilecek gerekmedikçe jandarmaya başvurulmayacaktır. (Madde 16-17.)

Talimatnamenin “*Muayene ve Tedavi*” adlı ikinci kısmında da hastaların muayene ve tedavi edilişleriyle ilgili hükümlere yer verilmişti. Buna göre; hasta olsun ya da olmasın herkes muayene edilecekti. Kol tabipleri bir köye gider gitmez ihtiyar heyetinden köyün nüfus defterini alarak orada yazılı isimleri yoklama defterine geçirdikten sonra muayeneye başlayacak ve kaydı tutulmamış nüfus varsa hükümeti bu konuda haberdar edecekti. Kadınların, erkekleri eşliğinde sadece ağız, burun, göz kısımlarını başörtüsü açmaksızın boyun ve dirsekleri ve elleriyle parmakları muayene edilecekti. Mıntika dâhilinde pazar yeri varsa tabiplerden biri, buraya giderek yüksek sesle amacını ilan ederek ahaliyi muayeneye davet edecekti. Hasta olduğu tespit edilenlere gerekli ilaçlar sarfiyat defterine kaydedildikten sonra verilecekti. İlaçlar ihtiyaç haline göre, bir defalık ya da birkaç hafta veya aylık olarak verilebilecekti. Fenni olarak gerekirse veya ailece istenirse hasta en yakın hastaneye sevk edilecekti. Bataklık yerlerinde, muayeneye ilk ve son bahar gelmeden başlanacak ve fakirlere kinin dağıtılacaktı. Küçük cerrahi ameliyatlar çadırda veya hastanın köydeki evinde temizlik kurallarına uygun bir şekilde gerçekleştirilebilecekti. Bu şekilde aşı da yapılabilirdi. Bu nedenle o yıl doğmuş olan çocuklar öğrenilip derhal aşılanacaktı. Frengililere rastlandığı zaman hastalığın hangi yolla bulaştığı, sonradan mı yoksa irsen mi olduğu ve hastalığın hangi devrinde olduğu teşhis edilecek ve hastalar derhal “*Fournier*” yöntemiyle tedavi olunacaktı. Frenginin bulaşma devresinde bulunan hastalar, vilayet dâhilindeki frengi hastanesi varsa hastaneye sevk edilecek yoksa çadırda 606 ilacı uygulanacaktı. Frengililerin kaç yıl tedaviden sonra evlenebileceklerini açıklayan künyeler, köy muhtarlarına ve ruhani kişileri verilecek ve künyelerin birer sureti de nahiye müdürüyle kaza kaymakamlığına gönderilecekti. Muayene edilen hastaların ismi, hastalık defterine kaydedilecek ve bu defterden her ay bir hülasa (özet) cetveli düzenlenerek ecza sarfiyat (ilaç harcama) cetveline eklenerek Sıhhiye Müdüriyetine gönderilecekti. (Madde 18-24.)

Talimatın “*İhsaiyat ve Rapor Tertibi*” adlı üçüncü kısmındaysa seyyar kolların düzenleyecekleri raporlar hakkında hükümler mevcuttu. Buna göre; her kol ayda bir kere bulunduğu nahiye müdüriyetine, kaza kaymakamlığına, sıhhiye müdüriyetine üç ayda bir kere doğrudan doğruya Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine faaliyetlerini gösterir bir rapor

gönderecekti. Ayrıca yoklama suretiyle muayene edilenlerin sayısını, çeşitli hastalıkları tedavi edilen hastalara verilen ilaçların miktarını, aylık ölüm ve doğum oranını gösterir ihşaiyat (*istatistik*) cetveli göndermeye mecbur olacaktı. Üç ayda bir Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesine gönderilecek rapora, bölgenin muayeneden geçirilen yerlerini gösterir bir tıbbi coğrafya haritası eklenecekti. Bundan başka ayda bir defa sadece sıhhiye müdürlerine bir ayın herhangi bir gününde görülen işlerinin bir hılasasını gösterir aylık bilgi cetveli de ulaştırılacaktı. Ayda bir defa üç makama takdim edilecek raporda görevli olunan bölgede incelenen mahallin tıbbi topoğrafyası, Toplumsal ve fizyolojik hastalıklara dair gözlemler, doğum ve ölüm oranları, mahalli sıhhi ihşaiyat ve bunların ilgili mahalde uygulanıp uygulanmadığı ile hükümetin yardımıyla yapılabilecek hususlar, köylerin ve köylülerin sıhhati için gerekli önlemler açıklanacaktı. Yukarıdaki konulardan başka özellikle yapılacak işlerle ilgili hususlar hiç kimsenin hatır ve gönlüne bakılmaksızın talep edilecek ve bölgenin ihtiyaçları hakkında bilgiler verilecekti. (Madde 25-27.)

“Köylerde Hıfzıssıhha” başlıklı dördüncü ve son kısımdaysa köy ve köylülerin sıhhat durumlarına ilişkin maddelere yer verilmişti. Buna göre; köylerde genel sıhhati bozan nedenlerin ortadan kaldırılması paradan çok kişisel gayretle olacağından bu konuda seyyar tabipler, köyün ileri gelenleriyle toplanarak fikir alışverişinde bulunacaklardı. Bu sebeple lağımaların sıhhi ve dini sakıncaları anlatılacak, kuyulardan uzak ve ağızları kapalı çukurlar kazdırılacak, gübreler evlerden uzak yerlere atılacak, sıtmadan korunmak için kapı ve pencereler tel örgüyle örülecekti. Yine içilecek suyun temiz olması için kapalı alanlar yaptırılmasına teşvik edilecek, köylü evini yine aynı malzemeyle sıhhi şartlara uygun bir şekilde yapacaktı. Buna ilaveten köy kabristanlarının meskenlere zarar vermeyecek şekilde uygun bir mesafeye yapılmasına dikkat edilecek, lağımaların ve kuyuların yakın yerlere kazdırılmamasına ve ahırların pis bir şekilde bırakılmamasına dair tavsiyelerde bulunulacaktı. Köy mektepleri, teftiş edilirken muallimler ve talebeleri tek tek muayene edilecek frengili olduğu tespit edilenler tedavi edilinceye kadar mektepten çıkarılacaklardı. Mektepteki her türlü uygulanacak sıhhi uygulamalar, mektep muallimlerine bildirilecek ve mektepte yapılacaklar hakkında mektebin bağlı olduğu daireye bir rapor gönderilecekti. Mektep talebeleri genel sıhhi durum ile ilgili aydınlatılacak, kendilerine sıhhi konularla alakalı levhalar dağıtılacaktı. (Madde 28-30.)

Maden ocaklarıyla çiftlik ve fabrikalarda çalışan amelenin yaşam şartları araştırılacak ve sıhhatlerine zararlı görülen sebep ve etkenlerin ortadan kaldırılmasına çalışılacaktı. Ayrıca maden ocaklarında olabilecek nadir kazalarda kullanılmak üzere imdat çantaları bulundurulması hakkında teşviklerde ve tavsiyelerde bulunulacak ve bu konuda bir tatbikat yaptırılacaktı. Cuma günleri ve özel günlerde gayrimüslimlerle meskûn köylerde pazar günleri ibadetten sonra uygun bir yerde ve anlayabilecekleri bir şekilde sıhhi tavsiyelerde bulunulacaktı. Bu doğrultuda frengi ile veremin zararlarından, nasıl bulaştığından ve tedavilerinin nasıl yapıldığından söz edilecekti. Ayrıca köylülerin bulaşıcı hastalıklara yakalandıklarında hastalıklarının başkalarına geçmemesi için hangi önlemleri alacaklarından bahsedilecekti. Bu konuda Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin sıhhi yayınlarından faydalanılacaktı. Köylülerin beslenme yöntemleri incelenecek ve zararlı besinlerden uzak durmaları gerektiği hakkında bilgiler verilecekti. Köylüler evlilik konusunda aydınlatılacak, küçük yaşta evlenmenin zararlarından bahsedilecek ve evlilikten önce muayene olmanın faydaları hakkında açıklamalar yapılacaktı. Hayvan hastalıklarından şarbon, ruam ve verem hastalıklarının insanlara nasıl bulaştığı da açıklanacaktı. Çocuklar kuşpalazına yakalandığında hemen bir tabibe başvurulması, zaman kaybetmeksizin serum şırınga ettirilmesi tavsiye edilecek ve hastalık hakkında yine köylülere bilgiler verilecekti. Köylülerde rastlanacak *meccanin* (deliler), bimarhanelere sevk edilecek ve cüzzam hastaları hakkında hastalığın bulaşmasını önlemek için gerekli önlemler alınacaktı. Memleketin birinci önceliği nüfusu artırmak olduğundan çocuk ölümlerinin çokluğu hakkında köylülerin dikkati çekilecek ve çocukların sağlığı hakkında köylüler aydınlatılacaktı. (Madde 31-38.)

1.6.6. Sıhhiye Heyet-i Teftişyesi Hakkında Nizamname ile Heyet-i Teftişye Vezâifine Dair Talimatname

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, memleketin bütün vilayetlerindeki sıhhi kurumları ve memurları denetlemek üzere 3 Ekim 1914 tarihinde 545 numaralı “*Sıhhiye Heyet-i Teftişyesi Hakkında Nizamname*” yayınladı.⁵¹⁰ Toplamda 12 maddelik bu

⁵¹⁰ *Düstur*, Tertib:2, Cild: 6, Matbaa-ı Amire, Dersaadet 1334, 1306-1308; *Sıhhiye Heyet-i Teftişyesinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Nizamname ve Talimat*, Matbaa-ı Arşak Garoyan, İstanbul 1330, 3-4. Bu talimatnamenin 1913 yılında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından ayrı bir risale şeklinde yayınlanan ve toplamda 23 maddeden ibaret olan “*Heyet-i Teftişye Vezâifine Dair Talimatname*”nin genişletilmiş şekli olduğu anlaşılmaktadır. Sıhhiye Müdüriyeti-i Umumiyesi, 1914 yılında yukarıda zikredilen nizamnameyi

nizamnameye göre; Sıhhiye Heyet-i Teftişıyesi bütün Osmanlı vilayetlerinde tüm sıhhi kurumları, sıhhi memurlarını denetleyecek, sıhhi kanun ve nizamnamelerin uygulanıp uygulanmadığını takip edecekti. Heyet-i Teftişiye, sıhhi memurların görevlerinden olup genel sıhhat ile ilgili her türlü bilgiyi denetlemek yetkisine de sahip olacaktı. Müfettişler, doğrudan Sıhhiye Müdür-i Umumisine bağlı olacak ve her türlü talimat ve emirleri, Heyet-i Teftişiye başkanlığı aracılığıyla bildireceklerdi. Heyet-i Teftişiye, bir reisin idaresi altında şimdilik üç sınıfa ayrılacak ve on üç müfettişten oluşacak şekilde düzenlenecekti. Reisin yanında bir Heyet-i Teftişiye kalemi bulunacak ve yanında da daima iki müfettiş görev yapacaktı. Reis, azami beş bin, birinci sınıf müfettişler üç bin beş yüz, ikinci sınıf müfettişler üç bin, üçüncü sınıf müfettişler iki bin beş yüz kuruş maaş alacaktı. Sıhhiye Müfettişleri, görevleriyle ilgili ellerindeki bilgi ve evrakı, herhangi bir devlet dairesi istediğinde onlarla paylaşacaktı. Yine müfettiş-i umumiler, valiler, mutasarrıflıklar ve sıhhiye müdürleri tarafından gerekli görülecek konuları dahi ilgili makamlara bilgi vererek teftişte bulunacaklardı. (Madde 1-5.)

Müfettişlerin görev süresi beş yıla yakın olup bulunduğu vazifede başarılı ve liyakatli olduğuna özel bir encümen tarafından karar verilirse seçilerek yeniden tayin olabileceklerdi. Müfettişlerin bir sınıftan üst bir sınıf müfettişliğe terfi keyfiyeti, yeterlilikleri esas alınarak özel bir encümence kararlaştırılacaktı. Müfettişler görevleri sırasında görevleriyle ilgili bir sebepten dolayı azledilirlerse veya mahkûm olurlarsa bir daha Heyet-i Teftişıyede görev alamayacaklardı. Müfettişlere, İstanbul'da müdüriyet-i umumiye dairesi ve vilayetlerde teftiş bölgeleri merkezi dışında görev yapanlara, günlük elli kuruş, seferi olarak demiryolu ile vapur olan yerler için birinci sınıf bilet ücreti ve hayvan ve kayık gibi araçlarla gittikleri mesafede saat başına on kuruş harcırah verilecekti. Teftişin yapılış tarzı, Heyet-i Teftişiye Reisi ile Müfettişlerin görevlerinin yürütülmesi ile müfettişlerin mülki ve sıhhi diğer memurlarla olan ilişkileri özel talimatlarla belirlenecekti. Nizamname yayınlandığı tarihinden itibaren yürürlüğe girecek ve yürütülmesinden Dâhiliye Nazırı sorumlu olacaktı. (Madde 6-12.)

Nizamnameyi uygulayabilmek için ek olarak toplamda 41 madde olmak üzere “*Sıhhiye Heyet-i Teftişıyesinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Talimatname*”, aynı yıl

yayınlayınca, Heyet-i Teftişıyenin vazifelerini daha ayrıntılı bir şekilde yeniden düzenlemiş olması ihtimali yüksektir. Bkz. *Heyet-i Teftişiye Vezâifine Dair Talimatname*, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329, 3-12.

içerisinde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından yayınlanıp yürürlüğe konuldu.⁵¹¹ 41 madde içerisinde frengiyle mücadele açısından 7. maddenin 3. fıkrası oldukça önemliydi. Bu maddeye göre,

“Emraz-ı içtimaiyenin nüfus-ı umumiye üzerinde icra eylediği tahribat ve bunlardan frenginin ne gibi vasıtalar ile sirayet eylediği, musabinin bihakkın tedavi edilip edilmediği, ahalinin frengi hakkında bilinmesi lazım gelen malumatı haiz olup olmadığı, sirayetin men ve tahdidi emrinde hükümet-i mahalliyece kabil-i icra görülen vesaite müracaat olunup olunmadığı”, teftişe memur müfettiş tarafından kontrol edilecekti.⁵¹²

1.6.7. Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi

Kastamonu ve Bolu, öteden beri frenginin yoğun olarak görüldüğü bir coğrafya olduğundan XIX. yy.dan itibaren burada frengiyle mücadele için özel bir teşkilat kurulmuştu. Sonrası içinse 13 Haziran 1910 tarihli “Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname” ile buradaki frengi mücadelesiyle ilgili yeni bir teşkilat oluşturuldu. Bir süre sonra İTC Hükümetinin baskın olduğu yıllarda bölgedeki teşkilatın yeniden düzenlenmesi gündeme geldi. Bu bağlamda 25 Mart 1915’te “Kastamonu ve Bolu Frengi Teşkilat-ı Sıhhiyesine Mütteallik Tadilen Kaleme Alınan Nizamname Projesidir” adını taşıyan bir layiha hazırlandı.⁵¹³ Bu layiha Dâhiliye Nazırı Talat Bey tarafından 13 Nisan 1915 tarihinde “tadilen tanzimi fevaid ve muhassenat-ı kesireyi mucip olacağı ve bu usul o havalinin nihayet beş altı sene zarfında frengi afetinden tahlisi imkân ve muvaffakiyeti bahş ve temin edeceği cihetle” Şura-yı Devlet’e havale edildi.⁵¹⁴

⁵¹¹ Sıhhiye Heyet-i Teftişyesinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Nizamname ve Talimat, 5-16.

⁵¹² Sıhhiye Heyet-i Teftişyesinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Nizamname ve Talimat, 7. Bu madde 1913 yılında neşredilen Heyet-i Teftişye Vezâifine Dair Talimatname’nin 10. maddesinin 3. fıkrasında yer almaktadır. Heyet-i Teftişye Vezâifine Dair Talimatname, 5-6.

⁵¹³ BOA, ŞD/43-15-17.

⁵¹⁴ BOA, ŞD/43-15-15.

Birkaç ay Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından incelenen layiha, 5 Haziran 1915 tarihinde onaylandı⁵¹⁵ ve “*Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi*” adıyla 14 Haziran 1915 tarihinde yürürlüğe girdi.⁵¹⁶

Toplamda 12 maddelik nizamnameye göre; Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi, bir müfettiş-i umuminin idaresi altında bulunmak üzere iki sınıfa ayrılmış on bir hastane, yirmi beş seyyar tabip ve yirmi beş küçük sıhhiye memurundan oluşacaktı. Hastane, tabipler ve hizmetçilerin sayısı bütçenin izni oranında artırılabilirdi. Birinci sınıf hastaneler iki kısımdan ibaret olacaktı: İlk kısım “*zühreviye ve dâhiliye*”, ikinci kısım “*cerrahiye*” bölümleriydi. Birinci sınıf hastanelere başvuran hastalardan yatırımlarına gerek görülmeyen ile çeşitli hastalığa yakalananların tedavileri yapılacak ve yaralı olanlar iyileştirilecekti. İkinci sınıf hastaneler sadece “*zühreviye ve dâhiliye*” mahsus olacaktı. Bu nizamname gereğince istihdam edilecek hastane tabipleriyle seyyar tabipler ihtisas (*uzmanlık*) sınavına gireceklerdi. Müfettiş-i umumiliğin bir yazı heyeti olacak ve seyyar tabiplerden biri sürekli olarak müfettiş-i umumi eşliğinde görevini yapacaktı. Tabiplerin muayene görevlerini yerine getirip getirmediğini kontrol etmek, teşkilata ait bilgileri gözden geçirmek, her sene başında talimatnamelere göre tabip ve hizmetlilerin çalışma tarzlarını düzenlemek ve müdüriyet-i umumiye ve mülkiye memurlarının reisiyle irtibat kurmak ve her sene en az bir defa Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bir rapor ve istatistik düzenleyerek göndermek müfettiş-i umuminin görevleri arasındaydı. (Madde 1-5.)

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından her türlü emir ve talimat, müfettiş-i umumi aracılığıyla bildirilecekti. Bu kurumun hizmetli ve memurları, müdür-i umuminin bilgisi olmaksızın başka bir işte çalışamayacaklardı. Müfettiş-i umumiye harcırah da dâhil olduğu halde azami dört bin, birinci sınıf hastanelerde sertabiplerine azami iki bin beş yüz kuruş, ikinci sınıf hastane sertabiplerine azami ikişer bin, hastane operatörlerine azami ikişer bin, seyyar tabiplere harcırahları da içinde olduğu halde iki

⁵¹⁵ BOA, İ. MMS/197-12.

⁵¹⁶ *Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Suretidir*, Kastamonu Matbaası 1331, 2-5; *Düstur*, Tertib:2, Cild: 7, Matbaa-ı Amire, Dersaadet 1336, 627-629; “Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Suretidir”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1332; Necati Çavdar, Erol Karcı, “XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XI/2, Kış 2016, 168.

bin beşer yüz ve küçük sıhhiye memurlarına harcırahları da içinde olmak suretiyle biner kuruş maaş verilecekti. Hastanelerin sıhhi heyeti ve idaresiyle seyyar tabiplerin ve küçük sıhhiye memurlarının görevleri, özel bir talimatname ile belirlenecekti. Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı halkından olup da nerde olursa olsunlar evlenmek isteyen erkek ve kadınlar sıhhat vesikalarını gösterecekler ve sıhhat vesikası bulunmayanlar kendilerini seyyar tabiplere veya herhangi bir tabibe muayene ettirip alacakları sıhhat vesikasını sunacaklardı. Bu sıhhat varakalarının geçerliliği bir sene olacaktı. Seyyar tabipler, sıhhat varakalarını ücretsiz vereceklerdi. Nikâh için sıhhat vesikası göstermeyenlere kadılar tarafından izinname verilmeyeceği gibi imamlar ve ruhani memurlar tarafından dahi nikâhları kısılmayacaktı. Kastamonu Vilayetinde kurulacak memleket hastanelerine ve seyyar heyet-i tıbbiye dair 13 Haziran 1910 tarihli nizamname hükümleri feshediliyordu. Bu nizamname yayın tarihinden itibaren yürürlüğe girecek ve Dâhiliye Nazırı tarafından yürütülecekti. (Madde 6-12.)

Nizamnamenin uygulanması içinse aynı yıl içerisinde “*Kastamonu-Bolu Frengi Teşkilatına Müteallik Talimatname*”⁵¹⁷ ile “*Kastamonu-Bolu Frengi Mücadelesi Teşkilatına Ait Hastahaneler Hakkında Talimatname*”⁵¹⁸ yürürlüğe kondu. “*Kastamonu-Bolu Frengi Teşkilatına Müteallik Talimatname*”nin müfettiş-i umuminin görev ve sorumlulukları kısmına göre; müfettiş-i umumi, teşkilatta çalışan memurların görevlerini yerine getirip getirmediğini denetleyecek ve her sene başında teşkilatın bir yıllık faaliyetine dair bir program düzenleyerek Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bildirecekti. Müfettiş-i umumi yılın altı ayını teşkilatı, teftiş etmekle geçirecekti. Müfettiş-i umumi, teftiş görevi dışında görev yaptığı bölgede Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin uygun gördüğü bir yerde ikamet edebilecekti. Ayrıca teşkilatın mülki ve diğer sıhhi memurlarla irtibatını sağlayacaktı. Müfettiş-i umumiler, inceleme ve teftişte bulunurken şu hususları dikkate alacaktı: Teşkilatta çalışan memurların talimatnamelere uygun hareket edip etmediklerini denetlemek, hastanelerin sıhhi ve idari çalışma şekillerini kontrol etmek, seyyar tabiplerin çalışma dönemlerinde düzenli çalışıp çalışmadıkları ile seyyar

⁵¹⁷ *Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Suretidir*, 6-12; “*Kastamonu-Bolu Frengi Teşkilatına Müteallik Talimatname*”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1332.

⁵¹⁸ *Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Suretidir*, 12-16; “*Kastamonu-Bolu Frengi Mücadelesi Teşkilatına Ait Hastahaneler Hakkında Talimatname*”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1332.

tabiplerce tutulması zorunlu evrak, defter ve cetvellerin düzenli olup olmadıklarını teftiş etmek, küçük sıhhiye memurlarının görevlerini yerine getirip getirmediğini incelemek, frengiyle mücadelede başarı ya da başarısızlık halindeki sebepleri ortaya çıkarmak. Bundan başka müfettiş-i umumi, gerekli gördükçe teftiş faaliyetleri hakkında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bir rapor sunacaktı. Her yıl bir kereye mahsus olmak üzere ayrıntılı bir rapor ve istatistik hazırlayarak göndermek zorunda olacaktı.⁵¹⁹

Talimatın “Seyyarlar” adlı kısmında ise teşkilatta görevli seyyar tabiplerin görev ve sorumluluklarına dair hükümler yer alıyordu. Seyyar tabipler, Nisan ayı başından itibaren senenin sekiz ayında vazifeli oldukları yerde görev yapacaklardı. Her seyyar tabip senede bir defa köy ve nahiyelerde dolaşmak ve görevini yerine getirmek zorundaydı. Seyyar tabipler, görev esnasında herkesi frengili olup olmadığını tespit için muayene edecek, belirledikleri frengililere basılı bir müşahade varakası (*gözlem belgesi*) verecek, frengili hastaların yer aldığı bir defter düzenleyecek, her ayın sonunda hastaların kaydına ilişkin cetvetlin bir suretini en yakın hastaneye gönderecek, yılsonunda bir senelik yaralı cetvelini müfettiş-i umumiliğe verecek, dört ayda bir defa çalışmalarını ve gözlemlerini içeren bir raporu yine müfettiş-i umumiliğe göndereceklerdi. Bundan başka frenginin ilk ve ikinci devresinde bulunanları hastanelere sevk edecek ve üçüncü devresinde bulunan hastaların isimlerini de küçük sıhhiye memurlarına vereceklerdi. Küçük sıhhiye memurlarını denetleme yetkisine sahip olacak seyyar tabipler, dolaşacakları bölgelerde çiçek aşısı yapacakları gibi kinin ve diğer hastalıklar için ilaçlar da dağıtacaklardı. Gittikleri yerlerde ilk önce genel nüfus defterine göre, bütün ahaliyi tek tek muayene edip nüfusa kayıtlı olmayanları kaydedeceklerdi. Muayene ederken ilgili yerin gelenek ve göreneklerine uyarak muayeneden hiçbir şekilde ücret talep etmeyeceklerdi. Bununla birlikte seyyar görev dışında merkezde hanelerine gitmek suretiyle tedavi edeceği zengin kimselerden ücret alabileceklerdi. Her ayın iki günü izinli olacak seyyar tabipler, kendilerine verilen eşya, evrak, defter gibi mallardan sorumlu tutulacaklardı. Görevi bıraktıklarında ellerindeki resmi evrakı, en yakın hastaneye, hastane yoksa belediye dairesine makbuz karşılığında bırakacaklardı.⁵²⁰

⁵¹⁹ *Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Suretidir*, 6-7.

⁵²⁰ *Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Suretidir*, 8-10.

Talimatta “*Küçük Sıhhiye Memurları*”nın görev ve sorumlulukları da belirlenmişti. Buna göre; tıpkı seyyar tabipler gibi Nisan ayı başından itibaren sekiz ay süreyle müfettiş-i umumilik tarafından belirlenecek bir yerde seyyar olarak çalışacaklardı. İsimleri verilen frengili hastaları belirlenmiş usul çerçevesinde düzenli olarak tedavi edecek, takiplerini ve müşahedelerini kaydedeceklerdi.⁵²¹

“*Kastamonu-Bolu Frengi Mücadelesi Teşkilatına Ait Hastahaneler Hakkında Talimatname*” ile de hastanelerin yapısı, işleyişi ve çalışanları ile ilgili hükümlere yer veriliyordu. Buna göre; birinci sınıf hastaneler ayrı koğuşlar olacak şekilde zühreviye ve dâhiliye ile cerrahiye olarak iki kısımdan oluşacaktı. Bundan başka dışarıda herhangi bir hastalık nedeniyle başvuruların tedavisi yapılacak, yaralıları varsa müdahale edilecekti. Birinci sınıf hastanelerde sertabip, operatör ve eczacı olmak üzere üç sıhhi personel bulunacak, sertabip zührevi hastalıklar ve dâhiliye koğuşlarının tabibi olarak görev yapacaktı. Hastanenin bütün hesap ve kitap işleri, bir kâtip tarafından yönetilecekti. Hastanede, hastabakıcılar, erkek ve kadın sekiz hademe ile bir aşçı ve bir de aşçı yamağı bulunacaktı. İkinci sınıf hastanelerde birinci sınıf hastanelere oranla daha az yatak olacak ve cerrahi kısım, operatör ve eczacı bulunmayacaktı. Hastanelerde mahalli hükümet tarafından atanacak ve hastane bütçesini kontrol edip satın alma gibi hususlara bakacak bir idare heyeti olacaktı.⁵²²

Hastane sertabibi, hastanenin tıbbi ve sıhhi idaresinden tamamıyla sorumlu olacaktı. Her türlü iletişimi sağlayacak, koğuşların temiz olup olmadığını, memurların zamanında hastaneye gelip görevlerini yapıp yapmadıklarını kontrol edecekti. Hastanenin bütün eşya ve ilaçlarından öncelikli olarak sorumlu olacaktı. Frenginin birinci ve ikinci devresinde olan hastaları hastanelere sevk edecek, üçüncü devrede bulunan frengilileri de ilgili kaza küçük sıhhiye memurlarına gönderecekti. Operatörler, cerrahi koğuşlarla ameliyathaneler ve cerrahi polikliniklerden sorumlu olacaklardı. Cerrahi alet ve ilaçlardan da sorumlu olacaklardı. Acil durum vakalarında sertabibin davetine uymaları zorunlu olacaktı. Hastane ve eczanedeki ilaçların korunmasından ise eczacı sorumlu tutulacaktı. Her meselede sertabibe bağlı ve her türlü yazı ve hesap işleriyle kâtip

⁵²¹ *Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Suretidir*, 10-12.

⁵²² *Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Suretidir*, 12-13.

ilgilenecekti. Hastane defterlerini düzenlemek, tayin cetvellerini kaydederek hastabakıcılara vermek ve hastane hesaplarını tutarak senetlerini kaydetmek kâtibin temel görevlerindendi. Hastabakıcılar ve diğer hizmetlilerin görevleri sertabip tarafında belirlenecek ve bunların tayin ve azilleri sertabibe ait olacaktı. İdare heyeti, hafta bir defa sertabibin başkanlığında hastanenin özel bir odasında toplanacaktı. Hastane ve hastalarla ilgili her türlü kararı bu heyet verecekti. Kararlar, oyçokluğuyla alınacak ve bir deftere mühürlenerek kaydedilecekti. Bu defterler hastanede saklanacaktı. İdare heyeti azalarının her birine birer lira araba ücreti verilecekti. Bu ücret hastane bütçesinden karşılanacaktı.⁵²³

1916 yılında Kastamonu ve Bolu Frengi Hastanelerinin, frengi tedavisinde kullanılan salvarsan ilacını almakta güçlük çektiği hatta bir süredir bu hastanelerde salvarsanın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yazılan 9 Nisan 1916 tarihli bir yazıda bu durum dile getirilerek imkânlar dâhilinde 40 kilo salvarsanın gönderilmesi isteniyordu.⁵²⁴

1.6.8. Fuhuşla Mücadelede Bazı Problemler, Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayeti Hakkında Nizamname ile Müteallik Talimatname ve Uygulanması

Bahse konu nizamname ve talimatname maddelerine geçmeden önce niçin böyle bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğuna dair birkaç söz söylemek gerekmektedir. Nitekim bu konuda, *Tanin*'in 29 Kasım 1909 tarihli nüshasında frengi uzmanı Doktor Celalettin Muhtar Bey'in kaleme aldığı “*Bir Derd-i İçtimai*” başlıklı yazı son derece çarpıcıydı.⁵²⁵ Bu yazı frenginin kaynağı olarak görülen fuhuşla mücadelede devletin karşılaştığı sorunları ortaya koyması açısından önem arz ediyordu. Frenginin önüne geçilmek için fuhuşla mücadelede yapılması gerekenler hakkında detaylı bilgiler veriyordu: “*Frengi sirayetinin meni, fuhşiyata karşı tatbik olunan talimatın derece-i mükemmeliyetine mütevakkıftır denilebilir*” diyen Celalettin Muhtar Bey, uygulanan fuhuş talimatının frengiyi önlemek için yeterli olmadığını belirtiyordu. Muallim Miralay Agob Handanyan Bey'in vefatından sonra boş kalan Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi Komisyonu'na

⁵²³ *Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Suretidir*, 14-16.

⁵²⁴ KA, Belge No: 21/40; KA, Belge No: 21/40-1.

⁵²⁵ “Bir Derd-i İçtimai”, *Tanin*, 16 Teşrin-i sâni 1325/29 Kasım 1909.

Mekteb-i Tıbbiye tarafından uzman aza olarak atandığını ifade ederek talimatın gerçekleştirilmesi ve tamamlanmasını talep ettiğini ve bütün servisin belediyeden zabıtaya devredilmesinin gerekli olduğunu birçok defa bildirdiğini söylüyordu. Ancak bu isteğinin “*istibdat devrinde*” Şehremanetinin hoşuna gitmediğini ve dolayısıyla frenginin yayılmasını engellemek için fuhuşla mücadele kapsamında uygulanan talimatın bazı kısımlarını düzeltmeye başladığını belirtiyordu. Devamında hangi kısımları düzelttiği hakkında da bazı noktalara vurgu yapıyordu. Hastalıklı kızları tıbbi muayeneden saklayarak birçok kişinin sıhhatini bozanlardan ceza olarak yirmi beş kuruş alınmakta iken kendisinin ısrarı üzerine bu miktardan daha fazla bir cezanın verilebildiğini ifade ediyordu. Fakat talimatın eksikliğinden yararlanıp korkan kızların, firar ederek Kumkapı, Boğaziçi, Adalar ve Pendik’e giderek hastalıklarını yaymaya devam ettiklerini, Altıncı Daire-i Belediyenin de bu gibi kişileri takip edip muayene etmekte başarılı olamadıklarını gördüğünü de açıklıyordu. Celalettin Muhtar Bey, umumhane hüviyetine sahip olmayan pek çok gizli evin açıldığını ve on çavuşla buraları gezdiğini fakat umumhane olduğunu ispat etmenin de zor olduğunu bildirmekteydi. Bu durumun da muayenesiz kızların çalışmasına neden olduğunu ve böylece hastalıkların çabuk yayıldığını önemle belirtiyordu. Yine bu durumun bir sebebi olarak, on beş kuruş ile alınan bir mürur tezkeresiyle kayıtlarını sildirenlerin İstanbul’dan hareket edip etmediğini anlamak ve hemen geri dönenleri bulup yeniden kaydedip hastalığın yayılmasını önlemenin mümkün olmadığının da altını çiziyordu. Celalettin Muhtar Bey, “*Şu haller her gün tesadüf olunan ahvaldendir. Frengi illeti de memleketin ta ciğerine işliyor; hükümet, millet, matbuat, memurlar vazifelerini icrayı düşünmüyorlar. Fakat her mahalle ve sokakta memurları bulunan zabıta için hastalıklı kaçak kızları bulmak ve açılan gizli haneleri hemen günü gününe haber alıp, tahkik edip muayene-i tıbbiye tabi tutmak işten bile değildir.*” diyerek frengi mücadelesinde fuhuşla mücadelenin eksik taraflarını gün yüzüne çıkarıyordu.⁵²⁶

⁵²⁶ “Bir Derd-i İctimai”, *Tanin*, 16 Teşrin-i sâni 1325/29 Kasım 1909; Celalettin Muhtar Bey yazının devamında, umumhanelerde çalışan kadınların muayene edilmesinde kapitülasyonlardan kaynaklı problemi şöyle dile getirmişti: “*Ancak Altıncı Daire-i Belediye dâhilindeki evlere tatbik olunup mezkûr daire haricine tatbik olunamayan talimatın her tarafa teşmili lazımdır; mesela Şişli’de tramvay yolunun sol tarafındaki haneler kayıt ve muayene edilebilip sağ tarafına tesadüf edenler Sekizinci Daire-i Belediyeye merbut oldukları için kayıt ve muayene edilemedikleri ve birçok kızların şu suretle muayene-i sıhhiyeden kurtuldukları ve hastalıklarını keyfemayeşe neşrettikleri nazar-ı dikkate alınır şimdiki yapılan icraatın fıkaklı bir komediden ibaret olduğu tezahür eder; memleketin sıhhatini böyle her veçhile yolsuz, her tarafı noksan bir talimata tevdi etmek ancak hamiyetsizliğe ve cinnete atfolunabilir. Binaenaleyh talimatın yakın*

Celalettin Muhtar Bey'in açıklamalarına rağmen fuhuşla mücadelede bu türden problemler yaşanmaya devam etti. Özellikle II. Meşrutiyet'in Kanun-i Esasi ile getirdiği kişi hak ve hürriyetleri, fuhuş ile uğraşan kadınların işlerini meşrulaştırmak için vazgeçilmez bir dayanak oldu. Adliye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 28 Mart 1914 tarihli bir yazı bunun en somut göstergesiydi. Yazıda Bolu'da fuhuş yapan iki kadının frengi hastalığını başkalarına bulaştırmamaları için Nisa Tevkifhanesinde tutulduklarından bahsediliyordu. Bu iki kadından başka aynı nedenden ötürü Seher adında bir kadının da aynı tevkifhanede tutulduğu anlaşılmış ve ilgili kadınlar, tahliyeleri için müdde-i umumiye dilekçeyle başvurmuşlardı. Adliye Nezareti de aldığı kararla bu kadınların “*bila-sebep kanuni hürriyet-i şahsiyelerinin*” çiğnenmesi dolayısıyla oradan çıkarılıp özel bir yere gönderilmelerini kararlaştırmıştı.⁵²⁷

Fuhuşla mücadelede bir diğer sorun da umumhanelerin layıkıyla denetlenmemesi ve umumhanelerde çalışan fahişelerin tıbbi muayenelerinin düzenli olarak yapılmamasıydı. Bu konuda Mülkiye Müfettişliğinin 30 Haziran 1913 tarihli yazısında, zührevi hastalıkların önüne geçebilmek için memleketin çeşitli vilayetlerinde özellikle Bursa, İzmir, Beyrut, Şam, Halep, Trablusşam, Bağdat gibi vilayetlerde umumhaneler olduğu ancak tıbbi muayenelerinde bir takım sıkıntılar olduğu ve buna karşı gerekli önlemlerin alınmasının şart olduğu vurgulanıyordu.⁵²⁸ İstanbul'da ise umumhanelerin denetimi yukarıda da belirtildiği üzere sadece Altıncı Daire-i Belediye tarafından yapılıyor, umumhane kadınları, Beyoğlu Nisa Hastanesi'nde tedavi ediliyordu.⁵²⁹

9 Eylül 1914 yılında kapitülasyonların İTC tarafından tek taraflı olarak feshedilmesi⁵³⁰ sonrasında umumhaneler ve zührevi hastalıklarla ilgili böylesi geniş

bir zamanda –icabat-ı zaman ve mahalle göre- tadil ve ıslah edilerek frengi illetinin memleketimize ika eylediği hasaratı takdir eyleyen evlad-ı vatanın meyasıyetten kurtarılacakları ümidini beslemekteyim.”. “Bir Derd-i İçtimai”, *Tanin*, 16 Teşrin-i sâni 1325/29 Kasım 1909.

⁵²⁷ BOA, DH. MB. HPS/96-40-2.

⁵²⁸ BOA, DH. EUM. MTK/2-56-1.

⁵²⁹ Hastanede 1914 yılı süresince toplam 1112 hastalıklı kadın bulunmaktaydı. Bu kadınların 252 adedi frengiliydi. Frengili kadınların 10'u frenginin birinci devresinde, 240'ı ikinci devresinde 2'si de üçüncü devresindeydi. Yine bu kadınların 47 tanesi 16-19 yaş, 130 tanesi 20-22 yaş, 75 tanesi de 23 yaş üzeri gruptandı. Dini inanç olarak ise 7'si İslam, 21'i Musevi, 36'sı yabancı uyruklu, 37'si Ermeni ve 151'i de Rum'du. 1914 yılında kayıtlı olan hanelerin miktarı 306, bu hanelerde muayene edilen kadınların adedi ise 845'ti. Toplam kayıtlı olan kadınların sayısı ise 1346 idi. Dispanserlerde muayene edilen kadınların sayısı da 501'di. “1330 senesi Zarfında Emraz-ı Zühreviye Şubesi Tarafından Beyoğlu Nisa Hastahanesine Lacet-tedavi Gönderilen ve Badet-tedavi İade Kılınan Alüfteganın Miktarı”, *Dersaadetin 1330 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistikidir*, Dersaadet 1331, 34.

⁵³⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, 187.

kapsamlı bir düzenleme yapılması manidardır. Hükümet bir süre sonra zührevi hastalıkların ve fuhşun yayılmasını önlemek için detaylı bir kanuni düzenleme yapmak için çalışmalara başlamıştı. Dâhiliye Nezareti, nizamname layihasını 22 Haziran 1915 tarihinde Şura-yı Devlet’e havale etmişti. Sonuç olarak “*memleketimizde icra-yı tahribat eden ilel-i efrenciyeinin tevessü ve sirayetine mani olmak üzere komisyon-ı mahsus tarafından tanzim edilen*” ve “*Emraz-ı Zühreviyeinin Men-i Sirayeti Hakkında Nizamname*” layihası 26 Eylül 1915 tarihinde Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesince heyete sunulmuş ve Tanzimat Dairesine bağlı Heyet-i Umumiyyede görüşülerek 16 Ekim 1915 tarihinde kabul edilmişti. Hükümet üyeleri tarafından 17 Ekim 1915’te ve padişah tarafından da 18 Ekim 1915 tarihinde onaylanmıştı.⁵³¹ 26 Ekim 1915 tarihinde *Takvim-i Vekayi*’de yayınlanarak yürürlüğe giren ve toplamda beş madde olan “*Emraz-ı Zühreviyeinin Men-i Sirayeti Hakkında Nizamname*”ye göre,⁵³² zührevi hastalıkların önüne geçmek için İstanbul’da Polis Müdüriyet-i Umumiyesine ve taşrada mülki hükümete bağlı özel bir teşkilat yapılacak ve bu teşkilatın çalışma tarzı ve görevleri özel bir talimatnameyle belirlenecekti. Talimatnameye uyulacak, zührevi hastalıklara yakalanan bir kişiyi muayeneden kaçırın veya başka bir kişiyle münasebette bulunmasına aracılık edenler, zührevi hastalıkların bulaşmasına neden olanlar, asayiş bozanlar hakkında yasal işlem yapılacaktır. Bu suçlar, binada olursa ilgili bina geçici ya da daimi surette kapatılacak ve hasta olanlar hastanelere sevk edileceklerdi. Emraz-ı zühreviye hastaneleri açılacak ve bu hastanelerden sorumlu olan teşkilat, talimatname ile gerekli önlemleri alacaktı. Nizamname yayınlanma tarihinden itibaren yürürlüğe girecek ve yürütülmesinden Dâhiliye Nezareti sorumlu olacaktı. (Madde 1-5.)

Aynı yıl içerisinde de nizamnamenin yürütülmesi için “*Emraz-ı Zühreviye’nin Men-i Sirayetine Dair Neşr Olunan Nizamnameye Müteallik Talimatname*” yürürlüğe girdi. Toplamda 103 madde olan bu talimatnameyle Zafer Toprak’ın ifade ettiği üzere ilk defa hukuki olarak fahişe ve umumhane gibi kavramların tanımı yapılıyor, umumhane, pansiyon gibi fuhuş yapılan yerlerin yapısı ve işleyişinin nasıl olması gerektiği

⁵³¹ BOA, İ. MMS/200-33-1-3.

⁵³² BOA, DH. HMS/11-27; “Emraz-ı Zühreviyeinin Men-i Sirayetine Dair Nizamname Suretidir”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1332; *Düstur*, Tertib:2, Cild: 7, Matbaa-ı Amire, Dersaadet 1336, 669-770; “Emraz-ı Zühreviyeinin Men-i Sirayetine Dair Nizamname Suretidir”, *Polis Mecmuası*, Dördüncü Sene, Aded: 66, 1 Nisan 1332/14 Nisan 1916, 66.

ayrıntılarıyla belirleniyordu.⁵³³ Talimatnamenin “*Fahişe ve Mahall-i Fuhuş*” adlı ilk kısmına göre; kendisini başkalarının zevkine çıkar karşılığında veya alışkanlık olarak hasretmeyi sanat haline getiren ve bu şekilde erkeklerle münasebette bulunan kadına “*fahişe*” denecekti. Bu türden kadınların iki ya da daha fazlasının toplu ya da ayrı odalarda kişisel olarak ikamet ettikleri veya geçici olarak fuhuş yapmak için bir araya geldikleri yerlere de “*umumhane*” adı verilecekti. “*Pansiyon*” adıyla kullanılıp her odası önceki kiracısı tarafından kârı ve zararı kendisine ait olmak üzere ayrı ayrı ya da birçok fahişeye kiralanan haneler de umumhane kapsamına alınacaktı. Sahibi ya da kiracısı tarafından birçok kimseye birçok kez fuhuş ve görüşme için kullanılan yerlere “*mahall-i mülakat*” olarak nitelendirilecekti. (Madde 1-4.)

Talimatın “*Umumhane ve Pansiyon ve Mülakathane Mahallerinin Suret-i Küşadi*” adlı bölümüne göre de umumhane, pansiyon ve mülakathane gibi yerlerin açılması için İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar mıntıklarında Polis Müdüriyet-i Umumiyesince, taşralarda ise bölgenin en büyük zabıta memurluğunca izin verilecekti. Belirlenen yerlerin dışında umumhane açmak yasak olacaktı. İzinle açılmış olan umumhaneler, polis tarafından belirlenen süreyi aşmışsa hemen kapatılacaktı. Belirlenen mahallin dışında açılan umumhaneler derhal kapatılacaktı. Ayrılan mıntıklar, izinle İstanbul’da ve taşrada belediyelerce yapılacaktı. 25 yaşını tamamlamamış olanlar, vesayet altındakiler (*mahcurin*), cinayet, cinayeti saklamak, hırsızlık, yan kesicilik, sahtekârlık, kalpazanlık, hırsızlara yataklık, emniyeti suiistimal, dolandırıcılık, erkek ve kız çocukları fuhuşa tahrik gibi suçlarla mahkûm olup serbest kaldıktan sonra 15 yıl geçmemiş olanlar, zabıta tarafından idari sebeplerden ötürü umumhaneleri süresiz olarak kapatılıp da kapatılmasından üç sene geçmemiş olanların umumhane açmaları yasaktı. Bu suçlardan sadece birisiyle mahkûm olan umumhane sahibi, mahkûmiyet tarihinden itibaren meslekten atılacak ve umumhanesi de kapatılacaktı. Bu şekilde umumhane idare eden kişilerde aynı şekilde meslekten çıkarılacaklardı. Umumhane açmak isteyenler bir ay

⁵³³ “Emraz-ı Zühreviye’nin Men-i Sirayetine Dair Neşr Olunan Nizamnameye Muteallik Talimatname”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1332; “Emraz-ı Zühreviye’nin Men-i Sirayetine Dair Neşr Olunan Nizamnameye Muteallik Talimatname”, *Polis Mecmuası*, Dördüncü Sene, Aded: 66, 1 Nisan 1332/14 Nisan 1916, 66-68 (Polis Mecmuası’nın sonraki sayılarında bu talimatnamenin geri kalanı yayımlanmaya devam etmiştir.); Zafer Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat, İnkılâp ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, 319-320; Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat*, 547-548; Mehmet Temel, “Osmanlı Devletinin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi ile Mücadele”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 171.

öncesinden dilekçeyle İstanbul'da Polis Müdüriyet-i Umumiyesine, taşralarda mahalli en büyük zabıta memuruna başvuracaklardı. Umumhanenin birden fazla müdürü varsa umumhane açmak için ortaklaşa bir dilekçe vereceklerdi. Dilekçelerinde isim ve şöhretleri, yaş, ikamet yeri, doğum yeri ve hangi tebaadan olduğu gibi bilgileri yazacaklardı. Dilekçede açacakları hanenin hangi semt ve mahalde olacağı, sokak numarasıyla birlikte kaç odasının bulunacağı da yer alacaktı. Yine mülk (bina) sahiplerinin isim ve şöhret, sanat, ikamet yeri ve hangi tebaadan olduğu yazılacaktı. Umumhaneyi açacak ve çalıştırılacak kişilerin ikişer kıta fotoğrafları, bina sahibinin umumhane olarak kullanmasına dair rızasını beyan eden bir belge ile binanın belediye dairesince onaylı bir krokisi dilekçeye eklenecekti. (Madde 5-10.)

Polis tarafından yapılacak incelemeler sonucunda dilekçe sahibinin gerekli şartları taşıdığı ve binanın sıhhi ve fenni şartlara uygun olduğu anlaşılırsa umumhane açabileceğine dair dilekçe sahibine bir adet ruhsatname verilecekti. Umumhane sahibinin veya kiracının ölümü durumunda yeni umumhane sahibinin üç gün içerisinde dilekçeyle kayıt yenileme ve miras devri işlemi için Polis Müdüriyetine başvurması gerekecekti. Kaydın yenilenmesi işlemi, umumhane açmak için gerekli aynı şartlara tabi olacaktı. Umumhane sayılan pansiyonların namuslu ailelerin oturduğu hanelerin yanı başında veya karşılarında açılması yasaktı. Pansiyonlar sadece zabıtaca idari ve inzibati olarak mahzuru olmayan otel vb. gibi yerler arasında açılabilirdi. Aksi halde ilgili pansiyon derhal kapatılacaktı. Mülakat mahalli açılması için de umumhane açılması için gerekli olan hükümlerle aynı şartlar aranacaktı. Şartları taşımadığı tespit edilen mülakat mahalleri hemen kapatılacaktı. Ötede beride müşteri bularak fuhuş yapan ve “*sürtük*” olarak adlandırılan kadınlar umumhanelerin olduğu bölgelerin dışında oturamayacaklardı. Umumhanelerin bulunduğu bölgeler dışında müşteri kabul edemeyecekleri gibi bir umumhane veya pansiyonda kayıtlı olarak hüviyet varakası almaları da zorunlu olacaktı. Otel vb. gibi fuhşa mahsus olmayan yerlerde fuhuş yapılamayacaktı. Bir otelde birkaç defa fuhuş yaptığı, sahibinin de bilgisi olduğu ve bildiği halde engel olmadığı anlaşılırsa o kadın fuhuştan menedilecek ve umumhaneler hakkındaki kurallara tabi tutulacaktı. (Madde 11-16.)

Talimatın “*Umur-ı İnzibatiye*” adlı bölüme göreyse; umumhanesini başka bir yere nakletmek isteyen umumhane sahibi ya da kiracısı, nakilden on beş gün önce Polis Müdüriyetine yazılı olarak bildirecekti. Aksi halde izinsiz bir şekilde umumhanesini

nakleden umumhane, bir aydan bir yıla kadar kapatılacak ve nakledilen umumhane, belirlenen yerlerin dışında ise süresiz kapatılarak sahibi hakkında Ceza Kanunu'nun 99. maddesinin 3. zeyline göre işlem yapılacaktır. Umumhane sahipleri, çalıştırdıkları kadınların isim, şöret, yaş, memleket ve tabiiyetlerini, önceden nerelerde bulunduklarını gösterir bir beyannameyle ikişer kıta fotoğraflarını düzenleyerek ilgili kadınların umumhaneye kabulünden itibaren 24 saat içerisinde bulunduğu polis merkezine vereceklerdi. Aynı zamanda çalıştırdıkları kadınların mürur tezkeresi ve pasaportlarını teslim ile karşılığında makbuz alacaklardı. Bu kurallara aykırı davranan ummhane sahiplerine ait umumhaneler, ilk defasında üç, ikinci defasında on beş gün ve üçüncü defasında da bir yıl süreyle kapatılacaktı. Yukarıda belirtilen belgelerin incelenmesinden ve muayenehane ve tabip tarafından muayene edilmesinden sonra İstanbul'da Polis Müdüriyet-i Umumiyesi, taşralarda mahalli en büyük polis amiri tarafından umumhanede çalışacak kadınlara tek tip şeklinde ve isim ve şöretlerinin yazılı olduğu ve fotoğraflarının bulunduğu onaylı bir hüviyetname verilecekti. Hüviyetname almayan kadınlar, hüviyetname alana kadar fuhuştan menedilerek muayene sevk edileceklerdi. Hüviyetnamesiz kadınları kabul eden umumhaneler de ilk defasında on gün, ikinci defasında bir ay ve tekrarı halinde bir yıl süreyle kapatılacaktı. (Madde 17-22.)

Umumhanelerde kumar oynatılması ve esrar içilmesi yasaktı. Kumar oynandığı ve esrar içildiği tespit edilen umumhaneler, süresiz olarak kapatılacaktı. Umumhane sahipleri, müşterilerine içki vermekte serbest olacaktı. Umumhanesinde müşterilerine içki sunacak olanlar, ruhsatname için önceden zabıtaya keyfiyeti bildirir bir dilekçe vereceklerdi. Umumhanelerde satılacak bütün içki fiyatının makul seviyede olmasına dikkat edilecek ve depo fiyatından yüzde elli fazlasına satılması yasak olacaktı. İçki üretimi hakkında ceza kanununda yer alana maddeler umumhaneler için de geçerli olacak, aykırı davrananların haneleri ilk defasında on beş gün, ikinci defasında bir ay ve tekrarında bir sene süreyle kapatılacaktı. Umumhanelerin sadece bir girişi olacak, diğer sokak, hane, dükkân, kahve, gazino ve otel gibi yerlere kapısı olmayacaktı. Birinci ve ikinci sınıf umumhanelerle pansiyon ve mülakathanlerde müşterilerin kolaylıkla kullanabilecekleri bir yerde telefon olması zorunlu olacaktı. Umumhanelere ilişkin hususların bir nüshası Türkçe olarak çerçeveli bir şekilde umumhane salonuna ve divanhanesine asılacaktı. Umumhanelerin numaraları büyük harflerle evlerin numaralarından farklı olarak kapıda bir levhada yazılı olacaktı. Bu şartlara aykırı

davranan umumhaneler ilk defasında yirmi dört saat, ikinci defasında bir hafta ve tekrarındaysa bir ay süreyle kapatılacaktı. Umumhane sahipleri, on sekiz yaşından küçük ve üzerinde resmi elbisesi bulunan mektep talebesini umumhaneye kabul etmeyeceklerdi. Kabul edenlerin işletmesi, ilk defasında on beş gün, ikinci defasında bir ay ve tekrarı durumunda bir seneliğine kapatılacaktı. (Madde 23-27.)

Umumhane sahipleri ve sermaye kadınlar hiçbir zaman kapı ve birinci kat pençelerinde oturmayacak ve müşteri çekmek için laf atmayacaklardı. Umumhanelerin birinci kat odalarının sokağa bakan pencerelerinin alt tarafına bir arşın yüksekliğinde sabit panjur konacaktı. Bu hükümlere uymayan umumhaneler birinci defada bir hafta ve tekrarında bir ay süreyle kapatılacaktı. Umumhane sahipleri, hanesini terk etmek ya da başka bir umumhaneye nakl olmak isteyen sermayeleri öncesinden polise bildirecekti. Habersizce kaybolan sermayeleri dahi yirmi dört saat içerisinde polise haber vereceklerdi. Buna aykırı davranan umumhane ilk defasında bir hafta ve tekrarında on beş gün kapatılacaktı. Umumhanelerde çalgı çalınabilecekti, ancak gece yarısından sonra çalınan çalgı dışarıdan işitilirse ve halkın huzur ve rahatını kaçırdığı tespit edilirse polis tarafından yasaklanacaktı. Yaşları uygun olan veya erkeklerle münasebette bulunduğu anlaşılan umumhane sahibi ya da kiracıları da sermaye kadınlara dair hükümlere tabi olacaklardı. Mülakat mahalli olan haneler bu talimata göre, sadece müdüriyet tarafından görevlendirilen sivil memurlarca denetlenecekti. Mülakat mahalli olan yerlerde bir iş ya da ticaret yapmak yasak olacaktı. Aksi halde hanenin ruhsatnamesi alınacaktı. Mülakat mahalli olan binanın odaları erkeklere veya kadınlara kiralanamayacaktı. Geçici de olsa mülakat mahalli sahibi dışında ikamet etmek yasaktı. Aykırı hareket edenlerin işletmesi ilk defasında on gün süreyle kapatılacak, tekrarı halinde ruhsatnamesine el konulacaktı. Mülakat mahalli sahibi, çağırdığı fahişelerin hüviyetlerini alacak, bir defter tutarak bu kadınların hüviyetleriyle giriş ve çıkış saatlerini kaydedecek ve her yirmi dört saatlik kayıt özetlerini polise vermeye mecbur olacaklardı. Hüviyeti olmayan kadınlar, mülakat mahalline kabul edilmeyeceklerdi. Aksi durumda mülakat mahalli ilk defasında üç gün, tekrarındaysa bir hafta süreyle kapatılacaktı. (Madde 28-35.)

Umumhane, pansiyon ve mülakat mahalli sahipleri veya işletenleriyle sermaye kadınlar, kendilerine bildirilen ve hükümet tarafından aranmakta olan mahkûmlar ile şüpheli kişileri polise bildireceklerdi. Bu gibi kişileri bildirmeyenler tespit edildiği takdirde ilk defasında on gün, ikinci defada bir ay ve tekrarında en az bir yıl süreyle

haneleri kapatılacaktı. Namuslu ve iğfal edilerek (*kandırılarak*) çalıştırılan kadınlar ile umumhanede çalıştırılması yasaklanan kadınlar, tespit edilirse ilgili umumhane, pansiyon ve mülakat mahalli sahibi ya da işleteni, ilk defasında üç ay, ikinci defasında bir yıl ve tekrarında üç yıl işten atılacak ve haneleri de kapatılarak haklarında yasal işlem yapılacaktı. Şayet sahipler yabancı ise hudut dışına çıkarılacaktı. Zührevi hastalığa sahip kadınların iyileşmediği sürece umumhane, pansiyon ve mülakat mahalli gibi yerlerde çalışması yasaktı. Aksi halde ilgili hane sahipleri, ilk defasında bir ay ve tekrarında bir yıl süreyle meslekten men edilecekler ve haneleri de kapatılacaktı. Mülakat mahalleri, umumhane hakkında uygulanan hükümlere bağlı olacak, buralarda çalışacak hizmetçilerin isim, şöhret, yaş, memleket ve tabiiyetleri ve önceden nerelerde bulunduklarını gösterir hüviyet varakaları düzenlenecek ve imzalanarak zabıtaya verilecekti. Aykırı hareket edenler cezalandırılacaktı. Pansiyonlarda mevcut sermaye kadınlar dışında fuhuş yapmak üzere kadın kabul edilemeyecekti. Buna uymayanlar, ilk defasında üç gün ve tekrarında bir hafta süreyle işten el çektirilecekti. Sermaye kadınlara ait hüviyet cüzdanları, dikkat çekecek bir şekilde her kadının kendi odasında asılı bulundurulacak, eğer kadınlar, dışarıya çıkarsa hüviyet cüzdanlarını yanlarına alacaklardı. Buna aykırı hareket eden umumhane sahiplerinin hanesi, ilk defasında bir hafta, tekrarı halinde on beş gün süreyle kapatılacaktı. Hüviyetleri yanında olmadan fuhuş yaptığı anlaşılan kadınların da hüviyetlerine el konarak fuhuş yapmaktan men edileceklerdi. Hüviyet cüzdanları on iki santimetre eninde ve on altı santimetre boyunda bir kitap şeklinde olacak, hepsi birden açılacak şekilde ve tek bir kâğıttan ibaret olacak ve fotoğrafları da belirgin bir şekilde cüzdanın bir sayfası kadar büyük olacaktı. Bir odada birden fazla kadın fuhuş yaparsa hepsine ait hüviyetler, duvara asılacaktı. (Madde 36-43.)

Fahişelerin, cadde ve sokaklarda dolaşarak müşteri kollaması yasaktı. Aykırı hareket eden kadınlar, ilk defasında bir ay, ikinci defada üç ay ve tekrarında bir sene süreyle meslekten el çektirileceklerdi. Ayrıca halka açık yerlerde ve sokaklarda halkı taciz edici bir şekilde bağırımları, insanlara sarkıntılıkta bulunmaları ve fuhuş yapmak üzere davette bulunmaları yasaktı. Buna aykırı hareket edenler hakkında Ceza Kanunu'nun 99. maddesinin zeyline göre cezai işlem yapılacaktı. Fuhuş yaptığı tespit edilen kadınların kayıt ve muayene olmaları zorunluydu. Sadece bir erkekle münasebette bulunan ve “*metres*” olarak adlandırılan kadınlar, başka kişilerle de ilişki kurmaları halinde fahişeler hakkındaki hükümlere tabi tutulacaklardı. (Madde 44-47.)

Talimatnamenin “*Teşkilat-ı İdariye ve Umur-ı Sıhhiye*” bölümüne göre de, fahişelerle umumhane, pansiyon ve mülakat mahalli gibi yerlerin idari ve sıhhi şartlarını denetlemek üzere Dersaadet Polis Müdüriyet-i Umumiyesinde bir Zabıta-ı Ahlakiye Şubesi memuruyla Heyet-i Sıhhiye Reisi ve beraberlerinde yeteri miktarda kâtip görevlendirilecekti. Zabıta-ı Ahlakiye şubesi olmayan yerlerde ve diğer mahallerde bu görevi, resmi polis yerine getirecekti. Umumhaneler için ayrılan yerlerde muayenehaneler açılacak ve sabit ve seyyar olmak üzere bir ya da iki tabip, bir kâtip ve ihtiyaç dâhilinde kavas, hademe ve hizmetçi kadın çalıştırılacaktı. Talimattaki hükümlerin yerine getirilmesiyle umumhanelerin kapatılmasına ve gerekli önlemlerin alınmasına dair haftada bir defa toplanmak üzere Polis Müdüriyet-i Umumiyesinin riyaset ve emriyle idari kısım müdürü, reisleri, sertabip, şube müdürü ile üç ayda bir değiştirilmek suretiyle muayenehane tabibi toplantıya katılacaklardı. Taşrada ise en büyük zabıta memurlarıyla en büyük sıhhiye memurlarından, muayene tabibinden ve muayene tabibi olmadığı takdirde belediye tabibinden oluşan bir komisyon oluşturulacaktı. (Madde 48-51.)

“*Heyet-i Sıhhiye Reisinin Vezaiifi*” bölümüne göre de İstanbul’da Heyet-i Sıhhiye Reisi muayenehane, umumhane ve pansiyonların durumlarını ve sıhhi şartlara uyup uymadıklarını denetlemek yükümlüydü. Heyet-i Sıhhiye Reisi doğrudan Polis Müdüriyetine bağlı olacaktı. Heyet-i Sıhhiye Reisi ve tabipleri, Polis Müdüriyetinin tebliğiyle Dâhiliye ve Sıhhiye Nezaretince tayin ve azledileceklerdi. Heyet-i Sıhhiye Reisi, önceden planlanmamış zamanlarda umumhane, muayenehane ve pansiyonlar ile fuhuş yapan kadınları gözetim altında bulundurarak denetleyeceklerdi. Fuhuş yapan kadınlar arasında hastalıkları olanları tespit halinde derhal hastaneye sevk edecek, muayeneyi ihmal eden doktorlar hakkında soruşturma başlatacak ve bunlarla ilgili birer rapor düzenleyecekti. Her hafta bir de istatistik düzenleyip göndermeye mecbur olacaktı. Buna ilaveten muayenehanelerde gerekli aletler ve ilaçlar hakkında bir rapor verecek ve eksiklikler varsa bunları gidermekle sorumlu olacaktı. (Madde 52-54.)

Talimatnamenin “*Muayenehane Etıbbasının Vezaiifi*” kısmında da muayenehane ve tabipler hakkında hükümlere yer veriliyordu. Buna göre, İstanbul’da şimdilik 6 muayenehane açılacak, her muayenehanenin bölgesi de belli olacak ve o bölgedeki mevcut haneler ile fahişelerin isimlerini içerir bir defter bulunacaktı. Yalnızca müdüriyet tarafından gerekli görüldüğü hallerde bölge dışında muayenehanelere hasta sevk

olunabilecekti. Her bölgedeki muayenehanelerde görevli tabiplerden başka hanelerinde muayenesi gerekli hastalar için belirli sayıda tabip görevlendirilecekti. Bununla birlikte ihtiyaç duyulduğunda muayenehane tabipleri de hanelere gidebileceklerdi. Hastaneye sevk edilen kadınların hastaneye kabulü zorunlu olacak ve iyileşene kadar kesinlikle hastaneden taburcu edilmeyeceklerdi. Taburcu edilen kadınların hüviyetlerine iyileştigiine dair bir işaret konulacaktı. Tedavi altına alınan kadınlar, hastane doluysa ayakta tedavi edilecekler, yatak boşalırsa boş yatağa yerleştirileceklerdi. Tabipler kendi bölgelerinde muayenehanelerin sıhhi şartlarına dikkat edecek ve eksiklik olursa buna dair her ay sonunda birer rapor düzenleyip vereceklerdi. Muayene öncesi ve sırasında, hasta kadınlara terbiye dairesinde nazik ve hoşgörüyü davranılacaktı. Umumhane sahipleri, işletenleri ve sermayeleri tarafından ahlaka aykırı davranışlar olursa, zabıtaban yardım istenecekti. Birinci sınıf umumhanelerde dört günde bir, birinci sınıf pansiyonlarda beş günde bir ve ikinci sınıf pansiyonlarda da dört gün bir muayene olunacak ve muayene eden tabip tarafından hastanın hüviyet varakasına muayene tarihi, iyileşip iyileşmediği mürekkeple yazılacak ve imza edilerek hazırladığı rapora eklenecekti. (Madde 55-61.)

Zührevi hastalıklara yakalandığı anlaşılan sermaye kadınlarının, umumhane ve pansiyon sahipleri veya işletenleri tarafından hanesinde ikamet etmesine ve müşteriye çıkmasına izin verildiği takdirde Ceza Kanunu'nun 99. maddesinin 3. zeyli gereğince işlem yapılacak ve mahkeme sonuçlanana kadar haneleri kapatılacaktı. Özel bir hastanede ya da hususi bir hanede oturup tedavilerini talep eden sermaye kadınlara izin verilecek, fakat kendisini tedavi etmekle görevli tabipten rapor almakla birlikte özel bir tabipten ruhsat almadıkça fuhuş yapamayacaklardı. Aksi durumda zorla hastaneye sevk edileceklerdi. Kurala uymayan yabancı uyruklular ise hudut dışına çıkarılacaktı. Özel hastanelerde tedavi edilecek kadınların hangi hastaneye gittiği, umumhane ve pansiyon sahipleri tarafından hemen bildirilecekti. Sıhhiye memurlarının, umumhane sahiplerinden, umumhanede çalışan kadınlardan ve umumhane dışında fuhuş yapan kadınlardan “vizite” adıyla ya da başka bir adla hediye ve ücret alması yasaktı. Aynı zamanda, umumhane ve pansiyonlardaki hastaları da tedavi edemeyeceklerdi. Muayene edilecek kadınlara mahsus bir cetvel düzenlenecek ve gelmediği tespit edilen kadınlar zorla hastaneye sevk edileceklerdi. Muayene sonucunda hastalığı teşhis edilenlerin defterine isim ve kaydı hızasına hangi hastalığa sahip olduğu yazılacaktı. Muayene gelen kadınlar bekleme odalarına alınacak ve verilecek numara sırasına göre muayene

edileceklerdi. Sağlıklı olanlar, defterlerine işaretlendikten sonra gitmesine izin verilecek ve muayenehanede bulunan kavas, defterde işareti olmayanların gitmesine izin vermeyecekti. Hastaneye gelmesi gerekenler sivil kavas yardımıyla تنها sokaklardan hastaneye getirtilecekti. Tüm muayenehanelerde nöbetçi olarak bir tabip, bir kâtip, bir hizmetçi kadın ve bir de kavas bulunacaktı. Muayenehanelerin temizliğine dikkat edilecek ve gelen kadınların oturması için odalar ayrılacaktı. (Madde 62-67.)

Muayenehanenin en büyük odası muayene için ayrılacak ve muayene odasına tabip ve hizmetçi kadınla muayene edilecek kadından başkası giremeyecekti. Muayene odasında bir mikroskop, bir ultra, altı adet üç veya dört valfli mikroskop, muayene için gerekli diğer aletler ve ilaçlar ile bir “*jinekoloji*” muayene masası ile sterilizatörler olacaktı. Muayene edilecek kadının rahim derinliğinin (*derun-ı mehbil*) layıkıyla görülebilmesi için oda, ıslıklı ve bir nevi küçük laboratuvar halinde olacaktı. Kadınlar çıplak muayene edilecekti. Muayeneyi gerçekleştiren tabip, kadının vücudunda cilt ve frengi hastalığına dair belirtiler olmadığını gördükten sonra ağzı, dudakları, boğazı ve yanaklarının iç tarafıyla lenf bezlerini iyice muayene edecekti. Kasığında bit olup olmadığı (*anesinde kaml* olup olmadığı), sonrasında tenasül organı (*ferc*) ve kuyruk sokumu bölgesi (*şecr*), tenasül organı üzerindeki büyük ve küçük dudaklar (*şefetan-ı kebirtan* ve *şefetan-ı sagirtanın*) iç ve dış kısımlarıyla kadın tenasül organındaki bir yara (*avkeşe-i ferc*) ile beze halindeki yaralardan (*ba-tuni guddesi*) tazyik ile çıkarılacak şüpheli sıvı ya da irin (*mayî*) cam üzerine alınacaktı. *Valfli manzar* (*spekulum* olması yüksek ihtimal), kadının rahim yoluna (*mehbil*) koyularak rahmin içi iyice görülecek bir şekilde muayene edilecekti. Bu şekilde frengiye ait çıban (*takarruhat*) ve şankr (*chancre* yani frengide görülen deri lezyonu) olup olmadığı tespit edilecek veya şüphe halinde mikroskopla muayene olunacaktı. Kadın rahim yolu, parmak vasıtasıyla (*mehbile idhal edilen parmak vasıtasıyla*) tazyik edilecek ve oradan çıkacak her türlü sıvı incelenmek üzere saklanacaktı. Kadınların muayenehaneye gelmeden önce şırınga kullanmaları ve pamuk veya bezle kurulanmaları yasaktı. Bu şekilde geldiği anlaşılan olursa belirli sürelerde meslekten men edilecekti. Muayeneye gelen her kadına ait numara, kalem ile lamlara yazılacak ve gonokokla ilgili olanlar başka lamlara taşınarak mikroskopla muayene edileceklerdi. Her çeşit çıbanda *ultra* (ultraviyole ışını kastediliyor) yöntemiyle trepenom virüsü aranacaktı. Sadece bakarak teşhis yeterli değildi. Muayeneye gelen kadınlara kavas tarafından sıra numarası verilecek, sıra bekleyen kadınlar gürültü şamata

etmeyecekler, ahlakdışı davranışlarda bulunmayacaklardı. Tabip, muayene ettiği her kadının defter numarasını kaydedecek ve muayene neticesinde kadın hakkındaki fikrini “not” suretinde yazacaktı. Kadına bir kayıt varakası verecek ve özel bir deftere de kaydettirecekti. Muayene edilen kızların defterine “*emraz-ı zühreviyeden berî olup tammüs-sıhha görülmüştür*” (yani *zührevi hastalıklardan temiz olup tümüyle sağlıklıdır*) ibaresini düşecek ve muayene tarihi mührünü basarak imasını atacaktı. Tabibin muayene edeceği kadınları miktarı artarsa kendisine bir de muavin görevlendirilecekti. Hanelerinde muayene edilecekler aydınlık bir odayı muayene için ayıracaklardı. Hanelerinde muayene edilen kadınlardan alınacak sıvı örneği kadınların defterleriyle birlikte muayenehaneye götürülerek temiz olanlara “*görülmüştür*” yazılacak ve hasta olanların da hastaneye sevki için deftere not düşülecekti. (Madde 68-73.)

Mukayyid (*Kaydedici*) olarak görevli kişi, umumhane, pansiyon ve mülakat mahalleri gibi yerlerde fuhuş yapan kadınların isimlerini, mahlaslarını, yaşlarını, özel eşkâlini, ikamet ettikleri mahalle ve sokakları ve hane numaralarını gösterir polis idaresinden alacağı bir defter tutacaktı. Her fahişenin kaydı hizasında mesken değişikliği, fuhuş bırakıp bırakmadığı, hastaneye yatıp yatmadığı, umumi mi yoksa hususi hanelerde mi oturduğu, umumhane sahiplerinin muayene olup olmadıkları, hane varakasının ve fahişelerde hüviyetname, fotoğraf bulunup bulunmadığı yazılacaktı. Muayenehane hademesi de odaların temizliğine, kullanılan aletlerin ve ilaçların temizlenmesine mecbur olacaktı. Ayrıca muayeneye gelen kadınlara iyi davranacaklar ve kadınları sıra numarasına göre muayene odasına getirecekti. Kavas ise kapıcılık, kadınlara sıra numarası vermek, gerekli hallerde resmi yerlere gitmek ve muayenehanenin kapı tarafını temiz tutmak gibi görevleri yerine getirecekti. Kavas, muayenehanede yatacaktı. (Madde 74-75.)

Bütün zabıta memurları belirlenen bölgeler dışında fuhuş yapılmasına izin vermeyecek, genç kızları ve erkekleri iğfal ile fuhuşa teşvik edenler hakkında soruşturma başlatacaklardı. Buna ilaveten nerelerde gizli fuhuş yapıldığını araştırmak ve bildirmekle yükümlü olacaklardı. İstanbul’da Polis Müdüriyet-i Umumiyesin ve lüzum görülen büyük şehirlerde mahalli en büyük zabıta memurluğu tarafından doğrudan görevlendirmek suretiyle yeteri miktarda sivil memurlar tayin edilecek ve bu memurların yanında hüviyet ve fotoğraflarını içeren birer cüzdan bulunacaktı. Sivil memurlar, gizli umumhane ve mülakat mahalleri ile kayıtsız fuhuş edenleri, genç kız ve çocuklarla namuslu kadınları

iğfal ile fuhşa düşürenleri denetleyerek bunların kaydını tutmakla görevliyidiler. Bundan başka fuhuş yerlerinde kayıtsız fahişelere rastladıklarında hemen o bölge merkez memurluğuna bilgi ve polis müdüriyetine de rapor vereceklerdi. Yine şikâyet ve yanlış bilgiye sebebiyet vermemek için yapacakları soruşturmayı gizli yürütecek ve ifşa da bulunmayacaklardı. Aykırı hareket eden sivil memurlar, cezalandırılacaktı. Umumhane, pansiyon ve mülakat mahalleri gibi yerler her zaman görevlilerin (komiser, komiser yardımcısı, bağlı olduğu merkez memuru ya da baş komiseri, Ahlak Zabıtası memurları) teftişine açık olacaklardı. Umumhanede herhangi bir olay cereyan ederse olaya müdahale etmek ve ilgili kişiyi tutuklamak için zabıta memuru umumhanelere girebilecekti. (Madde 76-82.)

Zührevi hastalıkların tedavisi, İstanbul'da Şehremaneti, taşrada belediye daireleri ya da mahalli hükümetler tarafından yapılacak, hastane açma ihtiyacı duyulduğunda bazı yerlerde mevcut hastanelerden bir veya birkaç kokuş zührevi hastalıklara ayrılacaktı. Hastaneleri açmak ve idare etmek İstanbul'da Şehremanetine, taşrada ise belediyelere ait olacaktı. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nin kurulması ve kendini idame edebilmesi için tedavi altına alınacak hastalardan hastanenin birinci sınıfında bulunacaklar için günlük yirmi kuruş, ikinci sınıfında bulunacaklar için on beş kuruş, üçüncü sınıfında olanlar için günlük on kuruş ücret alınacaktı. Aylık geliri bir mecdiyeden düşük olan fahişeler ücretsiz tedavi edilecekti. Sermaye kadınlar için umumhane ve pansiyon sahip ve işletenleri, bir haftalık tedavi ücretini peşin olarak hastane idaresine ödeyecekti. Ödenmediği durumda 96. madde gereğince haklarında işlem yapılacaktı. Bu konuda yapılacak başvurularda polis merkezleri ücreti tahsil için birbirine yardım edeceklerdi. (Madde 83-86.)

Talimatnamenin "*Maliye*" kısmındaysa umumhanelerin ve pansiyonların derece ve ona göre verecekleri ücretler belirlenmişti. Buna göre; umumhaneler dört sınıfa, pansiyonlar ise iki sınıfa ayrılmışlardı. Umumhane ve pansiyon sahipleri, ruhsat almak için verecekleri dilekçelerde hangi sınıf içerisinde yer alacaklarını belirteceklerdi. Mülakat mahalleri ise sınıflara ayrılmamıştı. Umumhaneler, bulundukları muhite ve sınıflarına göre yer belirleyeceklerdi. İstanbul'da dördüncü ve üçüncü sınıflar için ayrı, birinci ve ikinci sınıflar içinse ayrı yerler belirlenecekti. İki sınıf bir bölgede olacak şekilde bölge ayrılacaktı. Pansiyonların sınıflara ayrılması konusunda binanın muayene ve banyo odalarının şartlarıyla sahibinin hal ve hüviyeti dikkate alınacak ve son kararı

Polis Müdüriyeti verecekti. Pansiyonlarla birinci sınıf umumhanelerde sürekli çalışanların istirahatleri için birer salon, iyi bir muayene odası ve çeşitli banyoları bulunacaktı. İkinci sınıf umumhanelerde sermayelerin bazıları hanesinde muayene edildiği takdirde muayenehanede bir banyo olması gerekliydi ve istisnasız bütün odalarda müşterilerin kullanması için temiz sabun ve ücret karşılığında verilmek üzere “permanganat”⁵³⁴ ile prezervatif bulundurulacaktı. (Madde 87-90.)

Bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önüne geçmek için alınacak önlemler ile hastane ve muayenehane masraflarına harcanmak üzere fuhuş yapılan tüm hanelerden derecelerine göre aylık ücret alınacaktı. Birinci sınıf pansiyon sahiplerinden aylık beş lira, sermayelerindense aylık bir lira alınacaktı. İkinci sınıf pansiyon sahipleri ise aylık dört lira ve sermayeleri de birer lira ödeyeceklerdi. Birinci sınıf umumhane sahiplerinden aylık dört lira, sermayeleri ellişer kuruş; üçüncü sınıf umumhane sahipleri aylık bir lira, sermayeleri yirmişer kuruş; dördüncü sınıf umumhane sahipleri aylık yarım lira, sermayeleri beşer kuruş ödemekle yükümlü olacaklardı. Mülakat mahalli olan yerlerin sahipleri de aylık on lira ücret ödeyeceklerdi. Üçüncü ve dördüncü sınıf umumhanelerde çalışan sermayeler ile “sürtük” adı verilen kadınlar mutlak surette muayenehanelerde muayene edileceklerdi. Diğerlerinden hanelerinde muayene talep edenler aylık bir lira verecekler, vermemeleri durumunda muayenehanelere sevk edileceklerdi. Herhangi bir hanede çalışmayıp, kendi başına fuhuş yapan kadınlardan da aylık olarak birer lira ve hanelerinde muayene edildiklerinde de birer lira ücret vereceklerdi. İhtiyaç üzerine umumhane bölgelerinin dışında muayenehanelere sevk edilecek kadınlar da aylık elli kuruş ile iki lira arasında bir ücret vereceklerdi. Ücretinin aylık ve peşin olarak her ay ödemeyenler işten el çektirilecekti. Umumhane, pansiyon ve mülakat mahalli gibi yerlerden aylık alınacak ücretler, Şehremaneti tarafından görevlendirilecek tahsildarlar aracılığıyla alınacaktı. Sonrasında, toplanan ücretler İstanbul’da Şehremaneti, taşrada ise belediye veznesine teslim olunacaktı. Toplanan ücretler, tahsil masrafları düşüldükten sonra geri kalanı sadece zührevi hastalıklarla mücadele ve fahişelerin muayenesiyle teşkilatına harcanmak üzere İstanbul’da Polis Müdüriyet-i Umumiyesine teslim edilecek, taşrada ise komisyonun emrine bırakılacaktı. Tahsildarlar, ücret toplama esnasında ücretini vermek istememe gibi durumlarla karşılaştıklarında hemen polis merkezlerinden

⁵³⁴ Yara ve iltihapların tedavisinde kullanılıp kristal toz şeklinde bulunan bir çeşit kimyasal madde. Y.N.

destek alacaklar ve böylelikle ücreti tahsil edeceklerdi. Hanelerde çalışan sermaye kadınların ücretleri, ilgili hane sahipleri tarafından kayıt altına alınarak toplanacak ve özel bir memura verilecekti. Bu şekilde toplayacakları ücretlerin kaybolmasından hane sahipleri, sorumlu tutulacaklardı. Fahişeler, hüviyetleri için beş kuruş verecekler, fotoğraf masrafını da kendileri karşılayacaklardı. (Madde 91-103.)

1915 sonbaharında yayınlanıp ve ilan edilmişse de nizamname ve bu nizamnamenin uygulanması için hazırlanan talimatnamenin hemen yürürlüğe konmadığı anlaşılmaktadır. Mülkiye doktorlarından Doktor Hakkı Ömer'in 28 Aralık 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği ve İstanbul'da fuhşun özellikle gizli fuhşun ne derecede olduğuna dair gözlemlerini aktardığı telgrafı dikkate değerdi. Beyoğlu caddelerinde gece-gündüz dolaşan ve sayıları gittikçe artan gayrimüslim fahişeler arasında sıhhi ve tıbbi muayeneye tabi olmayan, asla muayene olmak istemeyen birçok kadının olduğunu ve bunların özellikle frengi ve belsoğukluğu gibi hastalıklar taşıyarak etrafa yaydıklarını ifade ediyordu. Doktora göre, bu kadınlar bir iki sene daha bu halde devam edecek olurlarsa İstanbul'da frengi hastalığına tutulmayan hiçbir fert kalmayacak ve şehir, Kastamonu Vilayetinden daha beter bir halde olacaktı. Doktor, bu kadınların sıhhi muayenelerinin yapılıp hastalıklı olanlarının tedavi edilmesinin zorunlu olduğunu da ayrıca belirtmişti.⁵³⁵ Bu telgraftan haberdar olan Şehremaneti de aynı şekilde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 6 Ocak 1916 tarihli resmi yazısında, Doktor Hakkı Ömer'in telgrafını dile getirerek nizamname ve talimatnamenin henüz uygulanmadığını ve bir an evvel yürürlüğe girmesi gerektiğini bildiriyordu.⁵³⁶

Nizamname ve talimatnamenin ancak 1916 yılında risale şeklinde bastırılıp vilayetlere ve diğer devlet kurumlarına gönderilmesinden sonra uygulanmaya başladığı görülmektedir. Mevcut nizamname ve talimatnamenin ilk olarak Nisan 1916 tarihinde basıldığı, ilk olarak polis merkezleriyle karakollarda uygulanması için gereken ilgi ve alakanın gösterilmesine dair tavsiye içeren resmi bir yazıdan anlaşılmaktadır.⁵³⁷ 30 Ağustos 1916 tarihli bir belgeye göre de, aynı yıl içerisinde taşraya gönderilmek üzere ilgili nizamname ve talimatnameden devlet matbaasında 1450 kuruş maliyetle 20 bin adet

⁵³⁵ BOA, DH. EUM. MEM/72-74-3.

⁵³⁶ BOA, DH. EUM. MEM/72-74-2.

⁵³⁷ BOA, DH. EUM. KLU/16-24.

bastırılmak üzere uzlaşma sağlanmıştı.⁵³⁸ Basılan bu nüshalar, Ankara ve Hüdavendigar vilayetleriyle diğer taşra vilayetlerine gönderilmişti.⁵³⁹ Nizamname ve talimatname nüshaları gönderildikten sonra Polis Müdüriyet-i Umumiyesi, 5 Ekim 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği resmi yazıda, vilayetlere gönderilen nizamname ve talimatnamelerin ne şekilde uygulandığını ve uygulamadan elde edilen neticelerin nelerden ibaret olduğunun mülkiye müfettişleri tarafından rapor şeklinde sunulmasını istemişti.⁵⁴⁰ Mülkiye müfettiş raporlarına dair arşiv kayıtlarında bir bilgi bulunmasa da, 25 Kasım 1916 tarihinde Polis Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen resmi bir yazı, çıkarılan nizamname ve talimatnamenin layıkıyla uygulanmadığını gözler önüne seriyordu. Dâhiliye Nezaretinin yazısı üzerine Üçüncü Şube Müdürü Hasan Zeki, Kısm-ı Fenni Müdürü Sadi, Polis Mektebi Müdürü Zeki, Takibat-ı Adliye Müdür Muavini Cemal Fazıl ve Beyoğlu Merkez Memuru İbrahim beylerin katılımıyla bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon bir süreden beri çalışarak talimatnamenin uygulanmasında karşılaşılan sorunları belirlemişti. Buna göre; 15 Ekim 1915 tarihli nizamname ile bu nizamnameyle ilgili talimatnamenin uygulamasında pek çok zorluk mevcuttu. İnzibati görevlerinde dahi ilerleme kaydedemeyen polisin, zührevi hastalıklarla uğraşması mümkün değildi. Bunun için uygulanması mümkün olmayan maddeler değiştirilmeliydi. Komisyona göre; umumhane, pansiyon ve mülakat mahalleriyle kendi başına çalışan fahişelerden alınan aylık ücretlerinin tamamen toplanması işinin Şehremanetine verilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte Polis Müdüriyeti, gizli fuhşun önünü almak, fuhuş yapan kadınların belirlenerek kayıtlarını yapmak, umumhane, pansiyon ve mülakat mahalleri gibi hanelerin açılmasına izin vermek, bu gibi haneler için derecelendirme yapmak ve belirli bölgeler belirlemek, talimat hükümlerine aykırı hareket eden umumhane sahiplerini meslekten atmak ve umumhaneleri gerektiğinde kapatmak gibi sadece inzibati görevleri yerine getirmeliydi. Ancak bu şekilde talimatname hükümleri uygulanabilirdi.⁵⁴¹ Bu önerilerde 1920 yılına kadar bir değişiklik olmadı ancak talimatname bir şekilde uygulanmaya devam etti. Özellikle frengili fahişe kadınların

⁵³⁸ BOA, DH. EUM. LVZ/35-7-1.

⁵³⁹ BOA, DH. EUM. LVZ/34-7-1-2; BOA, DH. EUM. LVZ/33-99-1-2.

⁵⁴⁰ BOA, DH. EUM. KLU/11-51.

⁵⁴¹ BOA, DH. EUM. VRK/17-6.

tedavisi konusunda Polis Müdüriyeti ile Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti arasında zaman zaman anlaşmazlıklar ortaya çıktı.⁵⁴²

Talimatnameye göre Polis Müdüriyet-i Umumiyesi bünyesinde kurulan Emraz-ı Zühreviye Şubesi ile bu şubeye bağlı Emraz-ı Zühreviye Hastanesi için de bütçe oluşturulmuştu. 21 Haziran 1917 tarihli belgeye göre, Polis Müdüriyet-i Umumiyesine bağlı olarak kurulan Beyoğlu Emraz-ı Zühreviye Hastanesi bütçesi, Sıhhiye Nezaretinin 1917 bütçesinin dokuzuncu faslının birinci maddesine göre havale edilmişse de, Sıhhiye Nezaretinin itirazı üzerine ilgili hastane Polis Müdüriyetine bağlı olduğu için 1918 yılının Polis Müdüriyetinin bütçesine eklenmesi gerektiğini bildirmiş ve böylece bütçeden çıkarılmıştı.⁵⁴³ Talimatnameye göre, aynı yıl içerisinde Polis Müdüriyet-i Umumiyesine bağlı olarak 5. Şube, Emraz-ı Zühreviye Şubesi olarak teşkilatlandırıldı. 29 Temmuz 1917 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere, bu şube için İstanbul bütçesine ek bir bütçe yapılmıştı.⁵⁴⁴ Hastaneye 1917 yılında başvuran 2320 kadından 1189’unda, 1918 yılında başvuran 2544 kadından 1092’sinde hastalık tespit edilmişti.⁵⁴⁵

1.6.9. Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname-i Sıhhî

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bağlı Hıfzıssıhha Şubesi, frenginin ülkenin birçok yerinde yaygınlık göstermesi dolayısıyla incelemelerde bulunmuş ve gerçekten de frenginin memleketin her tarafında artan bir şekilde devam ettiğini belirlemişti. Bu nedenle Emraz-ı Sâriye Nizamnamesinin 64. maddesine (yani memleketin her tarafı frengi bölgesi sayılacak ve frenginin ihbar, muayene ve tedavisi her yerde, vilayet idare kanunu gereğince idare olunabilir bir şekilde zorunlu olacaktı hükmüne) dayanarak 1915 yılında “*Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi*

⁵⁴² Bu anlamda yaşanan bir anlaşmazlığın resmi bir belgeye yansıdığı görülmektedir. Bu bağlamda Polis Müdüriyeti 8 Mayıs 1917 tarihli bir yazısında, frengili olup aynı zamanda İslam dinine mensup kadınların, ilgili görevliler aracılığıyla hastalıklı olduklarını tespit ettikten sonra Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyetine gönderdiklerini ancak gönderilen bu hastaların yer olmadığı söylenerek hastaneye kabul edilmediklerini sadece ayakta tedavi edildiklerini dile getiriyordu. Yine bu gibilerin hastalıklarını başkalarına bulaştırma tehlikesinden söz edilerek Beyoğlu Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’nin toplam kapasitesinin 50 yatak olduğu ve bu nedenle gönderilen bu kadınlar için bu hastanede de yer olmadığı Polis Müdüriyetince Dâhiliye Nezaretine bildirilmişti. BOA, DH. UMVM/95-54-3.

⁵⁴³ BOA, DH. EUM. MH/158-7.

⁵⁴⁴ BOA, DH. EUM. MH/159-33.

⁵⁴⁵ “İstanbul’da Emraz-ı Zühreviye Mücadelesi”, *Son Saat*, 21 Mart 1341/21 Mart 1925.

İlletin Men-i İntişarına Dair Talimatname-i Sıhhi” adıyla 11 maddelik bir talimatname yayımlayıp yürürlüğe koydu.⁵⁴⁶ Talimatnamenin hükümleri özetle şunları içeriyordu:

Bütün resmi ve gayri resmi tabipler, küçük sıhhiye memurları, ebeler ve dişçiler, karşılaştıkları frengi hastalarını derhal seyyar tabiplere, seyyar tabip olmayan yerlerde hükümet ya da belediye tabiplerine bunlarında bulunmadığı yerlerde jandarma kumandanına, mahalli hükümete veya ihtiyar heyetine haber vereceklerdi. Frengili olduğu haber verilen kişiler, jandarma ve hükümet memurları tarafından derhal resmi tabiplere bildirilecekti. Haber verildikten sonra frengililer, derhal seyyar tabipler ya da belediye veya hükümet tabipleri tarafından muayene edileceklerdi. Tabipler, muayene sonrasında frengili olduğunu belirlediği kişileri, özel bir deftere kaydedecek ve bu durumdan Vilayet Sıhhiye Müdürünü haberdar edecekti. Hasta hakkında imam ya da papazların defterlerine yazılı görüş bildirilecekti. Frengililer, etkili bir tedavi görmek için hastalıklarının ilk altı ayında zorla hastanelere sevk edileceklerdi. Evinde tedavi görmek isteyenler, kendilerini tedavi edecek tabibi hükümete bildireceklerdi. Resmi tabipler, hastanın düzenli ve devamlı tedaviye bağlı kalıp kalmadığını hastayı tedavi eden tabipten doğrulatacaklardı. Hastalığının ilk yılı sonunda vücudunda frengi belirtisi ortaya çıkanlar, hastane ya da hükümet dairelerinde ayrılacak tabip muayene odalarına gelerek ayakta tedavi olacaklardı. Frengi hastaları, dört yıl geçmeden ve hastalığının son yılında bir belirti olmadığı anlaşılmadan evlenemeyeceklerdi. Evlenmek isteyen frengi hastaları, iyileştiklerine dair sıhhat vesikası göstermek zorunda olacaktı. Sıhhat varakasını göstermeyenlerin imamlar, hâkim naipleri ve ruhani memurlar tarafından nikâhları kısılmayacaktı. Tabipler tarafından frengili olarak kaydedilen hastalar haftada bir defa, frengisi olup da vücudunda bir belirtisi olmayanlar da ayda bir defa muayene edileceklerdi. Hastalığı eskiden beri devam eden frengililere resmi tabipler tarafından bir defter verilecek ve tabipler her istediğinde frengililer bu defteri göstereceklerdi. Defterlere muayene ve tedaviye ait müşahedeler kaydedilecekti. Fuhuş yapan kadınlar zabıtaca sıkı bir şekilde denetlenecek, bir deftere kaydedilecek ve bu gibi kadınlara da birer defter verilecekti. Fuhuş yapan kadınlar haftada bir ya da iki defa seyyar, resmi veya

⁵⁴⁶ *Frengi İlletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İlletin Men-i İntişarına Dair Talimatname-i Sıhhi*, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet 1331, 1-8; Çavdar, Karcı, “XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, 169-171.

belediye tabiplerinden birisine muayene olacaklardı. Frengisi yeni olanlar, hastaneye zorla götürülerek dört ay süreyle etkili bir tedavi görecektlerdi. Dört aylık tedaviden sonra hastaneden taburcu olanların resmi tabipler tarafından ayakta tedavileri de sürdürülecekti. (Madde 1-7.)

Talimatnamenin sekizinci maddesi de frenginin tedavisinde tabiplerin nasıl bir yol izleyeceği ve tedaviyi ne şekilde yapacaklarıyla ilgiliydi. Buna göre; tedavi merhem sürmek ya da cıva şırınga etmek veya salvarsan ve cıva birlikte verilmek şeklinde yapılacaktı. Hastalık teşhis edilir edilmez hemen tedaviye başlanacak ve hastaya uygun ve etkili bir tedavi süreci başlatılacaktı. Merhem tedavisi yönteminde; merhem, hastanın dayanıklılığı ve yaşına göre günlük 2, 4, 6, 8 gram miktarında altı gün boyunca sürülecek ve hastaya kalan bir günde hamama gönderilip istirahat verilecekti. Bu şekilde yaşına ve uygunluğuna göre bir buçuk iki ay bu şekilde devam edilecekti. Cıva merheminin nasıl uygulanacağı da belirtilmişti. Buna göre; hasta tedaviye başlamadan önce kol ve bacaklarını kese ve sabunla iyice yıkayacak ya da hamama gitmek suretiyle kendini temizleyecekti. Hastanın ailesinden birisi paket içerisindeki merhemi sağ elinin parmaklarına bulayacak ve ilk günde hastanın sağ kolunun dirsek ve kılsız derisi üzerine yukarıdan aşağıya sürecekti. Sürme işlemi yirmi dakika boyunca hasta kolunda merhem kalmayana dek devam edecekti. İkinci gün sol kola, üçüncü gün sağ bacağın kılsız iç kısmına, dördüncü gün sol bacağın kılsız iç tarafına, beşinci gün sağ böğüre, altıncı gün de sol böğüre sürülecekti. Merhem sürülürken cilde iyice yedirilmeli, derinin içerisine geçirilmeliydi. Yedinci gün ise hasta, hamama giderek sıcak suyla ya da merhem sürülen yerleri sıcak sulu sabunla birkaç defa ovalayarak yıkayacaktı. Yedinci gün merhem uygulanmayacak ancak ertesi gün merhem sürme işlemine devam edilecekti. Cıva merhemi, hastaya iki ay süreyle her gün sürülecek ve sonrasında on beş gün istirahat verilecekti. Cıva, dişleri çürütüp ağız sağlığına zarar verdiğiinden dolayı hastalar, tedavi süresince ağızlarını ve dişlerini her yemekten sonra ve fırsat buldukça günde dört beş defa parmaklarıyla sabunlayarak temizleyeceklerdi. Bununla birlikte ağzında *iltihab-ı gışa-yı muhati-i fem* (ağız yarası) ve diş eti iltihabı oluşan hastalara, gargara yapmaları için bin gram su içinde eritilmiş on gram *klorit potas* (yani *potassium chloride- potasyum klorür*) verilecekti. On beş gün istirahat bittikten sonra aynı şekilde bir buçuk-iki ay daha tedaviye devam edilecekti. (Madde 8.)

Cıva şırıngası ile tedaviyse şu şekilde uygulanacaktı: İhtiyarlara bir gram cıva, vazelin içerisine katılacak ve bundan her beş günde bir defa bir santimetre küp veya da hastanın dayanıklılığı doğrultusunda aynı miktar beş günde bir şırınga edilecekti. Bu tedavi bir buçuk-iki ay devam edecek ve bitiminden sonra hastaya on beş gün istirahat verilip sonrasında tedavi aynı şekilde sürecekti. Küçük yaşta bulunan hastalar içinse şırınga miktarı yaşına göre belirlenecekti. Salvarsan ve cıva tedavisi ise şöyle gerçekleştirilecekti: Salvarsan sadece *dâhil-i via* (damar içine) şırınga edilmek suretiyle uygulanacaktı. Hastalık teşhisi konulur konmaz yaşlılarda ilk defasında 0.60 gram salvarsan ya da 1 gram neosalvarsan damar içine şırınga edilecekti. Dört gün sonra da yarım şırınga cıva verilecek, yine dört gün sonra aynı miktar salvarsan şırınga edilecek, sekiz gün sonra da bir santimetreküp cıva verilecekti. Sekiz gün geçtikten sonra da aynı miktarda salvarsan şırıngası verilecek, aynı şekilde hasta sekiz gün dinlendirilecekti. Tedavi iki ay süreyle haftada bir santimetre küp yani on santigram olmak üzere cıva şırınga edilmek suretiyle devam edecekti. Salvarsan ve cıva şırıngalarının miktarı, küçük yaşta olan hastalar içinse yaşına göre belirlenecekti. Bu şekilde gerçekleştirilen tedavi neticesinde hastada frengi belirtileri kaybolursa hasta, hastaneden taburcu edilecek ancak tabipler tarafından kontrolleri devam edecekti. Hastada, taburcu olduktan sonra yeniden frengi belirtileri ortaya çıkarsa derhal, frengi belirtileri görülmezse taburcu olduğu tarihin üçüncü ayı sonundan itibaren haftada bir santimetre küp cıva şırınga edilecekti. Bu şekilde hastaya ayakta bir buçuk ila iki ay tedavi uygulanacaktı. Bu tedaviden sonra frengi belirtileri yeniden ortaya çıkarsa hastaya bir buçuk ila iki ay süresince cıva verilmeye devam edilecekti. (Madde 8.)

Aynı maddenin devamında tedaviyi gerçekleştirecek tabiplere bazı uyarılarda da bulunulmuştu. Salvarsan ile cıvanın karışımını damar içine şırınga edecek tabibin becerikli ve dikkatli olması önerilmiş, küçük bir dikkatsizliğin, lakaytlığın ve beceriksizliğin hastanın ölümüne yola açabileceği vurgulanmıştı. Resmi tabiplerden salvarsan şırıngası konusunda deneyimsiz olanların tedaviyi gerçekleştirmesine izin verilmeyecekti. Hastalığın ilk altı ayında cıva merhemi sürmek tercih edileniyse de merhem tedavisinden sonra şırınga tedavisinin tercih edilmesi gerektiği tabiplere bildiriliyordu. Tedavinin ilk yılında ruhsal ve fiziksel bozukluk belirtileri dışında iyodür kullanılmayacak, sadece frengisi eski olanların tedavisinde cıva kullanıldığı sırada iyodür

kullanılabilecekti. Fuhuş yapan kadınlardan muayene ücreti olarak on kuruş alınacak ve sonrasında frengi hastalarının tedavi olduğu hastanelere sevk edileceklerdi. (Madde 8.)

Talimatın “*Mücazât*” (Cezalar) bölümünde de tedavi süreciyle ilgili kurallara uyulmadığında verilecek cezalara yer veriliyordu. Buna göre; frengilileri ihbar görevini yerine getirmeyenler ile sıhhat varakası olmayanların nikâhlarını kıyan resmi ve ruhani memurlar, İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu’nun yetmiş dördüncü maddesine göre nakdi olarak cezalandırılacaklardı. Bu nakdi cezalar, frengi hastanesine gelir olarak kaydedilecekti. Yine düzenli olarak muayeneye gelmeyen frengililer, fahişeler, tedaviyi kabul etmeyenler, hastaneye yatmayı reddeden frengililer hakkında da nakdi ceza uygulanacaktı. Sıhhi önlemlerin alınmasında ilgisizlik ve müsamaha gösteren sıhhi memurların, ilk defasında yarım, ikinci defasında bir aylık maaşları kesilecekti. Üçüncü defa aynısını yapanlarsa memuriyetten azledileceklerdi. (Madde 9-11.)

1.6.10. Frengi Tedavi Esasları

Dâhiliye Nezaretine bağlı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, 1915 yılında “*Frengide Tedavi Esasları*” adıyla tedavinin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili esasları içeren bir talimatname yayınladı. Toplamda 8 sayfa ve hasta tedavi defteri ekinde ibaret olan bu talimatnameye göre; frengi teşhisi yapıldığı anda seri bir tedavi yapılacaktı. Frengi, cıva ile arsenik birleşimi olan salvarsan ya da neosalvarsan ve iyodürle tedavi edilecekti. Frengide esas tedavi cıva ile yapılacak ve tercihe bağlı olarak kas içine cıva şırınga edilerek tedavi cetveline işlenecekti. Dişleri çürük ve bozuk olan frengililere cıva kötü etkiler yapabildiğinden cıva tedavisine başlamadan önce diş bakımı yapılacaktı. Bu hususta hasta ağzını sabunla yıkayacak ve bikarbonatlı su ile de çalkayacaktı. Dişlerin çürük olmamasına özen gösterilecek, tedavi esnasında sigara içilmeyecekti. Cıva tedavisine başlamadan önce idrar tahlili yapılacak, tahlilde albümin maddesine rastlanırsa tedaviye devam edilerek frengi hastası hastaneye yatırılacaktı. Frengi hastasının idrarı sürekli izlenecek, duruma göre cıva tedavisi sona erdirilebilecekti. Hasta bundan sonra böbrek hastası gibi tedavi olunacaktı. Böbrek hastalığı hafifledikçe cıvaya yeniden başlanacak ancak böbreklerin durumu yine kötüleşirse cıva tedavisi sonlandırılacaktı.

Cıva, haftalık olarak vazelinin yüzde biri olacak şekilde 0.05-0.10 gram miktarında kullanılacaktır.⁵⁴⁷

Şırınga yeri kalçanın orta kısmının bir parmak üstündeki kısımdı. Her iki kalça da sırayla şırınga edilmeliydi. Şırınga ve iğne duruma göre *takim* (sterilizasyon) usullerinden biriyle sterilize edilecekti. Ayakta şırınga edilen hastaların şırınga yerlerine iyot sürülecekti. Ağzı geniş ve cam kapaklı ilaç şişesi çalkalandıktan sonra şırınga iğnesiyle yeteri miktar alınacaktı. Kalın ve uzun olan şırınga iğnesi, hastanın ilgili yerine batırıldıktan sonra iğnenin ucundan kan gelmiyorsa iğneye devam edilecekti. Kan gelirse iğne çıkarılacak, vücudun uygun bir yerine sterilize edilmiş başka bir iğne kullanılacak ya da mevcut iğne fenni olarak temizlendikten sonra yeniden şırınga edilecekti. Şırınga yapıldıktan sonra iğne hemen çekilecek ve iğne vurulan yere pamukla biraz masaj yapılacaktı. İğne yerinden kan gelirse o yere yakı yapıştırılacaktı. Şırınga edilirken ilk damla şiddetli bir ağrıya sebep olup ağrı, bacaklar ve ayaklara doğru yayılırsa şırınganın yanlış yere uygulandığı anlaşılmalı ve iğne hemen çıkarılmalıydı. Şırınga edildikten iki-üç saniye sonra kan gelirse yine şırınga iğnesi derhal çıkarılacaktı. Şırıngadan dolayı geceleri meydana gelecek ağrıları dindirmek için de şırınga yerine sıcak su ile ıslatılmış bir havlu konacaktı. Ağrı geçmezse şırınga yeri vazelinle parmak uçlarıyla ovalanacaktı. Şırıngadan bir gün önce hastanın hamama gitmesi kendisi için faydalıydı.⁵⁴⁸

Neosalvarsan ise hastane dışında mümkün olduğunca daha az uygulanacaktı. Ender durumlarda bir doz olarak 0.60 gram olarak yapılacaktı. Aynı esnada cıva tedavisi de sürecekti. Neosalvarsan böbrek hastalarına uygulanırken dikkatli olunmalıydı. Kalp hastalarında neosalvarsan kullanılmamalıydı. Cıva kullanıldığı sırada frengi belirtileri geçmezse günlük en az iki gram iyot potasyum verilecekti. Frengi belirtileri yeniden ortaya çıkarsa bir doz neosalvarsan uygulanacaktı. Hiçbir şekilde frengi belirtisi kalmazsa ancak baş ve kemik ağrıları devam ederse yine iyodür kullanılacaktı. Yine ağrılar devam ederse cıva ile birlikte uygulanacaktı. Talimatnamede hastanın alması gereken sıhhi önlemlere de yer verilmişti. Eğer hasta bu önlemlere uyarsa dört yılda frengisinin iyileşebileceği belirtilmişti. Buna göre; frengili kişi hastalığının oldukça bulaşıcı olduğunu bilmeliydi. Tenasül organını daima temiz tutmalıydı. Hasta ara sıra kükürtle

⁵⁴⁷ *Frengide Tedavi Esasları*, Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Tarafından Tertib Edilmiştir, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1331, 3-4.

⁵⁴⁸ *Frengide Tedavi Esasları*, 4-5.

banyo yapmalıydı. Zihnini sürekli meşgul etmemeliydi. Tedavi esnasında hastanın ağız ve diş sağlığı bozulursa derhal cıva tedavisini bırakarak doktora başvurmalı ve istirahat etmeliydi. Bundan başka frenginin sıklıkla tenasül organlarından ve ağızdan bulaştığı bir kez daha ifade edilmişti. Frengili bir kadınla gayri meşru bir ilişkide bulunmanın ve ağızdan öpmenin hastalığa sebep olduğu da belirtilmişti. Frengilinin içtiği bardaktan su içmek, frengilinin kaşığından yemek yemek, hastalığı bulaştıran nedenler arasında sayılmıştı. Frenginin bulaşıcı olmadığı hiçbir devri olmadığına da yer verilmişti. Talimata göre, evli bir kişi frengiye yakalanırsa iyileşene kadar eşiyle münasebette bulunmamalıydı. Frengi iyileşse bile cetvelde yazılı tedavi süresi tamamlanmadıkça hastalığın bulaşma ihtimali olabilirdi. Tedavi bittikten sonra aradan yıllar geçse de o kişinin bir zamanlar frengiye yakalandığını unutmaması ve yine rahatsızlık hissedip tabibe gittiği zaman vaktiyle frengili olduğunu söylemesi kendi sıhhati için gerekliydi. Frengili bir kişi eğer bekârsa kendisini tedavi eden tabipten evlenmeye dair sıhhat şehadetnamesi almadıkça evlenemeyecekti.⁵⁴⁹ Defterdeki tedavi cetvelleri dört yıllık olarak düzenlenmişti. Sırasıyla her yıla ait tedavi ve istirahat ayları ayrı olarak gösterilmişti. Her ay için dört haftalık imza yerleri ayrılmıştı. Frengiyi tedavi eden tabip şırınga yaptıkça ait olduğu ayın yukarıdan aşağıya birinci ikinci üçüncü dördüncü haftalar kısmından şırınganın denk geldiği hafta yerine imzasın atacaktı. İmza olmayan yerler, tedavinin yapılmadığı anlamına gelmekteydi. Defterin sonunda teşhis (*tanı*) ve müşahadat (*gözlemler*) sayfalarında tedaviyi gerçekleştiren tabip, teşhis sırasında teşhisini sebebini ve tedavi sırasında gözlemlediği hastalıkları özet olarak not düşecekti.⁵⁵⁰

1.7. FRENGİ DOKTORLARI VE ÖZEL MUAYENEHANELER

1.7.1. Özel Klinik Açan Frengi Doktorları

II. Meşrutiyet ile aynı döneme denk gelen yıllar içerisinde frenginin tedavisinde kullanılan 606 olarak da bilinen salvarsan ile 914 olarak da adlandırılan neosalvarsanın keşfi, dönemin Osmanlı doktorlarının da dikkatinden kaçmamış ve bu yeni yöntemle hastalarını tedavi etmeye başlamışlardı. Osmanlı doktorlarının büyük bir kısmı kendi özel kliniklerini açarak hastalarını belirli gün ve saatlerde modern yöntemlerle iyileştirmeye

⁵⁴⁹ *Frengide Tedavi Esasları*, 6-7.

⁵⁵⁰ *Frengide Tedavi Esasları*, 7.

çalışmışlardı. Bu doktorların kim oldukları ve nerelerde klinik açtıkları gibi önemli sayılabilecek türden bilgileri, dönemin gazete ilanlarından takip etmek mümkündür. Dönemin modern kitle iletişim aracı olan basın, Osmanlı doktorlarının, halkı frengi belasından kurtarmak için seslerini duyurabildikleri önemli bir araç olmuştu. Basındaki ilanlara göre II. Meşrutiyet dönemindeki frengi doktorları ve muayenehaneleri şöyle idi:

Doktor Agopyan: Tenasül zayıflığı ve idrar zorluğunu asla ıstırap vermeksizin gayet az müddet zarfında ve bir daha tekrar etmemek üzere tedavi etmekle bilinen Emraz-ı Efrenciye ve Zühreviye Mütahassısı Doktor Agopyan, Pazar gününden başka her gün Bahçekapı'da 18 numaralı muayenehanesine hasta kabul etmekteydi. İlk muayene ise ücretsizdi.⁵⁵¹

Doktor Celaleddin Muhtar: Tıp Mektebi cilt ve frengi hastalıkları muallimi olan Celaleddin Muhtar Bey, cuma ve pazar günlerinden başka her gün saat dokuzdan on buçuğa kadar Bab-ı Ali caddesinde İbrahim Nazif Eczanesi ötesinde kabinesinde hastalarını kabul ediyordu.⁵⁵²

Doktor Ali Rifat: Osmanlı Etfal Hastahanesi doktorlarından olan Ali Rifat Bey, çocuk hastalıkları ile dâhili hastalıklarının ve frenginin teşhisi ve tedavisinde uzmanlanmış, her gün öğleden sonra Nuruosmaniye Caddesi'nde Osmanlı merkez eczanesinde, sabah ve akşamları Bakırköy Hulusi Eczanesi yakınlarında hanesinde hasta kabul etmekteydi.⁵⁵³

⁵⁵¹ “Doktor Agopyan”, *Tanin*, 20 Kanun-ı evvel 1325/2 Ocak 1909.

⁵⁵² “Doktor Celaleddin Muhtar”, *Tanin*, 6 Ağustos 1325/19 Ağustos 1909. Celaleddin Muhtar Bey'in *Frengi Makalatı* adlı eseri, *Tanin* reklamlarında da yer almıştı. *Tanin*'in 16 Ekim 1909 tarihli bir nüshasında ilgili eser aynen şu şekilde okurlara tavsiye ediliyordu: “*Mekteb-i Tıbbiye Seririyat-ı Cildiye ve Efrenciye Muallimi Celaleddin Muhtar Bey'in asar-ı matbuasından (Frengi Makalatı) ber vech-i ati mebahisi muhtevidir: 1-Frengi illeti nasıl sirayet eder, 2-Frengi tedavisi, beş altı defada frengiyi tedavi ederim diyen şarlatalanlara, 3- Frengi ve verem illeti ve frengi müdavileri, 4- Frengi illeti ve tahribatının esbabı; tedavi olunmuş ve olunmamış frengi, 5- Teehhüle ehliyet şهادetnamesi, İrza ile sirayet, tedavi teselliye müreccahtır. Fiyatı iki kuruştur. Bab-ı Ali caddesinde Şerifiye kütüphanesinde satılır.*”. “Frengi Makalatı”, *Tanin*, 3 Teşrin-i evvel 1325/16 Ekim 1909. Celaleddin Muhtar Bey'in “Frengi ve İzdivaç” adlı bir diğer eseri de *Tanin*'in 14 Ocak 1914 tarihli nüshasında tavsiye edilmiş ve Köprübaşı'nda Nargileciyan Efendi'nin eczanesinden temin edilebileceği belirtilmiştir. “Frengi ve İzdivaç”, *Tanin*, 1 Kânun-ı sâni 1329/14 Ocak 1914. *Tanin*'in 3 Ağustos 1911 tarihli sayısında Celaleddin Muhtar Bey'in Avrupa'ya gittiği ve İstanbul'daki özel muayenehanesini kapatmayarak Tıp Fakültesi cilt ve frengi hastalıkları bölümü müdürü Doktor Hüseyinzade Ali Bey'e bıraktığı anlaşılmaktadır. “Doktor Celal Muhtar Bey”, *Tanin*, 21 Temmuz 1327/3 Ağustos 1911.

⁵⁵³ “Doktor Ali Rifat”, *Tanin*, 6 Ağustos 1325/19 Ağustos 1909.

Doktor Nikolayidis: Zührevi hastalıklar ve belsoğukluğunu hastalıklarını yeni yöntemle az müddet zarfında tedavi etmekteydi. Rusya Sefarethanesi karşısındaki bir apartmanda kendi muayenehanesinde her gün sabahtan öğleye kadar ve öğleden iki saat sonra akşama kadar hastalarını ağırlıyordu.⁵⁵⁴

Doktor Kostaki Kilabedini (?): Frengi ve dâhiliye hastalıkları uzmanı olup muayenehanesi, Bahçekapı'da poğaçacı fırını karşısında İstanbul Hanı'nda 7 numaralı hanede idi. Doktor Kostaki Bey, pazar günü dışında her gün saat altıdan ona kadar erkek ve kadınlardaki frengi yaraları ve frenginin çeşitli belirtileri ile eski ve yeni belsoğukluğu, idrar darlığı, böbrek mesane iltihabı ve adem-i iktidar (*iktidarsızlık*) gibi hastalıkları tedavi etmekteydi.⁵⁵⁵

Doktor Koçoris: Profesör Ehrlich'in 606 ilacıyla frengiyi bir şırınga ile tedavi ettiği gibi yeni ve eski belsoğukluğu, mesane ve böbrek hastalıklarını az zamanda tedavi etmektedir. Muayenehanesi ise Galata'da Eski Voyvoda Caddesi'nde bir handa 2 numaralı dairedeydi.⁵⁵⁶ Doktorun Paris'ten yakın bir zamanda geldiği de bir başka ilandan anlaşılmaktadır.⁵⁵⁷

Doktor Mihran Haçaduryan: Dâhili hastalıklar, frengi ve belsoğukluğu tabibi olan Doktor Mihran Bey, Pazar gününden başka her gün sabahtan akşama kadar Bahçekapı'da dış tabibi Mıgırdıç Haçaduryan Efendi'nin muayenehanesi yakınında özel dairesinde hastalarını kabul etmekteydi. İlanda ilk muayenenin ücretsiz olacağı da bildiriliyordu.⁵⁵⁸

Doktor Osman Nuri: Cilt ve frengi hastalıkları uzmanı olan Osman Nuri Bey, Berlin'de Charité Hastanesi'nde üç sene müddetle muavin sıfatıyla bulunmuş ve daha sonra geri dönerek eski ve yeni belsoğukluğunu, mesane rahatsızlıklarını ve frengiyi Ehrlich'in keşfi olan 606 devasıyla iyileştirdiği bilinmekteydi. Cuma'dan başka her gün saat dokuzdan önce bire kadar Sirkeci istasyonu karşısında Arsenaki eczanesi ilerisindeki özel muayenehanesinde hastalarını kabul ediyordu.⁵⁵⁹

⁵⁵⁴ “Doktor A. D. Nikolayidis”, *Tanin*, 1 Teşrin-i sâni 1325/14 Kasım 1909.

⁵⁵⁵ “Doktor Kostaki Kilabedini (?)”, *Tanin*, 30 Eylül 1326/13 Ekim 1910.

⁵⁵⁶ “Doktor Koçoris”, *Tanin*, 2 Şubat 1326/15 Şubat 1911.

⁵⁵⁷ “Paris'ten Yeni Gelen Doktor Koçoris”, *Tanin*, 19 Kanun-ı evvel 1325/1 Ocak 1910.

⁵⁵⁸ “Doktor Mihran Haçaduryan”, *Tanin*, 5 Kanun-ı evvel 1326/18 Aralık 1910.

⁵⁵⁹ “Doktor Osman Nuri”, *Tanin*, 2 Kanun-ı sâni 1326/15 Ocak 1911.

Doktor Papasyan: Frengi, cilt ve tenasül organları hastalıkları uzmanı olan Doktor Papasyan, Paris’te Saint Louis ve Necker hastanelerinde çalışmış ve frengi, cilt ve tenasül hastalıklarını modern yöntemlerle tedavi etmektedir. Pazar günü dışında her gün Bahçekapı’da Şekerci Hacı Bekir Efendi’nin dükkânı karşısında 19 numaralı özel muayenehanesinde saat üçten on bire kadar hastalarını kabul etmekteydi.⁵⁶⁰

Doktor Şükrü Mehmet: Gureba-yı Müslümin Hastahanesi cilt ve frengi hastalıkları uzmanı ve Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Cilt ve frengi eski tabip muavini Doktor Şükrü Mehmet Bey, Bab-ı Ali caddesinde Ali Haydar Bey’in eczanesi ilerisindeki muayenehanesinde cuma ve pazar günleri dışında her gün öğleden sonra saat ikiden akşama kadar hastalarını tedavi ediyordu.⁵⁶¹

Doktor Rıza Abud: Muayenehanesi Divanyolu’nda bulunan Doktor Rıza Bey, frengi ve cilt hastalıkları konusunda bazı ilmi araştırmalarda bulunmak üzere Avrupa’ya gideceğinden hastalarına kolaylık olması için geri dönene kadar yerine frengi doktoru Nuri Osman Bey vekâlet edecekti. Cuma ve pazar günleri dışında her gün saat 8 ile 11 arasında hastalarını kabul etmekteydi. Böbrek, mesane ve tenasül hastalıkları teşhiste sistoskopi ve endoskopi kullanılarak en son tedavi yöntemleri uygulanmaktaydı.⁵⁶²

Doktor Sucuyan: Frengi, tenasül, bevliye ve dâhiliye hastalıkları uzmanı olan Sucuyan Efendi, frengiyi en son Profesör Ehrlich yöntemiyle yani bir şırınga ile tedavi ettiği gibi eski ve yeni belsoğukluğunu, mesane ve böbrek hastalıklarını hızlı bir şekilde tedavi etmektedir. Her gün sabahtan akşama kadar Bahçekapı’da Binbir Çeşit Mağazası karşısında Minasyan eczanesinde bulunarak hastalarını tedavi etmekteydi.⁵⁶³

Doktor Uğurluyan: Harici, tenasül, bevliye ve frengi hastalıklarını az vakitte ve bir daha nüksetmemek üzere tedavi eden Uğurluyan Efendi, başvuracak hastaları her gün sabahtan akşam on bire kadar Sirkeci’de Tramvay caddesinde Febüs fotoğrafhanesinin

⁵⁶⁰ “Doktor Papasyan”, *Tanin*, 2 Kanun-ı sâni 1326/15 Ocak 1911.

⁵⁶¹ “Frengi Belsoğukluğu ve Cilt Hastalıkları Muayenehanesi”, *Tanin*, 2 Şubat 1326/15 Şubat 1911. Doktor Şükrü Mehmet Bey, frengi üzerine çalışmalarda bulunmak üzere Avrupa’ya gitmiş ve 22 Ocak 1912 tarihinde İstanbul’a geri dönmüştür. “Doktor Şükrü Mehmet Bey”, *Tanin*, 10 Kanun-ı sâni 1327/23 Ocak 1912. Doktor Şükrü Mehmet, Avrupa’da kaldığı süre içerisinde Paris, Berlin ve Frankfurt hastanelerinde çalışmıştır. “Doktor Şükrü Mehmet”, *Tanin*, 17 Kanun-ı sâni 1327/30 Ocak 1912.

⁵⁶² “Doktor Rıza Abud”, *Tanin*, 6 Temmuz 1325/19 Temmuz 1909.

⁵⁶³ “Doktor Sucuyan”, *Tanin*, 27 Şubat 1326/12 Mart 1911.

bulunduğu yerde muayenehanesinde kabul edip muayene ve tedavi etmekteydi. İlk muayene ücretsiz olacaktı.⁵⁶⁴

Doktor Enfiyeciyen: Yeni ve eski belsoğukluğu, frengi ve dâhili hastalıkları az bir müddet zarfında hiçbir eser bırakmaksızın tedavi etmekteydi. Her gün öğleden sonra Bahçekapı’da İki kapılı eczanede bulunmaktaydı. İlk muayene ise ücretsizdi.⁵⁶⁵

Doktor Makridi: Cilt ve frengi hastalıkları doktoru olan Doktor Makridi, Paris’te öğrenim görmüş ve Geremia Hastanesi’nde eskiden doktor olarak çalışmıştı. Cilt ve frengi hastalarını az bir süre zarfında dönemin en yeni yöntemleriyle tedavi etmekteydi. Bahçekapısında bulunan 20 numaralı özel hanesinde her gün alaturka saatle beşten on bire kadar başvuracak hastaları muayene ve tedavi ediyordu.⁵⁶⁶

Doktor Ömer Abdurrahman: Frengi, belsoğukluğu ve cilt hastalıkları uzmanı olan Doktor Ömer Abdurrahman aynı zamanda Tıp Fakültesi’nde seririyat-ı emraz-ı cildiye ve efrenciye muavini olarak görev yapmaktaydı. Hastalarını her gün alaturka saate göre saat dokuzdan sonra Çemberlitaş’ta Emniyet eczanesi ilerisindeki özel muayenehanesinde ağırlıyordu.⁵⁶⁷

Operatör Necmeddin Arif: Paris Cemiyet-i Vilâdiyesi azası ve Beyoğlu hastanesi tabibi olan Necmeddin Arif Bey, kadın ve çocuk hastalıkları doktorudur. Paris’te eğitim alarak tekrar İstanbul’a dönmüş ve frengi ilacını Profesör Ehrlich’ten öğrenip hastalarına başarılı sonuçlar verecek şekilde uygulamıştır. Muayenehanesi ise Beyoğlu’nda tünelden çıkılınca hemen karşıdaki apartmandı. Her gün öğleden akşama kadar hastalarını kabul etmekteydi.⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ “Doktor Uğurluyan”, *Tanin*, 10 Teşrin-i evvel 1325/23 Ekim 1909.

⁵⁶⁵ “Doktor Enfiyeciyen”, *Tanin*, 31 Ağustos 1325/13 Eylül 1909.

⁵⁶⁶ “Doktor Makridi”, *Tanin*, 26 Mart 1327/8 Nisan 1911.

⁵⁶⁷ “Doktor Ömer Abdurrahman”, *Tanin*, 27 Mart 1327/9 Nisan 1911. Ömer Abdurrahman Bey tarafından kaleme alınan *Gençlere Gizli Nasihatler* kitabı, *Tanin*’in 14 Aralık 1913 tarihli sayısında reklamlarda yer almıştı. Tanıtım yazısında şöyle denmekteydi: “Herkesin anlayabileceği bir lisanla kaleme alınmış olan bu eser gençlik tehlikelerinden ve tahaffuz çarelerinden bahis olup sıhhatini düşünen bilcümle gençlerel evladının sıhhatinden mesul olan evliya-ı etfale tavsiye olunur.”. Bu eser, Bab-ı Ali’de Cemiyet ve Zaman kütüphaneleri ile Çemberlitaş’ta Yeni Türkiye ve Aksaray’da Ethem Pertev eczanelerinde dağıtılmaktaydı. Fiyatı, 60 para idi. “Gençlere Gizli Nasihatler”, *Tanin*, 1 Kânun-ı evvel 1329/14 Aralık 1913.

⁵⁶⁸ “Operatör Necmeddin Arif”, *Tanin*, 22 Nisan 1327/5 Mayıs 1911.

Muallim Doktor Eşref Ruşen: Gülhane hastanesi cilt ve zührevi hastalıklar muallimi olan Eşref Ruşen Bey, her gün öğleden dört saat sonra eczahane-i âcizinin ilerisinde özel muayenehanesinde hastalarını kabul etmekteydi.⁵⁶⁹

Operatör Doktor Nazım Hamdi: Cerrahi, tenasül ve bevliye hastalıkları doktoru olan Nazım Hamdi Bey, Beyoğlu Zükur Hastanesi'nde çalışmaktadır. Basur, kasık yarıkları gibi cerrahi hastalıklar ile frengi ve belsoğukluğunu tedavi etmekteydi. Cuma'dan başka her gün eczahane-i âcizi ilerisindeki özel muayenehanesinde hastalarını kabul etmekteydi. Salı günleri gerçekleştirilecek muayene ve tedavi işlemleri, ücretsiz di.⁵⁷⁰

Doktor Reşad Rıza: Berlin Emraz-ı İntaniye Müessesesi'nden mezun olan Doktor Reşad Rıza Bey, hastalarına bakteriyoloji, kan ve çeşitli hastalıkların muayeneleri, Wassermann usulüyle frenginin kesin teşhisi, tedaviden sonra hastalığın geçip geçmediğinin tayini, veremin başlangıcının teşhisi ve her türlü tedavisi, frengide 606 ilacının kana şırınga edilmesi, koleranın altı ay bulaşmasını önleyen aşı gibi hizmetler sunmaktaydı. Muayene yeri, Bab-ı Ali caddesi Orhan Bey Hanı'ndaydı. Her gün alafranga 2-4 saatleri arasında hastaları kabul etmekteydi.⁵⁷¹

Doktor Bekir Nüzhet: Frengi, belsoğukluğu ve dâhili hastalıklar uzmanı olan Doktor Bekir Nüzhet Bey, her gün saat ikiden sekize kadar Ayakapı'da Küçük Mustafa Paşa Caddesi'nde Türkiye eczanesi ilerisindeki özel muayenehanesinde, sekizden on ikiye kadar da Nuruosmaniye Camii yakınındaki otelde hastalarını kabul ediyordu. Muayene ücreti olarak da beş kuruş almaktaydı.⁵⁷²

Doktor Emmanuelidis: Dâhili (kalp, mide, bağırsak, böbrek ve mesane) hastalıkları ve özellikle de frengi ile eski ve yeni belsoğukluğunu yeni yöntemlerle az bir zaman zarfında tedavi etmekteydi. Frengi tedavisinde Ehrlich yöntemini kullanan Doktor Emmanuelidis, hastalarını Bab-ı Ali Caddesi'nde Meserret Oteli karşısında İbrahim Nazif Bey eczanesi yanındaki fotoğrafhanenin ikinci katında her gün sabahtan akşama kadar kabul etmekteydi.⁵⁷³

⁵⁶⁹ “Muallim Doktor Eşref Ruşen Bey”, *Renin*, 25 Haziran 1327/8 Temmuz 1911.

⁵⁷⁰ “Operatör Doktor Nazım Hamdi”, *Renin*, 26 Haziran 1327/9 Temmuz 1911.

⁵⁷¹ “Doktor Reşad Rıza”, *Tanin*, 21 Eylül 1327/4 Ekim 1911.

⁵⁷² “Doktor Bekir Nüzhet”, *Tanin*, 26 Teşrin-i evvel 1327/8 Kasım 1911.

⁵⁷³ “Doktor Emmanuelidis”, *Tanin*, 28 Teşrin-i evvel 1327/10 Kasım 1911.

Doktor Karanfilyan: Viyana Darülfünun’undan mezun ve Surp Agop Rus Hastaneleri cilt ve frengi hastalıkları uzmanı olan Doktor Karanfilyan, her türlü cilt ve saç hastalıklarıyla, belsoğukluğu ve frengi hastalıklarını yeni yöntemlerle tedavi etmekteydi. Her sabah öğleye kadar Şişli’de karakolhane bitiminde eczahane-i kebirde hastalarını tedavi ediyordu.⁵⁷⁴

Doktor Saip: Cilt ve tenasül organları hastalıkları doktoru olan Saip Bey, Paris’te Saint Louis Hastanesi’nde eğitim görmüş ve Paris Darülfünun’undan sertifika almıştır. Doktor Saip Bey, iç hastalıklarla erkek ve kadına mahsus belsoğukluğu, frengi, seyelan-ı meni (meni akıntısı), tenasül organı zayıflığı, idrar yolu darlığı, prostat ve mesane hastalıklarıyla deri, saç ve sakal hastalıklarını tedavi etmekteydi. Frengi tedavisinde kullanılan 606 ilacını ağrı vermeksizin yeni yöntemlerle uygulamaktaydı. Hastalarını pazar günü dışında her gün öğleden yatsıya kadar Gedik Paşa başında Çarşı kapısında Sultaniye eczanesinde kabul etmekteydi. Saip Bey’in ilk muayenesi ücretsiz olup muayene ücreti 5 kuruştı.⁵⁷⁵

Doktor İngilizyan: Tenasül, bevliye ve frengi hastalıkları doktoru olan İngilizyan Efendi, yeni ve eski belsoğukluğu, idrar zorluğu, frengi, adem-i iktidar (iktidarsızlık), mesane ve prostat hastalıklarını tedavi etmekteydi. Pazardan başka her gün Bahçekapı’da Poğaçacı Fırını karşısında İstanbul Hanı’nda 13 numaralı özel muayenehanesinde hastalarını kabul etmekteydi.⁵⁷⁶

*Doktor Server Kâmil*⁵⁷⁷: Paris Etfal Hastanesi ile Pasteur ameliyathanesinden mezun olan Server Kâmil Bey, çocuk hastalıkları ile sıracı, verem, frengi hastalıklarını tedavi etmekte ve kan, cerahat, balgam, meni, idrar ve frengi tahlilleri yapmaktaydı. Her gün öğleden sonra Bab-ı Âli Caddesi’nde Ali Haydar eczanesi ilerisindeki muayenehanesinde hastalarını kabul etmekteydi.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ “Doktor Karanfilyan”, *Tanin*, 12 Teşrin-i sâni 1327/25 Kasım 1911.

⁵⁷⁵ “Doktor Saip”, *Tanin*, 13 Teşrin-i sâni 1327/26 Kasım 1911.

⁵⁷⁶ “Doktor İngilizyan”, *Tanin*, 17 Teşrin-i sâni 1327/30 Kasım 1911.

⁵⁷⁷ 1881’de İstanbul’da doğdu. 1902’de Mülkiye Tıbbiyesinden mezun oldu. Mezun olduktan sonra bakteriyoloji alanında uzmanlaşmak için Paris’e gitti. Paris’ten döndükten sonra önce Bakteriyoloji Muallim Muavini, sonra da Tıp Fakltesi Bakteriyoloji Şefi oldu. Bir süre Tıp Fakültesi Umumi Kâtipliği yapmış ve daha sonra Ankara Refik Saydam Hıfzıssıhha Müessesesi Müdür Muavinliği görevine atanmıştır. 1942 yılında da müessesenin Birinci Müdürü görevini yapmış ve bu greövdeyken 1943 yılında hayata gözlerini kapamıştır. Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 316-317.

⁵⁷⁸ “Doktor Server Kâmil”, *Tanin*, 23 Teşrin-i sâni 1327/6 Aralık 1911.

Doktor Soryan: Fransız hastanesi doktorlarından ve frengi, kadın ve cilt hastalıkları uzmanı olan Doktor Soryan Efendi, uzun müddet frengi hastanesinde müdür olarak görev yapmış ve beş seneden beri de Fransız Hastanesi'nde çalışmaktadır. Frengiyi tedavide kabul gören ilaçlar kullanmaktan başka Salvarsan (606) adlı ilacı da şırınga ile kullanmaktaydı. Frengiden başka, eski ve yeni belsoğukluğu, idrar zorluğu, meni akıntısı, prostat, böbrek, cilt, saç, kadın ve rahim hastalıkları tedavi etmekteydi. Bunlardan başka genç ve ihtiyarların adem-i iktidar (*iktidarsızlık*) gibi problemlerini elektrik yöntemiyle iyileştirmektedir. Hastalarının muayene ve tedavilerini, pazar günleri dışında her gün öğleden itibaren Bahçekapı'da Sirkeci'de Hamidiye sebili karşısında Ütücüyan eczanesi ilerisindeki özel muayenehanesinde yapmaktaydı.⁵⁷⁹

Doktor Taşcıyan: Kadın ve erkek bevliye ve tenasül hastalıkları uzmanıydı. Yeni ve eski belsoğukluğu, idrar zorluğu, iktidarsızlık, cilt, frengi ve rahim hastalıklarını tedavi etmekteydi. Her gün öğleden sonra Bahçekapı'da Yeni Postahane Caddesi'ndeki eczanede hastalarını kabul etmekteydi. İlk muayene ise ücretsizdi.⁵⁸⁰

Doktor Sarracyan: Avrupa Cemiyet-i Hayriyesi üyelerinden ve Almanya'da tahsil görmüş olan doktor, tenasül hastalıkları, iktidarsızlık, belsoğukluğu, idrar zorluğu, mesane iltihabı gibi hastalıkları tedavi ettiği gibi frengiyi, 606 ilacını doğrudan kana şırınga ederek tedavi etmekteydi. Ayasofya'da Sultaniye eczanesindeki muayenehanesine her gün yalnız öğleye kadar başvuran hastaları kabul etmekteydi. Muayene ücreti beş kuruş olup öğleden sonra da Yüksek Kaldırım üzerindeki muayenehanesinde bulunmaktaydı.⁵⁸¹ Doktor Sarracyan, 14 Şubat 1913 tarihinden itibaren iki ay müddetle başvuracak 240 frengi hastasına sadece ilaç ücretini alarak 606 ve 914 ile tedavi uygulayacaktı. Sarracyan Efendi, hastalarını Beyoğlu'nda Taksim'de Yunan Konsoloslğu karşısındaki yeni muayenehanesinde kabul edecekti.⁵⁸² Daha sonra hastalarını 606 ve 914 ilacının yanında *Olarsol* ilacıyla da tedavi etmeye başlamıştı.⁵⁸³

Doktor Cezveciyan: Belsoğukluğu, frengi, kadın ve erkek tenasül ve bevliye hastalıkları uzmanıydı. Avrupa ve Mısır hastanelerinde çalışmış olan Cezveciyan Efendi,

⁵⁷⁹ "Doktor Soryan", *Tanin*, 8 Kânun-ı evvel 1327/21 Aralık 1911.

⁵⁸⁰ "Doktor Taşcıyan", *Tanin*, 15 Mart 1328/28 Mart 1912.

⁵⁸¹ "Doktor Sarracyan", *Tanin*, 18 Mart 1328/31 Mart 1912.

⁵⁸² "Frengili Meccanen Tedavi Olunacak", *Tanin*, 20 Şubat 1328/5 Mart 1913.

⁵⁸³ "Doktor Sarracyan", *Tanin*, 2 Kânun-ı sâni 1329/15 Ocak 1914.

her gün sabahtan akşama kadar Bahçekapı'da Yeni Postahane Caddesi'nde Allahverdi eczanesinde hastalarını tedavi etmekteydi. İlk ve pazartesi günü muayeneleri ücretsizdi.⁵⁸⁴

Doktor Ömer Şükrü: Dâhili, cilt ve saç hastalıklarıyla belsoğukluğu, mesane, prostat iltihaplarını ve idrar yolu zorluklarını tedavi etmekteydi. Özellikle frengiyi 606 ilacıyla ağrısız bir şekilde iyileştirmekteydi. Her gün öğleden sonra Cağaloğlu'nda özel muayenehanesinde hastalarını kabul etmekteydi. Salı günleri gerçekleştirdiği tedavi ücretsizdi.⁵⁸⁵

Doktor Galinos: Paris'te eğitimini tamamlamış ve daha sonra Paris hastanelerinde çalışmıştır. Cilt ve frengi hastalıkları, belsoğukluğu, meni akıntısı, idrar zorluğu, bütün mesane hastalıklarını modern yöntemlerle tedavi etmekteydi. Galata'da Kara Mustafa Sokağı'nda Simonyan Hanı'nda ve liman idarehanesi karşısındaki 67 numaralı özel muayenehanesinde saat dokuzdan beşe kadar hastalarını kabul ediyordu.⁵⁸⁶

Doktor Kölemenoglu: Münih Tıp Fakültesinden mezun olan Doktor Kölemenoglu, cilt ve frengi hastalıkları uzmanıydı. Münih'te cilt ve frengi hastanesi eski doktoruydu. Pazar günlerinden başka her gün saat on ikiden ikiye kadar Yeni Postahane karşısında Erzurum Hanı'nda birinci katta ve Beyoğlu'nda Galatasaray Pasajı'nda bir numarada bütün cilt ve frengi hastalıklarını tedavi ediyordu. Frengi teşhisinde de Wassermann usulünü kullanıyordu.⁵⁸⁷

Doktor Kamer Efendi: Avrupa Cemiyet-i Hayriyesi üyelerinden ve Almanya'da eğitim gören doktor, bütün kadın, erkek, çocuk hastalıklarını ve özellikle iktidarsızlık, belsoğukluğu ve frengiyi her gün öğleye kadar Ayasofya'da Sultaniye eczanesinde tedavi etmekteydi. Muayene ücreti ise beş kuruştur.⁵⁸⁸

Doktor Ş. Hilmi: Rizeli bir doktor olan Hilmi Bey, frengi, belsoğukluğu, verem, sinir hastalıkları ile mayasıl (*hemoroid*) ve genel yaralar gibi hastalıklar uzmanıydı. Frengiyi 606 ilacıyla bir şırıngada tedavi eden Doktor Ş. Hilmi Bey, sabahtan öğleye kadar İstanbul'da Kantarcılarda cami karşısındaki tıbbi cerrahi Avrupa

⁵⁸⁴ “Doktor Cezveciyan”, *Tanin*, 24 Nisan 1328/7 Mayıs 1912.

⁵⁸⁵ “Doktor Ömer Şükrü”, *Tanin*, 28 Nisan 1328/11 Mayıs 1912.

⁵⁸⁶ “Doktor Galinos”, *Tanin*, 23 Mayıs 1328/5 Haziran 1912.

⁵⁸⁷ “Doktor Kölemenoglu”, *Tanin*, 7 Haziran 1328/20 Haziran 1912.

⁵⁸⁸ “Muayene Ücreti Beş Kuruştur”, *Tanin*, 9 Temmuz 1328/22 Temmuz 1912.

muayenehanesinde hastalarını kabul etmekteydi. Öğleden sonra saat ikiden akşama kadar Beyoğlu'nda tünelden çıkınca doğru yol girişinde ve sağ tarafta Karayanidis eczanesi ilerisinde özel muayenehanesinde hastalarına bakmaktaydı.⁵⁸⁹

Doktor S. Çırakyan: Frengi ve belsoğukluğu uzmanı olan doktor, yeni ve eski belsoğukluğu, idrar darlığı, iktidarsızlık, mesane, böbrek, rahim hastalıkları ile frengiyi 606 ile en yeni yöntemlerle tedavi etmekteydi. Pazar hariç her gün Bahçekapı'da Minasyan eczanesinde hastalarını kabul etmekteydi. İlk muayene ise ücretsizdi.⁵⁹⁰ Daha sonra frengiyi Wassermann testiyle teşhis edip tedavide 914 ilacını kullanan Çırakyan Efendi, Bahçekapı'da Poğaçacı fırını karşısında Kasabyan Hanı 8-9 numaralı haneye taşınmış, salı günleri de hastalarını ücretsiz tedavi etmeye başlamıştı.⁵⁹¹

Doktor Kostaki İstoyadini: Paris Kliniği'nde dört sene müddetle frengi ve belsoğukluğu üzerine öğrenim görerek bu alanda uzmanlaşmıştır. Frengiyi Wassermann usulüyle teşhis ederek tedavide 606 ve Neosalvarsan ilaçlarını kullanmıştır. Frengi ve belsoğukluğundan başka idrar yolu darlığı, iktidarsızlık, böbrek, mesane ve kadınlara dair hastalıkları tedavi etmekteydi. Öğleden akşama kadar Bab-ı Ali Caddesi'nde Orhan Hanı'ndaki 19-20 numaralı muayenehanesinde hastalarını kabul ediyordu.⁵⁹²

Doktor Adilyan: Mühendis Mektebi Tıbbi ve Hıfzıssıhha Muallim olan Adliyan Efendi, kadın, erkek tenasül ve bevliye hastalıkları uzmanıydı. Eski ve yeni belsoğukluğu, idrar zorluğu, prostat, mesane, iktidarsızlık, böbrek rahatsızlıkları yanında frengiyi 606 ve 914 ilaçlarıyla tedavi etmekteydi. Her gün öğlene kadar Kumkapı'daki hanesinde, öğleden sonra İstanbul'da Parmakkapı'da Ali Bey Yokuşu başında Osmaniye eczanesinde hastalarını (çarşamba günleri ücretsiz olmak üzere) muayene ve tedavi etmekteydi.⁵⁹³

Doktor Mihçıyan: Erkek ve kadın bevliye ve tenasül hastalıkları uzmanı olan Mihçıyan Efendi, Paris'te Saint Louis, Broca ve Necker hastanelerinde öğrenimini tamamlamış ve daha sonra İstanbul'a dönmüştü. Eski ve yeni belsoğukluğu, idrar zorluğu, iktidarsızlık gibi hastalıkları tedavi ettiği gibi frengiyi 606 ve 914 ilaçlarıyla yeni

⁵⁸⁹ "Rizeli Doktor Ş. Hilmi", *Tanin*, 12 Temmuz 1328/25 Temmuz 1912.

⁵⁹⁰ "Doktor S. Çırakyan", *Tanin*, 9 Ağustos 1328/22 Ağustos 1912.

⁵⁹¹ "Doktor Çırakyan", *Tanin*, 4 Kânun-ı sâni 1329/17 Ocak 1914.

⁵⁹² "Doktor Kostaki İstoyanidi", *Tanin*, 12 Mart 1329/25 Mart 1913.

⁵⁹³ "Doktor Adilyan", *Tanin*, 6 Temmuz 1329/19 Temmuz 1913.

yöntemlerle tedavi etmekteydi. Pazar günlerinden başka her gün akşama kadar Bab-ı Ali Caddesi'ndeki Musul Hanı'nda özel muayenehanesinde hastalarını kabul ediyordu. Salı günleri muayene ücretsizdi.⁵⁹⁴

Bakteriyolog Ekrem Hayri: Frengi ve cilt hastalıkları uzmanı olan Dr. Ekrem Hayri Bey, uzun müddet Berlin hastane ve laboratuvarlarında çalışmıştı. Frengiyi 606 ve 914 ilaçlarıyla tedavi ediyordu ve hastalarına frengi teşhisini Wassermann testiyle koyuyordu. Hastalarını her gün alafranga saat dörtten sonra Bab-ı Ali Caddesi'nde Ali Haydar Bey'in eczanesi ilerisindeki muayenehanesinde tedavi ediyordu.⁵⁹⁵

Doktor Hayri Kemal: Frengi, cilt, belsoğukluğu ve kadın hastalıkları uzmanı olan doktor, frengilileri 606 ve 914 ilacıyla tedavi ettiği gibi saç, çil, leke, yeni ve eski belsoğukluğu ile rahim hastalıklarını da tedavi ediyordu. Her gün sabahdan akşama kadar Bab-ı Ali Caddesi'nde Meserret Otelı karşısında Tefeyyüz Kütüphanesi bitişiğinde Union Hanı'nda 1, 4, 5 numaralı özel dairesinde bulunmaktaydı.⁵⁹⁶

Doktor Gülbenkyan: Tenasül ve frengi hastalıkları uzmanıydı. Paris'te başta Necker hastanesi olmak üzere çeşitli hastanelerde çalışmıştır. Eski ve yeni belsoğukluğu, idrar zorluğu, mesane iltihabı, prostat ve böbrek hastalıkları, iktidarsızlık gibi hastalıkları tedavi ediyordu. Frengiyi ise 914 ilacı ve Profesör Balzer'in ürettiği Olarsol ile iyileştirmektedir. Pazardan başka her gün sabahdan akşama kadar Bahçekapı'da Mayer mağazası bitişiğinde Anadolu Hanı'ndaki muayenehanesinde hastalarını kabul etmekteydi. Çarşamba günleri hastalarını ücretsiz muayene etmekteydi.⁵⁹⁷

Doktor İzzet Kamil: Paris'te Saint Louis ve Necker hastanelerinden Balzer ve Proksch gibi önemli doktorların servislerinde eğitim görmüştür. Frengi ve belsoğukluğunu, mesane ve saç hastalıklarını modern yöntemlerle tedavi etmiştir. Cuma'dan başka her gün alafranga saat iki buçuktan altı buçuğa kadar Sirkeci'de istasyon karşısında eski eski Türkiye eczanesi ilerisinde özel muayenehanesinde hastalarını kabul etmektedir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ “Doktor Mihciyan”, *Tanin*, 1 Teşrin-i evvel 1329/14 Ekim 1913.

⁵⁹⁵ “Bakteriyolog Ekrem Hayri”, *Tanin*, 3 Teşrin-i sâni 1329/16 Kasım 1913.

⁵⁹⁶ “Doktor Hayri Kemal”, *Tanin*, 3 Kânun-ı evvel 1329/16 Aralık 1913.

⁵⁹⁷ “Doktor Gülbenkyan”, *Tanin*, 24 Kânun-ı sâni 1329/6 Şubat 1914.

⁵⁹⁸ “Doktor İzzet Kâmil”, *Tesvir-i Efkâr*, 24 Temmuz 1330/6 Ağustos 1914.

Doktor Robert Abimelek: Berlin ve Köln gibi hastanelerde uzun müddet çalışmış olan Robert Abimelek, cilt ve frengi ile bevliye hastalıklarını tedavi etmiştir. Hastalarını her gün dokuzdan on ikiye kadar ve üçten yediye kadar Beyoğlu Tekke Sokağı Adamopoulou Hanı'nın üç numaralı apartmanında kabul etmiştir.⁵⁹⁹

Doktor Rıfat Celaleddin: Cilt, tenasül, mide ve bağırsak hastalıkları uzmanı olan doktor, Bab-ı Ali Caddesi'nde Beyaz eczanesinde hastalarını kabul ve tedavi etmekteydi.⁶⁰⁰

Doktor Sabit Niyazi: Frengi ve tenasül hastalıkları uzmanı olan doktor, frengi ve belsoğukluğunun modern ve hızlı yöntemlerle 606 ve 914 ilaçlarıyla tedavi etmekteydi. Sirkeci'de Yeni Postahane caddesinde Allahverdi eczanesinde hastalarını kabul ediyordu. Muayene, çarşamba günleri ücretsizdi.⁶⁰¹

1.7.2. Özel Frengi Muayenehaneleri

Emrâz-ı Cildiye, Efrenkiye ve İntaniye Müessesesi: Bab-ı Ali Caddesi Ali Haydar eczanesi karşısında Tevfik Bey'in apartmanında hususi bir dairede olan bu müessese, Gülhane Hastanesi'nde çalışan üç doktor tarafından idare edilmekteydi. Bu doktorlar, bakteriyolog ve seroloji laboratuvarı şefi Doktor Mustafa Hilmi, frengi ve bevliye muallimi Doktor Talat Arif ve cilt ve frengi kliniği muavini Doktor Hulusi Behçet beylerdi. Her gün öğleyi müteakip saat ikiden sonra cilt, frengi, belsoğukluğu hastalıkları en modern yöntemlerle tedavi edilmekteydi. Frengililere belirli şartlar dâhilinde 606 ve 914 doğrudan kana şırınga ve kontrol makamında Wassermann testiyle kan tahlili yapılmaktaydı.⁶⁰²

Frengi ve Belsoğukluğu Tedavihanesi: Bu tedavihanede konsültasyon ile yeni ve hızlı yöntemlerle hastalar tedavi edilmekteydi. Sirkeci'de Bab-ı Ali Caddesi'nde Musul Hanı'nın birinci katında 8-10-11 numaralı özel dairede, sabahtan akşama kadar hasta

⁵⁹⁹ “Doktor Robert Abimelek”, *Tasfir-i Efkâr*, 26 Temmuz 1330/8 Ağustos 1914.

⁶⁰⁰ “Doktor Rıfat Celaleddin”, *Tesvir-i Efkâr*, 17 Teşrin-i evvel 1331/30 Ekim 1915.

⁶⁰¹ “Doktor Sabit Niyazi”, *Tesvir-i Efkâr*, 27 Mart 1334/27 Mart 1918.

⁶⁰² “Emrâz-ı Cildiye, Efrenkiye ve İntaniye Müessesesi”, *Tanin*, 28 Teşrin-i sâni 1329/11 Aralık 1913.

kabul ediliyordu.⁶⁰³ *Vakit*'in 7 Ekim 1918 tarihli nüshasından muayenehane doktorunun Doktor Feyzullah Hasip ve arkadaşı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰⁴

Bütün hastalıkların ve özellikle frengi ve belsoğukluğunun ücretsiz tedavisi Sultan Bayezid'de İskenderiye eczanesi muayenehanesinde yapılmaktaydı.⁶⁰⁵

Frengi ve belsoğukluğunun bir başka tedavi edildiği yer de Bahçekapısı'nda Şekerci Hacı Bekir yanında Yıldız Han'da 9 numaralı daireydi.⁶⁰⁶ Bu daire, daha sonra Doktor Celal Tahsin ve Doktor Atamanzade Şerafeddin Mustafa tarafından Emraz-ı Zühreviye ve İntaniye Muayenehanesi olarak kullanıldı. Burası bir nevi tahlil ve bakteriyoloji laboratuvarıydı.⁶⁰⁷

İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Zühreviye Tedavihanesi: Emraz-ı tenasüliye-i bevliye uzmanı Doktor Salahi Vehbi ve emraz-ı cildiye ve efrenkiye uzmanı Doktor Ömer Abdurrahman tarafından idare edilmekteydi. Bu tedavihane Bahçekapı'da Orozdibak-Ömer Efendi) ticarethanesi yanında Rasim Paşa Hanı'nın birinci katında her gün sabah 9-12 ve öğleden sonra 2-5 arası hastalara hizmet vermekteydi.⁶⁰⁸

1.8. FRENGİYE DAİR GENÇLERE VE AİLELERE NASİHATLER

Gerek devlet yetkililerinin gerekse dönemin doktor ve yazarlarının frengiyle mücadelede önemli bir araç olarak gördükleri bir diğer konu da risale ya da kitap kaleme alarak ya da frengi konusunda tavsiye edici bilgiler içeren yabancı dilde yazılmış eserleri tercüme ederek yani toplumu “bilgilendirmek” suretiyle bu hastalıkla mücadele etmektir. Bu bağlamda frengiyle mücadelede ulaşılabilecek hedef kitle ise toplumun temelini oluşturan gençler ve ailelerdir. Gençler ve ailelere alenen gösterilemeyecek ya da konferanslarda dile getirilemeyecek, çoğu cinsel sağlığa dayanan “*musahabat-ı mahremâne*”⁶⁰⁹, risale ve kitaplar aracılığıyla bu kitlelere ulaştırılabilir. Frengili olmasından utanç duyarak hastalığını gizlemeye çalışan ve tedaviye gitmekten çekinen insanların yaşadığı bir

⁶⁰³ “Frengi ve Belsoğukluğu Tedavihanesi”, *Tesvir-i Efkâr*, 22 Nisan 1334/22 Nisan 1918.

⁶⁰⁴ “Mütehasssı Doktor Feyzullah Hasip”, *Vakit*, 7 Teşrin-i evvel 1334/7 Ekim 1918.

⁶⁰⁵ *Tanin*, 1 Şubat 1326/14 Şubat 1911.

⁶⁰⁶ *Tesvir-i Efkâr*, 24 Nisan 1334/24 Nisan 1918.

⁶⁰⁷ “Emraz-ı Zühreviye ve İntaniye Muayenehanesi”, *Vakit*, 22 Eylül 1334/22 Eylül 1918.

⁶⁰⁸ “İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Zühreviye Tedavihanesi”, *Vakit*, 25 Kânun-ı evvel 1334/25 Aralık 1918.

⁶⁰⁹ “Gizli sohbetler” anlamına gelen bu kelime grubu, dönem itibarıyla bu türden eserler için kullanılmıştı. Bkz. P. M. Ş. , *Sinn-i Rüşde Vasıl Olmuş Olanlar İçin Hayat-ı Tenasüliye Hakkında Musahabat-ı Mahremâne*, Dersaadet 1913.

toplum olduğu göz önüne alınırsa, cinsel sağlık bilgileri içeren, üstelik frengiye, fuhş karşı ve kişinin cinsel bedenine yönelik risale ve kitapların kişiye birebir ulaşabilmesi dönem itibariyle dikkate değerd.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde gençlere yönelik nasihat türünden eser kaleme alanlardan ilki Avanzade Mehmet Süleyman idi. *Gençlere Sıhhî ve Tıbbî Gizli Nasihatler* adlı ve toplamda 36 sayfadan oluşan risalesinde *istimna-bil-yed* (mastürbasyon), belsoğukluğu ve ağırlıklı olarak da frengi hakkında henüz yeni buluş çağına girmiş 15-20 yaş arasındaki gençlere sesleniyordu. Erginlik çağına gelmiş gençlerin hayat yolunda muhtaç olduklarını dile getiren yazar, genci gençlikte yalnız başına bu yollarda bırakmanın onun ölümüne kapı açmak, intiharına sebep olmak demek olduğunu önemle altını çiziyordu. Bu nedenle gençlere, hayat yolculuklarında karşılaşılabilecekleri tehlikelerde yol göstermek gerektiğine inanıyordu.⁶¹⁰ Risalenin üçüncü kısmını frengiye ayıran Avanzade M. Süleyman, frenginin müthiş ve tehlikeli bir hastalık olduğunu vurgulayarak hastalığın nasıl bulaştığını ve devreleri hakkında bilgiler veriyordu. Gerek taşrada gerekse İstanbul'da frenginin erkekler ve kadınlar arasında oldukça yaygınlaştığını aktararak bunun en temel nedeni olarak frengiye yakalananların hastalıklarını saklayarak hekime gitmekten çekinmeleri olarak görüyordu. Gayrimeşru ilişkiler ve frengili birini öpmekle, aynı bardaktan su içmekle bulaşabildiğini söylüyordu. Beyoğlu sokaklarında karşılaşp pak, temiz ve masum zannedilen kızlara ve genç kadınlara kesinlikle ilgi gösterilmemesi gerektiği ve bu gibilerin “*zehirli birer çiçek, tehlikeli birer mahlûk*” olduklarını önemle belirtiyordu.⁶¹¹ Ayrıca frengiye yakalanan bir kişinin kendisini tamamen tedavi ettirmesi gerektiğini, eğer kendini layıkıyla tedavi ettirmezse başkalarına bulaştırabileceğini unutmaması gerektiğini de tavsiye ediyordu.⁶¹² Sonrasında frenginin tedavi yöntemlerinden bahseden yazar,

“Beş dakikalık bir zevk-i şehvani için bütün vücudu zehirlememek üzere
bu türlü şüpheli kızlar ve kadınlarla görüşmemeli ve münasebet-i gayr-i
meşruada katiyen bulunmamalıdır” diyerek sözlerine son veriyordu.⁶¹³

⁶¹⁰ Avanzade M. Süleyman, *Gençlere Sıhhî ve Tıbbî Gizli Nasihatler*, Kader Matbaası, Dersaadet 1326, 2-3.

⁶¹¹ Avanzade M. Süleyman, *Gençlere Sıhhî ve Tıbbî Gizli Nasihatler*, 23-24.

⁶¹² Avanzade M. Süleyman, *Gençlere Sıhhî ve Tıbbî Gizli Nasihatler*, 26-28.

⁶¹³ Avanzade M. Süleyman, *Gençlere Sıhhî ve Tıbbî Gizli Nasihatler*, 31, 34.

Frengiyle mücadelede özellikle gençlere yönelik nasihatlerde bulunan doktorlardan biri de Rusçuklu Hakkı idi. 1913 tarihinde yayınladığı *Sihhi Tedbirler, Asrımızın Büyük Dertlerine Karşı* adlı eserinin 51-76. sayfaları arası gençlere yönelik frengiye dair tıbbi bilgileri içeriyordu. Frengiyle ilgili kısmın ilk sayfalarında on sekiz yaşına giren birinin artık çocuk olmadığını, vücudunda bazı değişimler meydana gelerek arzu ve duyguların uyandığını belirtmişti. Bu dönemde gençlere bazı şeyleri öğretmenin tabipler için önemli bir görev olduğunu söyleyen doktor, meselenin ahlaki değil tıbbi boyutuna değineceğini ifade etmişti.⁶¹⁴ Sonrasında cinsel münasebetle bulaşan hastalıkların basit şankr, belsoğukluğu ve frengi gibi hastalıklar olduğunu ifade ederek bu hastalıkların en müthişinin frengi olduğundan ve hastalığın devrelerinden bahsetmişti.⁶¹⁵ Ayrıca frenginin ailelere de bulaşarak aileyi bütünüyle tahrip ettiğini ve irsen de bulaşabildiği için neslin geleceği için de bir tehdit olduğunu dile getirmişti.⁶¹⁶ Risalenin sonraki sayfalarında ise gençlerin frengiyi nasıl kapıldığına dair yaşanmış bir olaya yer veriyordu:

“Bir genç bir şebab-ı mezher Paris Mekatib-i İdadiyesinin birinde ikmal-i tahsil ile şehadetname alır.. Bu muzafferiyetin neşesiyle sermest olur. Bu ibtihacla meşhur “Kartiyelaten” civarını telvis eden birahanelerden birine bir tarabgâha gider.. Orada hem belsoğukluğu, hem frengi alır.. Adet olduğu üzere başına gelen felaketi ailesine bildirmez.. Tıp Darülfünun’u talebesinden bir arkadaşına gizlice tedavi ettirir.. Zahirdeki arizalar kaybolur olmaz, iyi oldum sanır, tedaviden vazgeçer.. Üç sene sonra birden bire sara nöbetlerine tutulur. Bir müddet sonra beyin zarlarında iltihab alametleri yüz gösterir. Mazi-i hayatı frengi ile şaibedar olduğunu gizlediği için bidayette bu arizaların tabiiyeti anlaşılamaz.. Nihayet mahiyet-i maraz meydana çıkar. Henüz bahar-ı şebabın an-ı tezehhüründe bulunan bu biçare gencin beyin frengisine müptela olduğu anlaşılır, buna karşı tedabir-i teşfiyekâranede bulunurlar.. Fakat efsüs!.. Hiç faydası olmaz. Bu şebab-ı nevşüküfte söner, gider.”⁶¹⁷

⁶¹⁴ Doktor Rusçuklu Hakkı, *Sihhi Tedbirler, Asrımızın Büyük Dertlerine Karşı*, Matbaa-ı Bahriye 1329, 52-53.

⁶¹⁵ Doktor Rusçuklu Hakkı, *Sihhi Tedbirler, Asrımızın Büyük Dertlerine Karşı*, 60-68.

⁶¹⁶ Doktor Rusçuklu Hakkı, *Sihhi Tedbirler, Asrımızın Büyük Dertlerine Karşı*, 71-73.

⁶¹⁷ Doktor Rusçuklu Hakkı, *Sihhi Tedbirler, Asrımızın Büyük Dertlerine Karşı*, 75-76.

Gençlere frengi konusunda öğütlerde bulunmak üzere eser kaleme alan doktorlardan bir diğeri de Beyoğlu Emraz-ı Zühreviye Heyet-i Teftişiye Tabibi ve Tıp Fakültesi eski Seririyat-ı Cildiye ve Efrenciye Muavini Doktor Ömer Abdurrahman idi. Doktor Ömer Abdurrahman, kaleme aldığı *Gençlere Gizli Nasihatler* adlı kitabının ikinci kısmını frengiye ayırmıştı.⁶¹⁸ Frengiden bahseden bu ikinci kitabı, toplamda 80 sayfadır ve frenginin tarihi, tehlikeleri, ne şekilde bulaştığı ve frengiye yakalanmamak için ne yapılması gerektiği hakkında detaylı bilgileri içermektedir.⁶¹⁹ Halka öğütler bağlamında eserin “*Frengiye Tutulmamak İçin Ne Yapmalı?*” kısmı dikkate değerdir. Doktora göre, frengi konusunda kadınların hastalıklı olup olmadığı konusunda dikkat edilmeliydi. Bir kadından mümkün olduğunca emin olunmadıkça görüşülmemeliydi. Bir kadınla münasebette bulunurken “*kaput*” kullanılmalıydı. Bundan başka herkes gezdiği yerlerde, temas ettiği kişilere karşı bazı önlemler almaya mecburdu. Kısacası en samimi arkadaştan bile şüphelenmek gerekliydi.⁶²⁰

Frengi konusunda gençlere hitap eden diğeri bir doktor da Hapishane-i Umumi Tabibi İbrahim Zati idi. İbrahim Zati, kaleme aldığı *Osmanlı Gençlerine Hıfzıssıhhat-ı İçtimaiyemize Dair Olan Silsile-i Neşriyattan: Frengi ve Tedabir-i Tahaffuziye* adlı 14 sayfalık kısa risalesinde son derece önemli bilgilere yer vermişti. Gençlere buluş çağında nefsanî duygulara kapılarak tehlikeli yollara düşmemeleri konusunda dikkatli olmalarını söyleyen doktor, nefsin çoğaldığı buluş çağında gençlerin çeşitli şekillerle nefislerini tatmin etmeye çalıştıklarından bahsetmekteydi. Bu durumda mastürbasyon gibi doğal olmayan nefsi tatmin etme gibi yollara düşen gençlerin zamanla intihara yöneldiklerini önemle belirtmekteydi. Gençlerin nefislerini tatmin etmek için düştükleri diğeri bir yolunda gayrimeşru ilişkiler olduğunu belirterek bunun sonucunda özellikle frengiye yakalanabileceklerinden önemle vurgulamaktaydı. “*Frengi ekseriya münasebat-ı gayr-i meşrua sebebiyle ve pek nadir olarak kaza-ı temas neticesi olarak mikrobunun bedene dâhil olmasıyla husule gelen bir hastalıktır.*” diyen İbrahim Zati Bey, sonrasında

⁶¹⁸ Kitabının birinci kısmı ise belsoğukluğundan bahsetmektedir. Bkz. Doktor Ömer Abdurrahman, *Gençlere Gizli Nasihatler, Belsoğukluğu Tehlikeleri, Sirayet Menbaları ve Tahaffuz Çareleri*, Birinci Kısım, Kader Matbaası, 1329-1913.

⁶¹⁹ Doktor Ömer Abdurrahman, *Gençlere Gizli Nasihatler, Frengi ve Karha-ı Leyne Tehlikeleri, Sirayet Menbaları ve Tahaffuz Çareleri*, İkinci Kısım Necm-i İstikbal Matbaası-Kader Matbaası, 1329-1913, 1-80.

⁶²⁰ Doktor Ömer Abdurrahman, *Gençlere Gizli Nasihatler*, 53-64.

hastalığın tıbbi olarak evrelerinden bahsetmekteydi.⁶²¹ Hastalığın vücut üzerinde ne tür fenalıklara yol açtığını anlatan doktor devamında ise nasihat etmekten çok nasihatleri yerine getirmenin önemli olduğunu şu sözlerle ifade ediyordu:

*“Evvela şunu söyleyeyim ki, nasihat etmek kolay fakat icrası ekser ahvalde güçtür. Bu hakikati bildiğimiz içindir ki gençlere -sefil ve mülevves bir muhitten ibaret olan bu fuhuşhanelerden daima uzak bulununuz- gibi sathi lakin ekseriya tatbiki müşkül bir tavsiye ile iktifa etmek istemiyoruz. İlk tavsiyemiz bila-istisna bütün gençlerin bu müthiş hastalıkların gerek şahsiyetimiz ve gerekse ensal-i atiyemiz velhasıl temsata bulunduğumuz bütün efrad için ne kadar meşum netayic ihzar etmekte olduğunu bütün safahatıyla bilmeleri ve sonrada ihtirasat-ı nefsanienin bu gibi su-i istimalatından kendilerini tevakki ettirebilecek bir azim ve iradeye malik olmaları lüzumundan ibarettir.”*⁶²²

Risalenin devamında gençlerde bir defa güven elde ettikten sonra korkulacak bir şeyin kalmayacağını söyleyen doktor, sıhhatin bir millet için ne kadar önemli olduğunu şöyle ifade ediyordu:

*“İrk ve milletimizi kurtaracak olan en mükemmel vesait-i harbiyeden, zırhlılardan ve toplardan daha müthiş bir kuvvet varsa o da sıhhat ve selameti bedendir. Hastalık, zafiyet, irsi su-i intikalat bir milletin maddi ve manevi bütün menabi-i kuvvetini bitirir. Çürütür.. Bu yoldaki tezahürat-ı anari maatteessüf nümayan olmaktadır. Bu acı hakikati bildirmek bizim vazifemiz. Ve yukarıdan beri saydığımız, göstermeye çalıştığımız bu mehalik karşısında bir az derin düşünerek çıkaracağınız netayic üzere hareket etmek de sizin borcunuzdur.”*⁶²³

Gençleri frengiye dair bilgilendiren nasihat türünden kitaplar arasında tercüme eserlerde bulunuyordu. 1908 yılında yayınlanan *Bir Doktorun Gençlere Nasihati* adlı risaleyi Maarif-i Umumiye Nezareti Dosya Memuru Tahsin Bey, Doktor Alfred Fournier'den tercüme etmişti. 24 sayfalık bu eserin giriş kısmında, gençlerin buluş çağına

⁶²¹ İbrahim Zati, *Osmanlı Gençlerine Hıfzıssıhhat-ı İçtimaiyemize Dair Olan Silsile-i Neşriyattan: Frengi ve Tedabir-i Tahaffuziye*, Şişmanyan Matbaası, Dersaadet 1330, 4-7.

⁶²² İbrahim Zati, *Osmanlı Gençlerine...*, 10.

⁶²³ İbrahim Zati, *Osmanlı Gençlerine...*, 13-14.

erişince birçok değişikliğe uğradığı belirtilerek bu dönemde şehvet ve arzunun uyandığı ve bu yüzden gayri meşru münasebet sonucunda bulaşabilecek zührevi hastalıklardan korunmanın gerektiği ifade edilmekteydi. Zührevi hastalıkların şankr, belsoğukluğu ve frengiden ibaret olduğu belirtilmekteydi.⁶²⁴ Risalede özellikle frengiye genişçe yer verilerek önce frenginin ne anlama geldiği, hastalık süreci hakkında tıbbi bilgilere değinilmişti.⁶²⁵ Daha sonra ise frenginin aileyi ve nesli nasıl tahrip ettiğinden bahsedilmişti. Buna göre; frenginin aileye verdiği zararlar şöyleydi: Frengi eşe bulaşabilmekteydi. Frengi karı-kocanın ayrılmasına yol açmaktaydı. Frengi, eşin ölümüne ya da iktidarsızlık sonucunda ailenin mahvolmasına neden olmaktaydı. Frenginin irsî olarak da zararları vardı. Buna göre; frengi irsen geçebildiği için çocuklar ölü doğmakta ya da doğduktan bir süre sonra ölmesine neden olmaktaydı.⁶²⁶

“Dostlarım! Birtakım efkâr-ı cahilane ve itikadat-ı batılaneye kapılmayınız. Ve benim söylediklerimi herkesin söylemeyeceğinden emin olunuz! Ahlak mürebbiyeleri, tecrübedide pederler, doktorlar frengi ve emraz-ı zühreviyeye karşı lakaydane harekette bulunmanıza muhalif ve muterizdirler.” denilerek gençlerin bu söylenenlere uymalarının önemli olduğu ifade edilmekteydi.⁶²⁷

Risalede gençliğin hastalığa bakışıyla doktorların hastalığa bakışını göstermesi açısından şu parça dikkat çekiciydi:

*“Siz dersiniz ki: Gençlik, gençlikte eğlenmeli ve hoş bir vakit geçirmelidir. Frengi insanı öldürmez ya! Biraz cıva kullanılır geçer gider. Ve tanıdıklarımızdan... Efendiler bu hastalığa tutuldular. Ve bir fenalığını görmeksizin geçirdiler. Cevap: Gençliğin manası frengi yakalamak ve ihtiyatsızlığa cesaret etmek değildir.”*⁶²⁸

Diğer bir eser de P. M. Ş. adında birine ait olan ve ismi verilmeden A. M. Efendi adlı biri tarafından 1913 yılında çevrilmiş *Sinn-i Rüşde Vasıl Olmuş Olanlar İçin Hayat-ı Tenasüliye Hakkında Musahabat-ı Mahremane* adlı bir tercüme idi. Toplamda 479

⁶²⁴ *Bir Doktorun Gençlere Nasihati*, (Müellifi: Alfred Fournier), (Mütercimi: Tahsin), Dersaadet 1324, 2-3.

⁶²⁵ *Bir Doktorun Gençlere Nasihati*, 10-16.

⁶²⁶ *Bir Doktorun Gençlere Nasihati*, 19-21.

⁶²⁷ *Bir Doktorun Gençlere Nasihati*, 21-22.

⁶²⁸ *Bir Doktorun Gençlere Nasihati*, 22.

sayfadan ibaret olan ve adından da anlaşılacağı üzere buluş çağına erişmiş kişiler için yazılan eserde, o dönem için konuşulması ayıp olarak görülen mahrem konulara yer verilmişti. Erkek-kadın cinsel organları tıbbi olarak anlatılmış, evliliğin sıhhi gerekliliklerine değinilmiş, bekâret, cinsel münasebet, iktidarsızlık, mastürbasyon belsoğukluğu ve frengi gibi tıbbi konularda her türlü bilgiye yer verilmişti. Eserde frengiye daha fazla yer ayrılmış frenginin dünya ve Avrupa'daki seyri hakkında detaylı bilgiler verilirken hastalığın tıbbi açıdan tarihsel gelişiminden de söz edilmişti.⁶²⁹ Hastalığın nasıl bulaştığından ve tedavisinde hangi yollar izlendiğinden bahsedilerek frengiden sakınmak için gerekli önlemler üzerinde de durulmuştu.⁶³⁰

Eserin “*Zeyl: Bir Temenni, Bir Mütalaa*” kısmında ise oldukça ilginç ve dikkat çekici bilgiler veriliyordu. Eser bütün vatandaşlara özellikle de delikanlılara, genç kız ve kadınlara “*kemal-i hararetle*” tavsiye ediliyordu. Osmanlı vatandaşlarının öteden beri kökleşmiş olarak sıhhi kurallara, önlemlere kesinlikle önem vermediği hatta sıhhate dair bir şey öğrenmek istemediği açıkça dile getiriliyordu. Beden sıhhatinin insanın maneviyatına, halet-i ruhiyesine oldukça etki ettiği vurgulanıyordu. “*Sağlam pak bir ruh ancak sağlam ve pak vücut ile kaim olabilir*” denilerek Osmanlı vatandaşlarının sıhhi kurallara uyarak ülkenin ilerlemesine hizmet etmiş olacakları dile getiriliyordu. Anadolu'nun öteden beri frengi gibi hastalıklardan dolayı büyük yıkıma uğramasına rağmen halkın tabibe bile başvurmadıklarından yakınılıyordu. Ahalinin bilmeden taşıdığı mikropların zehrini, evlatlarına, çocuklarına, kardeşlerine bulaştırdıkları üzüntüyle anlatılıyordu. Memlekette bütün ahaliyi aydınlatacak yeteri miktarda sıhhi memurun bulunmadığı itiraf edilerek yine de halkın anlayabileceği tarzda sıhhi önlemleri içeren eserler kaleme almak gerektiği de belirtiliyordu.⁶³¹

Gençlere yönelik frengi hakkında tercüme edilen eserlerden biri de Doktor Şükrü Mehmed'e aitti. Doktor Şükrü Mehmed, yine meşhur frengi uzmanı Fransız Doktor Alfred Fournier'e ait bir eseri, “*On Sekiz Yaşına Giren Oğullarımız İçin Bir Hekimin Birkaç Nasihati*” adıyla tercüme etmişti. Toplam 79 sayfadan ibaret olan eserin ilk 49

⁶²⁹ P. M. Ş. , *Sinn-i Rüşde Vasıl Olmuş Olanlar İçin Hayat-ı Tenasüliye Hakkında Musahabat-ı Mahremane*, 394-414.

⁶³⁰ P. M. Ş. , *Sinn-i Rüşde Vasıl Olmuş Olanlar İçin Hayat-ı Tenasüliye Hakkında Musahabat-ı Mahremane*, 434-469.

⁶³¹ P. M. Ş. , *Sinn-i Rüşde Vasıl Olmuş Olanlar İçin Hayat-ı Tenasüliye Hakkında Musahabat-ı Mahremane*, 472-474.

sayfası Alfred Fournier'den tercümedir. Geri kalan 30 sayfası ise Doktor Şükrü Mehmed'in salvarsan ilacına dair tecrübeleriyle ilgilidir. Risalenin ilk sayfasında Doktor Şükrü Mehmed'in nasihat kitaplarına ilişkin söyledikleri son derece anlamlıdır. Bu konuda “*Bizde bu gibi eserleri ekseriyetle bu hastalığa tutulanlar okuduklarından bu cihetle hastalıkları kazazedegani daha ziyade tedhiş etmemek maksadıyla bu güne kadar tabettirmedim.*” diyen doktor, sözlerinin devamında zührevi hastalıkların son zamanlarda ülkede gittikçe yayılarak ırka zarar vermesinden endişe ederek eseri yayınlamaya karar verdiğini ifade etmişti.⁶³² Eserin “*On Sekiz Yaşına Giren Oğullarımız İçin Bir Hekimin Birkaç Nasihati*” başlığı altında verilen diğer bölümlerinde ise Alfred Fournier, gençlerin erişkinlik çağına geldiklerinde bazı değişimler geçirdiklerini, bu değişikliklerin en belirgin şeklinin tenasül organında gerçekleştiğini açıkça dile getirmişti. Ayrıca gençlerin karşı cinse duydukları ilgiyle gayrimeşru ilişkide bulunmalarının bazı hastalıklara neden olduğu konusunda uyarılarda bulunmuştu. Cinsel münasebet neticesinde meydana gelen hastalıklara zührevi hastalıklar dendiğini, bu hastalığa yakalanmamak için söyleyeceklerinin dikkatle dinlenmesi gerektiğini belirtmişti. Fournier, devamındaysa zührevi hastalıkların çeşitlerine değindikten sonra frenginin nasıl bulaştığını, kişinin kendisi, ailesi ve nesil üzerinde ne tür olumsuz etkileri olduğunu anlatmıştı. Sonrasında gençlerin frengiye yakalanmamak için tedbirli olmaları gerektiğini, frengiye yakalananlarınsa utanç (*hicap*) duymamalarını, derhal bir doktora başvurmalarını kesin bir dille önermişti.⁶³³

Frengi konusunda halkı özellikle gençleri aydınlatma konusunda sadece doktorlar değil hayır cemiyetleri de risaleler kaleme almıştı. Cemiyet-i Hayriye⁶³⁴, 1909 yılında frengi hastalığı konusunda meşhur doktorlardan Fransız Alfred Fournier'den esinlenerek *Osmanlı Gençlerine, 15-20 Yaşındaki Gençlere Nesayih-i Sihhiye ve Ahlakiye* adlı bir risale neşretti.⁶³⁵ Toplamda 45 sayfa olan risale, gençlere yönelik frengi ve belsoğukluğu

⁶³² *On Sekiz Yaşına Giren Oğullarımız İçin Bir Hekimin Birkaç Nasihati*, (Müellifi: Profesör Alfred Fournier), (Mütercimi: Doktor Şükrü Mehmed), Nefaset Matbaası, İstanbul 1918, 2.

⁶³³ *On Sekiz Yaşına Giren Oğullarımız İçin Bir Hekimin Birkaç Nasihati*, 3-49.

⁶³⁴ Cemiyet-i Hayriye, 13 Kasım 1895 tarihinde Selanik'te otuz kadar gencin katılımıyla kurulan bir hayır kurumuydu. Cemiyetin idari merkezi, Selanik'te Hürriyet Meydanı'nda Osmanlı Kulübü idi. Cemiyet, fakirlere yardım ettiği gibi gençleri zehirleyen zührevi hastalıklara karşı da savaş açmıştı. *Osmanlı Gençlerine, 15-20 Yaşındaki Gençlere Nesayih-i Sihhiye ve Ahlakiye*, Selanik 1325, 45 ve Arka Kapak Sayfası.

⁶³⁵ Tanin, 26 Ekim 1909 tarihli nüshasında merkezi Selanik'te olan Cemiyet-i Hayriyye'nin çıkarmış olduğu bu frengi kitabının tanıtımını yapmıştı. Tanin, “*ümid-i istikbal olan şeban-ı osmaniyanın “emraz-ı zühreviyye” gibi fikir ve hayatlarını ilelebed tesmim edebilecek bir afet-i müdhışeye karşı vikayesi*

hakkında sıhhi bilgi ve öğütleri içeriyordu. Doktor Ethem'in düzenleyip kaleme aldığı risalenin ilk sayfalarında gençlere hitap edilerek artık çocuk olmadıkları, buluş çağına adım attıkları ve bu nedenle türlü tehlikelerle karşılaşacakları vurgulanmaktaydı. Devamında bu tehlikelerden en önemlilerinden birinin de zührevi hastalıklar olduğu belirtilerek bu hastalıklara karşı tedbirli olmak üzere doktorların birer rehber görevi üstlendikleri dile getiriliyordu. Bundan dolayı sıhhi önlemleri içeren bu risalenin gençler için önemine dikkat çekiliyordu. Risalede karha, belsoğukluğu ve frengi olarak üç zührevi hastalık üzerinde durulmakla birlikte en fazla frengiden bahsedilmişti.⁶³⁶ Frengiyi “*asr-ı hazırın vebası*” olarak adlandıranların oldukça haklı oldukları ifade edilmiş ve frenginin üç devresinden söz edilmişti. Ardından frenginin tahribatının sadece kişiyle sınırlı kalmadığı, aileye, nesle ve bütün ırka etki ettiğine dikkat çekilmişti.⁶³⁷ Yine gençlerin, eğlence mekânlarında fuhuş yapmamaları gerektiği konusunda önerilerde bulunmuştu.⁶³⁸ Risalenin sonunda ise zührevi hastalıklara karşı korunmanın tek çaresinin “*tevakki-i şahsî*” (kişisel korunma) olduğu önemle ifade edilmişti. Gençleri, zührevi hastalıklardan ne tabiplerin ne de hükümetin kısacası hiç kimsenin koruyamayacağı, kişinin hastalıktan korunmak için gerekli gücü kendisinde bulması ve gayrimeşru ilişkiden kaçınması gerektiği açıkça belirtilmişti. Yine gençlerin, frengi hastalığına yakalandıkları takdirde tabibe başvurmadan çekinmemeleri, erken teşhisin frengiyi kolayca tedavi edebilmenin şartı olduğu da söylenmişti. Aksi halde gençlerin, hastalıklarını tedavi için bir takım şarlatanlara, sahte doktorlara gidebilecekleri ve bunun da türlü facialara neden olabileceği uyarılarında bulunulmuştur.⁶³⁹

Ahaliye ve özellikle gençlere yönelik nasihat kitabı neşredenler arasında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi de bulunmaktaydı. Tarihi belli olmasa da *Frengi Hastalığına Dair Bazı Nesayih* adlı risalenin II. Meşrutiyet Dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Toplam 4 sayfadan oluşan risalede frenginin ne olduğu, nasıl bulaştığı, frengiye yakalanan birisinde hangi durumlar meydana geldiği, frenginin ne şekilde tedavi edildiği

maksadıyla” ilgili cemiyetin “*Osmanlı Gençlerine*” isimli bir eser bastırıp ücretsiz olarak dağıtımına başladığını ifade etmişti. Osmanlı mektep müdürlerinin 15 ile 20 yaşları arasındaki talebelerin miktarını ilgili cemiyete bildirdikleri takdirde cemiyet tarafından adedi kadar kitabın ücretsiz olarak gönderileceğini duyurmuştu. “Cemiyet-i Hayriye”, *Tanin*, 13 Teşrin-i evvel 1325/26 Ekim 1909.

⁶³⁶ *Osmanlı Gençlerine, 15-20 Yaşındaki Gençlere Nesayih-i Sıhhiye ve Ahlakiye*, Selanik 1325, 1-19.

⁶³⁷ *Osmanlı Gençlerine, 15-20 Yaşındaki Gençlere Nesayih-i Sıhhiye ve Ahlakiye*, 33-36.

⁶³⁸ *Osmanlı Gençlerine, 15-20 Yaşındaki Gençlere Nesayih-i Sıhhiye ve Ahlakiye*, 38-40.

⁶³⁹ *Osmanlı Gençlerine, 15-20 Yaşındaki Gençlere Nesayih-i Sıhhiye ve Ahlakiye*, 41-44.

ve kişinin kendisini frengiden nasıl koruyabileceği hakkında bilgilere yer verilmişti. Risalede önemli cümlelerin altının çizildiği görülmektedir. Altı çizili cümlelerden birkaçına dair örnek vermek gerekirse

“Frengi, bir adamdan diğerine geçerek bedeni çürüten ve tedavi edilmez ise nesli yıkan sâri bir hastalıktır. Frengi hastalığı kana karışır ve hastanın bütün vücuduna dağılır.”. “İyi tedavi edilmeyen frengi hastalığı anadan, babadan çocuklara geçer...Anasının karnında ölürler.”. “Bu yaralar ekseriya edeb yerlerinde çıktığından frengi hemen daima münasebat-ı cinsiye neticesi olarak sirayet eder. En ziyade fahişelerden geçer. Çapkınlık etmek, harama gitmek frenginin en büyük vasıta-ı sirayetidir.”⁶⁴⁰

Yine risalede önemli olarak görülen *“Fahişeler arasında en tehlikelileri gizli olanlarıdır.”. Sonra farkına varmayarak kendi ailelerini de aşırlarlar.”.*

“Zamparalık ve çapkınlık edenler her zaman frengiye yakalanmak tehlikesi karşısında bulunduklarını unutmamalıdır.”. “Frengi ilk çıktığı zaman ufak bir sivilceden ibarettir.”. Bu müthiş hastalığın tedavisi kabildir.”. “Fakat frenginin tedavisi öyle çabucak olmaz. Hasta bıkmamalı, usanmamalı, uzun müddet kendisini tedavi ettirmelidir.”. “İki şırıngada tedavi ederim diyen şarlatanlara inanmayınız.” şeklindeki nasihatler, halka uyması gereken kurallar olarak sunulmuştu.⁶⁴¹

Risalenin son kısmında ise *“Kendimizi Frengiden Nasıl Koruyabiliriz?”* başlığı altındaki öğütlere ayrılmıştı. Buna göre;

“Frengi sâri olduğu kadar korunması kolay bir derttir.”. “Frengiye tutulmamanın en birinci çaresi çapkınlıktan kaçmak, fahişelere gitmemek, kötü kadınlar ile düşüp kalkmamaktır.”. “Cenâb-ı Hakkın bize en büyük bir lütf-i ilahisi olan sıhhatimizi birkaç dakikalık zevk için tehlikeye koymayalım.”. “Frengi beşeriyetin en müthiş belalarından biridir bu sebepten ey gençler frengiden yılan görmüş gibi kaçınız.”⁶⁴²

⁶⁴⁰ *Frengi Hastalığına Dair Bazı Nesayih*, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, (Basım Yeri ve Tarihi Yok.), 1.

⁶⁴¹ *Frengi Hastalığına Dair Bazı Nesayih*, 2-3.

⁶⁴² *Frengi Hastalığına Dair Bazı Nesayih*, 4.

Frenginin aile içinde yayılmaması ve doğacak bebeklerin frengili olarak doğup nesli tehdit etmemesi için frenginin ne derece tehlikeli olduğu ve hangi önlemlerin alınması gerektiğine dair bizzat aileye yönelik nasihat eserleri de mevcuttu. Bunlardan biri, Süleyman Tevfik Bey'in Doktor Garnier'den tercüme ettiği “*İzdivaç ve Esrar ve Vezâif-i Tenasüliye*” adlı eseri. Toplamda 429 sayfadan ibaret oldukça hacimli olan bu eserin, evliliğin insan hayatındaki en önemli olaylardan biri olduğunu ifade eden ve evlenecek kişilerin evliliklerinin öncesi ve sonrasına dair birtakım uyarılar içeren bir sağlık rehberi niteliğinde olduğu görülmektedir. Eserde evlenecek kişilerin sıhhatli olmalarının ön koşul olduğu belirtilerek kişilerin frengili olmamaları gerektiği, eğer frengili olurlarsa doğacak çocuklarının da frengili olma ihtimalinin yüksek olduğu bildirilmekteydi.⁶⁴³

Ailenin temeli olan evliliğin sıhhi şartları üzerine eser kaleme alanlardan biri de Doktor Nusret Fuad idi. Nusret Fuad, 128 sayfalık *İzdivaç ve Şerait-i Sıhhiyesi* adlı eserinde kadın ve erkek sağlığına ilişkin dikkate değer bilgiler vermiş, evlenirken ve evlendikten sonra dikkat edilmesi gereken sıhhi kurallara eğilmiş ve olası hastalık durumunda alınacak önlemler üzerine yoğunlaşmıştı. Eserin ilk kısımlarında kadın ve erkek tenasül organları hakkında ilmi açıklamalarda bulunan doktor, sonrasında zührevi hastalıklara yer vererek özellikle frengi hakkında evlenecekleri bilgilendirmişti.⁶⁴⁴ Kitabının 99 ila 117. sayfalarını zührevi hastalıklara ayırmış, 107. sayfadan itibaren ise frengiye daha genişçe yer vermişti.⁶⁴⁵ Frengiyi zührevi hastalıklar içerisinde en şiddetlisi olarak gören doktor, frenginin devrelerini, nasıl bulaştığını, tedavi yöntemlerini anlatmıştı.⁶⁴⁶ Eserinin “*Fuḥṣiyat*” adlı bölümündeyse özellikle gençlere yönelik bazı tembihlerde bulunmuştu. Yazar fuḥṣun dini ve sıhhi açıdan oldukça sakıncalı olduğunu dile getiriyordu:

“Bugün fuḥuṣhanelerde mirasa konup da hastahanelerin emraz-ı
cildiye koḡuşlarında şifa teseül eden zavallıların hallerini görmeli. Aman
yarabbi!... O ne suzişli manzara!.. Kimi frenginin tahribatı ile burnunu

⁶⁴³ *İzdivaç ve Esrar ve Vezâif-i Tenasüliye*, (Müellifi: Doktor Garnier), (Müt: Süleyman Tevfik), Kader Matbaası, Dersaadet 1329, 3, 63.

⁶⁴⁴ Nusret Fuad, *İzdivaç ve Şerait-i Sıhhiyesi*, Tab-ı Sâni, Şems Matbaası, Dersaadet, 1332-1329, 7 (*Medhal* kısmı).

⁶⁴⁵ Nusret Fuad, *İzdivaç ve Şerait-i Sıhhiyesi*, 99-117.

⁶⁴⁶ Nusret Fuad, *İzdivaç ve Şerait-i Sıhhiyesi*, 107-117.

kaybetmiş, kimi kolunu, kimi gözünü, velhasıl vücudunda ne kadar aza var ise o kadarda taaddüd eden harabiyetin numunelerini arz eden müthiş bir levha. İnsanın bunları görüp de tüyleri ürpermemesi, duçar-ı dehşet olmaması gayr-i kabil işte gençliklerini hüsn-i suretle muhafaza etmeyip de bu derge-i maluliyete düşen biçarelere acımamak elden gelmez.”⁶⁴⁷

Sıhhat konusunda çeşitli konulara eğilen Doktor Kilis Rıfat, *Umumi Hıfzıssıhhat* adlı eserinde köylerdeki frengi salgınına da değinmişti. Doktora göre, önceden köylerde frenginin bilinmediğini, frenginin çoğunlukla batılı seyyahların, gezginci çapkınların derdi olarak bilindiğini söylüyordu. Çalışmak üzere büyük şehirlere giden uşak, ırgat, işçi, rençber, aşçı, odacı, hademe gibi köylü sınıfına mensup kişilerin frengiyi büyük şehirlerden alarak Anadolu’nun en uzak noktasındaki köylere kadar taşıdıklarını belirtiyordu. Frenginin köylerde önüne geçebilmek için köylülerin sıhhatlerini sıklıkla teftiş etmek ve teşkilat yapmak gerektiğini de tavsiye ediyordu.⁶⁴⁸

Doktor Mehmet Sedad, 1915 yılında kaleme aldığı *Emrâz-ı Zühreviye Belsoğukluğu ve Frengi Neden Olur ve Çare-i Tedavisi Nasıldır* adlı eserinin kapağında “*Garbın; saf, mutahhar, musaffa olan memleketimiz gençlerine yadigâr-ı seyyiatından olan bu müzmin, kemirici hastalıklar ve edvar-ı muhtelifesi hakkında pek mühim malumatı şamil olan bu kitap; bütün şübban için şayan-ı mütalaaadır.*” diyerek eseri gençlere atfetmişti.⁶⁴⁹ Eserin önsözünde ise “...belsoğukluğu ve frengi hakkında köylülerin bile anlayacağı bir tarzda” eseri meydana getirdiğini açıklıyordu.⁶⁵⁰ Eserde frengi ve belsoğukluğu için ayrı başlıklar açılmamış her iki hastalıktan birlikte söz edilmişti. Eserde özellikle frengiye daha çok yer verilmişti. Avrupalıların *maldies vénériennes* olarak adlandırdığı hastalıklara *emrâz-ı zühreviye* adını vermelerinin batılıların bu hastalığı Doğu’ya atfetmek istemelerinden geldiğini söylüyordu. Bununla birlikte Doğu’daki karşılığının Romalılarda *Venüs* ve Yunanlılarda da *Afrodite* olduğunu da açıkça ifade ediyordu.⁶⁵¹ Bundan sonra frenginin bu denli yayılmasını hükümetin bu hastalıkla mücadele için görevlendirdiği belediye tabiplerinin lakaytlığından ve iş

⁶⁴⁷ Nusret Fuad, *İzdivaç ve Şerait-i Sıhhiyesi*, 87-88.

⁶⁴⁸ Doktor Kilisli Rıfat, *Umumi Hıfzıssıhhat*, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, 1326, 199.

⁶⁴⁹ Mehmed Sedad, *Emrâz-ı Zühreviye Belsoğukluğu ve Frengi Neden Olur ve Çare-i Tedavisi Nasıldır*, Şems Matbaası/Sada-yı Millet Matbaası, 1331, Kapak Sayfası.

⁶⁵⁰ Mehmed Sedad, *Emrâz-ı Zühreviye Belsoğukluğu ve Frengi*, İfade-i Merasim 2. Sayfa.

⁶⁵¹ Mehmed Sedad, *Emrâz-ı Zühreviye Belsoğukluğu ve Frengi*, 15-18.

bilmezliğinden yakınmaktaydı. Fransız yazar Xavier Marmier'in “*Bir beldenin sıhhat ve nezafeti derecesi hekimlerinin vicdan ve dirayet ve hazakatlarının tercümanıdır*” sözünü hatırlatarak sokaklarda dilencilerin çibanlarıyla gezdiğini ve belediye tabiplerinin ise bu durumu görmezden geldiklerini, bu durum karşısında vicdanlarının nasıl rahat olabildiğine hayret etmekteydi. Yazar, Anadolu’da frengi yaygınsa bunun doğrudan sorumlusunun belediye tabiplerinin marifeti olduğunu da söylüyordu. İyi ve kötü tabibi ayırt etmek zorunda bırakılan Anadolu halkının, belediye tabiplerinin elinde kaz gibi yoldurulduğunu da dile getiriyordu. Yabancı doktorların eserlerinde tıbbi sözcükler kullanmalarından dolayı halkın ne demek istendiğini anlamadığını da eleştiren Mehmed Sedad Bey, eserleri sade bir dille yazmanın halkın frengiyi anlamasına yardımcı olacağını da öneriyordu. Halkın, para karşılığında frengiyi iyileştiririm diyen *şarlatanlara* inanmamaları gerektiğini de önemle belirtmişti.⁶⁵² Metresin bizdeki gibi “*kaldırım kaltağı*” ya da “*fahişeler*” olmadığını, Avrupa’da metresin karşı cinsle karşılıklı duygu ve sevgi bağı ile hukuki bir bağı olduğunu ifade ediyordu. Memlekette frenginin önlenmesi için çok eşliliğin (*taaddüd-i zevcatın*) gerekliliğine dikkat çeken yazar, çok eşlilik olmadığı sürece frenginin önlenemeyeceği düşüncesindeydi. Zührevi hastalıklarla birlikte çocuk vefatlarının doğumdan fazla olmasının Osmanlı nüfusunu azalttığını da vurguluyordu.⁶⁵³

Bundan yıllar önce Düring Paşa’nın bir heyetle frenginin en yoğun olarak yaşandığı Kastamonu ve çevresini gezerek burada ne tür bir teşkilat yaptıkları ve başarılı olup olmadıkları hakkında istibdat devri dolayısıyla bu faaliyetlerin yayınlanamamasından ve bu konuda bir bilgi sahibi olmadıklarından sitem etmekteydi.⁶⁵⁴ Ona göre, “*Frengi illeti bir defa birine müstevli olunca onun yakasını memadına kadar bırakmaz.*” idi.⁶⁵⁵

17. Kolordu Sertabibi olan Doktor Hasan Ragıp da kaleme aldığı 24 sayfadan ibaret *En Büyük Derdimiz* adlı eserinde frengi ve belsoğukluğu gibi hastalıklara değinmişti. Gayrimeşru münasebetlerin, insanlara türlü fenalıklar yaptığını, aile hayatını zehirlediğini söylüyordu. Bu hastalıklardan birine tutulanların kendi başına veya ailesiyle birlikte yaşamları süresince çektiği sıkıntılardan herkes her zaman haberdar olsaydı kimsenin

⁶⁵² Mehmed Sedad, *Emrâz-ı Zühreviye Belsoğukluğu ve Frengi*, 10-15,20.

⁶⁵³ Mehmed Sedad, *Emrâz-ı Zühreviye Belsoğukluğu ve Frengi*, 21-23.

⁶⁵⁴ Mehmed Sedad, *Emrâz-ı Zühreviye Belsoğukluğu ve Frengi*, 25.

⁶⁵⁵ Mehmed Sedad, *Emrâz-ı Zühreviye Belsoğukluğu ve Frengi*, 30.

gayrimeşru ilişkide bulunmaya cesaret edemeyeceğini öne sürüyordu. Hasan Ragıb’a göre, gayrimeşru ilişkiler sonucunda meydana gelen hastalıklarda asıl fenalık bu hastalığa yakalananların ölmesi değil bu hastalığı çekmesiydi. Ona göre, gayrimeşru ilişkide bulunanlar sonrasında gelişigüzel çıkardıkları ufak söylenceden hemen ürker, frengiye yakalandıklarını sanarak bir telaşa düşerek her yere başvurlardı. Sonrasında frengi olmadıkları anlaşılrsa da o ana kadar çektikleri dertler kişilerin kendilerine yetmekteydi. Doktora göre, bu üzüntüden başka ayrıca yaraları, çektikleri sıkıntıları, münasebetten sakınmaları, hastalıklarını başkalarına bulaştırma cinayeti, tedavisizlik neticesi sakat kalmaları tehlikeleri hasta olanları hayattan bezdirmekteydi. Eğer bu sıkıntılarla yüzleşmek istenmiyorsa kişinin nefesine sahip olması, gayri meşru ilişkilerden kaçınması gerekliydi.⁶⁵⁶

Halka nasihatler dışında doktor adayı genç talebelere ve doktorlara yönelik yazılmış ilmi eserler de bulunmaktaydı. Nitekim Gureba-yı Müslimin Hastanesi Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Mühassısı ve aynı zamanda Cemiyet-i Tıbiye-i Osmaniye azasından Doktor Şükrü Mehmed’e ait olan *Musavver Emraz-ı Zühreviye* adlı eser, bu anlamda dikkate değerdi. Doktor Şükrü Mehmed Bey, toplamda 402 sayfalık bu eserini, birinci basımın girişinde belirttiği üzere “*Bir taraftan tılab-ı tıbbın mektep sıralarında iken emraz-ı zühreviyeye karşı mevcut olan ihtiyac-ı ilimlerini, diğer taraftan emraz-ı zühreviye mühassısı olmayıp da icra-yı sanatları esnasında emraz-ı mezkûreye ait vekayide bazı meslektaşlarımın tesadüf ettikleri müşkülâtı defe bir derece hizmet etmek emel-i halisanesiyle*” kaleme almıştı. Şimdiye kadar frengiye dair detaylı bir eser olmamasından dolayı mektebin bu şubesinde layıkıyla eğitim yapılamadığını itiraf eden doktor, bu neden frengi alanında yetişecek doktorların görevlerini yapamayacağını ifade etmişti. Zührevi hastalıkların gittikçe yayılmasından ötürü, tabiplerin bu hastalıkla çok karşılaşacağını da belirtmişti. Frengi hastalığı deyip geçmemek gerektiğini de söyleyen Doktor Şükrü Mehmed, Doktor Gaucher’in “*Telhis-i Emraz-ı Efrenkiye*” adlı eserinde frenginin beşeri hastalıkların üçte biri olduğu sözünü hatırlatmıştı. Frenginin memleket dâhilinde de istilacı bir şekilde görüldüğünü ifade ederek memleketin frengiyle mücadelede uzman doktorlara ihtiyacı olduğunu da vurgulamıştı. Devamında ise frengiye yakalananların hatta az çok tahsil görmüş kazazedelerin de dâhil olduğu halde,

⁶⁵⁶ Doktor Hasan Ragıb, *En Büyük Derdimiz*, İzmir 1334, 3-4.

iyileşmeden ümidini keserek intihara kalkışanların ender görülmediğini dile getirerek bu tür olayların hastalığın tıbbi olarak tedavi edilebileceğinin bilinmemesinden kaynaklandığını da belirtmişti.⁶⁵⁷

Eserinin 181. sayfasından sonrasını frengiye ayıran doktor, frenginin adının nereden geldiği, evrelerinin neler olduğu ve tedavisinin ne şekilde yürütüldüğünü ilmi olarak sade ve anlaşılır bir dille okuyucuya aktarmıştı. Frenginin çoğunlukla (10'da 9) tenasül organları vasıtasıyla bulaştığını Alfred Fournier'e atfen ifade etmiş ve frenginin bu kadar yayılmasının asıl nedenini *cima* (cinsel münasebet) olarak görmüştü. Cinsel münasebet bağlamında özellikle temizliğe dikkat etmeyenlerde ve gizli fuhuş [*fuhşiyat-ı hafîye*] (*prostitution clandestine*) yapanlarda frenginin daha çok görüldüğüne dikkat çekmişti.⁶⁵⁸

Tam olarak nasihat amaçlı kaleme alınmasalar da halka yönelik ibretlik olay örgüleriyle frengiyi konu edinen edebi eserler de bulunmaktaydı. Bu eserlerin çoğunun I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmaları da son derece manidardır. Gerek savaşın, yoksulluğun, sefaletin gerekse frengi gibi hastalıkların ülke genelinde giderek yayıldığı böylesi bir dönemde bu türden toplumsal sorunların edebi eserleri etkilemesi ve bu gibi eserlere konu oluşturması, toplumsal bir gerçekliği de yansıtıyordu. Halide Edip (Adıvar), I. Dünya Savaşı'nın bitimine doğru 1918'de yayınladığı "*Mev'ud Hüküm*" adlı eserinde, romanın ana karakterlerinden Sara adlı bir kadın üzerinden frenginin aile hayatında ve insan psikolojisinde yarattığı etkileri somutlaştırmıştı. Romanda Avrupa'dan yeni dönen ve mesleğinde oldukça başarılı bir doktor olan Kâzım Şinasi ile frengi teşhisini bizzat kendisi koyduğu hastası Sara ile olan aşkı işlenmişti. Sara'nın frengiyi kocası olup aynı zamanda sefil, hovarda bir hayat süren Sururi'den kaptığını öğrenmesi, frenginin nasıl bulaştığını ve aile hayatında ne türlü kötülöklere sebep olduğunu göstermesi açısından son derece önem taşımaktaydı. Halid Edip'in bu romanında ayrıca, frengili Sara'nın Doktor Celaleddin Muhtar Bey'in frengiye dair eserlerini okuyarak bilgi edinmesine yer vermesi, bir olay örgüsü üzerinden halkın frengi konusunda hangi kitapları okuması gerektiği konusunda bilgilendirici bir hüviyet taşımaktaydı.⁶⁵⁹ Dönemin frengiyi ana tema olarak konu edinen edebi eserlerinden biri de kendisi aynı zamanda doktor olan Fahri

⁶⁵⁷ Doktor Şükrü Mehmed, *Musavver Emraz-ı Zühreviye*, 2'inci Tabı, Kader Matbaası, İstanbul 1330-1332, Birinci Tabına Mukaddime.

⁶⁵⁸ Doktor Şükrü Mehmed, *Musavver Emraz-ı Zühreviye*, 189-190.

⁶⁵⁹ Halid Edip, *Mev'ud Hüküm*, Ay Yıldız Matbaası, İstanbul 1918.

Celâl (Göktulga) Bey’e aitti. Fahri Celâl, *Servet-i Fünun*’un 22 Kasım 1917 tarihli sayısında yayımladığı “*Frengi*” başlıklı hikâyesinde frenginin bir aile için nasıl tehdit edici ve yıkıcı olabileceğini bir olay örgüsü üzerinden anlatmıştı. Hikâye, her gün aynı yol güzergâhından işine gidip gelmekte olan memur bir adamın, bu sırada tanışıp ilişki yaşadığı Neriman adlı bir kadını boğarak öldürmesi üzerine mahkeme huzurunda anlattıklarıyla başlamaktadır. Memur adam, her gün yol üzerinde karşılaştığı bu kadınla tanıştıktan sonra ilişkisini ileri bir seviyeye taşımış, ailesini ihmal etmiş ve bir süre bu kadınla birlikte vakit geçirmiştir. Ancak daha sonra vücudunda bir frengi çıbanı belirdiğini anlayınca kadının kendisine hastalığı aşıladığını düşünerek intikam alma çabasına girişmiştir. Kendisindeki bu frengi çıbanının, öpüşme vasıtasıyla çocuklarına ve eşine geçebileceği ihtimalini düşünen adam, büyük bir hata yaptığını anlamış ve sonunda Neriman’ı öldürmeye karar vermiştir. Ardından Neriman’ın karşına dikilerek onu boğmak suretiyle öldürmüştür. Yaşadığı pişmanlığı sıklıkla dile getiren adam, mahkeme reisine şu sözleri söyleyerek hastalığın ailesine bulaşabileceğinden ne derece korktuğunu dile getirmiştir: “*Yalnız bana söyleyiniz reis bey, bana Allah aşkına sizi evinizde bekleyen zevceniz ve çocuklarınız aşkına söyleyiniz, karıma ve kızıma da frengi geçmiş mi?..*”⁶⁶⁰

1.9. I. DÜNYA SAVAŞI’NDA TÜRK ORDUSUNDA FRENGİ VAKALARI VE UYGULAMALARI

1.9.1. Frengi Vakaları

İnsanlık tarihinin gördüğü en kanlı savaşlardan biri I. Dünya Savaşı idi. Bu savaş neticesinde milyonlarca asker ve sivil insanın öldüğü, binlerce kişinin yaralandığı ve firar ettiği göz önüne alınırsa savaşın ne denli yıkıcı olduğu anlaşılabilir.⁶⁶¹ Bu savaştan ve kayıplardan nasibini alan devletlerden biri de Osmanlı Devleti idi. 1914-1918 yılları arasında dört yıl boyunca yedi cephede savaşmak durumunda olan Osmanlı Devleti, Ahmet Emin Yalman’ın resmi rakamlara dayanarak verdiği bilgilere göre, toplamda

⁶⁶⁰ F. Celâleddin, “Frengi”, *Servet-i Fünûn*, Aded: 1368, No: 1368, 22 Teşrin-i sâni 1333/22 Kasım 1917, 255-259.

⁶⁶¹ I. Dünya Savaşı sonunda savaşa katılan devletlerin tahmini kayıpları için bkz. Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, 118-133.

2.998.321 kişiyi askere almıştı.⁶⁶² Toplam kayıplar hakkında çeşitli tahminlere ve resmi bazı verilere göre bilgiler bulunsa da⁶⁶³ askere alınanların ancak %10-20'si evlerine dönebilmişti. Bu kayıpların çoğunun, zannedildiği üzere savaşarak ölme, firar ya da kaybolma gibi nedenlerden değil de salgın ya da salgın olmayan hastalıklar yüzünden gerçekleşmesi son derece dikkat çekicidir. Yine Yalman'ın resmi verilerden faydalanarak hazırladığı eserine göre, Türk ordusundaki askerlerin 466.759'u hastalıktan dolayı hayatını kaybetmişti. Bu hastalıkların başında sıtma geliyordu. 461.799 sıtma vakası görülmüş ve bunlardan 23.351'i ölmüştü. Sıtmadan sonra ise sırasıyla dizanteri (147.000 vaka arasında 40.000 ölüm) ve tifo (93.000 vaka arasında 26.000 ölüm) ordu içerisinde yaygın olarak görülmüştü.⁶⁶⁴ Trahom ve pellagra gibi hastalıklar da özellikle esir düşen Türk askerleri arasında hiç de azımsanmayacak derecedeydi.⁶⁶⁵

Bu hastalıklardan sonra ordu içerisinde en fazla frenginin görülmesi son derece manidardı. Her ne kadar frengiden kaynaklı asker kaybı diğer hastalıklara oranla oldukça az olsa da (toplam 27.000 frengi vakasından sadece 150'si hayatını kaybetmişti)⁶⁶⁶ frengi, dört yıl boyunca her zaman önlem alınması gereken bir hastalık olarak mevcudiyetini korumuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra uzmanları tarafından kaleme alınan bazı yazılarda frenginin özellikle I. Dünya Savaşı ile birlikte ülke geneline yayıldığı sık sık dillendirilmişti. Bu anlamda *Akşam* muhabiri Soysallıoğlu'nun 9 Ekim 1919 tarihli ve "Anadolu Muhabir-i Mahsusumuzdan: Türk İlinde...-9- Anadolu'nun Dört Derdi Var: Sıtma, Frengi, Çocuk Düşürme, Az Doğurma" başlıklı yazısı oldukça dikkat çekiciydi. Kendisi, 20-25 senedir Anadolu'yu kemiren frenginin özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra aniden tahmin edilemeyecek kadar masum Türk vilayetlerine yayıldığını ifade ediyor, bunun tek bir kelime ile dehşet verici olduğuna dikkat çekiyordu. Askerlerin Suriye'den, Galiçya'dan, Makedonya ve Dobruca'dan frengi aldıklarını, aldıkları frengiyi

⁶⁶² Ahmet Emin Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, (Çev.: Birgen Keşoğlu), (Yay. Haz.: Serkan Yazıcı-Enis Şahin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, 293.

⁶⁶³ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki toplam kaybı hakkındaki çeşitli istatistikler için bkz. Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölüm*, 132-153.

⁶⁶⁴ Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, 295.

⁶⁶⁵ Yücel Yanıkdağ, *Healing The Nation, Prisoners of War, Medicine and Nationalism in Turkey, 1914-1939*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013, 119-170.

⁶⁶⁶ Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, 295.

de eşlerine, çocuklarına, ailelerine, komşularına ve en nihayetinde bütün köye aşıladıklarını üzüntüyle dile getiriyordu.⁶⁶⁷

Gerçekten de I. Dünya Savaşı'nda frengi çeşitli cephelerde savaşan askerler ve subaylar arasında oldukça yaygınlaşmıştı. Irak'taki VI. Ordu bölgesi doktorlarından Abdülkadir Noyan, hatıralarında zührevi hastalıklardan özellikle frenginin Musul ve Bağdat civarındaki fahişeler ile onlarla temas eden asker ve subaylar arasında oldukça yaygın olduğundan bahsetmekteydi. Noyan'a göre, bölgedeki sıhhiye müdürlerinin elinde yeteri derece sivil tabip olmadığından fuhuş işin içinden çıkılmaz bir hal almış ve bu nedenle ordu komutanlığı, Bağdat ve Musul'da zührevi hastalıklar mücadelesini bizzat yürütmeye başlamıştı. Fuhuşla meşgul kadınlar, komutanlık tarafından muayene ve tedavi altına alınmışlardı. Ayrıca frengili asker ve subaylar da tedavi edilmeye başlanmıştı. Noyan'a göre frenginin artmasının nedeni, savaşın uzaması dolayısıyla ailelerinden uzun süre uzak kalan erkeklerde cinsi duyguların artmasıydı. Yine savaşın getirdiği sefalet ve geçim sıkıntılarıyla yüzleşip fuhuşa sürüklenen kadınların artması da frenginin yayılmasının bir diğer nedeniydi. Buna ilaveten Doğu vilayetlerinden göç ederek güneye doğru gelen birçok kadınların da gayrimeşru hayata atılmaları zührevi hastalıklarının yayılmasında bir diğer etkeni. Bazı rakamlarda veren Noyan, 1916 yılı Mart ayından 1917 yılı Aralık ayına kadar 694, 1917 yılı içinde de 614 kişinin frengiye yakalandığını belirtiyordu. Musul'da ise 1918 yılı başından Aralık sonuna kadar frengili 429 kişinin olduğunu ifade ediyordu.⁶⁶⁸

Eldeki verilere göre, frenginin sıklıkla görüldüğü diğer bir cephe III. Ordu bölgesi olan Kafkas (Doğu) Cephesi idi. I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'ndeki frengi vakaları ve alınan önlemlere yönelik bilgiler veren önemli kaynaklardan biri cephe doktoru Tevfik Salim (Sağlam) Bey'e aittir. Doktor Tevfik Bey'in verdiği bilgilere göre, III. Ordu'nun salgınlarla mücadele bölgesi Erzurum ve Trabzon vilayetlerinin Rus işgali altında olmayan kısımlarıyla Ankara ve Sivas vilayetleri, Kayseri, Niğde ve Canik sancakları idi. Frengi gibi zührevi hastalıklar, cephe bölgesinde özellikle sahil şeridi ve muhacirler arasında 1916 ve 1917 yıllarında oldukça artmıştı. Cephede frengiye karşı zayıf bir

⁶⁶⁷ “Anadolu Muhabir-i Mahsusumuzdan: Türk İlinde...-9- Anadolu'nun Dört Derdi Var: Sıtma, Frengi, Çocuk Düşürme, Az Doğurma”, *Akşam*, 9 Teşrin-i evvel 1335/9 Ekim 1919.

⁶⁶⁸ Abdülkadir Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*, Son Havadis Matbaası, Ankara 1956, 91-92.

mücadele yürütülmesine rağmen askerlerde görülen frengi ve belsoğukluğu vakalarının sebebi tespit edilmeye çalışılmış, bu konuda mülkiye tabiplerine bilgi verilmişti. Frengili askerlerin yarısı, sivil veya askeri hastanelerde muayene ve tedavi edilmişlerdi. Askerde frengiye yakalananlar ise ilk tedavi evresinden sonra Talas ve Merzifon'daki şifa yurtlarına gönderilmiş ve burada uzun süreli tedavi altına alınmışlardı.⁶⁶⁹ Bu cephede de frenginin temel sebebi, savaşın sebep olduğu sefaletin fuhşu artırmasıydı. Zile'de 80 kadar fahişenin bulunması bunun bir göstergesiydi. Frenginin cephe bölgesinde nerelerde ve ne kadar olduğu tam olarak bilinmemekteydi.⁶⁷⁰ Bununla birlikte III. Ordu Kıtaaatı'na bağlı birliklerde 1917 yılının ağustos ayına ait yayımlanan bir istatistiğe göre, aynı yılın aynı ayı içerisinde toplam frengili sayısı 142 idi.⁶⁷¹

Yukarıdaki bilgilere bakılırsa savaş alanlarında frenginin yayılmasının altında yatan temel sebep fuhuştı. Gerçekten de I. Dünya Savaşı ile birlikte fuhuş o derece artmıştı ki, cephelere hatta cephe gerisine kadar ulaşmıştı.⁶⁷² Bu konuyla ilgili Lâpseki Mevki Kumandanlığından gönderilen 10 Nisan 1918 tarihli bir yazıda savaş bölgesinde on beş-yirmi fahişenin askerlere frengi bulaştırmalarından ötürü vilayet dâhilinden

⁶⁶⁹ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, Askeri Matbaa, İstanbul 1941, 61, 65.

⁶⁷⁰ Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, 325-326.

⁶⁷¹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, 156.

⁶⁷² I. Dünya Savaşı sırasında toplumsal ahlak bunalımı hakkında detaylı bilgi için bkz. Çiğdem Oğuz , *"Moral Crisis" on the Ottoman Homefront During the First World War*, (Unpublished Phd Thesis), Leiden University 2018. Savaş döneminde ahlaksızlığın ve fuhşun cephe gerisindeki asker ailelerine kadar yayıldığı anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı'nda sadece ordu içerisindeki asker ve subaylar değil onların cephe gerisinde bıraktıkları eşlerinin de fuhuş vb. gibi kötü yollara düştüğü ve bu şekilde frengiye maruz kaldıkları görülmekteydi. Bu hususta 26 Aralık 1914 tarihinde asker zevcesi Hatice Ayişe, Hatice Ayişe'nin annesi Fatma ve babası İsmail Bey imzalı Meclis-i Mebusan'a gönderilen bir mektup, asker ailelerinin içinde bulunduğu kötü durumu ve cephe gerisinde yaşanan ahlaksızlıkları gözler önüne seriyor ve mektupta aynen şu ifadelerle yer veriliyordu:

"Meclis-i Mebusan Reisi Efendimize

Saadetlü beyimiz millet babası efendimiz

Cümle-i İslam din düşmanları ile muharebe ediyor. Evlatlarımız muharebede şehit oluyor. Haremleri din ve devlet namusudur. Şehit düşmüş bir askerin haremını maaş yapacağız dediler. İnegöl'den Bursa'ya aldırıldılar. Belediye azası Hacı Ahmet'in çiftliğine kapadılar. İrzina geçtiler. O... yaptılar. Hacı Ahmet frengi illetindedir. Biçare asker haremı de frengi oldu. Hala şimdi Hacı Ahmet'in yanında kapatmadır. Hem asker namusu kırıldı hem de din-i devlet ırzı yıkıldı. Bu nasıl olur. Sizin namusunuz kabul eder mi. Memleket frengi illetinde olan bu adam ile kapatması Müslüman için caiz midir. Allah aşkına Müslüman asker, şehit namusunu arayınız. Hürmetinize düştük. Gazetelerde sizin millet meclisinin dediği sözleri görüyoruz. Sizi Allah bağışlasın. Namusu kıran kâfirlerin şerrini tahkik ediniz. Adalet isteriz efendimiz.", BOA, DH. EUM. 2. Şb./35-1-78; Başka bir olayda da Mustafa adında biri, 30 Aralık 1914 tarihinde Uluborlu'dan Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafında, oğlunun hudut boylarında askerlik yaptığını, oğlunun zevcesinin de Yaşar adındaki biri tarafından "fil-i şeni" edildiğini ancak Yaşar'ın babasının serveti dolayısıyla layıkıyla yargılamadığını esfle dile getiriyor, devamında da "melun" olarak nitelendirdiği Yaşar'ın yargılanmasını talep ediyor ve şu acı verici cümleleri söylüyordu: "Paymal olan o kıymetli namusumuza siz de acıyınız, siz de ağlayınız.". BOA, DH. EUM. 2. Şb./35-6-2.

çıkarılmaları istenmişti.⁶⁷³ Ayrıca V. Ordu Sıhhiye Riyasetinden gönderilen 3487 numaralı ve 9 Kasım 1917 tarihli yazıda;

“Memleketimizin hemen her köşesinde tesadüf edilen gizli ve müthiş tahribatı ile mevcudiyet-i milliyemizi kemiren emraz-ı zühreviye son zamanlarda hemen müstevli bir şekil almış, zabitan ve efrad-ı askeriye meyanında da tesirat-ı faciası baş göstermeye başlamıştır.” deniliyordu.

Yazının devamında ise V. Orduya ait bölgede hastalığın ve gizli fuhşun önlenmesi için gerekli önlemlerin alındığı ancak yetersiz kaldığı ifade ediliyordu. Askere alınan kişilerin yarısında zührevi hastalık görüldüğü, hastalığın özellikle İzmir, Uzunköprü, Gelibolu, Bursa, Aydın, Antalya ve Manisa gibi yerlerde sıklıkla görüldüğü belirtiliyordu. Bu sebeple frengi ve diğer zührevi hastalıkları bir nebze olsun önlemek için İstanbul’da Hilal-i Ahmer sergisinde sergilenen zührevi hastalıklarla ilgili modellerin özellikle Bandırma, İzmir ve Aydın gibi kolordu merkezlerine gönderilmesi isteniyordu.⁶⁷⁴

Frengi sadece cephelerde düşmana karşı çarpışan askerler arasında görülmedi. Esir Türk subay ve askerleri arasında da frenginin görüldüğü anlaşılmaktaydı. 1916 yılında Ruslara esir düşen ve yaklaşık iki sene Sibirya’nın Nikolsk kasabasında esarette kalan Mülazım-ı evvel Hüseyin Hamit, kaleme aldığı günlüklerinde esaret dönüşünde 7 Mayıs 1918 tarihinde Varşova’dayken karantina mahallinde kendilerine belsoğukluğu ve frengi ilacı verildiğini ifade etmekteydi.⁶⁷⁵ Yolun’un da belirttiği üzere özellikle Rusya’daki Türk esirlerin kadınlarla kurdukları gönle ya da cinsi duygulara dayanan ilişkileri, esirler arasında frengi gibi hastalıkların ortaya çıkma ihtimalini artırdığı da bir gerçektir.⁶⁷⁶

⁶⁷³ BOA, DH. ŞFR/581-114-1.

⁶⁷⁴ KA, Belge No: 714/158; KA, Belge No: 714/158-1.

⁶⁷⁵ Hüseyin Hamit, *Bir Osmanlı Subayının Esaret Günlükleri*, (Haz.: Serkan Erdal-Hasan Demirci), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, 210.

⁶⁷⁶ Murat Yolun, “Siperde Venüs’ün Peşinde Koşmak: Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda Frengi Gibi Zührevi Hastalıkların Ortaya Çıkışı”, *Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak (Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı Pratikleri)*, (Ed.: İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, 296-299.

1.9.2. Frengiyi Önlemek İçin Askerlere Yönelik Tedavi Usulleri ve Uygulamalar

Osmanlı yetkililerin frengiyle mücadele ettiği yıllarda bir de I. Dünya Savaşı'yla yüzleşmeleri, onlar açısından zaten ülke genelinde yaygın olarak görülen frenginin daha da yayılması anlamına gelmekteydi. Ülke genelinde mevcut frenginin cephelerde yayılmasını önlemek için birtakım çarelere başvuruldu. Frengi ve diğer zührevi hastalıkların olası bir asker kaybına neden olacağı endişeleri, devlet yetkililerinin bu hastalıkla ordu içerisindeki mücadelesinde itici unsur oldu.⁶⁷⁷ Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, savaş başladıktan bir müddet sonra 7 Kasım 1915 tarihinde “*Frengili Efradın Tedavisi*” başlığıyla toplamda dört maddeyi içeren bir dizi kararlar aldı.⁶⁷⁸ Karar metnin başında öncelikli olarak kararın alınma sebebi ve amacı ortaya koyulmuştu. Buna göre; *Hizmet-i Askeriye Kabiliyet-i Bedeniye Nizamnamesi*⁶⁷⁹ gereğince hastalığını bulaştırabilecek frengili askerlerin tecil edildiği ancak kendilerini tedavi ettirmedikleri dile getiriliyordu. Frengili askerlerin bir usul çerçevesinde tedavi edilmelerini sağlamak ve memleketi önemli bir hastalıktan kurtarmak için bazı kararlar alındığı ifade ediliyordu. Bu kararlara göre; İstanbul için askere alma şubeleri ve askeri hastaneler, İstanbul ahalisinden ya da taşralı olup İstanbul'da ikamet edenlerden frengili olanları Hizmet-i Askeriye Kabiliyet-i Bedeniye Nizamnamesi'ne göre yine tecil edeceklerdi. Tecil işleminden sonra frengili askerleri, frengi tedavi defterine kaydedecek ve İstanbul'da Cerrahpaşa, Beyoğlu'nda Zükur hastanelerine ve Üsküdar'da Sıhhiye dispanserine makbuz karşılığında teslim edeceklerdi. Makbuzları esas defterlere de ayrıca işaretleyeceklerdi. Askere alma şubeleri ve askeri hastaneler, bu şekilde tecil ve tedaviye

⁶⁷⁷ Elif Mahir Metinsoy, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Kadınları, Gündelik Yaşamda Siyaset ve Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023, 248.

⁶⁷⁸ BOA, DH. HŞ/22-72; BOA, DH. EUM. LVZ/30-103-1; BOA, DH. MB. HPS/156-14-1-1. Karar, 29 Kasım 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir. bkz. BOA, DH. UMVM/124-6; “Frengili Efradın Suret-i Tedavisi Hakkında İttihaz Olunan Tedabire Dair 25 Teşrin-i evvel 331 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1332.

⁶⁷⁹ 1910 tarihinde neşredilen bu nizamname, toplamda 79 sayfadan ibaret olup “*Hizmet-i Askeriye Kabiliyet-i Bedeniye Nizamnamesi*” adını taşımaktaydı. 266 maddeden ibaret olan bu nizamnamenin “*P-Emraz-ı Umumiye*” başlıklı kısmının 33. maddesi “*Daül-efrenc ve Emraz-ı Zühreviye-i Saire*” yani frengi ve zührevi hastalıklara ilişkin, bkz. *Hizmet-i Askeriye Kabiliyet-i Bedeniye Nizamnamesi*, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1326, 10-12. Bu nizamname, 1914 yılından neşredilen “*Hizmet-i Askeriye Kabiliyet-i Bedeniye Muayenesine Ait Talimat*” ile yürütülmekteydi. Toplamda 14 kısımdan ve eklerden oluşan talimatname ile askerlik hizmetine engel oluşturan hastalıklar belirtilmişti. Bkz. *Hizmet-i Askeriye Kabiliyet-i Bedeniye Muayenesine Ait Talimat*, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Dördüncü Şube, Matbaa-ı Askeriye-Süleymaniye, İstanbul 1330, 2-8.

gönderdikleri askerlerin künyelerini ve nerelere teslim edildiklerini Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi ve Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyetine ileteceklerdi. Taşrada da aynı işlem yapılacaktı. Taşrada bulunan asker alma şubeleri ve askeri hastaneler, frengili askerleri mülkiye ya da belediye hastanelerine sevk edecek, eğer böyle bir hastane yoksa belediye dairelerine göndereceklerdi. Yine tecil edilip tedaviye gönderilen frengili askerlerin künyeleri Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesine ve memleketin en büyük mülkiye tabibine gönderilecekti. Askerlik hizmeti sırasında frengiye yakalanan askerlerin tedavileri, askeri hastanelerde ya da askeri kıtalarda gerçekleştirilecekti. Frengili askerlerin tedavisi, kendileri terhis edildikten sonraysa mülkiye hastanelerine devredilecekti.⁶⁸⁰ Frengili askerlerin bu şekilde tedavi ettirilmesi ve takiplerinin yapılabilmesi için frengi tedavi defteri basılarak asker alma şubelerine ve askeri hastanelere gönderilmişti. Asker alma şubeleri ve askeri kıtalar, tedavi ettikleri frengilileri bu deftere düzenli olarak gerekli açıklamaları yazarak kaydedecekleri. Frengili askerlerin devir ve teslim olunduğu mülkiye ve belediye hastaneleriyle belediye tabiplerinin de bu şekilde bir defter tutmaları da önerilmişti.⁶⁸¹

Aynı yıl içerisinde Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi, yukarıdaki kararlarda belirtildiği üzere frengili askerlerin ne şekilde tedavi edileceğine dair bir “*Frengi Tedavi Defteri*” düzenledi.⁶⁸² Defterde hastanın vilayeti, sancağı, kazası, nahiyesi, ahz-ı asker şubesi, köyü, mahallesi, hane numarası, ismi, pederinin ismi, frengiye tutulduğu tarih ve hastanın durumu hakkında bilgiler yer almaktaydı.⁶⁸³ Askerlerin nasıl tedavi edilecekleri de anlatılmıştı. Buna göre; frengi teşhis edilir edilmez tedavi seri bir şekilde yapılmalıydı. Frengi, cıva ile arsenik birleşimi olan neosalvarsan ve iyodürle tedavi edilecekti. Ordu içerisindeki frengili askerler esas olarak cıva ile tedavi edilmekteydi. Tercihe bağlı olarak

⁶⁸⁰ Terhis olduktan sonra askeri kıta doktoru tarafından frengili olduğuna dair tedavi cüzdanına şerh düşülen askeri efradın, memleketlerine döndükten sonra ahz-ı asker şubeleri tarafından sıhhiye müfettişliğine, mahalli belediye ya da seyyar tabibe bildirilmeleri gerekiyordu. Bu konuda gerekli hassasiyetlerin gösterilmesi adına Harbiye Nezareti Sıhhiye Riyaseti’nce 19 Temmuz 1914 tarihinde gerekli tebligat yapılmıştı. “Frengili Olan Efrad-ı Müstebdelenin Cüzdanlarına Kıtaları Etıbbası Tarafından Şerh Verilmesi Hakkında 6 Temmuz Sene 1330 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 1, Hilâl Matbaası, İstanbul 1331.

⁶⁸¹ BOA, DH. HŞ/22-72; BOA, DH. EUM. LVZ/30-103-1; BOA, DH. MB. HPS/156-14-1-1; BOA, DH. UMVM/124-6; “Frengili Efradın Suret-i Tedavisi Hakkında İttihaz Olunan Tedabire Dair 25 Teşrin-i evvel 1331 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1332.

⁶⁸² KA, Belge No: 849/22.

⁶⁸³ KA, Belge No: 849/22-2.

cıva, kas içerisine şırınga edilmek suretiyle uygulanmalı ve tedavi cetveline göre de takip edilmeliydi. Dişleri bozuk olan frengililerde cıva kullanımı, kötü etkiler meydana getirdiği için cıva tedavisine başlamadan önce dişler iyice temizlenmeliydi. Tedavi başladıktan sonra da ağız, her gün sabunla yıkanmalı ve bikarbonatlı suyla ağız içi çalkalanmalıydı. Frengili askerin ağzında çürümüş dişleri varsa çıkartılmalı ve hasta, tedavi sırasında sigara içmemeliydi. Tedavi başlamadan önce hastanın idrarı incelenmeli ve idrarda albümin maddesine rastlanması durumunda frengi teşhisi konularak cıva tedavisine devam edilmeliydi. Hasta ayakta değil, hastanede tedavi edilmeli ve böbrek hastalarına cıva kullanılırken dikkatli olunmalıydı.⁶⁸⁴ Cıva şırıngası hafta bir defa hastanın dayanıklılığına göre beş ya da on santigram miktarında yapılmalıydı. Şırıngadan bir gün önce hasta, hamama gitmeliydi. Ordu içerisindeki frengili askerlerin tedavisinde neosalvarsan az olarak uygulanmaktaydı. Neosalvarsan, ender durumlarda bir doz şeklinde 0.60 gram miktarında yapılmalıydı. Neosalvarsan böbrek ve kalp hastalarına uygulanırken dikkatli davranılmalıydı. Cıva tedavisi sonuç vermezse hastaya günlük iki gram iyot potasyum verilmeliydi. Yine sonuç alınmazsa bir doz neosalvarsan uygulanmalıydı. Frengili askerlerde görünürde hiçbir frengi belirtisi kalmaz sadece baş ve kemik ağrıları olursa sadece iyodür kullanılmalıydı. Sonuç alınmadığı takdirde iyodür ve cıva birlikte şırınga edilmeliydi. Frengili askerlerin terhis olurken tedavi defterlerine ne kadar süre tedavi gördükleri yazılmalıydı. Frengiliye her altı ayda bir en yakın laboratuvarında Wassermann testi yapılmalı ve eğer hasta bir buçuk yıl tedavi altındaysa ve test sonucu iyileştiği anlaşılırsa kendisine *teehhül şehadetnamesi* (evlilikten önce sıhhat vesikası) verilerek defterine kaydedilmeliydi.⁶⁸⁵

Gerçekten bir süre sonra frengili askerlerin tecil edilip künyelerinin Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesine gönderildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu hususta Harbiye Nezaretinin 3 *Teşrin-i sani* 331 [16 Kasım 1915] *Tarihli Tahrirat-ı Umumiyesinde* belirtildiği üzere Haydarpaşa Askeri muayenehanesindeki frengili askerlerin tecil işlemleri yapılmış ve künyeleri de ilgili daireye gönderilmişti. Yine yukarıda değinilen frengi tedavi defterlerinin de basılıp askeri hastanelere gönderildiği görülmektedir. Genelgede dikkat çeken bir başka nokta da sadece askerlerin değil askerlerin ailelerinin de muayene ve tedavi edilerek frengili olup olmadıklarının anlaşılmasının

⁶⁸⁴ KA, Belge No: 849/22-1.

⁶⁸⁵ KA, Belge No: 849/22-2.

emredilmesi idi.⁶⁸⁶ *Frengili Efrada Mahsus Tedavi Defterlerinin Gönderildiğine Dair 3 Kânun-ı evvel sene 331* [16 Aralık 1915] *Tarihli Tahrirat-ı Umumiye* de ise frengi tedavi defterinden hastanelere yüz elli adet gönderildiği, tecil edilen frengili askerlere, terhis oldukları komutanlıklarca verilen defterlerin alınarak bu defterlerden verilmesi gerektiği bildirilmişti. Yine bu genelgede frengili askerlerin takiplerinin yapıp bu defterlere işlenmesi ve “*frengi mücadelesine germiyyet verilmesi*” önemle tavsiye edilmişti.⁶⁸⁷ Bununla birlikte talimatta da belirtildiği üzere İstanbul’da frengili askerlerin muayene ve tedavileri için Cerrahpaşa, Beyoğlu Zükur hastaneleri ve Üsküdar’da Sıhhiye dispanserinde yatak ayrılmıştı. Ancak 26 Şubat 1917 tarihinde Sıhhiye Müdür-i Umumisi Doktor Adnan Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen resmi yazıda, frengili askerlerin masraflarını karşılayacak yeterli bütçe olmadığından dolayı bundan vazgeçilmişti. Aynı belgede frengili askerlerin Pangaltı’daki Tatbikat Hastanesi’nde muayene ve tedavi edildikleri de ifade edilmişti.⁶⁸⁸

Frengili askerlerin tecil edilmesi ve tedavi süresince bazı sorunlarla da karşılaşmıştı. Asker alma şubeleri, frengili askerlere tecil raporu verirken bir müddet belirtmemeleri bu askerlerin sürekli tecilli olmasına ve takip edilememesine neden olmuştu. Bu türden olaylar artınca Harbiye Nezareti, 25 Aralık 1915 tarihinde *Frengili Efrad Hakkında Zeylen Yazılan 12 Kânun-i evvel sene 331 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye* adlı bir genelge göndererek asker alma şubelerince verilen tecil raporlarına müddet konmasını ve bu müddetin de bir yıl süreyle olmasını kararlaştırmıştı. Tecil işlemlerini askeri hastanelerin yapması durumundaysa tedavi gören frengili askerin hastanede kaldığı süre hesaplanacak ve bu süre bir yıllık tecil süresinden düşülerek tecil raporuna kaydedilecekti.⁶⁸⁹ Bu tür sorunların artması dolayısıyla asker alma şubeleri ve askeri hastanelere 21 Ekim 1916 tarihinde bir genelge daha gönderilerek frengili askerlerin

⁶⁸⁶ “Frengili Efrad ile Ailelelerinin Suret-i Tedavilerine ve Tedaviden İctinap Edenler Hakkında Yapılacak Muameleye Dair 3 Teşrin-i sani 331 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1332.

⁶⁸⁷ “Frengili Efrada Mahsus Tedavi Defterlerinin Gönderildiğine Dair 3 Kânun-i evvel sene 331 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1332.

⁶⁸⁸ BOA, DH. UMVM/95-52-2.

⁶⁸⁹ “Frengili Efrad Hakkında Zeylen Yazılan 12 Kânun-i evvel sene 331 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1332.

tedavilerinin ve takiplerinin özenle yapılması bildirilmişti.⁶⁹⁰ Sonradan gönderilen genelgelerden de frengili askerlerin tecil edilerek künyelerinin gönderildiği ve tedavilerinin düzenli olarak yapılmasının istendiği anlaşılmaktadır.⁶⁹¹

Bu arada frengili askerlerin mülkiye hastanelerine tedaviye gönderilmesi ve tecil edilmeleriyle ilgili başka sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu konuda IV. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Riyasetinin 3 Ocak 1916 tarihli yazısıyla Antalya Mutasarrıflığının 12. Fırka Ahz-ı Asker Riyasetine çektiği 27 Aralık 1915 tarihli telgraf dikkat çekiciydi. Gönderilen bu yazılarda, asker alma bölgelerinde mülkiye hastanelerine teslim edilen frengililerin toplu olarak frengi hastanesi bulunan bir yere sevkleri ya da serbest bırakılmalarından başka bir çare olmadığı, bunların tedavisinin bir usul dairesinde yapılması gerektiği önemle dile getiriliyordu. Bu tür şikâyetler üzerine Harbiye Nezareti, 20 Ocak 1916 tarihinde Ordu Dairesine gönderdiği yazısında üçüncü devrede olup bulaşma özelliği taşımayan frengililerin tecil ve mülkiye hastanelerine teslim edilmemelerini bildirmişti.⁶⁹²

Frengili askerlerin tedavisiyle ilgili karşılaşılan bir diğer problem ise tecilli frengili askerlerin hastalıklarını tedavi ettirmemeleriydi. Bu tür olaylarda artış yaşanınca Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi İkinci Reisi Hasan Kudret, Ordu Dairesine 27 Şubat 1916 tarihinde resmi yazı göndermişti. Yazıda İstanbul ve taşrada asker alma şubeleri ve askeri hastaneleri hekimlerince raporlu olarak geçici olarak terhis edilen ve mülkiye ve diğer hastanelere sevk edilen frengili askerlerin çoğunun hastanelere başvurmuyarak kendilerini tedavi ettirmediklerinden bahsediliyordu. Böylesi durumların tecilden beklenen amacı boşa çıkardığı, sonraki seneler silahaltına alınacak askerlere de kötü bir örnek oluşturduğu ifade ediliyordu. Ayrıca askerlerin frengili oldukları dile getirilerek bunu askerden kaçmak için bir bahane olarak kullanabilecekleri de vurgulanıyordu. Yazının devamında ise bu tür suiistimallerin önünün alınması için asker alma şubelerince

⁶⁹⁰ “Frengili Efradın Muntazaman Tedavilerine İtina Olunması Hakkında 8 Teşrin-i evvel sene 332 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 3, Matbaa-ı Bahriye, Dersaadet 1333-1917.

⁶⁹¹ “Frengili Efradın Suret-i Tedavilerine Ait Celp Olunan Cetvelin İrsali Hakkında 9 Teşrin-i evvel sene 332 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 3, Matbaa-ı Bahriye, Dersaadet 1333-1917; “Frengi ile Malul Efradın Hüsn-i Tedavilerine İhtimam Edilmesi Hakkında 26 Teşrin-i evvel sene 332 Tarihli Tahrirat-ı Umumiye”, *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*, Cild 3, Matbaa-ı Bahriye, Dersaadet 1333-1917.

⁶⁹² MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), Klasör: 2216, Dosya: 65, Fihrist: 1-1.

frengili askerlere verilecek defterlerin düzenli olarak kontrol edilmesi, şırınga yapılan askerlerin defterlerindeki ilgili yere (+) işareti konması, tedavi için hastanelere başvurmayan askerlere celp kâğıdı gönderilerek askere çağrılmaları emredilmişti.⁶⁹³

Bir süre sonra da frengili askerlerin tecil edilmelerinin bazı sakıncalarının anlaşıldığı görülmektedir. I. Dünya Savaşı'nda 1915'te Ordu Dairesi Başkan Yardımcılığı görevini yürüten Behiç (Erkin) Bey, *Hâtırat*'ında ordu içerisinde firarilerin oldukça fazla olduğunu, hatta orduya katılmamak için bazılarının bilerek frengi hastalığına yakalandıklarını ve bunun önüne geçmek içinse “*frengili amele taburları*” oluşturmaya mecbur olduklarını ifade etmişti.⁶⁹⁴ Bu konuda ayrıca Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen 26 Şubat 1916 tarihli yazıda, tecil edilip memleketlerine gönderilen frengili askerlerin kendi mahallerince tedavilerinin sıhhi memurların yetersizliği dolayısıyla mümkün olmadığı, bu gibi kişilerin hastalıklarını köylerine ve ailelerine bulaştırma tehlikelerinin olduğu belirtiliyordu. Yazının devamındaysa bu gibi askerlerin tecil edilmeyerek askerlik hizmetine alınarak bunlardan “*frengili amele taburları*” oluşturulup geri hizmetler de –mesela Ankara şimendifer hattında- çalıştırılmalarının daha uygun olacağı ifade ediliyordu.⁶⁹⁵ Bu yazıdan bir süre sonra Harbiye Nezareti Ordu Dairesinden ordulara gönderilen 16 Temmuz 1917 tarihli emre göre “*Frengili Efrad-ı Cedide ve İkmaliyenin Suret-i Ahz ve Sevk ve Tedavileri Hakkında Talimat*” hazırlanarak yürürlüğe kondu.⁶⁹⁶ Toplamda 11 maddeden oluşan talimatname özetle şu hükümleri içermekteydi:

Frengili askerler hiçbir şekilde tecil edilmeyecek, seferberlikten bu talimatname çıkana kadar tecil edilen frengili askerler dahi yeniden askere alınacaktı. Bu askerler arasında hastanede yatacak derecede olanlar, Kolordu Ahz-ı Asker Riyaseti Sertababetince alınacak tertibe göre fırka ya da kolordu merkez hastanelerinde yeterli süre tedavi edilip şırıngaları ayakta yapılacak duruma getirildikten sonra görevli oldukları frengili amele taburuna sevk edileceklerdi. Hastanede yatmaya ihtiyacı olmayan askerler ise doğrudan askere alınacaktı. Bu şekilde askere çağrılan ve muayene ile frengili olduğu anlaşılan tüm askerlerin hastalığa yakalanma tarihleri, ilk müşahedeleri, hangi tarihe

⁶⁹³ BDH, Klasör: 2216, Dosya: 65, Fihrist: 1-13.

⁶⁹⁴ Behiç Erkin, *Hâtırat (1876-1958)*, (Haz: Ali Birinci), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, 143.

⁶⁹⁵ BDH, Klasör: 2216, Dosya: 65, Fihrist: 1-17.

⁶⁹⁶ KA, Belge No: 849/21; KA, Belge No: 849/21-1; *Frengili Efrad-ı Cedide ve İkmaliyenin Suret-i Ahz ve Sevk ve Tedavileri Hakkında Talimat*, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1333/1917, 2-8.

kadar ne kadar şırınga verildiği ile tedavisinin ne şekilde yapıldığını gösteren *frengi tedavi defteri*, yeniden incelenecekti. Hastaneye yatırılanların defterleri ise amele taburuna gönderilecekti. (Madde 1-3.).⁶⁹⁷

Askeri hastanelerce tedavi altına alınmış frengili askerlere de derhal bir frengi defteri verilecek ve tedavileri bu şekilde izlenecekti. Hastaneye frengi tedavi defteriyle gelenlerin ya da şubesi tarafından gönderilenlerin tedavisine aynı şekilde bu defter üzerinden devam edilecekti. Frengili askerlere, hastaneden taburcu edilip amele taburuna sevk edilecekleri sırada frengi tedavi defterleri de verilecekti. Bu defterlerde ilgili hastaya hastanece yapılan müşahedeler ile şırınga tarihleri yazılıydı. Frengili askerler, tedavi sürecinden sonra şubelerine sevk edilirlerken doktorları tarafından onaylı frengi tedavi defterlerinin son şırınga hanesine ilgili hastanenin resmi mührü vurulacaktı. Frengili askerin bu defteri kasten ya da sehven kaybetmesi durumunda hastanece posta şubesine ve hatta hizmet edeceği frengili amele taburu kumandanlığına gönderilmeliydi. Frengili amele taburlarının kadrosu, teşkilat yapısı ve yeri ile hangi asker alma şubelerinin frengili askerleri hangi frengili amele taburuna ne şekilde sevk edilecekleri Ordu Dairesince belirlenerek ilgili yerlere bildirilmişti. (Madde 4-5.).⁶⁹⁸

Frengili amele taburlarına katılan askerlerden ellerinde frengi tedavi defteri bulunmayanlara kıta tabibi tarafından taburun mührü vurulmuş bir şekilde onaylı, açıklamalı künyesi ve ilk müşahedesini gösteren bir frengi tedavi defteri verilecek ve hemen şırıngalarına başlanacaktı. Beraberinde defterleriyle gelen frengili askerlerin ya da ahz-ı asker şubelerinden postayla gönderilenlerin tedavisine bu defterler üzerinden devam edecek ayrıca bir defter düzenlenmeyecekti. Hastanelerde, ahz-ı asker şubelerinde veya tabiplerde kalan defterler de derhal gönderilecekti. Bu şekilde frengili amele taburlarında tedavi edilip hastalığını bulaştırma tehlikesi taşımayan askerler, amele taburunun bulunduğu kolorduya ya da kolordu tarafından verilecek talimatlara göre peyderpey silahlı kıtalara sevk edileceklerdi. Fakat hastalığı bulaşıcı bir nitelik taşımayan frengili askerlerin tedavisine katılacakları kıtalar tabipleri tarafından yapıp takip edilecekti. Frengili askerlerin frengi tedavi defterleri, bulundukları amele taburu tarafından askerlerin katılacakları kıta tabiplerine postayla gönderilecek ve gönderilen bu defterlerde

⁶⁹⁷ KA, Belge No: 849/21-1; *Frengili Efrad-ı Cedide ve İkmalîyenin*, 2-3.

⁶⁹⁸ KA, Belge No: 849/21-1; KA, Belge No: 849/21-2; *Frengili Efrad-ı Cedide ve İkmalîyenin*, 3-4.

son şırına hanesi tabipçe imzalanıp mühürlenecekti. Frengili amele taburları tabipleri tarafından ordu ya da kolordu baştabipliğine her ay sonunda dört numaralı bir istatistik gönderilecekti. Verilecek istatistiğin rapor kısmında kaç frengili askerin tedaviye alındığı ve kaçının tedavi sonrası kıtasına katıldığı, ne kadarının hastaneye sevkinin zorunlu olduğu belirtilecek ve bu gibi askerlerin sevk ve idare şekliyle tedavilerinin yapılma usulleri hakkında açıklama yapılacaktı. (Madde 6-7.).⁶⁹⁹

Frengili askerlerin hasta oldukları sürekli göz önünde bulundurulacak ve hastanelerinde, amele taburlarında ve katılacakları kıtalarında bu gibi askerlere dikkat edilecek, dışarıyla temas kurmalarına ve hastalıklarını başkalarına bulaştırmalarına kesinlikle izin verilmeyecekti. Frengili askerler arasında ruhen ve bedenlen bitkin durumdakiler, onaylı frengi tedavi defterleriyle birlikte memleketlerindeki mahalli mülki tabiplere teslim edilecek ve tedavileri bu şekilde yapılacaktı. Ordu içerisinde frengililerden sağlamlara frengi geçmemesi için yürürlükte olan bütün sıhhi önlemlere uyulacaktı. Frengili askerlere yönelik hastane tabipleri, amele taburları ve görevli oldukları kıtaları tabipleri tarafından frengiyle ilgili konferanslar düzenlenecekti. Mümkünse frengiyle ilgili mulaj ve levhalar gösterilecek ve askerin frengiden kurtulması için gerekli telkinlerde bulunulacaktı. Frengi tedavisinde tıbbi tedaviyle fıkri terbiye birlikte yürütülmeliydi. (Madde 8-9.).⁷⁰⁰

Askerlik vazifesi ya da terhisi sırasında frengili askerlerin son şırına hanesi, ilgili tabip tarafından mühürlenecek ve tedavisine devam edilebilmesi için frengi tedavi defterleri ellerine verilecek ya da doğrudan belediye tabiplerine gönderilmek üzere postayla ahz-ı asker şubelerine iletilecekti. Askerliğini yapan ya da terhis olacak frengililerin hüviyet cüzdanlarına da frengili oldukları kaydedilecek ve bu kayıt ahz-ı asker şubelerindeki esas defterlere de düşülecekti. Ahz-ı asker şubeleri, memleketlerine dönen frengilileri frengi tedavi defterleriyle birlikte mahalli belediye zabıtlarına teslim edecek ve teslim edildikleri askerin bulunduğu vilayet sıhhiye müdüriyetine açıklamalı künyeleriyle bildirecekti. Bu talimat, frenginin askerlik hizmetine engel olmadığı ve frengilinin ordu içerisinde başarıyla tedavi edildiğini göz önünde bulundurarak bütün ahz-

⁶⁹⁹ KA, Belge No: 849/21-2; KA, Belge No: 849/21-3; *Frengili Efrad-ı Cedide ve İkmaliyenin*, 4-6.

⁷⁰⁰ KA, Belge No: 849/21-3; *Frengili Efrad-ı Cedide ve İkmaliyenin*, 6-7.

1 asker şubeleri, frengili amele taburları, kıta kumandanlarıyla tabipleri ve askeri hastaneler baştabiplerince ciddiyle uygulanmalıydı. (Madde 10-11.).⁷⁰¹

Bu talimatnamenin bir süre sonra faaliyete konduğu anlaşılmaktadır. Ankara’da V. Kolordu Ahz-ı Asker Reisi Ali Bey tarafından Sıhhiye Nezaretine yazılan 22 Ocak 1918 tarihli yazıda Zonguldak’a sevk edilecek frengili askerlerden bahsediyordu. Yazının devamında Kastamonu bölgesinde de henüz hava değişikliği için izinleri bitmemiş daha on sekiz frengili asker olduğunun anlaşıldığı, bunların da izinleri bitiminde diğerleri gibi Zonguldak Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı emrine verilmesi kararlaştırıldığı ifade edilmişti.⁷⁰² Diğer bir deyimle artık frengili askerler, ordu içerisinde çeşitli hizmetlerde bulunmaya başlamıştı.

Türk orduları içerisindeki frengili amele taburları uygulamasının savaş sonuna kadar devam ettiği, hatta komutanlıklarca ilgili ordu birimlerine sorulduğu ancak her ordu içerisinde uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Yıldırım Orduları Kumandanlığının IV., VII. ve VIII. Ordu Sıhhiye riyasetlerine çektiği 18 Temmuz 1918 tarihli telgrafında, ordu emrindeki amele taburlarında ayrıca frengili bölüklerinin olup olmadığı ve eğer varsa hemen bildirilmesi emredilmişti.⁷⁰³ Bu ordular içerisinde IV. Ordu Sıhhiye Müfettişliği tarafından ertesi gün verilen cevapta ordu emrinde amele taburunun ve frengili bölüklerin olmadığı bildirilmişti.⁷⁰⁴

Frengili amele taburlarının kurulmasına ilişkin talimatnamede askeri tabiplerin, frengili askerlere frengiyle ilgili mulaj ve levhalar göstermek suretiyle bilgilendirmede bulunmaları emredilmişti. Bu konuda V. Ordu Sahra Sıhhiye Müfettişliği adına Müderris Süleyman tarafından Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderilen 17 Eylül 1917 tarihli yazıda, ordu mıntıkasında zührevi hastalıkların gittikçe arttığından bahsedilmiş ve zührevi hastalıkların afetinin ne derecede tehlikeli olduğuyla ilgili model ve levhaların bir irşad heyeti aracılığıyla gösterilmesi istenmişti.⁷⁰⁵ Ordu içerisindeki frengi mücadelesi bağlamında Sıhhiye Müdüriyetinin ordu komutanlıklarına ilaç yardımında bulunduğu da görülmüyordu. Bu konuda Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Yıldırım Orduları

⁷⁰¹ KA, Belge No: 849/21-3; KA, Belge No: 849/21-4; *Frengili Efrad-ı Cedide ve İkmaliyenin*, 7-8.

⁷⁰² MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), Kutu: 193, Gömlek: 126, Belge No: 126-1.

⁷⁰³ BDH, Klasör: 3750, Dosya: 23, Fihrist: 2.

⁷⁰⁴ BDH, Klasör: 3750, Dosya: 23, Fihrist: 2-1.

⁷⁰⁵ KA, Belge No: 714/158.

Kumandanlığına gönderilen 6 Temmuz 1918 tarihli yazıda, 5000 bin adet cıva ampulünün, 20 kilo iyod potasyumun, 200 adet otuzluk, 24 adet kırk beşlik, 50 adet altmışlık ve altmış 65 doksanlık toplamda ise 560 adet şişe neosalvarsan ilacının gönderilmek üzere postaya verildiği bildirilmişti.⁷⁰⁶ Frengiyle mücadele hususunda özen ve çaba gösteren Yıldırım Orduları Grubu Sıhhiye Müfettiş ve Mıntıka Emraz-ı Sâriye Mücadele Reisi Miralay İbrahim Tali Bey'e⁷⁰⁷ Sıhhiye Müdür-i Umumisi Vekili Adnan Bey tarafından 16 Temmuz 1918 tarihli yazıda teşekkür edilmişti.⁷⁰⁸

Türk ordusu içerisinde frengiyle mücadelede her türlü sarf edilse de, savaşın sonlarına doğru frenginin daha da yaygınlaştığı görülmekteydi. Bu durum ordu tabiplerinin raporlarına da yansımıştı. Nitekim II. Ordu Sertabibi Necip'in 11 Ağustos 1918 tarihinde Yıldırım Grubu Sıhhiye Müfettişliğine iletilen raporunda, ordu mıntıkası olan Halep, Şam gibi yerlerde özellikle halk arasında frengi ve belsoğukluğu gibi hastalıkların *istilaî* bir şekilde yayıldığından ve her geçen gün de Türk ordusunda gelecek nesiller için tehlike arz ettiğinden söz ediliyordu. Frenginin ordu bölgesinde önlenmesi için görüşlerini de belirten Sertabip Necip, frenginin ancak bölgede fuhşun önlenmesine ve hasta olanların ciddi olarak gerekli ilaçlarla tedavi edilmesine bağlı olduğunu dile getiriyordu. Türk ordusundaki askerler ve subaylar arasında zührevi hastalıkların yüzde

⁷⁰⁶ BDH, Klasör: 3750, Dosya: 23, Fihrist: 1-4.

⁷⁰⁷ İbrahim Tali (Öngören) Bey, Yusuf Tali Paşa'nın oğlu olarak 1875 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Askeri Tıbbiyeden 1893 yılında Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Haydarpaşa Hastanesi'nde stajını tamamladıktan sonra Humbarahane Hastanesi'nde görev yapmış ve aynı zamanda Tıbbiye Hariciye Seririyatı'nda çalışarak operatör unvanını almıştır. Trablusgarp Savaşı'nda Mısır'dan Bingazi'ye gelerek Bingazi Havalisi Sıhhiye Reisliği yapmıştır. Bu görevde bulunduğu sırada 1912 yılında sol koluna felç inmesi nedeniyle İstanbul'a dönmek zorunda kalmış ve ardından Balkan Savaşı Seferberliğine katılmıştır. Sırasıyla Samsun Redif Fırkası Sıhhiye Bölüğü Sertababeti, 10. Kolordu Sertababeti ve Sol Cenah Sertababeti görevlerinde bulunmuştur. 1913 yılında Van, Ankara, Kayseri gibi yerlerde çıkan tifüs ve humma-yı racia ile mücadele etmek üzere görevlendirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda önce Sıhhiye Dairesi Reisliği Vekâleti, sonrasında ise 3. Ordu Sıhhiye Riyaseti Vekâleti, 1915 yılında 2. Ordu Sıhhiye Riyaseti, Çanakkale ordusu ile beraber Seddülbahir, aynı ordu ile Diyarbakır ve Kafkas Ordusu Sıhhiye Müfettişliği görevlerini üstlenmiştir. İstanbul'a döndükten sonra Almanya'da yaralı askerleri ve askerlerin sıhhi durumunu teftişle görevlendirilmiştir. 1916 yılında Varşova'da düzenlenen tıp kongresine katılmıştır. 1918 yılında da Yıldırım Orduları Sıhhiye Müfettişliğine atanmış ve mütarekeye kadar bu görevi yapmıştır. Mütarekeden sonra da sırasıyla Sıhhiye Dairesi İkinci Müfettişliği, 9. Kolordu Kıtaları Sıhhiye Müfettişliği, 15. Kolordu Sertabip Vekâleti görevlerini yerine getirmiştir. 1920 yılında Şark Cephesi Sıhhiye Reisliği yapan İbrahim Tali Bey, TBMM tarafından Rusya'ya gönderilen heyette müşavir olarak yer almıştır. Aynı yıl Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kongresi'ne heyeti temsilen katılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1925 yılında Diyarbakır'dan mebus seçilmiş, 1926'da CHF, İstanbul, sonra da Trakya Teşkilatı müfettişi görevlerini yapmıştır. 1927 yılında Meclis Grup Reis Vekilliği yaparak aynı tarihte oluşturulan Birinci Umum Müfettişliğine tayin edilmiştir. 5 yıl mebusluktan uzak kalan İbrahim Tali Bey, 1936 yılından sonra yeniden Diyarbakır'dan mebus olarak seçilmiştir. Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 170.

⁷⁰⁸ BDH, Klasör: 3750, Dosya: 23, Fihrist: 1-5.

5-10 arasında olduğunu altını çiziyor ancak gerekli önlemlerin alınmadığı takdirde bu oranın korkunç boyutlara ulaşacağı konusunda da komutanlığı uyarıyordu. Yazının sonunda da frenginin “bir mesele-i hayatiye” şekline girdiğini açıkça söylemişti.⁷⁰⁹

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için 30 Ekim 1918 tarihinde sona erip mütareke hükümlerine göre Türk ordusu terhis edilince ordu içerisinde bulunan frengililerin memleketlerine dönmesi neticesinde frenginin ülke geneline yayıldığı görülmekteydi. Dönemin doktor ve aydınlarının yaptıkları açıklamalarda, ülkede frenginin I. Dünya Savaşı’ndan sonra daha da yaygınlaştığını vurgulamaları bunun temel dayanağını oluşturmaktaydı. Bu doktorlardan biri olan İzzet Kamil Bey, basına yaptığı açıklamada frenginin savaştan sonra daha da yaygınlaştığını ifade ediyordu:

*“Malumunuzdur ki bu iş harp senesinde efrad-ı milletin hemen dörtte üçü taht-ı silaha alınmış ve muhtelif mahallere sevk edilmişti. Bu efrad meyanında Bahriyeye mensup olanlar hatta Basra’da bile bulunsalar frengiye musap olunca hemen İstanbul’a sevk ediliyorlardı ve Bahriye Hastahanesinde tedavi olunuyorlardı. Binaenaleyh Bahriyeli efradın hastahane istatistiki mevcuttur. Bu efradın miktarına polis ve jandarma dahi dâhil olduğu halde beş seneden beri tedavi edilen frengi musabibinin adedi iki bini tecavüz etmiyor. Harbiye Nezaretince tutulan istatistikten malumatım yok. Çünkü onlar ordu merkez hastahanelerinde dahi hususi tedaviehaneler tesis etmişlerdir. Bunlar hakkında muhterem meslektaşlarım Şükrü Mehmet, Ali Rıza ve Rüştü Mehmet beylerden malumat istihsal mümkündür. Harp esnasında Romanya ve Galiçya’ya giden ordularımız efradının mühim bir kısmı bu hastalığa müptela olarak şehrimize avdet etmişler ve hastalığın intişarına sebep olmuşlardır.”*⁷¹⁰

Gerçekten de savaştan sonra mağlup bir ülkenin çeşitli sosyoekonomik ve toplumsal sorunlarla karşılaşması, İstanbul’da ve taşrada frenginin artması sonucunu doğurmuş ve dolayısıyla bu hastalıkla çeşitli şekillerle mücadeleyle zorunlu kılmıştı.

⁷⁰⁹ BDH, Klasör: 3750, Dosya: 23, Fihrist: 14-1; BDH, Klasör: 3750, Dosya: 23, Fihrist: 14.

⁷¹⁰ “Tereddi Propagandası Frengiye Dair Mülâkât”, *Akşam*, 27 Eylül 1335/27 Eylül 1919.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE'DEN CUMHURİYET'E FRENGİ İLE MÜCADELE (1918-1923)

2.1. İSTANBUL'DA FRENGİ MÜCADELESİ

2.1.1. Frenginin Yayıldığı Ortam: Mütareke İstanbul'unun Genel Görünümü ve Yaşanan Ahlakî Buhran

Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri adına İngiltere ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılmıştı.⁷¹¹ O dönem için her ne kadar mütareke şartlarına göre, İstanbul'da müttefik askeri gücü bulundurulmayacağına dair söz verilmiş olsa da 13 Kasım 1918'den itibaren başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletlerinin diğer güçleri, İstanbul'u fiili olarak işgal etmişlerdi.⁷¹²

Devletin savaştan mağlup olarak ayrılması ve gerçekleştirilen işgal hareketleri, başta İstanbul olmak üzere ülke genelinde toplumsal dinamiklerde bir değişim ve dönüşümün tetikleyicisi oldu. Savaşın başlamsıyla birlikte ülke, ekonomik anlamda bir darboğaz içerisine girmiş, savaşın bitmesiyle de maddi sıkıntılar daha fazla hissedilmeye başlamıştı. Hayat pahalılığı artmaya ve enflasyon tırmanmaya devam etmişti.⁷¹³ Her ne kadar bu enflasyon kimilerinin zenginleşmesine neden olsa da her geçen gün insanların alım gücü düşerken yoksulluk ve sefalet de aynı oranda artış göstermişti.⁷¹⁴ Yaşanan yoksulluk ve sefalet, insanların hayat tarzına da yansımıştı.⁷¹⁵ Maddi olarak alım gücünün düşmesi, vurgunculuk ve karaborsayı beraberinde getirmiş, un, ekmek, şeker, yağ, kömür

⁷¹¹ *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, 35-52.

⁷¹² Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, (Çev. Ahmet Kaçmaz), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, 15-16.

⁷¹³ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, 143-148. Dönemin kaynaklarına göre, 1922 yılında göçmenlerin ve diğer yabancıların İstanbul nüfusuna oranı yüzde 30 civarındaydı. Dünyada hayat pahalılığının en fazla yaşandığı şehirlerin başını İstanbul çekiyordu. Solita Solano, "Today Constantinople", *The National Geographic Magazine*, Vol. XLI, No. 1, January 1922, 661.

⁷¹⁴ "Sefalet, Sefalet! Çaresi?", *İleri*, 25 Mayıs 1337/25 Mayıs 1921.

⁷¹⁵ Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 41. Yoksulluk ve sefalet, sadece insanların hayat tarzlarının değişmesine değil, hastalıklara yakalanmalarına da neden olmuştu. Dönemin Sıhhiye Müdürünün açıklamalarına göre, ekonomik olarak çöküntü insanların düzgün beslenememesine yol açmaktaydı. Eğer insanların ekonomik durumu düzelse hastalıklara yakalanma riskleri de o derece azalabilirdi. "Şehrimizin Ahvâl-i Sıhhiyesi", *Memleket*, 21 Şubat 1335/21 Şubat 1919.

gibi temel gıda ve ihtiyaç maddelerine ulaşımında bir hayli güçlükler çekilmişti.⁷¹⁶ Tüm bu sıkıntılara bir de İstanbul'a başka vilayetlerden ve dışarıdan yapılan göçler eklenince ekonomik ve toplumsal yozlaşma, hayatın bütün kesimlerine sıçramıştı.⁷¹⁷

1919 yılının ortalarında İzmir'in işgali üzerine Anadolu'nun batısından ve diğer vilayetlerinden gelen muhacirler⁷¹⁸ ile 1920 yılı başlarından itibaren Bolşevik ordularından kaçıp gelen Beyaz Ruslar⁷¹⁹, İstanbul şehrinin çehresine başka bir hava katmıştı. Devlet, mesken buhranıyla uğraşırken⁷²⁰ Beyaz Ruslar da İstanbul'un eğlence hayatına renk katmışlar, “*Haraşolar*”, Türk erkeklerinin yeni gözdeleleri olurken Türk kadınlarına da yeni bir moda, yeni bir giyim tarzı bağlamında örnek teşkil etmişlerdi.⁷²¹ Hiç şüphesiz dönemin kamuoyunda da belirtildiği üzere gelen bu Beyaz Ruslar, şehrin sıhhi, ahlaki ve toplumsal olarak yozlaşmasında önemli bir paya sahip olmuşlardı.⁷²²

İşgalci güçler, geçinmek için çalışmak zorunda olan Beyaz Ruslar⁷²³ ve geçim derdi yükünü üzerinden atmak isteyen İstanbul vatandaşları, kendilerine lazım olan morali, eğlence mekânlarında bulmuştu.⁷²⁴ Bu durum, toplumda ister istemez manevi bir bozukluğa neden olmuş, şehirde ahlaki bir yozlaşma baş göstermişti. Ahlakî yozlaşmanın

⁷¹⁶ Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, 30-72.

⁷¹⁷ Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, 74.

⁷¹⁸ Hatice Yıldırım, *Mütareke Döneminde Göç ve İskân (1918-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 13-54.

⁷¹⁹ Rusya'da 1917 yılındaki Ekim Devrimi'nden sonra başlayan iç savaş dolayısıyla sayıları 50 bin ile 200 bin arasında olduğu çeşitli eserlerde dile getirilen Beyaz Rusların, Türkiye'ye gelişi ve yaşayış serüveni hakkında hatıra ve akademik türden çeşitli eserler bulunmaktadır. Bunlardan öne çıkanları şunlardır: Véra Dumesnil, *İşgal İstanbul'u*, (Çev. Emre Öktem), İstanbul Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1993; Jak Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar (1920-1990)*, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1990; Svetlana Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar 1919-1929*, (Çev. Uğur Büke), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2015; Bülent Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2015; Oya Dağlar Macar, Elçin Macar, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2010.

⁷²⁰ “Mesken Buhranı”, *Vakit*, 22 Şubat 1335/22 Şubat 1919; “İstanbul'da Mesken Buhranı Günden Güne Artıyor ve Bu Müthiş Dertten Herkes Şikâyet Ediyor”, *Dersaadet*, 11 Eylül 1336/11 Eylül 1920.

⁷²¹ *İstanbul 1914-1923*, (Haz. Stefanos Yerasimos.), (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul 1996, 88.

⁷²² *Tasvir-i Efkâr*, 4 Şubat 1920 tarihli sayısında, şehre gelen Rus muhacirlerinin türlü tehlikeler doğurduğunu ve bunların İstanbul'da fuhuşhane ve kumarhane açarak şehrin asayiş ve güvenliğine zarar verdikleri ifade ediliyordu. “Rus Muhaceretinin Şehrimizde İras Ettiği Vahim Tehlikeler”, *Tasvir-i Efkâr*, 4 Şubat 1336/4 Şubat 1920; Tababet-i Akliye ve Asabiye Hastanesi doktorlarından Mazhar Osman Bey de fuhşun nedeni olarak İstanbul'a gelen Rus mültecileri görmüştü. Ona göre “...*İstanbul kokaine, fuhşa esir oldu. Çar ordularına altı yüz sene karşı duran İstanbul, Rus orospularına mağlup olmuştu.*”. Mazhar Osman, “Hilâli Ahzar (Yeşil Hilâl), İçki Aleyhdarı Gençler Birliği”, *Sıhhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933, 781.

⁷²³ Eğlence mekânlarında çalışanların neredeyse tamamı Beyaz Ruslar idi. Oya Dağlar Macar, Elçin Macar, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de*, 83.

⁷²⁴ Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri*, 199-204.

tek sebebi İstanbul'a gelen Beyaz Ruslar değildi. Dersaadet Polis Mektebi Müdürü Hizmet-i Faaliye ve Terbiye-i Bedeniye Muallimi Mustafa Galip'e göre, I. Dünya Savaşı'nın getirdiği hastalık, sefalet ve insan bünyesindeki ruhsal sorunlar, fuhşun en büyük etkenleriydi. Ayrıca şehirde bulunan tiyatro ve sinemaların, halkın hazmedemeyeceği bir şekilde açık ve müstehcen⁷²⁵ olduğunu ve bunun da özellikle gençler arasında ahlaki yozlaşmayı artırdığını belirtiyordu.⁷²⁶ Bu ahlaki yozlaşma, dönemin edebi eserlerinin de konusu olmuştu. Bu anlamda Yakup Kadri, mütareke İstanbul'undaki ahlaki çöküntüyü anlattığı eserine, oldukça anlamlı bir şekilde “*Sodom ve Gomore*” ismini vermişti.⁷²⁷ Ahmet Rasim de “*O zamanki bütün İstanbul gençliğinin ve irfanının bir tarihçesi mahiyetindedir*” diye nitelendirdiği *Fuhş-ı Atik* adlı eserinde mütareke İstanbul'undaki hovardalık ve fuhşu işlemişti.⁷²⁸ Sadece edebi eserlerde değil dönemin kamuoyunda da ahlak meselesi, sıkça dile getirilmişti.⁷²⁹

⁷²⁵ Osmanlı'da ilk pornografik film olan *Fahişenin Kızı*, 1922 yılında İstanbul'da Kadıköy Sineması'nda gösterime girmiş, ancak genel ahlaka aykırı bulunduğundan gösterimi yasaklanmıştı. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karakışla, *Eski Hayatlar, Eski Hatıralar*, 311-314.

⁷²⁶ Mustafa Galip, *Fahişeler Hayatı ve Redâet-i Ahlakiye*, Mahmud Bey Matbaası, 1338/1922, 7.

⁷²⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

⁷²⁸ Ahmet Rasim'e göre *fuhş-ı atik* (eski fuhuş), yenisi yanında antika gibi kalmaktaydı. I. Dünya Savaşı'yla birlikte yaygınlaşan fuhşun, eskisinden daha fazla olduğunu insanlığı ve medeniyeti mahvettiğini ifade ediyordu. Ahmet Rasim, *Eski Maceralardan Fuhş-ı Atik*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1922, 13. Ahmet Rasim'in *Fuhş-ı Atik* adlı eseri, *Akşam*'ın 2 Mayıs 1922 tarihli sayısında duyurulmuş ve okuyuculara tavsiye edilmişti. Eserin yarım asır öncesinin hovardalık âlemlerinin gelişimini anlattığına dikkat çekiliyordu. Eserde ayrıca iffet ve ismetle ilgili mevzular, işret ve sefahat dolapları, meyhane, umumhane safahatı ve fuhuş ve fahişe tertibatı, kapatma, dost tutma hikâyeleriyle Beyoğlu hayatı, bu hayatlardaki sefil kişilerin kabahatleri, bunların halet-i ruhiyeleri, eski mahalle baskınları, kabadayılığın bu âlemler üzerindeki hâkimiyet ve etkilerine de yer verdiği ifade edilmekteydi. Bundan başka fuhşun hangi hanelerin kapısını çalabildiği, çalıp girdiği ne gibi su-i terbiyenin fuhşa kapı açtığı, o devirdeki fuhşun bir tahlilinin anlatıldığından bahsedilmekteydi. Eserin, 50 kuruş fiyatla İkdâm Matbaası'nda satıldığı duyuruluyordu. “*Fuhş-ı Atik*”, *Akşam*, 2 Mayıs 1338/2 Mayıs 1922; “*Eski Maceralar/Fuhş-ı Atik*”, *İleri*, 4 Mayıs 1338/4 Mayıs 1922; Renîn de 27 Ekim 1922 tarihli sayısında bu eseri okuyucularına tavsiye etmişti. *Renîn*, 27 Teşrin-i evvel 1338/27 Ekim 1922.

⁷²⁹ *Vakit*, 13 Eylül 1918 tarihli sayısında “*Edep ve Ahlak Meseleleri*” başlığıyla bir haber yayınlamıştı. Haberde, gazete, Dâhiliye Nezaretinin memleketin edep ve ahlak meseleleriyle ciddi bir biçimde uğraşmaya karar verdiğini, bu bağlamda fuhuş meselesinin düzenlenmesinin de ilgili nezaretçe dikkate alınacağını ve toplumun ahlakının muhafazası konusunda icraatta bulunacağını belirtiyordu. Gazete yazının devamında ise okuyucuları tarafından kendilerine gönderilen biri Kadıköy diğeri Beyoğlu'ndaki ahlaki çöküntünün ne derecede olduğunu içeren iki mektuba yer vermiş, bu iki mektup konusunda Dâhiliye Nezaretinin Polis Müdüriyet-i Umumiyesinin dikkatini çekmek amacını dile getirmişti. “*Edep ve Ahlak Meseleleri*”, *Vakit*, 13 Eylül 1334/13 Eylül 1918; *Tevhid-i Efkar* da 25 Haziran 1921 tarihli sayısında şöyle diyordu: “*Kimse inkâr edemez ki İstanbul müthiş bir buhran-ı ahlak içinde bulunuyor. Bu buhranın teşeddüdü demek, önüne geçilemeyecek kadar sâri ve mevt-i muhakkak müntic bir maraz-ı içtimainin zuhuru demektir.*”. “*Tiyatro ve Sinemalardaki Münasebetsizlik*”, *Tevhid-i Efkar*, 6 Haziran 1337/6 Haziran 1921; Bir süre sonra Polis Müdüriyet-i Umumiyesi, Müslüman kadınların erkeklerle beraber Beyoğlu'ndaki sinema ve tiyatrolara gitmelerini yasaklamıştı. Ayrıca yine Müslüman kadınların Kadıköy'de Mısırlıoğlu ve Papazın Bağ bahçelerinde erkeklerle bir masa etrafında oturmalarını da önleyici birtakım kararlar almıştı. Polis

Ahlaki yozlaşmanın olduğu Türkiye'nin “Sodom ve Gomore”sinde fuhuş ve buna bağlı olarak frengi⁷³⁰, işte böyle bir ortamda “içtimaî bir deri” olmaya devam etmişti.⁷³¹

2.1.2. Mütareke İstanbul’unda Frengililerin Sayısı ve Frengi İstatistikleri

2.1.2.1. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi ve Doktorlar Arasında Frengili Sayılarına İlişkin Bir Tartışma

Sıhhiye Umum Müdürü Doktor Abdullah Cevdet Bey⁷³², *Vakit*’in 11 Temmuz 1919 tarihli sayısında aynı gazetenin yazarıyla yaptığı bir mülakatta memleketin sıhhi durumunu dile getirerek frengi konusuna eğiliyordu. “*Bizi en ziyade meşgul eden frengi hastalığı hiçbir zaman bugünkü kadar vasi tahribat yapmamıştır*” diyen Abdullah Cevdet, bütçenin ve ödeneğin yetersizliğinden şikâyet ederek yine de İstanbul’da ve taşrada bu hastalığın önüne geçmek için büyük çaba sarf ettiklerini belirtiyordu.⁷³³ Bu açıklamadan iki gün sonra da memleketin sıhhi durumuna dair verdiği başka bir

Müdüriyetine göre bundaki amaç, kadınların hürriyetini engellemek değil, edep ve ananelere uymalarını sağlamaktır. “Ahlak Meselesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 17 Temmuz 1337/17 Temmuz 1921.

⁷³⁰ Mütareke döneminde de frenginin temel kaynağı olarak fuhuş ve randevu evleri görülüyordu. “Frengi Afeti”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ağustos 1337/6 Ağustos 1921.

⁷³¹ Frenginin özellikle I. Dünya Savaşı’ndan sonra İstanbul’da ve Anadolu’da iyice arttığı fikrine karşı olan doktorlar da vardı. Bu doktorlardan biri Doktor Osman Şerafeddin idi. *Tasvir-i Efkâr*’ın 1 Kasım 1919 tarihli sayısında yayınladığı “*Musahabe-i Tıbbiye: Frengi Mücadelesine Dair Birkaç Söz*” başlıklı yazısında şunları söylüyordu: “*Birkaç sene zarfında frenginin ve emraz-ı zühreviyenin birdenbire böyle büyük bir mikyasta intişar etmesine ve bu derece tevessüüne sebep olarak muharebeyi ve muharebenin getirdiği inkılabat-ı içtimaiyeyi gösteriyoruz. Ahlaksızlığa, emraz-ı zühreviyenin intişarına, ihtikâra ve her şeye muharebeyi sebep göstermek acaba doğru mudur? Her millet için büyük bir tecrübe, bir imtihan sahnesi olan muharebeyi bu inkılabatta yegâne amel-i hakiki diye kabul edebilir miyiz? Ve bütün mesuliyet muharebeye mi raci olacak? Meseleyi tamik etmeden ve esbab-ı hakikiyeyi araştırmadan her şeyden muharebeyi mesul tutmak biraz basit düşündür. Zannederim hele muharebenin hitamıyla beraber bütün fenalıkların zail oluverceğine, ucuzluğun avdet edeceğine, insanların hemen hak ve adalet dairesinde yaşamaya başlayacaklarına inanmak pek büyük bir safderunluktur. Şüphe yok ki, muharebe bütün bu içtimai fenalıkların sebep-i hakikisi değildir.*”. Doktor Osman Şerafeddin, “*Musahabe-i Tıbbiye: Frengi Mücadelesine Dair Birkaç Söz*”, *Tasvir-i Efkâr*, 1 Teşrin-i sâni 1335/1 Kasım 1919.

⁷³² Abdullah Cevdet Bey, 1869 yılında Mamüretülaziz’de doğdu. Tıbbiyede öğrenimini sırasında sürgün edildiği Trablus’ta bir süre kaldıktan sonra Mısır’a kaçarak *İçtiha* matbaasını kurdu. Meşrutiyet’ten sonra İstanbul’a gelerek matbaa ve mecmuasını buraya taşıdı. “Abdullah Cevdet Bey’in Tayini: Sıhhiye Müdüriyeti”, *Yenigün*, 20 Mart 1335/20 Mart 1919. Doktor Abdullah Cevdet’in biyografisi ve siyasi hayatıyla ilgili geniş ve detaylı bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981. Hanioğlu, Abdullah Cevdet Bey’in hayatı boyunca gelebildiği en yüksek devlet görevinin Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi’ne atanmasının olduğunu ifade etmektedir. Sıhhiye Umum Müdürü görevi süresince Abdullah Cevdet Bey’in özellikle kız öğrencilerin tıp mekteplerine alınması, köylerdeki sağlık hizmetlerinde modernleşme, sıhhi teşkilatta çağdaşlaşma, savaştan kalan silahların satılmak suretiyle sağlık hizmetlerinde kullanılması gibi konularda çalıştığını da belirtmektedir. Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet*, 298.

⁷³³ “Sıhhi Vaziyetimiz Ne Haldedir?”, *Vakit*, 11 Temmuz 1335/11 Temmuz 1919.

beyanatında yine frengi meselesine eğilerek şunları söylüyordu: “*Frengi hastalığı bugünlerde çok tevessü etti. Bu da harbin mevludlarındandır. Buna karşı taşradaki müessesata kabil olduğu kadar muavenet ediyoruz. Biri İstanbul’da diğeri Üsküdar’da iki dispanser yaptık. Daha da açacağız.*”⁷³⁴

Sıhhiye Müdürünün yukarıdaki açıklamalarından üç hafta kadar sonra frengili sayılarına dair basına verdiği bilgiler gündemi sarsıcı nitelikte oldu. Doktor Abdullah Cevdet Bey’in *Zaman* yazarına gönderdiği yazısında İstanbul’da frengililerin miktarına ilişkin vermiş olduğu rakamlar gerek kamuoyunda gerekse dönemin doktorları arasında büyük bir tartışma başlattı. Tartışmanın kaynağı olan açıklama, *Zaman*’ın 5 Ağustos 1919 tarihli sayısında “*Frengi Tehlikesi*” başlığıyla yayınlandı. Abdullah Cevdet Bey tarafından yapılan açıklamaya göre, frengililerin sayısına dair en iyi bilgileri veren daire Polis Müdüriyetiydi. Bu nedenle şehirde 40 bin frengili kadının bulunduğu haberi doğruduydu. Frenginin yayılmasını önlemekle uğraşan sıhhi heyet ile Emraz-ı Zühreviye Hastanesi doğrudan Polis Müdüriyetine bağlıydı ve Sıhhiye Müdüriyetinin bunlar üzerinde sadece teftiş hakkı vardı. Polis Müdüriyetinin frengililere dair verdiği rakamlara iki kat daha eklenirse şehirdeki frengililerinin gerçek sayısına ancak yaklaşılabilirdi. Frenginin şehirde fazlaca görülmesini, çoğu hastanın hastalığından haberdar olmamasına, haberdar olanlarınsa üfürükçülerden medet umarak doktora başvurmamalarında ve yüksek mevkideki birçok kişinin frengili olmasına rağmen bu gibilerin polis denetimine tabi tutulmamasına dayandırmaktaydı. Doktor arkadaşlarının kendisine frengi hastalarının çokluğundan bahsettiğini de dile getirerek frengiye karşı bir çare bulunmazsa üç yıl içerisinde şehrin yüzde sekseninin frengili olacağını endişeyle karşılamaktaydı.⁷³⁵ Kısacası Abdullah Cevdet Bey’e göre, İstanbul’daki frengili kadınların sayısı 40 bin civarındaydı.

Frenginin son zamanlarda arttığı konusu bizzat yetkili ağızdan dile getirilince bir süre sonra İstanbul’da ne kadar frengili olduğu konusu basında da yer bulmaya başladı. *Tasvir-i Efkâr*’ın 19 Ağustos 1919 tarihli sayısında yaptığı “*Frengi Mücadelesi*” başlıklı haberinde İstanbul’daki frengili oranının yüzde 70 olduğu ifade edilmişti.⁷³⁶ Bunun

⁷³⁴ “Sıhhiye Müdürüyle Mülakat”, *Akşam*, 13 Temmuz 1335/13 Temmuz 1919.

⁷³⁵ “Frengi Tehlikesi”, *Zaman*, 5 Ağustos 1335/5 Ağustos 1919.

⁷³⁶ “Frengi Mücadelesi/Müthiş Afete Karşı Ne Yapmalı?”, *Tasvir-i Efkâr*, 19 Ağustos 1335/19 Ağustos 1919.

üzerine birkaç gün sonra Bakteriyolog Doktor Osman Şerafeddin ve Doktor Ali Ekrem Beyler tarafından yine aynı gazetenin 23 Ağustos 1919 tarihli nüshasında reddiye yazıldı. Doktor Şerafeddin Bey, reddiyesinde yüzde 70 oranının oldukça abartılı olduğunu, bu oranı vermenin İstanbul'daki herkesi frengili saymak anlamına geleceğini ve bunun da mümkün olmadığını dile getirmişti. Ayrıca verilere göre İstanbul'da frenginin kadın ve çocuklar da dâhil olmak üzere yüzde 3 ile 5 arasında olduğunu açıkça ifade etmişti. Doktor Ali Ekrem Bey de bu oranın oldukça abartılı olduğunu hatta bu oranı verenin “*hem cahilane hem de mütecavizane*” davrandığını belirtmişti. Yazısının genelinde ise frengiyle mücadelede doktorların vicdanlarıyla hareket etmelerinin ve işlerini ciddiyetle yapmalarının son derece önemli olduğunu ifade etmişti.⁷³⁷ Doktor Server Kâmil Bey de *İfham*'ın 21 Ağustos 1919 tarihli sayısında yayımlanan bir mülakatında Doktor Abdullah Cevdet Bey'in frengili sayısına ilişkin verdiği rakamı abartılı bularak daha iyimser bir yaklaşımla devamında

“İstanbul nüfusu azami bir milyondur. Bunun yarısını erkek yarısını kadın farz edelim. Ve bu 500.000 kadının ve ihtiyarlarla çocuklar çıktıktan sonra fuhşa sülük edebilecek çağda olanlarını 70:80 bin kadar tahmin edelim. Bu halde Cevdet Beyefendinin dedikleri gibi şehirde 40.000 frengili kadın var ise hemen hemen sinn-i buluğu ikmal etmiş olan bütün kadınların frengili olması icap eder. Bu cihetle bu rakamda mübalağa görüyorum. Müdür-i Umumi Beyefendi halkın frengiye karşı nazar-ı dikkatini celb etmek için bir parça mübalağa etmiş bulunsalar gerektir.” şeklinde bir yorumda bulunmuştu.⁷³⁸

İstanbul'da frengi vakalarının ne düzeyde olduğu konusu Amerikan Hastanesi'nin açılmasıyla birlikte iyice alevlendi. İstanbul'daki Amerikan Fevkalade Komiseri Amiral Bristol tarafından Sıhhiye Müdüriyetine verilen dilekçeyle şehirde bulunan hastanelerden birinin Amerikan hastanesi olarak kullanılması ve idare edilmesi konusunda Sıhhiye Müdürü Doktor Abdullah Cevdet Bey ile yapılan bir mülakatta kendisinin şehirde ne

⁷³⁷ “Frengi Derdi/Frengililer Yüzde 70 Değil Yüzde (3-5)”, *Tasvir-i Efkar*, 23 Ağustos 1335/23 Ağustos 1919.

⁷³⁸ “İstanbul'da Frengi/Doktor Server Kâmil Beyle Mülakat”, *İfham*, 21 Ağustos 1335/21 Ağustos 1919.

kadar frengili olduğunu bir kez daha açıklaması ortamı daha da gerginleştirdi. Abdullah Cevdet Bey'in Vakit muhabirinin

“Beyefendi, Polis Müdüriyetinde kırk bin frengili kadının kaydı bulunduğunu (Zaman) muharririne söylemişsiniz. Bunda bir yanlışlık olmasın?” sorusuna “Hayır, bu rakamı çok görmeyiniz. Bugün frengi, İstanbul’da o kadar çok tevessü etmiştir ki günde sekiz ahabınızın elini sıkıyorsanız bunlardan birinin behemehâl frengili bulunduğuna emin olabilirsiniz. Ve benim frengi için olan telaşım beyhude değil belki bildiğimden mütevelliddir. Mamefih Polis Müdüriyetine kuyudat ve vesaiiki göndermesi için yazdık.”⁷³⁹ şeklinde cevap vermesi, şehirdeki frengili sayısına dair tartışmaları iyice kızıştırmıştı.

Abdullah Cevdet'in bu sözlerine cevap çok da gecikmedi. Ahmet Emin Bey, Vakit'in 28 Ağustos 1919 tarihli sayısında kaleme aldığı “Ahlak Meselesi” başlıklı yazısında Sıhhiye Umum Müdürü Abdullah Cevdet'in söylediklerine katılmayarak ve verdiği frengi istatistiklerini abartılı bulduğunu ifade ediyordu:

“Ahlaksızlık başlı başına kabil-i mesaha değildir. Bunun derecesini ölçmek için mutlaka bir mikyasa ihtiyaç vardır. Bu günlerde ortalıkta mevzubahis olan mikyasa, frengi hastalığının derece-i tevessüdüdür. Frengi hakikatte ahlaksızlığın iyi bir mikyası addolunamaz. Çünkü ahlaksızlığın pek çok taammüm ettiği bir muhitte efradın vikaye-i nefis kabiliyetinden mahrum olması ve takayyüdat-ı sıhhiyenin noksanı, hastalığın son derecede taammümünü mucib olabilir. Bilakis pek ahlaksız bir muhitte sırf takayyüdat-ı sıhhiye sayesinde frengi, bu ahlaksızlığın derecesine bir mikyasa teşkil etmeyecek kadar mahdud kalabilir. Bununla beraber frengiyi haydi ahlaksızlığa umumi bir mikyasa diye kabul edelim. Bu takdirde hastalığın derece-i sirayeti hakkında vazih malumata malik olmamız lazımdır. Yalnız İstanbul’da 40.000 emraz-ı zühreviyeye müptela ve müseccel kadın bulunduğunu veya ahaliden yüzde yetmişinin frengili olduğunu iddia edenler, istatistik ve rakam ne demek olduğundan haberdar olmayanlardır. Bilhassa

⁷³⁹ “Amerikalılar Ne İçin Hastahane İstiyorlar?-İstanbul’da Amerika Tıbbiye Mektebi Açılıyor”, Vakit, 7 Ağustos 1335/7 Ağustos 1919.

mesul mevkilerde bulunanların bila-tahkik böyle hayalî rakamlar istimal etmeleri son derecede mucib-i teessüfdür."⁷⁴⁰

The Times'ın 11 Eylül 1919 tarihinde "Decadent Turkey-Moslem Virtues Fast Disappearing" başlığıyla yayınladığı yazıda 40 bin frengili rakamının bir kez daha verilmesi tartışmayı daha da artırıyordu.⁷⁴¹ Bu yazıdan bir süre sonra Sıhhiye Müdürünün

⁷⁴⁰ "Ahlak Meselesi 1-Meselenin Umumi Esasatı", *Vakit*, 28 Ağustos 1335/28 Ağustos 1919.

⁷⁴¹ "Decadent Turkey-Moslem Virtues Fast Disappearing", *The Times*, 11 September 1919; Bu yazının birebir çevirisi 29 Eylül 1919 tarihli bir belgede "Türkiye'nin Tereddidi/Fazail-i İslamiye Mahvolmak Üzeredir" başlığıyla aynen şöyle tercüme edilmişti: "Türkiye'nin Tereddidi/Fazail-i İslamiye Mahvolmak Üzeredir.

(Muhbir-i mahsumumuzdan) İstanbul 26 Ağustos "posta ile".

İstanbul matbuatı ahiren enzar-ı dikkati emraz-ı zühreviyenin Türkiye'de ve bilhassa İstanbul'da son seneler zarfındaki mucib-i endişe tezayüdü üzerine celb etmektedirler. Frengi Anadolu'da ve hususen ekseriyet-i nüfus Türk olan Kastamonu ve Konya vilayetlerinde çoktan beri birleşmiş olduğu halde İstanbul'da 1913 senesine kadar münteşir değil idi. Şayan-ı itimad bir Türk menbaından şayi olan malumata göre hal-i hazırda İstanbul ve mülhakatından emraz-ı zühreviye musabiyetlerinden dolayı tedavi görmüş bulunan kadın ve kızların adedi 40.000'e balığ olmaktadır ki mecmu-ı nüfusu 1.000.000 kadar olan bir şehir için müthiş bir yekûn teşkil eder. Matbuat bu derecede müstevli bir hastalığın netayiç ve tesiratına dair uzun uzadıya rapt-ı makalat eyledikleri ve frengi ile mütevaziyen tezayüd ettiği anlaşılan verem hastalığına da sütunlar tahsis ettikleri halde bunların esbabına yani son seneler zarfında Türkiye'de ve hususiyle İstanbul'da fuhşun şayan-ı dikkat surette tezayüdüne ve harb-ı umuminin tevlid eylediği felaket-i iktisadiye ve sukut-ı maneviye dair pek az söz söylemektedirler.

Türkiye'de eski idare zaten mektum tutulması ehven ve ensep olan sanat-ı fuhşun icrasına göz yummakla beraber Müslüman kadınlarında ahlak-ı umumiyenin muhafazasına pek ziyade itina ederdi. Fakat bugünkü Türk siyasiyunu gerek payitahtta ve gerek mahall-i sairede fuhş ile veyahut bunun esbab-ı hakikiyesi olan fakr u izdiham ile mücadele etmeye bir tarik ve çare bulamıyor. Muhafazakârlar mevcut ve meşhud olan sukut-ı ahlakı ekser Müslüman kadınlarının mesturiyete riayet etmemelerine atfediyorlar. Hâlbuki mesturiyetin gizli fuhş pek müsait bir şey olduğu ve efendi sınıfının ekseriyetle yüzü açık gezen hanımlarının pek namuskâr bir hayat geçirdikleri meydandadır. Hükümet, İslam fahişeliğini resmen kabul ve tasdik etmediği gibi emraz-ı zühreviyenin men-i intişarına az çok hizmet eden muayene-i tıbbiyenin de Müslüman fahişelerine teşmiline muvafakat etmiyor. Fakat diğer taraftan mülceca-ı fuhş olan birtakım Müslüman hanelerinin seddine veyahut taaddiyat-ı ahlakîyenin esbab-ı asliyesinden olan ihtikârın tecziyesine dair de hiçbir tedbir ittihaz eylememektedir. Ekser Osmanlı etıbbasının kifayetsizliği ve menfaatperestisi, hastahane ve edviye noksanı, daülküülün tezayüdü ve müşkülât-ı saire de tedabir-i ciddiye ittihazına mani avamil meyanında tadad olunabiliyor.

Hükümet Türk erbab-ı mesaisi arasında rakı istimalatının men-i tevessüüne efendilerin kemal-i tehalükle devam eyledikleri hususi kumarhanelerin tahdid-i miktarına muktedir olamadığı cihetle bu derd-i içtimaisi mesele-i müdhîşesini de kavrayabilmek ihtimali pek azdır. Bu hale göre Ağa Han derecesindeki Hint rical ve azamından zevatın Türk hukukunun müdafaasını deruhte ederek İstanbul'un İslam medeniyetinin merkezi ve dazail-i İslamiye tecelligahı olduğu mealinde ahiren Başvekâlet makamına takdim edilen bir istidaya imza vaz etmelerine acımak lazım gelir.

Buna binaendir ki Hint Müslümanlarının "pek sevdikleri kendi medeniyetleri yerine gazino, kumarhane ve meyhane ve emsali nahoş müştemilatıyla müterafik ecnebi medeniyetlerinin" kaim olması ihtimaliyle delgir olduklarını iddia etmek ya o Müslümanların ahvalinden tamamen bihaber olduklarını veyahut en menfur ve en mürai şekilde telkinat ile evvelen zehirlenmiş bulunduklarının bir delilidir. İstanbul'da her ne şekilde olursa olsun bir Türk hâkimiyetinin ilgası için kâfi miktarda esbab ve delail mevcuttur. Fakat bunun şekli-i hazır-ı medeniyeti Müslüman olduğunu iddia etmek gülünç olur. Çünkü bu medeniyet-i levanteyn olmaktan başka bir mahiyeti haiz değildir. Türkiye'nin iyiliğini isteyen Hintli Türk dostları bir hadise-i siyasiyeyi ki buna dair yukarıdaki mülâhataya müşabih daha birçok mütalaat serd olunabilir. İhlal ve tağyir edecekleri yerde bu mütereddi örfe tıbbi maanette bulunsalar daha nafi bir hizmet etmiş olurlardı. Elyevm İstanbul'da ve memleketin sair bazı aksamındaki Türk ekseriyeti gayr-i Müslimlerdeki kesret-i tevellüd frengi intişarı, Balkan muharebesinden beri insanca vuku bulan müthiş zayıat dolayısıyla tehdit tahtında bulunuyorç eğer

açıklamaları şehirde 40 frengili kadın olduğuna dair görüşlerindeki kararlılığı ortaya koyuyordu. Nitekim Abdullah Cevdet, bu defa *İkdam*'a verdiği 25 Eylül 1919 tarihli beyanatında 40 bin frengili olduğunda ısrar ederek istatistik cetvellerinin eksik olduğunu ve bu rakamlarla Sıhhiye Müdüriyetinin meşgul olmadığını dile getirerek bu istatistiki açıklayacak makamın Polis Müdüriyeti olduğunu bir kez daha ifade etmişti.⁷⁴²

İstanbul'da ne kadar frengili olduğuna ilişkin iddialara karşı gelen doktorlardan biri de Frengiyle Mücadele Heyeti (diğer adıyla Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Komisyonu) azalarından frengi uzmanı Doktor İzzet Kamil Bey'di. Kendisi *Akşam* ile yaptığı bir mülakatta, Sıhhiye Müdürünün İstanbul'daki frengili kadın sayısının 40 bin olduğu yönündeki açıklamalarını doğru bulmadığını ve bunun rakamın yanlış yazılmasından kaynaklanabileceğini belirtiyordu. İzzet Kamil'e göre, 40 bin olması imkânsızdı çünkü istatistiklerde 1917 senesi mayıs ayı başından 1919 senesi Ağustos sonuna kadar 3688 frengili kadın tedavi edilmişti ve İstanbul'un toplam nüfusu göz önüne alındığında 3688 frengili kadın, bu sayının yüzde biri bile değildi. Kadın frengililer arasında Rum, Ermeni, Yahudi ve Leh milletleri de buna dâhildi. Tedavi edilenlerle taşradan göç eden hastalıklı kadın ve kızlarla birlikte bu oran yüzde bir buçuk ikiye yaklaşmaktaydı. Ona göre, Osmanlı memleketindeki frengili sayısı Avrupa'daki frengili sayısından azdı.⁷⁴³ İzzet Kâmil Bey, konu frengili sayılarından açılmışken frengili erkek sayısına dair de açıklamalarda bulunmuştu:

“Malumunuzdur ki bu iş harp senesinde efrad-ı milletin hemen dörtte üçü taht-ı silaha alınmış ve muhtelif mahallere sevk edilmişti. Bu efrad meyanında Bahriyeye mensup olanlar hatta Basra'da bile bulunsalar frengiye musap olunca hemen İstanbul'a sevk ediliyorlardı ve Bahriye Hastahanesinde tedavi olunuyorlardı. Binaenaleyh Bahriyeli efradın hastahane de istatistiki mevcuttur. Bu efradın miktarına polis ve jandarma dahi dâhil olduğu halde beş seneden beri tedavi edilen frengi musabınınin adedi iki bini tecavüz etmiyor. Harbiye Nezaretince tutulan istatistikten malumatım yok. Çünkü onlar ordu merkez hastahanelerinde dahi hususi

heyet-i umumiyenin ıslahı ve hastalığın men-i sirayeti maksadıyla serian tedabir ittihaz olunmazsa tecrübekar bir İngiliz tabibinin dediği şu “Birkaç seneye kadar Türkiye meselesi siyasi mahiyetten çıkıp ancak tıbbi bir ehemmiyeti haiz olacaktır” sözü tahakkuk etmiş olacaktır.”. BOA, DH. İ. UM/19-9-1-46-4.

⁷⁴² “Ahval-i Sıhhiyemiz/Abdullah Cevdet Bey'in Beyanatı”, *İkdam*, 26 Eylül 1336/26 Eylül 1920.

⁷⁴³ “Tereddi Propagandası Frengiye Dair Mülâkât”, *Akşam*, 27 Eylül 1335/27 Eylül 1919.

*tedavihaneler tesis etmişlerdir. Bunlar hakkında muhterem meslektaşlarım Şükrü Mehmet, Ali Rıza ve Rüştü Mehmet beylerden malumat istihsal mümkündür. Harp esnasında Romanya ve Galiçya'ya giden ordularımız efradının mühim bir kısmı bu hastalığa müptela olarak şehrimize avdet etmişler ve hastalığın intişarına sebep olmuşlardır.”*⁷⁴⁴

Abdullah Cevdet'in ve *The Times*'in söylemlerine yönelik eleştiride bulunanlar sadece dönemin frengi doktorları değildi. Sivil toplum kuruluşları da şehirde 40 bin frengili olduğu fikrine karşı çıkmıştı. *Etibba-yı Mülkiye Cemiyeti*'nden gönderilen 12 Ekim 1919 tarihli bir yazıda Sıhhiye Müdürü Abdullah Cevdet'in görevini tam anlamıyla yerine getiremediğinden bahsedilerek milli menfaatlere zarar gelecek şekilde yaptığı açıklamaların içeride ve dışarda endişe verici sonuçlar doğuracağından söz edilmekteydi. *Times*'da çıkan yazının cemiyetin Abdullah Cevdet Bey hakkındaki tahminlerini haklı çıkardığı belirtilerek şöyle deniliyordu:

*“Abdullah Cevdet Bey'in milletimiz efradının büyük bir kısmını frengi illetiyle malul göstermek suretiyle isnadatta bulunması ve bu isnadatı hilaf-ı vaki olarak polis müdüriyet-i umumiyesinin kuyud-ı resmiyesine atfen bir lisan-ı katiyetle tevsik ve gazetelerle neşr eylemesi hiçbir Müslüman ve Türk vicdanının tahammül edemeyeceği derecede vahim bir şekil ve mahiyettedir. Binaenaleyh evvela mumailiyh hakkında muamele-i lazımenin ifa buyurulması ve saniyen polis müdüriyet-i umumiyesinde resmen mukayyed olan emraz-ı zühreviye musabının bel soğukluğu, şankıra-ı leyne dahi dâhil olduğu halde iki bini tecavüz etmediğinin Times gazetesiyile resmen tekzibine delalet ve milletimize indirilmek istenilen bu darbe-i müdhişenin izale-i tesiratına inayet buyurulmasını tababet-i Osmaniye ve millet-i İslamiye namına etibba-yı mülkiye cemiyeti arz ve istirham eyler.”*⁷⁴⁵

Frengi konusunda uzman olan Doktor Kölemenoglu da *Sabah*'ın 8 Kasım 1919 tarihli sayısında yayınlanan bir yazısında İstanbul'daki frengililerin 40 bin olmadığını belirtmiş ve gazetede bu yönde görüş bildirmişti.⁷⁴⁶

⁷⁴⁴ “Tereddi Propagandası Frengiye Dair Mülâkât”, *Akşam*, 27 Eylül 1335/27 Eylül 1919.

⁷⁴⁵ BOA, DH. İ. UM/19-9-1-46-3.

⁷⁴⁶ Abdullah Lülecî, *İşgal İstanbulu'nda Salgın Hastalıklar (1918-1922)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009, 70.

Tartışmalar bu şekilde sürerken *Akşam* da konuya müdahil olmuştu. *Akşam*, “*Frengi Hastalığı*” başlıklı haberinde *The Times*’ın ilgili makalesine değinmiş, uzmanların görüşlerine ve zabitanın istatistiklerine dayanarak İstanbul’da toplam frengili kadın sayısının 4 bini geçmeyeceğini, dolayısıyla şehirde 40 bin frengili kadın olduğu iddiasını oldukça abartılı bulmuştu. Yazının devamındaysa Avrupa’da fuhuş yapan kadın sayısının 300-400 bin civarında olduğunu ifade etmekteydi. Gazete fuhuşun artmasının frengiyi tetikleyeceği konusunda endişe duyanların görüşlerine de yer vermişti. Bu fikirde olanlara göre, bulaşıcı devrinde olduğu halde hastalığını kasten diğerine bulaştıranlar idam olunmalıydı. Hatta frengililer, dağlarda arazisi geniş hastanelerde dışarıyla bağlantıları kesilmek suretiyle tedavi edilmeliydi. Frengili olanları ihbar edenlerse ödüllendirilmeliydi. Gazete bazı tavsiyelerde de bulunmaktaydı. Buna göre, Ahlak Zabıtası⁷⁴⁷ sokaklarda kadınları çevireceğine frengili kadınları araştırıp bulmalıydı. Belediye doktorlarıysa sadece ölülerin defin raporlarını vermekle uğraşmamalı zabıta ile iş birliği yapıp hususi ve şüpheli evlerdeki kadınların frengili olup olmadığını araştırmalıydı.⁷⁴⁸

Frengili 40 bin kadının olduğuna dair verilen rakamların doğru olmadığı, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından 30 Eylül 1919 tarihinde basında yayınlanan bir duyurudan kesin bir şekilde anlaşıldı. Sıhhiye Müdüriyetinin açıklamalarına göre, son zamanlarda gerek Osmanlı gerekse yabancı basında ülkedeki frengili sayısı abartılı olarak ifade edilmişti ve her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de savaş sonrasında frengi endişe verici bir şekilde artmıştı. Ancak frengili miktarı hiçbir zaman tartışılan rakamlara ulaşmamıştı ve son iki yılda Polis Müdüriyetinin tedavi altına aldığı frengili kadınların sayısı iki bini geçmemişti.⁷⁴⁹

⁷⁴⁷ Ahlak Zabıtası (Zabıta-ı Ahlakiye) Teşkilatı, Polis Müdüriyetine bağlı İkinci Şube’nin Dördüncü Kısmında görev yapan memurlardan oluşturulmuştu. Polis Müdüriyeti sonradan bu vazifenin ilgi kısmı tarafından yerine getirilemeyeceğini düşünmüş ve Ahlak Zabıtası Teşkilatı’nı bir müdüriyet şekline dönüştürmeye karar vermişti. Bununla ilgili de namus sahibi insanlardan seçili bu müdüriyetin kurulması projesi Dâhiliye Nezaretine gönderilmişti. “Zabıta-ı Ahlakiye Teşkilatı”, *Akşam*, 27 Nisan 1336/27 Nisan 1920. Polis Müdür-i Umumi Esat Bey, bir demecinde Ahlak Zabıtası’nın maalesef görevini tamamen yerine getiremediğini, bunun bazı sebepleri olduğunu ve bu konuda bir düzenleme yapılması gerektiğini ifade ediyordu. “Zabıtamızın Faaliyeti ve Muhtelif İzahat”, *Akşam*, 13 Mart 1338/13 Mart 1922.

⁷⁴⁸ “Frengi Hastalığı”, *Akşam*, 27 Eylül 1335/27 Eylül 1919.

⁷⁴⁹ “Frengili Kadınların Adedi Meselesi/Söylendiği Kadar Çok Değil mi?”, *Alemdar*, 30 Eylül 1335/30 Eylül 1919; “Frengili Kadınların Adedi Resmen (2.000)i Geçmiyormuş”, *İkdam*, 30 Eylül 1335/30 Eylül 1919; Bu fahişelerin 300 kadarı evlenmek suretiyle mesleğini bırakmıştı. Fahişelerin 800’ü Rum, 500’ü Ermeni, 400’ü Musevi ve 300’ü de yabancı idi. “Emraz-ı Zühreviye/İstanbul’daki Tahribatının Derecesi”, *İkdam*, 16 Kânun-ı evvel 1335/16 Aralık 1919.

2.1.2.2. Frengililere Dair Resmî İstatistikler

Mütareke dönemi içerisinde frengililerin kesin sayısını tespit edebilmek oldukça güçtür. Verilerin toplu halde bulunmaması ve her kurumun ayrı olarak veriler hazırlaması kesin ve net bir rakamın ortaya çıkmasını zorlaştıran unsurlardır. Bununla birlikte döneme ilişkin bazı resmi kayıtlar, bazı rakamları ortaya koymaktadır. Frengili sayılarına ilişkin resmi bilgileri içeren döneme ilişkin önemli kaynaklardan birisi Şehremaneti tarafından yayınlanan sıhhî istatistiktir. Bu istatistiklerde gerek Şehremanetine bağlı hastanelerin gerekse sıhhi heyetlerin hastalıklara ilişkin rakamları bulmak mümkündür. Bu istatistiklerde frengililere ilişkin rakamlarda dikkat çekmektedir. 1918 yılından 1919 yılına kadar verilen frengi istatistiklerinde yalnızca frengili olup olmadıkları bildirilirken 1920 yılından sonraki istatistiklerde frengiden dolayı hayatını kaybedenlerin sayısı verilmişti. İstatistiklerde frengi vakalarının yaş gruplarına göre dağılımı da yapılmıştı. Buna göre 1918-1921 yılları arasındaki frengili istatistikleri şu şekildeydi:

Tablo 2.1.1. Mütareke İstanbul’unda Şehremaneti Sıhhi Heyeti Teftişi Neticesinde Görülen Frengi Vakaları⁷⁵⁰

Mütareke İstanbul’unda Şehremaneti Sıhhi Heyeti Teftişi Neticesinde Görülen Frengi Vakaları		Semtlere Göre										Toplam
		Bayezid	Fatih	Kadıköy	Beyoğlu	Üsküdar	İstinye	Anadolu Hisarı	Makrıköy (Bakırköy)	Yeniköy	Adalar	
Yıl	Yaş Grubu											
1918	0-5	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	2
	6-20	75	12	-	40	-	-	-	3	1	3	134
	21-40	47	22	-	20	-	-	2	31	2	5	129

⁷⁵⁰ “1334 Senesi Kânun-ı sâni İbtidasından Kânun-ı evveli Nihayetine Değın Şehremaneti Şuabat-ı Belediye Heyet-i Sıhhiyesi Tarafından İcra Edilen Muamelat-ı Sıhhiyeye Mütcellik İstatistikdir”, *İstanbul’un 1331; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38 Senelerine Mahsus Sıhhî İstatistikdir*, Nazir Matbaası, İstanbul 1339, 64-67; “1335 Senesi Kânun-ı sâni İbtidasından Kânun-ı evveli Nihayetine Değın Şehremaneti Şuabat-ı Belediye Heyet-i Sıhhiyesi Tarafından İcra Edilen Muamelat-ı Sıhhiyeye Mütcellik İstatistikdir”, *İstanbul’un 1331; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38 Senelerine Mahsus Sıhhî İstatistikdir*, Nazir Matbaası, İstanbul 1339, 76-79; “1336 Senesi Kânun-ı sâni İbtidasından Kânun-ı evveli Nihayetine Değın Şehremaneti Şuabat-ı Belediye Heyet-i Sıhhiyesi Tarafından İcra Edilen Muamelat-ı Sıhhiyeye Mütcellik İstatistikdir”, *İstanbul’un 1331; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38 Senelerine Mahsus Sıhhî İstatistikdir*, Nazir Matbaası, İstanbul 1339, 88-91; “1337 Senesi Kânun-ı sâni İbtidasından Kânun-ı evveli Nihayetine Değın Şehremaneti Şuabat-ı Belediye Heyet-i Sıhhiyesi Tarafından İcra Edilen Muamelat-ı Sıhhiyeye Mütcellik İstatistikdir”, *İstanbul’un 1331; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38 Senelerine Mahsus Sıhhî İstatistikdir*, Nazir Matbaası, İstanbul 1339, 100-103.

	41-80	33	3	-	45	-	-	1	20	-	4	106
1919	0-5	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	10
	6-20	50	17	-	114	8	-	1	4	-	2	196
	21-40	30	38	-	48	7	-	5	11	-	20	159
	41-80	-	21	-	3	-	-	-	-	-	3	27
1920	0-5	2	-	-	3	-	-	-	-	-	2	7
	6-20	26	28	-	29	-	-	1	5	2	5	96
	21-40	36	26	-	72	-	-	3	13	1	2	153
	41-80	3	19	-	9	-	-	-	3	-	1	35
1921	0-5	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2
	6-20	18	19	-	12	-	-	2	-	9	-	60
	21-40	25	15	-	33	-	-	11	-	5	-	89
	41-80	6	5	-	7	-	-	1	-	-	-	19
	Yaş Grubu Belli Olmayan	-	-	-	-	2	-	-	22	-	7	31
Toplam		351	226	-	447	17	-	28	112	20	54	1255
Genel Toplam												1255

Frengiden dolayı hayatını kaybedenlerin sayısı da verilmişti. Buna göre, 1920 yılında İstanbul'da frengiden toplam 25 kişi hayatını kaybetmişti. Bunların 14'ü Müslüman, 3'ü Rum, 4'ü Ermeni, 1'i Yahudi ve 3'ü de diğer milletlere mensuptu.⁷⁵¹

1921 yılından sonra frengi dolayısıyla vefat edenlere dair istatistiki bir veri bulunmadığı anlaşılmaktadır. Doktor İsmail Kenan'ın da belirttiği üzere 1921 yılından sonra istatistiklerde ne kadar frengilinin hayatını kaybettiği bilgisine yer verilmemişti. Doktor, ilgili yazısında bu konuya açıklık getiriyordu: “Diğer senelerde frengi vefiyatı kaydedilmiyor. Acaba bu kadar sene zarfında memleketimizde frengiden hiç kimse vefat etmedi mi? Maatteessüf birçok vakalar başka teşhislerle sahneye çıkıyor. Hakiki teşhis daima kapalı kalıyor. Senelerce frengili olduklarını bilmeyen ne kadar hastalar gördüm. Öyle vakalar gördüm ki şayan-ı taaccüptür.”⁷⁵² Kısacası doktor, frengililere dair verilen istatistiklerin son derece yanlış ve yanıltıcı olduğu görüşündeydi. Bu rakamlardan başka Emraz-ı Zühreviye Hastanesi ile frengi muayenehane ve dispanserlerinin verileri de bulunmaktadır. Ancak bu konular sonraki kısımlarda anlatılacağından orada ayrıca değinilecektir.

⁷⁵¹ “1336 Senesi Zarfında İstanbul'un Şehremaneti Hududu Dâhilindeki Vefiyat-ı Umumiye İstatistikidir”, *İstanbul'un 1331; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38 Senelerine Mahsus Sıhî İstatistikidir*, Nazir Matbaası, İstanbul 1339, 82-87.

⁷⁵² Doktor İsmail Kenan, “Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele”, *İzler*, Numero 16, 1 Temmuz 1926, 8.

2.1.3. Frengiyle Mücadelede Alınan Önlemler

2.1.3.1. Emraz-ı Zühreviye (Frengi) Mücadele Komisyonları ve Faaliyetleri

2.1.3.1.1. Emraz-ı Zühreviye Mücadele Komisyonu ve Toplantıları

2.1.3.1.1.1. Komisyonun İlk Toplantısı ve Faaliyetleri

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından İstanbul'da Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Komisyonu'nun kurulması, ülkenin frengiyle mücadelesiyle doğrudan ilgiliydi. İngiltere'de de dönem itibariyle frengiyle mücadele etmek amacıyla bir kuruluşun bulunması ve İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'u çeşitli şekillerde hem işgal hem de idare etmesi gibi etkenlerin uygulamanın yürürlüğe konmasında Osmanlı yetkililerini etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁷⁵³ Komisyonun kurulması adına ilk girişim olması açısından İstanbul'da Meclis-i Ali-i Sıhhi'nin frengi uzmanlarını daveti üzerine toplanan 15 Ağustos 1919 tarihli toplantı bu anlamda önemliydi. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi binasında yapılan bu toplantıya frengi uzmanlarından Menahem Hodara, Şükrü Mehmet, Kölemenoglu ve Ali Rıza beyler katılmışlardı. Toplantıda frengi mücadelesi ve frenginin önlenmesi için fenni olarak ne yapılması gerektiği hakkında görüşmeler yapılmış ve haftada bir defa düzenli olarak

⁷⁵³ Frengiyle mücadele etmek amacıyla buna benzer komisyonlara Avrupa'da özellikle İngiltere'de rastlamak mümkündür. İngiltere'de frengiyle mücadele etmek için ilk olarak 1913 yılının Kasım ayında "Royal Commission on Venereal Diseases" kuruldu (Douglas White, *Synopsis of the Final Report of the Royal Commission on Venereal Diseases*, London, 1916, 5; Bu komisyon hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Simon Szreter, "The Prevalence of Syphilis in England and Wales on the Eve of the Great War: Revisiting the Estimates of the Royal Commission on Venereal Diseases 1913-1916", *Social History of Medicine*, Vol. 27, No. 3, 508-529). Daha sonra I. Dünya Savaşı esnasında frengiyle mücadele etmek için 1914 yılının Kasım ayında bu defa "The National Council For Combating Venereal Diseases" oluşturuldu ("The National Council For Combating Venereal Diseases", *The British Medical Journal*, Vol. 2, No. 2896 (Jul. 1, 1916), 22.). Bu komisyon yasal, tıbbi ve edebi olarak frengiyle mücadele faaliyetleri yürüttü. Basını aktif olarak kullanan komisyon, frengiyi "ulusal bir tehlike" olarak ilan etmiş ve frengiyle mücadelede sarf edilmek üzere halktan bağış topladığı gibi halkı aydınlatıcı tavsiyelerde de bulunmuştu. "A Grave National Danger", *The Times*, 28 February 1918.). Komisyonun 1921 tarihi itibariyle faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır, "National Council For Combating Venereal Diseases", *The British Medical Journal*, Vol. 2, No. 3158 (Jul. 9, 1921), 44-45. Komisyonun mütareke dönemiyle aynı zamanda faaliyet yürütmesi ve sonraki konuda bahsedilecek Emraz-ı Zühreviye Muhtelit Komisyonu'nda İngiliz doktorların da bulunması, bu uygulamanın İngiltere'den örnek alınarak uygulandığı ihtimalini artırmaktadır.

toplanacak bir frengi ile mücadele komisyonu⁷⁵⁴ kurulması kararlaştırılmıştı.⁷⁵⁵ Bu toplantının asıl önemi, I. Dünya Savaşı'yla birlikte ülke genelinde ve özellikle de İstanbul'da gittikçe artan frengiye karşı hangi önlemlerin alınacağını gündeme getirilmesiydi. Frengi konusunda uzman doktorlar, bu anlamda Sıhhiye Müdüriyetine bir layiha vermiş ve hastalıkla ne şekilde mücadele edilmesi gerektiğini etraflıca anlatmışlardı. Buna göre frengi mücadelesinde öncelikle fuhuşla mücadele edilmeliydi. Şehirdeki umumhaneler denetlenmeli, gizli evler tespit edilerek kapatılmalıydı. Sıhhiye çavuşları, görevlendirilerek özellikle Anadolu'da frenginin ne olduğu ve nasıl yıkıcı bir hastalık olduğu iyice anlatılmalıydı. Ayrıca doktorlar tarafından kaleme alınacak risalelerle halk aydınlatılmalı, sıhhi müze daha aktif bir şekilde faaliyet göstererek frengi hastalığıyla ilgili görsellere yer ayırmalıydı. Kiliselerde ve camilerde, frenginin tahribatı köylüye ve özellikle de okuma-yazma bilmeyenlere etraflıca açıklanmalıydı. Şehirdeki sinema ve filmlerle, frenginin insan hayatındaki olumsuz etkileri kalıcı bir şekilde aktarılmalıydı.⁷⁵⁶ Bu toplantı Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Komisyonu'nun kuruluş aşamasında atılan ilk adımdı. İki gün sonra 17 Ağustos 1919 tarihinde basında, Sıhhiye Umum Müdürü Abdullah Cevdet Bey'in başkanlığında ve frengi uzmanlarının da katılımıyla bir “*Frengi Mücadele Cemiyeti*” kurulacağı haberi duyurulmuştu.⁷⁵⁷ Bu duyuru, komisyonun kuruluşunun somut bir göstergesiydi.

Vakit, 24 Ağustos 1919 tarihli sayısında Sıhhiye Müdüriyetinin birkaç gün önce frenginin nasıl bertaraf edilebileceği hakkında uzmanların görüşlerini sorduğunu ve bu nedenle uzmanlarca düzenlenen raporların meclis-i sıhhiyede müdafaasına karar

⁷⁵⁴ Komisyonun adı dönemin basınında, “Frengi ile Mücadele Komisyonu” ve “Emraz-ı Zühreviye Komisyonu” gibi isimlerle adlandırılmıştır. Y.N.

⁷⁵⁵ “Frengi Mücadelesi”, *Akşam*, 16 Ağustos 1335/16 Ağustos 1919; “Meclis-i Ali-i Sıhhi ve Frengi Mücadelesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos 1335/15 Ağustos 1919. *Muvakkit*'in 7 Şubat 1919 tarihli “Emraz-ı Zühreviye Komisyonu” başlıklı haberi, komisyonun yukarıda ifade edilen kuruluş tarihi üzerinde bazı şüpheler uyandırmaktadır. *Muvakkit*'in verdiği haberde 1915 yılına ait Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi'nin tadili için toplanan bir komisyondan bahsedilmektedir ki, bu bilgi, yukarıda ifade edilen tarihi daha da tartışmalı kılmaktadır. Fakat *Muvakkit*'in verdiği bu haberi, dönemin diğer basın organlarında da teyit edecek bir habere rastlanamaması bu haberin doğruluğunu şüpheli kılmaktadır. Ayrıca haber doğru olsa bile, 4 Ocak 1919 tarihli resmi bir belgede Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi'nin tadili için bir komisyonun kurulması gerektiği ve bu komisyonun yalnızca Emraz-ı Zühreviye Şubesinde şube-i mezkûre müdürü ile mücadele-i sıhhiye müfettişinden ve Emraz-ı Zühreviye Hastanesi Sertabibinden oluşacağını belirtilmesi (BOA, DH. İ. UM/19-3-1-98-5), yukarıda ifade edilen komisyondan farklı bir komisyon olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır.

⁷⁵⁶ “Frenginin Önüne Nasıl Geçilebilir?”, *Sabah*, 16 Ağustos 1335/16 Ağustos 1919.

⁷⁵⁷ “Frengi Mücadele Cemiyeti”, *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos 1335/15 Ağustos 1919; “Frengi Mücadele Cemiyeti”, *İkdam*, 17 Ağustos 1335/17 Ağustos 1919.

verildiğini yazıyordu. Uzman doktorların düzenledikleri raporlarda bazı önlemler tavsiye ediliyor ve frenginin yayılmasının önüne geçmek için ayrı bir mücadele teşkilatı kurulmasının zorunlu olduğundan bahsediliyordu. Bunun üzerine Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, uzman doktorları 21 Ağustos 1919 tarih ve Perşembe günlü saat on birde müdüriyet binasında toplantıya davet etmişti. Toplantı Ali Rıza Mehmet Bey'in riyaseti altında gerçekleşmiş ve frengi ile mücadele konusunda bir komisyonunun kurulması yönünde karar alınarak Sıhhiye Müdüriyetine arz edilmiştir. Bu toplantıda alınan kararlara göre; kurulacak komisyonunun unvanı “*Emraz-ı Zühreviye Mücadele Komisyonu*” olacaktı. Komisyon, fahri (*gönüllü*) olarak hizmette bulunacak ve 12 kişiden oluşacaktı. Üye 12 kişiden 5'i uzman doktorlardan seçilecekti. Bunlar arasında Şükrü Mehmet Bey, Feyzullah Hasip Bey, Muallim Rıza Bey gibi kişiler bulunuyordu. Sıhhiye Müdüriyetinden Emraz-ı Zühreviye Sıhhiye Reisi Doktor Osman Bey katılacaktı. Ayrıca iki doktor daha tayin olunacaktı. Polis Müdüriyet-i Emraz-ı Zühreviye Şubesi Müdürü İbrahim Bey de komisyonunun üyelerinden olup buna ilaveten bir polis memuru daha görevlendirilecekti. Bab-ı Meşihat ve Adliye Nezaretinden de birer üye istenebilecekti. Komisyon her Perşembe Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinde toplanarak frengi mücadelesinin esaslarını kararlaştıracaktı.⁷⁵⁸ Sıhhiye Umum Müdürü Abdullah Cevdet Bey de *Alemdar*'ın 26 Ağustos 1919 tarihli sayısına verdiği bir beyanatında, frengi ile mücadele için bir komisyon kurduklarını, komisyonun her Perşembe toplanacağını ve bu toplantılara Adliye Nezareti, Polis Müdüriyeti⁷⁵⁹ ve Bab-ı Meşihat adına da birer temsilcinin bulundurulacağını ifade etmişti.⁷⁶⁰

Komisyonun faaliyetlerine dair komisyon üyesi Doktor İzzet Kamil Bey, basına bazı açıklamalarda bulunmuştu. Yaptığı bir mülakatta frengi ile mücadele heyetinin faaliyetlerine dair sorulan bir soruya frenginin nasıl bir hastalık olduğu ve nasıl bulaşıp yayıldığına dair konferanslar verileceğini belirtiyordu. Frengiye dair camilerde, mekteplerde halka nasihatler yaptırılacağını da sözlerine ekliyordu. İzzet Kamil Bey'e göre, komisyon frengi hastalarının ücretsiz olarak tedavisi için dispanserler açacak ve idadi (*lise*) düzeyindeki mekteplerde frenginin öğretilmesi için bir ders kitabı

⁷⁵⁸ “Frengi Mücadelesi”, *Vakit*, 24 Ağustos 1335/24 Ağustos 1919.

⁷⁵⁹ Polis Müdüriyeti adına komisyonunu toplantılarına Üçüncü Şube Müdürü Nevzat Bey katılacaktı. “Frengi Mücadele Komisyonu”, *İkdam*, 27 Ağustos 1335/27 Ağustos 1919.

⁷⁶⁰ “Abdullah Cevdet Bey'in Beyanati”, *Alemdar*, 26 Ağustos 1335/26 Ağustos 1919.

hazırlanacaktı. Bundan başka komisyon, umumhaneleri, hususi haneleri ve randevu evlerini tıbbi olarak kontrol edecekti. Ona göre, komisyonun bütün bunları yapabilmesi içinse yeterli miktarda tahsisat ayrılması gerekiyordu.⁷⁶¹

Sıhhiye Müdüriyeti, basına verdiği 8 Ekim 1919 tarihli ilanda, doktorların tedavi ettiği veya edeceği frengi, belsoğukluğu gibi hastalıklara yakalanan hastalarının sadece sayılarını kaydedip müdüriyete göndermeleri için alacakları hasta kayıt cetvelini Frengi ile Mücadele Komisyonu'ndan sağlanacaklarını bildiriyordu.⁷⁶² Sıhhiye Umum Müdüriyeti tarafından *Akşam*'da yayınlanan 27 Ekim 1919 tarihli bir ilana göre de, frengili hastaları tedavi eden tüm doktorların tedavi ettikleri hasta sayılarını adres ve kimlik bildirmeden sadece miktarının kaydedilerek Sıhhiye-i Müdüriyet-i Umumiyesine göndermeleri gerektiğinin önceden duyurulduğu ifade ediliyordu. Aynı ilanda tıpkı Avrupa'da uygulandığı gibi İstanbul'da da Kasım'ın birinden yedisine kadar bir haftalık dönemde önceden tedavi edilen ancak tedavisi hala devam eden ve tedavi edilmiş hastaların erkek ve kadın olarak miktarlarının Sıhhiye Müdüriyetince düzenlenen ve dağıtılan Türkçe ve Fransızca olarak basılmış ve belediye daireleriyle eczanelere dağıtılmış kâğıtlara liste şeklinde yazılarak Cağaloğlu'ndaki Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi binasındaki Frengi ile Mücadele Komisyonu'na iletilmesi gerektiği bildirilmişti.⁷⁶³

2.1.3.1.1.2. Komisyonun İkinci Toplantısı ve Kararları (28 Ağustos 1919)

Komisyonunu ikinci toplantısı, Muallim Ali Rıza Bey'in başkanlığında 28 Ağustos 1919 tarih ve çarşamba günü yapılmıştır. Toplantıda Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Üçüncü Şube Müdürü Nevzat Bey, Adliye Nezaretinden Umur-ı Hukukiye Müdürü Abdurrahman Münip gibi kişilerde hazır bulunmuşlardır. Bunlardan başka üyelerden İzzet Kamil Bey, Şükrü Mehmet, Osman Şerafeddin, Doktor Kölemenoglu, Osman Nuri, İbrahim beyler ve Boyes Efendi katılmışlardır. İbrahim Bey ile Osman Nuri Bey, Sıhhiye Müdüriyetinden memur olarak görevlendirilmişlerdir. Toplantıda İstanbul'daki mevcut

⁷⁶¹ “Tereddi Propagandası Frengiye Dair Mülakât”, *Vakit*, 27 Eylül 1335/27 Eylül 1919.

⁷⁶² “Dersaadet'teki Etıbbaya”, *Alemdar*, 8 Teşrin-i evvel 1335/8 Ekim 1919.

⁷⁶³ “Frengiye Karşı”, *Akşam*, 27 Teşrin-i evvel 1335/27 Ekim 1919; “Bilumum Etıbbanın Nazar-ı Dikkatine”, *Alemdar*, 28 Teşrin-i evvel 1335/28 Ekim 1919; “İstanbul Etıbbasından Bir Rica”, *İfham*, 28 Teşrin-i evvel 1335/28 Ekim 1919.

dispanserlerin yetersizliği ve iyileştirilmesi konusu görüşülmüş, dispanser sayısının artırılması söz konusu edilmiştir. Ayrıca zührevi hastalıklara ayrılan üç yüz yataklı hastaneye ek olarak başka bir hastanenin daha açılması gündeme gelmiştir. Yine sıhhiye zabıtasının kontrolünü kabul edebilecek ücretli hastanelerin soruşturulması da görüşülmüştür. Bundan başka Şehremaneti tarafından umumhane ve fahişelerden her ay alınan ücretten şimdiye kadar birikmiş olanların ve bundan böyle tahsil edileceklerin de emraz-ı zühreviye muayenehane ve hastanelerine sarf edilmek üzere Polis Müdüriyet-i Umumiyesine verilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan sonraki toplantıda ise fuhuş meselesi görüşülmesi konusunda uzlaşmış ve toplantıya son verilmiştir.⁷⁶⁴

2.1.3.1.1.3. Komisyonun Üçüncü Toplantısı (4 Eylül 1919)

Toplantı yine Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi binasında yapılmıştır. Alınan kararlara göre; Kadırga Veladethanesi ile Surp Agop hastanelerinin zührevi hastalıklara yakalanan kadınlara ücretli bir pavyon tahsis edip etmeyecekleri ve ederlerse kaç yatak ayırabilecekleri sorulacaktı. Bundan başka umumhanelerde muayeneye tabi fahişelerden belirli vakitlerde muayeneye gönderilenlerin bulundukları umumhanenin geçici olarak tatili ve umumhanelerin her odasına zührevi hastalıkların bulaşma şekilleri ve bu hastalıktan korunma çarelerini gösterir matbu bir levha astırılması uygun görülmüştür. Kendi hususi hanesinde fuhuş icra etmek üzere Polis tarafından kaydedilmiş olanlardan belirli vakitlerde sıhhî muayeneye gitmemeleri halinde Polis Müdüriyeti Komisyonu tarafından bir ceza uygulanması kararlaştırılmış ve bu bağlamda şu iki maddenin uygulanması konusunda fikir birliğine varılmıştır:

“1- Bilerek gerek kadın gerek erkek, hastalığını ahara nakledenler hakkında Avrupa’da olduğu gibi bir madde-i cezaiyenin tatbiki.

2- Gizli fuhşun tahkik ve meydana ihracı için Zabıta-ı Ahlakiye Teşkilatı’nın tevsii.”

Frengi Mücadele Komisyonu, bir hafta sonra Müslümanlara ait umumhaneler hakkında görüşmek üzere toplantıya son vermişti.⁷⁶⁵

⁷⁶⁴ “Frengi Mücadelesi”, *Vakit*, 29 Ağustos 1335/29 Ağustos 1919; “Sıhhiye İşlerimiz/Frengi ve Verem Mücadeleleri-Ahval-i Umumiye-i Sıhhiyemiz Ne Halde?”, *Tasvir-i Efkâr*, 1 Eylül 1335/1 Eylül 1919.

⁷⁶⁵ “Frengi Mücadele Heyetinin Dünkü İctimar”, *Vakit*, 5 Eylül 1335/5 Eylül 1919.

2.1.3.1.1.4. Komisyonunu Dördüncü Toplantısı (11 Eylül 1919)

Toplantıda Doktor Boyes, Bulgar Hastanesi'nde daimi on yatak bulundurulacağını bildirmiş, Zeynep Kâmil Hastanesi'ni frengililer tedavihanesi yapmak için kolaylık gösteren Sıhhiye Müdürü Ekrem Hayri Bey'e bir teşekkürname verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararlara ek olarak zührevi hastalıkların yayılmasının temel nedeni olarak gizli fuhuş görülmüş ve bu yüzden öncelikli olarak gizli fuhuşun önüne geçebilmek ve alenen yapılan fuhuşu kontrol altına alabilmek için tüm fahişelerin özel mekânlarda toplanması kararı alınmıştır.⁷⁶⁶

Komisyonun bu toplantısından sonra Vilayet Sıhhiye Müdürü Ekrem Hayri Bey, komisiyon hakkında son derece ümit verici ve olumlu açıklamalarda bulunmuştu. Kendisi, *İfham*'ın 17 Eylül 1919 tarihinde yayımlanan mülakatında komisyonun faaliyetlerine dair önemli konulara değinmiş ve bu sayede halka frengi ile ilgili filmler gösterileceğini, fuhuşun kontrol altına alınacağını, dispanserler açılacağını belirtmişti. Komisyonun bu önlemleri almakta geç kalması halinde ise ülkenin her geçen gün daha da kötüye gideceğini sözlerine eklemişti.⁷⁶⁷

2.1.3.1.1.5. Komisyonun Beşinci Toplantısı (18 Eylül 1919)

Bu toplantıda Zeynep Kâmil Hastanesi'nde bir dispanser açılmasına, uzmanlardan oluşan bir encümenin kurulmasıyla bu encümenin Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı'yla resmen meşgul olması, rüşdî ve idadî mekteplerde okutulmak üzere bir emraz-ı zühreviye risalesi kaleme alınması kararlaştırıldı.⁷⁶⁸

2.1.3.1.1.6. Komisyonun Altıncı Toplantısı (25 Eylül 1919)

Bu toplantıda frenginin yayılmasının önlenmesi için camilerde vaaz ve nasihatte bulunulması konusunun Ahlak Encümeni'nden rica edilmesi, Divan Yolu'ndan başka

⁷⁶⁶ “Frengi Mücadele Komisyonunun İçtimar”, *Vakit*, 12 Eylül 1335/12 Eylül 1919; “Frengi Mücadele Komisyonunu”, *Tasvir-i Efkâr*, 13 Eylül 1335/13 Eylül 1919; “Frengi Komisyonu”, *İkdam*, 12 Eylül 1335/12 Eylül 1919.

⁷⁶⁷ “Ahvâl-i Sıhhiyemiz/İstanbul Vilayeti Sıhhiye Müdürü Doktor Ekrem Hayri Beyle Mülakat”, *İfham*, 17 Eylül 1335/17 Eylül 1919.

⁷⁶⁸ “Frengi ile Mücadele Komisyonunun İçtimar”, *Vakit*, 19 Eylül 1335/19 Eylül 1919.

Beşiktaş, Beyoğlu ve Kadıköy’de de üç müze açılmasına karar verilmişti.⁷⁶⁹ Komisyonunun daha sonra 23 Ekim 1919⁷⁷⁰, 30 Ekim 1919⁷⁷¹, 13 Nisan 1920⁷⁷² ve 26 Nisan 1920⁷⁷³ tarihlerinde de toplantılar gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Yine komisyonun kısa bir müddet çalışmalarına ara verdiği ancak daha sonra yeniden farklı bir yapıyla faaliyete geçtiği görülmektedir.

2.1.3.1.2. Muhtelit Emraz-ı Zühreviye Mücadele Komisyonu ve Faaliyetleri

2.1.3.1.2.1. Komsiyonun Toplantıları

Dönemin başından komisyonun Abdullah Cevdet Bey’in görevinden ayrılmasından⁷⁷⁴ sonra birkaç toplantı daha yaptığı ancak faaliyetlerine kısa bir müddet ara verdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte komisyon, Abdullah Cevdet Bey’in göreve tekrar atanmasından bir süre sonra 8 Haziran 1920 tarihinde yeniden kurulmuş ve ilk toplantısını cemiyetin eski başkanlarından Doktor Ali Rıza Bey’in başkanlığında gerçekleştirmişti. Bu defa öncekinden farklı olarak komisyonda işgalci güçlerin temsilcisi doktorlar da yer almıştı. Komisyonunun gerçekleştirdiği ilk toplantıya Sıhhiye Müdür-i Umumisi de katılmıştı. Komisyonun bu defa *muhtelit* (karma) olarak yeniden kurulmasıyla İstanbul’daki zührevi hastalıklarla esaslı ve teşkilatlı bir şekilde yapılan mücadele kaldığı yerden devam edecekti.⁷⁷⁵ Komisyonun üyeleri arasında Doktor Boyes, Doktor Feyzullah Hasip, Doktor Osman Şerafeddin, Doktor Galip Ata, Doktor İzzet Kamil, Doktor Şükrü Mehmet, Doktor Osman ve Emraz-ı Zühreviye Hastanesi Müdürü

⁷⁶⁹ “Frengi Mücadele Komisyonu”, *Vakit*, 26 Eylül 1335/26 Eylül 1919; “Frengi Mücadele Komisyonu”, *İkdam*, 26 Eylül 1335/26 Eylül 1919.

⁷⁷⁰ “Frengi Mücadele Komisyonu”, *İfham*, 24 Teşrin-i evvel 1335/24 Ekim 1919.

⁷⁷¹ “Frengi Mücadele Komisyonu”, *İfham*, 31 Teşrin-i evvel 1335/31 Ekim 1919.

⁷⁷² Komisyon 13 Nisan 1920 tarihli toplantısını Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Hıfzıssıhha Şubesi Müdürü Aristidi Bey’in riyasetinde gerçekleştirmişti. Bu toplantıda frengi ve belsoğukluğunun tedavisine dair sokaklarda ilanlar yapıştırılmasına ve frengi hastalığının yayılmasının önlenmesi için komisyona aza tabipler tarafından zührevi hastalıklara ilişkin Türkçe ve diğer dillerde konferanslar verilmesine ve bu durumun gerekli yerlere tebliğ edilmesine karar verilmişti. “Emraz-ı Zühreviyeye Karşı Tedabir”, *İkdam*, 14 Nisan 1336/14 Nisan 1920.

⁷⁷³ “Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı”, *Vakit*, 26 Nisan 1336/26 Nisan 1920.

⁷⁷⁴ Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey’in görev süresinin sona ermesinden sonra ilgili göreve Arifi Paşa, tayin edilmişti. Arifi Paşa, 22 Kasım 1919 tarihinde görevine başlamıştı. “Sıhhiye Müdüriyeti”, *Vakit*, 23 Teşrin-i sâni 1335/23 Kasım 1919.

⁷⁷⁵ “Emraz-ı Zühreviye İle Mücadele”, *Alemdar*, 9 Haziran 1336/9 Haziran 1920; “Emraz-ı Zühreviye İle Mücadele”, *İkdam*, 9 Haziran 1336/9 Haziran 1920.

İbrahim beyler bulunuyordu.⁷⁷⁶ Komisyonun bu azalarından başka Doktor Kölemenoglu Efendi ile birlikte İngiliz murahhası olarak Doktor Binbaşı Andros, İtalyan murahhası Doktor Kumandan Pabis, Fransız murahhası Doktor Binbaşı Krus gibi üyeleri de bulunmaktaydı.⁷⁷⁷ Adliye Nezareti adına katılan Mithat Cemal Bey toplantıya katılamadığından komisyon tarafından yerine başka birinin tayin edilmesi gerektiği bildirilmişti. Bu toplantıda Canik doktorlarını aydınlatmak için Osman Şerafeddin Bey tarafından verilen raporun oraya gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Yine dispanserlere başvuran hastaların ilaçlarının ücretsiz verilmekte olduğunun ve hastalara tedavide kolaylık gösterilmesi gerektiğinin basında ilanına karar verilmişti. Toplantıda bir yıl önce verilen tiyatro gelirlerinin bin liradan iki yüz lirasının ileride ortaya çıkacak masraflarda kullanılmasına, geriye kalan sekiz yüz liranın da mevcut dispanserler için şırınga vesairede harcanmasına karar kılınmıştı. Komisyon bundan sonra düzenli olarak her ayın ilk ve üçüncü salı günleri saat on birde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi binasında toplanacaktı.⁷⁷⁸

Komisyon, 6 Temmuz 1920 tarihinde öğleden önce Sıhhiye Müdür-i Sanisi Zeki Bey'in başkanlığında toplanarak faaliyetlerine devam etmişti ve değiştirilmekte olan Emraz-ı Zühreviye Talimatnamesi tamamlanmak üzereydi. Emraz-ı Zühreviye Mücadele Komisyonu, 6 Temmuz 1920 tarihinde sabah saat on birde Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey'in başkanlığında ilk defa İngiliz, Fransız, İtalyan doktorlarının da katılımıyla toplanmıştı. Abdullah Cevdet Bey, yabancı uzmanlarla zührevi hastalıklarla ilgili sorunları görüşmüştü.⁷⁷⁹ Toplantıda özellikle zührevi hastalıklarla mücadele için gerekli araçların tedarikinin gerekli olduğu ve bunun için de paraya ihtiyaç olduğu ifade edilmişti. Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey, bundan başka İstanbul'a gelip bir haftadan fazla kalacak yabancılardan ikamet ruhsatı (*oturma izni*) adıyla bir vergi alınmasını ve bu verginin frengi ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadelede kullanılmasını teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmişti. Bunun için de tali (*ikincil, alt*) bir komisyon kurulmuş ve tali komisyonun üyeleri arasında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinde

⁷⁷⁶ "Emraz-ı Zühreviye İle Mücadele", *Alemdar*, 9 Haziran 1336/9 Haziran 1920.

⁷⁷⁷ Komisyonunda yer alan bu doktorlar, 5 Aralık 1920 tarihli irade-i seniye ile üçüncü rütbeden mecidiye nişanıyla ödüllendirilmişlerdi, BOA, İ. DUİT/71-106.

⁷⁷⁸ "Emraz-ı Zühreviye İle Mücadele", *Alemdar*, 9 Haziran 1336/9 Haziran 1920.

⁷⁷⁹ "Emraz-ı Zühreviye Komisyonu", *Akşam*, 7 Temmuz 1336/7 Temmuz 1920; "Frengi İle Mücadele Komisyonu", *Alemdar*, 7 Temmuz 1336/7 Temmuz 1920.

Doktor Osman Şerafeddin, Doktor Boyes, Doktor Hobson, Doktor Karesi ve Hıfzıssıhha Şubesi Müdürü Ekrem beyler bulunuyordu. Bu komisyon bir gün sonra ilk toplantısını yapacaktı.⁷⁸⁰ Tali Komisyon, 10 Temmuz 1920 tarihinde Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey'in başkanlığında toplanarak değiştirilen Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi'ni⁷⁸¹ görüşmüştü. İlgili talimatnamenin memurin-i sıhhiyeye ait bölümü tamamlanmıştı. Talimatnamenin memurin-i idare kısmı da bitmek üzereydi. Değiştirilen nizamnamenin sadece mali ve iktisadi kısmı kalmıştı. Öte yandan Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinde zührevi hastalıkların inzibatla ilgili kısmı ayrı bir komisyon tarafından hazırlanmaktaydı. İki komisyonun çalışmalarını yakın bir zamanda bitireceği ifade edilmekteydi.⁷⁸² Tali Komisyon, ayrıca frengiyle mücadelede kullanılmak üzere “*sıhhat-ı umumiye resmi*” adıyla vergi alınması konusundaki çalışmalarını tamamlamış⁷⁸³, Türkçe, Fransızca ve İngilizce birer mazbata hazırlayarak asıl komisyona sunmuştu.⁷⁸⁴ Mevcut bilgilere göre, vergi düzenlemesinin komisyonun 3 Ağustos 1920 tarihli toplantısında kabul edildiği anlaşılmaktaydı. Komisyonda kabul edildikten sonra ne zaman yürürlüğe gireceği konusunda hükümete danışılacaktı. Bu vergiden elde edilecek gelir belli olduktan sonra masraflar hesaplanacaktı.⁷⁸⁵

Komisyon, 12 Temmuz 1920 tarihinde bir kez daha Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet başkanlığında toplanmıştı. Toplantıda heyetin Şehremanetine devri

⁷⁸⁰ “Emraz-ı Zühreviye Komisyonu”, *Akşam*, 9 Temmuz 1336/9 Temmuz 1920; “Frengi İle Mücadele Komisyonu”, *Alemdar*, 7 Temmuz 1336/7 Temmuz 1920.

⁷⁸¹ Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi'nin değiştirilmesindeki temel neden, Polis Müdüriyetinin aslında Sıhhiye Müdüriyetine ait işleri yapmasında görülen sakıncaydı. Bu konunun henüz mütareke döneminin başlarında dahi tartışıldığı görülmüyordu. Bu konuda *Eskigün*'ün 25 Ocak 1919 tarihli sayısında, frenginin şehirde son zamanlarda oldukça arttığından bahsedilerek Polis Müdüriyetinin frengiyle mücadeledeki yaptığı işlerden birine örnek veriliyordu. Gazete, Polis Müdüriyetinin frengi yayan ve umumhanede çalışan bazı kadınlardan aldırıldığı kan örneklerini Bakteriyolojihanede tahlil ettirip sonuçlara göre kadınların mesleğine son vermesini eleştiriyor ve bunun Polis Müdüriyetini değil Sıhhiye Müdüriyetini alakadar ettiğini yazıyordu. Yazının devamında ise polisin sadece zabıta görevini yürütmesi gerektiğini, bu tür sıhhi işlerin de Sıhhiye Müdüriyetine devredilmesinin zaruri olduğunu frengiyle etkili bir şekilde mücadele etmek için önemli görüyordu. “Frengi Tahribatı Hakkında Polis Tedabiri”, *Eskigün*, 25 Kânun-ı sâni 1335/25 Ocak 1919.

⁷⁸² “Emraz-ı Zühreviye Tali Komisyonu”, *Akşam*, 11 Temmuz 1336/11 Temmuz 1920; “Emraz-ı Zühreviye Talimatnamesi”, *Akşam*, 11 Temmuz 1336/11 Temmuz 1920; “Emraz-ı Zühreviye Talimatnamesi”, *Akşam*, 18 Temmuz 1336/18 Temmuz 1920; “Emraz-ı Zühreviye Talimatnamesi”, *Alemdar*, 11 Temmuz 1336/11 Temmuz 1920.

⁷⁸³ “Frengi İle Mücadele Tali Komisyonu”, *Alemdar*, 11 Temmuz 1336/11 Temmuz 1920.

⁷⁸⁴ “Emraz-ı Zühreviye Komisyonu”, *Akşam*, 19 Temmuz 1336/19 Temmuz 1920; “Emraz-ı Zühreviye Mücadele Komisyonu”, *Alemdar*, 19 Temmuz 1336/19 Temmuz 1920.

⁷⁸⁵ “Emraz-ı Zühreviye Komisyonu”, *Akşam*, 4 Ağustos 1336/4 Ağustos 1920; “Emraz-ı Zühreviye Komisyonu”, *Dersaadet*, 4 Ağustos 1336/4 Ağustos 1920.

konusunda gerekli görüşmeler yapılmıştı. Ayrıca zührevi hastalıkların yayılmasını önlemek için erkeklere ve kadınlara mahsus hastaneler ve dispanserler açılması ve bunlar için gerekli ödeneğin bulunması gibi konular görüşülmüştü.⁷⁸⁶

Komisyonca hazırlanan Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi'nin tamamlandığı ve talimatnamenin son defa ilgili makamlarca (Sıhhiye Müdüriyeti Encümeni tarafından) incelendiği anlaşılmaktaydı.⁷⁸⁷ Basında, nizamnamenin Sıhhiye Müdüriyeti Encümenince incelenmesinin son bulduğu⁷⁸⁸ ve Dâhiliye Nezaretince kabul edildiği ifade edilmişti.⁷⁸⁹

Toplantılarına devam eden Emraz-ı Zühreviye Muhtelit Komisyonu, bu defa 7 Eylül 1920 tarihinde toplanarak birahanelerde ve barlarda on sekiz yaşından küçük genç kızların çalıştırılmamasına⁷⁹⁰, Bakırköy'de yeni bir dispanser açılmasına ve Bulgar Hastanesi'nin istimlakine karar vermişti.⁷⁹¹ Ancak komisyonun kararı gereğince Bakırköy'de bir dispanser açılması, yeteri kadar para olmadığından ötürü ertelenmişti.⁷⁹²

Komisyonun en önemli faaliyetlerinden biri de gizli fuhşa engel olmak için ne gibi önlemlere ihtiyaç olduğunu Polis Müdüriyet-i Umumiyesine sorması olmuştu. Polis Müdüriyeti, gizli fuhşla mücadele için komisyona bir memur görevlendirmişti.⁷⁹³

⁷⁸⁶ "Emraz-ı Zühreviye Komisyonu", *Akşam*, 13 Temmuz 1336/13 Temmuz 1920; "Emraz-ı Zühreviye Komisyonu", *Dersaadet*, 13 Temmuz 1336/13 Temmuz 1920.

⁷⁸⁷ "Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi", *Dersaadet*, 23 Temmuz 1336/23 Temmuz 1920; *Akşam*, 2 Ağustos 1336/2 Ağustos 1920; "Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi", *Dersaadet*, 25 Temmuz 1336/25 Temmuz 1920; "Muhtelit Frengi Mücadele Heyeti", *İkdam*, 22 Temmuz 1336/22 Temmuz 1920; "Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi", *İkdam*, 26 Temmuz 1336/26 Temmuz 1920.

⁷⁸⁸ "Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi", *Dersaadet*, 2 Ağustos 1336/2 Ağustos 1920.

⁷⁸⁹ "Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi", *Akşam*, 12 Ağustos 1336/12 Ağustos 1920; "Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayeti İçin", *Alemdar*, 1 Temmuz 1336/1 Temmuz 1920. 26 Haziran 1920 tarihini taşıyan bu nizamname şu şekilde idi:

"Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayeti Hakkında 9 Zilhicce sene 1333 ve 5 Teşrin-i evvel sene 1331 Tarihli Nizamnameye Müzeyyel Nizamnamedir

Madde: 1- Emraz-ı zühreviyenin men-i sirayeti hakkındaki nizamnamenin umur-ı inzibatiyeye taalluk eden ahkâmı İstanbul'da kemakân Polis Müdüriyet-i Umumiyesine aid olmak üzere teşkilat-ı idareye ve umur-ı sıhhiyesi Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine rabt olunmuştur.

Madde: 2- Polis Müdüriyet-i Umumiyesi ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine işbu nizamname ahkâmına göre terettüp eden vezaif talimatname-i hususi ile tefrik ve tayin edilecektir.

Madde: 3- İşbu nizamname tarih-i neşrinden itibaren meridir.

Madde: 4- İşbu nizamnamenin icrasına Dâhiliye ve Sıhhiye nazırları memurdur.

İşbu nizamnamenin mevki-i meriyete vazını ve nizamat-ı devlete ilavesini irade eyledim.

9 Şevval sene 338/26 Haziran 1336". BOA, MV/254-129-1.

⁷⁹⁰ "Sıhhiye Müdüriyetinde", *Alemdar*, 14 Eylül 1336/14 Eylül 1920.

⁷⁹¹ "Frengi Komisyonu", *Akşam*, 7 Eylül 1336/7 Eylül 1920; "Emraz-ı Zühreviye Komisyonu", *Vakit*, 10 Eylül 1336/10 Eylül 1920;

⁷⁹² "Makriköy Dispanseri", *Akşam*, 26 Kânun-ı evvel 1336/26 Aralık 1920.

⁷⁹³ "Frengi İle Mücadele Komisyonu", *Alemdar*, 4 Teşrin-i evvel 1336/4 Ekim 1920.

Komisyon, 5 Ekim 1920 tarihli toplantısında gizli fuhuş meselesini ele alarak aldığı kararları Polis Müdüriyeti ile paylaşacaktı.⁷⁹⁴

Komisyon, 29 Aralık 1920 tarihindeki toplantısında ise işyerlerinde çalışacak erkek ve kadınlara verilecek sıhhat vesikası konusunu görüşecekti.⁷⁹⁵

Emraz-ı Zühreviye Muhtelit Komisyonu, bir başka toplantısını da 13 Ocak 1921 tarihinde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi binasında Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey'in başkanlığında gerçekleştirdi. Polis Müdüriyet-i Umumiyesi, umumhaneler için önceden belirlenen yerler dışında olması dolayısıyla bazı evler hakkında kapatma kararı almıştı. Ancak umumhane sahiplerinin yabancı uyruklu olmasından dolayı bu evlerin yeniden açılmasına engel olunamıyordu. Toplantıda bu mesele masaya yatırılmıştı. İtilaf Devletleri Sıhhiye Komiseri Doktor Binbaş Hobson ile Fransız delegesi Doktor Robert, meselenin çözümü için gerekli girişimlerde bulunacaklarını belirtmişti. İtilaf Devletleri Sıhhiye Komiseri Binbaş Hobson, meseleyi Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Sıhhiye murahhası olup toplantıda da hazır bulunan Doktor İsak Bey'e havale etmişti. Bundan başka toplantıda, müstahdem idarelerinden ailelere gönderilen kadın, erkek hizmetçi vesairenin birer sıhhat vesikası bulundurmaları meselesi uzun uzadıya görüşülmüştü. Sonuçta bu gibi idarelerden gönderilen hizmetçi kadın ve erkeklerden özellikle zührevi hastalıklardan birini taşıyıp taşımadığını gösteren birer sıhhat vesikası istemeleri kararlaştırılmıştı. Bundan başka dispanserlerde tıbbi muayene adedinin yaşa göre tespiti meselesi ortaya konmuş ise de vaktin geç olmasından dolayı bir başka toplantıya ertelenmişti.⁷⁹⁶ Komisyon, 3 Şubat 1921 tarihinde Abdullah Cevdet Bey'in başkanlığında ve İngiliz ve Fransız doktorlarının katılımıyla toplanarak frengi konusunda görüşmüşlerdi.⁷⁹⁷ 15 Şubat 1921 tarihinde de frengiye karşı bazı önlemler almak üzere komisyonun bir kez daha toplandığı anlaşılmaktadır.⁷⁹⁸ *Payitaht*'ın 10 Mart 1921 tarihli sayısında da komisyonun frengiye karşı alınacak önlemleri uzun uzadıya konuştuğu bir toplantısından bahsediliyordu.⁷⁹⁹

⁷⁹⁴ "Emraz-ı Zühreviye Mücadele Komisyonu", *Alemdar*, 5 Teşrin-i evvel 1336/5 Ekim 1920.

⁷⁹⁵ "Emraz-ı Zühreviye Muhtelit Komisyonu", *Akşam*, 29 Kânun-ı evvel 1336/29 Aralık 1920.

⁷⁹⁶ "Emraz-ı Zühreviye/İtilaf Etibbasının Muaveneti", *Akşam*, 13 Kânun-ı sâni 1337/13 Ocak 1921; "Emraz-ı Zühreviye Muayene ve Teftişatında İtilaf Zabıtası, Zabıtamıza Muavenet Edecek", *İkdam*, 14 Kânun-ı sâni 1337/14 Ocak 1921.

⁷⁹⁷ "Emraz-ı Zühreviye Muhtelit Komisyonu", *Akşam*, 4 Şubat 1337/4 Şubat 1921.

⁷⁹⁸ "Emraz-ı Zühreviye Muhtelit Komisyonu", *Payitaht*, 16 Şubat 1337/16 Şubat 1921.

⁷⁹⁹ "Emraz-ı Zühreviye Komisyonu", *Payitaht*, 10 Mart 1337/10 Mart 1921.

Komisyon daha sonra aldığı bir kararla mekteplerde okutulan hıfzıssıhha kitaplarına frengiye dair bilgiler konulmasını ve bu kitapların birer nüshasının Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilmesini kararlaştırmış ve durumu Maarif Nezaretine iletmişti. Ayrıca Jandarma Kumandanlığına bir yazı göndererek frenginin yayılımının önlenmesi için tabipler tarafından askerlere konferanslar verilmesi istenmişti.⁸⁰⁰ Komisyonun 27 Nisan 1921 tarihinde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumisi'nin başkanlığında yapılan ve Maarif Nezareti delegelerinin de bulunduğu içtimasında alınan karar gereği, Sultani mekteplerinde, Darümuallimin ve Darümuallimat gibi mekteplerde yaşları uygun olanlara zührevi hastalıklar hakkında aydınlatıcı bilgiler vermek üzere dersler verilecekti. Ayrıca Maarif Nezareti tabibi tarafından bu konuda bir program dâhilinde hazırlanacak kitap, komisyon onayına sunulacak ve komisyon üyeleri arasından uzman bir doktor, masrafları komisyona ait olmak üzere halkın anlayabileceği bir dille zührevi hastalıklar konusunda bir risale kaleme alacaktı.⁸⁰¹

Bir süre hakkında bir habere rastlanamayan bu komisyonun faaliyetlerine son verilmek istendiği anlaşılmaktadır. *İleri*'nin 4 Eylül 1921 tarihli bir haberine göre, gerek Muhtelit Emraz-ı Zühreviye gerekse Emraz-ı Sâriye ile Mücadele komisyonlarının Meclis-i Vükela'nın onayına sunulan mali kararlara göre kaldırılmasının gerekliliği düşünülmüştü. Ancak aynı haberin devamında böylesi önemli iki komisyonun kaldırılmalarından çok genişletilmelerinin daha gerekli olduğu da bildirilmişti. Bu nedenle Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Dâhiliye Nezareti nezdinde gerekli girişimlerde bulunmuş ve komisyonlar için ayrılan masrafların devam ettirilmesini talep etmişti. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi bundan dolayı iki komisyon için asgari olarak birer kadro düzenleyerek Dâhiliye Nezareti onayına sunmuştu.⁸⁰²

2.1.3.1.2.2. Frengiyle Mücadele Masrafları İçin Frengi Vergisi

Osmanlı Hükümeti frengi ve diğer zührevi hastalıklar ile mücadelede kullanılmak üzere zaten umumhanelerden bir vergi almaktaydı. Hatta şehirdeki diğer bulaşıcı hastalıkların önünü almak için müttefik temsilcilerinin doktorlarının katılımıyla kurulan

⁸⁰⁰ "Frengiye Karşı Çocukların ve Askerlerin İrşadı", *İleri*, 3 Nisan 1337/3 Nisan 1921.

⁸⁰¹ "Frengi ile Mücadele Komisyonu", *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cilt, Numero: 2, 15 Mayıs 1337/15 Mayıs 1921.

⁸⁰² "Emraz-ı Sâriye ve Frengi Mücadele Komisyonları", *İleri*, 4 Eylül 1337/4 Eylül 1921.

Muhtelit Emraz-ı Sâriye Mücadele Heyeti tarafından bu vergi beş katına dahi çıkarılmıştı.⁸⁰³ Bundan başka Sıhhiye Müdüriyeti bünyesinde oluşturulan Emraz-ı Zühreviye Komisyonu frengiyle mücadelede bir gelir elde etmek için belirli günlerde rozet satmaya dahi başlamıştı.⁸⁰⁴ Ayrıca ismini vermek istemeyen bir mebus, 24 kutu neosalvarsanı Ankara'daki Emraz-ı Zühreviye Komisyonu'na hediye ederek bağışta bulunmuştu.⁸⁰⁵ Ancak bütün bunlara rağmen hükümet, frengi mücadelesinde harcanan masrafin altından kalkmak için bu gelirleri artırma ve başka vergiler koyma niyetindeydi. Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey, *Dersaadet*'in 10 Temmuz 1920 tarihli sayısında da yayınlanan beyanatında, frengiyle ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadelede harcanmak üzere bir vergi alınmasına dair komisyona bir teklif sunduğunu ve bu teklifin kabul gördüğünü ifade etmekteydi.⁸⁰⁶

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi bünyesinde Osmanlı, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan tabiplerinden oluşan ve bir süredir frengiyle mücadelede gerekli önlemler üzerinde çalışan Muhtelit Emraz-ı Zühreviye Komisyonu, frengi ile mücadele için gerekli dispanser ve hastanelerin harcamalarında kullanılmak üzere İtilaf Devletlerinin tebaasına da uygulanacak şekilde tiyatro, sinema, lokanta ve birahane gibi zevk ve eğlence yerleri gelirlerinden yüzde bir “*frengi hissesi ianesi*” adıyla ücret alınması üzerinde çalışmaktaydı. Konunun 29 Temmuz 1920 Perşembe günü daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması kararlaştırılmıştı.⁸⁰⁷ Bir süre sonra basında, (frengi ile mücadele komisyonu olarak belirtilmiş) komisyonun yurtdışından memleket dâhiline getirilecek lüks eşyadan da yüzde bir vergi alınmasına karar verdiği ve bu kararın Ticaret ve Ziraat nezaretlerine gönderildiği, hatta gönderilen yazıda, hangi lüks eşyalardan alınacağının bir listesinin de hazırlandığı ifade edilmişti.⁸⁰⁸

⁸⁰³ “Emraz-ı Zühreviye Mücadelesi”, *Vakit*, 16 Teşrin-i sâni 1336/16 Kasım 1920; “Emraz-ı Zühreviyenin Tedavisi İçin”, *Dersaadet*, 16 Teşrin-i sâni 1336/16 Kasım 1920.

⁸⁰⁴ Frengiyle mücadele masraflarında kullanılmak için rozet satılması fikri, o dönem Verem Mücadele Komisyonu'nun rozet satımı uygulaması örnek alınarak gündeme getirilmişti. BOA, DH. KMS/56-1-43; “Frengi Mücadelesi İçin Rozet”, *Alemdar*, 22 Teşrin-i evvel 1335/22 Ekim 1919; “Frengi Mücadelesinin Masrafı”, *İfham*, 22 Teşrin-i evvel 1335/22 Ekim 1919; Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiği 22 Aralık 1919 tarihli yazısında frengiyle mücadele masrafında kullanılmak üzere rozet satışı yapılacağından bu rozetlerin Hilal-i Ahmer Cemiyeti kutularıyla dağıtılması ve bu şekilde bağış toplanması konusunda cemiyet tarafından gerekli kolaylığın gösterilmesini talep etmişti. KA, Belge No: 21/89.

⁸⁰⁵ “Emraz-ı Zühreviye Komisyonuna Teberru”, *Yenigün*, 11 Şubat 1336/11 Şubat 1920.

⁸⁰⁶ “Sıhhiye Müdür-i Umumisi”, *Dersaadet*, 10 Temmuz 1336/10 Temmuz 1920.

⁸⁰⁷ “Frengi İçin Hasılat”, *Akşam*, 24 Temmuz 1336/24 Temmuz 1920.

⁸⁰⁸ “Frengi ile Mücadele”, *Akşam*, 26 Temmuz 1336/26 Temmuz 1920.

Bir süre sonra frengiyle mücadelede yapılacak zorunlu masraflara karşılık olmak üzere Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından frengi vergisi alınması kararlaştırılmıştı. Verginin hangi eşyalardan alınacağı da belirlenmiştir. Buna göre, birahane, bar, meyhane, gazino ve benzeri alkol satan yerler ile meşrubat satan lokanta gibi işletmelerden, genel olarak ziynet eşyası satan dükkânlardan, İstanbul'a belirli süre için gelen yabancılardan ellerinde ikamet listeleri üzerine yüzde bir oranında vergi alınacaktı. Bu vergi doğrudan doğruya Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi veznesine aktarılacaktı. Bu vergiyi vermekten kaçınanlardan ceza olarak her kuruş için yüz kuruş alınacaktı. Sermaye sahipleriyle fahişeler de vergiye tabi tutulacaklardı. Frengi vergisi projesi, encümen tarafından bir kere daha görüşüldükten sonra Meclis-i Ali-i Sıhhiye onayına sunulacak ve daha sonra nedenleriyle birlikte hükümete sunulacaktı.⁸⁰⁹ Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin frengi vergisi düşüncesi, yabancı çevrelerde de araştırılmaya başlanmıştı.⁸¹⁰

Frengi vergisi konusu etraflıca görüşülüp tartışılırken Sıhhiye Umum Müdürü Abdullah Cevdet Bey, basına bazı demeçler vererek konuyu kamuoyuna daha detaylı ve açık bir şekilde anlatmaya çalışmıştı. 9 Eylül 1920 tarihinde komisyonun faaliyetlerini de içeren bir beyanat veren Abdullah Cevdet, frengi mücadelesinde harcanmak üzere sinema, lokanta gibi eğlence yerlerinden yüzde bir vergi alınmasını kararlaştırıldığını ve bu kararın da onaylandığını, böylece frengi mücadelesinde bir gelir kaynağı oluşturulacağını ifade etmişti. Vergiden toplanacak paralarla dispanserler açılacak ve halka konferanslar tertip edilecekti. “*Frengi, küçük düşman değildir*” diyen Abdullah Cevdet, bunun için büyük bir teşkilat kurmak gerektiği düşüncesindeydi.⁸¹¹ 18 Eylül 1920 tarihinde yayınlanan başka bir beyanatındaysa frengi resmine dair daha net bilgiler vermişti. Bu bilgilere göre, vergiden elde edilecek gelirin 200-250 bin lira olacağı tahmin edilmekteydi. Bu gelirler, ziynet eşyasından, meyhane, birinci sınıf lokanta ve büyük kahveler istihlakinden yüzde bir oranında alınan vergilerden oluşacaktı. Ayrıca Şehremaneti aracılığıyla müzayede yerlerinde satılan ve değeri 500 kuruşu geçen eşyanın

⁸⁰⁹ “Frengi Resmi”, *Vakit*, 29 Temmuz 1336/29 Temmuz 1920.

⁸¹⁰ “Frengi Resmi”, *Vakit*, 22 Ağustos 1336/22 Ağustos 1920.

⁸¹¹ “Emraz-ı Zühreviye Günden Güne Artıyor”, *Akşam*, 9 Eylül 1336/9 Eylül 1920; “*Sıhhi Resim*” adıyla yürürlüğe konulduğu anlaşılan bu vergiyle birlikte frengi mücadelesinde kullanılmak üzere toplamda 20 bin ile 100 bin lira arasında bir gelir elde edileceği düşünülmekteydi. Frengi ile mücadelede ayrı bir tahsisat olmadığı için bu vergi oldukça önemli görülmekteydi. “Yeni Sıhhiye Teşkilatı”, *Akşam*, 18 Eylül 1336/18 Eylül 1920.

da satış fiyatından yüzde bir alınacaktı. Buna ilaveten sefahat yerlerinden bir miktar ücret alınacak ve ikamet ruhsatıyesi adıyla İstanbul'a gelecek yabancılardan asgari 25, azami 50 kuruş miktarında vergi alınacaktı. Abdullah Cevdet Bey'e göre, frengi resmi yürürlüğe girince “*Payitahtımız diğer payitahtlarda mevcut olmayan bir derece-i mükemmeliyette mücadele teşhizatıyla mücehhez olacaktı*”.⁸¹² Frengi vergisi meselesi henüz bir neticeye ulaşamamıştı. Layihanın bazı noktalarına bazı çevrelerce itiraz edilmiş⁸¹³ ve bu itirazlar Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bildirilmişti. *Akşam*'ın 17 Ekim 1920 tarihli haberine göre, Muhtelit Emrazı Zühreviye Komisyonu birkaç gün önce toplandı ve verginin bazı noktalarına Kazım Bey tarafından itiraz edildi. Kazım Bey'e göre, tahsilatın tek başına Sıhhiye Müdüriyetince toplanamayacağını, Maliye Nezaretine⁸¹⁴ bu konuda danışılması gerektiğini ifade etmişti.⁸¹⁵ Bu itiraz üzerine layihanın yeniden hazırlanması ve maliye uzmanlarının da görüşlerinin alınması kararlaştırıldı.⁸¹⁶

Sıhhiye Müdüriyetinde olan Emraz-ı Zühreviye Muhtelit Komisyonu 17 Ekim 1920 tarihinde Maliye Müfettişi Kazım Bey'in de katılımıyla toplandı. Kazım Bey, frengi vergisi hakkında yine bazı itirazlarda bulundu. Bu itirazı üzerine resm-i sıhhi layihası Maliye Nezaretinin isteği üzerine değiştirilerek Kazım Bey'e iletilti. Frengi vergisi hakkındaki projenin, Maliye Nezaretince incelenmesine karar verildi. Kamuoyuna yansıyan bilgiye göre, tadil edilen maddelerden biri de verginin gazinolarda ve eğlence yerlerinde bulunan eşya fiyatlarından değil, bu gibi yerlerin büyüklükleri itibariyle ve metrekaresine göre maktu bir vergi suretinde alınması kararlaştırıldı.⁸¹⁷

Sıhhiye Müdür-i Sânisî Doktor Zeki Bey'in *Akşam*'a verdiği 15 Kasım 1920 tarihli beyanat frengi mücadelesinde sarf edilecek “*sıhhi resim*” hakkında daha şeffaf bilgiler

⁸¹² “Sıhhi Teşkilat ve Islahat”, *Dersaadet*, 18 Eylül 1336/18 Eylül 1920.

⁸¹³ *Akşam*'a göre, frengi vergisi layihasına Kazım Bey tarafından itiraz edildi. Kazım Bey'e göre, tahsilatın tek başına Sıhhiye Müdüriyetince toplanamayacağını Maliye Nezaretine bu konuda danışılması gerektiğini iletti. Layihanın yeniden hazırlanmasına ve maliye uzmanlarının da görüşlerinin alınması kararlaştırıldı. “Sıhhat Vergisi/Layihaya Vaki Olan İtirazlar”, *Akşam*, 17 Teşrin-i evvel 1336/17 Ekim 1920.

⁸¹⁴ Maliye Nezaretince bir murahhasın gönderilmesi uygun görülmüştü. “Emraz-ı Zühreviye Vergisi”, *Dersaadet*, 8 Eylül 1336/8 Eylül 1920.

⁸¹⁵ “Sıhhat Vergisi/Layihaya Vaki Olan İtirazlar”, *Akşam*, 17 Teşrin-i evvel 1336/17 Ekim 1920.

⁸¹⁶ “Frengi Resmi”, *Vakit*, 11 Teşrin-i evvel 1336/11 Ekim 1920; “Sıhhat Vergisi”, *Vakit*, 17 Teşrin-i evvel 1336/17 Ekim 1920; “Emraz-ı Zühreviye Komisyonu”, *Alemdar*, 13 Teşrin-i evvel 1336/13 Ekim 1920; “Emraz-ı Zühreviye Rüsumu”, *İkdam*, 11 Teşrin-i evvel 1336/11 Ekim 1920.

⁸¹⁷ “Frengi Resmi Hakkında”, *Vakit*, 19 Teşrin-i evvel 1336/19 Ekim 1920.

ortaya koyuyordu. Muhabirin “Sihhi resim ne oldu?” sorusuna Zeki Bey şöyle yanıt vermişti:

“Sihhi resim layihası bize iade olunduğu zaman Emraz-ı Zühreviye Muhtelit Komisyonu tekrar içtima etmiş ve içtimada Maliye Nezareti müfettişlerinden Kazım Bey hazır bulunmuş idi. Kazım Bey’in teftişatı üzerine “sihhi resim” layihası yeniden ve tadilen tanzim olundu ve Maliye Nezaretine gönderildi. Maliye Nezareti bunu kendi rüsumu meyanına idhal edecek sonra aldığı resme mukabil Sıhhiye Müdüriyet-i umumiyesine tahsisat verecektir. Bu evrak elyevm Varidat Müdüriyet-i Umumiyesinde tatbik edilmektedir. Paranın miktarına göre emraz-ı zühreviye ile mücadeleyle başlayacağız. Para ziyade olursa birinci yapılmak lazım gelen iş büyük bir hastahane açmaktır. Hâlihazırda dört yüz yataklı bir frengi hastahanemiz vardır. O da esasen bizim değildir. Hastalar ziyade olduğu vakit bir yatakta ikişer kişi yatırmaya mecburuz. Bu kadar nüfuslu bir şehre bir hastahane şüphesiz kifayet etmez. Emraz-ı zühreviyenin sirayetine meydan vermemek için frengilileri tecrid etmek lazımdır. Para kâfi gelirse ikinci bir hastahanenin daha küşadı lazımdır. Bundan maada frengi dispanserleriyle frengi ile mücadeleyle devam etmek lazımdır. Dispanserlerden pek çok fayda memuldür. Emraz-ı zühreviyede ayakta tedavi devr-i sirayetin haricinde yegâne tarz-ı tedaviyi teşkil eder. Mucib-i sirayet olacak alaim-i hariciyesi varsa o vakit hastahaneye yatırmak lazımdır. Yani tecrid etmelidir. Tecrid demek vesile-i sirayeti men etmektir.”⁸¹⁸

2.1.3.2. Fuhuş-Gizli Fuhuşla Mücadele ve Umumhanelerin Denetimi

2.1.3.2.1. Fuhuş ve Gizli Fuhuşla Mücadele

Mütareke İstanbul’unda fuhuş oldukça yaygınlaşmıştı. Mütareke imzalandıktan birkaç ay sonra fuhşun arttığı ve buna bağlı olarak da frengi vakalarında bir artış meydana geldiği gerek Sıhhiye Müdüriyeti gerekse çeşitli çevrelerce ifade edilmekteydi. I. Dünya

⁸¹⁸ “Sanatoryum mu, Et, Yağ ve Yumurta mı?/Bu Kış İstanbul’da Sâri Hastalık Olacak mı?”, *Akşam*, 15 Teşrin-i sâni 1336/15 Kasım 1920.

Savaşı esnasında babasını, eşini, kardeşini kaybeden kadınlar, hayat pahalılığı nedeniyle aç kalmamak ve hayatlarını sürdürebilmeleri için gizli olarak fuhuş yapmaya başlamışlar ve bu da zührevi hastalıkların yaygınlaşmasına neden olmuştu.⁸¹⁹ Dönemin yetkililerine göre, kadınları fuhşa iten tek neden sefalet değildi. Aynı zamanda savaşın sonlarına doğru meydana gelen zenginleşme ve sefahat hayatı da kadınları fuhşa itmişti.⁸²⁰ Bu konuda Sıhhiye Umum Müdürü Doktor Abdullah Cevdet, *İkdam*’ın 1 Kasım 1919 tarihinde yayınlanan beyanatında, şunları söylüyordu:

*“Görüliyor ki gerek hayat-ı içtimaiye ve gerekse sıhhat-ı umumiye nokta-ı nazarından fuhuş tazyik ve takyid edilmesi lazım inhirafat-ı içtimaiyedendir. Fuhuş yalnız fakr ü sefalet neticesi değildir. Servet ve sefahat dahi aynı derecede amildirler. Fuhşun memleketimizdeki vaziyet-i hazırasına hasr-ı nazar ediyorum. Bir tarafta kocasını ve akrabasından erkek hamilerini kaybetmiş kadınlar itiyâd-ı ahlakilerini terk etmeye mecbur oldukları gibi birçok gençlerde birçok şenayi ve cinayatin masdarı olan harp esnasında kolayca kazanılmış büyük servetlere malik delikanlıları mazlum nisvanın ızdırarından istifadeye sevk etmesini ve netice olarak zührevi hastalıkların tevessüünü mucip olmuştur. Sarih bir surette anlaşılıyor ki memleketimizdeki fuhuş iki menba-ı muhaliften akan aynı cinsten olan bir seyl-i felakettir.”*⁸²¹

⁸¹⁹ “Emraz-ı Zühreviye/Esbab-ı Sirayeti, Çare-i İzalesi”, *İkdam*, 28 Haziran 1336/28 Haziran 1920; C.N.F., “İstanbul’da Fuhuş”, (Ter.: İskender Fahreddin), *İctihad*, Numero: 141, 15 Kânun-ı sâni/Ocak 1922, 2971-2972.

⁸²⁰ Mütareke döneminin felsefecilerinden ve o sıralarda Darülmuallimat-ı Aliye Fenn-i Terbiye ve Ruhiyyat Muallimi olan Mustafa Şekip (Tunç) Bey’in fuhşun arttığı bir dönemde Terbiye’de Emile Zola’nın *Une Campagne* adlı eserinden “*Alüfte Kızlar Nasıl Türüyor?*” ismiyle bir tercüme yapması son derece anlamlıdır. Mustafa Şekip’in Emile Zola’dan yaptığı bu çeviride Paris’te fuhşun neden arttığı, fahişelerin fuhuş hayatına nasıl sürüklendiklerini ilmi verilerden de yararlanarak anlattığı makalesini Türk kamuoyuna duyurması hiç şüphesiz fuhşun nedenlerinin bilinip ona göre önünün alınması için bir rehber olabilirdi. Mekânlar farklı olsa da fuhşun ortaya çıkış nedenleri her yerde aynıydı. Çeviri makalede, genç kızların karşılaştığı kötü aile hayatı, yoksulluk, sevdiği kişiye kanma vesaire gibi nedenler aynen mütareke İstanbul’undaki gibi genç kız ve kadınların fuhşa sürüklenme nedenlerinden farksızdı. M. Şekip, “Alüfte Kızlar Nasıl Türüyor?/Emile Zola’nın Une Campagne Nam Eserinden”, *Terbiye*, Sene 1, Numero 4, 31 Teşrin-i evvel 1334/31 Ekim 1918, 129-138. Mustafa Şekip Bey, bu defa *Terbiye*’nin 29 Ağustos 1918 tarihli sayısında kadın namus ve ahlakını, “*Gariziyat, Ruhiyat ve Terbiye*” başlığı adı altında fizyolojik, ruhiyat ve terbiye kavramları ekseninde felsefi açıdan ele alıyordu. Mustafa Şekip, yazının “*gariziyatta iffet*” kısmında “*Alkolik, frengili, abdal ebeveynden gelen çocuklar çok kere iffetsizliğin masum kurbanları olmaya mahkûmdurlar.*” Demektedir. M. Şekip, “*Gariziyat, Ruhiyat ve Terbiye*”, *Terbiye*, Sene 1, Numero 1, 29 Ağustos 1334/29 Ağustos 1918, 7. Tamamı için bkz. 4-15.

⁸²¹ “Emraz-ı Zühreviye Menşei Hakkında Abdullah Cevdet Bey’in Beyanatı”, *İkdam*, 1 Teşrin-i sâni 1335/1 Kasım 1919.

Frengi, yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı üzere bir “*ahlak sukutu*” olarak değerlendirildiği için “*ahlak mücadelesi*” halini de almıştı.⁸²²

Gizli fuhuşla mücadele etmenin temel amacı, kayıt dışı yani vesikasız fahişelerin tespit edilip ellerine vesika verilerek kayıt altına alınmak istenmesiydi. Bunun altında yatan nedense bu gibi kadınların kayıt dışı olmaları nedeniyle takiplerinin yapılamaması ve bu yüzden de frengi gibi zührevi hastalıkları şehrin bütününde kolaylıkla yaymalarıydı. İstanbul Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı Müdürü İbrahim Bey’in bir gazete beyanatında Türkiye’de kayıt dışı fahişelerde görülen hastalık oranını yüzde otuz, otuz beş olarak ifade etmesi de bunun bir kanıtıydı.⁸²³ Devlet, gizli fuhuş yapan kadınları, kayıt altına alarak hem bunların sıhhi kontrollerini yapacak hem de frenginin ve diğer zührevi hastalıkların yayılmasının önüne geçebilecekti. Bu konuda fuhuş yapan kadınlara vesika verilip tıbbi kontrollerinin sağlanmasının frengiyle mücadeledeki faydaları hususunda Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Haziran 1919’da Dâhiliye Nezaretine bir layiha göndermişti.⁸²⁴ Zaten frengili fahişe kadınların frengi belirtileri ortaya çıkar çıkmaz hastaneye sevk edilerek tedavi edildikleri bilinmekteydi. Sonraları ise frengili kadınların hastaneden taburcu edildikten sonra da denetlenebilmeleri için kendilerine vesika olarak nitelendirilen defterler verilmesi kararlaştırıldı.⁸²⁵

Bu dönemde fuhuşla mücadele için gerçekleştirilen uygulamalardan biri tartışma konusu oldu. Tartışma konusu, Sıhhiye Müdüriyetinin fuhuş yapan Müslüman kadınlarına da vesika verilmesi yönündeki kararıydı. Bu karara en büyük tepki *Sebilürreşad* çevresinden geldi. Zaten *Sebilürreşad*’da fuhuşun giderek yaygınlaştığına ve bunun ahlaki olarak yozlaşmanın bir belirtisi olduğuna yönelik haberler çıkmaktaydı. *Sebilürreşad* ve çevresi ayrıca fuhuş yapan Müslüman kadınlarına vesika vermenin fuhuşu azaltmayacağına yönelik düşüncesi ve karşı çıkışı basında da tartışmalara neden oldu.⁸²⁶ *Akşam* da bu tartışmaya katılarak *Sebilürreşad* çevresinin düşüncesinin taassup, Sıhhiye

⁸²² “Ahlak Mücadelesi”, *İfham*, 23 Ağustos 1335/23 Ağustos 1919.

⁸²³ “Frengi Mücadelesi Hakkında İzahat/Kayıtsız Fahişelerde Yüzde Kırk Frengi Var!”, *Akşam*, 21 Nisan 1339/21 Nisan 1923.

⁸²⁴ “Emraz-ı Zühreviyeye Karşı”, *İkdam*, 30 Haziran 1335/30 Haziran 1919.

⁸²⁵ “Frengi Tedabiri”, *Akşam*, 28 Nisan 1336/28 Nisan 1920.

⁸²⁶ Bu tartışmalara daha sonra yabancı basın da dâhil olmuştu. *The Times*, 25 Ağustos 1920 tarihli bir haberinde Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi’nin fuhuş önlemek için Müslüman kadınların erkeklerle münasebetlerinin sınırlandırılmasını ve çalışmalarının önlenmesi önerisini Ortaçağ’dan kalma düzenleme olarak yorumlamıştı. “Turkish Immorality/Medieval Methods of Reform”, *The Times*, 25 August 1920.

Müdüriyetinin düşüncesinin ise bir memur zihniyeti olduğunu ifade etmişti. Bu iki görüşü de yersiz bulan *Akşam*, bu gibi görüşlerin fuhşa engel olamayacağını, Türkiye'deki kadınlık meselesinin ise kapalı bir kutu olduğunu dile getirmişti.⁸²⁷ Gerçekten de bu türlü tartışmalar, fuhşun ve frenginin önüne geçememişti. *Akşam*'ın 25 Haziran 1922 tarihli sayısında F. R. rumuzlu yazar⁸²⁸, bir gün önce sokaklardan toplattırılıp özel bir cemiyetin girişimiyle hastanelere sevk edilen “*Türk yavruları*”ndan bahsetmişti. Kendisinin “*Türk yavruları*”na ait birkaç acıklı olay dinlediğini ve 9 yaşındaki muhacir bir köylü kızıyla ondan yaşça biraz daha büyük iki kız çocuğunun muayenesi esnasında ilerlemiş frengi tespit edildiğini söylemesi, fuhşun önlenmesine yönelik tartışmaların bir fayda vermediğini göstermekteydi.⁸²⁹

Mütareke döneminde frenginin yayılmasının asıl nedeni olarak geçmiş dönemlerde olduğu gibi fahişelerin görüldüğü ifade edilmişti. Bu nedenle fahişelerin tıbbî olarak denetlenmesi konusu yetkililerce de sıklıkla dile getirilmişti. Bu konuda dönemin Sıhhiye Umum Müdürü Arifi Paşa'nın, *Vakit* gazetesinin 27 Şubat 1922 tarihli sayısında fahişelerin denetlenmesiyle ilgili şu açıklaması dikkat çekiciydi:

“...emrâz-ı zühreviyenin taammümü de bize birtakım gavaili mucib oluyor. Su-i ahval sahibi kadınlar hakkında hizmet-i teftişiyemiz fevkalade intizam ve büyük bir ciddiyet ile cereyan etmektedir. Halıcıoğlu'nda beş yüz yataklı bir hastahane tesisine muvaffak olduk. Bu gibi kadınlar badel-muayene orada yatırılmaktadır; Kadıköy, Galata, Beyoğlu, İstanbul'da olmak üzere dört dispanser de vücuda getirdik. Buralarda hafta bir defa teftişat icra edilmektedir. Her dispanser dairesinde hastalıkları tebeyyün eden kızlar doğrudan doğruya hastahaneye sevk olunmaktadır. Aynı zamanda takib işi de tevsi edilmiştir. Zabıta memurları sokaklarda her gün böyle kadınları yakalamaktadırlar. Tevkif edilen bütün kızlar hastahaneye sevk edilmekte badel-muayene hastalıkları tebeyyün edenler alıkonulmakta, diğerleri ise hastahane hapishanesine gönderilmektedir...”⁸³⁰

⁸²⁷ “Vesikalı Fuhuş”, *Akşam*, 14 Temmuz 1335/14 Temmuz 1919.

⁸²⁸ Falih Rıfkı (Atay)'nın olması kuvvetle muhtemeldir. (Y.N.)

⁸²⁹ “9 Yaşında Frengili Kız”, *Akşam*, 25 Haziran 1338/25 Haziran 1922.

⁸³⁰ “İstanbul'un Sıhhati”, *Vakit*, 27 Şubat 1337/27 Şubat 1922.

Gerçekten de İstanbul'da gizli ve vesikasız olarak fuhuş yapan kadınlar, Ahlak Zabıtası tarafından belirlenip yakalandıktan sonra muayenehane ve dispanserlere sevk edilerek tıbbî olarak kontrolleri sağlanmaktaydı. Buna rağmen her ay, fuhuş yapan kadın sayısı çoğalmaktaydı.⁸³¹ Aralık 1919 tarihi itibarıyla İstanbul'da fuhuş yapan kayıtlı kadın sayısı 2300 idi. Bunlardan başka Ahlak Zabıtası tarafından kendilerine vesika verilen 700 kadın daha bulunmaktaydı.⁸³² 1920 yılı İstanbul'una dair yapılan bir araştırmada İstanbul'da toplam 4000-4500 fahişe bulunduğu, bunların 2171'inin vesikalı, geri kalanların da vesikasız fuhuş yaptıkları belirtiliyordu.⁸³³ 1922 yılı resmi zabıta kayıtlarına göre İstanbul'da 979 adet vesikasız fahişe bulunmaktaydı. Bunun yanında ahlaki olarak kötü yola düşmüş kadınların sayısı ise binleri buluyordu.⁸³⁴ 1 Ocak 1923 tarihi itibarıyla İstanbul'daki fahişelerin toplam miktarı 3087 idi. Bunların 2300 kusura vesika sahibiyken geri kalanı vesikasız fuhuş yapan kadınlardı.⁸³⁵

Ahlak Zabıtası, gizli fuhuşla mücadelede birinci dereceden sorumluydu. Görevi, sokak aralarında ve yangın yerlerinde fuhuş yapan kadınları yakalamak ve gizli olarak faaliyet yürüten randevu evi ve umumhaneleri belirleyip kapatmaktı. Ahlak Zabıtası'nın gizli fuhuşla mücadelesi ve faaliyetleri dönemin belgelerine de yansımıştı. 11 Ekim 1919 tarihli bir belgede, Araksi adında bir kadının evinde zabıtaca da kayıtlı dört fahişenin görülmesi nedeniyle evinin bir randevu evi olduğu anlaşılmış ve bu sebeple emraz-ı zühreviye talimatnamesinin beşinci ve Polis Nizamnamesi ekinin sekseninci maddesine göre randevu evinin kapatılması kararlaştırılmıştı.⁸³⁶ Bu şekilde faaliyetlerine devam eden Ahlak Zabıtası, 1920 yılının sonu itibarıyla Ayasofya, Kumkapı, Bayezid, Kadıköy, Unkapanı ve Taksim'de on iki adet gizli umumhaneyi tespit ederek kapatmıştı.⁸³⁷

Ahlak Zabıtası'nın gizli fuhuşla mücadelesi, Polis Müdüriyetince de takdirle karşılanmıştı. Polis Müdür-i Umumisi Esat Bey'in basına verdiği bir demecinde Ahlak Zabıtası'nın fuhuş yapan kadınları tespit edip toplamaktaki gayretinin takdir edilmesi gerektiğini ifade etmişti. Kendisi Ahlak Zabıtası Başmemuru Osman Behçet Bey'in fuhuşa

⁸³¹ "Venereal Disease", *The Times*, 29 November 1921.

⁸³² "İstanbul Fahişeleri", *İfham*, 16 Kânun-ı evvel 1335/16 Aralık 1919.

⁸³³ *İstanbul 1920*, (Ed: Clarence Richard Johnson M.A.), (Çev: Sönmez Taner), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, 312.

⁸³⁴ "Ahlak Sukutu", *Vakit*, 13 Şubat 1338/13 Şubat 1922.

⁸³⁵ "Şehrimizde Kaç Fahişe Var", *Yeni Şark*, 11 Kânun-ı sâni 1339/11 Ocak 1923.

⁸³⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ/74-67-1.

⁸³⁷ "Umumhane Seddi", *Vakit*, 3 Eylül 1336/3 Eylül 1920.

dair açıklamalarını da bir hata olarak değerlendirmişti.⁸³⁸ Esat Bey, birkaç gün sonra da *Journal d'Orient* gazetesi muhabirine verdiği beyanatında gizli umumhanelerin tespit edilip kapatılması için Ahlak Zabıtası'nın yoğun bir şekilde çalıştığını dile getirmişti.⁸³⁹

Gerçekten fuhuşla mücadelede Ocak 1923 tarihinden itibaren ciddi önlemler alınmaya ve Ahlak Zabıtası tarafından sokaklarda daha sıkı kontroller yapılmaya başlanmıştı. Özellikle Beyoğlu ve çevresi, fuhuşla ve frengiyle mücadelenin adeta kontrol merkezi olmuştu. İstanbul Vilayeti Sıhhiye Müdürü Kemal Muhtar Bey'in ifadelerine göre, fuhuşla ve özellikle de gizli fuhuşla ciddi olarak mücadele edilmekteydi. Baskınlarla ele geçirilen kadınlar, önce İstanbul Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı'nda muayene edilmekte sonra hastalıklı olanlar Halıcıoğlu'nda bulunan 300 yataklı Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmekteydiler. Bu hastaneden başka, kayıtlı kadınların düzenli olarak muayene oldukları Galata, Beyoğlu ve Kadıköy'de üç adet frengi muayenehanesi vardı. Burada muayene olan kadınlardan hastalıklı olanları hastaneye sevk edilmekteydi. Bunlardan başka İstanbul, Üsküdar dispanseriyile Etfal Hastanesi, Cerrahiyat ve Hasköy dispanserleriye bütün zührevi hastalıkları ücretsiz olarak tedavi etmekteydi. Tüm hastalar bu dispanser ve muayenehanelerden yararlanmaktaydı.⁸⁴⁰

İstanbul'da bulunan fahişeler ve umumhanelerle esaslı bir şekilde mücadele etmek için Polis Müdüriyetine, mutasarrıflıklara ve ilgili memurlara bir talimatname gönderilmişti. Bu talimatname doğrultusunda gerçekleştirilen denetimlerde özellikle Beyoğlu ve civarında fuhuş yapan kadınların çoğunda hastalık tespit edilmiş ve bu nedenle hastaneye sevk edilmişlerdi.⁸⁴¹ 7 Ocak 1923 tarihi itibarıyla son bir ay zarfında Beyoğlu'nda 6, Kadıköy'de 7, İstanbul'da 6, toplam 19 gizli umumhane kapatılmış ve vesikasız 165 kadın da tutuklanmıştı.⁸⁴² Yine 9 Ocak 1923 tarihinde zabıta tarafından Taksim'de Hasan Bey Apartmanı'nda 3 numaralı dairede Madam Eli'nin evi basılarak ele geçirilen on beş, on altı yaşlarında kızlar, muayeneye sevk edilmişti. Buna ek olarak aynı gece Beyoğlu'nda iki uygunsuz otel ve ev daha denetlenmişti. Daha önceden de

⁸³⁸ "Polis Müdürü Esat Bey'in Muharririmize Polis İşleri Hakkında Beyanatı", *Yeni Şark*, 25 Temmuz 1338/25 Temmuz 1922; Ahlak Zabıtası Başmemuru Osman Behçet Bey, bir gazeteye yaptığı açıklamada fuhuş rezaletinin kibar kadınlarca da işlendiğini dile getirmiş ancak kendisinin bu ifadeleri çeşitli kişi ve çevrelerce şiddetle eleştirilmişti. "Zabıta-ı Ahlakiye", *İleri*, 31 Temmuz 1338/31 Temmuz 1922.

⁸³⁹ "Esat Bey'in Beyanatı", *Yeni Şark*, 27 Temmuz 1338/27 Temmuz 1922.

⁸⁴⁰ "Fuhuş ve Emraz-ı Zühreviye", *Akşam*, 7 Kânun-ı sâni 1339/7 Ocak 1923.

⁸⁴¹ "Ahlaksız Kadınlar ve Ahlaksızlık Yuvaları", *Tevhid-i Efkar*, 5 Kânun-ı sâni 1339/5 Ocak 1923.

⁸⁴² "Kumar ve Fuhuş", *Yeni Şark*, 7 Kânun-ı sâni 1339/7 Ocak 1923.

denetlenen bu otel, Küçük Parmak Kapı'da 16 numaralı Mari'nin hanesiydi. Mari'nin evinde iki uygunsuz erkek çocuğu bulunmuş ve bu sebeple Mari tutuklanmıştı. Ayrıca yine Beyoğlu'nda İskender Palas Otelı denetlenmiş ve bir çocuk tespit edildiği için otel sahibi tutuklanmıştı.⁸⁴³ Zabitanın gizli evlere baskınlarına dair basında haberlere sıkça rastlanıyordu. Bu haberlerden birine göre, 10 Ocak 1923 tarihi akşamı Beyoğlu'nda sekiz şüpheli ev denetlenmiş ve bunlar arasında Taksim'de Saksı Sokağı'nda 7 numaralı fuhuş yuvası kapatılmıştı.⁸⁴⁴ Aynı gece Ahlak Zabıtası bu defa Beyoğlu'nda 22 numaralı Telgraf Kulübü'nü basarak fuhuş yapıldığını tespit etmiş ve kulübün derhal kapatılmasına karar verilmişti.⁸⁴⁵ 11 Ocak 1923'te ise İstanbul Aksaray'da Sabahat Hanım tarafından işletilen gizli bir umumhane basılmış ve üç randevu kadını bulunmuştu. Gizli ev daha sonra kapatılmıştı.⁸⁴⁶ Gizli ve kayıtlı evlere zabıta tarafından yapılan baskınların devam ettiği görülmekteydi. 13 Ocak 1923 gecesi Beyoğlu'nda Tarlabası'nda Halep Sokağı'nda 28 numaralı Madam Zün'in oturduğu dairenin randevu evi olduğu belirlenerek kapatılması için emir verilmişti. Yine Beyoğlu'nda Arabacı Sokağı'nda Madam Eftik ve Sürpik'in Fıçıçı Sokağı'ndaysa Madam Vaso'nun evlerini randevu evi olarak kullandıkları belirlenerek her iki ev de kapatılmıştı.⁸⁴⁷ Aynı şekilde 14 Ocak 1923'te ise Beyoğlu'nda iki gizli fuhuş yapılan ev mühürlenmişti. Yakalanan ve muayeneye gönderilen kadınların birçoğu frengiliydi.⁸⁴⁸ Basına göre, bir hafta sonra zabıta, Şişli'deki gizli umumhaneleri tespit etmeye başlayacaktı.⁸⁴⁹ 20 Ocak 1923'te ise Beyoğlu Ağavni Sokağı'nda 18 numaralı ev basılarak kapatılmış, içerisindeki Hristiyan kadınlardan başka altı Müslüman kadın ise tutuklanmıştı.⁸⁵⁰

Gizli fuhuşla mücadelede yetkili olan Polis Müdüriyetine bağlı İkinci Şube Müdür Muavinlerinden Sait Bey'in gözetimi altında, gizli fuhuş yapılan birçok yer basılmış, vesikasız fuhuş yapanlar tutuklanarak hastanelere sevk edilmiş ve gerekli kanuni işlemler yapılmıştı. 2 Ocak 1923'te Beyoğlu'nda gizli bir ev basılmış ve on dört kadın ele

⁸⁴³ "Umumhanelerde Taharriyat", *Akşam*, 10 Kânun-ı sâni 1339/10 Ocak 1923; "Ahlaksızlık Yuvaları Seddediliyor", *Tevhid-i Efkâr*, 10 Kânun-ı sâni 1339/10 Ocak 1923.

⁸⁴⁴ "Gizli Fuhuşhaneler", *Akşam*, 11 Kânun-ı sâni 1339/11 Ocak 1923; "Ahlaksızlığa Karşı Fuhuş Kumar ve Esrarla Mücadele", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Kânun-ı sâni 1339/11 Ocak 1923.

⁸⁴⁵ "Fuhşa Karşı Mücadele", *Vakit*, 11 Kânun-ı sâni 1339/11 Ocak 1923.

⁸⁴⁶ "Gizli Bir Umumhane Daha", *Akşam*, 12 Kânun-ı sâni 1339/12 Ocak 1923.

⁸⁴⁷ "Gizli Fuhuşhanelerde Taharriyat", *Akşam*, 14 Kânun-ı sâni 1339/14 Ocak 1923.

⁸⁴⁸ "Kapatılan Umumhaneler", *Yeni Şark*, 14 Kânun-ı sâni 1339/14 Ocak 1923.

⁸⁴⁹ "Gizli Fuhuşhaneler", *Akşam*, 15 Kânun-ı sâni 1339/15 Ocak 1923.

⁸⁵⁰ "Bir Fuhuşhane Daha Kapandı", *Akşam*, 21 Kânun-ı sâni 1339/21 Ocak 1923.

geçirilmişti. Bunların on üçünün hastalıklı olduğu anlaşılmıştı.⁸⁵¹ Ayrıca 6 Ocak 1923 tarihinde zabıta memurları, Beyoğlu'nda Taksim merkezi dâhilinde Tarlabası Caddesi'nde 138 numaralı Ovazis Otel'i'ne baskın düzenlemiş ve baskın sonucunda otelde fuhuş yapıldığı ortaya çıkarılmıştı. Baskından iki gün önce baskın için görevlendirilen bir uzman ilgili otele giderek keşiflerde bulunmuş, fuhuş yapılan yerde gerekli bilgileri toplamıştı. Nihayetinde ise baskın gerçekleştirilmişti. Fuhuş yaptıranın Asenat isimli bir Rum olduğu anlaşılmıştı. Zabıta içeride girdiğinde şark tipi sedirler ile döşenmiş salon ve odalarla karşılaşmıştı. Sedirler üzerinde fahişeler baygın bir haldeydiler. 1,2, 3 ve 9 numaralı odalar boştu. Öteki odalarda ise İtalyan uyruklu bir ev sahibiyle Asenat adlı kadın dışında Eleni ve Luna isimli iki kadına daha rastlandı. Eleni ve Luna, odalarda kiracı olduklarını iddia etmişlerdi.

Fuhuş yaptıran Asenat, emniyete sevk edilmiş ve otel kapatılmıştı. *Vakit*, zabitanın bu otele benzeyen bir iki yerin daha izlendiğini ve birkaç güne kadar buralara da baskın yapılacağını yazmaktaydı. Zabıta öte yandan Beyoğlu'ndaki vesikasız fahişelere karşı da şiddetli önlemler almıştı. 1922 Aralık ayının 11'inden 1923 Ocak ayının ilk günlerine kadar Rum, Ermeni ve özellikle yabancı uyruklu 80 kadar fahişe muayeneye sevk edilmiş ve ellerine vesikaları verilmişti. Yine 1923 yılının ocak ayı başlarından itibaren fuhuş mücadelesine daha da önem verildiği anlaşılmaktadır. Yakalanan fahişelerin kırk altısı da zührevi hastalıklar muayenesine ve yaşları müsait olmayan fahişeler de *Men-i Fuhuş Cemiyeti*'ne gönderilmişlerdi.⁸⁵²

Ocak 1923 tarihi itibarıyla son on beş gün içinde basılan yerlerde birçok vesikasız kadına rastlanmıştı. Beyoğlu'nda 84, İstanbul'da 55, Kadıköy'de 26 fahişe kadın yakalanmıştı. Ahlak Zabıtası, baskın yaptığı yerlerde birçok genç kıza da rastlanmıştı. Bunların büyük çoğunluğunu Rus ve Rumlar oluşturmuyordu. Gizli fuhuş yapanların bir kısmı maddi ihtiyaçlardan dolayı bir kısmı da daha güzel bir hayat sürmek için bu işe bulaştıklarını yapılan sorgulamalarda belirtmişlerdi. Bunların büyük bir kısmının *mutavassıt* olarak tabir edilen araçlar yüzünden fuhuşa bulaştığı da su götürmez bir gerçektir.⁸⁵³

⁸⁵¹ "Ahlaksız Kadınlarla Mücadele", *Akşam*, 4 Kânun-ı sâni 1339/4 Ocak 1923.

⁸⁵² "Fuhuş Mücadelesi", *Vakit*, 8 Kânun-ı sâni 1339/8 Ocak 1923.

⁸⁵³ "Fuhuşa Karşı Mücadele", *Vakit*, 11 Kânun-ı sâni 1339/11 Ocak 1923.

2.1.3.2.2. Umumhanelerin Kontrolü ve Denetimi

Mütareke döneminde de kayıtlı yani vesikalı fahişelerin çalıştığı yegâne mekânlar umumhanelerdi. Umumhanelerin varlığı, bir yandan frengi gibi diğer zührevi hastalıkların yayılmasını önlemek için fuhşun kayıtlı ve kontrole tabi tutularak yapılmasına olanak tanırken diğer yandan da vergi alınmak suretiyle maddi açıdan devlet için önemli bir gelir kaynağıydı.⁸⁵⁴ 1921 yılında Beyoğlu, Galata ve Kadıköy’de toplam 182 umumhane varken⁸⁵⁵ 1923 yılı Nisan ayı itibariyle yasal olarak çalışmasına izin verilen umumhane sayısı 203 idi. Bu umumhanelerin 90’ı Beyoğlu’nda, 87’si Galata’da ve 26’sı da Kadıköy’de bulunuyordu.⁸⁵⁶ 21 Nisan 1923 tarihi itibariyle de bu umumhanelerde çalışan ve resmi olarak kayıtlı 1386 fahişeden 530’u Rum, 137’si Ermeni, 122’si Musevi, 364’ü Türk ve Kürt, 133’ü Leh ve Rus Yahudi’si, 38’i Rus, 11’i Rumen, 4’ü Bulgar, 2’si Sırp, 3’ü İtalyan, 6’sı ise Fransız uyruklu idi.⁸⁵⁷

Umumhanelerde çalışan kayıtlı ve devlet kontrolünde olan fahişelere yönelik yapılan bir araştırmada Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, 1922 yılı itibariyle 500 kadın üzerinden bazı gerçekleri ortaya koymasından son derece dikkate değer verilere ulaşmıştı. Bu verilere göre; incelenen 500 vesikalı kadının 250’si Hristiyan, 150’si Musevi ve 100’ü Müslüman idi. 250 Hristiyan kadından 199’u şehirli, 51’i köylü; 150 Musevi kadından 126’sı şehirli, 24’ü köylü; 100 Müslüman kadınlardan 85’i şehirli ve 15’i köylü idi. Buradan fuhşa sürüklenen kadınların çoğunun şehirli olduğu anlaşılmaktadır. Hristiyan kadınlardan 60’ı, Musevi kadınların 18’i ve Müslüman kadınların da 23’ü okuma-yazma biliyordu. Bu kadınların verdiği ifadelerle göre fuhşa düşme nedenleri de ortaya koyulmuştu. Buna göre; 250 Hristiyan kadından 58’i kimsesizlik ve iğfal edilmek suretiyle 103’ü mecburiyet ve 89’u da kendi isteğiyle fuhşa düşmüştü. 150 Musevi kadından 23’ü kimsesizlik ve iğfal edilmek suretiyle 58’i mecburiyet ve 69’u da kendi isteğiyle fuhşa sürüklenmişti. 100 Müslüman kadınlardan

⁸⁵⁴ Devlet, umumhaneleri ve sermaye kadınları vergiye tabi tutmaktaydı. Bu vergi önceleri, Şehremaneti tarafından alınırken sonraları 6 Haziran 1923 tarihli bir habere göre, Vilayet Sıhhiye Müdüriyeti tarafından alınacaktı. Her umumhaneden ve sermayesinden yıllık 30 bin lira vergi alınmaktaydı. “Umumhaneler Vergisi”, *Akşam*, 6 Haziran 1339/6 Haziran 1923.

⁸⁵⁵ Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat*, 326.

⁸⁵⁶ “Frengi Mücadelesi Hakkında İzahat/Kayıtsız Fahişelerde Yüzde Kırk Frengi Var!”, *Akşam*, 21 Nisan 1339/21 Nisan 1923.

⁸⁵⁷ “Frengi Mücadelesi Hakkında İzahat/Kayıtsız Fahişelerde Yüzde Kırk Frengi Var!”, *Akşam*, 21 Nisan 1339/21 Nisan 1923.

ise 65'i kimsesizlik ve iğfal edilmek suretiyle 35'i de mecburiyetten fuhuş yapmaktaydı. Hristiyan kadınlardan 185'i, Musevi kadınların 101'i ve İslam kadınlarında 27'si henüz evlenmeden fuhşa düşmüştü. Evlendikten sonra Hristiyan kadınların 9'u, Musevi kadınların 7'si ve Müslüman kadınların da 29'u boşanarak fuhşa atılmıştı. Evlendikten sonra kocalarının ölümü dolayısıyla fuhşa düşenlerin sayısı Hristiyan kadınlarda 53, Musevi kadınlarda 42 ve Müslüman kadınlarda da 42 idi. Bakıldığında Müslüman kadınlar arasında evlendikten sonra fuhşa sürüklenenlerin sayısı Hristiyan ve Musevi kadınlara oranla daha fazlaydı. 1922 yılı mart ayı itibariyle Ahlak Zabıtası'na kayıtlı kadınların 917'si İstanbullu, 1236'sı ise taşralı idi. Bu kadınların 899'unun 20 yaşından küçük olması da dikkatleri çekiyordu.⁸⁵⁸

Umumhaneler, frengiyle birlikte diğer zührevi hastalıkların önlenmesi ve fahişelerin sağlık kontrollerinin yapılabilmesi için yasal olarak fuhuş yapılan yerler olmakla birlikte bazılarının mahalle aralarında ve ailelerin yaşadığı evlere yakın olması dolayısıyla bazı toplumsal problemlere yol açmıştı. Mütareke İstanbul'unda en önemli meselelerden biri hiç şüphesiz fuhşun Müslüman mahalleleri arasında yapılıyor olması ve mahalle sakinlerinin bundan dolayı ettikleri şikâyetlerdi. Bu konuda Polis Müdür-i Umumisi Hasan Tahsin Bey, fahişelerin şehirde zührevi hastalıkları yaydıklarını ve bu nedenle mahalle aralarından fahişelerin toplattırılacağını açıkça ifade etmişti.⁸⁵⁹ *Vakit*'in 18 Ekim 1920 tarihli sayısında “*Ahlak-ı Umumiye Meselesi*” başlığı altında “*Son zamanlarda fuhuş neden tevessü ediyor?*” sorusuna cevap aranıyordu. Habere göre, mahalle aralarındaki umumhaneler toplumsal ahlak için en büyük tehlikelerden biriydi. Hükümet bu mesele üzerine ciddiyetle eğilmeliydi. Haberin devamında Kadıköy'de Mühürdar'da Duvardibi isimli bir sokaktan bahsediliyordu. Bu sokağın vapur iskelesine yakınlığı, manzara ve havasının Kadıköy'ün en güzel semtlerinden biri olduğu ancak birçok ailenin burayı terk ederek iskeleye daha uzak, daha havasız yerlere taşınmak zorunda kaldığı ifade ediliyordu. Başka yerlerde ev bulamayan ailelerin ise umumhanelerin yakınındaki evlerde oldukça sıkıntılı bir hayat geçirmekte olduğu da belirtiliyordu. Bütün bunların nedeni ise hükümetin resmi izniyle o sokağı istila etmeye başlayan umumhaneler olarak görülüyordu. Savaşın son zamanlarında ortaya çıkan bu

⁸⁵⁸ “Mukayyed Fahişelerden Ahval-i Sabıkaları Tahkik Olunabilenlere Ait Bir Cetvel”, *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922.

⁸⁵⁹ “Fuhuş, Kumar”, *Akşam*, 17 Mayıs 1336/17 Mayıs 1920.

umumhanelerin sayıları bir iki tane iken mütarekeden sonra çoğalarak beş altıyı bulduğuna dikkat çekiliyordu.⁸⁶⁰

Kapılarında gece gündüz araba, otomobil içlerinde şarkı ve gürültü eksik olmayan umumhanelerin çevre evlerde yaşayan ailelerin hem rahatını bozduğu⁸⁶¹ hem de ahlaki olarak bu ailelere kötü birer örnek olduğu ifade ediliyordu. Gazete, “...hele o evde bir de genç kız varsa o ailenin ne kadar ıstıraplar çektiğini uzun uzadıya düşünmeye lüzum yoktur.” diyerek bu acı durumu gözler önüne seriyordu. Yine Müslüman genç kızların iğfal edilip bu umumhanelere düşürülmesi de “meselenin fecaatini” bir kat daha artırdığı söyleniyordu.⁸⁶²

Son zamanlarda umumhane sahiplerinin “küstah” davranışlarından da bahsediliyordu. “İnşallah yakında şurasını da alırsız, şöyle eğlenceler tertip ederiz, böyle yaparsız, kabilinden sözler söylemeye cesaret etmekte” oldukları belirtiliyordu. Yazının sonunda ise dünyanın her yerinde umumhanelerin şehir merkezlerinden uzak yerlere yapıldığından ancak ülkemizde bunun tam tersi olarak şehrin orta yerine inşa edildiğinden yakınılmaktaydı. Dâhiliye Nazırı’nın ve Polis Umum Müdürü Tahsin Bey’in bu konuda gereğini yapması için telkinlerde bulunulmaktaydı.⁸⁶³ Umumhane işletenler ve sermayeleri bazen vergi ödememek için problemler dahi çıkarıyorlardı. Abanoz’da sekiz numaralı umumhane sahibesi Madam Katina, borçlu olduğu halde temettü vergisini ödememiş ve vergiyi tahsil için gelen Tarlabası tahsil şubesi müdür muavini, icra memuru

⁸⁶⁰ “Ahlak-ı Umumiye Meselesi”, *Vakit*, 18 Teşrin-i evvel 1336/18 Ekim 1920.

⁸⁶¹ Basından takip edilebildiği kadar umumhanelerde çeşitli olayların da yaşandığı görülmekteydi. Bu husustaki bir habere göre, Ankaralı Hilmi adındaki biri Kadıköy’de Yel Değirmeni’nde Ayrılık Çeşme Caddesi’nde Acem Saadet’in umumhanesinde münasebete girdiği sermaye kadının parasını ödemediğinden dolayı olay çıktığı ve olay esnasında umumhane hizmetçisi Fatma’yı ve arabacı Mehmet’i darp ettiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine polis memurları gelmiş ve kendisini karakola götürmüşlerdi. Ancak karakolda da polis memurlarına saldırması üzerine kendisi Üsküdar Müdde-i Umumiye’ne verilmişti. “Umumhane Kavgaları”, *Akşam*, 23 Mart 1339/23 Mart 1923. Yine Kadıköy Yel Değirmeni’ndeki bir umumhanede sermaye olan Cemile, sevgilisi Aktör Ekrem Efendi’nin başkasıyla evleneceğini haber alınca umumhanenin ikinci katından atlayarak intihar etmişti. “Umumhanede İntihar”, *Akşam*, 26 Mayıs 1339/26 Mayıs 1339; başka bir olay da Galata’da Badem Sokağı’nda Saltanat’ın umumhanesinde sermaye kadın Amorkiya bint Dimitri ile Muhiddin bin Muharrem arasında gerçekleşmişti. Muharrem sarhoş olarak umumhaneye gelerek Amorkiya ile tartışmaya başlamış ve tartışma sonucunda silahını çekerek Amorkiya’yı öldürmüştü. Olay üzerine Muharrem tutuklanmıştı. “Umumhanede Cinayet”, *Akşam*, 6 Temmuz 1339/6 Temmuz 1923.

⁸⁶² “Ahlak-ı Umumiye Meselesi”, *Vakit*, 18 Teşrin-i evvel 1336/18 Ekim 1920.

⁸⁶³ “Ahlak-ı Umumiye Meselesi”, *Vakit*, 18 Teşrin-i evvel 1336/18 Ekim 1920.

Nureddin, Beyoğlu Hüseyin Ağa Mahallesi Muhtar Vekili Ohannes ve polis memuru Recep beylere saldırmış ve bunun üzerine tutuklanmıştı.⁸⁶⁴

Bir süre sonra gereği yapılmamış olacak kamuoyu, Kadıköy'deki mahalle arasındaki bu umumhanenin kapatılması için yeniden devlet yetkililerinin dikkatini çekmişti. *Vakit*, 13 Ağustos 1921 tarihli sayısında “Uygunsuz Evler” başlığıyla yayınladığı yazıda kendilerine çeşitli imzalarla ulaştırılan bir belgeyi Polis Müdüriyetinin dikkatine sunuyordu. Halkın samimi şikâyetlerini gösteren belgenin içeriği şöyleydi:

“Senelerden beri pek vasi tahribat yapan emraz-ı zühreviyenin önüne geçmek ve her mahalle arasında gittikçe hiddetini artıran gayr-i resmi umumhaneleri Polis Müdüriyetinin kontrolü altında bir araya cemetmek ve bu suretle vaziyeti mümkün mertebe kurtarmak gibi yüksek bir gaye takip eden Polis Müdüriyeti Kadıköy’de Mühürdar’da Duvardibi nam mahalli umumhane ittihazına elverişli bulur ve böylece karar verir.

Biz, o civar ahalisi bu meşum haberi aldığımız zaman pek müteessir olarak ve derhal Polis Müdüriyetine orada mevcut hanelerin birbirine gayet sık ve ahşap olması ve ona muvazi sokaktaki hanelerin bahçeleri iki metreden ibaret bulunması ve bir de mektebin mevcudiyeti gibi diğer birçok mevani zikrederek ba-mazbata müracaat ettik ve elan da tasdide devam ediyoruz, nazar-ı itibara alınmıyor. Binaenaleyh sukm karar üzerine bundan iki sene evvel birinci defa olarak iki umumhane ve bilahare dört umumhane açılarak evde müteferrik bir surette bazı iki namuslu aile arasına bir umumhane beş namuslu aile arasına iki tane şu vaziyetteki her akşam birkaç .. umumhane diye kapımızın çaldığı vaki oluyor. İki senedir bunlar adedi altıya balığ oldu. Şimdi düşününüz altı umumhanenin küşadıyla Polis Müdüriyeti gayesine ermiş oluyor mu? Bugün Kadıköy’de icra-yı sanat eden bekârlar yalnız o altı umumhanede mevcut beş on kadından mı ibarettir.

Polis Müdüriyeti ahlaksızlığın önüne geçeyim derken mahrumiyetler ve felaketler içinde bahusus şu zamanda namuslu evlat yetiştirmek gibi ulvi gayeler güden ailelerin hayat-ı içtimaiye ve seciye-i ahlakiyelerini berbat

⁸⁶⁴ “Umumhaneciyle Sermayecilerin Taarruzu”, *Akşam*, 31 Kânun-ı sâni 1338/31 Ocak 1922.

etmiş olmuyor mu? Polis Müdürü Beyden soruyor ve istirham ediyoruz. Kendileri aynı mahalde ikamet etmiş olsaydı acaba bu hale müsaade eder miydi? Hatta orada ikamet değil bir dakika bile durmazlar çünkü eminiz ki vicdan-ı alileri bu vaziyet karşısında isyan eder.

Her gece sabahlara kadar umumhanelerden gelen şarkı seslerinden, gürültülerden, sokakta nara atmalardan rahat ve huzur içinde uyumak kabili değil. Yalnız o kadar da değil. Bütün ahlaksızlığın rezaletleri orada mevcut velhasıl Polis Müdürü Bey bir gün orasını nazar-ı teftişten geçirsınler ve o civardaki ailelerin vaziyet-i elimelerini görsünler. Bilmem ki bunların oradaki mevcudiyetlerine bir nihayet verilmesi hususuna bir karar veremezler mi?

Dâhiliye Nazırı muhterem Ali Rıza Paşa hazretlerinden Polis Müdür-i Umumisi Esat Beyefendiden bunların buradan kaldırılması ve münasip bir tarafa nakilleri hususunun teminine lütf ve inayet buyurulmasını rahat ve huzur-ı amme namına rica ve istirham ediyoruz.”⁸⁶⁵

Birkaç gün sonra bölge ahalisi tarafından basın yoluyla yapılan bu çağrı semeresini vermişti. Umumhanelerin toplumsal ahlakı olumsuz yönde etkilemesi dikkate alınarak bu gibi yerlerin şehir dışına nakilleri düşünülmüş ancak maddi imkânsızlıklardan ötürü bundan vazgeçilmişti.⁸⁶⁶ Ancak halkın gözüne çirkin manzaralar çarpmaması için Polis Müdüriyeti tarafından bu gibi mahallerin alt kat pencerelerine hiç değilse yarıya kadar tül perdeler örtülmesi emredilmişti. Ayrıca aynı sokakta iki sıralı olan umumhanelerin karşılıklı görünmesinin bir sakıncası yoksa da arka taraf pencereleri bazen namuslu ailelerin oturdukları hanelerle karşılıklı bulunduğundan bu ailelerin rahatsız olmamaları için bu gibi umumhanelerin pencerelerinin kapatılması gerektiği ilgili umumhane sahiplerine tebliğ edilmişti.⁸⁶⁷ Ayrıca Beyoğlu Mutasarrıfı Asım Bey, 16 Ekim 1923 tarihli bir beyanatında saçları açık ve fuhuşla uğraşan kadınların Müslüman mahalleleri aralarında dolaşmalarına engel olmaya çalışıldığını, Müslüman kadınların fuhuş için

⁸⁶⁵ “Uygunsuz Evler”, *Vakit*, 13 Ağustos 1337/13 Ağustos 1921.

⁸⁶⁶ 1922 yılında Ahlak Zabıtası tarafından sokaklarda yakalanan vesikasız fahişelerin sayısı o kadar artmıştı ki, hükümet, gizli fuhuş yapan kadınları bir de mesken sıkıntısı yaşanan bir dönemde barındıracak bir yer bulmakta oldukça güçlük çekmekteydi. “Memleketimizde Fuhuş”, *İleri*, 8 Mayıs 1338/8 Mayıs 1922.

⁸⁶⁷ “Umumhanelerde Takayyüdat”, *Vakit*, 20 Ağustos 1337/20 Ağustos 1921.

kullanılan barlara ve uygunsuz yerlere alınmamaları için bu gibi yerlere tebligatta bulunduğunu ifade ediyordu.⁸⁶⁸

Hükümetin umumhanelere yönelik denetimleri sırasında dikkat ettiği konulardan biri de bu tür mekânların sağlık koşullarına uyup uymamaları meselesiydi. Umumhanelerin belirlenen sağlık koşullarına uymaları ve temiz olmaları, hastalıkların bulaşmaması ve yayılmaması için son derece önemli görülüyordu. İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti tarafından Kasım 1921 tarihinde Galata'daki umumhanelerin sıhhi şartlara uymadığı belirlenmiş ve gerekli önlemler alınmışsa da⁸⁶⁹ daha kapsamlı bir düzenleme yapılması gerekli görülmüştü. Bütün umumhanelerde her an tatbik edilmek üzere bir taharet ve nezafet (*temzilik*) talimatı kaleme almıştı. Bu talimata uymayanlar hakkında idari takip başlatılması için de müdüriyet bu talimatı vilayete sunmuştu. Talimata göre, umumhanelerde cinsi münasebetin bir hastalığa yol açmasına engel olunmak suretiyle yapılması ve talimata uyulup uyulmadığı da ayrıca Sıhhiye Müdüriyetinin kontrolüne tabi olacaktı. Talimatın uygulanması konusunda dikkatsiz davranan umumhane işletenler ve sermayelerinin nakdi olarak cezalandırılması düşünülmektedir.⁸⁷⁰ Bu talimatnameden başka Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı Müdüriyeti, 1923 yılının Mayıs ayı içerisinde bütün umumhanelere, diğer mahallere de asılmak üzere zührevi hastalıkların bulaşmasının engellenmesi için neler yapılacağı konusunda uzunca ve ihtarname niteliğinde bir talimatname göndermişti.⁸⁷¹ Kısacası umumhanelerin denetimi ve umumhanelerde yaşayan sermaye kadınların sıhhi ve tıbbi olarak kontrolleri, frenginin önünün alınması için gerçekleştirilen dikkate değer faaliyetlerdi. İstanbul Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı Müdürü İbrahim Bey'in *Akşam* muharririne frengi

⁸⁶⁸ “Kadınlarımız Hakkında”, *Akşam*, 16 Teşrin-i evvel 1339/16 Ekim 1923.

⁸⁶⁹ “Galata'daki Umumhaneler ve Sıhhat-ı Umumiye”, *Tevhid-i Efkar*, 9 Teşrin-i sâni 1337/9 Kasım 1921.

⁸⁷⁰ “Umumhanelerde Hıfzıssıhha”, *Vakit*, 20 Temmuz 1339/20 Temmuz 1923.

⁸⁷¹ “Frengi Tedabiri”, *Akşam*, 17 Mayıs 1339/17 Mayıs 1923. Talimatnamenin detayları *Akşam*'ın 21 Temmuz 1923 tarihli sayısında yayınlanmıştı. Buna göre; umumhanelerin bir arada ve mahalle arasına dağılmasına izin verilmeyecekti. Umumhanelerin taşınması gereken şartlar da sıralanmıştı. Bu bağlamda; 1- Umumhane yeni, kâgir ve ihtisap ise yeni yapılmış olmalıydı, 2- Harap olmamalıydı, 3- duvarlarına badana yapılmış olmalıydı, 4- Umumhane boş olmamalıydı, 5- Umumhane binasının tavanları yüksek olmalıydı, 6- Umumhanenin döşemeleri bez ile silinebilmeliydi, 7-Umumhane binası her gün tamamen yıkanmalı, duvarları bezle silinmeli ve abdesthanelerine kireç dökülmeliydi, 8- Yataklar temiz olmalı ve iki günde bir yıkanmalıydı, 9- Umumhanede fazla kimse bulundurulmamalıydı, 10- Umumhane içerisinde karyola bulunmalıydı, 11- Her türlü eşya özellikle de el ve ağızla temas edilen şeyler, mikrobu tamamen öldürecek şekilde temizlenmeliydi, 12- Temastan sonra muhakkak surette permanganat kullanılmalıydı, 13- Hastalıklı müşteriler geldiğinde umumhanede çalışan kadınlar tarafından derhal polise teslim edilmeliydi, 14- Hastalık alan kadın ve erkekler zorunlu olarak polise ihbar edilmeliydi. “Umumhaneler/Yeni Tedabir-i Sıhhiye Talimatı”, *Akşam*, 21 Temmuz 1339/21 Temmuz 1923.

mücadelesine dair yaptığı açıklama bu noktada önemliydi. İbrahim Bey'in ifadelerine göre, Türkiye'de kayıtlı fahişeler haftada bir defa tıbbi muayeneye tabi tutuluyordu ve bu nedenle kayıtlı fahişeler arasında hastalık oranı yüzde üç nispetindeydi.⁸⁷²

2.1.3.3. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi, Muayenehaneler ve Dispanserler

2.1.3.3.1. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi (Bulgar Papaz Mektebi'nden Halicioğlu'na)

2.1.3.3.1.1. Hastanenin Tarihsel Serüveni

Mütareke döneminde de frengiyle mücadelenin tıbbî merkezi konumunda olan Emraz-ı Zühreviye Hastanesi, umumhanelerde çalışan ve diğer fahişe kadınları muayene ve tedavi etmek amacıyla II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1917 yılında Galata'da pek kirli bir mahalde bulunduğundan Almanya sefirinin aracılığıyla Beyoğlu'nda Mecruh Hastanesi olarak hazırlanmış olan İtalyan Mektebi'ne nakledilmişti. Mütarekeden sonra İstanbul'a dönen mektep sahipleri, hastaları başka bir yere nakletmeye fırsat vermeksizin hastaneyi bütünüyle işgal etmişlerdi. Bu nedenle yersiz ve yurtsuz kalan zührevi hastalıklara ve frengiye yakalanmış hastalar, şehrin her tarafına dağılmışlardı. İstanbul'daki bu sıhhi tehlike karşısında hükümet, acil önlemler olarak Ağa Hamamı'nda İtalyan Eytamhanesi binası olan üç numaralı vakıf hanını Emraz-ı Zühreviye Hastanesi olarak hazırlayarak kısa bir süre için kullanmış⁸⁷³ ise de yerin darlığı ve yetersiz koşullar sebebiyle hastanenin Hürriyet-i Abide tepesindeki Bulgar Papaz Mektebi'ne nakli gerçekleştirilmiştir. Bulgar Papaz Mektebi, İtilaf Devletleri Başkumandanlığı'nın 18 Mart 1919 tarihli yazısıyla Osmanlı Hükümeti'nin Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bağlanmıştı. Hastaneyi Bulgar Ekserahlığı'ndan Hıfzıssıhha Şubesi Müdürü Ekrem Bey teslim almıştı. Teslim belgesi, Osmanlı Devleti, Bulgar Eksarhlığı ve İngiliz İşgal Yönetimi arasında birer nüsha olarak Türkçe ve Fransızca olarak düzenlenmişti. *Vakit*'in yazdığına göre, resmi olarak

⁸⁷² “Frengi Mücadelesi Hakkında İzahat/Kayıtsız Fahişelerde Yüzde Kırk Frengi Var!”, *Akşam*, 21 Nisan 1339/21 Nisan 1923.

⁸⁷³ Sıhhiye Müdür-i Umumi Doktor Adnan tarafından 23 Ocak 1919 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne gönderdiği resmi yazıda, İtilaf Devletleri Heyet-i Sıhhiyesi tarafından Emraz-ı Zühreviye Hastanesi olarak kullanılmak üzere Ağa Hamamı'ndaki İtalyan Eytamhanesi'nin Polis Müdüriyet-i Umumiyesine teslim edildiği ve iki günden beri de hasta yatırıldığı ancak hastane olarak kullanılacak bir durumda olmadığından bahsedilmekteydi. KA, Belge No: 645/62.

“Bulgar Papaz Mektebi bugün emraz-ı zühreviye hastalarını tedavi eden yegâne müessesese” idi.⁸⁷⁴

Bulgar Papaz Mektebi Binası’nda faaliyet yürüten hastanede Ağustos 1921 tarihinde bir yangın çıkmış⁸⁷⁵ ve bunu fırsat bilen 9 frengili kadın⁸⁷⁶ firar etmişti. Bunların on beşi sonradan tutuklanarak tekrar hastaneye sevk edilmişlerdi.⁸⁷⁷ Bu sayının 60 olduğunu ifade edenler de vardı.⁸⁷⁸ Yangın 9 Ağustos 1921 gecesi çıkmış⁸⁷⁹, hastanenin ahşap kısımları yanmıştı. Yangının kısa bir sürede söndürüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca yangının hastalar tarafından atılan sigaralar nedeniyle çıktığı tahmin edilmekteyse de soruşturmanın devam ettiği ifade edilmişti.⁸⁸⁰ Hastalar, Darülaceze binasındaki büyük bir pavyona nakledilmişti.⁸⁸¹

Yangından sonra hastanenin nereye taşınacağı sorunu ortaya çıktı. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından hastanenin önce Gazi Osman Paşa Sultanisi’ne taşınması kararlaştırıldıysa da gelen şikâyetler⁸⁸² üzerine buradan vazgeçildi.⁸⁸³ Ardından Taksim Kışlası teklif edilmişse de sahibi tarafından kullanılacağından burası da

⁸⁷⁴ BOA, HR. HŞ. İŞO/115-4-lef 1-2; “Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’ni Ziyaret”, *Vakit*, 30 Eylül 1335/30 Eylül 1919; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinin Tarihçesi ve İhsaiyat”, *Sıhhiye Mecmuası*, Numro: 15, Mart 1338, Hilal Matbaası Eski Zabtiye Karşısında, 1338-1922, 90-91.

⁸⁷⁵ İstanbul Merkez Kumandanlığı tarafından Harbiye Nezaretine yazılan 10 Ağustos 1921 tarihli resmi bir yazıda, 9 Ağustos 1921 tarihinde Feriköy’deki Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’nde gece saat 11’de yangın ihbarı alınmıştı. Yangının Şişhane karakoluna haber verildiği ve bunun üzerine Pangaltı ve Harbiye Nezareti müfrezelerinin yangın yerine sevk edildikleri anlaşılmıştı. Neredeyse bütünüyle ahşap olan hastanenin tamamen yandığı ancak ufak bir kısmının kurtarılarak yangının söndürüldüğü ifade edilmişti. İSH, Kutu: 1098, Gömlek: 81, Belge No: 81-1.

⁸⁷⁶ Hastaneden kaçan kadın sayısının 80 olduğunu iddia edenler de vardı. “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Vakit*, 24 Ağustos 1337/24 Ağustos 1921.

⁸⁷⁷ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinden Kaçanlar”, *Vakit*, 12 Ağustos 1337/12 Ağustos 1921.

⁸⁷⁸ “Hasta Fahişelerin Firarı”, *Akşam*, 11 Ağustos 1337/11 Ağustos 1921.

⁸⁷⁹ BOA, HR. HŞ. İŞO/115-4.

⁸⁸⁰ “Hep Sigara Yüzünden”, *Akşam*, 10 Ağustos 1337/10 Ağustos 1921; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi Kazara Yandı”, *İleri*, 11 Ağustos 1337/11 Ağustos 1921.

⁸⁸¹ “Emraz-ı Zühreviye Hastaları”, *Tevhid-i Efkar*, 15 Ağustos 1337/15 Ağustos 1921; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *İkdam*, 26 Ağustos 1337/26 Ağustos 1921.

⁸⁸² Bu şikâyetlerin basında yer aldığı görülmektedir. *İleri*, 11 Eylül 1921 tarihli sayısında Beşiktaş’taki Gazi Osmanpaşa Sultanisi’nin frengi hastanesi yapılmasını şiddetle kınamıştı. Gazeteye göre, mektep denildiği gibi 400 yatak kapasitesinde değildi. 200 yatak kapasitesini dahi karşılamaktan uzaktı. Bundan başka mektebin Müslümanların çoğunlukta olarak yaşadığı bir bölgede olması ve frengililerin de sık sık bu hastaneye gelmesinin “*adab-ı İslamiye nokta-ı nazarından*” aileler için sakıncalı olacağı görüşündeydi. Gazete ayrıca binanın bir vakıf olduğunu ve vakfa göre, binanın mektep olarak kullanılmasının emredildiğini ve Sıhhiye Müdüriyetinin bu vakıf şartına tecavüz ettiğini dile getirmişti. Tüm bu nedenlerden ötürü *İleri*, Sıhhiye Müdüriyetinin bu mektebi, frengi hastanesi olarak kullanmaktan vazgeçmesi gerektiğini ümit etmekteydi. “Frengi Hastahanesi ve Maarifimize Bir Darbe”, *İleri*, 11 Eylül 1337/11 Eylül 1921; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *İkdam*, 8 Eylül 1337/8 Eylül 1921.

⁸⁸³ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *İkdam*, 9 Teşrin-i evvel 1337/9 Ekim 1921.

olmamıştı.⁸⁸⁴ Bunun üzerine Harbiye Nezaretine başvurularak⁸⁸⁵ Yıldız Askeri Hastanesi talep edildi. Ancak Harbiye Nezareti, hastanenin kendisine lazım olduğu gerekçesiyle bu teklifi reddetti. Bundan dolayı Sıhhiye Müdüriyeti de durumu Dâhiliye Nezaretine şikâyet etmişti.⁸⁸⁶ Kısacası mesken buhranı, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi hastalarını da vurmuştu. Daha sonra Abdullah Cevdet Bey, Sadarete giderek eski Mekteb-i Tıbbiye binasını talep etmişti.⁸⁸⁷ Ancak bu talep de gerçekleşmemiş, Beşiktaş Sultanisi Emraz-ı Zühreviye Hastanesi olarak hazırlanmışsa da dar olması sebebiyle buradan da vazgeçilerek 272 mevcutlu Jandarma Mektebi'nde karar kılınmıştı. Jandarma Mektebi ise Barbaros Numune Mektebi'ne nakledilecekti.⁸⁸⁸ Bir süre sonra Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nin yeniden Beşiktaş Sultanisi'ne taşınması kararlaştırılmış ve gerekli tadilatın yapılması kararlaştırılmıştı.⁸⁸⁹

Bundan da sonuç alınamayınca Eyüp Sultan'da 1250 muhacirin iskân edildiği İplikhane Kışlası yer olarak belirlenmiş ancak camiye yakın ve muhacirlere ait olması sebepleriyle burasının da hastane olarak kullanılması mümkün olmamıştır.⁸⁹⁰ Sonuçta Sıhhiye Müdüriyeti Müdür-i Sanisi Zeki Bey'in ifadelerine göre, hastanenin Halıcıoğlu'na taşınmasına karar verilmişti.⁸⁹¹ Beşiktaş'ta bulunan Emraz-ı Zühreviye Hastanesi belirtildiği gibi Halıcıoğlu'na nakledilmiş ve yaklaşık 300 hastanın tedavi edilmekte olduğu belirtilmişti. Hastaneyi teftiş etmek üzere de bir İngiliz doktor görevlendirilmişti.⁸⁹² Hastanenin masrafları ise Mayıs 1923 tarihi itibarıyla Sıhhiye

⁸⁸⁴ “Şehrin Sıhhat İşleri/Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *İleri*, 19 Ağustos 1337/19 Ağustos 1921.

⁸⁸⁵ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi İçin”, *İkdam*, 22 Eylül 1337/22 Eylül 1921.

⁸⁸⁶ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Eylül 1337/20 Eylül 1921.

⁸⁸⁷ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Vakit*, 23 Ağustos 1337/23 Ağustos 1921; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 24 Eylül 1337/24 Eylül 1921.

⁸⁸⁸ “Beşiktaş Sultanisi Tahliye Ediliyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 5 Teşrin-i evvel 1337/5 Ekim 1921.

⁸⁸⁹ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 15 Teşrin-i evvel 1337/15 Ekim 1921.

⁸⁹⁰ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Vakit*, 24 Teşrin-i evvel 1337/24 Ekim 1921; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *İkdam*, 25 Teşrin-i evvel 1337/25 Ekim 1921.

⁸⁹¹ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Akşam*, 12 Kânun-ı evvel 1337/12 Aralık 1921.

⁸⁹² “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinde”, *Akşam*, 6 Kânun-ı sâni 1338/6 Ocak 1922; Gerçekten de, İtilaf Devletleri Sıhhiye Komiseri Major Hobson'un gönderdiği 30 Aralık 1921 tarihli bir mektuptan Emraz-ı Zühreviye Hastanesi kontrol memuru olarak Doktor Harrison'ın atandığı anlaşılmaktadır. Hobson mektubunda Harrison'ın hastane doktorlarıyla hastanede nöbet tutan polis heyetiyle meretebe konusunda yaşadığı sorunları haber aldığını belirterek kendisine vazifesiyle ve hastane idaresiyle ilgili dört maddelik bir talimatname göndermişti. Talimatnameye göre; 1- Hastanede görevli Osmanlı polisi doğrudan doğruya Doktor Harrison'ın emrinde bulunacak, 2- Hastanede tedavi görenler, Harrison'ın iyileştigiğine dair hüküm vermeden taburcu olamayacaklar ve Harrison'ın ruhsatnamesi olmaksızın hastalar hastaneyi hiçbir şekilde terk edemeyecekler, 3- Mevcut hastalar günde iki defa yoklamaya tabi tutularak hastaneden izinsiz ayrılanlar olursa Doktor Harrison'a haber verilecek, Harrison yoksa polise haber verilecek, 4-Bu talimatnamenin Türkçe bir sureti hastane müdürü ile polislere bildirilecekti. BOA, BEO/4702-352632-2.

Vekâleti tarafından karşılanacaktı. Bu nedenle vilayetin muvazene-i hususiye bütçesine dâhil edilmemişti. Hastanenin senelik masrafı 30 bin liraydı. Bununla birlikte hastane masrafları bir türlü ödenememiş ve şimdilik sadece hastaneye yardım yapılabileceği ifade edilmişti.⁸⁹³ Ekim 1923 tarihine gelindiğinde parasızlık yüzünden neredeyse kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan hastane için gerekli ödeneğin sağlandığı görülmekteydi. Vilayet Daimi Encümeni, hastane için özel bir bütçe oluşturmuştu.⁸⁹⁴

Sıhhiye Vekâleti tarafından Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne atanan kadrolar 20 Şubat 1923 tarihinde bildirilmişti. Buna göre; hastanenin sertabibi olarak askeri doktorlardan Hulusi Behçet Bey, kadrodaki yeni tababete ise eski emraz-ı zühreviye hastanesi doktorlarından Naci ve şef ve bakteriyolog olarak Nureddin Ramih beyler tayin edilmişti. Hastaneye İhsan Vasfi ve Mehmet Rıfat Beyler asistan olarak atanmışlardı. Hastane için ayrıca on beş hastabakıcı ve hademe de görevlendirilmişti. Ayrıca hastane, doğrudan doğruya Sıhhiye Vekâletine bağlanmıştı.⁸⁹⁵

2.1.3.3.1.2. Hastaneye Dair Bazı Gözlemler

Hastaneye dair gerçekleştirilen ve basında da yer verilen bazı gözlemler, hastanenin içerisindeki hayatı, kadınların tavır ve davranışlarını, ne tür şartlar altında kaldıklarını ve her şeyden öte frengili kadınların hayat hikâyelerini ortaya koyması açısından son derece önem arz etmekteydi. Bu gözlemlerden ilki *Vakit*'in 30 Eylül 1919 tarihli sayısında yayınlanmıştı.⁸⁹⁶ Adı verilmeyen *Vakit* muhabiri, hastaneye giderek bizzat gözlemlerini aktarmıştı. Muhabirin aktardıklarına göre; hastalar pek tahripkâr ve hovarda-meşrep olduklarından 350'sinin bir araya gelmesiyle bunların idare edilmesi zordu ve bundan dolayı hastanede örfi idare ilan edilmişti. Kızlar asabi, kavgacı, gürültücü, alaycı olduklarından aralarında her vakit kavga etme ihtimali bulunduğundan bunlara çeki düzen

⁸⁹³ "Frengi Hastahanesi", *Akşam*, 14 Mayıs 1339/14 Mayıs 1923.

⁸⁹⁴ "Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinin Tahsisatı Temin Edildi", *Akşam*, 23 Teşrin-i evvel 1339/23 Ekim 1923; 8 Ağustos 1923 tarihinde İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen bir yazıda hastane bütçesinin yetersiz olmasından dolayı ihtiyaçların karşılanması için bir liste gönderilmişti. Aylık 150 liraya karşılık gelen bu ihtiyaç listesi şu şekildeydi: 5000 kilo ikinci çeşit ekmek, 300 kilo et, 150 kilo sadeyağ, 100 kilo zeytinyağı, 300 kilo kuru fasulye, 300 kilo pilavlık pirinç, 200 kilo nohut, 200 kilo patates, 150 kilo soğan, 150 kilo sabun, 200 kilo şeker, 60 kilo soda, 20 kilo salça, 10 kilo çay, , 2 sandık nestle sütü, 100 çeki hateb (*odun*), neosalvarsan. Listede ayrıca Şubat bitimine kadar kışlık 1000 (bin) çeki yakacağın (*odunun*) gerekli olduğu ifade edilmişti. KA, Belge No: 73/250; KA, Belge No: 73/250-1.

⁸⁹⁵ "Emraz-ı Cildiyeye ve Zühreviye Hastahanesi", *Akşam*, 21 Şubat 1339/21 Şubat 1923.

⁸⁹⁶ "Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ni Ziyaret", *Vakit*, 30 Eylül 1335/30 Eylül 1919.

verilmesi önemli bir mesele halini almıştı. Kişilik ve karakter olarak birbirine uymayan bu kızlar, hastanenin kurallarına uymamaktaydılar. Hastaneden kaçma ihtimallerine karşı hastanenin etrafında devriyeler gezmekteydiler.

Hastaneye gelen fahişeler üç kısma ayrılmıştı. Bir kısmını sokaktan zabıtarlar vasıtasıyla toplanıp getirilenler, diğer kısmını umumhanelerden muayene maksatlı sevk edilenler öbür kısmını ise kendi rızasıyla gelenler oluştuyordu. Bunlar arasında zenginler olduğu gibi fakirler de vardı. İhtiyaçları, zenginler, umumhane sahipleri ve çeşitli dostları aracılığıyla gideriliyordu. Cuma ve Pazar günleri hastanenin önü pazar yerini andırıyordu. Hayırseverler bugünlerde kapı önüne gelerek çeşitli yiyecekler getiriyorlardı. Bu yiyeceklerin maliyeti, 2-3 bin liraya ulaşyordu.

Fakirler ise kimseleri olmadıkları için yeme ihtiyaçlarını hastane yemekhanesinden karşılıyorlardı. *Vakit* muhabirinin ziyareti esnasında verilen öğlen öğününde mercimek ve akşam için patlıcan hazırlanmaktaydı.

Hastanede çok feci sahneler vardı. Sıhhi Müze'nin en canlı ve çeşitli örnekleri buradaydı. Kendi arzusuyla fuhuş yaparak hastaneye düşenler olduğu gibi iğfal (ırza geçme) ve ikna yoluyla fuhşa sürüklenenler de vardı. Zevk adına fuhuş yapanların sayısı oldukça azdı. Çoğu iğfal yoluyla fahişeliğe sürüklenerek frengi kapıp hastaneye düşmüştü. En gençleri 12, en yaşlıları ise 40 yaşındaydı. Aralarında Bosnalı Müslüman bir kız, Fatih yangınında evinin penceresinden atlayarak ayağı sakat bir halde kurtulmuş ancak zamanla fuhşa mecbur kalarak hastalık kapıp hastanenin yolunu tutmuştu.

Hastane pansiyon ve umumhanelerde fuhuş icra eden fahişelerin birinci sınıfından her ay sıhhi muayene ücreti olarak bir lira, ikinci sınıfından yarım lira ücret almaktaydı. Üçüncü sınıf fahişelerden ise muayene ücreti alınmamaktaydı. Bu fahişeler, Şehremaneti tarafından toplanıp zabıtaya verilmekteydi. Gelirlerin toplanmasıyla senede 50 bin lira kazanılıyordu. Bu paradan hastaneye de bütçe ayrılıyordu. Aksi halde sadece Polis Müdüriyeti bütçesinden ayrılan para ile hastanenin varlığını sürdürmesi mümkün değildi. 6 Nisan tarihinde Bulgar Mektebi'ne nakledilen hastanede Eylül bitimine kadar 7330 küsur hasta tedavi edilmişti. Bunların 3680 küsuru frengiye, 3650 küsuru belsoğukluğuna yakalanmıştı.⁸⁹⁷

⁸⁹⁷ "Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ni Ziyaret", *Vakit*, 30 Eylül 1335/30 Eylül 1919.

Hastaneye dair bir başka gözlemse *Tasvir-i Efkâr* muhabirine aitti. Muhabir bu gözlemlerini aynı gazetenin 22 Aralık 1919 tarihli sayısında yayınlamıştı. Buna göre; demir parmaklıklı ve bir polisle bir kapıcı tarafından korunan hastanenin 22 Aralık 1919 itibariyle Sertabibi Nasır Bey, doktoru ise Baha Bey idi. Muhabirin ifadelerine göre hastane Sertabibi Nasır Bey kendisine yana yakıla şunları söylüyordu:

“Açlık, harp ve kimsesizlik bu hallere sebebiyet veriyor. Diyordu. Bu ana kadar tedavi ettiği kadınların hallerinden memnun olmadıklarını söylüyordu. Bedbahtlar bohçasını koltuğuna alıp giderlerken boyunlarını bükerek bir hizmetçi olmayı temenni ederlermiş. Hizmetçiliğe talip olanlar, iş bulamadıkları için naçar kalıyor. Tekrar yattıklarında kirli yataklara avdet etmeye mecbur oluyorlarmış. Doktor Bey diyordu: Herhangi vesikalı muhakkak birinci sene zarfında frengiye tutulmaya mahkûmdur. Aynı zamanda vesikalı bir kadının frengiden salim olduğuna hükmetmek doğru değildir. O Beyoğlu’ndaki haneler, hemen kâmilten frenginin menbaıdır. Sefalet ve ihtiyacı da amel-i yegâne olmak üzere kabul edemem.”⁸⁹⁸

Doktorun bu dikkat çekici açıklamalarından sonra içeriye yüzü kırmızı, on üç yaşlarında sefil genç bir kızın girdiğini söyleyen muhabir, aralarında geçen konuşmayı şöyle naklediyordu:

“Sordum: -Adın ne?... Hastalıktan moraran dudaklarını bükerek kekeledi!-Ağadeni. Bir hemşiresi Yüksek Kaldırım’da imiş. Âma olan babası kendisine bakıyormuş. Mektebe de gittiğini utanarak hıçkırarak söyledi. Buradan kurtulursa yine tahsiline devam edecekmiş. Kim bilir. Belki de bedbaht ve hasta çocuğu aldatıyorlar. Aç kalmış da. Sokak sokak merhamet dileniyormuş. Babası tavsiye etmiş. Dilenirken iğfal edilmiş, rahim ve şefkat yerine ihanet görmüş. -Bir gece yağmur yağıyordu. Dedi.. Pangaltı’da bir köşeye sokulmuşum. Her yer, her taraf karanlıktı. Sonra efendi. Birisi beni şiddetle tuttu. İşte... Hasta oldum buraya düştüm. Yavaşça gözlerini ovuşturarak sessiz çekildi gitti...”⁸⁹⁹

⁸⁹⁸ “Frengililer Âleminde Bir Cevelan 1”, *Tasvir-i Efkâr*, 22 Kânun-ı evvel 1335/22 Aralık 1919.

⁸⁹⁹ “Frengililer Âleminde Bir Cevelan 1”, *Tasvir-i Efkâr*, 22 Kânun-ı evvel 1335/22 Aralık 1919.

Muhabir, hastanede yatan frengililerin hastalıklarını alışveriş yapmak kadar önemsiz gördüklerini de gözden kaçırmamıştı.⁹⁰⁰

Hastaneyi ziyaret edenlerden biri de *Akşam* yazarlarından M. Selahaddin Bey'di. Gözlemlerini aynı gazetenin 29 Nisan 1920 tarihli sayısında yayınladığı yazısında hastalarıyla görüşmeler yapmış, hastaneyi gezerek deneyimlerini aktarmıştı. Hastanenin kapısındaki levhada “*Emraz-ı Zühreviye Nisa Hastahanesi*” yazdığını, içeriye girdiğinde yaşları 10 ile 50 arasında olan hastaların büyük gürültü çıkardıklarını belirtiyordu. Hastaneden içeri girdiğinde etraftaki hastaların kaçtığını, kendisini hastane sertabibi adına Doktor Bahaeddin Bey'in karşılayarak ziyaretinde eşlik ettiğini ifade ediyordu. Merdivenleri çıkarken bu genç doktorun kendisine şunları söylediğini aktarıyordu:

“Ah bu frengi gittikçe artıyor ve istila ediyor. Bu hastalıktan masun fahişe hemen yok gibidir. Hastahanemiz İstanbul'daki frengi istilasını hakkında size bir fikir veremez. Çünkü buradakiler, yalnız sefil tayfadaki hastalara inhisar ediyor. Yüksek kokonalar, bazı aile kadınları bittabi buraya düşüyorlar. Hâlbuki bu nevi hastaların da behemehâl muayenehanelerce görüldükten sonra hastahaneye müracaat etmeleri lazım gelir. Buna riayet edilmiyor, sebebine ne sizin ne de benim aklımız ermez...”

Yazar M. Selahaddin Bey, daha sonra doktorla birlikte frengi hastalarına mahsus bir salona geçerken Doktor Bahaeddin'in el işaretiyle frengili kızlardan birinin yanlarına geldiğini ve kızın frengiye nasıl yakalandığını anlatmıştı. 16 yaşında Bosnalı bir ailenin çocuğu olan kız, soru üzerine önce utanmış ama sonra gerçeği anlatmak zorunda kalmıştı. Söylediklerine göre, Mahmut Paşa'da Emine Hanım isminde birisinin akşam evine geldiğini ve haydi düğüne gidelim diyerek kendisini başka bir yere götürdüğünü böylece fuhşa düştüğünü ve sonra da frengiye yakalanarak hastaneye yatırıldığını ifade etmişti. Selahaddin Bey, daha sonra ufacak kızların etrafta koştuğunu görünce doktora dönerek bu kızların bir hastanın mı çocuğu olduğunu öğrenmek istemiş doktor da kendisine ufacak kızın bizzat kendisinin belsoğukluğu hastası olduğunu hem de ırsi de olmadığını söyleyince de oldukça şaşırmıştı. Doktor bir yıl önce bu kızdaki daha küçük sekiz yaşındaki bir çocuğun frengili olduğunu dile getirmesi onu bir kez daha hayrete düşürmüştü. Doktor kendisine halkın frengiyi hastalıktan bile saymadığını, çoğunun

⁹⁰⁰ “Frengililer Arasında Bir Cevlan 2”, *Tasvir-i Efkâr*, 3 Kânun-ı sâni 1336/3 Ocak 1920.

lakayt davrandığını ve “Çiçek çıkardım işte ne olur olsun” diyen hastalara sıkça rastladığını ifade ediyordu.⁹⁰¹

Vakit yazarı Hakkı Süha Bey de hastaneyi deneyimleyen ve gözlemlerini aktaranlar arasındaydı. *Vakit*’in 21 Eylül 1920 tarihli sayısında “*Frengililer Arasında/Şişli Emraz-ı Efrenciye Hastahanesini Bir Ziyaret*” başlık bir yazısında hastaneye dair izlenimlerini anlatıyordu.⁹⁰²

“Bir doktor arkadaşım:

-Bu gibi şeylere meraklı olduğumu bilirim; gel, seni emraz-ı zühreviye hastahanesine götüreyim.

Teklifinde bulunmuştu. Evvelki sabah Tünel’de birleşerek Şişli’ye geldik. Buradan sonra berbat bir yol başlıyordu ki onu yürüyerek geçmek akıl kârı değildi. Hastahane ittihaz edilen Bulgar Mektebi’ni tramvay caddesine rabt eden bu geniş şose, mübalağasız, on santimetre kalınlığında bir toz tabakası ile kaplanmıştı. Tekerlek izlerinin derinliği sözlerimin doğruluğunu ispat eder. Buradan kış mevsiminde geçmek felaketinde bulunanların Allah yardımcısı olsun...

Bir arabaya bindik; mendillerimizle ağzımızı kapayarak yola revan olduk. Bin müşkülât ile medhale muvasalat ettik. İki tarafı yaprakları erken dökülmüş ağaçlarla muhata bir yolun nihayetinde demir parmaklı pencerelerine rengârenk elbiseli kadınların üşüştüğü hastahane binası görünüyordu. Her adımda mesafe kıaldıkça şekiller daha vuzuh peyda ediyor, muhtelif akortlu sesler, her lisandan mırıltılar, bir kovan uğultusu ile kulaklarımızı dolduruyordu.

Kapıdan girince garip bir manzara karşısında kaldım: Medhalin tam karşısına mevzu, yüksek bir ayna önünde yarı çıplak bir kalabalık, sabah tuvaleti yapmakla meşguldü. Elllerinde pudra kutuları, çikolata kâğıtları, al kıvrak yumakları, diplerine idare kandiline tutularak siyah bir is tabakası

⁹⁰¹ “Biçâre Fuhuş Kurbanları!/Frengi Hastahanesinin Hikâyeleri, *Akşam*, 29 Nisan 1336/29 Nisan 1920.

⁹⁰² “Frengililer Arasında/Şişli Emraz-ı Efrenciye Hastahanesini Bir Ziyaret”, *Vakit*, 21 Eylül 1336/21 Eylül 1920. Bu yazı bir başka eserde de aynen transkript edilmiştir. Bkz. Hakkı Süha Gezgin, *İşgal Günlerinde İstanbul*, (Haz: Nuri Sağlam), Kapı Yayınları, İstanbul 2019, 56-60.

biriktirilmiş teneke, çinko tabaklarla buraya dizilmişlerdi. İtiş, kakış, çirkin sözler, kaba latifeler içinde yüzlerini boyamakla meşguldüler.

En arkada kalan cılızlar, ayak parmakları üzerinde yükselerek pis bir süngerle çehrelerine pudrayı dağıtıyorlar; sonra çikolataların kırmızı kâğıtlarını tükürükleyerek şakaklarından itibaren ta çenesine kadar bulaşan fes rengi bir boyayı ovuşturuyorlardı.

İçlerinde belinden yaralanmış bir sülük gibi kıvrılmış çatma rastıklılar, kollarına, yanaklarına yeşille mavi arasında iğrenç bir renk döktürmüş Galatalılar; hülasa fuhuş âleminin en yükseğinden en sefiline kadar her çeşidi vardı.

Pek nazik bir zat olan idare müdürü bey, lazım gelen bütün teshilatı gösterdi. Müessesede dört yüz hasta vardı. İctimai kayıtların haricine fırlamış bu bir alay hastanın zabt ü raptındaki müşkülâtı küçük bir teemmülle herkes takdir eder. Hele bazıları da durup dururken iskarpinini, saç maşasını, eline geçirebildiği herhangi bir cismi, savurarak geniş çerçeveli camlardan birini indiriyormuş.

“-Bunu neye yaptın?” dediniz mi hemen :

“-Aklıma sevdalım geldi.” cevabını veriyormuş. Ama o cam on liraya takılırmış. Kimin umrunda!.. Ekserisi hırçın, geçimsiz imiş. Günler geceler bitmez, tükenmez mücadeleler içinde geçiyormuş. Arkadaşım “Muayene odalarına girelim” dedi. Medhalde elliye mütecaviz hasta bekleyen bir tanesine girdik. Öteden beri senasını işittiğim Sertabip Naci Bey: Kavak hastahanesini teftişe gitmiş onun hastaları da bu günlük gayyur muavini Tefîk Bey’e kalmıştı.

Gelenler cali bile olsun hiçbir hicap hissetmeden mendilini gösterir gibi en mahrem yerlerini açıyor, ıstırapı veya iyiliği hakkında doktora izahat veriyordu. Buradaki hastaların hemen hepsi o mühlik hastalıkların ikisiyle birden mahuldüler. Gonogokun yanı başında mutlaka frengi basillerine tesadüf olunuyormuş. İçlerinden on dörtten ellisine kadar her yaştan günahkârlar vardı. Tefîk Bey’e sordum:

-İçlerinde hiç ıslah-ı hal eden var mı?

-Maalesef hayır; böyle düşenler artık mahvolmuşlardır. İyi olurlar, çıkarlar, on gün sonra haydi yine buraya...

-İyiliğe karşı hassas mıdırlar, ... tesadüf ettiniz mi?

-Filhakika böyleleri var, fakat bunu hakiki bir minnettarlıktan ziyade yakın bir müracaat ihtiyacı endişesine atfetmek daha doğru olur.

Tevfik Bey'e teşekkür ve veda ettikten sonra diğer bir muayenehaneye girdik. Burada hastahanenin operatörü Ahmet Bey meşguldü. Mühassısların noksanı zavallı operatörü mesleğinin haricinde işlerle uğraşmaya mecbur ediyordu. Dört yüz şu kadar hastaya mukabil müessesenin üç doktoru var. Vasati bir hesap ile her birine yüz elli kişi isabet ediyor. Bir hasta ile asgari bir hesapla beş dakika meşgul olsalar, günde on saatten fazla bir müddet mütemadiyen çalışmaya mecbur oluyorlar ki bu saat-i mesai kanununa nazaran taşkın bir şeydir.”.

Hastaneye dair dikkat çekici diğer bir gözlem de İskender Fahreddin'in 15 Ocak 1922 tarihinde *İctihad*'da yayınladığı “*İstanbul'da Fuhuş*” adlı tercüme eseri idi. Eserde C.N.F. adlı bir İngiliz şarkiyatçının kaleminden Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ndeki frengili kadınlara dair detaylı bilgi ve gözlemlere yer veriliyordu. Yazıya göre, İngiliz şarkiyatçının ilk ziyaret ettiği pavyon frenginin ikinci devresindeki hastalara ait koğuştı. Koğuştaki hastalardan beşi Müslüman, yedisi Yahudi, dokuzu Ermeni ve geri kalanı ise Rum idi. Buradaki kadınlar, kendilerine Emraz-ı Zühreviye Komisyonu tarafından sıhhat vesikası verilen ve Ahlak Zabıtası tarafından kaydedilen fahişelerdi. İskender Fahreddin, İngiliz şarkiyatçının bizzat frengili hastalarla olan konuşmalarını aktarıyordu:

“-Kızım ismin nedir?

-Mediha...

-Ne kadar zamandan beri burada yatıyorsun?

-Bir aydan beri!

-Hastalığının birinci devresini idrak eder etmez niçin doktora koşmadın da bu afetin bu derece ilerlemesine meydan verdin?

-Ailem duyar diye korktum...

-Sonra ne yaptın?

-Çıbanlar işi meydana çıkardı. Üvey pederim beni tard etti, sonra..

-Sıkılma, ben de doktorum. Derdini anlamak isterim. Devam et.

- (Gülerek ve ellerini yüzünü kapayarak) bir mektep refikam vardı. Onun hanesine gittim; o gece evde birçok erkekler vardı. Ahenk ve işret ediyorlardı, gayr-i ihtiyari olarak aralarına karıştım, aksi halde sokakta yatmaya mecbur idim. Bir ay kadar orada kaldım...Yakalandım, sonra hastahaneye geldim.

-Peki, ama hastalığı nasıl ve nereden aldığını söylemedin?

- Ah Mösyö, bu pek fecidir. Üvey pederim hain ve gaddar bir adam idi. Zevcim harbe gittikten sonra aradan iki ay geçmeden şehit oldu. Bu haber gelince kendisine yük olduğumu anlayan üvey pederim, müteadid defa benim için validemle günlerce kavga etti, hülasa beni evde istemiyorlardı. Validemle günlerce giderler ve gelmezlerdi. Benim ise zevcimden kalan yüz seksen kuruş maaştan başka bir şeyim yoktu. Ekmeğin kıyyesi yirmi kuruşa çıkmıştı. Aldığım para ile yalnız kuru ekmek yesem bile kâfi gelmiyordu. İhtiyaç saikasıyla bir akşam ne yaptığımı bilmedim.....Aradan iki ay geçmeden alet-i tensasüliyetimde bir çıban gördüm. Felaketi derhal hissetmiştim. (Ağlayarak) ne yapabilirdim? İş, bir müddet sonra tabiiyetle meydana çıktı bunu fırsat addeden üvey pederim hemen o gece beni haneden kovdu. Ben masum ve bigünahım doktor efendi!!⁹⁰³

İskender Fahreddin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1933'te yayımladığı “Salgın Hastalıklar ve Heroin Müptelâları” adlı eserinde de, mütareke yıllarında doktor arkadaşı Cemil Necip Bey'den bizzat edindiği frengili kadın bir hastaya ait hatıra defterine yer

⁹⁰³ C.N.F., “İstanbul'da Fuhuş”, (Ter.: İskender Fahreddin), *İctihad*, Numero: 141, 15 Kânun-ı sâni/Ocak 1922, 2972.

vererek Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne düşen genç bir kadının acılı hikâyesini gözler önüne seriyordu.⁹⁰⁴

2.1.3.3.1.3. Küçük Yaştaki Frengili Hastalar ve Hastalara Dair Bazı İstatistikler

Hastanede farklı yaş gruplarından frengili kadınlar tedavi görmekteydi. Bunların en küçüğü 8, en büyüğü ise 30 yaşındaydı.⁹⁰⁵ En dikkat çekici olanlarsa çocuk yaştaki kızlardı. Hastanedeki frengili kız çocuklarına dair bilgi vermesi açısından *Vakit*'in 30 Eylül 1919 tarihli nüshasındaki haber oldukça önemliydi. Haberde frengili genç kızların toplu bir fotoğrafı çekilmiş ve her birinin üzerine bir numara verilerek haklarında tanıtıcı bilgilere yer verilmişti:

Şekil 2.1.1. Frengili Kız Çocukları⁹⁰⁶

1 numaralı kız: İsmi Neriman Ahmet, yaşı 8 idi. Frengi hastalığına yakalanmıştı. Babasındaki hastalığın annesine annesinden de kendisine geçtiğini ifade etmişti.

2 numaralı kız: İsmi Sadıka Ömer, yaşı 13 idi. Babası ve annesi vefat etmişti. Hastalanarak hastaneye getirilmişti.

3 numaralı kız. İsmi Katina Hristo, yaşı 22 idi. Babası ve annesi vefat etmişti. Dört ay önce frengi hastalığına yakalanmıştı.

4 numaralı kız: İsmi Eleni Dimitri, yaşı 12 idi. Babası ve annesi İzmir'de yaşamaktaydı. Beş ay önce İstanbul'a getirilmişti. Tophane'de bir kadının yanında otururken tecavüze uğrayarak frengi kapmıştı.

⁹⁰⁴ Frengili genç kadının hatıra defteri için bkz. İskender Fahreddin, *Salgın Hastalıklar ve Heroin Müptelâları*, Türkiye Matbaası, İstanbul 1933, 5-11.

⁹⁰⁵ "Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinde Bir Tedkik", *İkdam*, 9 Mart 1338/9 Mart 1922.

⁹⁰⁶ "Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ni Ziyaret", *Vakit*, 30 Eylül 1335/30 Eylül 1919.

5 numaralı kız: İsmi Hatice Mehmet, yaşı 16 idi. Babası ve annesi Balkan Savaşları sırasında vefat etmişti. Muhacir olarak İstanbul'a gelmiş ve Davut Paşa'da bir bahçede çalışırken frengiye yakalanmıştı.

6 numaralı kız: İsmi Hestia İsmail, yaşı 14 idi. Romanyalıydı. Sokaklarda fuhuş yaparken hastalanmıştı.

7 numaralı kız: İsmi Kalyoyi Koçu, yaşı 14 idi. Bursalıydı. Babası vefat etmişti. Bir gece misafirlik esnasında tecavüze uğrayarak hem belsoğukluğuna hem de frengiye yakalanmıştı.⁹⁰⁷

1918 yılında sevk edilen 2500 kadından 1090'ı, 1919 senesinde sevk edilen 3300 kadından 1092'si ve 1920 yılında sevk edilen 3500 kadından 1100'ü frengili idi.⁹⁰⁸ Hastanede 1921 yılı başlarında 280 hasta bulunmaktaydı. 1921-1922 yılı içerisinde ise toplam 3809 hasta hastaneye giriş yapmış ve 3547 hasta da tedavi olarak taburcu olmuştu.⁹⁰⁹ 1922 yılında hastanede toplam 262 hasta yatmaktaydı. 1921-1922 yılı içerisinde hastaneye giren 3529 hasta arasından 1067'sinin kayıt dışı yani vesikasız fuhuş yaptığı anlaşılmıştı. 9 Mart 1922 tarihi itibarıyla hastanede 267 kadının tedavi altında bulunduğu anlaşılmaktadır.⁹¹⁰

2.1.3.3.2. Muayenehaneler

Mütareke döneminde frengililerin teşhis ve tedavi edildiği yerlerden biri de muayenehanelerdi. Bu dönemde İstanbul'da Beyoğlu, Divanyolu, Galata ve Kadıköy olmak üzere toplam dört yerde frengi muayenehanesi bulunmaktaydı. İstanbul'daki frengi muayenehaneleriyle ilgili Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından 1921-1922 yılına ait bir istatistiki veri yayınlanmıştı. Bu istatistikte Beyoğlu, Divanyolu, Galata ve Kadıköy frengi muayenehanelerinin 1921 ve 1922 içerisinde kaç kişi muayene ettiği, muayene edilenlerin kaçının kayıtlı kaçının kayıtsız olduğu ve muayene edilenlerin kaçının frengili olduğu hakkında rakamlar verilmişti. Beyoğlu Frengi Muayenehanesinde

⁹⁰⁷ “Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’ni Ziyaret”, *Vakit*, 30 Eylül 1335/30 Eylül 1919.

⁹⁰⁸ “Frengi Mücadelesi Hakkında İzahat/Kayıtsız Fahişelerde Yüzde Kırk Frengi Var!”, *Akşam*, 21 Nisan 1339/21 Nisan 1923.

⁹⁰⁹ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinin 1337 Senesi İhsaiyat Cetveli”, *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922.

⁹¹⁰ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinde Bir Tedkik”, *İkdam*, 9 Mart 1338/9 Mart 1922.

1921 yılının başı itibariyle 785 kayıtlı kadın muayene edilmişti. Bu kadınlara ek olarak 42 kadın da 1921 yılı içerisinde kaydedilmişti. Bu nedenle muayene edilen kayıtlı kadınların sayısı 827 idi. Yine bu kadınların 242'si aynı yıl içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı mesleği bıraktığından 1922 başlarında toplam 585 kayıtlı kadın muayeneye tabi tutulmuştu. Muayene edilen 585 kadından 252'sinin frengili olduğu anlaşılmıştı. Frengili olduğu anlaşılan kadınların 221'i Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmiş ancak sevk edilen kadınların 205'i hastaneye gitmemişti. Beyoğlu Frengi Muayenehanesine Ahlak Zabıtası tarafından gönderilen kayıtsız yani vesikasız kadınların toplamı ise 1012 idi. Bunların 549'unun hasta olduğu, bu hastaların da 123'ünün frengili olduğu tespit edilmişti.⁹¹¹

Divanyolu Frengi Muayenehanesinde 1921 yılının başı itibariyle 141 kayıtlı kadın muayene edilmişti. Bunların dışında 27 kadın da 1921 yılı içerisinde kaydedilmişti. Muayene edilen kayıtlı kadınların sayısı 168 idi. Yine bu kadınların 66'sı aynı yıl içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı mesleği bıraktığından 1922 başlarında toplam 102 kayıtlı kadın muayeneye tabi tutulmuştu. Muayene edilen 585 kadından 75'inin frengili olduğu anlaşılmıştı. Frengili olduğu anlaşılan kadınların 88'i Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmiş ancak sevk edilen kadınların 14'ü hastaneye gitmemişti. Divanyolu Frengi Muayenehanesine Ahlak Zabıtası tarafından gönderilen kayıtsız yani vesikasız kadınların toplamı ise 980 idi. Bunların 360'ının hasta olduğu, bu hastaların da 69'unun frengili olduğu tespit edilmişti.⁹¹²

Galata Frengi Muayenehanesinde 1921 yılının başı itibariyle 643 kayıtlı kadın muayene edilmişti. Bu kadınlar dışında 52 kadın daha 1921 yılı içerisinde kaydedilmişti. Bu nedenle muayene edilen kayıtlı kadınların sayısı 695 idi. Yine bu kadınların 120'si aynı yıl içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı mesleği bıraktığından 1922 başlarında toplam 575 kayıtlı kadın muayeneye tabi tutulmuştu. Muayene edilen 575 kadından 322'sinin frengili olduğu anlaşılmıştı. Kayıtlı kadınların 453'ü Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmiş ancak sevk edilen kadınların 122'si hastaneye gitmemişti.

⁹¹¹ "1337 Senesi Emraz-ı Zühreviye Muayenehaneleri İhsaiyat Cetveli", *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922.

⁹¹² "1337 Senesi Emraz-ı Zühreviye Muayenehaneleri İhsaiyat Cetveli", *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922.

Galata Frengi Muayenehanesine Ahlak Zabıtası tarafından gönderilen kayıtsız yani vesikasız kadınların toplamı ise 6 idi. Bunların ise 2'si hastaydı.⁹¹³

Kadıköy Frengi Muayenehanesinde 1921 yılının başı itibariyle 162 kayıtlı kadın muayene edilmişti. Bunlar ışıında 21 kadın daha 1921 yılı içerisinde kaydedilmişti. Bu nedenle muayene edilen kayıtlı kadınların sayısı 183 idi. Yine bu kadınların 55'i aynı yıl içerisinde çeşitli nedenlerden dolayı mesleği bıraktığından 1922 başlarında toplam 128 kayıtlı kadın muayeneye tabi tutulmuştu. Muayene edilen 128 kadından 123'ünün frengili olduğu anlaşılmıştı. Kayıtlı kadınların 131'i Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmiş ve hepsi de hastaneye gitmişti. Galata Frengi Muayenehanesine Ahlak Zabıtası tarafından gönderilen kayıtsız yani vesikasız kadınların toplamı ise 244 idi. Vesikasız kadınların 26'sında frengi tespit edilmişti.⁹¹⁴

2.1.3.3.3. Dispanserler

Frengi mücadelesinde halka ücretsiz muayene ve tedavi imkânı sunan yerler arasında dispanserler de bulunmaktaydı. Frengi dispanserleri, özellikle bu dönemde açılmış ve sayıları sonradan artmıştı. 21 Mart 1920 tarihinde basına frengi mücadelesiyle ilgili neler yapılacağına dair açıklamalarda bulunan İstanbul Sıhhiye Müdürü Ekrem Bey, frengi doktorlarından Rıfat Cafer Bey'e hazırlattığı rapora değinerek frengiyi muayene ve tedavi etmek amaçlı özel dispanserlerin kurulmasının gerekliliğinden bahsetmişti.⁹¹⁵ Gerçekten de Üsküdar, Cerrahpaşa-Haseki, Divan Yolu, Beşiktaş ve Kadıköy olmak üzere beş adet dispanser faaliyete girmişti. Ücretsiz hizmet veren frengi dispanserlerinin sayesinde frenginin her geçen gün azalarak 1922 yılında altıda bire düştüğü belirtilmişti. Resmi istatistiklere göre ücretsiz tedavi dispanserlerinin kuruluş tarihinden 1923 yılına kadar bu dispanserlere 4500 kişi başvurmuştu. 1922'de ise müracaat edenlerin 571'i kadın ve 258'i erkek olmak üzere toplamda 829 kişiydi. Bununla birlikte 4500 hastadan

⁹¹³ "1337 Senesi Emraz-ı Zühreviye Muayenehaneleri İhsaiyat Cetveli", *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922.

⁹¹⁴ "1337 Senesi Emraz-ı Zühreviye Muayenehaneleri İhsaiyat Cetveli", *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922.

⁹¹⁵ "Frengi Teşkilatı", *Akşam*, 21 Mart 1336/21 Mart 1920; "İstanbul'un Sıhhati/Emraz-ı Zühreviye Mücadelesi", *İkdam*, 21 Mart 1336/21 Mart 1920.

üç bine yakın bir bölümü tedaviye devam etmekteydi. Kan tahlili sonucunda bu hastalardan toplam 222 kişinin tamamen frengiden kurtulduğu görülmekteydi.⁹¹⁶

İstanbul'daki frengi dispanserleri ve bu dispanserlere ait istatistikleri ortaya koymak açısından her biri hakkında ayrıca bilgi vermek yerinde olacaktır. İlk frengi dispanseri 1 Nisan 1919 tarihinde Üsküdar'da faaliyete geçti.⁹¹⁷ Dispanser hakkında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi'nden yayınlanan bir yazıda Üsküdar İmrahor'da Muavenet-i Sıhhiye Merkezi'nde açılan dispanserde frenginin ücretsiz tedavi edildiği bildiriliyordu. Frengili ya da frengi şüphesi olan herkesin bu dispansere müracaat ederek muayene ve tedavi olabileceği belirtiliyordu. Frengi olanların veya frengi olabileceği şüphesi olanların işinden gücünden mahrum olmaması için dispanserdeki tedavinin haftanın belirli günlerinde yapılacağı ve kesinlikle yatış verilmeyeceği de ifade ediliyordu. Frenginin gelecek nesli tahrip edebileceğini vurgulayan Sıhhiye Müdüriyeti bundan dolayı tüm vatandaşların tedavi olması konusunda hassasiyet göstermelerinin önemli olduğunu da söylüyordu. Muayene günleri erkekler için Cumartesi-Pazar sabah 9-12 saatleri arasında, kadınlar içinse Salı-Çarşamba sabah 9-12 saatleri arasındaydı.⁹¹⁸ Dispansere 1921 yılının sonuna kadar 481'i kadın, 616'sı erkek olmak üzere toplamda 1097 hasta müracaat etmişti. 1921 yılı içerisinde müracaat eden hastaların 14'ü ilk devre frengi, 125'i ikinci devre frengi, 3'ü üçüncü devre frengi hastasıydı. Hastaların yaşlara göre dağılımı şöyleydi: 1-5 yaş arası 5 kişi; 6-15 yaş arası 12 kişi; 16-45 yaş arası 1061 kişi ve daha yukarı yaşlarda 19 kişi. Bu hastaların 240'ı sadece 1-2 şırınga yaptırmıştı. Hastaların 258'i iki ay, 136'sı üç ay ve daha fazlası ve 82'si altı ay dispansere devam etmişti. Bundan başka hastaların 100'ü ilk sene, 72'si ikinci sene ve 19'u da üçüncü sene ve daha fazla sürede tedavisini tamamlamıştı.⁹¹⁹

Üsküdar Frengi Dispanseri'nden sonra da Cerrahpaşa Haseki Frengi Dispanseri, 15 Temmuz 1919 tarihinde faaliyete geçmişti. Dispansere 1921 yılının sonuna kadar 1027 kadın, 1024 erkek olmak üzere toplamda 2051 hasta müracaat etmişti. 1921 yılı içerisinde

⁹¹⁶ "Frengi Mücadelesi Hakkında İzahat/Kayıtsız Fahişelerde Yüzde Kırk Frengi Var!", *Akşam*, 21 Nisan 1339/21 Nisan 1923.

⁹¹⁷ "Emraz-ı Zühreviye Tedavihaneleri İhsaiyat Cetveli", *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922.

⁹¹⁸ "Meccanen Frengi Tedavisi", *Vakit*, 28 Mart 1335/28 Mart 1919; "Meccanen Frengi Tedavisi", *İkdam*, 26 Mart 1335/26 Mart 1919; "Meccanen Frengi Tedavisi", *İfham*, 23 Eylül 1335/23 Eylül 1919.

⁹¹⁹ "Emraz-ı Zühreviye Tedavihaneleri İhsaiyat Cetveli", *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922.

müracaat eden hastaların 8'i ilk, 344'ü ikinci, 20'si üçüncü devre ve 1'i de irsi frengi hastasıydı. Hastaların yaşlara göre dağılımı şöyleydi: 1-5 yaş arası 16 kişi; 6-15 yaş arası 44 kişi; 16-45 yaş arası 1950 kişi ve daha yukarı yaşlarda 41 kişi. Bu hastaların 839'u sadece 1-2 şırınga yaptırmıştı. Hastaların 485'i iki ay, 231'i üç ay ve daha fazla ve 78'i altı ay dispansere devam etmişti. Bundan başka hastaların 169'u ilk sene tedavisini, 157'si ikinci sene tedavisini ve 51'i de üçüncü sene ve daha fazla sürede tedavisini tamamlamıştı.⁹²⁰ *Vakit*'in 24 Nisan 1920 tarihli sayısında, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi kurulan bu dispanseri, gazete yazarlarından birinin bir gün önceki ziyaretinden bahsediyordu. *Vakit* yazarı tarafından verilen bilgiye göre, dispanser, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bağlı olarak Cerrahpaşa Hastanesi Sertabibi Rüştü Bey ile frengi uzmanı Doktor Hazım Bey'in idaresi altında bulunuyordu. Erkek frengililer Cuma ve Salı günleri Cerrahpaşa Hastanesi'nde, kadın frengililer Pazar ve Çarşamba günleri Haseki Nisa Hastanesi'nde ücretsiz olarak tedavi ediliyordu. Bu dispansere cins ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin bütün frengililer başvurabiliyordu. Hastaların tedavisinde Sıhhiye Müdüriyeti tarafından gönderilen *neosalvarsan* ve *cıva* gibi ilaçlar deri altına şırınga edilmek suretiyle kullanılıyordu. Dispansere başvuran frengi hastaları, ellerinde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından düzenlenen matbu bir defter taşıyorlardı. Bu defterde her şırınga, hususi hanesine kaydedilerek tedavi şekli hakkında da açıklamalara da yer veriliyordu. Daha sonra hastayı tedavi eden tabip tarafından imzalanıyordu. Tedavi kısmı bölmesi içinse dört yıl ayrılmıştı. Hastaların ellerindeki matbu defterler frengi hakkında yeteri derecede açık bir ifadeyle gerekli bilgileri ve öğütleri de içeriyordu. Burada o çirkin ve müthiş hastalığın bulaşması, seyri kaydediliyor ve yapılması gerekli tedaviler gösteriliyordu. Cerrahpaşa Hastanesi'nde erkeklerin tedavisi 20 Temmuz 1920 tarihinde başlamış, gazetenin bu haberi yaptığı güne kadar 577 kişi müracaat etmişti. Haseki Nisa Hastanesi'nde kadınların tedavisi 30 Temmuz'da başlamıştı. Aynı tarihe kadar da dispansere 570 frengili kadın gelmişti. Dispanserin kuruluşunda itibaren sarf edilen neosalvarsan miktarı 324, cıva miktarı 6750 gramdı. *Vakit* yazarı, dispanserde çalışan doktorların görevlerini layıkıyla yerine getirdiklerini ancak frenginin çaresinin sebeplerini halka anlatmada yetersiz kaldıklarını düşünmekteydi. Hatta hastaların arasında bir iki defa hastaneye gelip daha sonra tedaviye

⁹²⁰ "Emraz-ı Zühreviye Tedavihaneleri İhsaiyat Cetveli", *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922.

gelmeyen frengililer görülüyordu. *Vakit*, hastaları bu nedenle “*cahil ve zavallı frengililer*” olarak nitelendiriyordu. Gazeteye göre, bu gibi hastalar hastalığı sadece kendilerinde saklamıyor üstelik başkalarına da bulaştırıyorlardı. Yine *Vakit*’in de belirttiği üzere

“*Derdimizi gizlemek ve fennin ihtimamkar tedavisine arz etmemek kendimize, ailemize ve mensup olduğumuz cemiyete karşı ika edilen pek büyük bir cinayet sayılabilir. Hükümetin açtığı dispanserlere müracaat ederek meccanen tedavi olmamanın vebali herhalde pek büyüktür.*”⁹²¹

Bir başka frengi dispanseri de Kadıköy’de açılmıştı. Kadıköy Frengi Dispanseri de 31 Temmuz 1919 tarihinde faaliyete girmişti. Dispanserin Yel Değirmeni’nde Fransız Mektebi karşısında hizmete girdiği ve erkeklerin Pazar ve Salı günü saat iki ile beş arasında kadınlarinsa Pazartesi ve Perşembe günleri sabah saat dokuz ile on iki arasında frengi muayene ve tedavisi için başvurabilecekleri basında da duyurulmuştu.⁹²² Dispansere 1921 yılının sonuna kadar 368’i kadın, 231’i de erkek olmak üzere toplamda 599 hasta başvurmuştu. 1921 yılı içerisinde başvuran hastaların 4’ü ilk, 65’i ikinci, 1’i üçüncü devre ve 2’si de irsi frengi hastasıydı. Hastaların 159’u yalnızca 1-2 şırınga yaptırmıştı. Hastaların 143’ü iki ay, 65’i üç ay ve daha fazla ve 150’si altı ay dispansere devam etmişti. Bundan başka hastaların 40’ı ilk sene tedavisini, 52’si ikinci sene tedavisini tamamlamıştı.⁹²³ *Alemdar* yazarlarından biri frengi hastalarını muayene ve tedavi etmek üzere açılan Kadıköy Frengi Dispanserini 1 Eylül 1920 tarihinde ziyaret etmişti. Memleketin sıhhatini kökünden kemiren korkunç afetlerden birinin frengi olduğunu söyleyen yazar, frenginin özellikle I. Dünya Savaşı’ndan sonra arttığına dikkat çekiyordu. Frenginin sadece ülkede değil neredeyse bütün dünyada görüldüğünü ifade ederek Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından hastalığın önüne geçmek için çeşitli önlemler aldığını dispanserler açtığını dile getiriyordu. Yazar bu dispanserlerden yeni açılan Kadıköy dispanserini ziyaret ettiğini, ziyareti esnasında hem sevinç hem de hüznün yaşadığını içtenlikle belirterek kendisini sevindiren şeyin dispanserde hastalara yönelik ilgi, alaka ve şefkatli yaklaşımdı. Kendisini hüznölendiren şey ise dispanserde gördüğü frengililerin durumuydu. Dispansere girdiğinde aynı zamanda dostu olan dispanser

⁹²¹ “Frengi Dispanserinde”, *Vakit*, 24 Nisan 1336/24 Nisan 1920.

⁹²² “Meccanen Frengi Tedavisi”, *İfham*, 2 Ağustos 1335/2 Ağustos 1919.

⁹²³ “Emraz-ı Zühreviye Tedavihaneleri İhsaiyat Cetveli”, *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922.

Sertabibi Doktor Halil Rıfat Bey’le karşılaştığını ve o gün frengililere neosalvarsan şırınga etme günü olduğunu belirtiyordu. Arkadaşının da kendisini frengili sandığını ancak durumu açıklayınca sevindiğini belirten yazar, frengililerin halini açıkça ortaya koymuştu. Hastaları görünce kendini ağlamamak için zor tuttuğunu söyleyerek gözlemlerini aktarıyordu:

*“Hastalar arasında hele bir tanesi vardı ki, cidden yürekler acısı idi. Bu adam otuz sekiz yaşlarında tahmin edilebilen gürbüz, dinç, pala bıyıklı ve Anadolulu bir Türk oğlu idi. Hastalığa bundan iki ay evvel nasıl tutulduğunu ve genç refikasına, yetmişlik ihtiyar babasına bu menhus hastalığın ne suretle sirayet ettiğini öyle masum bir lisanla anlattı ki teessürümden ve hiddetimden yumruklarımı frengi denilen bu kirli ve habis düşmana havale edebilmek ihtiyacıyla sıkıyor, sıkıyordum. Sonra on sekiz yaşlarında sıhhati yerinde bir Müslüman delikanlısı ameliyat masasına geçti. Çehresinde işlediği hatanın elim bir nedamet bulutu dolaşıyordu. Henüz hayatın bahar devresini idrak eden bu gençte sanki ihtiyarlamış da sonradan gençleşmiş ciddi ve gamlı bir vaziyet vardı. Doktor Halil Rıfat Bey’e öyle bir teslim oluşu vardı ki dikkatle bakınca hayatı ve istikbalini ve onun elinden delindiğine derhal hükmolunabilirdi.”*⁹²⁴

Beşiktaş’ta açılan frengi dispanseri ise Köyiçi’nde merkez eczanesi ilerisinde cuma ve pazar günleri erkekler; pazartesi ve çarşamba günleri de kadınlar için muayene ve tedavi hizmeti vermekteydi.⁹²⁵ Dispansere 1921 yılının sonuna kadar 344’ü kadın, 219’u erkek olmak üzere toplamda 562 hasta başvurmuştu. 1921 yılı içerisinde başvuran hastaların 4’ü ilk, 120’si ikinci, 7’si üçüncü devre frengi hastasıydı.⁹²⁶

1920 yılında bir frengi dispanseri de Divanyolu’nda açıldı. İstanbul (Divanyolu) Frengi Dispanseri, 14 Eylül 1920 tarihinde faaliyete girdi. Dispanserin açılma maksadı

⁹²⁴ “Frengi Meselesi: Kadıköy Dispanserinde..”, *Alemdar*, 4 Eylül 1336/4 Eylül 1920.

⁹²⁵ “Frengi Dispanserleri”, *Peyâm-Sabah*, 26 Şubat 1336/26 Şubat 1920; “Frengi Tedavisi”, *Yenigün*, 27 Şubat 1336/27 Şubat 1920.

⁹²⁶ “Emraz-ı Zühreviye Tedavihaneleri İhsaiyat Cetveli”, *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922. Beşiktaş Frengi Dispanseri’nin 1922 tarihi itibarıyla kapatıldığı anlaşılmaktadır. Basında çıkan haberlere göre; kapatılan Beşiktaş dispanserinde tedavi gören frengililerin bundan böyle Şişli Etfal Hastanesi’nde ücretsiz olarak tedavi edilecekleri duyurulmuştu. “Meccanen Frengi Tedavisi”, *Tevhid-i Efkar*, 16 Mart 1338/16 Mart 1922; “Etfal Hastahanesinde Frengi Tedavisi”, *İkdam*, 16 Mart 1338/16 Mart 1922.

fuhuş yapan kadınları tıbbi muayeneden geçirmek ve bunları kayıt altına alarak kontrollerini yapmaktı. Bu şekilde frenginin önüne geçileceği düşünülmüştü. Dispanserin açılışında konuşma yapan Abdullah Cevdet Bey, insanlığın en büyük düşmanlarından birinin zührevi hastalıklar olduğunu belirtmiş ve zührevi hastalıkların önüne geçmek amacıyla bu dispenseri açtıklarını hatta başka yerlerde de frengi dispanserleri açılacağını dile getirmişti. Dispanserin açılışında, Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet, Etfal Hastanesi Tabibi Baha Bey, Emanet Sıhhiye Müdürü Petraki Efendi, Sıhhiye Müfettişi Ekrem Bey, Sıhhiye Müdür Muavini Zeki Bey ve Divan Yolu Frengi Dispanseri Sertabibi Ali Rıza Bey hazır bulunmuşlardı.⁹²⁷ Dispansere 1921 yılının sonuna kadar 267'si kadın, 138'i erkek olmak üzere toplamda 405 hasta başvurmuştu. 1921 yılı içerisinde başvuran hastaların 17'si ilk, 231'i ikinci, 4'ü üçüncü devre ve 2'si de irsi frengi hastasıydı. Hastaların yaşlara göre dağılımı şöyleydi: 1-5 yaş arası 2 kişi; 6-15 yaş arası 13 kişi; 16-45 yaş arası 385 kişi ve daha yukarı yaşlarda 5 kişi. Bu hastaların 13'ü sadece 1-2 şırınga yaptırmıştı. Hastaların 13'ü iki ay, 63'ü üç ay ve daha fazla ve 47'si altı ay dispansere devam etmişti. Bundan başka hastaların 85'i ilk sene tedavisini, 82'si ikinci sene tedavisini ve 85'i de üçüncü sene ve daha fazla sürede tedavisini tamamlamıştı.⁹²⁸

M. Selahaddin Bey, Divanyolu'ndaki frengi dispanserine giderek dispanser müdürü Doktor Ali Rıza Bey ve dispanserdeki frengililerle çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiş ve gözlemlerini anlatmıştı.⁹²⁹ Ziyaretinin amacını *“frengililerle bir arada bulunmak, onların dertlerini, şikâyetlerini, acılarını kendi ağrılarından dinlemek istedim”* sözleriyle açıklayan yazar, kendisini çok samimi karşılayan dispanser müdürü Doktor Ali Rıza Bey'in ilk sözlerini aktarıyordu: *“Merakınızı tatmin edebilirsiniz. Burada tesadüf edeceğiniz sefalet numunelerini tetkik ederken vaktinizin geçtiğini duymayacaksınız.”*. Bir süre sonra odaya renksiz çarşafı sarışın hasta bir kadının girdiğini, göz kapaklarının sarı, yorgun ve cansız olduğunu, göğsünden hışırtılar geldiğini söylüyordu. Frengili kadın daha önce dört şırınga yediğini söylerken Doktor Ali Rıza Bey araya girerek

“Bu hastalığı kapalı ne kadar oldu?” sorusuna hemen cevap vermeyerek “O işlerden fariğ geldim artık” demişti. Kadın devamla *“şimdi*

⁹²⁷ “Divanyolu Dispanseri Açıldı”, *Dersaadet*, 15 Eylül 1336/15 Eylül 1920.

⁹²⁸ “Emraz-ı Zühreviye Tedavihaneleri İhsaiyat Cetveli”, *Sıhhiye Mecmuası*, Numero: 15, (Mart 1338), Hilâl Matbaası, 1338-1922.

⁹²⁹ “Nasıl İğne Yiyorlar?/Frengi Dispanserini Ziyaret”, *Akşam*, 29 Teşrin-i sâni 1336/29 Kasım 1920.

çöpçülük ediyorum. -Eskiden sen fena kadınsın!- diye beni evine kimse kabul etmezdi, orada burada sürünür, sabahlara kadar viraneliklerde yatardım. Çöpçülüğe girdikten sonra başımı sokacak bir yer bulurum belki..” şeklinde cevap vermişti.

Hasta kadının bu sözlerine doktorun dahi cevap veremediğini söyleyerek kadının konuşmasına devam ettiğini ifade ediyordu: “*Altı yaşında bir çocuğumda var, beyefendi...*”. Kadının bu sözü üzerine doktorun araya girerek “*Bu hastalığı nasıl kaptın anlatsan a..*” dediğini kadınınsa buna cevap vermekte zorlandığını belirtiyordu. Doktorun sorusunu tekrarlaması üzerine kadının şöyle dediğini ekliyordu:

“Nasıl olacak efendim.. Malum ya, ötekiyle berikiyle görüşüyordum..Bir gün aşağı tarafta..”. Doktorun “*Yara, münasebetten kaç gün sonra çıktı?*” sorusuna kadın “*Bilmiyorum efendim? Hangisinden kaptığımı nereden anlayayım..*” demişti. Doktor “*Sesin kısıldı, saçların döküldü mü idi?*” sorusuna ise “*Hayır.. Ben yarayı görür görmez doktora koştum. Onlar da hastahaneye yatırdılar.. Hala iğne yiyorum.*” diye cevap vermişti.

Doktorun dediğine göre, kadın hastalığın bulaşma devresini atlatmıştı. Bu sebeple çöpçülük yapıyordu. Eğer hastalık taşısaydı işinden alıkonulup hastaneye gönderilecekti. Bu gibilere aynı muamele yapılmaktaydı.⁹³⁰

Yazının devamında muayene ve tedavi edilen hastalara dair gözlemlerini aktaran yazar, on altı yaşında bir çocuğun dahi frengi kaptığını ve tedavi neticesinde iyileştiğini ifade etmişti. Çocuğun iyileşmesine rağmen yeniden muayeneye gelme nedenini soran Doktor Ali Rıza Bey’e, çocuk, bir işe başladığını ve ustasının kendisinden sağlıklı olduğuna dair belge istediği için muayeneye geldiğini belirtmişti. Doktorun hastalığı nasıl kaptığını sorması üzerine de çocuk arkadaşlarıyla gittiği Galata’daki sokaklarından birinde kaptığını ve bunu bilerek ve isteyerek yaptığını ifade etmişti. Çocuğun boğazını kontrol eden doktor, frengi lezyonlarıyla karşılaşınca muhabir Selahaddin Bey, bu durumu görünce oldukça sarsıldığını söylemişti. Doktor da muhabire dönerek, frenginin

⁹³⁰ “Nasıl İğne Yiyorlar?/Frengi Dispanserini Ziyaret, *Akşam*, 29 Teşrin-i sâni 1336/29 Kasım 1920.

kolayca bulaşabilen bir hastalık olmadığını, bulaşmasının kişisel temas olmadan oldukça zor olduğunu anlatmıştı. Yazının sonunda M. Selahaddin Bey,

“Ah Venüs’ün kurbanları, meşum sihri ve çarpıcı kasveti ile insanları kör ve sersem eden o aşüfteler ilahesi şimdi nerededir? Hepimiz bütün Âdem’in evlatları ve Havva’nın kızları onun bu mülevves damgasından, kanları kurutan zümrenden gafıl yine çılgınlar gibi ona koşuyoruz. O ise karşımızda devirdiği civanların saadeti ve yıktığı ocakların enkazıyla tagaddi ediyor, bir yılan gibi süslü kıyafetiyle aramızda gezinip yine çirkab gibi içimize akıyor. Ah, Venüs’ün zavallı kurbanları!” şeklinde frengiyi özetliyordu.⁹³¹

Bu beş dispanserden başka bir de Darülfünun Tıp Fakültesi bünyesinde frengilileri tedavi eden bir kısım vardı. *Yenigün*’de Tıp Fakültesi’nden yapılan duyuruya göre, savaş sırasında gittikçe yaygınlaşan zührevi hastalıklarla mücadele savaşına katılmak üzere Tıp Fakültesi İstanbul Muayenehanesinde bir zührevi hastalıklar dispanseri kurulmuştu. Başvuracak hastalardan isimleri sorulacak ve kendilerine verilecek numara ile tedavi edileceklerdi. Hastalar Çarşamba ve Pazartesi günlerinden başka Salı günleri de sabah saat 10’dan öğlen 12’ye kadar ilk muayene için Cağaloğlu’nda Duyun-ı Umumiye karşısındaki Tıp Fakültesi muayenehanesine başvurabileceklerdi. Salı günleri saat 10-11 arası kadınlar, 11-12 arası da erkekler kabul olunacaktı. Kabul edilen hastalara tedavi edilecekleri günler her bir hastaya ayrıca bildirilecekti. Bu tıbbi bilgiler, Doktor Celal Muhtar Bey’in gözetimi altında gerçekleştirilecekti.⁹³² Hilal-i Ahmer’in desteğiyle kurulan bu dispanserin masrafı yine Hilal-i Ahmer tarafından karşılanmaktaydı.⁹³³ Bu dispanserde frengi, cıva ve neosalvarsan ile tedavi edilmekteydi. Dispansere başvuranlar isimlerini bildirmek mecburiyetinde de değillerdi. Neosalvarsan pahalı olduğundan ve dispanserce karşılandığından ve üstelik neosalvarsanı kullanmayı bilen tabipler

⁹³¹ “Nasıl İğne Yiyorlar?/Frengi Dispanserini Ziyaret, *Akşam*, 29 Teşrin-i sâni 1336/29 Kasım 1920.

⁹³² “Emraz-ı Zühreviye Dispanseri”, *Yenigün*, 17 Kânun-ı sâni 1335/17 Ocak 1919; “Emraz-ı Zühreviyeye Karşı Mücadele/Tıp Fakültesi’nin Tedavileri”, *İkdam*, 17 Kânun-ı sâni 1335/17 Ocak 1919.

⁹³³ Bu dispanserin kuruluş kararı, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin 6 Ocak 1919 tarihli toplantısında alındı. Bu toplantıda ayrıca bu dispansere neosalvarsan alımı konusunda yardımda bulunulması kararlaştırıldı. KA, Belge No: 73/127.

olduğundan buraya başvuran hasta sayısı da günden güne artmıştı. Bu dispanserde 20 ay içerisinde tedavi edilen hastaların sayısı 1357 idi.⁹³⁴

2.1.3.4. Halka Nasihatler

Mütareke döneminde de önceki dönemlerde olduğu üzere frengiyle mücadelede en etkili olduğu düşünülen ve uygulanmaya çalışılan yöntem, halkı hastalığa karşı bilinçlendirmektir. Bu bağlamda gerek devlete bağlı kuruluşlar gerekse dönemin frengi alanında uzman doktorları, basit ve herkesin anlayabileceği bir dille kaleme aldıkları ve yayımladıkları eserlerle halka inmeye çalışmıştı. Dönemin ruh ve sinir hastalıkları doktorlarından Mazhar Osman, bu konunun önemini şu cümlelerle vurgulamıştı:

*“Cemiyet-i beşeriyenin başına pek büyük bir bela olan frenginin imhası için gayet ciddi tedabir lazımdır. Bir taraftan fehaşeti tanzim, usul-ı muayene ve müdavatı tesis etmekle beraber diğer taraftan hıfzıssıhhat dersleriyle, umumi konferanslarla, mevzelerle frenginin müthiş bir hastalık olduğunu, ilaçsız kalan frenginin büyük felaketlere sebep olacağını halka öğretmelidir. Köylümüz, şehirlimiz, bekârimiz, evlimiz bu marazın zebun-ı kahrı olur ve her gün kurbanları çoğalırken gizli ve ayıp hastalık diye gençlerin gözleri bağlı olduğu halde gaflet uçurumuna yuvarlanmalarına meydan vermemelidir.”*⁹³⁵

Mazhar Osman Bey’in ifade ettiği gibi halkı gaflet uçurumundan kurtarmak üzere Sıhhiye Müdüriyeti, frengi konusunda aydınlatıcı bir beyanname yayınlama kararı almıştı. Yayınlanacak beyannamede frenginin ne tür bir hastalık olduğunu ve alınması gereken önlemlere yer verilecekti. Ayrıca İstanbul ahalisine Sıhhi Müze’yi ziyaret etmeleri tavsiye edilmiş ve orada kendilerine verilecek kitapları okumaları rica edilmişti.⁹³⁶ Bir süre sonra Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, 28 Temmuz 1919 tarihli bazı gazetelerde frenginin ücretsiz tedavisi hakkında bir duyuru yayınlamıştı. Duyuruda,

⁹³⁴ “Hilal-i Ahmer, Frengi ve Verem”, *İkdam*, 21 Ağustos 1338/21 Ağustos 1922; “Frengi”, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 15 Ağustos 1338/15 Ağustos 1922.

⁹³⁵ Doktor Mazhar Osman, *Sıhhi Hitabeler*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1919, 78-79.

⁹³⁶ “Frengi Mücadelesi”, *Tasvir-i Efkar*, 20 Temmuz 1335/20 Temmuz 1919; 26 Aralık 1919 tarihi itibarıyla Divanyolu’nda Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bağlı olan Hıfzıssıhha Müzesi’ni son üç ay içerisinde 20.288 kişi ziyaret etmişti. Müze Muavini Halit Hakkı Bey’in verdiği bilgilere göre, müzenin birinci kat salonunda frengi ve frengi tahribatıyla ilgili levha ve yazılar dikkatleri çekmişti, “Sıhhiye Müzesi’nde”, *İfham*, 26 Kânun-ı evvel 1335/26 Aralık 1919. 25 Eylül 1919 tarihli bir belgeye göre, Sıhhi Müze Müdüriyetine Doktor Hikmet Hamdi Bey atanmıştı. BOA, BEO/4477-335739.

frenginin “*hanümansız (evsiz, ocaksız) bir afet*” olduğunu bilmeyenin anlamayanın kalmadığını ifade ederek yalnız pençesine düşen insanları değil onların bütün nesillerini de zevk, sıhhat ve hayattan mahrum bırakan ve bu şekilde *milli afet* şekline giren bu hastalığın son zamanlarda büyük bir şekilde çoğaldığını önemle belirtiyordu. Duyurunun devamında bu hastalığın toplumun hemen her kesiminden insanlara bulaştığı, uzun ve vahim savaş senelerinin meydana getirdiği toplumsal buhranlar ve diğer nedenlerin etkisiyle savaşa giren memleketlerde ve hatta savaşa girmeyen devletlerde bile her zamankinden daha fazla arttığı üzerinde duruluyordu. Frenginin halkımızın cehalet ve lakaydisi ve sıhhi meselelere karşı gösterdiği devamlı ihmali gibi sebepler etkisi altında memleketteki yaygınlığının her türlü düşüncenin üzerine çıktığı ve ulaştığı derece ile akıl ve izan erbabını dehşete düşürecek bir hale geldiği de açık bir şekilde itiraf ediliyordu. Frenginin yaygın olduğu bir dönemde halkın üzerine büyük görevler düştüğünü belirten Sıhhiye Müdüriyeti, halkın birinci görevinin hastalıktan korunmak çarelerini bilmek ve bu çareleri uygulamak olduğunu ifade ediyordu. İkincisinin de hastalığa yakalananların hemen tabibe koşarak kendisini tedavi ettirmesi ve böylece bu tehlikeli ve dehşetli hastalığı daha birçok masum hemcinslerine bulaştırmaya aracı olmaması gerektiğini belirtiyordu. Duyuruya göre, halkın bu iki vazifeyi hakkıyla yapabilmesi için risaleler kaleme alınması, frenginin ne olduğunu ve bu hastalıktan korunma çarelerini resimler ve risaleler ile anlatmak üzere Sıhhi Müze’de özel bir daire açıldığını önemle söylüyor ve bu müzenin ahali ve gazeteciler tarafından mutlaka ziyaret edilmesi gerektiği tavsiye ediliyordu. Duyuruda dikkat çeken bir konuda frengi ilaçlarının karaborsa edilmesinden duyulan endişeydi. Frengi ilaçlarının karaborsa edilip bu ilaçların fiyatlarının yükselmesiyle frengi hastalarının tedavisinin günden güne zorlaştığı da önemle ifade ediliyordu. Buna karşı hastalara ilaç konusunda kolaylık sağlamak üzere öncesinden Üsküdar’da İmrahor’da belediye dispanserinde bir frengi tedavihanesi açıldığı ve İstanbul’da kadınlar için Haseki Nisa hastanesi polikliniğinde ve erkekler için de Cerrahpaşa hastanesi polikliniğinin belirli gün ve saatlerde frengililerin ücretsiz muayene ve tedavi edildiği duyuruluyordu. Ve yine şu uyarı yineleniyordu:

“Binaenaleyh frengiye musap olan veyahut bu babda ufak bir şüphesi bulunanların derhâl ve hiç vakit kaybetmeden atideki cetvelde muharrer gün ve saatlerde semtine en yakın mahaldeki tedavihaneye müracaatla kendisini muayene ve tedavi ettirmesi icap eder. Her hasta bu vazifeyi yapmakla hem

*şahsına hizmet etmiş ve hem de bütün ailesi efradıyla hemcinslerine karşı vazife-i insaniyesini ifa etmiş olurlar.”*⁹³⁷

Yine halkın frengi konusunda daha bilinçli bir hale gelmesi için konferanslar verilmesi, sinemalarda ibret verici gösteriler yapılması ve mekteplerde frengi hakkındaki eğitimlerin artırılması kararlaştırılmıştı.⁹³⁸ Sıhhiye Müdüriyeti, frenginin özellikle mekteplerdeki öğrencilere öğretilmesine ayrı bir önem vermişti. Mekteb-i Sultanilerin son sınıflarında hıfzıssıhha dersi anlatılırken frengiye dair verilecek bilgilerin detaylı ve mükemmel bir şekilde anlatılması hatta levhalar ile frenginin insan vücudunda yaptığı tahribatın gösterilmesi konusunda Maarif Nezaretine bir yazı gönderilmişti.⁹³⁹ Bunların dışında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, gazetelerde bir duyuru yayınlarak frengi tehlikesinden bahsetmişti. Duyuruda frengi ile mücadele komisyonunun her gün frengi vakalarını gözlemlediğini ve halkı bu illetten korunması için tüm ahalinin dikkatini çektiği ifade ediliyordu. Son zamanlarda frengi illetinin hizmetçi, aşçı ve hizmetkârlar aracılığıyla bulaştığı belirtiliyor ve bu mesleğe sahip kişilerin sıhhi durumuna dair belediye tabibi raporunu göstermeleri gerektiği söyleniyordu. Sıhhat raporunu göstermeyenlerin hanelere kesinlikle kabul edilmemesine dikkat edilmesi ve bu raporu verecek doktorların da bu hususta gereken özeni göstermesi isteniyordu.⁹⁴⁰

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi bir yandan basın yoluyla halkı aydınlatırken diğer yandan risale yayınlamak suretiyle halkın frengiye dair bilinçlendirme faaliyeti yürütmekteydi. Bu nedenle müdüriyet, 1919 yılında kendisine bağlı Hıfzıssıhha-ı Umumiye Şubesi aracılığıyla *Frengiden İnsan Kendini Nasıl Koruyabilir, Gençlere Bazı Nesayih* adlı bir risale yayınladı. Toplamda 12 sayfadan ibaret olan bu risalede özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra erkeklerin memleketlerine geri dönmelerinden ve geri döndükten sonra eşlerine, çocuklarına, anne ve babalarına, ailelerine çeşitli şekillerle frengiyi bulaştırdıkları üzüntülü bir dille anlatılmaktaydı.⁹⁴¹ Sonraki sayfalarda frengiye

⁹³⁷ “Şehrimizin Ahval-i Sıhhiyesi/Meccanen Frengi Tedavisi”, *Sabah*, 28 Temmuz 1335/28 Temmuz 1919; “Meccanen Frengi Tedavisi”, *Zaman*, 28 Temmuz 1335/28 Temmuz 1919; “Meccanen Frengi Tedavisi”, *İkdam*, 28 Temmuz 1335/28 Temmuz 1919.

⁹³⁸ “Frengi Belasına Karşı”, *Alemdar*, 29 Temmuz 1335/29 Temmuz 1919.

⁹³⁹ “Mekteplerde Frengiye Dair Malumat”, *Zaman*, 29 Temmuz 1335/29 Temmuz 1919; “Emraz-ı Zühreviye Dersleri”, *İkdam*, 29 Temmuz 1335/29 Temmuz 1919.

⁹⁴⁰ “Frengi Tehlikesi”, *Vakit*, 12 Teşrin-i evvel 1335/12 Ekim 1919; “Frengiden Tahaffuz İçin”, *İkdam*, 12 Teşrin-i evvel 1335/12 Ekim 1919.

⁹⁴¹ *Frengiden İnsan Kendini Nasıl Koruyabilir, Gençlere Bazı Nesayih*, (Yazan: Hıfzıssıhha-ı Umumiye Şubesi), Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından, Jandarma Matbaası, İstanbul 1335, 1-2.

yakalananların hastalıklarına kayıtsız kaldıklarından hatta hastalıklarını önemsemediklerinden bahsedilmekteydi. Hastalığın başlarda zaten belirti vermediği hatta görülen çıbanın birkaç gün sonra yok olduğunu düşünen hastaların büyük bir yanılgı içerisinde oldukları ifade ediliyordu. Hâlbuki hastalık ortadan kaybolmamakta daha sonra tüm vücuda yayılmaktaydı. Hastalığını sonradan fark edenlerin de o saatten sonra geç kaldıkları için frengiyi önemsemeleri, belirti görür görmez bir doktora gitmeleri gerektiği konusunda uyarılarda bulunuluyordu. Risalede en çok değinilen konu gençlerin fuhuştan kaçınmalarıydı. Birkaç dakikalık şehvani duygulara kapılıp hayatlarını mahvetmemeleri konusunda gençlerin dikkat etmeleri üzerinde özellikle durulmuştu. Gençlerin hastalıklarını kadınlara aşıladıkları gibi onlardan hastalık alabildiği belirtilerek sevdiklerini düşünmeleri isteniyordu. Evli erkekler içinse eşlerine sadık kalmaları hem ailelerini hem de kendilerini frengiden koruyabilirdi.⁹⁴²

Sıhhiye Müdüriyetinden başka halkı frengi konusunda aydınlatıcı bilgiler kaleme alan bazı doktorlar da bulunmaktaydı. Bunlardan biri olan Doktor Nuri Osman (Eren)⁹⁴³, 1919'da yayımladığı *Frengi Hastalığı ve Korunma Çareleri* adlı eserinde hastalığın tanımını yaparak, nasıl bulaştığı ve tedavi edildiği konularına eğilmişti. Eserinin sonlarında ise bazı uyarılar yapmaktaydı. Frengililer düzenli ve besleyici gıdalar tüketmeli ve açık havada gezmeliydi. Günde mutlaka 7-8 saat uyumalı, içki, alkol ve tütün kesinlikle kullanmamalıydı. Tedavi sonrasında cıva tükürük bezlerinden atılacağı için dişler, günde birkaç kere fırçalanmalıydı. Haftada en az iki defa hamama gitmeli ve iyice temizlenmeliydi.⁹⁴⁴ Doktor Rusçuklu Hakkı da *Peyâm-Sabah*'ta 7 Mart-25 Temmuz 1920 tarihleri arasında 7 tefrika halinde yayımladığı "*Frengilide Hayat*" adlı yazı dizisinde frenginin ailede yaptığı tahribatın acı verici bilançosunu anlatırken bu hastalıktan

⁹⁴² *Frengiden İnsan Kendini Nasıl Koruyabilir, Gençlere Bazı Nesayih*, 3-12.

⁹⁴³ 1893 yılında Kastamonu'da doğdu. Babası Şam Tahrirat Müdürü Osman Efendi'dir. İlk, orta ve lise öğrenimini Şam'da bitirdikten sonra 1914'te Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Mezun olduktan sonra Erzurum Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne tayin edildi. Yine Hilal-i Ahmer emrinde Hasankale, Erzincan, Sivas ve Samsun gibi yerlerde hizmet etti. İhtisasını Gureba Hastanesi cilt ve frengi hastalıkları bölümünde yaptı. Ardından Paris'te Saint-Louis Hastanesi'nde uzmanlığını iyice geliştirme fırsatı yakaladı. I. Dünya Savaşı esnasında Samsun'a yerleşerek bir ara serbest olarak çalıştı. Daha sonra Samsun Zührevi Hastalıklar Hastanesi Baştabipliği görevini yaptı. 1932'de Kopenhag ve 1935'te Budapeşte'de gerçekleştirilen cildiye kongrelerine Türkiye'yi temsilen katıldı. 1933'te Haseki Hastanesi Cildiye bölümünde, 1936'da da Haydarpaşa Hastanesi Cildiye Şefliği görevlerini yeri getirdi. Burada beş yıl hizmet ettikten sonra 1941'de yedek subayken geçirdiği kalp krizi neticesinde hayata gözlerini yumdu. Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 276.

⁹⁴⁴ Nuri Osman, *Frengi Hastalığı ve Korunma Çareleri*, Şems Matbaası, Samsun 1919, 5-28.

kurtulmanın çeşitli yollarını da okuyucuyla paylaşıyordu. Frengi tedavisi sürecinde ve hastalığın yayılmasında hastadan ve doktordan kaynaklı problemlerin olduğunu itiraf eden doktor, frenginin sabırla ve düzenli olarak tedavi edildiğinde iyileşebileceğini belirtiyordu. Yazı dizinde frenginin özellikle insanın sinirleri ve psikolojisi üzerinde yaptığı etkiler üzerinde de durmuş, frenginin en çok sinirsel olanının görüldüğünü de belirtmişti.⁹⁴⁵

Gülhane Seiriyat-ı Cildiye ve Efrenkiye Muallim Muavini Doktor Mustafa Fahri ile aynı hastanenin Emraz-ı Dâhiliye Muallim Muavini Doktor Tevfik İsmail Beyler de 1920’de yayımladıkları ve halkın kolayca anlayacağı şekilde yazdıklarını ifade ettikleri *Frengi Teşhis ve Tedavisi* adlı eserde frenginin Wassermann testiyle nasıl teşhis edildiğiyle ve cıva, arsenik, salvarsan ve neosalvarsan ile nasıl tedavi edildiği hakkında bilimsel ve görsel bilgiler sunmuşlardı.⁹⁴⁶

Basında da özellikle gençleri ve köylülere frengi konusunda aydınlatmak amacıyla birtakım yazılar çıkmıştı. *Osmanlı Genç Dernekleri*’nin 1 Ocak 1919 tarihli sayısında “*Frengi*” başlığıyla yayımlanan bir yazıda frengiye özellikle gençlerin dikkat etmeleri gerektiği, bunun için “*âdi kadınlar*” ile münasebet kurarken oldukça dikkatli olmaları ve fuhuştan kaçınmaları konusunda uyarılarda bulunuluyordu. Frenginin özellikle insan vücudunda burun, boyun ve çene gibi bazı kısımların yok olmasına neden olduğunu ifade eden mecmua, herkesin özellikle köylülere, frenginin dehşet vericiliğini anlatması gerektiğini de içtenlikle belirtmekteydi.⁹⁴⁷

⁹⁴⁵ Doktor Rusçuklu Hakkı, “Frengilide Hayat-1”, *Peyâm-Sabah*, 7 Mart 1336/7 Mart 1920, 3; “Frengilide Hayat-2”, *Peyâm-Sabah*, 13 Mart 1336/13 Mart 1920, 3; “Frengilide Hayat-3”, *Peyâm-Sabah*, 17 Mart 1336/17 Mart 1920, 3; “Frengilide Hayat-4”, *Peyâm-Sabah*, 24 Mart 1336/24 Mart 1920, 3; “Frengilide Hayat-5”, *Peyâm-Sabah*, 18 Mayıs 1336/18 Mayıs 1920, 3; “Frengilide Hayat-6”, *Peyâm-Sabah*, 11 Temmuz 1336/11 Temmuz 1920, 3; “Frengilide Hayat-7”, *Peyâm-Sabah*, 25 Temmuz 1336/25 Temmuz 1920, 3.

⁹⁴⁶ Doktor Mustafa Fahri-Doktor Tevfik İsmail, *Frengi Teşhis ve Tedavisi*, Birinci Tab, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, Dersaadet 1920, 3-212.

⁹⁴⁷ “Frengi”, *Osmanlı Genç Dernekleri*, Sene: 2, Sayı: 13, 1 Kânun-ı sâni 1335/1 Ocak 1919, 13.

2.1.3.5. Evlilik Meselesi: Frengi ve İzdivaç

2.1.3.5.1. Doktorların Frengiden Korunmak İçin Evliliğe Bakışları

Mütareke Dönemi'nde frenginin ciddi boyutlara ulaşması, doktorların bu meseleyle nasıl mücadele edilebileceği konusunda halkı aydınlatıcı yazılar kaleme almasına neden oldu. Frenginin en büyük düşmanı aile idi. Bu nedenle devlet teşkilatının temeli olan aileyi korumak için frengiden sakınmak gerekiyordu. Osmanlı Hükümeti, frenginin ailelere bulaşmasını engellemek için evlenmeden önce eşlerden herhangi birinin frengili veya başka bir bulaşıcı hastalığa sahip olup olmadığını belirlemek için “*sıhhat şehadetnamesi*” şartı getirmişti. Bundan ötürü dönemin doktorları, evlenecek kişilerin muayene şartlarına uymaları konusunda basında ilmi yazılar kaleme alarak onları aydınlatma yoluna gitmişlerdi. Bu doktorlardan biri olan Galip Ata, *Vakit*'in 16 Mart 1920 tarihli sayısında kaleme aldığı “*Sıhhat ve İzdivaç*” başlıklı yazısında evliliğin kişinin sağlığı üzerinde önemli ölçüde olumlu etkilere sahip olduğunu belirterek evliliğin zührevi hastalıklara karşı da koruyucu olduğunu ifade ederek şu cümleleri kurmaktaydı:

*“Zührevi hastalıklar nokta-ı nazarından evliliğin faziletini izaha hacet yoktur. Bu hastalıklardan tevakki için en iyi çare bittabi başka bahçelerde çiçek aramamak şartıyla evli bulunmaktadır.”*⁹⁴⁸

Osman Şerafeddin Bey de *Vakit*'in 7 Haziran 1920 tarihli “*İzdivaç ve Emraz-ı Sâriye*” başlıklı yazısında “*Frengili hangi devrede izdivaç edebilir*” sorusuna cevap arıyor ve bu konuya odaklanıyordu. Ona göre, frengiye sahip kişiler hastalığın birinci ve ikinci hatta üçüncü devresinde olsalar dahi asla evlenmemeliydiler. Birinci ve ikinci devirde olan eşlerden birinin zevcesine hastalığı bulaştırma riski yüzde yüz idi. Bu gibi kişilerin yapabileceği tek şey ise ciddiyetle tedavi olmaktı. Bununla birlikte düzenli olarak tedavi görmüş ve tedavisi bittikten sonra iki sene sürekli Wassermann testi negatif sonuç vermişse frengililerin evlenmesine izin verilebilirdi. Ayrıca düzenli tedavi gördüğü halde hastalığı aldığı zamandan itibaren dört sene geçtikten sonra Wassermann testi sonucu pozitif çıksa dahi bu kişiler evlenebilirdi.

⁹⁴⁸ “Sıhhat ve İzdivaç”, *Vakit*, 16 Mart 1336/16 Mart 1920.

Başka şekillerde ve düzenli olmayan bir şekilde tedavi gören frengililer ise dört yıl müddetçe evlenmemeliydi. Aksi halde frengiyi zevcesine de bulaştırabilirdi. Beşinci yılın bitimine doğru bunların evlenmelerine izin verilebilirdi. Ancak bunun için tek bir şart vardı. O da üç seneden beri evleneceklerin herhangi birinde frengi mikrobi müşahade edilmeyecek ve Wassermann testi de negatif sonuç verecekti.

Üçüncü devre frengiye sahip olanlar ise iki seri tedaviden sonra evlenebilirdi. Wassermann testi yapılamayan mahallerde dikkat edilecek şey, tedavinin düzenli yapılmış olması ve hastalığın ortaya çıkmasından itibaren uzun bir müddet geçmesidir. Düzenli olarak tedavi edilen frengililer ilk bulaşmadan sonra altı sene sonra evlenebilirlerdi. Doktor Osman Şerafeddin Bey, yazının devamında ilk defa yapılan ve negatif olarak çıkan Wassermann testine güvenmemek gerektiğini belirtir. Ona göre, eğer Wassermann testi senelerce negatif çıkarsa ve hasta dahi oldukça düzenli bir tedavi görür ise o zaman doktorlarca bir önemi olabilirdi. Bu hususlar dikkate alınırca frenginin bir eşten diğerine geçmesi oldukça zordu. Frengi, çocuklara anneden geçeceği için anneye frengi mikrobi geçmediği sürece yeni doğacaklara frengi bulaşması söz konusu olamazdı. Frengiye sahip bir şahıs şayet iyi tedavi edilmemiş ise hayatının daima bir tehlikeye maruz kaldığını unutmamalı ve bunu bilerek evlenmelidir. Bu durumda her ne kadar frengi zevcesine ve çocuklarına bulaşmayacak olsa bile kendisinde ortaya çıkacak bedeni bozukluklar şahsın ailesine muhtaç olmasına neden olabilirdi.⁹⁴⁹

2.1.3.5.2. Evlilikten Önce Sıhhi Muayene Uygulaması

Frenginin önlenmesi için II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemde evlenecek kişilerin, frengili olmadıklarına dair rapor göstermeleri zorunlu tutulmuştu. Bununla birlikte kadınların özel durumları, halkın düşünce seviyesi ve bazı yerlerde doktor olmaması gibi nedenlerden ötürü muayene uygulamasında bazı problemlerle karşılaşılıyordu.⁹⁵⁰ Ayrıca bazı yerlerin şeri mahkemelerince tıbbi muayene uygulamasında ihmaller gösterilmişti.⁹⁵¹ Hatta Mihaliççık halkı adına köy ihtiyar heyeti, Bab-ı Meşihat'a bir yazı göndererek evlilikten önce her iki tarafında muayene edilmesinin kabul görmeyeceğini dile getirerek kadınların muayene edilmesindeki sakıncalara dair bir

⁹⁴⁹ "İzdivaç ve Emraz-ı Sâriye", *Vakit*, 7 Haziran 1336/7 Haziran 1920.

⁹⁵⁰ "Kablel-nikâh Muayene Hakkında Meclis-i Ali-i Sıhhi Kararı", *Yeni Şark*, 11 Şubat 1338/11 Şubat 1922.

⁹⁵¹ "Kablel-izdivaç Muayene", *Zaman*, 4 Ağustos 1335/4 Ağustos 1919.

mahzar (sicil belgesi) vermişti. Bunun üzerine Sıhhiye Umum Müdürü Abdullah Cevdet yaptığı açıklamada, bu sicil belgesiyle kadınların tıbbiye girip hekim olmalarının bir ihtiyaç olduğunu belirtiyordu. Devamında Doktor Milaslı İsmail Hakkı Bey'in Mihaliççık'a giderek halkı bu konuda aydınlatacağını da dile getiriyordu.⁹⁵²

Bu gibi problemleri aşmak için muayene şartının sadece doktor olan yerlerde uygulanması, bakir olan kadınların tedavisinde sadece ağız, boyun ve lenf bezleri kısımlarının muayene edilmesi ve muayeneyi yapacak doktorların bölge halkının geleneklerine uygun bir şekilde hareket etmeleri talep edilmişti. Bundan dolayı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi 14 Şubat 1920 tarihinde bir genelge yayınlayarak frengiyle mücadelede muayene raporu zorunluluğunu Kastamonu Vilayeti dışında bütün memlekette geçici olarak kaldırdı.⁹⁵³ Ancak bir süre sonra frengi vakalarında bir artış yaşanınca Meclis-i Ali-i Sıhhi 20 Şubat 1921 tarihinde aldığı bir kararla, evlenmeden önce muayene zorunluluğunu bütün memlekette yeniden yürürlüğe koydu.⁹⁵⁴

Ancak bu defa da tabip eksikliği nedeniyle bazı aksaklıklar yaşanınca karar yeniden düzenlendi. Buna göre; muayene sadece doktor bulunan merkezlerde zorunlu olacak, doktor olmayan yerler muayeneden muaf tutulacaktı. Kadınlar sadece ağız, boyun ve burundan muayene edilecekti.⁹⁵⁵ Tabip bulunmayan köylerde sıhhat raporu istenilmeden nikâh işlemleri gerçekleştirilecekti.⁹⁵⁶ Bir sene sonra da Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, evlilikten önce tabipler tarafından sadece kolların ve ağızların muayenesi gerekliliğini Sıhhiye Müdüriyetine bildirmişti.⁹⁵⁷ Dâhiliye Vekâleti de vilayetlere gönderdiği genelgede toplum sıhhatini korumak üzere genç kızların evlilikten önce kadın tabip bulunmadığı takdirde erkek tabibe muayene ettirilmeleri ve muayenelerinin sadece

⁹⁵² “İzdivaçtan Evvelki Muayene-i Tıbbiye Meselesi Hakkında Doktor Abdullah Cevdet Bey'in İzahatı”, *Tasvir-i Efkâr*, 11 Temmuz 1335/11 Temmuz 1919.

⁹⁵³ “Kablel-nikâh Muayene Hakkında Meclis-i Ali-i Sıhhi Kararı”, *Yeni Şark*, 11 Şubat 1338/11 Şubat 1922. Bu kararla aynı tarihlerde Kütahya Sancağı Umumi Meclisi, 26 Şubat 1920 tarihli celsesinde sancak dâhilinde frenginin neredeyse hiç görülmemesinden dolayı evlenmeden önce muayene usulünün kaldırılması yönünde bir karar almıştı. BOA, ŞD/52-40-2. Fakat bir süre sonra hükümet kanunlarına aykırı hareket edildiği gerekçesiyle Kütahya Sancağı Umumi Meclisi'nin aldığı bu karar, 24 Mart 1920 tarihli Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesinin 249 sayılı mazbatası gereğince geçersiz kılınmıştı. BOA, DH.UMVM/163-4; BOA, BEO/4624-346761. Kısacası, evlenmeden önce frengi muayenesi usulü, ilgili sancakta uygulanmaya devam etmişti.

⁹⁵⁴ “Meclis-i Sıhhi'nin Bir Kararı..”, *Payitaht*, 21 Şubat 1337/21 Şubat 1921.

⁹⁵⁵ “Kablel-nikâh Muayene Hakkında Meclis-i Ali-i Sıhhi Kararı”, *Yeni Şark*, 11 Şubat 1338/11 Şubat 1922.

⁹⁵⁶ “İzdivaç İçin Sıhhat Raporları”, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Kânun-ı sâni 1338/4 Ocak 1922.

⁹⁵⁷ “Kablel-izdivaç Muayene”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Mart 1339/19 Mart 1923.

kollarının, ağız içlerinin kontrol edilmek suretiyle yapılacağını ve istedikleri tabibe muayene olup olmamaları konusunda serbest bırakılmalarını bildirmişti.⁹⁵⁸

2.1.3.6. Yabancıların İstanbul'da Frengiye Karşı Aldıkları Önlemler

2.1.3.6.1. Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Müttefik Komisyonu (*la Commission interalliée de prophylaxie des maladies veneriennes*)

İstanbul'daki işgalci güçler, fuhuşla birlikte frenginin şehirde oldukça yayılması karşısında 28 Aralık 1921 tarihinde “Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Müttefik Komisyonu” adıyla bir komisyon kurdu. Komisyonun üyeleri arasında İngiltere adına Doktor Dejouany, Doktor Vidal, Yarbay Maxwell ve Yarbay Favelle, İtalya adına Doktor Pesaresi ve Teğmen Grandi, Fransa adına Doktor Belbéze ve Özel Komiser Colombani bulunuyordu. Komisyon başka hükümetlerden mali yardımı bir zaman kaybı olarak değerlendirerek daha hızlı bir şekilde hareket etmek için İstanbul'daki mevcut organizasyonları iyileştirmek gerektiğini düşündü.⁹⁵⁹

Komisyonla göre, İstanbul'da zührevi hastalıkların yayılmasının en büyük nedeni, Polis Müdüriyet-i Umumiyesinin fuhuşla mücadele konusundaki yetersizliği idi. Bu yetersizlik dolayısıyla zührevi hastalıkların oranı şehirde bir hayli artış göstermişti. 1921'nin son aylarında İstanbul'daki Fransız birliklerinde frengi vakaları ortalama 20-30'u bulunca müttefik kuvvetleri generalleri, zührevi hastalıklara karşı bazı önlemler almayı kararlaştırmışlardı. Buna göre, İstanbul'da uygulanmakta olan fuhuş talimatnamesinin yeniden düzenlenmesi konusunda uzlaşmışlardı.⁹⁶⁰ Komisyon ilk iş olarak İstanbul'u üç bölgede ele aldı. Beyoğlu bölgesinden İngilizler, İstanbul'dan Fransızlar ve Kadıköy ve Üsküdar semtlerinden de İtalyanlar sorumlu olacaktı. Komisyon önce umumhaneleri sonra da fuhuş yapılan kafeleri, barları ve iş yerlerini belirlemiş sonra da bu gibi mekânlara ağır sıhhi yükümlülükler getirmişti. Bu mekânlara üç dilde müttefik birliklerin yetkisi altında olduklarına dair pankartlar asılmıştı.⁹⁶¹ Bundan başka komisyon, 1921 yılı yaz aylarında yanan ve daha sonra Halıcıoğlu'na taşınan Emraz-ı

⁹⁵⁸ “Kablel-izdivaç Muayene Hakkında Tamim”, *Tevhid-i Efkar*, 20 Mart 1339/20 Mart 1923.

⁹⁵⁹ A. Dejouany, L. Belbéze, *Les Alliés A Constantinople, Le Service de Santé du Corps d'Occupation Français Son Oeuvre Militaire, Médicale et Sociale*, Les Presses Universitaires de France, Paris 1925, 165.

⁹⁶⁰ Dejouany, Belbéze, *Les Alliés A Constantinople*, 159.

⁹⁶¹ Dejouany, Belbéze, *Les Alliés A Constantinople*, 166.

Zühreviye Hastanesi'nin her türlü mobilya, eşya, araç ve gereç ihtiyacını karşılamıştı. Yine Beyoğlu'nda Abanoz, Galata'da Zürafa sokaklarındaki umumhane bölgelerinde “önleyici kabinler” (*cabines prophylactiques*) oluşturarak frenginin yayılmasının önüne geçilebileceği ve daha sağlıklı bir şekilde fuhuş yapılabileceğini düşünmüştü. Bu kabinlerin yerleri, müttefik askerlerine belirli yerlere levhalar asılarak gösterilmişti.⁹⁶² 1922 yılında alınan bu önlemlerden başka Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nden taburcu edilen kadınların ayakta düzenli olarak tedavi edilmeleri için çeşitli düzenlemeler de yapmıştı. Ayrıca hastaneden taburcu edilen kadınlara, frengiden nasıl korunabileceklerine dair risaleler de dağıtılmıştı.⁹⁶³ Komisyonun faaliyetleri 1922 yılında hız kesmeden devam etmişti. Her ne kadar fuhuşla mücadelede polis layıkıyla başarılı olamasa da, bu konuda gerekli hassasiyetin gösterilmesi adına bazı başarılı Ahlak Zabıtası görevlilerine ek ücretler verildi. Ayrıca hastane ve dispanserlerde çalışan doktorlara da ek ödemeler yapıldı. Rüşvet karşılığında hastalıklı fahişelere, sağlık raporu veren doktorlarla da mücadele edildi.⁹⁶⁴ Çalışmalarını 1923 yılının Ekim ayına kadar sürdürdüğü anlaşılan komisyonun gelirlerini ise Ahlak Zabıtası tarafından umumhanelerden alınan vergiler ile gizli fuhuş yaptığı tespit edilenlerden alınan para cezaları oluşturuyordu. Komisyonun gelirleri 1922 yılının ilk aylarından itibaren artsa da 1923 yılının son aylarında azalmıştı.⁹⁶⁵

Aslında Fransız İşgal Komutanlığı, İstanbul'da frenginin askerler arasında yayılmasına karşı bir dizi önlem almıştı. Fransız askeri birliklerine filmler, risaleler ve konferanslar yoluyla frengiye karşı ortak bir bilinç oluşturulmaya çalışılmıştı.⁹⁶⁶ Bir süre sonra İstanbul'daki müttefik güçleri, frengiye karşı ortak bir mücadele vermenin daha uygun ve etkili olacağını düşündüler.

⁹⁶² Dejouany, Belbéze, *Les Alliés A Constantinople*, 167-168.

⁹⁶³ Dejouany, Belbéze, *Les Alliés A Constantinople*, 168.

⁹⁶⁴ Dejouany, Belbéze, *Les Alliés A Constantinople*, 169.

⁹⁶⁵ Dejouany, Belbéze, *Les Alliés A Constantinople*, 170.

⁹⁶⁶ Dejouany, Belbéze, *Les Alliés A Constantinople*, 160-164.

2.1.3.6.2. Dr. Madsen ve Sir George Buchanan Tarafından İstanbul'da Zührevi Hastalıkların Durumuna ve Alınacak Önlemlere İlişkin Milletler Cemiyeti'ne Sunulan 29 Mayıs 1922 Tarihli Rapor

Dr. Madsen ve George Buchanan tarafından hazırlanan bu raporun esası, Milletler Cemiyeti ve Kızılhaç Dernekleri Birliği'nin İstanbul'da zührevi hastalıkların durumunu öğrenmek ve bu konuda gerekli desteklerde bulunmak amacıyla 2 Mart 1922 tarihinde kendisi de bir doktor olan Rajchman'a gönderdiği yazıya dayanmaktaydı. Yazıda Kızılhaç Dernekleri Birliği, Paris'te düzenlenen Zührevi Hastalıklar Kongresi'ne de katılan Rajchman'dan İstanbul'da özellikle kozmopolit kadınlar arasında zührevi hastalıkların yaygınlaştığını bildirmiş ve bu konuda bir araştırma ve inceleme yapmasını istemişti.⁹⁶⁷

Doktor Rajchman gerekli incelemeleri yapıp durumu ilgili yetkililere aktarmış olacak ki, bir süre sonra Milletler Cemiyeti adına 1922 yılı içerisinde Türkiye'de bulunan Dr. Madsen ve George Buchanan, bu kez Yakındoğu Komisyonu'nun isteği üzerine İstanbul'da zührevi hastalıklara karşı hangi önlemlerin alınacağına dair 29 Mayıs 1922'de Milletler Cemiyeti Sağlık Komitesi'ne detaylı bir rapor sunmuşlardı.⁹⁶⁸ Raporda önce İstanbul'da İtilaf Devletleri Sıhhiye Komiseri Binbaşı Hobson ve İtilaf Devletleri'nin Sağlık İşlerinden Sorumlu Müdürü Jauany görüşmeler gerçekleştirildiği ve zührevi hastalıklara karşı alınacak önlemleri içeren düzenlemelerin gözden geçirildiğinden bahsediliyordu. Ardından Halıcıoğlu'nda açılan Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nin ziyaret edilerek gözlemlerde bulunulduğu ifade ediliyordu. Raporda İstanbul'da fahişelerin Ahlak Zabıtası tarafından denetlenmesinin ciddi şekilde eleştirildiği fakat olağanüstü şartlarda şimdilik uygulanabilecek tek çare olarak görüldüğü de dile getiriliyordu. Madsen ve Buchanan'nın raporda dikkat çektiği önemli bir konu da fahişelerin muayenesi ve resmi umumhanelerin açılması fikrinin İstanbul'da bulunan İtilaf Devletlerinin askeri güçleri tarafından ortaklaşa alınmış bir karar olmasıydı. Gelecek de frengi ve belsoğukluğu gibi zührevi hastalıkların kontrol altına alınması bağlamında modern tedavi yöntemlerinin uygulandığı sıhhi kurumların açılmasının önemi de raporda ayrıca

⁹⁶⁷ United Nations Library and Archives (Geneva) (UNLA), File: R823, Classement No. 12 B, Document Do. 19343, Dossier No. 13018.

⁹⁶⁸ UNLA, File: R815, Classement No. 12 B, Document Do. 21636, Dossier No. 5923.

vurgulanmaktaydı. Zührevi hastalıkları muayene ve tedavi etmek amacıyla kurulmuş mevcut hastane ile ayakta tedavi uygulanan dispanserlerin geliştirilmesi yöntemiyle frengi ve diğer zührevi hastalıklara karşı başarılı sonuçlar alınacağını da altı çiziliyordu. Bunun içinse din farkı gözetmeksizin bütün yoksul insanlara hizmet verebilmeleri için bu türden hastane ve dispanserlerin maddi olarak desteklenebileceği de önemle belirtiliyordu. Maddi olarak sübvans edilebilecek hastane ve dispanserlerin listesini Binbaşı Hobson'dan alındığı ifade edilerek bu konuda ilgililerden destek sağlanabileceği raporda dikkat çeken bir başka husustu. Bütün bu gelişmeleri takip edip gerekli iletişimi sağlayacak yetkili birinin de Milletler Cemiyeti Sağlık Komitesi tarafından derhal gönderilmesi tavsiye ediliyordu.⁹⁶⁹

2.1.4. Frengi Mücadelesinde Neosalvarsan Tedârîki ve İhtikârı (Vurgunculuğu) Meselesi

Neosalvarsan⁹⁷⁰, Osmanlı Devleti tarafından Almanya'dan satın alınmak suretiyle II. Meşrutiyet'ten beri frengi tedavisinde kullanılmaktaydı. Neosalvarsanın savaştan önceki ve savaşın sonlarına doğru fiyatı arasında çok da bir farklılık olmadığı anlaşılmaktaydı.⁹⁷¹ Ancak Sıhhiye Umum Müdürü Doktor Abdullah Cevdet Bey'in de 25 Temmuz 1919 tarihli yazısında belirttiği gibi mütarekenin imzasıyla birlikte Almanya ile yapılan neosalvarsan ticareti de durmuştu.⁹⁷² Neosalvarsan ticaretinin durmuş olmasına bağlı olarak ilacın piyasada gittikçe azalması, savaştan sonra ülkede görülen sosyal ve iktisadi problemler, ilaç fiyatlarında ve buna bağlı olarak ilaç ihtikârında bir artış meydana getirmişti.⁹⁷³ Neosalvarsanın frengi tedavisinde önemli olması ve bu nedenle doktorlar tarafından fazlaca talep edilmesi hatta doktor olmayıp da frengili olduklarını

⁹⁶⁹ UNLA, File: R815, Classement No. 12 B, Document Do. 21636, Dossier No. 5923.

⁹⁷⁰ Almanya'da üretilen neosalvarsan Ehrlich tarafından keşfedilmiş ve 2 milyon mark karşılığında bir şirkete satılmıştı. Abdullah Cevdet Bey de Hilal-i Ahmer'e müracaat ederek neosalvarsanı memlekete getirtmek niyetindeydi. "(Neosalvarsan) Tedârîki İçin", *Tasvir-i Efkâr*, 23 Temmuz 1335/23 Temmuz 1919.

⁹⁷¹ "Ecza-yı Tıbbiye Piyasası", *Yenigün*, 17 Eylül 1334/17 Eylül 1918.

⁹⁷² Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne hitaben yazılan bu yazının devamında neosalvarsan ticaretinin durmasının frengiyle mücadelede türlü sıkıntılara yol açtığı belirtiliyor ve bu sebeple Hilal-i Ahmer'in neosalvarsanı ülkeye getirtmek için gerekli girişimlerde bulunması isteniyordu. KA, Belge No: 21/69.

⁹⁷³ "Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin Bir Tebliği", *Hadisât*, 12 Kânun-ı evvel 1334/12 Aralık 1918; "Doktor ve İlaç Pahalılığına Karşı Tedabir", *Yenigün*, 13 Kânun-ı evvel 1334/13 Aralık 1918.

iddia ederek neosalvarsana ulaşması⁹⁷⁴ ihtikârın altında yatan temel sebepler olarak göze çarpıyordu.

Cilt ve frengi hastalıkları uzmanı olan Doktor Robert Abimelek, 4 Ocak 1919 tarihinde *Vakit*'te “*Neosalvarsan Meselesi*” başlıklı bir yazı yayınlarak frengi tedavisinde hastalar üzerinde dikkate değer bir etki yapan neosalvarsan fiyatının oldukça arttığından şimdiye kadar ilacın santigramının 18 paraya satıldığından ancak şimdi ise ecza depolarından beş buçuk, altı hatta altı buçuk kuruşa ancak bulunabildiğinden şikâyet ediyordu.

Yazının devamında ise frengi mücadelesinde dikkat edilecek hususlara değinmişti. Toplamda iki madde halinde dikkat çektiği frengi mücadelesine dair görüşlerinden ilkinde göre, sağlam olanları frengiden korumanın çaresi düşünülmeliydi. Doktor Şükrü Mehmet'in de görüşlerine katılarak konferanslar düzenlenmesi, müze açılması gibi ve diğer yöntemlerle halkı aydınlatmak gerçekten de büyük bir hizmet olacaktı. Doktor Abimelek'e göre, frengi mücadelesindeki ikinci önemli husus ise frenginin yayılmasına engel olmak için hasta olanları mümkün olduğu kadar tedavi ve kontrol etmektir. Ona göre, bu tedavi meselesinde neosalvarsanın rolü önemliydi. Çünkü neosalvarsan, hiç olmazsa öteye beriye mikrop saçan frengililerin yaralarını hızlı bir şekilde iyileştirerek hastaları toplum içerisinde daha tehlikesiz kılıyordu. Frenginin tedavisinde doktorlarca kullanılan neosalvarsanı bu şekilde ne denli önemli olduğunu vurgulayan Robert Abimelek, bununla birlikte Avusturya Hükümeti'nin Bosna-Hersek'teki frengi salgınında on yıldır salvarsanı ahaliye ücretsiz dağıttığını belirterek Türkiye'nin ise böyle bir iktisadi güce sahip olmadığından yakınmaktadır. Sözlerinin devamında ise neosalvarsanı eskiden zengin-fakir herkesin alabildiğini ancak savaştan sonra bu ilacın artan fiyatından dolayı sadece zengin zümre tarafından alınabildiğini de ifade ederek yüzlerce belki de binlerce frengilinin bu ilaçtan mahrum kaldığını da sözlerine eklemektedir.⁹⁷⁵

Bir süre sonra Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin neosalvarsan ihtikârının önüne geçmek için bazı önlemler aldığı görülmektedir. Santigramının 4-5 kuruşa satıldığını öğrenen Müdüriyet, aldığı bir kararla ilacın santigramını doktorlara 25 paraya dağıtmaya başlamıştı. Buna rağmen bazı kimseler, bazı hastalar adına reçeteleri doktorlara

⁹⁷⁴ “Malzeme-i Sıhhiye Suiistimalâtı Etrafında”, *Dersaadet*, 13 Teşrin-i sâni 1336/13 Kasım 1920.

⁹⁷⁵ “Neosalvarsan Meselesi”, *Vakit*, 4 Kânun-ı sâni 1335/4 Ocak 1919.

göstererek ilacı temin edip dışarıda olduğundan fazla paraya satmaya devam etmişti. Bir hasta, Doktor Aleoropulos'un yazdığı reçeteyle neosalvarsan almış ve ilacı 3 kuruş 100 paraya satmıştı. Sıhhiye Müdüriyeti, hastalığından şüphe duyulan kimselere ilaç için reçete yazılmaması konusunda doktorları uyarmıştı.⁹⁷⁶

Neosalvarsana erişmekte güçlük çekildiği böylesi bir ortamda Muhasebat-ı Maliye Umum Müdürü Berberyan Efendi'nin Ermeni hastaneleri için gerek Sıhhiye gerekse Harbiye nezaretlerinden neosalvarsan talep etmesi, tepkilere neden oldu. Basında neosalvarsana sadece Ermeni hastanelerinin değil, bütün hastanelerin ihtiyacı olduğu görüşüne yer verildi. Bununla birlikte Berberyan Efendi'nin neosalvarsan talebine ilişkin yazısına zaten her iki nezaretçe de ret cevabı verilmişti.⁹⁷⁷

Öte yandan 3 Aralık 1921'de Hasköy'de Ermeni bir doktor tarafından neosalvarsan şıngası vurulan bir hastanın hayatını kaybetmesi, birçok frengi hastasının da endişelenmesine neden olmuştu. Zaten frengilileri tedavi ettirmenin zor olduğu bir dönemde bu haberin basında yayılması frengililerin tedavi edilmesini daha da güçleştirebilirdi. Bu nedenle frengi doktorlarının neosalvarsanın etkileri üzerine yaptıkları açıklamalar oldukça önemliydi. Frengi doktorlarından Doktor Osman Şerafeddin Bey, bu konuda *Akşam*'a verdiği beyanatında şunları söylüyordu:

“Neosalvarsan yahud Salvarsan şıngasını müteakip vefat vekayii yeni bir şey değildir. Ehrlich tarafından keşfedilen bu müessir ilaç frengi mikroplarını telef ettiği gibi vücud-ı beşerin hücrelerine de sem gibi icra-yı tesir edebilir. Fakat yapılan şıngaların tedavi edilen hastaların miktarı nazar-ı dikkate alındığı takdirde bu gibi vekayi hiç mesabesinde kalır. Gayet dikkatli yapılan istatistiklere nazaran 1910'da 10.000 ile 15.000 hastada bir vefat, 1914'te 50.000 hastada ve 1920'de ise 100.000 hastada bir vefat vaki olduğu görülmektedir. Yani tramvay ile İstanbul'da seyahat etmekten daha az tehlikeli bir şey!”

Kısacası Doktor Osman Şerafeddin bu tür ölüm vakalarının yok denecek kadar az olduğunu, yazısının devamında ise frenginin yegâne ilacının neosalvarsan olduğunu bir

⁹⁷⁶ “Neosalvarsan Muhtekirleri”, *Alemdar*, 4 Mart 1335/4 Mart 1919; “Neosalvarsan Muhtekirleri”, *İkdam*, 4 Mart 1335/4 Mart 1919.

⁹⁷⁷ “Bir (Neosalvarsan) Talebi”, *Tasvir-i Efkar*, 23 Temmuz 1335/23 Temmuz 1919.

kez daha önemle vurgulamaktaydı.⁹⁷⁸ Doktor Şükrü Mehmet Bey de, *İkdam*'ın 3 Aralık 1921 tarihli sayısındaki açıklamasında neosalvarsandan kaynaklı bu ölüm vakasının frengililer üzerinde olumsuz bir etki yapacağını ve zaten güç bela tedaviye gelen bu gibi hastaların dehşete kapılarak kendilerini tedavi ettirmemelerine neden olacağını ifade etmişti. Olayın fenni ve sıhhi olarak detaylı bir şekilde anlatılmasının hastaların tedavi olmaları üzerindeki önemine de dikkat çekmişti. Doktor Şükrü Mehmet Bey'e göre; frengili hastanın salvarsan ve neosalvarsan ile tedavisi sırasında ölümünün üç sebepten kaynaklandığını ve bu sebeplerin de ilacın kimyasal ve fizyolojik etkilerindeki kusurlar, üretim ve uygulamasındaki kusurlar ve hastada meydana getirdiği fizyolojik ve ruhsal problemler olduğunu belirtmişti. Beyanatının devamında ise frengi ilaçlarının usulünce ve doktorların dikkatlice uygulaması neticesinde frenginin iyileşeceğini, hastanın mutlaka tedavi olması gerektiğini açıkça bildirmişti.⁹⁷⁹

2.1.5. Frengi ve Fuhuş ile Mücadele İçin Kurulan Sivil Toplum ve Meslek Cemiyetleri

Mütareke döneminde frengiyle mücadelede en dikkat çekici gelişmelerden biri de frengi ve fuhuş ile mücadele etmek üzere kurulan sivil toplum ve meslek cemiyetleriydi. Frengiyle mücadele için bir cemiyetin kurulması fikri aslında I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru dile getirilmişti. Bu hususta Doktor Osman Şerafeddin, *Tesvir-i Efkâr*'ın 16 Nisan 1918 tarihli sayısında kaleme aldığı “*Frengi Mücadelesi*” başlıklı yazısında frengiyle mücadele için bir cemiyet kurulması gerektiğini ifade ediyordu:

“Frengi mücadelesinde şüphesiz kuvve-i icraiyyenin büyük bir vazifesi vardır. Fakat iş yalnız hükümetin kuvvetiyle bitmez. Bu mücadele tabakat-ı içtimaiyyenin en derin aksamına kadar nüfuz etmelidir ve bu mücadelede muhtelif teşkilat ve kuva-yı içtimaiyye birbirine yardım eylemelidir. Daha doğrusu frengi ve emraz-ı zühreviyye mücadelesi bir mücadele-i içtimaiyye olmalıdır. İşte böyle bir mücadelenin hutut-ı esasisini çizecek memleketimizin tabip, muallim, hukukşinas gibi ve muhtelif mesleklerle mensup sunuf-ı

⁹⁷⁸ “Frengi Tedavisi Esnasında Vefat Vakaları/Mütehassıs Bir Doktorumuzun Bu Hususta Mühim Beyanâtı”, *Akşam*, 5 Kânun-ı evvel 1337/5 Aralık 1921.

⁹⁷⁹ “Sıhhat-ı Umumiyyemiz: Frengi ve Ölüm”, *İkdam*, 3 Kânun-ı evvel 1337/3 Aralık 1921.

münevvereden mürekkebe emraz-ı zühreviyye ve hususiyle frengiye karşı bir mücadele cemiyetinin teşkilini pek pek muvafık görmekteyiz.”.

Yazısının devamında Avusturya ve Almanya’daki zührevi hastalıklarla mücadele yöntemlerini araştırmak, bunların uygun olanlarını memlekette uygulamak, müze ve sergiler düzenleyerek sinemalarda frengiyi halka anlatmak ve mekteplerden başlamak suretiyle herkesin frengi hakkında bilinçlenmesini sağlamak gerektiğini ifade ederek Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin bunu yapabileceğini savunmuştu.⁹⁸⁰ Frengiyle mücadele etmek amacıyla bir cemiyet kurma fikrinin tohumları II. Meşrutiyet döneminde atılmış, mütareke döneminde de gerçekleştirilmişti.

2.1.5.1. Frengiyle Mücadele Maksadıyla Kurulan İlk Sivil Toplum Örgütü: Şefkat Kulübü

Şefkat Kulübü, “*Emraz-ı efrenciyyenin tahdid-i tahribatına çalışmak üzere*” 31 Mayıs 1919 tarihinde Galata’da Yağkapanı’nda Kasap Hanı’nın üçüncü katında frengi uzmanı Ahmet Faik Bey’in muayenehanesinde kuruldu. Cemiyetin kurucu üyeleri, Tabip Rükneddin, Hukuk Mektebi’nden mezun olan Kemaleddin, Baytar Mehmet ve Rasih beylerden oluşuyordu.⁹⁸¹ Kulübün temel amaçları arasında “*emraz-ı efrenciyyenin tevessüüne karşı halkı ikaz etmek*” de bulunuyordu.⁹⁸² Cemiyetin kuruluşuna izin verildiğiyle ilgili sadece bir adet arşiv kaydına rastlanılmıştır. 9 Haziran 1919 tarihli ve Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği tarafından Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen bu arşiv kaydında “*Şefkat Kulübü Hakkında*” başlığı altında cemiyete dair bazı bilgiler verilmektedir. Buna göre, cemiyetin resmi ruhsat talebinden bahsedilerek cemiyetin nizamnamesinde Cemiyetler Kanunu’na aykırı bir hüküm bulunmadığından cemiyete ilmühaber verilmesinde bir sakınca olmadığı belirtiliyordu. Bununla birlikte cemiyetin frengiyi önlemek ve frengiyle daimî bir mücadelede bulunmak amacıyla kurulduğunun anlaşıldığı, bu sebeple fenni yönüyle ilgili Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinin ve kuruluşunda inzibati olarak mahzur olup olmadığı ile kurucularının gerekli şartları sağlayıp sağlamadıkları hakkında da Polis Müdüriyet-i Umumiyesinin görüşlerinin alınmasından sonra cemiyetin kuruluşuna izin verileceği bildiriliyordu. Yine

⁹⁸⁰ “Frengi Mücadelesi”, *Tesvir-i Efkâr*, 16 Nisan 1334/16 Nisan 1918.

⁹⁸¹ BOA, DH. EUM. 6. Şb./53-78-2.

⁹⁸² BOA, DH. EUM. 5. Şb./79-30-5.

aynı arşiv kaydında Rüsum-ı Belediye Kanunu'nun dördüncü maddesindeki açıklamaya göre harcı ifa (*paranın ödenip*) ve belediyece ruhsat verildikten ve cemiyetin nizamnamesi ve mührüyle birlikte *tahtim ettirildikten* (mühürleme yapıldıktan) sonra gerekli işlemlerin yapılacağı ifade ediliyordu.⁹⁸³

Kulübün nizamnamesi ve faaliyetlerine dair resmi anlamda bir bilgi ve belge bulunmamakla birlikte Milli Mücadele dönemi istihbaratçılarından Aziz Hüdayi (Akdemir) Bey'in *Tan*'ın 30 Temmuz 1935 tarihli sayısında yayınladığı “*Bizde Casusluk!*” adlı tefrikasının 95. kısmında “*Şefkat Kulübü*” hakkında eşine az rastlanan ve önemli sayılabilecek bilgilere yer verilmiştir. Buna göre, Aziz Hüdayi Akdemir, bu yazısında “*Şefkat kulübü...Adından belli: Dertlilere acır ve yardım eder. Her tarafta hele işkenceleri altında parasızlık ve hastalıktan inliyen İstanbul'da böyle bir kuruma girmeyecek, ondan medet ummayacak kaç kişi kalır?*” diyerek kulübün amacını dile getiriyordu.⁹⁸⁴

Aziz Hüdayi Bey, “*Melâike bozma şeytanın küçük yumurtası*” addettiği Şefkat Kulübü'nü, memlekete zarar veren bir “*entellicens servis*” olarak tanımlıyordu. Kendisi kulübün kuruluş tarihini 31 Mayıs 1919 olarak vermiş⁹⁸⁵ ve kulübün 13 maddeden ibaret bir de nizamnamesi olduğunu dile getirmişti. Verdiği bilgilere nazaran kulübün nizamnamesinin ilk maddesine göre, kulüp, frenginin yayılmasına karşı halkı uyaracak, hastalığa yakalananlara yardım edecekti. Ayrıca kulüp tarafından frengiyle mücadele adına bağışlar toplanacak, konferanslar verilecek ve gazeteler çıkarılacaktı. Frenginin Anadolu'da yaygın olarak görüldüğü yerlere, doktorlar ve nasihatçiler gönderilecekti. Kulüp nizamnamesinin ikinci maddesinde de kulübün hiçbir siyasi kurum veya parti ile bir ilişkisinin olmadığı ifade edilmişti. Üçüncü madde de ise kulübe herkesin hatta yabancıların dahi üye olabileceği belirtilmişti. Nizamnamenin geri kalan maddeleri ise kulübe kimlerin nasıl girebilecekleri ile toplanan paraların nasıl harcanacağı hakkındaydı.⁹⁸⁶

⁹⁸³ BOA, DH. HMŞ/4-1-4-50.

⁹⁸⁴ Aziz Hüdayi Akdemir, “Bizde Casusluk!”, No. 95”, *Tan*, 30 Temmuz 1935.

⁹⁸⁵ Şefkat Kulübü'nün kuruluşuna dair Aziz Hüdayi Bey'in verdiği tarih ile arşiv belgelerinde geçen tarih birbiriyle tam manasıyla uyuşmaktadır. Ayrıca yazısında kulübün kuruluşuna dair resmi mührünü aynen vermiş olması, kulüp hakkında verilen bilgilerin doğruluk payını artırmaktadır. Y.N.

⁹⁸⁶ Aziz Hüdayi Akdemir, “Bizde Casusluk!”, No. 95”, *Tan*, 30 Temmuz 1935.

Kulübün ilk kuruluş tarihini gerçek anlamıyla bilmediğini de belirten Aziz Hüdayi Bey, kulüp üyelerinin 1921 yılı sonlarına doğru para toplamaya başladığını, üye kaydettiğini ve bunlar arasında tanınmış Entellicens ajanlarıyla birlikte bazı sivil ve subayların olduğunu belirtiyordu. Bu gibi sivil ve subayların birer lira vererek kulübe üye oluyorlar ve bu şekilde kendisinin deyimiyle “İngiliz Muhipler Cemiyeti tuzağına düşüyorlardı”. Kulübün bir ara kapatıldığı ancak yeniden kurulmak istendiği de yazısından anlaşılıyordu. 4 Ekim 1921 tarihli Rumca Kiriks (Kiryx) gazetesinin Şefkat Kulübü hakkındaki şu haberine yer vermektedir:

“Halaskaranı Zabitan grupile Hürriyet ve İtilâf Fırkası ve Anadolu grupu birleşmişlerdir. Bunlar Ferit (Paşa)nın riyasetinde toplanıp yeni bir kurum yapacaklardır. Bu birleşik grup (frengi ile mücadele) programı altında ve güya siyasa ile asla uğraşmamak sözile sübaylardan ve ahaliden birer lira alarak üye yazmaktadırlar. Birleşik grupun adı “Şefkat kulübü”dür. Başkanı ve üyeleri Halâskâr ve Nigehban grupundakilerden alınmıştır.”⁹⁸⁷

2.1.5.2. Frengiyle Mücadelede Mesleki Bir Kuruluş: İstanbul Emrâz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti

2.1.5.2.1. Cemiyetin Kuruluşu

İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti’nin kuruluşuna ilişkin ilk bilgilere *Alemdar*’ın 1 Ekim 1919 tarihli sayısında rastlanılmaktadır. Haberde çeşitli hastalıklarla mücadele ederken ilim ve fennin üzerine düşeni yaptığını görmenin oldukça önemli olduğuna değinilerek zührevi hastalıkların gittikçe yayıldığı bir ortamda 30 Eylül 1919 tarihinde Beyoğlu’nda cilt ve frengi hastalıkları uzmanlarından oluşan bir cemiyetin Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane binasında kurulduğu ifade edilmekteydi. Cemiyetin esas programı cilt ve frengi hastalıkları ilminin memlekette ilerlemesi ve gelişmesi ile uzmanlar arasında bir mesleki dayanışma kurmak, kamu sağlığının korunmasını sağlamak idi. Cemiyet ayda bir kere toplanacak, meslekle ilgili konular görüşülecek, vakalar varsa gösterilecek ve doktorların her biri deneyimlerini aktaracaktı. Cemiyet, çıkaracağı bir gazete ile bu tartışmalarını uluslararası kuruluşlarla da paylaşacaktı.

⁹⁸⁷ Aziz Hüdayi Akdemir, “Bizde Casusluk!, No. 95”, *Tan*, 30 Temmuz 1935.

Cemiyet'in nizamnamesi yapıldığı gibi idari heyeti de tespit edilmişti. Yapılan seçimlerde cemiyetin reisliğine Menahem Hodara, ikinci reisliğine Şükrü Mehmet Bey, kâtib-i umumiliğe Orphanides Efendi, kâtib-i hususiliğe Abimelek Efendi, veznedarlığa Talat Arif Bey seçilmişlerdi. Cemiyet üyeleri, 5 Ekim 1919 Pazar günü sabah saat on buçukta yine Tıbbiye binasında cemiyetin ikinci toplantısını gerçekleştirecekti. Cemiyetin nizamname ve beyannamesi, onaylanması için Hükümet'e gönderilmişti.⁹⁸⁸ *İfham* da 2 Ekim 1919 tarihli nüshasında Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti'nin kurulduğunu ve faaliyetlerine başladığını İstanbul kamuoyuna ilan etmişti.⁹⁸⁹

Cemiyet resmi olarak 19 Ekim 1919 tarihinde kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı, “*cemiyet azası arasında muhadenet-i meslekiye tesis*” etmektir. Cemiyetin merkezi, Beyoğlu'nda Bonmarşe yakınında Saka Çıkmazı Sokağı'nda 10 numaralı Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane Binası içerisindeydi. Cemiyet'in idare heyeti, Reis-i evvel Cevad Bey, reis-i sani Şükrü Mehmed Bey, katib-i umumi Orphanides Efendi, kâtib-i hususi Ruben Abimelek Efendi, veznedar Talat Arif Bey'den oluşmaktaydı.⁹⁹⁰ Cemiyet'in diğer üyeleri arasında ise Doktor Boyes, Hasan Reşat⁹⁹¹, Hüseyin Saib, Hulusi Behçet, Osman Nuri, İzzet Kamil, Ali Rıza, Grossman, Fahri Karakoç, Mehmed Rüşdü, Naphilian, Nikolaides ve Muallim Ali Rıza beyler bulunmaktaydı.⁹⁹²

⁹⁸⁸ “Şehrimizde Emrâz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti”, *Alemdar*, 1 Teşrin-i evvel 1335/1 Ekim 1919.

⁹⁸⁹ “Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti”, *İfham*, 2 Teşrin-i evvel 1335/2 Ekim 1919.

⁹⁹⁰ BOA, DH. EUM. 5. Şb./79-30-29.

⁹⁹¹ 1884'te İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini İstanköy, Midilli ve Fatih Merkez Rüştüyesinde bitirdi. 1899'da Vefa İdadisinden, 1905'te de 738 diploma numarasıyla Tıbbiye-i Mülkiye'den mezun oldu. Aynı yıl Profesör Celal Muhtar Bey'in Seririyat-ı Cildiye ve Efrenkiye Asistanı oldu. 1908 yılında gerçekleştirilen müsabaka sınavını kazanarak aynı seririyatın agrejeliği görevine atandı. 1909'da ise girdiği sınav neticesinde başarılı bulunarak ihtisas için Almanya'ya gönderildi. Almanya'da gerek fizyoloji gerekse cilt ve frengi hastalıklarına dair araştırmalar yaptı. Charite Cildiye Kliniği'nde Rubner, Piper, Dubeois Reymond, Lesser ve Arndt, Hamburg'da da Arning gibi alanında önde gelen doktorların yanlarında çalıştı ve 1913'te de Türkiye'ye geri döndü. Aynı yıl Şam Tıbbiyesi Müdüriyet ve Fizyoloji muallimliğine getirildi. 1916'da İstanbul'a dönerek Tıp Fakültesi Fizyoloji Kürsüsü İkinci Müderris Muavinliğine ve aynı sırada Tıp Fakültesi Dâhiliye Müdürülüğü'ne tayin edildi. Ancak burada genellikle cilt ve frengi hastalıklarına dair dersler verdi. 1923'te Seririyat-ı Cildiye ve Efrenkiye Kürsüsü'ne seçildi ve 1926'da aynı yerde müderrisliğe atandı. 1933'te Darülfünun'un kaldırılmasına kadar aynı kürsüdeki hocalık görevine devam etti. Aynı yıl Afganistan Hükümeti'nin daveti üzerine Kabil'de kurulan Tıp Fakültesi Dekanlığı görevini üstlendi. 1941'de Haydarpaşa Numune Hastanesi Deri ve Zührevi Hastalıklar Uzmanlığı görevine başladı. 1953'te de Denizcilik Bankası Hastanesi Cilt ve Zührevi Hastalıklar Uzmanlığı görevini üstlenerek burada 1963 yılı sonuna kadar çalıştı. Cevat Sargın, “Tanınmış Türk Dermatologları Prof. Dr. Hasan Reşad Sığındım”, *Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi*, Cilt: 1, Sayı:3, (Mayıs-Ağustos 1964), Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1964, 114-115; Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 200.

⁹⁹² “İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Azası”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 2, 15 Mayıs 1337/15 Mayıs 1921.

2.1.5.2.2. Cemiyetin Faaliyetleri ve Toplantıları

Cemiyetin en önemli faaliyeti, cemiyete aza olan frengi doktorlarının kendi aralarındaki ilmi ve tıbbi toplantılardı. Bu toplantıların hangi gün ve ne şekilde yapılacağı veya yapıldığına dair haberleri basında bulmak mümkündür. Nitekim Osmanlı Tıp Kongresinin ruznamesinde mevcut meselelerden frengiyle ilgili müzakerelerde bulunmak üzere cemiyet üyelerinin 28 Aralık 1919 tarihinde saat on buçukta Cemiyet-i Şahane-i Tıbbiye binasında olağanüstü toplanacakları ilan olunuyordu.⁹⁹³

Cemiyet, 3 Ocak 1920 tarihindeki ilanında ise 4 Ocak 1920 Pazar günü Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane binasında toplanacaklarını bildiriyordu. Toplantıda tenasül harici şankırlar, frengi mücadelesine dair fikirler ve ilk Osmanlı tıp kongresinde frengi meselesi hakkında görüşmeler yapılması gibi konular üzerinde konuşulacaktı.⁹⁹⁴

Şubat'ın ilk pazar günü Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti'nin Beyoğlu'nda Doğru Yol'da Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane binasındaki toplantısında frengi ile mücadele ve memleket dâhilinde frengi konusu görüşülecekti. Tabipler ve talebeler de toplantıya katılabilecekti.⁹⁹⁵

7 Mart 1920 Pazar günü sabah saat onda Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti, Beyoğlu'nda Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane binasında toplanacaktı. Cemiyetten yapılan duyuruda cemiyete üye olanların bu toplantıya katılmaları isteniyordu. Toplantıda frengiye karşı mücadele meselesi ve yeni keşfedilen *silver salvarsan* (gümüş salvarsan) ilacının frengide tedavisi meselesi masaya yatırılacaktı.⁹⁹⁶

Cemiyetten yapılan bir duyuruda Temmuz 1920 tarihinden itibaren yaz tatiline girileceğinden dolayı cemiyet üyelerinin 27 Haziran Pazar günü saat on buçukta olağanüstü olarak toplanacağı duyuruluyordu. Toplantıda sinirsel frengi ve frenginin *silver salvarsan* ile tedavisi konuşulacaktı.⁹⁹⁷

⁹⁹³ “İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti’nden”, *Vakit*, 28 Kanun-ı evvel 1335/28 Aralık 1919.

⁹⁹⁴ “İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti’nden”, *Alemdar*, 3 Kânun-ı sâni 1336/3 Ocak 1920.

⁹⁹⁵ “Emrâz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti”, *Vakit*, 1 Şubat 1336/1 Şubat 1920.

⁹⁹⁶ “Emrâz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti”, *Vakit*, 4 Mart 1336/4 Mart 1920.

⁹⁹⁷ “Emrâz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti”, *Vakit*, 25 Haziran 1336/25 Haziran 1920.

Cemiyetin bir diğer toplantısında Doktor Hodara, Doktor Boyes, Hulusi Behçet, Hasan Reşat, Fahri beyler tarafından son gözlem ve deneyimlerine dair tartışmalar yapılmış ve karşılıklı fikir alışverişinde bulunulmuştur.⁹⁹⁸

Cemiyet, 9 Aralık 1921 tarihli toplantısında Şükrü Mehmet Bey'in riyasetinde toplanarak ülkede ilk defa görülen (*sarcom multiple idiopathic dö kaposi*) adlı bir deri hastalığını tartışmıştı. Polonya, Rusya ve Avusturya gibi ülkelerde görülen bu hastalık ülkede ender olarak görüldüğünden görüşme konusu olmuştu. Doktor Hasan Reşat Bey, bu hastalığa yakalanan bir hastasını toplantıda tartışmaya açmıştı. Bundan sonra Doktor Karakoç Efendi, frengi tedavisinde kullanılan neosalvarsan şıngasının hastalarda yol açtığı etkilere değinmişti. Doktor Karakoç son günlerde neosalvarsan ampullerinden bazılarıyla yapılan şıngaların hasta üzerinde bazı olumsuz etkilere yol açtığını ve başka serideki 914 şıngasının aynı hasta da hiçbir olumsuz etkiye neden olmadığını da ifade etmişti. Bunun üzerine söz alan Ömer Abdurrahman, Fahri, Hasan Reşat, İzzet Kamil ve Şükrü Mehmet Beyler de Karakoç Efendi'nin sözlerine katılmışlar ancak bu konunun dikkatlerini çok çekmediğini de belirtmişlerdi. Bundan dolayı neosalvarsan şıngalarının bazılarındaki bu olumsuz etkilerin sonuçları Sıhhiye Müdüriyetine bildirmek gerektiğini de söylemişlerdi.⁹⁹⁹

2 Ocak 1922 tarihinde cemiyet, bu defa Doktor Şükrü Mehmet Bey'in başkanlığında toplandı. Toplantıda önce Doktor Hasan Reşat'ın karşılaştığı iki vaka üzerinde görüşüldü. İlk vaka 30 yaşlarında bir kadına aitti ve hastanın cildi kemiklerine yapışmış gibi durmaktaydı. İzzet Kamil, Şükrü Mehmet, Karakoç ve Orphanides Efendiler, cüzam olabileceğini düşünmüşler ancak bunun bir sinir hastalığı olabileceği ihtimalini de göz önüne alarak sinir hastalıkları uzmanlarına danışmaya karar vermişlerdi. İkinci hasta da 30 yaşlarında ve *ihtinak-ı rahim* (rahim tıkanıklığı) hastasıydı. Hastada sekiz yıldan beri cildinin bazı yerlerinde likenler çıkmaktaydı. Ancak bu likenlerin hangi hastalık belirtisi olduğu konusunda yine doktorlar arasında tartışmalar yaşandı. Hastalığın teşhisi konusunda fikir birliğine varılamadı. Doktor Hasan Reşat, hastalığın olsa olsa Wilson hastalığı olacağını iddia etti ve bu fikir Doktor Karakoç, Orphanides ve İzzet Kamil Beyler tarafından da kabul gördü. Şükrü Mehmet itiraz etmemekle birlikte

⁹⁹⁸ "Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye İhtimaları", *Vakit*, 18 Mayıs 1337/18 Mayıs 1921.

⁹⁹⁹ "Emrâz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Müzâkerâtı", *Yeni Şark*, 11 Kânun-ı evvel 1337/11 Aralık 1921.

hastalığın teşhisi için biraz daha incelemelerde bulunulmasını öne sürdü. Bu tartışmadan sonra cemiyet azasından Doktor Boyes'in ölümü üzerine bir anma toplantısı düzenlendi. Boyes'in ülke için alanında ortaya koyduğu hizmetler takdir edildi ve sevgi ve saygıyla anıldı. Ailesine bir taziyename yazılması teklifi kabul edildi. Beş dakikalık bir aranın ardından Doktor Karakoç, celseyi yeniden açarak frengililerde şeker illetini gündeme getirdi. Rastladığı iki vakadan bir hastanın iyileştiğini diğer hastanın da vefat ettiğini ifade etti. Sonrasında ise neosalvarsan şırıngalarının kullanımında dikkat edilecek noktaları belirtti.¹⁰⁰⁰

Cemiyet'in toplantılarına basında bir müddet rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte 1922 yılının başlarında toplantıların yeniden basında yer aldığı görülmektedir. Cemiyet, 3 Nisan 1922 tarihinde Beyoğlu'ndaki binasında Şükrü Mehmet Bey'in başkanlığında toplanmıştır. Gündem konusu cemiyetin kâtibi Ömer Abdurrahman Bey tarafından okunduktan sonra Hasan Reşat Bey tarafından meclise üç hasta gösterilmiştir. Bunlardan ilki on yaşlarında bir erkek çocuğunun tenasül organı etrafında oluşan yaralara aitti. İkincisi daha yirmi aylık bir bebekte başlayan ve İstanbul'da son zamanlarda fazlaca görüldüğü ifade edilen "*prurigo*" (egzama) vakasıydı. Sonuncu vakada ise yaşlı bir kadının bacaklarının cilt altında yayılan ırların cilt veremi olduğu teşhis edilmişti. Ardından Doktor Şükrü Mehmet Bey, beş seneden beri düzenli bir şekilde tedavi ettiği otuz beş yaşlarında bir frengili erkeğin bir buçuk ay önce tenasül organında önceden çıkardığı şankra benzer bir frengi şankrı daha çıkardığını ifade etmişti. Daha sonra hastayı, diğer üyelere göstermişti. Son olarak ise Doktor Orphanidis tarafından daha başlangıç evresinde olan bir frengi vakasından bahsedilmişti. Orphanidis, hastayı tedavi etmesine ve hasta üzerinde neosalvarsan, silver-salvarsan ve siyanür dö merkür kullanmasına rağmen şankrı yok edebildiğini ancak Wassermann testlerinde hastanın durumunun bir türlü değişmediğini vurgulamıştı.¹⁰⁰¹

Tanin'in 29 Kasım 1922 tarihinde cemiyet tarafından verilen ilanda ise cemiyet üyelerinin 4 Aralık 1922 Pazartesi günü saat onda Beyoğlu'nda Saka Çıkmaz Sokağı'ndaki salonda bir araya geleceği duyuruluyordu. Toplantıda Hodara ve Hulusi Behçet tarafından "*Arpa Uyuzları Hakkında Tedkikat*", Muallim Ali Rıza Bey tarafından

¹⁰⁰⁰ "Emrâz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti'nde", *Yeni Şark*, 4 Kânun-ı sâni 1338/4 Ocak 1922.

¹⁰⁰¹ "Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Müzakeratı", *Vakit*, 5 Nisan 1338/5 Nisan 1922.

“*Frenginin Serumla Tedavisi*”, Hulusi Behçet Bey tarafından “*Cilt Veremleri*” ve Doktor Fahri Bey ise “*Neosilversalvarsanla Frengi Tedavisi*” başlıklı tebliğler sunulacaktı.¹⁰⁰²

Cemiyet, 7 Ocak 1923 tarihli *Vakit*’te yayınladığı bir ilanda gün içerisinde Beyoğlu’nda Saka Çıkmazı’nda Cemiyet-i Tıbbiye salonunda sabah saat onda toplanacağını duyuruyor ve üyeleri toplantıya davet ediyordu. Toplantıda Muallim Ali Rıza Bey tarafından frenginin serumla tedavisi, Fahri Bey tarafından da frenginin neosilver salvarsanla tedavisi gibi tebliğler sunulacaktı.¹⁰⁰³

Her ayın ilk pazar günü toplanan Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti 4 Mart 1923 tarihinde Tıp Fakültesi muayene hanesinde Muallim Ali Rıza Bey’in başkanlığında bir araya gelmişti. Toplantıda frenginin çeşitli devirlerinde Wassermann testinin hastaların teşhis edilmesindeki kıymeti üzerine hararetli tartışmalar yapılmıştı. Bu mesele cemiyetin Nisan celsesinde yeniden ele alınacaktı.¹⁰⁰⁴

Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti bir sonraki toplantısını 1 Nisan 1923 tarihinde Tıp Fakültesi muayenehanesinde gerçekleştirdi. Toplantıda frengi teşhis ve tedavisinde Wassermann testinin önemi hakkında müzakerelerde bulunulmuştu. Doktor Karakoç, Hüsameddin Orphanides, İsmail Ferit, Muallim Ali Rıza beyler bu konuyla ilgili görüşlerini dile getirmişlerdi. Muallim Hasan Reşat, Muallim Ali Rıza ve İsmail Ferit beyler daha sonra frengili hastaları üzerinden tedavilerini aktarmışlardı.¹⁰⁰⁵

3 Haziran 1923 Pazar günü yine Tıp Fakültesi Muayenehanesinde Muallim Ali Rıza Bey’in başkanlığında toplanmıştı. Toplantıda Hulusi Behçet Bey, psüriyazis (sedef) ve ender rastlanan epidermoliz (kelebek hastalığı), Hasan Reşat Bey, tüberküloz verükoza ve Muallim Ali Rıza Bey de lupus tüberküloza benzer üçüncü devre frengili bir hastayı göstermişti. Bu konular üzerinde toplantı boyunca Hulusi Behçet, Muallim Ali Rıza, Muallim Hasan Reşat, Karakoç ve İzzet Kamil beyler arasında görüşmeler devam etmişti. Toplantı sonunda ise mevsim münasebetiyle üç ay tatil ve bir senelik idari ve fenni raporların okunması Ekim’in ilk pazar günü toplantısında tekrar görüşülmesi

¹⁰⁰² “Etıbbaya Mahsus/Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Riyasetinden”, *Tanin*, 29 Teşrin-i sâni 1338/29 Kasım 1922.

¹⁰⁰³ “Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Riyasetinden”, *Vakit*, 7 Kânun-ı sâni 1339/7 Ocak 1923; “Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Riyasetinde”, *Yeni Şark*, 7 Kânun-ı sâni 1339/7 Ocak 1923.

¹⁰⁰⁴ “Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti”, *Vakit*, 8 Mart 1339/8 Mart 1923.

¹⁰⁰⁵ “İlmî Bir İçtima”, *Vakit*, 6 Nisan 1339/6 Nisan 1923.

kararlaştırılmış ve toplantı sona erdirilmişti.¹⁰⁰⁶ Bu tarihten sonra basında cemiyetin toplantısına dair herhangi bir habere rastlanılmamıştır. Zaten birkaç ay sonra cemiyet, bilinmeyen bir nedenden ötürü faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştı.¹⁰⁰⁷

2.1.5.2.3. Cemiyetin Yayın Organı

Cemiyet, “*İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası/Bulletin de la Société de Dermatologie et de Syphiligraphie de Constantinople*” adında yarı Türkçe yarı Fransızca bir mecmua yayımlamıştı.¹⁰⁰⁸ Mecmuanın imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Ömer Abdurrahman Bey’di. Ömer Abdurrahman Bey, mecmuanın çıkarılması için 12 Şubat 1920 tarihinde Dâhiliye Nezaretine dilekçeyle başvurmuştu.¹⁰⁰⁹ Mecmua ilk sayısını 15 Nisan 1921 tarihinde çıkarmıştı. Mecmuanın ilk sayısında “*Her ayın on beşinde neşrolunur tıbbi mecmuadır*” denmekteydi. Mecmuanın idarehanesi ise Mahmudiye Caddesi’nde Kapalı Fırın’da 33 numaralı haneydi. Mecmuanın fiyatı 20 kuruştı. Mecmuanın yazı heyeti Doktor Menahem Hodara, Şükrü MehmeT, Emile Orphanides, Muallim Ali Rıza ve Hulusi Behçet beylerden oluşmaktaydı.¹⁰¹⁰

Mecmuanın, yayınlanmaya başladıktan birkaç gün sonra kamuoyunda da dikkatleri üzerine çektiği görülmektedir. *Vakit*, 21 Nisan 1921 tarihli sayısında mecmua hakkında şu önemli açıklamayı yapmış ve halka duyurmuştu:

“İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti tarafından on beş günde bir çıkmak üzere bir mecmua neşrine başlanmıştır. İlk nüshası intişar eden bu mecmua Tıbbî Sahifeler’den başka halka mahsus sıhhi sütunları ve

¹⁰⁰⁶ “Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti”, *Vakit*, 11 Haziran 1339/11 Haziran 1923.

¹⁰⁰⁷ Unat, cemiyetin Türkiye Cumhuriyeti döneminin başlarında kapandığını belirtmektedir. Bkz. Ekrem Kadri Unat, “Osmanlı Devleti’nde Tıp Cemiyetleri”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*, (Yay. Haz.: Ekmeleddin İhsanoğlu), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, 104. Unat’ın verdiği bilgi doğru olmakla birlikte eksiktir. Cumhuriyet sonrasında yayın hayatına başlayan *Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi*’nde yayımlanan *Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti Nizamnamesi*’nin birinci maddesinde cemiyetin 1919 yılında kurulduğu ve beş yıllık çalışmadan sonra faaliyetlerine ara verdiği belirtilmektedir ki, bu da cemiyetin aslında kapanmadığını, sadece faaliyetlerine bir süreliğine ara verdiğini göstermektedir. Cemiyetin, İstanbul’da 14 Kasım 1930 tarihinde yeniden kurulduğu aynı nizamnamede ifade edilmektedir. Bkz. “Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti Nizamnamesi”, *Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi*, Cilt IV, No: 23-24, Eylül-İkinciteşrin 1937, 1513-1519.

¹⁰⁰⁸ Unat, “Osmanlı Devleti’nde Tıp Cemiyetleri”, 103.

¹⁰⁰⁹ “Meşrutiyetin İlanından Beri Türkiye’de Neşrolunmuş Gazete ve Mecmualar”, *Ayın Tarihi*, No: 42, Cilt: 14, Eylül 1927, 2452.

¹⁰¹⁰ *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 1, 15 Nisan 1337/15 Nisan 1921.

*Fransızca bir kısmı da ihtiva ettiği için faydası yalnız erbab-ı fenne münhasır kalmayıp umum halk tabakasına da şamildir. Vesait ve şerait-i hazırda dairesinde bu tarzda bir mecmua neşrinin istilzam edeceği fedakârlığı nazarı dikkate alarak müteşebbislerinin himmetini takdir ederiz.”*¹⁰¹¹

Mecmuanın kaç sayı çıktığı ve ne zaman yayın hayatına son verildiğine dair bilgiler sınırlıdır. Sadece 15 Nisan 1921 tarihli ilk, 15 Mayıs 1921 tarihli ikinci ve 15 Aralık 1921 tarihli dördüncü ve beşinci sayılar ortak olmak üzere toplamda üç sayısı mevcuttur.¹⁰¹² Mecmuanın ilk sayısında yazı heyeti tarafından kaleme alınan “*Maksadımız*” başlıklı yazıda mecmuanın içeriği ve çıkarılma amacı açıkça ifade edilmişti. Buna göre; yarı Türkçe, yarı Fransızca olarak çıkarılacak mecmua, cemiyetin her ay gerçekleştirilecek ilmi toplantılarının zabıtlarını, cemiyet üyeleri tarafından verilecek tebliğleri, cilt ve frengi hastalıklarına dair orijinal nitelikte, sade bir dille yazılmış ve halkı aydınlatıcı bilgileri içerecekti. Mecmuada ayrıca İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti’ne üye mütehassıs doktorların Avrupa’daki meslektaşlarıyla kuracakları münasebetleri neticesinde her türlü ilmi yazı iktibas edilip yayınlanacaktı. Cilt ve frengi hastalıklarıyla ilgili son keşifler ve en yeni bilgilere yer verilecekti. Mecmuanın esas amacı ise cilt ve frengi hastalıkları alanında mütehassıs ve bütün doktorlara dönemin ilmi gelişmelerinden haberdar etmektir. Bunun yanında mecmua, az çok ilmi lisanı anlayan her sınıftan halkın ilgisini çekmeyi hedeflemişti. Bunun sebebini ise mecmua şu satırlarla okurlarına ilan ederken Türkiye’de zührevi hastalıkların ve frenginin ne denli tehlikeli olduğu şu cümlelerle dile getirilmişti:

“Malumdur ki, memalik-i sairedolduğu gibi memleketimizde de harb-ı umumi en ziyade emraz-ı zühreviyenin vüsat ve intişarına sebep olmuştur. Bizde mazbut istatistik olmadığından memalik-i mütemeddinede bil-farz Almanya’da yapılan ihşaiyata nazaran emraz-ı zühreviye harbin dördüncü

¹⁰¹¹ “Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Mecmuası”, Vakıf, 21 Nisan 1337/21 Nisan 1921.

¹⁰¹² *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 1, 15 Nisan 1337/15 Nisan 1921; *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 2, 15 Mayıs 1337/15 Mayıs 1921; *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 4-5, 15 Kânun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921. Ekrem Kadri Unat, çalışmasının ilgili kısmında (Unat, “Osmanlı Devleti’nde Tıp Cemiyetleri”, 104.) 1 ve 4-5. sayıların Hakkı Tarık Us Kütüphanesi’nde bulunduğunu belirtmişti. Yapılan araştırmalar neticesinde mecmuanın 15 Mayıs 1921 tarihli 2. sayısı da Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Nadir Eserler Koleksiyonu’nda tespit edilerek bu çalışmada kullanılmıştır.

*senesinde harpten evvelki miktarına nazaran yüzde on iki nispetinde artmıştır. Harbi müteakip zamanlardaki hucret-i iktisadiye hastalığının bieyyi hal tevessüüne yardım edeceği gibi bilhassa İstanbul'da tevliid ettiği tahribat-ı feciaya göre bundan yirmi sene sonra gençlerin laakal yüzde otuzu saralı, mütereddi, tabetik, fikren ve bedenen malul olacaktır. Şüphesizdir ki belsoğukluğunun da tahribatı bundan aşağı değildir. Binaenaleyh emraz-ı zühreviye ve al-el-husus bünye-i içtimaiyemizi ta kökünden kemirmekte olan frengi illet-i müdhişesine karşı mücadeleyle tanzim, fenni ve ciddi tedavi ve teşfiye yollarını irae ve ilan en birinci vezaifimiz cümlesindendir.”*¹⁰¹³

Mecmuanın 15 Nisan 1921 tarihli ilk nüshasında “*İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Sene-i Devriye İçtimaları*” başlığı altında cemiyetin 5 Ocak 1921 tarihli toplantısından söz edilmişti. Bu toplantıda cemiyete üye doktorlar tarafından kendi hastaları üzerindeki gözlemler ve vakalar, sunulmuş ve tedavi yöntemleri üzerinde tartışılmıştı.¹⁰¹⁴ Ardından meşhur Alman Dermatolog Unna ve keşifleri üzerinde ilmi bilgilere yer verilmişti.¹⁰¹⁵ “*Muktebesat*” kısmında ise Doktor Hulusi Behçet tarafından 1920 yılına ait cilt ve frengi hastalıklarıyla ilgili ilmi ve fenni gelişmeler anlatılmıştı.¹⁰¹⁶ Mecmuanın “*Halka Ait Sıhhi Sütunlar*” kısmında da Doktor Ömer Abdurrahman kaleme aldığı “*Frengi ve İzdivaç Meselesi*” başlıklı yazısında, frengi hastalarının layıkıyla tedavi olup iyileştikten sonra evlenebileceklerinden bahsetmişti.¹⁰¹⁷

Mecmuanın 15 Mayıs 1921 tarihli ikinci sayısında ise Doktor Muallim Ali Rıza, “*Frenginin Tedavi-i Umumisi*” adlı yazısında frenginin tedavi edilebilir bir hastalık olduğunu belirterek frenginin çeşitli tedavi yöntemlerine yer vermişti.¹⁰¹⁸ Ardından cemiyetin senelik toplantılarından 5 Şubat 1921 tarihli toplantısındaki faaliyetleri anlatılmıştı. Bu toplantıda Doktor Karakoç ile Hulusi Behçet Beyler cüzam hakkında

¹⁰¹³ “Maksadımız”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 1, 15 Nisan 1337/15 Nisan 1921.

¹⁰¹⁴ “İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Sene-i Devriye İçtimaları”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 1, 15 Nisan 1337/15 Nisan 1921.

¹⁰¹⁵ “Unna”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 1, 15 Nisan 1337/15 Nisan 1921.

¹⁰¹⁶ “Muktebesat/1920 Senesinde Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Ait Terakkiyât”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 1, 15 Nisan 1337/15 Nisan 1921.

¹⁰¹⁷ “Frengi ve İzdivaç Meselesi”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 1, 15 Nisan 1337/15 Nisan 1921.

¹⁰¹⁸ Doktor Muallim Ali Rıza, “Frenginin Tedavi-i Umumisi”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 2, 15 Mayıs 1337/15 Mayıs 1921, 23-33.

ilmi beyanlarda bulunmuşlardı.¹⁰¹⁹ “*Muktebesat*” kısmında ise Doktor Hulusi Behçet Bey, “*Salvarsan ve Neosalvarsandan Sonra Frengi Nüksleri Hakkında*” başlıklı yazısında hastalığın olası görülme sıklığından bahsetmişti.¹⁰²⁰ “*Şuun*” kısmı ise gerek cemiyetle gerekse sağlık alanındaki diğer gelişmeler hakkındaki duyurulara ayrılmıştı.¹⁰²¹

15 Aralık 1921 tarihli 4-5. sayılarda da Doktor Muallim Ali Rıza Bey, “*Frenginin Tedavi-i Umumisi 3*” başlıklı yazısında frengi tedavisinin evrelerini, tedavi süresince Wassermann testlerinin sonuçlarını ve tedavi süresince hangi yöntemlerin izlenebileceğini aktarmıştı. Yazının sonunda da frengi tedavisinde arsenik, cıva ve iyot ile birlikte salvarsan, bizmut gibi ilaçların birlikte uygulanması durumunda hastaların mutlak surette iyileşeceğini belirtmişti.¹⁰²² Ardından cemiyetin 3 Nisan ve 1 Mayıs 1921 tarihlerinde gerçekleştirdiği toplantılarının zabıtlarına yer verilmiştir. Her iki toplantıda da cemiyete üye doktorlar tarafından sunulan örnek vakalar incelenmiş, frenginin diğer hastalıklar gibi tam olarak tedavi edilemeyeceği ancak hastaların büyük oranda iyileştirilebileceği vurgulanmıştı.¹⁰²³ Doktor Şükrü Mehmed Bey de, “*Nadir Bir İhmira-ı Ukdevi Vakası*” adlı yazısında kendisine bacaklarında çıkan kırmızı yara şikâyetiyle başvuran bir hastasına ait tedaviden bahsetmişti.¹⁰²⁴ Mecmuanın “*Muktebesat*” kısmında ise Hulusi Behçet Bey tarafından cilt ve frengi hastalıklarına dair son gelişmelere dair bilgilere yer verilmişti.¹⁰²⁵

¹⁰¹⁹ “Sene-i Devriye İçtimarından”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 2, 15 Mayıs 1337/15 Mayıs 1921.

¹⁰²⁰ “Muktebesat/ Salvarsan ve Neosalvarsandan Sonra Frengi Nüksleri Hakkında”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 2, 15 Mayıs 1337/15 Mayıs 1921.

¹⁰²¹ “Şuun”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 2, 15 Mayıs 1337/15 Mayıs 1921.

¹⁰²² Doktor Muallim Ali Rıza, “Frenginin Tedavi-i Umumisi 3”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 4-5, 15 Kânun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, 72-82.

¹⁰²³ “3 Nisan 921 İçtimar”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 4-5, 15 Kânun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, 82-83; “1 Mayıs 921 İçtimar”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 4-5, 15 Kânun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, 83-84.

¹⁰²⁴ Şükrü Mehmed, “Nadir Bir İhmira-ı Ukdevi Vakası”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 4-5, 15 Kânun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, 85-88.

¹⁰²⁵ Hulusi Behçet, “Muktebesat”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 4-5, 15 Kânun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, 88-90.

2.1.5.3. İçki-Kumar-Emraz-ı Zühreviye-Fuhuş ve Ahlaksızlığa Karşı Mücadele Cemiyeti

8 Kasım 1920 tarihinde kurulan cemiyetin amacı, “*içki, kumar, emraz-ı zühreviye, fuhuş ve Ahlaksızlığın tevessü ve intişarına mümkün mertebe mani olmaktan ibaret*” idi. Cemiyet, Şehzadebaşı’nda Fevziye Caddesi’ndeki Rehber-i İttihad-ı Osmanî Mektebi’ndedir. Kurucuları Nizameddin, Raşid, Mehmed Zeki, Mehmed Raif, İsmail Hakkı Beylerle Nuriye ve Fatma Hanımlardan oluşmaktaydı.¹⁰²⁶ Cemiyet’in nizamnamesi ve faaliyetlerine dair resmi arşiv belgeleri ve döneminde basınında bir bilgi bulunmamaktadır.

2.1.5.4. Kamuoyunda “Men-i Fuhuş Cemiyeti” Adıyla Bilinen Bir Cemiyet: İstanbul Muavenet-i İçtimaiye Cemiyeti

2.1.5.4.1. Cemiyetin Kuruluşu, İlk Celsesi ve Beyannamesi

Fuhşun oldukça fazla yayıldığı bir ortamda “*Cihan harbinin tevlid ettiği esbab ve avamil-i elime tesiratıyla günden güne sükut etmekte bulunan ahlak-ı umumiyenin vikayesi ve baziçe-i sefahat ve sefalet olan genç kızların sıyaneti zımında sefarat-ı ecnebiye ve düvel-i mütelifi mümessillerinin himayesi*” altında İstanbul Muavenet-i İçtimaiye Cemiyeti diğer adıyla *La Ligue Civique de Bien Public de Constantinople* kuruldu.¹⁰²⁷ Cemiyet’in kurucusu Madam Nicholas Eliasco, yardımcısı Madam George H. Huntington idi. Cemiyet’in Kâtib-i Umumisi Madam Marcellus Bowen, Veznedarı ise Harold Thomson idi.¹⁰²⁸ Cemiyet’in bu üyeleri dışında teşkilat yapısına bakıldığında bazı alt komitelerden meydana geldiği görülmektedir. Bu anlamda cemiyet, Sıhhiye Müdürü Doktor Abdullah Cevdet Bey’in de yer aldığı “*Kuvve-i İcraiye Komitesi*”, “*İstişare Komitesi*”, “*Fahri Komite*”, yine Abdullah Cevdet Bey’in de yer aldığı “*Tedrisat-ı Sıhhiye Komitesi*”, “*Propaganda Komitesi*”, “*Mali Komite*”, “*Muavenet Komitesi*” ve Beyoğlu Mutasarrıfı Sadettin Bey’in yer aldığı “*Teşkilat Komitesi*” gibi komitelerden oluşmaktaydı.¹⁰²⁹ Cemiyetin kuruluş tarihine dair net ve kesin bir bilgi bulunmamakla

¹⁰²⁶ BOA, DH. EUM. 5. Şb./79-30-25.

¹⁰²⁷ BOA, BEO/4701-352551-2; BOA, BEO/4701-352551-3.

¹⁰²⁸ BOA, BEO/4701-352551-3.

¹⁰²⁹ BOA, BEO/4701-352551-9.

birlikte cemiyetin 11 Temmuz 1921 tarihinde Beyoğlu'nda Novo Tiyatro'da yaptığı ilk toplantısının¹⁰³⁰ kuruluş tarihi olma ihtimali yüksektir. Çünkü bu ilk toplantıda cemiyet, hedeflerini içeren beyanname niteliğinde Fransızca bir metin kaleme almıştı.¹⁰³¹

Cemiyet, 11 Temmuz 1921 tarihindeki ilk toplantısında hazırladığı mazbatada belirttiği üzere altı maddeden ibaret bir dizi kararlar almıştı. Buna göre; Büyük Cadde'deki umumhanelerin tahliye edilmesi için Polis Müdüriyetine gerekli sebepler bildirilecekti. Buluş çağına erişmemiş genç kızları fuhuşta kullanan umumhanelerin kapatılması ve umumhane sahiplerinin de tutuklanması sağlanacaktı. Yollar, fahişelerden temizlenecekti. Genç kızların meyhane ve bar gibi yerlere girmesinin yasaklanması temin edilecekti. Cemiyetin denetiminde ve kontrolünde olacak ve açılacak Şişli Hastanesi, hastaların tedavi edilebileceği bir hüviyete büründürülecek ve Amerika Salib-i Ahmer'i tarafından hastaneye 10 bin liralık eşya ve malzeme bağışlanacaktı. Hastane 10-15 yaş arası buluş çağına ermemiş genç kızlar için 300 yatak kapasiteli olacaktı. Cemiyet, sokaklardan toplanan ya da umumhanelerden alınan buluş çağına ermemiş genç kızların barınmasını sağlamak için *Gayr-i Reşideler Mektebi* adı altında açacağı "*Darüs-salah*" için hükümetten bir bina talep edilecekti. "*Darüs-salah*"ta temel eğitim, el işleri, hane işleri gibi eğitimler verilecekti. Mahalle aralarında cemiyet tarafından oluşturulacak komiteler tarafından konferanslar verilecek ve verilecek bu konferanslarda çocukların ahlaki karakterlerinin yükseltilmesi hedeflenecekti. Konferanslarda istenilen sonucu veren çocuklara ödüller verilecekti. Çocuklardan oluşan orkestra ve musiki teşkilatı meydana getirilecek ahlak konusunda ibret verici filmler gösterilecekti. Yine cemiyet tarafından oluşturulacak komiteler, fakir kadınlara iş bulacak veya diğer şekillerde yardımlarda bulunacaktı. Ayrıca papaz, haham, hoca ve vaizlerden oluşan bir şube kurulacak ve bu şubeler, cami, kilise ve sinagoglarda fuhuşla meşgul kadınların uğrayacakları kötü durum hakkında vaazlar vereceklerdi. Cemiyet, Cemiyet-i Akvam'a başvuracak ve (*Beyaz Et Ticareti*) yani kadınların satılması meselesinin önlenmesi isteyecekti.¹⁰³²

Cemiyet bu ilk celsesinde başka sosyal konulara dair de bazı kararlar almıştı. Hızlı otomobil süren şoförlerin ve sokaklara atık atanların nakdi olarak cezalandırılmasını talep

¹⁰³⁰ BOA, BEO/4701-352551-4.

¹⁰³¹ BOA, BEO/4701-352551-3.

¹⁰³² BOA, BEO/4701-352551-4.

edecekti. Cemiyet izciler aracılığıyla Adalarda çamları tahrip eden böcekleri toplattıracaktı. İstanbul'un İngiliz mümessili Rumbold'un başkanlığında kurulan Himaye-i Hayvanat Şirketi, İstanbul Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti'ne katıldığından cemiyet, hayvan haklarının korunmasına da çalışacaktı. Bir beygire 120 ve bir eşeğe 60 kıyyeden fazla yük yükleyenlerden nakdi ceza alınacaktı.¹⁰³³ Cemiyet, toplantı sonunda “*İstanbul Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti*” başlıklı bir beyanname hazırlayarak amacını ve yukarıda ifade edilen kararları bir kez daha açıklamıştı.¹⁰³⁴

Cemiyetin adının İstanbul Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti olmasına rağmen basında “*Men-i Fuhuş Cemiyeti*” olarak bilindiği görülmektedir.¹⁰³⁵ Cemiyetin adının ve kuruluş tarihinin basında hatalı olarak yer verildiği anlaşılmaktadır. *Yeni Şark* 21 Aralık 1921 tarihli sayısında fuhuş ve zührevi hastalıklarla mücadele için Türkler ve yabancılar tarafından *Men-i Fuhuş Cemiyeti*'nin kurulduğunu ve yakında faaliyete geçeceğini duyurmuştu.¹⁰³⁶ *Tevhid-i Efkâr* da isim vermemekle birlikte “*genç kızların fuhuştan tahlisi*” için Amerikalılar tarafından bir cemiyet kurulacağı haberini yapıyordu.¹⁰³⁷ Aynı gazete, 23 Aralık 1921 tarihli sayısında da cemiyetin kurulduğunu belirtiyor ve “*yeni cemiyet, fuhşa mani olabilecek mi?*” diye soruyordu.¹⁰³⁸

Yine basında, *Men-i Fuhuş Cemiyeti*'nin İstanbul'da fuhşun önüne geçmek, genç kızları fuhşa teşvik edenler hakkında gerekli takibatı yapmak ve fuhşun artış nedenlerini ortadan kaldırmak üzere Türk ve yabancılar tarafından kurulduğu ve hükümetin de yardım ettiği bilgisi verilerek cemiyetin merkezinin ise Topçular Kışlası olduğu duyurulmuştu.¹⁰³⁹ Cemiyet, genç kızların fuhşa kurban gitmelerine engel olmak için bunlara iş bulacak ve açacağı bir kurumda yetiştirecekti. Ayrıca genç kızları fuhşa düşüren erkek ve kadınları takip ederek cezalandırmak gibi görevleri yerine getirecekti.¹⁰⁴⁰ *Akşam*'ın 9 Haziran 1922 tarihli sayısında cemiyetin adı “*Muhtelit Men-i Fuhuş Cemiyeti*” olarak geçmekteydi. Haberin devamında cemiyetin muhterem bir

¹⁰³³ BOA, BEO/4701-352551-4.

¹⁰³⁴ BOA, BEO/4701-352551-6.

¹⁰³⁵ Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, 117-118.

¹⁰³⁶ “Men-i Fuhuş Cemiyeti”, *Yeni Şark*, 21 Kânun-ı evvel 1337/21 Aralık 1921.

¹⁰³⁷ “Genç Kızların Fuhuştan Tahlisi”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1337/6 Kasım 1921.

¹⁰³⁸ “Men-i Fuhuş”, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Kânun-ı evvel 1337/23 Aralık 1921.

¹⁰³⁹ “Men-i Fuhuş Cemiyeti”, *Vakit*, 17 Mayıs 1338/17 Mayıs 1922.

¹⁰⁴⁰ “Men-i Fuhuş Cemiyeti”, *Yeni Şark*, 17 Mayıs 1338/17 Mayıs 1922.

teşkilat olduğundan, genç kızların fuhşa atılmamalarını temine çalıştığından ve cemiyetin mücadelesini verebilmesi için gelire ihtiyaç duyduğundan bahsediliyordu.¹⁰⁴¹ *Vakit* de 13 Haziran 1922 tarihli sayısında yine *Men-i Fuhuş Cemiyeti*'nden bahsediyordu. Haberde Polis Müdür-i Umumisi Esat Bey'in Dâhiliye Nezaretine sunulan ve İstanbul'da genç kızların fuhşa sürüklenmesine engel olmak için bazı önlemler alınması gerektiğini bildiren önerisine yer veriliyordu. Haberinde devamındaysa *Men-i Fuhuş Cemiyeti*'nden söz ediliyordu. Cemiyet için bir bina tedarik edildiği ancak masrafına karşılık gelecek bir gelirinin olmadığı ifade edilmiştir. Cemiyetin giderlerini karşılamak üzere Esat Bey tarafından vesikalı fahişe ve umumhanelerden alınan verginin bir misli artırılarak bu zammın cemiyete verilmesi gerektiğini teklif etmişti.¹⁰⁴²

2.1.5.4.2. Cemiyetin Faaliyetleri

Cemiyetin faaliyetlerine ilişkin bilgileri dönemin basınından takip edebilmek mümkündür. Basında cemiyetin gerçek adı ve faaliyetleri hakkında bizzat cemiyetin yetkili kişilerince yapılan açıklamalara rastlanılmaktadır. Cemiyetin resmi üyelerinden Beyoğlu Mutasarrıfı Sadettin Bey'in *Akşam*'ın 16 Haziran 1922 tarihli sayısına verdiği demeç ise cemiyetin adının farklı olduğunu ve faaliyetlerini ortaya koyuyordu. Sadettin Bey, 12 şubeden oluşan Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti'nin İstanbul'un mezhep ve cins ayrımı yapmaksızın bütün genç kızlarını fena yola sapmaktan kurtarmaya çalışacağını ifade ediyordu. Cemiyetin yeni bir programının tamamlandığını ve bu sayede yüksek sınıflara mensup kadınlar ve madamların cemiyetin yönetimini oluşturduğunu ve kendisinin de cemiyete üye olduğunu sözlerine ekliyordu.¹⁰⁴³ Sadettin Bey, bundan başka cemiyet hakkında aynı gazetenin 29 Haziran ve 25 Ağustos 1922 tarihli sayılarında da "*İstanbul Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti*" ve faaliyetleriyle ilgili oldukça önemli bilgiler veriyordu. Gazete muhabirinin "*Men-i Fuhuş Cemiyeti nedir ve maksadı ne gibi şeylerdir?*" sorusuna,

¹⁰⁴¹ "Men-i Fuhuş İşleri", *Akşam*, 9 Haziran 1338/9 Haziran 1922.

¹⁰⁴² "Şehrimizde Fuhşun Meni İçin Tedabir", *Vakit*, 13 Haziran 1338/13 Haziran 1922.

¹⁰⁴³ "Beyoğlu'nda İnzibat, Fuhuş, Teseül", *Akşam*, 16 Haziran 1338/16 Haziran 1922. Beyoğlu Mutasarrıfı Sadettin Bey, cemiyete üye olma sürecini *İkdam*'ın 16 Kasım 1921 tarihinde yayınlanan açıklamasında şu şekilde anlatmıştır: "Bu cemiyet heyet-i idaresi benim (men-i teseül) hakkında meydana getirdiğim şubeyi ziyaret edip gördükleri nizam ve intizamdan dolayı takdiratta bulunduktan sonra kendilerine lazım olduğu kadar muavenette bulunabilmemi temin için beni de cemiyetin heyet-i idare azası meyanına idhal eylediler.". "İstanbul Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti", *İkdam*, 16 Teşrin-i sâni 1337/16 Kasım 1921.

“Men-i Fuhuş Cemiyeti namında bir cemiyet yoktur. Ancak harbin tevliid ettiği fecayiin ve zaruretlerin önüne geçmek ve İstanbul halkına bir dereceye kadar ferah temin etmek maksadıyla zat-ı hazret-i padişahinin riyaset-i fahriyelerinde düvel-i müttefika mümessillerinin zir-i idarelerinde olarak Dersaadet Muavenet-i İçtimaiye Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir. Cemiyet birçok hamiyetli hanımefendilerin ve ecnebi nisvanının azalığıyla faaliyete başlamıştır” diyerek önemli bir gerçeği ortaya koyuyordu.

Sadettin Bey cemiyetle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler de vermişti. Buna göre, cemiyetin 12 şubesi bulunmaktaydı. Şubelerden birisi kadınları ve genç kızları himaye şubesiydi. Bu şubenin başkanı ise Madam Bowen idi ve 25 üyesi vardı. Bu şube fuhuş gibi kötü yolun pençesine mecburen ya da tecavüz ve kandırılarak düşen, mezhep ve ırk ayrımı yapılmadan henüz ergenlik çağına ulaşmamış kızları fuhuştan kurtarmayı kendisine hedef edinmişti. Hatta cemiyetin bu şubesi Halıcıoğlu’nda tahsis edilen Topçu Mektebi’nin üst katında (Mühendishane-i Berri Mektebi tahliye edilerek) “*Genç Kızları Esirgeme Mektebi*” adıyla bir kurum açmıştı. Buraya yedi yaşından yirmi yaşına kadar kız çocukları kabul edilmekteydi. Birçoğu frengi, belsoğukluğu gibi hastalık taşıyan kızlar, önce hastanede tedavi ediliyor, sonra mektebe alınıyordu. Sadettin Bey’in ifadelerine göre, otuza yakın kız çocuğu hastanede tedavi görmekteydi. Kızlar arasında Müslümanlar çoğunluktaıdı. Mektebin müdürlüğüne ise Amerika’da tahsilini tamamlamış Doktor Celal tayin edilmişti. Çocukların nasıl terbiye edildikleri ve nasıl yaşamlarını sürdürdükleri hakkında bilgiler veriyordu. Buna göre, cemiyet tarafından toplanan çocukların zührevi hastalıklara yakalanıp yakalanmadıkları belirlendikten sonra herhangi bir hastalığı olmayanlar mektebe kabul ediliyordu. Cemiyet tarafından Amerika, İngiltere ve Belçika’da kendisine benzer hayır kurumlarının programlarındaki dersler, el işleri, terzilik, nakış ve kadınların yapabilecekleri diğer işler takip edilerek ülkenin adet ve geleneklerine uygun olanları uygulanacaktı. Sadettin Bey, devamla programı sonra açıklayacağını ve ülkedeki diğer hayır kurumlarının programlarından daha ayrıntılı olduğunu belirtmişti. Cemiyette toplanan kızlara, bu derslerden başka müzik, spor, İsveç usulü jimnastik dersleri verilecek bunlardan başka her cemaatin çocuklarını ayrı hocalardan dini ilimler tahsil etmesi sağlanacaktı. Yine kızlara İngilizce de öğretilcekti. Müslüman çocuklara din ve ahlak bilgisi öğretmek için Halıcıoğlu Cami-i Şerifi imamı

ve mahallenin iptidai mektebi Ahlak ve Akaid-i Diniye Muallimi Ali Rıza Efendi tayin edilmişti ve Ali Rıza Efendi iki günden beri, çocuklara ders vermeye başlamıştı. Cemiyet, her salı günü kız çocuklarına ahlaka ve edebe uygun sinema filmleri izletmekteydi. Filmler sayesinde çocuklar ahlaklı olarak yetiştirilecekti. Sadettin Bey, cemiyet bünyesindeki kız çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanması konusuna da değinmişti. Buna göre, çocukların her türlü ihtiyacı için gerekli masrafların İstanbul ahalisi tarafından aynen ve nakden yapılan bağışlardan, verilen konser, balo, müsamere ve kır eğlencelerinden elde edilen gelirlerden oluştuğunu belirtiyordu. Cemiyet yaz olması dolayısıyla kır eğlenceleri düzenlemekteydi. Bu nedenle cemiyet 30 Haziran 1922 tarihinde Tarabya'da Sümer Palas'ta bir çay partisi düzenleyecek, kır eğlencesi esnasında 20 metrelik halı ile diğer eşyalar için piyango gerçekleştirecek ve bu şekilde cemiyet için bir gelir elde edilmiş olunacaktı. Bu piyangodan 1200 lira, müsamereden de 3500 lira edilmişti ve bu para mektebin ihtiyaçları için harcanacaktı. Sadettin Bey, aralık ayında bir hafta sürecektir “şefkat pazarı” yapılacağını ve bu pazarda toplanan gelirin de mektebe harcanacağını dile getiriyordu. Sokaklarda fuhuş yapan küçük yaştaki kız çocuklarının toplanmasında Osmanlı, İngiliz, Fransız ve İtalyan zabıtasının kendilerine yardım ettiğini belirten Saadettin Bey, toplanan bu çocuklar arasında anneleri tarafından para getirmeleri şartıyla evden kapı dışarı edilenlerin ve bu kız çocuklarının para kazanmak için namuslarını sattıklarını acı sözlerle dile getirmekteydi. Halkın yardımlarının da bu nokta da önemine değinmekteydi.¹⁰⁴⁴ Beyoğlu Mutasarrıfı Sadettin Bey, cemiyet hakkında yukarıda verdiği bilgileri daha sonra *Journal d'Orient* gazetesine de vermişti.¹⁰⁴⁵

Sadettin Bey, cemiyete daha fazla yardım yapılması gerektiğini de ifade ediyordu:

“Herkes mükeyyifat ile mütelevviz olur. Mükeyyifata verilecek paranın onda biri bu gibi müessesat-ı hayriyeye ihda edilecek olursa, damla damla akan su göl olur, derler, bunun gibi pek az bir zamanda büyük sermayeler hâsıl olur; bu gibi müesseseler büyür. Gecelerini viraneler ve yangın

¹⁰⁴⁴“Men-i Fuhuş ve Ahlakı Sıyanet Tedbirleri/Dersaadet Muavenet-i İçtimaiye Cemiyetinde”, *Akşam*, 29 Haziran 1338/29 Haziran 1922; “Beyoğlu’nda Fuhuş: Tahsilat Mesaili/Beyoğlu’nda İki Buçuk Milyon Lira Tahsil Ediyoruz”, *Akşam*, 25 Ağustos 1338/25 Ağustos 1922.

¹⁰⁴⁵ “Bir Cemiyet-i Hayriye”, *Yeni Şark*, 27 Ağustos 1338/27 Ağustos 1922.

*yerlerinde geçiren yüzlerce biçare var; bunlardan yüzde kırk, eliisi kurtarabilirsek vazifemizi ifa etmiş oluruz.”*¹⁰⁴⁶

Cemiyet üyelerinden Sadettin Bey, Ceza Kanunu’nun fuhuşla ilgili olan maddelerinin değiştirilmesine dair de bir kanun taslağı hazırlamıştı. Taslağın hazırlanma nedeni ise mazbatada yazdığı üzere genç kız ve erkek çocukları fuhşa sürükleyen kişileri şiddetle cezalandırmaktı.¹⁰⁴⁷ Beyoğlu Mutasarrıfı ve aynı zamanda cemiyetin üyesi olan Sadettin Bey, bu defa da *Akşam* gazetesinin 24 Ekim 1922 tarihli sayısına yaptığı açıklamada, cemiyetin fuhşa düşen ve düşecek kadınların fuhuştan kurtarılması için Ceza Kanunu’nun fuhuşla ilgili maddelerinin değiştirilmesi konusunu görüştüğünü dile getirmişti. Sadettin Bey’in ifadelerine göre, ceza kanununda fuhuşla ilgili cezalar daha da şiddetli olmalıydı. Özellikle olgunluk çağına erişmemiş kızları evlerinde saklayarak “beyaz et ticareti” yapan kişiler hakkında ağır cezalar uygulanmalıydı. İstanbul’da özellikle Müslüman kadınlar arasında günbegün artmakta olan fuhşun önüne geçebilmek için cemiyetin hukuk müşavirliğince, yürürlükte olan Ceza Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve ilgili hükümlere birtakım yeni maddeler eklenmesi gerektiği konusunda bir karar alınmıştı. Cemiyetin hazırladığı ek maddeler, henüz gençken fuhşa sürüklenen kızların fuhuştan kurtarılmasını hedefliyordu. Verilen bilgilerden 15-16 maddeden oluşan ek maddelerin, Adliye Nezareti Umur-ı Cezaiye Müdüriyetinde incelenmekte olduğu anlaşılmaktaydı.¹⁰⁴⁸

Cemiyet, Polis Müdüriyet-i Umumiyesinin çalışanları ve müdürleri ile ikinci sınıf komiserlere kadar tüm memurları üye olarak kaydetmişti. Polis memurları arasında maaş

¹⁰⁴⁶ “Men-i Fuhuş ve Ahlakı Sıyanet Tedbirleri/Dersaadet Muavenet-i İctimaiye Cemiyetinde”, *Akşam*, 29 Haziran 1338/29 Haziran 1922.

¹⁰⁴⁷ “Fahişeler İçin Kanun Yapılıyor”, *Yeni Şark*, 29 Haziran 1338/29 Haziran 1922.

¹⁰⁴⁸ “Fuhşun Men’i”, *Akşam*, 24 Teşrin-i evvel 1338/24 Ekim 1922; Devlet Arşivleri kataloglarında iki varaktan oluşan “*Fuhuş Nizamnamesi Metni*” başlıklı bir belgeye rastlanılmıştır (bkz. BOA, DH. EUM. VRK/24-21.). Belge üzerinde bir tarih bulunmamakla birlikte katalog sisteminde verilen Hicri tarih, 23 Ağustos 1922 tarihine karşılık gelmektedir. Böyle bir nizamnameye rastlanılmakla birlikte nizamnamenin yürürlüğe girip girmediği şüphelidir. *Fuhuş Nizamnamesi Metni* başlıklı nizamnamenin yürürlüğe girmemiş olması daha olasıdır. Çünkü bir defasında belge, taslak halindedir ve bununla ilgili başka bir belgeye rastlanılmamıştır. İkincisi kanunların ve nizamnamelerin yer aldığı *Düstur*’da Fuhuş Nizamnamesine dair ve bununla ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Ayrıca taslak halinde olan nizamname metninin, basındaki bilgilerle karşılaştırıldığında İstanbul Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti tarafından yetkili makamlara gönderilen fuhşun caydırıcı bir şekilde cezalandırılmasına ilişkin yukarıda da bahsedilen ek maddeler olması ihtimali daha ağır basmaktadır. Y.N.

farkı olmasına rağmen tüm polis memurları *Men-i Fuhuş Cemiyeti*'ne birer lira da bağışta bulunmuşlardı.¹⁰⁴⁹

Sadettin Bey'in Beyoğlu Mutasarrıflığından ayrılmasıyla birlikte İstanbul Muavenet-i İçtimaiye Cemiyeti'nin Beyoğlu Mutasarrıflığıyla resmi bağının koptuğu anlaşılmaktadır. Sadettin Bey'in yerine getirilen Beyoğlu Mutasarrıfı Asım Bey, basına yaptığı bir açıklamada cemiyetin iyi işler yaptığından, fuhşu önlemek amacıyla sokaklardan toplanan kızların büyük kısmının Müslüman olduğundan bahsetmişti. Bunula birlikte cemiyetin, faaliyetlerini yürüttüğü Halıcıoğlu'ndaki Mühendishane-i Berri Hümayun Mektebi'ni para karşılığında boşaltıp başka bir yere taşınması kararını aldığını üzüntüyle dile getirmişti. Asım Bey, Darüleytam Müdüriyetinin bu binayı 200 çocuk yerleştirmek suretiyle almak istemesinin almış olduğu kararda etkili olduğunu söylemişti.¹⁰⁵⁰ Birkaç ay sonra Asım Bey'in açıklamalarından bu tahliyenin gerçekleştiği ve cemiyet için eski merkez binasının yakınlarında bir evin kiralandığı görülmektedir. Kendisinin bir süredir cemiyetin faaliyetlerinden de haberdar olmadığı anlaşılmaktaydı.¹⁰⁵¹

2.1.6. Frengiye Dair Tıbbî Gelişmeler

Mütareke döneminde frengiyle çeşitli şekillerle mücadele yürütülürken bazı tıbbî gelişmeler de yaşandı. Frengiye dair tıbbî gelişmelerin başında frengi ve zührevi hastalıklar konusunda eğitilmiş doktorlar yetiştirilmesi geliyordu. Çünkü frengi konusunda uzman doktor yetersizliği, hastaların “*mutatabbip*” adı verilen sahte doktorlara, dönemin tabiriyle “*şarlatanlara*” yönelmelerine neden oluyordu. Doktor Hulusi Behçet'e göre, frengiyle mücadelede memleketin en büyük eksikliği frengi uzmanı doktor yetersizliğiydi.¹⁰⁵² Öte yandan frengiye ve diğer zührevi hastalıklara yakalanan hastaların tedavi edilmesi her şeyden önce alanında uzman ve bilgili doktorların olmasına bağlıydı. Bu nedenle zamanında Avrupa'da frengi ve zührevi hastalıklara dair uzman doktorlardan eğitim almış doktorlar, uzman doktor yetiştirmek

¹⁰⁴⁹ “Men-i Fuhuş Mücadelesi”, *Vakit*, 19 Haziran 1338/19 Haziran 1922.

¹⁰⁵⁰ “Beyoğlu Hakkında Asım Bey'in İzahatı”, *Akşam*, 6 Kânun-ı sâni 1339/6 Ocak 1923.

¹⁰⁵¹ “Karşıda Fuhuş”, *Akşam*, 7 Haziran 1339/7 Haziran 1923.

¹⁰⁵² Doktor Hulusi Behçet, “Memleketimizde Frengi ve Tababeti”, *İstanbul Seririyatı*, İkinci Sene, Birinci Cild, Numero: 16, Ağustos 1336, 84-85.

amacıyla dersler vermeye başlamışlardı. Bu bağlamda cilt ve frengi hastalıkları uzmanlarından Doktor Şükrü Mehmet, Abimelek ve Bakteriyolog Osman Şerafeddin beyler tarafından Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye binasında, doktor ve tıp öğrencilerine yönelik isteyenlere dersler verilecekti. Dersler şubat ayının beşinci günü başlayacaktı. Kayıt olmak ve derslerle ilgili daha fazla bilgi almak isteyenler, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin Beyoğlu'ndaki Bonmarşe civarında Saka Çıkmaz Sokağı'ndaki özel daireye Cuma ve Pazar günleri saat ikiden dörde kadar başvurabileceklerdi.¹⁰⁵³ Dersi verecek doktorların ve verilecek derslerin isimleri sırasıyla şu şekilde idi: “*Doktor Abimelek-Belsoğukluğu Emraz-ı Adiye Zühreviye; Boyes-Frengi Darülcezeb ve Frengi Tedavisi; Şükrü Mehmed-Frengi Seririyatı; Osman Şerafeddin-Frengi Mikrobu Wassermann Teamülü ve Frengi Hayatıyatı*”¹⁰⁵⁴

Frengi alanında uzman doktor yetiştirilmesine önem veren Sıhhiye-i Umumiye Müdüriyeti, diğer yandan da bu uygulamayı sağlam bir temele oturtmak için sahte doktorlara karşı bazı önlemler aldı. Bu bağlamda 18 Kasım 1919 tarihinde basında resmi bir duyuru yaparak halkın bu türden şarlatan yani sahte ve diplomasız frengi doktorlarını belirlemeleri halinde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bildirmeleri tavsiye olunuyordu.¹⁰⁵⁵ Sıhhiye Müdüriyeti, aynı günlü ikinci bir duyurusunda ise emraz-ı zühreviye doktorlarının merkezde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine, taşralarda ise Sıhhiye Müdürlüklerine başvurarak isimlerini kaydettirmeleri gerektiği bildiriliyordu.¹⁰⁵⁶ Bundaki maksat, zührevi hastalıklar doktorlarının gerçek doktor olup olmadıklarını ortaya çıkarmak ve takiplerini yapmaktır.¹⁰⁵⁷ 1921 yılının ilk yarısı itibariyle bu bağlamda 600 doktor diplomasını resmi olarak kaydettirmişti.¹⁰⁵⁸ Diplomalara olmadığı halde görev yapan 300 Rus doktorun görev yapamayacağına dair Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Dâhiliye Nezaretine bir protesto yazısı gönderilmişti.¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵³ “Emraz-ı Zühreviye Dersleri”, *Vakit*, 28 Kânun-ı sâni 1335/28 Ocak 1919.

¹⁰⁵⁴ “Tababet Dersleri”, *Yenigün*, 1 Şubat 1335/1 Şubat 1919.

¹⁰⁵⁵ “Mutatabbipler Hakkında”, *Alemdar*, 18 Teşrin-i sâni 1335/18 Kasım 1919; “İhbar”, *İfham*, 18 Teşrin-i sâni 1335/18 Kasım 1919.

¹⁰⁵⁶ “Emraz-ı Zühreviye Mütahassıslarına”, *Alemdar*, 18 Teşrin-i sâni 1335/18 Kasım 1919; “Emraz-ı Zühreviye Mütahassıslarına”, *İfham*, 18 Teşrin-i sâni 1335/18 Kasım 1919.

¹⁰⁵⁷ “Emraz-ı Zühreviye Mücadelesi”, *Yenigün*, 18 Teşrin-i sâni 1335/18 Kasım 1919.

¹⁰⁵⁸ “Etibbanın Tescili”, *Tevhid-i Efkar*, 3 Temmuz 1337/3 Temmuz 1921.

¹⁰⁵⁹ “Diplomasız Rus Tabipleri”, *Tevhid-i Efkar*, 7 Temmuz 1337/7 Temmuz 1921.

Tıbbî gelişme anlamında doktor yetiştirmenin ve sahte doktorlarla mücadelenin dışında frengi tedavisinde yeni ilaçların ve tedavi yöntemlerinin keşfedilmesi de frengiyle mücadelede dikkate değer olaylardı. Frengi mücadelesi bir yandan yasal ve sosyal önlemlerle yürütülürken bir yandan da hastaların mümkün olduğunca erken tedavi edilmesi için tıbbî olarak bazı çalışmalar yürütüldü. Bizzat Türk doktorları tarafından frengi tedavisine yönelik çalışmalar gerçekleştirilirken Avrupa'daki gelişmeler de yakından takip edildi. *Tasvir-i Efkâr*'ın 22 Aralık 1919 ve 28 Ocak 1920 tarihli sayılarında “*Profilaksa*” başlığıyla altında “*frengi ve belsoğukluğuna yakalanmamak için daima ve yalnız*” denerek Doktor Ömer Abdurrahman tarafından hazırlanan ve frengi ve belsoğukluğu tedavisinde kullanılan yeni bir ilaçtan bahsediliyordu. İlaça, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından resmi kullanım ruhsatı da verilmişti. Yeni ilacın, eczaneler ve ecza depolarından 5 kuruş karşılığında alınabileceği duyurulmuştu.¹⁰⁶⁰

Bizmutun frengiyle mücadelede yeni bir ilaç olarak keşfedilmesi de mütareke ile aynı döneme denk geldi. Zira basında bu ilacın keşfi haber verildiği gibi bu ilaca yönelik Türk doktorları tarafından kaleme alınan ilmi yazılar da yayınlandı. Türk basınında 1921 yılı içerisinde bizmut ile ilgili haberlere rastlamak mümkündü. Basında Doktor Roux'nun frengi hastalığı için yeni bir tedavi geliştirdiği, bu yeni frengi tedavisinin *bizmutat dö-potasyumun* kullanımından ibaret olduğu duyuruluyordu.¹⁰⁶¹ *Vakit*, 6 Haziran 1921 tarihli sayısında “*Frenginin Tedavisi*” başlığıyla verdiği haberde frenginin yeni tarzda tedavisinin mükemmel sonuçlar verdiğinden bahsediyordu. *Matin* gazetesinden yapılan alıntı haberde, Mösyö Roux'nun fen akademisinde yeni bir tebliğde bulunduğu ve bu tebliğde beşeriyetin en önemli afetlerinden birinin tedavisi hakkında yeni ümitlere kapı açtığı ifade edilmişti. *Vakit*, frengi tedavisinde arsenik ve cıva birleşiminin önemli etkileri olduğunu ancak bu iki maddenin de kesin bir şekilde her zaman frengiyi yok edemediğini de söylenmişti. Frenginin yeni tedavi usulünde ise bizmut ve potasyum ile sodyumdan oluştuğu ve tavşanlar üzerinde denenerek eski usulden daha hızlı ve iyi sonuçlar verdiği belirtilmişti. Şırınga uygulandıktan bir gün sonra frengiye neden olan spiroketlerin kaybolduğunun gözlemlendiğinin altı çizilmişti. Gazeteye göre bu yeni tedavi, insanlar

¹⁰⁶⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 22 Kânun-ı evvel 1335/22 Aralık 1919; “Profilaksa”, *Tasvir-i Efkâr*, 28 Kânun-ı sâni 1336/28 Ocak 1920.

¹⁰⁶¹ “Frengi/Yeni Bir Usul-ı Tedavi”, *Vakit*, 2 Haziran 1337/2 Haziran 1921; “Frengiye Karşı Yeni Bir İlaç”, *İleri*, 2 Haziran 1337/2 Haziran 1921; “Frengiye Karşı Yeni Bir İlaç”, *İleri*, 20 Teşrin-i evvel 1337/20 Ekim 1921.

üzerinde de olumlu etkiler yapacaktı.¹⁰⁶² *Vakit*, 20 Ekim 1921 tarihli sayısında da Pasteur Müessesesi'nin Müdürü olan Doktor Roux'un frenginin tedavisinde bizmut kullanılmasına dair Alfred Fournier'in bir tebliğinden Paris'teki fen encümenini haberdar ettiği ve bu yeni tedavinin de frengiyi önlemede etkili olduğunu bildiriyordu.¹⁰⁶³

Vakit 25 Ekim 1921 tarihli nüshasındaki “*Frenginin Yeni İlacı?*” başlıklı haberinde frengi tedavisini tamamen kesin bir safhaya sokacak yeni bir keşfin olduğunu ve bu keşfin Avrupa basınına yansıdığını belirtiyordu. Gazete şimdiye kadar frenginin arsenik ve cıva ile 606 ve 914 ilaçlarıyla tedavi edildiğini ve bu ilaçlarla frengiye karşı önemli sonuçlar elde edildiğini yazıyordu. Yazının devamında ise bunlar alternatif olarak son zamanlarda bizmutun keşfedilerek frengi tedavisinde kullanıldığını ifade ediyordu. On beş günde hatta frenginin ikinci ve üçüncü devresinde bile olumlu sonuçlar verdiğini dile getiriyordu. Ayrıca bizmutun Paris Hastanesi'nde yüz ondan fazla hasta üzerinde oldukça iyi sonuçlar verdiğini de duyuruyordu.¹⁰⁶⁴

Bizmutun denemelerden sonra frengi tedavisinde kullanılabilmesi için Ocak 1922'de Doktor Sazerac ve Levaditi tarafından keşfi, Türk doktorlarının takibinden kaçmamıştı.¹⁰⁶⁵ Frengi doktoru Osman Şerafeddin Bey, *Akşam*'ın 13 Mart 1922 tarihinde “*Yeni Keşfolunan Frengi İlacına Dair..*” başlıklı bir yazı kaleme alarak ilaç hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştu.¹⁰⁶⁶ Bundan birkaç önce bizmutun iki doktor tarafından bütün dünyaya ilan edildiğini ve gerçekten de etkili bir ilaç olduğunu kabul eden Osman Şerafeddin Bey, ilacın keşfinin halkın ümidini yeşerttiğini hatta ilacın diğer ilaçlardan daha başarılı olduğunu ispat ettiğini de dile getiriyordu. Ancak geçmişte frenginin temel ilacı olarak görülen salvarsanın ilk keşfedildiğinde de bazı doktorların Ehrlich'in ilacının frengi hastalarını tek şırıngayla tedavi edebileceğini belirttiğini ancak sonradan salvarsanın bir işe yaramadığını yazacak kadar değiştiklerini dile getirerek bu ilaçta da hemen bir şifa beklemenin yersiz olduğunu ifade ediyordu. Keşfedilen ilacın aslında *tartrobismutat dö sodyum ve potasyum* birleşimi olduğunu ve çok fazla acı verdiğini, ancak adale altına şırınga edilerek daha az bir acıyla fayda alınabileceğini belirtiyordu.

¹⁰⁶² “Frenginin Tedavisi”, *Vakit*, 6 Haziran 1337/6 Haziran 1921; “Frengi Afetinin Yeni Usul Tedavisi”, *Tevhid-i Efkar*, 20 Haziran 1337/20 Haziran 1921.

¹⁰⁶³ “Frenginin Tedavisi Hakkında”, *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1337/20 Ekim 1921.

¹⁰⁶⁴ “Frenginin Yeni İlacı?”, *Vakit*, 25 Teşrin-i evvel 1337/25 Ekim 1921.

¹⁰⁶⁵ Mustafa Hakkı, *Bismogénol/Frenginin Bizmutla Tedavisi*, Sühulet Matbaası, İstanbul 1925, 3.

¹⁰⁶⁶ “Yeni Keşf Olunan Frengi İlacına Dair..”, *Akşam*, 13 Mart 1338/13 Mart 1922.

Doktorun verdiği bilgilere göre, ilacın hastalarda kullanılması için gerekli miktar 0.10, 0.20 ve 0.30 santigramdı. Ancak hastaya ilk defa uygulanacaksa 0.10 santigram uygulanması uygundu. Bizmut, frenginin tüm evrelerinde etkiliydi. Frengi yarası derininde bulunan frengi mikroplarını çoğunlukla ikinci şırıngada yok etmekteydi. Frengi yaraları ise on-on beş gün sonra kapanmaktaydı. Büyük yaraların kapanması ise biraz daha uzun sürüyordu. İkinci devre frengide ilacın etkileri daha fazlaydı. Ağızda bulunan frengi yaraları kaybolmaktaydı. Üçüncü devre frengideyse on yirmi gün sonra belirtileri yok etmekteydi. Doktor Şerafeddin, bizmutun sadece yaraları kapatmadığını üstelik etki ve hastalığın yayılmasını önlemesi bakımından salvarsan ve neosalvarsana benzetmekteydi. Bizmuttan sonra Wassermann testinin da negatif çıktığını belirten doktor, bizmutun neosalvarsan ve cıvayla kullanılması durumunda daha yararlı olacağı kanaatindeydi.¹⁰⁶⁷

2.2. ANADOLU'DA FRENGİ VE FRENGİ MÜCADELESİ

2.2.1. Anadolu Vilayetlerinde Görülen Frengi Vakaları

Sihhiye Müdür-i Umumisi Doktor Abdullah Cevdet Bey, 26 Ağustos 1919 tarihinde *Alemdar*'a yaptığı açıklamada Anadolu'da frengi ile mücadelede oldukça düzenli bir teşkilatın olduğunu ancak yeterli miktarda bütçe verilmediği için hastaneleri kapatmak zorunda kaldıklarını söylüyordu. Van Hastanesi'nin bu sebeple kapandığını da sözlerine ekliyordu.¹⁰⁶⁸ Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere İstanbul Hükümeti, Anadolu'da gittikçe yayılmakta olan frengi ile mücadelede birtakım zorluklar yaşamaktaydı. Hiç şüphesiz bu zorluklar frenginin Anadolu vilayetlerinde gitgide yayılması anlamına geliyordu. Birçok vilayette frenginin yayıldığı, dönemin kaynaklarından da açık bir şekilde anlaşıyordu. 23 Kasım 1918 tarihli bir belgeye göre, Bursa Müdafaa-ı Milliye Şubesi, frengilileri ücretsiz tedavi edebilmek için Anbar Müdüriyetinden 5 bin kuruş karşılığında neosalvarsan talep ediyordu.¹⁰⁶⁹ 1920 yılı başlarında ise Hüdavendigâr Vilayeti Frengi Sertabibi tarafından Sihhiye Müdüriyet-i Umumiyesinden ilaç ve bazı tıbbi araç-gereçler

¹⁰⁶⁷ “Yeni Keşf Olunan Frengi İlacına Dair..”, *Akşam*, 13 Mart 1338/13 Mart 1922.

¹⁰⁶⁸ “Abdullah Cevdet Bey’in Beyanâtı”, *Alemdar*, 26 Ağustos 1335/26 Ağustos 1919.

¹⁰⁶⁹ KA, Belge No: 73/125.

talep edilmiş ancak bu talepleri karşılıksız kalmıştı.¹⁰⁷⁰ Hüdavendigâr Vilâyetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda da vilayet sıhhiye heyetinin verdiği rapora dayanılarak I. Dünya Savaşı'ndan önce vilayet dâhilindeki frengi vakaları yüzde sekiz iken bu oranın 1920 yılında yüzde yirmiye ulaştığı ifade edilmektedir.¹⁰⁷¹

Kastamonu ve Bolu havalisinde de frenginin gittikçe yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁷² Frengi tedavisi için hizmet edebilecek yeteri miktarda doktor olmadığı gerekçesiyle meselenin ciddiyeti dikkate alınarak doktor maaşlarında bir artışa gidildiği görülmektedir.¹⁰⁷³

Frenginin yayıldığı bir başka coğrafya ise Anadolu'nun güney kesimleriydi. Çukurova'nın her tarafında özellikle Adana'da yerli ahali hatta muhacirler arasında frenginin büyük ölçüde yayıldığı bildiriliyordu. Adana Belediye Sertabibi Ali Hikmet Bey'in ifadelerine göre merkezde ahalinin yüzde altmış, Urfa'da ise yüzde seksen frengiye yakalanmıştı.¹⁰⁷⁴

Trabzon ve çevresi de frengi vakalarının yoğunlukla görüldüğü yerler arasındaydı. *Vakit*'in 13 Temmuz 1919 tarihli sayısında, bir hafta önceden Trabzon'a hareket eden Hilal-i Ahmer İmdad ve Muavenet Heyeti'nin raporuna dikkat çekilerek Trabzon'daki sefalet ve görülen salgınlara değinilmektedir. Binlerce Müslüman'ın aç ve sefil bir halde sokaklarda yattıkları ve gümrükten nakledilen araçlardaki hayvanlardan düşen taneleri alıp yedikleri dile getiriliyordu. Devamında ise Trabzon'da frenginin salgın şeklinde ve şiddetle hüküm sürdüğü ve Memleket Hastanesi'nde frengililere mahsus bir koğuşun da tahsis edildiği ifade ediliyordu.¹⁰⁷⁵ Hilal-i Ahmer Trabzon Heyet-i İmdadiyesi Reisi ve Darülfünun muallimlerinden Behçet Bey, yaptığı açıklamada frenginin Trabzon ve civarında oldukça fazlaca görüldüğünü ifade ediyordu: “*Muayenehaneye müracaat edenlerin büyük bir kısmını frengililer teşkil etmektedir. Frengililerin adedi günden güne*

¹⁰⁷⁰ “Bursa’da Frengi Mücadelesi Var mı?”, *İfham*, 7 Kânun-ı sâni 1336/7 Ocak 1920.

¹⁰⁷¹ “Bursa’da Emraz-ı Efrenkiye”, *Vakit*, 27 Eylül 1336/27 Eylül 1920.

¹⁰⁷² Coşkun Genç, *Batı Karadeniz’de Frengi Hastalığıyla Mücadele (1860-1922)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2019, 79.

¹⁰⁷³ “Frengi Etıbbası Tahsisatının Tezyidi”, *Tasvir-i Efkar*, 13 Teşrin-i sâni 1335/13 Kasım 1919.

¹⁰⁷⁴ “Adana’da Frengi İlleti”, *Vakit*, 2 Ağustos 1335/2 Ağustos 1919; “Adana’da Frengi”, *İfham*, 30 Ağustos 1335/30 Ağustos 1919.

¹⁰⁷⁵ “Taşralarda Sefalet”, *Vakit*, 13 Temmuz 1335/13 Temmuz 1919.

artmakta bulunduğundan sırf frengililerin tedavisi için haftanın iki günü tahsis olunmuştur."¹⁰⁷⁶

Anadolu'da frenginin yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinden biri de doktor yetersizliği idi. Doktor yetersizliğine dair basında haberlere rastlamak mümkündü. *İfham*'ın 29 Kasım 1919 tarihli sayısında Erzurum'da çıkan *Albayrak*'tan alıntı yapılarak bu konuya yer veriliyordu. "*Doktorsuzluk ve İlaçsızlıktan Feryad*" başlıklı bu yazıda, İspir kazasında doktor ve ilaç bulunmadığından, bulaşıcı hastalıkların yaygınlaştığından ve bu nedenle birçok insanın hayatını kaybettiğinden bahsediliyordu. Ayrıca kazada frengi ve diğer zührevi hastalıkların da son derece yaygınlaştığı belirtiliyor ve bir an önce doktor ve ilaç gönderilmesi isteniyordu.¹⁰⁷⁷ Sıhhiye Müdüriyeti de konuyla ilgili basında yayınladığı "*Taşra Sıhhiye Müdürlükleri Hakkında*"ki yazıda uzak mahallere gidecek mülkiye doktoru bulunamadığından birçok kaza ve livaları doktorsuz bırakmamak üzere Harbiye Nezaretine başvurularak on doktorun müdüriyet emrine verilmesini istemişti.¹⁰⁷⁸

Frengi Anadolu'nun batı tarafında Balıkesir ve çevresinde de oldukça yaygınlaşmıştı. *Akşam* muhabiri Soysallıoğlu aynı gazetenin 4 Ekim 1919 tarihli sayısında "*Anadolu Muhabir-i Mahsusumuz'dan: Türk İlinde...-7-Köylünün Frengi Hakkındaki Fikri: "Bah! Çıban Değil Mi?"*" başlıklı bir yazı yayınlarak Karesi'nin zirai ve ticari durumu hakkında bilgiler vermiş, mekteplerin ne halde olduğunu anlatmış ve kasabadaki frengi hastalığına değinmişti. Soysallıoğlu'na göre, zührevi hastalıklar Karesi'de diğer hastalıklardan daha müthiş ilerlemekte ve kendisinin deyimiyle frengi dörtnala gitmekteydi. Gizli fuhuş polisin bilgisi olmadan hastalığın seyyar bir şekilde kasabadan kasabaya ve köyden köye yayılmasına neden oluyordu. Fahişelerin onda yedisi muhakkak frengiliydi. Ancak hekimlere yüzde onu bile gitmiyordu. Muhabire göre, Karesi'ye gerçek bir sıhhi zabıta gerekliydi. Hiçbir şey yapılmazsa hastalık yakında her tarafa yayılacaktı. Karesi ve civarındaki her yerde frengili görmek mümkündü. Karesi ahalisi fuhşun artması dolayısıyla toplanarak frengi mücadelesi için Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine yazı göndermişti. Ancak gelen cevaba göre, bütçe olmadığından para gönderilmemişti. Buna ilaveten dispanser açılması istenmiş bu isteğe de bütçe yetersizliği

¹⁰⁷⁶ "Karadeniz Sahilindeki Vilayetlerimiz Ne Halde?", *Vakit*, 28 Eylül 1335/28 Eylül 1919.

¹⁰⁷⁷ "Doktorsuzluk ve İlaçsızlıktan Feryad", *İfham*, 29 Teşrin-i sâni 1335/29 Kasım 1919.

¹⁰⁷⁸ *Vakit*, 20 Temmuz 1335/20 Temmuz 1919.

dolayısıyla ret cevabı verilmişti. Muhabir Soysallıoğlu, frengiye karşı bölge halkının durumunu da şu çarpıcı sözlerle dile getiriyordu:

“Halk hastalığı anlamıyor. Mutatabbiplerin merhemlerini ve tütsülerini kullanıyor. Bana anlattılar: Geçen gün bir zengin zat her tarafı frengi çıbanı içinde olduğu halde hekime gelmiş. Hekim tedavisi için kırk lira istemiş. O istiksar etmiş ve demiş ki: -Bah, çıban değil mi? Kırk lirayı vermektense her tarafa geçsin. Ne olur? Ve kalkmış gitmiş... Eyvah değil mi? İşte seyyar bir menba-ı maraz ki her tarafa onu saçacak. Hele kadınları hiç hekime göstermiyorlarmış.”.

Muhabire göre, Karesi’de hastaneler yoktu. Merkezde 60 yataklı yeni bir hastane açılmıştı. Bunun 20 yatağı zührevi hastalıklara ayrılmıştı. Bu durum muhabirin deyiimiyle yangına bir bardak su dökmektir. *“Türk kanı baştanbaşa zehirlenirken lakayd mı davranacağız?”* diyerek sözlerine son veriyordu.¹⁰⁷⁹

Anadolu’daki frengi vakaları ve halkın frengiye olan bakışını göstermesi açısından *Akşam* muhabiri Soysallıoğlu’nun 9 Ekim 1919 tarihli ve *“Anadolu Muhabir-i Mahsusumuzdan: Türk İlinde...-9- Anadolu’nun Dört Derdi Var: Sıtma, Frengi, Çocuk Düşürme, Az Doğurma”* başlıklı bir diğer yazısı da oldukça dikkat çekiciydi.¹⁰⁸⁰ Soysallıoğlu yazısında Edremit civarındaki Havran Hastanesi’ni ziyaret ettiğini ifade ederek burada yaşadıklarını ve frengililerin nasıl tedavi edildiklerini ve tedaviye nasıl yaklaştıklarını anlatmaktadır. Kadınların sıkıca kapalı olduklarını ifade ederek *“Dilini çıkar!”* dendiğinde eğlenircesine dillerinin ucunu gösterdiklerini, sonrasında ise ısrar edilince ağızlarını iyice açıp dillerini çıkardıklarını belirtiyordu. Muhabir doktorun yanında gözü önünde muayene edilen birkaç frengi hastasından da bahsediyordu. Gözlemlerine göre, içlerinden bir tanesinin frenginin son devresinde olduğunu ve durumunun da pek vahim bulunduğunu yazıyordu. Bir başka frengilinin ise bir kolu ve bir bacağı kısmen tutmayan bir asker olduğunu, Irak’ta yaralandığını, orada esir düşerek

¹⁰⁷⁹ “Anadolu Muhabir-i Mahsusumuz’dan: Türk İlinde...-7-Köylünün Frengi Hakkındaki Fikri: *“Bah! Çıban Değil Mi?”*”, *Akşam*, 4 Teşrin-i evvel 1335/4 Ekim 1919.

¹⁰⁸⁰ “Anadolu Muhabir-i Mahsusumuzdan: Türk İlinde...-9- Anadolu’nun Dört Derdi Var: Sıtma, Frengi, Çocuk Düşürme, Az Doğurma”, *Akşam*, 9 Teşrin-i evvel 1335/9 Ekim 1919.

İngiliz Hastanesi'nde bir süre yattığını ve daha sonra hastaneye geldiğini dile getiriyordu.¹⁰⁸¹

Muhabir daha sonra Havran'da bir düğüne katıldığını ve düğün esnasında 25 yaşındaki genç bir delikanlının yanına oturduğundan bahsetmekteydi. Yanına oturan delikanlının yüzünün ve ellerinin frengi çıbanıyla dolu olduğuna tanık olmuştu. Frenginin ikinci devresinde olduğunu, kendisinin de frengili olduğunu bildiğini ancak çevre baskısından diyemediğini ifade ediyordu. Bu delikanlının merhem alıp sürdüğünü ve çıbanların geçeceğine inandığını da belirtiyordu. Bu frengili kişinin yemek yediğini, insanlarla tokalaştığını gözlemleyerek bu nedenle frengiyi yaydığını fakat buna bir önlem alınmadığından yakınmaktaydı. Muhabir, bu kişiye sokakta da rastladığını ve 10-12 yaşındaki bir çocuğu frengili elleriyle okşadığını görünce oradan ayrılarak bağırıldığını ve bu gibi kişilere ceza verilmesi gerektiğini önemle söylüyordu.¹⁰⁸² Frengiyi “*seyyar yangın*” olarak niteleyen muhabir, Anadolu'da frenginin veremden de sıtmadan da daha fazla olduğunu da itiraf ediyordu.¹⁰⁸³ Bölge halkının kötü merhemlerle türlü kimyasal tütsülerle kendilerini tedavi ettirdiklerini söylüyordu. Frengi hastalarının kendilerini bir günde iyileştirmeye çalıştıklarının da altını çiziyordu. Frengi yaralarının kaybolduğunu gören hastaların doktora gitmekten vazgeçtiklerine dikkat çeken muhabir, frenginin yıllar sonra hatta 20 sene sonra dahi ortaya çıkabildiği konusunda da halka telkinlerde bulunuyordu. Ona göre, frengi tedavisinde öncelikle halkın iman ve idraki gerekliydi. Daha sonra da üç sene tedaviyi sürdürecektir sabır lazımdı. Üçüncü derecede ise para ve hükümetin desteği gerekiyordu. Bunların hiçbirinin olmadığı görüşünde olan muhabir, bu yüzden frenginin Türk ırkı için pek müthiş bir hastalık olduğunu dile getiriyordu.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸¹ “Anadolu Muhabir-i Mahsusumuzdan: Türk İlinde...-9- Anadolu'nun Dört Derdi Var: Sıtma, Frengi, Çocuk Düşürme, Az Doğurma”, *Akşam*, 9 Teşrin-i evvel 1335/9 Ekim 1919.

¹⁰⁸² Avrupa'da frengi bulaştıranlara ve bulaştırmadan sorumlu olanlara hukuki olarak cezai işlem uygulanıyordu. Bununla ilgili *Akşam*'ın 15 Şubat 1922 tarihli sayısında Fransa'nın Amiens şehrindeki istinaf mahkemesinin bu konuda bir doktora verdiği cezadan bahsedilmekteydi. Cezaya konu olan davada bir doktor, çocuğunu bir sütnineye vermiş ancak çocuğunun irsen frengili olduğunu söylememiştir. Sütnine kendisine frengi geçtiğini anlayanca itiraz hakkı olmasına rağmen itiraz etmeyerek doktorun kendisine verdiği beş bin frank karşılığında bu hakkından vazgeçmiştir. Bir süre sonra sütnine evlenince frengi hastalığı, kocasına ve doğan çocuğunu da geçmiştir. Hal böyle olunca da sütnineyle kocası doktoru mahkemeye vererek kendisinden 50 bin frank talep etmişlerdir. Amiens mahkemesinin bu davayı reddetmesine karşı temyiz mahkemesi, doktoru mesul tutarak kendisini 25 bin frank ile cezalandırmıştır. Bkz. “Doktorların Mesuliyeti”, *Akşam*, 15 Şubat 1338/15 Şubat 1922.

¹⁰⁸³ “Anadolu Muhabir-i Mahsusumuzdan: Türk İlinde...-9- Anadolu'nun Dört Derdi Var: Sıtma, Frengi, Çocuk Düşürme, Az Doğurma”, *Akşam*, 9 Teşrin-i evvel 1335/9 Ekim 1919.

¹⁰⁸⁴ “Anadolu Muhabir-i Mahsusumuzdan: Türk İlinde...-9- Anadolu'nun Dört Derdi Var: Sıtma, Frengi, Çocuk Düşürme, Az Doğurma”, *Akşam*, 9 Teşrin-i evvel 1335/9 Ekim 1919.

20-25 senedir Anadolu'yu kemiren frenginin özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra aniden tahmin edilemeyecek kadar masum Türk vilayetlerine yayıldığını ifade eden muhabir, bunun tek bir kelime ile dehşet verici olduğuna dikkat çekiyordu. Askerlerin Suriye'den, Galiçya'dan, Makedonya ve Dobruca'dan frengi aldıklarını aldıkları frengiyi de eşlerine, çocuklarına, ailelerine, komşularına ve en nihayetinde bütün köye aşıladıklarını üzüntüyle dile getiriyordu. Bölgedeki fuhuş ve gizli fuhşa da değinen muhabir, en küçük köylerde dahi gizli fuhşun yaygın olduğunu belirtiyordu. Fuhşun ancak şehirlerde polis tarafından bir dereceye kadar takip edildiğini ifade ediyordu. Onda dokuzu hasta olan gizli surette fuhuş yapan kadınların ötede beride herkese frengi bulaştırdıklarını ve frengi bulaştırdıkları kişilerin de hastalıklarını köylere yaydıklarını söylüyordu. “*Koca bir imparatorlukta Umum Sıhhiye Müdüriyetinin bütçesi 80 bin lira ve emraz-ı sariye tahkikatı 40 bin lira olursa bir harp zengininin metresine sarf edebileceği bir para ile ne yapılır?.. Hemen hiç!*” diyen muhabir, sıtma ve frengi için büyük bir bütçe ve büyük bir teşkilatın gerekli olduğunu belirtiyordu.

Frengi meselesini bir Türk meselesi olarak gören muhabir Soysallıoğlu, frenginin birkaç sene daha bu şekilde sürmesi durumunda Anadolu ufuklarında kopuk ağızlar, düşük kollar, felç olmuş dimağlar ve hurda vücutlar görüleceğini titreyerek söylediğini ifade ediyordu. Sitemlerini bu şekilde anlatan muhabir, frengiyi önlemede iki de öneri sunuyordu. İlki tıpkı Almanya'da olduğu gibi frengisini tedavi ettirmeyenlerin kanuna aykırılık gerekçesiyle cezalandırılması ikincisi de hükümetin İstanbul'da uyguladığı gibi Anadolu'da da bir emraz-ı zühreviye sergisi düzenleyerek serginin tüm Anadolu'yu dolaşması ve bu sayede halkın görsel olarak frengiye karşı bilinçlendirilmesinin sağlanması idi.¹⁰⁸⁵ 1920'lerin başında Karesi'de frengi özellikle muhacirler arasında görülmekteydi. Bu nedenle Karesi Mutasarrıflığının Muhacirin Müdüriyetinden neosalvarısan talep ettiği ve bu ihtiyacının karşılandığı anlaşılmaktaydı.¹⁰⁸⁶

Anadolu'da frenginin ne boyutta olduğunu göstermesi açısından Mülkiye Hastanesi Frengi Doktoru Adil Bey'in *Mefkûre*'nin 7 Temmuz 1919 tarihli sayısında yayımladığı ve Doktor Behiç Bey adında birine ait olan mektupları son derece dikkat çekiciydi. “*Bir Doktorun Mektupları*” adında yayımlanan bu yazıda Doktor Behiç Bey, Macaristan'da

¹⁰⁸⁵ “Anadolu Muhabir-i Mahsusumuzdan: Türk İlinde...-9- Anadolu'nun Dört Derdi Var: Sıtma, Frengi, Çocuk Düşürme, Az Doğurma”, *Akşam*, 9 Teşrin-i evvel 1335/9 Ekim 1919.

¹⁰⁸⁶ “Karesi'de Frengi Hastalığı”, *İfham*, 4 Mart 1336/4 Mart 1920.

yaşayan Samim adlı bir arkadaşına yazdığı bu mektubunda işgalden sonra İstanbul'dan kaçarak Anadolu'da bir köye doktor olarak gittiğini anlatır. Köye geldiğini duyan köylülerin hastalarını da beraberinde getirdiğini ifade ederek sonrasında karşılaştığı manzarayı yaşlı bir köylünün ağzından şu şekilde dile getirir:

“Aman yarabbi yirmi hanelik bir köyde ne kadar çok frengi musabı vardı. Teessürümü gören ihtiyar bir köylü söylüyordu: Ah efendi otuz sene evvel köyümüz elli hanelik bir köydü. Bugün yıkık dökük yirmi hane kaldık. Şu gördüğün meydan öbek öbek oyun oynayan çocuklarla dolar, bir kuş kümesinin civıltılarına benzeyen sesleri bu yalnız, ıssız köyümüzü şenlendirir, canlandırır. Köyümüze askerliğini İstanbul'da bitirmiş istibdallar geliyordu. Bütün köy karşı çıktık. O gün köy adeta bayram yapmıştı. Genç gelinler, nişanlılar yollara dökülmüştü. Analar oğullarına sarılıyor. Sevinç yaşları birbirine karışıyordu. Keyfimizi kaçırان bir şey var ise o da Memişin Hasan Çavuş ile Akbıyığın Tahir Onbaşısının pek hasta olarak gelmeleri idi. Benizlerinde kan kalmamış, her ikisi de boğazını sarmıştı. Çok geçmedi Hasan Çavuşun karısı Güzel de hastalandı. Yara bere içinde dünyaya gelen çocuğu da kırkı içinde öldü. Bir zaman geldi ki ne olduğunu bilmediğimiz bu fena hastalığa tutulmadık bir ev kalmadı. Genç yaşında ben de tutulmuş hastalığı zevce de vermiştim. Her ikimizde çocuk için çıldırırken şu gördüğün Satılmış'tan başka çocuğumuz büyüyemedi. Üç çocuğum ölü doğdu, doğanlar da üç dört aylık iken öldüler. Neden sonra bu çocuk düşmanı hastalığın frengi olduğunu öğrendik. Beni ve ailemi uzun müddet tedavi eden ve bana elim ayağım olan biricik oğlumu kazandıran hekim efendinin dediklerine bakılır ise bütün çocuklarım ana rahminde bizden aldıkları frengiden ölmüşler!.. Biz tedavi olsa imişiz çocuklarımız sağlam doğarlarmış!.. Bu zalim hastalık köyümüzü harap etti. Gürültüleriyle yurdumuzu şenlendiren çocukları hep toprağa çekti. Ne bilelim efendi; biz cahil adamlarız. Bize yol gösteren, elimizden tutanımız yok. Şehri köyümüze birleştiren bu yolları; bize öğüt verecek, sağlık getirecek efendilerin,

hekimlerin değil; bizden yalnız almasını bilen jandarma, tahsildarların at izleri açar.”¹⁰⁸⁷.

Bu mektup Milli Mücadele’nin ilk yıllarında bir köyün frengi karşısındaki acizliğini, bilgisizliğini ve mücadele konusunda hükümet elinin ne kadar yetersiz kaldığını gösteriyordu.

Hastalığın yaygın olduğu bir başka yer ise Çanakkale idi. Çanakkale Sıhhiye Müdürü Hikmet Süreyya Bey, basına yaptığı açıklamada, Çanakkale’deki frengi vakalarına değiniyordu. Hikmet Süreyya Bey’e göre Çanakkale’de frengi az değildi. Bu nedenle frengiyle mücadele ettiklerini, seyyar bir frengi tabibinin bulunduğunu ve seyyar tabibin gezdiği yerlerde karşılaştığı frengilileri müdürlüğe bildirdiğini ve müdürlüğün de hastayı esas künye defterine kaydettiğini sonra da kazadaki hükümet tabibine yönlendirdiğini belirtiyordu. Hükümet tabibinin de jandarma aracılığıyla hastayı tedavi ettiğini ifade ederek Çanakkale’de kayıtlı 320 frengili bulunduğunu ancak haber aldığına göre frengililerin bu sayıdan çok fazla olduğunu dile getirmekteydi.¹⁰⁸⁸ Verilere göre, Nisan 1922 tarihi itibarıyla İnebolu’da frengiden başka hiçbir hastalık yoktu.¹⁰⁸⁹

Frengi vakalarının arttığı ve fazlaca görüldüğü yerler arasında Nazilli de bulunmaktaydı. Nazilli’ye giden Hilal-i Ahmer Heyeti adına Doktor Refik, *İfham*’ın 2 Kasım 1919 tarihli sayısında yayınlanan mektubunda bölgede ikinci derecede karşılaşılan hastalığın frengi olduğunu dile getirmişti.¹⁰⁹⁰

3 Şubat 1920 tarihli *Vakit* haberine göre, Bilecik ve Söğüt havalisinde frengi vakalarının arttığına dair Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine gelen ihbar üzerine bölgeye müfettiş olarak Milaslı İsmail Hakkı Bey görevlendirilmişti. İsmail Hakkı Bey, söz konusu yerleri gezmiş ve döndükten sonra da bölgenin sıhhi durumuna dair bir raporu müdüriyete sunmuştu. Rapora göre, bölge halkının çoğunluğu gecelerini, vakitlerini kahvehanelerde geçirmekteydi. Doktor İsmail Hakkı Bey, Söğüt’te geceleri kahvehaneleri tek tek dolaşarak frengi illeti bulunması ihtimali yüksek gençler arasından altmış kadarını muayene etmiş ve içlerinden sadece bir tanesinde ikinci devre frengi tespit edebilmişti. Söğüt’te frengiyi ihbar edenlerin verdiği isimlerden ancak sekiz-on kişide

¹⁰⁸⁷ Doktor Adil, “Bir Doktorun Mektupları”, *Meşkûre*, Sayı: 10, 7 Temmuz 1335/7 Temmuz 1919, 5-6.

¹⁰⁸⁸ “Çanakkale’de Sıhhat”, *Akşam*, 22 Haziran 1338/22 Haziran 1922.

¹⁰⁸⁹ “İnebolu Mektubu”, *Yeni Şark*, 23 Nisan 1338/23 Nisan 1922.

¹⁰⁹⁰ “Hilal-i Ahmer’in Mesaisi ve Anadolu’nun Sıhhati”, *İfham*, 2 Teşrin-i sâni 1335/2 Kasım 1919.

frengi saptayabilmişti. Bunların bir kısmı tedavi altına alınmıştı. Söğüt'ten sonra Bozüyük'e geçen Doktor İsmail Hakkı Bey, burada da teftişte bulunarak yaklaşık yüz genci muayene ederek bu gençlerden on beşinde frengi tespit etmişti. Doktor İsmail Hakkı Bey, İstanbul'a dönünce Söğüt, Bozüyük ve Bilecik'te frenginin yayılmasının önüne geçebilmek ve frengililerin tedavileri için gerekli olan araçları tamamlamış ve gerekli araç-gereçler ile ilaçları teftiş ettiği yerlere göndermişti.¹⁰⁹¹ İsmail Hakkı Bey, İstanbul'a döndükten sonra da teftiş ettiği yerlerdeki tespitleri hakkında *Vakit*'e şu açıklamalarda bulunuyordu:

*“Anadolu’da dolaştığım yerlerde geceleri gençleri hep kahvehanelerde pis ve havasız bir mahalde vakit geçirir gördüm. Geceleri birçok halk vakitlerini hep böyle öldürmektedir. İçki, fuhuş eskisi gibi kalmamış ise de mühim tahribat icra etmekte olduğuna şüphe yoktur. Anadolu’nun küçük köy ve kasabalarında halkı her şeyden evvel manen yükseltmek, gençleri tenvir-i fikirlerine hizmet edecek surette eğlendirmek çarelerini aramalıyız. Küçük masraf ihtiyar ederek ötede beride sinemalar vücuda getirecek olursak gençlerin mühim bir kısmını fuhuş, kumar ve içkiden kurtarmış oluruz.”*¹⁰⁹²

Frengi hastalığı, Milli Mücadele döneminde Erzurum'da da görülmekteydi. Erzurum'da tiyatroların sahnelendiği “*İbret Yeri*”nde “*Maraş Cinayetleri*” adlı piyes sahnelenmeden önce Doktor Hüseyin Baydur, halka frengiye dair sıhhi bilgiler vermişti. Frenginin bireyler ve toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerini ve alınması gereken önlemleri anlatarak frengi şüphesi olanların derhal kendini tedavi ettirmesi gerektiğini belirtmişti. Doktor, babaların kızlarıyla evlenmek isteyen genç delikanlılardan altın yerine frengili olmadıklarına dair bir sıhhat vesikası istemelerinin daha insani bir davranış olacağını önemle ifade etmişti. Bu sıhhi konferans, bir saatten fazla sürmüştü.¹⁰⁹³ *Albayrak*'a göre, frengi, doğu halklarına emperyalist Batı'nın verdiği bir eserdı.¹⁰⁹⁴

Sivas'ta da frenginin korkunç boyutlarda olduğu, önlenmezse nesli tamamen yok edebileceği, *İrade-i Milliye*'nin sütunlarından duyurulmaktaydı. Frengiyi önlemek için vilayette bir frengi ile mücadele heyeti oluşturulduğu gibi Memleket Hastanesi'ne ek

¹⁰⁹¹ “Anadolu’nun Ahval-i Sıhhiyesi”, *Vakit*, 3 Şubat 1336/3 Şubat 1920.

¹⁰⁹² “Anadolu’nun Ahval-i Sıhhiyesi”, *Vakit*, 3 Şubat 1336/3 Şubat 1920.

¹⁰⁹³ “Temaşa Tenkidi 3/Maraş Cinayetleri”, *Albayrak*, 19 Şubat 1336/19 Şubat 1920.

¹⁰⁹⁴ “Garbın Müstemleke Siyaseti ve Şark Kıyımları”, *Albayrak*, 6 Kânun-ı evvel 1336/6 Aralık 1920.

olarak Emraz-ı Zühreviye Şubesi açıldığı belirtiliyordu. Vilayet doktorlarından Mustafa Asım, aynı gazetede “*Sıhhi Dertlerimiz*” başlıklı yazısında Sivas halkını frengi hakkında aydınlatıyordu.¹⁰⁹⁵

Milli Mücadele döneminde Yozgat ve çevresinde de frenginin yaygın hastalıklardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Yazarlardan Hamit Nuri, *Anadolu Mektupları* adlı tefrikasının üçüncü kısmında Yozgat’a dair gözlemlerine yer vermiş, şehir ve civarında frenginin yaygınlaşmaya başladığını, hastalığın yüzde on civarında olduğunu belirtmişti.¹⁰⁹⁶ Yazar, aynı eserinin Çorum’a dair kısmında da ilgili vilayette frengi ve belsoğukluğunun Yozgat’tan daha fazla olduğunu, hastalığın ilgili vilayette yüzde otuzu aştığını aktarmıştı.¹⁰⁹⁷

TBMM Hükümeti’nin hazırlattığı sıhhi ve içtimai coğrafyalar, vilayetlerin sosyal ve ekonomik durumlarını ortaya koyduğu gibi nüfus, coğrafi ve sıhhi durumları hakkında da detaylı bilgileri içermesi açısından son derece dikkate değerdir. TBMM’nin 1922 yılında vilayetlerin genel durumunu belirlemek üzere hazırlattığı bu veriler, vilayetlerde frenginin ne durumda olduğunu da gösteriyordu.¹⁰⁹⁸ Bu bağlamda hazırlanan verilere göre, Sinop’ta 1922 yılı itibariyle frengililerin nüfusa oranı yüzde 3,6 idi. Şiddetli mücadele sayesinde 1921 yılı boyunca tedavileri yapılan 5 bine yakın frengililerden belirtisi olanlar yüzde 10 bile değildi.¹⁰⁹⁹

Kayseri’de ise “*avrat oynatmak*” gençler arasında bir adet olduğundan vilayette fuhuş da yaygınlaşmıştı. Fuhşa bağlı olarak da frengi vakaları görülmekteydi. Buradaki

¹⁰⁹⁵ Mehmet Temel, “İrade-i Milliye Gazetesi’ndeki Sağlıkla İlgili Haber, İlan ve Yazılar”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 2017, 5-8.

¹⁰⁹⁶ Hamit Nuri, “Anadolu Mektupları:3 Yozgat-2”, *Payitaht*, 7 Şubat 1337/7 Şubat 1921.

¹⁰⁹⁷ Hamit Nuri, “Anadolu Mektupları:5 Çorum-1”, *Payitaht*, 9 Şubat 1337/9 Şubat 1921.

¹⁰⁹⁸ Sıhhi ve içtimai coğrafyaların basılması ve dağıtılması işi Sıhhiye Vekâlet’nin 1922 yılı mesaisi içerisinde de belirtmişti. “Muavenet-i İçtimaiyede Faaliyet”, *Vakit*, 1 Kânun-ı sâni 1339/1 Ocak 1923. TBMM Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ilk önce iki eser yayınlamıştı. Bunların ilki Sinop, diğeri ise Kayseri’ye aitti. Vekâlete gelenler içerisinde bu ikisi birinci derecede mükemmel görülmüştü. Türkiye’nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyasının birinci ve dördüncü cüzlerini oluşturan bu kitapların ilk kısmında şehirlerin coğrafyası ve idari taksimatına yer verilmişti. İkinci kısımda iklimi, madeni suları, kaplıcaları anlatılmıştı. Üçüncü kısımda şehrin nüfusu, lisani, ahlakı, maarifi ve gelenek-görenekleri açıklanıyordu. Dördüncü kısımda livadaki hastaneler, dispanserler, eczaneler, mektepler, hanlar, oteller, hamamlar, fabrikalar, binaların mimari tarzı, şehirlerin ve köylerin durumu gibi konulardan bahsediliyordu. Beşinci kısımda mutad ve beledi hastalıklar, mevsim hastalıkları, frengi ve fuhuş, altıncı kısımda ise doğum ve ölüm oranları gösteriliyordu. İstatistikler, resimler ve haritalarla zenginleştirilen bu eserlerin herkesçe okunması arzu ediliyordu. “Türkiye’nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası”, *Vakit*, 26 Temmuz 1338/26 Temmuz 1922.

¹⁰⁹⁹ Doktor Mehmet Sait, *Türkiye’nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Sinop Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922, 58.

frengi mücadelesini “*faydalı ve vatani bir görev*” addederek *Kayseri İhtiyat Zabitan Cemiyeti* üstlenmişti. Bu Cemiyet, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderdiği 5 Aralık 1919 tarihli yazısında frenginin Kayseri’de oldukça arttığını, halkı frengi hakkında bilinçlendirmek için levhalar gösterilmek istendiğini ve bu nedenle frenginin fenalıklarını gösteren bu levhalardan gönderilmesini talep etmişti.¹¹⁰⁰ Kayseri’de frengi hastanesi bulunmamakla birlikte frengi dispanserleri vardı.¹¹⁰¹ Doktor Hıfzı Nuri, Kayseri Frengi Dispanserinin bir istatistiğini de paylaşmıştı. Bu istatistiğe göre; 1921 yılı içerisinde dispanserdeki frengililerin sayısı 414 idi. Bu sayının 211’i Kayseri merkeze, 203’ü de diğer köy ve kasabalara aitti.¹¹⁰² 414 frengiliden 38’i 1 aylık ile 10 yaş arası; 96’sı 1-20 yaş arası; 178’i 20-30 yaş arası; 67’si 30-40 yaş arası; 35’i de 40-60 yaş arasındaydı.¹¹⁰³

Isparta ve çevresinde de frengi Balkan savaşlarından sonra görülmeye başlamış ve I. Dünya Savaşı sırasında fuhşun artmasına paralel olarak hastalık oranında da bir artış yaşanmıştı. TBMM’nin frengiyle mücadelesi Isparta ve çevresinde vakaları azaltmış olsa da çeşitli nedenlerden ötürü frengi görülmeye devam etmekteydi. Isparta’ya bağlı köylerde de frengi yaygındı. Bunun temel nedeni de köylülerin hastalığı “*uyuz azması*” olarak nitelendirerek frengiyi önemsememeleriydi. Ayrıca şehirlerde barınamayıp da sefalet ve yoksulluk çeken fahişelerin de gizli bir şekilde köylerde faaliyette bulunmaları ile askerlik hizmetinden dönenlerde hastalık bulunması frenginin köylerde yaygınlaşmasının diğer nedenleriydi. Bununla birlikte köylerde frengi tespit edilmesinin en belirgin nedenlerinden biri, köylülerin evlilikten önce muayenelerini yaptırmış olmalarıydı. Kaza ve şehir merkezlerinde yaşayanların ise kadın ve kızlarını muayene ettirmek istememelerinden dolayı evlilik öncesi muayenelerini yaptırmadığı gözlemlenmekteydi. Eğirdir, Yalvaç, Karaağaç ve Uluborlu kazalarında frengililerin birer istatistiği tutulmaktaydı. Eğirdir’in Selköşe köyü frenginin çokluğuyla meşhurdur. Bu nedenle çevre köylerin, Selköşe köyünden kız alıp vermediği bilinmekteydi. Selköşe köyü, içerden evlilik yaptığı için frengi burada daima artmaktaydı. Frenginin Isparta ve çevresinde görülmesinin başka bir nedeni de bölge halkının, İstanbul, İzmir gibi yerlerle

¹¹⁰⁰ KA, Belge No: 73/147.

¹¹⁰¹ Doktor Hıfzı Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kayseri Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922, 41-42.

¹¹⁰² “Kayseri Frengi Dispanserinin 1337 Senesi İstatistiki”, Doktor Hıfzı Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kayseri Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922.

¹¹⁰³ “414 Adet Frengilinin Yaş Üzerine Taksimi”, Doktor Hıfzı Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kayseri Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922.

sürekli ilişki içerisinde olmasıydı. Eğirdir'in Pavlu nahiyesi halkının büyük kısmı İstanbul'da sütçülük yaptığı için geri döndüklerinde frengiyi de getirip kasabalarındaki yakınlarına bulaştırıyorlardı.¹¹⁰⁴

Konya merkez kazasıyla Ermenek'te de frengi oldukça fazlaydı. Hastalık vilayete ticaret yapanlar ve askere gidip gelenler aracılığıyla girmiş ve yayılım göstermişti. Buna ilaveten vilayette bir umumhane olmadığından gizli fuhuş yapan kadınlar da frengiyi yaymaktaydı. Vilayette “*oturak*” adı verilen fahişe kapatmak olayı oldukça yaygındı. Nahiye ve köylerde dahi “*oturak*”lara rastlanılmaktaydı. Oturakta bir kadın üç erkekle bir yerde kapalı kalarak içki içip eğlenmekteydi. Sadece gençler değil elli, altmış yaşındaki erkekler dahi bu meclislerde görülmekteydi.¹¹⁰⁵ Akşehir kazasında ise zührevi hastalıklarla mücadele teşkilatı bulunmaması ve gizli fuhşun yaygın olması dolayısıyla frengililerin sayısı dikkat çekici bir seviyedeydi. Fuhuş ve frengi sebebiyle yaralama ve öldürme gibi vakalarda da artış yaşanmıştı.¹¹⁰⁶ Ilgın kazasında da frengi her tarafta görülmekteyse de şiddetli bir şekilde değildi.¹¹⁰⁷ Saideli kazasında frengiye nadiren rastlanılmaktaydı.¹¹⁰⁸ Ereğli'de de fuhuş oransal olarak az olsa da “*oturak*” adı verilen kadın oynatma geleneği mevcut olduğundan frengi vakaları da vardı.¹¹⁰⁹ Sultaniye kazasında ise Kutören köyünde frengi evlilik yoluyla yayılmıştı.¹¹¹⁰ Ermenek'te de yukarıda bahsedildiği üzere frengi oldukça fazlaydı. Bunun nedeniyse fuhşun ve ahlaksızlığın ailelere kadar yaygınlaşmasıydı.¹¹¹¹ Konya vilayetine bağlı Bozkır kazasında ise 1919 yılından beri sadece 27 frengi vakası görülmüştü. 27 frengi vakasından ikisi fahişe kadınlardan diğerleri ise askerden dönenlerin eşlerine bulaştırması suretiyle meydana gelmişti.¹¹¹² Seydişehir kazasında ise özellikle kaza merkeziyle Mahremkolu, Kilisecik, Gökhöyük ve Bagra köylerinde frengi yer yer mevcuttu. 1921-1922 yılında 25 frengili tespit edilmişti. Kazada fuhuş az olmakla birlikte 8 fahişe

¹¹⁰⁴ Doktor Besim Zühdü, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Hamidabad (Isparta) Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922, 45-46.

¹¹⁰⁵ Doktor Nazmi, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922, 28.

¹¹⁰⁶ Doktor Nazmi, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, 50.

¹¹⁰⁷ Doktor Nazmi, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, 67.

¹¹⁰⁸ Doktor Nazmi, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, 73.

¹¹⁰⁹ Doktor Nazmi, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, 98.

¹¹¹⁰ Doktor Nazmi, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, 106.

¹¹¹¹ Doktor Nazmi, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, 114.

¹¹¹² Doktor Nazmi, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, 124.

bulunmaktaydı. Bu kadınlar düzenli olarak muayene edilmekteydiler.¹¹¹³ Beyşehir’de de frengiyle mücadele için özel bir teşkilat yoktu. Kasaba ve köylerde nadiren frengiyle karşılaşılırmaktaydı.¹¹¹⁴

Milli Mücadele hareketinin merkezi durumunda olan Ankara’da da frengi yaygın olarak görülüyordu. Basından anlaşıldığı üzere 23 Aralık 1919 itibariyle burada frengiyle mücadele etmek için din adamları, esnaf ve doktorların da katılımıyla bir *Frengi Mücadele Cemiyeti* kurulmuştu.¹¹¹⁵ 1922 yılında ise Ankara’da bir “*Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı*” kurulduğu görülmektedir. Bu teşkilat topladığı 700 lirayı ihtiyat akçesi kabul ederek 2000 kuruş maaşla çalışacak bir zührevi hastalıklar tabipliği kurulmasına karar vermişti.¹¹¹⁶

Frengi Muğla’nın kaza ve köylerinde de yaygındı. İfadelerden vilayet dâhilinde frenginin I. Dünya Savaşı’nda seferberlikten sonra arttığı anlaşılmaktadır. Bu vilayette de frenginin temel sebebi olarak fuhuş görülmüştü. Özellikle vilayete ve kazalara bağlı köylerde yeterince denetim ve kontrol olmadığından bahisle fuhuş ve buna bağlı olarak frengi artmaktaydı. Maddi yetersizlikler de eklenince vilayet genelinde frengiyle mücadelede bir hayli zorluk çekilmekteydi. Şehir merkezlerindeyse tabipler, az da olsa fahişelerin muayene takibini yapabilmekteydi. Ancak zabıta denetimleri yetersiz olduğu için gizli fuhuş dolayısıyla frengi yayılmaktaydı. Vilayetin hiçbir yerinde resmi bir umumhane bulunmamaktaydı. Frengililer için vilayet merkezinde bulunan Gureba Hastanesi’nde yeteri miktarda yatak bulunmaktaydı.¹¹¹⁷

Niğde ve çevresinde de görülen frenginin temel nedeni fuhuştu. Bilhassa I. Dünya Savaşı’nın getirdiği maddi zorluklar nedeniyle birçok namuslu aileler fuhuşa sürüklenmişti. Bunun neticesinde frengi de artmıştı. “*Karı oynatmak*” olaylarına Niğde’de de sıkça rastlanmaktaydı. Frengi tespit edilen kişilerin bir kısmı 2-10 yaş aralığında diğer kısmı ise 60-70 yaş aralığındaydı. Doktor Hayri Bey’in tespitlerine göre, Niğde ve çevresinde frengiyi önlemenin yolu, fuhuş önlemekten geçiyordu. Sadece

¹¹¹³ Doktor Nazmi, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, 139.

¹¹¹⁴ Doktor Nazmi, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, 154.

¹¹¹⁵ “Ankara’da Frengi Mücadelesi”, *İfham*, 23 Kânun-ı evvel 1335/23 Aralık 1919.

¹¹¹⁶ “Ankara’da Emraz-ı Zühreviye”, *Yeni Şark*, 13 Teşrin-i sâni 1338/13 Kasım 1922.

¹¹¹⁷ Doktor Esat, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922, 85-86.

kadınlar değil, erkeklerde muayene edilmeliydi. Niğde’de 1922 yılı itibariyle toplam 155 frengi vakası tespit edilmişti.¹¹¹⁸

Kastamonu ve çevresinde de frengi özellikle I. Dünya Savaşı sonunda askerlerin terhis edilmesinden sonra ve Mütareke döneminde artış göstermişti. Bununla birlikte 1912 yılında Balkan ve 1914 yılında da I. Dünya savaşları sebebiyle Kastamonu ve çevresinde görevli seyyar tabiplerin askere alınması frengi mücadelesini sekteye uğratan gelişmelerdi. Kastamonu livasında İnebolu, Safranbolu ve Cide hastanelerinde 7500 kayıtlı frengili vardı. Doktor Kemal Bey’e göre bu sayı vilayetteki frengililerin gerçek sayısını hiçbir zaman göstermemektedir. 425 bin nüfusta 7500 frengili oransal olarak yüzde 1,75’e karşılık gelmekteydi. Frenginin yayılmasındaki başlıca neden fuhuştu.¹¹¹⁹ Zonguldak’ta umumhane olmamasından dolayı gizli fuhuş yaygın olduğundan frengi de görülmekteydi. Kalabalık olan Bartın ve çalışma merkezi durumunda olan Zonguldak’ta fahişeler, kirli olduklarından ötürü hastalıklarını kolayca yaymaktaydı. Ender de olsa gizli olarak fuhuş yaptığı zabıtaca belirlenenler derhal hastaneye tedavi edilmek üzere sevk edilmekteydi. Fahişeler için toplu olarak kalacak ve barınacak bir yer olmadığı için zührevi hastalıkların yayılmasını önlemek pek de mümkün değildi.¹¹²⁰ Çankırı’da da frengi vakaları sıklıkla görüldüğünden Doktor Nureddin Bey, 31 Ağustos 1923 tarihinde *Halk Yolu*’nda “*İçtimai Yaralarımızdan: Frengi*” başlıklı bir yazı kaleme alarak halkı frengiye karşı bilinçlendirme vazifesi üstlenmişti.¹¹²¹

2.2.2. TBMM Hükümeti’nin Frengi ile Mücadelesi

2.2.2.1. Frengiyle Mücadele Meselesinin TBMM’de Gündeme Gelmesi

I. Dünya Savaşı esnasında ve savaş bitiminde frenginin İstanbul’da olduğu gibi Anadolu’da da yaygınlaştığı dikkate alınırca, bu hastalığın millet meselelerinin görüşüldüğü Büyük Millet Meclisi’nde de gündem olması kaçınılmazdı. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Müdafaa-ı Hukuk hareketi, gün geçtikçe büyümüş ve

¹¹¹⁸ Doktor Hayri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Niğde Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922, 167-175.

¹¹¹⁹ Doktor Kemal, *Türkiye’nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Kastamonu Vilâyeti*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922, 44-45.

¹¹²⁰ Doktor Abdullah Cemal, *Türkiye’nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Zonguldak Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922, 44.

¹¹²¹ Doktor Nureddin, “İçtimai Yaralarımızdan: Frengi”, *Halk Yolu*, 31 Ağustos 1339/31 Ağustos 1923.

Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla milletin, vekilleri aracılığıyla söz sahibi durumuna geldiği yer olmuştu. İstanbul Hükümeti’ne, Padişaha ve işgalci güçlere karşı Anadolu’da otorite durumuna gelen Müdafaa-ı Hukuk hareketi, 23 Nisan 1920 tarihinde meclisin açılmasıyla resmi olarak yasal bir zemine de oturtulmuştu. Bir devlet gibi hareket eden Ankara’daki meclis, vatandaş olarak gördüğü, askere çağırdığı, vergisini aldığı Anadolu halkının, asli bir vazifesi olarak aynı zamanda sıhhatinden de sorumluydu. Meclis, savaşların neticesi olarak göçlerin, yokluğun ve yoksulluğun arttığı bir dönemde hayatta kalma mücadelesi için sadece işgalci güçlerle savaşmadı. Gözle görülmeyen ancak milletin geleceği için bir tehdit unsuru olabilecek mikroplar ve hastalıklarla da mücadele etmek zorunda kaldı.¹¹²² Hele ki, verilecek Milli Mücadele’de savaşacak insan gücünün oldukça gerekli olduğu olağanüstü bir dönemde, nüfus politikaları oldukça önemliydi. Nüfusun kaybedilmemesi veya tahribe uğramaması için de toplumsal bir gerçeklik olarak orada öylece duran hastalıklarla mücadele, bu olağanüstü dönemde bir o kadar önemliydi.¹¹²³

Frenginin toplum üzerindeki etkilerine dair ilk serzenişler, meclisin 13 Mayıs 1920 tarihli 15. toplantının 3. oturumunda Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi Efendi ve birkaç arkadaşının, yarı açık mahallerde kadın oynatanların geçici olarak küreğe konulmalarına

¹¹²² Asıl düşmanın hastalıklar olduğunu Doktor Muhip Nureddin, şu nükteli sözlerle dile getirmişti: “Anadolu zaferini azim doğurdu. Bu zaferden de yeni azimler bekliyoruz. Şevk ve cehd bir amil-i muvaffakiyet olduğu kadar muvaffakiyet de cehd ve şevk uyandırır. Kahr ve tenkil edilmesi elzem olan düşman yalnız Yunan değildi. Son harpte kaybettiğimiz aziz kardeşlerimizin nısfı kadarı her sene hastalıklara kurban gitmektedir. Yunan muvakkat bir düşmandı, bir ili hamle ile bir iki senede defettik. Fakat verem, sıtma, frengi.. Bunlar bünyemize musallat olmuş ve ahfada intikal edecek dâhili düşmanlarımızdır. Bizi harici düşmanlarımızdan ziyade mahv ve harap etmektedirler. Buna müsaade edecek miyiz?”. Doktor Muhip Nureddin, “Frengi Mücadelesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1340/30 Ağustos 1924; Bolu Mebusu Fuat Bey de TBMM’nin 26 Aralık 1920 tarihli içtimaında, frenginin memlekete Yunan’ın yaptığı fenalıklardan daha fazla fenalık yaptığını açık bir şekilde ifade etmişti. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Yüz İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 47. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin toplamda 613.141 lira olan bütçesinden frengiyle mücadeleye 15.000 lira ayrılmıştı. Bu bile frengiyle mücadeleye ayrı bir önem verildiğini ortaya koymaktadır. Rıdvan Akın, “Birinci Meclis Döneminde Frengi ile Mücadele: Frenginin Men’i ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun ve Genel Sağlık Sorunları”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, II, 20- 24 Mayıs 2008, 1626.

¹¹²³ Nüfus meselesi, o dönem üzerinde sıklıkla durulan konulardan biriydi. Bu bağlamda Kastamonu Mebusu Doktor Suat Bey, *Anadolu’da Yenigün*’ün 21 Mart 1921 tarihli sayısında nüfus meselesinin sıhhi mi yoksa içtimai mi olduğu konusunu tartışıyordu. Nüfusun artmasının bir millet için oldukça önemli olduğuna dikkat çeken doktor, nüfusun artmasının ölümlerin az doğumlarınsa çok olduğu anlamına geldiğini belirtiyordu. Ülkede çiçek, kızamık, kızıl, kuşpalazı, tifo, dizanteri, lekeli humma, grip ve kolera gibi bulaşıcı hastalıklardan başka frengi, verem ve sıtma gibi içtimai hastalıkların da nüfusun azalmasında önemli etkileri olduğunu söylüyordu. Ona göre, ülkede nüfus meselesi evvela sıhhi ve ancak ondan sonra içtimai bir mesele idi. “Nüfus Meselesi Sıhhi Midir İçtimai Midir?”, *Anadolu’da Yenigün*, 21 Mart 1337/21 Mart 1921.

dair önergesiyle gündeme gelir.¹¹²⁴ Önergenin görüşmeleri esnasında Burdur Mebusu Şevket Bey, kadın oynatmanın sadece asayiş ihlal etmekle kalmadığı aynı zamanda insanları ölüme sürükleyen frengiye de sebep olduğunu dile getirir. Ona göre, Konya ve çevresi halkının yarısı frengiliydi ve bundan dolayı verilecek kürek cezası geçici değil kalıcı olmalıydı.¹¹²⁵ Aynı oturumda frengiye daha detaylı olarak değinen biri de Kastamonu Mebusu Suat Bey'di.¹¹²⁶ Suat Bey, frenginin memlekette her geçen gün daha da yayıldığını ve nesli tehdit ettiğini herkesin bildiğini söyleyerek frenginin yüzde doksan, doksan beş hatta doksan sekiz fuhuş aracılığıyla bulaştığını belirtir. Frenginin asıl sebebi fuhşun kadın oynatma neticesinde meydana geldiğini belirterek bu müthiş hastalığın önünün alınmasının önemine dikkatleri çeker.¹¹²⁷

Frengi tartışmaları asıl olarak Bolu Mebusu Fuat Bey'in meclisin 15 Ağustos 1920 tarihli 49. toplantısı ve 2. oturumunda verdiği kanun teklifiyle alevlenir. Teklif, mebusların oyuyla Layiha Encümeni'ne havale edilir.¹¹²⁸ Bu arada frengiyle mücadele için bir kanun yapılması fikri doğunca yürürlükte olan Kastamonu ve Bolu Frengi Mücadele Teşkilatı'na artık gerek kalmadığı düşünülür ve 28 Eylül 1920 tarihinde çıkarılan bir nizamname ile bu teşkilatın faaliyetlerine son verilir.¹¹²⁹ Teşkilatın faaliyetlerine son verilmesinin iki açıdan önem taşıdığını söylemek mümkündür. İlk olarak TBMM'nin kendini bir devlet kabul ederek çıkardığı bu nizamname ile Osmanlı Devleti'nin yürürlüğe koyduğu bir nizamnameyi yürürlükten kaldırması, dönem itibarıyla İstanbul'daki padişah ve hükümete karşı bir meşruiyet ve yasal bir otorite koymuş olması

¹¹²⁴ *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (BMM ZC)*, On Beşinci İçtima, Üçüncü Celse, 13 Mayıs 336, 339-340.

¹¹²⁵ *BMM ZC*, On Beşinci İçtima, Üçüncü Celse, 13 Mayıs 336, 344. Konya'da II. Meşrutiyet yıllarında da fuhşun olduğu, fahişelerin başkalarıyla birlikte olarak vilayet dâhilindeki ahali üzerinde ahlaki ve sıhhi olarak kötü etkilerinin bulunduğu ve hastalıklarını yaydıkları bilinmekteydi. "Konya'da Ceraim ve Fahişe Karılar", *Sırat-ı Müstakim*, 12 Kânun-ı sâni 1327/25 Ocak 1912.

¹¹²⁶ Kastamonu Mebusu Suat Bey, doktor olması dolayısıyla basında frengiye dair halkı bilgilendirici yazılar kaleme almıştı. Mesela *Anadolu'da Yenigün*'de yayınladığı "Frengi ile Nasıl Mücadele Edilebilir?" başlıklı yazısında frengide tedavi sürecinin önemine dikkat çekmekteydi. Bu anlamda üç noktayı işaret ederek frengililerin tedavilerini düzenli ve ciddi olarak yaptırmaları durumunda hastalığın belirtilerinin yok olacağını ifade etmişti. Frengililerin iyileşse bile arada kendilerini kontrol ettirmeleri hatta tamamen tedavi olmak için üç yıl boyunca tedaviye devam etmeleri gerektiğini ve tedavi altına alınan frengililerden hastalık belirtileri kaybolanların hastalıklarını bir başkasına bulaştıramayacaklarını dile getiriyordu. Sirayet derecesinde frengili olanlarınsa mutlak surette hastanede izole bir şekilde tedavilerinin gerçekleştirilmesinin altını çiziyordu. "Frengi ile Nasıl Mücadele Edilebilir", *Anadolu'da Yenigün*, 18 Teşrin-i evvel 1336/18 Ekim 1920.

¹¹²⁷ *BMM ZC*, On Beşinci İçtima, Üçüncü Celse, 13 Mayıs 336, 347.

¹¹²⁸ *BMM ZC*, Kırk Dokuzuncu İçtima, İkinci Celse, 15 Ağustos 336, 284.

¹¹²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1-1-13-9.

son derece anlamlıdır. İkinci önemli husus ise Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'de siyasi ve askeri olarak ön plana çıkan bütün güçleri tek bir yerde birleştirme stratejisinin bir hastalıkla mücadeledeki göstergesi olmasıydı.

Kanun hakkındaki asıl tartışmalar ve mebuslar arasında gerilimlere neden olan söylemler, meclisin 26 Aralık 1920 tarihli 122. toplantısının ilk oturumunda gerçekleşir ve hatta bir “*kavga*” haline dönüşür.¹¹³⁰ Önce Bolu Mebusu Doktor Fuat Bey'in on maddelik kanun teklifi okunur. Bu kanun teklifine göre; frengililerin ihbarı ve sıhhi önlemlere uymaları zorunlu olacaktı. Evlilik raporları herhangi bir tabip tarafından verilebilecekti. Sıhhi güvenliği sağlamak için alınacak bu raporlar, hükümet ya da bulunmadığı durumda belediye tabibine gösterilerek kaydedtirilebilecekti. Frengililerin resmi tabiplerin belirlediği günlerde tedaviye gelmeleri zorunluydu. Bu kurallara uymayanlar, üç ile on beş lira arasında nakdi cezaya çarptırılacaklardı. Frengi ve belsoğukluğuna yakalananlar, hastalıklarını bilerek bir başkasına bulaştırdıkları takdirde bir aydan bir yıla kadar hapis ile elli liradan iki yüz liraya kadar tazminat ile cezalandırılacaklardı. Bu hastalıklardan birini eşlerden biri diğerine bulaştırırsa yukarıdaki cezalar azami olarak uygulanacaktı. *Mutatabbip* adı verilen sahte doktorların frengilileri tedavi ettikleri tespit edilirse ilgililer hakkında bir yıldan üç yıla kadar hapis ve elli liradan yüz elli liraya kadar nakdi ceza verilecekti. Kanun yayınlandığı tarihten itibaren yürürlüğe girecek ve kanunun yürütülmesinden Sıhhiye vekilleri sorumlu olacaktı.¹¹³¹

Kanun teklifi bu şekilde sunulduktan sonra Adliye ve Sıhhiye encümenlerinin de teklifleri birer birer okunur. Daha sonra mebuslar tek tek söz olarak verilen tekliflerle ilgili görüşlerini dile getirirler. İlk sözü kanun teklifini veren Bolu Mebusu Doktor Fuat Bey alır. Memleketi tahrip eden en önemli hastalığın frengi olduğunu ifade ederek frenginin önceden sanki sadece Kastamonu ve Bolu'da yayıldığının genel kabul gördüğünü ancak Balkan ve I. Dünya savaşlarıyla bütün memlekete yayıldığını belirtir. Konuşmasının devamında frenginin önlenmesi için kanun teklifi verme sebebini açıklar. Eskişehir'e ve Kütahya'ya gittiğini ve bu iki şehirde bazı gözlemlerde bulunduğunu aktarır. Fuat Bey'in gözlemlerine göre, Eskişehir'de Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nde

¹¹³⁰ Raşit Metel, “Türkiye 60 Yılda Nereden Nereye Geldi?/İlk Meclis'te Frengi Kavgası”, *Yıllarboyu Tarih*, Sayı: 3, (Mart 1984), 48.

¹¹³¹ *TBMM ZC*, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 38.

mülki kısımda yüzde otuz frengili bulunuyordu ve frengililerin büyük kısmı Kastamonu ve Bolu gibi memleketlerdendi. Hastanenin askeri kısmında ise mevcut hastaların kırk beşinin frengili vardı. Fuat Bey sözlerinin devamında Kütahya cephesine gittiğini burada Sıhhiye Müfettişi ile görüştüğünü ve sıhhiye müdürünün tuttuğu kayıtlara dayanarak cephede üç bin frengili bulunduğunun söylendiğini de vurgular. Fuat Bey'in bu sözleri esnasında araya giren Kütahya Mebusu Cemil Bey, verilen frengili rakamını abartılı bulduğunu ifade eder. Fuat Bey de karşılık olarak yıllarca frengiyle uğraştığını ve verdiği rakamların istatistik defterlerinde kayıtlı olduğunu söyleyerek cevap verir. Fuat Bey, frengiyle mücadele için verdiği kanun teklifinin esas sebebini açıklar. Bir kişinin evlilik vaadiyle üç kadını kandırarak ve bilerek frengi bulaştırdığını, kendisinin bu kişiyi müdde-i umumiliğe şikâyet ettiğini ancak müdde-i umuminin bununla ilgili bir kanun olmadığından herhangi bir şey yapamayacağını söylediğini belirtir. Üç kadına frengi aşıl原因 bu kişinin hiçbir şekilde ceza almadığını söyleyen doktor, frengiyle mücadele işinin doktorlara bırakılmasının önemini de vurgular.¹¹³²

Fuat Bey'den sonra Ergani Mebusu Rüştü Bey, söz alır. Rüştü Bey, frengiyle mücadelenin eksik kalmasını ve hastalığın memlekette fazlasıyla yayılmasını ilahi kuralların uygulanmamasına bağlar. Bu bağlamda zina yapan kadınlara uygulanan recm cezasının kaldırılmasının bu tür hastalıklara yol açtığını savunur. Rüştü Beyden sonra söz alan Lazistan Mebusu Abidin Bey de frenginin oldukça yayılmasının sebebi olarak yeterli önlemlerin alınmamış olmasını zikreder. Ona göre, gerekli önlemleri almayan bireyler, evlenseler dahi frengi gibi hastalıklarını ailelerine bulaştıracığından bu nokta da uygulanacak tıbbi tedavi önemliydi. Bu sebeple Abidin Bey, kanun teklifinin aynen kabul edilmesi gerektiğini ifade eder.¹¹³³ Bu şekilde mebuslar tarafından kanun teklifi üzerine genel görüşler ortaya koyulduktan sonra teklifin maddeleri, meclisin onayına sunulur. İlk olarak kanun teklifinin ilk maddesi görüşülür. Bu maddeye göre, bütün frengililer kendisini istediği bir tabibe tedavi ettirmeye ve kendisini tedavi eden tabipten onaylı bir vesikayı yanında taşımaya mecbur olacaktı. İlk madde okunduktan sonra ilk olarak söz alan İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey, tedavinin zorunlu ve insanların da paraya muhtaç olması dolayısıyla yapılacak tedavinin “*meccanen*” olmasını ister. Sadece ilaç parası vermek kaydıyla tedavinin ücretsiz gerçekleştirilmesini talep eder. Bunun üzerine Bolu

¹¹³² TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 39-40.

¹¹³³ TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 40-41.

Mebusu Fuat Bey, altıncı maddeyi yani frengililerin resmi ve sıhhi kurumlarda ücretsiz tedavi edileceklerini hatırlatır. Hamdi Namık Bey de bu defa resmî kurumlar dışında eczaneye köylü geldiğinde ücretsiz tedavi edilip edilmeyeceğini sorar. Bursa Mebusu Operatör Emin Bey, araya girerek tedavi etmeyeceğini, frenginin sadece bakarak teşhis edilemeyeceğini muhakkak surette dikkatli bir muayene neticesinde ancak karar verilebileceğini belirtir. Aksi halde sadece bakarak muayene etmenin herkesi frengili saymak demek olacağını, bunun da herkesi teşhir etmek anlamına geldiğini de sözlerine ekler. Canik Mebusu Nafiz Bey de Emin Bey'in bu sözlerine destek vererek frengi tedavisinde kullanılan aşının 30-40 lira kadar bir ücretinin olduğunu, bu ücreti doktorun kendi cebinden veremeyeceğini dile getirir. Hemen ardından söz alan Kastamonu Mebusu Doktor Suat Bey, bu kanun teklifinin memleket dâhilinde frengiye karşı genel bir çare bulmak için yapılmış bir mücadele teşkilatı olmadığını, kanunun esas maksadının mevcut kanunlara ilave birkaç madde eklenmesinden ibaret olduğunu söyler. İlk maddenin amacının çekinerek ve utanarak hastalığını özel bir tabibe tedavi ettirme ihtiyacı hisseden frengilileri resmi ya da hükümet tabibine tedavi olmalarını sağlamak olarak açıklar. Özel tabibe muayene olunmuşsa da özel tabibin hükümet tabibine frengili hakkında bilgi vermesinin amaçlandığını belirtir. Memleketin yüzde sekseninin köylü olduğu varsayılarak ve köy ve nahiyelerde tabip bulunmadığından dolayı vesika göstermenin mecbur tutulduğunu ifade eder. Bunun üzerine Amasya Mebusu Ömer Lütfü Bey söz alır ve maddenin aynen kabul edilmesine taraftar olduğunu dile getirir. Ayrıca her yere hastane açmanın mümkün olamayacağını bazı mebusların söylediklerini, belirli merkezlerde ücretsiz tedavi eden hastanelerin açılması gerektiğini, hatta bu hastanelerde frengililerin çalıştırılabileceğini ifade eder. I. Dünya Savaşı sırasında Merzifon'daki şifa yurdunda 900 frengilinin tedavi altına alındığını ve bunların aynı zamanda tarımla uğraştıklarını hatta masraflarını dahi çıkardıklarını hatırlatır. Ardından maddenin oylamasına geçilir ve madde kabul edilir.¹¹³⁴

Sonrasında ikinci maddenin yani tabiplerinin muayene ve tedavi ettiği frengi vakalarını “*istatistik*” olarak düzenleyerek hasta kimliğini belirtilmeksizin yirmi dört saat içerisinde hükümet tabibine, hükümet tabibi olmayan yerlerde belediye tabibine bildirmeye mecbur olacaklarına dair olan hükmün görüşmelerine geçilir. Karesi Mebusu

¹¹³⁴ TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci Çıtıma, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 41-43.

Hasan Basri Bey söz alarak “*istatistik*” kelimesinin Fransızca olduğunu bunun yerine “*ihsaiyat*” kelimesinin kullanılmasının daha uygun olacağını söyler. Bunun üzerine kelime değiştirilerek ikinci madde aynen kabul olunur. Ardından üçüncü yani belirli günlerde tedaviye gelmeyen frengililerin kendilerini tedavi eden ilgili tabipleri tarafından hükümet tabibine bildirilmeleri zorunluluğuna dair madde aynen kabul edilir. Sonrasında tedaviyi gerçekleştiren tabiplerce hastalığın başkasına bulaşmasını önlemek için hastalığa dair bir *sıhhi nasihat varakasını* hastalara verilmesinin zorunlu olacağına dair dördüncü madde de aynı şekilde itiraz olmadan onaylanır.¹¹³⁵

2.2.2.2. Doktorlarla Hocalar Karşı Karşıya: Beşinci Madde Tartışmaları

Kanun teklifinin belki de en çok itiraz edilen ve şiddetli tartışmalara neden olan maddesi, beşinci madde olur. Beşinci madde; evleneceklerin evlilikten önce tabip bulunan yerlerde muayeneye tabi tutulmalarını zorunlu kılar. Evlilik raporları, her tabip tarafından verilebilecekti. Fakat sıhhi güvenliği sağlamak için ilgili yerin hükümet tabibine, bulunmadığı takdirde belediye tabibine bu raporlar gösterilerek kaydettireceklerdi.¹¹³⁶ Madde okunup görüşmelere geçildikten sonra mecliste çeşitli ve değişik görüşler ortaya konulur. Meclis beşinci madde konusunda ikiye bölünür. Bazı mebuslar, memlekette frenginin önüne geçmek için evleneceklerin muhakkak surette bir tabibe muayene olmalarını savunurlarken bazı mebuslar da genç ve bakir kız ve kadınların tabibe muayene olmasının imkânsız olduğunu eğer muayene olurlarsa öldürülebileceklerini dahi söylerler.¹¹³⁷

Madde görüşmelere sunulunca ilk söz alan Konya Mebusu Vehbi Efendi olur. Vehbi Efendi, sadece köylerde değil kazalarda bile tabip bulunmadığını, evleneceklerin kırk saatlik bir yolu nasıl gidip geleceklerini, hele bir kızın kimle ve nasıl gidip, nerede kalarak muayene olabileceğini söz konusu eder. Sözlerinin devamında ise bu maddenin uygulanmasının mümkün olmadığını ekler. Erzurum Mebusu Salih Efendi ise beşinci maddenin lehinde olduğunu ancak kadınların muayene şeklini bir usulle belirlemek gerektiğini belirterek maddeye destek verir. Bunun üzerine Bursa Mebusu Operatör Emin Bey, kadınların muayene edilmesinin belirli usullerle yapıldığını söyler. Ardından Salih

¹¹³⁵ TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 43-44.

¹¹³⁶ TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 44.

¹¹³⁷ Metel, “Türkiye 60 Yılda Nereden Nereye Geldi?/İlk Meclis’te Frengi Kavgası”, 48-49.

Efendi sözlerine devam ederek Bursa’da adını vermediği bir kişinin genel ahlaka aykırı bir şekilde kadınları muayene ettiğini ve türlü dedikodular ortaya çıktığını belirtir. Ayrıca kadınların muayene edilmesine karşı durarak kadınların anne ve babalarının muayene edilmelerinin yeterli olacağını savunur. Bundan başka seyyar tabiplere ihtiyaç olduğunu ve sekiz, on hatta otuz saat köyleri ve kasabaları gezmeleri gerektiğini de sözlerine ekler.¹¹³⁸

Erzurum Mebusu Nusret Efendi de frenginin memlekette 1853 yılından beri görülmekte olduğunu ve Kırım Savaşı’nda Sivastopol savaşları esnasında Türk askerlerinin hastalığı Fransız askerlerinden kaptığını belirterek frengiyle mücadelede maddi ve manevi olmak üzere iki çarenin bulunduğunu dile getirir. Manevi çare olarak köylülerin kafalarının değişmesi gerektiğini, bir salgın ya da hastalık durumunda tedavi olmanın gerekliliğini Peygamber Efendimizin de hadislerinde dile getirdiğini, bu sebeple de Allah’ın kanunlarının köylülere iyice anlatılması gerektiğini vurgular. Maddi çare olaraksa Çaycuma kasabasında bizzat bulunduğunu söyleyerek bulunduğu yerde birçok frengiliye rastladığını özellikle Perşembe ve Tefenni nahiyelerinde de frenginin yaygın olarak görüldüğünü söyler. Sözlerinin devamında da bu gibi yerlerde istasyonlar kurulması, dispanserler açılması gerektiğini belirtir. Ayrıca tabiplerin kasabalarda değil de köylerde halkın içerisinde bulunması gerekliliğine hatta sıhhi heyetler oluşturularak başlarında hocalar bulunmak suretiyle halkın tepeden tırnağa muayene edilmesinin gerekliliğine de dikkat çeker. Nusret Efendi’den sonra söz alan Lazistan Mebusu Abidin Bey, “*Allah böyle hocaları çoğaltmalı*” diyerek kendisine destek verir. Nusret Efendi, din ile tıbbın birleştiği gün, ülkede frenginin biteceğine olan inancını dile getirerek kürsüden ayrılır.¹¹³⁹

Ergani Mebusu Emin Bey de kadın ve erkek herkesin evlilikten önce muayene olmasının iyi olacağı düşüncesine katılır. Ancak kendisi halktan ücret alınmasına karşı çıkar ve tedavinin ücretsiz olmasını talep eder. Sıhhiye Vekili Adnan Bey, muayenede ilk defada ücret alınmadığını söyler. Bunun üzerine Emin Bey de Ankara kadısının yanındayken Yozgat ahalisinden Mehmet Ağa adında birinin kadının yanına geldiğini ve Sıhhiye Müdürünün kızını muayene etmesi karşılığında iki defa 375, üçüncü defa da 400

¹¹³⁸ TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 44-45.

¹¹³⁹ TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 45.

kuruş aldığını söylediğini ifade eder. Emin Bey, halkın muayeneye maddi gücünün yetmeyeceğini belirtir ve muayenenin ücretsiz yapılmasında ısrarcı olur. Ardından söz alan İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey ise Konya Mebusu Vehbi Efendi ile Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin evlilik öncesi herkesin muayene edilmesinin mümkün olmadığı şeklindeki görüşlerine katılmadığını bildirir. Aynı zamanda Ergani Mebusu Emin Bey'in muayeneden ücret alındığı iddiasını da gerçekçi bulmaz. Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı da, evlenecek erkeğin henüz kendi eşinin mahrem yerlerini görmeden başkasının görmesinin uygun olmadığını dile getirir ve kadınların muayene edilmesi fikrine karşı çıkar. Batum Mebusu Ali Rıza Efendi, Süleyman Sırrı'ya destek verirken Operatör Emin Bey, kadınların muayene edilmemesi düşüncesine katılmaz. Bu defa Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi, söz alarak erkek ve kadınların tedavi edilmesinin dinen de emredildiğini belirtir ancak bakire kızların muayene edilmemesini teklif eder.¹¹⁴⁰

Bu arada tartışmaya Malatya Mebusu Feyzi Efendi de katılır. Erkeklerle birlikte kızların da muayene edilmesi kararına katıldığını ifade eder. Vehbi Efendi'nin sözlerine itiraz ederek muayene için mesafenin bir engel teşkil etmediğini, kızlarını evermek için kırk kere şehre gidip gelen köylülerin muayene için de gidebileceklerini belirtir. Vehbi Efendi araya girerek “*Babası yok. Ne yapacaksın?*” sorusuna karşın meclisteki diğer mebuslar tarafından ret sesleri yükselir. Ardından söz alan Bolu Mebusu Doktor Fuat Bey, kanun teklifiyle ilgili şimdiye kadar iki meselenin olduğunu ve bu iki meselenin de birisinin kadınların muayenesi diğerinin de frenginin tedavisinden ibaret bulunduğunu dile getirir. Frenginin tedavisi meselesinde temel sorunun frengililerin doktora muayene olmamalarında görür. Bu nedenle frengililerin ancak nüfus sayımı ya da doktora gitmeye mecbur bırakma suretiyle belirlenebileceğini ifade eder. Kadınların muayenesi meselesinde de, köylerde aslında kadınların muayenesi konusunda taassubun olmadığını hatta Bolu ve Kastamonu'nun bu anlamda iyi birer örnek olduğunu söyler. Köylülerin muayeneye geldiğinin bununla birlikte asıl şehirlerde ve kasabalardaki halkın taassupla muayeneye gelmediğinin de altını çiziyordu. Maddenin kabul edilmesiyle muayene zorunlu olacağından şehirlerde ve kasabalardaki halkın muayeneye gitmesinin sağlanacağını söyleyerek sözlerine son verir.¹¹⁴¹

¹¹⁴⁰ TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 46-47.

¹¹⁴¹ TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 47-48.

Canik Mebusu Nafiz Bey söz alarak aslında evlilikten önce frengi muayenesi uygulamasının Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne konduğunu ancak halkın taassubu ve görevini layıkıyla yapmayan doktorlar yüzünden uygulanamadığını dile getirir ve beşinci maddenin tartışılmadan aynen kabul edilmesini talep eder. Yozgat Mebusu Hulusi Efendi ise maddenin aynen kabulü fikrine katılmaz. Frengili olmayanları muayeneye zorunlu tutmanın ve hele de bakire bir kızı erkek bir doktora göstermenin mümkün olamayacağını belirtir. Hulusi Efendi konuşmasının devamında ise bir babanın, frengili olup olmadığını tespit için muayeneye götürmesi durumunda kızını kimseyle evlendiremeyeceğini, kimsenin de frengili biriyle hiçbir zaman evlenmeyeceğini ifade eder. Bundan başka frengiye dair köylülerin bilgisizliğini köyde hoca ve mektep olmamasına bağlayarak köylüye bilgisiz demenin köylüden kaynaklanmadığını da ortaya koyar. Konuşmasının sonunda da kısaca frengili olmayanların muayene edilmemesini, eğer frengililerin muayene edilmesi isteniyorsa da caydırıcı cezalar vermenin daha uygun olduğunu söyler.¹¹⁴² Hemen sonra söz alan Konya Mebusu Ömer Vehbi de, Hulusi Efendi'nin sözlerine katılarak, frengili olmayanların muayene edilemeyeceğini, bu uygulamanın Kastamonu ve Bolu gibi frenginin yoğun olduğu yerlerde uygulanması gerektiğini açıkça ifade eder.¹¹⁴³ Bu sözlerle cevap vermek için söz alan Operatör Emin Bey, frenginin Konya'da, Kastamonu ve Bolu'ya oranla daha fazla olduğunu ve hiçbir yerin ayırt edilmeden her yerde frengi muayene ve tedavisinin yapılmasını önerir. Kızların da muayene edilmesinin zorunluluğunu dile getiren Emin Bey, frenginin halk tarafından söylenmesi ayıp bir hastalık olarak görüldüğü için kişinin frengili olup olmadığını anlamak için mutlak surette muayene edilmesinin şart olduğunu sözlerine ekler.¹¹⁴⁴

Ardından Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Efendi, beşinci maddenin tabip ve ebe bulunacak yerlerde evlilikten önce erkeklerin ve kadınların kendilerini muayene ettirmeleri, ebe yoksa sadece erkeklerin muayene edilmeleri şeklinde olmasını teklif eder. Erzurum Mebusu Salih ve Mersin Mebusu Yusuf Ziya Beyler de beşinci maddeyi belediye ve askeri tabip bulunan tüm kasaba ve köylerde bütün erkeklerin ücretsiz muayene edilmelerinin zorunlu olması ve erkeklerin ailelerinin de muayene edilmesi şeklinde sunar. Hemen söz alan Operatör Emin Bey, verilen tekliflerden frengi

¹¹⁴² TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 48-50.

¹¹⁴³ TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 50-51.

¹¹⁴⁴ TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 52-53.

muayenesinde temel meselenin bakire kızlar olduğunu söyleyerek bu meselenin bir kayıt düşülerek çözülebileceğini ve bakirelerin sadece boyun ve boğazlarına bakılabileceğini ortaya koyar. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey de bakire kızların erkek bir tabip tarafından muayene edilmesine karşı çıkarak sadece ebeler tarafından muayene edilmelerine dair bir teklif verir. Bu teklife Operatör Emin Bey, bir kişinin frengili olup olmadığını tabibin bile anlayamadığını, ebelerinse hiç anlayamayacağını söyleyerek itiraz eder. Tartışmalar sürerken Niğde Mebusu Mustafa Hilmi'nin evlilikten önce sadece şüpheli durumlarda tabip tarafından muayene teklifi gergin ortamı iyice hararetlendirir. Teklifin ardından yaptığı açıklamada bir kadının muayenesi sırasında kocasının tabibin odasının önünde ağladığını, neden ağladığını sorduğunda ise kocasının odayı işaret ettiğini söyleyerek kendisinin odaya baktığında tabibin kadını, bacaklarından yukarı kalkmış bir halde muayene ettiğini gördüğünü belirtir. O sırada mecliste o muayeneyi yapan tabibe yönelik kahrolsun sesleri yükselir. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey de, kadınların frengi muayenesinden hariç tutulmalarını belirterek beşinci maddenin ilgili komisyonlarca yeniden görüşülmesini teklif eder. Bunun üzerine beşinci maddenin görüşmeleri bir sonraki oturuma bırakılır.¹¹⁴⁵

Meclis içerisinde Şeriye, Sıhhiye ve Adliye encümenleri beşinci maddeyi görüştüktan sonra ilgili maddenin şu şekilde değiştirilmesi konusunda uzlaşırlar: Evlenecek tüm erkekler ile yanlarında bir mahreminin olması şartıyla kadınların tabip olan yerlerde muayene edilmesi zorunluydu. Sadece kızlar muayene edilemeyecekti. Evlilik raporları, herhangi bir tabip tarafından da verilebilecekti. Beşinci madde konusundaki bu uzlaş, TBMM'nin 28 Aralık 1920 tarihli ve 124. toplantısında görüşülür. Madde üzerine söz alan Erzincan Mebusu Osman Fevzi Efendi, kadınların bir kan örneği vermeleri şartıyla muayene edilmelerini talep eder. Eğer kanda frengi mikrobuna rastlanmazsa muayene edilmemesi gerektiğini söyler. Ayrıca hükümetin kadın tabipler yetiştirmesi gerektiğini, kadın tabipler yetiştirilene kadar da kadınlarda frengi olup olmadığına dair muayenenin ebeler tarafından yapılmasının daha uygun olduğunu belirtir. Cevap vermek üzere söz olan Operatör Emin Bey, hacısının da hocasının da bir taassup içerisinde olduğunu açıkça söyleyerek kendisinin encümenin verdiği karara dayanarak

¹¹⁴⁵ TBMM ZC, Yüz Yirmi İkinci İçtima, Birinci Celse, 26 Kânun-ı evvel 336, 54-56.

bakire kızların da muayeneye tabi tutulmasını kabul ettiğini dile getirir. Operatör Emin Bey'in bu sözlerine karşılık olarak hakaretler yükselince oturuma son verilir.¹¹⁴⁶

Beşinci madde tartışmaları, meclisin 1 Ocak 1921 tarihli 127. toplantısında da devam eder. Önce beşinci maddeye ilişkin bazı teklifler okunur. Meclisin Erzincan Mebusu Osman Fevzi ve Siirt Mebusu Mustafa Sabri gibi “hoca” mebusları, verdikleri tekliflerde bakire kızların muayene edilmemesini isterler. Bazı mebuslar da kadınların ebeler, erkeklerin tabipler tarafından muayene edilmesi teklifinde bulunurlar. Teklifler okunduktan sonra tartışmalar yeniden alevlenir. Mebuslar, beşinci madde üzerinde bir türlü uzlaşa sağlayamazlar. Canik Mebusu Nafiz Bey'in deyiimiyle, beşinci maddenin görüşmeleri o kadar çığırından çıkmıştı ki, maddenin hangi şekliyle kabul edileceği konusunda tüm mebuslar şaşırmişti. Tartışmalar ve teklifler sürerken Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in teklifi, nihayet tüm mebuslarca kabul görür. Hilmi Bey'in teklifine göre; evlilik öncesi sıhhi muayene işlemleri, vilayet ya da liva genel meclislerince düzenlenecek talimatlara göre uygulanacaktı. Bu teklif, okunduktan sonra mebusların oyuna sunulur ve neticede beşince madde türlü tartışma ve çekişmelerden sonra kabul edilir.¹¹⁴⁷

2.2.2.3. Diğer Maddelerin Görüşülmesi ve *Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun*'un Kabulü

Beşinci maddenin kabulünden sonra önce altıncı yani bütün frengililerin resmi sıhhi kurumlarda ücretsiz olarak tedavi edileceğine dair madde okunur. Operatör Emin Bey, bu maddeye resmi tabiplerin ibaresinin de eklenmesi ister ve altıncı madde Operatör Emin Bey'in önerdiği şekliyle kabul edilir. Ardından yedinci madde tekliflere sunulur. Bu maddeye göre; işbu kanun hükümlerine uymayanlara on liradan elli liraya kadar nakdi ceza verilecekti. Bu madde üzerine söz alan Tunalı Hilmi Bey, hapis cezanın olmamasını eleştirir. Nakdi cezanın parası olmayan fakir insanlar için zorlayıcı olacağını, zenginler içinse cezai nitelikte olmayacağını belirtir. Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey de Tunalı Hilmi Bey'e karşı çıkarak frengili birinin hapisle cezalandırılması durumunda başkalarına da hastalığını bulaştıracığını söyler. Neticede Tunalı Hilmi'nin teklifi kabul görmez.

¹¹⁴⁶ TBMM ZC, Yüz Yirmi Dördüncü İctima, Birinci Celse, 28 Kânun-ı evvel 336, 74-75.

¹¹⁴⁷ TBMM ZC, Yüz Yirmi Yedinci İctima, İkinci Celse, 28 Kânun-ı sâni 337, 130-137.

Sonrasında söz alan Karesi Mebusu Memet Vehbi kanun maddesine, işbu kanuna ve bu kanunla ilgili şuralarca yapılacak talimat ve kararlara göre, ibaresinin eklenmesini teklif eder. Bu teklif üzerine yedinci madde meclisten yeniden düzenlenmiş şekliyle geçer.¹¹⁴⁸

Aynı oturumda hemen sonra sekizinci madde görüşmelerine geçilir. Okunan sekizinci maddeye göre; frengili kişiler bir başkasına bilerek hastalıklarını bulaştırırlarsa altı aydan iki yıla kadar hapis ile yüz liradan beş yüz liraya kadar tazminat ile cezalandırılacaktı. Frengililerden alınan tazminat parası, frengi bulaştırılan kişiye verilecekti. Evli eşlerden biri diğerine bu hastalığı bulaştırırsa ceza üst sınırdan uygulanacaktı. Maddenin okunmasından sonra Tunalı Hilmi Bey, nakdi ceza miktarını az bularak üst sınırın iki bin beş yüz liraya çıkarılmasını önerir. Ancak bu öneri meclisteki mebuslarca kabul görmez. Bu maddede yer alan iki cezanın birden verilmesinin ağır olduğunu belirten Karesi Mebusu Vehbi Efendi, nakdi ceza ile hapis cezası arasına “veya” konulmasını teklif eder ve bu teklif mebuslarca uygun bulunarak kabul edilir. Sonrasında maddenin görüşmelerine sonra devam edilmek kaydıyla oturum tatil edilir.¹¹⁴⁹

Meclisin 5 Şubat 1921 tarihli 145. Toplantısı, kanunun kabul edilmesi açısından önemlidir. Toplantının ilk oturumunda önce ilgili kanunun sekizinci maddesi görüşmeleri kaldığı yerden devam eder. İlk başta madde yeniden okunur ardından teklifler ve görüşler sunulur. Madde okunduktan sonra söz alan Konya Mebusu Musa Kazım Bey, nakdi cezanın fakir vatandaşlar tarafından ödenemeyeceğini, maddi yetersizliği yüzünden bir insanın hapis yatmasının uygun olmadığını iddia ederek elli liradan yirmi liraya hatta on liraya indirilmesini teklif eder. Musa Kazım Bey’in bu sözlerine karşı çıkan Tunalı Hilmi Bey de tam aksine ceza miktarının 360 liraya çıkarılmasını ister.¹¹⁵⁰

Tokat Mebusu Rıfat Bey maddenin farklı bir yönünü ortaya koyarak fuhuş yapan bazı kadınların bu maddeyi kullanarak temiz insanlara iftira atıp onları lekeleyebileceklerini ve bu sebeple maddenin tamamen kaldırılmasını talep eder. Kastamonu Mebusu Suat Bey ise frengiyi bilerek bir başkasına bulaştıranların cezalandırılması gerektiğini, bunun Prusyalılar tarafından da uygulandığını öne sürerek maddenin gerekliliğinden bahseder. Konya Mebusu Ömer Vehbi Efendi de bir kişinin

¹¹⁴⁸ TBMM ZC, Yüz Yirmi Yedinci İçtima, İkinci Celse, 28 Kânun-ı sâni 337, 138-140.

¹¹⁴⁹ TBMM ZC, Yüz Yirmi Yedinci İçtima, İkinci Celse, 28 Kânun-ı sâni 337, 140-144.

¹¹⁵⁰ TBMM ZC, Yüz Kırk Beşinci İçtima, Birinci Celse, 5 Şubat 337, 99.

başka bir kişiye frengi bulaştırdığının nasıl ispat edileceğini sorarak bu maddenin türlü problemlere hatta eşler arasında nefrete neden olacağından dolayı kaldırılmasını ister. Bu sözlere karşılık olarak Operatör Emin Bey, hastalıklı kadınların zaten kayıt altında olduğunu eğer frengiliyse çalışmasına izin verilmediğini belirterek frengi bulaştırması durumunda bu tür kadınlara ceza verilmesinin oldukça gerekli olduğu fikrini savunur. Ayrıca evlilikten önce muayene sırasında vatandaşlar tarafından bazı hilelerin yapıldığından bahsederek sağlam birini kendi yerine muayene ettirip sıhhat raporu alanları ve bu şekilde hastalıklarını eşlerine bulaştıranlara tanık olduğunu anlatarak bu kişilere kesinlikle ceza verilmesini istediğini açıklar. Bolu Mebusu Doktor Fuat Bey de Kırkkilise (Kırklareli)’de hükümet tabibiyken başından geçen bir olayı anlatarak frengi bulaştıran kişilere ceza vermenin mutlak surette kanunlaşmasını savunur. Yaşadığı olaya göre; kendisine başvuran bir kadını muayene eder ve frengi teşhisi koyar. Kadına da frengiyi nereden aldığını sorar. Kadın verdiği cevapta eşinin askerde şehit olduğunu, Nuri adında birinin kendisini kandırarak temasta bulunup frengi bulaştırdığını itiraf eder. Bunun üzerine Fuat Bey, adı geçen Nuri’yi makamına çağırır ve niçin kadına frengi bulaştırdığını sorar. Bu soru üzerine Nuri, nefesine uyduğunu, kendisine hâkim olamadığını belirtir. Fuat Bey, adama ceza vermek ister fakat kanunda bir hüküm olmadığı için veremez. Nuri, başka kadınlara da frengi aşılar. Bununla da kalmaz sıhhi rapor almak kaydıyla evlendiği ortaya çıkar. Fuat Bey, burada evlilik öncesi sıhhat raporunun resmi tabiplerce verilmesi görüşündedir. Ona göre; Nuri gibi bu türden insanlar “*Evinde gül gibi kadını dururken ahırda pis kadınlarla temasta bulunuyorlar*” idi. Doktorların sıhhi rapor vermekteki suiistimallerine de değinen Fuat Bey, frengili olan bir şahsa evlenmesi için sıhhi rapor verenlerin cezalandırıldıklarını bu cezalandırmanın da Ceza Kanunu’na göre yapıldığını vurgular.¹¹⁵¹

Kütahya Mebusu Cemil Bey ise umumhanedeki kadınlara frengi bulaştıran erkeklerin durumunu sorar. Fuat Bey de cevap olarak bu gibilerin de mahkeme sonucunda cezalandırılabilirliğini dile getirir. Bu maddenin tamamen kaldırılmasına dair tartışmalar sürerken Canik Mebusu Ahmet Nafiz Bey, kanunu uygulayabilmek için verdiği önergede sekizinci maddenin sonuna evli kişilerin şikâyetinin şart olması ibaresinin eklenmesini önerir. Teklif kabul edilerek yürürlüğe girer. Ardından dokuzuncu madde, frengilileri

¹¹⁵¹ TBMM ZC, Yüz Kırk Beşinci İçtima, Birinci Celse, 5 Şubat 337, 99-103.

tedavi eden mutatabbiplerin yani sahte doktorların iki aydan iki yıla kadar hapis ve elli liradan yüz liraya kadar para cezasına çarptırılması şeklinde oylanarak hemen kabul edilir. Ardından görevini layıkıyla yapmayan doktorlara üç aydan iki yıla kadar hapis ve geçici olarak makam ve görevlerinden el çektirme cezasına dair onuncu madde oylanarak geçirilir. Kanunu yürürlüğe girmesi hakkındaki on birinci ve on ikinci maddeler de görüşülerek mecliste kabul edilir.¹¹⁵²

Toplamda 12 maddeden oluşan kanun bu şekilde 5 Şubat 1921 tarihinde mecliste kabul edildikten sonra aynı şekliyle 90 numaralı ve *Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun* adıyla 7 Mart 1921 tarihinde *Ceride-i Resmiye*'de yayınlanarak yürürlüğe girer.¹¹⁵³ Kanun, yürürlüğe girdikten bir süre sonra basında da duyurulur. *Vakit*, 24 Şubat 1921 tarihli haberinde Ankara meclisinin her frengilinin kendisini istediği bir tabibe tedavi ettirmek zorunda olduğuna dair bir kanun çıkarttığını sütunlarına taşır.¹¹⁵⁴ Daha sonra *Akşam* ve *İleri*, gazete sayfalarında TBMM'nin frengiyle mücadele etmek amacıyla yürürlüğe koyduğu bu kanunun tam metnine yer verir. Bu bir çeşit İstanbul halkını bu kanunun bütün maddelerinden haberdar etme amacını taşır.¹¹⁵⁵ Kanun, 1923 yılının sonlarına kadar TBMM'nin hâkim olduğu Anadolu vilayetlerinde uygulanır. Kanunun İstanbul'da uygulanması ise İtilaf Güçlerinin İstanbul'u terk etmesiyle aynı tarihlerde gerçekleşir.¹¹⁵⁶

¹¹⁵² TBMM ZC, Yüz Kırk Beşinci İçtima, Birinci ve İkinci Celse, 5 Şubat 337, 103-106.

¹¹⁵³ “Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun”, *Ceride-i Resmiye*, Sene: 1, Numero: 5, 7 Mart 337/7 Mart 1921, 6-7; “Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası (Birinci İntihap Devresi)*, Cild: 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1341-1925; Tevfik Tarık, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Neşrolunan Adli Kanunlar*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1338-1341, 43-45; Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008, 32-33; İnci Hot, “Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, XII/1, Şubat 2004, 39.

¹¹⁵⁴ “Frengililer”, *Vakit*, 24 Şubat 1337/24 Şubat 1921.

¹¹⁵⁵ “Anadolu ve Frengi”, *Akşam*, 19 Mart 1337/19 Mart 1921; “Anadolu’da Kabul Edilmiş Olan Emraz-ı Zühreviye Kanununun Sureti”, *İleri*, 9 Nisan 1337/9 Nisan 1921.

¹¹⁵⁶ Daha önce benzerine rastlanmayacak şekilde *Akşam*’ın 16 Aralık 1922 tarihli sayısında kimliği belirsiz bir kişinin, Dolapdere’de oturan Paçavracı Nur’un kızı Hüsnüye’ye, kızın annesi Habibe Hanım’ın evde olmadığı bir sırada temasla frengi bulaştırdığı anlaşılmış ve ilgili kişi tutuklanmıştı. “Frengi Telkih Etmiş”, *Akşam*, 16 Kânun-ı evvel 1338/16 Aralık 1922. Böyle bir olayın özellikle TBMM’nin İstanbul’da hâkimiyetini kurmasından sonra gerçekleşmesi, TBMM’nin 5 Şubat 1921 tarihinde çıkarttığı Frenginin Men-i Tahdid ve Sirayetine Dair Kanun’un İstanbul’da da uygulanmaya başladığı izlenimini vermekteydi. Ancak *Akşam*’ın 7 Ocak 1923 tarihli bir haberine göre, frenginin önüne geçmek için Sıhhiye Vekâletinin oldukça önemli kanunları olduğundan bahsedilerek bu kanunların henüz İstanbul’da uygulanmaya başlanmadığı ifade edilmisti. “Fuhuş ve Emraz-ı Zühreviye”, *Akşam*, 7 Kânun-ı sâni 1339/7 Ocak 1923.

2.2.2.4. Kanunun Kabulünden Sonra Frengiyle Mücadeleye Dair Gelişmeler

TBMM Hükümeti Sıhhiye Vekâleti, nüfusun azalmakta olduğunu gözlemlemişti. Bu nedenle çeşitli araştırmalarda bulunarak milletin sağlık durumunun iyileşmesi için pek çok önlemler düşünmekteydi. Nüfusun azalmasındaki temel sebeplerden biri de yaş sınırı aranmaksızın gerçekleşen evliliklerdi. Sıhhiye Vekâleti bir süre önce evlilikten önce sıhhi muayene şartını getirerek ilk adımı atmıştı. Ayrıca evlilikte yaş sınırı aranması için bir kanun teklifi hazırlamış ve teklifi meclise sunmuştu. Teklifin gerekçesi ise Osmanlı memleketi dâhilinde frengi hastalığından ahaliyi korumaktı. Teklifte on sene önce nikâhtan önce sıhhi muayene uygulamasının hükümet tarafından yürürlüğe girdiği ancak halkın buna iyi bir gözle bakmadığı, hatta meşihat tarafından bunun kaldırılmasının önerildiği ifade edilmişti. Teklife göre, muayene sonucunda frengililerin evlenmesine izin verilmemekte, frengililer hastalıklarından bir an önce kurtulup evlenmek için tedavi olunmakta ve bu şekilde frenginin bulaşmasına değil sınırlandırılmasına sebep olunmaktaydı. Bu uygulamadan dolayı frenginin bir yıl öncesine göre azalmakta olduğu belirtilmişti. Evlilikte yaş sınırı olmamasının frengili olup da evlenenlerden daha çok zararları olduğu ifade ediliyordu. Bu meselenin Anadolu’da yaygın olduğu söylenerek 40-45 yaşlarında bir ihtiyarın 10-12 yaşlarında bir kızla, 18-20 yaşlarında bir genç kızın henüz buluş çağına ermemiş bir çocukla evlendirildiğine dikkat çekiliyordu. Kanun taslağı ise şöyle idi: “*Madde 1- Asgari sinn-i tehhül erkeklerde on sekiz ve kadınlarda on altı olmak üzere kabul edilmiştir. Madde 2- Bu kanun icrasına Dâhiliye, Adliye ve Sıhhiye Vekâletleri memurdur.*”. Kanunun yakın bir zamanda müzakere edileceği ifade ediliyordu.¹¹⁵⁷

Sıhhiye Vekili Doktor Rıza Nur Bey basına verdiği bir demeçte Anadolu’nun sıhhi durumunun memnun edici olduğunu, bulaşıcı hastalıklar olsa da birçoğundan memleketin temizlendiğini, nüfusun azalması meselesini çözmek içinse halkın refahının ve sıhhatinin iyi olması gerektiğini belirtmişti.¹¹⁵⁸

TBMM Reisi Mustafa Kemal, 1 Mart 1923 tarihinde meclisin dördüncü toplantı yılının açılış konuşmasında ülkenin siyasi, askeri, mali, iktisadi, sosyal ve sağlık durumuna yönelik önemli bilgiler vermişti. Ona göre, sağlık politikasının temelinde salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele yer alıyordu. Alınan önlemler sayesinde çiçek

¹¹⁵⁷ “İzdivaçlar İçin Proje”, *Akşam*, 5 Şubat 1338/5 Şubat 1922.

¹¹⁵⁸ “Rıza Nur Bey’in Ankara Muhabirimize Beyanatı”, *Akşam*, 7 Mart 1338/7 Mart 1922.

ve lekeli humma (tifüs) gibi hastalıkların önüne geçildiğini belirterek ülkenin düşman tarafından harabeye çevrildiği, halkın yoksulluk içinde kıvrandığı ve ülkenin her yerinden göçlerin olduğu bir dönemde salgın hastalıkların pekâlâ görülebileceğini ancak alınan önlemlerle hastalıkların önüne geçilmesinin de bir başarı olduğuna dikkat çekiyordu. Sıtma ve vereme değinen Mustafa Kemal Paşa, daha sonra frengi ile mücadelenin de devam ettiğini belirtmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, bir memleketin en hayati meselesi nüfus meselesiydi. Çünkü nüfus, bir memleketin askeri, siyasi ve sağlık politikalarında oldukça önem arz etmekteydi. Nüfus meselesi tam anlamıyla çözülmek isteniyorsa bu, nüfus istatistiklerini düzenli olarak tutmaktan geçiyordu. Böylece nüfusun azaldığı veya arttığı görülebilecek ve bu sayede hangi önlemler alınması gerektiği daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilecekti.¹¹⁵⁹

TBMM'nin frengiyle mücadele konusundaki önemli girişimlerinden biri de sahte frengi ilacına yönelik aldığı önlemdi. Sıklıkla rastlanan neosalvarsan kıtlığı, piyasada bu ilacın taklitlerinin yapılmasına sebep olmuştu. 14 Temmuz 1923 tarihli bir belgeye göre, Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, sahte neosalvarsanların insan sağlığına oldukça zararlı olduğu gerekçesiyle bu ilacın gümrüklere girişi sırasında gümrük memurları ve kimyagerler tarafından sahte olup olmadığına yönelik gerekli önlemlerin alınmasını ve ondan sonra yurt içine sokulması gerektiğini bildirmişti.¹¹⁶⁰

2.3. MÜTAREKE'DEN CUMHURİYET'E TÜRK ORDUSUNDA FRENGİ

2.3.1. Ordu İçerisinde Frengi ve Frengiye Karşı Yürürlüğe Konulan Bazı Uygulamalar

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ordudaki askerlerin terhis edilip memleketlerine geri döndüklerinden ve bu nedenle frengili olanların gittikleri yerde hastalıklarını başkalarına bulaştırdıklarından yukarıdaki bölümlerde bahsedilmişti.¹¹⁶¹ Frengi, ordu içerisinde mütarekeden sonra da sıklıkla görüldü. Özellikle Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları

¹¹⁵⁹ “Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisinde İrad Ettikleri Tarihi Nutkun Metni”, *Akşam*, 4 Mart 1339/4 Mart 1923.

¹¹⁶⁰ BOA, TS. MA.e/1398-63.

¹¹⁶¹ Dönemin genel kanısı, frenginin özellikle Galiçya ve Romanya cephelerindeki Türk askerlerin memlekete dönmesiyle yaygınlaştığı idi. “Frenginin Önüne Nasıl Geçilebilir?”, *Sabah*, 16 Ağustos 1335/16 Ağustos 1919.

öncülüğünde başlayan Milli Mücadele esnasında gerek I. Dünya Savaşı'ndan arta kalan birlikler içerisinde gerekse sonradan oluşturulan birliklerde frengi vakaları yaygınlaşmaya devam etti. Frengi vakaları artınca bazı önlemler alınmak zorunda kalındı. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi İkinci Şubesinden gönderilen 26 Kasım 1919 tarihli resmi bir yazıda, memlekette bazı şarlatan zührevi hastalıklar hatiplerinin halkı ve askerleri kandırdıkları anlaşıldığından bu gibilerin durdurularak isimlerinin ve ikametlerinin Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bildirilmesi emredilmiştir.¹¹⁶²

Diyarbakır'da 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Bey'den 5. Fırka Kumandanlığına çekilen Nisan 1919 tarihli telgrafta bir ay zarfında zührevi hastalıklardan dolayı 32 askerin hastaneye yatırıldığı ifade ediliyordu. Yazıda bu durumun bölgede bulunan umumhanelerden kaynaklandığı ve buraların teftiş edileceği de bildiriliyordu.¹¹⁶³

Frengi ve diğer zührevi hastalıkların görüldüğü ve mücadele edildiği bir başka yer de, Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlığıydı. 3. Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne 1919 yılında gönderdiği yazısında zührevi hastalıkların fenalıklarını ve sonuçlarını askerlere ve halka göstermek istediğini belirtiyor ve bunun için zührevi hastalıklarla ilgili levhaların gönderilmesini talep ediyordu.¹¹⁶⁴ 3. Kolordu Kumandanlığından 3. Kolordu Topçu Alay Kumandanlığına gönderilen 17 Ağustos 1920 tarihli bir telgrafta ise hastanelerin aşırı kalabalıklaşmasını engellemek ve kıtalarınca hizmetlerinden faydalanabilmek için frengili askerlerin ayakta tedavisinin uygun görüldüğü bildiriliyordu. Bu gibi frengili askerlerin eline birer tedavi defteri verilerek gerekli tedavileri hastaneye yatırılmadan gerçekleştirilecekti. Kıtaat kumandanları bu şekilde tedavi edilecek frengilileri belirli zamanlarda hastaneye gönderecek ve bu gibiler tedavileri müddetince dışarıya memur edilmeyecekti. Frengili askerler için hastane ayrıca bir defter tutacak ve tedavi ettiği frengili askerlerin miktarını her ay bitiminde ilgili kolorduya bildirecekti. Bu askerlerin düzenli olarak sevk ve tedavisinden kıta kumandanları sorumlu olacaktı.¹¹⁶⁵

Frenginin Milli Mücadele döneminde Doğu Cephesi'nde de bir hayli fazla olduğu anlaşıyordu. V. Kafkas Fırkası Kumandanlığından Amasya Gümüşhacıköy'deki Topçu

¹¹⁶² İSH, Kutu: 225, Gömlek: 204, Belge No: 204-1.

¹¹⁶³ İSH, Kutu: 400, Gömlek: 166, Belge No: 166-1.

¹¹⁶⁴ KA, Belge No: 996/32.

¹¹⁶⁵ İSH, Kutu: 480, Gömlek: 115, Belge No: 115-1.

Alay Kumandanlığına çekilen 21 Haziran 1919 tarihli telgrafta, günlük jurnallerde asker ve subayların çoğunda frengi ve belsoğukluğu görüldüğü bildirilmekteydi. Bu nedenle zaten az olan tabur mevcudunun bir derece daha azalacağından endişe edilmekteydi. Telgrafta ayrıca bu gibi asker ve subayın ömrü boyunca bu illetlerden muzdarip olacaklarından bahisle fahişelerin bölgeye girmesinin yasaklanması, askerlerin bu gibi fahişelerin mahalline sokulmasına izin verilmemesi ve fahişelerin seyyar ya da mülki tabiplerce muayenelerinin yaptırılması önemle tavsiye ediliyordu.¹¹⁶⁶

Frengili amele taburları uygulamasının savaştan sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Ordu Dairesi İkmal Şubesinden Sıhhiye Dairesine gönderilen 28 Eylül 1920 tarihli bir telgrafta, savaş sonrasında frengi bölüklerinin oluşturulduğundan bahsedilmekteydi. Telgrafta frengi bölüklerinden hiç faydalanılmadığı dile getirilerek bu bölüklerin birer “*hastahane daha doğrusu bir istirahatthane haline inkılap eylediği*” açıkça ifade edilmişti. Frengili olup hastalığı iyileşen, salim askerlerden dahi bataryalar inşaatında “*adeta amele efradı*” gibi istifade edilemediği de vurgulanmıştı.¹¹⁶⁷ Yazının devamında frengili askerlerin köylülerle temas kurabilecekleri dikkate alınarak bu gibi kişilerin tedaviye gönderilmeleri bildirilmiş ancak sağlam olanların da kıtaları denetiminde temasta bulundurulmamaları gerektiği ifade edilmişti.¹¹⁶⁸

Frengili olup da frenginin bulaşma devresinde olmayan askerlerin geri hizmetlerde çalıştırılmaya devam ettiği görülmektedir. V. Kafkas Fırkası Kumandanlığından III. Kolordu Kumandanlığına gönderilen 2 Eylül 1920 tarihli bir telgrafta fırka içerisinde bulunan ve bulaşma devresinde olmayan frengili askerlerden faydalanılması gerektiği belirtilmişti. Yazının devamında bu gibi askerlerin fırka içerisine kurulan hizmet kıtasına dâhil olması ve ambarlarda ve ahır inşaatında çalıştırılmaları istenmişti.¹¹⁶⁹

Milli Mücadele döneminde de kıta içerisindeki frengili askerlerin tedavilerinin çeşitli şekillerde yaptırıldığı hatta bunların frengili olup olmadıklarının künyelerine yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Niğde Ahz-ı Asker Şubesinden Ulukışla Ahz-ı Asker Şubesine yazılan 24 Ocak 1921 tarihli telgrafta muayene sonucunda künyelerinde

¹¹⁶⁶ İSH, Kutu: 483, Gömlek: 98, Belge No: 98-1.

¹¹⁶⁷ İSH, Kutu: 494, Gömlek: 23, Belge No: 23-1.

¹¹⁶⁸ İSH, Kutu: 494, Gömlek: 23, Belge No: 23-2.

¹¹⁶⁹ İSH, Kutu: 824, Gömlek: 79, Belge No: 79-1.

frengili olduğu kaydı bulunan askerlerin künyelerinin kaza hükümet tabibi tarafından talep edilmesi durumunda gönderilmesi gerektiği bildirilmişti.¹¹⁷⁰

Milli Mücadele döneminde frengili efradın tedavisi ve askere alınmasıyla ilgili en kapsamlı düzenleme, 1922 yılı içerisinde yapıldı. Bu düzenleme, Erkan-ı Harbiye Riyasetinden kumandan adına Miralay Abdurrahman tarafından kolordulara gönderilen 25 Mart 1922 tarihli “*emr-i yevmi*” ile gerçekleştirildi. Buna göre; askerlerin, uygunsuz kadınlarla temasta bulunarak frengi ve belsoğukluğu gibi hastalıklara yakalandıklarının muayene sonucunda anlaşıldığı belirtiliyordu. Askerlerin sağlığının korunması için 5 maddeden oluşan şu kararların alındığı ifade ediliyordu: Her ay yapılacak olan genel muayeneler ihmal edilmeyecek ve istisnasız bütün askerler muayeneden geçirilecekti. Muayene neticesinde zührevi hastalıklardan birine yakalandığı anlaşılan askerlerin hastalığı ne zaman, nasıl ve kimle temas ederek kaptıkları ilgili kıta tabibi tarafından künyelerine yazılacaktı. Bu şekilde askerlerin iskân edildiği yerlerde bulunan ve hastalıklı olduğu anlaşılan fahişelerin bölgeden temizlenmesi için kıta kumandanları tarafından mahalli hükümetler nezdinde girişimlerde bulunulacaktı. Askerlerin bu gibi kadınlarla temasının önüne geçmek için gerekli önlemler alınacaktı. Hastalıklı askerler tedaviye tabi tutulacaklardı. Frengi ve belsoğukluğu gibi hastalığa yakalananlara kıtaları tabipleri tarafından hastalıkları hakkında anlayabilecekleri bir dille nasihatlerde bulunulacaktı.¹¹⁷¹

28 Mayıs 1921 tarihinde Niğde Ahz-ı Asker Şubesinde Ulukışla Ahz-ı Asker Şubesine gönderilen yazıda, frengili askerlerin memleketlerinde tedavi edilmelerinin uygun olduğu ancak bu gibi askerlerin bulundukları bölgedeki askeri hastanelerde tedavi edilmelerinin daha uygun olacağına dair Müdafaa-ı Milliye Vekâletinin 9 Mayıs 1921 tarihli yazısının tebliğ edildiği bildirilmişti.¹¹⁷²

Bazı belgelerden frengili taburlarından haberdar olunmadığı, bu nedenle frengili taburu adı altında sevk edilen askerlerin nerede hizmet edeceklerinin bilinmediği anlaşılmaktaydı. Bu konuda Konya Askeri Sevk Komisyonundan Konya Menzil Mıntıka Müfettişliğine yazılan 13 Aralık 1922 tarihli yazıda, frengili taburlarda görev alacak askerlerin düzenlenerek komisyona gönderilenlerin nereye sevk edilecekleri

¹¹⁷⁰ İSH, Kutu: 1076, Gömlek: 201, Belge No: 201-1.

¹¹⁷¹ İSH, Kutu: 1509, Gömlek: 79, Belge No: 79-1.

¹¹⁷² İSH, Kutu: 1131, Gömlek: 27, Belge No: 27-1.

soruluyordu.¹¹⁷³ Bunun üzerine Konya Menzil Müfettişliği de 14 Aralık 1922 tarihinde IV. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Riyasetine yazdığı telde frengili taburları hakkında bir bilgi olmadığı için bu gibilerin nerede hizmet edeceklerine dair bilgi istenmişti.¹¹⁷⁴ Bu istek üzerine IV. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Riyaseti, 24 Aralık 1922 tarihinde Konya Mıntıka Müfettişliğine cevabi yazı göndererek, frengili askerlerin sevk şekilleri hakkında yapılacak işlem ve önlemlere dair Müdafaa-ı Milliye Vekâletinden gönderilen 29 Haziran 1922 tarih ve 16624 numarolu yazıyı ekte sunmuştu.¹¹⁷⁵ Ekte sunulan ve “*Müdafaa-ı Milliye Vekâlet-i Celilesinin 24/6/38 Tarih ve 9085 Numerolu Telgrafname Suretidir*” başlığını taşıyan frengili askerlerin sevk ve tedavi şekilleri hakkındaki telgraf şöyle idi:

*“1-Frengi ile malul efradın suret-i şekl ve istihdamları hakkında mukarrerat-ı esasiye ittihaz olunmaktadır. Bu babda tebligat ifasına değin açık frengili olduğu tebeyyün eden kura ve ikmal efradı en yakın askeri veya mülki hastahanelerine izam kılınarak bit-tedavi yaraları kapandıktan sonra yedlerine verilecek hüviyet cüzdanlarına veya hastahanece verilecek varaka-ı resmiyeye şu devrede frengili olup şu tedavi yapılmış olduğu şerh verilerek bakiye-i tedavisi kıtasında ikmal edilmek üzere mahall-i mürettebine sevk olunacaktır. Ahz-ı asker şuebatıyla sevk komisyonlarında dahi bunların sevk muhtıralarındaki künyelerine frengili oldukları kaydı derç edilerek bu suretle son merhale-i müretteplerine kadar devr ve teslim olunacaklardır. Ahz-ı asker şuebatınca bu gibi efradın esas künye defterlerine frengili oldukları kayd ve işaret ettirilmesinin temini her halde lazım ve bu hususta son derece itina edilecektir. 2- 26/9/38 tarih ve heyetin 1/16624 numerosuyla aklama tebliğ olunmuştur.”*¹¹⁷⁶

Frengili askerlerin nasıl ve ne şekilde sevk ve tedavi edileceklerine dair sorular artınca bu defa 26 Aralık 1922 tarihinde hastanelere ve sevkıyat yerlerine bir yazı gönderilerek Müdafaa-ı Milliye Vekâletinin yukarıdaki yazısı tebliği edilmişti.¹¹⁷⁷

¹¹⁷³ İSH, Kutu: 1695, Gömlek: 6, Belge No: 6-1.

¹¹⁷⁴ İSH, Kutu: 1695, Gömlek: 6, Belge No: 6-2.

¹¹⁷⁵ İSH, Kutu: 1695, Gömlek: 6, Belge No: 6-3.

¹¹⁷⁶ İSH, Kutu: 1695, Gömlek: 6, Belge No: 6-4.

¹¹⁷⁷ İSH, Kutu: 1695, Gömlek: 6, Belge No: 6-5.

Frengi, ordu içerisindeki askerlere özellikle frengili kadınlardan bulaşmaktaydı. Bununla ilgili 13 Şubat 1922 tarihinde İzmit Mevkii Kumandanlığından İstasyon Hattı Komiserliği Vekâletine gönderilen yazıda, bazı fahişelerde frengi ve belsoğukluğu olduğu ve askerlerden bazılarının da bu gibi kadınlarla münasebet kurduğunun haber alındığı dile getirilmişti. Yazının devamında özellikle frenginin insanların hayatları üzerinde pek zararlı etkilere sahip bulunduğu ve tedavisinin uzun seneler sürdüğü ifade edilmişti. Yazıda frenginin insan nesline yıkıcı etkiler yaptığı üzerinde durularak askerlerin frengiye dair cehaletinden söz edilmişti. Askerlerin bu gibi yerlere gitmesine engel olunması ve askerlere frenginin şeri, ahlaki ve sıhhi zararlarının iyice ve daimî olarak anlatılması istenmişti.¹¹⁷⁸

Frengili askerlerin tedavilerini kolaylaştırmak ve aynı zamanda frengili askerlere dağıtılmak üzere Sıhhiye-i Askeriye Dairesi tarafından Şubat 1920 tarihinde Ordu Frengi Talimatnamesi namıyla bir risale kaleme alınmış ve bastırılmak üzere Matbaa-ı Askeriyeye gönderilmişti.¹¹⁷⁹ Toplam 9 sayfadan ve ek olarak frengi tedavi defteri örneğinden oluşan “*Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname*” özetle şöyleydi: “*İhtar*” kısmında talimatnamenin amacının frengili hastaları tedavi ve hastalığın başkasına bulaşması ve yayılmasını önlemek ve hastanın ordudan terhis edildikten sonra da tedavisini takip etmesine yardım ve memleketin sağlığını korumak olduğu ifade ediliyordu. Bunun için şu uyarılarda bulunulmuştu: Her frengiliye bu talimatnameden bir nüsha verilerek saklamaları için tembihte bulunulacaktı. Frengili hastayı tedavi eden tabip, her defasında hastadan talimatnameyi isteyecek ve her şırıngada talimatname sonundaki frengi tedavi defterinin özel hanesine şırınga tarihini yazarak imzalayacaktı. Tabip, hastanın kanında Wassermann testini uygulayacak ve testin pozitif veya negatif olduğunu kaydedecek, muayene tarihi ile beraber imzasını atacaktı. Hasta ordudan terhis edilirken talimatnamesi elinden alınmayacak ve düzenli olarak memleket tabibine başvurarak tedavisine devam etmesi gerektiği yönünde tavsiyeler de bulunulacaktı. Memleket tabibi orduda gerçekleştirilen tedavi miktarı ve derecesine göre hastanın tedavi sürecini takip edecekti.¹¹⁸⁰ Talimatnamenin sonraki sayfalarında frengi tedavisinin ne

¹¹⁷⁸ İSH, Kutu: 1700, Gömlek: 143, Belge No: 143-1.

¹¹⁷⁹ “Orduda Frengi Derdi”, *Alemdar*, 6 Şubat 1336/6 Şubat 1920; “Frengili Efradın Tedavisi”, *Tasvir-i Efkâr*, 6 Şubat 1336/6 Şubat 1920.

¹¹⁸⁰ *Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname-Frengi Tedavi Defteri*, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Tarafından Tertib ve Neşredilmiştir, 1336, 3.

şekilde yapıldığı anlatılmaktaydı. “*Neosalvarsan ve Cıva Şırıngaları İle Frenginin Tarz-ı Tedavisi*” başlığına göre; frengi teşhis edilir edilmez derhal tedaviye başlanmalıydı. Tedavi neosalvarsan ve cıva birlikte kullanılarak gerçekleştirilmeliydi. Bu iki şırınga birlikte kullanılacağından bazı hususlar dikkate alınmalıydı. Hastalığın ilk devresinde, neosalvarsan birinci gün, 0,45 santigram, sonrasında beşer gün aralıkla sırasıyla 0,60, 0,75 ve 0,90 santigram olarak damardan uygulanmalıydı. İlk neosalvarsan serisi dört şırıngadan ibaret olacaktı. Bünyesi zayıf olan frengililere 0,45 santigram yerine 0,30 santigram ile başlamak daha uygundu. Bu sebeple dört şırınga yerine 0,30, 0,45, 0,60, 0,75 ve 0,90 santigram miktarında olmak üzer beş neosalvarsan şırıngası yapılabilecekti.¹¹⁸¹

Cıva ise neosalvarsan günleri arasında birer hafta aralıkla sekiz defa iki adele arasına yapılmalıydı. Her şırıngada 0,05 ya da 0,10 santigram cıva kullanılmalıydı. İsteğe bağlı olarak kullanılan cıva birleşimi çözülmemiş olacağından sıvı olarak bulunan vazelinin içerisinde sadece yüzde birlik kısmı kullanılacaktı. Cıva şırıngaları düzenli olarak sekiz günde bir tekrar edilmeli ve kullanılırken fenni kurallara ve önlemlere dikkat edilmeliydi. Neosalvarsan ve cıvanın aynı güne denk gelmesi bir tehlike arz etmemektedir.¹¹⁸²

Tablo 2.3.1. Şırınga Günleri Cetveli¹¹⁸³

Birinci Ay Zarfında				İkinci Ay Zarfında			
Eyyam	Esami-i Deva	Eyyam	Esami-i Deva	Eyyam	Esami-i Deva	Eyyam	Esami-i Deva
1	Neosalvarsan	16	Neosalvarsan	1		16	
2	Cıva	17		2		17	
3		18	Cıva	3		18	
4		19		4	Cıva	19	
5		20		5		20	Cıva
6	Neosalvarsan	21	Neosalvarsan	6		21	
7		22		7		22	
8		23		8		23	
9		24		9		24	
10	Cıva	25		10		25	
11	Neosalvarsan	26	Cıva	11		26	
12		27		12	Cıva	27	
13		28		13		28	Cıva

¹¹⁸¹ *Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname*, 4.

¹¹⁸² *Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname*, 4-5.

¹¹⁸³ *Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname*, 6.

14		29		14		29	
15		30		15		30	

Yukarıdaki şırınga cetveli uygulandıktan sonra yeniden aynı miktarda ikinci seri neosalvarsan ve cıva uygulanacaktı. Bunun da bitimi halinde bir ay sonrasında mümkün olan yerlerde hastanın kanı alınarak Wassermann testi yapılmalıydı. Hastalığın ilk devresinde uygulandığı üzere ikinci seriden bir ay sonra yapılacak Wassermann testinde negatif sonuç alınması beklenen bir durumdu. Ancak bu kadar tedaviye rağmen hastalık iyileşmeyip sonucun yine pozitif olması halinde ikinci seriden iki ay sonra aynı miktarlarda bir üçüncü seri neosalvarsan ve cıva şırıngaları yapılacaktı. Test sonucu negatif olana kadar aynı şekilde tedaviye devam edilebilecekti.¹¹⁸⁴

Hastalığın ikinci ve üçüncü devrelerinde ise neosalvarsan tedavisinden en üst düzeyde faydalanılabilmesi için öncelikli olarak hastada çıkan frengi yaraları yok edilmeliydi. Aksi halde bu evrede uygulanacak neosalvarsandan bir fayda elde edilemeyecekti. Hastalığa sonradan yakalanan ve irsi frengililer için neosalvarsan yukarıda da ifade edilen şekilde gerçekleştirilmeliydi. Yine yukarıda açıklandığı üzere cıva tedavisi de tercihe bağlı olarak yapılabilirdi. İkinci devre frengisinde uygulanacak neosalvarsan hasta üzerinde şiddetli ağrılara neden olabilmekteydi. Talimatnamede de bu durum “*Herxheimer teamülü*” olarak belirtilmişti. Bunun önüne geçebilmek için neosalvarsan tedavisine başlamadan önce iki adet cıva şırıngası yapmak ve sonrasında neosalvarsan tedavisine başlamak tavsiye olunmaktaydı. İkinci devre frengi belirtileri ortadan kalkınca tedaviye ara verilmeliydi. Kıta tabipleri bu gibi hastalara her iki ayda bir defa bir ay müddetle dört şırınga cıva uygulamalıydı. Olağandışı durumlarda frenginin ikinci ve üçüncü evresinde cıva ve iyod potasyum, ordunun belirlediği bir usulle kullanılmalıydı. Her frengi tedavisinde, tedavinin etkisini anlamak veya tedavinin devam edip etmeyeceğine karar vermek için hastalara düzenli olarak Wassermann testi uygulanması da tavsiye edilmekteydi.¹¹⁸⁵

Talimatnamede “*Esna-yı Tedavide Nazar-ı Dikkate Alınacak Mevadd*” da belirlenmişti. Buna göre; neosalvarsan kalp, damar ve sinir hastalıklarında

¹¹⁸⁴ *Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname*, 6-7.

¹¹⁸⁵ *Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname*, 7-8.

kullanılmamalıydı. Cıva kullanılırken de, cıva şırıngasının ilk damlası şiddetli ağrı meydana getirir ve bu ağrı bacaklara doğru yayılırsa yanlış yere şırınga edildiği anlaşılmalıydı. Böylesi durumlarda iğne hemen dışarı çıkarılmalıydı. Cıva iğnesi yapıldıktan sonra usulen beklenmesi gereken iki üç saniyelik zaman içerisinde iğnenin ağzından kan gelirse şırınganın yanlışlıkla toplardamara batırıldığı anlaşılmalı ve derhal iğne dışarı çıkarılmalıydı. Cıva şırıngası dolayısıyla meydana gelecek gece ağrılarını hafifletmek için ilgili yere sıcak su ile ıslatılmış havlu konmalıydı. Eğer ağrılar yine geçmezse bu defada vazelinle parmak uçları kullanılarak hafifletici masaj yapılmalıydı. Şırıngadan bir gün önce hastanın sıcak bir hamama girmesi kendi açısından faydalı olabilirdi. Cıva tedavisine başlamadan önce hastanın idrarı tahlil edilmeliydi. Tahlil neticesinde albümine rastlanırsa bu kişinin frengili olduğu anlamına gelmeli ve böylece cıva tedavisi devam ettirilmeliydi. Bu tür hastalar, ayakta tedavi edilmemeli, yatırılarak tedavileri gerçekleştirilmeliydi. İdrar tahlili ise düzenli olarak yapılmalıydı. Hastada türlü olumsuz etkiler meydana geldiğinde cıva tedavisi böbrek hastalarına uygulandığı biçimde uygulanmalıydı. Ağrılar düzeldikten sonra cıva tedavisine devam edilebilirdi. Ağız bakımı yapılmalı, ağız hijyenik olarak yıkanmalıydı. Çürük dişler varsa çıkartılmalı ve hasta tedavi süresince sigara içmemeliydi. Şırınga yeriye iki kalça ortasının bir parmak yukarıydı. Kalçanın her iki tarafı da sırayla şırınga edilmeliydi. Şırınga yapılırken şırınga yapacak kişinin elleri ve kullanacağı aletler iyice temizlenmeliydi.¹¹⁸⁶

Talimatnamenin sonunda ise *Frengi Tedavi Defteri* yer almıştı. *Hastanın Hüviyeti* kısmında *muvaazzah kıta-ı askeriyesi, ismi, pederinin ismi, aile isim ve şöhreti, vilayeti, sancağı, kazası, nahiyesi, karyesi, hane numerosu, memleketindeki sanatı, tarih-i tevellüdü ve ahz-ı asker şubesi* gibi bilgilere yer verilmişti.¹¹⁸⁷

İstiklal Harbi Sıhhi Raporu'na göre, 1922 yılında Türk ordusunda frengili askerlerin gelişigüzel tedavi edildikleri, harcanan masrafın ve zahmetin boşa gittiği düşünülerek frengi mücadelesine önem verilmişti. Bunun üzerine orduda bulunan frengililerin tedavileri için terhislerinden sonra oluşturulacak tedavi bölgelerinden memleketlerindeki sıhhiye müdürlüklerine gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu konuda “*Frengili*

¹¹⁸⁶ *Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname*, 8-9.

¹¹⁸⁷ “*Hastanın Hüviyeti*”, *Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname-Frengi Tedavi Defteri*, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Tarafından Tertib ve Neşredilmiştir, 1336.

Kura ve İkmal Efradının Suret-i Ahz ve Sevki ile Orduda Frengililerin Suret-i Tedavileri” adıyla bir talimatname düzenlenerek uygulanmıştı.¹¹⁸⁸

2.3.2. Türk Ordusunda Frengili Sayılarına Dair Bir Veri: Samsun ve Çevresi Sahra Hastanesi Frengi İstatistik Defteri Örneği (1920-1923)

Milli Mücadele döneminde Türk ordusundaki frengili sayılarına ilişkin son derece önemli bilgileri içeren bir defter mevcuttur. Bu defter, Samsun ve Çevresi Sahra Hastanesi’ne ait, eşine son derece ender rastlanır ve hasta kayıtlarını içeren bir frengi istatistik defteridir.¹¹⁸⁹ “*Frengi İstatistik Defteri*” başlığını taşıyan defter toplamda 140 sayfadır ve Rumca boş bir defter üzerine tutulmuştur.¹¹⁹⁰ Her sayfa, hastaneye başvuran ilgili frengi hastasının *isim ve künyesi, girdiği tarih ve çıktığı tarih, teşhis ve araz ve mülahazat* şeklinde başlıklar halinde ayrılmıştır.¹¹⁹¹ Defterin tutulduğu tarih, içeriğinden de anlaşılmaktadır. Buna göre, ilk hastanın hastaneye girdiği tarih, defterin tutulmaya başlandığı tarih olarak göz önüne alınırsa bu tarih 21 Kânun-ı sâni 1336 yani 21 Ocak 1920’dir.¹¹⁹² Defterin bitiş tarihi ise son hastanın hastaneden taburcu edildiği tarih olarak kabul edilmelidir. Buna göre de defterin tutulduğu son tarih 2 Ağustos 1923’tü.¹¹⁹³

Defterde sadece hasta kayıtları değil doktorların frengi hastalarına dair müşahade notları da yer almaktadır. Örnek verilecek olursak 1317 yani 1901 doğumlu olan 1. Fırka Hücum Taburu 3. Alaydan Sivas’ın Eski Pazarcı köyünden Kara Ömeroğullarından Ali oğlu Ali’nin frengi teşhisiyle hastaneye yatırıldığı ve sonradan taburcu edildiği anlaşılmaktadır. Ali’ye, doktoru tarafından 0.30 gramlık cıva şırınga edilmişti. Ancak taburcu edildikten bir hafta sonra kollarında ve bacaklarında yaralar çıkmış ve bu defa çiçek teşhisiyle hastaneye yatırılmıştı. Ateşi 37.8 olan Ali Efendi’nin iki gün sonra ateşi 39.5’a yükselmişti. Sonraki dört gün ise ateşi 37-38 arasında seyretmişti. Doktorun notuna göre hasta da herhangi bir değişiklik olmamıştı. Bunun üzerine 3 Nisan 1923 tarihinde 0.45’lik neosalvarsan iki gün sonra da 0.10’luk safsafiyet-i zeybak yapılmıştı. Verilen cıva ve neosalvarsandan sonra hastanın şikâyetleri ortadan kalkmıştı. Bir hafta

¹¹⁸⁸ *İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (336-337-338 Mudanya Mütarekesine Kadar)*, İstanbul 1341, 23.

¹¹⁸⁹ “Frengi İstatistik Defteri”, BOA, SH. d/405-2.

¹¹⁹⁰ BOA, SH. d/405-2-72.

¹¹⁹¹ BOA, SH. d/405-3.

¹¹⁹² BOA, SH. d/405-3.

¹¹⁹³ BOA, SH. d/405-68.

sonra hasta tekrar zayıf düşmüş ve dizlerinden ağrı başladığından iyodür tedavisi uygulanmış ve sonra da Dâhiliye koğuşuna sevk edilmişti. Hasta düşkün olduğundan memleketine gönderilmişti. Doktor bu müşahede notunun altına 13 Nisan 1923 tarihini düşmüştü.¹¹⁹⁴

Hastanenin teftiş edildiğine dair de notlar keleme alınmıştı. 29 Kasım 1921 tarihinde Ordu Sıhhiye Reisi Kaymakam (Yarbay) Hüseyin Hüsnü Bey, hastaneyi teftiş etmiş ve frengilileri oldukça uzun tutmanın anlamsız olduğunu ve iyileşenlerin taburcu edilmesini emretmişti.¹¹⁹⁵

Defterde numaralandırılarak tutulan hasta kayıtlarına göre 1920-1923 yılları arasında hastanede toplam 1029 frengili tedavi edilmişti. Tedavi edilen frengili hastaların tedavisinde iyodür potasyum, 0.45'lik neosalvarsan, safsafiyet-i zeybak ve 0.10'luk cıva kullanılmıştı.¹¹⁹⁶ Hastaların tamamına yakını askerdi ve büyük kısmı *daül-efrenc-i sâni* yani frenginin insan vücuduna tamamen yayıldığı ve tedavisi zor olan ikinci devresine yakalanmıştı. Hastaneye yatan frengililerin memleketleri ise Giresun, Çarşamba, Ünye, Samsun, Ordu, Bafra, Terme, Fatsa, Tirebolu, Kavak, Gümüşhacıköy, Amasya, Mesudiye, Yenihan ve Konya gibi yerlerdi. Defterin son sayfasında hastaneye yatan frengililerin şehre göre yüzde kaç oldukları da hesaplanmıştı. Buna göre; frengi, Giresun'da yüzde 21, Çarşamba'da yüzde 15, Ünye'de yüzde 12, Samsun'da yüzde 10, Ordu'da yüzde 7, Bafra'da yüzde 6, Terme'de yüzde 6, Fatsa'da yüzde 5, Tirebolu'da yüzde 15, Kavak'ta yüzde 3, Gümüşhacıköy'de yüzde 2, Amasya'da yüzde 1, Mesudiye'de yüzde 1, Yenihan'da yüzde 1 ve Konya'da da yüzde 1 nispetindeydi. 400 frengiliden 23 tanesi *daül-efrenc-i sâlis* (üçüncü devre frengisi), 5 tanesi *şankıra-ı efrenci* (ilk devre frengisi)ne yakalanmıştı. Bir sene boyunca 540 frengili, 897 deri hastalığı, 76 belsoğukluğu olmak üzere toplamda 1513 hastanın tedavi edildiği belirtilmişti. Hastalar arasında sadece bir kişi vefat etmişti. 540 frengiliden 90'ı ikinci devre, 60'ı üçüncü devre tedavisi görmüştü.¹¹⁹⁷

¹¹⁹⁴ BOA, SH. d/405-70.

¹¹⁹⁵ BOA, SH. d/405-71.

¹¹⁹⁶ BOA, SH. d/405-68.

¹¹⁹⁷ BOA, SH. d/405-71.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ FRENGİ MÜCADELESİ (1923-1930)

3.1. CUMHURİYET DÖNEMİ SAĞLIK POLİTİKALARI İÇERİSİNDE FRENGİ İLE MÜCADELENİN YERİ

29 Ekim 1923 tarihinde kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık siyasetini belirleyen ve toplumun sağlıklı bireylerden oluşmasını hedefleyen Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine¹¹⁹⁸ bağlı olarak çalışan Sıhhiye Encümeni, 22 Aralık 1923'te memleketin sağlık siyasetini belirlemesi açısından önemli bir toplantı gerçekleştirdi. Alanında uzman doktorların katıldığı bu toplantıda Sıhhiye Vekili açıklama yapmış ve bir Meclis-i Sıhhi kurulması, sıhhiye memurlarını yetiştirecek mekteplerin açılmasıyla hastanelerin çoğaltılması, sivil tıbbiyenin *leyli* (yatılı) olması, ebe mektepleri kurulması, doğum ve ölüm istatistikleri teşkilatı yapılması gibi kararlar aldı. Bu encümen her hafta toplanacak ve bu kararların meclise giderek uygulamaya konulmasına çalışacaktı.¹¹⁹⁹

Yeni devletin sağlık politikalarının ne kadar önemli olduğunu frengi ve cilt hastalıkları uzmanı Doktor Hulusi Behçet, şöyle özetliyordu:

“Memleketimizde sıhhatin kadir ve kıymeti anlaşılmayınca ve sıhhat olmayınca her türlü mücadelede mağlup düşeceğimize hiç şüphe edilmemelidir. Galebe için sıhhi mücadeleler, bütün mücadelatın başında bulunması şarttır. Bu esas takviyeye sai müesseseler yıkılmamalı, bilakis tezyid etmeli ve mücadele anasırını yetiştirmelidir. Verem, sıtma, etfal, frengi

¹¹⁹⁸ Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları, Sıhhiye Vekâletinin kuruluşu ve işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Gürsel, *Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1920-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1998; Meliha Özpekcan, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Politikası (1923-1933)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1999; Ayhan Vergili, *Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011; Gürkan Tekin, *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011; Murat Arpacı, *Modernleşen Türkiye'de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Ojeni*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

¹¹⁹⁹ “Memleket Siyaset-i Sıhhiyesi”, *Vakit*, 23 Kânun-ı evvel 1339/23 Aralık 1923.

*mütehassısları çoğaldıkça işbu içtimai, milli sehpa-yı izmihlalin önüne geçilir. Köylüyü kurtardıkça, ziraatimiz inkişaf eder, sanatımız ilerler, iktisadiyatımız artar. Gürbüz bir millet olarak milli mefkûremizin tahakkukunu az zamanda iktitaf eyleriz.”*¹²⁰⁰

Hulusi Behçet Bey, frengiye dair verdiği bir radyo konuşmasında da frengiyle mücadelenin bir nüfus sorunu olduğundan bahsediyordu. Bir milletin sağlam ve kuvvetli olmasına yardım edilmek isteniyorsa frengiyle mücadele edilmesi gerekiyordu. Frengiden duyduğu en büyük endişenin ise kuşaktan kuşağa geçebilmesi olduğunu söylüyordu.¹²⁰¹

Doktor Ahmet Şükrü Bey de Vakıf'ın 6 Aralık 1924 tarihli sayısında “*Sıhhat-ı Umumiye'nin Vikayesine Doğru*” başlıklı yazısında şöyle diyordu:

*“Frengiden ve sıtmadan kırılmışız ve kırılıyoruz. Fakat bunu söylerken düşünmeliyiz ki Anadolu Türkünün nesli dört yüz senedir Yemen’de Rubülhali çölünde, Arnavutluk’ta ve Balkan’da yıllarca süren mahrumiyetlere, çetin kavgalara ve salgınlara kurban vermiştir. Saltanat idaresinin hodkâm, cahil, kör, mütegalib sistemi Anadolu sıhhatini bu hale soktu. Şimdi asar-ı kadimenin bataklıklarını, uzun harplerin sefaletini, açlığını, cehaletin, rakı ve frenginin, dinin safsata ve ananesinin emraz-ı mazarriyesini (?) bir hamlede üfleyip kurtaracak nefis-i halaskarı arıyoruz. Evvela insanın kıymet-i maddiye ve ehemmiyet-i iktisadiyesini tayin edecek refah-ı umumi, saniyen; yolları, uzayıp şehirleri ve insanları birbirlerine yaklaştıracak inşaat-ı azimedir. Sıhhi faaliyetlerin manası ve şümülü o kadar büyüktür ki bütün hükümet ve dâhili siyaset sistemi bu gayeye tevcih edilmeli ve sıhhat-ı umumiye yardımı olmalıdır.”*¹²⁰²

Yukarıdaki düşünceler doğrultusunda Cumhuriyet dönemi bürokrat ve doktorları, frengiyi sadece bir hastalık ve ırkın bozulmasına yönelik bir tehdit olarak değil, üstelik ülke nüfusunu azaltan bir faktör olarak görmüşlerdi. Bu dönem doktorlarından Mustafa

¹²⁰⁰ Doktor Hulusi Behçet, “Emraz-ı İçtimaiye Mücadelesi ve Tıp Fakültesi”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1341/21 Mart 1925.

¹²⁰¹ *Frengi, Niçin Ayıp Görülür?/Frengiyi, Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur?/Tabiatla Ayıp Denilen Hastalık Var mıdır?*, (Prof. Dr. Hulusi Behçet Tarafından 15 Şubat 1935’de İstanbul Radyosunda Verilen Konferans), İstanbul Türk Deri ve Zührevi Hastalıklar Kurumu Sosyal Çalışmalarından Sayı:1, 1935, 3-4.

¹²⁰² “Sıhhat-ı Umumiye'nin Vikayesine Doğru”, *Vakıf*, 6 Kânun-ı evvel 1340/6 Aralık 1924.

Hakkı Bey, “Nüfusumuzu Çoğaltmak İçin Ne Yapmalıyız?” başlıklı yazısında şimdiye kadar nüfusu artırmak için düşünülen yöntemlerin yanlış bir teşhis olduğundan bahsederek nüfusun azalmasındaki en önemli faktörlerden ilkinin hastalıklar olduğunu ifade etmişti. Mustafa Hakkı Bey, Türkiye’de çocuk ölümlerinin fazla olduğunu, çocuk ölümlerinin oranının Besim Ömer Paşa’nın tahminlerine göre binde sekiz yüz olduğunu ancak gerçek rakamların daha fazla çıkacağını düşündüğünü belirtmekteydi. Avrupa’ya oranla Türkiye’de daha fazla çocuk ölümünün olduğunu istatistiki veriler ışığında ortaya koyan Mustafa Hakkı Bey, çocuk ölümlerine sebep olan hastalıklardan bahsederek ilk olarak frengi hakkında şu açıklamalarda bulunuyordu:

“Profesör Düring Paşa ismini belki işitmişsinizdir. Bu zat, Von der Golç Paşa ile beraber memleketimize gelen frengi mütehassısı bir doktordu. Kastamonu vilayetinde frengi teşkilatını yapan, her kaza merkezinde bile bir frengi hastahanesi açan bu zattır. Düring vaktiyle Kastamonu, Ankara, Bursa vilayetlerinde dört sene müddet sıhhat-ı umumiyeyi tedkik etti. Neticede, 1306-1312 seneleri zarfında Anadolu’nun Müslüman nüfusunun bir buçuk milyon eksilmiş olduğunu buna da sebep frengi olduğunu yazdı.”¹²⁰³

Doktor Besim Ömer Paşa ise ülke nüfusunun artırılması ve çocukların kurtarılması gerektiğini belirtmişti.¹²⁰⁴ Doktor Osman Şerafeddin’e göre de “Nüfusu azalan milletler ölüme mahkûm” idi.¹²⁰⁵ Doktor Mazhar Osman Bey de ülke nüfusunun sağlıklı bir şekilde artmasından yanaydı. Nüfus çoğaltılırken sakat ve kalıcı rahatsızlığı bulunanların sayısının artırılması önlenmeli, sadece sağlıklı olanların üremesine yardımcı olunmalıydı. Bu bağlamda da *öjenik* hassasiyetlere dikkat edilmeliydi.¹²⁰⁶

Bütün bu düşüncelerden hareketle Sıhhiye Vekâleti, nüfusun azalmasının önüne geçmek, ülkenin nüfusunu sağlıklı bir şekilde artırmak ve daha genç ve gürbüz nesillerin yetişmesini sağlamak amacıyla çalışmalar yürüttü. Bu amaçla vekâlet, 1924 bütçesinde sağlık politikalarını baştan aşağı şekillendirecek geniş kapsamlı bir bütçe için TBMM’ye

¹²⁰³ Doktor Mustafa Hakkı, “Nüfusumuzu Çoğaltmak İçin Ne Yapmalıyız?”, *Vakit*, 3 Mart 1340/3 Mart 1924.

¹²⁰⁴ “Besim Ömer Paşa’nın Himaye-i Etfal Hakkında Fikirleri”, *Akşam*, 1 Teşrin-i sâni 1341/1 Kasım 1925.

¹²⁰⁵ Doktor Osman Şerafeddin, “Nüfus Meselesi: Nüfusu Azalan Milletler Ölüme Mahkûmdur”, *Tevhid-i Efkâr*, 21 Şubat 1340/21 Şubat 1924.

¹²⁰⁶ Rüya Kılıç, *Deliler ve Doktorları, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Delilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, 119-120.

bir layiha sundu. Layihada özellikle memleketin bütününe yayılmış ve nesil için bir tehlike arz eden hastalıklara karşı mücadele ön plana çıkarılmıştı. Özellikle sırasıyla sıtma, frengi ve diğer bulaşıcı hastalıklar mücadelesi için gerekli bütçenin ayrılması isteniyordu. Bundan başka Halk hıfzıssıhhası ve teşkilatı ve sıtma mücadele mıntıkalarına mahsus laboratuvarlarda görev alacak sekiz yabancı için bütçe ayrılması talep edilmişti. Refik Bey layiha suretinin devamında doktorların da onayladığı şekilde memleketin iki türlü sıhhi teşkilata ihtiyacı olduğunu ifade ediyordu: 1-Halkı hastalıklardan korumak için teşkilat meydana getirilmesi, 2- Halkın hastalarını tedavi için teşkilat yapılması. Sıhhiye Vekiline göre, memlekette sıtmanın, frenginin, trahomun ve çocuk ölümlerinin önüne geçebilmek için bu bağlamda mücadele düzeni ve teşkilatının gerekli olduğunu belirtiyordu. Vekâletin layihanın dördüncü maddesinde de belirtildiği üzere temel gayeleri arasında da frengi mücadelesini sürdürmek ve tüm memlekette gerçekleştirmek de bulunmaktaydı.¹²⁰⁷

Bu anlamda yeni devletin ilk uygulamalarından biri 1924 yılında *Muayene ve Tedavi Evleri Teşkilatı*'nı kurmak oldu. Nasıl ve ne şekilde işleyeceği 29 maddelik bir talimatname¹²⁰⁸ ile belirlenen bu evler, henüz bir hastane bulunmayan bazı vilayet ve kaza merkezlerinde toplamda 150 adet olmak üzere faaliyet gösterecekti. Erkek kadın herkesin ücretsiz bir şekilde faydalanabileceği bu evlerde, birçok hastalık muayene ve tedavi edilecekti.¹²⁰⁹ Bu hastalıklar arasında frengi de bulunmaktaydı. Talimatnamenin 4. maddesinde frengililerin haftalık şırıngaları takip edilip uygulanacağı gibi 5. maddesinde de hastalığa karşı korunmaları için halka nasihat ve tavsiyelerde bulunulacağı belirtilmekteydi.¹²¹⁰

Frengi mücadelesi tüm bu sözlere ve uğraşlara rağmen genel anlamda hemen başlatılmadı. 14 Eylül 1924 sabahı trenle Ankara'dan İstanbul'a Sıtma ile Mücadele Kongresi için giderken gazetecilere bazı açıklamalarda bulunan Sıhhiye Vekili Refik Bey, bir yazarın kendisine,

¹²⁰⁷ “Sıhhiye Vekili Bu Sene Neler Yapmak İstiyor?”, *Akşam*, 22 Kânun-ı sâni 1340/22 Ocak 1924; *On Beşinci Yıl Kitabı*, Cumhuriyet Halk Partisi, 1938, 334.

¹²⁰⁸ *Muayene ve Tedavi Evleri Talimatnamesi*, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1340, 2-7.

¹²⁰⁹ *Muayene ve Tedavi Evleri Talimatnamesi*, 1-2.

¹²¹⁰ *Muayene ve Tedavi Evleri Talimatnamesi*, 2.

“*Frengi için bir mücadele açacak mısınız?*” sorusuna “*Evvla malarya (sıtma) ile mücadele lazımdır. Ondan sonra frengi. Mamafih memleketimizde büyük bir frengi tehlikesi yoktur. Frenginin en çok olduğu yerler büyük şehirlerdir. Memleketin umumi nüfusuna nazaran yüzde yedi derecesinde bulunan bu hastalık ile de ileride mücadele edilecektir. Bu hastalık bilhassa istila görmüş ve vesaitsiz kalmış yerlerde mevcuttur.*” diyerek öncelikli mücadelenin sıtma olduğunu frenginin fazlaca olmadığını ancak ileride frengiyle mücadele için gerekli adımları atacaklarını dile getiriyordu.¹²¹¹

Orta Anadolu’ya bir teftişte bulunan Sıhhiye Vekâleti Müsteşarı Fikret Bey de Kasım 1924 tarihinde sıtma mücadelesine öncelik verildiğini, frengi ve verem mücadelelerinin gelecek yıl başlayacağını alenen ifade ediyordu.¹²¹² Hükümete göre, frengiden önce sıtmanın tahribatı önlenmeliydi. Ancak bir süre sonra Sıhhiye Vekâleti, sıtma mücadelesine öylesine fazla mesai harcamıştı ki, dönemin basınında bu konu eleştirilerek “*Sıhhiye Vekâleti Mi? Sıtma Vekâleti Mi?*” şeklinde haberlerin çıkmasına neden olmuştu.¹²¹³ TBMM’de ise Bozok Mebusu Ahmet Hamdi Bey, frenginin söylendiği kadar az olmadığını dile getirerek frengiyle mücadelenin kâğıt üzerinde kalmasına karşı çıkmıştı.¹²¹⁴

Durum böyle olmakla birlikte devletin üst düzey bürokratları, frengiyle mücadelenin önemini dile getirmeye devam etmişlerdi. Frengiyle mücadelenin önemi sadece sözlü ifadelerle geçirtilmemiş, somut adımlar da atılmıştı. Hazırlanan bütçelerde Sıhhiye Vekâleti bütçesi içerisinde frengiyle daha etkili bir mücadele için ayrıca ödenek ayrılması bu somut adımların temel göstergelerinden biriydi. 1923 yılına ait bütçede frengi mücadelesi için 27.400 lira ayrılmıştı. 1924 yılı bütçesinde bu rakam 110.000 lirayı bulmuştu.¹²¹⁵ Bu sayede yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin frengi mücadelesi resmi bir hüviyet kazanmıştı. Yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Fethi Bey de TBMM’de 27

¹²¹¹ “Sıhhiye Vekili Refik Bey Şehrimizde”, *Vakit*, 15 Eylül 1340/15 Eylül 1924.

¹²¹² “Sıhhiye Müsteşarının Beyanatı/Orta Anadolu’da Sıhhat”, *Tevhid-i Efkâr*, 24 Teşrin-i sâni 1340/24 Kasım 1924.

¹²¹³ “Sıhhiye Vekâleti Mi?, Sıtma Vekâleti Mi?”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Teşrin-i sâni 1340/25 Kasım 1924.

¹²¹⁴ Reyhan Erdenanar, *Frengi Hastalığı ve Cumhuriyetin Frengi Hastalığı ile Mücadele Yöntemleri (1920-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale 2023, 58.

¹²¹⁵ Eminalp Malkoç, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Kucaklaşmayı Unutturan Hastalık Frengiyle Mücadele”, *Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak (Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı Pratikleri)*, (Ed.: İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, 310.

Kasım 1924 tarihli hükümet programında sıhhiye politikalarının ne şekilde olacağına ve hastalıklarla nasıl mücadele edileceği konularına ayrıca yer verdi. Buna göre; halkın sosyal bünyesini yıpratın sıtma ile ciddi bir şekilde mücadeleye girişmek Sıhhiye Vekâletinin en esaslı görevi olacaktı. Bundan başka frengi ve verem tahribatına, nüfus itibariyle hastalıklara ve ölümlere karşı koymak için bir taraftan sıhhiye teşkilatının genişletilmesine çalışılacak diğer taraftan hususi teşkilata bu amaçları gerçekleştirmede yardımcı olunacaktı. Hastalıklara fazlasıyla yakalanan muhacirlere¹²¹⁶ ve yangınzedelere de gerekli sıhhi yardımlar yapılacaktı.¹²¹⁷

Sıhhiye Vekili Refik Bey ise basında yayınlanan bir beyanatında verem, frengi ve sıtma ile layıkıyla mücadele etmek için ülkenin her tarafında sıhhi teşkilatlar meydana getirmek gerektiğini önemle dile getirmişti.¹²¹⁸ Meclisin 9 Mart 1925 tarihli toplantısında Sıhhiye Vekâletinin bütçesi görüşülürken sıtma, frengi, trahom ve verem gibi hastalıklarla mücadele için gerekli esaslar görüşülmüştü. Kırkırelili Mebusu Fuat Bey frenginin ve sıtmanın müthiş derecede yayıldığını ifade ederek esaslı bir mücadele için fazla ödenek ayrılmasını talep etmişti. Ardından Aydın Mebusu Mazhar Bey, frengi ile mücadelenin gerekli olduğunu ve bütçeden ayrılan 145 bin liranın frengi mücadelesi için yeterli olmadığını belirtmişti.¹²¹⁹

İstanbul Sıhhiye Müdürü Burhaneddin Bey, gazetecilere verdiği demeçte, bulaşıcı hastalıklar denilince önce veremin sonra da zührevi hastalıkların hatırlara geldiğini belirterek zührevi hastalıkların halk nazarında en korkunç olanının frengi olduğunu ancak alınan önlemler neticesinde son zamanlarda frenginin asgari bir seviyede tutulduğunu ifade ediyordu. Frenginin tamamen önüne geçilmesinin ise oldukça dikkat çekici olacağını söylüyordu.¹²²⁰ Tüm bu söylemler ışığında Cumhuriyet'in ilk yıllarında bulaşıcı hastalıklarla mücadelede öncelik sıtma ve vereme verilmiş frengiyle mücadeleye daha

¹²¹⁶ 25 Eylül 1924 tarihli bir belgeye göre, Adana'ya yerleştirilen muhacirler arasında doktorların belirlemelerine göre frengi hastalığı yaygındı ve hükümetten bölgeye neosalvarsan gönderilmesi talep edilmişti. 4 Ekim 1924 tarihinde gönderilen cevabi yazıda 18 kutu neosalvarsanın Adana'ya gönderildiği belirtiliyordu. BCA, 272-0-0-79/72-4-4.

¹²¹⁷ "Fethi Bey Hükümetinin Beyannamesi", *Vakit*, 28 Teşrin-i sâni 1340/28 Kasım 1924; "Fethi Bey'in Dün Meclis'te Kıraat Ettiği Beyannamenin Metni", *Vatan*, 28 Teşrin-i sâni 1340/28 Kasım 1924.

¹²¹⁸ "Verem, Frengi, Sıtma", *Cumhuriyet*, 16 Teşrin-i evvel 1341/16 Ekim 1925.

¹²¹⁹ "Sıhhiye Bütçesinin Müzakeresine Başlandı", *Vatan*, 10 Mart 1341/10 Mart 1925; Frengiyle mücadele için ayrılan bu bütçeye 21 Temmuz 1926 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısıyla 28 bin lira daha ilave edilmişti, BCA, 30-18-1-1/20-45-3.

¹²²⁰ "Şehrin Ahval-i Sıhhiyesi Şayan-ı Memnuniyettir", *Akşam*, 17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925.

sonra zaman ayrılarak bir planlama yapılmıştı. Dönemin belgeleri doğrultusunda frengi mücadelesinin 1925 yılı içerisinde başladığını söylemek mümkündür.¹²²¹

3.2. İSTATİSTİKLERDE FRENGİ

3.2.1. İstanbul’a Dair Bazı Rakamlar

Frenginin önceki dönemlerde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de ne kadar yaygın olduğunun temel göstergesi resmî istatistiklerdi. Önceki dönemlere nazaran frengi istatistiklerinin belirgin ve güvenilir bir şekilde tutulduğu anlaşılmaktadır. Frengi istatistiklerinin ne durumda olduğu özellikle İstanbul’a ilişkin olanları dönemin basınından takip edilebilmektedir. İstanbul’da çıkan dönemin birçok gazetesi, belirli aralıklarla Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’ne, frengi dispanserlerine ve İstanbul Sıhhiye Müdüriyetine ait frengi istatistiklerini yayımlamışlardı. Bundan dolayı İstanbul’a ait resmi frengili rakamları, kayıt dışı fuhuş kaynaklı frengi vakaları dışında ortaya koyulabilmektedir.

1923 yılı Kasım ayı içerisinde muayene edilen 1221 fahişeden 171’inde hastalık belirlenmişti. Bu kadınlar Halıcıoğlu’ndaki Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’ne sevk edilmişlerdi. Ayrıca frengili erkekler de çeşitli dispanserlerde tedavi edilmekteydi. Bir ay içerisinde 1838 frengili erkeğin tedavisi yapılmıştı. Ordunun sıhhati için askerlere de gerekli nasihatlerde bulunularak vesikasız kadınlarla birlikte olmamaları tavsiye edilmişti.¹²²²

10 Mayıs 1924 tarihi itibarıyla dispanserlerde tedavisi devam eden frengililerin sayısı 1253 idi. 1924 yılı başına kadar Ahlak Zabıtası müfettişleri tarafından muayeneye sevk edilenlerin sayısı ise 1715’ti. Bunların 400’ü frengiliydi.¹²²³ Mayıs 1924 tarihinde Emraz-ı Zühreviye Hastanesi Müdüriyeti tarafından bir istatistik düzenlendi. Buna göre; Nisan ayı içerisinde vesikalı fahişelerin adedi 1176 idi. Bunların 28’i kayıt defterinden silinmiş ve 1148 fahişe muayene edilmişti. Son zamanlarda muayene edilen fahişelerin 127’sinde ise zührevi hastalıklar tespit edilmiş ve hastaneye sevk edilmişlerdi. Ahlak

¹²²¹ “Hastalıklarla Mücadele”, *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1341/28 Ağustos 1925.

¹²²² “Şehrimizde Emraz-ı Zühreviye Afeti”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Kânun-ı evvel 1339/22 Aralık 1923.

¹²²³ “(1253) Frengili Dispanserlerde Tedavi Ediliyor”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1340/10 Mayıs 1924.

Zabıtası tarafından gizli olarak fuhuş yaptığı belirlenen 24 kadından 17'sinde frengi tespit edilmiş ve hastaneye yatırılmıştı. Yine Nisan ayı süresince tedavi edilmek üzere frengi dispanserlerine 21'i kadın ve 22'si erkek olmak üzere 43 kişi başvurmuştu. İstanbul'da bulunan 6 frengi dispanserinde toplam 1568 frengili bulunmaktaydı.¹²²⁴

Ocak 1924'te Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı'na kayıtlı (vesikalı) 1254 kadın varken bu sayı Kasım 1924 tarihinde 1064'e düşmüştü. Kayıtlı kadınlardan 190'ı Rum olduğundan mübadeleye tabi tutulmuş ve bu nedenle kayıtları silinmişti. Mübadeleye tabi tutulan kadınlardan 30'u 1924 yılı Kasım ayı içerisinde Yunanistan'a gittiği için muayene tabi tutulan kadın sayısı 1034'e inmişti. Bu kadınların da 136'sında hastalık tespit edildiğinden Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmişlerdi.¹²²⁵

1925 yılı Eylül, Ekim ve Kasım aylarında, İstanbul Sıhhiye Müdüriyetine bağlı Cerrahpaşa, Haseki, Şişli ve Gureba hastaneleriyle İstanbul, Üsküdar, Balat, Tophane ve Kadıköy semtlerinde mevcut 9 dispansere 85'i erkek 94'ü kadın olmak üzere toplamda 179 kişi yeniden başvurmuş ve 42 hastanın tedavileri yapılmıştı. Kayıtlı ve muayeneye tabi kadınların Eylül'de 903'ünden 132'si, Ekim'de 892'sinden 141'i ve Kasım ayında 887'sinden 110'u hastalıklı olduğundan Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmişti. Gizli randevu evlerinde belirlenip gönderilen 379 kadından 119'unda hastalık tespit edilmiş ve gönderilmişti.¹²²⁶ Aynı yılın aralık ayında ise kayıtlı olan 818 kadına ek olarak 25'i erkek, 31'i kadın olmak üzere 56 kişi daha dispanserlere başvurmuştu. 187 kişinin tedavileri tamamlanmış olup 90'ında hastalık belirlenmişti. Hastalık tespit edilen kişiler, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmişlerdi. Ahlak Zabıtası tarafından gönderilen 92 hastadan 30'unda hastalık belirlenmiş ve hastaneye gönderilmişlerdi.¹²²⁷ Hastaneye 1926 yılının ocak ayında 123 kişi daha başvurmuştu. Başvuran hastaların 122'sinin tedavileri tamamlanmıştı.¹²²⁸ Yine aynı yılın ocak ayı içerisinde 53'ü frengili olmak üzere 157 hasta daha muayene ve tedavi için dispanserlere başvurmuştu. Dispanserlerde 3498'i kadın ve 3097'si erkek olmak üzere toplam 6655 hasta tedavi altına alınmıştı. Basına

¹²²⁴ “Frengili Kadın ve Erkekler”, *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1340/25 Mayıs 1924.

¹²²⁵ “Fuhuş İlerliyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 27 Kânun-ı evvel 1340/27 Aralık 1924; “Frenginin Men-i Sirayeti İçin Tedabir”, *Cumhuriyet*, 27 Kânun-ı evvel 1340/27 Aralık 1924; “Zührevi Hastalıklar/Frengili Kadımlar”, *Son Telgraf*, 26 Kânun-ı evvel 1340/26 Aralık 1924.

¹²²⁶ “Emraz-ı Zühreviye Dispanserlerinde”, *Cumhuriyet*, 4 Kânun-ı sâni/Ocak 1926.

¹²²⁷ “Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele”, *Cumhuriyet*, 14 Kânun-ı sâni/Ocak 1926.

¹²²⁸ “Sıhhiye Haberleri/Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Eden Teşkilat Ne Yapıyor?”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1926.

göre, son zamanlarda zührevi hastalıklara yakalananların sayısında bir düşüş yaşanmıştı.¹²²⁹ 1926 yılı mart ayı içerisinde dispanserlerde 846 fahişe muayene edilmişti. Dispanserlere başvuran 17 frengilinin tedavisi tamamlanmıştı. 42 kişide ise frengi tespit edilerek hastaneye sevk edilmişti.¹²³⁰ 9 Temmuz 1926 yılı itibariyle son bir ay içerisinde 47 frengili muayene ve tedavi için dispanserlere başvurmuştu.¹²³¹ Sıhhiye Müdürü Burhaneddin Bey'in gazeteye verdiği demece göre, 1926 yılı başından Eylül ayı sonuna kadar müşahede altına alınan 1177 kadından 44'ü frengiliydi.¹²³² 1925 yılı itibariyle Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne yeniden başvuran hastaların sayısı 1960 idi. Bir yıl öncesinden kalan 132 hasta da bu rakama eklendiğinde hastanede tedavi görenlerin sayısı 2092'ye ulaşmıştı. Bu hastaların 931'i Türk, 546'sı Rum, 171'i Ermeni, 106'sı Musevi idi. Bu hastaların 540'ı Beyoğlu, 508'i Galata, 617'si İstanbul ve 274'ü Kadıköy dispanserlerinden sevk edilmişti. Bu hastaların 1941'inin tedavisi tamamlanmıştı.¹²³³

İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti de zührevi hastalıklara dair bir istatistik düzenlemişti. İstatistiğe göre, şimdiye kadar İstanbul'daki frengili sayısı yaklaşık 3992 idi. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nde ise Mayıs 1926 başlangıcından itibaren 312 kişi tedavi altına alınmış bunlardan 157 kadın sağlığına kavuşarak hastaneden taburcu edilmişti. Mayıs 1926 sonu itibariyle hastanede 155 kişi tedavi görmekteydi. Frengi polikliniklerinde ve Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nde toplam 810 frengili tedavi edilmekteydi. Haziran ayı içinde ise toplam 45 frengili tedavi altına alınmıştı.¹²³⁴ 1927 yılında 1926 yılından 883 kadın, 498 erkek toplamda 1381 frengili kalmıştı. 1927 yılında yeniden frengi tedavihanesine kaydedilenlerden hastalığın birinci devresinde 9 kadın, 30 erkek, ikinci devresinde 196 kadın, 183 erkek, üçüncü devresinde ise 52 kadın, 59 erkek, ırsi frengili 1 kadın, 4 erkek; parasifilizden (*sinirsel frengiden*) 2 kadın, 2 erkek bulunuyordu. Bu şekilde 1927 yılında yeniden 260 kadın, 269 erkek olmak üzere toplamda 529 kişi frengili olarak kaydedilmişti. Aynı yıl içerisinde 9 kadın, 8 erkek frengi sebebiyle hayatını kaybetmiş, 110 kadın, 14 erkek de tedavi edilmişti. Ahırkapı'da bulunan Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nde 1927 senesi 17 Şubat'ı itibariyle 933 kadın, 685 erkek olmak

¹²²⁹ "Emraz-ı Zühreviye Vukuatında Tenakus", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1926.

¹²³⁰ "Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1926.

¹²³¹ "Frengililerin Tedavisi", *Milliyet*, 9 Temmuz 1926.

¹²³² "İstanbul'da Emraz-ı Zühreviye Çoğalıyor Mu, Azalıyor Mu?", *Son Saat*, 1 Teşrin-i sâni/Kasım 1926; "Frengili Hastaların Adedi Gittikçe Azalıyor", *Milliyet*, 1 Teşrin-i sâni/Kasım 1926.

¹²³³ "Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele", *Cumhuriyet*, 14 Kânun-ı sâni/Ocak 1926.

¹²³⁴ "Kaç Kişi Frengili?", *Vakit*, 10 Haziran 1926.

üzere toplamda 1618 kişi frengi tedavisi görüyordu. Muayenehanelerde muayene olan frengili kadınların milletlerine göre sayısı da belirlenmişti. Buna göre; 258 Rum, 96 Ermeni, 45 Musevi, 212 Türk, 4 Arap, 1 Arnavut, 3 Boşnak, 1 Leh, 67 Rus, 3 Fransız, 7 Yunan, 1 Amerikalı, 6 Rumen, 8 Avusturyalı kadın frengi tedavisi görmüştü.¹²³⁵

İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan frengi dispanserlerinin frengiyi önlemek için çalıştıkları bilinmekteydi. Son bir yıl içerisinde istatistiklere göre 767 kişi yeniden frengiye yakalanmıştı. 11 yıl önce kurulmuş frengi dispanserlerinde 1875 hastanın tedavisine devam etmekteydi. Şimdilik dispanserlerde tedavi altına alınan 474 hastanın sirayet tehlikesi bulunmamaktaydı.¹²³⁶ Frengi dispanserleri için 1927 bütçesine 45.085 lira ayrılmıştı. Bu rakam, 1926 yılında 41.186 liraydı.¹²³⁷

1930 yılı başlarında İstanbul'da frengililerin toplam adedi 2000-2500 arasındaydı. Bunun dışında kayıt dışı fuhuş yaparak hastalığı yayanların sayısı tahmin edilemediğinden şehirdeki frengili sayısının daha fazla olduğu düşünülmekteydi.¹²³⁸

3.2.2. Anadolu'ya Dair Bazı Frengi İstatistikleri

Sıhhiye Vekâleti İstatistik Şubesi tarafından yapılan grafiklere göre, ülkede en fazla frengili 1887 kişiyle Sinop'ta idi. Bundan sonra sırayla 1873 frengili ile Zonguldak, 1817 (gazetede sehven 817 yazılıydı) frengili ile Kastamonu, 1488 frengiliyle Tokat, 844 frengiliyle İzmir, 825 frengiliyle Ordu, 768 frengiliyle Samsun, 651 frengiliyle Giresun, 521 frengi hastasıyla da Ankara illeri geliyordu. Ülkede en az frengili 3 kişiyle Çatalca idi. Çatalca'dan sonra en az frengili sayısına sahip yerler, 5 kişiyle Siverek, 7 kişiyle Siirt, 7 kişiyle Ergani ve 6 kişiyle Muş idi.¹²³⁹

Ödemiş kazasında frenginin müthiş surette tahribat yapmakta olduğu Ödemiş'i ziyaret eden Adliye Vekili Necati, İzmir Mebusu Osmanzade Hamdi ve Saraçoğlu Şükrü beyler tarafından ifade edilmişti. Bunun üzerine Sıhhiye Vekili Refik Bey, Ödemiş'e

¹²³⁵ "Frengililer", *Vakit*, 17 Şubat 1928; "Şehrimizdeki Frengililer", *Milliyet*, 17 Şubat 1928.

¹²³⁶ "Frengi Dispanserleri", *Hilâl-i Ahdar*, Cild:2, Numero: 2, 15 Mayıs 1926.

¹²³⁷ "Elde Ettiğimiz Şayan-ı Dikkat Bir İstatistik", *Son Saat*, 1 Teşrin-i sâni/Kasım 1926; "Frengili Hastaların Adedi Gittikçe Azalıyor", *Milliyet*, 1 Teşrin-i sâni/Kasım 1926.

¹²³⁸ "Fuhuş/Talimatname Henüz Gelmedi", *Milliyet*, 19 Şubat 1930.

¹²³⁹ "Frengi Mücadelesi", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1341/18 Eylül 1925.

neosalvarsan ile 1500 lira ödenek göndermişti.¹²⁴⁰ 1928 yılı ocak ayında Ödemiş'te bir ay içerisinde toplam 82 frengili kaydedilmiş ve bunların 37'si tedavi altına alınmıştı.¹²⁴¹

Trabzon'da çıkan *Yeni Yol* gazetesinin verdiği bilgilere göre, Of'a bağlı 30 köyde frenginin şiddetle yayıldığı anlaşılmaktaydı. 4485 erkek ve 8385 kadından oluşan 30 köy ahalisinden 2 bin erkek ve 900 kadın muayene edilmiş ve bunların 705'i erkek ve 862'si kadın olmak üzere toplamda 1567 kişide frengi belirlenmişti. Trabzon Vilayeti'nde toplam frengili yüzde 10 civarındaydı.¹²⁴²

Vakit'in 21 Kasım 1926 tarihli sayısında frengi vakalarına ilişkin önemli bir bilgi veriliyordu. *Zonguldak*'tan alınan bilgiye göre, vilayetin sıhhiye müdüriyetince yayınlanan resmi istatistiklerinde 1926 yılının Eylül ayı sonuna kadar toplam 10.231 kişi frengiliydi. Gazeteye göre, bu rakamlar frenginin ilgili vilayette oldukça arttığını gösteriyordu. Kastamonu ve çevresinde frengi afeti her zamanki dehşetini koruyordu. Civar köylerde sıhhi tedaviye gerek görmemek suretiyle hastalıklarını gizlemeye çalışanlar da bu rakamlara eklenecek olursa frenginin hangi dehşet verici boyutlara ulaştığının görüleceği ifade ediliyordu.¹²⁴³ Bir süre sonra *Zonguldak*'tan resmi makamlardan alınan bilgiler, rakamların abartıldığını ortaya koyuyordu. Resmi makamların, *Son Saat*'e gönderdiği yazıda, *Zonguldak Vilayeti*'nde 1926 yılının haziran ayı frengi mesai cetveline göre, toplamda 8360 frengili bulunuyordu. Aynı yılın aynı ayında ise sadece 63 kişi ilk kez frengili olarak kaydedilmişti. Bu sayının da 200.000 nüfuslu *Zonguldak Vilayeti*'nin sadece 1,15'i olduğu vurgulanıyordu.¹²⁴⁴

Zonguldak'a bağlı Devrek kazası da frenginin çokça görüldüğü yerlerden biriydi. Resmi rakamlara göre frengililerin sayısı 4500 idi. Resmi rakamlara yansımayan frengili sayısının ise 15000 olduğu tahmini edilmekteydi. Halkın tedaviye sıcak bakmaması frenginin artmasının en büyük sebebiydi.¹²⁴⁵

1932 yılı itibariyle Sivas Şarkışla'da frengi mücadelesi semeresini vermiş ve hastalık önemli derecede azalmıştı. Frengi Mücadele Heyeti, Şarkışla'da 1100,

¹²⁴⁰ "Bir Nahiyede Frengi Tahribatı", *Akşam*, 24 Haziran 1340/24 Haziran 1924.

¹²⁴¹ "Korkunç Bir Rakam", *Akşam*, 15 Kânun-ı sâni/Ocak 1928.

¹²⁴² "Frengi ve Verem Afeti", *Vatan*, 8 Kânun-ı sâni 1341/8 Ocak 1925.

¹²⁴³ "Korkunç Bir İstatistik", *Vakit*, 21 Teşrin-i sâni/21 Kasım 1926; "Bir Vilayetteki Frengi/10231 Kişiyi Birden Kemiriyor", *Son Saat*, 21 Teşrin-i sâni/21 Kasım 1926.

¹²⁴⁴ "Frengi Mücadelesi'nin Verdiği Şayan-ı Dikkat Netice", *Son Saat*, 25 Kânun-ı evvel/Aralık 1926.

¹²⁴⁵ "Devreğin Derdi Frengi", *Milliyet*, 22 Kânunusani/22 Ocak 1930.

Gemerek'te 250 ve Akçakışla'da 250 hastayı tedavi etmişti. Alınan önlemler sayesinde hastalığın bulaşma tehlikesi en aza indirgenmişti.¹²⁴⁶

3.2.3. Türkiye Geneli Frengili İstatistikleri

1925 senesine kadar 1924 yılı içerisinde ülke genelinde tedavi altına alınan frengili sayısı 22.972 idi.¹²⁴⁷ Toplam nüfus ise yıl itibarıyla 13.348.452 idi.¹²⁴⁸ Buna göre, frengililerin nüfusa oranı ise %0.17 idi. Bununla birlikte Türkiye genelinde ne kadar frengili olduğuna dair resmi rakamların, 1926 yılından itibaren net olarak toplu ve resmi bir şekilde ortaya konulmaya başlandığı görülmektedir. Resmi verilere göre, İstanbul ve Ankara'da dâhil olmak üzere vilayetlerdeki toplam frengili sayısı 1926'da 81.826; 1927'de 92.051; 1928'de 96.536; 1929'da 102.125; 1930'da 108.792; 1931'de 115.367; 1932'de 144.998 ve 1933'te de 151.619 idi.¹²⁴⁹ Rakamlara bakıldığında resmi verilerde dahi frengi mücadelesinin başlatıldığı tarihten 1933 yılına kadar olan sürede frengiye yakalananların oranının neredeyse iki kat artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

Resmi frengili istatistiklerinin aksini düşünen ve frengililerin resmi verilerden daha fazla olduğunu öne süren doktorlar vardı. Bunlardan biri olan Doktor İsmail Kenan Bey'in yazısında dikkat çektiği en önemli noktalardan biri, frengili rakamlarına ilişkin resmi istatistiklerde verilen bilgilerin şüpheli olduğuydu. Doktorun ifadelerine göre, devletin resmi istatistiklerinde frengili sayılarına ve frengi dolayısıyla ölenlere dair verilen rakamlar gerçeği yansıtmamaktaydı.¹²⁵⁰ Frenginin sebep olduğu karaciğer, akciğer, pankreas, zihinsel ve kan dolaşımı hastalıkları frengili sayılarına eklenmemekteydi. Birçok hasta aslında frengili olmasına ya da frengi dolayısıyla hayatını

¹²⁴⁶ “Şarkışla'da Sıhhi Mücadelelerden Büyük Faideler Temin Edildi”, *Son Posta*, 27 Kânunuevvel/Aralık 1932.

¹²⁴⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1926, 290.

¹²⁴⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1926, 290.

¹²⁴⁹ *İstatistik Yıllığı*, Cilt 7, 1934/35, Devlet Basımevi, Ankara, 249.

¹²⁵⁰ Bunun aksini iddia eden, aslında frenginin olduğundan fazla abartıldığını, bunun da resmi rakamların düşük olmasına bağlayan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan birinin sahibi olan Murat Arpacı, ilgili makalesinde Cumhuriyet döneminde frenginin olduğundan fazla abartıldığını belirterek bu iddiasını da resmi rakamlara dayandırarak desteklemektedir. Arpacı'ya göre, dönemin resmi istatistiklerinde frengiden hayatını kaybedenlerin sayısı diğer hastalıklardan hayatını kaybedenlere oranla oldukça azdır. Bu sebeple ölüm oranının oldukça düşük olduğu bir hastalıkla mücadele edilmesini ve doktorlarla devlet yetkililerince sıklıkla gündeme getirilmesini abartılı bulmaktadır. Bkz. Murat Arpacı, “Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye'de Frengi ile Mücadele (1920-1950)”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 130, 2014, 59-86. Ancak Doktor İsmail Kenan Bey'in bizzat müşahedelerine dayanarak verdiği bilgilerin gerek dönemin kaynağı olması gerekse ilmi ve fenni temellere dayanması dolayısıyla daha dikkate değer olduğu söylenebilir.

kaybetmiş olmasına rağmen istatistiki verilerde frengi değil de başka bir hastalık adı altında gösterilmekteydi. Bu durum ise frengili sayılarının düşük görünmesine neden olmaktaydı. Doktor, iddiasını güçlendirmek için iki sebepten yola çıkmıştı. Bunlardan birincisi, resmi istatistiklerde gösterilen frengili rakamlarına sadece kayıtlı ve zabıta tarafından gizli olarak yakalanıp frengi tespit edilen kadınların dâhil edilmesi karşısında ailelerde ve fuhuşla uğraşmayan diğer fertler arasındaki frengililerin bu verilere dâhil edilmemesiydi. İkincisi ise doktorun 6 hastasına ilişkin sunduğu verilerde, bu hastaların görünürde başka hastalıklara tutulduğunu fakat Wassermann testi uygulandığında aslında frengili olduklarının ortaya çıkarılmasıydı. Bu şekilde doktorun birçok hastalığın altında frenginin yattığını ortaya koymuş olması, resmi rakamlarda gösterilen frengili sayılarına bakarak frenginin az olduğu şeklinde bir değerlendirme yapmanın da hatalı olabileceği sonucunu doğurmaktaydı.¹²⁵¹

3.3. FRENGİYLE MÜCADELEDE ALINAN ÖNLEMLER

3.3.1. (Gizli) Fuhşun Kontrol Altına Alınması ve Umumhanelerin Denetimi

3.3.1.1. Fuhşun Sebeplerine Dair Gerçek Hayat Hikâyeleri

3.3.1.1.1. Bir Fahişenin Mektubu

Yeni bir devlet ve Cumhuriyet idaresi kurulmakla birlikte yönetilen halk ile mevcut kurumlar, kurulan bu yeni devlete miras olarak kalmıştı. Bu anlamda her ne kadar yeni bir devlet inşa edilmişse de eskiyle olan genetik bağların sürdürüldüğü söylenebilir. Dolayısıyla fuhuş da Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaygın bir şekilde görülmeye devam edip yeni devlete kalan “*mevrus bir mesele*” idi. Bunun elbette birçok nedeni vardı. Bazıları kendi rızasıyla yapmakta ise de birçoğu, kendi rızası dışında ve zorunlu yaşam koşulları sebebiyle fuhşa sürüklenmişti. Bu anlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu türden kadınların bizzat kendi kaleminden çıkan ve hayata dair gözlemlerini aktardıkları yazıları, fuhşun nedenlerinin tüm gerçekliğiyle belirlenmesi açısından dikkate değerdir. Bu bağlamda *Vakit*'in 28 Ağustos 1924 tarihli sayısında yayımlanan ve “*Karielerinizden*

¹²⁵¹ Doktor İsmail Kenan, “Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele”, *İzler*, Numero 16, 1 Temmuz 1926, 8-9.

Bir Fahişe M.” rumuzlu bir kadına ait mektup, fuhşun içyüzünü, bir fahişenin hayatının karanlık taraflarını ortaya koyuyordu:

“Beyefendi,

Bu mektubu size göndermeye cesaret eden hiç ümit etmediğiniz bir karieniz, sefil, zelil bir fahişedir. Yalnız muhterem gazetenizin değil, bulduğu zaman bütün gazetelerin kariesi olan bu zavallı kadın, ceride-i feridenizin 24 Ağustos tarihli nüshasındaki “Umumhaneler Menatıkı” levhalı makaleye cevap vermek cesaretini gösteriyor. Ve biliyor ki bu cesareti sizin ve okuyanların nazarından istihfaf ve hakaretle karşılanacak. Fakat ne yapsın! O makalenizdeki “namussuzların namuslu aileleri ızrar ve rahatını selb etmesinin önü alınacaktır.” cümlesi çok dokundu! Kalbinde acılarını teskin etmek, kendini namussuz addedenler tarafından nazar-ı itibara alınmasa bile yine küçük bir cevap vermek istiyor. O sizden rica, istirham ediyor, ayaklarınıza kapanyor; bunu gazetenizle neşrediniz:

Hiç unutmam benim de bir babam, bir annem vardı. O vakit henüz küçüktüm. Harb-ı umuminin sonlarına doğru idi. Babam yüzbaşı idi. Çanakkale’de İngilizlerle çarpışıyordu. Bir gün ölüm haberini getirdiler. Bağırarak, ağladık; günlerce yas tuttuk. Fakat ne çıkar; bir sene sonra annem de İspanyol nezlesinden öldü. Yalnız başıma kaldım. Evimiz kira idi. Babam öldükten sonra sata sata bir şeyimiz kalmamıştı. Yaşamak çaresi yoktu. İntihar ediyordum: şimdi ölmüş, haber aldım, ihtiyar bir komşumuz vardı; o kurtardı. Keşke kurtarmasa idi... Ötekinin berikinin delaleti ile burada ismini söylemeye lüzum görmüyorum. Bir ailenin yanına hizmetçiliğe girdim. Yerimden çok memnun idim. Çalışmaktan bıkmadığım için efendilerim de benden memnun idi. Nihayet mütareke oldu. Evin küçük beyi Almanya’dan tahsilden avdet etti. Tabii şimdi eski halden eser kalmamıştır. Fakat o vakit güzeldim. Hem çok güzeldim. Herkes de söylerdi. Bir gün eve misafir gelmişti. Konuşurlarken duydum, hanıma söylüyorlardı: Maşallah ne güzel kızcağız bebek gibi; Allah kimseyi düşürmesin! Küçük beye gelince: O vakitteki kafamla takdir edemezdim. Şimdi anlıyorum. Tam manası ile çapkın bir

delikanlı idi, oldukça da güzeldi. Hala kalbimde onun hayali yaşar. Evlendiğini, çoluk çocuk sahibi olduğunu haber aldım! Allah mesut etsin.

Gençtim, çocuk idim. Bana öyle şeyler söyledi, beni o kadar ikna etti ki o halle inanmamam kabil değildi. Hem yapacağım işin fenalığını takdir edemiyordum. Hanım oğlunun bütün harekâtını bildiği halde ses çıkarmıyordu. Hatta beni teşvik ediyordu. Bir gün evin hamamında yıkanırken üzerime geldi. Benim kadınlık zaafımdan kendisine karşı olan zaafımdan istifade etti.

İşte benim yegâne kabahatim bu! Fakat öyle zannediyorum ki emsalim bu kabahati çok defa tekrar etmiştir. Daha doğrusu kabahatim fakir olmam, muhtaç olmamdır. Her ne ise sonra beni bir bahane ile kapı dışarı ettiler. Yalvardım, yakardım, aldırmadılar. Oradan çıkınca çalışmak için her yere başvurdum. Kimse ehemmiyet vermedi, istemedi. Gece yangın yerlerinde yatmaya başladım. Bir akşam iki külhanbeyi beni tehdit ederek üzerimde bütün heveslerini tatmin ettiler. Korkumdan ertesi akşam yerimi değiştirdim. Günlerce taşlar arasından dışarı çıkamadım. Dilendim. Zorla ekmek bulabiliyordum. Herkes benimle alay ediyordu. Kendimden küçük çocuklar bile bana sataşıyorlardı. Üstümdeki çarşaf parça parça oldu. Karnım son derece açtı. Beyoğlu'na dilenmeye gittim. Zaten Tophane'de yangın yerinde yatıyordum. Yangın yerinde yatmak belki size kolay görünür. Fakat tasavvur ediniz ki bir kadın için ne müşküldür. Ben orada ne vakalara şahit olurdum. Sabah oluncaya kadar gözüme korkudan uyku girmezdi. Bir gazinoya girdim. Çalgı çalıyor, beylerle madamlar dans ediyordu. Masada oturan bir efendinin önüne gittim, elimi açtım. Garson beni görünce kolumdan tutup kapı dışarı çıkardı. Kenarda bir sokağa girdim. Çömeldim. Ağlamaya başladım. Orada bir araba duruyordu. Arabacı yanıma geldi. Sarhoştı. Bana:

-Ne o, küçük hanım, ağlıyorsun galiba! Para bulamadın mı? Gel sana para vereyim..

dedi. Çenemi kaldırdı, yüzüme baktı,

-Hem de ne güzelsin? Haydi, atla arabama!

Dedi.

Karnım son derece açtı. Düşündüm. Zararı yok, dedim, gazinoda çıplak madamlarla dans eden namuskârlar, beni namussuz addetsinler! O namuskârlar ki benim gibi bir namussuzun babasının hayatı pahasına orada eğleniyorlar.

Babam onların saadeti, onların zevki için hayatını “vatan millet uğruna” diyerek muharebe meydanında feda etti. Bilmem kendisi ne kazandı evladı sokaklarda sürünüyor.

Arabacı ile bir ahıra gittik. Bana yemek verdi. O gece beraber kaldık. İşte o vakitten beri ben, zavallı ben, adi bir umumhanenin sermayesinden başka bir şey değilim. İşte o vakitten beri genç, ihtiyar serseri, katil herkesin kucağında, pis, ispiro kokan nefeslerini kokluyor, aç kalmamaya uğraşıyorum. Sizin namuskârları taciz etmemesini istediğiniz namussuzlar arasında benim gibileri de var. Beyefendi! Ben kendime bakarak söylüyorum. İnsana namuslu dedirten de para, namussuz dedirten de paradır. Sizden rica, istirham ediyorum, ayaklarınıza kapıyorum: Bu mektubumu hiç değiştirmeden aynen gazetenizle neşrediniz. Karielerinizden Bir Fahişe M.”

1252

3.3.1.1.2. Yangın Yerlerinde Fuhşa Sürüklenen Fatma’nın ve Necmiye’nin Hikâyeleri

Fuhşun gayrimeşru suretle yapıldığı mekânlardan biri de yangın yerleriydi. Özellikle çoğu taşradan gelen birçok genç kız ve kadının *iğfal edilerek* (kandırılarak) buralarda gizli bir şekilde fuhuş yaptığı bilinmekteydi. Yangın yerlerinin asıl sakinleriye Ahlak Zabıtası’nın kendilerine vesika vermediği, çoğu frengi gibi zührevi hastalıklara yakalanan kız çocuklarıydı. Bu küçük yaştaki kızlar, fuhuş yapmak suretiyle hastalıklarını birçok kişiye bilerek ya da bilmeyerek bulaştırmaktaydı.¹²⁵³ Küçük yaştaki bu tür kızları fuhşa teşvik eden, iğfal edip yangın yerlerinde ve umumhanelerde çalıştıranlara cezalar

¹²⁵² “Bir Fahişenin Gazetemize Gönderdiği Mektup”, *Vakit*, 28 Ağustos 1340/28 Ağustos 1924.

¹²⁵³ “Fuhşa Karşı Mücadele/Zabıta-ı Ahlakiye Ne Yapıyor?”, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1340/26 Mayıs 1924.

da verilmekteydi. Bunlardan biri olan umumhane sahibi Zeynep, küçük yaştaki Muzaffer'i fuhşa teşvikten müdde-i umumiliğe sevk edilmişti.¹²⁵⁴

Bu kızlardan biri de 13 yaşındaki Fatma bint Hüseyin idi. Fatma Trabzon'da doğmuştu. Babasını henüz küçükken I. Dünya Savaşı'nda kaybeden bu kız, daha sonra annesiyle birlikte İstanbul'a gelmişti. İki yıl önce (1922'de) annesi, bir kulüpte açlıktan ölünce Fatma'nın da sefalet hayatı başlamıştı. Fatma bundan sonraki hayatını şu sözlerle anlatmaktaydı:

“Annem öldükten sonra beni Küçükpazar'da ikamet eden Sandıkçı Lütfü Efendi evlatlık aldı. Orada iyi geçiniyor, rahat yaşıyor ve bir evlat muamelesi görüyordum. Ara sıra bakkala filan giderdim. Bir gün bir adam yanıma gelerek kızım gel, seni bizim eve götüreyim. Benim kızım ol, mektepte oku ve hanımefendi olarak yaşa. Böyle hizmetçilik yapma! Dedi. Rahatı kim istemez? Peki dedim ve derhal bu iyi adamın arkasına düştüm. Vakit akşamdı, etrafa karanlık basmıştı. Tenha bir sokaktan geçerken o iyi kalpli zannettiğim adam birden bire beni yakaladı, feryatlarıma, çığlıklarına kulak asmadı. O vakit henüz on iki yaşında idim. Duyduğum ıstıraba tahammül edemiyor, bağılıyor, çırpınıyor ve feryat ediyordum. Bayılmış kalmışım. Kendime geldiğim vakit karakolda idim. Polis memurları bihoş ve gariban bir halde kanlar içinde yattığını görmüşler ve beni karakola götürerek ayıltmışlardı. Sabahleyin polis müdüriyetine götürüldüm. Beni men-i fuhuş müessesesine gönderdiler. Vefa'da yangın yerindeki bütün fena kadınları oraya toplamışlardı. Bir hafta durdum ve sonra kaçtım. Şimdi bu hayata alışkınım Allah bereket versin, 24 saatte iki üç lira kazanıyorum. Geçinip gidiyorum, hasta da olmadım. Yalnız ara sıra yakalanıp polise gelmek de var. Bana “hizmetçi ol” ! diyorlar. Şimdi bir günde kazandığımı bir ayda kazanacağım. Hem de akşama kadar dayaktan kurtulmayacağım. Niçin hizmetçi olayım?”¹²⁵⁵

Yangın yerinde fuhuş yapan başka bir genç kız da 17 yaşındaki Necmiye bint Ahmet idi. Necmiye bir mühendisle evlenerek çocuk dünyaya getirmiş ancak sonradan

¹²⁵⁴ “Hem Hastahanede, Hem Gazinoda, Hem Hasta, Hem Faal!”, *Son Saat*, 22 Nisan 1928.

¹²⁵⁵ “Fuhşa Karşı Mücadele/Zabıta-ı Ahlakiye Ne Yapıyor?”, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1340/26 Mayıs 1924.

kocasından boşanmıştı. Boşandıktan sonra çocuğu kayınvalidesinde kalmış ve Necmiye de hayatını kazanmak adına rejide çalışmaya başlamıştı. Necmiye, fuhuş hayatına nasıl sürüklendiğini ise şöyle anlatıyordu:

“Rejide mübtedi olduğum için bana günde 15 kuruş yevmiye veriliyordu. Bu yevmiyenin artacağını ümit ettiğim için her gün vazifeme devam ediyordum. Bir gün refikalarımın birisi beni hanesine davet etti, gittim. Evde bir erkek vardı. Bana ağabeyim diye takdim etti. Ben başımı açmamıştım. Oturduk, konuştuk. Akşamüzeri refikam ile ağabeyisi içki içmeye başladılar. Bana da teklif ettiler. O vakte kadar hiç istimal etmediğim için kabul etmedim. Israr ettiler, dayanamadım. Bir tane içtim. Bunu diğerleri takip etti. Sarhoş olmuştum. Yatağıma gösterdiler. Gittim, yattım. Henüz uyumamıştım, yanıma o vakte kadar hiç görmediğim bir erkek geldi. Biz odada otururken bizi kapı aralığından gözetleyerek beni görmüş, o da kiracı imiş. Bana âşık olmuş. Evvela reddettim. Yalvardı, yakardı, ağladı. Genç ve güzeldi. Hemen hemen bir seneye yakın bir zamandan beri dulдум. Nihayet kabul ettim. Sabahleyin kalktığımda yastığın altında on lira vardı. Artık o eve haftada iki defa gitmeye başladım. Bu kazanç daha karlı idi. Rejiyi terkettim. Ondan sonra bu sanata başladım. Şimdi hem hastayım, hem de artık bıktım. Temiz ve ailevi bir hayat arıyorum. Az çok tahsilim de var. Fakat şimdi beni kim yuvasına kabul eder? Sürünmeye mahkûmum.”¹²⁵⁶

3.3.1.1.3. Önce Umumhaneye ve Sonra da Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’ne Düşen Evli Bir Kadının “Bedbaht” Hikâyesi: Sabri Efendi’nin Zevcesi İkbâl Hanım

Son Saat, 24 Ekim 1926 tarihli sayısında “Tecrübesiz Bir Aile Kadını Nasıl Baştan Çıkarılır?” başlıklı bir yazıya yer veriyordu. Yazının başında “Bedbaht İkbâl çok elim bir macera geçirdi, arkadaşlarının tergip ve teşviki üzerine umuhaneye düşen İkbâl şimdi hastahane de inlemektedir.” denilmektedir.¹²⁵⁷

Yazıda hikâyesine yer verilen İkbâl Hanım, Laleli Apartmanlarının karşısında kunduracılık yapan Sabri Efendi ile evlidir ve henüz 18 yaşındadır. Gazete, İkbâl Hanım

¹²⁵⁶ “Fuhşa Karşı Mücadele/Zabıta-ı Ahlakiye Ne Yapıyor?”, Cumhuriyet, 26 Mayıs 1340/26 Mayıs 1924.

¹²⁵⁷ “Tecrübesiz Bir Aile Kadını Nasıl Baştan Çıkarılır?”, Son Saat, 24 Teşrin-i evvel/Ekim 1926.

ile umumhanede çalışanlar ve diğer kaynaklardan aldığı bilgileri ayrıntısıyla anlatır. İkbâl'in kocası Sabri Efendi'nin verdiği bilgilere göre, kendisi İkbâl Hanımla altı ay önce görücü usulüyle nişanlanır ve altı ay kadar birlikte yaşarlar. Bu süreç içerisinde İkbâl Hanım, bir ev kadını gibi davranır ve evine ailesine düşkün görünür. Bu arada İkbâl Hanım bazı dostlar edinir. Bu dostlar arasında Aksaray'da Tekke Sokağı'nda oturan Hoca Mustafa Efendi'nin kızı Muazzez Hanım adlı biri vardır. Sabri Efendi'nin gazeteye verdiği ifadelerle göre, Muazzez Hanım'ın İkbâl Hanım ile arasında iyi bir ilişki bulunmaktadır. Eşi İkbâl'in tecrübesizliğine de değinen Sabri Efendi, Muazzez Hanım'ın onu her gördüğünde hayattan ve güzel kadınların istedikleri zaman sıra dışı yaşayabileceklerinden ve danslardan bahsettiğini de anlatır. Sabri Efendi'ye göre, İkbâl de anlatılan bu hikâyelere kapılır. 8 Ekim 1926 tarihinde Muazzez Hanım, İkbâl'i son kez olmak üzere ziyarete gelir ve İkbâl Hanımla Gülhane Parkı'na gitmek üzere Sabri Efendi'den izin alır. Bunun üzerine Sabri Efendi, eşini ve Muazzez Hanımı Gülhane Parkı'na götürür. Gülhane Parkı'na gittikten sonra eşi İkbâl Hanım, park gazinosuna gideceğini ve on dakika sonra geri döneceğini bildirerek Sabri Efendi'nin de dışarıda beklemesini söyler. Sabri Efendi saatlerce dışarıda beklemesine rağmen eşi ve Muazzez Hanım gazinodan geri dönemeyince evine gider. Gece yarısı Muazzez Hanım, Sabri Efendi'nin evine gelerek eşi İkbâl'in Şehzadebaşı'nda bir sünnet düğününe katıldığını söyler. Bunun üzerine Sabri Efendi, sünnet düğününe gider ancak eşi İkbâl'i orada da bulamaz. Gazetenin verdiği bilgilere göre, sabahı ıstırapla geçirir. Ancak durum hiç de Muazzez Hanım'ın anlattığı gibi değildir. İkbâl ve Muazzez Hanım, park gazinosuna girmişler ve on dakika sonra gazinonun diğer kapısından çıkarak Sirkeci'de Sakarya Gazinosu'na gitmişlerdir. Burada her ikisi de Bakkal Acem Ali ile bira içip dans ederler. Zamanla dans etmeyi öğrenen İkbâl Hanım, Bakkal Acem Ali ile sürekli dans etmeye başlar ve artık evine dönmek istemez. Muazzez Hanım, İkbâl'in evine dönmek istemediğini görünce durumu Sabri Efendi'ye söylemeye mecbur kalır. Bu arada İkbâl, Sakarya Gazinosu'nda Acem Ali, Umumhaneci Huriye ve diğer sermayeleri ile birlikte bir masa da içki içip eğlenir. Ondan sonra da sarhoş bir halde otomobil ile Huriye'nin Kırlangıç Sokağı'ndaki 42 numaralı hanesine götürülerek baştan çıkartılır. Umumhaneye düşen İkbâl burada “*Melahat*” adını alır ve umumhane sahibi Huriye'nin sermayesi olur. Eşinden haber alamayan Sabri Efendi ise Taksim Merkez Karakolu'na başvurur. Başvuru üzerine İkbâl Hanım, karakola davet edilir. İkbâl Hanım, karakolda kocası Sabri Efendi'yi

görünce kesin bir dille onunla yaşamak istemediğini ve hür olduğunu söyleyerek karakolu terk eder. Bu olaydan hemen sonra Sabri Efendi bu defa müdde-i umumiliğe başvurur ve eşini zabıta aracılığıyla evine getirir. Ancak İkbâl, üç gün sonra evden kaçarak yeniden Huriye'nin umumhanesine gider.¹²⁵⁸

Gazete, Sabri Efendi'den sonra Huriye'nin umumhanesinde çalışan Hikmet adlı biriyle yaptığı görüşmede, İkbâl'in durumu hakkında bilgi alır. Hikmet'e göre, İkbâl'i yani Melahat Hanım'ı umumhaneye düşüren Huriye Hanım değildir. Hikmet'in anlattıklarına göre, Beyoğlu'nda Mehtap Gazinosu'nda Acem Ali ve diğer kavalierlerle dans edip içki içen İkbâl Hanım bir otele gider, kavalierler oteli terk edince Nimet adlı kadına kalacağı yeri olmadığını söyler. Bunun üzerine Nimet Hanım da İkbâl'i Huriye'nin umumhanesine getirir. Daha sonra İkbâl, yeniden Mehtap Gazinosu'na gider ve orada kocası Sabri Efendi ile karşılaşır. Ancak İkbâl kocasını istemez ve umumhanesine geri döner. Bunun üzerine Sabri Efendi de karakola giderek şikâyetle bulunur. İkbâl karakola gelir ve kocasını istemediğini bir kez daha söyler. Fakat polis, İkbâl'i kocasına teslim eder. Aradan bir hafta geçtikten sonra İkbâl evden kaçarak yeniden umumhaneye döner. Hikmet'in gazeteye verdiği bilgilere göre, İkbâl'in umumhaneye geri dönmesinin nedeni, Sabri Efendi'nin kiracısı oldukları kadının namuslu biri olmasından ötürü İkbâl'i evde istememesidir. Ev sahibinin İkbâl'i evde istememesi üzerine Sabri Efendi, İkbâl'i dükkânında barındırmaya başlar. Hatta eşini Şehzadebaşı'nda bir hizmetçi idarehanesinde çalıştırır. Bu hayata dayanamayan İkbâl dükkândan kaçarak tekrar umumhaneye döner.¹²⁵⁹

Yazının devamında *Son Saat* yazarının İkbâl'i bulmak için Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne gitmesinden bahsedilir. Yazara göre, İkbâl isim değiştirdiğinden onu bulmak hiç de kolay olmaz. İkbâl hastanenin defterine asıl ismini kaydettirmemiş, “*Beyoğlu'nda Büyük Kırlangıç Sokağı'nda 42 numaralı hanede Melahat bint Abdullah*” şeklinde adresini ve ismini vermişti. Yazar, nihayet hastanede İkbâl Hanım'ı bulur ve onunla macerasına dair önemli bir görüşme gerçekleştirir. İkbâl, kayınvalidesiyle çekişmelerinden hatta kayınvalidesinin kendisini dövmesinden dolayı evden ayrılmak zorunda kaldığını itiraf eder. Kocasını sevdiğini, hatta geri döndüğünü belirten İkbâl,

¹²⁵⁸ “Tecrübesiz Bir Aile Kadını Nasıl Baştan Çıkarılır?”, *Son Saat*, 24 Teşrin-i evvel/Ekim 1926.

¹²⁵⁹ “Tecrübesiz Bir Aile Kadını Nasıl Baştan Çıkarılır?”, *Son Saat*, 24 Teşrin-i evvel/Ekim 1926.

kayınvalidesinin kötü davranışlarından ve edindiği çevre vasıtasıyla alıştığı dans, içki ve eğlence âlemi yüzünden umumhaneye düştüğünü söyler.¹²⁶⁰ *Son Saat*’in sütunlarında yer verdiği bu hikâye dönemin toplumsal yapısındaki ahlaki çöküntülerden birini ortaya çıkarırken aynı zamanda ibret alınması gereken toplumsal bir gerçekliği de gözler önüne seriyordu.

3.3.1.2. (Gizli) Fuhuşla Mücadele

İstanbul’da gizli (kayıt dışı) fuhuş Cumhuriyet döneminde de devam etmekteydi. Bu nedenle afet olarak nitelendirilen fuhuşla mücadele, milli bir vazife sayılmıştı. Cumhuriyet’in kurucularına ve aydınlarına göre, “*Evler, yurtlar yıkan, harab-abad vatanımızın enkazı üzerinde bir maneviyat, bir ahlak harabesi ikame edecek olan bu feci, bu mülevves afet son senelerde mütezayid bir süratle icra-yı tahribat eden fuhuş afeti*” ile mücadele etmek oldukça gerekliydi.¹²⁶¹ Fuhuş, özellikle Divanyolu ve Ahırkapı civarında kayıt dışı çalışan fahişelerin “*Bodrum Palas*” olarak adlandırdığı yangın yerlerinde yapılmaktaydı. A. Fuat isimli bir gazeteci, Divanyolu’na bizzat giderek gizli fuhuş hakkındaki gözlemlerini anlattığı yazısında, Tekirdağlı fena bir kadınla karşılaştığını, kendisine, anne ve babasının öldüğünü Balkan Savaşlarından sonra yalnız kaldığını, bu nedenle bir evde hizmetçi olarak çalışırken ev sahiplerince aldatılarak fuhuşa sürüklendiğini anlattığını ifade etmekteydi.¹²⁶² Ayrıca Beyoğlu’ndaki fuhuş hayatını da Esat Mahmut, tüm gerçekliğiyle ve bizzat olay yerinden gözlemleyerek aktarmıştı.¹²⁶³ Cumhuriyetin ilk yılı içerisinde bu şekilde gizli fuhuş yapan ve vesikasız kadınlardaki zührevi hastalık oranı yüzde 46 idi.¹²⁶⁴

İstanbul Valisi Raşit Bey hükümetin ahlak işlerine karışması meselesi konusunda 31 Temmuz 1924 tarihli *Vakit* gazetesine verdiği mesajlar fuhuşun önüne geçmek için son derece önem arz ediyordu. Valiye göre 600 bin lira masrafla İstanbul’da bir kadınlar darülmesaiisi açmak ve fuhuşla meşgul kadınların orada toplattırılması meselesi henüz düşünceden ibaretti. Bununla birlikte ona göre, hatıra gelmiş bir işti. Darülmesaiinin

¹²⁶⁰ “Tecrübesiz Bir Aile Kadını Nasıl Baştan Çıkarılır?”, *Son Saat*, 24 Teşrin-i evvel/Ekim 1926.

¹²⁶¹ “Fuhuşa Karşı Mücadele”, *Tevhid-i Efkar*, 4 Şubat 1340/4 Şubat 1924.

¹²⁶² “Fuhuş İninde”, *Akşam*, 6 Şubat 1340/6 Şubat 1924.

¹²⁶³ “Bir Karnaval Gecesi/Beyoğlu’na Nakleden Yeni Fahişeler”, *Akşam*, 21 Mart 1340/21 Mart 1924.

¹²⁶⁴ “İstanbul’da Fahişelere Karşı İttihaz Olunan Tedbirler”, *Akşam*, 13 Şubat 1340/13 Şubat 1924.

açılmasıyla kadınların fuhşa yönelmesinin önüne geçilecekti. Böylece toplumsal ahlaka en çok zarar veren fuhşun önü bu sayede alınmış olacak ve kadınlar faydalı işlerde çalıştırılacaktı. Toplumsal ahlakı düzeltmenin zabitanın görevi olmadığını, zabitanın temel görevinin fuhşu denetleyerek zührevi hastalıkların önüne geçmek olduğunu da önemle ifade etmişti.¹²⁶⁵

Gizli fuhşun ve bu sayede frengi ve diğer zührevi hastalıkların önüne geçebilmek için özellikle Beyoğlu'nda Yazıcı ve Kilit sokaklarında gizli ev ve pansiyonların ortadan kaldırılarak buradaki sermaye kadınların umumhanelerde çalışması sağlanmak istenmişti. Bunun için bu iki sokaktaki evler boşaltılarak sadece umumhanelere ayrılmıştı.¹²⁶⁶

Polis Müdüriyetine bağlı olan Ahlak Zabıtası Şubesi, “*fuhşa sürüklenen genç kızları mütemadiyen toplamakla meşgul*” olan yegâne kurumdu.¹²⁶⁷ Bu amaçla hareket eden şube, İstanbul, Beyoğlu ve Kadıköy’de gizlice ve izinsiz olarak açılan randevu evlerinin zamanla kapatılmasına karar vermişti.¹²⁶⁸ Bu bağlamda Taksim’de Rumeli Hanın’ın ikinci katındaki bir dairede yaşayan Sara binti Samuel’e ait bir apartmanın randevu evi olarak kullanıldığı tespit edilerek basılmış ve kapatılmıştı. Yakalanan Eleni, Katina ve Suzan adlarındaki kadınlar ise muayeneye sevk edilmişlerdi. Muayene neticesinde Eleni ile Suzan’ın zührevi hastalıklara yakalandıkları anlaşılmış ve Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’ne yatırılmışlardı.¹²⁶⁹ Ayrıca Şişli’de İzzet Paşa Sokağı’nda bir apartman dairesi basılarak dört fahişe yakalanmış ve zührevi hastalıklara yakalandıkları anlaşılarak dispansere sevk edilmişlerdi.¹²⁷⁰ Yine 9 Haziran 1924 gecesi, Feriköy’de ve Pangaltı’da iki gizli randevu evi tespit edilerek kapatılmıştı.¹²⁷¹

Ahlak Zabıtası¹²⁷², gizli fuhşun nedenleri üzerinde durmaya ve bu nedenleri ortadan kaldırmaya da çalışmıştı. Bu nedenle gizli fuhşun yaygın olduğu Beyoğlu ve Kadıköy’de

¹²⁶⁵ “Alüfteler ve Şapkalar”, *Vakit*, 31 Temmuz 1340/31 Temmuz 1924.

¹²⁶⁶ “Beyoğlu’nda Umumhaneler Ne Olacak?”, *Akşam*, 16 Mart 1340/16 Mart 1924.

¹²⁶⁷ “Fuhşa Karşı Mücadele/Zabıta-ı Ahlakiye Ne Yapıyor?”, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1340/26 Mayıs 1924.

¹²⁶⁸ “Gizli Randevuevleri Kapatılıyor”, *Akşam*, 23 Mayıs 1340/23 Mayıs 1924.

¹²⁶⁹ “Bir Ahlaksızlık Yuvası Kapatıldı”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1340/16 Mayıs 1924.

¹²⁷⁰ “Gizli Fuhuşhaneler Basılıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Mayıs 1340/22 Mayıs 1924.

¹²⁷¹ “Gizli Fuhuş Yerleri”, *Akşam*, 10 Haziran 1340/10 Haziran 1924; “İki Randevu Evi Basıldı”, *Tevhid-i Efkâr*, 10 Haziran 1340/10 Haziran 1924.

¹²⁷² Ahlak Zabıtası memurlarının bazılarında türlü problemler olduğu, zaman zaman mücadelesini verdikleri işleri yaptıkları görülmekteydi. Nitekim bu memurlardan biri olan Şefik Bey, Katina adında bir umumhane sermayesine gönünü kaptırmıştı. Bir süre sonra bir grup memur arkadaşıyla Beyoğlu’nda bir gazinoda içki içip sarhoş olduktan sonra arkadaşlar arasında tartışma çıkmış ve Şefik Efendi kaçmaya başlamıştı. Bir süre daha kaçmaya devam etse de arkasından vurularak öldürülmüştü. “Beyoğlu’nda Bir

soruşturma yapmış ve neticede binden fazla “*ihtiyar acuzenin*” dönemin diğer bir deyimle “*muhabbet tellalları*”nın¹²⁷³ genç kızları bir bahane ile fuhşa sürüklediklerini gizli fuhuş yaptığı belirlenen kadınların ifadeleriyle meydana çıkarmıştı.¹²⁷⁴ Fuhşa düşen genç bir kız, Tatar Ahmet’in karısı tarafından kandırılarak bu hayata sürüklendiğini itiraf etmişti. Ahlak Zabıtası’na göre, bu bölgede genç kızların kolaylıkla fuhşa sürüklenmesinin bir nedeni de İstanbul taraflarında resmi bir umumhane olmayışındaydı. Bu nedenle İstanbul tarafında bir umumhane açılması için gerekli teşebbüslerde bulunulmuştu. Bu bağlamda Polis Müdüriyetince Demirkapı’da, resmi bir umumhane açılması için uygun görülmüştü. Açılacak bu umumhaneye gizli fuhuş yapan kadınlar yerleştirilecek bu sayede hem zührevi hastalıklar azalacak hem de İstanbul tarafında serbestçe dolaşan bu kadınların varlığına son verilecekti.¹²⁷⁵ Yine yirmiden fazla genç kızı fuhşa düşüren Bahaeddin ve Seniye adlı karı-kocalar yakalanarak mahkemeye sevk edilmişti.¹²⁷⁶ Ayrıca özellikle hizmetçi kızları fuhşa sürükleyen “*acuzeler*” de bulunmaktaydı.¹²⁷⁷ Bu acuzeler, basında

Cinayet/Dün Gece Bir Zabıta-ı Ahlakiye Memurunu Vurdular”, *Akşam*, 27 Ağustos 1340/27 Ağustos 1924. Bundan başka birtakım kabadayılardan, namuslu kadınlara tiyatro, sinema ve sokak gibi mekânlarda çirkin laflar atmaları ve tecavüzleri karşısında Ahlak Zabıtasının ihmalkâr davrandığı anlaşıyordu. “Namuslu Kadınlar ve Kabadayılar”, *Akşam*, 23 Kânun-ı sâni 1341/23 Ocak 1925. Nitekim bir süre sonra Ahlak Zabıtası Teşkilatında bir ıslahat yapılması düşüncesinin ortaya çıkması tesadüf değildi. Yapılan ıslahat projesine göre, Ahlak Zabıtası memurlarının yüksek tahsilli ve hiç olmazsa çalıştığı bölgeyi bilen kimselerden olmasına özen gösterilecekti. Zabıta memurlarının sayısı artırılarak sayıları muhite göre belirlenecekti. “Fuhuş ve Hastalık/Zabıta-ı Ahlakiyenin Islahı İçin Bir Proje Yapıldı”, *Akşam*, 6 Kânun-ı sâni 1341/6 Ocak 1925; “Zabıta-ı Ahlakiyenin Islahı”, *Vatan*, 6 Kânun-ı sâni 1341/6 Ocak 1925; Ahlak Zabıtasının ıslahı projesi daha sonra iyice netleşmişti. Buna göre, eskisi gibi İkinci Şube’ye bağlı olacak Ahlak Zabıtası, polislerin en güzide elemanları arasından seçilecekti. Birçok Ahlak Zabıtası memurunun görevini suiistimal etmelerinden dolayı seçilecek kişilerde en azından idadi seviyesinde eğitim görmüş olmak şartı aranacaktı. “Zabıta-ı Ahlakiyenin Islahı Hakkındaki Proje Bitiyor”, *Akşam*, 30 Kânun-ı sâni 1341/30 Ocak 1925.

¹²⁷³ “Fuhuş ve Hastalık/Zabıta-ı Ahlakiyenin Islahı İçin Bir Proje Yapıldı”, *Akşam*, 6 Kânun-ı sâni 1341/6 Ocak 1925.

¹²⁷⁴ Genç kızları bir şekilde kandırıp fuhşa düşüren bu tür acuzelere, başka yerlerde de rastlanılmaktaydı. İzmir’de Arap Saliha ismindeki bir kadın, fuhuş, sirkat (hırsızlık) ve zenginleri soyup soğana çevirmek gibi çeşitli suçları işleyerek defalarca mahkeme huzuruna çıkmıştı. Son zamanlarda da buluş çağına bile ermemiş kızları kandırarak önce kendi evine atmak ve kardeşi azılı çapkının kucağında umumhanelere satmaktaydı. Arap Saliha saf ve tecrübesiz kızları, “*sizi şöyle mesut edeceğim, böyle müreffeh edeceğim, milyon sahibi genç, güzel bir kocaya vereceğim, prenses gibi bir hanımefendi yapacağım*” diyerek kandırmaktaydı. Bu gibi kızları bu şekilde kandırarak İzmir’deki umumhanelere yüksek fiyatlarla satmaktaydı. Habere göre, on beş gün önce henüz 13 yaşında Kadıköy’de ikamet eden zengin bir ailenin kızını tuzağına düşürmüş ve İzmir’e getirip umumhaneye satmıştı. Sonrasında ise zabıta tarafından yakalanmıştı. “İstanbul İzmire Arasında Kadın Ticareti”, *Vakit*, 3 Mart 1341/3 Mart 1925.

¹²⁷⁵ “Acuzenin Ağı/Tatar Ahmet’in Karısı Genç Kızları Nasıl Avlıyor?”, *Akşam*, 30 Temmuz 1340/30 Temmuz 1924; “Sıhhiyenin ve Zabıta-ı Ahlakiyenin Yeni Tedbirleri/Emraz-ı Zühreviye Neden Bu Kadar İntişar Ediyor?”, *Akşam*, 29 Temmuz 1340/29 Temmuz 1924.

¹²⁷⁶ “Genç Kızları Aldatan Karı Koca”, *Vatan*, 28 Kânun-ı evvel 1340/28 Aralık 1924.

¹²⁷⁷ “Hizmetçi Kızları Fuhşa Atan Acuzeler”, *Son Telgraf*, 8 Eylül 1340/8 Eylül 1924; “Düzenbaz Kadınlar/Mahallelerde Birtakım Acuze Kadınlar Türedi!”, *Son Saat*, 15 Kânun-ı sâni/Ocak 1926.

karikatürlere de konu olmuştu. *Milliyet*’in 7 Şubat 1928 tarihli sayısında “*Genç Kızları Fuhşa Teşvik Eden Acuzeler Toplanıyor?*” başlıklı bir karikatür paylaşılmıştı.¹²⁷⁸

Şekil 3.3.1. Genç Kızları Fuhşa Teşvik Eden Acuzeler Toplanıyor? [Karikatür]

“- Madam.. o yanındaki kızlar kim?

- Zu..Görmüyor musun: Kızlarım!

- Nasıl kızların olur hiç birbirlerine benzemiyorlar?

-Ka.. Babaları ayrı ise...?”

19 Ağustos 1924 tarihli *Vakit*, İstanbul Valisi Raşit Bey ile gizli fuhuşla mücadele meselesini içeren bir konuşmayı yayınlamıştı. *Vakit* yazarı, gizli fuhuş meselesini de valiye sormuş ve bilgi almak istemişti. Vali ise bu mesele ait bir yazı okumadığını ve bu meseleyle ilgili yazılan yazının içeriği hakkında bilgi almak istediğini belirtmişti. *Vakit* yazarı da Vali Raşit Bey’e Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı’nın bundan önce yazılan bir raporuna işaret ederek 1921 yılına göre muayene edilen fahişelerden önemli bir bölümünün muayene zorunluluğundan bahane bularak kurtulmak suretiyle zührevi hastalıkları bulaştırdıklarının söylenilmekte olduğunu söylemişti. Yazar, yine raporu işaret ederek 1921 senesinde 1720 fahişenin muayene sevk edildiğini şimdi ise muayeneye gönderilen vesikalıların sayısının 1150’den fazla olmadığını belirtmişti. Bu rapora, bir iki ay önce Ahlak Zabıtası’nın o zamandan beri hayatın ucuzlaması ve işgalin kalkması dolayısıyla çoğu fahişenin ıslah edildiği şeklinde bir cevap verdiğini de dile getirmişti. Ahlak Zabıtası’nın cevabını gülünç bulan *Vakit* yazarı, valiye ne fahişelerin

¹²⁷⁸ “Genç Kızları Fuhşa Teşvik Eden Acuzeler Toplanıyor?”, *Milliyet*, 7 Şubat 1928.

ıslah edildiğini ne de söylenildiği gibi hayat pahalılığının azaldığını da sözlerine eklemişti. Devamla Ahlak Zabıtası'nın görevlerinin kolaylaştırılması için zührevi hastalıkların önlenmesine dair nizamnamenin değiştirilmesi gerektiğini de ifade etmişti. Vali Raşit Bey de yazarın sözlerini desteklemişti. Daha sonra Vali Raşit Bey şöyle bir açıklama yapmıştı:

*“Emraz-ı zühreviye nizamnamesi mucibince bu hususta çalışıyoruz, bilmelisiniz ki bu nizamname pek mühim müesseratın tesiri altında çıkmıştır. Islah edilmesi zarureti mevcut olabilir. Biz namuslu olarak tanınmış olan insanlara hürmet ediyoruz, bu hürmet vazifesiyle mükelleftir.”*¹²⁷⁹

Gizli fuhuşla mücadele 1925 yılının sonlarına doğru daha da arttı. Feridiye’de açılan yeni umumhanelerden sonra Ahlak Zabıtası tekrar denetimlere başlayarak Beyoğlu’nda gizli randevu evlerinin belirlenerek kapatılmasına çalışmıştı. Bu bağlamda 1 Ekim 1924 tarihinde iki gizli ev basılarak kapatılmıştı.¹²⁸⁰ Yine Beyoğlu’nda Derviş Sokağı’nda Madam Mari’nin gizli randevu evi 22 Aralık 1924 tarihinde basılarak evde bulunan altı kadın muayene için Polis Müdüriyetine sevk edilmişti. Ayrıca Valide Hanı’nda Çuvalcı Abbas’ın dairesinde üç kadın bulunarak tutuklanmıştı.¹²⁸¹

Polis Müdüriyeti, Beyoğlu ile İstanbul’da önceden belirlenen yerlere taşınmaları için gizli randevu evi işletenlere gerekli tebligatta bulunmuştu. Gizli ev işletenler, iki gün içinde belirlenen bölgelere taşınmadıkları takdirde oturdukları evlerin kapılarına nöbetçiler yerleştirilecek ve ticaret yapmaları yasaklanacaktı.¹²⁸² Buna rağmen 1925 yılında Pangaltı ve Feriköy’de gizli fuhuş yapıldığı Ahlak Zabıtası tarafından belirlenmiş ve vesikasız fahişelerden hastalıklı olanlar hastanelere sevk edilmişti.¹²⁸³ Bundan başka Polis Müdüriyeti Beyoğlu, Galata semtinin Tophane muhitindeki pek çok gizli randevu evlerinin bulunduğunu ve bu yerlerde otel adı altındaki evlerde fuhuş yapıldığını haber olarak soruşturma yapmak üzere Ahlak Zabıtası’nı görevlendirmişti. 22 Temmuz 1925 gecesi Taksim ve Beyoğlu’nda beş evde arama yapılarak on beş kadının gizli fuhuş yaptığı anlaşılmış ve bunlar Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’ne sevk edilmişlerdi. Yine

¹²⁷⁹ “Gizli Fuhuş”, *Vakit*, 19 Ağustos 1340/19 Ağustos 1924.

¹²⁸⁰ “Alüftelerle Mücadele”, *Akşam*, 2 Teşrin-i evvel 1340/2 Ekim 1924.

¹²⁸¹ “Gizli Randevu Evleri Basılıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 24 Kânun-ı evvel 1340/24 Aralık 1924.

¹²⁸² “Gizli Evler”, *Vakit*, 5 Teşrin-i evvel 1340/5 Ekim 1924.

¹²⁸³ “Gençlerimizi Zehirleyen Evler”, *Vakit*, 16 Temmuz 1341/16 Temmuz 1925.

Galatasaray civarındaki fahişelerin sokaklarda uygunsuz bir şekilde bölgedeki ahaliyi rahatsız ettiği anlaşılmış hatta bu kadınlar müşteri aramak için Adalar'a dahi gitmişlerdi. Ancak Polis Müdüriyeti bunlara Adalar'da ikamet izni vermemiş ve kadınların esas ikamet adreslerine gitmeleri kararlaştırılmıştı. Ayrıca Ortaköy'de bir apartmandaki dairede bazı kadınlar uygunsuz bir halde yakalanmıştı. Bu kadınların tecrübesiz insanları dolandırdıkları anlaşılmıştı.¹²⁸⁴ Ahlak Zabıtası, gizli fuhşa karşı mücadelede çalışmalarına ara vermemiş ve Tepebaşı'nda Versay Otelinde uzun zamandır fuhuş yapıldığı haber alınmış ve harekete geçilerek otele baskın yapılmıştır. Baskın neticesinde 4 fahişe tutuklanarak muayeneye gönderilmişlerdi.¹²⁸⁵

Polis Müdüriyetinin Ahlak Zabıtası memurlarına gönderdiği talimatname gereğince İstanbul'un her tarafında gizli randevu evlerinin belirlenmesi çalışmalarına başlanmıştı. Bu çalışmalar neticesinde gizli olarak işletildiği anlaşılan özellikle Tarlabası Caddesi'ndeki birçok randevu evi kapatılmıştı. Ahlak Zabıtası bu gibi evleri belirlerken özellikle apartman kapıcılarının verdiği bilgileri kullanmaktaydı. Ancak bazı apartman görevlilerinin gizli evlerden aldıkları ücret karşılığında apartman içerisindeki dairelerde meydana gelen fuhuş hadiselerinden Ahlak Zabıtası memurlarına haber vermediği, hatta bu görevlilerin fahişelerle ilişki kurdukları anlaşılacak bu gibiler hakkında gerekli yasal işlemler yapılmıştı.¹²⁸⁶ Gizli fuhuş denetim altına almak için çalışan Ahlak Zabıtası, 16 Eylül 1925 tarihli bir habere göre, Beşiktaş'ta bir Ermeni kadına ait olan bir gizli randevu evini belirleyerek kapatmıştı.¹²⁸⁷

Ahlak Zabıtası Şubesi, İstanbul'un üst tabaka aileleri arasına sokulabilen ve gizli fuhuşun en önemli sebeplerinden olan bazı kadınların, kendilerini kocaları tarafından terkedilmiş surette göstererek oda hizmetçisi veya sofracı sıfatıyla kapıldıkları konaklarda tecrübesiz hizmetçi kızları baştan çıkarmakta olduklarını belirlemişti. Bu konuda ve müstahdemin idarehanelerinde müşterilere sunulan genç kadın ve kızlar hakkında soruşturma başlatılmıştı.¹²⁸⁸ Emraz-ı Zühreviye müfettişleri İstanbul'da bütün

¹²⁸⁴ "Uygunsuz Kadınlar", *Vakit*, 24 Temmuz 1341/24 Temmuz 1925.

¹²⁸⁵ "Gençlerimizi Koruyalım", *Vakit*, 2 Ağustos 1341/2 Ağustos 1925.

¹²⁸⁶ "Gizli Evler", *Son Saat*, 10 Ağustos 1341/10 Ağustos 1925.

¹²⁸⁷ "Randevu Evleri Birer Birer Kapatılıyor", *Son Saat*, 16 Eylül 1341/16 Eylül 1925.

¹²⁸⁸ "Gizli Fuhuş Takip Eden Kadınlar", *Vakit*, 23 Eylül 1341/23 Eylül 1925.

umumhaneleri teftiş edecekti. Galata sokaklarıyla, Tünel'deki sokaklar denetlenecekti. Bu gibi yerlerden sonra diğer umumhanelerin teftişine de başlanacaktı.¹²⁸⁹

Polis Müdüriyetine bağlı Ahlak Zabıtası tarafından Beyoğlu ve İstanbul'da çeşitli yerlerde vesikasız fuhuş yapan kadınlar denetlenmekteydi. Ancak vesikasız oldukları zannedilerek tutuklanan bazı kadınların polis merkezine getirildikten sonra vesikalı oldukları anlaşılmıştı. Bu nedenle bazı gürültüler kopmasından dolayı buna fırsat verilmemesi için fuhuş yapan kadınların vesikalı olup olmadıklarına dikkat edilmesi gerektiği belirtilmişti.¹²⁹⁰

Polis Müdüriyeti, 20 Ekim 1925 gecesı umumhaneleri denetleme faaliyetlerini daha da sıkılaştırmıştı. Kayıtlı fahişelerin geceleri, dışarıda gezmeleri ve dışarıda yatmaları yasaklanmıştı. Bundan başka umumhaneler elektrikle aydınlatılacak ve gerekli sıhhi şartları sağlayacaklardı.¹²⁹¹ 30 Ekim 1925 tarihinde ise Polis Müdür-i Umumisi Ekrem Bey, polis merkezlerine gönderdiği genelgede, fahişelerin sarhoş ve açık-saçık kıyafetlerle umumhane dışına çıkmasına izin verilmemesi hususunu bildirmişti.¹²⁹² Ahlak Zabıtası'nın Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı ile iş birliği neticesinde gerçekleştirdiği faaliyetler, basın tarafından beğeniyle karşılanmıştı.¹²⁹³

Ahlak Zabıtası'nın Beyoğlu'nda belirlediği gizli randevu evlerinde fuhuş yapıldığı anlaşılmıştı. Yakalanan 150 kadın arasında yaşı oldukça küçük kızlarda vardı. Bunların bir kısmı ticarethanelerde daktilograf olarak çalışıyordu. Kadınlar, polis merkezinde sorgulandıktan sonra sağlık muayenesine tabi tutulacaklardı.¹²⁹⁴ Ahlak Zabıtası'nın son birkaç gündür gerçekleştirdiği faaliyetler olumlu sonuçlar vermişti. Birahane ve kahvehane gibi yerlerde vesikasız dolaşan bu kadınlar, özellikle Beyoğlu ve İstanbul taraflarında yakalanarak muayeneye gönderilmişlerdi. Beyoğlu'nda Glavani, Taksim, Venedik, Derviş, Timoni, Asmalımescit, Kalyoncu Kulluğu, Feridiye sokaklarındaki randevu evleri de izlenmekteydi.¹²⁹⁵ Ahlak Zabıtası tarafından gizli randevu evlerinde

¹²⁸⁹ “Emraz-ı Zühreviye Müfettişlerinin Teftişı”, *Cumhuriyet*, 15 Teşrin-i sâni 1341/15 Kasım 1925.

¹²⁹⁰ “Vesikasız Fahişeler”, *Cumhuriyet*, 28 Teşrin-i sâni 1341/28 Kasım 1925.

¹²⁹¹ “Randevu Evleri”, *Vakit*, 22 Teşrin-i evvel 1341/22 Ekim 1925; “Fuhuş ve Esrarkeşlerle Mücadele/Meyhanelerle Umumhaneler Hakkında Yeni Takyıdat”, *Akşam*, 22 Teşrin-i evvel 1341/22 Ekim 1925.

¹²⁹² “Polis Müdüriyetinin Mühim Kararları”, *Akşam*, 1 Teşrin-i sâni 1341/1 Kasım 1925.

¹²⁹³ “Zabıta-ı Ahlakiye/Ahlaksızlığa Karşı Şiddetle Mücadele Ediyor”, *Son Saat*, 10 Teşrin-i evvel 1341/10 Ekim 1925.

¹²⁹⁴ “Gizli Fahişeler”, *Vakit*, 9 Teşrin-i sâni 1341/9 Kasım 1925.

¹²⁹⁵ “Uygunsuz Kadınlar”, *Vakit*, 10 Teşrin-i sâni 1341/10 Kasım 1925.

fuhuş yaptığı belirlenen kadınlar önce Polis Müdüriyeti İkinci Şube'ye götürülüyorlar ardından zührevi hastalıklardan birini taşıyıp taşımadıklarının anlaşılması için hastaneye sevk ediliyorlardı.¹²⁹⁶

Ahlak Zabıtası'nın gizli fuhuş yapılan yerleri büyük çabayla teftiş ettiği anlaşılmaktaydı.¹²⁹⁷ Bu anlamda Beyoğlu'nda Fatma adında bir kadının randevu evi olarak işlettiği özel hanesi zabıtaca belirlenerek kapatılmıştı.¹²⁹⁸ Yine Beyoğlu'nda Dolapdere'de Sabahat isimli bir kadına ait gizli bir eve baskın yapılmış, ev kapatılarak yakalanan fahişeler, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmişlerdi.¹²⁹⁹

Beyoğlu'nda Tarlabası'nda 26 numaralı evin üst katında oturan Eleni adında bir Rum kadının oturduğu daireyi umumhaneye çevirdiğinin Ahlak Zabıtası tarafından anlaşıldığı ifade ediliyordu. Haberde Eleni'nin yanında Suzan, Melahat ve Fatma isimlerinde üç kızın da tutuklandığı belirtiliyordu.¹³⁰⁰ Bundan başka Beyoğlu'nda Galatasaray merkezi mıntıkasında beş otelin randevu evi olarak kullanıldığı yine ahlak zabıtarınca belirlenmiş ve bu otellerin kapatılmasına karar verilmişti. Buna ilaveten yine Beyoğlu'nda şüpheli sayılan yerlerde bulunan Tunus, Kanada ve Modern gibi bazı yabancı otellerin gayrimeşru işlere sahne olduğu anlaşılarak kapatılmaları kararlaştırılmıştı. Ayrıca Beyoğlu'nun çeşitli sokaklarında serbest dolaşan fahişeler de belirlenerek önce vesika verilmekte sonra da Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmekteydi.¹³⁰¹

8 Ocak 1926 tarihinde Ahlak Zabıtası Beyoğlu'nda gizli bir randevu evini belirleyerek fuhuş yapan dört kadın ile evde bulunan dört erkeği suçüstü yakalamıştı. Zabıta, Belkıs adında bir kadının Beyoğlu'nda Telgraf Sokağı'nda gizli bir randevu evi açarak birçok genç kadını evinde topladığını öğrenmiş ve evi izlemeye başlamıştı. Belkıs ise zabıtanın evini izlediğini haber alınca erkekleri başka bir şekilde eve sokmuştu. Durumu anlayan zabıta ise Belkıs'ın evine girerek evde ondan başka bir kimse bulamayınca şaşırmışlar ve evde gizli bir yerin olup olmadığını sormuşlardı. Belkıs ise zabıtaya direnmiş zabıta ise evi titizlikle aramaya koyulmuştu. Ahlak Zabıtası, evin üst

¹²⁹⁶ “Randevu Evleri”, *Cumhuriyet*, 9 Teşrin-i sâni 1341/9 Kasım 1925.

¹²⁹⁷ “Gizli Fuhuşhaneler”, *Akşam*, 12 Kânun-ı sâni/12 Ocak 1926.

¹²⁹⁸ “Sedd Edilen Randevu Evi”, *Vakit*, 6 Kânun-ı sâni/6 Ocak 1926.

¹²⁹⁹ “Gizli Fuhuşhane”, *Son Saat*, 5 Kânun-ı sâni/5 Ocak 1926.

¹³⁰⁰ “Gizli Fuhuşhaneler”, *Vakit*, 9 Kânun-ı sâni/9 Ocak 1926.

¹³⁰¹ “Randevu Evleri”, *Vakit*, 9 Kânun-ı sâni/9 Ocak 1926.

katında derin derin nefes sesleri duymuşlar ve sesin geldiği yere yönelince dört erkek ve dört kadını suçüstü yakalamışlardı. Zabıta bunları, Taksim'e götürerek ifadelerini almıştı. İfadelerde Belkıs'ın vaktiyle Kızıltoprak'ta randevu evi açan Sami Paşa'nın kızı olduğu anlaşılmıştı. Sami Paşa, daha sonra Şişli'de de bir gizli ev işletmiş ancak Ahlak Zabıtası'nca belirlenip kapatılmıştı. Ancak bu defa yanında bulundurduğu kadınlar arasında güzelliğiyle bilinen Fethiye adında bir kadın vardı. Fakat yazıldığı gibi bu kadın Beşiktaşlı olarak bilinen Fethiye değildi. Bu kadınlar vesikasız olarak dün itibariyle fuhuş yaptıkları anlaşılmış ve dün ikinci şubeye sevk edilmişlerdi. Diğer kadınlardan biri de kızıydı. Randevu evi henüz kapatılmamıştı. Müdüriyetin vereceği emre göre evin bugün kapatılması muhtemeldi.¹³⁰² Beyoğlu'nda Macar Caddesi'nde Sabahat ve Hamide adlı iki adına ait olan hanelerin gizli randevu evi olarak kullanıldığı belirlenmiş ve bu iki hane kapatılmıştı.¹³⁰³ Yine Beyoğlu'nda Zambak Sokağı'nda 7 numaralı hanenin gizli randevu evi olarak işletildiği tespit edilmiş ve bu haneye baskında yapılarak 4 kız tutuklanmıştı.¹³⁰⁴

31 Ocak 1926 tarihinde Beyoğlu'nda Tarlabası'nda Ruhiye adlı bir kadının işlettiği gizli bir randevu evi yine Ahlak Zabıtası'nca basılmış ve uzun araştırmalar neticesinde kömürlükte, bahçedeki kümeste altı kadın bulunmuştu. Bulunan kadınların büyük kısmı Ahlak Zabıtası sicilinde de kayıtlı olduğu anlaşılmıştı. Aynı gün Taksim'de bir Ermeni kadına ait olan randevu evi basılarak tavan arasında dört kadın yakalanmıştı. Bu kadınlar zabitanın evin kapısını çaldığını görünce şaşkına dönerek tavan arasına saklanmışlardı. Bundan başka zabıta, Şişli'de gizli bir randevu evini belirleyip kapatmıştı. Bu randevu evi bir müddet polisten kurtulmayı başaran Tatar İhsan namındaki bir kadına aitti. Kadın, polis takibatından kurtulmak için Şişli'de Hacı Mansur Sokağı'ndaki Acemyan Apartmanı'nın birinci dairesini kiralarak burada bir randevu evi kurmuştu. Ahlak Zabıtası'nın günlerce izlemesinden sonra bu eve baskın yapılarak Zehra, Seher ve diğer iki kadın yakalanarak polis merkezine sevk edilmişlerdi.¹³⁰⁵ Ahlak Zabıtası'nın bu randevu evi baskını karikatürize de edilmişti.¹³⁰⁶

¹³⁰² "Gizli Randevu Evi", *Vakit*, 10 Kânun-ı sâni/Ocak 1926.

¹³⁰³ "Randevu Evleri", *Son Saat*, 25 Kânun-ı sâni/Ocak 1926.

¹³⁰⁴ "Bir Randevu Evi", *Son Saat*, 1 Şubat 1926.

¹³⁰⁵ "Gizli Fuhuşhaneler", *Vakit*, 2 Şubat 1926.

¹³⁰⁶ *Vakit*, 2 Şubat 1926.

Şekil 3.3.2. Randevu Evi [Karikatür]

Zabıta bir randevu evini bastı. Kümesten kadınlar çıkardı.

Polis- Kümeste ne yapıyorsunuz?

Afetus- Yumurtlamaya girmiştik, polis efendi!

13 Şubat 1926'da Ahlak Zabıtası, Beyoğlu'nda Hava Sokağı'nda Madam Roza'nın evini gizli randevu evi olarak işlettiği haberini almış ve ilgili hane basılarak içeride bulunan kadınlar karakola sevk edilmişlerdi.¹³⁰⁷ Ayrıca 11 Mart 1926'da Nişantaşı'nda Karakol Sokağı'nda Faik Paşa Konağı'nda Belkıs isimli bir kadın ile Dolapdere'de Gedikbaşı Sokağı'nda Kürt Topal Naciye adlı kadınların gizli randevu evleri belirlenerek kapatılmıştı.¹³⁰⁸

Ahlak Zabıtası, gizli randevu evlerini belirleyip kapatma faaliyetiyle uğraşırken halk nazarında da gizli randevu evlerin açılmamak suretiyle kapatılmalarına yönelik şikâyetlere rastlanılmaktaydı. Basında yer alan 27 Şubat 1926 tarihli bir haberde Üsküdar'dan M.A. rumuzlu bir vatandaş, bu türden evlerin, gençleri zehirlediğini ifade ederek bir daha açılmamak üzere kapatılmaları gerektiğini belirtmişti.¹³⁰⁹

Her ne kadar bütün bu mücadele 15 Ocak 1926 tarihi itibarıyla frengi nedeniyle muayenehanelere başvuran hasta sayısında bir azalmaya sebep olsa da¹³¹⁰ Mart 1926 tarihi itibarıyla Sıhhiye Müdüriyetinin istatistiklerine göre, İstanbul'daki fahişelerin

¹³⁰⁷ "Bir Randevu Evi", *Son Saat*, 14 Şubat 1926.

¹³⁰⁸ "Gizli Evler", *Son Saat*, 12 Mart 1926.

¹³⁰⁹ "Gizli Fuhuşhanelerden Şikâyet", *Son Saat*, 27 Şubat 1926.

¹³¹⁰ "Frengi Azalıyor", *Son Saat*, 15 Kânun-ı sâni/Ocak 1926.

yüzde yetmiş beşinde frengiye rastlanmıştı. Frenginin fuhuşla uğraşan kadınlar arasında oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktaydı. İstanbul'da muayene edilen sekiz binden fazla frengili vardı ve bunların büyük kısmı kadındı.¹³¹¹ Dispanserlerde toplam 6708 frengili bulunmaktaydı.¹³¹² Kamuoyunda çıkan haberlere göre, hükümetin dediği gibi frengi azalmamakta aksine artmaktaydı. Bizzat uzman doktorlardan edinilen bilgilere göre frengililer, asla hükümet hastanelerine başvurarak isimlerini frengililer arasına kaydedilmesine meydan vermemektedirler. Bu nedenle frengililerin çoğu özel olarak tedavi edilmekteydi. İsmi söylenmeyen frengi doktorunun dediğine göre, İstanbul'daki muayenehanelerin %85'i frengi muayenehaneleriydi ve buralara gelen hastaların büyük kısmı frengili olanlardı. Başka bir frengi doktoruna göre de İstanbul doktorlarının çoğun geçimlerini sadece frengi ve belsoğukluğu tedavisi ile sağlıyordu.¹³¹³ 1926 yılı itibarıyla frengi dispanserlerinde 1875 hastanın düzenli olarak tedavilerine devam edilmekteydi. Tedavi altında bulunan 4240 hastanın başka birine bulaştırma tehlikesi ortadan kalkmıştı.¹³¹⁴ Sıhhiye Vekili Refik Bey'in 9 Mart 1926'daki açıklamasına göre, Türkiye'de frengi diğer ülkelere oranla daha azdı.¹³¹⁵

Bir süreden beri özellikle Beyoğlu'nda gizli randevu evlerini teftiş eden zabıta memurları, Derviş, Venedik ve Glavani sokaklarındaki randevu evlerini belirleyip kapatmıştı. Toplamda 25 gizli randevu evi kapatılmıştı. Randevu evleri işletenlerin kimlikleri zabıta tarafından fotoğrafları alındıktan sonra başka bir yerde faaliyete geçmelerine engel olmak için bazı önlemler alınmaktaydı. Randevu evi işletenlerin kimlikleri ve fotoğrafları merkeze gönderilerek oturdukları evler denetim altında bulunduruluyordu.¹³¹⁶

Hikmet adında bir kadının Pangaltı'da kiraladığı bir evi randevu evi olarak kullandığı zabıtaca belirlenerek bir baskın düzenlenmişti. Baskın sonucunda altı kadın dört erkek yakalanmıştı. Kadınların vesikasız olduğu anlaşıldığından Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmişlerdi. Galatasaray Polis Merkezi de kendi bölgesinde yaptığı bir teftişte birahanelere girip çıkan otuz vesikasız kadını yakalamış ve bu kadınları

¹³¹¹ "Sâri Hastalıklar", *Akşam*, 21 Mart 1926.

¹³¹² "Emraz-ı Zühreviye/Dispanserlerdeki Frengililerin Miktarı (6708) Kişiyi Baliğ Olmuştur", *Cumhuriyet*, 17 Mart 1926.

¹³¹³ "İstanbul'da Verem ve Frengi Tahribatı", *Akşam*, 23 Mart 1926.

¹³¹⁴ "Frengi Dispanserleri", *Akşam*, 19 Nisan 1926.

¹³¹⁵ "Frengi!", *Milliyet*, 10 Mart 1926.

¹³¹⁶ "Gizli Fuhuşhaneler", *Vakit*, 5 Şubat 1926.

muayene ettirmişti. Muayene sonrasında yirmisinin zührevi hastalıklara yakalandıkları anlaşılmış ve hastaneye sevk edilmişlerdi.¹³¹⁷ Meşhur kadınlardan Topal Behice'nin Beyoğlu'ndaki randevu evinde bir sürü uygunsuz kadın belirlenmiş ve evi kapatılmıştı.¹³¹⁸

Beyoğlu'nda Taksim'de Nane Sokağı'nda bir apartmanda iki numaralı dairede oturan ve kendisine zengin bir dul kadın süsü veren Madam Eleni'nin apartmanına birtakım genç kadınları çağırarak onları fuhşa teşvik ettiğini haber alan zabıta Eleni hakkında soruşturma başlatmıştı.¹³¹⁹

Son bir ay zarfında Polis Müdüriyeti, 35 randevu evini kapatmıştı. 18 Nisan 1926 tarihinde Beyoğlu'nda iki gizli randevu evi daha kapatılmıştı. Ahlak Zabıtası tarafından tutuklanarak muayeneye gönderilen kadınların %80'inin zührevi hastalıklara yakanlandığı anlaşılmıştı.¹³²⁰

Ahlak Zabıtası 28 Nisan 1926 tarihinde Beyoğlu'nda Bursa Sokağı'nda kendisine namuslu süsü veren bir madamın evini basarak beş Türk kadını tutuklamıştır. Habere göre, bu madamın birçok kadını sosyeteye alıştırmak bahanesiyle kandırarak fuhşa sevk ettiği anlaşılmıştır. Polis merkezine getirilen beş kadının normal aile mensubu olduğu anlaşıldığından isimleri gizli tutulmuştu.¹³²¹

Beyoğlu'nda Hüseyin Ağa Sokağı'nda oturan Madam Eleni adındaki bir kadının ikamet ettiği evi randevu yeri olarak kullandığı Ahlak Zabıtası'nca belirlendikten sonra 1 Ağustos 1926 gecesi bir baskın yapılarak ilgili evde yedi erkek ve kadının olduğu görülmüştür. Evin üst katında içki âlemi yapan bu kişiler, dolaplar içinde ve tavan arasında yakalanarak Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmişlerdi.¹³²² Yine Beyoğlu'nda Dolapdere'de Kızlar Sokağı'nda meşhur fahişelerden Meryem adındaki kadının bir hane tutarak sonradan bu haneyi randevu evi olarak kullandığı belirlenmişti. Ahlak Zabıtası sonradan bu eve baskın yaparak evde tavan kümesi denilen yerde üç hastalıklı kadın ile kömürlükte saklanan iki kadın daha bulunmuştu. Tavan kümesinden

¹³¹⁷ “Umumi Kadınlar”, *Vakit*, 9 Mart 1926.

¹³¹⁸ “Uygunsuz Kadınlar”, *Vakit*, 15 Mart 1926.

¹³¹⁹ “Genç Kadınları Niçin Topluyormuş?”, *Vakit*, 5 Nisan 1926; “Gizli Fuhuş”, *Milliyet*, 5 Nisan 1926.

¹³²⁰ “Gizli Evler”, *Vakit*, 20 Nisan 1926.

¹³²¹ “Gizli Fuhuşhaneler”, *Vakit*, 30 Nisan 1926; “Gizli Bir Fuhuşhane!”, *Milliyet*, 30 Nisan 1926

¹³²² “Randevu Evi”, *Vakit*, 1 Ağustos 1926.

çıkarılan kadınlar emraz-ı zühreviye muayenehanesine sevke edilmişlerdi. Meryem'in hanesinin de kapatılacağı haber alınmıştı.¹³²³

İstanbul'da fuhuşla uğraşan kadınların önemli bir bölümü Galata ve Şişli taraflarında çeşitli randevu evlerinde ve sokaklarda buldukları temiz adamları peşlerine takarak fuhuş yaptıkları zabıtaca anlaşılmış ve bu kadınlarının bazısının kayıtlı olmaları için girişimlerde bulunulmuştu. Bu girişimlerden biri de Feridiye'deki umumhanelerin Yüksek Kaldırım'a nakledilmesi meselesiydi.¹³²⁴ 1927 yılının şubat ayında Feridiye ve civardaki umumhanelerin Abanoz'a taşınmasına karar verilmişti. Bunun üzerine Polis Müdüriyeti, Feridiye'deki umumhane sahiplerine bu konuda bir tebligat göndererek en yakın zamanda Abanoz'a taşınmalarını bildirmişti.¹³²⁵ 15 Şubat 1927 tarihi itibarıyla son bir ay zarfında 10 randevu evi kapatılmış ve yaklaşık 100 vesikalı fahişe tutuklanmıştı.¹³²⁶

1927 yılı mayıs ayında Abanoz'daki umumhanelerin taşınması kararlaştırılmış ve umumhane sahiplerine yeni kontratlar yapmamaları bildirilmişti. Buradaki umumhanelerin taşınmasıyla yerlerine ahaliden kimseler yerleştirilecekti.¹³²⁷ Son bir ayda yani 1927 yılının Nisan ayı içerisinde toplamda 57 gizli fuhuş yapan kadın yakalanarak muayene edilmiş ve bunlardan zührevi hastalıklara sahip olduğu belirlenen 33'ü arasında 4 kişi frenginin ikinci devresi tespit edilmişti.¹³²⁸

27 Temmuz 1927'de Ahlak Zabıtası tarafından Sirkeci ve bazı diğer mahallerde lokanta ve birahanelerde gizli olarak fuhuş yapan kadınlar belirlenerek bu kadınların zührevi hastalıkları masum ailelere bulaştırabileceği düşüncesiyle tutuklanmasına karar verilmişti. Polis Müdürü Şerif Bey'in ifadesine göre, bu kadınlar önce polis merkezine getirilmiş, ardından muayeneye sevk edilmişlerdi. Haklarında gerekli işlemler yapılacaktı.¹³²⁹ Bu tarihten sadece iki gün sonra 29 Temmuz 1927'de Ahlak Zabıtası bu defa Beyoğlu'nda Tünel civarında birçok fahişeyi ele geçirmişti. Bunlardan altı tanesinin vesikasız olduğu belirlenmiş ve vesikalı olanlar da muayeneye sevk edilmişlerdi.¹³³⁰ Yine

¹³²³ "Bir Randevu Evinde", *Vakit*, 5 Ağustos 1926.

¹³²⁴ "Uygunsuz Kadınlar", *Vakit*, 5 Ağustos 1926.

¹³²⁵ "Feridiye Halkı Artık Gürültü ve Bizariden Kurtuluyor/Zabıta Umumhanelere Tebligat Yaptı", *Son Saat*, 6 Şubat 1927; "Feridiye'nin Nakli", *Milliyet*, 6 Şubat 1927.

¹³²⁶ "Ahlaksızlıkla Mücadele", *Vakit*, 15 Şubat 1927.

¹³²⁷ "Abanozdaki Umumhaneler Kaldırılacak", *Akşam*, 11 Mayıs 1927.

¹³²⁸ "Bütün Şehrin Hayatını Tehdit Eden Bir Afetle Karşı Karşıyayız!/Bir Ayda (57) Gizli Fahişe Yakalandı", *Son Saat*, 11 Mayıs 1927.

¹³²⁹ "Gizli Fahişeler", *Vakit*, 28 Temmuz 1927.

¹³³⁰ "Uygunsuz Kadınlar", *Vakit*, 31 Temmuz 1927.

Beyoğlu'nda Venedik Sokağı'ndaki Veniz Otel, Ahlak Zabıtası tarafından gizli fuhuş yapıldığı ve kadınların vesikasız olduğu gerekçesiyle kapatılmıştı.¹³³¹ Son bir haftada Ahlak Zabıtası, Taksim'de 22, Beyoğlu'nda 18, Pangaltı'da 12, Kasımpaşa'da 8, Dolapdere'de 10 olmak üzere toplamda 70 randevu evini kapatmış ve yaklaşık 20 vesikasız kadını da hastaneye sevk etmişti.¹³³²

27 Ağustos 1927 tarihinde de Ahlak Zabıtası Taksim bölgesindeki 7 randevu evini kapatmıştı. Bunlardan Sıraselviler'de Ziya Bey Apartmanı'nın iki numaralı dairesinde Mediha, aynı apartmanın beş numaralı dairesinde Leman, Sıraselviler'de Nergis Sokağı'nda Belkıs ve Zehra adlı kadınların evleri kapatılmıştı. Bundan başka Çarşılı Aliye adlı bir kadının genç kızları fuhşa teşvik ettiği gerekçesiyle mahkemeye sevk edildiği anlaşılmaktaydı.¹³³³ 13 Ekim 1927'de ise Polis Müdüriyeti bünyesindeki Ahlak Zabıtası tarafından Sirkeci'deki birahane ve gazinolarda otuza yakın alüfte kadın sarhoş bir şekilde yakalanarak muayeneye sevk edilmişti.¹³³⁴ Polis Müdüriyetinden alınan bilgilere göre, 4 Şubat 1928 itibarıyla içki ve kumar gibi fuhuşla da esaslı bir mücadele başlatıldığı ifade edilmişti. Ahlak Zabıtası önce fuhuş yuvalarını dağıtacak. Gizli randevu evleri ne olursa olsun belirlendiği halde kapatılacaktı. Polis Müdüriyeti bu gibi evleri belirlemiş ve bir liste düzenlemişti. Ahlak Zabıtası işe bu listedeki gizli randevu evlerinden başlayacaktı. 2 ay içinde gizli randevu evlerin tamamıyla dağıtılacağı tahmin edilmekteydi.¹³³⁵

Bu arada yabancı fahişe ve umumhane sahiplerinin yurt dışına çıkarılmaları kararlaştırılmıştı. Birkaç ay sonra Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, zabıtaya verdiği emirler doğrultusunda fuhuşla şiddetle mücadele edileceğini, umumhanelerin sıkı bir şekilde denetlenerek özellikle memleket dışından gelip fuhuş yayan kişilerin memleket dışına çıkarılacağını basın mensuplarına açıklamıştı.¹³³⁶ Bir gün sonra 17 Aralık 1927'de Polis Müdürü Şerif Bey, verdiği bir demecinde umumhane sahiplerinin %80'inin memleket dışından geldiğini ve bunlar hakkında gerekli işlemlerin yapılacağını belirtmişti.¹³³⁷ İstanbul Valisi Mithat Bey de, fuhuş ve kumarla mücadelede kanunun emrettiği şekilde

¹³³¹ "Uygunsuz Bir Otel", *Vakit*, 24 Ağustos 1927.

¹³³² "70 Randevu Evi", *Vakit*, 26 Ağustos 1927.

¹³³³ "Randevu Evleri", *Vakit*, 29 Ağustos 1927.

¹³³⁴ "Toplanan Alüfteler", *Vakit*, 15 Teşrin-i evvel/Ekim 1927.

¹³³⁵ "Kumar, İçki ve Fuhuşla Mücadele", *Vakit*, 5 Şubat 1928.

¹³³⁶ "Fuhuş İçkiye ve Kumara Karşı Mücadele", *Akşam*, 17 Kânun-ı evvel/Aralık 1927.

¹³³⁷ "Fuhuşla Mücadele Hakkında Polis Müdürü Ne Diyor?", *Akşam*, 18 Kânun-ı evvel/Aralık 1927.

hareket edeceklerini dile getirmişti.¹³³⁸ Gerçekten de karar üzerine bazı fahişe ve umumhane sahipleri, bir süre sonra hudut dışına çıkarılmaya başlanmıştı. Bu sayede randevuevleri de önemli ölçüde azalmıştı. *Vakit*'in haberine göre, bir grup fahişe ve umumhane sahibi daha 10 Mart 1928 Cumartesi günü gönderilecekti. Haberde fahişe ve umumhane sahiplerine borç veren tefeciler de borçlarını almak üzere yabancı fahişe ve umumhane sahiplerinin gittikleri ülkelere gideceklerdi. Hudut dışına çıkan fahişe ve umumhane sahiplerinin önemli kısmı Rum olduğundan tefeciler de borçlarını tahsil için Yunanistan'a gidecek bir sonuç elde edemezlerse mahkemeye başvuracaklardı. Tefecilerin büyük kısmı da İranlı idi.¹³³⁹ 1928 yılının Nisan ayında birkaç hafta önce Polis Müdüriyeti tarafından sınır dışına çıkarılmaları kararlaştırılmış olan yabancı umumhane sahibi ve fahişelerin gönderilmesi işinin tamamlandığı anlaşılmaktadır. Beyaz Ruslar dışında toplam 340 kadın ve erkek sınır dışı edilmişti. Böylelikle İstanbul'da 125 umumhane ile gizli randevu evinin zararlı faaliyetleri sona erdirilmişti. İstanbul'da bulunan 100 kadar Beyaz Rus fahişe ve umumhane sahibinin de sınır dışı edilmesi düşünülmektedir.¹³⁴⁰

Polis Müdüriyetinin gizli fuhşun önlemesi için üzerine düşeni yapmasıyla gizli fuhşun yok denecek bir seviyeye geldiği ifade ediliyordu. Beyoğlu'nda Olga isminde bir kadın ile Sandalcı Çıkmazı'nda Aliye isminde bir hanımın evlerinin gizli randevu evi olarak kullanıldığı belirlenmiş ve haklarında gerekli cezai işlem yapılmıştı.¹³⁴¹

Ahlak Zabıtası, dans salonlarında genç kızların iğfal edilerek fuhşa sürüklendiğini belirleyerek fuhşa sürükleyenleri de takip etmekteydi.¹³⁴² Bu bağlamda 1926 yılı Nisan ayında Beyoğlu'nda Venedik Sokağı'nda umumhane sahibi Mari'nin 14 yaşında Katina isimli bir kızı iğfal ile fuhşa düşürdüğü belirlenmiş ve hakkında gerekli cezai işlemler yapılmıştı.¹³⁴³ Ahlak Zabıtası, bir süre sonra Kadıköy'de ve Üsküdar'da randevuevlerine yönelik kontrollerini sıkılaştırmıştı. İfade edildiğine göre, İstanbul taraflarında hiçbir randevuevinin açılmasına izin verilmeyecekti.¹³⁴⁴ Ahlak Zabıtası bir taraftan da genç kızları fuhşa teşvik eden kimselerle de mücadele etmekteydi. 26 Ocak 1928'de Ahlak

¹³³⁸ “Kumar ve Fuhuş”, *Akşam*, 26 Kânun-ı evvel/Aralık 1927.

¹³³⁹ “Ecnebi Fahişeler”, *Vakit*, 7 Şubat 1928.

¹³⁴⁰ “Ecnebi Umumhaneciler Hemen Hepsı Tebid Edildi”, *Son Saat*, 8 Nisan 1928.

¹³⁴¹ “Gizli Randevu Evleri”, *Vakit*, 26 Ağustos 1341/26 Ağustos 1925.

¹³⁴² “Fuhuşla Mücadele!”, *Akşam*, 9 Kânun-ı sâni/Ocak 1928.

¹³⁴³ “Genç Kızları Fuhşa Teşvik Edenler”, *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1926.

¹³⁴⁴ “Fuhuş ve Kumarla Mücadele”, *Akşam*, 23 Kânun-ı sâni/Ocak 1928.

Zabıtası, genç kızları fuhşa sürükleyen ve dört ihtiyar kadından oluşan bir *acuze kumpanyasını* belirleyerek tutuklamıştı.¹³⁴⁵ Polis Müdüriyeti İkinci Şube memurları, Dâhiliye Nezaretinin gönderdiği talimatname ve İstanbul Valiliği ile iş birliği sonucunda 5 Şubat 1928 sabahı itibarıyla fuhuşla esaslı bir mücadele başlatmıştı. Mücadelede İstanbul, Beyoğlu ve Kadıköy semtlerindeki gizli randevu evleri ve meyhaneler, fuhuş yapıldığı gerekçesiyle gece yarısı kapatılacaktı.¹³⁴⁶ Ahlak Zabıtası gerçekten de gece yarısı Sirkeci taraflarında birçok vesikasız fuhuş yapan ve genç kızları fuhşa sürükleyenleri tutuklayarak muayeneye sevk etmişti.¹³⁴⁷ Aynı dönemde genç kızları fuhşa tahrik ve teşvik eden bir kadın iki yıl hapis ve yüz lira da nakdi cezaya çarptırılmıştı.¹³⁴⁸ 24 Haziran 1928 tarihli bir habere göre de, Beyoğlu Tarlabası'nda gizli randevu evleri belirlenerek kapatılmış, yakalanan kadınlar muayeneye sevk edilmişlerdi.¹³⁴⁹

Yapılan tüm mücadelelere rağmen gizli randevu evleri varlığını korumaya, gizli fuhuş da yapılmaya devam etti. Bu bağlamda Ahlak Zabıtası, 15 Temmuz 1928'de Beyoğlu'nda Venedik Sokağı'nda Yeni Türkiye, Odesya ve Reoro otellerinin bir süreden beri randevu evi olarak kullanıldığını belirleyerek kapatma kararı almıştı. Bu üç otelde yakalanan toplam 14 kadından ikisi frengiliydi. Bütün bu kadınlar muayene ve tedavi içinse Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne sevk edilmişlerdi.¹³⁵⁰ Sıhhiye Vekâleti, frengiyle mücadele bağlamında düzenlemekte olduğu bir talimatname ile sadece gizli randevu evlerindeki kadınların değil üstelik bu kadınlarla beraber olan erkeklerin de muayeneye tabi tutulmalarını bir zorunluluk haline getirmek amacıyla çalışmalar yapmaktaydı.¹³⁵¹

Gizli fuhuş yaptığı belirlenen kadınların, “zorla” muayeneye sevkleri 18 Ekim 1915 tarihli kanuna göre yapılmaktaydı. Ancak 1929 yılından sonra bu türlü kadınların muayeneye sevkleri konusunda İstanbul Emraz-ı Zühreviye Teşkilat ile Polis Müdüriyeti

¹³⁴⁵ “Genç Kızları Ayartanlar”, *Akşam*, 30 Kânun-ı sâni/Ocak 1928. *Acuze Kumpanyası* şu şekilde belirlenmişti: 26 Ocak 1928 günü banka memuru olarak çalışan biri, Polis Müdüriyetine gelerek eşinin ve evlatlığı Havva'nın bir kadın tarafından kaçırıldığını haber verir. Bunun üzerine Polis Müdüriyeti kadının izini sürer ve sonuç olarak eşini ve kızını kaçırın kişinin Ermeni bir kadın olan Sürpik olduğu anlaşılır. Polis, Sürpik'in ifadelerinden kendisiyle işbirliği yapan ve genç kızları fuhşa sürükleyen üç kişinin daha olduğunu ortaya çıkarır. *Acuze kumpanyasında Sürpik'ten başka Hatice, Kiçe ve Harbanti adlı kadınların da bulunduğu anlaşılır. “Genç Kızları Ayartanlar”, Akşam, 30 Kânun-ı sâni/Ocak 1928.*

¹³⁴⁶ “Zabıta Fuhuş, İçki ve Kumara Karşı Bugünden İtibaren Esaslı Yollar Üzerinden Şiddetli bir Mücadeleye Girişmiş Bulunmaktadır”, *Akşam*, 5 Şubat 1928.

¹³⁴⁷ “Fuhuş, Kumar ve İçki İle Mücadele!”, *Akşam*, 6 Şubat 1928.

¹³⁴⁸ “Fuhuş Tahrik”, *Akşam*, 15 Şubat 1928.

¹³⁴⁹ “Fuhuşla Mücadele”, *Akşam*, 24 Haziran 1928.

¹³⁵⁰ “Randevu Yerleri/Bir Kızın İddiası Tahkik Ediliyor”, *Son Saat*, 17 Temmuz 1928.

¹³⁵¹ “Frengi Mücadelesi İçin Esaslı Tedbirler İttihaz Ediliyor”, *Son Saat*, 31 Temmuz 1928.

arasında bir anlaşmazlık yaşandı. Teşkilatın muayene ve tedaviye gelmeyenlerin zorla sevk edilmesi için Polis Müdüriyetine başvurmasına rağmen 1172 sayılı Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu gerekçe gösterilerek reddedilmişti. Bunun üzerine Sıhhiye Vekili Refik Bey konunun çözülmesi için Başvekâlete 22 Ekim 1929'da bir dilekçe gönderdi. Bu dilekçe üzerine Adliye Vekâleti, muayeneye gelmeyen fahişelerin zorla muayene edilebileceklerine ve bu konuda zaten bir kanun olduğu için başka bir düzenlemeye gerek olmadığına karar vermişti.¹³⁵²

3.3.1.3. Umumhanelerin Denetimi ve Bir Yere Toplanması Meselesi

Frengi ve diğer zührevi hastalıklarla mücadelede umumhanelerin varlığı ve cinsel birlikteliğin sıhhi koşullarda sağlanması son derece önem taşımaktaydı. Önceki dönemlerde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devlet, umumhanelere yönelik karşıt bir tavır takınmamıştı. Cinsel birleşmelerin sağlıklı ve kontrollü bir şekilde bu türden mekânlarda yapılması frengi gibi hastalıkları en aza indirgiyordu.¹³⁵³ Ayrıca devlet, umumhanelerden vergi almak suretiyle önemli bir gelir elde ediyordu.¹³⁵⁴ Dolayısıyla Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında umumhaneleri kapatmak yerine onların belirli ölçütlerde varlıklarını devam ettirmelerine izin vermek devlet yetkilileri için daha mantıklı görünüyordu. Bu anlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'da zabıta

¹³⁵² BCA, 30-10-0-0/177-220-11.

¹³⁵³ "İstanbul'da Fuhuş Meselesi/Mecmuamızın İçtimai Tedkiki", *Resimli Ay*, Sayı: 49-1, Cild: 5, Mart 1928, 21; Fakat bunun aksine düşüncede olanlar da vardı. İslâmcı çevrenin yayın organı olan *Sebilürreşâd*, 31 Temmuz 1924 tarihli sayısında "Fuhuş ve Frenginin Müthiş Surette Tevessüü" başlık yazısında, fuhuşun ve buna bağlı olarak frenginin son zamanlarda yaygınlaştığından bahsediyordu. Yazının devamında hükümetin fuhuşla mücadelesi eleştirilerek bir yandan fuhuşla mücadele edilirken diğer taraftan umumhane açmak suretiyle bu gibi mekânların varlığına resmî olarak müsaade etmenin ne kadar doğru olduğu sorgulanmaktaydı. Mecmuaya göre, "Fuhuş yolları kanunen bu derecede serbest iken frenginin önüne hiçbir şey geçemez" idi. "Fuhuş ve Frenginin Müthiş Surette Tevessüü", *Sebilürreşâd*, Aded: 610, Cild: 24, 31 Temmuz 1340/1924, 191.

¹³⁵⁴ Cumhuriyet'in ilk yıllarında umumhanelerden, alınmakta olan vergiler haricinde bir de "istihlâk resmi" (tüketim vergisi) alınmaya başlanmıştı. İstanbul Vilayeti Defterdarlığı, 800 umumhaneden istihlak resmi olarak 60 bin lira toplamıştı ("Umumhanelerin İstihlak Resmi", *Vakit*, 6 Teşrin-i sâni/6 Kasım 1926.). Daha sonra 13 Nisan 1926'da İstanbul Vilayeti Defterdarlığı "Umumhane Sahiplerinin Nazar-ı Dikkatine" başlıklı bir ilan yayınlamıştı. İlanda Hususi İstihlak Vergisi Hakkındaki Kanunun 15. maddesi gereğince umumhane işletenlerinin işlettikleri binanın kira bedelinin yüzde yetmiş beşi oranında istihlak vergisine tabi oldukları belirtiliyordu. Bu nedenle umumhane sahiplerinden işlettikleri binanın kira bedelini, kira kontratlarını göstermek suretiyle ispat etmekle yükümlü tutuluyorlardı. Kontrat ibraz edildiği takdirde maliye memurları tarafından emsaline kıyasen tahmin ve takdir olunacak kira bedeli üzerinden vergi tahakkuk ettirilecekti. Bundan dolayı tüm umumhane sahiplerinin ellerindeki kontratları Nisan 1926 bitimine kadar bağlı oldukları maliye şubeleri tahakkuk müdürlüklerine ve kazalarda mal müdürlüklerine ibraz ile kaydettirmelerinin kendi yararlarına olacağı ifade ediliyordu. "Umumhane Sahiplerinin Nazar-ı Dikkatine", *Vakit*, 13 Nisan 1926.

tarafından çalışmasına yasal olarak izin verilen umumhanelerin miktarı 230 idi. Bunlardan 80'i Beyoğlu'nda, 110'u Galata'da ve 40'ı da Kadıköy'de idi. Umumhane açılmasına izin verilen semtler şunlardı: Beyoğlu'nda: Abanoz Sokak, Lale, Bayram, Kilit, Yazıcı, Yeşil sokakları. Beyoğlu tarafında: Tarlabası-Kılburnu civarında özel bir halde bulunan Ziba Sokağı. Galata'da: Zürafa, Yonca, Karaoğlu, Şeftali, Beyzade, Badem, Kemeraltı ve Şerbethane sokakları. Kadıköy'de: Paris Mahallesi. İstanbul tarafında ise izin almak suretiyle açılmış herhangi bir umumhane yoktu. Sadece Samatya'da Etyemez civarında deniz tarafında özel bir ada vardı ve burası Beyoğlu'ndaki Ziba Sokağı'nı andırmaktaydı.¹³⁵⁵ Cemiyet-i Akvam'ın 1928 yılında yayınladığı bir istatistiğe göre, İstanbul'da umumhanelerin sayısı yaklaşık 200 idi.¹³⁵⁶

Ellerine vesika verilen ve hükümet tarafından haftada bir defa tıbbi muayeneden geçirilen fahişeler dört sınıfa ayrılmıştı: Beyoğlu'nda birinci sınıf mahallelerdeki fahişeler birinci sınıf, Beyoğlu'nda Tali Sokağı'ndakiler ikinci sınıf, Galata'dakiler üçüncü sınıf ve Ziba Sokağı'ndakiler dördüncü sınıf olarak adlandırılmıştı. Fahişeler arasındaki bu sınıflandırma, kadınların ve mntıklarının yeri, durumu, seviyeleri ve işleklik derecelerine göre gerçekleştirilmişti. Galata'dakilerin üçüncü sınıf ve Ziba'dakilerin dördüncü sınıf olarak ayrılmasının sebebi, Galata'nın Ziba'ya göre daha işlek olmasıydı. Birinci sınıf olanlar, aylık olarak beşer, ikinci sınıflar dörder, üçüncü sınıflar ikişer ve dördüncü sınıflar birer lira muayene ücreti¹³⁵⁷ ödemekteydiler. Buna ilaveten bu dört sınıftan başka müstakil fahişeler sınıfı vardı. Bunlar umumhanelerde çalışmamakla birlikte vesikalıydılar. Üstelik birinci sınıf grubundandılar. Müslüman fahişeler ise umumiyetle Kadıköy, İstanbul ve Beyoğlu'nda perakende olarak dağılmışlardı. Fahişelik yapmak için yaş sınırı 18'den küçük olmamaktı. Fahişelerin

¹³⁵⁵ “İstanbul'da Fahişelere Karşı İttihaz Olunan Tedbirler”, *Akşam*, 13 Şubat 1340/13 Şubat 1924.

¹³⁵⁶ “Fuhuşta Birincilik/Cemiyet-i Akvam'a Göre Fransa'da Bulunuyor/İstanbul'da Ne Kadar Fahişe Var?”, *Son Saat*, 29 Mart 1928.

¹³⁵⁷ Fuhuş yapan kadınların haftada bir defa muayene olup karşılığında ilgili hastaneye bir lira ücret ödemesi kararı, 1923 yılında Sıhhiye Müdüriyeti tarafından alınmıştı. Fahişelerden muayene karşılığı ücret alınması kamuoyunda tepkiyle karşılaşınca bu uygulamadan Mart 1924 tarihi itibarıyla vazgeçilmişti. Ancak bir süre sonra ücret uygulamasının tekrar uygulandığı görülmekteydi. Umumhanede çalışan kadınlardan haftada bir defa muayene edilerek karşılığında bir lira ücret alınması, bazı olumsuz neticeleri de doğurmaktaydı. Şöyle ki, durumu olmayan ya da bu ücreti vermek istemeyen kadınlar, sırf bu ücreti ödememek için umumhanelerinden firar ederek gizli bir şekilde kayıt dışı fuhuş yapmaktaydı. Bu da gizli fuhuş vakalarında dolayısıyla frengi vb. zührevi hastalık vakalarında artışa neden olmaktaydı. Bundan dolayı Sıhhiye Müdüriyetinin bu konuyu tekrar gündemine aldığı basında çıkan haberler arasındaydı. “Sıhhiye Müdüriyetinde Müzakere/Alüftelerin Muayenesi”, *Akşam*, 22 Nisan 1340/22 Nisan 1924.

çoğunu 20-30 yaş arasındakiler oluşturmaktaydı. Galata bölgesinde 50 yaşındaki fahişelere sıklıkla rastlanılmaktaydı.¹³⁵⁸

Bir süre sonra Emraz-ı Zühreviye Müdüriyeti¹³⁵⁹ İstanbul'da bulunan umumhanelerin tabi olacakları şartları ve alacakları sıhhi önlemlerin neler olduğunu belirlemişti. Ancak son birkaç aydan beri zührevi hastalıkların arttığı istatistiki verilerden de anlaşıyordu. Bu nedenle müdüriyet, fuhşa karşı daha ciddi önlemler almak zorundaydı. Bundan dolayı önce şehrin çeşitli yerlerindeki umumhanelere müfettişler gönderilerek bir inceleme başlatıldı. Umumhanelere giden müfettişler her umumhane hakkında detaylı raporlar hazırladılar. Bu raporlara göre, Kadıköy'de Paris Mahallesi'ndeki umumhaneler ile Galata'da Yüksek Kaldırım bölgesindeki çoğu evin sıhhi şartları yerine getirmediği anlaşıyordu.¹³⁶⁰ Müdüriyet raporlar doğrultusunda umumhanelerin bu durumunu Polis Müdüriyetine bildirmişti. Bu esnada Galata'daki umumhanelerin sıhhi önlemlere uymaya başladığı anlaşılmıştı. Paris Mahallesi'ndeki umumhanelere¹³⁶¹ ise Emraz-ı Zühreviye Müdüriyeti tarafından sıhhi önlemlerin bir an önce alınmasıyla ilgili gerekli emirler gönderilmişti. Bu emirlere göre, ilgili mahallede bulunan eski umumhaneler kapatılacak ve yeniden tamir edileceklerdi. Bu arada polis aracılığıyla tutuklanan vesikasız fahişeler, muayene sevk edilmiş ve çoğunun hastalıklı olduğu anlaşılmıştı. Frenginin artmasının nedeni olarak bu fahişeler gösterilmişti. Bunun üzerine Emraz-ı Zühreviye Müdüriyeti, frengili fahişeleri meslekten men etmek için sıkı önlemler de almıştı. Vesikasız fahişelerin çoğunun gayrimüslim kadınlar olduğu görülmüştü. Beyoğlu'ndaki gizli randevu evlerinde çalışan kadınlar arasında Rum ve Ermenilerden çok Bulgarlar ve Lehlerin daha fazla oldukları tespit edilmişti. Müslüman vesikasız fahişeler ise istatistiklere göre oldukça azdı. Genç Müslüman fahişelerin büyük kısmının paraları ile tuttukları evlerde oturdukları anlaşılmış ise de bunların ikametgâhlarında muayene edilmeleri yasaktı. Emraz-ı Zühreviye Müdüriyeti, muayene

¹³⁵⁸ “İstanbul'da Fahişelere Karşı İttihaz Olunan Tedbirler”, *Akşam*, 13 Şubat 1340/13 Şubat 1924.

¹³⁵⁹ Bu müdüriyet/teşkilat hakkında ileride ayrıca bilgi verilecektir. Y. N.

¹³⁶⁰ Daha önce Sıhhiye Müdüriyeti ve Ahlak Zabıtası işbirliğiyle Galata'da sıhhi şartları yerine getirmediği gibi binası eskiyen ve harabe şeklinde olduğu anlaşılan 16 umumhane kapatılmıştı. “İstanbul'un Üç Semtinde Umumhaneleri Teftiş”, *Akşam*, 1 Mayıs 1340/1 Mayıs 1924.

¹³⁶¹ Bu mahalledeki Zehra adlı bir kadına ait bir umumhanede oldukça ilginç bir olay yaşanmıştı. Muhacir olup Adapazarı'na yerleştirilen İskeçeli Hacı Kamil Efendi adlı bir hoca, Zehra'nın umumhanesine giderek Cemile'yi sormuş ve onu beğendiğini, evlenmek istediğini söylemişti. Bunun üzerine umumhanedeki sermaye kadınlar, bunu fırsat bilip hocayla alay ederek olayı eğlenceye dönüştürmüşlerdi. “Umumhanede Nikâh Olur Mu?”, *Akşam*, 18 Eylül 1340/18 Eylül 1924.

yapan doktorları da kontrol etmekteydi. Bununla birlikte müdüriyet, umumhane civarında muayenehane açan doktorları muayenehanelerini kapatmaları konusunda bilgilendirmişti.¹³⁶² Ayrıca, gizli ve vesikasız olarak fuhuş icra eden kadınların adreslerinin belli olmamasından dolayı muayene edilemediklerini tespit etmiş ve gizli fuhuş yapanlar için iki veya üç özel yer belirlenerek buralarda yapılacak umumhanelerde toplattırılması gerektiğini düşünmüştü.¹³⁶³

Halkın şikâyetlerinden ötürü¹³⁶⁴ İstanbul Polis Müdüriyeti şehirdeki vesikalı kadınların belirli semtlerde ve bunlardan Müslüman olanların Pangaltı’da Cedidiye mahallesinde elli evlik bir yer ve İstanbul cihetinde Demirkapı ve Gedik Paşa’da belirli bölgeler ayırmıştı. Kadınlar buralara yerleştirileceklerdi. Ahlak Zabıtası’na kayıtlı bulunan kadınların bir hafta içerisinde belirtilen yerlerdeki evlere taşınmış olması gerektiği de ifade ediliyordu. Olası olaylara karşı güvenlik önlemleri alınacaktı.¹³⁶⁵

Vilayet bir dereceye kadar gizli fuhşun önünü alacak bir karar almıştı. Umumhaneler, Polis Müdüriyetince yeniden hazırlanmış mıntıkalara nakledilecek ve sonra kesin bir karar ile bu mıntikalar dışında başka bölgelerde umumhanelerin açılmasına izin verilmeyecekti.¹³⁶⁶ Ancak bu karar üzerine nakledilecek umumhane mıntikalarında meskûn ev sahipleri bu karar karşı bir gün önce (23 Ağustos 1924 tarihinde) Vali Raşit Bey’i ziyaret ederek mahallerinde umumhane açılmaması gerektiği konusunda ısrarcı bir dille konuşmuşlardı. *Vakit*’in 24 Ağustos 1924 tarihli haberine göre, Vali Raşit Bey, ev sahiplerinin alacakları kira ücretlerinin tatmin edici olacağını ve memleketin fuhuşla mücadelesini düzene sokacağı için bu karara mani olmamalarını rica etmişti. *Vakit* de mahalle sakinlerinin hükümetin bu kararını bir fedakârlık örneği olarak

¹³⁶² “Fahişeler Hakkında Yeni Takayyüdler”, *Akşam*, 30 Nisan 1341/30 Nisan 1925.

¹³⁶³ “Gizli Fahişeler Nasıl Toplanacak?”, *Son Telgraf*, 17 Eylül 1340/17 Eylül 1924.

¹³⁶⁴ 7 Ağustos 1924 tarihinde Bayezid’de Mercan Ağa Mahallesi’nin Muradiye Sokağı’nda oturan bazı ev sahipleri, vilayete ve Polis Müdüriyetine giderek mahallelerinde birçok fahişenin gece ve gündüz türlü rezaletlere sebebiyet verdiklerini ve bunların mahalle dışına çıkarılmalarını talep etmişlerdi. Bunun üzerine Vali Raşit Bey de fahişelerin mahalleden çıkarılmaları için Polis Müdüriyetine gerekli emirleri vermişti. “Fahişelerden Bir Mahalle Halkının Şikâyeti”, *Son Telgraf*, 8 Ağustos 1340/8 Ağustos 1924.

¹³⁶⁵ “Umumi Kadınlar”, *Vakit*, 21 Ağustos 1340/21 Ağustos 1924; “Kimse Mahallesinde Umumhane İstemiyor”, *Akşam*, 25 Ağustos 1340/25 Ağustos 1924; “Müslüman Fahişeler İçin İstanbul’da Üç Mıntika Ayrılıyor”, *Son Telgraf*, 20 Ağustos 1340/20 Ağustos 1924.

¹³⁶⁶ Umumhanelerin bir mahalle toplanması meselesi, Cumhuriyet’in ilanından sonra ilk olarak Beyoğlu Liva Meclisi’nde görüşülmüş ancak kesin bir sonuç alınamayınca Polis Müdüriyetinin bu konudaki görüşleri sorulmuştu. Umumhanelerin bir araya toplanması meselesinin altında yatan temel sebep, Müslüman kız ve kadınların, bu gibi yerlerden ahlaki anlamda etkilenmemeleri düşüncesinden ileri geliyordu. Nitekim yetkililere göre, Müslüman kadınlar bu gibi yerlerde fuhşa sürüklenebilirlerdi. “Umumhane Sokakları”, *Akşam*, 10 Teşrin-i sâni 1339/10 Kasım 1923.

kabul etmesi gerektiği düşüncesindeydi. Gazete bu sayede mahalle aralarında bulunan umumhanelerin önüne geçileceğini ve namussuzların namuslu aileleri rahatsız etmelerinin engelleneceğini vurgulamaktaydı. Yine umumhanelerin Beyoğlu'nda toplanmasının milli serveti gayri milli kurumlara akıtacağından bu fikre karşı çıkarak hükümetin aldığı kararlar milli servetin İstanbul'un bu yakasında kalmasını sağlayacağını da ifade ediyordu. Gazetede, Kadıköy'deki Paris mahallesindeki umumhanelerin de naklinin de gerekli olduğu düşünülüyordu. Üsküdar'daki Bülbül Deresi de umumhanelerin hepsini himayeye yeterli olmadığı için bunların da oraya nakillerinin uygun olacağı belirtiliyordu. Vilayetten alınan bilgilere göre, polis tarafından belirlenen umumhane sokaklarının başlarına birer polis noktası oluşturulacak ve buralarda birer karakol tesis edilecekti. Bu şekilde umumhanelerin bulunduğu yerlerde asayişten sorumlu zabıta görevlendirilecekti. Bu arada sonradan umumhanenin nakledileceği kararlaştırılmış olan yerlerden Pangaltı merkezi idaresindeki Cedidiye Mahallesi yerine Taksim talimhanesi meydanı arkasındaki binaların umumhane olarak kullanılması kararlaştırılmıştı. Yine umumhanenin nakledileceği mahallerden olan Demirkapı halkı da 23 Ağustos 1924 tarihinde Cerrahpaşa Hastanesi'nde Dâhiliye Vekili Recep Bey'e telgrafla Vali Raşit Bey'e bizzat başvurarak mahalleleri hakkında verilen karardan vazgeçilmesini talep etmişlerdi.¹³⁶⁷

İstanbul Polis Müdürü Hüseyin Hüsnü Bey, 26 Ağustos 1924 tarihinde *Vakit* muharririne gizli fuhuş mücadelesiyle ilgili bir demeç vermişti. Demecinde gizli fuhuşla mücadele çalışmalarının devam ettiğini, şimdilik çeşitli yerlerde bulunan Müslüman fahişeler için üç yer belirlediklerini bu yerlerin Gedik Paşa Hamamı arkası, Demirkapı ve Beyoğlu civarındaki Feridiye mahallesi olduğunu ifade etmişti. Bu kararı aldıktan sonra Gedik Paşa ve Demirkapı mahalleri halkının itiraz ettiğini ancak kendisinin halka kanuni bir şekilde bu fahişeleri açacakları umumhanelere yerleştirerek fuhşun gizli şekilde yapılmasının önünü alacaklarını anlattığını belirtiyordu.¹³⁶⁸

Gizli fuhuş ve böylelikle frenginin önüne geçilmesi için uygulanacak olan umumhanelerin belirli mahallere toplanması fikri, halktan gelen itiraz üzerine

¹³⁶⁷ “Umumhaneler Menatıkı”, *Vakit*, 24 Ağustos 1340/24 Ağustos 1924; “Müslüman Fahişeler Hakkında”, *Son Telgraf*, 23 Ağustos 1340/23 Ağustos 1924.

¹³⁶⁸ “İstanbul'un Asayışı”, *Vakit*, 27 Ağustos 1340/27 Ağustos 1924; “Fahişeler Mıntıkası”, *Son Telgraf*, 24 Ağustos 1340/24 Ağustos 1924.

sürüncemede kaldı. Basına göre, vilayet de polis de bu konuda şaşırıp kalmıştı. Sirkeci’de Demirkapı, Bayezid semtinde Gedik Paşa, Taksim’de Feridiye civarında umumhane açılması hakkındaki vilayetin kararı ve polisin uyarıları üzerine ilgili mahalleler halkı tarafından şiddetli bir tepkiyle karşılandı. Mahalleler halkı bununla da yetinmeyerek kendi mahallelerinde umumhane açılmaması için dilekçeler de vermişlerdi. Mahalleli kendi kalabalıktan uzak ve temiz bölgelerinde böyle evler açılmasını şiddetle protesto ediyordu. Mahalleli evlerinden çıkmayacaklarını, evlerini vermeyeceklerini belirtiyorlardı. Mahallelinin şikâyetleri göz önüne alınarak vilayet bu kararından vazgeçmek zorunda kaldı. Bu sebeple vilayet ve Polis Müdüriyeti, umumhanelerin nerelerde toplanacağını düşünmekteydi. Bu da sokak fahişelerinin birkaç gün daha serbest kalmaları demek oluyordu. Kamuoyuna göre, başka şehirlerde umumhane teşkilatını bilenlerin fikirlerine göre İstanbul için şehir dışında üç ya da daha fazla yerde müstakil ve düzenli mahalleler oluşturulması en uygun ve en çok tercih edilmeliydi. Basına göre, mesela Şişli dışında, Edirnekapı dışında, Boğaziçi’nde, Kadıköy taraflarında müstakil mahalle halinde umumhaneler kurulması en uygun olanıydı. Bu gibi yerler çekinilecek yerler olmadığından ötürü umumhanelerin yapılacağı arazi üzerinde ihtiyaca göre evler, dükkânlar, sinemalar, tiyatrolar vesaire yapılabilirdi. Böylelikle ortadan hem tehlike hem de dedikodu kalkacaktı.¹³⁶⁹

Toplumsal ahlakın korunması açısından umumhaneler için çeşitli semtlerde birer hususi mahaller ayrılması kararlaştırılmış ve Polis Müdüriyeti tarafından faaliyete başlanmıştı. Alınan bilgilere göre, Polis Müdüriyeti İkinci Şubesi tarafından fuhuş yapan Müslüman kadınların oturması gereken mahallere dair bir kroki hazırlanarak Vali Raşit Bey’e sunulmuştu. Bu krokiye göre polis müdüriyetinin umumhaneler için İstanbul’da Demirkapı ve Yenikapı taraflarını tercih ettiği görülmekteydi.¹³⁷⁰

Beyoğlu civarında fuhuş yapan Müslüman kadınların ikameti içinse hala bir yer belirlenmemişti. Bunun için emlakçılarla görüşülerek görüşleri alındıktan sonra bir karar verilecekti. Vilayetin bu kararı karşısında Muhafaza-ı Asar-ı Atika Encümeni (Eski

¹³⁶⁹ “Umumhaneleri”, *Vakit*, 28 Ağustos 1340/28 Ağustos 1924.

¹³⁷⁰ “Yeni Umumhaneler/Vali Raşit Bey Hazırlanan Projeleri Tedkik Ediyor”, *Akşam*, 1 Eylül 1340/1 Eylül 1924; “İstanbul’da Fahişeler”, *Son Telgraf*, 29 Ağustos 1340/29 Ağustos 1924. İstanbul Valisi bir süre sonra İstanbul’da düzenlediği manevraları sarhoş olduğu halde kimseye haber vermeden gerçekleştirdiği için görevinden azledilmişti. “Vali Hakkındaki Tahkikat/Raşit Bey’in Sarhoş Olduğu Manevrayı Kimseye Sormaksızın Yaptığı Tahakkuk Etti”, *Akşam*, 12 Eylül 1340/12 Eylül 1924; “İstanbul Valisi Azledildi”, *Akşam*, 12 Eylül 1340/12 Eylül 1924.

Eserleri Koruma Komisyonu) bir yazı ile başvuruda bulunarak Demirkapı'nın Hırka-ı Saadet Daire-i Fahiresine çok yakın bulunmasından dolayı bu mahalde umumi kadınların ikametine izin verilmemesini istemişti. Öbür taraftan Demirkapı halkı da mahallelerinin umumhaneye dönüştürülmemesi hakkında vilayete başvuruda bulunmuş ve bu başvurularını kabul ettirdiklerini zannetmişlerdi. Bu başarının şerefi için de semt halkınca çok yakında bir hitan (sünnet etme) cemiyeti yapılması düşünülmekteydi. Ancak resmi makamlar, böyle bir karardan haberdar olmadıklarını ve ilgili semtin de umumhane mıntıklarını gösteren kroki içerisinde yer aldığını ifade ediyorlardı.¹³⁷¹

Fahişelerin ve umumhanelerin bir yerde toplanması konusu görüşüldükten¹³⁷² bir süre sonra kararın uygulanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Umumhane mahalli olarak seçilen Beyoğlu'nda Feridiye, İstanbul Yenikapı'da¹³⁷³ Sandıkburnu civarına umumhane sahiplerinin taşındığı haberi basına yansımıştı.¹³⁷⁴ Bu yerlerde umumhane olarak kullanılacak evler önceden hazırlanmış, zabıta tarafından kayıt altına alınmıştı. İstanbul'daki umumhanelerin de aynı süre içinde Sandıkburnu'na nakledilmeleri konusunda gerekli uyarılarda bulunulmuştu. Bu mahallere zamanında taşınmayan umumhane sahipleri cezalandırılacaktı. Bundan dolayı birçok umumhane, Sandıkburnu'nda kendileri için ayrılmış evlere yerleşmek için ev sahipleriyle sözleşme yaparak yavaş yavaş taşınıyordu.¹³⁷⁵ Taksim'deki Feridiye Mahallesi Beyoğlu mıntığı

¹³⁷¹ “Umumhaneler Menatığı”, *Vakit*, 30 Ağustos 1340/30 Ağustos 1924; “Yeni Fuhuşhane Mahalleleri”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1340/30 Ağustos 1924.

¹³⁷² “Fahişelerin Cemi”, *Akşam*, 8 Eylül 1340/8 Eylül 1924; Polis Müdürü Hüsnü Bey'in 4 Eylül 1924 tarihinde yayınlanan bir açıklamasında, fuhuş yapan kadınların bir araya toplanmasının frengi gibi zührevi hastalıkların önüne geçebileceğini ve bunun için de Beyoğlu'nda Feridiye'yi ve Yenikapı'da Sandıkburnu'nun umumhane mahalli olarak belirlendiğini ifade ediyordu. “Alüftelerin Cemi”, *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1340/4 Eylül 1924

¹³⁷³ Umumhanelerin bazılarının Yenikapı'ya nakledilmeye başlamasıyla birlikte bölgedeki Müslüman halk, evlerinden zorla çıkarılmaya başlanmıştı. Bunun üzerine Müslüman halk, bu durumu protesto ederek Yenikapı'da umumhane açılmasına karşı şikâyetlerde bulunmuşlardı. Ancak bu şikâyetler bir sonuç vermemişti. “Fuhuş Rezaletleri/İslam Mahallelerinde Fuhuşhaneler”, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Teşrin-i evvel 1340/4 Ekim 1924; Sonrasında *Tevhid-i Efkâr*, bu hususu 11 Ekim 1924 tarihli manşetine taşıyarak “Masuniyet-i Mesakine Böyle Mi Hürmet Edilir?/Umumhane Yapmak İçin Cebren Ev Tahliye Ettirilir Mi?” diye soruyor ve eleştiriyordu, “Masuniyet-i Mesakine Böyle Mi Hürmet Edilir?/Umumhane Yapmak İçin Cebren Ev Tahliye Ettirilir Mi?”, *Tevhid-i Efkâr*, 11 Teşrin-i evvel 1340/11 Ekim 1924; Yine *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ekim 1924 tarihli sayısında Yenikapı'da bir eve umumhanecinin zorla girdiğini ve polisin de ev sahibi vatandaşla yardım etmediğini iddia ediyordu. “Yenikapı'da Cebren Evlere Duhul”, *Tevhid-i Efkâr*, 13 Teşrin-i evvel 1340/13 Ekim 1924; Umumhaneleri Yenikapı'ya naklettirmeyeceğini söyleyen sahte bir müfettiş, halkın 4 lirasını dolandırmıştı. “Sahte Müfettiş!”, *Cumhuriyet*, 12 Teşrin-i evvel 1340/12 Ekim 1924.

¹³⁷⁴ “Umumhaneler Feridiye'ye Taşınıyor”, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1340/7 Eylül 1924.

¹³⁷⁵ “Fahişeler Taşınıyorlar”, *Vakit*, 14 Eylül 1340/14 Eylül 1924. Paris Mahallesi'nde 136 numaralı Sütçü Fatma'nın umumhanesinde fahişe Aliye'yi Cemal isminde bir adam kandırarak sokağa çıkarmış ve sonra

umumhanesi olarak belirlenmişti. Bir aydan beri başlayan nakiller nedeniyle mahalle gittikçe dolmaya başlamıştı. Kendi evini fahişelere kiraya vermek istemeyen mahalle sakinleri, yavaş yavaş mahalleden taşınmaya başlamışlardı.¹³⁷⁶ Fahişelerin çoğu mahallelinin bu tutumundan dolayı ev bulmakta da bir hayli zorlandıklarından bu durumdan şikâyetçi olmuşlardı. Buna rağmen Polis Müdüriyeti, Beyoğlu, Taksim, Pangaltı ve Şişli gibi yerlerde umumi ve hususi umumhaneleri kapatarak Feridiye'ye nakillerini zorunlu tutmuştu. Umumhane olarak belirlenen yerlerin girişleri tel örgüyle örülecek ve bu şekilde fuhuşla alakası olmayan mahalleler ayrılacaktı. Tel örgülerin mahallelerde inzibat ve asayiş de kolaylaştıracağı düşünülmekteydi.¹³⁷⁷

Bundan sadece bir buçuk yıl sonra Ocak 1926 tarihinde Polis Müdüriyeti tarafından bu defa Kadıköy'deki meşhur Paris Mahallesi'ndeki 50 umumhanenin kapatılması kararlaştırılmıştı. Müdüriyet bu şekilde, türlü cinayetler ve hırsızlıkların yaşandığı Paris Mahallesi'ndeki asayişsizliğin önüne geçmiş olacaktı. Buradaki umumhanelerde çalışan kadınlar, etrafta gizli fuhuş yapmasınlar diye Feridiye'deki umumhanelere yerleştirilecekti. Umumhanesi kapatılan sahibeler ise hükümetin belirlediği resmi umumhane bölgelerinde yeniden umumhane açabileceklerdi.¹³⁷⁸

Umumhaneler emraz-ı zühreviye müfettişleri veya mıntika sertabipleri tarafından teftiş edilmekteydi. Umumhanelerde sıhhi ve inzibati şartlara uyulmak üzere 1925 yılının şubat ayı içerisinde yeni bir talimatname hazırlanmıştı. Ev sahipleri hanelerinde hasta olduğunu bildiği veya şüphe ettiği kadınlarla muayeneden çekinenleri muayenehaneye

da yaralamıştı. "Bir Fahişe Cerh Edildi", *Vakit*, 14 Eylül 1340/14 Eylül 1924. Yine Paris Mahallesi'nde sermaye Cemile'yi evvelki gece Kâzım isminde biri ile iki arkadaşı kandırarak otomobil ile kaçırmak istemişlerdir. Cemile kaçırılacağını anlayınca bağırarak ve polisler olay mahalline gelerek Cemile'yi kurtarmıştı. "Bir Fahişe Kaçırılıyor", *Vakit*, 14 Eylül 1340/14 Eylül 1924.

¹³⁷⁶ Feridiye'de oturanların büyük bir kısmı Rum ailelerden oluşmaktaydı. Evlerini terk etmek istemeyen Rum aileleri polise başvurmuşlarsa da bir sonuç elde edememişlerdi. "Yeni Umumhaneler/Feridiye Semsindeki Evler Peyderpey Tahliye Ediliyor", *Akşam*, 26 Eylül 1340/26 Eylül 1924.

¹³⁷⁷ "Fahişeler Feridiye'de", *Vakit*, 3 Teşrin-i evvel 1340/3 Ekim 1924; Bu önlemlere rağmen gizli umumhanelerin varlığının sürdüğü hatta türlü asayişsizliklerin olduğu görülüyordu. Beyoğlu'nda Kolluk Sokağı'nda Halet Hanım'ın gizli umumhanesinde çalışan Mukaddes Hanım, eski kocası Hakkı Efendi tarafından tabancayla vurularak öldürülmüştü. "Gizli Umumhanelerde", *Cumhuriyet*, 11 Teşrin-i evvel 1340/11 Ekim 1924.

¹³⁷⁸ "Paris Mahallesi Kaldırılıyor", *Akşam*, 8 Kânun-ı sâni/Ocak 1926; "Paris Mahallesi Umumhaneleri Seddedilecek", *Cumhuriyet*, 8 Kânun-ı sâni/Ocak 1926. Wyers'e göre, Müttefik Güçlerin İstanbul'dan ayrılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti, İstanbul'un Anadolu sahilindeki umumhaneleri kapatma politikası izlemişti. Umumhaneler, Galata ve Beyoğlu civarında toplanmak istenmişti. Mark David Wyers, *"Wicked" Istanbul: The Regulation of Prostitution in the Early Turkish Republic*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2012, 112-114.

sevk veya ihbar etmeye mecburdu. Umumhanelerde esrar, kokain gibi uyuşturucu maddelerin kullanımı yasaktı. Hanenin girişi ve odalarla merdivenleri aydınlık olacaktı. Yatak takımları temiz bulundurulacak ve haftada iki gün yıkanacaktı. Bardak, kadeh, çatal gibi şeyler kirli, çatlak ve kırık olarak kullanılamayacaktı. Her kadının odasında sabun ve arzu edene verilmek üzere koruyucu ilaçlar bulundurulacaktı. Her kadın hafta muayenesine gittiğini bildirmek üzere vesikasını gelenlere gösterecekti. Müfettişler baskın şeklinde teftiş yapacak ve şartlara uymayanlar olursa ceza kesilecek veya umumhane kapatılacaktı. Hafta muayenelerinde belsoğukluğu görülen kadınlar doğrudan doğruya hastaneye sevk edilerek tedavi edilecekti. Frengili kadınların tedavileri, hastalıklarının derecelerine göre hastanede ya da ayakta yapılacaktı. Frengili bir kadının hastalık belirtileri ortadan kaybolup Wassermann testi negatif sonuç verirse düzenli olarak frengi tedavisine devam etmek kaydıyla yeniden fuhuş yapmasına izin verilecekti. Bu gibi kadınlar dört sene boyunca tedaviye tabi tutulacaktı. Bu arada kayıtlı fahişeler arasında 500 kadar düzenli olarak tedaviye tabi tutulan kadın bulunmaktaydı.¹³⁷⁹

Zührevi hastalıkların önünü almak için çareler aranırken özellikle yeri yurdu belli olmayan ve “sürtük” olarak tabir edilen kadınların bir yere iskânı ile sıhhi ve inzibati olarak kayıt altında bulundurulması için Vali Raşit Bey döneminde esaslı bir araştırma yapılmaya başlanmıştı. Vilayet, araştırmanın sonucunda düzenli umumhaneler kurularak bu sürtüklerin evlere yerleştirilmesi işiyle Şehremanetinin uğraşması gerektiğini bildirmişti. Şehremaneti de bu teklifi sadece bütün Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı’yla birlikte kabul edeceğini belirtmişti. Bu teşkilat; dispanserler, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi ve Emraz-ı Zühreviye Mücadele Teşkilatı Müdüriyetinden oluşuyordu. Şehremaneti bu kurumların tamamen emanete devredilirse fuhuş ve zührevi hastalıklar mücadelesini üstlenebileceğini bildirmişti. Gazeteye göre, yedi sene evvel bu teşkilat Şehremaneti tarafından yapılmakta iken başarı sağlanamadığından oradan alınmıştı. Gazete, tekrar Şehremanetine verilmesinin aynı başarısızlığa neden olmasından endişe duymaktaydı.¹³⁸⁰ Bununla birlikte 1927 yılının ilk ayından itibaren basında, özellikle Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’nin Şehremanetine devredilmesi nedeniyle İstanbul’da fuhuş, gizli fuhuş ile mücadele gibi işlerle Şehremanetinin de alakadar olması

¹³⁷⁹ “Fuhuş İstatistiki”, *Vakit*, 14 Şubat 1341/14 Şubat 1925; “Fuhuşla Mücadele!”, *Tevhid-i Efkar*, 14 Şubat 1341/14 Şubat 1925; “Emraz-ı Zühreviye İstatistikleri”, *Son Telgraf*, 13 Şubat 1341/13 Şubat 1925.

¹³⁸⁰ “Emanet Emraz-ı Zühreviye Tesisatını İstiyor”, *Vakit*, 8 Teşrin-i evvel 1340/8 Ekim 1924.

bekleniyordu. Fuhuşla sadece resmi üniformalı polislerin değil, belediye memurlarının da mücadele etmesi talep ediliyordu.¹³⁸¹

3.3.1.4. Kadınlar Birliği'nin Fuhuşla Mücadelesi

Frenginin azalması, herşeyden önce fuhşun mümkün olduğu kadar azal(tıl)masına ve denetim altına alınmasına bağlıydı. Fuhuşla mücadelenin devlet eliyle yürütülmesine karşın bazı sivil toplum örgütleri de fuhşun ve dolayısıyla frenginin yaygın olduğu bir ortamda fuhuşla mücadele için ayrı bir çaba sarfetti. Kadınların çalışma hayatına katılmaları ile sosyal ve siyasi haklarını elde etmekle uğraşan Kadınlar Birliği'nin¹³⁸² fuhuşla mücadeleye girişmesi de bu yüzdendi. Birliğin, fuhşa karşı çalışmaları Cemiyet-i Akvam'ın "*fuhuşla mücadele*" hakkındaki bir raporu üzerine başladı. Kadınlar Birliği içinde kurulan Beynelmilel Kadınlar İttihadyıla İrtibat Komisyonu, 14 Nisan 1927 tarihinde ilk toplantısında Cemiyet-i Akvam'ın hazırladığı fuhuşla mücadele raporunu incelemiş ve Türkiye'de fuhşun nedenleri göz önünde bulundurularak alınabilecek önlemleri görüşmüştü.¹³⁸³

Basının 23 Nisan 1927 tarihli sütunlarında, Kadınlar Birliği'nin birkaç gün önceki toplantısında yakın bir zamanda fuhşa düşen genç kızları kurtarmak için bazı kararlar aldığını duyurmaktaydı. Kadınlar Birliği fuhuşla mücadele için bir komisyon oluşturmuştu. Bu komisyon Avrupa'da fuhuşla nasıl mücadele edildiği hakkındaki eserleri inceleyerek ilk toplantıda bazı kararlar almıştı. Kadınlar Birliği Başkanı Nezihe Muhiddin, bu önemli girişimin başarılı olması için her türlü araca başvuracaklarını dile getirmişti. Nezihe Muhiddin, komisyonun ilk toplantısını 21 Nisan 1927 Perşembe günü gerçekleştirdiğini ve komisyon üyeleri arasında Doktor Safiye Ali, Efzayiş Suat Hanım, Kıbrıslı Azize Hanım gibi üyelerin de bulunduğunu ifade ediyordu. Fuhuşla Mücadele Komisyonu, Terbiye Komisyonu ile temas halinde olacak ve birlikte çalışacaklardı. Fuhuşla mücadele için polise, hükümete, terbiye kurum ve kuruluşlarına başvuru yapılacaktı. Komisyon iğfal ve zorla fuhşa sürüklenen genç kızları kurtarmayı kendine

¹³⁸¹ "Zabıta-ı Ahlakiye Teşkilatı Tamamen Tecdid Edilecek", *Son Saat*, 24 Kânun-ı sâni/Ocak 1927.

¹³⁸² Kadınlar Birliği/Türk Kadın Birliği hakkında geniş bilgi için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, 385-386; Gürcan Bozkır, "Türk Kadın Birliği (1924-1925)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 10, 2000, 99-115; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2016, 439-441.

¹³⁸³ "Fuhuşla Mücadele/Kadınlar Birliği Yeni Bir Cidale Giriyor", *Milliyet*, 23 Nisan 1927.

vazife edinecek ve bu hususta genç kızları fuhşa sürükleyen erkek ve acuzelerle uğraşacaktı. Maarif idaresiyle iletişime geçilerek her hafta belirli mekteplerde halka özellikle de genç kız sahibi analara konferanslar verilecekti. Fuhuşla mücadelede cemiyetlere genelgeler gönderilecekti. Ankara'daki talim ve terbiye heyeti ile temas kurularak fuhuşla mücadelede yardımları sağlanmaya çalışılacaktı. Polis idaresi ile de ayrıca irtibat kurulacaktı.¹³⁸⁴

Kadınlar Birliği bünyesinde oluşturulan Fuhuşla Mücadele Komisyonu, 21 Nisan 1927 tarihli ilk toplantısında şu kararları almıştı: Film kumpanyalarının ulu orta fuhuş yapmasına engel olunacak ve açık filmlerin gösterilmesinin önüne geçilecekti. Sinema ve tiyatro mahalleri adeta birer randevuevi haline geldiğinden buralar için de gerekli önlemler alınacaktı. Bu bağlamda sinema ve tiyatrolarda locaların kapıları daima açık olacak ve bu locaların tiyatronun her yerinden görülebilmesi sağlanacaktı. Özellikle yanında genç bir kızla tiyatro ve sinemaya giren her genç erkek loca tuttuğu zaman kapısını açık bırakacaktı. Bundan başka gece saat ondan sonra 16-17 yaşından aşağı kızların yalnız başına sokaklarda gezmesine engel olunacaktı. Serbest kadınların sokaklarda, kahvelerde, pazarlarda rezil bir halde dolaşmalarına son verilmeye çalışılacaktı.¹³⁸⁵

1930'lu yıllarda Kadınlar Birliği'nin kendi içerisinde birliğin "fuhuşla mücadelede" ne kadar etkin olduğu hususunda bazı tartışmalar yaşandı. Birliğin eski başkanı Nezihe Muhittin, basına verdiği demecinde Kadınlar Birliği'ni, fuhuşla yeterince mücadele etmemekle suçlamıştı. Nezihe Muhittin'in bu sözleri karşısında birliğin başkanı Latife Bekir Hanım, fahişeleri belirleyip daha iyi denetlemek adına kadınların da polis olabilmeleri için gerekli girişimlerde bulunduklarını ve bundan iyi sonuçlar alarak şimdi kadın polisler sayesinde daha iyi bir şekilde mücadele verilebildiğini söylemişti.¹³⁸⁶

¹³⁸⁴ "Fuhşun Nasıl Önüne Geçecekler?/Kadınlar Birliği Bazı Kararlar İttihaz Etti", *Akşam*, 23 Nisan 1927; "Kadın Birliği Fuhuşla Mücadele Etmek İçin Mühim Kararlar İttihaz Etmektedir", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1927.

¹³⁸⁵ "Fuhşun Nasıl Önüne Geçecekler?/Kadınlar Birliği Bazı Kararlar İttihaz Etti", *Akşam*, 23 Nisan 1927.

¹³⁸⁶ "Fuhuş/Kadınlar Birliği Çalışıyor Mu?", *Vakit*, 9 Mayıs 1933.

3.3.2. Frengi Mücadelesinin Teşkilatlanması: Frengi ile Mücadele Komisyonu, Frengi Tedavi Talimatnamesi ve Frengi Mücadele Teşkilatı

3.3.2.1. Komisyonun Faaliyetleri ve Frengi Tedavi Talimatnamesi

Frenginin önünü almak için fuhuşla mücadele edilip umumhaneler sıkı bir şekilde denetlenirken diğer taraftan bu hastalıkla daha sistematik ve planlı bir şekilde mücadele etmek için bir teşkilat kurulması düşünüldü.¹³⁸⁷ Bu bağlamda düşünülen Frengi ile Mücadele Komisyonu'nun oluşturulması meselesi daha 1925 yılının ilk günlerinden itibaren gündeme gelmişti. Bu anlamda Sıhhiye Vekili Mazhar Bey, frengi ve çocuk hastalıkları mücadelesine dair uzmanların fikrini sormuştu. Yakında frengi alanında uzman doktorları Ankara'ya davet ederek görüşmeler yapacağını bildirmişti.¹³⁸⁸ Frengi ile mücadele esaslarını belirlemek için Sıhhiye Vekâleti tarafından Doktor Hulusi Behçet ve Müderris Hasan Reşat Beyler İstanbul'dan Ankara'ya davet edilmişlerdi.¹³⁸⁹ Komisyon sadece frengi ile mücadele esaslarını değil frengi mıntıkalarını da belirleyecekti. Frengi mücadelesi için de bütçeye 150 bin lira ayrılmıştı.¹³⁹⁰ Sıhhiye Vekili Mazhar Bey'in bir açıklamasına göre, frengi mücadelesi öncelikli olarak aciliyet gerektiren yerlerde yapılacaktı. Bu konuda araştırma ve incelemelerde bulunmak üzere Tıp Fakültesi Emraz-ı Efrenciye Uzmanı Doktor Reşat ve Gureba Hastanesi Mütchassısı Doktor Hulusi Behçet Beyler, iki ay süreyle izinli sayılmışlardı. İki doktor, bir hafta içerisinde Ankara'ya gidecekti.¹³⁹¹

Sıhhiye Vekili Mazhar Bey'in 11 Şubat 1925'te yayınlanan açıklaması Cumhuriyet Türkiye'sinin frengi ile mücadele konusundaki tavrını da yansıtıyordu:

¹³⁸⁷ Frengi ile mücadele için ayrı bir teşkilat kurmak gerektiği çeşitli kişilerce getirilmişti. *Hastahane mecmuasının* Ocak 1925 tarihli sayısında yapılan bir ankete ismi verilmeyen bir mebus tarafından verilen cevapta, frengi ile mücadele için ayrı bir teşkilat kurulması ve frengililerin tedavi edilebilmesi için dispanserlerin açılması gerektiği ifade edilmişti. "Muhterem Bir Mebus Meslektaşımızın Cevapları", *Hastahane*, Birinci Sene, Numero: 4, Kânun-ı sâni 1341/Ocak 1925, 5.

¹³⁸⁸ "Frengi ve Emraz-ı Etfal Mücadelesi", *Vakit*, 14 Kânun-ı evvel 1340/14 Aralık 1924; "Emra-ı Sâriye Mücadelesi", *Vatan*, 14 Kânun-ı evvel 1340/14 Aralık 1924.

¹³⁸⁹ "Hastalık Mücadeleleri", *Vakit*, 14 Kânun-ı sâni 1341/14 Ocak 1925; "Frengi Mücadelesi", *Tevhid-i Efkâr*, 14 Kânun-ı sâni 1341/14 Ocak 1925; "Frengi ile Mücadele", *Cumhuriyet*, 14 Kânun-ı sâni 1341/14 Ocak 1925.

¹³⁹⁰ "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürünün Beyanâtı/Sıtma ve Frengi Belası ile Mücadele Başlıyor", *Tevhid-i Efkâr*, 26 Kânun-ı sâni 1341/26 Ocak 1925.

¹³⁹¹ "Sıtma Seferberliğine Nasıl Hazırlandık?", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Şubat 1341/11 Şubat 1925.

*“Sıtmadan sonra ikinci mücadele bittabi frengi ile olacaktır. Fakat maalesef bu sene frengi mücadelesi için pek çok yaramız olmadığından ancak elzem ve zaruri olan menatıkta mücadele edebileceğiz. Bunun için vekâlette fikirlerinden istifade etmek üzere Tıp Fakültesi emraz-ı efrenciye mütehassısı Reşat ve Gureba-yı Müslümin Hastahanesi efrenciye mütehassısı Hulusi Behçet beyleri Ankara’ya celbe karar verdik. Bu zevata memuriyetlerinden üçer aylık mezuniyet aldık. Ankara’da bu üç ay zarfında frengi ile mücadelenin programlarını tespit edeceklerdir.”*¹³⁹²

Frenginin yayılmasını önlemek için yapılan kanunun uygulama şekillerini belirlemek için Doktor Necmeddin Arif, Hulusi Behçet, Asım İsmail, Talat, Fuat Kamil ve Sıhhiye Vekâleti Frengi Uzmanı Doktor Rebi Hikmet Beylerden oluşan bir “*Frengi ile Mücadele Komisyonu*” kurulmuştu. Komisyonunu yakın bir zamanda Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetinde bir toplantı yapacağı bilinmekteydi.¹³⁹³

Komisyon, ilk toplantısını bayram ertesi yapacaktı. Önce çalışma şeklini belirleyecek ve gerçekleştireceği toplantılar sonunda belirlediği esasları Sıhhiye Vekâletine gönderecekti. 18 Nisan 1925 tarihinde Sıhhiye Müdürü Neşet Osman Bey, komisyona seçilen üyelere birer davetiye göndererek müdüriyete davet etmişti. Davetiye gönderilen doktorlar arasında Doktor Asım, Hulusi Behçet, Hasan Reşat, Reşat Rıza, Ahmet Şükrü, Necmeddin Arif ve Talat Beyler bulunuyordu. Bu doktorlar, müdüriyete başvurarak Sıhhiye Vekâletinin tüm faaliyetlerinden haberdar olabileceklerdi.¹³⁹⁴

Basında duyurulan habere göre, komisyon ilk toplantısını 7 Mayıs 1925 tarihinde İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti binasında gerçekleştirecekti. Komisyon, önce frengiye karşı bir mücadele planı hazırlayacak ve sonra da ayrıntılı bir şekilde memleketin frengi mıntıkları belirlenecekti. Anadolu’da frenginin yoğun olarak görüldüğü vilayetlerin başında Kastamonu bulunmaktaydı. İstanbul için yapılacak mücadelede mevcut dispanserlerin sayısının artırılması, erkeklere mahsus bir frengi hastanesi açılması, frengi tedavisinde kullanılan Wassermann testi ile cıvanın kolayca temini için çareler aramak ve

¹³⁹² “Sıhhiye Vekili Bugün Ankara’ya Gidiyor/Mazhar Bey’in İstanbul’daki Faaliyeti, Sıtma ve Frengi Mücadelesi ve Tıp Fakültesi Hakkında Beyanatı”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1341/11 Şubat 1925.

¹³⁹³ “Frengi ile Mücadele Komisyonu Teşekkül Etti”, *Vakit*, 18 Nisan 1341/18 Nisan 1925; “Frengi ile Mücadele/Sıhhiye Vekâleti Mütehassıslardan Murekkep Bir Frengi Komisyonu Teşkil Etti”, *Vakit*, 18 Nisan 1341/18 Nisan 1925.

¹³⁹⁴ “Frengiyle Mücadele Komisyonunun Azaları”, *Vakit*, 19 Nisan 1341/19 Nisan 1925.

frengi konusunda halkın bilinçlendirilip aydınlatılması komisyon tarafından görüülecekti.¹³⁹⁵

Komisyonun dikkat ettiği esas nokta, frengi ile mücadelede memleket dâhilindeki her yerde bir birliktelik sağlamaktır. Bu anlamda komisyonun gerçekleştirdiği toplantılarında frengi tedavisinin detaylarını belirlediği anlaşılmaktaydı. Komisyon Başkanı Doktor Asım İsmail Bey, *Cumhuriyet*’in 8 Mayıs 1925 tarihinde yayınlanan açıklamasında komisyon ve çalışmaları hakkında

“Zannederim (337) tarihli bir kanun ile emraz-ı zühreviyeye müptela olanlardan yalnız frengililerin tedavisi mecburi kılınmıştır. Tabi bu mecburiyetle frengililer gerek dispanserlere, gerek etıbbaya tedavi olmakta iseler de muhtelif yerlerde muhtelif suret-i tedavi tatbik edilmektedir. Komisyonumuz bu hususla iştigal ederek yeknesak bir tedavi tespit eyledi. Frengililerin teehhüle ehliyeti meselesi de komisyonumuzda mevzubahis oldu. Frengililerin teehhüle ehliyetleri için ne yapılması icap ettiği hakkında da tespit ettiklerimizi vekâlete göndereceğiz.” bilgisini veriyordu.¹³⁹⁶

12 Mayıs 1925 tarihli toplantısında komisyon, frengililerin evliliği meselesini masaya yatırmıştı. Çalışmalarını tamamladıktan sonra frengi tedavisi için bir talimatname hazırlayarak Sıhhiye Vekâletine gönderecekti.¹³⁹⁷ 13 Mayıs 1925 tarihinde son defa toplanan komisyon, raporunu tamamlamıştı. Rapor Sıhhiye Vekâletine gönderilmek üzere Doktor Rebi Bey’e verilmişti. Komisyon üyeleri ayrıca onar lira huzur hakkı alacaklardı.¹³⁹⁸ 17 ve 18 Mayıs 1925 tarihlerinde basında çıkan haberlerden komisyonun çalışmalarını tamamladığı ve frengi tedavisinde kullanılmakta olan neosalvarsan, cıva ve bizmut gibi ilaçları memleket için uygun gördüğü anlaşılmaktaydı.¹³⁹⁹

Komisyon, uygulanması zorunlu olan tedavi planını genel hatlarıyla çizmişti. Buna göre, Sıhhiye Vekâleti tarafından düzenlenen ve 23 Haziran 1925’te kabul edilen “*Frengi*

¹³⁹⁵ “Frengi Komisyonunun İlk İctimai”, *Akşam*, 30 Nisan 1341/30 Nisan 1925.

¹³⁹⁶ “Frengi Tedavisi/Her Tarafta Aynı Surette Olacak”, *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1341/8 Mayıs 1925.

¹³⁹⁷ “Frengide Müşterek Tedavi Usulü”, *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1341/13 Mayıs 1925.

¹³⁹⁸ “İctimalar Nihayet Buldu/Frengi Komisyonu Son İctimainda Raporunu Hazırladı”, *Son Saat*, 14 Mayıs 1341/14 Mayıs 1925.

¹³⁹⁹ “Frengi Komisyonu Tedavi İçin İki Usul Tavsiye Ediyor”, *Son Saat*, 17 Mayıs 1341/17 Mayıs 1925; “Frengi Komisyonu İkmal-i Vazife Etti”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1341/18 Mayıs 1925.

Tedavi Talimatnamesi”¹⁴⁰⁰ 2000 nüsha olarak bastırılmış ve memleketteki tüm resmi sıhhi kurumlara gönderilmişti. İsteyen hususi doktor ve kurumlara da ücretsiz olarak verilmişti. *Frengi Tedavi Talimatnamesi*’nin gösterdiği usul dairesinde tedavi olunan hastaların ne gibi ilaçlarla ne kadar tedavi olunduklarını belirlemek ve hastanın gerektiği zaman başka bir doktora başvurduğu zaman doktorun önceden gerçekleştirdiği tedavi hakkında bilgi sahibi olması için sıhhi kurumlarca tedavi altına alınan frengililerin eline bir defter verilecekti. Hastaya yapılan şırınganın tarih ve miktarları ile deftere kaydı düşünülmüş ve bunun için 100.000 adet frengi tedavi defteri basılarak tedavi altında bulunan veya yeniden başvuran hastalara verilmek üzere sıhhiye kurumlarına dağıtılmıştı. Sıhhi kurumlar dahi tedavi altına alınan frengililerin düzenli kayıtlarını temin için büyük boylu kayıt defterleri düzenlenerek sadece frengi mücadele mıntıklarına gönderilmişti. Cumhuriyet’in ilk yıllarında devlete ait tüm sıhhi kurumlarında frengililerin ilaçları ve tedavileri ücretsizdi. Ancak bu usul ile yapılacak mücadele hastaların kendiliğinden başvurmalarına bağlı kalmaktaydı.¹⁴⁰¹ Talimatname ile frengiyle esaslı bir mücadele başlatılmış oldu.¹⁴⁰²

3.3.2.2. Frengi Mücadele Teşkilatı

Sıhhiye Vekâleti Müsteşarı Fikret Bey, basına verdiği demeçte frengi mücadelesinin 1925 yılı itibariyle Sivas’ın merkez kazasıyla Hafik kazasında ve Bursa’nın Orhaneli kazasında başladığını ifade etmişti. Devamındaysa frengi mücadelesinin bir yıl sonra gerçekleştirileceğini belirtmişti.¹⁴⁰³ Gerçekten de *Frengi Tedavi Talimatnamesi* gereğince, frenginin en fazla görüldüğü iki yerde teşkilat kuruldu. Bu iki yer, Sivas merkez kazası ile Hafik kazası ve Bursa vilayetinin Orhaneli kazası idi.¹⁴⁰⁴ Burada meydana getirilen mücadele teşkilatlarının kadroları şöyleydi: Orhaneli

¹⁴⁰⁰ *Frengi Tedavi Talimatnamesi*, 1341 Senesinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti Tarafından İstanbulda İctima Ettirilen Frengi Komisyonunun 23 Haziran 1341 tarihinde Vekâletçe Tasvip Olunan Mukarreratına Nazaran Tertib Edilmiştir, Hilâl Matbaası, İstanbul 1341.

¹⁴⁰¹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi 1926-1927, Basım Yeri ve Tarihi Yok), 441.

¹⁴⁰² Feridun Frik, *Türkiye Cumhuriyetinde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri 1923-1938*, Universum Basım Evi, Bayer Leverkusen, 1938, 9.

¹⁴⁰³ “Sıhhiye Vekâleti Müsteşarının Muharririmize Beyanatı”, *Akşam*, 4 Teşrin-i evvel 1341/4 Ekim 1925; “Sıhhi Mücadeleler”, *Cumhuriyet*, 4 Teşrin-i evvel 1341/4 Ekim 1925.

¹⁴⁰⁴ Süleyman Tekir, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 65, 2019, 410.

Frengi Mücadele Mıntıkası Teşkilatı'nın Kadrosu: 1 uzman laboratuvar şefi, sertabip, 3 adet uzman mücadele tabibi, 1 adet müstahzar küçük sıhhiye memuru, 1 kâtip, 6 sıhhiye memuru ve 4 hademeden oluşuyordu. Sivas Frengi Mücadele Mıntıkası Teşkilatının kadrosu ise 1 uzman laboratuvar şefi, sertabip, 6 uzman mücadele tabibi, 1 müstahzar küçük sıhhiye memuru, 12 seyyar sıhhiye memuru-birisi kâtip olarak istihdam olunuyordu- ve 7 hademeden oluşmaktaydı. Teşkilat merkezlerinde toplu muayene için birer adet büyük laboratuvar kurulduğu gibi mücadele mıntıklarının coğrafi durumu itibarıyla en uygun görülen köylerinde tedavi merkezleri oluşturularak gerekli malzemeler tedarik edilmişti. Ocak 1925 başlarından itibaren bu teşkilatlar faaliyete başlamışlardı. On aylık mesailerini ise şöyleydi: Sivas Frengi Mücadelesi mıntıkasında 40 bin kûsur kişi muayene edilmiş 1300 kişide *maslî* (serumsu) muayene yapılarak frengili olduğu anlaşılanlar tedavi altına alınmışlardı. Orhaneli Frengi Mücadele bölgesinde 24.890 kişi muayene edilmiş frengili olanlar tedavi altına alınmışlardı.¹⁴⁰⁵ 1928-1929 yıllarına ait resmi istatistiklerden Sivas Frengi Mücadele Teşkilatı'nda Sertabip Kâzım Ruhi Bey, Doktor Hurrem, Ahmet Hamdi ve Cemalettin Beyler; Orhaneli Frengi Mücadele Teşkilatı'nda Sertabip Cevat Bey; Ordu Vilayeti Frengi Mücadele Teşkilatı'nda da Sertabip Cemal Bey ile Doktor Hamit Nuri Bey görev yapmaktaydılar.¹⁴⁰⁶

1926 yılında frengi mücadelesinde başlıca üç yöntem izlenmekteydi. Birincisi, frenginin önlenmesi ve sınırlandırılması hakkında çıkarılan kanun ve nizamname ile bunları yürütmek için çıkarılan talimatnamelere göre hareket eden hükümet ve belediye doktorlarının kendilerine başvuran frengilileri tedavi etmesi ve ayrıca tarama neticesinde tespit edilen frengililerin ücretsiz tedavisi ve fahişelerle umumhanelerin kontrol ve denetlenmesi suretiyle yapılmıyordu. İkincisi, Sivas ve Bursa'da Frengi Mücadele Teşkilatı oluşturularak köylerin taranması sonucunda belirlenen frengilileri tedavi ederek gerçekleştiriliyordu. Üçüncüsü ise özel idareler, Şehremaneti ve belediyeler tarafından açılan zührevi hastalıklar hastaneleri ve dispanserleri aracılığıyla yürütülüyordu. Sivas Mücadele Teşkilatı dâhilinde Sivas merkezde ve Hafik kazasında 1926 yılı içerisinde 22

¹⁴⁰⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi 1926-1927, Basım Yeri ve Tarihi Yok), 441.

¹⁴⁰⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*, Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, 159-160.

aylık sürede (teşkilatın kurulmasından bu yana) toplam 63.457 kişi muayene edilmiş ve bunlar arasında 2219'nun frengili olduğu belirlenmişti. Bursa'daki frengi mücadele teşkilatı sahasında ise 15.309 kişi muayene edilmiş ve bunların 380'inde frengi tespit edilerek tedavi altına alınmıştı. Vilayet dâhilinde Orhaneli kazasında 1926 yılına kadar frengili olduğu anlaşılanların toplam sayısı ise 76.274 idi.¹⁴⁰⁷ 1927 yılında da Sivas mıntıkasında 39.029'u erkek, 34.361'i kadın olmak üzere toplam 81.290 kişi muayene edilmişti. Frengililerin adedi 2014'ü erkek ve 1903'ü de kadın olmak üzere toplam 3057 idi. Aynı yıl içerisinde Bursa Orhaneli frengi mücadele mıntıkasında 10.794'ü erkek, 12.114'ü kadın olmak üzere toplamda 22.913 kişi muayene edilmişti. Bunların 553'ü erkek, 604'ü de kadın olmak üzere toplam 1157'sinde frengi tespit edilmişti.¹⁴⁰⁸

11 Nisan 1927 tarihinde TBMM'de bütçe görüşmeleri esnasında Sıhhiye Vekili Refik Bey'in yaptığı konuşma frengi mücadelesine ve teşkilatına dair önemli bilgileri içeriyordu. Refik Bey, bu senenin dokuz ayında Sivas mıntıkasında 40 bin, Orhaneli mıntıkasında 31 bin kişinin muayene edildiğini ve hastalığın bulaşıcı evresinde bulunanların Sivas mıntıkasında 1300, Orhaneli'nde 2489 kişinin tedavi altına alındıklarını belirtmişti.¹⁴⁰⁹ 1927 Kasım ayı itibarıyla frengi mücadelesinin Bursa Vilâyeti'ne bağlı Orhaneli kazasında ve Sivas Vilâyeti'nde devam ettiği anlaşılmaktaydı. Sıhhiye Müsteşarı Hüsameddin Bey'in yaptığı açıklamaya göre, frengi mücadelesinde iyi sonuçlar elde edilmişti ve sonraki yıllar bu mücadele daha da geniş bir sahada verilecekti.¹⁴¹⁰

Sıhhiye Vekâleti, frengi mücadelesinde başarılı olabilmek ve frengi mücadele teşkilatının belirlediği bölgelerde görev almaları için uzman doktorlar yetiştirmeye karar vermişti. Bunun için mücadelenin başlatılacağı bölgelere atanacak doktorlar öncelikli olarak Yenibahçe'deki Gureba-yı Müslümin Hastanesi'nde açılacak kurslarda eğitim göreceklerdi. Dört ay süreceği kararlaştırılan kurslarda doktorlara frengi hastalığı hakkında detaylı bilgiler verilecek üstelik bakteriyoloji hakkında da dersler verilecekti. Kurslar sırasında kursa devam eden doktorlara aylık 80 lira maaş bağlanacaktı. Kurslarını

¹⁴⁰⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi 1927-1928, Basım Yeri ve Tarihi Yok), 278.

¹⁴⁰⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*, Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, 163.

¹⁴⁰⁹ "Büyük Millet Meclisinde Dâhiliye, Hariciye ve Sıhhiye Vekilleri İzahat Verdi", *Vakit*, 12 Nisan 1927.

¹⁴¹⁰ "Sıhhi Mücadele/Frengi ve Trahom Hastalıklarıyla Mücadele Muvaffakiyetle Devam Etmektedir", *Milliyet*, 24 Teşrin-i sâni/Kasım 1927.

başarıyla tamamlayan doktorlarsa 150-250 lira maaşla frengi mücadelesinde görev alacaklardı.¹⁴¹¹ Kursların planlanmasına rağmen birkaç yıl kadar açılmadığı ancak daha sonra Mayıs 1929 tarihi itibarıyla Doktor Hulusi Behçet tarafından açıldığı anlaşılmaktadır. *Vakit*'in 10 Ağustos ve *Akşam*'ın 11 Ağustos 1929 tarihli haberlerine göre, kursun üç aydır devam ettiği fakat ihtiyaç üzerine bir ay daha devam ettirilmesine karar verildiği görülmektedir. Kurs bitiminde burada eğitim alan doktorlar, çeşitli bölgelere dağılacak ve Türkiye'de kalıtsal frengi ile frengiden kaynaklı ölümler konusunda araştırma ve inceleme yapacaklardı.¹⁴¹² Kursun 1929 yılında da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁴¹³ Sıhhat ve İçtmai Muavenet Vekâleti, 22 Temmuz 1929 tarihinde Başvekâlete memlekette hastalıklarla mücadelenin durumuna ilişkin verdiği raporunda frengiyle mücadele için açılan bu kursa toplam sekiz doktorun katıldığını ifade etmişti.¹⁴¹⁴

Frengi Mücadele Teşkilatı'nın faaliyet sahasına Eylül 1929 tarihinden itibaren Ordu Vilayeti'ne bağlı Çarşamba, Fatsa ve Düzce bölgeleri de eklenmişti.¹⁴¹⁵ Bu bölgelerde de sene içerisinde tüm vatandaşlar muayene edilmiş ve frengili olanlar tedavi altına alınmıştı. 1929 yılı içerisinde frengililerin nüfusa oranı Çarşamba'da %8, Fatsa'da %4.2 ve Düzce'de de %3.9 idi.¹⁴¹⁶ Sivas'ta ve Hafik'te toplam 79.814 kişi muayene edilmiş ve bunlar arasında 3.310 kişinin frengili olduğu anlaşılarak tedavi edilmeye başlanmıştı.¹⁴¹⁷ Frengi mücadelesi için 1925-1930 yılları arasında harcanan toplam para miktarı 753 bin liraydı.¹⁴¹⁸ Teşkilat dâhilinde 1926-1932 yılları arasında muayene edilenlerin toplam sayısı 704.386 idi. Kendisinde frengi tespit edilip tedavisi gerçekleştirilen hasta sayısı ise 25.861 idi. Frengi olup olmadığını ortaya çıkarmak için

¹⁴¹¹ "Frengi Mücadelesi", *Cumhuriyet*, 23 Mart 1926; "Frengi ile Mücadele", *Milliyet*, 10 Mart 1926.

¹⁴¹² "Frengi Kurslarına Ders", *Vakit*, 10 Ağustos 1929; "Frengi Mücadelesi", *Akşam* 11 Ağustos 1929.

¹⁴¹³ "Frengi Mücadelesi", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1929.

¹⁴¹⁴ BCA, 30-10-0-0/177-220-8.

¹⁴¹⁵ Doktor Mehmet Derviş Kuntman, kaleme aldığı hatıralarında Cumhuriyet döneminde Ordu'da kurulan frengi mücadele teşkilatından övgüyle bahsetmektedir. 1930 yılından sonra İrfan (Temen) Bey'in Frengi Mücadele Müfettişi olarak atanmasından sonra teşkilatın faaliyetlerini daha dikkatlice ve gayretle yürüttüğünü belirtmektedir. Halkın büyük bir taassupla hanımlarını doktora götürmemeleri karşısında İrfan Bey'in Cuma vaazlarında minbere çıkarak halkı bilgilendirdiğini dile getirmektedir. Müfettişin neosalvarsanın büyük bir titizlikle ve hesapla halka ulaşmasını sağladığını ve frengi mücadele teşkilatı içerisinde ihmalkâr ve hilekâr memurları ortaya çıkarıp cezalandırdığını da aktarmaktaydı. Kuntman, *Bir Doktorun Harp*, 210-211.

¹⁴¹⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ*, Matbuat Umum Müdürlüğü 1929-1930, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, 161.

¹⁴¹⁷ "Sıhhat Mücadelesi", *Milliyet*, 17 Şubat 1930; "Sıhhat", *Vakit*, 17 Şubat 1930.

¹⁴¹⁸ "Ankara Mektupları: Sıhhi Politikamız", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1932.

laboratuvarlarda yapılan seroloji muayenelerinin sayısı ise 149.276 idi.¹⁴¹⁹ 10-18 Mayıs 1931’de toplanan CHF Büyük Kongresi’nde frengi mücadelesinin daha iyi bir şekilde yapılabilmesi için bütçede ayrılan ödeneğin artırılmasının gerekli olduğu savunuluyordu.¹⁴²⁰

3.3.3. İstanbul Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı ve Hastanesi

3.3.3.1. İstanbul Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı

İstanbul’da fuhuş neticesinde ortaya çıkan ve yayılan zührevi hastalıklarla ile mücadele için bir *Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı* bulunmaktaydı. Teşkilatın frengilileri ücretsiz tedavi ettirmek için Cağaloğlu, Üsküdar, İmrahor, Kadıköy, Yel Değirmeni, Cerrahpaşa, Etfal ve Haseki Nisa hastanelerinde altı dispanseri vardı. Ayrıca vesikalı kadınları haftada bir defa muayene etmek için Cağaloğlu’nda, Beyoğlu’nda Arslan Sokağı’nda, Galata’da Zürafa Sokağı’nda ve Kadıköy’de Yel Değirmeni’nde dört muayenehanesi bulunmaktaydı. Bu teşkilata bağlı olarak hastalıkları bulaşma döneminde olan fahişelerin tedavi edildiği Halıcıoğlu’nda eski mühendis mektebinde bir de “*Emraz-ı Zühreviye Hastanesi*” vardı.¹⁴²¹

Emraz-ı Zühreviye Müdürü İbrahim Bey, İstanbul’daki 950 fahişeden toplam 726’sının frengili olduğunu diğerlerindeyse başka hastalıklar görüldüğünü ifade ediyordu.¹⁴²² İbrahim Bey, *Akşam*’ın 21 Mayıs 1925’te yaptığı bir açıklamada da fuhşun artıp artmadığı, fahişelerin hastalık durumu ve frengili sayısı ve Ahlak Zabıtası’nın yeterli olup olmadığı konularına temas etmişti. Bu bağlamda Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı Müdürü İbrahim Bey, fuhşun İstanbul’da artmadığını hatta geçen seneye oranla fahişelerin sayısında bir azalma görüldüğünü belirtmiştir. Şimdi yaz ayları olduğundan fahişelerin sokaklara döküldüğünü bu durumun da fahişelerin sayısının arttığı zannını doğurduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İstanbul fahişelerinin bir kısmı İzmir ve Bursa umumhanelerine nakledilmişler ve diğer kısmı da bazı kişilerce umumhaneden

¹⁴¹⁹ “Cumhuriyet ve Halkın Sıhhati”, *Milliyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1933; Gizem Daşpunar, *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2020, 94.

¹⁴²⁰ “Fırka Kongresinde Son Müzakereler”, *Yarın*, 19 Mayıs 1931.

¹⁴²¹ “İstanbul’da Fahişelere Karşı İttihaz Olunan Tedbirler”, *Akşam*, 13 Şubat 1340/13 Şubat 1924.

¹⁴²² “İstanbul Fahişelerinde Frengi Umumidir”, *Vakit*, 21 Mayıs 1341/21 Mayıs 1925.

çıkartılmışlardı. Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayeti Nizamnamesi gereğince “*ıslah-ı hal*” olduğunu ispat eden fahişelerin Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı ile alakası kesiliyordu. Bu gibi kişiler muayeneye tabi tutulmayacaktı. Ancak bu fahişe bir kişiyle nikâhlanacak ya da birinin metresi bulunacaktı. İstanbul’daki fahişelerin büyük kısmının tedaviye tabi tutulduğunu İbrahim Bey, bu fahişeler arasında 726’sının frengili olduğunu ifade etmektedir. Frengili fahişelerin diğerlerine oranla daha korkunç gözüksüklerini de dile getirmektedir. Tıbbi heyetlerin frengili fahişeleri tedavi ederek bulaştırmalarını en aza indirdiklerini de söylemiştir. Gizli fuhuş meselesine de değinen İbrahim Bey, özellikle gençlerin muayeneye tabi olmayan, kayıtsız fahişelerle gizli olarak yaptıkları fuhuşun kendilerine frengi ve diğer zührevi hastalıkları bulaştırdığını ve bu nedenle de zabıta ile birlikte esas olarak gizli fuhuşla ilgilendiklerini ifade etmiştir. Hastalıklı fahişelerle mücadele için Ahlak Zabıtası Teşkilatı’nın genişletilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. İbrahim Bey’in dediğine göre, bir ay içerisinde Ahlak Zabıtası kendilerine 59 fahişe göndermişti. Bunların 31’inin belsoğukluğu, birinin de frengi hastası oldukları anlaşılmıştı. Gizli fuhuş yapan fahişelerin büyük çoğunluğu hastalıktıydı. Fahişeler muayeneye gelmek için kaçtıkları takdirde mesele hemen Ahlak Zabıtası’na ihbar ediliyordu. Bunun üzerine Ahlak Zabıtası, o fahişeyi bulup gözaltına alarak Emraz-ı Zühreviye Müdüriyetine teslim etmekteydi. Eğer muayeneye sevk edilen fahişe hastalıklı çıkarsa tedavi edildikten sonra gerekli kanuni işlemler yapılarak mahkemeye çıkarılıyordu. Ona göre, “*İstanbul’da emraz-ı zühreviye hiçbir zaman tehlikeli bir şekil almamıştır. Ve fuhuş da zannedildiği gibi tezayüd etmiş değildir.*”. Sözlerinin devamında ise “*Yalnız yine tekrar edelim ki en büyük tehlike, gizli surette icra-yı fuhuş eden alüftelerle temas etmektedir. Bunu herkesin bilmesi lazımdır.*” demiştir.¹⁴²³

Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Teşkilatı Müdürü İbrahim Bey’in *Akşam*’a yaptığı 22 Mayıs 1925 tarihli açıklamaya göre, İstanbul’da frengiyle mücadele için senede yetmiş bin lira harcanmıştı. Teşkilat, İstanbul gibi büyük bir şehir için yeterli değilse de olumlu işler sayesinde zührevi hastalıklar bir sene önceye hatta son aylara nispeten azalmıştı.¹⁴²⁴ İbrahim Bey, daha sonra frengi ile mücadele ve bu hastalığı önlemek için kurulmuş olan teşkilat hakkında uzun uzadıya bilgi veriyordu:

¹⁴²³ “Emraz-ı Zühreviye Müdürünün Söyledikleri”, *Akşam*, 21 Mayıs 1341/21 Mayıs 1925.

¹⁴²⁴ “Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Teşkilatı”, *Akşam*, 22 Mayıs 1341/22 Mayıs 1925.

“İstanbul’da emraz-ı zühreviye, yapılan mücadele neticesinde azalmıştır. Hurkatül-bevl-belsoğukluğu ve frengi hastalıkları geçen seneye ve hatta son aylara nazaran çok azalmıştır. Bu hususta tanzim olunan istatistikler bu hakikati olduğu gibi göstermektedir.

Emraz-ı zühreviye ile nasıl mücadele ediyoruz?

Evvla asri teşkilatı haiz büyük bir emraz-ı zühreviye hastahanemiz vardır. Birçok hastalıklı kadınlar bu hastahane de tedavi olunmuşlar ve olunmaktadırlar. Hastahane ihtiyacı temin etmektedir. Hastahanenin doktorları emraz-ı zühreviye mütehassıslarıdır. Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinden başka İstanbul, Üsküdar, Balat, Beyoğlu, Kadıköy, Cerrahpaşa, Haseki, Gureba-yı Müslimin hastahaneleri ile Beyoğlu, Şişli Zükur hastahanesinde 9 dispanserimiz vardır. Bu dispanserlerde de frengi tedavisi yapılmaktadır. Tedavi meccanidir. Herhangi bir frengili dispanserlerimize müracaat ederse derhal taht-ı tedaviye alınır ve hastalık bitinceye kadar parasız tedavi edilir.

Mevcut nizamât mucibince frengi tedavisi mecburidir. Yani frengiye tutulan bir şahıs muhakkak kendisini tedavi ettirmek mecburiyetindedir. Fakat tedavi müddetinin biraz uzun olması ve hastalığın da iğrenç telakki edilmesi frengiye tutulanların ekseriya hastalıklarını saklamalarına sebep olmaktadır.

Tabi akli başında bir adam frengiye tutulursa derhal kendisini tedavi ettirir. Fakat tedavi parasını temin etmeyenler muhakkak dispanserlerimize müracaat etmelidirler. Dispanserlerdeki doktorlar tamamıyla mütehassıstırlar. Kendilerine tam manasıyla itimat edilebilir. Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinde hâlihazırda 118 kadın taht-ı tedavidedir. Hastahane de eski aylardan kalma hastalarla beraber Nisan ayı zarfında 285 kadın vardı. Bunların nisfi ayın sonunda hastahane den çıktı.

Dispanserlerimizde yalnız frengi tedavisi yapılmaktadır. Bütün dispanserlerdeki hasta mevcudu 852’dir. Yani kadın ve erkek 852 frengili meccanen dispanserlerde tedaviye devam etmektedirler. Frengiye müptela olanlar hususi tedavihanelere de gidebilirler.

Biz muntazaman muayenehaneleri teftiş ediyoruz. Bir doktor kendisine müracaat eden hastanın tedavisini ikmal etmek mecburiyetindedir. Eğer hasta tedaviye itmam etmeden evvel muayenehaneyi terk ederse doktor bizi meseleden haberdar eder. Biz o hastayı bularak tedavisine her ne şekilde olursa olsun devam mecbur tutarız. O hasta, isterse başka bir doktora giderek yine hususi surette tedaviye devam edebilir. Bu hastanın kendi arzusuna kalmış bir şeydir.

Mamafih zengin fakir her kim olursa olsun arzu ettiği takdirde meccanen dispanserlerimizde tedavi olunabilirler. Hastanın ismi etrafında sıkı bir ketumiyet muhafaza edilir.

Emraz-ı zühreviye mücadelesi için sarf edilen para yetmiş bin lira raddesindedir. Yani bütün müessesat, hastahaneler, dispanserler masarifi, doktorların ve müstahdeminin maaşatı bu yekûna dâhildir. Bu 70 bin liranın 30 bin lirasını İstanbul'da icra-yı sanat eden alüftelerden cibayet ediyoruz.

Her fahişe ücret-i şehriye olmak üzere muayyen bir para verir. Kendisi ister hasta olsun ister olmasın, ücret-i şehriyesini vermek mecburiyetindedir. Bu parayı idare-i hususiye alır ve emraz-ı zühreviye maşatını da idare-i hususiye verir. İçinde yarım milyona yakın insan yaşayan büyük bir şehirde sıhhat-ı umumiyenin vikayesi için cibayet edilen bu 30 bin lira çok bir şey değildir.

İstanbul Emraz-ı Zühreviye Müdüriyetinin 21 doktoru vardır. Hastahanelerde, dispanserlerdeki doktorlar da bu miktara dâhildir. Hastahanelerde, dispanserlerdeki doktorlar da bu miktara dâhildir. Doktorlar bir heyet-i mütehassısa tarafından imtihan edilerek alınmışlardır. Maaşları muhteliftir. Asli olmak üzere 20 liradan 30 liraya kadardır. Dispanserlerde bir sertabip, bir de tabip vardır. 9 kâtibimiz, 1 müfettişimiz, 6 takip memurumuz, 3 tahsildarımız, 10 kavasımız, 5 sıhhiye memurumuz, 3 hastabakıcımız, eczacımız, anbar memurumuz, laboratuvar memurumuz,

*hademelerimiz, hemşirelerimiz olmak üzere İstanbul Emraz-ı Zühreviye Müdüriyetinde altmışa yakın memur çalışmaktadır.”*¹⁴²⁵

Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı, Şehremanetine bağlıydı. Teşkilat, 1927 tarihi itibarıyla Vilayet Sıhhiye Müdüriyetinin sorumluluğundaydı. Şehremanetin Duyun-ı Umumiyyeye naklinden sonra Emraz-ı Zühreviye Müdüriyeti de nakledilecekti. Şehremaneti sıhhiyesi, emraz-ı zühreviye ve fuhşa karşı önemle mücadelele karar vermişti. Ayrıca Ahlak Zabıtası memurlarına, belediye zabıtası memurlarına da yardımda bulunacaktı. Bu şekilde Ahlak Zabıtası Teşkilatı’nın Polis Müdüriyetinden tamamen kaldırılıp Şehremaneti bünyesine alınarak genişleyeceği ve bu sayede zührevi hastalıklar ve fuhuşla daha esaslı bir mücadele verileceği düşünülüyordu. Şehremaneti Sıhhiyesi yakın bir zamanda Emraz-ı Zühreviye Müdüriyetinin geçen yıla ait faaliyetini içeren bir istatistik de yayınlıyacaktı.¹⁴²⁶ Teşkilatın 1925 yılı bütçesi, 21.450 lira, hastanenin bütçesi ise 34.988 lira idi.¹⁴²⁷

3.3.3.2. Frengiyle Mücadelenin Tıbbi Merkezi: Halıcıoğlu’ndan Ahırkapı’ya Emraz-ı Zühreviye Hastanesi

Mütareke döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de frengiyle ve diğer zührevi hastalıklarla mücadelenin tıbbî merkezi ve simgesi, Emraz-ı Zühreviye Hastanesiydi. Hastanenin Cumhuriyet’in ilk ve sonraki yıllarına ait durumuna ilişkin basında dikkat çekici bilgilere rastlanıyordu. *Akşam* yazarı, 1924 yılının Ocak ayının sonlarında Halıcıoğlu’ndaki Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’ni ziyaret ederek hastane ve frengili kadınlar hakkında son derece önemli bilgiler vermekteydi.¹⁴²⁸ Hastaneye vardığında kapısının üstünde “*Nisa Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi*” yazısının olduğunu, çalacak bir yeri basacak bir zili olmadığından beklemek zorunda kaldığını ifade ediyordu. İki katlı bir bina olduğunu ve üst katında “*Sertabip Odası*” levhalı bir odanın bulunduğunu aktarıyordu. Eskiden mühendis mektebi olarak kullanıldığı sonradan hastane olarak kullanılmaya başlandığını ifade eden yazar, binanın yeniden mektep olarak

¹⁴²⁵ “Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Teşkilatı”, *Akşam*, 22 Mayıs 1341/22 Mayıs 1925.

¹⁴²⁶ “Ahlaksızlıkla Mücadele”, *Vakit*, 18 Şubat 1927; “Zabıta-ı Ahlakiye”, *Milliyet*, 18 Şubat 1927.

¹⁴²⁷ “Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı Bütçesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 29 Eylül 1340/29 Eylül 1924.

¹⁴²⁸ “Bir Müessesemizi Ziyaret/Halıcıoğlu’ndaki Frengili Kadınlar Arasında”, *Akşam*, 2 Şubat 1340/2 Şubat 1924.

kullanılacağına işaret ediyordu. Gözlemlerine göre, hastanede yüzden fazla kadın vardı ve hepsi başta frengi olmak üzere çeşitli hastalıklara sahipti. Hastanede 13 yaşından saçları iki ayrı renkli 40 yaşındaki kadınlara kadar her türden hasta mevcuttu. Hastalar, Yahudi, Ermeni, Rum, Fransız, Avusturya, Rus, Leh, Rumen, İtalyan, Bulgar gibi milletlere mensuptular. Her çeşit kadını bir arada tutmanın zor olduğuna değinen yazar, kadınlar arasında kavgaların eksik olmadığını, hastaların çoğunun hedefinde ise büyük ve kilitli kapıyı kırarak hastaneden kaçmak olduğunu da ifade ediyordu. Devamında kadınlar için dışarı çıkıp hastalıklarını günahsız insanlara bulaştırmanın “*vahşi bir lezzet*” olduğuna da dikkat çekiyordu. Yazar, üç konuyla ilgilendiğini, bu üç konunun sırasıyla hastanenin genel durumu, frengililer için kullanılan Wassermann testi ve hasta kadınlar olduğunu belirtmişti. Ona göre, devlet yetkilileri hastaneye ayda 2500, yılda ise 30 bin lira tahsisat veriyordu. Bu ödenek, tedavi ve tedavi edilenlerin bakım masraflarıyla doktor ve diğer memurlarının maaşlarının ödenmesinde kullanılıyordu. Hastanede 1923'te 3500'den fazla zührevi hastalıklardan dolayı tedavi gören hasta kadın vardı. Bunların 2 bini taburcu edilmişti. 300 hasta frengiliydi. Geri kalanlarsa diğer zührevi hastalıklara yakalanmıştı. Çarpıcı olansa bu 3500 hasta arasında 1100'den fazlasının Müslüman olmasıydı. Hastaneden bizzat alınan bilgilere göre hastaların 1115'i Türk, 886'sı Rum, 250'si Yahudi¹⁴²⁹, 236'sı Ermeni, 8'i Bulgar, 2'si Avusturyalı, 17'si Rumen, 6'sı Fransız, 5'i İtalyan idi. Hastanede tedavi gören kadınlar, İstanbul'un çeşitli semtlerinde bulunan emraz-ı zühreviye dispanserlerinden gönderiliyorlardı. Kadınların hastalığından şüphelenilmesi dahi hastaneye gönderilmeleri için yeterliydi. Yazar, bizzat hastane çalışanlarının ona söyledikleri bilgileri de paylaşıyordu. Buna göre, frengi gibi hastalıklar yaz mevsiminde fuhşun artmasına bağlı olarak artıyordu. 1924 yılının kış ayı olduğu için hastanenin mevcudu 3 binlerden 100-150 hastaya kadar düşmüştü. Ayrıca hastaneye tedavi sebebiyle gelen frengililer için oluşturulan laboratuvardan da bahsetmekteydi. Bakteriyolog Doktor Saim Bey laboratuvarda uygulanan Wassermann teamülünü nasıl gerçekleştirdikleri hakkında dikkat çekici bilgiler veriyordu. Doktorun aktardıklarına göre, önce frengili kadının kanı alınarak “*inactive*” ediliyor sonra da frengiden ölmüş birinin kebedinden (*karaciğerinden*) bir antijen aracılığıyla kandaki frengi mikrobu tespit ediliyordu. Bu testin frengililerin belirlenmesinde verdiği sonuç kesindi. Saim Bey'in

¹⁴²⁹ Gazetede, “163 Yahudi, 87 Yahudi” şeklinde yazmaktadır. Millet isimlerinden birinin yanlış yazılmış olabileceği ihtimali bulunmakla birlikte burada ikisinin toplamının verilmesi tercih edilmiştir. Y.N.

anlattığına göre, Wassermann teamülünün müspet (*olumlu*) netice vermesi kişinin frengili olduğu anlamına gelmekteydi. Yazar, doktorun kendisine bu şekilde tespit edilmiş iki kadın gösterdiğini, bunlardan birisinin adının (40 yaşından fazla) Katina olduğunu söylediğini ifade etmekteydi. Kadın hakkındaki düşünceleri şöyleydi:

“İlk bakışta bu kadın ihtiyardı; ve onu laboratuvara getirdikleri zaman insan başındaki ak saçları görünce gözlerini mutlaka indirir ve ona bakamazdı. Yanakları çökmüş. Fakat bu kadını anlatmak beyhude; esmer ve ihtiyar bir kadın tasavvuru mümkündür. Yalnız bu yaşta bu maraz iğrenç olduğu kadar belki daha fazla çirkin duruyor. İhtiyar Katina buraya on, on beş gün evvel dispanserlerden birinin gördüğü arazdan şüphesi üzerine gönderilmiş. Burada konulan kati teşhisle maraz anlaşılmış. Şimdi bu kadını, cildindeki indifaatı göstermek için tamamıyla soydular. Bütün vücudunu lezyonlar kaplamış; bunlar rengi soluk kırmızı. Sonra tam arkada, boynunun biraz aşağısında açılmış bir yara var ki, bir insan bilhassa bir kadın vücudunun en iğrenç görünüşü, işte bu yara, frengi yarasıdır. Bu kadın lakırdı söylemiyor; ona bir şey bir şey söyletmek de faydasız..Yalnız dediler ki: -Bizim buna koyduğumuz teşhis hastalığın ikinci devresine ait. Maraz, mesela yirmi sene evvel sirayet etmiş, fakat uzun bir sükûn devresinden sonra ancak on beş gün evvel tezahürünü göstermiş. Şimdi sirayet devresinde..Mütemadi tedaviyle sirayeti kat edilecektir.”¹⁴³⁰

Yazar, Katina’dan sonra odaya bir başka kadının geldiğini belirterek kadın hakkındaki gözlemlerini şöyle anlatıyordu: “Bu, on beş on altı yaşında kadar görülüyor.

İsmi Suzan..Yine muayenehanelerin birinden görülen şüphe üzerine buraya gönderilmiş. Kafkasyalı olduğunu söylüyor. Kırmızı yüzü ve gözlerinin birinde bir şiş var. Ona –ağzını aç!- dediler. Fakat bu ağzın üst damak kısmında müthiş kızıl bir yara görülüyor ki tamamıyla oyuk bir hale gelmiş, su içerken burnundan geliyormuş. Ağzın tavan kısmında büyük bir tahrip yapmış. Tedavi edilirse bu yaranın bütün başı yiyip bitirmesi tevkif

¹⁴³⁰ “Bir Müessesemizi Ziyaret/Halıcioğlu’ndaki Frengili Kadınlar Arasında”, *Akşam*, 2 Şubat 1340/2 Şubat 1924.

olunabilirmiş. Bu on altı yaşındaki kıza hayatını sorunca o derece girift yaşamış ki hizmetçilik ettiğinden başka muntazam bir şey söylemiyor.”

Hastanede çok küçük yaşlarda ve akla gelmeyecek şekilde ahlaksızlığa uğramış vücutları harap olmuş kadınlar da vardı.

“İşte on dört yaşında esmer, orta boylu Mürüvvet isminde birisi daha... İlk bakışta burada hizmetçi zannedilir. Çünkü çocukluktan henüz uzaklaşmamış gibi duran vücuduna bakılınca, kendi anlattığı uzun ve sefil bir sergüzeşti bu on dört yaşın neresine sıkıştırdığına müşkül inanılır. Memleketi Ünye, anası babası var; buraya gelmiş, Ramazan’da evlenmiş, bayramın haftasında kaçırmışlar: -Beni kaçıran çocuk, diyor, Kasımpaşa’da meyhaneci çırağı.. Adı Bahaeddin, ben, -burası çok garip işte- onun metresiydim. Beni evine aldı. Ama düşmanlık yaptılar..Sabahleyin bir gün sokağa çıkmıştım, tuttular buraya getirdiler...”

Hastanede hasta kadınların birçoğu Kastamonu taraflarından gelmişti. Yazar Sinop’tan hastaneye düşen bir kızın hikâyesine de şöyle yer veriyordu:

“Yatakhanelerin birinde Mukaddes adlı bir kız daha Sinop’tan gelmişti. Yatağının başında kirli örtülü bir küçük masada iki resim görüldü. Bunlar bir delikanlı ile beraber çıkarılmış kendi resmiydi. Bu erkek için! -Beni dost tutmuştu, dedi, ismi Selami.. Şimdi Romanya’ya gitti. Ben kaçtım..Arkamda dolaşıyorlar, öldürecekler. Buraya geldim...”

“Bir dakikalık hayvan hırsıyla bütün ömürlerini zehirleyen kadınların bulunduğu bu yerden çıktım. Haliç’in ıssız sokaklarında hala o ince ve karlı yağmur..”¹⁴³¹

Hastaneye ayrı bir bütçe ayrılmış olmasına rağmen Cumhuriyet’in ilk yıllarında bu frengi tedavi yuvasının bakımsız ve idarenin parasız olduğu anlaşılmaktaydı. Kadınların toplu olarak yarı çıplak bir halde tedavi edildikleri, odaların ve binanın çürümeye yüz tuttuğu görülmekteydi. Hastaneyi bizzat gözlemleyen *Akşam* yazarının gözlemleri dikkat çekiciydi: *“Bu hastahane baştanbaşa faciadır; hastalar bakımsızdır; idare parasızdır;*

¹⁴³¹ “Bir Müessesemizi Ziyaret/Halıcıoğlu’ndaki Frengili Kadınlar Arasında”, *Akşam*, 2 Şubat 1340/2 Şubat 1924.

insani usullere riayet edilmemiştir.”¹⁴³² Bundan dolayı hastanenin lise yanında bulunması ve hastanede bulunan kadınların lise teneffüşhanesi tarafından uygunsuz şekilde görünüyormuş olması nedeniyle başka bir yere nakledilmesi bir ara gündeme gelmişse de Sıhhiye Müdüriyeti bu konuda gereken adımları atmamıştı.¹⁴³³ Ancak 1925 yılının ortalarına doğru hastanenin başka bir binaya taşınması yeniden gündeme geldi. İlk başta hastanenin Çırağan Sarayı yakınlarındaki Harem Dairesine nakli için gerekli başvuru, Dâhiliye Nezaretine yapıldı.¹⁴³⁴ Daha sonra hastanenin mektep civarında bulunması gerekçe gösterilerek Beşiktaş’ta milli emlakten bir binaya nakline karar verilmişti. Ancak Sıhhiye Müdüriyeti bu hastanenin Dikişhane binasına naklini uygun görmüştü.¹⁴³⁵ Hastanede bulunan 115 kadın Zeytinburnu Hastanesi’ne nakledilecekti.¹⁴³⁶

Halıcıoğlu Askeri Lisesi olarak hazırlanmış olan Topçu Mekteb-i Askerisi yakınındaki eski Hendese-i Mülkiye binası Emraz-ı Zühreviye Hastanesi olarak hazırlanmıştı. Lise müdüriyeti çeşitli defalar makama başvurarak talebinin ahlak ve terbiyesi üzerinde zararlı etkileri görülen bu kurumun mektebin yanından kaldırılmasını istemişti. Bunun üzerine sıhhiye idaresi Ahırkapı civarındaki eski Dikişhanenin çadır imalathanesi kısmını hastane olarak kullanılması uygun bulmuştu. Bu bina askeriyeden maliye vekâletine devredilen milli binalardan olduğundan gerekli işlemlerin yapılmasının ardından hastane namına hususi idarece istimlak (kamulaştırma) edilecekti. Bu binada tadilat yapıldıktan sonra hastane nakledilecekti.¹⁴³⁷

Bir süre sonra Halıcıoğlu’ndaki Emraz-ı Zühreviye Hastanesi Ahırkapı’da eski askeri terzi bölüğü dikimhanesine nakledilmişti. Bundan böyle İstanbul’daki tüm fuhuş yapan kadınlar Ahırkapı’daki hastaneye sevk edileceklerdi. 1926 yılında ise bu hastane genişletilecek ve tedaviye ihtiyaç duyan kadınlardan ücret alınmayacaktı.¹⁴³⁸

¹⁴³² “İstanbul İstirabından Bir Sahife/Halıcıoğlu Frengi Hastanesi’nde....”, *Akşam*, 13 Haziran 1340/13 Haziran 1924.

¹⁴³³ “Mektep İttisalinde Frengi Hastahanesi”, *Akşam*, 14 Eylül 1340/14 Eylül 1924.

¹⁴³⁴ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1341/17 Mayıs 1925.

¹⁴³⁵ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Akşam*, 23 Temmuz 1341/23 Temmuz 1925.

¹⁴³⁶ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Vakit*, 29 Haziran 1340/29 Haziran 1924.

¹⁴³⁷ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesine Bina”, *Vakit*, 31 Ağustos 1341/31 Ağustos 1925; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1341/12 Ağustos 1925.

¹⁴³⁸ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi Taşındı”, *Vakit*, 5 Kânun-ı evvel 1341/5 Aralık 1925; “Frengi Tedavihaneleri”, *Akşam*, 18 Kânun-ı evvel 1341/18 Aralık 1925; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi Ahırkapı’ya Geldi”, *Son Saat*, 5 Kânun-ı evvel 1341/5 Aralık 1925.

Halıcıoğlu'ndan Ahırkapı'ya nakledilen hastanenin tamire muhtaç kısımlarının onarımı da tamamlanmıştı. Ahırkapı'daki hastanenin Halıcıoğlu'ndaki binadan daha sıhhi ve daha temiz olduğu belirtilmişti. Hastanenin paralı kısmında yatan kadınların tedavisine daha çok özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmişti. Bunların çoğunun tedavisi yapılmıştı. Ziyaret günleri hafta da bir kezdi. Ancak sonradan haftada iki güne çıkarılmıştı.¹⁴³⁹ Hastanenin yeni binasının toplam kapasitesi yaklaşık 200 kişilikti ve 1926 yılının mart ayı itibarıyla 141 hasta tedavi görmekteydi. Bu hastalar, Ahlak Zabıtası'nca muayene ettirilip hastalık belirlenen fahişelerdi. Hastanenin mevcudiyetinin yüzde ellisi Müslümanlardan, yüzde ellisi ise gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. 141 hastanın 70 kadarı frengiliydi.¹⁴⁴⁰

İstanbul'da 18 Aralık 1925 itibarıyla frengi tedavisi için 3162 kadın ve 2737 erkek olmak üzere toplamda 5899 kişi muayenehanelere başvurmuş ve bunların büyük çoğunluğu tedavi altına alınmıştı. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi olarak kullanılan binanın Halıcıoğlu Askeri Lisesi yanında bulunması Maarif Vekâleti tarafından sakıncalı görülünce boşaltılarak Milli Emlak'tan olan Ahırkapı'daki Çadır İmalathanesi onarılıp buraya taşınmıştı.¹⁴⁴¹ Ekim 1922'den itibaren hastanede kullanıma açılan özel bir laboratuvar da 1925 yılı sonuna kadar toplamda 5585 defa Wassermann testi uygulanmıştı.¹⁴⁴²

Emraz-ı Zühreviye Hastanesi Müdürü Doktor Zihni Galip Bey, Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı hakkında fenni araştırmalarda bulunmak için 26 Aralık 1925'te Almanya'ya gitmişti. Yaklaşık üç ay kaldıktan sonra Almanya Emraz-ı Zühreviye Teşkilatının işleyişine ve bunun ülkede uygulanmasına ilişkin Şehremanetine bir rapor sunacaktı.¹⁴⁴³ Gerçekten de Zihni Bey, 8 Şubat 1926 tarihinde çalışmalarını başarıyla tamamlayarak İstanbul'a dönmüştü.¹⁴⁴⁴

¹⁴³⁹ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinde”, *Cumhuriyet*, 22 Teşrin-i sâni 1341/22 Kasım 1925.

¹⁴⁴⁰ “Emraz-ı Zühreviye/Barlardaki Artistlerin de Muayeneye Tabi Tutulması İcab Etmez Mi?”, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1926.

¹⁴⁴¹ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Vakit*, 18 Kânun-ı evvel 1341/18 Aralık 1925.

¹⁴⁴² “Frengi Tedavihaneleri”, *Akşam*, 18 Kânun-ı evvel 1341/18 Aralık 1925.

¹⁴⁴³ “Emraz-ı Zühreviye Teşkilatını Tedkik İçin”, *Vakit*, 27 Kânun-ı evvel 1341/27 Aralık 1925; “Emraz-ı Zühreviye”, *Son Saat*, 27 Kânun-ı evvel 1341/27 Aralık 1925.

¹⁴⁴⁴ “Sıhhiye Haberleri/Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Eden Teşkilat Ne Yapıyor?”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1926; “Emraz-ı Zühreviye Müdürünün Avdeti”, *Son Saat*, 8 Şubat 1926.

Emraz-ı Zühreviye Teşkilatının ve bu teşkilata bağlı hastanelerin Şehremanetine devri konusu 1924 yılının sonlarına doğru gündeme geldi.¹⁴⁴⁵ Umumi Vilayet Meclisinin 9 Ocak 1927 tarihli toplantısında Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nin idare şekline dair Sıhhiye Vekâletinin bir yazısı okunmuştu. Yazıda Sıhhiye Müdüriyetinin frengi ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadelesiyle ilgilendiğinden ödenek olarak bin lira vererek yardım edeceği ve hastane masraflarının genel bütçeden karşılanmasının mümkün olmadığı belirtilmişti. Sıhhiye Vekâleti, emraz-ı zühreviye hastaneleri idaresinin İstanbul'da Şehremanetine, diğer vilayetlerde belediyelere ait olduğundan bu şekilde hareket edilmesi gerektiğini bildirmişti. Ayrıca İstanbul özel muhasebesinin taşra özel muhasebelerine oranla sıhhiye işlerine oldukça az yardımda bulunduğunu da dile getirmişti. Vilayetin özel idaresinden sıhhiye işlerine fazla yardımda bulunması gerektiği, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ndeki hastaların frengiden çok belsoğukluğuna yakalananlardan oluştuğu ve hastanenin belediyeye devri konuşulmuştu. Daha sonra vilayet meclisi azalarından Haşım Bey söz alarak Sıhhiye Vekâletinin ilgili yazısındaki görüşlerine karşı çıkarak vilayet özel muhasebesinin sıhhiye işlerine azami yardımlarda bulunduğunu açıklamıştı. Ayrıca hastanenin Şehremanetine devredilmesini önermişti. Öneriden sonra azalar arasında uzun tartışmalar yaşanmış ve nihayetinde hastanenin Şehremanetine devrinde uzlaş sağlanmıştı. İkinci oturumda da emraz-ı zühreviye ait talimatnamenin beşinci maddesi okunarak görüşülmeye başlanmıştır. Beşinci maddede emraz-ı zühreviye hastanelerinin idaresinin İstanbul'da Şehremanetine, diğer vilayetlerde belediyelere ait olduğu açıklanmıştır. Bunun üzerine Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nin vilayetten emanete devrine karar verilmiş ve Sıhhiye ve Dâhiliye Vekâletlerine başvurulması kararlaştırılmıştı. Hastanenin tahsisatı da özel muhasebe bütçesinden karşılanacaktı.¹⁴⁴⁶ Vilayet Meclisi tarafından verilen Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nin Şehremanetine devri hususu, 17 Ocak 1927'de Sıhhiye ve Dâhiliye Vekâletlerine yazılmıştı.¹⁴⁴⁷ Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nin ne Sıhhiye Vekâleti ne de Şehremaneti istiyordu. *Akşam*'a göre, bu durumda hastalara ne olacağı konusu ise belirsizdi.¹⁴⁴⁸ 8 Şubat 1927 tarihli habere

¹⁴⁴⁵ “Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı'nın Emanete Devri Mevzubahis”, *Son Telgraf*, 25 Eylül 1340/25 Eylül 1924; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Cumhuriyet*, 28 Kânun-ı evvel 1340/28 Aralık 1924.

¹⁴⁴⁶ “Umumi Vilayet Meclisinin Üçüncü İçtimasında”, *Vakit*, 10 Kânun-ı sâni/Ocak 1927; “Sahipsiz Kalan Hastahane!”, *Cumhuriyet*, 10 Kânun-ı sâni/Ocak 1927.

¹⁴⁴⁷ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Vakit*, 18 Kânun-ı sâni/Ocak 1927; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi'nin Devri”, *Son Saat*, 18 Kânun-ı sâni/Ocak 1927.

¹⁴⁴⁸ “Bu da Mesele Oldu/Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi Ortada Kaldı”, *Akşam*, 20 Kânun-ı sâni/Ocak 1927.

göre, Vilayet Genel Meclisi, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi masraflarının özel muhasebe bütçesinden karşılanması için ve hastanenin idaresini Şehremanetinin kabul etmemesi üzerine Dâhiliye ve Sıhhiye Vekâletlerine başvurmuştu. Sıhhiye Vekâleti, vilayete cevabında vilayetin bakış açısının haklı olduğunu ancak Şehremanetinin bütçesinin yetersiz olduğu için vilayetten Emraz-ı Zühreviye Hastanesi için bir miktar ödenek vermek suretiyle yardım etmesini tebliğ etmişti. Şehremaneti de bu vekâletin bu tebliğini kabul etmişti.¹⁴⁴⁹ 11 Şubat 1927’de Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’nin tamamen Şehremanetine devredildiği anlaşılmaktadır. Sıhhiye Vekâleti, hastanenin bütçesini düzenleyecekti. Hastanece bazı dispanserlerin kaldırılması düşünülmekteydi. Hastane memurlarının görevleri aynı kalacaktı.¹⁴⁵⁰ Hastanenin Şehremanetine devredilmesinden sonra Doktor A. Kemal isminde biri *Cumhuriyet*’in 16 Şubat 1927 tarihli sayısında kaleme aldığı “*Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi*” başlıklı yazısında eğer tasarruf edilmek isteniyorsa hastanenin Şehremaneti Hastanesi’ne pavyon şeklinde, dispanserlerin de Şehremaneti dispanserleriyle birleştirilmesi gerektiğini ve bu şekilde 30 bin lira tasarruf edilebileceğini öne sürmüştü.¹⁴⁵¹

Sıhhiye Müdürünün ifadelerine göre, Emraz-ı Zühreviye Teşkilatının hastane ve yedi dispanserle birlikte Şehremanetine devri kesin bir şekilde kararlaştırılmış ve Mart ayı içerisinde devir işlemlerinin gerçekleşeceği bildirilmişti.¹⁴⁵² Hastane kadrosu da aynı kalacaktı.¹⁴⁵³ Hastanenin devir işlemine 1 Mart 1927’de başlanmıştı. Devir işlemi için Şehremaneti Sıhhi Heyetinden kişiler ve Emraz-ı Zühreviye Müdürü Zihni Bey, sabahtan hastaneye giderek devir teslim işlemine başlamışlardı.¹⁴⁵⁴ Devir işlemi kesinleştikten sonra Şehremaneti, Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı ve Hastanesi’nin yeni bütçesini hazırlamakla meşgul olmuş ve yeniden bir düzenlemeye giderek zührevi hastalıkların önünü almak için ahlaki bir teşkilat kurma fikrini gündemine almıştı.¹⁴⁵⁵ Şehremaneti, Haziran 1927 yılına kadar Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı’nı eskisi gibi yönetecek ancak teşkilatın personel sayısında bir azalmaya gidecekti. Ayrıca frengi dispanserleri

¹⁴⁴⁹ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Vakit*, 8 Şubat 1927.

¹⁴⁵⁰ “Emraz-ı Zühreviye Kadrosu”, *Vakit*, 11 Şubat 1927.

¹⁴⁵¹ Doktor A. Kemal, “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1927.

¹⁴⁵² “Şehrin Sıhhati Hakkında Ne Yapılmış ve Ne Yapılmaktadır?”, *Son Saat*, 10 Şubat 1927; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Akşam*, 2 Mart 1927; “Emraz-ı Zühreviye”, *Milliyet*, 7 Şubat 1927.

¹⁴⁵³ “Emraz-ı Zühreviye Kadrosu Baki”, *Son Saat*, 11 Şubat 1927.

¹⁴⁵⁴ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Vakit*, 2 Mart 1927; “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi”, *Akşam*, 2 Mart 1927; “Emraz-ı Zühreviye’nin Devri Başladı”, *Son Saat*, 2 Mart 1927.

¹⁴⁵⁵ “Ahlaki Teşkilat”, *Akşam*, 18 Şubat 1927.

kapatılacak, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi, önce Haseki’de inşa edilecek pavyona nakledilecek ve sonra kadrosu da kaldırılarak Haseki Hastanesi Heyet-i Sıhhiyesi denetimine verilecekti. Dispanserlerin kapatılmaması için halktan hastaların tedaviye utanma nedeniyle gelmeyecekleri yönünde şikâyetler gelse de tasarruf sebebiyle bunun mümkün olamayacağı anlaşılmıştı.¹⁴⁵⁶ Fakat bir süre sonra Emraz-ı Zühreviye Teşkilat Müdüriyetinin, teşkilatın genişletilmesi gerektiğini göz önüne aldığı görülmektedir. Nitekim teşkilatın çalıştığı yer, Sıhhiye Müdüriyetinin orta katında yarım bir daire olduğundan ve bu yerin çalışmalar için yeterli olmamasından dolayı müstakil ve daha büyük bir binaya taşınması kararlaştırılmıştı. Ayrıca teşkilata bağlı Emraz-ı Zühreviye Hastanesi içerisinde yapımı devam eden yeni muayene ve tedavi koğuşları tamamlanmıştı. Zührevi hastalıklara yakalananların sayısı korkunç derecede olmasa da özellikle barlarda, birahanelerde ve kafeşantanlarda çalışan kadınlar, muayeneye tabi tutulmadıklarından zührevi hastalıklar tehlikesi daha da artmaktaydı. Bu nedenle teşkilat, artist adı altında fuhuş yapan ve çoğunluğu yabancı olan bu gibi kadınları da muayeneye tabi tutmak için çalışmalar yapmaktaydı. Buna ilaveten Ahlak Zabıtası’nın daha faal bir hale getirilmesi için de gerekli çareler düşünülmekteydi.¹⁴⁵⁷

1927 yılı temmuz ayında hastanedeki frengililerin diğer hastalara oranı yüzde on olmuştu. Son birkaç ayda frengili miktarında azalma görülmüştü. Bunda Ahlak Zabıtası’nın gizli fuhuşla olan mücadelesinin etkileri vardı.¹⁴⁵⁸

5 Mayıs 1928’de bir kez daha *Akşam* yazarlarından biri Emraz-ı Zühreviye Hastanesi’ne bir saat süren oldukça kısa bir ziyaret gerçekleştirmişti. Hastaneyi “*Dünyada çok defa gizli kalmaya mahkûm esrarengiz bazı hadiselerle karşı tecessüs duyacak kabiliyette olanların pek ziyade hoşuna gideceği bir yer*” olarak tanımlayan yazar, hastanenin günahkâr kadınların ve kızların uğradıkları bir şifahane olduğundan başka aynı zamanda bir şehrin fuhuş, sefahat ve ahlak yazgılarının bir ölçüsü olduğunu da vurguluyordu.¹⁴⁵⁹ Muharririn gözlemlerine ve aldığı bilgilere göre, 1927 yılı Ocak ayının ilk gününden 5 Mayıs 1928 yılına kadar 1170’den fazla kadın hastalıktan ötürü

¹⁴⁵⁶ “Emraz-ı Zühreviye/Hastahanenin Ne Şekilde İdaresi Düşünüyor”, *Son Saat*, 28 Şubat 1927.

¹⁴⁵⁷ “Emraz-ı Zühreviye/Teşkilatın Tevsii Zarureti Hâsıl Olmaktadır”, *Son Saat*, 9 Nisan 1927; “Emraz-ı Zühreviyeye Karşı”, *Milliyet*, 9 Nisan 1927.

¹⁴⁵⁸ “Emraz-ı Zühreviye Artıyor Mu?”, *Akşam*, 10 Temmuz 1927.

¹⁴⁵⁹ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinde Bir Saat!/Frengiye Karşı Açılan Mücadelenin Semereleri Görülmeye Başlandı Fuhuş Hayatına Atılan Bedbahtlarla Mülakat”, *Akşam*, 15 Mayıs 1928.

hastaneye başvurmuştu. Bunların içerisinde 94 frengili tedavi görmüş ve bulaşma devresini atlattığı için tedavilerini aksatmamak kaydıyla hastaneden taburcu edilmişti. Hastanede frengili sayısı, üç dört yıl öncesine göre oldukça azalmıştı. Sayıları az da olsa hastanede frengili kadınlar bulunmaktaydı. Yazarın anlattığına göre, frengili hastalardan birinin adı da Advie idi. Advie, Yozgatlı olup hastalığı frenginin ikinci devresindeydi. Frengi kapma hikâyesi ise şöyleydi: Bir gün köprüden geçerken bir erkek Advie’yi otomobiline davet eder. Daveti kabul eden Advie, erkekle otomobil içerisinde içki içerler. Ve sonrasında da öteki kadınlar gibi frengi kapar. Advie, frengi kapmakla kalmaz hastalığını birlikte olduğu başkalarına da bulaştırır.¹⁴⁶⁰

Sıhhiye Vekâleti ihtiyaç üzerine, frenginin ve diğer zührevi hastalıkların iyice önüne geçebilmek için başta İstanbul, Ankara, Bursa, İzmir olmak üzere diğer vilayetlerde umumhanelerde çalışan kadınların haftada bir kez yerine iki defa tıbbi olarak muayene edilmesini kararlaştırmıştı. Bu şekilde fuhuş yapanlar daha sıkı kontrol edilerek zührevi hastalıkların minimum seviyeye düşürülmesi planlanmaktaydı.¹⁴⁶¹ Bunun temel nedeniyse 1928 yılının mart ayı içerisinde Cemiyet-i Akvam tarafından ülkeler bazında fahişe ve umumhanelerin sayısına ilişkin verilerdi. Bu rapora göre İstanbul’da toplam fahişe sayısı yaklaşık 4751 idi.¹⁴⁶² Ahlak Zabıtası, bazı kadınların gizli fuhuş yapmak için ev kurduklarını haber alarak bunların çoğunu kapatmıştı. Özellikle Beyoğlu’nda büyük apartmanlarda evler kiralarak fuhuş yeri açan Katina, Eleni, Belkıs adlarındaki kadınların fuhuş mahallerini kapatarak yakalanan genç kadınlar Emraz-ı Zühreviye İdaresine sevk edilmişti. Yine Beyoğlu ve Galata’da dört otel kapatılmıştı.¹⁴⁶³ Burada dikkat çeken bir nokta, umumhanelerin kapatılmasından sonra gizli fuhuş ve randevu evlerinde bir artış yaşanmış olmasıydı. Umumhanelerin sayısı az olmasına rağmen gizli randevu evlerinin sayısı bir hayli artmıştı.¹⁴⁶⁴

¹⁴⁶⁰ “Emraz-ı Zühreviye Hastahanesinde Bir Saat!/Frengiye Karşı Açılan Mücadelenin Semereleri Görülmeye Başlandı Fuhuş Hayatına Atılan Bedbahtlarla Mülakat”, *Akşam*, 15 Mayıs 1928.

¹⁴⁶¹ “Emraz-ı Zühreviye Mücadelesi Teşdid Edilecek”, *Akşam*, 11 Haziran 1928.

¹⁴⁶² “Fuhuşta Birincilik/Cemiyet-i Akvam’a Göre Fransa’da Bulunuyor/İstanbul’da Ne Kadar Fahişe Var?”, *Son Saat*, 29 Mart 1928.

¹⁴⁶³ “Gizli Fuhuş Mahalleri Hakkında Takibat”, *Akşam*, 3 Teşrin-i evvel/Ekim 1928.

¹⁴⁶⁴ “Fuhuşla Mücadele”, *Akşam*, 6 Teşrin-i evvel/Ekim 1928.

3.3.4. Frengi Karşı Yasal ve Sıhhi Önlemler ve Propaganda

3.3.4.1. Evlilik Öncesi Sıhhi Muayene

Cumhuriyet'in ilk yıllarında önceki dönemlerde olduğu üzere frengi ve diğer zührevi hastalıklarla mücadelede evlilik öncesi sıhhi muayenenin gerekli olduğu düşünülmüştü. Evliliğin sağlık açısından oldukça önemli olduğu dönemin doktorları tarafından da sıklıkla dile getirilmişti. Doktor Muhip Nureddin, bu konuda kaleme aldığı “*İzdivaçta Şerait-i Sıhhiye*” başlıklı yazısında insanın hayatındaki en büyük inkılabın evlilik olduğunu belirttikten sonra hem erkek hem de kadın açısından erken ya da geç evlenmemek kaydıyla evliliğin insan sağlığına faydalı olduğu hususundaki önemine dikkat çekmişti. Ona göre evlilik, insanları zührevi hastalıklara yakalanmaktan da korumaktaydı.¹⁴⁶⁵ Evliliğe engel oluşturan en mühim hastalıklardan biri de frengiydi. Frenginin irsi ve kisbi olduğunu belirten doktor, frengili birinin dört yıl tedaviden önce evlenmesine izin verilmediğinin de altını çizmekteydi.¹⁴⁶⁶ Frengililerin veya frengi şüphesi duyanların, saklamadan ve sakınmadan derhal bir doktora başvurarak tedavi süreçlerini başlatmaları gerektiğini ifade etmekteydi. İhmallerin ve gecikmelerin frengiyi iyice ilerleterek kötü sonuçlar doğurabileceğini de sözlerine eklemekteydi.¹⁴⁶⁷

9 Şubat 1926 tarihli *Akşam* gazetesinden anlaşıldığına göre, İstanbul Vilayeti Meclis-i Umumisi tarafından evleneceklerin tabi olacakları sıhhi muayeneye dair bir talimatname hazırlanarak kabul edilmişti. Bu talimatname Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti hakkındaki kanun gereğince belediye ve sıhhiye dairelerine gönderilmişti. Toplamda 8 maddeden oluşan bu talimatnameye göre; vilayetin özel ve resmi tüm doktorlarının bulunduğu merkezlerdeki evlenecek erkek ve kadınlar muayene edilecekti. Özel doktorların verdikleri sıhhat raporlarının geçerli olabilmesi için imzalarının mahalli sıhhi dairelerce onaylanmış olması gerekiyordu. Sıhhat raporları, hükümet doktorları veya Sıhhiye Müdüriyetince incelenecek olup sıhhat raporu verilen kişilerin frengili olup olmadıkları frengi kayıt defterlerinden kontrol edilecekti. Raporunda Sıhhiye Dairesinin resmi damgası olmayanların raporları geçersiz sayılacaktı. Erkeklerin bütün vücudu doktorlarca dikkatli bir şekilde muayene edilecekti. Kadınların sadece el, yüz burun, ağız,

¹⁴⁶⁵ Doktor Muhip Nureddin, “İzdivaçta Şerait-i Sıhhiye 1”, *Tevhid-i Efkar*, 22 Mart 1340/22 Mart 1924.

¹⁴⁶⁶ Doktor Muhip Nureddin, “İzdivaçta Şerait-i Sıhhiye”, *Tevhid-i Efkar*, 8 Mayıs 1340/8 Mayıs 1924.

¹⁴⁶⁷ Doktor Muhip Nureddin, “Frengi Şüphesi”, *Tevhid-i Efkar*, 22 Mayıs 1340/22 Mayıs 1924.

dudakların içerisi, boyun tarafları kontrol edilecekti. Durumu şüpheliyse bir uzman heyet tarafından muayenesi istenebilecekti. Gerekğinde Wassermann testi, hükümet doktoru ya da Sıhhiye Müdüriyeti aracılığıyla ücretsiz yapılabilirdi. Hükümet doktorları, fakirleri ücretsiz muayene edecekti. Muayeneye gelenler, nüfus kâğıtlarını göstermek zorundaydılar. Nüfus kâğıdını getirmeyenlerin sıhhat muayenesi yapılmayacak ve evlenmelerine izin verilmeyecekti. Başkasının nüfus kâğıdıyla muayeneye gelenler, herhangi bir şekilde resmi talimatnameyi çiğneyenler sahtekâr olarak adlandırılacak ve ceza kanunu gereğince haklarında işlem yapılacaktı. Resmi dairelerde gerçekleştirilecek evlilik sıhhi muayenelerin tümü ücretsiz yapılacaktı. Resmi olmayan yerlerde alınan sıhhat raporları, resmi dairelerin kurallarına göre incelendikten sonra verilecekti. Muayene sonucunda frengili olduğu belirlenen kişilerin tedavileri, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, frengi talimatnamesi gereğince ücretsiz olarak yapılacaktı. Tedavileri tamamlandıktan sonra evlenmelerine izin verilecekti. Frengiden başka verem ve cüzzam gibi hastalıkları da göz önüne alarak hastaları aydınlatmak doktorun göreviydi.¹⁴⁶⁸

Hükümet, frenginin aile içerisinde yayılmasına engel olmak için tıpkı II. Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinde uygulandığı üzere evlilikten önce eşlerin frengili olmadıklarına dair sıhhat raporu almalarını zorunlu hale getirdi. Ancak Medeni Kanun'da evlenmeden önce muayene şartı açık bir şekilde yazılmadığından bu hususta kafalarda soru işaretleri kalmıştı. Bu sebeple Adliye Vekâleti, tüm vilayetlere iki maddelik bir genelge göndererek kafalardaki bu soru işaretlerini gidermiş oldu. Genelgenin ikinci maddesinde “...bundan maada talimatnamenin on sekizinci maddesinde ibrazı lazım gelen vesaik meyanında sıhhat raporu sehven zikredilmemiş olduğundan ahkâm-ı meri olan Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkındaki 5 Şubat 337 tarih ve 90 numarolu kanun ahkâmına tevfi kan bu vesikanın ibrazı lazım gelir. Aksi takdirde evlenme memurları akdi icradan imtina ile mükelleftirler.” deniyordu.¹⁴⁶⁹ Sıhhiye Vekâletinden İstanbul Vilayeti'ne gönderilen bir genelgede, sonradan uygulamaya konacak Medeni Kanun hükümlerine göre Adliye Vekâletince düzenlenen ve Tayyare Cemiyetince basılan “Evlenme Talimatnamesi”nin 18'inci maddesinde gösterilmesi gerekli vesikalar arasında

¹⁴⁶⁸ “İzdivaç Muayenesi/İstanbul Vilayetince Devaire Gönderilen Talimatname Sureti”, *Akşam*, 9 Şubat 1926.

¹⁴⁶⁹ “Evlenme İşleri”, *Vakit*, 27 Ağustos 1926; “Evlenme İşleri”, *Milliyet*, 27 Ağustos 1926

sıhhat raporu gösterilmesi zorunluluğunun ayrıca belirtilmediği ifade edilmişti. Genelgede ayrıca yürürlükte olan Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkındaki 5 Şubat 1921 tarihli ve 90 numaralı kanunun özel bir maddesine istinaden vilayat meclis-i umumiliklerince düzenlenen ve *Sihhi Teehhül Muayenatı Talimatnamesi* hükümlerinin eskiden olduğu gibi yapılacağı ve Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesiyle öteden beri yapılmakta olan uygulamalarda değişiklik olmayacağı önemle belirtilmişti.¹⁴⁷⁰

Bundan tam bir yıl sonra 1927 yılının Şubat ayı içerisinde ise Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi ve Teşkilatının Sıhhiye Vekâletinden Şehremanetine devredilmesiyle birlikte evlenmeden önce alınması zorunlu olan sıhhi raporların hükümet tabiplerinden alınıp belediye tabiplerine verilmesi yönünde Şehremanetinin girişimleri olmuştu.¹⁴⁷¹ 1931 yılında yürürlüğe giren *Evlenme Muayenesi Hakkında Tüzük* ile de evlenme muayenesinin kimler tarafından ne şekilde yapılacağı belirlenmiş, frengi de kontrol edilmesi zorunlu hastalıklardan biri olmuştur.¹⁴⁷² 1933 yılından itibaren evlenecek kişilere, belediye tabipleri tarafından düzenlenen sıhhat raporlarının, Emraz-ı Zühreviye Müdüriyetindeki frengi kayıt defterleri kontrol edildikten sonra verilmesi usulünün birtakım zorluklara yol açarak evlilik işlemlerini aksattığı şeklinde yorumlar yapılmış ve basında bu usulün kaldırılması yönünde hükümete telkinlerde bulunulmuştu.¹⁴⁷³

3.3.4.2. Frengi Mücadelesinde Yaşanan Tıbbi Gelişmeler

3.3.4.2.1. Neosalvarsan ile Bizmut (Bizmojenol) Tedariki ve Vilayetlere Gönderilen Neosalvarsan Miktarı

Frenginin tedavisinde doktorlarca en çok tercih edilen iki ilaç, bizmut ve arsenik birleşimi olan bizmojenol ve neosalvarsandı. Cumhuriyet döneminde de önceki dönemlerde olduğu gibi bu iki ilaca Almanya'dan ithal edilmek suretiyle ulaşılmaktaydı. Bizmutun Türkiye'de frengi tedavisinde kullanılması, 1925 yılı bahar ve yaz aylarında İstanbul'da birkaç doktorun katılımıyla toplanan Frengi Mücadele Komisyonu'nun kararı ile oldu. 1925 tarihli *Frengi Tedavi Talimatnamesi*'nde de tedavi ilaçlarından biri olarak

¹⁴⁷⁰ “Evlenirken”, *Vakit*, 19 Teşrin-i sâni/19 Kasım 1926.

¹⁴⁷¹ “Evlenme Raporları”, *Akşam*, 15 Şubat 1927.

¹⁴⁷² *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, 95.

¹⁴⁷³ “Muayene Raporları”, *Akşam*, 27 Teşrinievvel/Ekim 1933.

belirlenen bizmutun ülkeye getirilmesi için Sıhhiye ve Muavenet-i İçtiamiye Vekâleti tarafından bir araştırma yapılmıştı. Araştırmalar sonucunda bizmutun Almanya'da Hamburg'da Tüsen Fabrikası tarafından üretilmekte olan *bismogenol* adındaki birleşiminin gerek etkileri gerekse fiyat olarak uygun olması nedeniyle tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda adı geçen fabrikadan toplam 10 bin şişe bizmut, 750 bin lira maliyetle ithal edilecekti. Bu nedenle İcra Vekilleri, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal başkanlığında 23 Ağustos 1925 tarihinde gerçekleştirdiği toplantısında bizmutun satın alınması işinin Türkiye'de faaliyet gösteren bir kuruma ihale usulüyle verilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁴⁷⁴ 1931 yılında da bizmojenol ithalatının devam ettiği görülmekteydi.¹⁴⁷⁵ Cumhuriyet döneminde de frenginin en önemli bir diğer ilacı neosalvarsandı. İlaç, bu dönemde de Almanya'dan ithal edilmekteydi. Berlin Büyükelçisi'nin 13 Nisan 1926 tarihli yazısına göre Almanya ile gerçekleştirilen neosalvarsan ticareti, *Meister Lucius&Brüning Şirketi* aracılığıyla yapılıyordu.¹⁴⁷⁶ 17 Temmuz 1927'de İcra Vekilleri toplantısında 20-30 kilo neosalvarsanın yine Almanya'dan fakat bu defa Hosterkarpverken Şirketi'nin İstanbul'daki temsilciliğinden alınması kararlaştırılmıştı.¹⁴⁷⁷ 12 Ağustos 1928 yılı itibarıyla neosalvarsanın bir diğer bir başka Alman ilaç şirketi "*El e eke*" *Müttehid Kimya Fabrikaları Anonim Şirketi*'nin İstanbul'daki vekili Vidman, Rauf ve Şürekâsı'ndan satın alınmasına karar verildi.¹⁴⁷⁸ 1929 tarihinden itibaren neosalvarsan bir yandan ithal edilirken diğer taraftan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden alınmaya başlanmıştı.¹⁴⁷⁹

1924 yılında hangi vilayete ne kadar frengi ilacı (neosalvarsan) gönderildiği de istatistiklerde yer almıştı. Buna göre; Aydın ve Rize vilayetlerine 50 gram, Kastamonu'ya 100 gram, Ertuğrul'a 83 gram ve 5 santigram, Dersim'e 40 gram, Bayezid'e 260 gram, Giresun'a ve Isparta'ya 199 gram ve 95 santigram, Gelibolu'ya 50 gram ve 5 santigram, Eskişehir'e 150 gram ve 35 santigram, İzmir'e 199 gram ve 95 santigram, 50 dispansere her birine 87 gram ve 75 santigram olmak üzere toplamda 3 kilo, 937 gram ve 50 santigram, Burdur'a 25 gram ve 5 santigram, 53 dispansere 4 kilo, 173 gram ve 75

¹⁴⁷⁴ BCA, 30-18-1-1/15-52-13.

¹⁴⁷⁵ BCA, 30-18-1-2/19-24-3.

¹⁴⁷⁶ Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 501/32181-127729-1-2.

¹⁴⁷⁷ BCA, 30-18-1-1/25-43-13.

¹⁴⁷⁸ BCA, 30-18-1-1/30-51-14.

¹⁴⁷⁹ BCA, 30-18-1-2/4-32-2.

santigram, Hakkâri'ye 25 gram ve 5 santigram, Bitlis'e 203 gram ve 155 santigram, Bursa'ya 315 gram, Ankara'ya 866 gram ve 25 santigram, Konya'ya 1 kilo, Karesi'ye 472 gram ve 50 santigram, Cebel-i Bereket'e 63 gram, Teke'ye 630 gram Çanakkale'ye 472 gram ve 50 santigram, Urfa'ya ve Zonguldak'a 315 gram, Aksaray'a 100 gram ve 5 santigram, Canik'e 630 gram, Denizli'ye 300 gram, Muş'a 110 gram, Antep'e 157 gram ve 50 santigram, Silifke'ye 315 gram, Karahisar-ı Şarki'ye 157 gram ve 50 santigram, Kırklareli'ne 315 gram, Gümüşhane'ye 157 gram ve 50 santigram, Mardin'e 34 gram ve 15 santigram, Afyonkarahisar'a 1 kilo ve 260 gram, Tokat'a 472 gram ve 50 santigram, Amasya'ya ise 236 gram 25 santi gram olmak üzere toplamda 18 kilo, 938 gram ve 90 santigram neosalvarsan gönderilmişti.¹⁴⁸⁰ Bundan başka Adana'daki muhacirler arasında doktorlarca frengi belirlenmesi üzerine Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine yazılan 25 Eylül 1924 tarihli yazıda bir miktar neosalvarsan istenmişti. Bu yazıya verilen 2 Ekim 1924 tarihli cevapta gerekli neosalvarsanın Adana'ya gönderildiği bildirilmişti.¹⁴⁸¹

3.3.4.2.2. Frengi Tedavisinde “190 İlacı”

Akşam'ın 9 Ocak 1924 tarihli haberinde, Pasteur Enstitüsü üyelerinden Profesör Ernest Fourneau'un yardımcılarıyla birlikte arsenikin çeşitli birleşenlerini insanlar ve hayvanlar üzerinde tecrübe ettiğini ve 190. denemede *acetyl-oxyaminophenylarsenic acid* (sodyum tuzu) birleşiminin frengi mikroplarını öldürdüğünü keşfettiğini bildirmekteydi. Gazeteye göre, bu keşif “*bir afetin sonu*” olabilirdi. İlaç haplar halindeydi ve hapları bir yudum su ile aç karnına yutmak gerekliydi. Özellikle frenginin bulaşma korkusu olduğu zamanlarda kullanmak gerekliydi. 190 ilacı zehirli bir madde olmadığı için sağlıklı insanlara karşı zararı olmasa bile akciğer ve böbrek hastalığı olan kişiler için zarar verebilmekteydi. Sağlıklı insanlara dair yan etkileri olabilecek bu ilacın mutlaka doktor tavsiyesi üzerine kullanılması önerilmekteydi. Gazete ümit verici sözlerle yazıya son vermekteydi: “*Hiç şüphe yoktur ki birkaç sene içinde frengi medeni milletlerin tarihinde ancak feci bir hatıra olarak kalacaktır.*”¹⁴⁸² *Tevhid-i Efkâr* da bu haberi aynı şekilde

¹⁴⁸⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1926, 294-295.

¹⁴⁸¹ BCA, 272-0-0-79/72-4-4.

¹⁴⁸² “Bir Afetin Sonu/Frengiye Kati Çare Bulundu”, *Akşam*, 9 Kânun-ı sâni 1340/9 Ocak 1924.

vererek bu ilaç sayesinde frenginin milletlerin tarihinde kötü bir anı olarak kalacağını iddia etmekteydi.¹⁴⁸³

3.3.4.2.3. Doktor Hasan Reşat ile Doktor Mehmet Ali Beylerin Yeni Frengi Tedavisi

Tıp Fakültesi Müderrislerinden Hasan Reşat Bey, *milh-i zeybak* adı verilen bir aşı geliştirmiş ve bu aşırı önce frengi mikrobi taşıyan hayvanlar üzerinde denemenin uzun süreceğini ve masraflı olacağını belirterek Almanya'ya gideceğini ifade etmişti. Hasan Reşat Bey, *Vakit* yazarıyla bir röportaj gerçekleştirmiş ve bu röportaj 26 Haziran 1927 tarihli sayısında da yayınlanmıştı. Röportaj da frenginin salvarsanın keşfinden önce cıva ve iyodür gibi ilaçlarla tedavi edildiğini ve sonradan arsenik birleşimi olan salvarsanın frengi tedavisinde etkili olduğunu söylemişti. Elde ettiği *milh-i zeybakı* hastanın kilo başına 5 santigram şırınga edileceğini ve ortalama 60 kiloluk bir adama bu milhten 3 gram şırınga edileceğini belirtmişti. Ancak bulduğu sıvıyı hayvanlar üzerinde test etmek gerektiğini ve bunun için Almanya'daki hastanelerde bunu tecrübe ettikten sonra uygulanabileceğini ifade etmişti.¹⁴⁸⁴ Hasan Reşat keşfini Maarif ve Sıhhiye Vekâletlerine bildirmiş ve onlar da harcırahını göndermişlerdi. *Akşam*'a göre, bu ilacı “*tıp âleminde büyük bir inkılap*” idi.¹⁴⁸⁵ Durum böyle olmakla birlikte Hasan Reşat Bey'in bu buluşu üzerine frenginin tek bir şırıngada tedavi edilmesinin mümkün olamayacağını belirten doktorlar da çoğunlukta idi. Bu doktorlardan biri olan Gülhane Hastanesi Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Muallimi Talat Bey, frenginin zaten neosalvarsan ve bizmut ile tedavi edildiğini ve ancak frenginin kesin bir şekilde tedavisinin sadece erken teşhis ve düzenli bir tedavi ile olabileceğini ifade etmişti.¹⁴⁸⁶ Gerçekten de Hasan Reşat Bey'in bir süre sonra Almanya'ya gittiği ve burada keşfettiği ilacın tecrübelerini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁸⁷ Yaptığı tecrübeleri, Maarif Vekâletine gönderdiği 5 Haziran 1928 tarihli resmi yazısında detaylıca anlatan Hasan Reşat Bey, dokuz sene boyunca üzerinde

¹⁴⁸³ “Frenginin İlacı”, *Tevhid-i Efkar*, 9 Kânun-ı sâni 1340/9 Ocak 1924.

¹⁴⁸⁴ “Frengi Tedavisinde Yeni Bir Usul Bulunuyor”, *Vakit*, 26 Haziran 1927; “Doktor Hasan Reşad Bey'in Mühim Keşfi”, *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1927; “Bir Şırınga İle Frengiden Kurtulunabilir mi?”, *Milliyet*, 26 Haziran 1927.

¹⁴⁸⁵ “Frengiyi Bir Şırıngada İyi Edecek İlaç Bulundu Mu?”, *Akşam*, 25 Haziran 1927; “Frengiyi Bir Şırınga İle Tedavi Kabil midir?”, *Milliyet*, 25 Haziran 1927.

¹⁴⁸⁶ “Frenginin Tedavisi”, *Milliyet*, 28 Haziran 1927.

¹⁴⁸⁷ “Çabuk Tedavi/Frengiyi Çabuk Tedavi İçin Tecrübeler Yapan Müderris Çalışıyor”, *Milliyet*, 26 Mart 1928.

çalıştığı yeni frengi aşısını tavşanlar üzerinde denediğini ve frengi mikrobunu yok etmede yüzde altmış başarı elde ettiğini ifade etmekteydi. Yazının devamındaysa Almanya'ya 3-4 aylığına yeniden giderek bu tecrübesini devam ettirmeyi amaçladığını ifade ediyor ve bunun için gerekli 1500 liranın vekâlet tarafından karşılanmasını istiyordu.¹⁴⁸⁸

Milliyet'in 1 Kasım 1928 tarihli sayısına verdiği bir demeçte ise keşfettiği ilaç hakkındaki deneyimlerini anlatmıştı. Hasan Reşat Bey, Almanya'da hayvanlar üzerinde deneyler yaptığını, beşte üç oranında sonuç aldığını ve şimdilik fazla açıklama yapmayacağını dile getirmişti. Sıhhiye Vekâleti davet ettiği takdirde gerekli açıklamaları yapacağını da sözlerine eklemişti.¹⁴⁸⁹

Doktor Reşat Bey'den sonra frengi ilacı geliştirenlerden biri de Doktor Mehmet Ali Bey'di. Mehmet Ali Bey, 1930 yılının ilk günlerinde kendine has yöntemlerle bir frengi merhemi geliştirmiş ve geliştirdiği bu merheme “*cankurtaran*” adını vererek Sıhhiye Vekâletine onay için başvurmuştu. Doktorun bu merhemine karşı Doktor Hulusi Behçet ve daha birçok doktor, frenginin merhemle tedavi edilemeyeceğini söyleyerek karşı çıkmıştı.¹⁴⁹⁰

3.3.4.2.4. Frengi Meselesine Dair Gerçekleştirilen Bilimsel Toplantılar

Frengiyle mücadele meselesi özellikle de frengi tedavisinin modern yöntemlerle yapılabilmesi adına hastalığın, düzenlenen bazı kongrelerde fenni olarak masaya yatırıldığı görülmektedir. Bu kongrelerin başında 17-19 Eylül 1929 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen Üçüncü Milli Türk Tıp Kongresi gelmektedir. Frenginin Türkiye'de ilk defa geniş kapsamlı bilimsel bir ortamda görüşülmesi açısından önemli bir yere sahip olan bu kongrede, Doktor Osman Şerafeddin ile Doktor Ahmet Şükrü, *Frenginin Biyoloji ve Laboratuvarı*; Doktor Hasan Reşat ve Doktor Hulûsi Behçet beyler, *Frengi Seririyatı*; Doktor Fahrettin Kerim (Gökay), *Frenginin Cümlei Asabiyede Yaptığı*

¹⁴⁸⁸ BCA, 180-9-0-0/13-73-3.

¹⁴⁸⁹ “Firengi/H. Reşat B. Tecrübelerini Söylüyor”, *Milliyet*, 1 Teşrin-i sâni/Kasım 1928.

¹⁴⁹⁰ “Frengi Merhemle İyi Edilebilir Mi?”, *Vakit*, 3 Kânunusani/Ocak 1930.

Tagayyürler ve Doktor Talât, *Frengi Tedavisi*¹⁴⁹¹ başlıklı tebliğleriyle frengiyle mücadele meseline önemli katkılarda bulunmuşlardı.¹⁴⁹²

Bilimsel gelişmeler adına önemli sayılabilecek faaliyetlerden biri de Türkiye'nin Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da düzenlenecek olan VIII. Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Kongresi'ne katılacak olmasıydı. 4-10 Ağustos 1930 tarihleri arasında toplanması planlanan kongreye Türkiye'yi temsilen İstanbul Gureba Hastanesi Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye uzmanı Doktor Hulusi Behçet ile Samsun Emraz-ı Zühreviye Hastanesi Müdürü Doktor Nuri Osman beylerin gitmesi kararlaştırılmıştı.¹⁴⁹³ Kongreye Estonya ve Portekiz dışında bütün ülkelerin katılması beklenmekteydi.¹⁴⁹⁴ Bir süre sonra *Vakit*'in 22 Ağustos 1930 tarihli sayısından da anlaşılabileceği üzere kongreye katılmak üzere görevlendirilen Doktor Hulusi Behçet ve Nuri Osman Beyler İstanbul'a dönmüşlerdi. Yurda döndükten sonra *Vakit* ve *Cumhuriyet*'e kongre hakkında çeşitli açıklamalarda bulunan Doktor Hulusi Behçet Bey, kongrenin Danimarka Kralı tarafından açıldığını, 4 Ağustos'tan 10 Ağustos'a kadar sürdüğünü ve 42 ülkenin temsilcilerinin katıldığını belirtmişti. Açıklamasının devamında kongrenin tartıştığı meselelere de değinen doktor, kongrede cilt veremlerinin tedavisi ile frenginin tedavisi ve şifa çareleri gibi meselelerinin masaya yatırıldığını dile getirmişti. Kongreden maddi ve manevi birçok fayda sağladıklarını söyleyen doktor, birçok doktorla da bu sayede tanıştıklarını hatta Atina'dan Profesör Photinos, Sofya'dan Profesör Berau ile konuşularak bir "*Balkan Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Association*" oluşturulmasının kararlaştırıldığını da sözlerine eklemekteydi.¹⁴⁹⁵

3.3.4.2.5. "Teksayt" Prezervatifleri

Cumhuriyet döneminde frengiden korunma yollarından biri de prezervatif kullanımıydı. Amerika'dan ithal edilerek getirtilen prezervatiflerin önceki dönemlere

¹⁴⁹¹ Doktor Talat'ın frenginin tedavi yöntemleri ve kullanılan ilaçlara dair sunduğu bu tebliğin ayrıntılı içeriği için bkz. Dr. Talat, *Frenginin Tedavisi*, Üçüncü Millî Türk Tıp Kongresi, Kader Matbaası, İstanbul 1929.

¹⁴⁹² *Propaganda ve Yayın İşlerine Ait Çalışmalar 1923-1954*, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Basımevi, 1955, 17.

¹⁴⁹³ BCA, 30-18-1-2/12-44-18.

¹⁴⁹⁴ "Yeni Bir Kongre/Emraz-ı Cildiye Kongresi Toplanıyor..", *Milliyet*, 27 Haziran 1930.

¹⁴⁹⁵ "Cildiye Kongresinden Avdet/Hulûsi Behçet Bey'in İzahatı", *Vakit*, 22 Ağustos 1930; "Kopenhag Emraz-ı Efrenciye Kongresi İntibaları", *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1930.

göre artan bir şekilde kullanılmaya başlandığı dönemin basınından da anlaşılmaktaydı. *Akşam*'ın 26 Haziran 1933 tarihli sayısında “*teksayt lastiğinden*” bahsedilerek zührevi hastalıklardan korunmanın asri ve sıhhi çaresi olarak tanıtılmaktaydı. Teksayt prezervatiflerinin yanında yerli malı olarak üretilen ve Hasan Mustahzaratı Şirketi'ne ait “*Hasan Garanto*” prezevatifleri de eczanelerde 40 kuruşa satılmaktaydı.¹⁴⁹⁶

3.3.4.3. Görsel Propaganda (Afiş, Piyes, Film ve Sıhhi Müze)

3.3.4.3.1. Afiş, Piyes ve Film

Frengi ve diğer zührevi hastalıklarla mücadele yöntemlerinden biri de halka yönelik görsel propaganda idi. *Vakit* yazarlarından Talât Mümtaz Bey'e göre gerek halk terbiyesi gerekse frengiden nasıl korunabileceğinin öğrenilmesi açısından köylerde sinema filmlerinin gösterilmesi, hastalıkla mücadelede son derece faydalı olabilirdi.¹⁴⁹⁷

Sıhhiye Vekâleti frengiyle mücadele konusunda yayınlar yapılmasını ve frenginin etkileri ve tahribatı hakkında konferanslar verilmesini kararlaştırmıştı. Ayrıca sinemalarda da frenginin tahribatına dair filmler gösterilecekti. Bu filmlerin çoğu Viyana'dan getirilmekteydi.¹⁴⁹⁸ *Vakit*'in 26 Aralık 1927 tarihli sayısında İstanbul sinemalarının birinde gösterilecek olan *Zehirli Çiçek*¹⁴⁹⁹ filmini Sıhhiye Müdürü Neşet Osman Bey, zührevi hastalıkların halk tarafından anlaşılması açısından son derece faydalı bulunduğunu ve bu filmin Sıhhiye Vekâleti tarafından satın alınarak halka ücretsiz gösterilmesi için girişimde bulunacağını söylemişti.¹⁵⁰⁰ Film 1929 yılı Ekim ayından itibaren Darülbeyti'de tiyatro olarak da gösterilmeye başlanmıştı. Loic le Gouriadec adlı Fransız yazarın eserinden Sait Ali Bey tarafından tercüme edilen *Zehirli Kucak*'ın konusu ise gerek alt tabakadan gerekse üst tabakadan insanları kemirmeye başlayan frenginin tahrip ediciliği oluşturmaktaydı.¹⁵⁰¹ Frengiye tutulmuş olup batıl bir düşünceyle tedavi

¹⁴⁹⁶ *Vakit*, 4 Teşrinievvel/Ekim 1932; *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1933.

¹⁴⁹⁷ Talât Mümtaz, “Halk Terbiyesi/Sinemanın Köylerde Oynıyacağı Rol Pek Mühimdir”, *Vakit*, 13 Kânunuevvel/Aralık 1931, 10.

¹⁴⁹⁸ “Sinema Tarihiyle Frengi Mücadelesi”, *Cumhuriyet*, 16 Kânun-ı sâni/Ocak 1926.

¹⁴⁹⁹ Filmin doğru adı “*Zehirli Kucak*” olacak. Y.N.

¹⁵⁰⁰ “*Zehirli Çiçek*”, *Vakit*, 26 Kânun-ı evvel/Aralık 1927.

¹⁵⁰¹ Refik Ahmet, “Tiyatro/Zehirli Kucak”, *Vakit*, 17 Teşrinievvel/Ekim 1929, 3; *Zehirli Kucak*'ın tam metni için bkz. *Zehirli Kucak*, (Yazan: Loic le Gouriadec), (Tercüme Eden: Said Âli), Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını, Ulus Basımevi, Ankara 1936.

edilmemenin getirdiği acı sonuçları ortaya koyan bu piyes, 18 Ekim 1929 tarihinde ilk defa Darülbeyde’de oynatıldı ve oldukça da ilgi gördü. Piyenin sadece İstanbul’da değil Anadolu’da da turneler şeklinde oynatılacağı anlaşılmaktaydı. *Zehirli Kucak*, frengiyle mücadelede basın da deyimiyle “*taşra için mükemmel bir vaiz*” niteliği taşımaktaydı.¹⁵⁰²

Frengiyle mücadelede halkı görsel olarak bilinçlendirmek amacıyla gösterilen görsel propagandalardan biri de “*Vaktiyle Üç Dost İdiler*” adlı filmi. Lariboisière Viladethanesi Sertabibi Doktor Devraigne tarafından senaryosu yazılan film, ilk defa 16 Kasım 1927 tarihinde Sorbonne Darülfünunu’nda Fransa Sıhhiye Vekili Failliet’in de bulunduğu esnada gösterime girmişti. Jean Benoit-Levy tarafından yönetilen film, askerlik görevlerini yerine getiren üç arkadaşın ikisinin sivil hayata döndüklerinde evliliklerinden sonra doğan ilk çocuklarının frengili olmasından dolayı çocuklarının iyileşmesi için verdikleri mücadeleyi anlatmaktaydı.¹⁵⁰³ Bir süre sonra başka ülkelerde de gösterime giren film, frengiyle mücadelede propaganda amaçlı olarak Türkiye’de 1930’lu yıllarda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti İstatistik ve Neşriyat Şubesi tarafından alınarak gösterime sokulmuştu.¹⁵⁰⁴ Film C.H.F. Halk Evi Sinemasında, 17-24 Kasım 1931 tarihinde öğrencilere, halka ve askerlere ücretsiz olarak izletilmişti.¹⁵⁰⁵ Bu piyes ve sinema filmlerinden başka halka görsel olarak frenginin ne denli yıkıcı olduğunu gösterebilecek afişler de bulunuyordu. 1930 yılında “*Türkiye’de Frengi*” adlı görsel bir afiş halka ücretsiz olarak ulaştırılmıştı.¹⁵⁰⁶

3.3.4.3.2. Sıhhi Müze

II. Meşrutiyet döneminde açılan Sıhhi Müze, özellikle halkı hastalıklara karşı görsel ve yazınsal olarak bilinçlendirmek amacıyla kurulmuştu. Mütareke döneminde de hastalıklar konusunda halkı aydınlatma vazifesini yerine getirmişti. Bununla birlikte bu kurum, Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini sürdürdü. Cumhuriyet dönemine kadar sadece İstanbul’da faaliyet gösteren müzenin özellikle sıtma, verem ve frengi gibi

¹⁵⁰² “Darülbeyde’de Zehirli Kucak”, *Akşam*, 19 Teşrinievvel/Ekim 1929.

¹⁵⁰³ “Fransa-Emraz-ı Zühreviye İçin Yeni Bir Film”, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 15 Şubat 1928.

¹⁵⁰⁴ CA, EBİS Sıra No: 01009965, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 584589.

¹⁵⁰⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Teşrinisani/Kasım 1931.

¹⁵⁰⁶ CA, EBİS Sıra No: 01009965, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 584589.

hastalıkların Anadolu’da da artış göstermesiyle birlikte Anadolu’da da açılması gündeme geldi. Özellikle de frenginin yaptığı tahribat dolayısıyla Anadolu’da Ankara, Bursa, Erzurum, Bilecik ve daha birçok vilayete birer sıhhi müze açılması için gerekli levhalar Sıhhi Müze’de hazırlanmıştı. İlk defa 1924 yılı itibariyle Bursa’ya 51 parça levha gönderilmişti. Müze Müdürü Doktor Hikmet Hamdi’nin ifadesine göre, şimdiye kadar 600 parça levha üretilmişti.¹⁵⁰⁷

Sıhhi Müze’nin önemli faaliyetlerinden biri de 1924 yılında müze müdürü Doktor Hikmet Hamdi’nin kaleme aldığı “*Sıhhi Müze Rehberi*”¹⁵⁰⁸ ile 1926 yılında basılıp çeşitli eğitim kurumlarına dağıtılan “*Sıhhi Müze Atlası*”¹⁵⁰⁹ adlı eserlerin yayınlanmasıydı. *Sıhhi Müze Rehberi*, yazınsal anlamda bulaşıcı hastalıkların tahribatı, bulaşma sebepleri, alınabilecek önlemlere dair aydınlatıcı bilgiler sunarken *Sıhhi Müze Atlası* ise bulaşıcı hastalıklara dair uyarıcı bir dizi önlemlerle ilgili hastalıkların ne denli yıkıcı olduğunu anlatan görsel resimlere fazlaca yer vermekteydi. Bu iki eserde de frenginin gerek sebepleri, nasıl bulaştığı, hangi evreleri olduğu ve tedavi sürecinin ne şekilde yapıldığına gerekse halkın frengi karşısında hangi konularda dikkat etmesi gerektiğine dair görsel ve yazılı olarak önemli bilgiler sunmaktaydı.¹⁵¹⁰ 1930 yılı itibariyle Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti İstatistik ve Neşriyat Şubesinin *Sıhhi Müze Rehberi*’nden 30 bin, *Sıhhi Müze Atlası*’ndan ise bin adet basılıp halka ücretsiz dağıtılmıştı.¹⁵¹¹

Sıhhi Müze, Cumhuriyet döneminde müze dışında Anadolu’ya sipariş üzerine gönderdiği tablolarla bulaşıcı hastalıklarla mücadelede önemli bir rol oynadı. Sıhhiye Vekâletine bağlı Sıhhi Müze, çeşitli hastalıklara ait resimlerin ve mulajların yapıldığı bir atölye halini almıştı. Vilayetlerden gelen siparişler üzerine frengi, sıtma, içki, verem ve diğer hastalıkların seyrine dair çeşitli tabloları içeren koleksiyonlar ambalajlanarak ilgili vilayete sevk edilmekteydi. Müzenin tablo gönderdiği yerler arasında Ankara, İzmir Urfa, Giresun, Tokat ve Ürgüp bulunuyordu. Müze Müdürü Hikmet Hamdi, Mulaj Uzmanı Halit Beyler ve yardımcıları Hayrunnisa Hanım tarafından yönetilen bu atölyede bütün hastalıkların seyri, şekil ve tablolarla gösterilmekteydi. Tablolar, sadece uzman

¹⁵⁰⁷ “Anadolu’da Sıhhi Müzeler Açılıyor”, *Tevhid-i Efkar*, 1 Teşrin-i sâni 1340/1 Kasım 1924.

¹⁵⁰⁸ *Sıhhi Müze Rehberi*, Vilayet Matbaası, Ankara 1340/1924.

¹⁵⁰⁹ *Sıhhi Müze Atlası*, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, 1926. Maarif Vekâletinden Yüksek Tedrisat Müdürlüğüne gönderilen 22 Mayıs 1926 tarihli bir telgrafta *Sıhhi Müze Atlası*’ndan bir adet ilgili müdürlüğe posta ile gönderildiği bildiriliyordu. BCA, 180-9-0-0/111-537-8.

¹⁵¹⁰ *Sıhhi Müze Rehberi*, 10-15; *Sıhhi Müze Atlası*, 9-24.

¹⁵¹¹ CA, EBİS Sıra No: 01009965, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 584589.

doktorların işine yaramakla kalmıyor, halkın anlayabileceği bir şekilde hazırlanıyordu. Buna ilaveten bazı mahaller, çocuk bakımına ait koleksiyonlar sipariş etmekteydi. İzmir Verem Mücadele Cemiyeti'nce bu bağlamda dikkate değer bir koleksiyon oluşturulmuştu. Müzenin İstanbul'un kalabalık bir nüfusa sahip olması dolayısıyla halkta fazla bir etki yapmamasına karşın vilayetlerde müzenin etkisi oldukça fazlaydı. Bu konuda Bursa'da sıhhi müze açıldıktan sonra umumhanelerin geliri düşmeye başlamıştı. İstanbul'da sıhhi müzeyi gezen bir Afganlı gördüğü tablolar karşısında bayılmış ve kendine geldiğinde frengi ve içki tablolarıyla bir insanın nasıl korkunç bir hale geldiğini görerek dehşete kapılmıştı.¹⁵¹²

3.3.4.4. Nasihatler ve Konferanslar

3.3.4.4.1. Nasihatler ve Propaganda

Doktor Osman Şerafeddin'in belirttiği gibi zührevi hastalıklardan korunmanın en iyi yöntemlerinden biri insanların ahlaki kurallara uygun bir hayat sürmeleri, diğeri de kendilerini tedavi ettirmeleri gerektiği idi.¹⁵¹³ Cumhuriyet döneminde dahi özellikle de taşra halkının frengiye karşı tutumunda köklü bir değişim olmamıştı. Bunu dönemin frengi doktorlarının serzeniş tarzındaki yazılarında görmek mümkündü. Tortum'da görev yapan Doktor Mustafa Hulusi Bey'in 13 Aralık 1923 tarihinde bizzat Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgraf, bu konuyu açıkça göstermesi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Doktor Mustafa Hulusi Bey kanuni düzenlemeyle frengiyle asla mücadele edilemeyeceğini, halka dini olarak bu mücadelenin anlatılması gerektiğini şu çarpıcı ifadelerle dile getiriyordu:

“Vilayayat-ı Şarkiye halkı da içtimai hastalıklarımızdan frengiye şiddetle musab ve ma'ar-ı taassup zihniyetinin bedhah telkinatıyla büyük felaket içinde dini bir tevekkülle bize tamamıyla lakayddırlar. Bunca gayretlerimize rağmen bu dağ kadar ağır ve muhafazakâr tabakaları uyandırmak, kendimizle alakadar kılmak, felaketin dehşetinden korkutmak

¹⁵¹² “Memleket İçin Faydalı Bir Müessese/Sıhhi Müze Muhtelif Emrazın Tahribatını Gösterir Tablolarıyla Anadolu'da İrşad Vazifesi Görüyor!”, *Akşam*, 14 Kânun-ı sâni/Ocak 1927.

¹⁵¹³ “Emrazı Zühreviye Artıyor Mu?/Herşeyden Evvel Halkın Korunması Lâzımdır”, *Cumhuriyet*, 15 Kânunuevvel/Aralık 1932.

mümkün olmuyor. Yobazlar şimdiye kadar açık bizim inkırazımıza alet etmişti. Bugün bizim mukaddesati ve içtimai ve milli halasımıza sebep olsun çok mudur? Bir frengin abdest ve namazının tamamen fasid teşkil etmiş ve eden frengili ailelerin gayr-i meşru evlatlarının ise veled-i na-meşru olduğunu olbabdaki ahkâm-ı münifeden istihraç ettirerek seyyar hükkam ve imamlarla köy köy devinmek, halka vaaz ve tebliğ ettirmek mukaddes içtimai bir vazifemiz olacaktır. Bunları halka demekle almıştır veya ilahinnas frengi zina hastalığıdır. Ve bulaşır. Cenab-ı Hak zatileri pek amansız tecziye eder ve bunların çocuklarını na-meşru oldukları için ya rahm-i maderde veyahut da tevellüdlerinden sonra yaşatmaz, muhakkak mahveder. İşte evleneceklerin muayene-i fenniye veya frengililerin ise tedavi mecburiyeti kanuni olmaktan ziyade dini ve ilahidir. Teklifatımın meclis-i diniyat encümeninde tedkik ve müstacelen intac buyurulmasına ve müsaade-i devletlerini istirham eylerim.”¹⁵¹⁴

Frengiyle mücadelede halkı bu anlamda bilinçlendirmek maksadıyla doktorlar tarafından kaleme alınan yazılar, bu açıdan son derece önem taşımaktaydı. Doktor Muhip Nureddin, *Son Saat*’in 27 Kasım 1926 tarihli bir yazısında “*Frengi mücadelesinde ilk kademe, en mühim ve en evvel yapılacak şey hastalıktan tevakki yollarını göstermek ve tevakki lüzumuna ikna için de hastalığın tehlikelerini herkese öğretmektir.*” diyordu.¹⁵¹⁵ Doktor Muhip Nureddin Bey, *Akşam*’ın 11 Şubat 1924 tarihli yazısında her frengilinin aklında “*tamamen iyi olacak mıyım, korkusuz tehlikesiz izdivaç edebilecek miyim?*” gibi soruların uzun yıllar kâbus gibi durduğunu belirterek frenginin sadece insanın ruhunu değil bütün bir nesli mahvettiğinden bahsetmekteydi. Frengili bir kimsenin evlenerek bu hastalığı eşinden başlamak suretiyle çocuğuna kadar tüm aileye bulaştırabileceğini söylemekteydi. Bu nedenle frengilinin evlenmeden önce hekime tedavi olmasını ve hastalığın bulaşmasından dört yıl sonra son iki yılında bir belirti kalmamak şartıyla evlenmesinin uygun olduğuna dikkat çekiyordu. Frengilinin iyileşmesi için de en uygun şartlar olarak şu üç maddeyi sıralamaktaydı: Vücudun ve bünyenin iyi olması, hastalığın erken teşhis edilerek şiddetli bir tedavi süreci ve doktorun tedaviyi sonuna kadar büyük

¹⁵¹⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), EBİS Sıra No: 01019697, Ek No: 97, Belge Kayıt No: 447239.

¹⁵¹⁵ Doktor Muhip Nureddin, “İçtimai Hastalıklar Nelerdir, Bunlardan Nasıl Korunulur”, *Son Saat*, 27 Teşrin-i sâni/Kasım 1926.

bir ciddiyetle izlemesi. Yazısının sonunda ise şu cümlelerle frengililere seslenmekteydi: “*Her frenginin istikbali mümindir. Ancak vaktinde fenne hürmet etmiş olmak şartıyla.*”¹⁵¹⁶ Bu defa *Tevhid-i Efkâr*’ın 30 Ağustos 1924 tarihli nüshasında “*Frengi Mücadelesi*” başlıklı bir yazı kaleme alan Muhip Nureddin, kolera, çiçek ve veba gibi dehşet verici hastalıkların önüne geçildiği gibi frenginin de önüne geçilebileceğini belirterek bunun için sadece hekimlerin değil insanların da irade sahibi ve bilinçli olması gerektiği üzerinde duruyordu. Bilinçsizlik yüzünden nice frengililerin tedavilerini noksan tamamladıklarını ve bu nedenle frengi geçti diyerek evlenip hastalığını eşine ve çocuklarına bulaştırabildiklerine değiniyordu.¹⁵¹⁷

Frengiyle mücadelede yapılması gerekenler üzerine yazı kaleme alan başka bir doktor da Doktor İsmail Kenan idi. Kendisinin deyimiyle bütün milletler, frengi ve diğer bulaşıcı hastalıklara karşı bir mücadele başlatmıştı. Çünkü yarınki gelecek nesli sağlam yetiştirmek lazımdı.¹⁵¹⁸ Ona göre, tıbbın kabul ettiği temel ilke, “*tedbir mücadele etmektir*” anlamına gelen “*prevenir c’est guerir*” idi. Doktora göre hıfzıssıhhanın temel görevi, sıhhatin korunması ve hastalıkların önlenmesi için mücadele etmektir. Bunun içinse gerekli kanunları ve düzenlemeleri yürürlüğe koymak gerekliydi.¹⁵¹⁹ İsmail Kenan frengi mücadelesinde örnek alınabilecek ve önemli çalışmalar yapan ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri’ni örnek vermektedir. Çeşitli milletlerden insanların bir arada yaşadığı geniş bir coğrafyada, frengi mücadelesinde herkesin yekvücut olduğunu ve başarılarında sağlandığını vurgulamaktaydı. Doktorun ifadelerine göre, ABD’de frengi mücadelesinde sıhhi ve tıbbi, kanuni ve terbiyevi-ahlaki önlemler alınmıştı. Hastabakıcılık teşkilatı ülkenin her yerinde frengiyle mücadele amaçlı teşkilatlandırılmıştı. Ülke genelinde dispanserlerin sayısı 800’ü buluyordu. Halkı bilgilendirmek için kaleme alınmış yüz binlerce propaganda yayını ülkenin her tarafına dağıtılmıştı. Fuhşa karşı yasal düzenlemeler yapılmış ve bu düzenlemeler sayesinde 1926 yılı itibarıyla umumhaneler ortadan kaldırılmıştı. Fuhuşun kontrol altına alınması maksadıyla yapılan yasal düzenlemelerin denetlenmesi ve uygulanması için “*Hıfzıssıhha Yurdu*” adı verilen ahlak mahkemeleri kurulmuştu. ABD’de halk, öteden beri cinsel

¹⁵¹⁶ Doktor Muhip Nureddin, “Frengilinin İstikbali”, *Akşam*, 11 Şubat 1340/11 Şubat 1924, 3.

¹⁵¹⁷ Doktor Muhip Nureddin, “Frengi Mücadelesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1340/30 Ağustos 1924.

¹⁵¹⁸ Doktor İsmail Kenan, “Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele”, *İzler*, Numero 16, 1 Temmuz 1926, 8.

¹⁵¹⁹ Doktor İsmail Kenan, “Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele”, *İzler*, Numero 16, 1 Temmuz 1926, 6.

konuların açık seçik konuşma konusunda son derece tutucuydu ancak alınan önlemler ve yapılan propagandalar sayesinde bu tutuculuğu aşmıştı. Bu sayede frengiyle mücadelede başarılı sonuçlar alınmaya başlanmıştı. ABD’de konferansçılar, 750 binden fazla öğrenciye frengi konusunda öğüt verici konuşmalar yapmışlardı.¹⁵²⁰

Afyonkarahisar’da çıkan *Köylerde Nur*’da Doktor Avni tarafından kaleme alınan “*Frengi*” adlı yazıdaysa frenginin yıkıcılığı ve nesle olan zararları anlatıldıktan sonra halkın kesin surette tedavi edilmesinin son derece önemli olduğu vurgulanarak şu isteklerde bulunulmaktaydı: “*Frengili olan ağalar. Siz de Allah rızası için milleti zehirlemeyiniz, geliniz, şehirde sizi parasız tedavi edelim. İlaçlarınızı da biz verelim.*”¹⁵²¹ Çorum İskilip’te çıkan *Kurutuluş Yolu*’nda ise Doktor Faik ile Doktor Muhiddin yayımladıkları yazılarda frenginin nasıl bulaştığı, tedavi edildiği ve korunma çareleri hakkında halkı aydınlatıcı bilgiler vermişlerdi.¹⁵²²

Doktorların kaleme aldığı aydınlatıcı yazılardan başka devletin zührevi hastalıklara karşı halkın bilinçlenmesi amacıyla yayımladığı propaganda kitapçığı da mevcuttu. *Zührevî Hastalıklar Müptelâlarına Nasihatler ve Tavsiyeler* başlığını taşıyan bu kitapçık, 1931 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından basılmıştı.¹⁵²³ Basıldıktan sonra 2 Haziran 1931 tarihli bir genelgeyle zührevi hastalıkları tedavi eden doktorlarca hastalara dağıtılması zorunlu kılındı.¹⁵²⁴ Toplamda dört sayfadan oluşan kitapçığın ilk sayfasında devletin zührevi hastalıklarla şiddetli bir mücadeleye girdiğinden bu mücadele sırasında devlete yardım etmenin her vatandaş içi bir borç olduğu belirtiliyordu. Vatandaşın yapacağı en büyük yardımın hastalığın alındığı yeri, en yakın sıhhat müdürüne ya da hükümet doktoruna haber vermek ve iyileşinceye kadar kendini tedavi ettirmek olduğu ifade ediliyordu. Frengi gibi zührevi hastalıklardan birine yakalandığından şüphe duyulanların isim ve adresleriyle ihbar edilmesi isteniyordu. Hastaların kendilerini tedavi eden doktorları dikkatlice dinlemeleri ve verilen önerileri yerine getirmeleri gerektiği söyleniyordu. “*Frenginin vahim neticeleri, tedavi edilmeyen*

¹⁵²⁰ Doktor İsmail Kenan, “Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele”, *İzler*, Numero 16, 1 Temmuz 1926, 7.

¹⁵²¹ Doktor Avni, “Frengi”, *Köylerde Nur*, Sayı 3, 1 Teşrin-i evvel/Ekim 1926, 1.

¹⁵²² Doktor Faik, “Frengi Hastalığı ve Fenalıkları 1”, *Kurtuluş Yolu*, Yıl: 1, Sayı: 4, 15 Mayıs 1926, 52-54; Doktor Muhiddin, “Sıhhi Sütunlar: Frengi”, *Kurtuluş Yolu*, Yıl: 2, Sayı: 29-5, 15 Temmuz 1927, 341-342.

¹⁵²³ *Zührevî Hastalıklar Müptelâlarına Nasihatler ve Tavsiyeler*, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1931.

¹⁵²⁴ “Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinden”, *T.C. Resmî Gazete*, Sayı: 2549, 11 Teşrinisani/Kasım 1933, 3211-3212.

frenginin ne müthiş akıbetler sakladığını ise artık en cahil insan bile biliyor” denilerek hasta olanların kendilerini muhakkak tedavi ettirmeleri önemle belirtiliyordu. Kendisini tedavi ettirmeyenler hakkında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 103. maddesi gereğince dava açılacağı ve dava sonucunda üç aya kadar hapis cezasıyla elli lira nakdi ceza dahi verilebileceği de hatırlatılıyordu. Tedaviye başlayıp sonradan tedavisini bırakanları, tedaviyi gerçekleştiren doktor hükümete ihbar etmekle yükümlüydü. Tedavisinin yarıda bırakan hastasını hükümete ihbar etmeyen doktorlara da cezalar verilecekti. Kitapçıkta hastalığı geçmeden eşiyle ve diğer kadınlarla ilişkide bulunulmaması konusunda da ciddi uyarılar yapılıyordu. Kitapçığın sonunda da halka dikkat çekici tavsiye de bulunuluyordu:

*“Bu kâğıdı yırtıp atmayın, dikkatle okuyun ve bilmeyenlere öğretin; bugün seni yakalyan hastalık yarın kardeşini, öbür gün çocuğunu yakalayabilir. Elele verip müşterek gayretle bu belayı içimizden atalım. Bu mesut neticeye devlet ancak halkın müzaheretile varabilir. Devlet her vatandaştan yardım bekliyor.”*¹⁵²⁵

Frengiyle mücadelede propaganda malzemesi olarak gazete ilanlarının da ayrı bir yeri vardı. Gazetelerde hastalığa dair yayınlanan propaganda ve ilaç reklamları aracılığıyla özellikle gençlerin frengiye karşı daha duyarlı davranması gerektiği belirtiliyordu. *Cumhuriyet*’in 26 Ekim 1932 tarihli sayısında “*Ey genç! Frengiden kork ve korunmasını bil!*” denilerek frenginin neden olduğu olumsuz etkiler hakkında tüyler ürpertici bilgiler veriliyor ve şehvetli kokulara karşı gelemeyen gençlerin oldukça dikkatli olmaları gerektiği konusunda telkinlerde bulunuluyordu. Hemen sonrasında frengi hastalığından korunmanın en büyük çaresinin *profilaksin* adlı bir ilaç olduğu ve bu ilaca gençlerin Sirkeci İsmet Muhsin Milli Müstahzarlar Laboratuvarı ile diğer ecza depolarında 75 kuruş fiyata ulaşabilecekleri bildiriliyordu.¹⁵²⁶ *Milliyet*’in 7 Aralık 1932 tarihli nüshasında da *profilaksin* ilacı “*Ey Genç! Hayatını, aileni, evlâdını ve vatanını zehirleme! Cebinde bir tüp profilaksin bulunsun*” deniyordu.¹⁵²⁷

¹⁵²⁵ *Zührevî Hastalıklar Müptelâlarına Nasihatler ve Tavsiyeler*, 1-4.

¹⁵²⁶ “*Ey Genç! Frengiden Kork ve Korunmasını Bil!*”, *Cumhuriyet*, 26 Teşrinievvel/Ekim 1932.

¹⁵²⁷ *Milliyet*, 7 Kânunuevvel/Aralık 1932.

3.3.4.4.2. Konferanslar

Frengiyle mücadelede konferansların da önemli bir yeri vardı. Alanında uzman doktorlarca düzenlenen konferanslarla halk ile yüz yüze temas kurularak hastalığa karşı bir bilinç oluşturulması amaçlanmıştı. Bu nedenle mektepler, halkevleri ve Türk ocakları bu türden konferanslar için en uygun mekânlar olarak tercih edildi.

Cumhuriyet dönemi için frengi ve diğer zührevi hastalıklarla ilgili konferanslardan ilki Tababet-i Akliye ve Asabiye Doktoru Mazhar Osman Bey tarafından Erkek Muallim Mektebi'nde 18 Ekim 1925 tarihinde verildi. Haftalık konferanslardan ikincisine davetli konuşmacı olarak katılmış ve frengiye dair önemli bilgiler vermişti. Mazhar Osman Bey, frenginin ırkın tereddisine yola açtığını açıklıkla belirtmişti:

“Düşününüz ki, senelerce uğraşılan istikbal için hazırlanmış iken dakikalık bir zevk uğrunda bütün hayatını zehirleyen, akranı arasında hacil olan birçok genç frengililere tesadüf ettim. Bir memlekete veba, kolera, tifüs gelir. Binlerce adamı götürür fakat o afetler gittikten sonra hiç olmazsa ortalık temiz kalır. Fakat bazı belalar vardır ki, bunlar ırkı hem kemiyeten hem de keyfiyeten düşürür. Bunlardan birisi içki öteki de frengidir.” Ona göre; *“frengi bir defa şahsı öldürüyor, hatta ölüden beter bir hale sokuyor. Ondan maada neslini de tereddiye uğrattıyor. Abdal, saralı, mecnun, cani, hırsız kabilinden ne kadar bozuk insan varsa yüzde seksen ya içki düşkünlerinin yahut frengi müptelalarının evladı olarak doğmuş bulunuyor. Demek ki frengi ırkı aşağılaştırıyordu.”*¹⁵²⁸

Mazhar Osman Bey, kişi ve yer ismi vermeyerek frengiden dolayı birçok ailevi ve toplumsal faciaları anlatmış ve bizzat karşılaştığı binlerce vaka hakkında ibret verici bir şekilde bilgi vermiştir. Frenginin ilk belirtilerinin kolayca anlaşılamayacağını, üç devresi olduğunu ve hastalığın özellikle üçüncü devrede daha da ağırlaştığını, karaciğerde, damarlarda, böbreklerde, gözde, kulakta veya tüm bölgelerde ortaya çıktığını anlatmıştır. Yine tımarhanede ölen delilerin yüzde sekseninin içki veya frengi sonucu olduğundan bahsetmişti. Frengiye nasılsa bir defa tutulmuş bir insanın artık bütün ömründe

¹⁵²⁸ “Mazhar Osman Bey’in Şayan-ı Dikkat Bir Konferansı-Frengiyi Tahdid İçin Genç Evlenmeliyiz!”, *Vakit*, 21 Teşrin-i evvel 1341/21 Ekim 1925.

evlenmesinin uygun olmadığını ve hastalık geçti diye evlenmek için rapor veren doktorların cinayet işlediklerini çünkü frenginin tedavi edilse bile on sene, yirmi sene hatta otuz sene sonra tekrar etmesi ve aileye bulaşmasının mümkün olduğunu önemle vurgulamıştı. Devamında da frenginin tedavisi için kullanılan yöntem ve ilaçlara dair genel bir açıklama yaparak cıva şırıngası, 606-salvarsan ve 914-neosalvarsan ile bizmut ilaçlarının frengi üzerindeki etkilerinden de söz etmişti. Piyasadaki bütün fahişlerde sürekli frengi tehlikesi bulunduğunu, çünkü tedavi edilenlerin dahi sağlıklı olmalarına imkân bulunmadığını ifade etmişti. Gençlere eğer, canlarına, geleceklerine ve aileleriyle milletlerine bağlılıkları varsa bir dakikalık bir hayvani haz için böyle aptalca hastalık almaya neden olacak gayrimeşru münasebetlerden kesinlikle uzak durmalarını önermişti. Doktor Mazhar Osman, eskiden beri kadın ve erkek herkesin genç yaşında *teehhülüne* (evlenmesine) taraftar olduğunu, hatta memlekette gayrimeşru münasebetlere ve dolayısıyla frenginin yayılmasını önlemek üzere *taaddüd-i zevcata/çok eşliliğe* bile taraftar olduğunu belirtmişti.¹⁵²⁹

Doktor Osman Şerafeddin Bey de 28 Nisan 1927 tarihinde Türk Ocağı'nda “*Medeniyetin Şerait-i Sıhhiyesi*” başlıklı verdiği konferansında “*Aynı zamanda medeniyetle birlikte verem vekayiide tezayüd eder, frengi ve emraz-ı zühreviye de çoğalır. Bunların cümlesi tahripkârdır. Fakat medeniyet bunlara karşı silahsız değildir. Bunların çaresi de mevcuttur.*” diyordu. Konuşmasının devamında alkol, kokain gibi maddelere karşı mücadele açmak gerektiğini belirterek fuhşa ve zührevi hastalıklara karşı da önlemler alınması gerektiğini bildiriyordu.¹⁵³⁰ Bundan başka Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı'na bağlı doktorlar, 13 Ağustos 1928 tarihinde Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nde toplanarak her ayın ilk pazar günü hastanede konferanslar düzenleyecek ve Ankara'da toplanacak Üçüncü Tıp Kongresi'ne frengiye dair önemli külliyat hazırlayacaklardı.¹⁵³¹

Frengiyle mücadelede halkevlerinin de önemli bir yeri vardı. Devrim ideolojisini geniş halk kitlelerine benimsetmek amacıyla faaliyete başlayan halkevleri, hastalıklarla mücadelede de halkın bilinçlenmesi açısından açıldığı tarihten itibaren önemli bir görev üstlendi. Halkevlerinde gerçekleştirirken konferanslar sayesinde halkın hastalığı daha iyi

¹⁵²⁹ “Mazhar Osman Beyin Şayan-ı Dikkat Bir Konferansı-Frengiyi Tahdid İçin Genç Evlenmeliyiz!”, *Vakit*, 21 Teşrin-i evvel 1341/21 Ekim 1925.

¹⁵³⁰ “Medeniyetin Şerait-i Sıhhiyesi”, *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1927; “Medeniyet ve Sıhhat”, *Milliyet*, 29 Nisan 1927.

¹⁵³¹ “Emraz-ı Zühreviye Hakkında Konferanslar”, *Milliyet*, 15 Ağustos 1928.

anlaması ve korunma önlemleri alması sağlanacaktı. Frengiye dair bu bağlamda sayılabilecek konferanslardan biri 13 Mart 1933'te Doktor Nuri Şemsi Bey tarafından Aydın Halkevi'nde gerçekleştirildi. Halk tarafından yoğun ilgiyle karşılanan konferansta doktor, frenginin sosyal bir hastalık olduğunu ve milletlerin sağlam ve sağlıklı olmaları için bu hastalıktan korunmaları gerektiğini söyleyerek frenginin Avrupa'da nasıl yayıldığından ve Türkiye'ye ilk olarak İspanya'dan göç eden Yahudiler tarafından Selanik'ten yayıldığından bahsetmişti. Ardından hastalığın toplum üzerindeki etkilerini, yıkıcılığını, evrelerini, tedavisini ve korunma çarelerini anlatmıştı. Konuşma sırasında Sıhhi Müze'nin levha ve mulajlarını göstererek ayrıca açıklamalar yapmıştı. Hastalığın Kastamonu ve Çarşamba'da çok fazla olduğunu fakat frenginin çok fazla görüldüğü bu gibi yerlerde bile yüzde üçü geçmediğini ifade etmişti. Frengiyi halka anlatmanın "bir vatan vazifesi" olduğunu belirten doktor, tedavi olmaktan sakınan Kadir adında bir hastasının daha sonra kendi köyünde hastalığını 16 kişiye daha bulaştırdığını belirterek tedavi olmanın önemine değinmişti. Aydında 430 frengili olduğu ve bunların Sıhhiye Dairesince tedavi altında bulunduğu bilgisini paylaşarak sözlerine son vermişti.¹⁵³²

3.3.4.5. Fuhuşla Mücadele Talimatnamesi'nden (1930) Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi'ne (1933) Frengiye ve Fuhuş Karşı Yapılan Yasal Düzenlemeler

1930 yılının başlarından itibaren fuhuş ve umumhanelere karşı, daha sert bir politika izlendi. Frenginin ve zührevi hastalıkların yayılmasında bu tür kadınlar ve mekânlar sorumlu tutuldu. Varlıklarını sürdürmelerine izin verilen umumhaneler, 1930 yılının başlarından itibaren devlet yetkililerinin tahammül sınırlarını zorlamaya başladı. 1930'lu yılların kamuoyunda "*Cumhuriyet Türkiye'si de yalnız geri memleketlerde bulunan fuhuş işini tanzim değil ilga etmelidir. Türkiye'de fuhuş yoktur, Türkiye'de umumî ev yoktur, Türkiye'de randevu evi yoktur. Cumhuriyet Türkiye'sinde kadın kadın ticareti yoktur ve olmamalıdır*" söylemleri sıkça yer almaktaydı.¹⁵³³ Tahammül sınırlarının zorlandığını hisseden yetkililer, umumhanelere ve fahişelere yönelik farklı çözüm yolları aramaya başladı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında fuhuşla mücadele daha çok

¹⁵³² "Frengi ile Mücadele/Aydın Halkevi'nde Bir Doktorumuzun İstifadeli Konferansı", *Milliyet*, 14 Mart 1933.

¹⁵³³ "Fuhuş Bütün Bütün Kaldıramaz Mıyız?", *Son Posta*, 5 Mayıs 1933.

“gizli” olan kısmıyla sınırlı kalsa da sonradan bunun “yasal” olan kısmını da ilgilendirir oldu. *Milliyet* yazarlarından Burhan Cahit’in de dediği gibi aksi halde “*fuhuş, dünyayı saran iktisadî buhranla alt üst olan içtimaî ve ahlakî nizamların himayesinde başıboş bir canavar gibi dolaşacaktı*”.¹⁵³⁴

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun çıkarılıp yürürlüğe konmaya çalışıldığı bir dönemde, 1930 yılların ilk aylarından itibaren umumhanelerin kapatılması meselesi gündeme geldi. Nitekim fuhuş nedeniyle frengi son iki senede iyice artmıştı.¹⁵³⁵ Necmeddin Sadık Bey, *Akşam*’ın 28 Ocak 1930 tarihli sayısında kaleme aldığı “*Günahkârlar Mesleği*” başlıklı yazısında fuhuş önleminin mümkün olmadığını, umumhanelerin kapatılarak fahişeliğin bir meslek olmaktan çıkarılarak fuhuşa engel olunabileceğini düşünüyordu.¹⁵³⁶ Öte yandan umumhaneleri kapatacak, fuhuş yasaklayacak tek ülke Türkiye olmayacaktı. İngiltere, İtalya, Almanya ve Bulgaristan gibi ülkelerde de keza fuhuş yapmak yasaktı.¹⁵³⁷ Bir süre sonra devlet nezdinde de umumhanelerin toplumun ahlakını bozduğu ve frenginin önüne ancak bu gibi mekânların kapatılarak geçilebileceği kanaatine varıldı. Bu bağlamda Şubat 1930 tarihine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, basına verdiği demeçte fuhuşla etkili bir şekilde mücadele edebilmek için bir talimatname hazırladıklarını ve bu talimatnameyle umumhane açmanın yasaklanacağını, mevcut umumhanelerin kapatılarak bu tür mekânlarda çalışan kadınların sokaklarda gezmelerinin yasaklanacağını dile getirmişti.¹⁵³⁸ Düzenlemenin tamamlanarak Başvekâlete sunulduğunu da sözlerine eklemişti.¹⁵³⁹ 2 Mart 1930 tarihi itibarıyla de ilgili talimatnamenin proje hali basına sızdırılmıştı.¹⁵⁴⁰ Toplamda 18 maddelik talimatname projesine genel anlamda bakıldığında umumhaneler

¹⁵³⁴ “Burhan Cahit, “Fuhuş!”, *Milliyet*, 27 Mart 1933, 3.

¹⁵³⁵ “Fuhuş/Talimatname Henüz Gelmedi”, *Milliyet*, 19 Şubat 1930.

¹⁵³⁶ Necmeddin Sadık, “Günahkârlar Mesleği”, *Akşam*, 28 Kânunusani/Ocak 1930, 1-2.

¹⁵³⁷ “Fuhuş/Talimatname Henüz Gelmedi”, *Milliyet*, 19 Şubat 1930.

¹⁵³⁸ Fahişelerin sokakta gezmelerine karşı çıkmanın şahsi hürriyete aykırı olduğunu ve böyle bir uygulamanın yürütülemeyeceğini savunanlar da vardı. Bunlardan biri olan Abidin Daver, bu türden kadınların Hayırsız Ada’ya gönderilmesini ve ulaşımını sağlamak için de düzenli vapur seferlerinin yapılmasını önermişti, Selâmi İzzet, “Sohbetler/Evvelâ Kadınlar”, *Vakit*, 9 Mayıs 1933, 3; Abidin Daver Bey’in fahişelerin Hayırsız Ada’ya gönderilmesi önerisine kamuoyunda karşı çıkanlar oldu. Dönemin basınında bu görüş ironi yapılarak anlatılmış, adanın adının “Günahkârlar Adası”, “Vesikalılar Diyarı” veya “Muhabbet Pazarı” olarak değiştirilmesiyle çözülebileceği mecazen ifade edilmişti. Fahişelerin gerek toplum arasında dışlanması gerekse bir adaya gönderilmesi gibi düşüncelerin fuhuş önlemediği gibi toplum düzeni içinde de bir yer olmadığı savunulmuştu. “Sözün Kısası/Hayırsızada’nın İsmi Değiştirmek Lâzım”, *Son Posta*, 11 Mayıs 1933.

¹⁵³⁹ “Fuhuş Karşı/Dâhiliye Vekili Bir Talimatname Yaptı”, *Milliyet*, 7 Şubat 1930.

¹⁵⁴⁰ Wyers, “*Wicked*” *Istanbul*, 123.

kapatılacak¹⁵⁴¹, bir daha umumhane açılmasına izin verilmeyecekti. Fuhuş yapmak tamamen yasaklanacak ve fuhuş yapan kadınlara uygulanan vesika usulü de kaldırılacaktı.¹⁵⁴² Fuhuş yapanlar ile fuhşa teşvik ve aracılık edenler belirlenerek Adliye'ye sevk edileceklerdi. Kanuna aykırı, yasal izin almadan fuhuş yapıldığından şüphe edilen evlere mahremiyet esası gereği baskın yapılamayacaktı.¹⁵⁴³ Talimatname resmi olarak tebliğ edilmese de Polis Müdüriyetine bağlı İkinci Şube'nin ahlak kısmının faaliyete geçtiği, Beyoğlu'nda gizli umumhaneleri belirlediği anlaşılmaktaydı.¹⁵⁴⁴ İstanbul Valisi Fazıl Bey'in ifadelerine göre, Dâhiliye Vekâleti, frengi ve diğer zührevi hastalıkların önünü almak için bu yeni talimatnameyi 2 Mayıs 1930 tarihinde yürürlüğe koymuştu.¹⁵⁴⁵ Buna göre, fahişelere uygulanan vesika usulü kaldırılıyor, onun yerine doğrudan mahkemeye sevk etme usulü getiriliyordu. Bazı doktorlar, vesika usulünün kaldırılmasıyla gizli fuhşun dolayısıyla da frenginin son zamanlarda arttığını vurgulayarak dile getirirler de talimatnameyi uygulayan bir zabıta memurunun basına yaptığı açıklamadan frenginin azaldığı anlaşıyordu. Yeni talimatnameyle fahişelerin fazla korkutularak gizli fuhuş yapmalarının önüne geçilmesi düşünülüyordu. Çünkü gizli fuhuş yaptığı belirlenen kadınlar, doğrudan mahkemeye sevk edilerek para ya da hapis cezası alabiliyorlardı.¹⁵⁴⁶ Talimatnamenin en can alıcı noktası ise birkaç gün önce basında yayımlanan talimatname projesinden farklı olarak yasal umumhanelerin varlıklarını devam ettirmelerine izin verilmiş olmasıydı. Böyle olmakla birlikte yasal umumhaneler, yeni sermaye alamayacaktı. Bir nevi devlet, umumhaneleri hemen kapatmıyor ancak faaliyetlerini sınırlandırmış oluyordu. Diğer taraftan gizli evlerin tamamen kapatılmasına izin veriyordu.¹⁵⁴⁷ Buna ilaveten kadınlara laf atanlar müdde-i

¹⁵⁴¹ Toprak, *Türkiye'de Kadın Ögürlüğü*, 115. İstanbul'da mevcut toplam 90 umumhanenin kapatılmayacağı sadece yeni umumhanelerin açılmasına izin verilmeyeceği anlaşılmaktadır. Ankara'da ise talimatnamenin uygulanmaya başladığı, bütün umumhanelerin de kapatıldığı görülmekteydi, "Fuhuşla Yeni Bir Şekilde Mücadeleye Başlanıyor", *Vakit*, 29 Nisan 1930. İstanbul'daki umumhanelerin gece yarısından sonra müşteri kabul edemeyecekleri, yeni sermaye kadın alamayacakları için zaman içerisinde kapılarını kapatacaklarından umumhane sahipleri büyük bir endişeye düşmüştü. "Fuhşa Harp", *Milliyet*, 30 Nisan 1930.

¹⁵⁴² Talimatnamenin tamamı için bkz. "Fuhuşla Mücadele Talimatnamesinde Neler Var?", *Milliyet*, 2 Mart 1930; "Dâhiliye Vekâletinin Teşebbüsü/Fuhuşla Mücadele İçin Hazırlanan Esaslar", *Akşam*, 3 Nisan 1930.

¹⁵⁴³ "Fuhuşla Mücadele", *Milliyet*, 6 Mart 1930; Ahlak Zabıtası'nın talimatnameden önceki dönemlerde gerçekleştirdiği baskınlar, dönemin kamuoyunda "iptidai bir şey" olarak değerlendirilmişti. "Fuhuş Kanunu İnsana Göre Değişir Mi?", *Son Posta*, 15 Haziran 1931.

¹⁵⁴⁴ "Polis Müdüriyeti Tatbikata Hazırlandı", *Milliyet*, 4 Mart 1930.

¹⁵⁴⁵ "Fuhuşla Mücadele Talimatnamesi", *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1930.

¹⁵⁴⁶ "Fuhuş", *Milliyet*, 4 Eylül 1930.

¹⁵⁴⁷ "Fuhuşla Mücadele/Talimatname Vilâyete Geldi", *Akşam*, 1 Mayıs 1930.

umumiliklere sevk edileceklerdi.¹⁵⁴⁸ Talimatname yürürlüğe konduktan sonra İstanbul'da faaliyette olan umumhaneler kapatılmamakla birlikte gece saat 12'den sonra kimse bu tür mekânlara sokulmamıştı. Ahlak Zabıtası, hemen harekete geçmiş ve gizli olarak fuhuş yapıldığı anlaşılan 150 randevu evini kapatmıştı.¹⁵⁴⁹ Zabıta ayrıca, yaşları 20'den küçük bazı kadınların vesikalarına da el koymuş, kendilerine iş bulmaları için önerilerde bulunmuştu.¹⁵⁵⁰ Talimatname gereğince şehirde fuhuş yapan yabancı kadınların da yurtdışına çıkarıldığı anlaşılmaktaydı.¹⁵⁵¹

Kamuoyunda talimatnamenin iyi sonuçlar verdiği ifade edilse de¹⁵⁵² özellikle vesika usulünün ve umumhanelerin kaldırılması noktasında talimatnameye bazı doktorlar tarafından çeşitli itirazlar gelmişti.¹⁵⁵³ Bu itirazlar dolayısıyla frengi uzmanı doktorların İstanbul Sıhhiye Müdüriyetine frenginin arttığına dair raporlar göndermesi üzerine açıklama yapma gereği duyan Sıhhiye Müdürü Ali Rıza Bey, frenginin son zamanlarda daha da yaygınlaştığına dair bir bilgisinin olmadığını ve vesika usulünün yeni kanunun 6 Ekim'de yürürlüğe girmesiyle yeniden uygulanacağını söylüyordu.¹⁵⁵⁴ Yeni talimatnameyle ilgili 3 Ekim 1930 tarihli *Vakit*'e konuşan Doktor Hulusi Behçet Bey, yasal fuhuş kaldırmanın gizli fuhuş ve dolayısıyla da frengi gibi zührevi hastalıkları daha da artıracığını ifade etmiş ve fuhuşla mücadelenin aslında zührevi hastalıklarla mücadele olduğunu da önemle belirtmişti.¹⁵⁵⁵ Mahalle aralarında gizli ev sayısında artış yaşandığına dair gerek halkın şikâyetleri ve basında çıkan haberlerin Doktor Hulusi Behçet Bey'in görüşlerini doğruladığı da görülmekteydi.¹⁵⁵⁶

Yeni talimatnamenin tartışmaları sürerken Umumi Hıfzıssıhha Kanunu da basında yer bulmaya başlamıştı. *Milliyet*'in 11 Mart 1930 tarihli sayısında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun TBMM'de görüşmelerinin tamamlandığını duyurulmakta ve ilgili kanunda

¹⁵⁴⁸ "Fuhuşla Mücadele", *Yarın*, 1 Mayıs 1930.

¹⁵⁴⁹ "Fuhuş", *Vakit*, 4 Mayıs 1930; Randevu evleri kapatılınca fuhuş için açık kartlar satılmaya başlanmış, buna karşın Polis Müdüriyetinin Şehzadebaşı'nda bazı dükkânlarda gerçekleştirdiği tarama neticesinde sivil memurların açık fuhuş kartı dağıtmakta olduğu anlaşılmış, kartlar toplattırılarak satanlar mahkemeye sevk edilmişti. "Açık Fuhuş Kartları", *Son Posta*, 21 Eylül 1930.

¹⁵⁵⁰ "Fuhuş Talimatnamesi", *Vakit*, 9 Mayıs 1930.

¹⁵⁵¹ "Artist Mi, Fahişe Mi?", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1930.

¹⁵⁵² "Fuhuşla Mücadele/Yeni Talimatnamenin Faydası Görülüyor", *Vakit*, 20 Temmuz 1930.

¹⁵⁵³ "Frengi-Belsoğukluğu/Umumî Evlerin İlgaı Ne Vakit Düşünülebilir?", *Vakit*, 22 Kânunuevvel/Ocak 1931.

¹⁵⁵⁴ "Fuhuş Talimatnamesi Hükümsüz mü Kalacak?", *Milliyet*, 30 Eylül 1930.

¹⁵⁵⁵ "Gizli Fuhuş Karşı Nasıl Tedbir Alınmalı?", *Vakit*, 3 Teşrinievvel/Ekim 1930.

¹⁵⁵⁶ "Fuhuş Meselesi", *Son Posta*, 5 Teşrinisani/Kasım 1930; "Halkın Sesi/Uygunsuz Evlerin Çokluğu ve Halkın Fikri", *Son Posta*, 6 Kânunuevvel/Aralık 1930.

zührevi hastalıklara ayrı bir yer ayrıldığına dikkat çekilmekteydi.¹⁵⁵⁷ Bir süre sonra TBMM'nin 24 Nisan 1930 tarihli toplantısında 1593 nolu kanun olarak “*Umumî Hıfzıssıhha Kanunu*” kabul edilerek *Resmî Gazete*'nin 6 Mayıs 1930 tarihli sayısında 6 yıl sonra yürürlüğe girmek koşuluyla¹⁵⁵⁸ yayımlandı.¹⁵⁵⁹ Toplamda 15 bölüm ve 309 madde ile oldukça kapsamlı bir halk sağlığını koruma yasası olan kanununda zührevi hastalıklarla mücadeleye ayrı bir kısımda yer verildi.¹⁵⁶⁰ 8 Kasım 1930 tarihi itibarıyla yürürlüğe girdiği anlaşılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu¹⁵⁶¹ gereğince her vatandaş, vücudunun neresinde belirti olursa olsun frengi, belsoğukluğu ve yumuşak şankra yakalandığından şüphe ederse derhal bir doktora görünecekti.¹⁵⁶² Hasta olan kişi bir çocuksa bunun tedavi ettirme zorunluluğu ebeveynlerine ya da bu çocukların vasiliğini üstlenen kişilere ait olacaktı.¹⁵⁶³ Zührevi hastalık bulunduğundan şüphe edilen kişiyi bildirmek, muayeneye sevk etmek ve sıhhi durumu hakkında bir rapor hazırlamak sıhhat müdürleri ile hükümetin yetkili doktorlarının sorumluluğunda gerçekleştirilecekti. Zührevi bir hastalığa sahip olduğu anlaşılan ve fakat muayene olmak istemeyen kişiler, zorla muayeneye sevk olunabilecek hatta bu gibi kişiler hastalıklarını yaymamaları için bir hastanede tecrit veya tedavi altına alınabileceklerdi. Frengi gibi zührevi hastalıklardan birine sahip olup bu hastalığını kasten bir başkanı bulaştıranlar hakkında Ceza Kanunu'nun 459. maddesi gereğince işlem yapılacaktı. Bu kanunun yürürlüğe konması hastalık bulaştırılan kişinin şikâyetine bağlı olacaktı. Hastalığın ortaya çıkmasından altı ay içinde yapılmayan şikâyetler, müruruzamana (zamanaşımına) uğrayacaktı. Frengi, belsoğukluğu ve yumuşak şankr hastaları, bütün resmi sıhhat kurumlarında ya da hükümet veya belediye doktorları tarafında ücretsiz olarak tedavi edilebileceklerdi.¹⁵⁶⁴ Halkı arasında frengi olduğu anlaşılan ya da şüphe edilen bölgelerde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından mücadele heyetleri oluşturulacak ve gerekli kurumlar

¹⁵⁵⁷ “Zührevî Hastalık”, *Milliyet*, 11 Mart 1930.

¹⁵⁵⁸ Kanunun 1930 yılının Ekim ayında yürürlüğe gireceği basında duyurulmuştu. “Fuhuş”, *Milliyet*, 4 Eylül 1930.

¹⁵⁵⁹ Kanun metninin tamamı için bkz. CA, EBİS Sıra No: 01003280, Ek No: 81, Belge Kayıt No: 551599; “Umumî Hıfzıssıhha Kanunu”, *T.C. Resmî Gazete*, Sayı: 1489, 6 Mayıs 1930, 8895-8910.

¹⁵⁶⁰ “Umumî Hıfzıssıhha Kanunu”, *T.C. Resmî Gazete*, 8900-8901.

¹⁵⁶¹ “Yeni Kanun/Hıfzıssıhha Kanununun Tatbiki Başlıyor”, *Milliyet*, 5 Teşrinisani/Kasım 1930.

¹⁵⁶² Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na ek olarak yapılan bir kanun maddesine göre, tedaviye gitmeyenler bir haftadan üç aya kadar hapis veya 100 liradan 500 liraya kadar para cezasına çarptırılacaklardı. Bu türden davalara sulh mahkemeleri bakacaktı. “Zührevî Hastalıklar”, *Akşam*, 20 Mart 1932; “Zührevî Hastalıklar”, *Milliyet*, 21 Mart 1932.

¹⁵⁶³ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, 93.

¹⁵⁶⁴ “Zührevî Hastalıkların Parasız Tedavisi”, *Cumhuriyet*, 15 Teşrinisani/Kasım 1930.

açılacaktı. Frengi mücadele heyetleri, sorumlu oldukları bölgelerde halkı muayene edecek ve muayene sonucunda frengi hastaları tedavi için ilgili kurumlara sevk edeceklerdi. Askeri teşkilat içerisinde zührevi hastalıklarla mücadele askeri makamlarca yapılacaktı. Askerlik görevi sırasında zührevi hastalıklardan birine yakalananlar tedavi edilmediği sürece terhis edilmeyeceklerdi. Askerliği sırasında frengiye yakalananların künye defterleriyle gördükleri tedavi şekli Müdafaa-ı Milliye Vekâleti tarafından Sıhhat Vekâletine gönderilecekti. Evlenecek çiftlerden nikâhtan önce sıhhi muayene raporu istenecekti. Frengi, belsoğukluğu ve yumuşak şankr gibi zührevi hastalıklara yakalananların evlenmelerine izin verilmeyecekti. Sütannelik yapacak kadınlar, görevlerini yapabilmeleri için frengi gibi hastalıklardan salim olduklarına dair sıhhi bir rapor ibraz edeceklerdi. Bu tür kadınlar, altı ayda bir raporlarını yenileceklerdi. Ayrıca yiyecek-içecek satıcılarıyla her türlü temizlikle ilgili işleri yapanlar, üç ayda bir kendilerini tedavi ettirmekle yükümlü olacaklardı. Frengi, verem ve diğer bulaşıcı hastalıklardan birine yakalananlar işten atılacaktı. Bu kanunla ayrıca frengiyle mücadele için çıkarılmış olan 14 Haziran 1915 tarihli *Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi* ile 5 Şubat 1921 tarihli *Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkındaki Kanun* yürürlükten kaldırılıyordu.¹⁵⁶⁵

Kanunun uygulanmasında bazı problemlerin olduğu ve bu nedenle frenginin arttığı anlaşılmaktadır. Doktor Hulusi Behçet Bey'e göre, özellikle gizli fuhşun önlenememesi nedeniyle son zamanlarda frengi vakalarında bir artış yaşanmaktaydı. Doktor, fuhşun tamamen ortadan kaldırılmak istenmesinin gizli fuhşu artırdığını bunun da frenginin yayılmasının önünü açtığını belirtmekteydi. Fuhşu yasaklamaktan çok kontrollü bir şekilde yapılmasına izin vermenin frengi mücadelesinde daha sağlıklı olacağı görüşündeydi.¹⁵⁶⁶ Doktor Hulusi Behçet Bey'in bu görüşlerine Doktor Osman Şerafettin Bey de katılmış ve frengiyi önlemek için fuhşu tamamen yasaklamanın kabul edilebilir bir tarafının olmadığını söylemişti.¹⁵⁶⁷ Doktor İhsan Sami Bey de fuhşla mücadelenin gizli veya kayıtlı fuhşu denetlemek olduğunu dile getirerek frengiyle sadece fuhşla mücadele ederek değil Wassermann testini frenginin her devrinde uygulayarak da

¹⁵⁶⁵ "Umumî Hıfzıssıhha Kanunu", *T.C. Resmî Gazete*, 8900-8901, 8910; Emine Ö. Evered, Kyle T. Evered, "Sex and the Capital City: The Political Framing of Syphilis and Prostitution in Early Republican Ankara", *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, Vol. 68, No. 2 (April 2013), 287-289.

¹⁵⁶⁶ "Bir Tehlike: Frengi Artıyor!", *Vakit*, 19 Nisan 1931.

¹⁵⁶⁷ "Frengi Artıyor!", *Vakit*, 24 Nisan 1931.

yapılması gerektiğini belirtmişti. Yine evlenirken veya sütnine¹⁵⁶⁸, hastabakıcı, aşçı alımlarında sıhhat raporu şartının layıkıyla uygulanmadığını ve uygulandığı takdirdeyse frenginin önünün alınacağına inandığını dile getirmişti.¹⁵⁶⁹ Doktor Hulusi Behçet Bey, bir başka yazısında da gizli fuhşun ve buna bağlı olarak frenginin son aylarda arttığını dile getirerek fuhşu yasaklamaktan çok fuhşu sıhhi ve inzibati olarak kontrol şartıyla serbest bırakmanın daha faydalı olduğu görüşünde ısrar ediyordu.¹⁵⁷⁰ Bu konu ilerleyen zamanlarda gündemdeki yerini korumaya devam etmiş ve frengi doktorları, frenginin aşırı yayıldığını ve bir an önce kayıtlı fuhşa hükümetin izin vermesi gerektiğini bildirmişlerdi. Frengi doktorlarının bu konuda detaylı bir rapor hazırlayıp hükümete sunmak için bir toplantı yapacağı da alınan duyumlar arasındaydı.¹⁵⁷¹ Bu doktorlardan biri olan Osman Şerafettin, kayıtlı fuhşa izin verilmesinin önemini basına verdiği demeçleriyle yinelemişti.¹⁵⁷² Doktorlardan başka kamuoyunda da uygulanmakta olan fuhşla mücadele talimatnamesinin iyi bir sonuç vermediği hatta frenginin her gün daha da arttığı dile getirilmekteydi.¹⁵⁷³ Kamuoyuna göre, fuhşu emirle, yasakla sınırlamak bile başlı başına bir afetti. Fuhşu tamamen yasaklamak yerine sıhhi denetimi sağlamak şartıyla devamına izin vermekten başka bir çare yoktu.¹⁵⁷⁴

Doktorların bu türden şikâyetlerinden ötürü bir süre sonra Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 128. maddesi gereğince, serbest kadınları düzenli olarak muayene ve takip etmek ve bu şekilde zührevi hastalıkları en aza indirmek amacıyla yeni bir talimatname hazırlanması için bir komisyon oluşturulması gündeme geldi. Komisyonun kurulması isteği ilk kez Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın 21 Ocak 1932'de Başvekâlete gönderdiği yazıda dile getirildi.¹⁵⁷⁵ Bu talebin ardından Şubat 1932'de komisyon üyeleri belirlendi.¹⁵⁷⁶ Komisyon Başvekâlet Müsteşarı başkanlığında Sıhhat, Dâhiliye ve Adliye müsteşarlarıyla Dâhiliye Umur-ı Hukukiye ve Sıhhiye Hıfzıssıhha müdürlerinden

¹⁵⁶⁸ Naciye Emin Hanım, sütnine ve hizmetçilerin işe alımında frengili olup olmadıklarına mutlaka bakılması konusunda uyarılarda bulunmuştu. Naciye Emin, "Sütninelerin, Ahçıların, Hizmetçilerinizin Kanlarını Mutlak Muayene Ettiriniz", *Sıhhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933, 698-700.

¹⁵⁶⁹ "Frengi Artıyor Mu?", *Vakit*, 3 Mayıs 1931.

¹⁵⁷⁰ Hulusi Behçet, "Gizli Fuhş İlerliyor?", *Vakit*, 8 Mayıs 1931, 9.

¹⁵⁷¹ "Gizli Fuhş İlerliyor Mu/Mücadele Talimatnamesinin Değiştirilmesi Lâzımdır", *Vakit*, 20 Kânunuevvel/Aralık 1931.

¹⁵⁷² "Zührevî Hastalıklarla Mücadele", *Vakit*, 21 Kânunuevvel/Aralık 1931.

¹⁵⁷³ "Şehrimizde Frengi Artıyor", *Vakit*, 24 Kânunusani/Ocak 1931.

¹⁵⁷⁴ "Sözün Kısası/Fuhş ve Yasak Bağdaşabilir Mi?", *Son Posta*, 1 Eylül 1933.

¹⁵⁷⁵ BCA, 30-10-0-0/177-221-5, lef 15.

¹⁵⁷⁶ BCA, 30-10-0-0/177-221-5, lef 13-14.

oluşuyordu.¹⁵⁷⁷ Komisyon hakkında bilgi veren Sıhhiye Müdürü Ali Rıza Bey'e göre, komisyonun yeni bir talimatname hazırlamasından sonra tutulacak istatistikler, fuhşu ve frengi gibi zührevi hastalıkların ne düzeyde olduğunu gösterecekti.¹⁵⁷⁸ Komisyon fuhş ve zührevi hastalıklarla ilgili nizamname metnini hazırlayana kadar Sıhhiye Vekâletinin tebliği gereğince 1915 yılında çıkarılan fuhş nizamnamesi yürürlükte olacaktı.¹⁵⁷⁹ Sıhhiye Vekâletinin bu tebliği, 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında gerçekleştirilen CHF'nin Büyük Kongresinde¹⁵⁸⁰ de kabul görmüştü.¹⁵⁸¹ Çalışmalarına başlayan komisyonun 4 Nisan 1932 tarihli Başvekâlete gönderdiği raporuna göre, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, umumhanelerin kapatılarak fuhşun tamamen yasaklanması görüşünderken Başvekâlet Müsteşarı Kemal Bey ile Sıhhiye Vekâleti, umumhanelerin açılmasına izin verilerek fahişelerin sıhhi denetime tabi tutulması düşüncesindeydi.¹⁵⁸² Bu düşüncelerini ispat için Sıhhiye Vekâleti, umumhanelerin serbest olduğu ve fuhşun kontrol altında yapıldığı ülkelerin yasal düzenlemelerini sunarken Dâhiliye Vekâleti de umumhaneleri ve fuhşu tamamen yasaklayan ülkelerden yasal düzenlemeleri sunmuştu.¹⁵⁸³ Komisyonun Ekim 1932 tarihi itibarıyla çalışmalarına devam ettiği ve zührevi hastalıkların önlenmesi için yeni bir nizamname hazırlamaya yakın olduğu anlaşılmaktaydı.¹⁵⁸⁴ Nizamname hazırlama çalışmaları devam ederken bir yandan da yeni yasal düzenlemenin içeriğine dair bazı haberlerin basına sızdırıldığı anlaşılıyordu. Bu haberlere göre, yeni nizamnameyle polisin yetkileri genişletilerek sokakta gezen herhangi bir şüpheli kadından sıhhat vesikası isteyebilmesi mümkün olacaktı. Ayrıca kadınların fuhşa düşmesinin önüne geçmek için bir fuhşla mücadele cemiyeti kurulacak ve bu cemiyetin memleketin her yerinde bir şubesi bulunacaktı. Fuhşu bırakmak isteyen bir kadın önce bu cemiyete başvuracak ve kendisine fuhşun sakıncaları anlatılarak çeşitli nasihatler verilecekti.¹⁵⁸⁵

¹⁵⁷⁷ "Zührevî Hastalıklar", *Milliyet*, 22 Mart 1932;

¹⁵⁷⁸ "Vilâyette/Fuhş ve Hastalık Artıyor Mu?", *Milliyet*, 4 Nisan 1932.

¹⁵⁷⁹ "Fuhşla Mücadele Talimatnamesi", *Milliyet*, 17 Şubat 1931; "Fuhşla Mücadele", *Vakit*, 4 Nisan 1931.

¹⁵⁸⁰ "Fırka Kongresi Bu Pazar Günü Açılacaktır", *Vakit*, 9 Mayıs 1931; "C. H. Fırkası Büyük Kongresi İsmet Pş.nın Mühim Bir Nutku İle Kapandı", *Milliyet* 19 Mayıs 1931.

¹⁵⁸¹ "Fırka Kongresinde Son Müzakereler", *Yarın*, 19 Mayıs 1931.

¹⁵⁸² BCA, 30-10-0-0/177-221-5, lef 1-10.

¹⁵⁸³ Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, 60.

¹⁵⁸⁴ "Zührevî Hastalıklar", *Milliyet*, 11 Teşrinievvel/Ekim 1932.

¹⁵⁸⁵ "Fuhşu Bütün Bütün Kaldıramaz Mıyız?", *Son Posta*, 5 Mayıs 1933; "Fuhşla Mücadele/Her Tarafta Fuhşla Mücadele Şubeleri Açılacak", *Vakit*, 4 Mayıs 1933.

Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi'nin Haziran 1933 tarihi itibarıyla Şura-yı Devlet'te incelenmekte olduğu anlaşılmaktaydı.¹⁵⁸⁶ 7 Kasım 1933 tarihi itibarıyla basında, nizamnamenin yakın bir tarihte resmileşip duyurulacağı bildiriliyordu.¹⁵⁸⁷ Yaklaşık bir buçuk yıllık bir çalışmanın ardından *Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi* İcra Vekilleri Heyeti'nin 12 Kasım 1933 tarihli toplantısında kabul edilerek¹⁵⁸⁸ 23 Kasım 1933 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanıp yürürlüğe girdi.¹⁵⁸⁹ Toplamda 126 maddeden oluşan bu nizamnamenin yürürlüğe girmesiyle 18 Ekim 1915 tarihli nizamname ve bu nizamnameyle ilgili bütün talimatnameler yürürlükten kaldırılıyordu. Umumhanelerin varlığı korunuyor fakat umumhanelere yasal ve sıhhi bazı şartlar zorunlu hale getiriliyordu. Nizamnameyle fuhuş ve zührevi hastalıklar ile mücadele komisyonları ile bu komisyonlara yardım etmek amacıyla heyetler kuruluyordu. Komisyonlar ile ona yardım edecek heyetin görevleri detaylıca açıklanmıştı. Komisyonlar, fuhuş ve zührevi hastalıkları kontrol etmek ve denetlemekle görevliyken bu komisyonlara yardım edecek heyetler ise zührevi hastalıklara yakalananları tespit etmek, umumi kadın (fahişe) olarak tecili gerektiren kadın olup olmadığını araştırmak ve namuslu kişileri fuhşa ve ahlaksızlığa sürükleyenleri ortaya çıkarmak ile görevliydi.¹⁵⁹⁰ Nizamnamede umumi kadınlar ile ilgili hükümlere de yer verilmişti. Buna göre, umumi kadının tanımı yapılıyor, bunların taşıyacağı şartlar ve tedavi edilme yöntemleri açıklanıyordu.¹⁵⁹¹ Umumi kadınların çalıştıkları umumi evlerin (umumhanelerin) açılma ve çalışma koşullarıyla bu evleri işletenlerin uymakla yükümlü olduğu kurallar da belirlenmişti.¹⁵⁹² Böylece frengiyi önlemek için yapılan bu fuhşu kontrol alma çabaları, fuhşun kontrolünün merkezileşmesi açısından önemli bir anlam ifade etmekteydi.¹⁵⁹³

¹⁵⁸⁶ “Yeni Fuhuş Talimatnamesi/Umumî Evler ve Kadınları Namusa Davet”, *Vakit*, 30 Ağustos 1933.

¹⁵⁸⁷ “Yeni Zührevî Hastalıklar Nizamnamesi”, *Milliyet*, 7 Teşrinisani/Kasım 1933.

¹⁵⁸⁸ BCA, 30-18-1-2/40-80-2.

¹⁵⁸⁹ Nizamname metninin tamamı için bkz. “Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevî Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi”, *T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 2560, 23 Teşrinisani 1933; *Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevî Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi*, D. Müfit Matbaası, Ankara 1933.

¹⁵⁹⁰ “Fuhuş Talimatnamesinde Mühim Maddeler Var!”, *Milliyet*, 18 Eylül 1933.

¹⁵⁹¹ “Umumî Kadınlar Ne Gibi Şartlara Tabi Olacaklar?”, *Milliyet*, 19 Eylül 1933.

¹⁵⁹² “Umumî Evler Birçok Kayıtlara Tabi Tutulacak”, *Milliyet*, 20 Eylül 1933.

¹⁵⁹³ Zehra Betül Atasoy, “Erken Cumhuriyet İstanbul’unda Frengi ve Fuhuşun Mekansal Yansımaları”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Ed: Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, 220.

3.4. FRENGİNİN TOPLUMDA AÇTIĞI BOZUKLUKLAR/RAHNELER VE PROBLEMLER

3.4.1. Frengi Aşıl原因 Kadınlar

3.4.1.1. Bir Zamanların “Beyoğlu Yıldızı”: Rozali

Basındaki bilgilere göre, yeşile çalan ala gözleri, güldüğü zaman da ortaları çukurlaşan yanakları ve muhteşem vücudu ile neredeyse on seneden beri Beyoğlu’nun sefahat âleminde kendisine özel bir yer edinen Madam Rozali, 5 Ağustos 1924 tarihi itibarıyla on gün önce kendisini bekleyen akıbete uğrayarak toplum arasından ayrılmak üzereydi. Rozali olayı, *“İstanbul’da doğup büyüyen ve fakat gördüğü muhit ve terbiye dolayısıyla kendisini idrak edeceği bir sırada Beyoğlu sokaklarına, Şişli umumhanelerine yuvarlanan binlerce gencin düştükleri vaziyetin iç yüzünü”* özetlemekteydi. Güzelliğiyle birçok genç erkeği peşinde koşturan bu kadın, birçok gencin servetini aldığı gibi vücutlarını da çürütmüştü. Rozali, kendisinde frengi olduğunu bile bile, frengili olduğunu söylememiş ve birçok gençle münasebette bulunarak çoğuna bu hastalığı aşılamıştı. Gazete haberinde yer alan Rozali’nin sevgilisinin arkadaşının verdiği bilgilere göre, Rozali, sevgilisinin frengili olduğunu bilerek onunla münasebette bulunmuştu. Bu münasebetten bir ay sonra da kendisinde çiçeğe benzer yaraların çıktığını ve bunun frengi olduğunu anlamıştı. Bundan sonra erkeklere düşman kesilen Rozali, önüne gelen erkekle birlikte olarak intikam duygusuyla kendinde bulunan bu hastalığı diğerlerine de bulaştırmayı amaç edinmişti. Polisin verdiği bilgilere göre, Rozali sonradan cinnet geçirmişti. Olay yerine gelen bu polisin ifadelerine göre Rozali, *“Ben kimseyi görmüyorum. Yemek yemem, öldürecekler. Daha çok zehirleyeceğim.”* diye çevresindekilere bağırıyordu.¹⁵⁹⁴

3.4.1.2. “Hastalık Aşıl原因 Dişi Bir Yılan/Morfinoman”: Necdet

Akşam yazarlarından Esat Mahmut, gazetenin 26 Temmuz 1925 tarihli sayısında çevresindeki erkeklere bilerek frengi aşıl原因 Necdet adında bir kadının hikâyesine yer

¹⁵⁹⁴ “Bir Vakadan Bin Ders/Bir Kadın Erkeklerden İntikam Almak İçin Sekiz Seneden Beri Yüzlerce Gence Frengi Mikrobu Aşılamış!”, *Akşam*, 5 Ağustos 1340/5 Ağustos 1924.

veriyordu. Bizzat Necdet ile görüşen ve kadının elinden son anda kurtulan bir adam, bizzat başından geçen olayı içeren mektubu gazeteci Esat Mahmut'a göndermişti. Esat Mahmut da gazetede bu mektubu aşağıdaki şekilde aktarıyordu:

“Necdet adındaki bir kadın frengi olduğunu bildiği halde birçok erkeklerle münasebette bulunarak onlara frengi aşulamakta idi. Gelen mektubun meali aynen şudur: Beyefendi, evvelki gün Kadıköy’de Moda Caddesi’nde 13 numarolu daireye taşındım. Şimdiye kadar Hisar’da oturuyordum. Bir müddet Kadıköy’de ikamet edeceğim. Sizin de Kadıköy’de oturduğunuzu biliyorum. Eğer kabul ederseniz sizin için çok müfid bir mevzu tabi olabilirim. Yarın akşam geç vakit oradan geçerken lütfen bana uğrayınız. Size şimdiye kadar işitmediğiniz esrarengiz bir hadiseyi bildireceğim. Bu vesile ile de yekdiğerimizle tanışmış oluruz. Anlatacağım hadise çok mühimdir. Herhalde ihtiyar-ı zahmet etmenize değer. Bana gelince tamamıyla itimat edebilirsiniz. Genç bir kızım. Yirmi bir yaşındayım. Güzelim. Macerayı hayatım kadar severim. Esasen yarın akşam evde geç vakte kadar yalnız kalacağım. Binaenaleyh sizi kimsenin rahatsız etmesine de imkân yoktur. ...Baki ihtiramatımın kabulünü rica ederim dedim.

Şüphesiz bu daveti kaçırmadım. Ertesi akşam Moda Caddesi’ndeki mevzubahis apartmana gittim. Yukarı çıktım. 13 numarolu dairenin kapısını vurdum. İki dakika geçti kapı yavaşça açıldı. Üzerine beyaz bir maşlah giymiş, genç ve güzel bir kadın görüldü.

Hafif bir sesle:

-Buyurun efendim içeri..dedi.

Yürüdüm. Beni sokak üzerinde büyük bir odaya aldı. Köşedeki pencerenin yanında bir kanepa vardı. Ben oraya oturdum. Evde sağ taraftaki karyolanın önünde duran şezlonga uzandı. Birkaç dakika konuşmadan ne o söyledi ve ne de ben sordum.

Sonra bana döndü:

-Sizi buraya kadar yorduğum için affınızı rica ederim dedi.

Dönen bir yakut gibi parlayan dudaklarını kıvrıdı. Güldü:

-Fakat zannetmem ki bu küstahlığımdan dolayı bana kırılmış bulunasınız! Dedi.

Cevap vermedim. Sustum. O devam etti:

-Sizi birkaç gün evvelisine kadar gıyaben tanıyordum. Geçen akşam bir arkadaşım gösterdi. Esasen bir mesele hakkında görüşmek istiyordum. Nihayet bir mektup yazmaya karar verdim. Sözüünü kestim:

-...dedim. Şu halde benim de sizi tanımam lazım geliyor. Evvela rica ederim bana kendinizden biraz bahsediniz.

Gözlerini açtı:

-Ben ise bu akşam maatteessüf hiç kendimden bahsetmek istemiyorum dedi.

-O halde anlayacağınız galiba şahsınızla alakadar değildir. Dedim. Güldü ve:

-Hangi hadise dedi.

-Mektupta bahsettiğiniz esrarengiz hadise?

Sanki işitmedi. Karyolanı önüne doğru yürüdü. Üzerinde küçük bir aynası olan beyaz çekmeceyi açtı. Bir sigara çıkardı ve sonra bir deftere kendisini karyolanın üzerine attı. Sırnaşan dişi bir kedi gibi kendi kendine yuvarlandı:

-Bana bir kibrit verir misiniz?

-Maatteessüf hanımefendi, kibritim yok. Çünkü sigara içmem..

Dudaklarını büktü:

-Bir erkek kibrit ve sigarayı muhakkak kendisi için taşımaz değil mi? Dedi.

Hayretle yüzüne baktım.

-İşte bunu bilmiyordum. Şimdi öğreniyorum dedim.

Masanın üzerinde duran kibrit kutusunu aldı sigarasını yaktı.

-Sorduğum suale cevap vermediniz! Dedim. Mektupta mevzubahis ettiğiniz hadiseyi eğer mümkün ise lütfen anlatınız. Dinliyorum:

Lakaydane omuzlarını kaldırdı ve:

-Anlatılacak hiçbir hadise yok! Sizi buraya getirmek için bir sürpriz yaptım. Dedi ve kalktı. Bana doğru ilerleyerek geldi. Önümde durdu.

-Rica ederim, dedi, hava çok sıcak. Şu maşlahı üzerimden lütfen alınız!

Maşlahı sırtından çıkardım. Başını çevirdi:

-Çok teşekkür ederim. Lütfkârsınız! Dedi. Güldüm:

-Bilakis siz çok lütfkârsınız! Dedim ve sonra, ciddiyetle:

-O halde müsaadenizi rica ederek yanınızdan ayrılacağım diye ilave ettim.

Hayretle yüzüme baktı:

-Hayır! Çok sıkılıyorum. Beynim yanıyor. Allah aşkınıza beni bırakmayınız! Demez mi?

Bir dilbere dudaklarını ısırdı. Bütün kanın dudaklarına toplandığını görüyordum. Üzerime doğru yürüdü.

-Ben çok bedbahtım diyerek yakama sarıldı, çekti, sonra:

-Bu gece gitme! Kal! Diye mırıldandı.

Kendisini müthiş bir asabiyetle karyolanın üzerine attı. Başını kollarının arasına aldı, hıçkırma hıçkırma ağlamaya başladı.

Gittikçe esrarengiz bir mevcudiyet irae eden bu kadın hiç şüphesiz başka bir ruh, başka bir kalp taşıyordu. Onu demir bir mengenenin içinde sıkıkan meçhul bir kuvvet vardı. Gözleri bir anda içine kan doldurulmuş kırık birer bir çanak gibi kıpkırmızı kesildi, dudakları morardı.

Bacaklarını karyolanın demirlerinin üzerine attı. Ellerini göğsüne koydu. Sıktı. Adeta zehirlenmiş bir insan gibi dakikalarca karyolanın içinde çırpındı durdu.

Nihayet bağırdım:

-Rica ederim, ne oluyorsunuz söyleyiniz neyiniz var? Dedim.

Bir çılgın gibi haykırdı:

-Birdenbire sıçradı. Karyolanın yanındaki çekmecenin gözünü açtı. Bir şırınga çıkardı.

Bir ampul morfin boşalttı. Sonra bacağındaki çorabı sıyırdı. Şırınganın iğnesini telakkus eden mazalasının içine sapladı. Şırıngayı bastı. Bir anda üzerine bir rehavet çöktü. Gözleri küçüldü. Yanakları sarardı. Derin derin nefes aldı. Şırıngayı attı. Karyolanın üzerine uzandı. Sonra bir müddet öyle kaldı. Sonra bana dönerek:

-Demek size benim bir frengili kadın olduğumu söylemediler ha? Dedi. Güldü.

-Siz kurtuldunuz, fakat diğerleri gibi daha birçok kimseler kurtulamayacak!

Kaşlarını çattı.

-Kemiklerin çürüyünceye kadar mikroplar beynimi kemirinceye kadar intikam alacağım. Önüme geleni zehirleyeceğim. Öldüreceğim! Dedi.

Sonra kurşun yemiş bir köpek gibi kendi kendine uludu. Ağladı. En nihayet aldığı morfinin tesiriyle derin bir sermesti içinde vücudunun her dairesi hareket eden bir yılan gibi üşüyerek, titreyerek, karyolanın üzerinde uyustu kaldı. Ben de odadan çıktım.”¹⁵⁹⁵

Yazar mektuba yer verdikten sonra Necdet adlı bu kadınla ilgili bir araştırma yaptığını belirterek kadın hakkında oldukça çarpıcı bilgileri okurlarıyla paylaşmıştı. Yazarın elde ettiği bilgilere göre, kadın bir süre önce İstanbul’da bir ticarethanede çalışan Necdet adlı genç bir delikanlıdan frengi kapmıştı. Frengiye yakalandığını anlayan genç kadın bu duruma oldukça üzülmüştü. Zamanla bunu bir hırs ve intikam duygusuna dönüştüren kadın, birçok erkekle münasebet kurarak hastalığını pek çok kişiye bulaştırmıştı. Çeşitli isimler kullanan kadın, Beyoğlu’nda, Kadıköy’de, Adalar’da fuhuş

¹⁵⁹⁵ “Hastalık Aşıl原因 Bir Dişi Bir Yılan/Morfinoman, Frengili Bir Kadının Evinde Bir Saat”, *Akşam*, 26 Temmuz 1341/26 Temmuz 1925.

yapmıştı. Emraz-ı Zühreviye Teşkilatı tarafından izi sürülmüş, teşkilat tarafından yakalanmasına rağmen kaçmayı da başarmıştı. En son Bursa'ya gittiği haber verilmişti. Yazara göre,

“Zehrini akıtmak için sokak sokak erkek arayan bu dişi yılan hiç şüphesiz bu yola düşmüş kadınların canlı bir emsali” idi ve *“Bir fahişe ruhunun bir fahişe vicdanının ne demek olduğunu parlak bir surette gösteren bu hadise aynı zamanda gençler için bir ders-i ibret”* niteliğindeydi.¹⁵⁹⁶

3.4.2. Frengiden Cinnetler, İntiharlar ve Ölümle: Bazı Örnek Vakalar

Frengi tedavi edilmediği takdirde ölüme neden olduğu gibi insanlar üzerinde çeşitli psikolojik sorunlara kapı aralıyarak cinnet ve intihar olaylarına da yol açmaktaydı.¹⁵⁹⁷ Dönemin emraz-ı asabiye (*sinir hastalıkları*) doktorlarından Mazhar Osman Bey'e göre, frenginin insan üzerinde yaptığı en büyük tahribatların başında ruhsal ve sinirsel hastalıklar geliyordu. Kişide beliren ruhsal ve sinirsel rahatsızlıklar, frenginin üçüncü devresinde ortaya çıkmaktaydı.¹⁵⁹⁸ Bu sebeple Cumhuriyet'in ilk yıllarında frengiden kaynaklı pek çok ölüm, intihar ve cinnet vakalarına rastlanılmıştı.¹⁵⁹⁹ Bu vakaların birinde Feridiye'de 55 numaralı Arap Meserret'in umumhanesinde oturan Server, 19 Kasım 1927 tarihi gecesinde zehirlenerek ölmüştü. Kendisi Osmanlı padişahlarından II. Abdülhamit'in kuşçubaşısının oğluydu. 35 yaşında olan Server Bey, türlü hastalıklara tutulmuş ve en nihayetinde frengiden dolayı delirmişti. Server Bey'in 12 seneden beri Arap Meserret'in dostu olduğu bilinmekteydi. Server Bey'in Kadıköy'de Paris Mahallesi'nde iki üç evi bulunmaktaydı. Evlerin olduğu muhitten yol geçince Arap Meserret ile birlikte evlerini Feridiye'ye nakletmişlerdi. Frengiden dolayı cinnet geçiren Server Bey'in son zamanlarda tedavisine alaka gösterdiği ancak bir türlü iyileşemediği

¹⁵⁹⁶ “Hastalık Aşılayan Dişi Bir Yılan/Morfinoman, Frengili Bir Kadının Evinde Bir Saat”, *Akşam*, 26 Temmuz 1341/26 Temmuz 1925.

¹⁵⁹⁷ D. G. Zılanaki B., “Firenginin Tevhit Ettiği Sinir Hastalıkları”, *Sıhhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933, 962-964.

¹⁵⁹⁸ Doktor Mazhar Osman, *Sıhhi Hitabeler*, 62-78. Frenginin neden olduğu sinirsel hastalıklara dönem itibarıyla *cümle-i asabiye frengisi* adı verilmekteydi. Mazhar Osman, *Sinir Hastalıkları*, Kader Matbaası, 1926, 4.

¹⁵⁹⁹ Cumhuriyet döneminde intihar vakalarında önemli bir artış olmuştu. Cumhuriyet döneminde intihar vakalarına ve sebeplerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Rüya Kılıç, *İntiharın Tarihi, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet'te İstemli Ölüm Halleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018; Toprak, *Türkiye'de Kadın Öğürlüğü*, 315-340.

görülmekteydi. Hatta umumhanedeki sermaye kadınlarla kavga ettiği de biliniyordu. Bu nedenle dostu Arap Meserret, kendisini hava alsın diye bazen otomobille gezmeye götürüyordu. Birkaç gün önce Meserret, Server Bey’e bir sermaye kadın ayırmış o da buna “-İstemem. Yanımda genç kadınları görenler beni muhabbet delalı zannederler. Ben yalnız giderim!” demiştir. Server Bey’in ölümüyle ilgili sermayelerden Makbule adında birisi de şu açıklamayı yapmıştı:

“-Server malul bir adamdı. Daima yatakta yatar, hastalığından şikâyet ederdi. Dün akşam saat sekiz vardı. Biz birkaç kadın aşağıda oturuyorduk. Server ile Meserret Hanım kendi odalarında idiler. Bir aralık Meserret hızla aşağı indi: “Aman kızlar bir yerimiz yanıyor. Yanık kokuyor!” dedi. Aşağı katı tamamen aradık. Yanan bez filan yoktu.

“Sen yukarı ara!” dedik. Aynı zamanda ben de yukarı çıktım. Server’in yattığı odayı arıyordum. Yatağının başucunda elime bu kutu geçti. Siyah siyah haplar vardı. “Bunlar ne?” diye sordum: Server: “Hiçbir şey değil!” diye cevap verdi. Server’in yüzüne baktım. Ağzı oynuyordu. Bir şey yiyor gibi geldi. Sordum: “Alışmışım, dudaklarımı çiğniyorum!” dedi. Bu esnada ağzındaki cigara düştü. Cigara yarı yarıya kanla mütemmemdi. Hemen eğildi aldı. Şüphelendim. Ağzına baktım. Kanla dolu idi. Hemen kutuya sarıldık. Kendisine gösterdik, ısrar ettik. Nihayet afyon olduğunu söyledi. Evvela beş tane aldığını söyledi. Sonra on beş tane yediğini, on yedi liraya yemiş çarşısından gezmeye çıktığı gün tedarik ettiğini söyledi. Bu kadar afyonun kendisini öldüreceğini anladık. Doktor Arşadizi getirdik. Az zaman zarfında olacağını söyledi. Polise haber verdik. Amerikan hastahanesine nakledildi. Fakat hastahannede yarım saat sonra öldü.”¹⁶⁰⁰

Frengiden cinnet vakalarından biri de Askeri Müze bekçilerinden Süleyman Bekir Efendi idi. Doktor Mazhar Sadık Bey, bu hastasına ait olayı *Resimli Ay*’ın Haziran 1925 tarihli sayısında yer vermektedir. Süleyman Bekir Efendi, son zamanlarda kendini kahraman olarak görmekte, hatta müzedeki heykellere bir komutan gibi davranmaktadır. Bunu gören ve arkadaşlarının delirdiğini düşünen mesai arkadaşları, durumu polise haber

¹⁶⁰⁰ “Umumhanede İntihar”, *Vakit*, 21 Teşrin-i sâni/Kasım 1927; “Frengi ve Cinnet”, *Milliyet*, 21 Teşrin-i sâni/Kasım 1927.

verirler. Gelen polisler, Süleyman Bekir Efendi'yi Toptaşı Bimarhanesi'ne götürürler. Başka bir muayenehanede çalışan Doktor Mazhar Sadık Bey de gelen telefon üzerine bu yeni hastayı muayene etmeye başlar. Niçin delirmiş olabileceğini araştıran doktor, hastasının dört ya da beş seneden beri frengili olduğunu, yaptığı Wassermann testi sonucunda anlar. Aynı zamanda hastanın karısının anlattıkları karşısında da niçin frengi kapıldığı gerçeğini de öğrenir. Karısının ifadelerine göre, Süleyman Bekir Bey, küçüklükten beri çapkın biridir. Gençliğinden kadınlarla beraber olmaktan çekinmeyen, kadın düşkün bir adamdır. Onun bu davranışı üzerine ailesi, düzgün bir hayat kurması için evlendirmeye karar verir. Ancak Süleyman Bekir Efendi, hayat tarzından vazgeçmez hatta gittikçe de asabilesir. Gelişen olaylar silsilesi, onun delirmesine kadar gider. Tedavi süreci başlasa da kendisini kaybeder, geçmişini dahi hatırlamaz. Doktor, herşeyden önce Süleyman Bekir Efendi'nin dünyaya gelen frengili çocuğuna üzülmüştür.¹⁶⁰¹

Cinnet vakalarından başka frengiden kaynaklı ölüm ve intihar vakaları da görülmekteydi. 7 Kasım 1926 tarihi gecesi Galata'da Arapoğlan Sokağı'nda amele kıyafetli bir ceset bulunmuştu. Zabıta tarafından yapılan soruşturma neticesinde cesedin Sarıyarlı 30 yaşındaki işçi Abdurrahman'a ait olduğu belirlenmişti. Ölüm nedeni kesin olarak belirlenemediği için de cesedi morga nakledilmişti. Ancak zabıta tabibi, raporunda Abdurrahman'ın frengiden kaynaklı bir felç dolayısıyla ölmüş olma ihtimalinin yüksek olduğundan bahsetmişti. Buna rağmen müdde-i umumilik, cinayet olabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurarak cesedin incelenmesine karar vermişti. İnceleme sonucunda cesedin hiçbir yerinde bir iz ve cinayeti ortaya koyacak bir zorlamaya rastlanılmamıştı.¹⁶⁰²

13 Kasım 1926'da ise sabah sekize doğru Yemiş İskelesi'nde sandalcılar tarafında bir adamın cesedi bulunarak zabıtaya haber verilmişti. Daha sonra zabıtaca sahile çıkarılan cesedin Galata'da Kemankeş Mustafa Paşa Sokağı'nda 52 numaralı dükkânda bakkallık yapan 30 yaşlarındaki Simon Hristo adlı bir Rum'a ait olduğu belirlenmişti. Ceset üzerinde incelemeler yapılmış ve hiçbir baskı ve suç unsuru oluşturan bir ize rastlanmamıştı. Zabıta soruşturmasına göre, frengili olan Simon Hristo, son zamanlarda hastalığını tedavi ettirememesi dolayısıyla ümitsizliğe düşerek psikolojik bunalıma

¹⁶⁰¹ Mazhar Sadık, "Frengi Kurbanları", *Resimli Ay*, Numero: 5, Haziran 1341/1925, 37-39.

¹⁶⁰² "Frengi Eseri Mi, Cinayet Mi?", *Milliyet*, 9 Teşrin-i sâni/Kasım 1926.

girmiş ve bunun sonucu olarak da kendini denize atmak suretiyle birçok kez intihar girişiminde bulunmuş ancak her defasında kurtarılmıştı. Ancak bir hafta önce evinden ayrıldıktan sonra kendini yeniden denize atmak suretiyle hayatına son vermişti.¹⁶⁰³

Yanlış tedavi sonucunda hayatını kaybeden frengililer de vardı. *Vakit*, bu konu hakkında 15 Mayıs 1926 tarihli nüshasında Kastamonu’da çıkmakta olan *Açıksöz* yazarının gazeteye gönderdiği bir yazıya yer vermişti. Yazı, Safranbolu’da frengili bir hastanın nasıl cehalete kurban gittiğini gözler önüne seriyordu. Yazıda öteden beri frenginin yaygın olduğu yerlerde frengilileri tütsüye koymak suretiyle bunu sanat edinmiş cahillerin eksik olmadığı ifade ediliyordu. Bu gibi göz boyayıcıların marifetlerini oldukça gizli bir şekilde yaptıkları belirtiliyordu. Yazıya göre frengilinin yanlış tedavisi şöyle gerçekleşir: Bir hafta önce frenginin yaklaşık yüzde otuz olduğu Hisar köyünde Karabaş Ali denilen yetmiş yaşında bir ihtiyar bir *mutatabbip* (sahte doktor) aynı köyden Softaoğlu Şaban’ı frengi tütsüsüne koyar. Gerçekten de Şaban’ın hayatıyla frengi bir daha nüksetmemek üzere son bulmuştur. Karabaş Ali, Şaban’ı yorganın altına yatırarak göğsüne ateş, üzerine zincifre, aksülümen ve hatta göz taşından oluşan bir karışımı koyarak yorganın etrafına hiç hava almayacak, sıkı bir şekilde örtterek yanına birkaç kişiyi oturtmuştur. Zehirli tütsünün etkisiyle Şaban, “*Amanın bunalıyorum, ölüyorum!*” diye yorganın altından feryat etmeye başlar. Karabaş Ali, Şaban’ın bu inlemelerine karşı sabretmesini söyler. Sonunda Şaban’ın sesi kesilince, yorganın altını kaldırırlar ve frengi mikroplarıyla birlikte Şaban’ın canı da çıkar. Şaban’ın cansız bedenini gören Karabaş Ali, ne yapacağını şaşırır ve Şaban’ın cansız bedenini ıssız bir yere gömmeye karar verir. Ancak bu olay hükümet tarafından haber alınınca Karabaş Ali yakalanarak Adliye’ye sevk edilir. Yazının sonunda ise frengi hastası Şaban’ın tedavi için devletin frengi tabiplerine başvurmayıp da Karabaş Ali’ye gitmesi üzerine “...hayatını *cüretkâr bir cahilin eliyle söndürmesi ne kadar elimdir.*” denerek aslında basın yoluyla frengililerin sahte doktor diye kendini tanıtan ve frengiyi tedavi ediyorum diyen kimselere gitmemeleri yönünde ibretlik bir mesaj verilmişti.¹⁶⁰⁴

¹⁶⁰³ “Bir Ceset Bulundu”, *Milliyet*, 14 Teşrin-i sâni/Kasım 1926.

¹⁶⁰⁴ “Safranbolu’da Bir Facia/Frengili Bir Köylü Bir Kıpti’nin Cehline Kurban Oldu”, *Vakit*, 15 Mayıs 1926.

3.4.3. Frengi Nedeniyle Görülen Bir Dava

Müstahdemin İdarehanesi¹⁶⁰⁵ sahibi Aziz Bey aleyhine Kadriye Hanım tarafından bir dava açılmıştı. Aziz Bey'i dava eden Kadriye Hanım ise kendisine Aziz Bey tarafından hizmetçi verilen biriydi. Davaya göre, kadın işe alınırken “*ilel ve emrazdan salim*” olduğuna dair kendisine bir rapor gösterildiği¹⁶⁰⁶ halde frengi taşıdığı ve frengisini ev sahibinin çocuğuna aşıladığı iddia edilmişti. Müdde-i umumilik ise ev sahibi tarafından verilen dilekçeyi, soruşturmanın açılması için istintak (sorgu) dairesine havale etmişti. Dava sonucunun yakında belli olacağı basına yansımıştı.¹⁶⁰⁷ Dava devam ettiği sırada işyeri Çarşıkapı'da bulunan Aziz Bey, *Son Saat*'in 18 Eylül 1926 tarihli sayısında yayınlanan mektubunda durumu detaylıca açıklıyor, hizmetçi kadının kendisine iftira attığını, ilgili ailenin Cerrahpaşa Hastanesi'nde muayene olduğunu ve hiçbirinde frengi tespit edilmediğini dile getirerek hastane raporunu delil gösterip adli makamlara başvurduğunu ifade ediyordu.¹⁶⁰⁸

Bir süre sonra Aziz Bey, Kadriye Hanım'ın iddiasının doğru olmadığını düşünerek karşı dava açmıştı. Davacı Aziz Bey vekili ile birlikte mahkemeye gelmiş ancak hizmetçi hanımın nerede oturduğu belirlenemediğinden kendisine celp tebliği yapılamamıştı. Sonradan adresine celpname gönderilmesine ve mahkemenin aralık ayının altısında

¹⁶⁰⁵ Kişilere iş imkânı veren ve özellikle hizmetçi, aşçı, temizlikçi olarak kadınların evlerde belirli bir ücret karşılığında çalışmalarını sağlayan Müstahdemin İdarehaneleri, sonraki yıllarda “*artist acentası*” adı altında çalışmaya başlamıştı. Fuhuş yapması yasaklanan ve frengili birçok kadın artist olarak bu idarehaneye girip kendisini artist olarak göstermekte ve Anadolu içlerine kadar yayılıp birer tehlike arz etmekteydi. “Artist Mi, Fahişe Mi?”, *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1930. Bunun üzerine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Başvekâlete gönderdiği 26 Temmuz 1931 tarihli yazısında, artist adı altında ülkeye giriş yapmakta olan fahişelere vize verilirken oldukça dikkat edilmesi gerektiği konusunda hassas davranılmasını istemişti. BCA, 30-10-0-107-705-21.

¹⁶⁰⁶ Cumhuriyetin ilk yıllarında hizmetçi alımında sıhhi muayene şartı uygulanmıştı. Hatta hizmetçi ya da hizmetçinin çocukları veya yakınlarında frengi belirlenmesi halinde uzman bir doktora başvurulabiliyordu. Çünkü frengili hizmetçi ya da çocuğu, aynı bardaktan su içmek, yemek yemek ve öpmek gibi temaslarla ev ahalisine de bulaşabilmekteydi. Bu gibi durumlarda uzman bir doktora haftada bir defa görünmek ve test yaptırmak suretiyle kişinin kendini kontrol ettirmesi frenginin aile fertlerine geçmemesi açısından son derece önemliydi. “Frengi”, *Muallimler Mecmuası*, Sene: 5, Sayı: 53-54, Eylül-Teşrin-i evvel (Ekim) 1927, 2291-2295. Frengili hizmetçilerin işe alınmaması konusunda, Maarif Vekâletine bağlı mekteplerde de titiz davranıldığı anlaşıyordu. Bu hususta İstanbul Maarif Müdürlüğünün 28 Kasım 1928 tarihli resmi yazısından Kemaliye kazasından frengili olmaları dolayısıyla tedavi için İstanbul'a gelen Abdullah oğlu Hamit Şakir'in bir mektebe hademeliğinin kabul edildiği görülmekteydi. Yazının devamında mektebin ismi bilinmediğinden derhal isminin bildirilmesi ve ilgilinin derhal tedavi altına alınması gerektiği ifade ediliyordu. Ayrıca mekteplere hademe alımında, kişiden sıhhat raporu istenmesi ve frengi gibi bulaşıcı hastalık belirlenen kişilerin katiyen işe alınmaması konusunda uyarılarda bulunuluyordu. BCA, 180-9-0-0/13-73-3, lef 1.

¹⁶⁰⁷ “Frengi Geçiren Bir Kadın”, *Vakit*, 7 Eylül 1926.

¹⁶⁰⁸ “Frengili Kadın Meselesi”, *Son Saat*, 18 Eylül 1926.

pazartesi günü mahkemeye devam edilmesine karar verilmişti.¹⁶⁰⁹ Altıncı İstintak Dairesi, dava soruşturmasını tamamlamış ve Kadriye Hanım'ın çocuğunda frengi belirtileri olmadığını, frengili olduğuna dair rapor veren doktorun bir yanlışlığa kurban olduğunu ortaya çıkarmıştı. Buna karşın Altıncı İstintak Dairesi de Kadriye Hanım'a karşı dava açmış ve davanın Üçüncü Ceza Mahkemesi'nde görülmesine karar verilmişti. 27 Kasım 1926 tarihinde görülmesi gereken dava, Kadriye Hanım'ın yeni ikametgâhına tebligat yapılmadığından ötürü sonraya bırakılmıştı.¹⁶¹⁰

3.4.4. Mekteplerde Frengili Öğretmenler

Frengi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Maarif Vekâletine bağlı mekteplerde öğretmenler arasında da görüldü. Bazı öğretmenlerin frengiye yakalandığı anlaşılarak mektep içerisinde hastalığın bulaşmasını engellemek için çeşitli önlemler alındı. Frengili olup mesleğine devam edip edemeyeceği gündeme gelen öğretmenlerden ilki Silivri İlk Mektep Muallimi Mahmut Nedim Bey'di. Tedrisat Müfettişliği tarafından Mahmut Nedim Bey'in frengili olabileceğine dair bir haber alınır. Bunun üzerine durum Maarif Vekâletine arz edilir. Maarif Vekâleti de, bu konuyu Hıfzıssıhha Müdüriyetine havale eder. Hıfzıssıhha Müdüriyeti de, Mahmut Nedim Bey'in bir frengi doktoruna görünmesini ve hasta olup olmadığına dair hakkında tutulacak raporun kendilerine sunulmasını ister. Bunun üzerine Mahmut Nedim, Gülhane Hastanesi cilt ve frengi hastalıkları doktoru Talat Bey tarafından muayene edilir. Talat Bey, Wassermann testiyle öğretmenin frengili olduğu sonucuna varır. Muayene sonuca dair 31 Ekim 1926 tarihini taşıyan aşağıdaki raporu tutarak Hıfzıssıhha Müdüriyetine iletir:

“Silivri Başmuallimi Mahmut Nedim Bey, leddel-muayene duçar olduğu maraz-ı müzmin-i cildinin şırınga usulüyle tedavisi zımında yedi hafta müddetle ve istirahat etmesi lazım geldiğini mübeyyin rapordur. 31 Teşrin-i evvel 926

Gülhane Hastanesi Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Muallimi

Doktor Talat”¹⁶¹¹

¹⁶⁰⁹ “Frengili Kadın”, *Vakit*, 28 Teşrin-i evvel/Ekim 1926.

¹⁶¹⁰ “Frengi Davası”, *Milliyet*, 28 Teşrin-i sâni/Kasım 1926.

¹⁶¹¹ BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 48.

Doktor Talat'ın yukarıdaki raporuna dayanarak Hıfzıssıhha Müdüriyeti Sıhhiye Müfettişleri Halil, İsmail ve Burhaneddin Beyler, ortaklaşa bir rapor düzenleyerek ilgili öğretmende frengi tespit edildiğini, bundan dolayı üç sene boyunca ve haftada bir defa olmak üzere tedavi görmesinin gerekli olduğunu ve bulaşma tehlikesi geçene kadarki tedavi süresi boyunca izinli sayılması gerektiğini 18 Kasım 1926 tarihinde Maarif Vekâletine bağlı İstanbul Maarif Eminliğine bildirirler.¹⁶¹²

Silivri İlk Mektep Başmuallimi Mahmut Nedim Bey'in derhal tedavisine başlandığı ve doktoru Talat Bey tarafından bu konuda rapor tutulduğu anlaşılmaktaydı. Doktor Talat Bey, 16 Aralık 1926 tarihli raporunda hastasına dair uyguladığı tedavi hakkında bilgiler vermektedir:

“Silivri Mektebi Başmuallimi Mahmut Nedim Bey'in vuku bulan müracaatı üzerine leddel-muayene daül-efrence müptela olduğu anlaşılmış ve kan muayenesi de iki zait müspet netice vermiş olduğu ve Fî 1 Teşrin-i sâni sene 926'da tedaviye ibtidar Fî 16 Kânun-ı evvel sene 926'da birinci seri muhtelit tedavi hitam bulmakla vazifesine mani bir hâl-i sıhhiyesi bulunmadığı ve dört hafta sonra kan muayenesiyle beraber ikinci seri tedaviye ibtidar ve bunun hitamından altı hafta sonra üçüncü seri tedavi yapılması lazım geleceğini mübeyyin rapordur. 16 Kânun-ı evvel sene 926

Gülhane Hastanesi Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Muallimi

Doktor Talat”¹⁶¹³

Frengili olduğu hususunda hakkında işlem yapılan diğer öğretmenler, Bursa'nın Orhaneli kazasının Basak köyü Muallimi Mustafa Efendi ile Orhanıkebir köyü Muallimi İsmail Hakkı Efendi idi. Orhaneli İlk Tedrisat Müfettişliğinin Harmancık Frengi Mücadele Tababetine gönderdiği 7 Aralık 1928 tarihli yazıda, Basak köyü muallimi Mustafa Efendi'nin frengili olduğuna dair haber alındığı belirtilir. Bu nedenle ilgili makamdan Mustafa Efendi'nin gerçekten frengili olup olmadığının tespit edilmesi istenir ve şayet frengiliyse hastalığının derecesinin hangi seviyede olduğunun ve bulaşma tehlikesinin bulunup bulunmadığının raporla bildirilmesi talep edilir.¹⁶¹⁴ Buna karşın

¹⁶¹² BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 39.

¹⁶¹³ BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 38.

¹⁶¹⁴ BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 28.

gönderilen 12 Aralık 1928 tarihli cevabi yazıda, Mustafa Efendi'nin muayene edildiği ve kendisinin frenginin üçüncü devresinde bulunduğu bildirilir. İlk iki devre frengi tedavisinin uygulandığına ancak üçüncü devre frengisi için tedaviye devam etmediğinin anlaşıldığına önemle dikkat çekilir. Şimdilik hastalığının bulaşma tehlikesinin olup olmadığı anlaşılmamakla birlikte üçüncü devre tedavisinin her hafta düzenli olarak yapılmasının da gerekli olduğu iletilir.¹⁶¹⁵

Orhanıkebir köyünde muallimlik yapan İsmail Hakkı Bey ise frengili olduğuna dair hakkında çıkan iddialar karşısında Orhaneli Maarif Müdürlüğüne 18 Aralık 1928'de bir dilekçeyle başvurur. Dilekçesinde sadece kızı Şükriye'nin frengili olduğunu dile getirerek ailesinin diğer fertlerine geçme ihtimalini göz önünde bulundurarak Ahmet Vefik Paşa Hastanesi laboratuvarına başvurduğunu belirtir. Devamındaysa ilgili laboratuvarında Doktor Halil Süleyman tarafından kendisine ve çocuklarına Wassermann testi uygulandığını ve testin menfi (negatif) sonuç verdiğini söyler. Doktorun frengili olmadıklarına dair 1273, 1276 ve 1286 numaralı üç kıta rapor düzenlediğini ve bu raporları ekte sunduğunu ifade eder. Kızını, tedavi için kışın dağları aşarak doktora kontrole götürmenin de zorluklarından bahseder.¹⁶¹⁶ Dilekçesinin ekine de kendisine (İbrahim oğlu İsmail, rapor no: 1273, Wassermann testi menfi), çocuklarına (İsmail kızı Münevver, rapor no: 1286, Wassermann testi menfi; İsmail oğlu Mehmet, rapor no: 1276, Wassermann testi menfi) ait frengili olmadıklarına dair Doktor Halil Süleyman Bey tarafından verilen raporları ilişitir.¹⁶¹⁷

İlk Tedrisat Müfettişliği, Orhaneli Frengi Mücadele Teşkilatına gönderdiği 19 Aralık 1928 tarihli yazısında Orhanıkebir muallimi İsmail Hakkı Bey'in frengili olduğunun haber alındığı ve bu nedenle hastalığının bulaşıcı bir mahiyete sahip olup olmadığının tespit edilmesinin gerekliliğini bildiriyordu.¹⁶¹⁸ 26 Aralık 1928 tarihinde Orhaneli İlk Tedrisat Müfettişliği, bu defa yukarıda adları belirtilen iki öğretmenin frengili olduklarının belirlendiğine ilişkin soruşturma raporunu ilgili vilayetin Maarif Müdürlüğüne sunar.¹⁶¹⁹ Bursa Maarif Müdürlüğü de İstanbul Maarif Eminliğine gönderdiği 6 Ocak 1929 tarihli yazıda Orhaneli kazasının Orhanıkebir köyü muallimi

¹⁶¹⁵ BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 28.

¹⁶¹⁶ BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 26.

¹⁶¹⁷ BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 27.

¹⁶¹⁸ BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 24.

¹⁶¹⁹ BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 22.

İsmail Hakkı ve Basak muallimi Mustafa efendilerin frengili olduklarının haber verilmesi üzerine bulundukları bölgenin İlk Tedrisat Müfettişliğinin bir soruşturma gerçekleştirdiğini bildiriyor ve iki kişi hakkında gerçekleştirilen muameleye dair belgeleri sunuyordu.¹⁶²⁰ 27 Mart 1929 tarihli belgedeysen Bursa Frengi Mücadele Tababetinin sunduğu raporda, Mustafa Efendi'nin frengili olduğunun anlaşıldığı ancak hastalığın bulaşma devresinde olmadığı belirtilmişti.¹⁶²¹ Bursa Frengi ile Mücadele Tababeti, Mustafa Efendi'nin frengili olup olmadığına dair ikinci raporunu 18 Mayıs 1929'da İstanbul Maarif Eminliğine sunmuştur.¹⁶²² İstanbul Maarif Eminliğinden Maarif Vekâletine gönderilen 28 Mayıs 1929 tarihli resmi yazıda, Bursa'nın Basak köyü muallimi Mustafa Efendi'nin, İlk Tedrisat Müfettişliğinin yaptığı soruşturma neticesinde frenginin üçüncü devresinde olduğunun anlaşıldığı ve görevine devam edip edemeyeceğinde bir mahzur olup olmadığı ifade ediliyordu.¹⁶²³ 12 Haziran 1929'da İstanbul Maarif Eminliğinden Bursa Maarif Müdürlüğüne gönderilen resmi yazıda, Orhaneli'ne bağlı Basak köyü muallimlerinden Mustafa Efendi'nin frengili olması nedeniyle hastalığını mektep talebelerine bulaştırabilme ihtimalinin yüksek olmasından dolayı tatil aylarında düzenli olarak tedavi olması ve mesleğine engel oluşturabilecek bir durumun olup olmadığına dair doktoru tarafından bir rapor düzenlenmesi gerektiği bildiriliyordu.¹⁶²⁴

Tüm bu bilgi ve belgeler ışığında Cumhuriyet döneminde frenginin toplumun her kademesinde birer tehlike arz ettiği ve bu tehlikeyi önlemek için yeri geldiğinde eğitim ve sağlık kurumlarının ortaklaşa hareket ederek ilgili hastaların muayene ve tedavi süreçlerini bir program dâhilinde yürütebildikleri ortaya çıkmaktadır.

¹⁶²⁰ BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 21.

¹⁶²¹ BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 15.

¹⁶²² BCA, 180-9-0-0/13-73-2-lef 11.

¹⁶²³ BCA, 180-9-0-0/13-73-2.

¹⁶²⁴ BCA, 180-9-0-0/13-73-2.

3.5. FRENGİYLE MÜCADELE AMACIYLA KURULAN SİVİL VE MESLEKİ TOPLUM KURULUŞLARI

3.5.1. Şefkat Kulübü

Cumhuriyet'in ilanından sonra frengiyle mücadele etmek amaçlı kurulmuş ilk sivil toplum örgütü Şefkat Kulübü idi. Basına yansıyan bilgilerden kulübün Mütareke döneminde kurulan Şefkat Kulübü'nün devamı olduğu anlaşılmaktadır. *Cumhuriyet*'in 13 Ekim 1925 tarihli nüshasında frengiyle mücadele etmek amacıyla 12 Ekim 1925 yılında resmi olarak Beyoğlu'nda Misk Sokağı'ndaki dairesinde açıldığı ve bu açılışa Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, Doktor Nazım Şakir¹⁶²⁵, Şehremaneti Sıhhiye Müdürü Doktor Cevdet beylerle daha birçok kişinin katıldığı ifade edilmekteydi.¹⁶²⁶ Kulübün açılış töreninde Frengi Mücadele Heyeti adına Doktor Nazım Şakir Bey, frengi mücadelesine dair önemli bir nutuk vermişti. Nutkunda asırlardan beri frengiye karşı verilen mücadelenin devam ettiği ve bütün milletlerin frengi savaşına bir kutsallık attettiğini dile getirmiş, Avrupa ve Amerika'nın hala bu yolda yürüdüğünü ifade etmişti. Türk hükümetinin de geniş bir program ile frengi savaşını kabul ettiği bir dönemde milletin ilgisiz ve kayıtsız bir tavır takınmasına imkân bulunmadığını da önemle belirtmişti. Doktor Nazım Şakir Bey'e göre, frengi mücadelesi sağlam milleti düşman istilasından korumak, esir yani hastalıklı milleti de esaretten kurtarmak için yapılacaktı. Bu bağlamda frengiyle daha etkili bir mücadele için zinde ve sağlam vatandaşlara frenginin nerelerden ve hangi şekilde bulaştığı öğretilcekti. Ayrıca konferanslar, basın-yayın ve sinema filmleri vb. gibi etkinliklerle halka frenginin yıkıcılığı anlatılmaya çalışılacaktı. Hastalar, hastane ve dispanserlerde ücretsiz olarak tedavi edilecekti. Doktor, konuşmasına son verirken açılış törenine katılan herkese teşekkürlerini ileterek frengi mücadelesine her türlü maddi desteği sağlayacak olan Şefkat Kulübü'ne ayrıca şükranlarını iletmişti.¹⁶²⁷

¹⁶²⁵ Gülhane Seririyatı Emraz-ı Asabiye ve Akliye Muallimi Doktor Nazım Şakir Bey, Viyana'ya gidecekti. Viyana'da on beş gün müddetle sıhhi araştırmalarda bulunduktan sonra İstanbul'a dönecekti. "Doktor Nazım Şakir Bey", *Cumhuriyet*, 27 Teşrin-i sâni 1341/27 Kasım 1925.

¹⁶²⁶ "Şefkat Kulübü Küşad Edildi", *Cumhuriyet*, 13 Teşrin-i evvel 1341/13 Ekim 1925; Malkoç, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kucaklaşmayı Unutturan Hastalık Frengiyle Mücadele", 312.

¹⁶²⁷ "Muktebesat-Frengi Mücadelesi", *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrin-i evvel 1341/15 Ekim 1925.

Bir müddet sonra Şefkat Kulübü'ne ait frengililerin ücretsiz olarak tedavi edildiği muayene ve tedavihanesinin Taksim'de Sıraselviler'de 24 numaralı haneye nakledildiği görülmektedir. Şefkat Kulübü'nün ücretsiz muayene gün ve saatleri şöyle idi: pazar günü 10-12 arasında Muallim Talat Bey, salı günü 10-12 arasında da Doktor Hulusi Behçet Bey.¹⁶²⁸ Bu günler daha sonra değişmişti. Pazartesi ve perşembe günleri hastalar tedavi olacaktı. Pazar ve salı günleri ise poliklinikte hastalar muayene edilecekti. Şefkat Kulübü Meccani Frengi Muayene ve Tedavihanesi, sabah ondan on ikiye kadar çalışacaktı.¹⁶²⁹

Şefkat Kulübü, *Vakit*'in 9 Kasım 1925 tarihli nüshasında bir habere de yansımıştı. Habere göre, 8 Kasım 1925'te Taksim'de Sıraselviler'de Şefkat Kulübü üyeleri ile Tıp mensuplarıyla bir çay ziyafeti verildiği anlaşılmaktadır. Ziyafette Şehremini Emin Bey ile Şükrü Naili Paşa ve müessesat-ı maliye erkânından bazıları ve Müessesat-ı Cezaiye Müdürü Kenan Bey ve Şefkat Kulübü Başkanı Adana Mebusu Kemal Bey, kulüp ve idari heyeti ve Emraz-ı Zühreviye Mücadele Cemiyeti üyeleri hazır bulunmuşlardı. Ziyafet saat altı buçukta başlamıştı. Bu sırada Nazım Şakir Bey, frenginin ne büyük bir afet olduğunu ayrıntılı olarak anlatmış ve bu hastalıkla mücadele etmek üzere kurdukları cemiyetin mazhar-ı himayesi olduğu kulübün üyelerine teşekkür ederek bu bağlamda basının kendilerine yardımda bulunmasını istemiştir. Kulüp Başkanı Kemal Bey, cemiyete Sıhhiye Vekâletinin yardım ve teşvik faslından bir miktar da ödenek almaya çalışacaklarını belirterek cemiyetin şimdiye kadar ücretsiz tedavisine başladıkları hastaların iyi bir şekilde tedavilerine devam ettiklerinden dolayı Nazım Şakir, Burhaneddin ve Hulusi beyler ve kendilerine yardımda bulunan arkadaşlarına teşekkür etmiştir. Saat yedide de ziyafet sona ermiştir.¹⁶³⁰

Bir süre sonra Şefkat Kulübü'nde kumar oynandığı iddia edilmiş ve belediye zabıtalарının şüphesi üzerine kulübe 28 Nisan 1927 gecesi bir ziyaret gerçekleştirilerek gerçekten de kumar masaları ve masaların kenarında kadınlarında aralarında bulunduğu oyuncular belirlenmişti. Kulübün sahibi Şükrü Bey ile birlikte kumar oynayanlar Taksim merkez karakoluna sevk edilmişlerdi.¹⁶³¹ Bir süre sonra Beyoğlu Sulh Ceza

¹⁶²⁸ "Meccani Frengi Muayenesi", *Cumhuriyet*, 2 Teşrin-i sâni 1341/2 Kasım 1925; "Meccani Emraz-ı Zühreviye Muayene ve Tedavisi", *Cumhuriyet*, 28 Teşrin-i sâni 1341/28 Kasım 1925

¹⁶²⁹ "Şefkat Kulübünde Meccani Tedavi", *Vakit*, 20 Kânun-ı sâni/Ocak 1926; "Meccani Muayene Günleri", *Son Saat*, 20 Kânun-ı sâni/Ocak 1926.

¹⁶³⁰ "Şefkat Kulübü Dün Bir Çay Ziyafeti Verdi", *Vakit*, 9 Teşrin-i sâni 1341/9 Kasım 1925.

¹⁶³¹ "Şefkat Kulübü Hakikatte Alelade Bir Kumarhane mi idi?", *Vakit*, 30 Nisan 1927; "Sözde Şefkat Kulübü", *Milliyet*, 30 Nisan 1927.

Mahkemesi’nde görülen davalar neticesinde Şefkat Kulübü’nün temelde bir hayra hizmet eden ve zührevi hastalıklarına yakalananları ücretsiz tedavi etmek amacıyla kurulduğu anlaşıldığından kulüp binası içerisinde kulüp mensuplarının kumar oynamalarını kişisel çıkarlar bulunmadığından kanuna uygun bulmuştu. Bunun üzerine kapatılan Şefkat Kulübü’nün yeniden açılmasına karar verilmişti.¹⁶³²

Cumhuriyet’in 30 Nisan 1927 tarihli haberinde “*Mütareke senelerinden beri kumarhane ittihaz edilen Şefkat Kulübü elden ele birçok kumarbazlar tarafından müştereken kiralanmış*” denmekteydi. Bu da bu kulübün Mütarekeden sonra Cumhuriyet döneminde yeniden faaliyete geçtiğini ancak kumarhane olarak kullanılmaktan vazgeçilmediğini ortaya koymaktadır.¹⁶³³

3.5.2. İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti

3.5.2.1. Kuruluşu ve Nizamnamesi

14 Temmuz 1929 tarihinde *İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti* Reisi Faik Muhittin imzasıyla İzmir Asar-ı Atika Müfettişi Aziz Bey’e gönderilen mektupta, İzmir ve çevresinde zührevi hastalıkların önüne geçmek için bir cemiyetin kurulduğundan söz edilerek Aziz Bey’in cemiyetin idari heyet üyeliğini kabul etmesi isteniyordu. Mektubun devamında da yeni kurulan cemiyetin ilk toplantısının 21 Temmuz Pazar günü saat 11’de Memleket Hastanesi Konferans Salonu’nda yapılacağı ifade edilerek kendisi ilgili toplantıya davet ediliyordu.¹⁶³⁴

Bu şekilde kurulduğu anlaşılan cemiyet, kaleme aldığı esas ve dâhili nizamnamesinde amacını ve işleyişini ayrıntılı bir şekilde belirlemişti. 13 maddeden oluşan esas nizamnamede, merkezi İzmir’de olan ve şimdilik İzmir ve hinterlandında şubeler kurmak üzere Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti adıyla memleketin genel sıhhatine ve sosyolojisine hizmet eden bir hayır ve şefkat cemiyetinin kurulduğu bildiriliyordu. Cemiyet, memleket dâhilinde zührevi hastalıkların ortaya çıkmasına, bulaşmasına ve hastalık sebebiyle nüfusunun azalmasına neden olan etkenleri araştırarak

¹⁶³² “Şefkat Kulübü Açılıyor”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1927.

¹⁶³³ “Kulüp Değil, Kumarhane!”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1927.

¹⁶³⁴ Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Dijital Arşivi Aziz Ogan Koleksiyonu, No: OGNIZM0402301.

ve bunun için köylere kadar inmeye çalışarak teşkilat sahasını genişletecekti. Tüm bunları gerçekleştirmek üzere cemiyet bünyesinde bir fen ve ilim heyeti oluşturularak gerekli incelemelerde bulunulacak ve mücadele konusunda alınacak önlemler büyük bir titizlikle belirlenecekti. Cemiyetin hedeflerini kabul herkes üye olarak kabul edilecekti. Cemiyetin “kuran” ve “çalışan” olmak üzere iki çeşit üyesi olacaktı. Ayrıca “merkez idare heyeti” ile “ilim ve fen heyeti” olmak üzere iki de heyeti bulunacaktı. Merkezi idare heyeti, genel heyet tarafından gizli oy ile seçilecek ve altı kişiden oluşacaktı. Merkezi idare heyeti de ilim ve fen heyetini belirleyecekti. Cemiyetin alametifarikası (*simgesi*), üç köşe bir beyaz zemin üzerinde üç köşe sarı zemin ve içerisinde siyah sütuna sarılmış siyah bir yılan idi. “Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti”nin kısaltması ise “Z.H.M.C.” şeklinde yazılacaktı. Cemiyetin gelirleri; üye aidatlarıyla yapılacak müsamerelerden, hükümet, belediye ve hayırsever kişilerin yapacakları bağışlardan elde edilecekti. Toplanacak gelirler, merkez idare heyeti kararıyla harcanacaktı. Cemiyetin kasasında 100 liradan fazla para bulunmayacak ve toplanan gelirler, cemiyet adına reis ve veznedar imzasıyla herhangi bir bankaya yatırılacaktı. Reis ve veznedar, merkez idare heyetinin ilk toplantısında acil ve çeşitli masraflar için 100 liraya kadar para harcayabileceklerdi. Cemiyet’in kurucuları arasında İzmir Valisi Kazım Paşa, Maarif Emini Fuat Bey, Belediye Reisi Doktor Hulusi Bey, Fırka Mutemedi Salih Bey, Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürü Doktor Lütfü Bey, Polis Müdürü Ömer Bey, Memleket Hastanesi Sertabibi HasanYusuf Bey, Eşref Paşa Hastanesi Sertabibi Cevdet Fuat Bey, Sâri Hastalıklar Hastanesi Sertabibi Lütfü Sabri Bey, Asabi Hastalıklar Uzmanı Doktor Faik Muhittin Bey, Cilt ve Frengi Hastalıkları Uzmanı Doktor Lütfü Rahmi Bey, Doktor Osman Yunus Bey, Çocuk Hastalıkları Uzmanı Doktor Behçet Salih Bey, Merkez Askeri Hastanesi Cilt ve Frengi Hastalıkları Uzmanı Doktor Hüseyin Safi Bey, Avukat Ahmet Şükrü Bey ve Polis Ahlak Zabıtası Reisi İsmail Hakkı Bey bulunuyordu.¹⁶³⁵ Cemiyet, toplanma ve karar alma gibi idari işlerin işleyişine dair 20 maddelik bir dâhili nizamname de hazırlamıştı.¹⁶³⁶

¹⁶³⁵ *Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti Esas ve Dahili Nizamnamesi*, Hafız Ali Matbaası, İzmir 1929, 3-4.

¹⁶³⁶ Bkz. *Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti Esas ve Dahili Nizamnamesi*, 5-7.

3.5.2.2. Cemiyetin Faaliyetleri

Kurulduktan itibaren toplantılarına başladığı anlaşılan cemiyet¹⁶³⁷, zührevi hastalıklarla özellikle de frengiyle mücadele için 8 sayfalık bir broşür hazırlamıştı. Broşürde frengi gibi zührevi hastalıklarla mücadelenin dört aşaması olduğu vurgulanmıştı. Buna göre ilk aşamada zührevi hastalıklar hakkında ilmi araştırmalarda bulunmak gerekti. Tedavi aşamasından sonra zührevi hastalıkların halka anlatılması için sıhhi propaganda ayrı bir öneme sahipti. Son aşamadaysa hastalığın altında yatan temel nedenin fuhuş olması dolayısıyla bu hususta mücadelede gerekli adımlar atılmalıydı.¹⁶³⁸

Cemiyetin kuruluşu basında da yankı uyandırmıştı. *Milliyet* 29 Temmuz 1929 tarihli sayısında İzmir’de Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti’nin kurulduğunu duyuruyordu. Cemiyetin amacı, zührevi hastalıkların özellikle de frenginin önüne geçmek için araştırmalarda bulunmak ve halkı aydınlatarak konferanslar vermek suretiyle çalışmaktı.¹⁶³⁹ Orhan Rahmi de *Ahenk*’in aynı tarihli sayısında kaleme aldığı yazısında kendisinin de üye olarak bulunduğu *İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti*’nin hedeflerini şöyle sıralıyordu: Fuhşa düşen kadınların sayısını azaltarak bu kadınların hastalıklarının önüne geçmesini sağlamak. Fuhşa düşmek üzere olan kadınları kurtararak niçin fuhşa sürüklendiklerini araştırmak. Zorunlu olarak fuhşa sürüklenenlere el uzatarak onlara iş bulmak ve onlar için iş imkânı sunmak. Psikolojik nedenlerden (delilik gibi) ötürü fuhşa sürüklenenlere psikolojik destek vermek ve onlara yaklaşıp kendilerini tehdit eden durumu açıklamak. Ülkenin bütün kurumlarıyla iş birliği yaparak konferanslar düzenlemek, fuhşun zararları ve zührevi hastalıklardan korunma çareleri hakkında propaganda yapmak. Eserler yayımlamak ve filmler göstermek suretiyle hastalığın zararlarını ve örneklerini şekil ve modellerle göstererek toplumun frengiden nefret etmesini sağlamak. Ülkede evlilik meselesiyle ilgili olmak. Evliliğin sıhhi şartlarını fenni ve ilmi şekilde belirlemek. Orhan Rahmi’ye göre, cemiyet sadece İzmir’de değil, memleketin her köşesinde bir şube açmalıydı.¹⁶⁴⁰

¹⁶³⁷ Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Dijital Arşivi Aziz Ogan Koleksiyonu, No: OGNIZM100612.

¹⁶³⁸ Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Dijital Arşivi Aziz Ogan Koleksiyonu, No: OGNIZM100611.

¹⁶³⁹ “Zührevi Hastalıklar”, *Milliyet*, 24 Temmuz 1929; “Düşkün Kadınlara İş”, *Milliyet*, 15 Kasım 1929.

¹⁶⁴⁰ Orhan Rahmi, “Zührevî Hastalıklarla Mücadele”, *Ahenk*, 29 Temmuz 1929, 1.

Vakit'in 15 Kasım 1929 tarihli sayısında İzmir Zührevî Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti'nin fuhşa düşen kadın ve kızlara iş bulup çalıştıracakı duyurulmaktaydı. Habere göre, cemiyet, propagandasını genişleterek halkın ibret alması için filmler göstermeyi kararlaştırmıştı.¹⁶⁴¹

Ahenk yazarı Saim de kaleme aldığı bir yazısında *İzmir Zührevî Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti*'nin faydalı olacağını inandığını, bununla birlikte zührevî hastalıklarla mücadele için fuhşun sebeplerini bilmek ve ona göre mücadele etmek gerektiğini ifade ediyordu.¹⁶⁴²

Cemiyetin aktif bir hale gelmesinin ardından İzmir'de fuhuş ve frengiye karşı halkı daha dikkatli olmaya sevk eden bir dizi çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda *Ahenk*'in 1 Aralık 1929 tarihli sayısında ise İzmir'in Ankara Sineması'nda 20 oyuncudan oluşan bir heyet tarafından Almanya'nın meşhur yazarı ve aynı zamanda doktor olan Von Dermon'un eseri "*Frengili*" 3 perde olarak haftaya pazartesi akşamı gösterilecekti.¹⁶⁴³

Cemiyetin kurulmasından sonra İzmir basınında frengi gibi zührevî hastalıklara ilişkin dönemin doktorları tarafından halkı aydınlatıcı yazılar da yayımlanmıştı. *Ahenk*'in 11 Aralık 1929 tarihli sayısında Doktor Demir Ali, aileleri ve gençleri frengi ve belsoğukluğu konusunda uyarmakta ve hastalığa yakalanmama konusunda dikkatli olmaları gerektiğinin altını çizmekteydi.¹⁶⁴⁴

Cemiyetin sonraki yıllardaki faaliyetlerine dair bilgiler oldukça sınırlı olsa da çeşitli şekillerde halka ulaşmaya çalıştığı, zührevî hastalıklara özellikle de frengiye karşı halkı bilinçlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Cemiyet, bu amaç doğrultusunda Avrupa'dan getirttiği frenginin ne türlü bir hastalık olduğuna ve yaptığı tahribata dair iki film, 11 Şubat 1930 tarihinde halka ve dönemin önde gelen şahıslarına Elhamra Sineması'nda gösterilmişti.¹⁶⁴⁵ 1932 yılında yayınladığı "*İzmir Zührevî Hastalıklarla Mücadele Cemiyetinin Gençkızlara ve Annelere Hitabesi*" başlıklı risalesinde zührevî hastalıkların bulaşma sebeplerine ve nasıl korunulması gerektiği hakkında son derece

¹⁶⁴¹ "Zührevî Hastalıklar", *Vakit*, 15 Teşrinisani/Kasım 1929.

¹⁶⁴² Saim, "Düşmüş Kadınlar Ruhan Hastadırlar", *Ahenk*, 24 Teşrini evvel/Ekim 1929, 3.

¹⁶⁴³ *Ahenk*, 1 Kânunuevvel/Aralık 1929.

¹⁶⁴⁴ Demir Ali, "Sıhî Yazılar: Zührevî ve Tenasüli Hastalıklar", *Ahenk*, 11 Kânunuevvel 1929, 3; Demir Ali, "Sıhî Yazılar: Zührevî ve Tenasüli Hastalıklar 2", *Ahenk*, 16 Kânunuevvel 1929, 3.

¹⁶⁴⁵ Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Dijital Arşivi Aziz Ogan Koleksiyonu, No: OGNIZM403209.

önemli bilgilere yer veriyordu.¹⁶⁴⁶ Risalede özellikle kadınlara ve annelere seslenilirken “*Hanımlar, frenginin çingırağı yoktur*” denerek hastalığın oldukça sessiz ve sinsice yayılabildiği konusunda dikkate değer uyarılarda bulunuluyordu.¹⁶⁴⁷

3.5.3. Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti ve Faaliyetleri

3.5.3.1. Kuruluşu ve Nizamnamesi

Frengi ve diğer zührevi hastalıklarla mücadele etmek amacıyla kurulan en önemli kuruluşlardan biri şüphesiz *Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti* idi. Kuruluşuna ilişkin bilgiler sınırlı olmasına rağmen cemiyetin nizamnamesi ve yapısal düzeni hakkındaki bilgiler, aynı zamanda yayın organı olan *Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi*’nin 1937 Eylül-Kasım sayısından öğrenilebilmektedir. Bu sayıda cemiyetin 25 maddeden ve ekinden oluşan nizamnamesi yer almaktadır. Nizamnameye göre; cemiyet, 1919 yılında kurulan ve önceki bölümlerde de söz edilen Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti’nin Cumhuriyet döneminde yeniden teşkilatlanmasından ibaretti. Cumhuriyet’in ilanından sonra söz konusu cemiyetin kurucu doktorları, bu defa aralarında yeniden irtibat sağlayarak 14 Kasım 1930 tarihinde “*Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti*”ni kurmuşlardı. Cemiyetin kurucuları arasında Doktor Hüseyinzade Ali Bey, Ali Rıza, İzzet Kâmil, Karakoç, Celâl Rasim, Celâl Tefvîk, Fahri, Feyzi, Hasan Reşat, Hasan, Hulûsi Behçet, Naci, Nuri Osman, Orfanidis, Ömer Abdurrahman, Rüştü, Talât ve Viktor gibi kişiler bulunmaktaydı. İlmî ve fennî olarak çalışacak cemiyetin amaçları arasında cilt ve frengi alanında uzman olan doktorlar arasında bir dayanışma kurmak, doktorları cilt ve frengi hastalıklarıyla ilgili en yeni bilgilerden haberdar etmek, ilme hizmet maksadıyla hastanelerde ve dışarda karşılaşılabilecek örnek vakaları araştırmak ve bunları heyete sunmak gibi faaliyetler bulunuyordu. Cemiyetin bu amaçlar dışında frengiyle mücadele için konferanslar düzenlemek ve zührevî hastalıklardan korunmak için halkı aydınlatmak gibi toplumsal amaçları da vardı. Yine cemiyetin dikkate değer hedeflerinden biri de yabancı ilmî cemiyetlerle ilişkide bulunmak suretiyle kongrelere delege göndermek ve bu sayede iletişim ağı kurmaktı. Türkiye’de cilt ve frengi hastalıkları alanında doktor diploması alan

¹⁶⁴⁶ Risalenin tamamı için bkz. *İzmir Zührevî Hastalıklarla Mücadele Cemiyetinin Genç kızlara ve Annelere Hitabesi*, Ahenk Matbaası, İzmir 1932, 3-30.

¹⁶⁴⁷ *İzmir Zührevî Hastalıklarla Mücadele Cemiyetinin Genç kızlara*, 26-27.

her doktor, kabul edilmek suretiyle cemiyetin üyesi olabilecekti. Cilt ve frengi hastalıkları alanı dışında bir alana mensup olan doktorlar ise cemiyete yardımcı üye olarak kabul edilecekti.¹⁶⁴⁸

Nizamnameye göre, cemiyetin beş çeşit üyesi vardı. Bunlar; asli, fahri, bağışçı ve hayırperver, yerli muhabir ve yabancı muhabir üyeler idi. Asli üye seçimi, cemiyetin genel veya aylık toplantılarında üye olacak kişinin yazılı beyanı ve iki üyenin önerisiyle gizli oy usulüyle çoğunluğun oyuyla seçilecekti. Yerli ve muhabir üye ile diğer üyeler, iki asli üyenin teklifiyle çoğunluk tarafından kabul edilecekti. Cemiyet, hürmet gördüğü kişileri, doktor olmasalar da şöhret sahibi ve kanuni şartlara sahip ilim adamlarını fahri üye olarak alabilecekti. Cemiyetin idare heyeti, birinci reis, ikinci reis, umumi kâtip, iki celse kâtibi, veznedar ve kütüphaneciden meydana gelecekti. İdare heyeti üyeleri, umumi heyet tarafından gizli oy ve çoğunluk esasına göre seçileceklerdi. Yeniden seçilebilme hakkı bulunan idare heyeti seçimlerinde eşitlik olursa birinci reisin vereceği oy kabul edilecekti. Yapılacak toplantıları cemiyet reisinin olmaması halinde ikinci reis ya da fahri reis idare edecekti. Cemiyetin kendisine mahsus bir mührü olacaktı. Mühür, reis veya reisin izniyle umumi kâtip tarafından kullanılacaktı. Umumi kâtip, her toplantının gündemini düzenlemek ve duyurmakla görevliydi. Cemiyete ait her türlü evrak umumi kâtip tarafından kabul edilecekti. Cemiyetin bütün işlerine ait evrakı, yazarlara ve reise imza ettirmek, cemiyetin mecmuasının idaresi ve uygun bir şekilde neşri, umumi kâtibin diğer asli vazifeleri arasındaydı. Kütüphaneci (diğer adıyla *hafız kütüb*) ise celse zabıtlarını, hatıralarını, haberleşme dosyalarını, resimleri, piyesleri, her türlü alet ve edevatı özel bir deftere kaydetmek ve bunları korumakla görevliydi. Celse kâtipleri, resmi yazıları yazmak ve okumakla, veznedar, cemiyetin hesap işlerine, gelir ve giderlerine bakmakla vazifeliydi.¹⁶⁴⁹

Cemiyetin ne şekilde toplanacağına nizamnamede ayrıca yer verilmişti. Buna göre; umumi heyet, ayda en az bir defa ve her ayın ilk pazar günü saat onda üyelere davetiye gönderilmeksizin toplanacaktı. Toplantı ayın ilk pazar günü resmi günlere denk gelirse ayın ikinci pazar günü aynı saatte gerçekleştirilecekti. Yılın Temmuz, Ağustos ve Eylül

¹⁶⁴⁸ “Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti Nizamnamesi”, *Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi*, Cilt IV, No: 23-24, Eylül-İkinciteşrin 1937, 1513.

¹⁶⁴⁹ “Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti Nizamnamesi”, *Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi*, Cilt IV, No: 23-24, Eylül-İkinciteşrin 1937, 1514-1515.

aylarında olağanüstü bir durum olmadıkça toplantı yapılmayacaktı. Yapılacak toplantılarda önce oturumunu hangi gündemle toplandığı okunacak, hasta sunumları yapılacak, ilgili doktorlar tarafından tebliğler ve piyesler sunulacaktı. Doktorlara sunumları için 10-20 dakika süre verilecekti. Sunum sonrasında sorular sorulacak ve bu süre 3 dakikayı geçmeyecekti. Doktorlar, toplantılarda sunacakları vaka incelemelerini, toplantıdan bir hafta önce umumi kâtime vermek durumundaydılar. Cemiyet üyelerinden herhangi biri, tartışmak için bir bildiri sunacağı zaman diğer üye doktorlara bildiri metnini daktilo ettirip birer adet dağıtmak zorundaydı. İlgili doktor tarafından sunulan bildiriyi tartışmak için vakit kalmadığı ve diğer doktorların hazırlanmasını gerektiren durumlarda cemiyet reisi, ilmi tartışmayı bir sonraki oturuma erteleyebilecekti. Bir hastalık hakkında uluslararası anlamda bir değere sahip orijinal bildiri sahiplerine umumi heyet toplantısında teşekkür edilerek takdirname verilecekti. Cemiyete ait her türlü ilan ve tebligat, cemiyet reisi tarafından yapılacaktı. Umumi heyet toplantılarıysa yukarıda ifade edildiği üzere yapılacağı gibi her Ekim'in ilk pazar günü kongre şeklinde gerçekleştirilecekti. Umumi toplantı olağanüstü olarak yapıldığı takdirde idare heyeti de bu toplantıya davet edilebilecekti. Umumi toplantı, üye sayısının dörtte biriyle yapılacaktı. Yeterli sayı elde edilemezse ikinci defa mevcut sayıyla karar alınabilecekti. Toplantı gündemi idare heyetince hazırlanacak, önce cemiyetin bir yıllık faaliyeti, idari ve mali durumu hakkında raporlar okunacaktı. Bir önceki yılın hesapları ortaya konularak kabul edilecek ardından sonraki yıl için bütçe yapılacaktı. Gizli oy ile idare heyetinin seçimi, nizamname değişiklikleri yine bu toplantı da ele alınacaktı. Asli üyelerin umumi toplantılara katılma mecburiyeti bulunmaktaydı. Asli üye, toplantıya katılamayacaksa cemiyet reisini ya da umumi kâtibi yazılı olarak bilgilendirmek durumundaydı.¹⁶⁵⁰

Nizamnamede cemiyetin gelirlerine de yer ayrılmıştı. Buna göre; cemiyetin gelirleri asli üyelerin yıllık 24 lirayı aşmayan aidatlarından, hükümetin izniyle toplanan bağışlardan ve verilecek müsamerelerden elde edilecek gelirler ile mecmua satış ve abone ücretlerinden oluşacaktı. Bir yıl geçtiği halde taahhüt ettiği aidatı ödemeyen üyeye cemiyetle ilişkisi kesilmiş gözüyle bakılacaktı. Cemiyet, çalışmalarını yayımlamak için de bir de mecmua çıkaracaktı. Mecmua en az iki forma ve Türkçe ve Fransızca olarak üç ayda bir kere neşredilecekti. Mecmuada makale yayımlayacak doktorlardan dört sayfayı

¹⁶⁵⁰ “Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti Nizamnamesi”, *Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi*, Cilt IV, No: 23-24, Eylül-Ekinciteşrin 1937, 1515-1516.

aşanlardan fazla yer tutan kısım için masraf talep edilecekti. Mecmuanın masrafları üye aidatlarından, ilanlardan, reklamlardan, aboneliklerden ve satışlardan karşılanacaktı.¹⁶⁵¹

Cemiyet bünyesinde bir de *Zührevî Hastalıklardan Korunma Komitesi*, *Sıhhî ve Ahlakî Propaganda Teşkilâtı* oluşturuldu. Cemiyet üyeleri bu komitenin de üyesiydi. Komite, Kızılay, Halkevleri ve diğer hayır kurumlarınca getirtilecek zührevi hastalıklara dair filmler ve piyeslerden faydalanacak, zührevi hastalıklardan sıhhati ve ahlaki korumak için mekteplerde bir program dâhilinde konferanslar düzenleyecekti. Bu amacın gerçekleştirilmesi için gerektiği durumlarda yurtdışından alanında uzman doktorlara konferanslar verdirilecekti. Komite üç yıl süreyle görevli olacak, bu süre içerisinde üyelere birinin çeşitli nedenlerden ötürü ayrılması halinde ayrılacak kişi yerine cemiyet üyelerinden biri seçilecekti. Komitenin uluslararası bağlamda frengi ve zührevi hastalıklardan korunmak için yurtdışı oluşumlarla iş birliği yapmak ve uluslararası ahlaki önlemler almak için ilişki kurmak gibi bir görevi de bulunmaktaydı. İhtiyaç duyulması halinde alanında uzman yabancı doktorlar, cemiyetin ilmi ve ahlaki amaçları için yardımcı üye olarak kabul edilebileceklerdi. Cemiyetin reisi ve umumi kâtibi, komitenin de asli reisi ve umumi kâtibi sayılacaktı. Komite yılda en az iki defa toplanacaktı.¹⁶⁵²

3.5.3.2. Bilimsel Toplantıları

Cemiyetin ilk toplantısı, 15 Aralık 1930 tarihinde Cemiyet Reisi Doktor Talat Bey'in başkanlığında Turkuvaş'da bir çay ziyafeti eşliğinde gerçekleştirildi. Toplantıda Sıhhiye Vekili Refik Bey'e fahri reisliği kabul etmesi için bir telgraf gönderildi.¹⁶⁵³

Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti'nin 1931 yılının ilk toplantısı Profesör Talat Bey'in başkanlığında 1 Kasım 1931'de saat onda Sıhhiye Müdüriyeti binasındaki toplantı salonunda yapıldı. Toplantıya yeni yıl programına esas olmak üzere Kâtib-i Umumi ve Haseki Kadın Hastanesi Cilt ve Zührevi Hastalıklar Şefi Cevat Kerim (İncedayı) Bey¹⁶⁵⁴

¹⁶⁵¹ "Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti Nizamnamesi", *Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi*, Cilt IV, No: 23-24, Eylül-İkinciteşrin 1937, 1517.

¹⁶⁵² "Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti Nizamnamesi", *Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi*, Cilt IV, No: 23-24, Eylül-İkinciteşrin 1937, 1518-1519.

¹⁶⁵³ "Cilt Doktorları/Dün Cemiyetlerinin İlk İctimainı Yaptılar", *Vakit*, 16 Kânunuevvel/Aralık 1930.

¹⁶⁵⁴ 1894 yılında Sinop'ta dünyaya geldi. İlköğrenimini Sinop'ta, ortaöğrenimini de Kastamonu İdadisinde tamamladıktan sonra 1918'de Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. Mezun olduktan sonra Tabip Teğmen rütbesiyle Denizli Menzil, İzmir Karantina ve İstanbul Gümüşsuyu hastanelerinde staj yaptı. Milli Mücadele'de Kuva-yı Milliye teşkilatında, tabur tabipliklerinde, İkinci Ordu ve Batı Cephesi Sıhhiye Reis

tarafından uzun bir konuşma ile başlanmıştı. Ardından toplantıya katılan doktorlar, müşahade ettikleri vakaları göstermişlerdi. Cemiyet, her ayın ilk pazar günü toplanma kararı aldıktan sonra toplantıya son vermişti.¹⁶⁵⁵

Cemiyetin sonraki toplantısı 7 Aralık 1931 tarihinde yapıldı. Yine Talat Bey'in başkanlığında gerçekleştirilen toplantıda, doktorlar tarafından 16 vaka tartışılmıştı. Bu vakalar arasında Talat Bey tarafından sunulan bir çocuk frengisi vakasıyla Rüştü ve Naci beler tarafından gösterilen rahim ağzındaki bir frengi vakası üzerinde faydalı fikir alışverişinde bulunulmuştu. Vaka takdim faslından sonra cemiyetin idari seçimleri yapılmış, bu bağlamda Cevat Kerim Bey, bir önceki yılın mesaisini ve faaliyetlerini aktarmıştı. Daha sonra seçimlere geçilmiş, seçimler neticesinde cemiyet reisliğine Talat Bey, kâtib-i umumiliğe Cevat Kerim Bey, ikinci reisliğe de Karakoç Bey seçilmişti.¹⁶⁵⁶

3.5.3.3. Bilimsel Faaliyetleri

Cemiyet bünyesinde oluşturulan *Zührevî Hastalıklardan Korunma Komitesi, Sıhhi ve Ahlakî Propaganda Teşkilâtı*'nın görevlerinden biri de yurtdışından frengi ve cilt hastalıkları uzmanlarıyla diyalog kurmak ve gerektiğinde yabancı uzmanları Türkiye'ye getirterek konferanslar verdirtmekti. Cemiyet, frengi hakkında yabancı uzman doktorların görüşlerini almak ve yeni tedavi yöntemlerini bu şekilde takip edebilmek amacıyla birçok yabancı doktoru İstanbul'a davet ederek konferanslar düzenledi.

Türkiye'ye frengi hakkında konferans vermek için ilk gelen doktorlardan biri Paris Tıp Fakültesi Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye uzmanı Profesör Henri Gougerot¹⁶⁵⁷ idi. Henri

muavinliklerinde bulundu. 1921'de Yüzbaşı oldu ve Başkomutanlık Meydan Savaşı'ndaki hizmetinden ötürü binbaşılığa terfi etti. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından İstanbul'a döndü ve Askeri Tıbbiye Mektebi'nde müzakerecilik görevini üstlendi. Toplam beş yıl süren bu görevi sırasında frengi alanında uzmanlaşmak için frengi kliniğini dört yılda başarıyla tamamladı. 1928 yılında askerlikten istifa ederek Haseki Kadın Hastanesi Deri ve Zührevî Hastalıkları Şefliğine tayin edildi. 1929'da uzmanlığını derinleştirmek için izinli olarak Viyana'ya giderek dermatoloji kliniklerinde iki yıl süreyle çalıştı. Viyana'dan döndükten sonra 1933'te Doçent olarak Tıp Fakültesi geçici kadrosuna atandı. 1941'de Profesör unvanını aldı. Türk Deri ve Zührevî Hastalıklar Cemiyeti'nde aktif olarak görev yaptı. Milli Mücadele'deki başarılarından ötürü İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi. Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, 125-126.

¹⁶⁵⁵ “Emrazı Cildiye ve Zühreviye Cemiyeti”, *Milliyet*, 2 Teşrinisani/Kasım 1931.

¹⁶⁵⁶ “Cilt Hastalıkları Cemiyetinde Faaliyet”, *Vakit*, 8 Kânunuevvel/Aralık 1931; “Emrazı Cildiye Doktorları”, *Cumhuriyet*, 9 Kânunuevvel/Aralık 1931.

¹⁶⁵⁷ Henri Gougerot, frenginin aşamaları, yayılma sebepleri ve tedavi yöntemleri hakkındaki görüşlerini 1927 yılında yayınladığı *le Traitement de la Syphilis en Clientéle* adlı eserinde bilimsel olarak açıklamıştır, bkz. H. Gougerot, *le Traitement de la Syphilis en Clientéle*, Paris 1927. Türk doktorları ve Türkiye, Gougerot'ya çok da yabancı sayılmazdı. Nitekim Fransız doktorun frengiye karşı alınması gereken

Gougerot, Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti'nin daveti üzerine 24 Mart 1931 tarihinde İstanbul'a gelmişti. Gougerot, Sirkeci garında Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti Reisi Talat, cemiyetin Kâtib-i Umumisi Cevat Kerim, Tıp Fakültesi adına Doktor Hasan Reşat beylerle diğer cilt ve frengi hastalıkları doktorları, Turing Kulübü temsilcileri, Fransız sefareti erkânı tarafından karşılanmıştı. Hidivyal Otel'de kalacak olan doktor şerefine cemiyet tarafından Tokatlıyan'da bir ziyafet de verilecekti.¹⁶⁵⁸ Gougerot, şehre geldikten iki gün sonra 26 Mart 1931'de İstanbul'daki Gureba, Cerrahpaşa ve Gülhane hastanelerini ziyaret ederek bazı incelemelerde bulunmuştu. Aynı gün akşamı Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti tarafından da Tokatlıyan'da kendisi şerefine 35 kişinin katıldığı bir ziyafet düzenlenmişti.¹⁶⁵⁹ 28 Mart 1931'de Fransız Profesör, Tıp Fakültesi'nde frengiye dair konferansını vermişti. Doktor, sabah saat onda başlayan konferansında frengiden, frenginin modern tedavi yöntemlerinden ve frengililerin ne zamandan sonra evlenebileceğinden bahsederek frengiden nasıl korunabileceğini anlatmıştı.¹⁶⁶⁰ Profesör Gougerot, bundan sonraki konferansını 8 Nisan 1931'de Darülfünun Konferans Salonu'nda akşam saat beşte verdi. Konferansta frengiden korunma çarelerini uzun uzadıya anlatan doktor, frengi mücadelesinde kendisini doktor addedip hastalığı birkaç günde iyi edeceğini vadeden şarlatanlarla da mücadele edilmesi gerektiğinin altını çizmişti. Frengiyle mücadelede en önemli konunun halkın toplumsal ve sıhhi terbiyesini yükseltmek olduğunu belirterek halkı bu anlamda bilinçlendirmek adına müzelerin tavsiye edilmesi, kitaplar ve risaleler basılıp dağıtılması,

önlemleri içeren görüşleri, Türkiye'de tercüme edilerek yayınlanmaktaydı. *Sıhhiye Mecmuası*'nın 1925 yılına ait ilk sayısında ilgili doktorun "Emraz-ı Zühreviyeye Karşı Mücadele" ve "Fransa'da Emraz-ı Zühreviyeye Karşı Mücadele Nasıl Yapılmak İsteniyor?" adlı makaleleri Türkçe'ye tercüme edilerek yayınlanmıştı. Bu makalelerinde Gougerot, frengiyle ve diğer zührevi hastalıklarla mücadelenin öncelikli olarak insanların şahsi iradelerini dizginlemelerinden geçtiğine ve hastalıklar mücadelede risaleler ve yayınların, kongrelerin, halk sağlığı eğitiminin ve gazete makalelerinin önemine ayrıca dikkat çekmişti. Bkz. Henri Gougerot, "Emraz-ı Zühreviyeye Karşı Mücadele", *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 1, Vilayet Matbaası, Ankara 1341/1925, 3-15; Henri Gougerot, "Fransa'da Emraz-ı Zühreviyeye Karşı Mücadele Nasıl Yapılmak İsteniyor?", *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 1, Vilayet Matbaası, Ankara 1341/1925, 16-21.

¹⁶⁵⁸ "Bir Fransız Profesörü/Profesör Gougerot Burada Firengiye Dair Konferans Verecek", *Milliyet*, 25 Mart 1931; "Fransız Profesörü Frengi Mücadelesini Tetkik Edecek", *Vakit*, 26 Mart 1931; "Pr. Gurje Şehrimizde", *Cumhuriyet*, 25 Mart 1931.

¹⁶⁵⁹ "Pr. Gurje/Bazı Hastaneleri Ziyaret Edecek", *Cumhuriyet*, 26 Mart 1931. "Profesör Gougerot Hastaneleri Gezdi", *Milliyet*, 27 Mart 1931; "Şehrimizdeki Fransız Âlimi Pr. Gurjero Fakültede Bu Sabah Bir Ders Verecek", *Cumhuriyet*, 28 Mart 1931.

¹⁶⁶⁰ "İlim Âleminde/Frengi Üzerinde/Dün Fransız Profesörü Fakültede Bir Konferans Verdi", *Vakit*, 29 Mart 1931; "Frengi Kabili Tedavi Mi?", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1931.

konferanslar verilmesi gibi konuların önemine işaret etmişti.¹⁶⁶¹ “Henüz birçok memleketlerde mevcut olmayan bu kanunların Türkiye’de tatbik edilmesi frengi afeti ile mücadele noktasından çok mühimdir” diyen Henri Gougerot, konferansın ertesi günü Paris’e dönmek üzere şehirden ayrılmıştı.¹⁶⁶² Gougerot, Paris’e döndükten sonra *Fransa Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti/Société Française de Dermatologie et Syphiligraphie*’nin 23 Nisan 1931 tarihli toplantısında Türk doktorlarının selamlarını iletirken seyahatine dair güzel izlenimlerini ve Türk doktorlarına olan şükranlarını iletmişti.¹⁶⁶³

Cemiyet tarafından Türkiye’de frengi hakkında konferans vermesi için davet edilen bir diğer yabancı bilim adamı da Würzburg Darülfünun’u Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Müderrisi Profesör M. Zieler idi. *Cumhuriyet*’in 11 Nisan 1932 tarihli sayısında profesörün çarşamba günü sabahı İstanbul’a geleceği duyuruluyordu. Zieler aynı gün saat ikide Gülhane Hastanesi’nde frenginin karaciğere etkisi ve bunun tedavisi hakkında bir konferans gerçekleştirecekti. İstanbul’da bir gün kalacak olan Zieler’in şerefine Doktor Hulusi Behçet Bey tarafından bir çay ziyafetiyle Alman kolonisi adına Alman Hastanesi Sertabibi Doktor Naab bir akşam ziyafeti verecekti.¹⁶⁶⁴ 14 Nisan 1932’de İstanbul’da Gureba Hastanesi’ni ziyaret eden Zieler, önce Hulusi Behçet Bey ile ardından da Osman Şerafettin ile ilmi sohbetler gerçekleştirerek bazı vakalar üzerinde fikir alışverişinde bulunmuştu. Aynı gün öğleden sonra Gülhane Hastanesi’ne geçen doktor, burada freni ve frengi tedavisinin karaciğer üzerindeki etkileri üzerine bir konferans verdi. Frenginin karaciğer hücreleri üzerindeki yıkıcı etkilerini ve bu hususta çeşitli hastaları üzerinde gerçekleştirdiği tedavi yöntemlerini grafiklerle anlatmıştı. Alman Doktor, Hulusi Behçet Bey ile olan konuşmasında ise gizli olarak yapılan fuhşun zührevi hastalıkların artmasında başlıca sebep olduğunu ve fuhşu bir düzen içerisinde kontrol altına alınması

¹⁶⁶¹ “Frengi ile Mücadele Usulleri”, *Vakit*, 9 Nisan 1931; “Pr. Gurjero/Frengi Hakkında Bir Konferans Verdi”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1931. Gougerot tarafından verilen bu konferansın tam metni için bkz. “Fransa’da Zührevi Hastalıklar ve Profilaktik Mücadele”, *Sıhhiye Mecmuası*, Cilt: VII, Sayı: 49-51, Nisan-Haziran 1931, 263-273.

¹⁶⁶² “Memleketimizdeki Ecnebler/Fransız Profesörleri”, *Vakit*, 12 Nisan 1931.

¹⁶⁶³ “Sıhhi ve İctimaî Şuun”, *Sıhhiye Mecmuası*, Cilt: VII, Sayı: 49-51, Nisan-Haziran 1931, 261-262.

¹⁶⁶⁴ “Sıhhat İşleri/Prof. Zieler Geliyor”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1932; “Kısa Haberler/Bir Cilt Profesörü”, *Akşam*, 11 Nisan 1932; “Bir Cilt Profesörü”, *Milliyet*, 11 Nisan 1932.

gerektiğini ifade etmişti. Konferanstan sonra Zieler, Karlsruhe vapuruyla İskenderiye'ye hareket ederek şehirden ayrılmıştı.¹⁶⁶⁵

Zieler'in İstanbul'a gelişinden bir yılı aşkın bir süre sonra cemiyet, bu defa Hamburg Darülfünun'u Emraz-ı Zühreviye ve Cildiye Profesörü Paul Mülzer'i 1933 yılının haziran ayının ilk haftası içerisinde İstanbul'a getirtti. Doktorun geliş amacı, Türkiye'de ve Yunanistan'da zührevi hastalıkların özellikle de frenginin seyrini görmek ve hastalığa karşı ne tür önlemlerin alındığını tespit etmektir. 8 Haziran 1933'te Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde frengiye dair bir konferans veren doktor, 10 Haziran'da da Gülhane Hastanesi'nde bir konferans verecekti. Basına bazı açıklamalarda bulunan Mülzer'in Türkiye'de frengi mücadelesine dair söyledikleriyse son derece çarpıcıydı. Açıklamalarına göre, Türkiye'de son zamanlarda fuhuşla ve frengiyle mücadele kapsamında umumhanelerin kapatılması son derece yanlışti. Umumhaneleri kapatmak gizli fuhuşu tetikleyeceğinden bununla orantılı olarak frengi gibi zührevi hastalıklarda da artış yaşanacaktı. Doktor aynı zamanda Türkiye'de frengi mücadelesinde iyi bir teşkilatın olmadığını da belirtmekteydi.¹⁶⁶⁶ Bu sözlerinden birkaç gün sonra Doktor Hulusi Behçet Bey, Mülzer'in sözlerinin yanlış anlaşılmasından duyduğu üzüntüyü kendisine ifade ettiğini ve Mülzer'in teşkilatı değil sistemi fena bulduğunu söylemişti. Doktor Hulusi Behçet Bey, Mülzer'in Gülhane'de verdiği konferanstan sonra kendisiyle bizzat ilmi bir sohbet gerçekleştirdiğini dile getirerek şunları belirttiğini sözlerine eklemişti:

*“Türkiye’de her hatvede içtimai değişiklikleri takdir etmemek mümkün değildir. Yüksek Gazinin çizdiği yol, akıllara hayret verecek derecede mühimdir. Böyle bir memlekette yaşamak bahtiyarlığına nâilsiniz ve tekrarlıyorum ki bahtiyarsınız.”*¹⁶⁶⁷

¹⁶⁶⁵ “Profesörün Ziyareti”, *Milliyet*, 15 Nisan 1932; “Frengi/Alman Profesörü Anlattı”, *Vakit*, 14 Nisan 1932.

¹⁶⁶⁶ “Gizli Hastalıklar Tehlikesi/Dr. Mülzer ‘Hastalık Çoğalıyor, İyi Mücadele Teşkilatınız Yok’ Diyor”, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1933; “Zührevî Hastalıklar/Ecnebi Profesöre Göre Mücadele Noksan”, *Milliyet*, 10 Haziran 1933; “Hastalık/Bir Alman Âliminin Zührevî Hastalıklar Hakkında Mütalâası”, *Vakit*, 10 Haziran 1933.

¹⁶⁶⁷ “Gizli Hastalıklar/Prof. Mülzer Teşkilâtı Değil Sistemi Fena Bulmuş”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1933.

SONUÇ

XIX. yüzyılın ikinci yarısından II. Meşrutiyet'e geçen süreci devletin, frengiyi tanıma, deneme-yanılma yoluyla mücadele etme dönemi olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu yüzyılda frenginin Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği savaşlar sonucunda aldığı mağlubiyetlerden kaynaklı gerek Kafkaslardan gerekse Balkanlardan İstanbul'a ve Anadolu'ya gerçekleşen göçler ve ordu içerisindeki askerler aracılığıyla yayıldığı anlaşılmaktadır. 1860'lı yıllardan itibaren bir anda birçok vilayetten gönderilen yazılarda frenginin şiddetle arttığı dile getirildiğinde hükümet önce durum tespiti yapmış ve sonrasında alınabilecek önlemleri belirleme yoluna gitmiştir. Bununla birlikte frengi alanında uzman doktor yetersizliği ve maddi imkânların kısıtlı olması frengiyle mücadelede devletin belini bükmüştür. Bu dönemde Batı'dan (özellikle de Prusya ve Fransa'dan) örnek alınarak yapılan uygulamalar, halkın kültür ve geleneklerine göre şekillenmiştir. Hastalık bireyler üzerinde psikolojik ve sosyal etkiler meydana getirmiş ve hatta kişilerin intihar etmesine neden olmuştur. Hastalığın halk tarafından "söylemesi utanç verici" olarak görülmesi ve hastalığın ortaya çıkmasından sonra bir doktor önünde soyunmanın gerek dini gerekse kültürel anlamda ahlak dışı bir davranış olarak kabul görmesi, hastalıkla mücadelenin önündeki en büyük engeller olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde frengi mücadelesini, dönemin belirgin özelliği olan kanuni düzenlemeler ile kişi hak ve özgürlükleri bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Kanuni düzenlemelerin ön plana çıktığı bir dönemde mevcut hükümet frengiyle mücadeleyi, yasal bir zemine oturtmak suretiyle gerçekleştirmiştir. Frengiyle mücadele, izlenen sağlık ve nüfus politikalarıyla doğrudan ilişkili olarak yürütülmüştür. Bu dönem, frengiyle mücadele açısından Batı'daki gelişmelerin takip edildiği, birçok Türk doktorun eğitimini tamamlayıp geri dönerek profesyonel olarak frengiyi tedavi edebildiği bir dönem olmuştur. Frengi tedavisi için Almanya'da geliştirilen aşuya (salvarsana) yönelik doktorlar arasındaki tartışmalar yine bu dönemde yaşanmıştır. Bazı doktorların aşının frengiye iyi geldiğini, bazılarının ise hastalık üzerinde bir etkiye sahip olmadığını savunduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde dikkatleri çeken bir diğer gelişme ise fırka programlarında "frengiyle mücadeleye" özel olarak yer verilmesiydi. Hükümetler frengi mücadelesine *cinsiyetçi* olarak bakmamışlardır. Devlet, tıpkı dönemin diğer Avrupa ülkeleri gibi umumhanelerin kadınlardan oluşması ve cinsel birleşmenin olduğu

yerler olması dolayısıyla halk sağılığı endişesiyle bu mekânları denetleme gereğı duymuştur. Yeri geldiğinde devlet, erkeklerin toplandığı mekânları da denetlemiştir. I. Dünya Savaşı bunun en iyi örneklerinden biridir. Hükümet, I. Dünya Savaşı süresünce asker alımı sırasında erkekler arasında “*frengili efrad*” ayrımı yaparak yayılmasını önlemek istemiştir. Hatta askerlik görevi sırasında frengili olanlardan amele taburları oluşturarak bunları geri hizmetlerde kullanmaktan da geri durmamıştır. Savaş sırasında birliklerinde bulunan frengili askerleri devlet, yasal düzenlemelerle tedavi ettirmiş, hastalığın bulaşıcı evresinde bulunmayanlara terhis izni dahi vermiştir. Tüm bu uygulamalardan devlet ve hükümet nazarında, kadın-erkek ayrımına gidilmediğı, frenginin suçlusu olarak kadınların görülmediğı, cinsel birleşme yerlerinin kadınlardan oluşması dolayısıyla bu anlamda bazı önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır. Dönemsel olarak Osmanlı kadın hareketinin fuhuş yapan kadınlar üzerinden bir söylem geliştirmemiş olması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Hatta Cumhuriyet döneminde bile Kadınlar Birliğı’nin, fuhşa bulaşan kadınların haklarına ilişkin devletten bir isteğı olmadığı gibi aksine kadınların fuhşa düşmemesi için toplumsal çalışmalar yapması da bunun göstergelerinden biridir. Bu bağlamda Türkiye’de fuhuşla ve zührevi hastalıklarla mücadeleyi dönemin hükümetlerinin kadın bedeni üzerinden okuduğunu savunan feminist bakış açısının, o dönem itibarıyla (Türkiye’de) feminist hareket açısından bir karşılık bulmadığı rahatlıkla ifade edilebilir.

I. Dünya Savaşı’nın Osmanlı Devleti açısından mağlubiyetle sonuçlanması, frengiye ve frengiyle mücadeleye farklı bir boyut kazandırmıştır. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi’nden sonra İstanbul’da ve Anadolu’nun dört bir yanında başta İngilizler olmak üzere İtalyan, Fransız ve Yunan işgalleri başlamış, Türkiye’de bir kargaşa ortamı hâkim olmuştur. Gerçekleşen işgaller, Anadolu’dan İstanbul’a ve İstanbul’dan Anadolu’ya bir iç göç meydana getirmiş, Bolşevik ordularından kaçıp Karadeniz aracılığıyla Beyaz Rusların İstanbul’a gelmesiyle birlikte çeşitli sorunlar da gün yüzüne çıkmıştır. Ekonomik zorluklar ve yaşanan göç hareketleri, toplumsal ahlaki çöküntüye uğratmış, bu da İstanbul’da ve Anadolu’da fuhşun ve ahlaksızlığın artmasına dolayısıyla frenginin de bu şekilde daha da yayılmasına neden olmuştur. Frenginin bu dönemde yayılmasında, mütareke hükümleri gereğı terhis edilip memleketlerine geri dönmek zorunda kalan frengili askerlerin de etkili olduğu belirtilmelidir. Bu dönemdeki frengi mücadelesinin iki farklı yönetim merkezli olarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

İstanbul'da frengi mücadelesini işgal yönetimiyle padişah ve hükümeti yaparken Anadolu'daki frengi mücadelesini Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan müdafaa-ı hukuk hareketinin merkezi olan Ankara'da TBMM yürütmüştür. İstanbul'da frengiye karşı birçok önlem alınmıştır. İtilaf Devletleriyle İstanbul Hükümeti'nin frengiye karşı alınacak önlemleri bir komisyon kurup değerlendirmesi, bu anlamda Türkiye'de gerçekleştirilen ilk uygulama olması açısından dikkat çekmektedir. Frengiyle mücadele için bir dizi önlemlerin alındığı bu komisyon, İngiltere'den örnek alınarak uygulanmıştır. Savaşın mağlubu olarak ekonomik anlamda türlü sıkıntılarla boğuşan İstanbul Hükümeti'nin frengiyle mücadele için bir “*frengi vergisi*” alma yoluna gitmesi de son derece dikkat çekiciydi. Bu dönemde de frenginin asıl sebebi, kontrolsüz ve gizli olarak yapılan fuhuş olarak görüldüğünden gizli fuhuş yuvaları kapatılmış, yakalanan ve kendisinde hastalık tespit edilenler, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne ve açılan diğer frengi dispanserlerinde tedavi altına alınmıştır. Mütareke İstanbul'unda frengiyle mücadelede ön plana çıkan bir diğer uygulama da Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nin başka bir binaya nakledilerek modernize edilmesi ve kapasitesinin genişletilmesidir. Ayrıca frengi dispanserlerinin bu dönemde sayılarının artırılması da öne çıkan tıbbi gelişmeler arasındadır. Mütareke döneminde frengi mücadelesi neticesinde ortaya çıkan önemli sayılabilecek bir gelişme de sadece frengi ve fuhuş ile mücadele amacıyla kurulan sivil ve mesleki toplum örgütlenmeleridir. Türkiye'de frengi mücadele amacıyla kurulan ilk sivil toplum örgütü olan *Şefkat Kulübü* ile mesleki olarak frengiyle ilgili olarak faaliyete geçen *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti*, frengi mücadelesini devletin sırtından alarak toplumun tabanına daha rahat ve kolay bir şekilde yaymak için çabalamışlardır. Bu cemiyetler arasında genç kızların fuhşa düşmesini önlemek için 1920'de kurulan *İstanbul Muavenet-i İçtimaiye Cemiyeti* de yürüttüğü faaliyetleriyle dikkate değer faydalar sunmuştur.

Milli Mücadele döneminde Anadolu'da frenginin arttığı ve buna karşın TBMM tarafından yasal ve toplumsal çalışmalar yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Olağanüstü ve savaş döneminde olunmasına karşın frengi gibi bir hastalıkla mücadele edilmesinin ne kadar önemli olduğu başta Mustafa Kemal olmak üzere birçok farklı görüşe sahip bürokrat tarafından anlaşılmıştır. TBMM'de hocalarla doktorların özellikle kadınların bir erkek doktor tarafından tedavi edilmesinin sakıncaları dinen ve geleneksel açıdan türlü çekişmelere sahne olsa da *Frenginin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun* 1921

yılında çıkarılıp yürürlüğe konmuştur. Bu sayede hem TBMM'nin yasal olarak meşruiyeti ortaya konulmuş hem de yeni bir devletin halkın sağlığı ve refahına öncelik verdiği bütün kamuoyuna ispatlanmıştır. Frengi mücadelesi sadece sivil olarak verilmemiş, askeri olarak da frengi kontrol altına alınmak istenmiştir. Zaten Milli Mücadele için son derece kısıtlı olan asker sayısını daha da azaltmamak ve askerin daha da güçlü olmasını sağlamak için frengiye karşı, I. Dünya Savaşı'nda ordudaki frengiye karşı alınan önlemlere benzer uygulamalar yürürlüğe konmuştur. Mütareke'den Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına kadar yapılan tüm bu frengi mücadelesinin, yeni bir devletin doğuş süreci ve işgalci güçleri yurttan atmak için verilen mücadeleler dolayısıyla İstanbul'da ve Anadolu'da meydana gelen kaos ortamı sebebiyle başarıya ulaştığını söylemek pek de mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte frengi mücadelesinde yürürlüğe konan uygulamaların ve özellikle sivil ve mesleki olarak frengiye mahsus örgütlenme bilincinin, sonraki dönemlere bir örnek oluşturduğu söylenebilir.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte frengiyle mücadele dönemin sağlık politikaları çerçevesinde yürütülmüştür. Frengi mücadelesinin hemen başlatılmadığı, sıtma mücadelesine öncelik verildiği ve frengiyle mücadelenin ancak 1925 yılının ilk çeyreğinden sonra başlatıldığı anlaşılmaktadır. Devletin frengiyle mücadeleye Sıhhiye Vekâleti içerisinde ayrı bir bütçe ayırması da, bu hastalıkla mücadeleye verdiği önemin bir göstergesi olarak düşünülmelidir. Devletin bu dönemde frengiye yaklaşımı, fuhuş bağlamında olmuş, bu nedenle gizli fuhşun önlenmesi için gerekli sıhhi ve inzibati önlemleri almak için bir uğraş içerisine girmiştir. Fuhşun kontrollü bir şekilde belirli mekânlarda yapılmasına izin vermek suretiyle frenginin önünün alınabileceği düşüncesinden hareketle umumhanelerin yasal olarak varlığına, 1930 yılının ilk aylarına kadar izin verildiği görülmektedir. Bu tarihten sonra Cumhuriyet'in aynı zamanda bir Ahlak rejimi olduğu konusunda çeşitli yazılar çıkmıştır. Hatta bazı devlet adamları ve yazarlar, fuhşun tamamen yasaklanarak frenginin ortadan kaldırılabilceğini düşünmüştür. Bu nedenle 1930 yılının Mayıs ayından itibaren umumhanelerin çoğu kapatılmış, fuhuş engellenmeye çalışılmıştır. Bir süre sonra özellikle bazı doktorların yasal fuhşun yasaklanmasının gizli fuhşu ve dolayısıyla frengiyi artırdığını öne sürerek bu fikre karşı çıkması üzerine bu düzenlemeden vazgeçilmiştir. 1930'da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve 1933'te Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Kanunu ile fuhşun sıhhi bazı şartlarla ve kontrollü olarak

yapılmasına izin verilmişti. Yasal birtakım önlemlerin dışında devlet, frengiyle mücadelede halkı bilinçlendirme faaliyetlerine de oldukça önem vermiştir. Bu anlamda “*maarif/egitim*” bir araç olarak kullanılmıştır. Halkevleri, Sıhhi Müze, çeşitli film ve sinema gösterileri, bu anlamda frengi mücadele yöntemi olarak uygulanmıştır. Frengiye karşı sivil ve mesleki örgütlenmelerin (*Şefkat Kulübü, İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti ve İstanbul Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti*) Cumhuriyet döneminde de devam ettiği görülmektedir. Hatta bu şekildeki örgütlenmeler İstanbul dışına çıkmış, İzmir’de de bir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetlerin Avrupa devletlerindeki frengi mücadelesini yakından izleyerek, bizzat halka hitap etmeleri ve bu bağlamda halk nazarında frengiye dair daha duyarlı olmalarını sağlamaları, son derece dikkate değer gelişmeler olarak göze çarpmaktadır.

Üç dönem (II. Meşrutiyet, Mütareke/Milli Mücadele ve Cumhuriyet) için genel bir değerlendirme yapılacak olursa; frengi mücadelesinde kanun ve nizamnamelerle gerekli düzenlemeler yapılsa da, temelde “*insan*” kaynaklı faktörlerden dolayı alınan önlemleri uygulama noktasında çeşitli sorunların yaşandığı görülmektedir. Halkın birçoğunun hastalığını Ahlak boyutuyla değerlendirip saklama çabasına girişmesi, hastalık hakkında yeterince bilgiye sahip olmaması ve sahip olduğu geleneksel ve inanca dayalı birtakım düşünceleri, tedavi sürecinin önündeki en büyük engeller olarak durmaktadır. Başa geçen hükümetlerin kanun ve nizamnameleri uygulama konusunda yine insandan, mevcut ekonomik yetersizliklerden ve diğer siyasi nedenlerden ötürü çaresiz kalmalarını da bu anlamda belirtmek mümkündür. Resmi verilerde, mevcut iktidarlar, frengiyle mücadelede elinden geleni ardına koymamış, hatta frengiyle mücadelede başarı sağlamışlardır. Ancak üç dönemde de, frengi yer yer azalsa da, gerek bürokratlar gerekse doktorlar tarafından her daim toplumu ve devleti tehdit edici bir unsur olarak görülmüştür. Mesela Cumhuriyet Dönemi’nde yayınlanan resmi istatistiklerde vaka sayıları nüfusa oranla düşük kalsa da frengi her geçen yıl artarak devam etmiştir. Ele alınan dönemler için yasal uygulamalar açısından frengiyle mücadelede bir devamlılık olduğu söylenebilir. Bu anlamda verilebilecek en somut örnek 18 Ekim 1915 tarihli Emraz-ı Zühreviye’nin Men ve Tahdid-i Sirayeti Hakkındaki Kanun ve buna ilişkin yapılan nizamname uygulamasıdır. 1915 tarihli bu kanun ve nizamname, yeni bir devlet, yeni bir yönetim şekli kurulmasına rağmen 1933 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Yine 14 Haziran 1915 tarihli Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-

1 Sıhhiyesi Nizamnamesi ise 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarılana kadar uygulanmıştır. Üç dönemde frengi mücadelesinde faaliyete konan birtakım uygulamalar, nasihatler, propagandalar da oldukça benzerlik göstermektedir. Mesela, 1899 yılından beri resmi olarak uygulandığı bilinen ve frengili olup olmadığına dair evlilik öncesi sıhhi şahadet vesikası uygulamasının, Cumhuriyet dönemine hatta günümüze kadar uygulanarak sürdürüle gelmesi bu açıdan dikkat çekicidir. Yine çalışmaya konu olan dönemlerde frengiyle ilgili yeni tedavi yöntemleri geliştirmek ve Avrupa'daki ilmi gelişmeleri yakından takip edebilmek adına kurulan mesleki cemiyetlerden birisinin Deri ve Zührevi Hastalıklar Derneği adıyla günümüzde dahi varlığını sürdürmesi, bu bağlamda göze çarpan bir diğer gelişmedir.

Frengi mücadelesinde üç dönem arasında uygulamalar açısından bazı farklılıkların bulunduğu belirlenmiştir. Söz konusu farklılıklar, zamanın teknolojik ve bilimsel gelişmelerinden kaynaklanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde salvarsan ve neosalvarsan adlı ilaçlarla frengi tedavisi, Avrupa'da ve Türkiye'de henüz deneme aşamasındayken sonraki dönemlerde bu ilaçların kullanımı yaygınlaştığı gibi farklı birleşimlerinden elde edilen 190, profilaksa gibi farklı ve doğrudan etki eden ilaçlarla frengi tedavi edilmeye başlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde halkın bilinçlendirilmesi açısından genelde yazınsal nasihat eserleri kullanılırken bu durum Cumhuriyet ile birlikte ağırlıklı olarak görsel propaganda şeklini almıştır. II. Meşrutiyet döneminde frengiyle mücadele için sivil ya da mesleki herhangi bir örgütlenmeye gidilmezken Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerinde bizzat frengiye dair sivil ve mesleki oluşumlar meydana getirilmiştir.

Sonuç itibarıyla frengi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplumun bütün kesimlerine yayılan tehdit edici varlığını sürdürmüş, toplumun hafızasında derin izler bırakarak günümüze değin etkilerini çeşitli örneklerle hissettirmiştir. Bu çalışmada kaleme alınan dönemlerin sonraki dönemlere ve günümüzde gerçekleştirilen frengi mücadelesine gerek tıbbi gerekse bilgi birikimi anlamında bir temel oluşturduğu ve gelecekte de oluşturmaya devam edeceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

A-ARŞİVLER

Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Dijital Arşivi Aziz Ogan Koleksiyonu

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Arşivi Müteferrik Evrak (AKA)

Kızılay Arşivi (KA)

Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (eski adıyla ATASE)

Taha Toros Arşivi

TBMM Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

United Nations Library and Archives (UNLA)

B- RESMÎ YAYINLAR

Ayın Tarihi, No: 42, Cilt: 14, Eylül 1927.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.

Cemiyetler Kanunu, 27 Temmuz 1325/9 Ağustos 1909.

Ceride-i Resmiye (Resmi Gazete)

Darülfünun Tıp Fakültesi ve Şuabatı Nizamnamesi, İkinci Tab, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1336.

Dersaadetin 1324 ve 1325 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiki ve Şehremaneti ve Devair-i Belediye Teşkilât ve Nizamât-ı Sıhhiyesi, Bab-ı Ali Caddesinde Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1326.

Dersaadetin 1326 ve 1327 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiki, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328.

Dersaadetin 1329 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistikidir, Matbaa-ı Arşak Garoyan, Dersaadet 1330.

Dersaadetin 1330 Senesine Mahsus Sıhhi İstatistikidir, Dersaadet 1331.

Düstur, Tertib:2, Cild: 6, Matbaa-ı Amire, Dersaadet 1334.

Düstur, Tertib:2, Cild: 7, Matbaa-ı Amire, Dersaadet 1336.

Düstur, Tertib-i Sâni, Cild: 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1330.

Emraz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnamesi, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1330.

Emraz-ı Sâriyenin İntikal ve İntişarına Mani Talimat-ı Sıhhiye-i Mücmele, Tanin Matbaası, 1326.

Frengi İlletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İlletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname-i Sıhhi, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet 1331.

Frengi Tedavi Talimatnamesi, 1341 Senesinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti Tarafından İstanbulda İçtima Ettirilen Frengi Komisyonunun 23 Haziran 1341 tarihinde Vekâletçe Tasvip Olunan Mukarreratına Nazaran Tertib Edilmiştir, Hilâl Matbaası, İstanbul 1341.

Frengide Tedavi Esasları, Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Tarafından Tertib Edilmiştir, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1331.

Frengiden İnsan Kendini Nasıl Koruyabilir, Gençlere Bazı Nesayih, (Yazan: Hıfzıssıhha-ı Umumiye Şubesi), Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından, Jandarma Matbaası, İstanbul 1335.

Frengili Efrad-ı Cedide ve İkmalîyenin Suret-i Ahz ve Sevki ve Tedavileri Hakkında Talimat, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1333/1917.

Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevî Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi, D. Müfit Matbaası, Ankara 1933.

Heyet-i Teftişîye Vezâifine Dair Talimatname, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329.

Hizmet-i Askeriye Kabiliyet-i Bedeniye Muayenesine Ait Talimat, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Dördüncü Şube, Matbaa-ı Askeriye-Süleymaniye, İstanbul 1330.

Hukuk-ı Aile Kararnamesi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1333.

Humma-yı Şibh-i Tifo ve Tifüs, Arşak Garoyan Matbaası, Bab-ı Ali Caddesi, 1326.

İstanbul'un 1331; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38 Senelerine Mahsus Sıhî İstatistik, Nazir Matbaası, İstanbul 1339.

İstatistik Yıllığı, Cilt 7, 1934/35, Devlet Basımevi, Ankara.

İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (336-337-338 Mudanya Mütarekesine Kadar), İstanbul 1341.

Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Suretidir, Kastamonu Matbaası 1331.

Koleraya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuzîye ve Mânia-ı İstilaiye Hakkında Talimname, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1330.

Koleraya Karşı Talimat-ı Sıhhiye, Tanin Matbaası, 1326.

Lekli Hummaya Karşı İttihaz Olunacak Tahaffuzîye ve Mânia-ı İstilaiye Üzerine Talimatname, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1330.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezâifine Dair Talimatnamedir, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1328.

Muayene ve Tedavi Evleri Talimatnamesi, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1340.

Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası, Cild 1, Hilâl Matbaası, İstanbul 1331.

Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası, Cild 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1332.

Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası, Cild 3, Matbaa-ı Bahriye, Dersaadet 1333-1917.

Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti, Matbaa-ı Arşak Garoyan, İstanbul 1327.

Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname-Frengi Tedavi Defteri, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Tarafından Tertib ve Neşredilmiştir, 1336.

Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1324.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizamnamesidir, 1329 Senesi Umumî Kongresinde Tanzim ve Kabul Olunmuştur, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329-1331.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin 1327 Senesi Siyasî Programı, Tanin Matbaası, İstanbul 1327.

Propaganda ve Yayın İşlerine Ait Çalışmalar 1923-1954, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Basımevi, 1955.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973.

Seyyar Etıbba Kolları Vezaifi Hakkında Talimatname, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329.

Sıhhiye Müfettişlerine ve Etıbba-yı Belediyeye Ait Vezaif, Arşak Garoyan Matbaası, Bab-ı Ali Caddesi, 1326.

Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti Nisa, Etfal ve Zükur Hastahaneleri Talimatnamesidir, Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet 1329.

Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti Vezaifine Dair Talimattır, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet 1329.

Şıbh-i Tifoya Karşı İttihaz Olunacak Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaiyeye Dair Talimatname, İstanbul, Hilal Matbaası 1331.

Takvim-i Vekayi

Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası (Birinci İntihap Devresi), Cild: 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1341-1925.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1926.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi 1926-1927, Basım Yeri ve Tarihi Yok).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi 1927-1928, Basım Yeri ve Tarihi Yok).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, Matbuat Umum Müdürlüğü 1929-1930, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

Veba, Tanin Matbaası, 1326.

Vereme Karşı Müdafaa, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1329.

Vilayat-ı İdare-i Sıhhiye ve Vilayat Memurin-i Sıhhiyesinin Suret-i Tayin ve Azilleri Nizamnameleri, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329.

Vilayat-ı Sıhhiye Müdür ve Elviye-i Müstakile Merkez Tabipleri Vezaiifi Hakkında Talimatname, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329.

Zührevî Hastalıklar Müptelâlarına Nasihatler ve Tavsiyeler, T.C. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1931.

Zührevî Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti Esas ve Dahili Nizamnamesi, Hafız Ali Matbaası, İzmir 1929.

C- SÜRELİ YAYINLAR

Afiyet

Albayrak

Ahenk

Alemdar

Akşam

Anadolu'da Yenigün

<i>Ati</i>	<i>Memleket</i>
<i>Cumhuriyet</i>	<i>Milliyet</i>
<i>Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği</i>	<i>Muallimler Mecmuası</i>
<i>Arşivi</i>	<i>Mülkiye</i>
<i>Dersaadet</i>	<i>Osmanlı Genç Dernekleri</i>
<i>Felsefe Mecmuası</i>	<i>Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası</i>
<i>Hadisât</i>	<i>Osmanlı Seririyat Mecmuası</i>
<i>Hâkimiyet-i Milliye</i>	<i>Payitaht</i>
<i>Halk Yolu</i>	<i>Peyam</i>
<i>Hastahane</i>	<i>Peyam-Sabah</i>
<i>Hilal-i Ahdar</i>	<i>Polis Mecmuası</i>
<i>Hürriyet-i Fikrîye</i>	<i>Resimli Ay</i>
<i>İctihad</i>	<i>Resimli Gazete</i>
<i>İfham</i>	<i>Sabah</i>
<i>İkdam</i>	<i>Sebilürreşad</i>
<i>İleri</i>	<i>Servet-i Fünûn</i>
<i>İstanbul Emraz-ı Cildiye ve</i>	<i>Sıhhat Almanakı</i>
<i>Efrenkiye Cemiyeti Mecmuası</i>	
<i>İstanbul Seririyatı</i>	
<i>İzler</i>	
<i>Karahisar'da Nur</i>	
<i>Kastamonu</i>	
<i>Kurtuluş Yolu</i>	
<i>Maarif</i>	
<i>Malumat</i>	
<i>Mefkûre</i>	

Sıhhi Sahifeler

Sıhhiye Mecmuası

Sırat-ı Müstakim

Son Saat

Son Telgraf

Şehbal

Tan

Tanin (Renin, Cenin, Senin)

Tasvir-i Efkâr (Tevvir-i Efkâr, Tasfir-i Efkâr)

Tearüf-i Müslimin

Terbiye

Tevhid-i Efkâr

The National Geographic Magazine

The Times

Türkiye

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası

Vakit (Muvakkit)

Vatan

Yarın

Yeni Şark

Yenigün (Eskigün)

Zaman

D-TELİF ESERLER

1-Hatıralar

Erkin, Behiç, *Hâtırat (1876-1958)*, (Haz: Ali Birinci), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

Gezgin, Hakkı Süha, *İşgal Günlerinde İstanbul*, (Haz: Nuri Sağlam), Kapı Yayınları, İstanbul 2019.

Hüseyin Hamit, *Bir Osmanlı Subayının Esaret Günlükleri*, (Haz.: Serkan Erdal-Hasan Demirci), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

Kuntman, Mehmet Derviş, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, (Der: Metin Özata), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Noyan, Abdülkadir, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*, Son Havadis Matbaası, Ankara 1956.

2-Kitaplar

Abethencourt, Iacobo, *Novapeni Tentialis Quadragesima Necnon Purgatorium in Morbum Gallicum sive Venereum*, Nicolai Savetier, Paris 1527.

Adivar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

Ahmed Said, *Hıfzıssıhhat-ı İzdivaç ve Tenasül*, Kasbar Matbaası, Dersaadet 1308.

Ahmed Said, *Tarihçe-i İllet-i Efrenc*, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1287.

Ahmet Rasim, *Eski Maceralardan Fuhs-ı Atik*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1922.

Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn*, 1. Cilt, (Haz.: Mehmed Çetin Börekçi), TTK Basımevi, Ankara 1999.

Ali Haydar, *Kütübhan-e Sıhhat, Cüz-ü Evvel, Frengi Marazından ve Bu İllete Karşı İttihaz ve İcrası Lazım Gelen Tedabirden Bahisdir*, Dersaadet 1305.

Avanzade M. Süleyman, *Gençlere Sıhhi ve Tıbbi Gizli Nasihatler*, Kader Matbaası, Dersaadet 1326.

Baka, Bülent, *Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2015.

Bakteriyolog Doktor Osman Şerafeddin, *Yeni Frengi Tedavisi Nedir?*, Matbaa-ı Orhaniye, 1919.

- Bali, Rifat N., *The Jews and Prostitution in Constantinople 1854-1922*, The ISIS Press, Istanbul.
- Balsoy, Gülhan Erkaya, *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı, Geç Osmanlı Doğum Politikaları*, Can Yayınları, İstanbul 2015.
- Bareilles, Bertrand, *Constantinople, Ses Cités Franques et Levantines*, Editions Bossard, Paris 1918.
- Bassereau, Edmond, *Origine de la Syphilis*, Paris 1873.
- Başustaoğlu, Ahmet, *Bir Nefes Sıhhat, Tevfik Sağlam'ın Yaşamı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- Behçet, Hulûsi, *Klinikde ve Pratikte Frengi Teşhisi ve Benzeri Deri Hastalıkları*, Kenan Basımevi, İstanbul 1940.
- Bell, Benjamin, *A Treatise on Gonorrhoea Virulenta, and Lues Venerea*, Volume I, Edinburgh 1797.
- Belli, Burcu, *Osmanlı'da Fuhuş, II. Abdülhamid Dönemi'nde Kayıtlı Fuhuş, Devlet ve Modernlik (1876-1909)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2021.
- Besim Ömer, *Sıhhatnümâ-yı Tenâsül*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1309.
- Béthencourt, Jacques de, *Nouveau Carême De Pénitence et Purgatoire D'expiation A L'usage Des Malades Affectés Du Mal Français Ou Mal Vénérien*, Chez Victor Masson Et Fils, Paris 1871.
- Bir Doktorun Gençlere Nasihati*, (Müellifi: Alfred Fournier), (Mütercimi: Tahsin), Dersaadet 1324.
- Blaschko, A., *Syphilis und Prostitution vom Standpunkte der Öffentlichen Gesundheitspflege*, Verlag von S. Karger, Berlin 1893.
- Bloch, Iwan, *The History of Syphilis*, Berlin 1908.
- Boyar, Ebru, Fleet, Kate, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, (Çev.: Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

- Buret, F., *Syphilis in Ancient and Prehistoric Times*, Volume I, (Translated from the French with notes by A. H. Ohmann-Dumesnil), Philadelphia and London 1891.
- Buret, F., *Syphilis in the Middle Ages and in Modern Times*, Volume II-III, (Translated from the French with notes by A. H. Ohmann-Dumesnil), Philadelphia 1895.
- Burnham, John C., *Tıp Tarihi Nedir?*, (Türkçesi: A. Özgür Yıldırım), Isık Yayınları, İstanbul 2017.
- Capetillo y Martinez, José Ignacio, *Estudio histórico acerca del tratamiento de la lues-venéreas en México y cuestiones relativas a su curabilidad*, México 1871.
- Caufeynon, Docteur, *La Syphilis: Historique, Le virus syphilitique, Sa transmission, Hérité, Traitement, Salubrité publique, Le chancre mou*, Paris 1902.
- Celaleddin Muhtar, *Frengi Makalâtı*, Karabet Matbaası, İstanbul 1317.
- Cornil, V., *Syphilis*, (Translated with notes and additions by J. Henry C. Simes and J. William White), Philadelphia 1882.
- Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, (Çev. Ahmet Kaçmaz), İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2016.
- Çelebizade Sait Tevfik, *Berlin'de Dahlem'de Muallim Wassermann'ın Tedavi-i Tecrübevi Enstitüsü'ndeki Müsveddelerden 1918-1919*, (Müt.: Doktor Zeki Nasır), Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1335.
- Dejouany, A., Belbéze, L., *Les Alliés A Constantinople, Le Service de Santé du Corps d'Occupation Français Son Oeuvre Militaire, Médicale et Sociale*, Les Presses Universitaires de France, Paris 1925.
- Deleon, Jak, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar (1920-1990)*, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1990.
- Diamond, Jared, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, (Çev. : Ülker İnce), Pegasus Yayınları, İstanbul 2018.
- Diday, P., *Histoire Naturelle de La Syphilis*, Paris 1863.

Doğan, Cem, *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı, II. Abdülhamid Dönemi ve Sonrası İstanbul'da Fuhuş, Frengi ve İktidar (1878-1922)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019.

Doktor Abdullah Cemal, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Zonguldak Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922.

Doktor Besim Zühdü, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Hamidabad (Isparta) Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922.

Doktor Esat, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922.

Doktor Hasan Ragıb, *En Büyük Derdimiz*, İzmir 1334.

Doktor Hayri, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Niğde Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922.

Doktor Hıfzı Nuri, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Kayseri Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922.

Doktor İhsan Sami, *Frenginin Yeni Usul ile Teşhisi, Bordet-Wassermann Teamül-i Maslisi*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1338.

Doktor Kemal, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Kastamonu Vilâyeti*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922.

Doktor Kilisli Rıfat, *Umumi Hıfzıssıhhat*, Mekteb-i Mülkiye Matbaası, 1326.

Doktor Mazhar Osman, *Sıhhi Hitabeler*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1919.

Doktor Mehmet Sait, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Sinop Sancağı*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922.

Doktor Mustafa Fahri-Doktor Tefik İsmail, *Frengi Teşhis ve Tedavisi*, Birinci Tab, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, Dersaadet 1920.

Doktor Muzaffer, *Eski Zamanlarda Frengi İlleti*, (Basım Yeri ve Tarihi Yok, El Yazması.).

Doktor Nazmi, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338-1922.

Doktor Nizameddin-Doktor Muzaffer, *Bağdad'da Frengi İletinin "Salvarsan" ile Tedavisi*, Şabender Matbaası, Bağdad 1329.

Doktor Nureddin Ramih, Hulusi Behçet, *Wassermann Hakkında Nikat-ı Nazar ve Frengi Tedavisindeki Düşünceler*, Karabet Matbaası, İstanbul 1339.

Doktor Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1341/1925.

Doktor Ömer Abdurrahman, *Gençlere Gizli Nasihatler, Belsoğukluğu Tehlikeleri, Sirayet Menbaları ve Tahaffuz Çareleri*, Birinci Kısım, Kader Matbaası, 1329-1913.

Doktor Rusçuklu Hakkı, *Sıhhi Tedbirler, Asrımızın Büyük Dertlerine Karşı*, Matbaa-ı Bahriye 1329.

Doktor Server Kamil, *Muafiyet ve Usul-ı Muafiyet, Wassermann Usulü*, Birinci Tabı, Matbaa-ı Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye, 1326.

Doktor Şerif Bey, *Erzurum Vilâyeti Sıhhî ve İctimaî Coğrafyası*, (Haz: Murat Küçükuğurlu), Serander Yayınevi, Trabzon 2011.

Doktor Şükrü Mehmed, *Musavver Emraz-ı Zühreviye*, 2'inci Tabı, Kader Matbaası, İstanbul 1330-1332.

Dolby, Karen, *Bir Nefeste Cinsellik Tarihi*, (Çev: Pınar Üstel), Maya Kitap, İstanbul 2014.

Dr. Talat, *Firenginin Tedavisi*, Üçüncü Millî Türk Tıp Kongresi, Kader Matbaası, İstanbul 1929.

Dumesnil, Véra, *İşgal İstanbul'u*, (Çev. Emre Öktem), İstanbul Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1993.

Ehrlich, Paul, Hata, S., *Die experimentelle Chemotherapie der Spirillosen (Syphilis, Rückfallfieber, Hühnerspirillose, Frambösie)*, Verlag von Julius Springer, Berlin 1910.

- Ehrlich, Paul, McDonagh, J. E. R., “606” in *Theory and Practice*, Oxford Medical Publications, London 1911.
- Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- Emiroğlu, Kudret, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Erden, Fethi, *Türk Hekimleri Biyografisi*, Çituri Biraderler Basımevi, Ankara 1948.
- Finckestein, Raphael, *Zur Geschichte der Syphilis*, Breslau 1870.
- Foot, Jesse, *A Complete Treatise on the Origin, Theory, and Cure of the Lues Venerea and Obstructions in the Urethra Illustrated by a Great Variety of Cases:Being a Course of Twenty-Three Lectures, Read in Dean-Street, Soho, in the years 1790 and 1791*, London 1792.
- Fournier, Alfred, *Danger Social de la Syphilis*, Congrès de Bruxelles 1899, Paris 1900.
- Fournier, Alfred, *Frengi ve İzdivaç*, (M t: Celaleddin Muhtar), Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul 1317.
- Fracastor, J r me, *La Syphilis (1530)*, ( ev. : Feridun Nafiz Uzlu ), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969.
- Fracastor, *La Syphilis Le Mal Français (Extrait du Livre De contagionibus, 1546)*, (Traduction et Commentaires: Alfred Fournier), Paris 1869.
- Fracastorii, Hieronymi, *Syphilis sive Morbus Gallicus*, Veron  MDXXX (1530).
- Frengi Hastalığına Dair Bazı Nesayih*, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, (Basım Yeri ve Tarihi Yok.).
- Frengi İlletinin Tedavisi*, (Müellifi: Doktor Gaucher), (Mütercim: Operatör Necmeddin Arif), Tahir Bey Matbaası, Konstantiniyye 1317.
- Frengi Risalesi*, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane, 1262.
- Frengi, Niçin Ayıp Görülür?/Frengiyi, Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur?/Tabiatıta Ayıp Denilen Hastalık Var mıdır?*, (Prof. Dr. Hulusi Behçet Tarafından 15 Şubat

- 1935’de İstanbul Radyosunda Verilen Konferans), İstanbul Türk Deri ve Zührevi Hastalıklar Kurumu Sosyal Çalışmalarından Sayı:1, 1935.
- Frik, Feridun, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri 1923-1938*, Universum Basım Evi, Bayer Leverkusen, 1938.
- Gougerot, H., *le Traitement de la Syphilis en Clientèle*, Paris 1927.
- Hacker, Jörg, *İnsanlar, Salgınlar ve Mikroplar, Enfeksiyonlar ve Patojenleri*, (Çev.: Beste Hertsch-Max Florian Hertsch), Runik Kitap, İstanbul 2020.
- Hafız Mehmet, *Mecmua-ı Daiiz-zühreviye*, 1271/1854-1855 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Katalog No: T9305).
- Halid Edip, *Mev’ud Hüküm*, Ay Yıldız Matbaası, İstanbul 1918.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981.
- Herzog, Dagmar, *Avrupa’da Cinsellik*, (Çev.: Zeynep Yılmaz), Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- Hollick, Frederick, *A Popular Treatise on Venereal Diseases in All Their Forms, Embracing Their History and Probable Origin, Their Consequences, both to Individuals and to Society, and the Best Modes of Treating Them*, New York 1852.
- Honnigberger, John Martin, *Thirty-Five Years in The East*, London 1852.
- İbrahim bin Abdullah, *Alâ’im-i Cerrâhîn, Cerrâh-nâme*, (Yay. Haz: Mehmet Gürlek), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2016.
- İbrahim Zati, *Osmanlı Gençlerine Hıfzıssıhhat-ı İçtimaiyemize Dair Olan Silsile-i Neşriyattan: Frengi ve Tedabir-i Tahaffuziye*, Şişmanyar Matbaası, Dersaadet 1330.
- İskender Fahreddin, *Salgın Hastalıklar ve Heroin Müptelâları*, Türkiye Matbaası, İstanbul 1933.
- İstanbul 1914-1923*, (Haz. Stefanos Yerasimos,), (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

İstanbul 1920, (Ed: Clarence Richard Johnson M.A.), (Çev: Sönmez Taner), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

İzdivaç ve Esrar ve Vezaif-i Tenasüliye, (Müellifi: Doktor Garnier), (Müt: Süleyman Tevfik), Kader Matbaası, Dersaadet 1329.

İzmir Zührevî Hastalıklarla Mücadele Cemiyetinin Genç kızlara ve Annelere Hitabesi, Ahenk Matbaası, İzmir 1932.

Jackson, George Thomas, *A Dermatological Bibliography*, New York 1891.

Jon Arrizabalaga, John Henderson, Roger French, *The Great Pox, The French Disease in Renaissance Europe*, Yale University Press, New Haven and London 1997.

Kâhya, Esin, Erdemir, Ayşegül D., *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

Karakışla, Yavuz Selim, *Eski Hayatlar, Eski Hatıralar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Belgelerle Gündelik Hayat (1760-1923)*, Doğan Kitap, İstanbul 2015.

Karakışla, Yavuz Selim, *Eski Zamanlar, Eski İnsanlar, Osmanlı Toplumsal Tarihi Üzerine Yazılar (1876-1926)*, Doğan Kitap, İstanbul 2015.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev.: Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kenny, Charles, *Salgın Döngüsü, İnsanlığın Bulaşıcı Hastalıklarla Bitmeyen Savaşı*, (Çev. Şule Ölez), İletişim Yayınları, İstanbul 2022.

Kılıç, Rüya, *Deliler ve Doktorları, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Delilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.

Kılıç, Rüya, *İntiharın Tarihi, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyette İstemli Ölüm Halleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018.

Kıranlar, Safiye, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

- Köşlü, Adem, *Türk Deri Hastalıkları ve Frengi Bibliyografyası*, Hilâl Matbaacılık Kollektif Şirketi, İstanbul 1976.
- Lancereaux, E., *Traité Historique et Pratique de la Syphilis*, Paris 1873.
- Macar, Oya Dağlar, Macar, Elçin, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye’de*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Marquardt, Martha, *Paul Ehrlich*, William Heinemann Medical Books Ltd., London 1949.
- Martindale, W. Harrison, Westcott, W. Wynn, “*Salvarsan*” or “*606*” (*Dioxy-Diamino-Arsenobenzol*): *Its Chemistry, Pharmacy and Therapeutics*, London, 1911.
- Mathias, Andrew, *The Mercurial Disease, An Inquiry into the History and Nature of the Disease*, Philadelphia 1811.
- Mathias, Andrew, *The Mercurial Disease, An Inquiry into the History and Nature of the Disease*, Philadelphia 1811.
- Mazhar Osman, *Sinir Hastalıkları*, Kader Matbaası, 1926.
- Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Dördüncü Cilt, Kavanin, Nizamât ve Talimat-ı Sıhhiye-i Belediye, (Cami ve Mürettibi: Osman Nuri), Arşak Garoyan Matbaası, Dersaadet 1331.
- Mehmed Sedad, *Emrâz-ı Zühreviye Belsoğukluğu ve Frengi Neden Olur ve Çare-i Tedavisi Nasıldır*, Şems Matbaası/Sada-yı Millet Matbaası, 1331.
- Metinsoy, Elif Mahir, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Kadınları, Gündelik Yaşamda Siyaset ve Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023.
- Milashlı İsmail Hakkı, *Frengi İlleti Hakkında Herkese Elzem Olan Malumat*, Asır Matbaası, İstanbul 1317.
- Milashlı İsmail Hakkı, *Frengi İlletinin Tedavi-i Umumiyesi ve Bazı Emraz-ı Zühreviye-i Saire*, Asır Matbaası, İstanbul 1315.
- Milton, J. L., *A History of Syphilis: Reprinted and Enlarged from the Original Paper in the “Edinburgh Medical Journal”*, London 1880.

- Mustafa Galip, *Fahişeler Hayatı ve Redâet-i Ahlakiye*, Mahmud Bey Matbaası, 1338/1922.
- Mustafa Hakkı, *Bismogénol/Frenginin Bizmutla Tedavisi*, Sühulet Matbaası, İstanbul 1925.
- Nikiforuk, Andrew, *Mahşerin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, (Çev: Selahattin Erkanlı), İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Nuri bin Ömer, *Frengi Risalesi*, İkinci Kısım, Matbaa-ı Kütübhane-i Cihan, Dersaadet 1324.
- Nuri Osman, *Frengi Hastalığı ve Korunma Çareleri*, Şems Matbaası, Samsun 1919.
- Nusret Fuad, *İzdivaç ve Şerait-i Sıhhiyesi*, Tab-ı Sâni, Şems Matbaası, Dersaadet, 1332-1329.
- On Sekiz Yaşına Giren Oğullarımız İçin Bir Hekimin Birkaç Nasihati*, (Müellifi: Profesör Alfred Fournier), (Mütercimi: Doktor Şükrü Mehmed), Nefaset Matbaası, İstanbul 1918.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- Osman Macid, *Ehrlich-Hata Yahud* 606, Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, Dersaadet 1326.
- Osmanlı Gençlerine, 15-20 Yaşındaki Gençlere Nesayih-i Sıhhiye ve Ahlakiye*, Selanik 1325.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, II, TTK, Ankara 2014.
- Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.
- P.M.Ş., *Sinn-i Rüşde Vasıl Olmuş Olanlar İçin Hayat-ı Tenasüliyye Hakkında Musahabat-ı Mahremane*, (Çev: A. M.), Araks Matbaası, Dersaadet 1913.
- Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

- Pauli, Carolus, *De Historia Syphilidis*, Bonn 1856.
- Pektaş, Cemal, *Modern Frengi Tedavisi*, Kenan Matbaası, İstanbul 1946.
- Preventive Hygiene, The Brussels Conference September 1899*, September 1900.
- Proksch, J. K., *Die Litteratur über die Venerischen Krankheiten von den ersten Schriften über Syphilis aus dem Ende des fünfzehnten Jahrhunderts bis Mitte 1889*, Verlag von Peter Hanstein, Bonn 1890.
- Pusey, WM. Allen, *The History and Epidemiology of Syphilis*, Baltimore 1933.
- Quétel, Claude, *History of Syphilis*, (Translated by Judith Bradock and Brian Pike), The John Hopkins University Press, Baltimore 1992.
- Rıza Nur, *Emraz-ı Zühreviyeden Tahaffuz Belsoğukluğuna ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi*, Matbaa-ı Ahmed İhsan, İstanbul 1323.
- Rigler, Lorenz, *Die Türkei und deren Bewohner in ihren naturhistorischen, phisiologischen und pathologischen Verhältnissen vom Standpunkte Konstantinopel's*, Wien 1852.
- Sağlam, Tefik, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhî Hizmet*, Askeri Matbaa, İstanbul 1941.
- Scognamillo, Giovanni, *Beyoğlu'nda Fuhuş*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994.
- Sherman, Irwin W., *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, (Çev.: Emel Tümbay-Mine Anğ Küçüker), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Sıhhi Müze Atlası*, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, 1926.
- Sıhhi Müze Rehberi*, Vilayet Matbaası, Ankara 1340/1924.
- Simpson, J. Y., *Antiquarian Notices of Syphilis in Scotland in the 15th and 16th Centuries*, Edinburgh 1862.
- Sontag, Susan, *Metafor Olarak Hastalık, AIDS ve Metaforları*, (Çev.: Osman Akinhay), Can Yayınları, İstanbul 2021.
- Subba Reddy, D. V., *"Phirangi Roga" or Syphilis in India in 16th and 17th Centuries Sketches of Early Indo-European Syphilographers with Extracts from Their Writings*, Vizag 1943.

- Surgeon, J. S., *A Mechanical Dissertation upon the Lues Venerea, proving not only the possibility, but certainty of curing that disease, without the hazard of salivation*, London 1731.
- Şerefeddin Mağmumi, *Paris'ten Yazdıklarım*, Birinci Cild, Matbaa-yı Kibare, Kahire 1911-1329.
- Tat, A. Lütfü, *Deri ve Zührevî Hastalıklar*, Kardeş Matbaası, Ankara 1964.
- Temel, Mehmet, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008.
- Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Tevfik Tarık, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Neşrolunan Adli Kanunlar*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1338-1341.
- Thompson, Loyd, *Syphilis*, Philadelphia and New York 1916.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Yeni Hayat, İnkılâp ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Medeniyetin Bekleme Odasında*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1989.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Turnbull, William, *An inquiry into the origin and antiquity of the lues venerea; with observations on its introduction and progress in the islands of the South Seas*, London 1805.
- Unat, Ekrem Kadri, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1949.

- Uturgaur, Svetlana, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar 1919-1929*, (Çev. Uğur Büke), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2015.
- White, Douglas, *Synopsis of the Final Report of the Royal Commission on Venereal Diseases*, London, 1916.
- WHO *Guidelines for the Treatment of Treponema Pallidum (Syphilis)*, World Health Organization, Geneva 2016.
- Willcox, R. R., *Zührevi (Temas Yoluyla Bulaşan) Hastalıkların Yönetimi*, (Çev.: Kemal İntepe), Ulusoy Basım ve Cilt Evi, Ankara 1980.
- Wyers, Mark David, *"Wicked" Istanbul: The Regulation of Prostitution in the Early Turkish Republic*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Yalman, Ahmet Emin, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, (Çev.: Birgen Keşoğlu), (Yay. Haz.: Serkan Yazıcı-Enis Şahin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Yanıkdağ, Yücel, *Healing The Nation, Prisoners of War, Medicine and Nationalism in Turkey, 1914-1939*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013.
- Yıldırım, Hatice, *Mütareke Döneminde Göç ve İskân (1918-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Yıldırım, Nuran, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar, Sağlık Tarihi Yazıları-1*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- Yıldırım, Nuran, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul 2010.
- Ze'evi, Dror, *Producing Desire, Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 2006.
- Zehirli Kucak, (Yazan: Loic le Gouriadec), (Tercüme Eden: Said Âli), Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını, Ulus Basımevi, Ankara 1936.
- Zengin, Aslı, *İktidarın Mahremiyeti, İstanbul'da Hayat Kadınları, Seks İşçiliği ve Şiddet*, Metis Yayınları, İstanbul 2011.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Zweig, Stefan, *Dünün Dünyası*, (Çev.: Kasım Eğit-Yadigar Eğit), Can Yayınları, İstanbul 2019.

3- Makaleler

“Congenital Syphilis-United States, 2000”, *Morbidity and Mortality Weekly Report*, July 13, 2001, Vol. 50, No. 27 (July 13, 2001).

“Frenginin Menşei”, (Çev.: Dr. Remzi Gönenç), *Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği Arşivi*, Cilt: 2, Sayı: 9-10, (Mayıs-Temmuz) 1935, 747-750.

“Gesundheitswesen”, *Die Welt des Islams*, Band IV, Dietrich Reimer, Berlin 1917.

“Keşfiyât-ı Mühimme-i Cedide/Frengi Mikrobu”, *Servet-i Fünûn*, On Beşinci Sene, Yirmi Dokuzuncu Cild, Aded: 735, 12 Mayıs 1321/25 Mayıs 1905, 107-108.

“National Council For Combating Venereal Diseases”, *The British Medical Journal*, Vol. 2, No. 3158 (Jul. 9, 1921), 44-45.

“The National Council For Combating Venereal Diseases”, *The British Medical Journal*, Vol. 2, No. 2896 (Jul. 1, 1916), 22.

“The Wassermann Reaction”, *The British Medical Journal*, Vol. 1, No. 3677 (Jun. 27, 1931), 1124.

Ahmet Şerif, “Anadolu’da Tanin: Bolu-21-Bolu: Frengi”, *Tanin*, 7 Kânun-ı sâni 1329/20 Ocak 1914.

Ahmet Şerif, “Anadolu’da Tanin: Bolu-21-Bolu: Frengi”, *Tanin*, 7 Kânun-ı sâni 1329/20 Ocak 1914.

Arpacı, Murat, “Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye’de Frengi ile Mücadele (1920-1950), *Toplum ve Bilim*, Sayı: 130, 2014, 59-86.

Atasoy, Zehra Betül, “Erken Cumhuriyet İstanbul’unda Frengi ve Fuhuşun Mekansal Yansımaları”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Ed:

Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, 215-244.

Aziz Hüdayi Akdemir, “Bizde Casusluk!, No. 95”, *Tan*, 30 Temmuz 1935.

Beylerbeyli İbrahim, “Memalik-i Osmaniyyede Hükümferma Olan Frengi İlet-i Müdhişesinin Çare-i İndifana Dair Meclis-i Mebusan-ı Osmani Riyaset-i Celilesine Takdim Olunup Makam-ı Sadarete Havale Buyurulan Layihadır”, *Sırat-ı Müstakim*, Altıncı Cild, Aded: 145, 2 Haziran 1327/15 Haziran 1911, 234-236.

Boyar, Ebru, “An inconsequential boil” or a “terrible disease”? Social perceptions of and state responses to syphilis in the late Ottoman empire”, *Turkish Historical Review*, 2 (2011), 101-124.

Bozkır, Gürcan, “Türk Kadın Birliği (1924-1925)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 10, 2000, 99-115.

C.N.F., “İstanbul’da Fuhuş”, (Ter.: İskender Fahreddin), *İctihad*, Numero: 141, 15 Kânun-ı sâni/Ocak 1922, 2971-2972.

Cady, Lee D., “Syphilis”, *The American Journal of Nursing*, Vol. 38, No. 2, February 1938), 118-119.

Çavdar, Necati, Karcı, Erol, “XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XI/2, Kış 2016, 157-175.

D. G. Zilanaki B., “Firenginin Tevhit Ettiği Sinir Hastalıkları”, *Sıhhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933, 962-964.

Demir Ali, “Sıhhî Yazılar: Zührevî ve Tenasülî Hastalıklar 2”, *Ahenk*, 16 Kânunuevvel 1929, 3.

Demir Ali, “Sıhhî Yazılar: Zührevî ve Tenasülî Hastalıklar”, *Ahenk*, 11 Kânunuevvel 1929, 3.

Doktor Adil, “Bir Doktorun Mektupları”, *Mefkûre*, Sayı: 10, 7 Temmuz 1335/7 Temmuz 1919, 5-6.

Doktor Avni, “Frengi”, *Köylerde Nur*, Sayı 3, 1 Teşrin-i evvel/Ekim 1926.

Doktor Bensiyon Kemal Levi, “606 Hakkında”, *Felsefe Mecmuası*, Cild: 1, Sayı: 7, 1329/1913, 53-56.

Doktor Faik, “Frengi Hastalığı ve Fenalıkları 1”, *Kurtuluş Yolu*, Yıl: 1, Sayı: 4, 15 Mayıs 1926, 52-54.

Doktor Hulusi Behçet, “Emraz-ı İçtimaiye Mücadelesi ve Tıp Fakültesi”, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1341/2 Mart 1925.

Doktor Hulusi Behçet, “Emraz-ı İçtimaiye Mücadelesi ve Tıp Fakültesi”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1341/21 Mart 1925.

Doktor Hulusi Behçet, “Memleketimizde Frengi ve Tababeti”, *İstanbul Seririyatı*, İkinci Sene, Birinci Cild, Numero: 16, Ağustos 1336, 84-85.

Doktor Hulusi Behçet, “Memleketimizde Frengi”, *Hürriyet-i Fikriye*, Numero:5, 3 Mart 1330/16 Mart 1914, 7-8.

Doktor İhsan, “Emraz ve İnsanlar/Cehalet ve Taassup”, *Tearüf-i Müslimin*, Cild:2, Aded: 30, 6 Kânun-ı sâni 1326/19 Ocak 1911, 81-82.

Doktor İsmail Kenan, “Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele”, *İzler*, Numero 16, 1 Temmuz 1926, 8-9.

Doktor Muallim Ali Rıza, “Frenginin Tedavi-i Umumisi 3”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 4-5, 15 Kânun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, 72-82.

Doktor Muallim Ali Rıza, “Frenginin Tedavi-i Umumisi”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 2, 15 Mayıs 1337/15 Mayıs 1921, 23-33.

Doktor Muhiddin, “Sıhhi Sütunlar: Frengi”, *Kurtuluş Yolu*, Yıl: 2, Sayı: 29-5, 15 Temmuz 1927, 341-342.

Doktor Muhip Nureddin, “Frengi Mücadelesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1340/30 Ağustos 1924.

- Doktor Muhip Nureddin, “Frengilinin İstikbali”, *Akşam*, 11 Şubat 1340/11 Şubat 1924.
- Doktor Muhip Nureddin, “İçtimai Hastalıklar Nelerdir, Bunlardan Nasıl Korunulur”, *Son Saat*, 27 Teşrin-i sâni/Kasım 1926.
- Doktor Mustafa Hakkı, “Nüfusumuzu Çoğaltmak İçin Ne Yapmalıyız?”, *Vakit*, 3 Mart 1340/3 Mart 1924.
- Doktor Necmeddin Arif, “İlimlerle Fenler/Profesör Ehrlich ve 606”, *Şehbal*, İkinci Sene, Aded: 40, 15 Mayıs 1327/28 Mayıs 1911, 307.
- Doktor Nureddin, “İçtimai Yaralarımızdan: Frengi”, *Halk Yolu*, 31 Ağustos 1339/31 Ağustos 1923.
- Doktor Osman Şerafeddin, “Musahabe-i Tıbbiye: Frengi Mücadelesine Dair Birkaç Söz”, *Tasvir-i Efkâr*, 1 Teşrin-i sâni 1335/1 Kasım 1919.
- Doktor Osman Şerafeddin, “Nüfus Meselesi: Nüfusu Azalan Milletler Ölümüne Mahkûmdur”, *Tevhid-i Efkâr*, 21 Şubat 1340/21 Şubat 1924.
- Doktor Rusçuklu Hakkı, “Frengilide Hayat-1”, *Peyâm-Sabah*, 7 Mart 1336/7 Mart 1920, 3.
- Doktor Rusçuklu Hakkı, “Frengilide Hayat-2”, *Peyâm-Sabah*, 13 Mart 1336/13 Mart 1920, 3.
- Doktor Rusçuklu Hakkı, “Frengilide Hayat-3”, *Peyâm-Sabah*, 17 Mart 1336/17 Mart 1920, 3.
- Doktor Rusçuklu Hakkı, “Frengilide Hayat-4”, *Peyâm-Sabah*, 24 Mart 1336/24 Mart 1920, 3.
- Doktor Rusçuklu Hakkı, “Frengilide Hayat-5”, *Peyâm-Sabah*, 18 Mayıs 1336/18 Mayıs 1920, 3.
- Doktor Rusçuklu Hakkı, “Frengilide Hayat-6”, *Peyâm-Sabah*, 11 Temmuz 1336/11 Temmuz 1920, 3.
- Doktor Rusçuklu Hakkı, “Frengilide Hayat-7”, *Peyâm-Sabah*, 25 Temmuz 1336/25 Temmuz 1920, 3.

- Doktor Saib, Doktor Hayri Kemal, “Yine 606 Hakkında”, *Felsefe Mecmuası*, Cild: 1, Sayı: 8, 1329/1913, 61-63.
- Doktor Süreyya Ali, “Frengi Bahsinde Terakkiyat-ı Cedide”, *Osmanlı Seririyat Mecmuası*, Sene: 1, Numero: 2, Matbaa-ı Ebuzziya, Konstantiniyye Nisan 1326, 82-90.
- Doktor V. Düring Paşa, “Anadolu’da Andemik Frengi Hakkında Tedkikât”, (Ter: Mustafa Hakkı), *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 6, Sayı: 1, Kânun-ı sâni 1340.
- Ehrlich, Paul, “Die Salvarsantherapie Rückblicke und Ausblicke”, *Abhandlungen über Salvarsan 1*, 375-402
- Ehrlich, Paul, “Nervenzstörungen und Salvarsanbehandlung”, *Berliner Klinische Wochenschrift*, 1910, 2346-2347.
- Ehrlich, Paul, “Pro und Contra Salvarsan”, *Wiener Medizinische Wochenschrift* 61, 13-19.
- Ehrlich, Paul, “Schlussbemerkungen”, *Abhandlungen über Salvarsan 3*, 545-584.
- Ehrlich, Paul, “Schlussbemerkungen”, *Abhandlungen über Salvarsan 2*, 568-609.
- Ehrlich, Paul, “Schlussbemerkungen”, *Abhandlungen über Salvarsan 3*, 545-584.
- Ehrlich, Paul, “Ueber Salvarsan”, *Abhandlungen über Salvarsan 2*, 547-563.
- Ehrlich, Paul, “Ueber Salvarsan”, *Münchener Medizinische Wochenschrift* 58, 2481-2486.
- Ehrlich, Paul, “Über Chemotherapie: Die Behandlung der Syphilis mit Salvarsan und verwandten Stoffen”, *Münchener Medizinische Wochenschrift*, 1913, 345-356.
- Ehrlich, Paul, “Über den jetzigen Stand der Salvarsantherapie mit besonderer Berücksichtigung der Nebenwirkungen und deren Vermeidung”, *Zeitschrift fuer Chemotherapie und verwandte Gebiete 1 Originale 1*, 1-20.

- Erdal, Yılmaz Selim, “A pre-Columbian case of congenital syphilis from Anatolia (Nicaea, 13th century AD)”, *International Journal of Osteoarchaeology*, Vol. 16, Issue 1, 2006, 16-33.
- Ersoy, Tolga, “Keşif ve Salgın: Sifilis’in Köken ve İsim Tartışması”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 22, Ekim 1995, 26-29.
- Evered, Emine Ö., Evered, Kyle T., “Sex and the Capital City: The Political Framing of Syphilis and Prostitution in Early Republican Ankara”, *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, Vol. 68, No. 2 (April 2013), 266-299.
- F. Celâleddin, “Frengi”, *Servet-i Fünûn*, Aded: 1368, No: 1368, 22 Teşrin-i sâni 1333/22 Kasım 1917, 255-259.
- French, Patrick, “Syphilis”, *The British Medical Journal*, Vol. 334, No. 7585, January 20, 2007, 143-147.
- Galdston, Iago, “Ehrlich, Biologist of Deep and Inspired Vision”, *The Scientific Monthly*, 79, No. 6, (1954), 395-399.
- Gaul, Johanna Sophia, Grossschmidt, Karl, Gusenbauer, Christian, “A Probable Case of Congenital syphilis from Pre-Columbian Austria”, *Anthropologischer Anzeiger*, 72/4 (2015), 451-472.
- Gougerot, Henri, “Emraz-ı Zühreviyeye Karşı Mücadele”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 1, Vilayet Matbaası, Ankara 1341/1925, 3-15.
- Gougerot, Henri, “Fransa’da Emraz-ı Zühreviyeye Karşı Mücadele Nasıl Yapılmak İsteniyor?”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 1, Vilayet Matbaası, Ankara 1341/1925, 16-21.
- Güneş, Mehmet, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik”, *History Studies*, Sayı: 5, Cilt: 13, (Ekim 2021), 1675-1692.
- H. Youssef, “The History of Condom”, *Journal of the Royal Society of Medicine*, Volume 86 April 1993, 226-228.
- Hamit Nuri, “Anadolu Mektupları:3 Yozgat-2”, *Payitaht*, 7 Şubat 1337/7 Şubat 1921.

- Hamit Nuri, “Anadolu Mektupları:5 Çorum-1”, *Payitaht*, 9 Şubat 1337/9 Şubat 1921.
- Harris, I., “Syphilis of the Heart”, *The British Medical Journal*, Vol. 1, No. 3515, (May 19, 1928), 840-842.
- Hıfzıssıhha Şubesi Müdürü Zeki, “Türkiye’de Vezâif-i Medeniye-i Etıbbâ (Profesör Doktor Düring Paşa Tarafından Hamburg Cemiyet-i Tıbbiyesinde Verilen Konferanstan Mütercemdir.)”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı: 11 ve 12, Yıl: 4 ve 5, Matbaa-ı Bahriye, 1333-1917.
- Hot, İnci, “Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, XII/1, Şubat 2004, 36-43.
- Hulûsi Behçet, “Gizli Fuhuş İlerliyor?”, *Vakit*, 8 Mayıs 1931, 9.
- Hulusi Behçet, “Muktebesat”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 4-5, 15 Kânun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, 88-90.
- Hüseyin Avni, “Maraz-ı Zührevi (Frengi)de Tedavi-i Bil-Masl (Sérotherapie) Tecrübesi”, *Maarif*, Üçüncü Sene, Beşinci Cild, Numero 112, 2 Eylül 1309/14 Eylül 1893, 125.
- J. D. R., “Henri Hallopeau (1842-1919), *The British Medical Journal*, Vol. 1, No. 4229, (24 January 1942), 122.
- Kâhya, Esin, “Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu’da Frengi Hastahanesi”, *IX. Türk Tarih Kongresi’nden Ayırıbasım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- Kampmeier, Rudolph H., “Introduction of Salvarsan.”, *Sexually Transmitted Diseases*, Vol. 4, No. 2, (1977), 66.
- Kılıç, Rüya, “Türkiye’de Frenginin Tarihi”, *Kebikeç*, Sayı: 38, 2014, 291-305.
- Kırlı, Engin, “Tanzimat Sonrası Fuhuş Hadisesine Yaklaşımda Yaşanan Değişim”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II/12, 2010, 39-51.
- Kilisli Rıfat, “İçtimaî Hastalıklardan: Frengi”, *Mülkiye*, Yıl: 3, Sayı: 32, İkinci Teşrin 1933.

- Lobdell, John E., Owsley, Douglas, “The Origin of Syphilis”, *The Journal of Sex Research*, Vol. 10, No. 1 (Feb., 1974).
- M. Şekip, “Alüfte Kızlar Nasıl Türüyor? /Emile Zola’nın Une Campagne Nam Eserinden”, *Terbiye*, Sene 1, Numero 4, 31 Teşrin-i evvel 1334/31 Ekim 1918, 129-138.
- M. Şekip, “Gariziyat, Ruhیات ve Terbiye”, *Terbiye*, Sene 1, Numero 1, 29 Ağustos 1334/29 Ağustos 1918, 4-15.
- Malkoç, Emina1p, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Kucaklaşmayı Unutturan Hastalık Frengiyle Mücadele”, *Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak (Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı Pratikleri)*, (Ed.: İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, 305-324.
- Martal, Abdullah, “İllet-i Efrenkiye (İzmir’de Frengiyle Mücadele), *Tepekule Tarih*, Sayı: 1, (İlkbahar 2000), 88-91.
- Mazhar Osman, “Hilâli Ahzar (Yeşil Hilâl), İçki Aleyhdarı Gençler Birliği”, *Sıhhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933, 776-782.
- Mazhar Sadık, “Frengi Kurbanları”, *Resimli Ay*, Numero: 5, Haziran 1341/1925, 37-39.
- Memduh Necdet, “Tecârüb ve İhtiraat-ı Fenniye”, *Servet-i Fünûn*, On Beşinci Sene, Yirmi Dokuzuncu Cild, Aded:739, 9 Haziran 1321/22 Haziran 1905, 171-172.
- Metel, Raşit, “Türkiye 60 Yılda Nereden Nereye Geldi?/İlk Meclis’te Frengi Kavgası”, *Yıllarboyu Tarih*, Sayı: 3, (Mart 1984), 48-49.
- Miller, Virginia Boyer, “Tests for Syphilis: An Explanation of the Wassermann Test”, *The American Journal of Nursing*, Jun., 1930, Vol. 30, No. 6 (Jun., 1930), 707-712.
- Moulin, Anne-Marie, Delort, Robert, “Frengi: Bir Amerikan Hastalığı mı?”, *Batı’da Aşk ve Cinsellik*, (Der: Georges Duby), (Çev: Ayşen Gür), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, 287-301.
- Necmeddin Sadık, “Günahkârlar Mesleği”, *Akşam*, 28 Kânunusani/Ocak 1930, 1-2.
- Nettina, Sandra L., “Syphilis: A New Look at an Old Killer”, *The American Journal of Nursing*, Vol. 90, No. 4, April 1990.

- Ocak, Başak, “Frenginin Tedavisinde Salvarsan ile Neosalvarsan’ın Keşfi ve Bazı Osmanlı Hekimlerinin Bu İlaçlar Hakkındaki Değerlendirmeleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: XL, Haziran 2019, 296-311.
- Orhan Rahmi, “Zührevî Hastalıklarla Mücadele”, *Ahenk*, 29 Temmuz 1929, 1.
- Osman Nuri, “Frengi Mikrobu-İspiroçet Pallida”, *Servet-i Fünûn*, On Beşinci Sene, Yirmi Dokuzuncu Cild, Aded: 738, 2 Haziran 1321/15 Haziran 1905, 148-154.
- Osman Nuri, “Musahabe-i Tıbbiye/Frenginin Aşı ve Serum ile Tedavisi”, *Servet-i Fünûn*, On Beşinci Sene, Yirmi Dokuzuncu Cild, Aded:742, 30 Haziran 1321/13 Temmuz 1905, 220-224.
- Özekmekçi, M. İnanç, “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 2012, 83-101.
- Özer, Türkan Toka, Yula, Erkan, Deveci, Özcan, Yanık, Keramettin, Durmaz, Süleyman, Tekin, Alicem, “Evlilik Öncesi Yapılan Tarama Testi Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, *Klinik ve Deneyisel Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 2011, 292-294.
- Refik Ahmet, “Tiyatro/Zehirli Kucak”, *Vakit*, 17 Teşrinievvel/Ekim 1929, 3.
- Rothschild, Bruce M., “History of Syphilis”, *Clinical Infectious Diseases*, Vol. 40, No. 10 (May 15, 2005).
- Saim, “Düşmüş Kadınlar Ruhan Hastadırlar”, *Ahenk*, 24 Teşrinievvel/Ekim 1929, 3.
- Salles, Catherine “Roma Fahişeleri”, *Batı’da Aşk ve Cinsellik*, (Der.: Georges Duby), (Çev.: Ayşen Gür), İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Sargın, Cevat, “Tanınmış Türk Dermatologları Prof. Dr. Hasan Reşad Sığındım”, *Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi*, Cilt: 1, Sayı:3, (Mayıs-Ağustos 1964), Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1964, 114-115.
- Solano, Solita, “Today Constantinople”, *The National Geographic Magazine*, Vol. XLI, No. 1, January 1922, 647-680.
- Szreter, Simon, “The Prevalence of Syphilis in England and Wales on the Eve of the GreatWar: Re-visiting the Estimates of the Royal Commission on Venereal Diseases 1913-1916”, *Social History of Medicine*, Vol. 27, No. 3, 508-529.

- Ş. M., “Frengiye Karşı Tedabir-i Tahaffuziyeden Tıraş”, *Resimli Gazete*, Aded 95, Sene 2 (İkinci Cild), 7 Kânun-ı sâni 1308/19 Ocak 1893, 632-634.
- Şenel, Şennur, “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti’nde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/1, Mart 2015, 256-274.
- Şerafeddin Mağmumi, “Frengi İlleti”, *Resimli Gazete*, Aded 57, Sene 2 (İkinci Cild), 9 Nisan 1308/20 Nisan 1892, 71-75.
- Şerafeddin Mağmumi, “Frenginin Adem-i Sirayeti İçin Kavaid-i Umumiye”, *Resimli Gazete*, Aded 63, Sene 2 (İkinci Cild), 21 Mayıs 1308/2 Haziran 1892, 166-170.
- Şükrü Mehmed, “Nadir Bir İhmirar-ı Ukdevi Vakası”, *İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası*, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 4-5, 15 Kânun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, 85-88.
- Talât Mümtaz, “Halk Terbiyesi/Sinemanın Köylerde Oynıyacağı Rol Pek Mühimdir”, *Vakit*, 13 Kânunuevvel/Aralık 1931, 10.
- Tekir, Süleyman, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 65, 2019, 407-430.
- Temel, Mehmet, “İrade-i Milliye Gazetesi’ndeki Sağlıkla İlgili Haber, İlan ve Yazılar”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 2017, 1-11.
- Tevfik Salim, “606 İlacı”, *Osmanlı Seririyat Mecmuası*, Sene: 1, Numero: 10, Matbaa-ı Ebuzziya, Konstantiniyye Kânun-ı evvel 1326, 477.
- Toprak, Zafer, “İstanbul’da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 39, Mart 1987, 31-40.
- Toprak, Zafer, “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Müstehcen Avam Edebiyatı”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 38, Şubat 1987, 25-28.
- Yakut, Kemal, Yetkin, Aydın, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş Meselesi”, *Kebikeç*, 31, 2011, 275-307.

Yemni, Osman, “Tanınmış Türk Dermatologları Ord. Prof. Dr. Hulusi Behçet”, *Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi*, Cilt: 1, Sayı:2, (Ocak-Nisan 1964), Dizerkonca Basımevi, İstanbul 1964, 58-59.

Yolun, Murat, “Siperde Venüs’ün Peşinde Koşmak: Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda Frengi Gibi Zührevi Hastalıkların Ortaya Çıkışı”, *Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak (Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı Pratikleri)*, (Ed.: İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, 296-299.

4- Tezler

Aktaş, Esat, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

Arpacı, Murat, *Modernleşen Türkiye’de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Ojeni*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

Dağlar, Oya, *War, Epidemics and Medicine in the Ottoman Empire from the Balkan Wars through the Great War (1912-1918)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2004.

Daşpunar, Gizem, *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2020.

Demirci, Tuba, *Body, Disease and Late Ottoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat (1839-1908)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Erdem, İlayda, *Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadele ve Sinop Sancağı Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2020.

- Erdenanar, Reyhan, *Frengi Hastalığı ve Cumhuriyetin Frengi Hastalığı ile Mücadele Yöntemleri (1920-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale 2023.
- Genç, Coşkun, *Batı Karadeniz’de Frengi Hastalığıyla Mücadele (1860-1922)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2019.
- Gürsel, Ali, *Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1920-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1998.
- Hot, İnci, *Sıhhiye Mecmuası’na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Karcı, Erol, *Osmanlı Hükûmetlerinin Sağlık Politikaları (1908-1914)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2017.
- Korkmaz, Yunus, *Osmanlı’da Frengi ile Mücadele (1880-1918)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli 2019.
- Lüleci, Abdullah, *İşgal İstanbulu’nda Salgın Hastalıklar (1918-1922)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.
- Oğuz, Çiğdem, *“Moral Crisis” on the Ottoman Homefront During the First World War*, (Unpublished Phd Thesis), Leiden University 2018.
- Ödemiş, Sabahattin, *Besim Ömer Paşa (1862-1940)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Özbek, Müge, *Single, Poor Women in Istanbul, 1850-1915: Prostitution, Sexuality, and Female Labor*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2017.

Özpekcan, Meliha, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Politikası (1923-1933)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1999.

Tekin, Gürkan, *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.

Vergili, Ayhan, *Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

Yılmaz, Seçil, *Love in the Time of Syphilis: Medicine and Sex in the Ottoman Empire 1860-1922*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The City University of New York, New York 2016.

5-Bildiriler

Akın, Rıdvan, “Birinci Meclis Döneminde Frengi ile Mücadele: Frenginin Men'i ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun ve Genel Sağlık Sorunları”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, II, 20- 24 Mayıs 2008, 1618-1627.

Unat, Ekrem Kadri, “Osmanlı Devleti'nde Tıp Cemiyetleri”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*, (Yay. Haz.: Ekmeleddin İhsanoğlu), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, 85-110.

D- SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİLER

1- Sözlükler

Etymological English Dictionary, (Edited by A. M. Macdonald, Philosophical Library, INC. Publishers, New York 1961.

Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü, (Haz.: Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural), TTK Basımevi, Ankara 2004.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317.

Şerefeddin Mağmumi, *Kâmûs-ı Tıbbî*, İkinci Cild, Osmanlı Matbaası, Kahire 1329.

Türkçe Sözlük 1, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1998.

2-Ansiklopedi Maddeleri

Akyıldız, Ali, “Meclis-i Meb‘ûsan”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, 245-247.

Birinci, Ali, “Rıza Nur (1879-1942)”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, 65-66.

Tarakçı, Celal, “Cenab Şahabeddin (1871-1934)”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, 346-349.

Temel, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi ile Mücadele”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 169-172.

Toprak, Zafer, “Fuhuş”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı’nın Ortak Yayınıdır, İstanbul 1994, 342.

Toprak, Zafer, “Genelevler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı’nın Ortak Yayınıdır, İstanbul 1994, 392.

Yıldırım, Nuran, “Beyoğlu Nisa Hastanesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul 1994, 222.

Yıldırım, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 1320-1338.

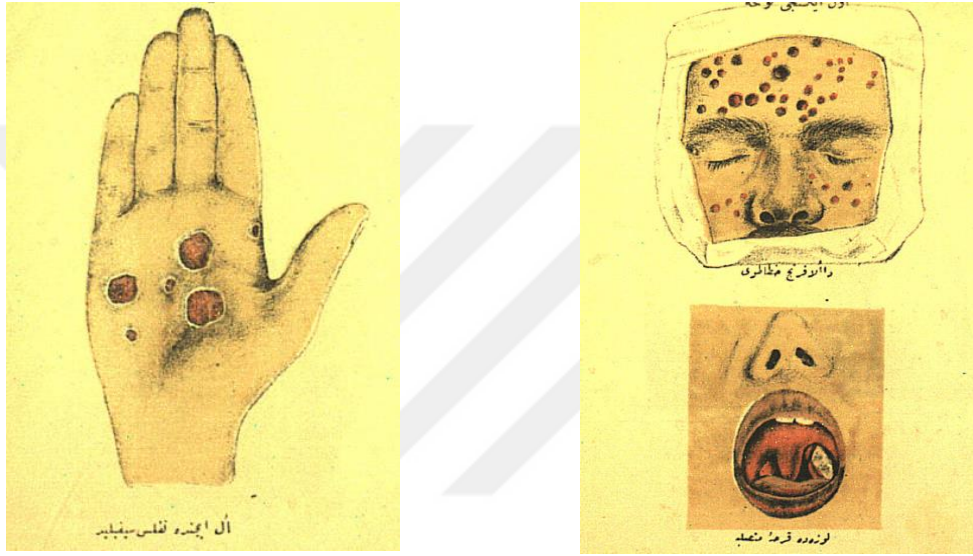
F- İNTERNET KAYNAKLARI

“WHO Publishes New Estimates on Congenital Syphilis”,
<https://www.who.int/news/item/26-02-2019-who-publishes-new-estimates-on-congenital-syphilis>, Erişim Tarihi: 23.01.2023.

EKLER

Ek 1. Resimler

Resim 1. Frengililere Ait Örnek Resimler (Kaynak: Doktor Mustafa Fahri, Doktor İsmail Tevfik, *Frengi Teşhis ve Tedavisi*, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, Dersaadet 1920.)

Resim 2. Frengililere Ait Örnek Resimler (Kaynak: Hafız Mehmet, *Mecmua-ı Datüz-zühreviye*, 1271/1854-1855 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Katalog No: T9305).

Resim 3. Ahırkapı'daki Emraz-ı Zühreviye Hastanesi Binası ve Hastane Doktorlarından Doktor Naci ve Nureddin Ramih Beyler (Kaynak: *Son Saat*, 24 Teşrin-i evvel/Ekim 1926.).

Resim 4. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi İçerisinden Bir Koğuş (Kaynak: *Son Saat*, 24 Teşrin-i evvel/Ekim 1926.).

Resim 5. Halıcioğlu'ndaki Emraz-ı Zühreviye Hastanesi Binası (Kaynak: *Akşam*, 21 Mayıs 1341.).

Resim 6. Önce Umumhaneye Düşüp Sonra Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ne Yatan Bedbaht İkbâl Hanım (Kaynak: *Son Saat*, 24 Teşrin-i evvel/24 Ekim 1926.).

Resim 7. Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Teşkilatı Müdürü İbrahim Bey (Kaynak: *Akşam*, 21 Mayıs 1341.)

Resim 8. Frengi Aşıl原因 Bir Kadın: Necdet (Kaynak: *Akşam*, 26 Temmuz 1341).

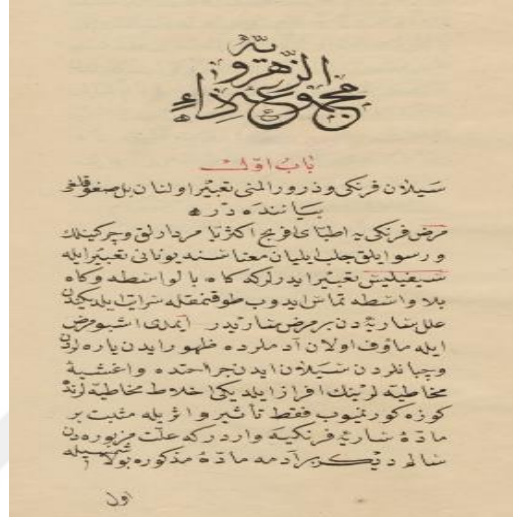

Ek 2. Belgeler

Belge 1. Nuri bin Ömer'in Frengi Risalesi Adlı Eserinin Kapağı (Kaynak: Nuri bin Ömer, *Frengi Risalesi*, İkinci Kısım, Matbaa-ı Kütübhane-i Cihan, Dersaadet 1324).

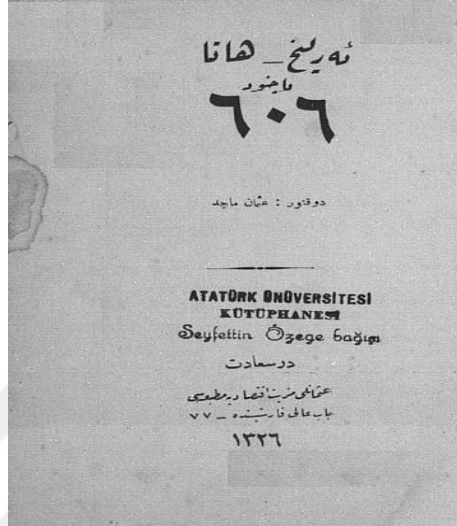
Belge 2. Hafız Mehmet'in Mecmua-ı Daüz-zühreviye Adlı Tercüme Eserinin İlk Sayfası (Kaynak: Hafız Mehmet, Mecmua-ı Daüz-zühreviye, 1271/1854-1855 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Katalog No: T9305).

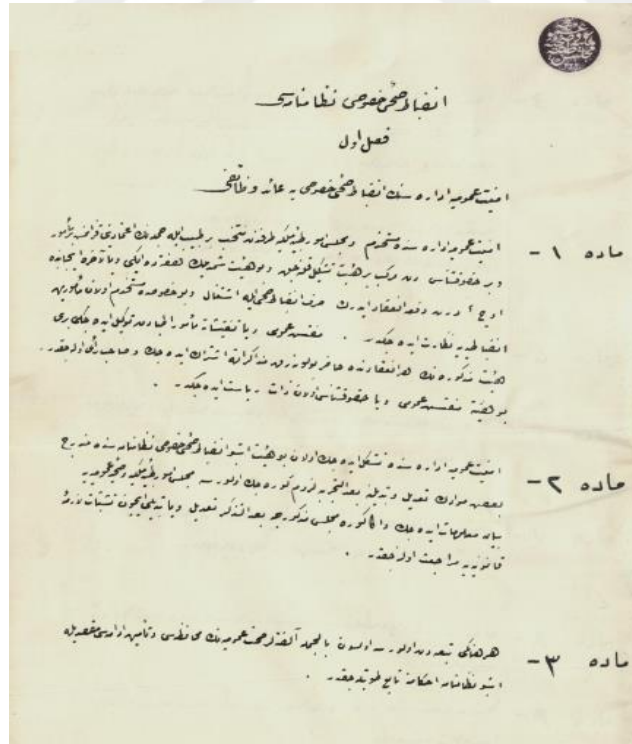
Belge 3. Frengi İletinin Men-i Sirayetiyle Tedavisine Mahsus Talimat'ın İlk Sayfası (Kaynak: BOA, A-} DVN. MKL/40-32.).

Belge 4. Osman Macid'in Ehrlich-Hata Yahud 606 Adlı Eserinin Kapak Sayfası
(Kaynak: Osman Macid, Ehrlich-Hata Yahud 606, Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, Dersaadet 1326.)

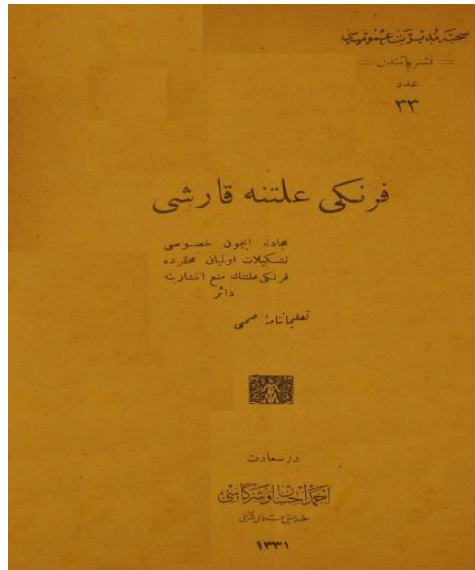
Belge 5. İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi İlk Sayfası (Kaynak: BOA, DH. EUM. VRK/24-7).

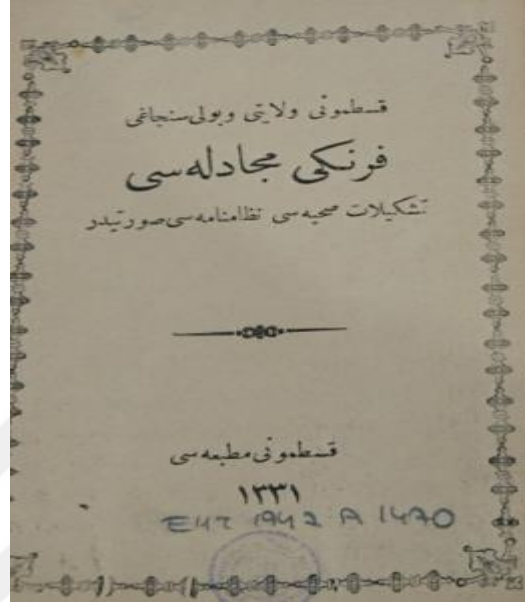
Belge 6. Frengide Tedavi Esasları İlk Sayfası (Kaynak: Frengide Tedavi Esasları, Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Tarafından Tertib Edilmiştir, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet 1331).

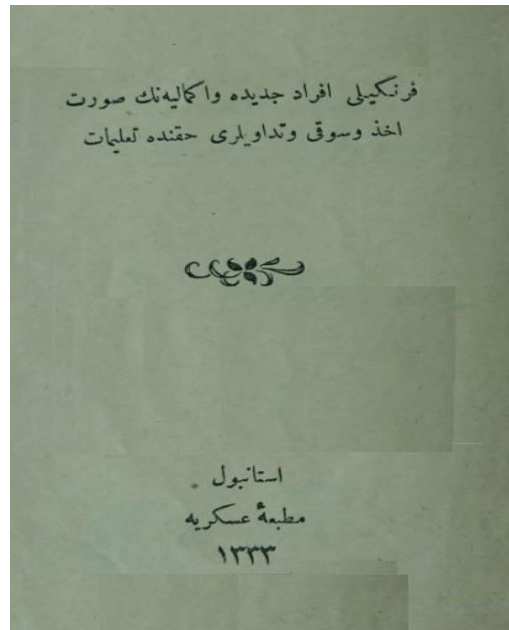
Belge 7. Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname-i Sıhhî Kapağı (Kaynak: Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimatname-i Sıhhî, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet 1331).

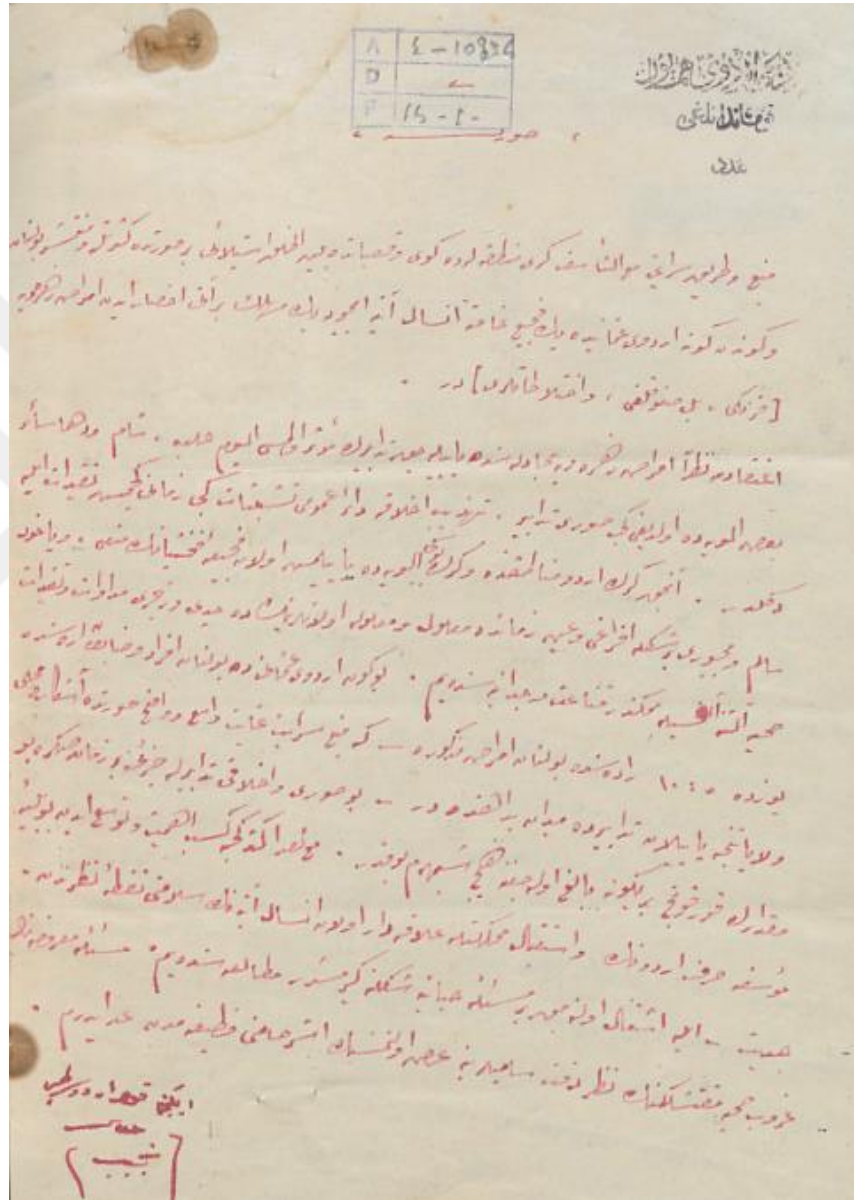
Belge 8. Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Kapağı (Kaynak: Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Suretidir, Kastamonu Matbaası 1331).

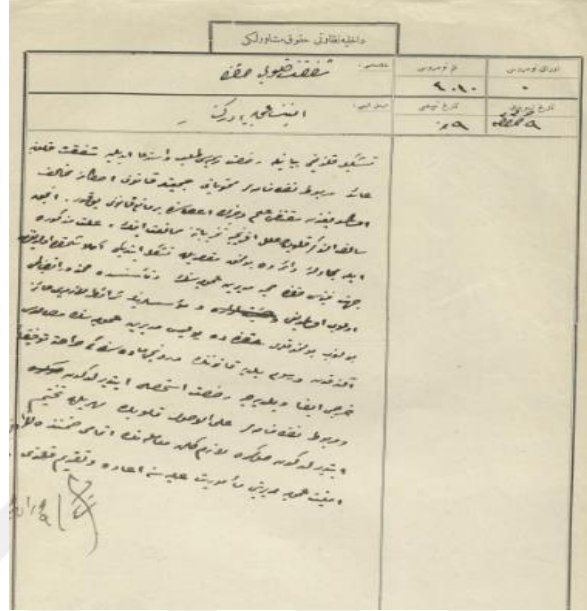
Belge 9. Frengili Efrad-ı Cedide ve İkmaliyenin Suret-i Ahz ve Sevk ve Tedavileri Hakkında Talimat'ın Kapağı (Kaynak: Frengili Efrad-ı Cedide ve İkmaliyenin Suret-i Ahz ve Sevki ve Tedavileri Hakkında Talimat, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1333/1917).

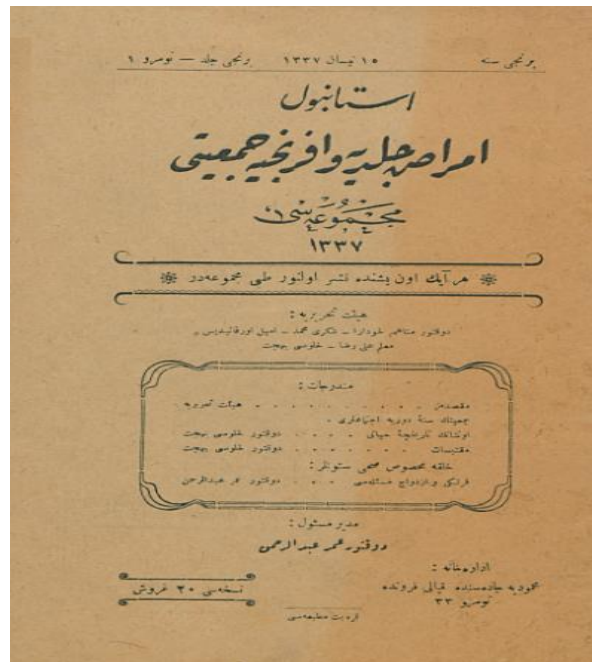
Belge 11. II. Ordu Sertabibi Necip'in 11 Ağustos 1918 tarihinde Yıldırım Grubu Sıhhiye Müfettişliğine Gönderdiği Frenginin Seyrine İlişkin Raporu (Kaynak: BDH, Klasör: 3750, Dosya: 23, Fihrist: 14-1).

Belge 12. Frengiyle Mücadele Etmek İçin Kurulan İlk Sivil Toplum Örgütü “Şefkat Kulübü” Hakkında Bir Yazı (Kaynak: BOA, DH. HMŞ/4-1-4-50.).

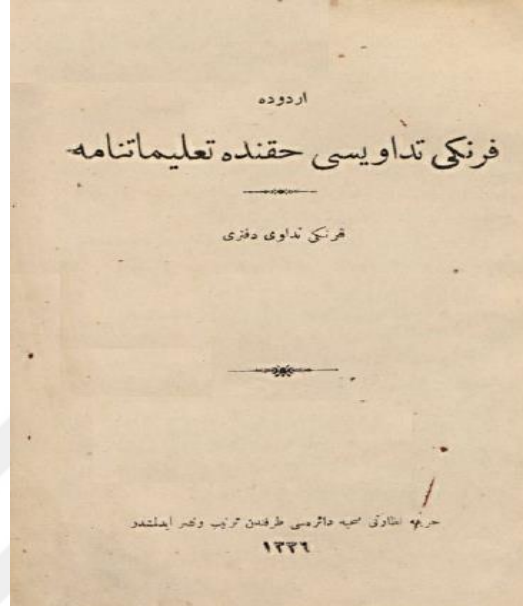
Belge 13. Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Mecmuası'nın İlk Sayısının Türkçe Kapağı (Kaynak: İstanbul Emraz-ı Cildiye ve Efrenkiye Cemiyeti Mecmuası, Birinci Sene, Birinci Cild, Numero: 2, 15 Mayıs 1337/15 Mayıs 1921.).

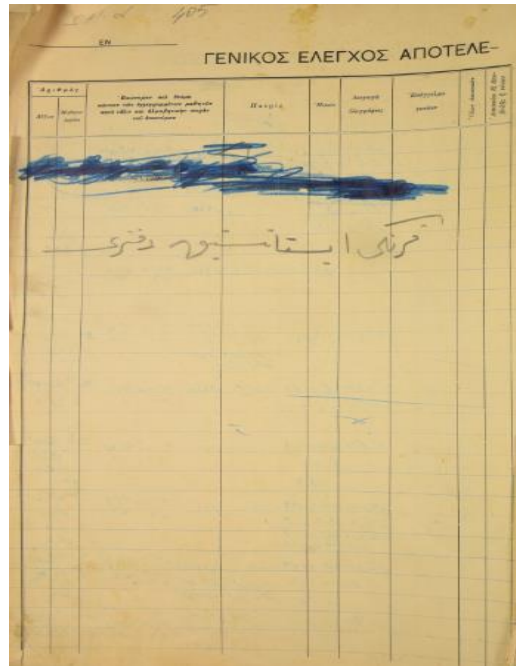
Belge 15. Milli Mücadele Döneminde Ordu İçerisindeki Frengi Mücadelesine Dair Ordu ve Kolordulara Gönderilen Bir Emr-i Yevmi (Kaynak: İSH, Kutu: 1509, Gömlek: 79, Belge No: 79-1.).

[illegible]

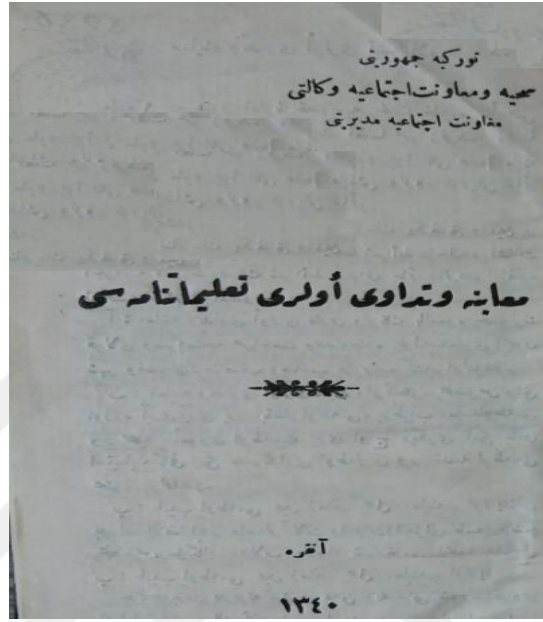
Belge 16. Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname-Frengi Tedavi Defteri
(Kaynak: Orduda Frengi Tedavisi Hakkında Talimatname-Frengi Tedavi Defteri, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Tarafından Tertib ve Neşredilmiştir, 1336.).

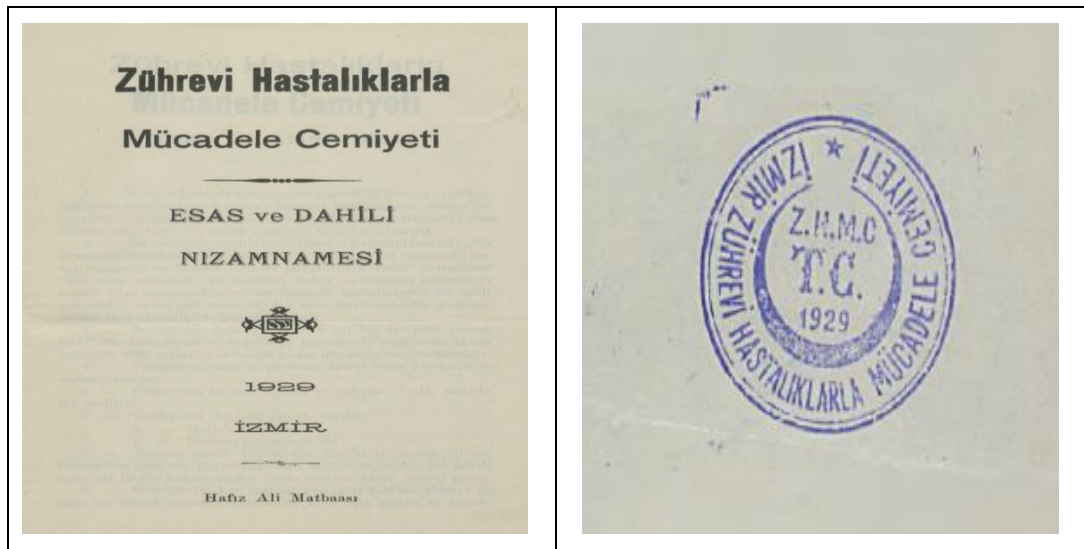
Belge 17. Samsun Sahra Hastanesi'ne Ait Frengi İstatistik Defterinin Kapağı
(Kaynak: BOA, SH. d/405-2-72.).

Belge 18. Frengi Tedavisini de İçeren Muayene ve Tedavi Evleri Talimatnamesi Kapağı (Kaynak: Muayene ve Tedavi Evleri Talimatnamesi, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1340.).

Belge 19. İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti Nizamnamesinin Kapağı ve Mührü (Kaynak: Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Dijital Arşivi Aziz Ogan Koleksiyonu, No: OGNIZM402301 ve OGNIZM100612.)

Ek 3. Gazete Haberleri ve Reklamları

Gazete Haberleri ve Reklamları 1. Frengi Komisyonu'na Dair Bir Gazete Haberi

(Kaynak: *İkdam*, 12 Eylül 1335/1919).

Gazete Haberleri ve Reklamları 2. Doktor Ömer Abdurrahman'ın Keşfettiği Frengi

İlacı Profilaksa (Kaynak: *Tasvir-i Efkâr*, 22 Kânun-ı evvel 1335/22 Aralık 1919 ve 28 Kânun-ı sâni 1336/28 Ocak 1920 tarihli sayıları).

Gazete Haberleri ve Reklamları 3. Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ni Ziyaret Eden Bir Yazarın “Frengililer Arasında” Başlıklı Haberi (Kaynak: *Vakit*, 21 Eylül 1336/1920).

Gazete Haberleri ve Reklamları 4. Sıhhiye Umum Müdürü Doktor Abdullah Cevdet'in Mütareke İstanbul'unda Gazetelere Frengiye ve Diğer Bulaşıcı Hastalıklara Dair Verdiği Bir Beyanatı (Kaynak: *İkdam*, 26 Eylül 1335/1919).

Gazete Haberleri ve Reklamları 5. Frengi Hakkında Halkı Görsel Anlamda Bilinçlendirmek Amacıyla Sahnelenen Zehirli Kucak Adlı Tiyatro Oyununa Dair Bir Haber (Kaynak: *Milliyet*, 19 Teşrinievvel/Ekim 1929).

BİZDE TİYATRO HAYATI

Zehirli kucak

Ahlâkî ve terbiyevî piyesler biraz sıkıcı bile olsa muhtac olduğumuz eserlerdendir

Darülbeyazın yeni oynama-
ğa başladığı "Zehirli kucak",
insanları kemirip bitiren illetler
den en dehşetliane, "Frengi"
denilen korkunç ve menhus has
talga aittir. "Baiser Mortel"
den tercüme edilmiş dört perde
lik bir oyundur. Tesli bir piyes
olduğu için hareketi az, nutuk
ları çoktur. Fakat ahlâkî ve te
rbiyevî kıymeti olan bu türlü
oyunlar biraz sıkıcı bile olsa bü
tün insanlığın sıhhat ve selâme
ti namına muhtac olduğumuz
eserlerden sayılmalıdır. Esir Sa
it Ali Bey namında bir zat tara
fından aynen tercüme edilmiş
tir. Bununla beraber oyunda
pek müli ve hususî noktalar yo
ktur; mevzu edinilen mesele bü
tün insanları ve insanlığı alâka
landırıcı nevidendir. Bunun için
eger istenilmiş olsaydı tercüme
yerine adapte de edilebilirdi. Ha
tta fikrimce "Bordeau" şehri
yerine meselâ «Kastamonu» ko
nulsay, papas yerine de bir ho
ca veya ailenin ihtiyar ve hayır
hah bir uzvu getirilerek eser ke
ndi hayatımıza geçirilmiş olsay
dı, hedefli olan tesir daha açık
ve daha kuvvetli de olurdu. Çün
kü piyesin ruhu olan zührevî ha
stalıklardan utanmak, tedavi
den çekinmek hisleri ile yeni te
haberin zühriyeti, eski ve yeni
aile terbiye tarzları arasındaki

umumiyetle pek güzeldi. Yal
nız ziyâ tevazzu biraz mübala
galı oldu. Fazla karanlık ve gör
yorucu ziyalar hevesinde ifrata
düşülme daha iyi olur.

Oyunun en göze çarpan bir
yeniliği de Darülbeyazı ailesine
yeni giren gençlerden Talât Be
yin birinci defa olarak oyunda
genç baş rolü gibi en mühim
bir vazife almış oldu. Darülbey
azın çoktanberi boş duran bu
mevki için yeni bir san'atkar ye
tiştirmeğe teebbüs etmesi çok
iyidir.

Talât Bey bu ilk büyük rolün
de Ertugrul Muhsin Beyi harfi
harfine taklit ediyordu. Fakat
bu hal başlangıçta hem en her
sanatkarın başına gelir. Her hal
de kendisinin bu ağır rolü ifa e
dip ileride sahnemizin mühim
unsurlarından biri olacağı ümi
dini veriyor. Doktor rolünü ya
pan Lüseyin Kemal Bey memu
lun 12' künde kuvvetli idi. İki ba
baya temsil eden Behzâd ve E
min Belig Beyler pek iyi mu
vaffak oldular. Rahip rolünde
gene yeni artistlerden Zihni
Bey sesini biraz daha çıkaray
dı hiç kusursuz sayılabilir.

Hazm Bey, Şaziye Hanmla be
raber, küçük rolü ile büyük bir
levha canlandırdı.

Genç kız rolünü Bediâ, anne
sini de Neclâ Hanımlar temsil

Gazete Haberleri ve Reklamları 6. Fransız Doktor Henri Gougerot'nun Frengiye Dair Konferans Vermek İçin İstanbul'a Geldiğine Dair Bir Haber (Kaynak: *Cumhuriyet*, 29 Mart 1931).

Frengi kabili tedavi mi?

**Şehrimizde bulunan Fransız Aliminin
gazetemize şayani dikkat beyanatu**

**Pr. Gurjero dün tıbbiye-
de bir ders verdi**

Frengi ve cilt hastalıklarının he
men her memlekette ziyadeleştiği
iddia edilmektedir. Bunlardan Fre
ngi hastalığının tedavisi hususunda
bir çok ıvıllar tatbik edildiği ve ba
zi doktorların kusa bir zamanda
frengi tedavisi yaptıkları habin -
daki mütalealara karşı şehrimizde
bulunan maruf Paris Tıp Fakültesi
frengi ve cilt hastalıkları müderrisi
profesör (Gougerot) nun mütaleası
nı sorduk. Profesör bize şu izahatı
vermiştir:

— Bu son iki sene zarfında
Fransa'da frenginin teşayüt ettiği
kabul edilemez.

Siviller arasında frenginin ihbarı
mecburi olmadığı cihetle istatistikle
rin yalnız askerler arasında yapı
lması mümkün olabileceğinden, bu
askerî muhitleri nazari dikkate a

Profesör Gurjero

İncaz olursak, bilâhale askerler ara
sında frengi nisbetinin hinde hissedil
mesi ve yahut bu sadede yakın ol
duğu görülmektedir. Bu ise çok acıdır.

(Lâfien sahifesi devamında)

Gazete Haberleri ve İlanları 7. Frengiden ve Diğer Zührevi Hastalıklardan Korunmak İçin Teksayt Prezervatif Reklamı (Kaynak: *Akşam*, 26 Haziran 1933).

Gazete Haberleri ve İlanları 8. Frengi Propaganda Reklamı (Kaynak: *Cumhuriyet*, 26 Teşrinievvel/Ekim 1932)

Ey genç! Frengiden kork ve korunmasını bil!

Gazete Haberleri ve İlanları 9. Frengi İlaç Reklamı (Kaynak: *Milliyet*, 7 Kânunuevvel/Aralık 1932)

Ey Genç! Hayatını, aileni, ev- **Zehirleme!**
lâdını ve vatanını

Cebinde **Profilaksin** bulunsun.
bir tüp

Seni daima Frengi ve Belsoğukluğu afetinden kat'i bir surette koruyacak bundan emin hiç bulunur. Fiyatı 75 kurustur.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Hasan DEMİRCİ
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	14.02.2024